ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXV

1988

* *

P-124

IAȘI

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA"

Inv. 7466

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte)
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU, C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

ION AGRIGOROAIEI, L. BOICU, GH. BUZATU, ȘTEFAN LEMNY, I. SAIZU, D. ȘANDRU

GABRIEL BĂDĂRĂU (secretar)

Adresa redacției :

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia de Științe Sociale și Politice
Institutul de Istorie
și Arheologie
„A. D. XENOPOL"

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE SOCIALE
ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

7466

Tom XXV, 1988

**

INSTITUTUL DE ISTORIE
A. D. XENOPOL
BIBLIOTECA
Nr. 1401

SUMAR

1 DECEMBRIE 1918

EMILIAN BOLD, VALERIU DINESCU, The Mustering of Romania's Economic and Military Capacities with a View to Completing the Country 1

I. CIUPERCĂ, Romania Facing Recognition of its National Unity . . . 23

*

MIHAI IACOBESCU, Idealul de libertate și unitate națională la românii din nordul Moldovei sub Habsburgi (1774—1918) (I) 59

D. SUCIU, Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească (I) . . 75

ION AGRIGOROAIEI, Marea Unire și activitatea diplomației românești în vederea recunoașterii sale internaționale reflectate în presa din Iași 91

NATALIA SIMION, IOAN SAIZU, Judecăți în favoarea modernizării României după Marea Unire 117

VASILE PUȘCAȘ, Universitatea din Cluj în serviciul națiunii (1919—1940, Cluj—Sibiu, 1940—1944) 129

*

ȘTEFAN S. GOROVEI, Spre unificarea istoriografiei naționale : „Cronica paralelă" (Iași, 1733) 139

*

ȘTEFAN ANDREESCU, Mihai Viteazul, Cantacuzinii și marea bănie de Craiova 187

MIRCEA AVRAM, Noi mărturii privind legăturile culturale între Iași și Sibiu în secolul XIX 199

DUMITRU P. IONESCU, Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța—Cernavodă 205

ANGHEL POPA, Un moment din lupta poporului român pentru unitate națională — inaugurarea statuii lui Vasile Alecsandri din Iași (1906) . 219

CONSTANTIN I. STAN, Contribuții ale studenților români la Marea Unire (1916—1918) 227

MONICA VLAICU, GERNOT NUSSBÄCHER, Aspecte privind adeziunea sașilor la actul din 1 Decembrie 1918 oglindite în presa germană din Transilvania. 237

GERNOT NUSSBÄCHER, Presa germană din Brașov despre adeziunea sașilor la Unirea Transilvaniei cu România 243

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE

D. IVĂNESCU, Unirea în documente ieşene 251
GHEORGHE I. FLORESCU, Raporturi româno-americane în anii primului război mondial. Misiunea Hugh L. Scott (1917) 263
GHEORGHE NICOLESCU, MARIAN ŞTEFAN, „România" (1917—1918) — un organ de presă în slujba unităţii naţionale şi de stat . . . 303
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, ION PĂTROIU, Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane 321

STUDII DOCUMENTARE

EUGEN BANTEA, Misiunea militară franceză din România şi încetarea temporară a ostilităţilor de pe frontul român (sfîrşitul lui 1917—începutul lui 1918) 339

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU — 300 DE ANI DE LA ÎNSCĂUNARE

FLORIN CONSTANTINIU, Epoca brâncovenească: trăire barocă şi început de reformă 357
ANDREI PIPPIDI, Putere şi cultură în epoca lui Brâncoveanu 361
DANIEL BARBU, Stilul brâncovenesc şi arta populară din Ţara Românească în secolul XVIII 369

*
* *

IOAN AUREL POP, Statutul social-economic al cnezilor din Ţările Române în secolele XIV—XV (II) 377
VIOREL PANAITE, Consideraţii privind legea păcii în Islamul medieval (II) 397

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

DAMIAN HUREZEANU, Trecerea de la vechiul regim la formele de viaţă moderne (o problemă controversată a mişcării de idei din România) 415

MISCELLANEA

MARIA HOLBAN, Cîteva din antecedentele lui Ladislau de Dobîca, ruda de sînge a lui Vlaicu vodă 435
N. A. URSU, Din nou despre paternitatea **Istoriei Ţării Rumâneşti,** atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino 439
HARALD HEPPNER (Graz, Austria), Relaţiile economice habsburgo-moldave în jurul anului 1800 451

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. CIUREA, Referiri asupra operei istorice a lui Ilie Minea 461

STELIAN MÎNDRUŢ, Profesorul Ilie Minea şi cursul de „Istoria Românilor" de la Facultatea de Litere din Iaşi în anul 1920—1921 . . . 465

*

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA, Contribuţii la *Bibliografia istorică a României* (II) 469

PAUL MIHAIL, Vechi tipărituri româneşti (1831—1871) (I) 483

ADDENDA ET CORRIGENDA

CONSTANTIN REZACHEVICI, Din nou despre data bătăliei de la „Cornul lui Sas" 501

PAUL MIHAIL, Pe marginea lucrării *L'Epire et les Pays Roumains* . . . 505

IOAN DURĂ, Mitropoliţi români pictaţi la Muntele Athos 509

ŞTEFAN S. GOROVEI, Îndreptări necesare 513

RECENZII

ISTORIA ROMÂNILOR

Poliptic moldav. Artă moldovenească din veacurile XIV—XIX. Autorul textului : VLAD DRUC, fotografii de PAVEL BĂLAN (Paul Mihail) . 515

Marele Mircea Voievod, coordonator ION PĂTROIU (Ştefan S. Gorovei) . . 519

ALEXANDRU LIGOR, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu* (Nistor Ciocan) 524

ANASTASIE IORDACHE, *Originile conservatorismului politic din România şi rezistenţa sa contra procesului de democratizare (1821—1882)* (Cristiana Oghină) 530

PAUL A. HIEMSTRA, *Alexandru D. Xenopol and the Development of Romanian Historiography* (Al. Zub) 532

Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii, ed. I. OPRIŞAN, vol. I—II (Lucian Nastasă) 533

Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii (Mihai-Răzvan Ungureanu) . . 536

GHEORGHE BUTARU, *Organizaţiile de masă şi obşteşti în viaţa social-politică a României* (Petre Ţurlea) 539

ISTORIE UNIVERSALĂ

MARCEL GAUCHET, *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion* (Alexandru Florin Platon) 543

JEAN FAVIER, *Le temps des principautés (Histoire de France, t. 2)* (Ştefan S. Gorovei) 546

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PATRICK SIMON, *Le mythe royal* (Mirela-Luminița Murgescu) 548

PAUL JOHNSON, *A History of the Jews* (Dumitru Vitcu) 551

SLOBODAN SRECKOVIĆ, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije* (Eugen Nicolae) 554

CHARLES HIGOUNET, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter* (Mihai Sorin Rădulescu) 557

VESELIN TRAIKOV, NIKOLAI ZECEV, *Bălgarskata emigracija v Rumanija XIV vek — 1878 g. i učastieto i v stopanskija, obștéstveno-politiceskija i kulturnija život na rumânskija narod* (Elena Siupiur) . 560

KARL NEHRING, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)* (Mhai Sorin Rădulescu) 567

DEREK BEALES, *Joseph II.* (I) *In the Shadow of Maria Theresa 1741—1780* (Gabriel Bădărău) 569

BAHAEDDIN, EMEKLI KORGENERAL ALPKAN, *Geleceğin rehberi arșiv ve arșivcilik* (Mihail Guboglu) 573

FRANÇOIS RIGAUX, *Droit international privé*, I. *Théorie générale* (Mihai Jacotă) 576

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN NOICA, *Cuvînt împreună despre rostirea românească* (Damian Hurezeanu) 583

TUDOR NEDELCEA, *Geneza ideilor social-politice și filosofice în literatura română veche* (Cristiana Oghină) 583

ACHILLE G. LAZAROU, *L'Aroumain et ses rapports avec le grec* (Lucian Nastasă) 584

N. ȘERBANESCU, N. STOICESCU, *Mircea cel Mare (1386—1418), 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești* (Gheorghe F. Anghelescu) 585

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, *Pe urmele lui Mircea cel Mare* (Georgeta Ignat) 586

ANDREI KOVÁCS, *Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-vodă* (Ștefan S. Gorovei) 587

P. P. PANAITESCU, *Nicolae Milescu Spătarul (1636—1708)*. Versiunea românească : SILVIA P. PANAITESCU, ediție îngrijită, studiu introductiv și note : ȘTEFAN S. GOROVEI (Ștefan Lemny) . . . 587

GH. BRANCOVICI, *Cronica românească*, ed. DAMASCHIN MIOC și MARIETA ADAM-CHIPER (D. Ivănescu) 588

FLORIAN DUDAȘ, *Vechi cărți românești călătoare, I* (Alexandru Florin Platon) 588

ANDREI ILICI EȘANU, *Dimitrie Cantemir, „Descrierea Moldovei“. Manuscrise și ediții* (Ștefan Lemny) 589

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIONISIE ECLESIARHUL, *Hronograf. 1764—1815*, ed. D. BĂLAȘA și N. STOICESCU (Gabriel Bădărău) 589

FLORIN MARINESCU, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi* (Mihai Sorin Rădulescu) 590

Studii literare. Din istoria presei culturale și literare românești (Lucian Nastasă) 592

CORNELIU MATEESCU, *G. Panu și radicalismul românesc la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (Mihai Vatavu) 593

IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu* (Lucian Nastasă) 594

N. IORGA, *Conferințe. Ideea unității românești*, ed. ȘTEFAN LEMNY și RODICA ROTARU (I. Saizu) 595

România în anii primului război mondial ; caracterul drept, eliberator al participării României la război, vol. I—II (Lucian Leuștean) . . . 595

TRAIAN MOȘOIU, *Memorial de război (august-octombrie 1916)*, ed. AL. DRAGOMIRESCU și MARIUS POP (Mihai-Răzvan Ungureanu) . . 596

ALEXANDRU BORZA, *Amintirile turistice ale unui naturalist. Călător pe trei continente*, ed. GHEORGHE LASCU (Nicolae Edroiu) . . . 597

ION MARTOLEA, *Udești, o comună din Țara de Sus* (D. Ivănescu) . . . 597

ISTORIE UNIVERSALĂ

I. BERNARD COHEN, *Revolution in Science* (Sorin Antohi) 599

GILES GUNN, *The Culture of Criticism and the Criticism of Culture* (Sorin Antohi) 600

R. J. ANDERSON, J. A. HUGHES, W. W. SHARROCK, *Phylosophy and the Human Sciences* (Radu Neculau) 601

JULES R. BENJAMIN, *A Student's Guide to History* (Sorin Antohi) . . . 603

Chicago Guide to Preparing Electronic Manuscripts (Sorin Antohi) . . . 603

LUIGI PICCIRILLI, *Storie dello storico Tucidide* (Marius Alexianu) . . . 604

"En la España medieval", V. *Estudios en memoria del profesor D. Claudio Sánchez-Albornoz* (Lucian Nastasă) 605

Nitriansky Kódex (Eva Mârza, Iacob Mârza) 606

MANFRED HELLMANN, *Die polnisch-litauische Union von 1385/1386* (Mihai Sorin Rădulescu) 607

CLAUDE-GILBERT DUBOIS, *L'imaginaire de la Renaissance* (Alexandru Florin Platon) 608

IVAN CLOULAS, *Lorenzo Magnificul* (Alexandru Florin Platon) 609

ELENA LAZĂR, *Panorama literaturii neoelene* (Ștefan Lemny) 610

PRISCILLA PARKHURST CLARK, *Literary France. The Making of a Culture* (Sorin Antohi) 610

JULIUS VALACH, *Stare tlačiarne a tlačiari na Slovensku* (Eva Mârza, Iacob Mârza) 612

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987 (Iacob Mârza) . . 613

Hamdullah Subhî Tanrıöver (1885—1966). Hayata ve Eserleri (Mihail Guboglu) 614

HAMDULLAH SUBHÎ TANRIÖVER, *Dağ Yolu* (Mihail Guboglu) . . . 616

Revue Esprit. *Traversées du XX-e siècle* (Sorin Antohi) 617

WARREN F. KIMBALL (ed.), *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence*, I—III (Gh. Buzatu) 618

V. LARIONOV, N. YERONIN, B. SOLOVYOV, V. TIMOKHOVICH, *World War II. Decisive Battles of the Soviet Army* (Gh. Buzatu) . . . 619

ROBERT GORALSKI, W. FREEBURG, *Oil and War. How the Deadly Struggle for Fuel in WW II Meant Victory or Defeat* (Gh. Buzatu) . . 620

MARTIN KITCHEN, *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War* (Gh. Buzatu) 621

ANTHONY CAVE BROWN, *„C". The Secret Life of Sir Stewart Graham Menzies, Spymaster to Winston Churchill* (Gh. Buzatu) . . . 622

MICHAEL M. BOLL, *Cold War in the Balkans. American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943—1947* (Gh. Buzatu) 623

HUGH THOMAS, *Armed Truce. The Beginnings of the Cold War, 1945—46* (Gh. Buzatu) 624

FRASER J. HARBUTT, *The Iron Curtain. Churchill, America and the Origins of the Cold War* (Gh. Buzatu) 624

JACQUES DE LAUNAY, JEAN-MICHEL CHARLIER, *Histoire secrète du pétrole, 1859—1984* (Gh. Buzatu) 625

REVISTA REVISTELOR

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Analele Universității București", istorie, XXXV, 1986 ; XXXVI, 1987 (Ștefan S. Gorovei) 627

„Biblioteca", 1986, nr. 1—4 ; 1987, nr. 1—4 (Liviu Papuc) 628

„Hierasus". Anuarul Muzeului Județean Botoșani, V, 1983 (1984) (Ștefan S. Gorovei) 629

„Memoria Antiquitatis", IX—XI (1977—1979), Piatra Neamț, 1985 (Ștefan S. Gorovei) 630

„Mitropolia Ardealului", XXXI, 1986, nr. 1—6 ; XXXII, 1987, nr. 1—6 (Sorin Iftimi) 631

„Revue des Études Sud-Est Européennes", XXV, 1987, nr. 1—4 (Alexandru Florin Platon) 632

„Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, 1987, nr. 1—2 (Alexandru Florin Platon) 633

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE STRĂINE

„Annales de démographie historique“ 1987 (Ecaterina Negruți) 635

„Canadian Review of Studies in Nationalism“, XIV, 1987, nr. 1 (Lucian Nastasă) 637

„Dacoromania“. Jahrbuch für östliche Latinität, VI, 1981—1982 (Ștefan S. Gorovei) 638

„History and Theory“. Studies in the Philosophy of History, Beiheft 26: • *The Representation of Historical Events* (Sorin Antohi) . . . 638

„Philosophy and History“ (German Studies, Section I), XX, 1987, nr. 1—2 (Lucian Nastasă) 641

„Review“, vol. X, nr. 1—4, 1986—1987 (Bogdan Murgescu) 641

„La Revue du Louvre et des Musées de France“, XXXVII, 1987, nr. 1—6 (Doina Petrache-Lemny) 644

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Viața științifică a Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ în anii 1987—1988 (Stela Cheptea) 647

Călătorie de documentare în S.U.A. (Valeriu Florin Dobrinescu) 662

Colocviu internațional dedicat istoriografiei timpului (Al. Zub) 669

Nicolae Grigoraș (Nistor Ciocan) 673

Const. A. Stoide (Gh. Pungă) 675

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXV, 1988

* *

SOMMAIRE

1-er DECEMBRE 1918

EMILIAN BOLD, VALERIU DINESCU, The Mustering of Romania's Economic and Military Capacities with a View to Completing the Country 1

I. CIUPERCĂ, Romania Facing Recognition of its National Unity . . . 23

*

MIHAI IACOBESCU, L'idéal de liberté et d'unité nationale chez les Roumains du nord de la Moldavie sous la domination des Habsbourg (1774—1918) (I) 59

D. SUCIU, Alexandre Sterca Șuluțiu et le mouvement national roumain (I) . 75

ION AGRIGOROAIEI, La Grande Union et l'activité de la diplomatie roumaine pour sa reconaissance internationale reflétées dans la presse de Jassy 91

NATALIA SIMION, IOAN SAIZU, Opinions pour la modernisation de la Roumanie après la Grande Union 117

VASILE PUȘCAȘ, L'Université de Cluj au service de la nation (1919—1940, Cluj—Sibiu, 1940—1944) 129

*

ȘTEFAN S. GOROVEI, Vers l'unification de l'historiographie nationale : la Chronique parallèle (Jassy, 1733). 139

*

ȘTEFAN ANDREESCU, Michel le Brave, les Cantacuzènes et la grande „bănia" de Craiova 187

MIRCEA AVRAM, Nouveaux témoignages concernant les relations culturelles entre Jassy et Sibiu au XIX-e siècle 199

DUMITRU P. IONESCU, La construction et le rachat du chemin de fer Constanța—Cernavoda 205

ANGHEL POPA, Un moment de la lutte du peuple roumain pour l'unité nationale — l'inauguration du monument de V. Alecsandri (Jassy, 1906) 219

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN I. STAN, Contributions des étudiants roumains à la Grande Union (1916—1918) 227

MONICA VLAICU, GERNOT NUSSBÄCHER, L'adhésion des Saxons de Transylvanie à la Grande Union reflétée dans la presse allemande du pays 237

GERNOT NUSSBÄCHER, La presse allemande de Braşov et l'adhésion des Saxons à l'Union de la Transylvanie avec la Roumanie . . . 243

DOCUMENTS

D. IVĂNESCU, Documents de Jassy concernant l'Union 251

GHEORGHE I. FLORESCU, Relations roumano-américaines durant la Première Guerre Mondiale. La Mission Hugh L. Scott (1917) 263

GHEORGHE NICOLESCU, MARIAN ŞTEFAN, „România" (1917—1918) — un journal au service de l'unité nationale et d'État 303

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, ION PĂTROIU, Documents diplomatiques américains concernant la Grande Union de 1918 321

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

EUGEN BANTEA, La mission militaire française en Roumanie et la cessation temporaire des hostilités sur le front roumain (fin 1917 — début 1918) 339

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU — 300 ANS DEPUIS SON AVÈNEMENT

FLORIN CONSTANTINIU, L'époque de Brâncoveanu : ambiance baroque, début de Réforme 357

ANDREI PIPPIDI, Pouvoir et culture à l'époque de Brâncoveanu . . 361

DANIEL BARBU, Le style „Brâncoveanu" et l'art populaire de la Valachie au XVIII-e siècle 369

*
* *

IOAN AUREL POP, Le statut socio-économique des cnèzes des Pays Roumains aux XIV-e — XV-e siècles (II) 377

VIOREL PANAITE, Considérations sur la loi de la paix dans l'Islam médiéval (II) 397

DÉBATS HISTORIOGRAPHIQUES

DAMIAN HUREZEANU, Le passage de l'Ancien Régime aux formes de la vie moderne (un problème controversé) 415

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISCELLANEA

MARIA HOLBAN, Quelques précision concernant Ladislas de Dobîca, parent du prince Vladislav de Valachie 435

N. A. URSU, Du nouveau sur la paternité de *l'Histoire de la Valachie*, attribuée à Constantin Cantacuzène 439

HARALD HEPPNER (Graz, Autriche), Relations économiques entre la Moldavie et l'Empire des Habsbourg environ 1800 451

D. CIUREA, À propos de l'oeuvre historique de Ilie Minea 461

STELIAN MÎNDRUȚ, Le professeur Ilie Minea et son cours concernant l'histoire des Roumains (Jassy, 1920—1921) 465

•

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA, Contributions à la *Bibliographie historique de la Roumanie* (II). 469

PAUL MIHAIL, Vieux imprimés roumains (1831—1871) (I) 483

ADDENDA ET CORRIGENDA

CONSTANTIN REZACHEVICI, Du nouveau sur la date de la lutte de „Cornul lui Sas" 501

PAUL MIHAIL, En marge du livre *L'Epire et les Pays Roumains* . . 505

IOAN DURĂ, Portraits des mètropolites roumains au Mont Athos . . 509

ȘTEFAN S. GOROVEI, Corrections nécessaires 513

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DES ROUMAINS

Polyptique moldave. Art moldave du XIV-e — XIX-e siècles. Texte : VLAD DRUC, fotographies : PAVEL BĂLAN (Paul Mihail). 515

Le Grand Mircea Voïvode, coord. ION PĂTROIU (Ștefan S. Gorovei) . 519

ALEXANDRU LIGOR, *En Moldavie au temps de Basile le Loup* (Nistor Ciocan). 524

ANASTASIE IORDACHE, *Les origines du conservatorisme politique en Roumanie* (Cristiana Oghină). 530

PAUL A. HIEMSTRA, *Alexandru D. Xenopol and the Development of Romanian Historiography* (Al. Zub). 532

Alexandru I. Philippide en dialogue avec ses contemporains, I—II, éd. I. OPRIȘAN (Lucian Nastasă). 533

Le professeur Virgil Madgearu. Évocations. Études (Mihai-Răzvan Ungureanu). 536

GHEORGHE BUTARU, *Organisations de masse et civiques dans la vie sociale et politique de la Roumanie* (Petre Țurlea). 539

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HISTOIRE UNIVERSELLE

MARCEL GAUCHET, *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion* (Alexandru Florin Platon). 543

JEAN FAVIER, *Le temps des principautés (Histoire de France*, t. 2) (Ștefan S. Gorovei). 546

PATRICK SIMON, *Le mythe royal* (Mirela-Luminița Murgescu) . . . 548

PAUL JOHNSON, *A History of the Jews* (Dumitru Vitcu). 551

SLOBODAN SRECKOVIĆ, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije* (Eugen Nicolae) 554

CHARLES HIGOUNET, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter* (Mihai Sorin Rădulescu) 557

VESELIN TRAIKOV, NIKOLAI ZECEV, *Bălgarskata emigracija v Rumanija XIV vek — 1878 g. i učastieto i v stopanskija, obstestveno-politiceskija i kulturnija život na rumânskija norod* (Elena Siupiur). 560

KARL NEHRING, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)* (Mihai Sorin Rădulescu) 567

DEREK BEALES, *Joseph II*, (I) *In the Shadow of Maria Theresa 1741—1780* (Gabriel Bădărău) 569

BAHAEDDIN, EMEKLI KORGENERAL ALPKAN, *Geleceğin rehberi arșiv ve arșivcilik* (Mihail Guboglu). 573

FRANÇOIS RIGAUX, *Droit international privé*, I. *Théorie générale* (Mihai Jacotă). 576

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DES ROUMAINS

CONSTANTIN NOICA, *Essai sur la langue roumaine* (Damian Hurezeanu). 583

TUDOR NEDELCEA, *La genèse des idées sociales et politiques dans la littérature roumaine ancienne* (Cristiana Oghină). 583

ACHILLE G. LAZAROU, *L'Aroumain et ses rapports avec le grec* (Lucian Nastasă). 584

N. ȘERBĂNESCU, N. STOICESCU, *Mircea le Grand (1386—1418). 600 ans depuis son avènement au trône de la Valachie* (Gheorghe F. Anghelescu). 585

CONSTANTIN CAZANIȘTEANU, *Sur les traces de Mircea le Grand* (Georgeta Ignat). 586

ANDREI KOVÁCS, *Informations concernant la vie de la princesse Zamfira, fille du prince Moïse de Valachie* (Ștefan S. Gorovei) . . 587

P. P. PANAITESCU, *Nicolas Spathar Milesco (1636—1708)*. Version roumaine : SILVIA P. PANAITESCU, éd. ȘTEFAN S. GOROVEI (Ștefan Lemny). 587

GH. BRANCOVICI, *La chronique roumaine*, éd. DAMASCHIN MIOC et MARIETA ADAM-CHIPER (D. Ivănescu). 588

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLORIAN DUDAȘ, *Vieux livres roumains voyageurs*, I (Alexandru Florin Platon). 588

ANDREI ILICI EȘANU, *Démètre Cantemir, „Descriptio Moldaviae". Manuscrits et éditions* (Ștefan Lemny). 589

DIONISIE ECLESIARHUL, *Chronique universelle. 1764—1815*, éd. D. BĂLAȘA et N. STOICESCU (Gabriel Bădărău). 589

FLORIN MARINESCU, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi* (Mihai Sorin Rădulescu). 590

Études littéraires. Pages de l'histoire de la presse culturelle et littéraire roumaine (Lucian Nastasă). 592

CORNELIU MATEESCU, *G. Panu et le radicalisme roumain à la fin du XX-e siècle* (Mihai Vatavu) 593

IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *La biographie d'une conscience. Ioan Ursu* (Lucian Nastasă). 594

N. IORGA, *Conférences. L'idée de l'unité roumaine*, éd. ȘTEFAN LEMNY et RODICA ROTARU (I. Saizu). 595

La Roumanie dans la Première Guerre Mondiale, I—II (Lucian Leuștean). . 595

TRAIAN MOȘOIU, *Mémoires de guerre (août-octobre 1916)*, éd. AL. DRAGOMIRESCU et MARIUS POP (Mihai Răzvan Ungureanu). . . . 596

ALEXANDRU BORZA, *Souvenirs touristiques d'un naturaliste*, éd. GHEORGHE LASCU (Nicolae Edroiu). 597

ION MARȚOLEA, *Udești — un village du nord de la Moldavie* (D. Ivănescu). 597

HISTOIRE UNIVERSELLE

I. BERNARD COHEN, *Revolution in Science* (Sorin Antohi) 599

GILES GUNN, *The Culture of Criticism and the Criticism of Culture* (Sorin Antohi). 600

R. J. ANDERSON, J. A. HUGHES, W. W. SHARROCK, *Philosophy and the Human Sciences* (Radu Neculau). 601

JULES R. BENJAMIN, *A Student's Guide to History* (Sorin Antohi). . . 603

Chicago Guide to Preparing Electronic Manuscripts (Sorin Antohi). . . 603

LUIGI PICCIRILLI, *Storie dello storico Tucidide* (Marius Alexianu). . . 604

"En la España medieval", V. *Estudios en memoria del profesor D. Claudio Sánchez-Albornoz* (Lucian Nastasă). 605

Nitriansky Kódex (Eva Mârza, Iacob Mârza). 606

MANFRED HELLMANN, *Die polnisch-litauische Union von 1385/1386* (Mihai Sorin Rădulescu). 607

CLAUDE-GILBERT DUBOIS, *L'imaginaire de la Renaissance* (Alexandru Florin Platon). 608

IVAN CLOULAS, *Lorenzo Magnificul* (Alexandru Florin Platon). . . . 609

ELENA LAZĂR, *Panorama de la littérature neohellène* (Ștefan Lemny). . 610

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRISCILLA PARKHURST CLARK, *Literary France. The Making of a Culture* (Sorin Antohi). 610

JULIUS VALACH, *Stare tlačiarne a tlačiari na Slovensku* (Eva Mârza, Iacob Mârza). 612

International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987 (Iacob Mârza) 613

Hamdullah Subhî Tanrıöver (1885—1966). Hayata ve Eserleri (Mihail Guboglu). 614

HAMDULLAH SUBHÎ TANRIÖVER, *Dağ Yolu* (Mihai Guboglu). . . . 616

Revue Esprit. *Traversées du XX-e siècle* (Sorin Antohi). 617

WARREN F. KIMBALL (ed.), *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence*, I—III (Gh. Buzatu). 618

V. LARIONOV, N. YERONIN, B. SOLOVYOV, V. TIMOKHOVICH, *World War II. Decisive Battles of the Soviet Army* (Gh. Buzatu). . . . 619

ROBERT GORALSKI, W. FREEBURG, *Oil and War. How the Deadly Struggle for Fuel in WW II Meant Victory or Defeat* (Gh. Buzatu). . . 620

MARTIN KITCHEN, *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War* (Gh. Buzatu). 621

ANTHONY CAVE BROWN, *„C". The Secret Life of Sir Stewart Graham Menzies, Spymaster to Winston Churchill* (Gh. Buzatu). . . . 622

MICHAEL M. BOLL, *Cold War in the Balkans. American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943—1947* (Gh. Buzatu). 623

HUGH THOMAS, *Armed Truce. The Beginnings of the Cold War, 1945—46* (Gh. Buzatu). 624

FRASER J. HARBUTT, *The Iron Curtain. Churchill, America and the Origins of the Cold War* (Gh. Buzatu). 624

JACQUES DE LAUNAY, JEAN-MICHEL CHARLIER, *Histoire secrète du pétrole, 1859—1984* (Gh. Buzatu). 625

REVUE DES REVUES

PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Annales de l'Université de Bucarest", *histoire*, XXXV, 1986 ; XXXVI, 1987 (Ștefan S. Gorovei). 627

„Biblioteca", 1986, 1—4 ; 1987, 1—4 (Liviu Papuc). 628

„Hierasus". Annuaire du Musée de Botoșani, V, 1983 (1984) (Ștefan S. Gorovei). 629

„Memoria Antiquitatis", IX—XI (1977—1979), Piatra Neamț, 1985 (Ștefan S. Gorovei). 630

„Mitropolia Ardealului", XXXI, 1986, 1—6 ; XXXII, 1987, 1—6 (Sorin Iftimi). 631
Iftimi). 631

„Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XXV, 1987, 1—4 (Aexandru Florin Platon). 632

„Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, 1987, 1—2 (Alexandru Florin Platon). 633

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„Annales de démographie historique“, 1987 (Ecaterina Negruţi). 635

„Canadian Review of Studies in Nationaism, XIV, 1987, 1 (Lucia Nastasă) 637

„Dacoromania“. Jahrbuch für östliche Latinität, VI, 1981—1982 (Ştefan S. Gorovei). 638

„History and Theory. Studies in the Philosophy of History, Beiheft 26 : *The Representation of Historical Events* (Sorin Antohi) 638

„Philosophy and History“ (German Studies, Section I), XX, 1987, 1—2 (Lucian Nastasă). 641

„Review“, vol. X, 1—4, 1986—1987 (Bogdan Murgescu) 641

„La Revue du Louvre et des Musées de France“, XXXVII, 1987, 1—6 (Doina Petrache-Lemny). 644

LA VIE SCIENTIFIQUE

La vie scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“, en 1987—1988 (Stela Cheptea). 647

Voyage pour documentation aux Etats-Unis (Valeriu Florin Dobrinescu). . 662

Colloque international dédié à l'historiographie du temps (Al. Zub) . . . 669

Nicolae Grigoraş (Nistor Ciocan). 673

Const. A. Stoide (Gh. Pungă). 675

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE MUSTERING OF ROMANIA'S ECONOMIC AND MILITARY CAPACITIES WITH A VIEW TO COMPLETING THE COUNTRY

BY

EMILIAN BOLD and VALERIU DINESCU

Since obtaining the State independence and until World War I, the prevalent idea among the Romanian people, political circles, and public opinion was that of achieving the completion of the national and state unity. In order to attain this noble ideal, Romania sought to muster her whole economic and military capacities, her efforts being impressive in the deteriorating international circumstances and internal and external possibilities.

It is notorious that the peaceful vocation of the Romanian foreign policy asserted itself under the circumstances. To achieve her national unity, Romania did not want war, she considered that it could be made either by the self-decline of the two multinational empires bordering her — Austria Hungary and Russia — or by peaceful political agreements that should have led to the fulfilment of an objective requirement. But on the eve of World War I the events clearly indicated that Romania, placed at the crossroads of certain political imperialist interests, could not stay for long out of the conflict. In a favourable political situation, Romania's involvement in the war might have led to what Romanians on both sides of the Carpathians ardently wished : *the national and State unity*.

The Balkan wars, especially that of 1913, in which Romania took part in order to pacify the countries involved in the conflict and to establish such frontiers as to corrrespond to national and ethnic interests, were considered starting points of a general war [1]. During neutrality (1914—1916), opinions varied about the advisability of Romania's joining the war alongside with one or the other camp. While some generals were for Romania's immediate joining the war against Austria Hungary [2], prime minister Ionel I. C. Brătianu opposesd it, not because he would not have wanted the national unity, but because he was aware of the inefficient training of the Romanian army, of the fact that a small state as was Romania, with limited resources, without a developed industry, was not capable of sustaining a long-term war. Also, Romania did not have the necessary guarantees, either political or military, from the Entente powers that national unity would be carried out. That is why I. I. C. Bră-

[1] Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiu, 1914—1916 (Neutralitatea)*, București, 1937, p. 234.
[2] *Ibidem*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tianu sought to gain time in order to equip the army with modern technique and to make up a diplomatic framework with a view to the entire fulfilment of Romania's national claims[3]. To Austria Hungary's, Germany's, or other Entente countries' subtle diplomatic game[4], Romania answered by a subtler and more ingenious activity, conceived and applied by the prime minister and minister of the war department which was I. I. C. Brrătianu.

Certain drawbacks in the army's equipment and training were obvious once Romania entered the second Balkan war. At that time, the Romanian army had only little quantities of automatic weapons, ammunition, sanitary material and adequate equipment[5]. Nicolae Iorga, the historian, wrote with bitterness about certain officers' lack of discipline, as well as about the unsatisfactory medical assistance. General Alex. Averescu, N. Iorga wrote, who was commander in chief of the campaign in Bulgaria, "always did his duty, but what could a single man do in front of the fatal term of payment of the decades of carelessness and dishonesty spent in the uproar of political fights under the more and more weary eyes of 'Carol the tolerant'"[6].

The outbreak of the world war rendered more evident the necessity of removing the existing shortcomings, of strengthening the army and of improving its national structures. The State made great and praiseworthy efforts in this respect, as we shall see.

Not only during the neutrality years, but also many years before had a series of steps been taken in order to increase the number of officers and privates, to equip the army with modern material. It is also true that such steps taken by various governments went on relatively slowly. If in 1878 Romania had only 976 officers and 45,951 privates, after 35 years the continuous efforts and pursuits yielded satisfactory results. In 1914, the infantry had 1 battalion mountain troops and 40 permanent regiments with an approximate total of 2,600 officers and 60,000 rank and file. The cavalry, consisting of territorial troops and permanent troops, had 87 squadrons[7]. Artillery had also witnessed a qualitative and quantitative change during the same period : from 233 batteries in 1878, to 377 in 1914. Of these, 233 batteries were equiped with modern material[8]. It was more difficult to develop the mountain artillery. Austria Hungary, always suspicious, made diplomatic representations in order to stop such a development. Nevertheless, in 1916 a mountain artillery regiment was organized[9]. The State was also interested in the deve-

[3] C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, vol. I, București, 1922, p. 90—91.

[4] Lucian Boia, *Românii din Transilvania în perioada dualismului (1867—1918)*, in *RdI*. 11/1978, p. 1996.

[5] *România în războiul mondial, 1916—1918*, I, București, 1934, p. 30; N. Fotino, Alex. Cernatoni, *Factor diplomatic și factor militar în prima fază a participării României în primul război mondial*, in „File de istorie militară a poporului român", 7/1980, p. 223.

[6] Nicolae Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, III, București, 1981, p. 90—91.

[7] Col. dr. V. Alexandrescu, *Unele aspecte ale pregătirii politico-militare a României în vederea desăvîrșirii unificării statale*, in „File de istorie militară...", 7/1980, p. 171.

[8] *Ibidem*, p. 172.

[9] *Ibidem*, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lopment of other arms necessary in modern warfare, such as engineer corps, signals, navy, air forces. Legislative bodies, including the opposition, did not rule out the funds necessary to equip the army, which gradually increased its technical character. For instance, the law issued on April 18, 1914, gave a new destination to such funds. Initially assigned to building new barracks, purchasing new installations, furniture or to opening new military schools, they were now appropriated to increasing the armament production and replacing old machinery in war industry manufactures [10]. Obtaining raw material, vitally necessary for armament production, was also a permanent concern. In April 1914, a law was passed to open a special account of 37,000,000 lei for the Ministry of war in order to buy materials for the army and large quantities of raw material. Another law, passed in April, 1916, more convincingly encouraged purchasing raw material from abroad, opening an account of 15,000,000 lei to the Ministry of industry and commerce [11].

Year after year, the funds alloted to the army increased in accordance with the necessities or with the international situation. Within the same interval--1878—1914--we can see a sensible increase of the sums alloted to equipping and training the army. In 1878 the Ministry of war was alloted 13,376,529 lei, representing one ninth of the state budget. In the fiscal year 1914/1915, the sum is substantially increased to 98,122,472 lei, one fifth of the budget, respectively [12].

As it is to be seen, the outbreak of war seriously affects Romania's economic life, as it does to all European countries. Commercial exchanges are limited, some traditional markets are closed, there is a severe shortage of certain raw materials and food. Under the circumstances, Romania tries hard to equip and train the army, resorting to internal and foreign loans which she gets with high interests and costly obligations. From the National Bank of Romania (N.B.R.), the State concludes four loans totalising 400,000,000 lei with interests from 2.5% to 4%. On this occasion, N.B.R. imposes the State to pay one third of the loans, so the State resorts to a public loan from the citizens amountig to 400,000,000 lei with 5% interest. The Romanians answered with patriotic enthusiasm exceeding the sum initially planned [13].

Other loans destined to the necessities of the army are concluded abroad. In December 1914, Romania concludes a secret loan from the Banca d'Italia, amounting to 10,250,000 Italian lire, with 6.5% interest, in order to pay off the armament and ammunition contracted in Italy. Also secret is the loan from the Bank of England, of £ 5,000,000, with 5% interest, to pay for the war material ordered in England, France and Italy. From the same bank, in October 1915, Romania gets another

[10] Ema Nastovici, *Măsuri de reglementare a situației economice interne în anii 1914—1916 și urmările lor*, in *RdI*, 8/1978, p. 1388.

[11] *Ibidem*, p. 1388—1389.

[12] Col. dr. V. Alexandrescu, *Participarea României la primul război mondial*, in „File de istorie militară...", 10/1982, p. 305.

[13] I. Totu, ed., *Progresul economic în România, 1877—1977*, București 1977, p. 185, N. N. Constantinescu, *Situația clasei muncitoare din România, 1914—1944*, București, 1966, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

£ 7,000,000, with the same 5% interest[14]. By granting these loans to Romania, England tried to attract her on the Entente's side in the World war[15]. Romania's bent towards the Entente was obvious even in 1914, that is why she appeals for a loan not to a neutral country, but to a belligerent state--England. Romania's position was significant to the British political and financial circles which were convinced that Romania would not join the Central Powers, but she would follow the Entente's policy. Moreover, unlike the German banking group, England promised Romania material and financial support, as well as meeting her wishes of national unity.

In the first two months after Romania's joining the war, the State was obliged to spend a sum of 260,000,000 lei deposited with the N.B.R. for the needs of the army, and in October 1916 to conclude a new loan from the same institution. The latest loan was guaranteed with gold treasury bonds and with a deposit of £ 100,000,000 in the Bank of England. In November 1916, the authorities, the population and the army withdrew to Moldavia, so the N.B.R. had to move to Iași after having left behind a branch in Bucharest. Its treasury of 315,580,456 lei gold was removed to Moscow[16]. That step was then judged as a token of precaution and safety, but the N.B.R. parted with its treasury, which meant a serious blow to the institution itself. Many of the monetary consequences registered later were caused by the N.B.R.'s parting with its treasury. Romania's foreign and home public debt, as well as the damages she underwent during the war amounted to 72,643,191,077 lei[17], which meant an impressive material and financial effort for the country's possibilities at that time.

The sums obtained, as well as the budgetary efforts allowed a constant policy of arming, either by stimulating the autochthonous industry, or by placing orders for ammunition and armament abroad. One of the first steps taken at home was the shift from peace industry to war industry, the government assuming the control, investments and necessary oders by means of two newly created institutions : the *Technical Industrial Committee* and the *General Ammunition Board* in the Ministry of War. The technical committee was established on April 1, 1915, on I. I. C. Brătianu's initiative. It was attached to the Ministry of War, Army's 8th department, and was headed by a very competent engineer — Grigore Stratilescu. Under his guidance, there were reorganized and modernized the Arsenal of the Army, the Cotroceni Pyrotechny and the Dudești Powder Mill, increasing their production capacity[18]. These factories could now

---

[14] Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 1386—1387.

[15] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1833—1933*, București, 1934, p. 293.

[16] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale, 1914—1926*, vol. III, București, 1933, p. 133 seq. ; Idem, *Banca Națională în timpul ocupației, noiembrie 1916—noiembrie 1918. Emisiunea Băncii Generale Române. Contribuție la politica financiară a germanilor în România ocupată*, București, 1919, p. 3 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 504.

[17] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 477.

[18] Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 1384.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manufacture steel and hardened pig iron gun shells, fuses, sighting devices, gun carriages, could repair weapons and guns. They also could manufacture hand grenades, explosives, shrapnel and steel shells [19]. The Constantza port workshops, after repeated experiments, succeeded in manufacturing several types of gun shells. Another salutary step taken by the government was to reorganize the food and equipment industry and to place them in the service of the army.

The *General Ammunition Board* was established on November 15, 1915, and was headed by the famous engineer Anghel Saligny. Its main task was to complete the stocks and to make ready the war material necessary to the army [21]. These two bodies supervised the war related industry which comprised 33 ammunition units, 2 fuse units, 10 gun carriage units, 10 butt stock manufacturing units, 67 hand grenade units, 20 horse carriage units. During neutrality years, these manufactures and workshops enhanced their output. They supplied the army with 400,000 shell cases, 250,000 fuses, 1,500 ammunition carts, 322 gun carriages, 45,000,000 infantry rifle shell cases, 110,000,000 percussion caps, 70,000,000 bullets, 112,000 artillery shells, 450,000 kg gunpowder [22] etc. At the same time, such plants as Wolff, Vulcan, Lemâitre, "Fernic" shipyards, the factories on the Prahova Valey and others all over the country turned to war production [23]. In these state or privately owned manufactures worked 22,000 workers, technicians and engineers. Another 1,000 workers were being trained in special schools for the arms building industry.

The enhancing of war industry is accompanied by the drawing up of certain plans concerning a better organizing of the army structures and distribution of the armament. *The plan of completion, transformation and discharging of armament, The plan of completion of the equipment, The plan of effectives, The sanitary plan of the army, The unitary plan of the army* were thus indited [25]. In 1915, there was established an agency for coordinating the services--*Stages and rearfront service department* [26]. The same year, there are created *Army storehouse headquarters* and *Central sanitary council*. In May 1915, it was decided that the troops should be provided with 30 days' subsistence and equipment and the army should get a stock of equipment necessary for six months' time. At the same time, the fortified positions on the Eastern and Southern Carpathians, on the Danube and in South Dobrudgea are reinforced [27]. The Crown Council of August 1914 decreed "semi-mobilization" in order to prepare the army for the strain specific of war, and, especially, "to enforce the decided neutrality, to complete both the training of various

---

19 I. Bulei, *1916. Zile de vară*, București, 1978, p. 24.
20 Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 1389.
21 Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 459.
22 *România în războiul mondial...*, p. 51—52.
23 Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 225.
24 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 504.
25 I. Bulei, *Arcul așteptării, 1914—1915—1916*, București, 1981, p. 96—97.
26 Vl. Zodian, *Aspecte militare ale neutralității României (1914—1916)*, in „File de istorie militară...", 7/1980, p. 205.
27 I. Bulei, *Arcul așteptării...*, p. 211—212 ; C. Kirițescu, *op. cit.*, p 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corps and services and to attach together elements making up newly created units. That is why in August and September 1915, almost all mobilizable effectives of the army were called up. "For the same reason", a report of the Ministry of War mentioned — "the contingents that were to be put in reserve in October 1914 were maintained in active service" [28].

The legislative bodies initiated an action of altering certain paragraphs of the conscription law, trying to reinforce its legal status and to prevent possible elusions from military service. Also, the army's command radically alters the internal military regulations so that the troops' training becomes much more organized and more complex, that they can handle their weapons expertly and safely.

The steps taken had beneficial effects on the troops' morale, their confidence and self-posession increased, as well as the fighting capacity, the wish of liberating the Romanians of Transylvania reaching hights of patriotic enthusiasm. Italy's ambassador in Bucharest reported to his Prime Minister, trying to refute groundless opinions about the weakness of the Romanian army, that the Romanian army had ammunition and armament for 650,000 men, that Romania possessed large food and fodder stocks to support a long term war, but that she was short of motor vehicles, that her home armament production was relatively low on account of a shortage of raw materials [29]. Others held opposite opinions, believing that Romania was not capable of fighting a long term war, on account of her faulty industrial organization and her being situated too far away from the Western supplying markets [30]. The events of the fall and winter of 1916, when the Romanian army was obliged to withdraw suffering high losses, rendered justice to the latter.

It is true that the internal possibilies of arming as offered by the Romanian industry were reduced in the case of a long term conflict, as compared with the German or French industries. That is why the loans concluded were used to purchase ammunition, arms, and equipment from abroad and to fill up the existing gaps. Several missions of expert officers were sent to Italy, France, England, Switzerland, USA, Russia to place large orders for armament and ammunition needed by the Romanian army. The German coalition was also approached. Indeed, Germany was the most important supplier for the Romanian army in the years after Independence (1877). But now, when Romania's faithfulness to the 1883 treaty had become uncertain and I.I.C. Brătianu was unjustly suspected of duplicity and indecision, the German sources had become scarce [31]. In order not to discontinue delivering the armament, Germany tried to impose conditions which somehow affected Romania's situation as a neutral state. Thus, the Romanian government was asked to give transit rights to Turkey to German trains containing ammunition and aeroplanes, to give their tacit approval to the war equipment to be transited to Bulgaria ; to issue export licences for a quantity of grain and fodder to Germany, quantity which was to be agreed on later ; to order Romanian railways

[28] Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 1388.
[29] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 484.
[30] N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 10.
[31] N. Fotino, Alex. Cernatoni, *op. cit.*, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to permit free entrance to 150 wagonloads mineral oil[32], etc. From "political reasons", Romania agreed only to those conditions of an economic nature. On the other hand, Austria-Hungary flatly opposed equipping the Romanian army in order to stay clear of a threat to her Southern flank ant to prevent, if she could, the Romanian wish to fulfil the national unity.

Under the circumstances, Romania's hopes turned to the Entente countries[33]. We already mentioned that groups of expert officers were sent in mission to western countries to purchase war equipment. In February 1915, general Rudeanu, heading a delegation, went to France, his mission being to supply Romania with millitary equipment. He was also to visit Italy, Switzerland, Spain, the USA, and Austria-Hungary if it was possible, with the same purpose. The delegation succeeded in concluding 5,123,000 lei worth of contracts, plus commissions of 1,024,780 lei, which the liberal government confirmed on April 18, 1915. For instance, France was to supply Romania with 40 aeroplanes, 50,000 kg gunpowder, 50,000,000 infantry rifle cartridges, 500,000 artillery shells and certain strategic raw materials[34].

As early as February 1915, France began to send to Romania aircraft equipment and amounts of ammunition[35]. Also, Swiss, British, Italian and American firms contributed to supplying Romania with war material. But the quantities sent to Romania were much smaller than the ones agreed on. Romania should have received 200,000 rifles, 134 machine guns, 450,000 pistols, 60 75 mm field gun batteries, 26 105 mm. heavy gun batteries, 128,000 artillery shells[36]. Meanwhile, Turkey joins the war on the Central Powers' side and closes the Bosporus and Dardanelles straits[37], Serbia is invaded by the Austrian-Hungarian and Bulgarian armies and so the supply line via Thessaloniki was cut off. There remained only one way via North of Russia, the Archangel and Vladivostok harbours, extremely difficult and far from Romania. Using this route, with difficulties and long delays, --often the ammuniton and weapons were kept for the Russian army — the western allies could send to Romania till she joined the war only 9,982 rifles, 266 machine guns, 82,000 pistols, 24 120 mm guns, 100 58 mm mortars, 45,000 105 mm, 168,000 105 mm, and 10,000 150 mm artillery shells[38]. The amounts sent to Romania and those manufactured at home proved insufficient for waging a war on two

---

[32] M. N. Popa. *Documente din arhive vest-germane referitoare la armata română în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, in „File de istorie militară...", 2/1974, p. 77.

[33] As early as 1914, the Saint-Chamond plants engaged to furnish military material to Romania and to build military factories in Romania. But the contract could not be concluded as the French firm tried to impose such conditions as to affect Romania's sovereignty and independence *(ibidem*, p. 71).

[34] Vl. Zodian, *op. cit.*, p. 205.

[35] Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 1388—1389 ; M. N. Popa, *op. cit.*, p. 72.

[36] *România în războiul mondial...*, p. 57.

[37] N. N. Constantinescu, I. Cupşa, *Efortul militar şi material al României în anii primului război mondial*, in „Anale", 3/1977, p. 13 ; Viorica Moisuc, *România în primul război mondial*, in idem, 1/1977, p. 134 ; N. Fotino, Alex. Cernatoni, *op. cit.*, p. 223.

[38] Vl. Zodian, *op. cit.*, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fronts — in Transylvania and in Dobrudgea — as it happened during the fall and winter of 1916.

In the neutrality years, the efforts of enhancing the army's effectives and fighting capacity increased. There were formed about 80 new battalions, one mountain artillery regiment, 4 heavy artillery regiments, one volunteer motorists corps, one air force corps made up of 4 squadrons, and the Fortified Position Command. At the same time, the vital process of purchasing and modernizing the equipment went on : machine guns, heavy guns and aeroplanes. In order to get them, the political and military factors decided, as we showed, to make good use of the internal resources, of increasing the national economy's output, and, naturally, to stimulate and intensify imports [39].

In the summer of 1916, as a result of the steps taken, the Romanian army increased numerically as compared with the previous years. Some figures are illustrative. In 1882, for instance, the Romanian army comprised 2,192 officers, 171 civilian employees and 35,592 rank and file ; in 1910 there were 3,693 officers, 248 civilian employees, 260 foremen, 1,661 re-enlisted, 84,873 rank and file ; in 1914 the army was composed of 10,600 officers, 460,000 rank and file ; and in 1916, on the eve of Romania 's joining the war, the effectives reached as many as 19,843 officers and 813,758 rank and file [40]. Added the 1917 contingent, the reservists and other categories, the number of people conscripted or concentrated is 1,234,000, that is 15% of the population aged from 18 to 45 and 30% of the male population [41].

All the troops mobilized by Romania for the war comprised 336 battalions with 413 field machine guns and 161 position machine guns, 104 squadrons with 40 machine guns and 379 artillery batteries of various calibres and specialities [42]. The efforts Romania made to equip, to arm and to feed the army totalled 11 billion lei coming exclusively from the State's budget [43]. The contribution of the national economy "in a historic period when Romania strove to fill in a serious gap which existed between her and other European states" [44], has an important meaning — the contribution of all economic, financial, social and political factors to achieve a patriotic goal — UNITY — which, implicitly, at the time and in the international circumstances, could not be reached without sacrifices.

---

[39] *Ibidem*, p. 205.

[40] *România în primul război mondial...*, p. 130.

[41] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 139 ; *Progresul economic în România...*, p. 194 ; *România în războiul mondial...*, p. 58—59 ; I. Bulei, *1916...*, p. 23 ; Mircea Mușat, Ion Ardelanu, *op. cit.*, p. 504.

[42] *România în primul război mondial...*, p. 136 ; C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 109—110. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 503—504. The data concerning the number of the military units vary in works by various authors. For instance, V. Alexandrescu writes that, in the summer of 1916, the strength of the Romanian army amounted to 256 infantry battalions, 88 cavalry squadrons, 236 various calibres artillery batteries ; (V. Alexandrescu, *Participarea României la primul război mondial*, in „File de istorie militară...", 10/1982, p. 305) ; Viorica Moisuc mentions 256 infantry battalions, 237 artillery batteries and 106 cavalry squadrons (Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 139) ; Vl. Zodian : 376 infantry battalions, 277 artillery batteries, 104 cavalry squadrons (Vl. Zodian, *op. cit.*, p. 205).

[43] *Progresul economic în România...*, p. 194.

[44] V. Alexandrescu, *Unele aspecte ale pregătirii...*, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Compared with the armies of the two conflicting camps, in point of equipment, the Romanian army was technologically modest. As early as September 1915, at a meeting on military topics, general Coandă, then artillery inspector general, seconded by general Alex. Averescu, warned that both field and position artillery and ammunition supply were insufficient [45]. Also, there were too few aircraft and machine guns compared with what was needed in case of war [46]. The lack of a specialized heavy industry and the want of a greater number of skilled workers did not allow the expected increase in the industrial output. The orders for armament, equipment and ammunition from abroad had not been delivered in time. We must also mention the ineffective support given by the Russian army in the decisive moments of some of the battles, for instance those in the South of Dobrudgea or the defence of the capital. The consequences became visible especially during the fall and winter of 1916, when the Romanian army suffered many losses and was obliged to withdraw from a large part of the national territory, including Bucharest.

In spite of the enthusiasm and patriotism among the Romanian troops, whose ultimate target was the liberation of Transylvania at all costs, at the end of 1916 they were checked on the line of the Eastern Carpathians, the superior course of the Putna, the Siret and the Danube rivers [47]. Romania's joining the war had subjected the country to efforts unknown or unexpected so far, especially when, as Victor Slăvescu wrote, "after the first two months of war we began feeling the grief of the first defeats, followed then by all kinds of misfortunes caused by fighting on the country's soil [...], obliged, in the fall of 1916, to leave behind nearly two thirds of the country to the invader, to retreat to Moldavia, where we held out for two years" [48]. Human and material losses suffered during the retreat were high : 100,000 dead, 50,000 wounded, 100,000 prisoners or left behind in the occupied territory [49], i.e. 45% of the total army effectives [50]. To which we must add 100,000 Transylvanian Romanians mobilized in the Austrian-Hungarian army who were sacrificed for a cause that was not theirs [51]. On the battlefields were lost 290,000 rifles, 250 machine guns and 450 cannon, which means 45% of the initial effectives, 67% of the rifles, 55% of machine guns and 24% of the cannon [52]. It was one of hardest trials that a country had to endure, as Maurice Paléologue, the then French ambassador to Petrograd, a man who could not be suspected of sympathy for Romania, had to admit [53].

---

45 Alex. Averescu, *op. cit.*, p. 93 şi 237—238.

46 *L'Effort de la Roumanie*, Paris, s.a., p. 2.

47 I. Cupşa, *Armata română în campaniile din anii 1916—1917*, Bucureşti, 1967, p. 179.

48 V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale a României (1880—1924)*, Bucureşti, 1925, p. 237.

49 *România în primul război mondial...*, p. 252 şi 269 ; V. Moisuc, *op. cit.*, p. 141 (The author mentions 50,000 dead, 80,000 wounded, 110,000 prisoners).

50 N. Fotino, Alex. Cernatoni, *op. cit.*, p. 231.

51 Lucian Boia, *op. cit.*, p. 1997.

52 I. Cupşa, *Armata română...*, p. 179.

53 Maurice Paléologue, *La Russie des Tzars pendant la grande guerre*, vol. III, Paris, 1922, p. 207.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

Romania's economy was deeply affected by the outbreak of the war. It experienced disorders and disturbances unknown till then, and since August 1916, the situation becoming much worse, there was no real economic life. Within the world economy, Romania held a modest place in point of industrial development. Her economy was predominantly agricultural, over 85% of the population were employed in farming which supplied 2/3 of the social product and national income and about 75% of the exports [54]. Great efforts to help her out of its economic backwardness were made especially after Independence. Factories were built up, geologic prospections were made to discover the raw materials necessary to the industry, a network of railroads and highways was established for transports and for the home and foreign trade. Yet, and the war rendered it obvious, there were not certain fundamental economic branches, which both in time of peace and of war are the "backbone" of a modern economy--*iron and steel industry* and the *machine building industry* [55].

On the outbreak of war, in the old Romania there were 847 manufactures, of which 838 being state supported. Their total motive power was about 120,000 HP and the employees numbered 59,000. Light industry held the leading place, especially during neutrality years when it developed rapidly and its productivity increased [56]. The mineral oil industry and timber industry held the second leading place because, the same as in the case of the light industry, of the abundance of the raw materials at home. Food and light industries yielded 54% of the total output, the mineral oil and timber industries about 36% [57]. The industrial output amounted to 347,104,797 lei in 1914 whereas the agricultural output of the same year was 1,264,435,326 lei. The industry supplied only one third of the home market ; the remaining two thirds was supplied by imports of machines and industrial equipment from abroad and the produce of small handicraft workshops [58]. The capital invested in industry, except railroads, was almost 1 billion lei, of which more than a half in the mineral oil industry [59]. A characteristic of Romania's economic backwardness was that industry held a minor place in the material output (22%) and the national income (14%), participating in the exports with only 6.8%. Part of the factories, e.g. those on the Prahova Valley and Ploieşti, only serviced and equipped other branches of the national economy, and the state owned manufactures — Arsénal of the Army, Pyrotechny etc. — supplied, as they best could, the army with ammunition and armament and gave assistance to the railroads and the rolling stock.

Compared to Older Romania, Transylvania was industrially more developed but more backward than Hungary proper or Austria. The

[54] C. Nuţu, *România în anii neutralităţii, 1914—1916*, Bucureşti, 1972, p. 8.
[55] Ema Nastovici, *România şi Puterile Centrale în anii 1914—1916*, Bucureşti, 1979, p. 139.
[56] The food, garments, leather and footwear industries were developed, the raw material could be found in sufficient quantities at home. (See Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 295).
[57] C. Nuţu, *op. cit.*, p. 8.
[58] *Enciclopedia României*, vol. III, p. 192 ; N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, Bucureşti, 1936, p. 133.
[59] I. Bulei, *1916...*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austrian-Hungarian empire favoured only the development of those branches that were absolutely necessary, e.g. the extractive industry (coal, gold, silver, copper), the iron and steel industry (Reşiţa, Hunedoara) and railroad building. Besides large manufactures with 100,000 employees, there were also 124,000 small and medium sized manufacteures, including handicraft workshops, with a total of workers of 212,000.

In Transylvania, a leading place was held by the extractive industry. The coal fields on the Jiu Valley were seized by Austrian companies. Also, rairoad building was given an impetus by the state's founding the STEG (Staatseinsenbahngesellschaft), which owned estates and companies, e.g. *Braşov Coal Mines and Furnaces Limited* and *Nădrag Iron Industry Limited*[61]. The equipment of the Reşiţa plants was up to the mark so they manufactured a wide range of ammunition[62]. An impressive development was seen by the extractive industry : coal, iron ore (processed at Hunedoara), gold, silver at Băiţa, Baia Mare, Zlatna. As in Older Romania, food industry was much developed : milling, spirits distilling, agricultural produce processing. A strong farming machinery industry was created in Braşov and other towns, of which a good deal were exported to Romania. On the eve of war, even internal combustion engines were manufactured[63].

When Austria-Hungary declared war on Serbia, Transylvania's main economic branches were militarized and supplied the front. The coal from the Jiu Valley supplied the whole railroad district from Braşov to Lwow, as well as all the output of the iron works at Hunedoara, Cugir, etc.[64]. To Transilvania's economy, as well as to Romania's, war meant a period of regress which worsened in 1916. The coal production decreased by 40% compared with 1913, as well as the number of workers, from 10,466 in 1915 to 3,579 in December 1916. The iron works also decreased their output from shortage of raw material. The textile factories were in the same condition[65]. Transylvania's natural riches were savagely plundered, the requisitions causing much discontent among the peasants. Beginning with 1915, the authorities, on account of the special military regime, requisitioned cereals, animals, fodder, wool, etc. In 1916, the requisitions were much more severe : all the farmers produced was taken by the authorities[66]. That was one of the causes of the Transylvanian Romanians' fleeing over the Carpathians and joining the Romanian army, fighting for the completion of the country[67] against the authorities' policy of abuses and denationalisation.

---

[60] C. Nuţu, *op. cit.*, p. 8.

[61] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 396—397.

[62] Iosif I. Adam, *Economia Transilvaniei în timpul primului război mondial*, in *RdI*, 11/1981, p. 2017.

[63] Idem, *Agricultura Transilvaniei în ajunul primului război mondial*, in idem, 4/1984, p. 319.

[64] N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 18—19 ; Iosif I. Adam, *Economia Transilvaniei...*, p. 2013.

[65] Iosif I. Adam, *Economia Transilvaniei...*, p. 2015—2017.

[66] M. Iosa, *Situaţia ţărănimii din România în timpul primului război mondial*, in *RdI*, 8/1981, p. 1666.

[67] N. N. Constantinescu, I. Cupşa, *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

As a result of the Central Powers armies' superiority, the Romanian army was obliged to withdraw to Moldavia in November 1916. Numerous manufactures were then evacuated. Certain workshops belonging to the Arsenal of the Army were removed to the Nicolina Railroad Factory in Iași. Other manufactures of the Arsenal were placed in the building of the Industrial Trade High School in Iași and the Pyrotechny at the Italian-Romanian Textile Factory, the Dudești Gunpowder Mill was set at Botoșani. The București Railroad Factory, with personel and machinery, was set at Iași, Pașcani and Galați, where they went on, in spite of the hardships and with great efforts, manufacturing rolling stock and repairing the broken carriages and locomotives. At Iași and Botoșani were also removed the Wolff, Lemaître and Hornstein plants which manufactured armament and ammunition. In all, about 35 armament and ammunition factories were removed to Moldavia. The output decreased in spite of the workers' efforts. The Romanian industry, under the circumstances, could only give two shells for each cannon and one cartridge for each rifle, which was obviously too little. The decreased production was caused by the shortage of raw material and imports, at one time the metal lamp-posts were taken out and used for ammunition and armament manufacturing [69].

Within industry, the mineral oil held a special place, Romania being one of the first oil producing and processing countries in the world. The Romanian oil was fought over by both British and American and German great companies. By the half of the first decade of the 20th century the German and Austrian capital held a leading place with 42% of the investments in the Romanian oil industry. As a result of the intermonopolistic struggle, on the eve of war its share decreases to 27.3% and the Anglo-Dutch and French-Belgian capitals rise their share from 16.3% to 64.5% [70]. The Romanian capital was reduced, only 25 million lei of the total investments of about half a billion lei [71].

The interest taken in oil was easily explainable, taking into account that it was increasingly needed under the circumstances of modern warfare which required a large number of internal combustion engines. As early as that time oil was definitely classified as a first importance *strategic arm* [72]. The fact was mentioned by Vintilă Brătianu, who, in De-

[68] C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, 1983, p. 119—120 ; N. N. Constantinescu, I. Cupșa, *op. cit.*, p. 16.

[69] V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 248.

[70] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 292. The capital invested in Romanian oil was distributed, in 1914, as follows : German — 27.3% ; Dutch — 24.2% ; British — 23.6% ; Romanian — 8.1% ; American — 6.19% ; Belgian — 3.5% ; Italian — 1.8%. The total invested in oil industry was 519,454,738 lei. (See Emil Răcilă, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial. 1916—1918*, 1981, p. 120. The figures given by Gh. Buzatu are : German capital — 35% ; British — 25.2% ; Dutch — 13.1% ; French — 10% ; Italian — 2.2% ; Belgian — 2.2% ; American — 5.5% ; Austrian-Hungarian — 1.3% ; Romanian — 5.5%. (See Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă în 1929*, Iași, 1981, p. 30 ; Réné Sedillot, *Istoria petrolului*, București, 1979, p. 11).

[71] I. Bulei, *1916...*, p. 19.

[72] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cember 1914, wrote : "The present world war shed a vivid light on certain vital facts, which, unfortunately, have not so far been given the importance they deserved. Among these is the question of oil and its derivatives. Only a few months of war convinced the public opinion of the actual importance of this wealth of our soil better than the 14 years we had been struggling to set it in its normal place within the national economy"[73].

In 1916, compared with the previous years, the oil production diminished by more than a half, i.e. from 1,885,619 tons in 1913, to 898,994 tons in 1916[74]. The explanation is that the oil producing fields on the Prahova Valley, in Dîmbovița and Buzău districts were exploited only until November 1916, when the retreat to Moldavia took place. On the British government's request, backed by the French government, the Romanian authorities decided on destroying all the installations of the oil fields of the Prahova region in order not to be left to the invading troops. The plans of destruction were devised by the British colonel Norton Griffiths and the operation was carried out under colonel Thomson's comand. As a result, 2,500 oil rigs, all the tanks and the oil contained in them (about 150,000 cubic metres) and 26 refineries were destroyed in Muntenia. The damages totalled £ 9,980,527[75]. The French mission to Romania, in their turn, asked for, and their request was complied with, the destruction of the Cernavoda bridge, other important bridges, sections of rairoad tracks, factories and food warehouses which could not be evacuated. All these destructions had a limited effect as the German military authorities succeeded in a short time in restoring the equipments so that the oil rigs started functioning in 1917[76]. The invading army also succeeded in capturing 4,000 railroad tank carloads of lamp oil, 50,000 tank carloads of petrol, 65,000 tons mineral oil. Other quantities of oil and derivatives were captured in the port of Constantza, as well as thousands of tons of grain and wool[77].

For the Central Powers, the capturing of the oil rigs and refineries and their putting into function meant a momentary breaking of the deadlock in which they were because of the severe fuel shortage, their own oilfields (Westfalia, Galicia, Pechlbronn) yielding too little for their necessities. In order to make up for the shortages in supplying their war machinery, the Germans organized the exploiting the Romanian oil methodically. Within the *German Military Administration in Romania* (Militärverwaltung in Rumänia) there were several independent sections that dealt with exploiting and processing oil : *Oilfields Command* (Kommando der rumänischen Ölfelder) was in charge with the exploitation and

---

[73] *Ibidem.*

[74] Emil Răcilă, *op. cit.*, p. 121 ; I. Bulei, *1916...*, p. 19 ; Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 35.

[75] N N. Constantinescu, I. Cupșa, *op. cit.*, p. 15—16 ; Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 15 și 39 ; I. Cupșa, *Efortul economic și militar al poporului român în lupta pentru apărarea integrității teritroiale și a suveranității, pentru desăvîrșirea unității naționale (1916—1918)*, in „File de istorie militară", 7/1981, p. 24).

[76] The first oil-rig started producig in February 1917, then there followed the others that had been burnt or blocked by the retreating Romanian authorities

[77] Emil Răcilă, *op. cit.*, p. 123—124 ; V. Atanasiu și colab., *România în primul război mondial...*, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

security of the oilfields ; *Mineral Oil Board* (Mineralölabteilung) controlled the refining and distributed oil for internal consumption and exports to Germany ; *Pipelines Central Office* (Zentralstelle für Öleitungen) was in charge with oil derivatives transportation [78]. The normalizing of oil extraction and refining rendered possible the processing of 1,585,060 tons in 1917, a figure sensibly close to those registered by Romania in the years before war. The Peace Treaty of Bucharest in May 1918 was focused on exploiting Romanian oil on a long term basis and Romania's turning into a colony of the German Empire.

In Moldavia, the *State's Supervising Board for the Oil Industry*, created in September 1916, with a view to supplying the front and war economy with oil derivates, took certain steps, in December, 1916 and January 1917, meant to cope with the delicate situation of the country. First, it was of vital importance that the Bacău region, rich in oilfields and coal deposits, should be kept out of the battlefields and the exploitation of these riches should be intensified, the amount coming from Russia being entirely insignificant [79]. But the Bacău region only was not able to meet all the needs. In 1916, from the Moldavian oilfields and coal mines around Bacău, only 32,801 tons of crude and 14,122 tons of coal could be extracted [80]. The daily necessity of crude was 383 tons and only 122 were produced ; 41 tons of petrol was wanted and only 5 was given ; 7,500 tons of oil lamp were produced instead of the 28,700 required [81]. Other oil derivates as diesel fuel, mineral oil, paraffin could not be manufactured by the refineries in Moldavia, neither those required by the technology of explosives. The situation was worsened by the shortage of specialists and trained workers. The consequences were also serious for the situation on the front and for the civilian population who, during an extremely cold winter, suffered from contagious diseases, frost, and starvation.

As we have already mentioned, the Romanian economy was predominantly agrarian, cereals being, together with oil and wood, the main exporting item. Between 1862 and 1916, the arable area increased three times--from 2,153,000 to 6,153,143 hectares. The cereal output in 1916 was 2,000,000 tons wheat, 42,000 tons potatoes, 2,000,000 tons maize, 450,000 tons barley, 350,000 tons oat, 30,000 tons pea, 68,000 tons bean [82]. The live stock also increased from 11,058,712 heads of cattle in 1900 to 13,622,977 in 1916. By her cereal output, Romania held the 7th place in Europe. The war meant the disorganisation of cultivation of soil. In order to prevent more difficulties and irregularities, the State took exceptional steps. On September 21, 1916, there was passed the *Regulations for Executing Agricultural Works during the War*. According to that,

---

[78] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 39.

[79] C. Botoran et al., *România și Conferința de Pace de la Paris...*, p. 119, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 66.

[80] V Atanasiu et al., *op. cit.*, p. 248; N. N. Constantinescu, I. Cupșa, *op. cit.*, p. 16 ; C. Căzănișteanu, *Caracterul popular al războiului de întregire națională* in „Anale", 3/1977, p 28.

[81] Emil Răcilă, *op. cit.*, p. 134.

[82] *Ibidem*, p. 140; I. Bulei, *1916...*, p. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

there were established village and district committees for agricultural action, comprising officials and a representative of the landowners, that had the right of requisitioning manpower and equipment with a view to cultivating all the available soil. The Regulations stated that the manpower and equipment requisitioned were to work the estates of the mobilized persons owning less than 5 hectares, of these whose cattle had been requisitioned and of all other tenants or landowners. On December 30, 1916, a decree gave the gendarme stations the right of requisitioning the farmers for work [83].

In 1914 in Older Romania the cereal crop was abundant, but in Transylvania the crop was poor, 1/5 of the soil remaining uncultivated [84]. The forced requisitons and the mobilization of a large number of farmers also contributed to that situation in the province, as we mentioned above [85]. The militarization of economy, the reckless exploiting of natural resources, the increasing exploitation and oppression, the ever increasing taxes, the huge number of casualties on the fronts, the more and more severe economic crisis had an essential contribution to deepening the crisis of the dualist system. All these foretold of the impending fall of the empire and of the oppressed nations' possibility of becoming free again after centuries of exploitation.

The retreat to Moldavia brought about great disturbances in agriculture. The cultivated area was drastically diminished. In the occupied territory, the villagers were obliged to forced labour. The droves of cattle that were to be sent to Moldavia were captured by the German troops. Only three months after Romania's joining the war, the live stock had diminished by 50% [86]. Famine seemed to be inevitable. At the same time, on the occupied territory, the discontent of the population was steadily growing towards the German authorities' abuses. The same was true for the Romanians in Transylvania towards the Austrian-Hungarian rule.

Romanian trade was also seriously disturbed by war, especially after Turkey closed the Bosporus and Dardanelles. The volume of trade was dramatically reduced : from 4,569,000 tons in 1913 to 1,412,000 tons in 1915 [87]. Within the same interval, the imports also diminished from 1,374,000 tons to only 290,000 tons. The blocking of the straits reduced trade relations with Western Europe and favoured those with the Central Powers [88]. As early as before 1914, the Central Powers held substantial positions in the Romanian economy, German and Austrian-Hungarian capitals invested in industry being preponderant. In point of trade relationship, Austria-Hungary's and Germany's shares in Romania's imports were 21.8% and 37.7% respectively, while England's was 13.8%, France's 6.1%, and Russia's only 2.6%. Austria-Hungary's share of Romania's ex-

---

83 M. Iosa, *op. cit.*, p. 1658.
84 Iosif I. Adam, *Economia Transilvaniei...*, p. 2017—2018.
85 N. N. Constantinescu, I. Cupşa, *op. cit.*, p. 19.
86 *Progresul economic în România...*, p. 188.
87 Gh. Platon, *op. cit.*, p. 459; *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 468 şi 470.
88 Ema Nastovici, *România şi Puterile Centrale...*, p. 141 şi 164; Idem, *Măsuri de reglementare a situaţiei economice interne în anii 1914—1916 şi urmările lor*, in *RdI*, 8/1978, p. 1375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ports was 14%, Germany's 6.8%, England's 6.7%, France's 7.8%, and Russia's 1%[89].

During neutrality, Romania took certain prohibitive steps and introduced custom duties payable in gold for the merchandise exported to Germany. It was forbidden to sell abroad pack animals, fodder, means of transportation, cereals (exclusively maize), certain industrial plants, coal, flour, crude, oil producing plants, furs, leather, footwear, leather wares, telephone and telegraph sets, metal wares[90]. Confronted with such regulations, the Central Powers did the same, forbidding the export to Romania of certain materials and produce needed by Romanian industry[91].

The fact that the harvests were very rich in 1913 and 1914[92] and the produce could not be sold out because of the Balkan wars and of the outbreak of the world war, there remaining large stocks, made the Romanian government reconsider some of the prohibitive regulations. The Central Powers profited by those reconsiderations, anxious to supply the ever increasing needs of the front and of their civilian population. In order to reinforce the cereal imports, the Central Powers created special companies : in Berlin-- the *Zentraleinkaufgesellschaft* ; in Vienna--the *Kriegsgetreide Verkehrsanstalt* ; in Budapest--the *Kriegsproduktion A.G.* They offered for the Romanian cereals much smaller prices than those on the world market[93]. In order to avoid underpayment and rapid enrichment of the profiteers, the Romanian government also created a specialized body on September 26, 1915, viz. the *Central commission for selling and exporting cereals and derivatives*. A decree issued on October 12, 1915, contained the functioning regulations of the commission[94]. Later, there were created the *Commission for the export of wine* and the *Import commision*[95].

The central commission for cereals and derivatives had a successful activity. Within a few months' time, they succeeded in doing what could not be achived during a period of a year and a half prior to its creation. Through its agency, all the available quantities of cereals were sold and a number of contracts were concluded with foreign partners under advantageous terms. In December 1915, 500,000 tons of grain were sold to an Austrian-Hungarian company by opening a deposit with the Bank of Reich (Reichsbank) at NBR's disposal in marks-gold at an exchange quota of 120 marks = 100 lei[96]. The cereals were to be transported by water or by land by the buyer who was also obliged to purchase additional quantities provided they got means of transportation, whether their own or at the Romanian state's disposal[97].

---

89 *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 466.

90 Ema Nastovici, *Măsuri de reglementare...*, p. 1377.

91 *Progresul economic în România...*, p. 186.

92 V. Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea, 1900—1916*. Cluj-Napoca, 1975, p. 147.

93 N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 14.

94 Ema Nastovici, *Măsuri de reglementare...*, p. 1381.

95 N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 14.

96 V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 234. M. Maevschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României (1914—1944)*, București, 1957, p. 91.

97 Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale...*, p. 167, 545,033,786 kg cereals and vegetables were exported, amounting to 167,891,522 lei (*ibidem*, p. 168).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In March 1916, an economic agreement is concluded with England for the purchase of 800,000 tons of grain of the 1915 crops. The contract stipulated that 420,000 tons would be sold at 320 lei/ton, about 135,000,000 lei in all, for which NBR exchanged pound sterling currencies at a 26 lei=£ 1 exchange quota. Out of the 800,000 tons, 180,000 was lent to the Romanian state for the supply of the army to be returned during 1916 and 1917[98].

The political importance of that contract is quite obvious, it causing Berlin's and Vienna's irritation. First, the British were not obliged to buy cereals through the Central commission for selling and exporting cereals and derivatives, but they could appeal direct to the producers, landowners, farmers, grain merchants, public banks. Second, the direct contacts with quite a large number of Romanians had favourable consequences to turning various social strata toward England and, consequently, toward the Entente[99]. By signing the agreement, the Romanian government tried to limit cereal exports to the Central Powers. On January 26, 1916, the German ambassador to Bucharest, von dem Busche, reprimanded I. I. C. Brătianu with the signing of the agreement which Berlin considered to be an unfriendly act and the result of a political misunderstanding. Overdoing it, von dem Busche declared that thereby Romania's neutrality would have to be discontinued, and, given the new circumstances, Germany could take the adequate steps[100]. I. I. C. Brătianu avoided the insinuation stating that the concluded transaction was simply economic business which enabled Romanian farmers to benefit from it and should the Reich wish to purchase further quantities of grain, they had all the chances[101].

The Germans did wish and, on March 21, 1916, the Central commission sells 1,400,000 tons of cereals in terms of an agreement with the Central Powers. In exchange for the cereals and oil, Germany offered iron, coal, metalwares, chemical and pharmaceutical produce.

This time the Entente countries are the ones to protest, insomuch as Brătianu had not advised their governments of the new transaction. Called upon by the Entente ambassadors to Bucharest if the new agreement had a political character, I. I. C. Brătianu emphatically denied. He replied that, though there were people abroad that considered him doubtful, yet neither his ideas nor his intentions had changed. "Our commercial agreement with Germany", he declared to the Entente's ambassadors, "is only an economic arrangement, destined to facilitate the entry of certain products from Germany in exchange for the grain we sold them. It will prevent transfering money ; in exchange for my cereals I shall get industrial products or raw materials which I badly

---

98 V. Atanasiu et al., *op. cit.*, p. 17. The 800,000 tons could not be exported, so it was stored and then destroyed, and so were the entreprises and oil-rigs, on the British military mission's orders, because of the evacuation to Moldavia. The equivalent value of the amount sold was deposited with the Bank of England, in gold, at NBR's disposal. (See M. Maevschi, *op. cit.*, p. 92).

99 V. Vesa, *op. cit.*, p. 148.

100 Alexandru Marghiloman, *Notițe politice*, vol. I, p. 6 ș.a. ; Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale...*, p. 170—171.

101 V. Vesa, *op. cit.*, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

need. I am improving my balance with Germany. Therefore, I am the one who, in the first place, reaps benefits from this agreement“ [102]. Then Brătianu declared that he wanted to avoid the difficulties that Germany, through her agents, was causing in Romania, diminishing articles of daily use, especially food, and that she wants his political status to weaken, so that a new, pro-German government might be installed. Therefore, certain economic advantages offered to Germany prevented Romania and the liberal cabinet, for the time being at least, from inherent difficulties under the tense circumstances of the war and dissimulated the actual intentions of the liberal policy concerning Romania's joining the war alongside with the Entente. On the occasion, I. I. C. Brătianu again reassured France, England and Russia of his faithfulness to them and mentioned that the economic steps he had taken would paralyse the activity of Romania's enemies [103].

Three weeks before Romania joined the war (July 20, 1916), a new agreement with the Central Powers was concluded for 800,000 tons of cereals, transaction that was never carried out [104]. It was obvious that Brătianu was interested in not giving the Central Powers the impression that Romania was preparing to join war against them. The document signed in July was meant to dissuade them from their watchfulness and suspicions, in which he fully succeeded.

As a result of the three contracts for selling farm products to the Central Powers and England, Romania received 566,490,967 lei. “which equalled the whole income to the State's budget during the 1914/1915 fiscal year“ [105]. The actual profit was minimum, in fact. Both England and the Central Powers [106] — their currency issuing banks, respectively — opened to Romania deposits equal to the value of the contracts concluded, deposits which were to be placed at Romania's National Bank's disposal but six months after a peace treaty was concluded between the great belligerent powers [107]. The funds were blocked at the Bank of the Reich and they could never be recovered, as to those at the Bank of England, long negotiations were required in order to get at a relative agreement.

Romania's joining the war and the evacuation to Moldavia meant *in fact the cessation of normal economical financial activity. The N.B.R.* treasury had been removed to Moscow for safety, which proved a bad mistake in the long run. The State's income diminished to a minimum, the main source of meeting the expenses being only the issuing of banknotes which sped up inflation. From 633,450,000 lei in 1914, the circula-

---

102 I. Bulei, *1916...*, p. 21.

103 V .Vesa, *op. cit.*, p. 165.

104 M. Maevschi, *op. cit.*, p. 92.

105 Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale...*, p. 171 ; N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 15.

106 For the grain sold to Germany in 1915 and 1916, the NBR had a deposit of gold of 62,110,000 lei and another deposit in marks of 281,781,304.80 lei with the Bank of Reich, in Berlin, on August 15, 1916. (See C. I. Băicoianu, *Banca Națională în timpul ocupației...*, p. 50 , Idem, *Istoria politicii noastre monetare...*, p. 355—356 ; Arhiva B.N. a R.S.R., Fond Secretariat, ds. nr. 3/9, 1913—1928, f.. 427—430).

107 *Progresul economic în România...*, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tion of bank-notes raises to 1,473,300,000 lei in the period between Dec. 31, 1916, and Dec. 13, 1917, in 1918 the N.B.R. note circulation reaching 2,613,800,000 lei, that is four times higher than in 1914 [108]. For three years' time, the budgets could not be drawn up, the expenses being much higher than the income. For example, in the 1916/1917 fiscal year, the income was 363,000.000 lei and the expenses 831,100,000 lei, which meant a deficit of 467,500,000 lei [109].

One of the most unhappy aspects in the occupied territory, and then in all Romania, was the financial policy of the German occupation command. As early as October 28, 1916, in Berlin took place a meeting of the German war committee which decided on issuing a bank-note, having the character of the Romanian leu, to be used by military administration in the occupied territory. To that effect, general von Mackensen, at the German government's decision, issued an order by which the Romanian General Bank (R.G.B.) in Bucharest — bank with German capital — established an issuing section. That section issued bank-notes on the basis of a deposit in German marks with the Reichs-bank. The "Publication" of January 18, 1917, decided that these bank-notes would be considered as the only means of payment in the occupied territory, replacing the leu. "Any inhabitant, any town or village and any authority in the occupied territory" — the "Publication" read — "is obliged to receive in payment these bank-notes for their entire nominal value from all the troops and authorities on this territory..." [110]. The notes were printed in Germany, then they were sent to Romania as endowments to the R.G.B. issuing section. The R.G.B. issue did not have gold coverage, it was only a manufactured item costing the Germans only the price of paper and printing. By using it, the Austrian, German, Bulgarian and Turkish authorities "bought" [111] all the merchandise they needed, sending everything in their countries. From the existing data the total amount of the issue was 2,130,000,000 R.G.B. lei. From that amount Germany used 1,380,600,000 (65.4%), Austria-Hungary 624,900,000 (29.5%), Bulgaria 100,000,000 (4.7%) and Turkey 8,900,000 (0.4%). When they started retreating, the German command took with them 314.600,000 lei, which they spent on their way, through Transylvania, to Germany [112].

The release of the R.G.B. paper money on the Romanian market in the occupied territory, which was conceived and put into practice by the German command, was aimed at systematically ruining the country. Without any gold coverage, the notes only represented a "ghost payment" for the goods they took away. The German authorities were also thinking of imposing to the Romanian state the liquidation of the issue on the

---

108 N. N. Constantinescu, I. Cupşa, *op. cit.*, p. 16.

109 M. Maevschi, *op. cit.*, p. 94.

110 *Memoriu cuprinzînd punctul de vedere al guvernului român în privinţa obligaţiunii Germaniei de a rambursa acoperirea emisiunii biletelor B.G.R.*, Bucureşti, 1925, p. 27 ; C. I Băicoianu, *Banca Naţională în timpul ocupaţiei...*, p. 16; Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 315.

111 V. Atanasiu şi colab., *op. cit.*, p. 355.

112 G. D. Creangă, *Les Finances roumaines sous le régime de l'occupation et de la paix allemande. L'Emission de papier-monnaie*, Paris, 1919, p. 40 ; see also V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale...*, p. 252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

expected "*pax germanica*" when, they thought, they would "benefit from having taken away and used for free all the riches throughout the occupied territory"[113]. Trading by means of the R.G.B. notes offered the opportunity of an easy exploitation of the country's output, of seizing the main economic branches, of avoiding the devaluation of the German currency, of complete ruining of the Romanian economy and state's credit worthiness. The Germans did their best to deepen Romania's subordination and to keep her under a severe, organized and efficient economic control — the May 7, 1918, Bucharest Peace Treaty proved it[114]. Romania could never recover the sums represented by the R.G.B. notes, the German authorities flatly denying to recognize the issue. Only in 1929, after endless and painful negotiations, a compromise was accepted between Romania and Germany, compromise that was not in the least favourable to Romania.

*

The retreat to Moldavia was done under extremely difficult circumstances, in a terrible winter weather and bitter cold. The army, reduced to about 300,000 men, together with the civilian refugees, worked hard their way to Moldavia. Not prepared to meet the situation, Moldavia had to accomodate about 1,500,000 people[115], one mililon Russian troops fed from Romanian army's reserve[116], numerous wounded and POW's, state institutions and industrial enterprises, the parliament and government, representatives and diplomatic missions of foreign countries.

Moldavia was economically backward, unable to feed and accomodate a population much increased. The shortage of food, fuel, every day commodities, the bitterness of the winter, the shortage of accommodation and equipment, of hospitals and medicines caused epidemics of typhus exantematicus and recurrent fever, isolated cases occurring as early as November 1916, afterwards the epidemics generalized ravaging violently[117]. Typhus, fever, diphtheria caused tens of thousand deaths[118].

Eyewitnesses pathetically described the tragedy of the Moldavian inhabitants, refugees and the troops. The count of Saint-Aulaire, France's ambassador to Bucharest, evacuated to Iaşi, wrote : "In this overpopulated, undernourished, devastated Moldavia, misery and famine — causes of typhus exantematicus — kill more people than enemy fire. In the overcrowded hospitals, everything is lacking *except devotion* (our italics). No linen, no bandages, no surgical instruments, no anaesthetics. The wounded

---

113 C. I. Băicoianu, *Banca Naţională în timpul ocupaţiei...*, p. 15 ; V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale...*, p. 249.

114 Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomaţiei româneşti în problema reparaţiilor de război*, Iaşi, 1976, p. 79.

115 I. Cupşa, *op. cit.*, p. 242 ; V. Atanasiu şi colab., *op. cit.*, p. 248.

116 The difficulties of supplying the Russian army direct from Russia, in early 1917, obliged the Romanian government to give up 100,000 tons of wheat, flour and maize, 100,000 tons barley and oat and 200,000 cattle (see V., Anastasiu and co, *op. cit.*, p. 250).

117 At the end of November 1916, there occurred the first isolated typhus exantematicus and recurrent fever cases, which soon turned into violent epidemics (see, I. Cupşa, *op. cit.*, p. 243).

118 A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iaşul contemporan*, Iaşi, 1969, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and the sick ask the nurses to put an end to their sufferings..."[119]. Another diplomat, Belgium's ambassador, de Strihon, writes in his turn that everyday he is given the opportunity of seeing "the frightening dimension" of the epidemics. According to his information, the number of those inflicted would have been 15.000 per month, and the dead would have equalled a division. Typhus and meningitis, associated with starvation, endlessly killed a population now rendered defenceless. The deaths were so numerous that the bodies could not be buried in time, writes de Strihon. In Moldavia, in Iași especially, the number of the dead was 350 daily[120], during the first three months of the winter of 1916/1917 there being registered 300,000 victims[121]. There are also other testimonies confirming the tragic realities in Moldavia of that time[122]. In spite of all the hardships and sufferings the people never ceased to believe in the justice of Romania's right to fight for her national unity and in her ultimate victory. In those days, Moldavia and Iași, the capital of the country for a while, represented the bold and steadfast resistance of the Romanian nation, "up to the end", against the invaders. The Romanian army could be completed with refreshment of troops of the 1917 and 1918 contingents. the total number being restored to 700,000, of which 460,000 operative troops. New efforts were made in 1917, when the French mission's military and material support came, mission led by general Berthelot. Now, the Romanian army was capable not only of standing the extremely dificult circumstances in Moldavia, but also of winning the great victories of Mărăști, Mărășești and Oituz against the better trained and equiped German army. The huge economic and military efforts were not made in vain because, at the end of war, Romania saw one of her dearest wishes, the completion of the national and state unity, come true.

---

[119] Comte de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Flammarion, Paris, 1953, p. 360.

[120] A. Loghin, *Mărturii privind situația României în timpul primului război mondial, consemnate în corespondența unor diplomați străini*, in *AȘUI*, Istorie, s. III, 2/1973, p. 282—283.

[121] V. Atanasiu și colab., *op. cit.*, p. 251.

[122] Vezi, în detaliu, A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *op. cit.*; Em. Bold, *Contribuții la cunoașterea situației din Moldova în timpul retragerii (1917—1918)*. in *AȘUI*, Istorie, s. III, tom. V, 1959; A. Loghin, *Aspecte ale avîntului mișcării revoluționare a maselor muncitoare din Moldova în anii 1917—1918*, in idem, tom. XV, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANIA FACING RECOGNITION OF ITS NATIONAL UNITY

BY

I. CIUPERCA

The completion of the Romanian national unity at the end of World War I, in 1918, represents a crucial moment in the history of the Romanians ; it crowns up and shapes the coherence to a millenary history ; it opens the vast perspective of modernization.

That is why older and more recent Romanian historiography has its authenticity tested by the adequate mirroring of this reality too.

Under the above title, we suggest the analysis of the moment from an angle allowing us to point out certain continuity elements in Romanian policy in a period comprising the end of the war, the Peace Conference in Paris and the beginning of national unity consolidation. The choosing of the angle and of the "operation front", respectively, is so more important as establishing the stage of the problem becomes even more difficult and in a contribution of limited scope like the present one quite impossible, as it would necessitate a real historiographic study in itself. Granted the complexity of phenomena of this period the chance of proponding a new study can be always welcome. It has been stated, for example, that the functioning of the decision making mechanism at the Paris Conference was to render incomplete any future historical account (Harold Nicolson).

For an even better circumscribing of our approach we should say here that we intend to insist on the European context in which Romanian national unity was recognized ; that we are going to deliberately select the economic elements first of all as we believe that the experience of the great war has its echoes perceptible down to the present: Moreover, we also address ourselves to the context in which Romanian national unity was achieved and recognized under the impact of some ideas consonant with older personal preoccupations [1].

Thus one feels compelled to note that the completing of national states formation in Central and South-East Europe, the rising of those states to an independent national destiny was viewed by contemporaries as a dismantlement of Central Europe especially from the perspective of a continental equilibrium of forces. The obvious impression during

---

[1] A direction of our investigations has in view Romania's political life in the first inter-war decennium and especially the relationships among the political parties between 1922 and 1928. The second direction brings into focus the international relationships (The Great Powers and Central and Sout-East Europe between 1918 and 1940). We will quote, if necessary, from the studies materializing this research effort.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the process of edifying peace is strengthened by the temporal coincidence with the ever deepening decline of Europe in the world ; for the years 1917—1921 which we are having in focus here this decline is visible by reference to the presence of the United States.

Then, the process of edifying national states in Central and South-Eastern Europe takes place in the circumstances of the great powers' presence, interested as they were to control the area ; by overlooking the delicate and ever-changing balance among them one misses the opportunity of detaching the full significance of what happened in this part of the world.

And, last but not least, the context is also viewed from the angle of the occurrence and failure in several hypostases of the idea of a Danubian Confederation [2].

Therefore, our analysis includes references to World War I as a total war and the repercussions on the peace conference and on the beginning of strengthening national unity in Central and South-East Europe, with specific emphasis on Romania. Our study should be placed chronologically on the 1917—1918 and 1920—1921 periods, without overlapping Romania's participation in World War I, the diplomatic activity for the recognition of national unity or Romania's foreign policy in the period, although our approach aims at noticing such elements in the economic situation as might lead into a detailed study of the above mentioned aspects. One more comment concerning our sources. Of particular value are the papers work resulted from the operation of ARA * assisting Romania in 1919 [3]. The correspondence of the American officers in Romania with Herbert Hoover and his headquarters in Paris is useful in reconstituting the situation of the country after the war ended. Corroborating this information with the Romanian documents [4] offers the possibility of restoring the context in which our national unity was recognized, the Romanian authorities' policy of "resistance" was understood and some permanent dimensions of this policy to our own day were drawn up.

A considerable effort had to be made by the Romanian officials to convince the allied great powers at the Peace Conference in Paris of the necessity to validate the results of a war waged with sacrifices and much suffering [5].

[2] See also I. Ciupercă, *From the Contemporary History of an Idea : the Danubian Economic Confederation*, in *The Romanians in World History*, III/1, Iaşi, 1988, pp. 667—684 ; in Romanian, further on : (R).

* American Relief Administration.

[3] Owing to the kind assistance of the staff of Presidential Library Herbert Hoover — West Branch, Iowa, I could use the report written by Colonel Haskell on Romania's catering between February and July 1919. I must also mention the promptitude and kindness of the staff of Hoover Institution on War, Revolution and Peace — Stanford, California. The documents and speciality literature at Hoover Archives and West Branch — Iowa helped me to clarify many aspects of the analysis performed under this title.

[4] *The Completion of Statal-National Unity of the Romanian People. Its International Recognition. 1918. Internal and Foreign Documents* (further on : *1918)*, vol. I, Bucureşti, 1986. (R).

[5] Romania's sacrifices, estimated at more than one tenth of the entire population, are greater than those of the other belligerent countries (see *Roma-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The recognition of the national unity at an international level represents an essential moment in the Romanians' effort of setting aside any kind of dependence — even whether on cultural patterns alone — and of joining, on equal footing, the family of world's nations and of expressing its plural originality. It becomes obvious that while the perfecting of statal unity is first of all a part of the war, its recognition is a component of the peace period. It is this transition period that we find fascinating and we put together its tensions under the title chosen above. In fact, this is how the chronological "slicing" can be explained. Thus, from a strictly diplomatic point of view we should have chosen to stop at the moment when the last border section of Romania was internationally recognized, i.e. on October 28, 1920. Our going beyond this date only suggests that the ongoing effort of strengthening our national unity may be regarded as part of its having been recognized. From this point of view Romania is still facing the recognition of its national unity ; it still goes on providing proofs — together with the other Central and South-East European states — of the viability of the 1918 act.

Circumstances require that the older object of the completion of our statal-national unity be reached only through Romania's participation in World War I — *a total war*. This *concept* needs clarifying. A few preliminary observations are in point. 1) Both the Antanta and the Central Powers — both of which were owning Romanian territories — contribute to turning the war in its development into a total war. 2) Before entering the war (siding with the Antanta Powers on August 27, 1916) Romania belongs to the category of neutral states and is consequently the object of propaganda and pressures from the belligerent parties. 3) The Romanian officials of the time had to organize a real *policy of resistance* in front of these pressures and tempting promises of those parties' representatives. At stake was the existence of a small state forced to think twice before taking the decision of entering a conflict among giants. Any kind of adventure was out of the question. 4) The fact that Romania was obliged to sign a separate peace with the Central Powers (7 May 1918) is primarily explained by the Antanta Powers' non-observance of the conditions that the Romanian government headed by I. I. C. Brătianu so much insisted on. 5) At the Peace Conference the Romanians are also confronted with the necessity of pleading for their own cause before the allies ; and the plea is made in circumstances determined by the repercussions of a total war [6]. That is why some specifications concerning this aspect of the great war of

nia in the Years of World War I. The Right, Liberating Character of Romania's Participation in the War, vol. II, București, 1987, pp. 691—701 — The Great Human and Material Effort Made by the Romanian People During the Years of World War I). (R).

[6] Among the consulted works, we think very useful the following ones: Herbert Hoover and Hugh Gibson, *The Problem of Lasting Peace*, in *Prefaces to Peace*, Columbia University Press, New York, 1943 ; *Europe in the 20th Century*, volume 2, 1914—1925, General Editor : Dr. J. M. Roberts, Taplinger Publishing Company, New York, 1971 (Part Four : The War at Sea ; Part Eight : The Beginning of the End).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1914—1918 are in point here. Basically it was a question of deviating the technological progress involved by the generalization of the industrial revolution and the consequent increase of the belligerents' destructive powers. This is the circumstance emphasizing human participation [7] and diminishing the importance of the front line ; its feature as a war of the combat troops is doubled by the decisive one turning it into "a war of civilian effort against civilian effort". Thus, torturing civilians came to be taken as an act of war. Famishing whole nations becomes possible. We shall point out further down that even assistance given to those nations was turned into a weapon, into an effective means of exercising pressure. The instrument used in carrying out the starving operation was the naval power. The method adopted is that of economic blockade. When we say today that war has become impossible because it would lead to the reciprocal annihilation of the belligerents we might think that "general' rehearsals" were being performed in 1914—1918. These "rehearsals" resulted in ruining the economies of belligerent countries and Europe's loss of primacy in the world.

Let us return to the possibility of starving whole nations through economic blockade. It has been said that the sieging of towns is as old as war itself. Starving whole nations by using the blockade like a lasso proved possible only during World War I. It might be added that the idea can be returned prone precisely to Napoleon Buonaparte, who only lacked the technological means...

The repercussions of the total war in general and of the blockade in particular were felt in small countries like Romania — both as a neutral state and as a combatant one. One example could be relevant in a number of ways. Being in a desperate military situation, with two thirds of its territory under occupation by the Central Powers, Romania finds itself forced to gradually back away. On December 9, 1917 Romania signed the Armistice of Focșani. On March 18, 1918 it had to accept the preliminary treatise of Buftea. After Soviet Russia had accepted the separate peace at Brest Litovsk (March 3) any resistance was doomed. On May 7, 1918 the Peace Trety of Bucharest is forced on Romania — a tough peace, very much like the one of Brest Litovsk. Despite the pressures and promises of the Central Powers, the Romanian authorities turned down the treatise [8]. The hesitations of some Antanta Powers representatives in recognizing Romania's quality as an ally [9], in spite of the fact that the end of hostilities had found Romania

---

[7] The amplitude of the participation in itself would not have to be considered as defining for the total war. The defending effort of the small states could often take the form of the war of the whole people.

[8] Romania's losses during the German occupation and the anticipated applying of the treatise of May 7, 1918 have been estimated at 3 billion gold lei. Romania has succeeded in recuperating only 33 per cent of the debt through the conventin of November 10, 1928 (see also J. Benditer and I. Ciupercă, *Romanian — German Relationships between (1918—1932*, in *AIIAI*, tome VIII, 1971, pp. 318—320). (R).

[9] *1918...*, vol. III, doc. 491—501, 502, 507, 509. C. Botoran et. al., *Romania and the Peace Conference in Paris (1918—1920), The Triumph of the Nationalities' Principle*, Cluj-Napoca, 1983, pp. 307 and the following ones ; Boris Barghet,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on their side, appear to be at least strange from a Romanian point of view. Even from a present-day perspective, the observation taken over by the Romanian historian Gh. I. Brătianu — a patriot for whom the procedure looked like "some sort of pressure meant to soften us and thus make us more flexibile" [10] — seems justified, too. To the arguments mentioned above and a number of others frequently commented in Romanian and foreign historiography we dare add one more observation. There is no doubt that the peace treatises of Brest Litovsk and Bucharest mirror the Central Powers' way of conceiving victory. The occupied areas had to be turned into colonies. The situation of the small countries — that German propaganda trifled with in the wish of breaking their enemies' unity and of attracting the neutrals — would not have been better. Lithuania is a good case in point. Still, the strictness of the two peace treatises cannot be separated from the allies' firm economic blockade. The Russian European portions, particularly the Ucraine and Romania remained the only compensating resources in a situation increasing desperation [11]. What we mean is that the logic of the total war's progress somehow joined together the allies' interests and that Romania, temporarily defeated by the impossibility of honouring its obligations to its allies, was paying dearly for being an ally under German occupation. The rejection of this quality before the conference sounded strange from a Romanian perspective. In fact, in his memoirs [12], Charles I. Vopicka, accused with fostering Romanian hopes that did not suit interests of the State Department, puts down I. I. C. Brătianu's comment that "the government would be obliged to resign" if only Belgium and Serbia were received at the conference. Still, the attitude of the allied powers' representatives is worth explaining from another angle, too, i.e. of having just one common means of pressure on the countries of Central and South-East Europe as a whole and individually as well. And the question keeps coming up : why is it that the big allies needed the flexible Romanians at the Peace Conference ? The observations of a Romanian who had worked in Paris beginning with the last stage of the war [13] may provide suggestions and compo-

---

Romanian — American Relationships During the World War I (1916—1920), Cluj-Napoca, 1975, pp. 142 and the following ones. (R).

[10] Gh. I. Brătianu, *Romania's Political and Military Action in 1919 in the Light of I. I. C. Brătianu's Diplomatic Correspondence*, 2 nd edition, București, 1940, p. 31. (R).

[11] By August 1918 "the civilian ration in Germany was reduced below 2,000 calories daily, resistance to disease had been much lowered by malnutrition, and the death rate was rising very sharply" *(Europe in the 20th Century...*, p. 108).

[12] Charles I. Vopicka, *Secrets of the Balkans. Saven Years of a Diplomatist's Life in the Storm Centre of Europe*, Rand McNally and Company, 1921, p. 290. The observation was dated on December 25, 1918 / January 7, 1919.

[13] D. Drăghicescu was, together with Traian Vuia, Em. Antonescu, J. Th. Florescu and Dr. Lupu, a member of the Romanian national group known and appreciated in 1917. The national committees of action were supported by Wicham Steed, R. W. Seton Watson, Franklin Bouillon, L. Barthou, A. Briand, Albert Thomas.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nents of this answer that can only be a complex one. D. Drăghicescu[14] points out that the political circles in the Antanta capital-cities used to be worried over the possible disappearance of Austro-Hungary. The dislocation of the Habsburg Empire "appeared to them as a plunge into chaos and the unknown and they would have liked to know what could replace the double monarchy". The Congress of the oppressed nations (9—11 April, 1918) and its documents, particularly the Pact of Rome, gave them an answer for these worries. D. Drăghicescu was writing that *"by the joint activities in Paris, London, and Washington, the significance of the agreement came through with the meaning that the oppressed nations pledged the allies to fill up the gap created in Europe by the breaking down of Austro-Hungary and to organize their inter-relationships on such a way that European peace should be guaranteed more convincingly than the putrid monarchy of the Habsburgs could have ever done it..."* (italics ours). It was only then that Messrs. Clemenceau, Lloyd George and Wilson appropriated and enforced the idea of an Austro-Hungary's disappearance and the secret negotiations with Antanta were interrupted in Switzerland[15]. We emphasize particularly upon the high — lighting of this effort for explicating the documents of the Congres in Rome of the oppressed nations — documents that have been moderately interpreted in Romanian historiography[16]. It is worth adding here that the anxiety over "the void" left by the breaking down of Austro-Hungary does not only persist, but increases with the pressure for the rapid building of a lasting peace[17]. As a result, keeping "ready at hand" some compulsion means both against the enemy, in case he did not surrender, and against the lesser allies, was taken as a cautionary step. Only this way can we explain the slow withdrawal of the blockade against the Central Powers and maintaining the one against Germany for another eight months after the signing of the armistice on November 11, 1919 ; and we can thus also explain why the blockade against Soviet Russia was raised only after the treatise of March 16, 1921 ; it is possible that its tightness was not a constant one all the way through.

---

[14] *From the Progress of the Agreement*, in „Democraţia", 8th year, nr. 11—12, November — December 1920, pp. 319 and the following ones. (R).

[15] *Ibidem*, p. 319.

[16] C. Botoran et. al., *op. cit.*, pp. 204—226.

[17] Commentaries from the period of the Peace Conference and observations from papers written after that ascertain the above statement. See : Charles Segnobos, *Why Peace Is Slowcoming*, in „The New Europe", London, vol. IX, no. 131, April 17, 1919, pp. 29—36 ; Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Äuatre* (further on : *Les délibérations...)*, tome I—II, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1955, *passim ;* Thomas A. Bailey, *Woodrow Wilson and the Lost Peace, Quadrangle* Books, New York, 1944, *passim ;* Harold Nicolson, *Peacemaking* 1919, New York, 1965,*passim ;* Inga Floto, *Colonel House in Paris*, Princetown, New Jersey, 1980, *passim*. The final act of the Viena Congress (June 8, 1815) had been prepared along 9 months of negotiations on problems appreciated from the perspective of our days as less complex than those the peace-achieving people after World War I were confronted with.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A number of observations should be made at this point. On one hand, the blockade and counter-blockade used by the great belligerent powers in World War I contributed in shaking the world division of labour and of trade relations in a regime that had been established during the peaceful period before the war ; it consequently increased the tendencies toward an autarchic development that will influence greatly the international climate that the small states in Central and South-East Europe, more specifically the successor ones, were to get adapted to. The feeling of the war's prolongation into the period of peace and of the latter hesitating oncome is certainly sustained by the blockade — counter-blockade connexion and by the growth of autarchic tendencies. Their efforts toward adaptation, also including unavoidable failures, result in highly significant evaluations at the end of World War II, before the Conference that was to establish its consequences. Thomas A. Bailey, after noting the victory of the self-determination principle in the Paris of 1919, wondered "whether an ethnographic map was what Europe needed ; whether it would not have been better to have fewer states rather than more, whether it would not have been better to have more economic self-sufficiency and less self-determination, less abstract justice and more economic viability. Man does not live by bread alone, but he cannot live without bread"[18]. It would not be fair to say that the author, a good connoisseur of the American interests at the Paris Conference, was wrong. However, we think we are facing here the classic case of the tension between the ideal and the material, while the countries of Central and South-East Europe, in conditions characterized by the presence of intense contradictions among the great powers, were trying to subject matter to the ideal, to turn economically viable statal units into politically independent ones. Romania is one such example.

On the other hand, using the terrible weapon of the blockade against the allies rose serious problems. The case of Romania, to which we shall presently return, is a revealing one in this respect. Still, the great powers and especially the United States were to "discipline" the recalcitrant small states by aptly handling a no less effective other weapon : that of catering the European countries exhausted by the war. It is worth mentioning that we analyse the process of assistance as part and consequence of the total war as this angle allows a more complete view of the whole thing. At the same time we regard the assisting of Romania as part of Europe's revitalisation and this calls for a remodelling of the overall picture. While analysing World War I as a total war we have to look for its consequences especially in the European space, as here the waste of "national substance" and the subsequent exhaustion of the participants reaches maximum levels. This is not only because the will to victory is backed up by technological means ever more sophisticated in annihilating the enemy's stubborn resistance ; this is not the whole explanation. We must also reckon the fact that in Europe

[18] Thomas A. Bailey, *op. cit.*, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"more than 70 million men[19] had been called from productive labour and were devoting their energy either to fighting or to the production of implements of destruction"[20]. The phenomenon is *perceived* in U.S.A. in its accurate dimensions and, in time, public opinion comes to see the necessity of helping Europe as something natural and, moreover, as one of the conditions of American prosperity[21].

This is the point where we should also clear up another aspect, namely that of the role of Antanta powers in assisting European states ruined by the war. The job of revitalisation falls to the United States in a proportion of 95 per cent. The great European powers themselves — Great Britain, France, and Italy — benefit from this help. Herbert Hoover's letter to Alexander Loveday of January 18, 1943 is a relevant document in this respect[22]. It is also telling in emphasizing President Wilson's wish of preserving for the United States the quality of an associate power, and, consequently, its whole independent course of action, including the distribution of food and loans to the needy countries. This policy obviously proves the will of the Administration to use as effectively as possible the economic power of the United States in order to influence the durability of peace. The European partners, especially Great Britain, insisted on a joint control over the action of helping Europe. It is noteworthy that Great Britain, at the end of 1918, suggested that the inter-allied economic organization during the war be made more inclusive and *turned into an international system that the former enemies should be compelled and the neutral contries persuaded to join* (our italics). The opposition of the United States withered the proposal which, had it been succesful — W. N. Medlicott notes — would have resulted in an international organization of the world's economic powers and "would supply" — as the Foreign Office put it — «the inevitable corollary of the whole idea of a League of Nations»"[23]. The

---

19 Out of a population of the 28 European nations estimated at 375 million inhabitants.

On July 3, 1919 a report on Europe's situation estimates that there is a surplus of 10 million inhabitants if we ascribe the population to the European resources and the possibility of using them (cf. Suda Lorena Bane and Ralph Haswell Lutz, *op. cit.*, p. 591). *Memorandum on the Economic Situation of Europe*, (Document 240, presented by the Director General of Relief to the Supreme Economic Council at its twenty-sixth meeting on July 10, 1919).

20 Frank M. Surface, *The Grain Trade During the World War*, New York, 1928, p. 1.

21 Robert Hardin van Meter Junior, *The United States and European Recovery 1918—1923. A Study of Public Policy and Private Finance* (Doctoral Thesis, University of Wisconsin, 1971, p. 111.

22 Cf. Suda Lorena Bane and Ralph Haswell Lutz, *Organization of American Relief in Europe, 1918—1919*, Stanford University Press, pp. 1—6. The documents published under this title must be attributed to the literature proliferating at the United Nations in the perspective of ending World War II and preparing the future peace conference. Sure antecedents of the future "Marshall Plan" are to be found among them.

23 W. Medlicott, *British Foreign Policy Since Versailles, 1919—1963*, London, 1968, p. 67. In Romania, in 1920 an economist and political man wrote: "The Nations Society... won't be able to succeed in attaining the aim of granting peace to the world until it is not based on a financial society and an eco-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Administration's position also originates in Herbert Hoover's opinion expressed on October 24, 1918 in his letter to W. Wilson[24]. As a result, the mechanism that was to influence decisively the revitalization of Europe was to be put together in the United States in the remarkable engineering of Herbert Hoover.

The principal impulse was provided by the situation of Belgium, a neuter state ever since 1831 and invaded by the Second German Reich in August 1914. To the general sensitizing of the public opinion for Belgium, Herbert Hoover adds his own family, sentimental reasons, and in the October 1914 — August 1919 period he was head of the Commission for Relief in Belgium. Before the United States entered the war (April 6, 1917) the Commission was responsible for helping ten million inhabitants in the German occupation area — Belgium and Northern France. Complex experience had been accumulated both in the revitalization operations and in collecting very useful information for the Wilson Administration about the European theatre of war. That is why when the Administration had to face current problems by shaping a catering policy, H. Hoover is the one to be appointed in charge of the body created for the purpose (U. S. Food Administration — created on August 10, 1917) and also President of the U. S. Grain Corporation, created on August 14, 1917. Having taken both these jobs he starts for Europe six days after the armistice. On November 27 he establishes his quarters in Paris and London. His general staff made up of people experienced during the operations in Belgium and Northern France, was part of the group of experts (1,300 people) accompanying President Wilson to the Peace Conference. It was to cooperate with already existing or soon to be born bodies on the continent such as the Allied Food Council, the Allied Blockade Council, the Allied Shipping Council, and the Supreme Economic Council.

With a view to revitalization, the European countries were classified into four categories : "allied", "neutral", "enemy", and "liberated" nations[25]. Great Britain, France, Greece and Portugal are considered allied countries with a population of 132 million people. The neutral group, of 43 million inhabitants, was made up of Denmark, the Netherlands, Norway, Spain, Sweden, and Switzerland. To the group of thirteen "liberated" nations, with a population of 98 million inhabitants, belonged Albania, Armenia, Azerbaijan, Belgium, Estonia, Poland, Romania, and Yugoslavia. Finally, the former enemies (Austria, Hungary, Bulgaria, and Turkey) added up to a population of 102 milllion.

Each group of countries was facing specific difficulties. By the number and difficulty of the problems they had, the groups of "liberated" and enemy countries are particularly noteworthy.

---

nomic society of the nations [and this because it has been seen] that the most important cause of wars derives from the international and commercial relationships existing between different state..." (Virgil N. Madgearu, *For Peace and Democracy*, București, 1920, p. 32).

[24] Cf. Suda Lorena Bane and Ralph Haswell Lutz, *op. cit.*, pp. 26 and the following ones.

[25] *Ibidem*, pp. 12 and the following ones.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The operation of assisting countries ruined by the war went through two distinct periods : an "acute" one, covering about one year after the signing of the armistice (November 11, 1918) and down to the first harvest in the fall of 1919 ; and a period "of reconstruction", going on until the harvest of 1921. Romania was offered the assistance program only during the "acute" period.

The Herbert Hoover mechanism of revitalizing European countries turns into a formidable force. The threat of cutting off food catering is effectively used against a number of sovereign countries. Thus, only when H. Hoover had notified the Romanians about the imminent cessation of assistance, the Romanian prime-minister I. I. C. Brătianu found himself in the position of assuring the American Treasury (May 17, 1919) that he would not grant advantages to other governments in so far as oil supplies went without the American consent[26]. Also on H. Hoover's suggestion President Wilson — during the meeting of the Council of Four of May 21, 1919 — recommends that Poland be threatened with the cessation of revitalization if skirmishes with the Ukrainians do not end and their Eastern border is not definitely drawn[27]. H. Hoover's authority was remarkable. Before the United States entered the conflict he would cross boundaries of belligerent European states with privileges enjoyed only by Apostolic nuncios and by Colonel House. After the armistice he operated in Europe with a general staff made up of elite members of the American Food Administration and the 1,500 American officers taken for this operation with the help of General Pershing and Admiral Benson. He was also in control of an authentic naval power, if we consider that in the first twelve months after the armistice, in the so-called "acute" period, 300 loaded American cargo ships came to 19 European harbours along a Northern route and 18 along a Southern one. Romania is among the countries catered on the Southern route, together with Austria, Czechoslovakia, Hungary, Yugoslavia, Bulgaria, Turkey and Armenia. Day in day out H. Hoover would have 73 full ships at sea. Only in the first 12 months after the armistice he managed to carry to Europe 4 million tons of food to the "liberated" countries, and 3 million tons to the enemy countries. He was also provided with a network of telephone and telegraph lines that controlled the European space very effectivelly for that period after the end of the World War I. The map of these networks as of April 21, 1919[28] is relevant for the importance of Viena as a telecommunications centre and of Austria as the country with the most delicate situation after the dismemberment of the Austro-Hungarian Empire. The carrying

---

[26] I. Ciupercă, *The Great Powers and Central and South — East Europe's Countries After World War I*, in *AȘUI*, History, tome XXVI, 1980, pp. 114 — 115. (R).

[27] *Les délibérations....*, tome II, pp. 152 and the following ones.

[28] Herbert Hoover Library, West Branch, Iowa — U.S.A., Documents of the American Relief Administration. European operation 1918—1922, volume IX, Jugoslavia, Rumania (further on : ARA, IX), p. 1. The correspondence of ARA officers in Romania with Hoover's General Headquarters in Paris are contained in volume X — Rumania (further on : ARA, X).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on of the whole operation involved relationships with 23 European governments, many of which — especially in the "liberated" countries — with no experience at all.

Faced with the huge job of assisting ruined Europe, the Americans and the allies, in general, adopted a flexible organizational system based upon some clearly worded ideas. Thus, the necessity of meeting a variety of changing problems required elastic structures that could be dissolved soon after the problems that required them disappeared. There are several illustrative examples in point. Thus, the American Relief Administration (ARA), "originally merely a technical device to account for the 100 million dollars relief appropriation made by Congress" for assisting war casualties[29], operated efffectively between February 24 and July 7, 1919 when it turned into a non-governmental organization (American Relief Administration European Children's Fund) which operated until 1922 ; both of them contributed to revitalizing Romania.

Then the whole operation was conceived as a perfectly decentralized one. H. Hoover rejected such names as that of a "dictator" or "controller" and had himself accepted as a "Food Administrator". He also turned down the offer of becoming head of the inter-allied economic cartel[30] as "Food Dictator", or a "World Foch". As far back as June 17, 1917, before the Senate Committee on Agriculture be pleaded for an administration where ideas should be centralized and execution decentralized[31].

The problems raised by the countries in the group of "liberated" nations, which Romania belongs to, deserve synthetizing. The situations encountered within this group are in many respects similar to those existing with the enemy countries. Our insisting upon this group has some other grounds, too. Thus, the information concerning these countries detained by the allied officers, especially by the American ones, are either shocking or, sometimes, releave their deep lack of understanding. That is why one must possess a normal critical sense as regards this information. We often notice the difference of vision between the local responsible factors and the allied powers' representatives. These differences might be explained by the allied missions' intention of restoring the economic normal state. But what is normal and vital economically is not always normal and vital from a political point of view. The area is in the height of a revolution, in full rising to self-determination of national states. With his well-known acumen, Charles Segnobos had noticed the difficulty in negotiating with people living a revolution[32]. The persistence of the blockade, the slowness as to prepare and sign the treatises, especially compared with the rhythm of changes in Central and South-East Europe at the end of World War I give birth to new problems and amplify the already existing ones.

---

[29] The sum is almost purely symbolic and represents less than 5 per cent of the total operations in food supply and aid to Europe, the other 95% being provided through the United States Food Administration and its controlled organizations.

[30] See *supra*, pp. 10—11.

[31] Cf. Frank M. Surface, *op. cit.*, p. 14.

[32] Charles Segnobos, *op. cit.*, pp. 29—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Given these circumstances, the allied missions must make the commercial and human flux reach normal quotas over new or in course of being re-drawn borders. The coal in Silesia does not arrive in Czechoslovakia or Austria on normal ways anylonger ; the Poles are in conflict with the Czechs over Teschen. The Romanian oil arrives with difficulty in Hungary, which is in pursuit of old, mediaeval borders, over the Romanian national territory. Barter is widely made use of. An amount of 600,000 tons of food from European sources and millions of tons of coal have been moved to the areas in need on this basis only. There have appeared lots of difficulties, of course. In Galicia it was difficult to say how many eggs were to be given for an engine... The means of transport are disorganized. There are very few wharfs in the harbours and this fact complicates the operations of re-orienting the cargo ships of different transport lines to the points in urgent need for their load. The financial means are scarce and this diminishes the efficiency because the bureaucracy canals cut off any initiatives. The nations have a natural reaction, defending their interests by creating customs barriers. To pass a border, in an atmosphere of hate and suspicion fully enforced by a total war, becomes more and more difficult, and Herbert Hoover makes use of his own system of passports. The social restlessness, in full swing in urban areas, covers now the rural ones, too, and in Paris, where peace is prepared, one has the impression of a formidable contest between order and revolution.

This is the atmosphere that generates another impression, too, namely that small states, in their narrow national selfishness, lack in adequately understanding the international problems. From the outlook of the United States, whose power and influence are ever greater, the European states — big and small ones — are annihilating each other's efforts and have no more time to think and act consequently when faced with global problems of international interest ; a reverberation of Eurocentrism's dislocating process.

From the group of "liberated" nations Romania clearly appears as a country in urgent want of help. Romanian authorities plead their country's cause first of all before the allied diplomats accredited in Romania. Charles Vopicka is the one who makes their arguments heard in Washington and at Crillon Hotel in Paris, the residence of the American delegation at the Peace Conference. The whole of Europe was in suffering. The international train linking Bucharest to Paris, the Simplon, often arrived in Romania's capital with a delay of 10 hours. When, at the end of November 1918, the American Legation moves from Iaşi, as it had been forced to change its headquarters because of the advance of Central Powers' armies, the distance from here to Bucharest was covered by train in 48 hours instead of the usual 9 and a half ones ; only at the Legation there have been found damages of 100,000 gold francs worth.

The heads of the allied legations agree that "the worst situation among all the Allied nations exists in Roumania, as she was entirely devastated by the Germans and the Russians, and is the only country which was completely isolated for fifteen months. During the occupa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tion she could not be supplied, as Belgium was, by the US"[33]. Since the end of the war and the completion of the national state unity by the whole people's will have both taken place in such a short while, on the background of real exhaustion of food reserves, makes the situation still worse. The union of Romanian provinces and Europe being placed before an accomplished fact do not suit the diplomats of the allied powers' capital-cities[34]. In order to brighten this disadvantageous atmosphere, detrimental especially to the opening of Peace Conference perspective, the then Romanian Minister for Foreign Affairc, I. I. C. Brătianu, explains in an interesting manner certain aspects of the moment of completing national unity. For "foreign use" he was exaggerating real elements of the situation. Thus, he admitted that "it would have been better to have delayed the decree of law regarding the union of Transylvania[35] until the decision of the Conference, but the present state of misery of the country is such that national satisfactions are the only ones they can grant, and this is the best means of keeping the country free from Bolshevism..."[36].

The situation is serious enough at the end of 1918, since the minister Al. Constantinescu was stating that the country's wheat reserve was sufficient for 20 days more (about 10,000 tons) and the maize one for 2 months. He was urgently demanding for wheat to be distributed in towns where it was much harder to keep the situation under control. Romania is one of the countries in which the situation suddenly worsens after the armistice. During the war there had been an order that had proved efficient even in assuring the minimal rations. There had been voices tempted to shout : "During German occupation we had bread, now we have none!" During the strikes one could hear the strikers shout : "Down the King!" "Long live the Republic!"[37].

The appeals from Bucharest find their echo in Washington and in the European allied capital-cities. The Allies must cope with an urgent demand for help of 100,000 tons of food per month. Herbert Hoover himself, general director of food department, understands to act quickly. The financial problems, complicated because Romania has no payment means, are avoided, since the American Treasury is not authorized to honour loans in peace-time, and the other financial centres are cautious given so many uncertainties. Briefly, the food had to arrive in the harbour of Constantza and Romania had to possess the structures

[33] Charles J. Vopicka, *op. cit.*, p. 259.

[34] The decree for the union of Transylvania and the other regions in Hungary inhabited by Romanians with the Kingdom of Romania was elaborated on December 11 and published on December 13, 1918. It is now that is also adopted the decree for the provisory organizing of Transylvania and the decree of expropriation, part of the agrarian reform (December 16, 1918) (cf. C. Hamagiu, *Romania's General Code*, 1913—1919, vol VIII, București, ș.a., p. 1, 161) (R).

[35] *1918...*, vol. III, Document 509. The British point of view bases on the fact that the protest against the declaration of union has to be sent to Bucharest after the supplies delivered by the Allies have arrived.

[36] Charles J. Vopicka, *op cit.*, p. 294.

[37] Cf. ARA, vol. IX, p. 398.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necessary to its receiving and transferring to the proper authorities. The only solution assuring maximum of quickness was to change the course of several cargo ships which had other destinations. Hoover's correspondence with his English and French partners is relevant as for this effort[38]. Fact is that before concluding the agreement with the Romanian government, on February 15, 1919, the first cargo ship with wheaten flour is unloaded in the harbour of Constantza[39].

As for the organizational structure, it is decided the sending to Bucharest of Captain Joseph C. Green, — an experienced officer as regards food distribution. He will be the head of the ARA mission in Romania until April 18, 1919, when he was sent to Armenia, via Constantinople, on a similar mission. Captain Green was subordinated directly to Colonel Atwood who was responsible of the American revitalizing mission in South-East Europe. Later on and since all the expeditions for Romania were coming via Constantinople, the mission in Romania will pass under the jurisdiction of Howard Heinz, the head of ARA mission in Turkey, man of vast experience as federal food administrator in Pennsylvania[40].

After April 18, 1919, until the suspending of ARA mission in Romania, it was headed by Colonel W. N. Haskell. A number of 60 persons (officers and clerks) were subordinated to him, with whom he was trying to control as completely as possible Romania's territory, beginning with the harbour network.

It is interesting that the revitalizing operation of Romania offers the opportunity to intercept certain inter-allied contradictions, as well. H. Hoover is forced to improvise and decides to found an Interallied. Food Council made up of the diplomatic representatives of U.S.A., France, Italy and Great Britain[41]. The relationships within this Council mirror some persisting contradictions among the great powers. At the beginning especially, the Allies have the tendency of leaving everything in the care of the Americans. The French behave like an authentic occupation army[42] and when they take 300 tons of food meant to be handed to Romanian authorities, the Americans get furious in spite of the apologies pleaded after it has been eaten. Moreover, the French take the Americans as their business rivals, in general, and especially as concerning the oil one. Romanians' impression is that the French and the British are using the pressure of their country's supplying as a means to put their hands on oil output. Conveying this impression

[38] *Ibidem*, pp. 396 and the following ones; Suda Lorena Bane and Ralph Haswell Lutz, *op. cit.*, pp. 126 and the following ones

[39] ARA, vol. IX, p. 355.

[40] *Ibidem*, p. 453.

[41] *Ibidem*, p. 397. If the entire operation of revitalizing Europe is above all carried on by the U.S.A., in Romania the British effort almost equals the American one.

[42] Perceived this way by the Americans, the real situation is brought before the Supreme Economic Council to which they ask that the blockade against Romania be cancelled (Alonzo E. Taylor, *Report on Economic and Industrial Conditions in Central Europe*, in Suda Lorena Bane and Ralph Haswell Lutz, *op. cit.*, pp. 381 and the following ones).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to Paris, Joseph. C. Green considers that "France and England are playing a dangerous game and that if they play that game a bit too far, there will be no petroleum or anything else left *here*, except a seething mass of Bolsheviki"[43].

It ought to be especially emphasized the fact that the pressures exerted *within the country* by means of the allied missions add to the ones exerted on the Romanian delegates at the Peace Conference. Now, in February-March 1919, the Romanians had asked for a loan of 50 million francs in Paris. Only 5 million were offered to them on the condition of "a declaration concerning the oil". The Romanian Premier has rejected this declaration, but French insistencies, embodied by H. Beranger, The French Commissary for fuels, continue. A Romanian delegation led by L. Mrazec is sent to Paris and finds out that France and England were acting in agreement as concerns the oil problems[44]. Out of this context of inter-allied greediness as concerning Romanian oil will result the American pressure exerted under the menace of ceasing the supplying, and, respectively, the commitment signed by I. I. C. Brătianu on May 17, 1919. Later on, these complex pressures will give birth, in Romania, to the impression worded as follows: "So much incoherence in applying the principles would discourage if out of the chaos of this policy the special logic of certain international financial interests did not clarify, as, for them, there are no allied or enemy countries, no good or bad causes, but only greater or smaller possibilities of gain and larger or smaller areas for future economic influences"[45]. Count of Saint-Aulaire, the head of French Legation in Bucharest, was right in considering Romania's riches a curse that attracts the foregners' lust...

Now, in February 1919, forced to face the tensions within the Interallied Food Committee, H. Hoover sends precise instructions to Captain Green[46]. Green is adviced to be less active as for distributing food problem as, this way, "the Americans will make themselves morally responsible for the entire provisioning and will secure all of the blame in case of French or British failure to make up their share of program". He, therefore, insists on the fact that the United States, through ARA, cannot afford to honour more than 25,000 tons of food per month, that is half of the food program approved for Romania. The other half should be obtained through Romanian government's insistencies from the French and the English[47], or by using the barter system with oil, especially with Serbia[48]. These instructions were meant to establish the landmarks of an operation of help that had no legal basis yet. No wonder that in creating the legal basis all kind of cautious measures will be taken. This fact clearly results from the agree-

---

[43] ARA, vol. X, pp. 3, 72.

[44] For oil problems, see the comprehensive study of Gh. Buzatu, *Romania and the International Oil Trusts Until 1929*, Iași, 1981, pp. 118 and the following ones. (R).

[45] „Democrația", 8 th year, nr. 1—2, January — February 1920, p. 36.

[46] ARA, vol. IX, p. 450.

[47] *Ibidem*, p. 446.

[48] Suda Lorena Bane and Ralph Haswell Lutz, *op. cit.*, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ment signed by I. I. C. Brătianu, on behalf of the Romanian Kingdom, and by Herbert Hoover, on behalf of ARA, on February 28, 1919 [49]. From the agreement results that Romania has solicited the help of U.S.A., France, Great Britain and Italy; that the above mentioned countries, by means of the Supreme Council of Food and Relief for the victims of the war, have announced their intention to assist Romania; that, as the minimum necessary amount is of about 50,000 tons of food per month of 10,000,000 dollars worth, ARA firmly binds itself to deliver 25,000 tons per month in February and March only. As for the remaining 4 month ARA will go on delivering the food as far as possible. On May 1, 1919 H. Hoover wrote to Norman Davis that in Romania "the situation is much more acute than we originally anticipated and these people really need ten million dollars worth of food per month for April, May, June and July". Atfer explaining the manner in which he intended to get food from the Canadians, the British and the Australians, he tried to soothe Norman Davis' anger against Romanian authorities — first of all against I. I. C. Brătianu — by telling him he thinks "...that we must dissociate the official classes entirely from the suffering humanity which receives little consideration from them" [50].

We have no intention to enter the details of financing the operation of assisting Romania. This would be more suited in a monopraghy concerning ARA's activity in Romania. We just point to the fact that in the agreement of February 28, 1919 it had been settled that the payment should be addressed to the Grain Corporation in Washington either from the loans honoured by the American Treasury or, if these loans do not cover it, relief bonds were to be used. That is how the money for the about 104 million tons of food delivered by ARA [51] in February-July 1919 was paid off [52].

From our point of view, namely that of including ARA among the means of pressure on the Romanian government in certain circumstances, a greater importance has the co-operation means with Romanian officials. The meeting, as human experience, between the Americans and the Romanians must have been very intersting. People with different mentalities, rhythms of living, sense of efficiency. When attentively reading them, the ARA officers' reports mirror these diffe-

---

[49] ARA, vol. IX, pp. 298—300.

[50] Cf. *Ibidem*, p. 452.

[51] On June 15, 1925 Romania and U.S.A. had fallen agree on the consolidation of a debt estimated at 4, 774, 551, 650 dollars, out of which 36, 128, 497 dollars represented the military and civilian revitalization (see Gh. M. Dobrovici, *History of Romania's Economic and Financial Development and the Loans Contracted between 1823 and 1933*, București, 1934, pp. 527 and the following ones). (R).

[52] Great Britain has provided about 82 million tons. Small quantities have been provided by France and Italy. The payment for these deliverings has been discussed separately with each government on the occasion of the consolidation of Romania's external debt, action started by I. I. C. Brătianu's government in 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rences in spite of the main agreed on objectives having been accomplished. The information we detain allow us to apreciate that, as concerns the Romanian party, the minister Al. Constantinescu and the members of the royal family, especially Queen Mary, have proved to be of greatest utility. The co-operation with Al. Constantinescu was probably not lacking in picturesque aspects. He could have offered models of South-East European flexibility. However, the Americans are complaining of lack of efficiency and grant him palliating circumstances. Al. Constantinescu was so resourceful and solicited that Captain Green had the impression that the Romanian government was made of a single man [53].

When Green is replaced by Haskell as head of ARA mission in Romania there appear relevant documents concerning the co-operation with the Romanian authorities. Colonel W. N. Haskell wrote on May 6, 1919 [54] that he does not think Green to be fit for the Romanian problems, as he "is too close to the Romanian government". As he had been decorated by the Queen, Haskell is bound to think "that he is a little prejudiced *in the matters that we have before us now*" [55]. Still more significant is a letter sent to Haskell by the ARA General Staff in Paris, on May 14, 1919, signed by Colonel Logan [56].

It is presumable that Haskell had shown too much zeal in his firm attitude toward Romanian authorities as regards the refunding of the 5 bills of exchange as he is reminded that "Romania is, however, an independent country and there is a limit beyond which we — the Americans — cannot go in the enforcement of our humanitarian desires". Haskell was explained to that the frictions with the Romanian government had to be avoided. "We are trying to re-establish a healthy econoomic situation as quickly as possible, not only in Roumania, but in all the surrounding countries. As you know — the letter went on — these countries are closely interlocked economically, and therefore, we do not want any break in our relations with Roumania... If we were to have an abrupt break with Roumania at this time, it would certainly seriously prejudice our influence throughout". It is perhaps the most relevant document resulted from Romania's revitalizing activity, state confronted with complex problems during its national unity recognition, and its being accepted with equal rights in the international community of sovereign states.

The analysis of Romania's and of the Central and South-East European countries' assisting by the United States allows us to word some more ample observations on the instrument meant to achieve it : ARA. The assisting operation has proved to be efficient in Romania. Ro-

---

[53] ARA, vol. X, p. 9.

[54] *Ibidem*, pp. 235—236.

[55] This deals first of all with Romanian government's quite opposed view point concerning the immediate refunding of the five bills of exchange of one million dollars each which was accepted by the Uniter States' financial delegates at the interallied meeting in Paris on December 1, 1917 (Cf. Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 329). In the end, the American mission succeeds in convincing the Romanian government.

[56] ARA, vol. X, pp. 301—304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mania's reviviscence has also materialized in two actions posterior to the country's assisting by ARA. Thus, in the summer of 1919, when Romania's political and military action has included its military presence in Budapest, over the demarcation lines arbritarily established by the armistice of Belgrade, especially against them[57], operations of assisting the Hungarian population could be successfully performed[58]. Later on, in 1921—1922, Romania was a hospitable hostess for thousands of Austrian children ; at the middle of 1919, in Viena only, over 180,000 of underfed children were registered[59].

As a result of the revitalizing operations performed, ARA appears in multiple hypostases, that is : as an institution assuring the humanitarian assisting of the former belligerent countries, irrespective of their status of victorious or defeated countries ; as an instrument by means of which the surplus of grains existent in U.S.A. at the end of World War I could be distributed[60] ; means of pressure comparable, up to a certain point, with the economic blockade, more useful than it, in the relationships with the allied countries ; in this latter hypostasis mainly, ARA appears as an institution having the tendency to identify itself with the interests of U.S.A. as a great power. It is explainable why does the supplying of the countries in Central ans South Europe destructed by the war point out the different visions on this area : a global vision that takes into account the area as a whole and U.S.A.'s interests in it ; a local vision resulted from the nedd to attune the real interests of the constituent states. It is also significant the fact that the reactions against the pressures exerted by ARA have the tendency of identifying it with U.S.A. Such an identification put down by the Italian press has an echo in Romania in the late half of 1919, when Romania's relationships with the Supreme Council have already accumulated very serious tensions. "Should famine be the reward for the sacrifices made by Italy for the triumph of a common cause ?" an Italian journalist wondered in the atmosphere strained owing to President Wilson's intrasigency concerning the harbour of Fiume. "America's economic conditions will permit her to strangle Europe ?... *America needs Europe to sell her production*... and we find the proof in Wilson's obstinacy to support the Yugoslavs in their animosities against

---

57 The divergences with the Allies, especially with Allied Generals Commission in Budapest, can ben seen in the report written by the minister Diamandi, High Commissary of Romanian government in Hungary's capital-city (Arhiva Istorică Centrală, further on : A.I.C. — Fond Casa Regală, Ferdinand, dossier 53/1919, nr. 96 on September 3, 1919). The Allies take into consideration the armistice of November 1918 in the signing of which Romania has not participated. Diamandi suggested their making common cause with the armistice imposed by Romania which, attacked by Bella Kuhn's army, had occupied Budapest.

58 *1918*..., vol. III, pp. 128 and the following ones ; vol. V, p. 20.

59 See „Magazin istoric", 17 th year, nr. 10 (199), October 1983, p. 12.

60 The grain stocks, for instance, were estimated at 18 million tons, three times the normal yield of U.S.A. Besides, there were the existing stocks of other food in the conditions of the market of the great wheat producers (Argentine, Australia) being supersaturated because of the lack of transport means (also see Edwin Emerson, *Hoover and His Times*, New York, 1932, p. 551).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the Romanians... in the business of Russian rail-roads monopoly... This fable o famine must be destroyed for the sake of our dignity and because after the war of justice, according to Mr. Wilson's almost evangelic principles..., we cannot permit him to starve other people..."[61]. We quoted a larger passage to illustrate the fact that the use of the famine weapon in peace-time amplifies the polemic tone.

The truth about ARA and the American general effort at the end of the war, during the very difficult period preceding the signing of treatises, is more deeply grasped by J. M. Keynes. He remarked the fact that American energy and resources "had not only saved an immense amount of human suffering, but averted a widespread breakdown of the European System"[62]. The frequency of notifications about the danger of revolutions bursting in the assisted countries meets the truthfulness of the English economist's appreciation. Such a report of the ARA mission in Romania[63], for instance, mentions that the food was distributed mainly in towns "which for political reasons have been favoured as against the rural population". In villages "the peasants are still suffering in comparative silence"[64], the document precises, its aim being to analyse Romania's critical situation after the French troops have withdrawn from Odessa and the revolution has broken out in Hungary.

Finally, Romania's catering operation by means of ARA points out, on the whole, the fact that the necessity of soliciting such an assistance represents a disturbing mortgage for Romania's delegation head at the Peace Conference in Paris. His acting as a representative of a sovereign state aspiring at equal rights with the other states, was sometimes embarrassed by the efficiency of the menace to stop Romania's catering. On May 22, 1919, for instance, I. I. C. Brătianu sent a letter to Bucharest : "We were forced to give the Americans a declaration[65] which binds us not to sign anything with others as concerns the petroleum problem and retrocede the bills of exchange in the bank[66]. The Americans have been unmanageable and had already ordered the

---

[61] *Apud* „Viitorul", 12 th year, nr. 3, 509, Novermber, 3, 1919.

[62] *Apud* Edwin Emerson, *op. cit.*, pp. 522—523 ; J. M. Keynes refers to the possibility of avoiding European countries' being destabilized if the influence of the Revolution of October 1917 spreads. Similar conservative preoccupations will appear after World War II. The Marshall Plan appears thus as a development of the experience in revitalizing the European countries through ARA.

[63] ARA, vol. X, pp. 145—149. The report is signed by Green and sent on April 11, 1919.

[64] It is possible that such differentiations in mentality and patience should have led to the observations, disputable from many points of view, that "Romania is the only state all over the world whose towns are almost foreign or estranged from the nature of the native people" (S. Mehedinți, *The Saying Policy and the Political Man*, București, 1920, p. 116). (R).

[65] This refers to the declaration on May 17, 1919. The American reaction is also a reflex of the competition with the other great powers interested in the oil problems. Between April 4 and April 9, 1919, H. Berenger, Walter Long and I. I. C. Brătianu had signed an agreement unratified by the Romanian Parliament (see Charles Pomaret, *La politique Française des combustibles liquides*, Paris, 1923. p. 146).

[66] See *supra*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revitalization to be stopped. I thought that, no matter how right the policy of the National Bank were, it would have been a great mistake to let such a pretext lead to the cessation of our revitalization..." [67].

It is indisputable that the lucid analysis of the situation of the country at that time was imposing to the Romanian statesman such a behaviour. As a matter of fact, his political actions in 1919 had evidenced his major interest in getting the recognition of national unity by the great powers and the validation by the Peace Conference of the decision accomplished through Romanian people's will. The same political acts prove the effort to prepare the consolidation of national unity, the modernization of Romanian structures, to offer proofs of completed Romania's vitality. It is beyond doubt the fact that such national policies in Central and South-East Europe were meant to demonstrate the irreversibility of Austro-Hungarian monarchy's dislocation.

The fundamental difficulty of this period as well as the ebb and flow of the generation possessing the decision power was the great number of problems to be settled at the same time. In Paris, at the Peace Conference, the Great Powers' representatives' tactlessness as regards the small states, their deviating from the principles fully used by the propaganda during the war and certain defections in organizing the Conference are amplifying the discontentments of these states : create the possibility of adopting a "policy of resistence" that appoints I. I. C. Brătianu leader of the small states' "rebellion" [68]. Not only and not so much the chances of this policy must be discussed ; the difference of forces is overwhelming. More important is their fearlessness based on sound principles and on a perspective clearely opened to future.

Small countries, Romania through its representatives namely, were compelled to teach their Allied Great Powers "lessons" on democracy while being confronted "at home" with poverty, a serious hindrance for democracy, a ferment which could turn it into mere demagogy ; in conditions marked by the acute confrontation with the necessity of consolidating national unity, which necessity stressed on centralization [69], on organizing democracy, phenomenon which could be perceived as an implying dictatioral tendencies one. That is how the grasping by the Romanian decision factors of the necessity that Romania should become both a big and a modern and democratic state explains why it has to be taken out of an upsetting context within which external discontentments have the tendency to center in underlying the unadequate character of Romanian national background.

---

67 „Viitorul", 12 th year, nr. 3, 574, January 12, 1920.

68 Also see I. Ciupercă, *Beyond the „Imposing Façade" of the Peace Conference in Paris*, in *Romanians in World History*, II/1, Iași, 1987, pp. 607 and the following ones. (R).

69 The understanding of this necessity is admirably reflected in documents left by I. I. C. Brătianu (Biblioteca Academiei R. S. România — further on : Bibl. Acad. — Mss, S/1 (210)/CCCLXVI, Ionel Brătianu to Sabina Cantacuzino on December 31, 1921 ; idem, Arh. I. I. C. Brătianu II, varia 2, Political situation. The preparation of governing work. January 14, 1921).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The controversies between the Great Powers' representatives and those of the powers with limited, peculiar interests are natural in the Paris of the years 1919—1920 if we take into account the fact that Europe's re-organization on the basis of peoples' right to self-determination has moved the stress onto the idea of sovereignty and, implicitely, onto its corollary : the idea of absolute equality [70]. Nowadays, in order to bring law standards into accord with factual reality there delineates the tendency of distinguishing equality before the law from the equality in rights [71].

Every intervention of the repersentatives of the states with "limited interests" [72] validates the above appreciations. More relevant are those concerning the League of Nations in which these states in their hopes as for peace durability and democratization of international relationships. When the problem of representing the states in the Commission for preparing the League's pact was raised, Brătianu suggested that not only the force of these states should be taken into consideration, but also "the interest manifested by each country for the creating of this League, and then it would be found that small states have greater interests than the big onea" [73]. Continuity elements in Romanian policy linked to this idea can be systematically analysed. Thus, some ten years later, in 1930, N. Titulescu, with his usual brightness, resumes this idea, in a lecture delivered in Cambridge, saying that „if the countries are not equal in power and experience, political men can be equal in their love and care for peace and maybe the so-called small countries know the exigencies of peace better than the big countries as they keep better clear of wars and are more exposed" [74].

At the Conference, the dissensions go on accumulating especially while preparing the treatise-project with Austria. The manner in which the great powers recognize Romania's national unity through this treatise explains why the delegation headed by I. I. C. Brătianu leaves the Conference. The stipulations concerning the minorities are thought unacceptable. Two elements of the Romanian point of view in the statement drawn on May 31, 1919 [75] deserve special mentioning. First of all, the Romanians think that "the Great Powers wanted to annihilate the differences between their former enemies and those who had contributed to Entante's cause..." Then, the fact that Romania is kept in uncertainty as regards its borders, seven months after the hostilities had ceased, and the stipulations concerning the minorities aggravate the agitation of non-Romanian elements ; the example of the Transylvanian Saxons is given

[70] „Romania presented before the Conference the small states' independence and their equal right with that of the Great Powers to decide as for their internal problems" („Viitorul", 12 th year, nr. 3, 507, November 1, 1919).

[71] Also see Albrecht Randelzhofer, *Great Powers*, in *Encyclopedia of Public International Law*, vol. 9, *North Holland*, Amsterdam, New York, Oxford, Tokyo, 1986, pp. 142—146.

[72] *Les délibérations...*, tome I—II, *passim*.

[73] *1918...*, vol. III, pp. 180—181.

[74] N. Titulescu, *Diplomatic Documents*, Editura Politică, București, 1967, p. 342. (R).

[75] *1918...*, vol. V, pp. 420 and the following ones.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and the following question is asked : "what will be the situation of the Romanian state given the 800,000 Germans living all over its territory on the day when Germany, member of the Society of Nations, will legally have the possibility to sustain the most questionable claims to these Germans and intervene aiming at organizing disorder in a country whose faithfulness toward the Entente it will never forgive ?"

From the present-day perspective over the period after 1920, Romania's fears fully justified. From the same perspective, the first observation, concerning the clarifying of the distinction between the defeated and the vanquishers, points out a line along which the deterioration of the state of peace in the same period could be analysed. Romania's delegation's having clearly perceived reality is proved best by the initiatives to create a Danubian Economic Confederation in the 20-s [76]. No less true is that the failure of the attempts sweeps away some of Romanian delegation's worries and at the same time gives new impulses to measures of national economic policy meant to support the idea of Austro-Hungarian monarchy's irreversible dislocation ; we will refer more largely to them later. What is to be mentioned now is only the fact that the economic policy applied by the members of Brătianu family and by the Liberal Party in Romania after the war under the slogan "by ourselves" must be also seen as a hypostasis of the "policy of resistance" adopted at the Peace Conference in Paris, a mere reflex of it.

Then, what the press generously called, at the middle of 1919, "the rebellion" of the small states has also immediate and reflex repercussions in time. Thus, in France, in the autumn of 1919, a probably ephemeral party called "The New Democracy" organizes a congress whose motion is amply discussed in the official newspaper of the Liberal Party in Romania [77]. The motion stigmatizes the mistakes of "the great ones" toward the small states which amount to 80 million of Europe's population. It also expresses a protest against the French amendments concerning granting means of coercion to the League of Nations rejection. The motion urges the French government and the allied ones to take all the measures to avoid "a new catastrophe Germany is preparing against the paper wall raised by the members of the Peace Conference in Paris". It is incontestable the fact that the impulse toward using this political platform is given by realities of the Peace Conference the representatives of Romania, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia and Greece, countries mentioned by the motion in the category of those were not consulted, have been confronted with.

"The rebellion" presents other hypostases in time, as well ; the difficulties in reaching a common point of view of these states in 1919 are encountered once again along their effort to create an alliance matching the force of a great power in the international relationship between the two world wars. The Little Entente and the Balkan Entente are hypo-

---

[76] For the analysis of these initiatives also see I. Ciupercă, *From the Contemporary History of an Idea : the Danubian Economic Confederation*, in *The Romanians in World History*, III/1, Iași, 1988, pp. 667 and the following ones. (R).

[77] "Viitorul", 12 th year, nr. 3, 489, October 14, 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stases of this effort, consequences of both the national "policies of resistance" and the endeavour to attune the national interests of certain sovereign states.

But let's come back to the Romanian "policy of resistance". In this context the nuances are the ones to be paid attention to. It is a *Romanian* policy, not only a *liberal* one ; it is true that the Romanian liberals, headed by I. I. C. Brătianu, in their effort to identify themselves with the general interest, have given it an unusual amplitude, maybe the greatest one. But our judgement cannot overlook the other efforts of identification with Romania's interests ; perhaps less accomplished, but not less significative ones. On September 27, 1919, I. I. C. Brătianu quits temporarily the prime-ministership. But Romania's "policy of resistance does not cease to exist, it just changes its liberal way, which seems more unyielding when compared with that of the cabinets governing Romania until January 19, 1922, since when the country has been governed by the liberals for four years. There has existed not only a natural continuity of governing discernible mainly in foreign policy affairs, but it is known that the Liberal Party had the necessary means of influencing the non-liberal governments even when in opposition.

It is only on December 10, 1919 that the treatise with Austria was signed by a government headed by Al. Vaida-Voevod. The governments succeeding the I. I. C. Brătianu's one had also to face the menaces of the Supreme Council, that of economically blockading Romania, inclusively. The signing of the treatise[78], expression of *the possible reciprocity at that time*, did not mean a consent to abandon the principle[79]. The post-war Romanian foreign policy offers ample examples in this respect, especially during the „golden" period in the history of small states, interrupted by the restoring of the great power statute by certain countries discontented with the clauses listed in the Versailles system. The rising of these powers has been detrimental to the process of natural harmonizing the local interests, process desired by Romania, and has turned Central and South-East Europe zone into Europe's "sick heart"[80].

The effort of these small states is remarkably complex. It includes both actions of foreign policy aiming at distinguishing themselevs in inter-

---

[78] "A sign of triumph for the Conference" (Temperly, vol. IV, pp. 137 and the following ones).

[79] "By rejecting *the principle of the force* as regulator of the world's future life and not permitting any restrictions of her internal life, inconsitent with her independence and sovereignty, Romania has in fact claimed the applying of *the principle of reciprocity*, sanctioned through the alliance treatise and at the same time the only fair basis of world peace ("Viitorul", 12 th year, nr. 3490, October 15, 1919). The liberal thesis, acceptable for any Romanian political man (who would have agreed to the non-observance of the reciprocity principle ?), was differently applied, according to the estimation of political forces balance of the given moment.

[80] The expression belongs to Hugh Seton Watson (*The "Sick Heart" of Europe. The Problem of the Danubian Lands*, University of Washington Press, Seatle and London, 1975, 76 p.). He characterizes as „sick heart" not so much Germany "as the wider region deeply influenced by German culture, especially the lands where German speaking populations overlap with peoples of other languages".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

national life and complex measures of economic policy. For each of them — we are referring here to Romania, of course — the economic reconstruction and the consolidation of national unity were top priorities and premises of the desired active role on international level. The reasons of the remarkable intensity the debating on the reconstruction and development problems gets in Romania and the other European countries are clear[81]. The analysis of these debates gives the impression that the then needs bring the economists and the personalities with due preoccupations to the apron, while the generals and the diplomats retire descreetly ; one cannot do without politicians ; there has to be somebody to assume the risk of making mistakes, somebody to take steps... The same analysis also delineates one of the debating geometrical loci : war is an anomaly, especially from the economic view point, and restoring the normal state is so important that becomes a vitality criterion and a kind of „permit" to exist. There results from this circumstance a sort of tensioning of national unities similar to that required by the war. Perhaps that is how one can explain the contemporaries' impression that the war gets on even after the hostilities have ceased, over the peace-time. Romanian literature offers convincing proofs in this respect.

We have precised above that we refer to Romania facing recognition of its national unity not only over the period of the Peace Conference. It is clear that during the Conference the Romanians of different political orientations get convinced that the moment is governed by economic interests, want for raw material and energy sources, longing for power, for extension and its preservation. Sensing this atmosphere and its prolongations, I. G. Duca, future minister of Foreign Affairs in I. I. C. Brătianu government, recommendes caution, expectation and avoidance of the "tied hands policy". He, therefore, suggested that Romania should keep a reasonable distance from France and Great Britain, formerly allied Great Powers whose interests were becoming divergent[82]. I. N. Angelescu, the economic expert of the Liberal Party, said that we were "in the turmoil of an economic struggle of the kind which establishes the mark of an epoch and creates new conditions in national and international life" ; that the whole world lived a state of general economic crisis, "a rather sick psychic state of a world tired with war and endless sensational expectations" ; that "*the rivalry between the countries with elevated currencies and those with depreciated ones*" is one of the factors in international life which "*connect the policy of all peoples*"[83]. Another author found that "the economic war was flaming up over the ruins of the war of tanks" ; that "in Germany, yesterday's generales were being replaced by... enormous concerns in their diverse «vertical» and «horizontal» combinations"[84]. "We

[81] The mythic nuances in using the term of reconstruction in the immediate post-war atmosphere have also been noticed (Denise Artaud, *La reconstruction de l'Europe 1919—1929*, PUF, 1973, p. 6).

[82] "Democrația", 8 th year, nr. 11—12, November — December 1920, p. 314.

[83] "Analele statistice și economice", 5 the year, nr. 1—2, January — February 1922, pp. 1—9.

[84] Al. A. Philippide, *Comfortable Considerations. The Moral Crisis*, in „Viața Românească", 15 th year, nr. 10—11, October — November 1923, p. 43. (R).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

live in the height of an economic war, another author wrote [85], in which we are fighting to save ourselves, to defend our economic independence with all its political consequences, and to be able to consolidate our young state in the hard international circumstances of our days".

While looking for a convenient solution as for the currency issued by the Germans during the occupation (the banknotes of Romanian General Bank) [86], in the spring of 1925, N. Titulescu faced London experts' procedures reminding the atmosphere of the Peace Conference; the small countries were excluded from the negotiations and a meeting was staged for them in the end "during which the secret negotiations that had lasted for 8 days were summarized orally. So that, instead of being able to briefly elucidate Vintilă Brătianu's statement [87] in public meeting, the experts wrote a letter..." [88]. Such circumstances made the great diplomat notice that "more difficult is the life of the state after the war. Not a minute passes without worries. From all sides attacks rain against the beneficiaries of the new European order. *The war continues, in political form, in relations between states,* and in legal ways in Geneva, that the defeated would use as a new battlefield [89]. Trenches of peace, in the full meanings of the word" [90].

Later on, in full economic crisis, somebody made the remark according to which "from the financial point of view, it seems that the post-war epoch is more difficult to organize than war itself" [91].

In such an atmosphere, the Romanians had to offer new proofs of vitality in their natural national milieu longed for in the course of a multisecular history. As a result, there became of a real importance to correctly establish the stage the country was in and precise those to be reached in order to raise Romania among the developed countries; this is the aim of all political men and parties, each of them with their material means and power of understanding. What impresses is *the determination to fully grasp realities* and to adopt, *on this basis,* the best decisions [92].

The complexity of this aim can be pointed out asking some essential questions as many problems as the Great Union generation was confronted with, such as: how do we integrate the Romanian united provinces into the system, of national economy? If monetary unification is essential and

---

[85] Dr. Gr. Antipa, *The General Progressive Paralysis of National Economy and Its Remediability,* București, 1923, p. 46. (R).

[86] By means of the Economic General Staff (Wisenschaftstab) the country had been devastated "mit deutscher Gründlichkeit".

[87] The statement expressed the point of view of the Romanian government in which Vintilă Brătianu was the Finance minister.

[88] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe a R. S. România (further on: Arh. M.A.E.), Fond 71, 1920—1944, England, General, 1925—1932, vol. I, f. 7 (the telegram from London, nr. 888 on April 21, 1925).

[89] It was just before Germany's being accepted in the League of Nations.

[90] *Apud The Romanians in World History,* III, Iași, 1987, p. 659 (The excerpt is taken from aletter of Titulescu to General Averescu).

[91] Aristide Blank, *Economics,* I, București, 1932, p. 56. (R).

[92] See in this context: *Development and Modernization in Interwar Romania 1919—1920* (further on: *Development and Modernization...)* Editura Politică, București, 1988, 298 p., *passim.* (R).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unavoidable, when has it to be done ? How to get rid of the "monetary disease" ? [93] By revaluating the national currency or by freezing it at the existing level ? Given the objectives to be reached in the circumstances created by war, which is the best balance between accumulation and consumption, balance which should, as far as possible, homogeneously distribute the tasks on generations, without too much disadvantiging the existing one, as it would stain the very idea of unity ? As the country is now among those with depreciated currencies, which are the best means to get hard currency ? Have we a rich country, or we haven't ? How much and when must we borrow from abroad ? By admitting that it would be desirable to rely on our own forces, what are the real chances and the inconveniencies of such a policy in a world of increasing interdependence ? If it is desirable and possible to modernize our structures within the acquired natural national milieu, which is the part and the chances of industrialization ? How is it to be done? How to nationalize the goods having belonged to the former enemy states ? How must the agrarian reform be done ? Which is the agrarian policy offering the best compatibility with the modernizing need ? Which is the political force best interested in achieving the modernization of Romania's structures ? Is there a Romanian bourgeoisie, and if there really is, what are its weaknesses ? Does its lack of competition influence Romanian national interests ? In what degree is the finding of solution blocked by unadequate conceptions and, consequently, is the changing of conceptions a solid premise for the adequate solutions ? If so, is priority to be granted to economic problems or to the cultural ones ? What measures must be taken to organize *resistance through culture* against the cultural pressure of the great powers ? How to defend our specificity founded on our own tradition and to assure at the same time our permeateance as for the foreign valuable ideas ? Which are the political solutions assuring the best efficiency in mustering human potential so that Romania rose among the developed countries ? Is the generation of the Great Union up to the mark of its tasks ?

The above mentioned problems are debated in the conditions of an acute need of getting the Eastern border being guaranteed, as it has not been settled in a treatise due to Soviet Russia's absence at the Peace Conference. The result of the Romanian effort in this respect is the treatise between Romania, on one hand, and England, France, Italy and Japan, on the other one, signed on October 18, 1920.

The systematic analysis of each of the above worded problems could make up a study. We merely want to point out the amplitude of the debate by giving selected examples concerning several of these problems [94].

---

93 This way was described the instability phenomenon of currencies which are not convertible into gold anylonger (see : *L'histoire de 1871 à 1971. Les faits*, vol. II, Paris, 1971, pp. 276—277). The Romanian press reflected the discussions at that time according to which national currencies had lost part of their worth : England, one eighth ; France, 59% ; Belgium, 52% ; Germany, seven eighth ; Italy, 73% ; Austria, 95% (cf. "Democraţia", 8 th year, nr. 10, October 1920, p. 242).

94 It ought to be precised that the impression given by the documents and the literature of the time is that the country was living a period of profound changes. The people who were to make decisions within this ample process were

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Before the delineation of a Romanian national policy by the government headed by I. I. C. Brătianu — logical moment to end our analysis — România lives a period whose essence could also be revealed from the examination of the missed chances. The need for order assails the governments not so much and not only on political level, but on the economic and mainly on the financial ones, as well. Especially on these levels the necessity of a long-term policy must sometimes make way to the requirements of the moment.

Thus, in Romania as well as in the other successors, states, the lack of credit abroad is acutely felt. The search for a loan abroad is ardent. The caution of those disposing of financial means has increased. At an international conference (Brussels, September 1920), the spokesmen of British financial circles declared that the then situation could be improved *"only through hard work, hard life, and much saving"* (our italics) ; that the states impoverished by war are not be granted loans too easily as "it is difficult to be sparing with some other one's money"[95] ; that any financial aid will be granted only after all guarantees that it is "severely limited, solidly warranted and wisely spent"[96] have been assured.

Three attempts to gest loans abroad between 1919—1921 contain significant elements in our opinion ; that of I. I. C. Brătianu in July 1919 ; that of Al. Vaida-Voevod in January 1920 and that of N. Titulescu in December of the same year.

In June 1930, when Charles arrived in Romania, there was a flow of documents sent to him as new king of the country — Charles II. Personalities of our political life insist on expressing in writing their opinion on the events of the preceding decennium. Besides the sense of duty toward the country, this zeal is motivated by their desire to get a comfortable place by the throne. To criticize the liberal policy, given the spread knowledge about its implication in the dynastic crisis that burst in 1926, was considered among the efficient means. But facts are still facts.

Two of the statements sent to the King, namely those signed by Aristide Blank and by St. Antim, are drawing our attention from the outlook we have adopted[97].

---

naturally marked by their preoccupation to understand their own epoch ; preoccupation containing in it the developing Soviet experience, as well. To say that this experience leads to the making of decisions would be too much ; to wholly ignore its existence in the context would be a mistake. In our opinion, it is natural that the preoccupation to preserve the capitalist system should get new nuances in the neighbourhood of revolutionary Russia at the end of the war, and, especially, in the immediately following period. There must exist a bit of truth in the observation, "from the right" ?, that after the war the Romanian bourgeoisie "had no more terrible obsession than that of Bolshevik triumph. Any slide toward the left and any strengthening of the proletariat as a class was waking a tremendous fear in them" (Mihail Manoilescu, *The Mission and Destiny of Romanian Bourgeoisie*, București, 1942, p. 371). (R). This way, we have more chances to get nearer the truth.

[95] Cf. "Democrația", 8 th year, nr. 10, October 1920, p. 259.

[96] Cf. "Analele statistice și economice", 5 th year, nr. 1—2, January-February 1922, p. 9.

[97] A.I.C., Fond Casa Regală, Carol II, dossier 32/1930 (Blank statement) and 83/1930 (Antim statement).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

From the statement signed by Aristide Blank results that in July 1919 Ionel Brătianu called the author to Paris, through N. Mişu, and asked him to find a big loan in cash and merchandise on the English market[98]. It was N. Mişu who insisted on this choice as he probably knew A. Blank's adroitness in financial problems and the way in which he had negotiated in 1914—1915 the war loan of 14 billion pounds sterling.

After 4 weeks of negotiations with an Anglo-American group, A. Blank comes to Brătianu with an offer of 120 million pounds sterling, 80 in merchandise and 40 in cash. "All in exchange of treasury bonds for three years and the eventuality of a conversion into a state revenue on long term at the settling date". A. Blank remembers that Brătianu was very pleased, but "with his usual caution — fatal, this time — ...imposed him a delay of a week to ask for Vintilă Brătianu's and Gh. Danielopol's opinion[99]. Their opinion was negative, the loan was not contracted anylonger, and such good conditions were never again found, A. Blank writes.

The moment impresses by its complexity and concentrates in it different opinions regarding the best strategy of straightening the post-war economy and consolidating national unity. The atmosphere in which these strategies are confronting each other has also its importance. An observation of Victor Slăvescu[100] stresses on one of the components. "The international finance in Romania[101], Slăvescu wrote, is not alien from the hardships we encountered at the Peace Conference in our fully justified claims, and we had better let these things be known by as many people as possible". It is not simple to distinguish truth from its impassioned, interested misinterpretation. We are presenting here only certain connexions which could lead to such an operation.

In 1924, Şt. Zeletin[102] finds that the liberal government, while applying the "by ourselves" policy, a policy more *liberal* that *national*", is boycotted by the international finance. He is convinced that all the countries in our stage of development, lacking both in capital and merchandise, have tried to lure foreign capitals and then nationalize them. The same Şt. Zeletin[103] was later finding that the Jewes in Romania

---

[98] Also see Aristide Blank, *Economics*, I, Bucureşti, 1932, p. 71 (R). The two sources (the statement and the memoirs) complete each other and are even more unitary when compared with their author's interventions in the press (also see Aristide Blank, *Contributions to the Solving of the Economic Crisis*, in „Arhiva...", 4 th year, nr. 1, 1922, pp. 5—17). (R).

[99] Recorder of the war loan on London market.

[100] "Viitorul", 12 th year, nr. 3548 on December, 14, 1919.

[101] Marmorosch-Blank Bank, Romanian Credit Bank, Romanian Commercial Bank, The Bank of Romania Ltd., etc. were appreciated by Victor Slăvescu as the backbone of this *international* finance with different interests than the *national* one (Romanian Bank, Agrarian Bank, Romania's Discount Bank, Commercial Bank in Craiova, Valachia's General Bank, etc.) (*The Great Finance in Romania in War-time.* The Commercial Banks 1914—1919, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1920, p. 253). (R).

[102] *The Tragedy of a Great Idea,* in „Agrarian and Social Pages", 1st year, nr. 11, X October 10, 1924, pp, 220—223. (R).

[103] *A Social Mystery: Romanian Jews and the Peasantrism,* in "Utopia", Cluj, 1st year, nr. 10, December 1923, pp. 234J240. (R).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

were supporting the peasantrism * which intended to "distroy the 'oligarchy' ", that is the liberal-national bourgeoisie — "victorious, and, therefore, odious competitor". Şt. Zeletin was writing : "Democracy is, both with the Jews and the peasantrists, a mere platform of battle, without any sincere features. The Jews' gain from this fight is certain, that of the peasantrists doubtful. That is why they are so ardent supporters of the peasantrist 'democracy' ".

More decisive is the fact that both A. Blank and St. Antim underline in their memoirs, although in different ways, the same idea, namely that Romania is a bourgeoisie-less capitalist country ; "the only bourgeoisie-les bourgeois country in Europe" A. Balnk wrote. They agree to the sources of the anomaly of our civil servant jobs system : „bourgeoisie's diverting from occupations which could bring wealth and independence and its orienting toward public jobs... From here the anti-Semitism and xenophobia set up for almost governing principles. Also from here the simulated economic nationalism which, under patriotic pretextes, opposes to foreign capitals". A. Blank's demonstration in the statement sent to Charles II gets pathetic accents. "In a country where they do not manufacture a sewing needle, he was writing and probably exaggerating, we cannot subsist «by ourselves»... We have everytthing to learn from the foreigners... *This way only coud we train the necessary specialists able to cope with the technical progress*". (author's italics). The pleading was resuming that of 1922 [104], when, justifying the necessity of a loan abroad [104] he was writing : "this way only shall we be able to help our country to gain ten-fold time in her progress toward internal and external consolidation which she has a dearly paid right to".

Blank's arguments against Romanian bourgeoisie are to be, curiously, found again with Mihail Manoilescu [105] or supported, by him. He finds that for a population of 20 million inhabitants the bourgeoisie with its 500 thousand persons represents 2.5% of the total population and one eighth of the urban one. That more than 80% of this class are pseudo-bourgeois. That three quarters of the pseudo-bourgeois are living on the state's budget and a quarter are professionals. Based on these statistical data, Mihail Manoilescu draws the conclusion that : „*Romanian bougeoisie is mostly on the state's payroll*" and that Romania is rather "a country of proprietors" : he had found 3,326,600 inhabitants belonging to this category.

It is also certain that such a vision on Romanian bourgeoisie, which we found in a somehow similar form with A. Blank, Şt Zeletin, M. Ma-

* In Romanian : "ţărănism".

[104] A. Blank, *Contributions....*, p. 17.

[104] a There also exists the plead against a loan abroad which states that to contract it three preceding conditions have to be met: "the getting of redresses, the consolidation of treasury bonds and the regulating of the unpaid revenue couponx" (Al. S. Penescu, *Our Monetary Problem*, in "Arhiva....", 4 th year, nr. 4—5, 1922, pp. 499 and the following ones). (R).

[105] *The Mission and Destiny of Romanian Bourgeoisie*, Bucureşti, 1942, pp. 109 and the following ones. What if we are dealing with a reality leading to the same conclusions ? The author uses the data of the 1930 census. (R).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noilescu, Şt. Antin made the latter write to Charles II in 1930 that "'By ourselves' is in fact not a nationalist economic doctrine, but an anti-bourgeois creed disguised in a nationalist, chauvinistic dress". This opinion is questionable even if we start from the fact the promoters of this policy would not have been refused the quality and aspiration of being bourgeois themselves. We could envisage the problem under a different angle : was Vintilă Brătianu's and Gh. Danielopol's being against the loan which was to be contracted on London market one of the best decisions as for Romania's interests as a state ? The historian merely says that the loan was not contracted, but can this embarrassing question be avoided ? To word a point of view in this respects does not enter the sphere of the present analysis. But it still is the only way to recuperate the certainty regarding the political man's identification with the general-national interest. We are limiting to put down the fact that Al. Vaida-Voevod, as Prime-minister [106], was forced again to look for a loan and engines [107] abroad, at the beginning of 1920. "I've found but empty safes", he was writing to N. Iorga [108], listing the immediate requests for funds. "More than one thousand students only in France will have to interrupt their studies if I don't succeed in getting the loan". A week later he was writing to N. Iorga : "Our students die of hunger both here and in other countries for lack of exchange. To support the propaganda in Parisian press we need lots of money. Aeroplanes, equipment, engines, we cannot buy all these without a credit abroad... A credit offered in England now will raise our credit abroad" [109]. After his government's fall, the task gets incumben on the ministers of finances in the government headed by Al. Averescu — C. Argetoianu and N. Titulescu, respectively. The latter is also forced to look for a new loan on London market. But the conditions were unacceptable. On November 2, 1920 he was writing to C. Argetoianu that the financial solution *"is in our hands by means of our internal organizing and efforts* [110] (our italics). This belief of his was being strengthened probably under the pressure exerted by the credit French group which wanted to get tho concession of state's oil-fields [111].

---

[106] We are referring to the quality detained between December 1, 1919, and March 13, 1920.

[107] A. Blank *(Contributions...,* pp. 6, and the following ones) had also calculated that for the 14,000 km of rail-roads we would need 5,000 engines, and in 1922 we had but 1,500. The situation was probably even more difficult during the Vaida government, in 1920.

[108] Bibl. Acad., Corresp. N. Iorga, vol. 291, pp. 569 and the following ones (Vaida to N. Iorga, 24. 01. 1920).

[109] Idem, January 31, 1920.

[110] Arh. M.A.E., Problem 54, vol. 22 (lekegram nr. 2672).

[111] Biblioteca Centrală de Stat (further on : B.C.S., Fond Saint Georges, Packet VIII/7, N. Titulescu, Paris to Take Ionescu, on. 24. XIII. 1920. Titulescu succeeded in convincing the Franch to accept the mortgage of the 100 million francs loan with the price of the wheat yield that Romania bound itself to sell to France (idem, Packet CCCLXVIII, D 15, no page-numbers, the French-Romanian Convention on December 3, 1920).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The solution of "internal organizing and of making exports more active", systematically aimed at during the liberal governing from 1922 onward, looks so natural nowadays. What we have to do is to analyse the reasons of the effort in this respect not always leading to the anticipated efficiency. The context of this effort must be interpreted from the angle of economic liberty marge left to the small states after World War I.

The clue of bringing the essential into relief is to be found in understanding the economic independence as a decisive condition of the political one. This is the level on which both the viability and vitality and the maturity in assuming the liberty and the independence had to be proved. In 1923, while underlying that "the economic problems have never played a more decisive part in the life of a people as after World War I in Romania"[112], Mihail Manoilescu was pointing out an essential dimension of the recognition of our national unity.

When attentively analysed, the debating of the solution, of that seized and later on resumed by Titulescu, inclusively, appears like one made from the perspective of a still natural balance between the individual and the nation which he is belonging to. The now latent tendencies to break the equilibrium are becoming active because the consolidation of national unity must be quickly completed, "under pressure". A vicious circle had to be broken so that the economic prosperity should become the solid ground of political unity and independence. Several personalities are all agree to appreciating that *production* is the keystone of this prosperity. In order to produce more and better organizing production is the first step. In this respect, Dr. Grigore Antipa, for instance, who was so sensitive to the dangers threatening us as nation involved "in a kind of economic war", recommends that economy were guided by "a special organization working independently of the state's slow gear" ; "a general staff working in parallel with the ministry's activity but having a unitary management, with different methods and another pace" ; "an agency of national economy not involved in the useless fight of the parties"[113]. The way toward the economic dictatorship and toward the individual's "dissolution" into the general interest, which was turned into a fetish, abstractly worded, too far from reality and inhumane ; a possibility in the conditions of the economic war ; a reality under the fascist regimes.

To produce more, one also needed capital. There was no time to wait until the apparition of the national capital ; the foreign one was imposing unacceptable conditions. The panacea hypostasis of the export derives from this very circumstance. The big export brings the so necessary currency on the condition of not selling to the bad and reducing the import.

---

[112] Apud Georgeta Macarie, *Great Bourgeoisis's Conception and Practice Concerning Romania's Industrial Development (1919—1928)*, Doctorship's thesis summary, București, 1972, p. 12. (R).

[113] Dr. Gr. Antipa, *General Paralysis...*, pp. 46—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In this context, the debating of the best solutions just after the war points out another vicious circle : the draining of the "national substance" during the war had led to the depreciation of our currency and now the depreciated currency is detrimental to the export ; a prolongation of the pauperizing process commenced during the war. A statement drawn in that time was emphasizing the danger "that the countries with strong currency should acquire whole enterprises of national production for insignificant sums". Convinced that "the war brought about an economic lack of balance", the representatives of Romanian banks and financial institutions were recommending financial steps that allowed the conditioned admission of foreign capitals especially now "during the transititon period we are living, until the world's economic balance is restored" [114].

As for the other conditions, a raher logical, contiguous one, that of reducing the imports, we will point out only the delineating moment of such a policy. Just after the war, Virgil N. Madgearu was drawing the attention to the fact that the import of luxury and consumption articles has alarmingly increased ; that the export hasn't been properly used to supply the country with raw materials and production instruments. He invoked the fact that the export's worth in 1919 (103 million lei) covered only the imports of silk and perfumes. Madgearu understood this way to stigmatize "the guideless economic policy lacking in sense of responsibility as for the serious consequences for the economic and financial situation of the country" [115].

Can a strategy able to maintain an efficient balance between the import and the export avoid the necessity of a protectionist policy ? The opinions are divergent. I. N. Angelescu will write that for Romania, as well as for other poorly developed countries, applying the free trade policy would mean "a kind invitation to suicide" [116]. Later on, Mihail Manoilescu [117] expressed an opposite opinion, saying that "the idea of industrializing the backward countries has nothing in common either with the idea of autarchy or with that of generalized protectionism". Certain impulses amplifying this paradox, largely discussed in economic literature [118], that is the accentuation of autarchic tendencies in a world of increasing interdependencies, are probably coming from the sphere of political relationships. The persistence of economic rivalry represents a special prolongation of the war.

---

114 A.I.C., Fond U.G.I.R., dossier 10/1923, f. 86—93.

115 Virgil N. Madgearu, *Extraordinary Financial Measures*, in „Arhiva...", 2nd year, nr. IV, 1920, p. 471. (R).

116 I. N. Angelescu, *România and the International Policy of Our Time*, in „Analele statistice și economice", nr. 1—2, 1927, p. 13. (R).

117 *Théorie du protectionnisme et de l'échange internationale*, Paris, 1929, p. 296.

118 J. D. E. Evans, *That Blue Danube*, London, Denis, Archer, 1935, pp. 19 and the following ones. Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, Geneva, 1975, pp. 26, 35, *passim* ; Paul Albert, *Twentieth Century Economic History of Europe*, New York, 1951, p. 121 ; Shepard B. Clough, *Europe History of Europe : Twentieth Century*, London, 1969, pp. 8 and the following ones.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The analysis of the most favourable solutions for Romania's development also emphasizez the care to avoid the aims being turned into fetishes ; not a development for its sake, as it was underlined at the time, but in order to improve the condition of the nation's members, of the people. A general welfare "which should raise people above the paralyzing obsession of misery and give a permanent support to the superior manifestations of the spirit"[119]. The same aspiration to welfare had also in view the moral health of the nation, by pointing out that virtue coud this way become "easier".

The modernizing of structures and deepening of democracy, "the least bad type of governing", as P. P. Negulescu[120] was writing, were invoked. These were thought the methods able to avoid the risk suggestively worded by S. Mehedinţi in 1920, that it that of seeing "the Great Romania"[121] becoming "a great weakness surrounded by a mass of fierce enemies"[122].

The solution could not be other than that of a stable, authoritative government, capable to make decisions required by the economic war the prolongation in peace-time of the classical one. The observation that "the war gave the state powers it preserves in peace-time"[123] proves thus to be truthful from another angle, too.

The success of such a stable government was ultimately decided by its capacity of wasting as little as possible "national substance". That's what Vintilă Brătianu meant at the end of 1923, when precising that "today we don't need anylonger to follow the policy... according to which estranging national riches was an expedient in solving momentary difficulties"[124].

At the beginning of 1922, together with I. I. C. Brătianu's government appointment, there outlines the decision of assuming the responsibility of a systematic effort to consolidating national unity. From the outlook of our time one can see the righteousness of the orientation of this effort : its tendency to be in agreement to the general national interest[125].

In an international context characterized by the continuous alteration of the equilibrium among the Great Powers, other forces will turn the national idea's exaggerated developing into a political platform,

---

119 Mihail Manoilescu, *The Economic Reform Through Oil Intensive Exploitation*, in „Arhiva...", 4the year, nr. 4—5, 1922, pp. 455—472. (R).

120 *The Political Parties*, in „Arhiva...", 5th year, nr. 1—2, 1924, p. 44. (R).

121 Neither great, nor new. Natural, normal — Romania.

122 S. Mehedinţi, *The Saying Policy and the Political Man*, Bucureşti, 1920, pp. 194—195.

123 Pierre Vergnaud, *L'idée de la nationalité et de la libre disposition des peuples dans ses rapports avec l'idée de l'Etat, 1870—1950*, Paris, 1955, p. 152.

124 A.I.C., Fond Ferdinand, dossier 5/1923, f. 36. The statement presented before the Ministers Council regarding the general financial situation).

125 The policy carried on under the „by ourselves" slogan could have the group hypostasis, excessively subjective, of a "for ourselves" one... There have also been errors. The confidence in the possibility that the Romanian currency might become again convertible into gold is a relevant example not lacking in extenuating circumstances, either. However, the progress achieved is indisputable (see *The Development and the Modernization.... passim*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

or will assume the responsibility of continuing the democratization process in an adequate national milieu.

Therefore, at the end of the analysis performed under the above title, several conclusions are to be drawn, i.e. : after Austro-Hungarian monarchy's being replaced by national states, the recognition of these unities gets larger acceptions. Not only the approving *from the outside* by the Great Powers is under discussion, but the outlining of the inner will of imposing it, as well. This way we can explain our having worded the appreciation that Romania and the other states in Central and South-East Europe had to prove the righteousness of the 1918 option through their vitality ; these states' viability had to offer arguments for the irreversibility of the monarchy's dislocation.

From this perspective, our having limited the period of investigation to the period between 1917 and 1921 is logically justified : we have been looked for the outlinig of the then political force able to act so that Romania might impose itself as an equally sovereign state as the other ones. It is only this equality and its corollary — the reciprocal advantage — that could be the foundation to build a new balance in Central and South-East Europe. This political force proved to be the Liberal Party which began its governing at the beginning of 1922. The "opposition" policy against the allied great powers appears this way, in a larger acception, as a Romanian one ; a policy to which the liberals, heade by I. I. C. Brătianu, have given a remarkable amplitude. Their steadiness in sustaining the principle of equality in rights, that of non-interfering the internal affairs, and that of the reciprocal advantage makes possible the appreciation of the policy carried on under the "by ourselves" slogan as a hypostasis of the "resistance" one.

The desire to attune all the interests on the basis of the above listed principles is a reality born in an atmosphere marked by the consequences of World War I — of a total war. The tensions among nations in the period just after the war is an expression of the feverish looking for new bases of balance and a sequel of the 1914—1918 war extended in peacetime under the features of an economic one.

*Take Ionescu, in 1920, and, later on, Nicolae Titulescu will empha*size the usefulness of attuning. Romania's interests with those of the neighbouring countries. "As far as Romania is not attacked, Take Ionescu wrote, her policy must mean desire to reconstruct and cure war's evils, must mean determination in reconciling with all her neighbours..."[126].

We have insisted on the context of the recognition of national unity, context marked by ARA's activity in Romania and the other European countries. The analysis of this activity points also out the hypostasis of this institution as a means of pressure on the European countries. We have established the exact extension of ARA's power by examining the documents issued during its activity and taking into

---

[126] Cf. I. Agrigoroaiei et al., *The Great Powers' Attitude Toward Romania at the Peace Conference in Paris Reflected in the Press of the Town of Iași 1919 — 1920*, in *AIAI*, tome XVIII, 1981, p. 360. (R).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consideration the critical observations worded by specialists in the respective period [127].

The analysis performed under the above title also brings into focus the interconditioning between the debating of the problems of the consolidation of national unity and the measures of economic policy in this respect.

The examples raised for discussion have in view, on one hand, the manner in which the political men have identified themselves with the general national interest and the possibility of circumscribing their responsibilities ; on the other hand, these examples try to point out that the completion of statal unity has created the necessary premises for the modernization of Romanian structures, for its raising among the developed countries.

---

[127] See, for instance, Piotr S. Wandicz, *France and Her Eastern Allies 1919—1925*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1962, p. 20, note 70, passim. Sherman David Spector, *Roumania at the Paris Peace Conference. A Study of Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, Bookman Associate, Inc., New York, 1962, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IDEALUL DE LIBERTATE ŞI UNITATE NAŢIONALĂ LA ROMÂNII DIN NORDUL MOLDOVEI SUB HABSBURGI (1774—1918) (I)

DE

MIHAI IACOBESCU

A reconstitui şi fundamenta idealul, „care a deşteptat la viaţă neamul românesc şi a creat România liberă şi unitară" [1] înseamnă a dezvălui, selecta şi ierarhiza, din noianul faptelor, fenomenelor şi proceselor istorice, de la începuturile şi pe parcursul epocii moderne, pe acelea care formează axul principal, coloana vertebrală a activităţii materiale şi spirituale, ce a asigurat progresul general al societăţii româneşti.

Dezvoltat şi afirmat simultan şi unitar pe întreg spaţiul vechii Dacii — în pofida faptului că românii erau fie sub dependenţa, fie sub stăpînirea directă a imperiilor vecine, otoman, habsburgic şi rus, — acest ideal s-a transformat, treptat-treptat, într-o mişcare neîntreruptă, largă, atotcuprinzătoare, nestăvilită, încît, la sfîrşitul veacului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în preziua izbucnirii primului război mondial, „nici puternica împotrivire a marilor puteri înconjurătoare, nici orice forţă omenească din lume, nu mai puteau să împiedice avîntul măreţ, ce românimea redeşteptată îl luase spre o viaţă nouă, spre un alt viitor" [2], în cadrul statului naţional unitar.

Constatarea este valabilă — şi nădăjduim că argumentele din studiul de faţă o probează — şi atunci cînd este vorba de nordul Moldovei sub habsburgi şi de evoluţia conştiinţei naţionale la românii din acest teritoriu [3].

Dificultăţile abordării unei astfel de teme par, la prima vedere, imposibil de înfruntat.

Arhivele, care se referă la acest teritoriu în timpul stăpînirii habsburgice n-au fost încă şi nici nu puteau fi ordonate. Informaţiile oficiale, documentele propiu-zise sînt răzleţite în diverse puncte ale fostului imperiu. Nici statutul diferit, prin care a trecut zona — 1) între 1774—1786 sub regimul administraţiei militare, depinzînd direct de Curtea din Viena, 2) între 1786—1848/1861 ca district al provinciei imperiale Galiţia, cu capitala la Lemberg, 3), între anii 1848/1861—1918 ca ducat autonom cu centrul administrativ la Cernăuţi — nici ocupaţiile militare succesive, ruse şi austriece, în timpul primului război mondial, nu au permis concentrarea şi păstrarea arhivelor într-un singur loc. În timpul celui de-al doilea război mondial au fost distruse, împrăştiate sau sustrase din interese politice o bună parte din ceea ce se mai păstrase pînă atunci. Ce s-a putut aduna în arhiva istorică centrală ori în cea locală, la Suceava, în original sau copii, nu reprezintă decît un modest fragment dintr-un întreg foarte complex, încă puţin cercetat.

Consecinţele politicii de forţă, de la începutul şi de la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, implicaţiile postbelice ale ocupaţiei străine şi dictaturii staliniste explică de ce multă vreme în istoriografia românească nouă s-a păstrat tăcere deplină faţă de nordul Moldovei sub habsburgi. Peste hotare însă s-au

---

[1] Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, vol. II, 1968, p. 324.

[2] *Ibidem*, p. 277.

[3] I. Dîrdală, *Conştiinţa naţională a românilor din Bucovina*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 177—187 şi Mihai Iacobescu, *Idealul unităţii naţional-politice în gîndirea şi activitatea românilor din Bucovina în timpul revoluţiei de la 1848 în AŞUI*, istorie, t. XXXI/1985, p. 57—62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scris și continuă să se scrie foarte multe lucrări. Mulți dintre istoricii străini, apărînd încă interese politice, care vin în contradicție cu realitatea istorică din etapa 1774—1918 sînt preocupați, fie să înfățișeze „misiunea civilizatoare" a politicii habsburgice, fie să explice rezultatele politicii de forță de după cel de-al doilea război mondial. Și într-un caz, și în celălalt, ei adoptă o atitudine, o concepție preconcepută, părtinitoare, pătimașă, rămînînd tributari unui mod neștiințific, subiectiv, eronat de-a scrie.

Pentru istoricii români însă — chiar și atunci cînd, așa cum s-a întîmplat între anii 1944—1964, au preferat să nu scrie despre acest teritoriu — problematica este limpede și de multă vreme elucidată, prin tot ce s-a scris, bun și temeinic, mult-puțin, dar cinstit, pentru că realitatea istorică este una singură. Diferite și contradictorii sînt doar punctele de vedere, interesele politice ale celor ce scriu, denigrînd, mistificînd această realitate. Istoricul de bunăcredință poate surprinde și dezvălui idealul de libertate și unitate națională la românii din Nordul Moldovei sub habsburgi, preludiu și factor determinant al unirii din 1918, sondînd și cercetînd cel puțin trei nivele de activitate umană :

I : intențiile oamenilor — este știut că, mai ales în timpul unei stăpîniri străine, există un mare decalaj, pe de o parte între ceea ce oamenii pot și vor, și, pe de altă parte, între ceea ce pot spune sau pot scrie, fără a se teme de consecințe ; putem afla sau deduce aceste intenții ? Dispunem, între altele, de o presă românească, apărută cu multă dificultate, sub cenzura neiertătoare a Curții din Viena ; această presă ne oferă, uneori, chiar posibilități nebănuite de-a surprinde destul de complex și nuanțat această latură, deși, cei care au scris, ei sau contemporanii lor, care le-au consemnat spusele au făcut-o sub imperiul temerii de consecințele că slova tipărită putea deveni un motiv de-a fi urmăriți, suprimați, reduși la tăcere. Memoriile, mișcările protestatare, mărturiile despre acestea sînt o altă sursă de-a afla intențiile oamenilor ;

II : strădaniile oamenilor, acțiunile întreprinse pentru a transpune în viață, pentru a înfăptui ceea ce gîndesc, reprezintă un alt nivel, care trebuie cercetat ;

III : realizările practice, faptele oamenilor constituie, neîndoielnic, între toate aceste, intenții și strădanii, criteriul esențial. Însăși apartenența națională a oamenilor din acest teritoriu trebuie judecată nu după nume, care adesea ne pot duce în eroare, cît mai ales după fapte. Dacă, de pildă, o sută de istorici străini, îl socot, după nume, pe Ciprian Porumbescu, „früher Golombiowschi", ca aparținînd fie rutenilor, ucrainenilor, fie polonezilor, continuarea disputei nu mai are nici o rațiune ; o astfel de dispută este chiar absurdă, dacă se lasă înafara judecății conținutul activității sale, opera sa, cu *Cîntecul Tricolorului*, ajuns azi imn de stat al României socialiste, cu întreg suflul patriotismului fierbinte, care definește în esență omul, personalitatea, creația sa. La fel : dacă Eudoxiu Hurmuzachi a urcat cele mai înalte trepte ale ierarhiei din magistratura imperială, nu acest fapt trebuie considerat definitoriu, pentru a deduce, cum o fac mulți istorici germani, că el s-a atașat „fidel" cercurilor habsburgice, ci mai ales trebuie avută în vedere opera vieții sale, acțiunile, memoriile de la 1848, ca și acele peste 3000 de documente istorice, culese cu migala, rîvna, priceperea și conștiinciozitatea unei neobosite albine, din arhivele imperiale și din numeroase centre europene, documente prin care s-au pus bazele monumentalei colecții ce-i poartă numele.

O altă precizare necesară este aceea că înfăptuirile oamenilor depind — și acest lucru nu trebuie să se uite — atît de ei înșiși, de capacitatea, de însușirea, de voința lor, ca oameni, de climatul colectivității în care trăiesc, cît și de un ansamblu de factori externi, între care îndeosebi, puterea instituită, adică puterea claselor dominante, manipulînd într-o măsură mai mică sau mai mare trebuințele, aspirațiile, reprezentările [...], comportamentele oamenilor" : sub o dominație străină mai ales, problema constă : „în ce măsură oamenii sînt supuși unor presiuni ale forțelor materiale, manipulați în trebuințele și în dorințele lor de grupurile dominate ale unei societăți ? Și în ce măsură, din contra, conștientizarea propriilor lor aspirații le permite să se elibereze de aceste presiuni ? Cheia oricărei elaborări — și idealul de libertate și unire națională este o astfel de elaborare, n.n. — se află în răspunsul la aceste întrebări" [4].

[4] Paul-Henry Chombert de Lauwe, *Cultură și putere*, București, 1982, p. XVII și 122—123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrutînd istoria românilor din Nordul Moldovei sub habsburgi vom încerca, deci, să selectăm, din multitudinea și complexitatea aspectelor, acele intenții, preocupări, înfăptuiri reprezentative, care ajută la conservarea, dezvoltarea și afirmarea ființei naționale, pregătind, totodată, procesul eliberării și unirii lor la statul național unitar român.

Interesul pentru o astfel de abordare sporește și dacă se are în vedere că despre nordul Moldovei sub habsburgi s-a scris foarte mult și adesea foarte eronat, mai ales peste hotare. Pînă în 1975, după investigațiile meticuloase efectuate de Erich Beck și ale cărui rezultate au fost înmănunchiate în două mari volume de bibliografie, primul apărut în 1966 la München[5] și al doilea în 1985 la Dortmund[6] erau peste 12000 de titluri de lucrări, studii, articole, culegeri de documente etc., despre acest teritoriu. Deși, după cum s-a și apreciat, sîntem încă departe de un corpus bibliographicus complet și „studiul temeinic remarca Al. Zub, abia a început" ; iar în cei 144 de ani de stăpînire habsburgică și de interferențe austro-ruse, s-a dezvoltat aici, cum observa tot Al. Zub, „un tip de umanitate, pe seama unor realități etno-culturale și geopolitice, pe cît de complexe, pe atît de interesante"[7].

•

Pornit inițial modest și firav, întocmai — după cum preciza „Revista Politică" din Suceava, la 1886 — „ca și un pîrîiaș, trebuind să își croiască cu anevoie calea prin munți și stînci", idealul de libertate și unitate națională reușea, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea să se transforme astfel încît „să devie un rîu puternic, care pășind maiestuos în albia sa, învinge orice rezistență"[8].

Nașterea, dezvoltarea și afirmarea acestui ideal reprezintă un proces complex, de durată, neîntrerupt, ascendent, dar nu liniar, sinuos și poate nici dintr-o dată prea vizibil. El poate fi urmărit însă în toată perioada stăpînirii habsburgice, străbătînd cîteva momente și etape : 1) momentul pregătirii și efectuării raportului teritorial de către habsburgi, 2) etapa 1775—1848, 3) momentul revoluției de la 1848—1849 și 4) etapa 1849—1918. Prezentarea cronologică și sintetică a acestor momente și etape ne dezvăluie procesul genezei, cristalizării și conștientizării treptate a aspirațiilor de libertate și unitate, dezvoltarea și afirmarea lor de la manifestări simple, abia sesizabile pînă la conturarea și consolidarea unor direcții și acțiuni cultural-politice esențiale, majore, în permanentă îmbogățire și amplificare, transformîndu-se în deceniile premergătoare izbucnirii primului război mondial într-o mișcare nestăvilită, cu caracter de masă.

Este total inexactă, fără nici un temei istoric, concluzia formulată și difuzată de către cei mai mulți dintre istoricii străini, care, eri sau azi, apărînd încă punctul de vedere al oficialităților habsburgice, susțin că, înainte de 1848, nu s-a conturat nici un fel de mișcare națională, românească în acest teritoriu, deoarece, precizează ei, „țăranii, supuși boierilor erau în general analfabeți, avînd un nivel cultural atît de scăzut, încît, în rîndurile lor, nici nu se putea dezvolta vre-un simțămînt național". Ca urmare, conchid acești istorici, încă din timpul administrației militare (1774—1786) și cu precădere din primele decenii ale veacului XIX „majoritatea boierimii și populației sătești erau cîștigate chiar de pe atunci de partea Austriei"[9].

În realitate, la 1774—1775, „sentimentul național exista și — așa cum constata Iorga — era mai ales acel admirabil instinct național, cu care poporul nostru este așa de bogat înzestrat"[10]. Dar nu este vorba numai de sentimentul și

---

[5] Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde. der Bukowina. Literatur bis zum jahre 1965*, München, 1966.

[6] Idem, *Bibliographie zur kultur und Landeskunde der Bukowina*, Dortmund 1985.

[7] Vezi prezentarea celui de-al doilea volum al lui Erich Beck semnată de Al. Zub, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 1000—1001.

[8] „Revista Politică", Suceava, nr. 5/1886, p. 4.

[9] Erich Prokopowitsch, *Die Rumänische Nationalbevegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, 1965, p. 35—36.

[10] Nicolae Iorga, *Conferințe*, București, 1987, p. 11—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instinctul național propriu-zis. La 1775 s-a manifestat și o anumită conștiință națională, incipientă, generată de mișcarea iluministă, care se dezvolta mai ales în această zonă, în cadrul academiei putnene — conștiință exprimată în memoriile elaborate cu prilejul răpirii acelei părți din Țara de Sus a Moldovei.

În toamna anului 1773, înaintea intrării trupelor habsburgice în Nordul Moldovei, colonelul Enzenberg, comandantul regimentului 2 grăniceri din Năsăud — însărcinat de către cercurile imperiale să treacă discret în zonă spre a raporta despre atmosfera existentă aici și despre atitudinea românilor în eventualitatea unei invazii militare austriece — relata Curții vieneze că, locuitorii de-aici, în totalitate, în frunte cu domnul, clerul și boierii erau ostili unei astfel de tentative și gata să se împotrivească prin toate mijloacele ocupației străine[11].

Exactitatea acestei informații este pe deplin confirmată. La 4 ianuarie 1775 pleca de la Iași la Istanbul „o deputațiune moldovenească" [12] să înmîneze sultanului un faimos și îndrăzneț memoriu de protest. Domnul Grigore III Ghica și boierii din divanul țării dezvăluiau Porții Otomane ipocrizia „prieteniei" afișate de Austria și arătau că „partea ocupată a Moldovei întrece în îmbelșugare și valoare toată cealaltă parte a țării". Ei scriau că „toți locuitorii țării cer cu stăruință ca Poarta să-i apere în contra unei astfel de pierderi importante". Ca urmare, autorii avertizau Poarta: „dacă sultanul, în contra așteptărilor generale, nu va îmbrățișa cauza provinciei supusă suzeranității sale, moldovenii s-ar afla într-o mare dilemă, ce mijloace să utilizeze pentru a înlătura primejdia: dacă ar trebui să-și încerce ei înșiși salvarea, cu puterile lor, sau, dacă, nefiind apărați de suzeranul lor, să-și caute sprijin într-o altă putere străină". În final, fapt recunoscut și de diplomația austriacă[13], moldovenii, apreciind că efectivele militare intrate în Nordul Moldovei erau relativ reduse, propuneau Turciei alungarea lor.

În februarie 1755, divanul din Iași adresa „un recurs" și la Petersburg, cerînd protecția Rusiei, în virtutea prevederilor păcii de la Kuciuk-Kainargi[14]. În același an, cînd N. V. Repin, ambasadorul rus la Istanbul se afla în trecere prin Iași, boierii moldoveni i-au înmînat un memoriu, rugîndu-l să le susțină doleanțele pe lîngă sultan. Ei cereau să i se redea Moldovei „partea din vatra strămoșească", adică Bugeacul ocupat de turci la 1484, deoarece, în virtutea capitulațiilor româno-otomane „puterea turcească este îndatorată să păzească în toată întregimea ei patria noastră". Cît despre diferendul austro-turc pentru Nordul Moldovei, litigiu aflat la ordinea zilei la Istanbul, în memoriu se scria: „de are Poarta turcească niscaiva pricini cu austriecii, patria noastră nu-i datoare să facă răfuiala între dînșii cu dezghiocarea ei, ci, după cum noi de la început am cunoscut: ocrotirea împărăției otomanicești pentru întregimea țării noastre" [15].

După semnarea convenției turco-austriece din 7 mai 1775, Thugut, ambasadorul Austriei la Istambul relata la Viena la 3 iulie 1775 că Ghica, domnul Moldovei încerca din răsputeri „dacă nu era cu putință ca, la marcarea granițelor, care va urma în curînd, orașul Suceava, care mai înainte a fost reședința domnilor Moldovei, să-i rămînă tot Moldovei" [16].

Atitudinea românilor îl obliga pe Thugut ca la 17 iunie 1775 să-i propună cancelarului Kaunitz „să păstreze întotdeauna aparența moderațiunii" în „afacerea" cu Poarta, „deoarece, moldovenii și toate creaturile lui Ghica urmează a se folosi, cu multă îndărătnicie, de mijloacele cele mai extreme, pentru a deștepta în toate țările ura contra convenției încheiate cu Poarta"; românii, scria Thugut în continuare, „își dau toată silința de a prezenta cesiunea de bunăvoie, a unei bucăți atît de bogate din țara lor, drept cea mai nemaipomenită slăbiciune a Porții" și încă, fapt și mai grav, „ei caută a induce pe oamenii de-aici (de la

[11] Arh. Muzeului județean Suceava (Arh. M.J.S.,) inv. 4329, p. 4.

[12] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrîuririle lor asupra românilor*, vol. I, Iași, 1880, p. 124—126; M. Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei*, în vol. *Opere*, t. I, *Scrieri istorice*, București, 1946, p. 695; Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac (1775—1800)*, Iași, 1980, p. 123.

[13] *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, Iași, 1875, p. 12—13.

[14] *Ibidem*, p. 45.

[15] Theodor Codrescu, *Uricarul*, t. VI, Iași, 1875, p. 457—458.

[16] *Răpirea Bucovinei...*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istanbul, n.n.) în rătăcire, prin scrisori curioase, despre pretinsa corupere cu bani a mai multor miniştri şi despre scopurile, pe care Prea Înalta Curte le va fi avînd în viitor" asupra Moldovei întregi. Drept aceea, Thugut sugera suprimarea lui Ghica, prezentînd toate demersurile românilor la Poartă drept „dovezi despre răutăcioasele cugetări ale lui Ghica"[17].

Asasinarea lui Ghica[18] (tocmai în ziua de 1 octombrie 1777, cînd locuitorii din Nordul Moldovei erau obligaţi, sub ameninţarea cătanelor austriece să jure „credinţă veşnică" noii stăpîniri), eveniment care a zguduit puternic lumea românească, cutremurată de „acea întîmplare/groaznică şi de mirare"[19], ecoul larg pe care l-a stîrnit această crimă şi în presa europeană[20] — „Journal historique et litteraire" din Luxembourg aprecia, de pildă, că „districtul Bucovinei este principala cauză a morţii prinţului Ghica", fiindcă el „nu voia cu nici un preţ să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei"[21] — ameninţarea formulată în Proclamaţia generalului Spleny, imediat după semnarea convenţiei din 12 mai 1776, cum că, „cine din norod, orice fel de ispravi ar fi, nu se va supune la această înştiinţare şi poruncă, va fi de mare primejdie"[22], toate acestea şi multe alte cauze au avut scopul să reducă la tăcere pentru cîtva timp glasul şi voinţa locuitorilor din teritoriul ocupat.

Însă, chiar în ziua depunerii jurămîntului de credinţă, la 1 octombrie 1777, cînd clopotele au sunat a jale şi înmormîntare în toată zona, s-au produs şi primele acte de împotrivire. La Uideşti, lîngă Suceava, numeroşi ţărani, în frunte cu popa Andrei — aflăm din raportul ofiţerului Johann Dorfmeister — au refuzat să jure credinţă Curţii din Viena ; cei care au jurat au făcut-o „foarte necuviincios şi în silă", relata acelaşi ofiţer, iar în noaptea care a urmat, mulţi ţărani, înarmaţi cu furci, coase şi topoare au trecut „cordunul" în Moldova[23].

Teza celor mai mulţi istorici străini în general şi austrieci în special, cum că la data anexării, locuitorii erau analfabeţi[24], este în contradicţie flagrantă cu realitatea istorică. Ocupanţii au găsit în ţinuturile Cernăuţi şi Suceava o viaţă culturală relativ bogată : una din cele mai mari concentrări de vechi centre culturale şi monumente de artă, cu şcoli de toate gradele etc., încît, învăţatul german Sigmund Grümberg aprecia că „situaţia învăţămîntului nu se deosebea prea mult de cea existentă în restul provinciilor din imperiu" ; comparînd situaţia culturală din Nordul Moldovei la 1775 cu cea din Austria propriu-zisă, acelaşi cărturar german constata că nici Austria „nu stătuse pînă atunci, la 1775, în privinţa învăţămîntului, cu mult mai bine"[25].

Într-adevăr, existau în zonă : şcoli domneşti la Suceava, Cernăuţi, Siret, Cîmpulung Moldovenesc, şcoli cu caracter primar în tîrguri şi satele răzăşeşti, şcoli pe lîngă cele 14 mănăstiri, precum şi în cadrul unor biserici ; se adăugau : şcoala episcopală din Rădăuţi, cu o tipografie proprie[26], apoi mai ales academia sau „şcoala publică de grad superior" cu durata studiilor de 7 ani, de la Putna — care, între anii 1758—1786 s-a afirmat ca o strălucită şcoală a iluminismului românesc în plin proces de afirmare. Cărturarii putneni preconizau : promovarea

---

[17] *Ibidem*, p. 61—67.

[18] Ion I. Nistor, *Grigore Ghica Vodă la aniversarea de 150 de ani de la moartea sa*, în „Codrul Cosminului", nr. IV—V/1927—1928, Cernăuţi, partea I-a, 1929, p. 399—427 ; N. Grigoraş, *Beilicul din Iaşi şi asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777)*, în *CI* (s.n.), VI, 1975, p. 104—112.

[19] Ion I. Nistor, *op. cit.*, *Anexe, Stihurile asupra Măriei sale Grigore Ghica Voievod, văleat 1777, octombrie 1*, în „Codrul Cosminului" IV—V/1927—1928, Cernăuţi, 1929, p. 427.

[20] *Uciderea lui Grigore Ghica, octombrie 1777, Ecouri în presa contemporană*, în *RI*, 4—6/1928, p. 113—117.

[21] Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 422—425.

[22] „Gazeta Bucovinei", nr. 18/1894.

[23] Ion Grămadă, *Din Bucovina de altă dată*, Bucureşti, 1926, p. 12—14.

[24] Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 35.

[25] Iorgu G. Toma, *Dezvoltarea învăţămîntului*, în „Junimea Literară", 11—12/1908, p. 223—227 şi nr. 1/1909, p. 16—17.

[26] Ştefan Lemny, *Tipografia de la Rădăuţi, centru de cultură românească în veacul al XVIII-lea*, în „Suceava", VIII, 1977, p. 205—213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

limbii şi culturii naţionale, eliberarea gîndirii de sub canoanele şi prejudecăţile ecleziastice, înlăturarea tendinţelor cosmopolite şi antinaţionale ale fanarioţilor, emanciparea omului prin dobîndirea de cunoştinţe folositoare[27]. Unul din corifeii şcolii de la Putna, învăţatul Iacob Putneanul, promotor al învăţămîntului iluminist, laic, naţional şi umanist, cerea „şcoli în graiul şi obiceiul ţării", afirmînd că „începutul înţelepciunii este cunoaşterea" şi „foloasele învăţăturii" fac „temelia vieţii"[28]. Confratele său, urmaşul la conducerea şcolii a fost Vartolomei Măzăreanu. Originar din Stulpicani, om erudit şi cunoscător al mai multor limbi, el scrie cărţi de cult şi laice, traduce în grai popular *Cartea lui Esop*, şi acele *Cuvinte filosoficeşti* din limba elină; ca îndrumător al şcolilor domneşti, episcopiceşti şi mănăstireşti din toată Moldova se străduie să introducă limba vorbită de popor, în şcoli şi în biserică, înnoieşte programul şcolii putnene cu discipline laice, ca: gramatica, geografia, retorica, regulile pentru alcătuirea scrierilor etc., apreciat şi preţuit în întreg sud-estul Europei, Măzăreanu devine membru al Academiei Teologice din Kiev[29]. Un al treilea cărturar, Gherasim Clipa era originar din Vicovul de Sus, avea studii temeinice efectuate la Putna, Iaşi şi Leipzig şi era animat de aceleaşi idei iluministe; el s-a remarcat printr-o prodigioasă activitate culturală, copiind sau traducînd cărţi, între care, din limba franceză, *Taina francmasonilor* şi *Istoria lui Carol al XII-lea* (a lui Voltaire) — aceasta din urmă răspîndită în trei còpii, în manuscris, dintre care un exemplar s-a păstrat la Putna[30].

Cînd austriecii au ocupat Nordul Moldovei existau în zonă centre culturale cu o străveche activitate, iar între acestea, Putna juca un rol similar cu cel al Blajului în Transilvania. Exista aici — şi nu a putut fi oprită şi reprimată — o străveche şi continuă circulaţie de manuscrise şi cărţi, al căror număr, aşa cum se va înţelege din rîndurile următoare, era în continuă creştere. Legăturile dintre centrele culturale din această zonă şi cele din întreg spaţiul românesc se închegaseră şi se continuau de secole. În preziua ocupării şi anexării habsburgice se dezvolta în Nordul Moldovei o mişcare iluministă cu adînci rădăcini în centrele culturale de-aici; această mişcare era expresia geniului creator al poporului român, dezvoltîndu-se din îmbinarea, într-o sinteză viguroasă, originală, persistentă în timp, a motivelor din propria-i matrice spirituală, cu elemente receptate din cultura Apusului şi Răsăritului european sau a Bizanţului ocupat de turci[31]. Numai ţinutul Sucevei, de pildă, concentra o imensă zestre culturală, de interes naţional şi universal, putînd rivaliza, ca valoare, cu multe dintre centrele marilor şcoli renascentiste europene.

•

Schimbarea jugului de lemn, al dependenţei otomane, cu jugul de fier şi oţel al dominaţiei habsburgice n-a putut să distrugă sentimentul naţional, dar, pentru moment a oprit, a încetinit, a întîrziat manifestarea conştiinţei naţionale.

Noii stăpîni au acaparat bogăţiile principale şi pîrghiile conducerii vieţii economice, financiare, politice, ale administraţiei, justiţiei şi culturii[32]. Socotind

---

[27] Mihai Iacobescu, *Două decenii de învăţămînt superior la Suceava, 1963—1983*, Suceava, 1983, p. 3—4.

[28] Teoctist, *Mitropolitul Iacob Putneanul (1719—1778) în slujba ortodoxiei româneşti, a năzuinţelor de unitate naţională şi a afirmării culturii naţionale*, Mănăstirea Neamţ, 1978, p. 42, ş.a.

[29] V. A. Ureche, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu*, în „Analele Academiei Române", t. X/1887—1888; D. Dan, *Arhimandritul Măzăreanu*, în „Analele Academiei Române, seria II-a, t. XXXIII, nr. 11/1910; Pavel Ţugui, *Societăţile culturale şi ştiinţifice din nordul Moldovei pînă la 1866. Contribuţii la o istorie a mişcării culturale din ţinuturile bucovinene*, Retrografia Universităţii Craiova, 1977, p. 3—4.

[30] Ion Nistor, *O traducere din Voltaire în arhiva Mănăstirii Putna*, în „Junimea Literară", nr. 1—3/1929.

[31] M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 4.

[32] Aurel Morariu, *Bucovina (1774—1914)*, Buc., 1915; M. Iacobescu, *Revoluţia de la 1848 — moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, în „Suceava" V, 1978, p. 13—37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zona ocupată drept „cheia Moldovei"[33], un instrument prin care să poată pătrunde în restul teritoriilor româneşti neocupate, o punte spre gurile Dunării, habsburgii au încercat să transforme Bucovina într-un mozaic etnic, după chipul şi asemănarea imperiului însăşi — prin colonizări masive cu germani, ruteni, evrei, poloni, maghiari, lipoveni, slovaci etc.[34]. Măsurile adoptate — sporirea considerabilă a obligaţiilor către stat pentru toţi supuşii, lucrători, meseriaşi, negustori, ţărani aserviţi, dar şi răzeşi şi mazili, ba chiar şi mari proprietari[35] — cărora în 1787 Curtea din Viena le-a anulat vechile titluri de boierie şi numai în măsura în care prezentau acte de proprietate şi realizau anumite venituri le acorda noile titluri de cavaler, baron, conte, secularizarea averilor mănăstireşti, desfiinţarea majorităţii mănăstirilor şi schiturilor, subordonarea bisericii de-aici sub raport economico-financiar statului, iar pe plan eclesiastic mitropoliei din Carlowitz[36], aducerea unor meşteri străini, calificaţi, pentru exploatările miniere şi forestiere, precum şi a numeroşi funcţionari, arendaşi, cămătari, care au devenit o pătură socială privilegiată, susţinătoare şi executoare fidelă a politicii habsburgice, precum şi un element de contrapondere, împotriva românilor, autohtonii locului — toate acestea au nemulţumit în forme şi intensităţi diferite toate clasele şi categoriile sociale româneşti.

Pentru o cît mai deplină integrare a zonei la imperiu au fost tăiate oficial toate legăturile cu Moldova. Astfel, „pe calea clerului — aşa cum observa Iorga — nu se puteau păstra — o dată ce mănăstirile fuseseră secularizate (şi desfiinţate în marea lor majoritate, n.n.) şi o dată ce legătura ierarhică dintre Bucovina şi Moldova fuseseră ruptă" ; iar pe calea celei de-a doua clase relativ culte, boierimea, s-a operat, de asemenea, „o întrerupere quasi-totală a legăturilor culturale"[37].

În acest context, în perioada 1775—1848 s-a cristalizat, dezvoltat şi afirmat o activitate cultural-politică aparent insesizabilă, modestă, înceată, dar sistematică, permanentă, axată pe ideologia daco-românismului, cu similitudini iluminist-transilvănene. N-au lipsit nici unele acţiuni revendicative, protestatare, de amploare redusă. Aceşti ani au reprezentat îndeosebi o fază importantă de acumulări cantitative, un început de conştientizare a aspiraţiilor de libertate şi unitate naţională, de culturalizare, prin scrieri cu caracter lingvistic, filologic, literar, prin manuale şcolare, prin simple şi modeste calendare, prin creaţii cu o slabă valoare estetică, dar cu semnificaţie cultural-naţională, pregătitoare, „capabile să explice ceea ce vine după ele"[38], zămislind trecerea spre realizări mai importante. Şi, dacă, aplicînd criteriul călinescian, de definire a valorilor, vom constata că în această etapă lipsesc „scrierile exprimînd complexe intelectuale şi emotive, avînd ca scop (ori cel puţin ca rezultat) sentimentul artistic"[39] nu trebuie să uităm faptul, precizat tot de către Călinescu, că „Bucovina nu este decît o parte restrînsă din Moldova, încît, oricîte sforţări s-ar fi făcut, la un număr restrîns de locuitori erau puţine şanse să apară multe reale talente", dar, adaugă el, „rămîne de lăudat acolo buna frămîntare culturală"[40]. Talente ? Ele aveau să răsară destul de multe şi puternice mai ales după 1848.

---

[33] *Răpirea Bucovinei...*, p. 38—39 ; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 695 ; Leonid Boicu, *Principatele Române — „piatră de încercare" în evoluţia raporturilor internaţionale (1768—1774)*, în vol. *Românii în istoria universală*, coordonatori : I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, I. Iaşi, 1986, p. 171.

[34] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 18—20 ; vezi şi Emil Emandi, Constantin Şerban, *Contribuţii de geografie istorică la cunoaşterea fenomenului demografic din nordul Moldovei la sfîrşitul sec. al XVIII-lea*, în „Suceava", X/1983, p. 471—531.

[35] Mihai Iacobescu, *Problema agrară în revoluţia română de la 1848 în Bucovina*, în *RdI*, 5/1983, p. 453—464.

[36] Dr. Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina şi a rostului ei naţional-cultural în viaţa românilor bucovineni*, Bucureşti, 1916, p. 1—33.

[37] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 15—17.

[38] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 5.

[39] *Ibidem*, p. 4.

[40] *Ibidem*, p. 568.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ani în şir, la început demnitarii Curţii din Viena au numit noua achiziţie teritorială, în documentele oficiale difuzate exclusiv în româneşte, „această bucată de loc a Moldovei“ sau „Moldova austriacă“[41], promiţînd locuitorilor, aşa cum o face, de pildă Spleny în Proclamaţia din 1776, că, „să fie cu toţii nădăjduiţi şi încredinţaţi că la toate vor fi sub părintească ocrotire şi apărare, spre bună odihnă şi dreptul lor, precum şi partea bisericească va fi cu toată cinstea şi credinţa ei păzită“[42]. Dar, pe măsură ce s-au aşezat şi consolidat, noii stăpîni au uitat de promisiunile şi asigurările date. Ei au trecut la primele acţiuni politice, care au stîrnit reacţia românilor.

Printre problemele de interes major, mult disputate iniţial în cercurile imperiale a fost şi întrebarea : cum trebuia organizată zona aceasta pentru o mai rapidă şi eficientă integrare la imperiu ? În acest scop, după delimitarea frontierelor cu Moldova şi raiaua Hotinului, la 4 aprilie 1780 s-a deschis la Viena o conferinţă specială, care să soluţioneze organizarea Bucovinei. Participau : contele Hadyk, preşedintele Consiliului Aulic de Război, Emeric Blümegen, şeful suprem al Cancelariei Aulice, generalul Enzenberg, guvernatorul militar al Bucovinei, funcţionari şi demnitari imperiali. Din partea locuitorilor români din zonă, lua parte Vasile Balş, boier cărturar cu vederi liberale, iluministe ; el îşi făcuse studiile superioare la Viena, fusese membru al unor societăţi secrete, progresiste, vieneze, activase în asociaţia „Iluminaţilor“ ; era prieten cu Ioan Budai-Deleanu, cunoştea şi aprecia ideile şi acţiunile slujitorilor Şcolii Ardelene[43]. De aceea, văzînd că reprezentanţii Curţii din Viena ezită în faţa a trei soluţii — 1) integrarea Bucovinei la districtul militar grăniceresc din Năsăud, 2) alipirea la provincia imperială Galiţia sau 3) ruperea zonei în două : partea de nord să fie unită la Galiţia, iar sudul la districtul grăniceresc Năsăud — Vasile Balş a convocat la Cernăuţi o adunare, cu reprezentanţi din toate clasele şi categoriile sociale, orăşeni şi ţărani, adoptînd un memoriu, care a fost înaintat Consiliului Aulic de Război, iar în anul următor şi împăratului Iosif al II-lea. Românii protestau împotriva celor trei soluţii, respingîndu-le ca nefireşti şi criticau mai ales ideea dezmembrării teritoriului în două. Ei cereau : păstrarea unitară şi autonomia Bucovinei, cu o episcopie proprie, cu şcoli româneşti la sate şi oraşe, cu dregători autohtoni, cu o mai bună îndrumare şi dezvoltare „intensivă“ a agriculturii, care, se arăta în memoriu, suferise mult de pe urma războaielor ruso-turce şi a ocupaţiilor militare[44].

Protestul din 1780—1781, p ima manifestare politică a românilor s-a soldat cu zădărnicirea adoptării unei soluţii imediate şi prelungirea administraţiei militare pînă la 1786. Conţinutul memoriului prefigurează în forme vagi idei ce vor fi dezvoltate şi cerute şi la 1848, ca program naţional minim.

Boierii n-au fost nici ei cruţaţi de politica habsburgică. În 1787 li s-au desfiinţat vechile titluri privilegiate şi li s-a pretins să prezinte hrisoave autentice pentru proprietăţile deţinute ; cei ce puteau proba dreptul de proprietate, dacă realizau anumite venituri cerute şi îndeplineau şi alte condiţii primeau titlurile oficiale de cavaler, baron şi conte etc. Aceste măsuri, ca şi sporirea obligaţiilor lor fiscale, ca şi unirea forţată la acel „forum nobilium“ al magnaţilor Galiţiei au trezit vii şi îndelungate nemulţumiri. Unii dintre ei, ca Iordache şi Lupu Balş, Ioan Cantacuzino, Constantin Catargi, Lupu Nacu, Andrei Donici, Alecu Neculce, C. Paladi, C. Ruseet, Costică şi Ioniţă Sturza etc. s-au refugiat în Moldova ; alţii, ca de pildă, Vasilco, Stîrcea, Petrino etc., şi-au arendat moşiile unor străini, şi-au germanizat numele şi au devenit unelte servile ale oficialităţilor[45]. Dar au rămas şi boieri credincioşi tradiţiilor româneşti, iar între aceştia un rol important în afirmarea şi difuzarea idealului de libertate şi unitate naţională l-au avut mai ales Vasile Balş[46] şi familia Hurmuzachi[47].

---

[41] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 8—9.

[42] „Gazeta Bucovinei“, nr. 18/1894.

[43] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 25—26.

[44] *Ibidem*, p. 28—29.

[45] Ion I. Nistor, *Un capitol din viaţa culturală a românilor din Bucovina (1774—1857)*, Bucureşti, 1916, p. 10—12.

[46] Pavel Ţugui, *op. cit.*, p. 6—7.

[47] Gh. Bariţ, *Familia Hurmuzachi*, în vol. Eudoxiu Hurmuzachi, *Fragmente din istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1879, p. XIII—XXXI ; Constantin Şerban,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Loviturile date de către habsburgi clerului și bisericii din Nordul Moldovei — care la această dată poseda întinse moșii și în Bucovina și în Moldova [48] și monopoliza întreaga viață spirituală — au fost dintre cele mai grele, avînd consecințe importante. Pentru habsburgi, mănăstirile „aveau, nota Iorga, un îndoit păcat: întîi erau românești, în legătură cu Moldova [mai mult, adăugăm noi, cu întreg spațiul românesc — n.n.] și, al doilea, erau bogate" [49], ca urmare: au fost secularizate. În preajma, în timpul și după această operațiune politică, s-a înregistrat o amplă mișcare protestatară românească. Generalul Carol Enzenberg, raporta la 30 octombrie 1779, că, dichiul Meletie, reprezentatul mitropolitului Moldovei, împreună cu un alt slujitor al bisericii, cutreerau satele și adunau semnături pe un document redactat în limba latină, acuzînd administrația imperială și îndemnîndu-i pe preoți să nu-l pomenească la slujbe de împărat, ci să se roage lui dumnezeu „pentru a scăpa de nemți" [50]. Egumenii de la Putna, Humor, Sucevița, Voroneț, Dragomirna și Solca, într-un memoriu din 15 februarie 1784, protestînd contra secularizării averilor mănăstirești, a desființării majorității mănăstirilor și a subordonării bisericii mitropoliei din Carlowitz, cereau împăratului să fie „păsuiți a trăi în Bucovina" doar „cu cele de noi adunate", iar în caz contrar, „a ieși din țară cu toți călugării, din toate mănăstirile, spre a pleca în Moldova". Episcopul Dosoftei Herescu, pe care autoritățile imperiale l-au copleșit cu atenții, spre a-l atrage de partea lor, a înaintat și el mai multe memorii, cerînd atenuarea măsurilor în curs de adoptare. Antioh, egumenul Suceviței, cerînd la 2 mai 1784 să fie lăsat să plece în Moldova cu tot avutul mănăstirii, motiva că măsurile luate față de biserică înseamnă „uzurparea" drepturilor strămoșești și „pierzania credinței" [51].

Protestele au fost atît de numeroase, încît, împăratul Iosif II, aflînd că numai între noiembrie 1785—aprilie 1786 au fugit în Moldova 6937 de suflete, cerea oficialităților din Bucovina să afișeze, mai ales în actele publice, o atitudine cît mai îngăduitoare, deoarece, „poporul ține morțiș la vechile sale datini și obiceiuri" și „din pricina aceasta ar fi prea bătător la ochi, dacă, chiar într-o publicație oficială [o epistolă a lui Dosoftei Herescu adresată preoților, la îndemnul guvernatorului militar — n.n.] i s-ar da de înțeles că este în intenția [Curții din Viena — n.n.] de a se atinge de datinile și obiceiurile sale, la care norodul ține încă cu sfințenie și din care, pe unele le consideră drept părți esențiale ale credinței sale" [52].

Statul austriac, în pofida memoriilor și protestelor și-a urmat politica sa hrăpăreață. A preluat în arendă, la un preț derizoriu, domeniile bogate ale episcopiei de Rădăuți. A vîndut moșiile laice sau eclesiastice rămase în Moldova și care deveniseră automat proprietatea statului austriac. A desființat, în 1778 academia de la Putna — mutînd-o inițial la Sf. Ilie, lîngă Suceava, sub forma unei modeste școli clericale, dată pe mîna unor prelați sîrbi, în frunte cu Daniil Vlahovici [53]. Pînă la 1793 au fost desființate peste 30 de școli românești din zonă [54]. Drept urmare, cărturari de frunte, ca Vartolomei Măzăreanu, Gherasim Clipa de la Putna, Meletie Brandaburul de la Suceava, egumenii de la Voroneț, Dragomirna, Solca, Sucevița, Moldovița, Sf. Ilie, Horecea etc., s-au refugiat în Moldova [55]. Raportînd la Viena despre emigrarea unor bucovineni, consilierul gubernial Aissner scria în 1788 că, cel ce pleacă are „cunoscuți, rude, oameni de-aceiași credință, de-aceeași limbă și astfel el trece dincolo la cel mai mic incident, la fiecare schimbare și înnoire, care nu-i este pe plac" [56].

Eudoxiu Hurmuzachi, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne, în *RdI*, 1/1974, p. 43—51 ; vezi și lucrările lui Teodor Balan.

[48] *Istoria fondului bisericesc* de Ion Nistor, Cernăuți, 1921.

[49] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 17.

[50] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 23—24.

[51] *Ibidem*, p. 38—40.

[52] *Ibidem*, p. 47.

[53] *Ibidem*, p. 49—50.

[54] Severin Procopovici, *Limba română vorbită în Bucovina*, Suceava, 1922, p. 2—6.

[55] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 41—45 ; Ion Nistor, *Istoria Bisericii*, p. 33—63.

[56] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi, totuşi, chiar în această atmosferă neprielnică, ostilă, s-a înfiripat, dezvoltat şi afirmat o mişcare cultural-politică importantă, ignorată de istoricii străini, mişcare ce avea să, pregătească încet şi temeinic, fără mult zgomot, procesul de conştientizare şi de manifestare a aspiraţiilor naţionale. Suportul acestei mişcări l-a constituit circulaţia, în continuare, a manuscriselor şi tipăriturilor româneşti în zonă, circulaţie ascendentă, adăpostită la mănăstiri, biserici, şcoli şi la unii intelectuali, cîţi au rămas în acest teritoriu.

Circulaţia manuscriselor şi tipăriturilor româneşti a contribuit la păstrarea şi dezvoltarea unui climat spiritual cu un conţinut identic, dominat de aceleaşi preocupări în întreg spaţiul locuit de români. Cercetări recente[57] relevă cîteva fapte semnificative, care au scăpat atunci administraţiei habsburgice şi continuă să fie ignorate de către unii istorici străini. Astfel, în prima jumătate a veacului XVIII circulau în Nordul Moldovei 122 de tipărituri româneşti, din care: 79 venite din Muntenia (de la tiparniţele din Bucureşti, Rîmnic, Buzău şi Tîrgovişte), 39 din Moldova (de la Iaşi şi Rădăuţi), una din Transilvania (de la Blaj), trei din afara teritoriilor româneşti. În a doua jumătate a secolului XVIII, chiar în condiţiile vitrege ale războaielor ruso-turce şi ale ocupaţiei militare, numărul cărţilor româneşti sporea în zonă la 361, din care: 156 proveneau din Moldova, 151 din Muntenia, 32 din Transilvania, una din Banat şi 21 din tipografiile de la Buda, Lwov, Dubăsari, Veneţia, Leipzig, Petersburg, Viena. Mutaţiile calitative produse în domeniul tipăriturilor din această etapă, imprimarea pentru prima oară în limba română a Mineelor, în 12 volume (1776), atît de necesare oficierii sărbătorilor româneşti, tradiţionale, tălmăcirea în grai popular a Bibliei lui Samuil Micu (Blaj, 1795), difuzarea în nordul Moldovei a unor cărţi laice, între care, *Economia stupilor* (Viena, 1785), *Scurt izvod pentru scrisori* (Sibiu, 1792) a lui Eustatievici, *De obşte geografie* (Iaşi, 1795) a lui Amfilohie Hotineanu, *Gramatica românească* (Sibiu, 1797) a lui Radu Tempea etc., — toate acestea aveau să exercite înrîuriri binefăcătoare şi în zona ocupată.

A putut opri stăpînirea habsburgică circulaţia tipăriturilor româneşti? Nici de cum! În etapa 1800—1830, de pildă, s-au înregistrat în zonă 693 de cărţi româneşti, în marea lor majoritate provenite din Moldova, Muntenia, Transilvania, Banat. De astă dată numărul cărţilor laice este cu mult mai mare. Între ele semnalăm cărţi de istorie (*Întîmplările războiului francezilor*, Buda, 1814, *Prescurtarea istoriei universale*, Bucureşti, 1827), cărţi juridice (*Dorinţele supuşilor către monarh*, Buda, 1806, *Carte de pravilă*, partea I-a şi a II-a, Cernăuţi, 1807, *Adunare cuprinzătoare în scurt din cărţile împărăteştilor pravile*, Iaşi, 1814, *Condica criminalicească*, T. I. şi II, Iaşi, 1826), cărţi de economie (*Carte de mînă pentru economie*, Buda, 1805, *Povăţuire către economia de cîmp*, Buda, 1806), cărţi medicale (*Alfavita sufletească*, Sibiu, 1805, *Carte de leacuri tradusă din limba leşească*, Iaşi, 1806), cărţi de filologie (*Gramatica romano-sive valachica*, Viena, 1826)[58], cărţi literare (*Iliada, Odiseea, Viaţa lui Alexandru Machedon, Fabulele lui Esop* etc.)[59].

Faptul cel mai important este însă acela că, la mai puţin de un deceniu după instalarea administraţiei habsburgice, în nordul Moldovei s-a născut (de fapt *s-a continuat*) o activitate culturală, proprie, strîns legată de întreaga mişcare iluministă anterioară şi de mişcarea din aceşti ani din celelalte centre cultural-politice româneşti. În cadrul acestei mişcări se conturează deja cîteva direcţii, care capătă stabilitate şi se dezvoltă ulterior: preocuparea pentru întreaga naţiune română, apărarea limbii şi culturii româneşti şi încercări de-a crea un cadru instituţionalizat pentru afirmarea şi dezvoltarea fiinţei naţionale — elemente ce vor fi preluate, îmbogăţite, diversificate şi amplificate după 1848, cînd vor căpăta pregnanţă, consistenţă, profunzime, putere de înrîurire asupra maselor. În această etapă, însă aceste preocupări sînt specifice doar unui număr restrîns de intelectuali.

Primele intenţii şi strădanii, care au în vedere întreaga naţiune română se constată la Vasile Balş, care, în spiritul ideologiei daco-românismului elaborează

---

[57] Olimpia Mitric, *Cartea veche românească din judeţul Suceava*, „Suceava", VIII/1981, p. 307.

[58] *Ibidem*, p. 308.

[59] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 58 şi Pavel Ţugui, *op. cit.*, p. 7

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în 1790 — deci, cu un an înaintea cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum din Transilvania* — un studiu revendicativ despre „naţiunea română" ; el propune împăratului Leopold II să sprijine unirea tuturor românilor (inclusiv a celor din Moldova şi Muntenia) într-un singur stat naţional sub un principe al Casei de Habsburg[60]. Demersul lui Balş pornea de la raţiunea că românii nu puteau lupta simultan împotriva a trei imperii şi atît Rusia, cît şi Turcia erau mai înapoiate economic, iar sub imperiul habsburgic se aflau deja peste jumătate din numărul total al românilor. Dacă soluţia sa era utopică, merită să fie reţinute două elemente, care se vor dezvolta şi afirma cu pregnanţă mai ales după 1848 : 1) necesitatea emancipării şi 2) ideea unirii tuturor românilor. Preocuparea pentru întreaga naţiune română este limpede exprimată şi de cărturarul Teodor Racoce, care, dorind să scoată o publicaţie românească, în înştiinţarea sa, *Către toţi românii,* din 8 martie 1817 scria, că : „românii, socotiţi împreună, fac o naţie de mai multe milioane" şi „neamul românesc, măcar că-i împărţit întru mai multe ţări, totuşi o limbă are, aceeaşi lege şi aceleaşi obiceiuri, precum şi aceleaşi cărţi şi scrisoare"[61].

Apărarea şi dezvoltarea limbii şi culturii româneşti şi, ca urmare, a şcolii naţionale, s-a constituit într-o altă direcţie a strădaniilor principale. Acelaşi Vasile Balş, îndeplinind iniţial funcţia de concipist la Consiliul Aulic de Război şi, între 1792—1805, pe aceea de căpitan al Bucovinei îl angaja ca traducător şi copist, plătit cu ziua, pe Ion Budai-Deleanu şi, împreună cu alţi cărturari, realizează, sub îndrumarea sa, 16 manuale şcolare, tipărite fie în limba română, fie bilingv, în germană şi română. Între acestea, care, de cele mai multe ori sînt adaptări după diferite manuale germane se remarcă îndeosebi un *Abecedar românesc,* care a avut o largă circulaţie[62].

Transilvăneanul şi scriitorul iluminist Ion Budai-Deleanu, care timp de peste două decenii a îndeplinit funcţiile de translator la Lemberg pentru cercul districtual al Bucovinei, secretar al tribunalului provincial şi consilier al Curţii de Apel al Galiţiei, vizitează de mai multe ori Bucovina, întreţine legături cu puţinii intelectuali de-aici şi se afirmă ca un neobosit apărător al limbii şi culturii române, al populaţiei supuse unei crîncene politici de spoliere şi deznaţionalizare. Elaborînd, pe baza cercetărilor întreprinse la faţa locului primul studiu monografic asupra zonei, *Observaţii succinte asupra Bucovinei,* el arată că „românii formează populaţia de căpetenie din această provincie" ; el respinge argumentat opiniile tendenţioase şi denigratoare ale lui Sulzer şi Carra ; critică politica de deznaţionalizare şi legislaţia imperială, despre care scrie rînduri ca acestea : „se poate zice, cu conştiinţa împăcată, că, cele mai bune şi mai blînde legi ale guvernului austriac nu servesc în noua provincie pentru promovarea binelui, ci ele contribuie la obştească prăpădenie şi apăsare a locuitorilor indigeni"[63]. El ne informează şi despre dificultăţile în care se desfăşura activitatea de copiere a manuscriselor şi cărţilor, despre circulaţia unor opere literare, în ciuda restricţiilor impuse de habsburgi, a lipsei tiparului şi fondurilor necesare. El îşi exprimă marea încredere în virtuţile limbii române, care, apreciază el „îndeplineşte toate calităţile pentru a deveni cu timpul o limbă culturală, egală cu cea italiană"[64]. Această opinie o confirmă, o întăreşte el însuşi prin traducerile şi scrierile sale în grai popular, chiar şi atunci, cînd, de pildă este vorba de lucrări juridice, cum e cazul cu codul penal austriac.

Investigaţiile recente întreprinse de Pavel Ţugui[65] ni-i înfăţişează pe Vasile Balş si Ion Budai-Deleanu printre cei dintîi promotori şi organizatori ai învăţămîntului laic şi de stat, românesc sau mixt, româno-german, în zonă. Lor li se adaugă, venit din Transilvania, Anton de Marki — care publică la Cernăuţi

---

[60] Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 35—36 ; Ion Nistor, *Românii şi rutenii în Bucovina, studiu istoric şi statistic,* Bucureşti, 1915, p. 75.

[61] Arh. M.J.S., loc. cit., p. 93 : Ion Nishtor, *Un capitol din viaţa culturală...*, p. 35 ; Teodor Balan, *Teodor Racoce şi Chrestomaticul Românesc,* în „Codrul Cosminului", II—III/1925—1926, Cernăuţi 1927, p. 347—370.

[62] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 58.

[63] *Ibidem,* p. 75.

[64] I. Nistor, *Un capitol din viaţa culturală...*, p. 27—34.

[65] Pavel Ţugui, *op. cit.*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cîteva reguli pentru arta caligrafiei din sîmburele cărţii metodice (1790), *Introducere în ortografia română* (1805), *Gramatica românească-nemţească* (1810), destinată deopotrivă învăţătorilor şi funcţionarilor publici, obligaţi să înveţe limba populaţiei din zonă; el mai scrie *Arătare a slovelor, a împărăţiei lor* (1816) Apar, de asemenea şi alte manuale: *Catehisis mic* (1804) a lui Ştefan Athanasievici, *Gramatica limbii daco-romăne* (1844) a lui Teoctist Blajevici.

Urmarea acestei activităţi didactice? Deşi cercurile imperiale desfiinţează între 1774—1793 un număr de 30 de şcoli româneşti [66], continuă procesul de înfiinţare a unor „şcoli poporale", rod mai cu seamă al iniţiativelor locale: în 1784 — la Suceava şi Cernăuţi, în 1785 — la Siret, în 1787 — la Iţcani şi Dorneşti, în 1788 — la Frătăuţii Vechi, în 1789 — la Cîmpulung şi Ilişeşti, în 1793 — la Sadagura, în 1797 — la Rădăuţi; după 1800 apar şcoli româneşti sau mixte, româno-germane, în 1800 la Prisaca Dornei, în 1802 — la Mîneuţi, în 1804 — la Gura Humorului, în 1813 — la Solca, Iacobeni şi Putna, în 1816 — la Tereblecea, în 1820 — la Boian şi Crasna, în 1821 — la Bădeuţi, apoi la Satu Mare (1838), Vatra Dornei (1845) etc.

O altă direcţie de activitate o formează eforturile repetate, insistente, pentru editarea unor publicaţii româneşti, ogoare ale vieţii spirituale, atît de trebuitoare cultivării limbii şi culturii naţionale. În acest sens, preocupările românilor bucovineni sînt sincrone cu cele ale intelectualilor români din celelalte teritorii, iar uneori chiar mai timpurii; dar, în condiţiile politicii habsburgice au, adesea, mai puţine şanse de izbîndă. În 1784 apărea la Viena un „Calendariu" destinat „norodului românesc, care se află în ţinutul chezaro-crăiesc al legii răsăritului"; el nu era însă pe placul românilor bucovineni, pentru că avea un caracter prea oficial, era gîndit şi scris de slujbaşii imperiali, în interesul lor şi mai puţin al celor cărora li se adresa; de aceea, românii din nordul Moldovei preferă să aducă în ascuns calendare româneşti tipărite în Moldova. În 1803, un grup de intelectuali români, în frunte cu învăţătorul Ioan Bilevici din Suceava, solicită aprobarea autorităţilor habsburgice, spre a tipări o gazetă „pentru inteligheņţia românească". Poliţia însă respinge cererea, cu menţiunea: „profesiunea de învăţător nu este compatibilă cu aceea de ziarist" [67]. Peste numai cîţiva ani, un alt slujitor al şcolii, Vasile Ţintilă, din Tereblecea, de lîngă Siret, reuşea să tipărească, între 1811—1820 cel dintîi „Calendariu" românesc, reluat şi continuat apoi, fără întrerupere, din 1840, de către Porfirie Dimitroviţă, care se remarcă şi prin lucrări filologice, ca: *Vocabular etimologic comparativ româno-german şi germano-român*. Acest „Calendariu" cuprindea şi o parte literară, sfaturi pentru săteni, indicaţii despre noutăţile ştiinţifice, încît, prin conţinutul său variat suplinea, într-o anumită măsură şi rolul unei publicaţii propriu-zise [68].

În contact direct cu cultura germană, intelectualii români din nordul Moldovei, departe de a se lăsa manevraţi de cercurile imperiale şi de-a se descuraja în faţa politicii de deznaţionalizare, îşi propun să se folosească de roadele cunoştintelor dobîndite, pentru a-şi apăra, dezvolta şi afirma limba şi cultura maternă. Pe linia căutărilor pentru crearea unui cadru instituţionalizat, cît mai adecvat acestui scop, pentru înfiinţarea unei publicaţii româneşti ample şi moderne, un loc de prestigiu îl ocupă Teodor Racoce [69]. Fiu de răzeş din satul Carapaciu, de pe Ceremuş, el îşi face studiile gimnaziale şi liceale la Cluj (unde-l are coleg pe Gheorghe Lazăr) şi Stanislav; din 1804 devine funcţionar al guberniului din Lemberg, pentru districtul Bucovinei; aici îl cunoaşte pe Ion Budai-Deleanu, cu care devine prieten; întreţine relaţii cu diverşi cărturari români, între care Vasile Cantemir (autorul unui impresionant *Dicţionar româno-germano-francez*, în 11 tomuri, în manuscris) şi George Vereş, venit din Transilvania şi stabilit în Bucovina. Adept al iluminismului Racoce înaintează în 1816 un memoriu către guberniul din Lemberg, cerînd aprobarea să tipărească „o publicaţie periodică românească, intitulată Novele sau Gazete româneşti". Între argumentele inserate în cererea sa, găsim ideile: „între toate naţiile Europei, numai naţiunea moldovenească sau valahă, singură pînă în timpurile noastre, nu ia parte de loc, nici

---

[66] Severin Procopovici, *op. cit.*, p. 2—6.

[67] Constantin Loghin, *Istoria literaturii române în Bucovina (1775—1918)*, Cernăuţi, 1926, p. 19—22.

[68] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 34—35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la întîmplările generale, cu caracter politic și statistic, nici la cele cu caracter științific" ; de aceea, văzînd el națiunea română „atît de mult rămasă în urmă în privința științifică" și sfătuit „de mai mulți cetățeni din Bucovina și Moldova" s-a decis să editeze „un ziar politic și o revistă științifică". Pentru a cîștiga încrederea guberniului și a simplifica modalitățile de control din partea organelor politice, Racoce propune guberniului din Lemberg ca îndrumarea și cenzurarea conținutului să fie încredințate lui Ion Budai-Deleanu, cunoscut și apreciat pentru cultura sa și avînd mai multe funcții oficiale. Primind aprobarea în februarie 1817, Racoce lansează la 8 martie 1817 o înștiințare către instituțiile și intelectualii români din tot spațiul vechii Dacii, cerînd sprijinul și colaborarea acestora. Este semnificativă concepția sa, potrivit căreia el are în vedere tot „neamul românesc". El este încredințat că toți românii „doresc de mult a fi părtași culturii celorlalte neamuri din Europa, dar, pînă acum le-a lipsit acest organ, prin care să poată primi toate aceste preocupări, de care au avut parte alte noroade". Dînd lămuriri asupra conținutului viitoarei sale publicații, Racoce promite să ofere cititorilor : „vești, învățături și științǎ", dar „toate învățăturile tălmăcite pre românește, de la gramatică pînă la teologie"[70]. În încheiere, Racoce solicită cărturarilor români de pretutindeni, ca, „după vredniciile lor, să binevoiască a pune împreună știința, spre împlinirea acestui dimpreună scop folositor".

Apărută în 1820, sub un titlu mult prea lung — *Chrestomaticul românesc sau adunare a tot felul de istorii și alte făptorii, scoase de pre osebite limbi, pe anul 1820.* Partea întîi. S-au tălmăcit de către Teodor Racoce, k. k. tălmaciu a guberniului de Galiția. S-au tipărit și se află la Petre Eckhard, tipograf kraisului Bucovinei — această publicație era un fel de „magazin", lipsit de actualitate, cuprinzînd, de pildă, fragmente din operele lui Diogene, Socrate, Xenofon, Diodor din Sicilia etc.[71]. Cum însă Ion Budai-Deleanu a murit la 24 august 1820 la Lemberg și Teodor Racoce la scurtă vreme, în 1822[72], publicația nu a mai fost continuată.

În deceniile premergătoare revoluției de la 1848 s-a constituit o mișcare cultural-politică, din care la 1846 s-a format *Societatea Literară* — fapt ce încadrează și din această perspectivă Bucovina în contextul preocupărilor similare din Moldova, Muntenia, Transilvania și Banat. Dacă despre activitatea Societății Literare din Bucovina nu ne-au rămas prea multe mărturii, premizele care-au determinat apariția ei sînt semnificative. Unul din continuatorii ideilor lui Ion Budai-Deleanu, prieten și el cu Teodor Racoce, bucovinean de origine și el, Vasile Cantemir (1794—1829), fost pînă la 1822 dragoman al agenției austriece de la Iași, reîntors în nordul Moldovei sub habsburgi, devine un animator al preocupărilor pentru cultivarea limbii române și introducerea ei în circuitul culturii europene. El redactează lucrarea *Dicționar româno-german-francez,* pe care îl predă spre tipărire unor profesori și clerici de la seminarul teologic din Cernăuți. Aceștia în 18/30 iulie 1846 lansează o listă de subscripții, pentru strîngerea fondurilor necesare tipăririi lucrării lui Cantemir. În apelul trimis mai multor intelectuali se releva că scopul lucrării era acela „de a contribui la rădicarea mult decăzutei limbi moldovenești și în de comun spre prosperitatea culturii naționale abia răsărite". Însuflețiți de acest apel, 29 de intelectuali, în frunte cu Doxachi Hurmuzachi s-au întrunit la 3/15 noiembrie 1846 la Cernăuți, hotărînd să în temeieze „Societatea literară pentru rădicarea aici în țară a mult decăzutei limbi naționale" ; societatea era alcătuită din „clerici mai înalți și din amici ai literaturii"[73]. Luînd în dezbatere problema tipăririi dicționarului lui Cantemir, membrii Societății Literare au ajuns la concluzia că lucrarea sa trebuie „corectată și îndreptată" nu după „limba nemțească" cît mai ales după dicționarele

---

69 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 8 ; Teodor Balan, *Chrestomaticul Românesc din anul 1820,* Cernăuți, 1930.

70 Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 93—94.

71 George Călinescu, *op. cit.*, p. 123.

72 Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 58 și 94.

73 vezi și C. Loghin, *Istoria literaturii române...*, p. 13—22 ; I. V. Goraș, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei, 1775—1918.* București, 1975, p. 83—87 ; Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 10—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românești apărute pînă la acea dată în Moldova, Muntenia, Transilvania[74]. Întîlnim, deci, în Bucovina, în preajma lui 1848 o Societate Literară, contemporană cu cele din Moldova, Muntenia și Transilvania, care își propune pentru prima oară să se preocupe de problemele limbii române în consens cu rezultatele strădaniilor din toate celelalte teritorii române. Faptul este explicabil, dacă avem în vedere și alte premize. În 1834, românii din Banat, acționînd în secret pentru a crea „o republică română unită", încercau să-l atragă în organizația lor și pe cărturarul Isaia Băloșescu, din Bucovina. Proiectul acesta, unirea tuturor românilor, era susținut și de revoluționarii democrați poloni din Galiția. În 1837, reprezentanții partidei naționale din Principate discută la Paris cu fruntașul patrioților polonezi, Czartoryski, un plan comun de acțiune, pentru o răscoală generală, care să ducă la întemeierea unui stat Dacia, la care să se unească toți românii, inclusiv cei din Bucovina, care acordau sprijin revoluționarilor veniți din Galiția. Un călător francez, ziaristul Desprez constata în 1846 — în anul întemeierii Societății Literare din Cernăuți — că ideea națională progresa în toate teritoriile locuite de români, inclusiv în Bucovina. În același timp, un agent polonez, consemna că și românii din Bucovina întrezăreau posibilitatea reunirii lor la „Dacia romană", iar preotul catolic Ignaț Buczascki din Siret, într-un studiu istoric, scria și el că românii vor să creeze „un imperiu daco-roman"[75]. Că astfel de idei circulau frecvent în Bucovina în preajma lui 1848 putem lesne înțelege, dacă avem în vedere și premizele care generau, favorizau această circulație a ideilor daco-românismului. Tocmai cînd în Principate se înmulțeau proiectele și memoriile pentru emanciparea și unirea românilor s-a produs revoluția din 1821. Cu acest prilej Bucovina nu a putut rămîne în afara înrîuririi generale, pe care acest eveniment l-a exercitat în întreg spațiul locuit de români. La 1821 au pătruns în Bucovina 128 de eteriști și s-au refugiat 155 de familii boierești, care s-au stabilit pentru cîțiva ani în numeroase localități din Bucovina — Cernăuți, Cernauca, Suceava, Siret, Sadagura, Văscăuți, Bosanci, Toporăuți, Costîna, Valeva, Boian, Turin, Mamornița, Rădăuți, Cașvana, Brăiești, Șcheia, Vama, Băișești, Capu Câmpului, Cacica, Sucevița, Sf. Ilie, Stroiești, Stupca, Valea Seacă, Storojineț, Crasna, Lucavița etc. În timpul șederii lor în Bucovina, fruntașii acestora au redactat și înaintat Porții Otomane un memoriu în care făceau o aspră critică regimului turco-fanariot, acuzîndu-l cu temei, că a redus la jumătate teritoriul de odinioară al Moldovei, prin cedarea părții de nord, în 1775, Austriei și a părții de răsărit în 1812 Rusiei ; ei apreciau că regimul turco-fanariot este principalul vinovat de ridicarea gloatelor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Printre refugiații care au rămas mai multă vreme în Bucovina amintim pe arhimandritul Daniil, care-a stat aici între anii 1821—1828 la Cernauca și mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei, ce în 1826 își cerea prelungirea șederii. Pentru buna găzduire acordată acestora, bătrînul Doxachi Hurmuzachi primea în 1827, de la domnul Moldovei titlul de „mare agă", iar mai tîrziu și pe acela de „mare vornic"[76]. Gestul domnului Moldovei este explicabil și apare ca un simbol de mulțumire față de atitudinea ospitalieră a românilor din Bucovina. Însă familia Hurmuzachi era în atenția tuturor fruntașilor politici din toate teritoriile românești, fiindcă, în preziua izbucnirii revoluției de la 1848, între personalitățile animatoare ale mișcării cultural-politice românești din Bucovina, ea era „cea mai inimoasă"[77], bătrînul Doxachi Hurmuzachi devenise, după cum ne informează George Barițiu, „Nestorul cauzei sacre" pentru „fericirea națiunii"[78]. În această familie, deviza de viață era îndemnul „să îngrijim ca pruncii noștri, în acest amestec de limbi, să rămînă ceea ce sîntem, adică români !"[79] În spiritul acestei devize au fost crescuți și educați cei 7 copii, 5 feciori și două fete ; dintre ei, Constantin, Eudoxiu, Gheorghe și Alexandru au urmat facultatea de științe juridice la Viena, căpătînd temeinice cunoș-

[74] Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 12—13.

[75] Ionel Dîrdală, *Conștiința națională...*, p. 179.

[76] Teodor Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina la 1821 și 1848*, București, 1929, p. 6—88.

[77] George Călinescu, *op. cit.*, p. 568.

[78] G. Barițiu, *Familia Hurmuzachi*, loc. cit., p. XXIII,

[79] *Ibidem*, p. XIV—XV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țințe și venind în contact cu numeroși patrioți români, din celelalte provincii; Eudoxiu, de pildă, a fost coleg și prieten cu Ion Maiorescu; fratele său, Constantin s-a împrietenit cu Mihail Kogălniceanu, tot în timpul studiilor și în 1834, cînd era în drum spre Luneville, Kogălniceanu a poposit prima oară la Cernauca; la 1 aprilie 1840 Kogălniceanu îi scria lui Constantin Hurmuzachi, mulțumindu-i călduros „pentru bunătatea cu care ai primit „Dacia Literară"; cu acest prilej aflăm că, acel Constantin Hurmuzachi îl îndemnase pe Kogălniceanu să tipărească vechile cronici și documente privitoare la istoria românilor, oferindu-i în acest scop *Condica Mănăstirii Solca*, scrisă de Vartolomei Măzăreanu; din scrisoarea lui Kogălniceanu, citată mai sus, aflăm că așa s-a născut ideea de-a edita „Arhiva Românească" — „Citirea răvașului Domniilor Voastre — scrie Kogălniceanu — mi-au insuflat o nouă idee, adică proiectul unui jurnal menit numai pentru publicarea vechilor documente românești"[80].

În deceniul dinaintea revoluției de la 1848, Eufrosina Petrino, fiica lui Hurmuzachi era preocupată, ne informează George Barițiu, „de a îmbogăți colecțiunile cîntecelor naționale din toate țările locuite de români"[81], avînd astfel legături strînse cu principalele centre cultural-politice românești. Rodul acestor strădanii sînt și cele 4 fascicole de *Arii naționale românești*, cuprinzînd: doine, balare, hore, cîntece pastorale etc., puse pe note de compozitorul Carol Miculi[82] din Bucovina și tipărite ulterior, aceasta fiind una din primele și cele mai valoroase culegeri folclorice realizate pentru toți românii.

Perioada 1775—1848 își are, așa dar, semnificația și locul ei în procesul cristalizării și pregătirii ideilor și acțiunilor definitorii ale idealului de libertate și unitate națională. Tot ce s-a intenționat, s-a întreprins și s-a înfăptuit de către românii din Bucovina în această perioadă, ca dealtfel și în continuare, trebuie judecat în contextul complex al existenței și acțiunii permanente a unui aparat de stat, civil sau militar (pentru anii 1774—1786), care a încercat și a reușit, într-o anumită măsură, cel puțin parțial și temporar, să manipuleze, să dirijeze trebuințele, aspirațiile, reprezentările, comportamentul românilor, tocmai pentru că aceștia trebuiau integrați și subordonați intereselor cercurilor conducătoare imperiale. Tot ce s-a putut exprima, întreprinde și înfăptui de către români, în folosul apărării și afirmării lor ca națiune, poartă amprenta unei lupte surde și permanente, între supuși și stăpîni — stăpîni, care se folosesc de cele mai abile mijloace pentru a putea domina, îmbinînd concesiile puține cu acțiunile represive, directe sau camuflate. Toată această etapă, 1775—1848, conține o impresionantă sumă de acțiuni protestatare, memorii, plîngeri, petiții, tulburări politice, care exprimă setea de dreptate și libertate a românilor. Astfel, de pildă, după, numeroasele memorii din deceniul 1780—1790, împăratul Leopold al II-lea a dat o patentă, în care recunoștea că „unirea (corect: alipirea forțată n.n.) la Galiția, săvîrșită în 1786 nu mai poate dăinui, fiindcă, experiența a arătat că, după origine, grai, moravuri, datini și confesiune, locuitorii din Bucovina se deosebesc de cei din Galiția și, deci, nu se poate aștepta o împreunare și contopire adevărată"[83]. Urmașii lui Leopold al II-lea au ignorat însă această constatare justă și memoriile românilor au continuat în toată etapa 1817—1848, una dintre consecințele nefaste ale menținerii Bucovinei la provincia imperială Galiția fiind: invadarea teritoriului de nord al Moldovei de către numeroși ruteni, care au primit scutiri de orice obligații fiscale și militare, avantaje economice, bucurîndu-se aici și de toleranță religioasă[84].

Printre conflictele principale dintre români și stăpînirea habsburgică, cităm: procesul, care a durat aproape 100 de ani, între țăranii din zona muntoasă, din fostul ocol al Câmpulungului Moldovenesc și administrația fiscală imperială[85]. Dar, toată etapa premergătoare revoluției este marcată de acțiuni protestatare de

---

[80] Teodor Balan, *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzachi (1840—1856)*, București, 1943, p. 1—9.
[81] Ion Nistor, *op. cit.*, p. 43.
[82] Corneliu Buescu, *Carol Miculi și Tudor Flondor*, București, 1977, p. 31—54.
[83] Arh. M.J.S., *loc. cit.*, p. 63.
[84] Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina, studiu istoric și statistic*, București, 1915.
[85] Teodor Balan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 143—289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mică sau mai mare amploare. Astfel, în 1803 au avut loc „adunări nepermise și tulburări". În 1805 se produce răscoala sătenilor din zona Cîmpulungului Moldovenesc; țăranii denunță exploatarea și mizeria, refuză să-și trimită fiii în fața comisiilor de recrutare[86]. Au loc și acțiuni de solidaritate ale românilor cu lupta de eliberare națională a polonezilor — fapt ce silește guberniul din Lemberg să trimită unități militare în zonă; confruntarea se soldează cu numeroase victime și în acelaș an peste 3000 de persoane fug în Moldova — între 1803—1814 refugiindu-se în Moldova circa 20 000 de locuitori, adică aproape o treime din întreaga populație a Bucovinei existentă aici la începutul veacului al XIX-lea[87]. În 1808 la Câmpulung au fost spînzurați cîțiva dintre fruntașii țăranilor răzvrătiți; în acelaș an, 1808, la Marginea a fost prins și executat vestitul haiduc Darie, care acționase în districtul Rădăuți[88]. În 1810, prefectura Bucovinei ia măsuri pentru reprimarea mișcărilor întreținute în mai multe sate de către refugiații poloni. În 1821, ca un ecou al revoluției din Muntenia se semnalează ridicări țărănești în Munții Bucovinei și în Galiția[89]. Alte acțiuni cu caracter local au loc în anii 1831—1833, sub influența insurecției poloneze[90].

Climatul în care românii și-au manifestat intențiile, preocupările, aspirațiile naționale de libertate și unitate a fost, așadar, aspru, un climat de luptă permanentă.

---

[86] Teodor Balan, *Răscoala țăranilor din ocolul Câmpulungului Moldovenesc din anul 1805*, Cernăuți, 1923.

[87] I. Dîrdală, *op. cit.*, p. 178.

[88] Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, Cluj-Napoca, 1978, p. 24, 63, 210.

[89] I. Dîrdală, *op. cit.*, p. 179—180.

[90] Ibidem, p. 180 și I. Dîrdală, *Influența insurecției polone din 1830—1831 în Bucovina — știri inedite*, în „Suceava", V, 1978, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU STERCA ŞULUŢIU ŞI MIŞCAREA NAŢIONALĂ ROMÂNEASCĂ (I)

DE

D. SUCIU

Figura luminoasă a mitropolitului greco-catolic Alexandru Stercu Şuluţiu a fost deseori evocată în istoriografie şi publicistica română începînd cu a doua jumătate a secolului XIX şi pînă în zilele noastre[1]. Dar întrucît destinul prelat, mare cărturar şi om politic l-a evocat într-un fel şi l-a continuat după mai bine de un secol — în condiţiile frămîntate ale desfăşurării luptei noi a românismului militant şi progresist din Transilvania, aflată în plină epocă modernă — pe neliniştitul şi vrednicul episcop Inochentie Micu Klein, el merită cu prisosinţă o monografie serioasă şi consistentă. Într-un articol modest ne propunem să jalonăm pe baza bibliografiei şi a unor date arhivistice direcţiile generale ale eforturilor susţi-

---

[1] Iliescul Nicefor, *Ştiinţa şi cultura preutului ruman*, Iaşi, 1861 ; Bibiografia Metropolitului Alesandru Şterca Şuluţiu, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1862 XXV, p. 163—167, 171—174, 180—182 ; Biografia Excelenţei Sale Mitropolitului român Alesandru Şterca Şuluţiu, în „Amicul Poporului", 1862, II, p. 15—34 ; Alisandru Sterca Şuluţiu, în „Aurora Română", Pesta, 1863, p. 13—15 ; Alecsandru Sterca Şuluţiu", în „Familia", 1865, I, p. 153—154 ; Alecsandru Sterca Şuliţiu, 1793—1867, în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 265, 269, 273, 277, 281—282, 284—286, 289, 293, 309, 365 ; Vulcan Iosif, *Panteonul Român. Portretele şi biografiile celebrităţilor române*, Pesta, 1869 ; Iosif Sterca Şuluţiu, *O lacrimă fierbinte. Memoriu*, I—VI, Sibiu, 1879—1909 ; Victor Motogna, *Raportul lui Alexandru Sterca Şuluţiu despre Adunarea din Cîmpul Libertăţii de la 3 (15) Mai 1848 către Nicolae Wesselényi*, în „Revista Istorica", 1923, IX, p. 87—91 ; *Fundaţiunea fericitului Alexandru Sterca Şuluţiu, Arhiepiscop şi mitropolit gr. cat. de Alba Iulia şi Făgăraş. Literele fundaţionale, testamentul şi regulamentul de administraţie*, Blaj, 1926 ; I. Ardeleanu, *Oameni din Sălăj*, Zalău, 1938 ; Alexandru Lupeanu Melin, *Mitropolitul Alexandru Sterca Şuluţiu (1794—1867)*; Coriolan Suciu, *Arhiereii Blajului, ctitori de şcoli naţionale*, Blaj, 1944 ; Bratu Ioan, *Din iniţiativa lui Alexandru Sterca Şuluţiu privind lupta pentru dreptul limbii române (1850—186·)*, „Crisia", 1975, 5, p. 129—135 ; Corespondenţa Şuluţiu—Bariţiu publicată de George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 515—543 şi republicată cu introducere şi comentarii de Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş, Dumitru Suciu şi Ioan Buzaşi, *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. IV, Bucureşti, 1978, p. 356—404 ; Ioana Botezan şi Ioan Gabor, *Alexandru Sterca Şuluţiu. Catalog*, Cluj-Napoca, 1977 ; Ioana Botezan, *Un document din anul 1861 privind strădaniile românilor din Transilvania de a cuceri drepturi politice*, „Acta Musei Napocensis", XV, 1978, p. 489—494 ; Idem, *Două documente de la 1852, referitoare la învăţămîntul românesc din Transilvania*, „Studia Universitatis Mabeş-Bolyai, Historia", I, 1979, p. 43—49 ; Idem, *Trei documente din anii 1855—1857, referitoare la Timotei Cipariu*, „Apulum", XVI, MCMLXXVIII, p. 359—365 ; Nicolae Josan, *Documente inedite privind lupta naţională a românilor din Transilvania în anul 1861*, „Apulum", MCMLXXIX, p. 539—572 ; Nicolae Edroiu, *Preocupările istorice ale lui Alexandru Sterca Şuluţiu* (1794—1867) ; *„Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice"*. Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, p. 327—342 ; activitatea lui Şuluţiu pentru emanciparea bisericii române unite la Ion Dumitriu Snagov, *Le saint Siège et la Roumanie moderne, 1850—1866* Roma, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nute de Şuluţiu pentru afirmarea programelor politice româneşti, a limbii naţionale în aparatul legislativ, administrativ, juridic şi în învăţămîntul de toate gradele. Vom evidenţia de asemenea, grija sa permanentă pentru a asigura toate condiţiile materiale sau de altă natură în vederea creşterii unor cadre tinere româneşti bine pregătite profesional, capabile să-şi exercite cu competenţă funcţiile publice în Transilvania sau în guvernul central de la Viena, mandatele de deputaţi parlamentari, eventual să ocupe cu cinste posturile de profesori universitari şi de liceu în mult doritele instituţii superioare naţionale şi în învăţămîntul mediu confesional, inclusiv în Facultăţile şi liceele statului în care limba română urma să-şi ocupe locul cuvenit. Mitropolitul unit era convins că naţiunea avea nevoie de asemenea cadre deoarece adversarii ei politici pretindeau că poporul român era prin excelenţă un popor de ţărani, fără clasă conducătoare cultă şi avansată, incapabil de autoadministrare. Aceştia încercau prin asemenea aserţiuni să-i predestineze şi să-i situeze în continuare pe români în chingile ruginite dar chinuitoare ale unor guvernări străine.

Ne vom strădui să reconstituim cu fidelitate mentalitatea lui politică şi spirituală, mobilurile ce l-au determinat să acţioneze într-un fel sau altul şi care izvorau consecvent din intenţii bune şi sincere chiar dacă nu întotdeauna căile practice erau alese în modul cel mai fericit. De asemenea vom reda exhaustiv actele politice elaborate de Şuluţiu singur sau împreună cu alţi colegi de idei şi de luptă considerînd că acestea se încadrează în spiritualitatea şi concepţia programatică largă care stătea la baza acţiunilor naţionale gîndite şi înfăptuite de elita conducătoare a românilor din Transilvania secolului trecut. Se pare că mai toate acţiunile întreprinse pe plan politic sau spiritual evidenţiau un caracter sancvinic, neliniştit, un suflet aprins, coleric şi avîntat ce-l împingea hotărît în lupta pentru obţinerea scopului rîvnit cu atîta ardoare şi sinceritate dar pe care practica rece şi lucidă a mersului şi a realităţii lucrurilor era menită cîteodată să-l domolească sau să-i infirme gîndurile şi speranţele. Dar în pofida unor mici limite provocate tot de gîndirea şi intenţia politică şi religioasă ce-i era proprie lui şi timpului său — deci imună în faţa unor judecăţi contemporane categorice — şi îl convingea momentan că acţionînd numai într-o anumită direcţie se putea asigura fericirea neamului său, meritele distinsului prelat Alexandru Sterca Şuluţiu prevalează categoric şi îl aşază în rîndurile celor mai importanţi conducători ai românilor din Transilvania. Figura lui pilduitoare se răsfrînge în perspectiva timpului ca un suflet ce trăia din plin suferinţele, nevoile şi speranţele poporului, un spirit mereu treaz şi ardent ce se chinuia pentru unele sau se liniştea şi se bucura cînd le vedea îndeplinite pe celelalte.

Născut în Abrud la 15 februarie 1794, Alexandru Sterca Şuluţiu era fiul lui Alexandru şi al Anei, nobili români înstăriţi, proprietari de mine de aur. Familia lui destul de numeroasă, dar bogată şi influentă în zonă a fost crescută şi educată într-un spirit de respect şi de devotament faţă de naţionalitatea, limba şi biserica română unită. După ce Alexandru îşi termină şcoala primară la Abrud, se înscrie între 1806—1810 la gimnaziul de stat din Zlatna, unde se distinge ca un elev eminent. Tînărul Şuluţiu studiază între 1810—1814 retorica, filozofia şi teologia la liceu şi seminarul episcopal din Blaj, focar central al culturii şi învăţămîntului românesc de pretutindeni şi totodată unul din bastioanele de bază ale luptei pentru emancipare politică a românilor din Transilvania. Contactul cu mica Romă românească, cu bibliotecile blăjene, unde printre alte cărţi a studiat tipăriturile şi manuscrisele istorico-literare ale corifeilor Şcolii Ardelene — care luate împreună au constituit o armă redutabilă şi o adevărată osatură ideologică şi politică pentru luptătorii naţionali din toate teritoriile locuite de români — i-a cristalizat convingerea nezdruncinată în originea latină a limbii şi poporului român, în continuitatea vieţuirii lui pe pămînturile strămoşeşti. Educaţia blăjeană pe care o va dirija şi o va proteja mai tîrziu ca şef ierarhic al bisericii unite i-a format încă de pe acum germenii unei mentalităţi şi activităţi politice militante, convingerea că istoria era şi un instrument de luptă pentru înaintarea poporului, Şuluţiu acţionînd pe baza lor, de-a lungul întregii sale vieţi.

În 1814 termină teologia şi pînă în 1836 este preot capelan, capelan primar şi protopop al tractului Bistra din Munţii Apuseni. Preotul român nu pregetă să-şi ridice glasul împotriva numeroaselor obligaţii şi prestaţii la care erau supuşi conaţionalii săi intrînd în conflict cu Tezaurariatul Transilvaniei şi Fiscul regesc pentru ca pînă la urmă, la cererea autorităţilor superiorul său Lemeni să-i pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tindă — zadarnic însă — „perpetuum silentium". Paralel, Șuluțiu desfășoară o activitate meritorie în domeniul învățămîntului confesional din zonă construind școli, îngrijindu-se de înzestrarea lor cu dascăli și materialul necesar sau chiar amenințînd cîteodată cu amenzi pe preoții care nu făceau totul pentru ca băieții și fetițele românilor să frecventeze școlile sătești. După ce în 1836 devine vicar foraneu al Silvaniei și paroh al Șimleului, Șuluțiu continuă ani de-a rîndul lupta pentru apărarea și promovarea intereselor românești semnînd numeroase petiții sau proteste adresate Guberniului sau altor oficii militare și civile care l-au situat la un loc de frunte printre prelații contestatari[2] ai Transilvaniei. Șuluțiu a acționat în două direcții cerînd dreptate atît forurilor imperiale cît și celor nobiliare așa cum procedaseră și înaintașii.

În unele materiale publicate sau aflate în manuscris[3] am evidențiat că în aparatul legislativ, administrativ sau juridic din Transilvania au supraviețuit prin breșele create de nobilime în structurile regimului monarho-absolutist elemente dualiste și am dovedit că asupra românilor din Marele Principat dar și peste cei din Banat, Crișana, Maramureș, Partium se exercita o stăpînire duală de esență habsburgo-nobiliară maghiară. Impozitele românilor nenobili intrau în două buzunare, în cel imperial al fiscului și în cel nobiliar din casetele comitatelor, ei trebuiau să respecte legile emanate de nobilimea maghiară din diete ce erau sancționate de regele și principele habsburg și să asculte supuși atît de funcționarii imperiali cît și de cei maghiari din aparatul comitatens al administrației locale de stat ce constituie și va mai constitui încă un fenomen specific nobiliar maghiar de guvernare (föispán, alispán, táblabiró, föjegyzö, szolgabiró etc.). Este drept că și nenobilii unguri plăteau impozite ce urmau două direcții dar ei aveau măcar satisfacția că dietele și comitatele cu congregațiile lor le apărau interesele naționale și politice specifice pe cînd românii ca atare erau mai mult decît slab reprezentați în forurile imperiale (în Cancelaria și Guberniul Transilvaniei majoritatea covîrșitoare era maghiaro-sasă) sau de-a dreptul excluși din instituțiile comitatense și din diete. Nobilimea liberală a introdus între 1825—1842 limba maghiară ca limbă de administrație internă și externă în comitate, inclusiv în cele locuite de majorități etnice românești, limbă oficială a tribunalelor comitatense și apoi a Tablei Regale, iar pînă în 1844—1847 ea devine și limba dezbaterilor dietale din Ungaria și Transilvania.

În acest context instituțional și juridic, era clar că Șuluțiu trebuia să bată la două uși. După ce cere dreptate de la birocrații imperiali el contribuie și la lupta împotriva dietei nobiliare maghiare din Transilvania care dorea încă în 1842 să introducă forțat maghiara în toată viața publică din țară inclusiv în administrația bisericilor și în școlile confesionale nemaghiare. Intuind pericolul general, ce amenința nu numai bisericile dar îndeosebi națiunea română, vicarul Șimleului propune convocarea unei adunări generale la care să participe și neuniți, laici și ecleziastici deopotrivă, pentru a elabora mijloacele cele mai eficace și mai rapide pentru curmarea răului. De asemenea protestează împotriva abuzurilor comise pe domeniile domnilor de pămînt și avertizează nobilimea și pe administratorii ei din Șimleu că era ilegal să-i cheme pe iobagii români — care erau și ei creștini — la robotă și clacă, asemenea practici intrînd sub incidența legii. De altfel nu va îngădui niciodată creștinilor din vicariatul său să lucreze în sărbătorile consfințite de biserică. Și în zona Silvaniei Șuluțiu a acționat pentru construirea unor școli noi sau consolidarea celor găsite în 1836, buna desfășurare a învățămîntului, introducerea limbii române în toate actele bisericești și școlare și îndeosebi în Protocolul Vicariatului. Tot el a uniformizat învățămîntul din zonă și s-a dus personal la Blaj pentru a aduce cărțile comandate la Tipografia diecezană al cărei prefect era Timotei Cipariu. Se poate spune că între 1836—1850 românismul din zona Silvaniei a înregistrat progrese certe în urma muncii serioase și competente a lui Șuluțiu[4].

---

[2] Bratu, *op. cit.*, p. 130 ; Edroiu, *op. cit.*, p. 331—332.

[3] Dumitru Suciu, *Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848—1868*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)*, Cluj-Napoca, 1978, p. 84—157 ; Idem, *Antecedentele dualismului și rolul lui Ilie Măcelariu în lupta națională pînă la 1867*. Manuscris depus la Editura „Dacia".

[4] Edroiu, *op. cit.*, p. 333 ; Bratu, *op. cit.*, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Complicatul angrenaj de stat din Ungaria Coroanei Sf. Ștefan ce constituia partea orientală a Monarhiei habsburgice are în esența lui o structură piramidală. În vîrful piramidei se afla tronul cu aparatul lui birocratic, sub el se afla națiunea maghiară care prin puternica ei nobilime deținea alte substraturi de stat (diete, comitate, tribunale) și jos de tot, adică sub tron și sub angrenajul nobiliar maghiar, se aflau slavii și românii. Națiunea maghiară era asuprită de regimul absolutist metternichian și se afla sub tron dar era situată peste români, slovaci, sîrbi, ruteni și ocupa poziția de la mijlocul piramidei. Pe baza acestei realități noi am respins ca idealistă și pseudomarxistă teoria că națiunile maghiară, croată, sîrbă, română, slovacă și ruteană erau la fel de asuprite, erau egale și aveau aceleași interese politice sau teritoriale. Pornind de la poziția exactă și reală în care se afla — grație ei — națiunea maghiară nobilimea liberală a elaborat un program politic care urmărea să răstoarne absolutismul, să instituie un regim monarhic constituțional prin instaurarea unui guvern și parlament național maghiar la Pesta. El privea în sus spre Viena și nu în jos spre slavi și români și dorea egalitatea între unguri și austrieci care urmau să-și instaureze și ei un regim constituțional în partea vestică a Imperiului. Desigur revendicările naționale maghiare erau juste și îndreptățite dacă erau aplicate pe teritoriul etnic maghiar și nu extinse asupra celui istoric format prin jafuri și cotropiri sistematice de pămînturi și popoare străine dar același program includea în sine integrarea slavilor și românilor în națiunea civilă maghiară unică și a provinciilor lor strămoșești (Croația, Slovacia, Transilvania, teritoriile rutene etc.) în așa-zisul stat național maghiar unitar. Cu alte cuvinte programul politic maghiar avea un aspect dublu și se asemăna cu o monedă cu două fețe. Era progresist, autonomist și descentralizator în raport cu Viena, dar centralizator, asupritor și reacționar față de slavii și românii din Ungaria Coroanei Sf. Ștefan, care luați împreună numărau 8.388.443 de suflete, iar ungurii numai 4.542.738 [5].

Dualitatea programatică maghiară este determinată de caracterul dublu al națiunii maghiare și al nobilimii ei, care constituia în același timp o entitate asuprită de tron dar asupritoare față de slavi și români. Politicienii unguri au urmărit cu o constanță de fier înainte de 1848, în 1848 și după aceea, pînă în 1867, să obțină de la Împărat și șefii austrieci libertatea națională maghiară concomitent cu integrarea și supunerea politică a nemaghiarilor. Partea centralizatoare și asupritoare a programului era incompatibilă cu revendicările naționale slave și române care erau și ele, la rîndul lor, autonomiste și descentralizatoare în primul rînd față de Pesta și după aceea în raport cu Viena. Și aceasta fiindcă dacă era drept ca ungurul să nu devină cetățean al unei Austrii mari și să fie germanizat tot atît de drept era ca românul sau slavul să nu devină cetățeni ai unei Ungarii mari și să fie maghiarizați. Aceste popoare militau pentru recunoașterea lor politică, egala îndreptățire cu națiunea maghiară sau cu oricare alta din Imperiu și doreau ca teritoriile lor etnice să fie delimitate ca entități statale naționale și autonome și nu ca părți integrante ale Ungariei mari. De aceea unele contradicții maghiaro-slavo-române apar înainte de 1848 și anume polemici politice între Kossuth și Stur, între șefii unguri și croați, cele româno-maghiare din 1842, iar tot acum Kossuth și Wesselényi militează pentru uniunea Trasilvaniei cu Ungaria după ce în 1836 s-a realizat ca un fel de preludiu anexarea Partiumului locuit tot de o majoritate românească netă. Administrația comitatensă, pozițiile puternice în diete deținute de nobilime asigurau un monopol maghiar în aparatul local de stat din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Partium și fiindcă românii locuiau aceste teritorii și nu altele, nu aveau nici o șansă să iasă la lumina zilei cu propriul lor program politic dacă nu fisurau *în primul rînd* pozițiile și privilegiile multiseculare ale nobilimii maghiare.

Nu puteai obține majoritate românească de deputați sau de funcționari în dietă și guberniu, legalizarea limbii române alături de germană și maghiară, numirea comiților supremi și a altor funcționari români în comitatele locuite în proporții precumpănitoare de români, eventual înființarea unei Academii sau Universități naționale, dacă nu se abroga cu prioritate constituția perimată maghiară care și sub puterea și rețelele guvernamentale habsburgice prelungiseră pînă la mijlocul

[5] F. Zwitter, J. Sidak, V. Bogdanov, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Beograd, 1960, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secolului XIX scoaterea românilor din barierele vieții publice prevăzută de Aprobate și Compilate sau de alte legi mai vechi. Dacă este adevărat proverbul că pînă la Dumnezeu te mănîncă sfinții nu este mai puțin adevărat că pe românii din Transilvania care au alergat de multe ori la Împărat — stăpînul de la centru dar de la mare distanță — i-au mîncat cel mai adesea nobilii unguri, stăpînii lor apropiați și direcți. După ce programele românești și slave autonomiste și descentralizatoare se impuneau în fața pretențiilor maghiare urma ca ele să-și mențină pozițiile în raport cu Viena și cu Împăratul prin aplicarea federalizării pe baza dreptului etnic natural care era potrivnică și monocentralismului monarhic sau austriac și bicentralismului în jurul Vienei și Pestei, preconizat de proiectele dualiste. Șefii slavi și români erau obligați să aplice o tactică suplă prin care să profite cît mai mult posibil de raporturile fluctuante dintre tron și nobilime ce se derulau după schema „tensiune, ciocnire, compromis" și să se sprijine pe unul din stăpîni — de cele mai multe ori pe Împărat — împotriva celuilalt — nobilul ungur — pentru a-și transpune în practica de stat revendicările naționale specifice. Dinasticismul era de cele mai multe ori un paravan tactic în apărarea intereselor naționale și pînă la urmă — în pofida unor aparențe — evenimentele au dovedit că cea mai puternică partidă liberală prodinastică a fost recrutată tot din nobilimea ungară deakistă și nu din păturile politice conducătoare slave sau română. Pînă atunci majoritatea s-a orientat tactic spre Curte dar cîteodată unii șefi politici reflectau la o alianță cu politicienii unguri împotriva Vienei crezînd că pe această cale vor ajunge mai repede la liman. Aceștia au fost seduși de frazeologia nobiliară liberală care promova de altfel sincer egalitatea cetățenească, emanciparea socială și împroprietărirea etc., dar în schimbul libertății individuale șefii maghiari urmăreau să răpească libertatea națională a slavilor și românilor. Se exercita, astfel, un comerț necinstit cu libertăți și cei mai mulți dintre liderii ce sperau în Pesta, după ce au intuit adevărul, s-au reorientat brusc și s-au ancorat și mai puternic în terenul solid al programelor naționale, singurele care urmăreau realmente să îmbunătățească situația popoarelor respective. Dar practica istorică a dovedit că „stăpînii se ceartă, stăpînii se împacă" — fiindcă aceasta înseamnă de fapt tensiune-ciocnire-compromis — iar liderii slavi și români după ce au văzut că Împăratul a dat mîna nu cu ei ci cu adversarii lor au întețit lupta împotriva Austro-Ungariei în vederea eliberării și unității naționale depline[6].

În primăvara lui 1848 Șuluțiu s-a pripit și a încercat să se apropie de politicienii unguri care au obținut, dar numai pentru ei guvern, parlament, constituție. Nu a fost însă singur întrucît și alți conducători (Barițiu, Cipariu etc.) au sperat că națiunea maghiară care obținuse atîtea drepturi de la Viena va respecta celelalte națiuni ca pe ea însăși și le va recunoaște la rîndul ei programele politice. Se spera federalizarea etnică a Ungariei, egala îndreptățire a națiunilor maghiară, română și slave, o alianță naturală, sinceră și loială stabilită între parteneri egali, menită să realizeze apărarea comună împotriva reacțiunii monarhice europene. Șuluțiu cochetează cu șeful liberalilor unguri din Transilvania, Nicolae Wesselényi și crede că pe această cale se putea obține libertate pentru națiunea română, deci inclusiv egalitatea cu națiunea maghiară. Pentru a preveni alianța tactică cu Viena, dorită de cei mai mulți fruntași prezenți ca și el la Marea Adunare de pe Cîmpia Libertății, Șuluțiu recomandă lui Wesselényi să atragă de partea liberalilor unguri pe Avram Iancu pentru că se bucura de o mare popularitate și autoritate între români. În același raport către nobilul ungur își exprimă însă admirația pentru Adunare, atașamentul față de programul național și social al poporului român[7]. Deci Șuluțiu n-a părăsit terenul național dar a ales — pentru moment doar — o tactică greșită nutrind iluzii și investind speranțe în acei politicieni care posedînd guvern, armată, parlamentari și comisari, într-un cuvînt forță de stat, vor profesa un centralism excesiv și vor adopta o intoleranță crasă față de românii din Transilvania, care a dus în toamna lui 1848 la declanșarea unui război național sîngeros. Dar eroarea lui Șuluțiu și a conducătorilor care au gîndit ca el a durat puțin deoarece s-au reorientat brusc spre Bărnuțiu, marele conducător și ideolog al revoluției care a intuit de la bun început că pentru moment și în acele împrejurări pericolul iminent și de primă instanță venea de la Pesta și de la aliata ei,

---

6 Suciu, *Antecedentele dualismului...*
7 Bratu, *op. cit.*, p. 130—131 ; Edroiu, *op. cit.*, p. 333—334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nobilimea maghiară din Transilvania. Şuluţiu a fost numit membru al Delegaţiei către Împărat şi a devenit unul dintre cei mai dîrzi apărători ai programelor politice româneşti elaborate între 1848—1850.

După terminarea războiului naţional vicarul Şimleului elaborează la 27 august 1849 o circulară către protopopi în care sprijină accesul naţiunii la libertate politică, la administraţie în limba sa proprie. Scopul actului era de a întări credinţa protopopilor în dreptul naţionalităţii şi al limbii pentru ca împreună cu preoţii subordonaţi să lumineze poporul, să-l îndemne în ataşamentul lui faţă de limba strămoşească şi să-l înveţe să ceară respectarea drepturilor sale politice. Toate petiţiile către comisarii supremi şi subcomisarii imperiali să fie redactate în română şi tot în română să fie trimise răspunsurile către suplicanţi indiferent de naţionalitatea funcţionarilor. Dacă dregătorii refuzau să primească acte româneşti sau nu răspundeau româneşte, Şuluţiu să fie anunţat deoarece va acţiona şi va veghea „ca drepturile naţiunii noastre să nu se vatăme şi să nu rămîie fără frupt". Ca şi alţi conducători face apel la Manifestul imperial şi la Constituţia din martie 1849 în care era promisă şi promulgată formal egalitatea naţiunilor din Monarhia habsburgică[8]. Dar Constituţia nu va fi aplicată şi Bariţiu a comparat-o cu o mireasă care n-a ajuns niciodată la altar. Totuşi paragraful care consfinţea autonomia Marelui Principat Transilvania faţă de Ungaria şi egala îndreptăţire a naţiunilor excluse pînă atunci din viaţa constituţională — deci se subînţelegeau aici românii ardeleni — a constituit un precedent constituţional folosit în lupta politică din aceşti ani sau din anii următori. Însă abia în 1863—1864, în alte condiţii şi sub alt regim programul minimal de la Blaj ajunge să fie legalizat de dieta din Sibiu şi să fie aplicat scurt timp în practica de stat. Deci „mireasa" a ajuns la altar, cu o întîrziere de 14—15 ani însă oricum „căsătoria" a durat foarte puţin, trei-patru ani deoarece Împăratul şi ministrul preşedinte ungur Iuliu Andrassy au invalidat legile sibiene la 20 iunie 1867.

Şuluţiu apără în circulara sa dreptul naţiunii române de a-şi cultiva „limba sa cea naţională românească" în toate domeniile vieţii publice, religioase sau politice. Românii să ocupe posturi începînd cu cele mai înalte instituţii şi pînă jos la nivelul comunităţilor săteşti. Satele posedau din vechime dreptul de a-şi alege notarii şi românii să şi-i aleagă numai din neamul lor deoarece pe pîinea şi banii munciţi de ei nimeni nu-i putea sili să întreţină notari străini. Acest deziderat era interpretat de Şuluţiu ca un drept natural recunoscut acum şi de legi. Notarii unguri sau străini nu cunoşteau limba şi literatura română şi au constituit o piedică serioasă în calea dezvoltării vieţii publice româneşti. Notarii unguri au prejudiciat întotdeauna drepturile ţăranilor români, iar în timpul revoluţiei din 1848—1849 i-au spionat, i-au vîndut şi i-au pîrît autorităţilor maghiare. Ei redactau nu rareori în loc de jalbe pîri asupra românilor sau dacă păstrau acte româneşti împotriva funcţionarilor şi nobililor unguri îi preveneau, le predau lor, pentru a-i ajuta să ia contramăsuri împotriva românilor. Preoţii erau obligaţi să asigure în sate alegerea notarilor români şi să zădărnicească activitatea pernicioasă a celor ce doreau să pună cu forţa notari unguri în sate româneşti. Să i se raporteze asemenea cazuri pentru a putea interveni la timp.

Afirmarea dreptului naţionalităţii şi limbii era un lucru capital deoarece în trecut, fără el, naţiunea „a zăcut moartă sau amorţită ca slabele muşte iarna în crăpăturile lemnelor". La gimnaziul din Şimleu, din şase profesori, trei vor fi români şi va exista un profesor român şi la şcoala normală a Minoriţelor aşa că părinţii „să-şi aducă pruncii la şcoală că numai învăţătura poate rădica onorul şi fericirea naţiunii române". Toţi românii din zonă care au suferit pierderi materiale în 1848—1849 să-şi estimeze prin preoţii sau prin notarii lor pagubele pricinuite de unguri şi să le prezinte comisiei speciale ce se ocupa de asemenea probleme. Trebuia calculată în bani valoarea bisericilor şi caselor arse, a holdelor distruse, a vitelor, grînelor, hainelor prădate, dar la fixarea preţurilor să nu se pună cu niciun crucer mai mult pentru a se acţiona numai pe calea adevărului. Fiecare sat să raporteze cîţi români au fost împuşcaţi, spînzuraţi sau ucişi în chinuri, cîţi au căzut în luptele cu ungurii sau fugind de frica lor. Toate rapoartele să se întocmească în trei exemplare şi să se înainteze comisiei, episcopiei şi vicariatului şi pe

---

[8] Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Colecţii speciale, Xerox, pachet 280/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baza lor să se elaboreze cu timpul o istorie a revoluției și a națiunii române. Toate lucrurile să fie însemnate dar „cu mare dreptate" prin consultarea și colaborarea rodnică a protopopilor, preoților și notarilor. Șuluțiu anunță pe baza publicației guvernatorului Wohlgemuth din 20 august înființarea școlilor de învățători români din Năsăud și Orlat cu cursuri de 6 luni. Tinerii săraci care doreau să obțină ajutor din fondul de burse alocat erau îndemnați să-și prezinte pînă la 20 septembrie actele și cererile la Comandaturile militare din Districtele în care locuiau[9].

În anii 1849—1850 Alexandru Șterca Șuluțiu sprijină programele politice maximale care dezvoltînd în mod creator pe cel minimal din mai 1848 pretindeau în mod just autonomie națională pentru toți românii din Imperiu (Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina). Revendicarea formulată în 25 februarie 1849 a fost argumentată și dezvoltată de alte acte politice redactate între 1849—1851, dar ea nu a fost luată în considerare[10]. Se pare că miniștrii austrieci l-au preferat pe Șuluțiu ca episcop încă din primăvara lui 1850. Laurian îl informa la 23 aprilie pe Bărnuțiu că prin Maiorescu se aflase că deși la Ministerul cultelor erau recomandate patru candidaturi (Alutan, Cipariu, Șuluțiu și Papfalvi) guvernul încercînd să evite convocarea Sinodului, să încalce statutul bisericii române unite și să nesocotească dreptul de alegere al episcopului s-a gîndit să-l numească direct pe Șuluțiu. Dar fostul episcop Lemeni a alergat imediat la Cardinalul primat al Austriei și l-a prevenit că dacă guvernul imperial va răpi românilor uniți dreptul de alegere al episcopului ei vor trece in corpore la religia ortodoxă. Primatul a acționat rapid și i-a convins pe miniștrii austrieci să renunțe la planul lor. Oricum însă Șuluțiu era așteptat de oficialitățile din Viena după cum susținea Ioan Fekete Negruțiu[11]. De fapt la 29 aprilie 1850, într-o altă scrisoare către Bărnuțiu, Laurian rectifică știrea și îl informează că Șuluțiu era la Viena încă din 23 dar el nu aflase despre sosirea lui. Șuluțiu a fost în audiențe pe la miniștrii austrieci care l-au primit foarte bine. Alexander von Bach, ministrul de Interne, i-a cerut un material despre starea și necesitățile bisericii unite din Transilvania și l-a invitat la masă. Toți membrii Delegației se înțelegeau foarte bine cu Șuluțiu în problemele politice și în susținerea programelor exista între ei o perfectă unitate de vederi. Laurian specifică faptul că „el simte cu totul asemenea nouă ; credem că va face treabă bună mai ales ca unul ce are perfecta încredere a guvernului, precum se vede". După venirea lui Șuluțiu, celălalt prelat unit, Ioan Fekete Negruțiu se întoarce în Transilvania. Laurian își exprimă dezacordul față de episcopul de Oradea, Vasile Erdelyi pe care-l bănuia de nesinceritate deoarece s-a apropiat de Delegația națională doar pentru a-și spăla cu ajutorul ei pata colaborării cu ungurii, dar de fapt el ar lucra alături de conservatorii unguri și împotriva românilor ardeleni pe care i-a făcut comuniști. Cristian i-a informat pe membrii Delegației că Erdelyi ar fi afirmat la Oradea că numai el era credincios Împăratului deoarece nu a ținut nici cu Kossuth — ceea ce după părerea lui Laurian nu era adevărat — nici cu „comuniștii" români din Transilvania. Nu se știa din împuternicirea cui Erdelyi a compus o comisie de prelați formată din Sălășianu, Dobra, Șuluțiu și Papfalvi care să arondeze pe toți românii uniți în patru episcopate de Oradea, Baia Mare, Blaj și Lugoj. Membrii Delegației îl vor întreba pe Șuluțiu dacă știa ceva despre acest lucru mai ales că era suspect faptul că în timp ce greco-catolicilor li se promiteau atîtea lucruri episcopului ortodox de Arad, Gherasim Raț, i s-a interzis de către comandantul din zonă să-și deschidă Sinodul convocat pe ziua de 23 aprilie[12].

Laurian și alți fruntași de la Viena și-au schimbat însă cu timpul atitudinea față de Erdelyi după ce au văzut cu ochii lor că cea mai modernă și mai valoroasă petiție care cerea federalizarea etnică a Imperiului și organizarea tuturor româ-

---

9 *Ibidem.*

10 D. Suciu, *Lupta naționalităților din Imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj", XV, 1972, p. 186—196.

11 Biblioteca Academiei R. S. România, București, mss. rom. S $\frac{2/3/.}{CCCXII}$.

12 *Ibidem*, S $\frac{2(4)}{CCCXII}$.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nilor din Imperiu într-o țară românească înzestrată cu guvern, parlament, administrație și justiție națională a fost redactată în limba latină tocmai de episcopul de Oradea. De asemenea evenimentele au dovedit în scurt timp că dacă miniștrii austrieci catolici erau dispuși să sprijine dezvoltarea bisericii greco-catolice respingeau însă revendicările politice românești și nu concepeau ca această biserică odată întărită să intre și să se implice deschis în terenul politic. Or Șuluțiu și alți fruntași aveau în vedere atît dezvoltarea bisericii în sine cît și oportunitatea folosirii ei ca instrument pentru apărarea și afirmarea drepturilor politice (deci nu numai ca refugiu al naționalității și limbii prin școlile și instituțiile confesionale). La 11 mai 1850 Laurian îl informa pe Bărnuțiu că delegații sașilor acționau la Viena împotriva intereselor românilor și unelteau pentru destituirea lui Wohlgemuth și numirea unui guvernator „care să fie un mai mare favoritor al sașilor". La Ministerul de Justiție s-a comis o nedreptate flagrantă împotriva românilor. După ce el a tratat cu Somaruga, Ministerul a numit o comisie pentru instituirea judecătorilor în Transilvania dar în cadrul ei au fost numiți 38 unguri, șase sași, un armean și un român (Macedonfi). Toți membrii Delegației erau profund afectați de această jignire, dar cel mai supărat era Șuluțiu. Acesta împreună cu alți delegați doreau să îndrepte răul ; Șuluțiu vrea să-l întîlnească pe Bărnuțiu pentru a se consulta în legătură cu toate problemele politice curente. Laurian arată că lui Gherasim Raț i s-a permis să convoace Sinodul dar deoarece comandantul militar i-a impus participanții a refuzat să-l țină cerînd guvernului imperial să nu permită autorităților militare locale să se amestece în afacerile bisericii sale. Sașii, dar probabil, și ungurii contestau dreptul românilor uniți la mitropolie și căutau să acrediteze ideea că un mitropolit român ar fi deosebit de periculos[13].

În iunie-iulie 1850, Șuluțiu s-a întors în Transilvania deoarece Ministerul Cultelor i-a permis o vacanță de 6 săptămîni pentru a-și îngriji sănătatea la băi. La 14 iulie expediază o scrisoare lui Șaguna în care erau inserate unele propuneri enigmatice sortite, deocamdată, a rămîne în secret. Această scrisoare a deschis — din păcate — o filă puțin plăcută în istoria românilor din Transilvania, cea a suspiciunilor și a certurilor confesionale care din fericire nu a durat prea mult și nici nu a împiedicat în ultima instanță colaborarea șefilor uniți și ortodocși în chestiunile politice. Șuluțiu dorea să-l întîlnească pe Șaguna pentru a vorbi cu el lucruri ce nu pot fi scrise, nu încăpeau în nici o scrisoare și nici nu puteau fi șoptite în urechile tuturor ; deși aceste lucruri erau tainice în schimb nu erau rele și primejdioase și în viitor trebuiau cunoscute deoarece ar fi de natură să asigure un viitor fericit natiunii române, să întărească Monarhia austriacă și poziția Împăratului și să-i aducă lui Șaguna mărire și onoare eternă. Dacă lucrurile de taină ce vrea să i le împărtășească verbal nu se vor îndeplini națiunea română nu se putea aștepta la un viitor fericit. Șuluțiu insistă asupra păstrării secretului pînă la întîlnirea lor. El îl anunța pe Șaguna că se va întoarce iarăși la Viena și își exprimă speranța că Ioan Maiorescu l-a înștiințat în scris despre activitatea lui la Viena. Îl asigură că ținea cel mai mult pe lume la dreptul politic național pe care dorea să-l obțină și de la oameni și să-l ceară și de la Dumnezeu. A apărat la Ministerul de Interne pe guvernatorul Wohlgemuth a cărui poziție fusese subminată — fără rezultat — de sași. La sfîrșit pledează pentru excluderea certurilor confesionale prin care se acoperea o breșă ce ar fi permis inamicilor să manevreze în interesul lor. La Viena va lupta în continuare pentru promovarea programelor politice și dacă Șaguna avea încredere în el și îl va solicita va face totul pentru promovarea binelui național al cărui amic și slujitor devotat se consideră[14]. Șaguna bănuia că în anii 1850—1851 s-ar fi manevrat fin și tainic pentru a-i atrage pe toți românii

[13] Ibidem, S 2(5)/CCCXII — Pînă la urmă Gherasim Raț a convocat Sinodul dîndu-i și o turnură politică și cerînd în plus Mitropolie independentă. El a acționat în strînsă legătură cu ardelenii pentru formarea unei Românii austriece ; vezi Dan Demșea, *Participări arădene la lupta pentru unitate cultural națională între 1850—1860*, în „Ziridava", 1978, IX, p. 79—89 și A. Caciora, M. Timbus, *Mișcări sociale și naționale ale românilor din Cîmpia Ardealului (1849—1853)*, în „Ziridava", IX, 1978, p. 67—78.

[14] Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Sibiu, fond Șaguna, nr. 2711.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ortodocşi din Transilvania la greco-catolicism. Episcopul mărturisea că ori de cîte ori citea epistola vicarului Şimleului se convingea şi mai mult că miniştrii romano-catolici austrieci şi unii greco-catolici români „ultramontani" şi-au propus să-l cîştige pentru scopurile lor. Dacă accepta să colaboreze cu ei urma să devină mitropolitul tuturor românilor uniţi din Transilvania. Şaguna era indignat de asemenea intenţii şi a acţionat cu energie atît împotriva unor maşinaţii române unite cît şi a comportamentului miniştrilor vienezi în această privinţă mai ales că Alexander Bach şi Leon Thun erau cunoscuţi ca unelte oarbe ale catolicilor ultramontani [15].

Alte surse par să confirme existenţa tentativei de a-i atrage pe ortodocşi la Unire. Astfel într-o scrisoare a lui Paul Dunca expediată din Viena în februarie 1851 lui Iacob Mureşan şi George Bariţiu se relatează că unii fruntaşi au deplîns dezbinarea religioasă a românilor din Transilvania. Atunci Şuluţiu a argumentat şi a demonstrat că românii nu vor fi fericiţi pînă nu se vor uni toţi într-un trup şi într-o singură biserică ; el a subliniat că dacă se menţinea Austria (şi deci şi dinastia) care erau catolice, naţiunea română nu va putea să atingă culmea „fericirii" decît în cazul că toţi fiii ei s-ar fi unit cu Roma. Un ortodox — probabil Alduleanu — care a participat la discuţii s-a lăsat pătruns şi convins de adevărul argumentelor lui Şuluţiu şi a afirmat că toţi românii ardeleni ar trebui să raţioneze ca episcopul unit. După ce-l informează şi pe Ioan Bran de Lemeni despre plan acesta declară însă ideea lui Şuluţiu ca extrem de periculoasă şi menită nu să întărească ci să slăbească coeziunea internă a naţiunii române. Bran îl avertizează imediat pe Şaguna, îl acuză pe Şuluţiu de prozelitism şi îl califică pe Alduleanu prozelit. Episodul a fost de natură să înrăutăţească relaţiile dintre cei doi episcopi şi să alimenteze suspiciunea între uniţi şi ortodocşi. Toată Viena comenta faptul şi el confirma odată mai mult că speranţa întemeierii unei singure biserici române — deşi exprimată pe Cîmpia Libertăţii de la Blaj — era nerealistă şi nu avea atunci şanse de a fi îndeplinită. În aceeaşi scrisoare Paul Dunca le atrăgea atenţia lui Mureşan şi Bariţiu că membrii Delegaţiei nu l-au înţeles pe Vasile Erdelyi şi raţionamentele lor asupra gîndirii şi activităţii lui politice nu erau obiective [16]. Potrivit acestor informaţii, dar şi a altor surse, se poate afirma că înflăcăratul dar şi întrucîtva naivul Şuluţiu s-a aprins pentru moment de ideea dezvoltării şi extinderii maxime a sferei bisericii sale dar personal era convins că pe această cale se putea obţine mai uşor aplicarea în viaţă a programului naţional comun. După ce a văzut că s-a înşelat amarnic în primăvara lui 1848 cînd preconizase alianţa tactică cu politicienii unguri liberali s-a ancorat trup şi suflet pe cealaltă cale a apropierii de miniştrii imperiali austrieci. El s-a gîndit că aceştia erau catolici, suveranul era catolic şi că unirea tuturor românilor din Transilvania cu şeful spiritual suprem al Bisericii romane îi va ajuta pe români să obţină autoguvernarea naţională şi egala îndreptăţire cu toate popoarele din Imperiu. Credinţa sa nestrămutată în latinitatea poporului român, împrejurarea că strămoşii daco-romani au fost creştinaţi la origine prin misionari romani şi abia mai tîrziu au apărut influenţele spirituale bizantino-slave, îi întăreau asemenea convingeri. Desigur nu se poate condamna din punct de vedere teoretic mentalitatea spirituală şi politică, maniera tactică a lui Şuluţiu, ce-i erau proprii şi îi aparţineau de fapt, şi prin care s-a gîndit sincer să folosească iarăşi biserica ca bastion al apărării şi promovării programelor naţionale elaborate în aceşti ani. Calea aleasă era, totuşi, impracticabilă şi putea aduce mai multe prejudicii decît beneficii politice mai ales că nu puteai fi atît de sigur de faptul că miniştrii austrieci nu manevrau intenţionat astfel ca sprijinindu-i din punct de vedere religios pe unii să trezească gelozia celorlalţi pentru a-i învrăjbi şi în ultimă instanţă a-i dezamăgi şi a-i dezarma pe toţi din punct de vedere politic.

Pe plan politic greco-catolicii şi ortodocşii au colaborat sincer şi loial sub focul politic şi militar al centralismului maghiar de stat din anii 1848—1849 — şi anume au fost atît de animaţi de spiritul naţional încît au reflectat chiar şi la instituirea unei singure biserici române — şi trebuia făcut totul pentru asigurarea

---

[15] *Ibidem*, manuscris 200, p. 16—19, unde este inserată şi copia scrisorii din 14 iulie 1850 ; şi K. Hitchins, *Ortodoxy and Nationality. Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania 1846—1873*, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1977, p. 173—198.

[16] Bibl. Acad. R.S.R., Bucureşti, mss. rom. 1060, p. 204—206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi pe viitor a acestei colaborări atît împotriva monocentralismului imperial austriac cît şi eventual împotriva resuscitării maghiarismului care deşi înfrînt pentru moment păstra încă în rezerva puternicilor aristocraţi conservatori şi a nobilimii liberale prodinastice destule atuuri în vederea reactivării lui pe tărîmul activităţii politice concrete. Nu era bine ca lucrurile să fie bruscate pe plan confesional nici într-un sens nici într-altul fiindcă chiar dacă se urmărea un scop politic pozitiv calea aleasă nu era dintre cele mai fericite sau mai inspirate. Românii neuniţi erau şi ei profund ataşaţi de religia lor pe care străbunii au păstrat-o de-a lungul multor vicisitudini şi n-ar fi fost dispuşi să o părăsească. Pe de altă parte nu trebuie pierdut din vedere faptul că naţiunea întreagă era situată pe drumul greu, sinuos dar mereu ascendent al luptei sale pentru unitatea politică totală aşa că supravieţuirea ortodoxismului românesc în Transilvania nu prejudicia ci dimpotrivă întărea şi pentru viitor unitatea spirituală şi religioasă generală dacă ţinem cont că aproape toţi românii din Muntenia, Moldova, Bucovina, Basarabia şi Dobrogea erau ortodocşi. Oricum însă trebuie să subliniem cu tărie că fruntaşii români uniţi, fie laici, fie ecleziastici au adus umăr la umăr cu fraţii lor ortodocşi o contribuţie meritorie la victoria finală a românismului şi că incidentul din 1850—1851 era în raport cu situaţia şi contextul general minor şi necaracteristic. Însuşi Şuluţiu pripit şi coleric în anumite momente şi angrenat prea pătimaş în problema convertirii îşi dă seama în anii următori de realitate, se răcoreşte, îşi părăseşte cu încetul planurile şi militează pentru diminuarea fricţiunilor interne religioase în vederea fortificării colaborării politico-naţionale.

Şaguna precaut consolidează substanţial ortodoxismul prin ridicarea în timpul păstoririi sale a învăţămîntului teologic superior la un curs de doi ani, creşterea unor cadre superioare la Universităţile din Imperiu şi de învăţători bine pregătiţi la Sibiu dezvoltarea învăţămîntului sătesc, întemeierea unui învăţămînt liceal la Braşov (1852) şi Brad (1869) şi emanciparea bisericii de sub jurisdicţia Patriarhiei sîrbe prin înfiinţarea Mitropoliei Ortodoxe Române şi a episcopiilor sufragane de Arad şi Caransebeş (1864). Aceste realizări — ca şi cele asemănătoare greco-catolice — au însemnat de fapt tot atîtea poziţii cîştigate pentru refugiul naţionalităţii şi limbii române pe planul învăţămîntului şi al culturii naţionale şi concomitent pîrghii şi şcoli politice ale educaţiei în spiritul românismului. Şaguna şi generaţia sa au redus substanţial decalajul cultural şi spiritual ce existase în trecut între instituţiile unite mai bogate şi mai avansate şi cele ortodoxe mai sărace şi mai vitregite. Şaguna conştient că decalajul trebuia înlăturat şi suspicios în faţa manevrelor prozelitiste refuză după 1851 să colaboreze la înfiinţarea unor instituţii de cultură sau şcoli interconfesionale axîndu-şi întreaga activitate pe linia confesionalismului român ortodox. Unii contemporani puţin informaţi l-au acuzat dar nu au avut dreptate deoarece loveau într-o singură direcţie în situaţia în care şi de cealaltă parte s-a încercat în mod neinspirat forţarea notei.

La 17 iulie 1850 Ioan Maiorescu îl îndemna pe Şaguna să-şi pună toată priceperea în slujba înlăturării diferenţelor între uniţi şi neuniţi cauzate de „orbia blăjenilor". El îl ruga să se mulţumească cu ideea că toţi românii buni uniţi sau neuniţi erau conştienţi că piatra scandalului venea de la Blaj nu de la Sibiu. Pentru curmarea răului se va discuta cu Timotei Cipariu şi chiar cu Şuluţiu care era din nou aşteptat la Viena. Dacă românii vor conlucra şi vor fi înfrăţiţi pînă la elaborarea unui statut democratic al Transilvaniei ortodocşii nu mai aveau de ce să se teamă deoarece blăjenii ce nutreau scopuri de convertire nu vor putea manevra după plac[17]. Este îmbucurător faptul că tocmai în 1850 unii fruntaşi uniţi descriau în Memoriile lor adresate Vienei şi suferinţele multiseculare ale fraţilor ortodocşi şi militau nu numai pentru mitropolie unită independenţă de Arhiepiscopia romano-catolică de Esztergom ci şi pentru mitropolie română ortodoxă emancipată de sub jurisdicţie sîrbească. La 5 septembrie 1850 Timotei Cipariu, Simion Balint, August Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu într-un Memoriu către Ministerul Cultelor afirmă că românii au suportat deopotrivă suferinţele politice din partea „naţiunilor" politice şi a religiilor recepte din Transilvania şi prigonirile religioase ale iezuiţilor şi prelaţilor sîrbi. Tot ei subliniază faptul că românii au acţionat unitar în 1848 pe plan naţional şi vor proceda la fel în viitor pentru aplicarea programelor politice şi egala îndreptăţire a bisericilor ortodoxă şi unită[18]. Acesta

[17] Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, fond. Şaguna, nr. 308.
[18] „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", XXVI, 1863, nr. 8, p. 57—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era de fapt tonul diriguitor în acţiunile politice şi spirituale româneşti. Deşi guvernul a acceptat, în principiu, emanciparea bisericii unite încă în 1850, totuşi la Sinodul de alegere din septembrie a luat măsuri severe pentru ca acesta să nu-şi depăşească atribuţiile şi competenţele şi să nu discute politică. Balint şi alţi fruntaşi eclezeastici — laicii au fost excluşi — amintesc însă de jurămîntul de la Blaj, de promisiunile tronului rămase neonorate şi invită ilegal pe mirenii din Blaj la o singură şedinţă încercînd, fără prea mare succes, să-i impregneze un caracter politic. La acest Sinod candidatura lui Şuluţiu a primit numărul maxim de 96 de voturi[19]. În primăvara lui 1850 Sinodul ortodox s-a desfăşurat în condiţii mai uşoare cu participarea mirenilor ; aici s-au dezbătut mai intens, mai direct şi fără piedici directe unele probleme politice cerîndu-se în scris, pe lîngă emanciparea religioasă şi egala îndreptăţire naţională şi tocmai din acest motiv lucrările sale au fost viu apreciate în epocă[20]. Dar Şaguna, realist, nu-şi făcea mari iluzii în legătură cu acordarea grabnică şi reală a egalei îndreptăţiri naţionale sau a autonomiei bisericii ortodoxe. El apreciază, totuşi, că sub regimul austriac neoabsolutist care a deposedat aristocraţia şi nobilimea de diete şi comitate şi patriciatul săsesc de Universitate şi scaune se putea realiza mai uşor şi în condiţii mai avantajoase împroprietărirea românilor şi se instituia un fel de egalitate în sens negativ între românii şi neromânii din Transilvania care în 3—4 ani ajung să fie trataţi la fel de rău ; tot el prevede că aristocraţii şi privilegiaţii vor acţiona pentru a răsturna situaţia şi a se resitua din punct de vedere politic deasupra românilor[21] Patentele austriece din 1853—1854 au lărgit libertăţile sociale şi drepturile de împroprietărire legalizate de unguri în 1848 dar în anii lui Schmerling şi mai ales sub dualism marii proprietari saşi şi maghiari vor eluda multe din prevederile lor de care se vor crampona însă românii în numeroasele procese pentru salvarea proprietăţilor lor.

În octombrie 1850 Şuluţiu trata cu secretarul ministerial Heuffler de la Culte despre situaţia şcolilor din Transilvania şi numirea unor profesori români. Secretarul l-a consultat în legătură cu manuscrisul unui abecedar al lui Samuil Andrievici. S-a discutat despre tipărirea lui cu litere latine pe baza ortografiei lui Pumnu cu propunerea de a fi folosit în toate şcolile elementare româneşti unite şi neunite, Şuluţiu face propuneri pentru îmbunătăţirea abecedarului, eliminarea regionalismelor bucovinene, folosirea unor cunoştinţe despre grădinărit etc. El pledează pentru generalizarea literelor latine şi cere ca Ministerul să numească o comisie din episcopii şi literaţii români din Transilvania, Bucovna şi Banat care să corecteze şi să îmbunătăţească ortografia lui Pumnu şi să elaboreze pe baza ei reguli ortografice general valabile pentru toţi românii din Imperiu. Fiind interpelat de Heuffler despre eventualele numiri ale lui Laurian, Maiorescu, Bărnuţiu în posturile de consilier şcolar, director al şcolilor din Blaj şi profesor de limba română la Academia din Sibiu, Şuluţiu răspunde că cei trei nu numai că corespundeau aces-

---

[19] Obţinînd cel mai mare număr de voturi o delegaţie formată din Dunca, Man, Ciupe şi Laurian au cerut Nunciului Papei să-l sprijine pe Şuluţiu. Acesta i-a primit bine şi le-a promis că-l va sprijini pe Şuluţiu pe lîngă Bach şi le-a spus că şi Lemeni l-a recomandat tot pe Şuluţiu. Laurian a abordat problema emancipării spirituale a episcopiei unite de sub tutela Arhiepiscopiei latine de Strigoniu şi Nunciul a răspuns că Împăratul va da românilor uniţi Mitropolie independentă de Primatul Ungariei şi atîrnătoare direct de Papă ; vezi G. Bogdan Duică, *Notes-ul de însemnări al lui Simeon Bărnuţiu 1849—1863*, Bucureşti, 1924, p. 210. Alte date despre Sinodul de alegere la Bibl. Univ. Cluj-Napoca, Colecţii Speciale, mss. sertar 334/9. Scrisoarea lui Balint către Papiu şi Hodoş expediată din Roşia în 8 oct. 1850 ; Suciu, *Lupta naţionalităţilor...*, p. 196—197 ; Protocolul Sinodului la Bibl. Acad. R.S.S., Bucureşti, mss. rom. 1061, p. 158—164 ; „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", XIII, 1850, nr. 12—16 ; I. M. Moldovan, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia ţi Făgăraş*, vol. I, Blaj, 1869, p. 63—103. La Sinod s-a folosit şi germana pe lîngă română.

[20] Vezi Petiţia Sinodului ortodox în dr. Ilarion Puşcariu, *Mitropolia românilor ortodocşi din Ungaria şi Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 65—68 ; Păcăţian, Teodor V., *Cartea de aur*, vol. I, ed. a II-a, Sibiu, 1904, p. 680—682 ; Aprecierea Delegaţiei pentru Sinod, vezi Bibl. Acad. R.S.R., Bucureşti, mss. rom. 1061, f. 241—242.

[21] „Convorbiri literare", XXXIII, 1899, nr. 11, p. 1031—1034.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor funcţii, dar pregătirea şi capacitatea lor îi îndreptăţeau să fie numiţi în posturi politice înalte. Guvernul trebuia — în circumstanţele de atunci — să sprijine dezvoltarea ştiinţei, culturii şi civilizaţiei româneşti şi să numească bărbaţi români calificaţi în posturi cheie deoarece ei şi nu străinii cunoşteau realmente lipsurile şi necesităţile poporului.

Înaltul prelat caută să acrediteze ideea că aplicarea grabnică a programelor politice ar asigura binele Imperiului, dreptatea şi egalitatea pentru toate popoarele prevăzute în legi şi ar răsplăti meritele incontestabile ale unei naţiuni de trei·milioane de oameni care şi-a jertfit în 1848—1849 40 000 de fii şi numeroase averi. Pentru odihna şi mulţumirea ei Şuluţiu cere numirea bărbaţilor români în toată administraţia publică, începînd de la guvernul imperial pînă la judele de sat. Heuffler este rugat să pledeze şi el pe lîngă Împărat, să-şi dea votul în Minister sau în alte locuri pentru acordarea de drepturi pe seama tuturor românilor din Monarhie. În acelaşi an lansase prin intermediul lui Bariţiu o circulară în care declară că o naţiune lipsită de oameni învăţaţi era serios păgubită şi sortită suferinţei. Multă vreme românii şi-au văzut nesocotite interesele din cauză că nu au avut oameni învăţaţi dar acum toţi începînd de la cei mai simpli pînă la cei mai învăţaţi erau convinşi de necesitatea cultivării poporului şi de creşterea unor cadre de nădejde. Românii să nu aştepte ajutor de la alţii ci să se ajute singuri deoarece în pofida egalităţii drepturilor, fără oameni învăţaţi şi fără cultură, vor ajunge iarăşi servi la alte naţiuni. Sărăcia şi nevoile erau mari, lipseau multe locuri de şcoală, clădiri, cărţi, bani dar lucrurile puteau fi rezolvate de un popor conştient şi gata pentru sacrificii. Şuluţiu a ţinut un sobor cu protopopii şi fruntaşii laici în care s-a dezbătut problema construirii şcolilor şi îl roagă pe Bariţiu să-i publice actele pentru ca tot poporul să fie angrenat în această acţiune utilă. Şcolile săteşti să se organizeze pe o bază generală, iar fruntaşii să decidă care cărţi trebuie date în mîinile băieţilor şi fetiţelor române şi mai ales să găsească soluţii pentru tipărirea masivă a manualelor şcolare. El aştepta cu încredere sfaturi şi ajutoare utile din sînul naţiunii[22].

La 18 noiembrie 1850 Alexandru Sterca Şuluţiu a fost numit de Împărat episcop al Făgăraşului. În protocolul redactat la Viena s-a inclus problema mitropoliei şi a unor episcopii sufragane unite noi, actul fiind aprobat de Francisc Iosif I la 12 decembrie 1850 iar după tratativele succesive cu Papa Pius IX, va fi elaborată în decembrie 1853 bula „Ecclesiam Christi" prin care episcopia Făgăraşului se emancipa de sub jurisdicţia Arhiepiscopiei de Esztergom şi devenea arhiepiscopie şi mitropolie de Alba Iulia avînd în subordine vechea episcopie de Oradea şi pe cele noi de Gherla şi Lugoj. Şuluţiu devine astfel arhiepiscop şi mitropolit fiind instalat în functie la Blaj în 28 octombrie 1855 de cardinalul Viale Prala de la Nunţiul Apostolic din Viena. La 27 noiembrie 1850 Şuluţiu anunţă pe membrii Capitlului blăjean despre numirea lui şi îi îndeamnă să-şi unească inimile şi puterile pentru „a pune fundament nou şi tare în edificiul fericitului viitor al clerului şi naţiunii". Prelaţii să fie părinţi şi fraţi adevăraţi ai clerului şi ai naţiunii şi cu cît erau înzestraţi cu putere mai mare sau erau numiţi în funcţii mai înalte cu atît mai mult să devină servitori mai umili şi mai inimoşi ai celor buni, să facă tuturor dreptate şi să subordoneze interesele private binelui comun stînd cu toată energia rîului în contra relelor ce-l ameninţau. Avînd nevoie de un Testimoniu din partea Capitlului pentru canonizarea sa de către Scaunul Apostolic, Şuluţiu înşiră dregătoriile pe care le-a ocupat pînă atunci, lăsînd la aprecierea forului episcopal caracterizarea şi mărturisirea zelului cu care şi-a făcut datoria. La Viena a insistat şi va insista pentru mitropolie, episcopii sufragane, ridicarea şcolilor şi înmulţirea fundaţiilor pentru cler, dotarea parohiilor, dobîndirea drepturilor şi numirea românilor în posturi politice şi ştiinţifice. Clericii blăjeni să-l informeze şi despre alte necesităţi de care el nu şi-a adus aminte sau pe care le ştiau de la faţa locului pentru a acţiona mai eficient în continuare[23]. Şuluţiu nu se sfieşte să recurgă la aluzii politice chiar în formula oficială de jurămînt rostită în faţa ministrului de Interne Alexander von Bach. Ajuns episcop prin voinţa lui Dumnezeu, grija Împăratului şi încrederea naţiunii române, Şuluţiu subliniază ideea că poporul ro-

[22] Arhivele Statului Alba Iulia, fond. Mitropolia Română Unită, Cabinetul Mitropolitului, nr. 284/1850, f. 19—21 ; „Gazeta Transilvaniei", XIII, 1850, nr. 11.

[23] Arh. St. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 284/1850, f. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mân era un popor sărac şi loial care a fost copleşit de jugul supremaţiei celorlalte „naţiuni" conlocuitoare ; de aceea simte că poporul îi cere să lupte pentru drepturile lui şi îl îndeamnă pe reprezentantul Împăratului şi al guvernului să nu lipsească naţiunea română de leacul dreptăţii ci să-i acorde egalitate în faţa legilor [24].

Capitlul a expediat adrese Împăratului şi lui Şuluţiu în care şi-a exprimat bucuria pentru actul săvîrşit la 18 noiembrie şi a anunţat alegerea printr-o circulară către clerul şi poporul unit din Transilvania. Episcopul era înştiinţat că s-au luat măsuri pentru deschiderea şcolilor prin intermediul consilierului şi referentului episcopal şcolar Gabriel Dorgo. Se lucra la evaluarea pagubelor provocate de unguri Episcopiei, bisericii catedrale, Seminarului, mănăstirii şi caselor capitulare. Pentru obţinerea despăgubirilor s-au trimis acte guvernatorului Wohlgemuth şi episcopului Vasile Erdelyi. Alutan, vicarul general, consideră că mandatul lui a încetat şi îşi anunţă superiorul că din cauza absenţei lui Cipariu nu se puteau calcula pagubele suferite de tipografie dar după întoarcerea lui va fi rezolvată şi această problemă. Unele podoabe şi inele de aur ale Episcopiei nu erau pierdute şi se aflau la Guberniu de unde Şuluţiu le va prelua la întoarcerea sa în Transilvania [25]. La 13 decembrie 1850 Şuluţiu dispune ca pînă la întărirea lui de către Scaunul Apostolic Capitlul şi vicarul general să conducă afacerile diecezei Făgăraşului. Se recomandă ca frate credincios şi părinte al clerului şi îi îndeamnă din nou pe blăjeni să acţioneze uniţi pentru ridicarea edificiului risipit al naţiunii române, răspîndirea şi înmulţirea religiei unite cu Roma pe care o consideră singura adevărată şi strămoşească. Insistă iarăşi pentru asigurarea bunului mers al învăţămîntului şi trimite o petiţie a bursierilor din fondul ramonţian cu indicaţie de a interveni pentru plătirea regulată a banilor deoarece în străinătate viaţa era scumpă şi tinerii nu puteau subzista în sărăcie şi mizerie [26]. Şuluţiu revine asupra problemei cerînd la 27 decembrie ridicarea bursei lui Ioan Maior de la 80 fl. la 300 fl. c.m. şi pledează pentru ca bursele acordate tinerilor săraci ce studiau la Viena să nu fie mai mici de 200 fl. c.m. anual. Bursierii Iosif Hodoş, Alexandru Papiu Ilarian, Ioan Şipotariu, Ioan Raţiu care studiau dreptul la Viena au fost la el şi s-au plîns că nu li s-au achitat banii cuveniti din fondul ramonţian şi n-au primit pînă atunci nici o rezoluţie scrisă de la Capitlu. El însuşi a trimis la 1/13 decembrie Capitlului una din suplicile lor şi n-a primit răspuns. Crede că s-au ivit piedici grele care au stopat timp de 4 luni achitarea banilor. Dacă aceste piedici nu existau banii să fie trimişi imediat sau în cazul că s-au ivit dificultăţi să fie anunţaţi cei interesaţi pentru a se orienta şi a lua măsurile de cuviinţă. Dar autorităţile au blocat cîţiva ani manipularea de către Capitlu a importantului fond ramonţian (54 000 fl.) şi a fost nevoie de intervenţii şi eforturi prelungite şi repetate — inclusiv din partea agentului imperial Ioan Dobran — pentru deblocarea lui. Bariţiu afirmă că fără acest fond Bărnuţiu, Papiu şi Hodoş nu puteau să se specializeze şi ultimii doi n-ar fi devenit bărbaţi iluştri cunoscuţi şi respectaţi de toţi românii din Transilvania [27].

La 19 decembrie 1850 Şuluţiu îi scrie lui Wohlgemuth despre condiţiile grele şi complexe în care se pregătea să-şi preia funcţia (va fi întărit de Papă la 17 februarie 1851). În primul rînd, sănătatea îi era zdruncinată nu atît din cauza ostenelilor vechi cît mai ales de necazurile şi suferinţele provocate de terorismul revoluţiei maghiare care i-au frînt puterile. Era greu să conduci sufleteşte un popor în care interesele celor 4 naţiuni erau în opoziţie făţişă de aproape 10 secole... Trei „naţiuni" aveau interese de supremaţie, de domnire despotică şi obţinuseră împreună privilegii şi foloase egoiste de care nu doreau să se despartă benevol. Cealaltă naţiune — cea română — era „muşcată rău de tiranele asupriri" suferite de-a lungul secolelor şi se temea şi acum că vechii asupritori îi vor contesta pe mai departe existenţa naţionalităţii şi a libertăţii sale pe care o merita graţie jertfelor îndurate şi a credinţei probate în 1848—1849. Deşi exista o antipatie pronunţată între ardeleni, Şuluţiu dorea şi simţea că este chemat să o transforme în simpatie frăţească. Conştient de greutatea misiunii s-a gîndit să renunţe

---

24 *Ibidem*, f. 10—11.
25 *Ibidem*, f. 7, 9.
26 *Ibidem*, f. 15—16.
27 *Ibidem*, f. 23—24 ; despre bursierii ramonţiani vezi şi Suciu, *Lupta naţionalităţilor...*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar s-a temut că mustrările de conştiinţă l-ar fi urmat şi în mormînt dacă şi-ar fi părăsit clerul şi naţiunea cînd aveau mai mare nevoie de el. Aplicînd tactica generală Şuluţiu pedalează iarăşi pe identitatea intereselor dinastiei, ale Imperiului şi ale naţiunii române pentru a obţine mai uşor ratificarea programelor politice federaliste şi descentralizatoare. Viena a rezistat însă fie singură fie după ce slăbise simţitor împreună cu Pesta împotriva acestor tendinţe contribuind cu o consecvenţă de fier la anihilarea şi zădărnicirea lor repetată. Episcopul îşi exprimă în van speranţa că guvernatorul şi Guberniul îl vor ajuta în demersurile către Împărat şi guvernul său central de la care aştepta „deschidere şi auzire".

La 30 decembrie 1850 Alexandru Şterca Şuluţiu semnează al doilea, după Şaguna, un material politic important la elaborarea căruia au colaborat şi Timotei Cipariu, Simeon Bărnuţiu, Avram Iancu, Basiliu Ciupe şi A. T. Laurian. Fruntaşii bisericeşti şi politici ai românilor îi reaminteau Împăratului promisiunile solemne făcute în timpul războiului civil şi mai ales pe aceea din 25 februarie 1849 de la Olmütz prin care Monarhul a asigurat naţiunea că va fi mulţumită. Dar în Constituţia din 4 martie 1849 nu exista nici o silabă despre naţiunea română care rămînea divizată şi împărţită în Ungaria, Transilvania şi Bucovina în pofida revendicării juste de a alcătui un corp politic unitar înzestrat cu administraţie proprie. În Memoriu se reînnoiesc protestele împotriva Sachsenlandului, a Voievodinei sîrbeşti şi Banatului timişan unde românii erau puşi sub tutela saşilor şi sîrbilor. La împărţirea administrativă a Ungariei în 5 districte românii maramureşeni au fost despărţiţi de districtul Oradiei şi au fost alipiţi de rutenii şi ungurii din districtul Caşoviei. În pofida acestor lovituri nemeritate românii ardeleni au continuat să spere că măcar lor li se va face dreptate şi vor fi organizaţi într-un corp naţional de sine stătător. Dar era clar că şi aici românii vor fi împărţiţi în mai multe părţi pentru a slăbi şi a întări alte naţiuni, ba chiar pe cea maghiară care a ridicat armele împotriva Tronului şi a lor. Aceste fapte contraveneau manifestelor imperiale şi Constituţiei din 4 martie. Liderii români au aflat că se pregătea un nou statut pentru Transilvania conform căruia ţara urma să fie împărţită în două sau mai multe curii electorale disproporţionate una pentru Ţara saşilor şi altele pentru rest. Efectuarea reformelor fără o dietă legală contravenea par. 70 şi 74 din Constituţia Imperiului iar spiritul lor ţintea să-i menţină pe români în starea de hiloţi politici spre beneficiul ungurilor şi saşilor. În ţara saşilor românii vor fi asupriţi de patricienii acestora, iar în cealaltă parte a Transilvaniei unde locuiau împreună cu ungurii, respectiv în comitatele ungureşti şi în scaunele secuieşti, vor suferi vechea dominaţie maghiară. În dieta ţării majoritatea era pregătită tot pe seama vechilor naţiuni politice iar minoritatea era rezervată pentru români deşi constituiau două din trei părţi ale locuitorilor şi prin aceasta suportau partea cea mai mare din greutăţile publice. Naţiunea română era majoritară, credincioasă dinastiei şi a făcut multe sacrificii pentru Imperiu şi ar fi trist să nu aibă acces la valoarea ei politică şi naţională. Modificările în constituţia Transilvaniei puteau fi făcute de prima dietă, iar celelalte puteau elabora legi şi decizii cînd erau întrunite trei părţi din patru şi la vot se obţinea consimţămîntul a două părţi din trei a deputaţilor prezenţi. Dieta va reglementa dreptul civil, penal, justiţia şi procedura juridică dar românii nu aveau şanse să-şi impună interesele legitime deoarece erau majorizaţi de neromâni care îi vor apăsa în continuare şi vor arunca pe umerii lor greutatea sarcinilor publice după practicile lor vechi. În proiectatul Comitet Central pentru Transilvania ce urma să fie croit după cel din Galiţia şi va fi ales tot de dietă, majoritatea membrilor va fi formată tot din saşi şi unguri. Fruntaşii protestează împotriva tuturor acestor proiecte şi a tăierii ţării în bucăţi şi cer respectarea intereselor majorităţii formată din ţăranii români ardeleni care erau de 50 de ori mai numeroşi ca locuitorii oraşelor ceea ce însemna ca reprezentanţa lor să fie cel puţin de două ori mai mare ca a cetăţilor sau a marilor proprietari. Naţiunile ardelene nu se înţelegeau şi de aceea problemele ţării trebuiau să fie separate de cele naţionale şi fiecare naţiune să aibe o constituţie şi o adunare politică proprie pentru a-şi putea păstra şi cultiva naţionalitatea şi limba. Administraţia ţării şi cea comunală să fie făcute după starea naturală a lucrurilor, să uşureze comunicaţiile şi să fie introdusă în Transilvania legea din 17 martie 1849 sancţionată de Împărat. Dar nici acest Memoriu nu a avut o soartă mai fericită decît celelalte şi în Transilvania nu s-a mai ajuns în aceşti ani nici măcar la convocarea defectuoaselor diete şi Comitet Central proiectate în statut.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 29 decembrie 1850 Şaguna, Şuluţiu, Cipariu, Maniu, Dunca, Lemeni, Aldu-leanu, Ciupe, Laurian, Iancu, Bărnuţiu cer lui Leon Thun ca statul să înfiinţeze o Facultate juridică pentru români. În acest Memoriu se reamintesc petiţiile anterioare din 1 septembrie 1849 şi 10 ianuarie 1850 sau convorbirile orale cu ministrul din 21 decembrie 1850 în care se revendicase acelaşi lucru. Sediul ei urma să fie Clujul după opţiunea fruntaşilor români. Cererea privind Facultatea nu izvora din tendinţe separatistice sau din ura faţă de neromânii Transilvaniei care aveau fiecare institute proprii superioare şi inferioare în care se preda în maghiară sau în germană, fapt ce înrîurea favorabil progresul naţionalităţii şi limbii lor. Dacă statul va ridica o Universitate pentru toţi locuitorii Transilvaniei, acest lucru nu va afecta cu nimic existenţa instituţiilor superioare germane şi maghiare de la Sibiu şi Cluj şi deci decalajul dintre neromâni şi români se va menţine în defavoarea acestora din urmă. O Universitate de stat la Sibiu nu corespundea nevoilor şi mai ales posibilităţilor materiale ale românilor săraci şi pauperizaţi şi mai mult de anii 1848—1849 şi mai ales a acelora din vestul şi nordul Transilvaniei care nu-şi puteau trimite fiii la studii în Sibiul îndepărtat, situat în estul ţării însă din punctul de vedere al poziţiei geografice cel mai potrivit loc pentru o Facultate juridică românească ar fi Clujul. Dacă românii n-ar fi fost despoiaţi în trecut de drepturi, de fondurile lor bisericeşti şi şcolare, ei ar fi capabili să-şi înfiinţeze şcoli naţionale din mijloace proprii. Dar naţiunea fiind săracă şi privată de mijloacele materiale îşi punea speranţa în guvern şi în Constituţia din 4 martie 1849 care în par. 4 asigura respectarea şi sprijinirea dezvoltării şi progresului tuturor naţiunilor din Imperiu. La 16 ianuarie 1851 Şuluţiu şi aceiaşi semnatari din 29 decembrie 1850 (plus Maiorescu) cer organizarea unitară a administraţiei şcolare româneşti din toată Monarhia şi înfiinţarea unei Universităţi române. Românii au suferit mult sub jugul tiraniei străinilor şi au rămas înapoi în cultură neputînd multă vreme să rupă cătuşele puternice ale servituţii, ale sărăciei şi ignoranţei ce izvorau din ea. Acum sperau însă într-un soare mai bun care să răsară şi pentru ei deoarece şi-au dezvoltat cultura şi limba în biserică, şcoli, familie, viaţa publică (presă), în administrarea afacerilor ecleziastice şi comerciale. Unii români au reuşit să se ridice la un nivel înalt de calificare ştiinţifică şi au devenit specialişti. În concluzie la români nu era vorba de a introduce cultura ci de a o generaliza şi de aceea cu ajutorul limbii lor naţionale uşoară şi sonoră şi cu colaborarea intelectualilor calificaţi se puteau obţine succese remarcabile şi în acest domeniu. De la cea mai modestă şcoală pînă la institutul cel mai înalt se putea preda în limba română de profesori români. Asemenea încercări care au înregistrat progrese remarcabile s-au făcut şi în Principatele Române sau în Transilvania fiindcă orice ştiinţă se învaţă mai uşor în limba maternă după cum au dovedit-o în ultimul timp chiar germanii. De aceea guvernul era solicitat să ridice şcoli elementare, gimnaziale, o Academie şi o Universitate care să funcţioneze după norme unitare şi unde să se predea în limba română. Dacă înfiinţarea dintr-o dată a Universităţii ar costa prea mult să se deschidă la Cluj, în 1851, o Facultate filozofico-juridică ca prim pas spre o Universitate românească mare. Fruntaşii români amintiţi resping proiectul unei Universităţi germane de stat la Sibiu deoarece prin ea s-ar impedimenta dezvoltarea naţionalităţii române, s-ar forţa chiar deznaţionalizarea ei şi românii ar fi subordonaţi saşilor şi în această privinţă [28].

---

[28] Scrisoare către Wohlgemuth la *Ibidem*, f. 18—19; La 9 decembrie 1850 Şuluţiu i-a cerut şi lui Schwarzenberg să sprijine toate programele naţiunii române deoarece ea a adus servicii mari Tronului în războiul din 1848—1849. Prinţul a recunoscut că poporul român (n-a folosit termenul de naţiune) s-a evidenţiat în aceşti ani. Episcopul insistă asupra soartei intelectualilor români care nu erau prea numeroşi dar cu atît mai mult era necesar să fie numiţi toţi în funcţii politice şi administrative pentru ca românii văzîndu-şi fruntaşii în posturi să spere că programele naţionale vor fi aplicate în practică. La aceasta Schwarzenberg a replicat sec că inteligenţa românilor era periculoasă; vezi Bogdan Duică, *op. cit.*, p. 211; Memoriile din 29, 30 decembrie 1850 şi 16 ianuarie 1851 în A. T. Laurian, „Magazin istoric pentru Dacia", tom. VII, fasc. 1, Viena, 1851, p. 94—95; 96—102; 109—111. Despre Facultatea de drept vezi S. Retegan, *Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înfiinţarea unei Facultăţi juridice româneşti (1848—1883)*, în *AIIAC*, X, 1967, p. 307—317.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se poate ușor observa că Șuluțiu — ca și alți fruntași — era tributar terminologiei clasice și folosea termenul de „națiune" în sensul ei vechi de „natio" — deci de entitate socială, politică și religioasă privilegiată — atunci cînd vorbea de unguri — secui și sași de fapt mai ales de nobilimea și patriciatul lor. Tot el propune lui Wesselenyi ca națiunea română să fie proclamată legal a patra națiune din Transilvania ceea ce ne aduce aminte de revendicările programatice din secolul XVIII. Unii lideri au obiectat împotriva formulării în programe a termenului de a patra națiune. În sens modern însă sașii și ungaro-secuii — minoritari din punct de vedere al dreptului etnic natural — erau doar naționalități conlocuitoare, singura națiune din Transilvania fiind cea română deoarece membrii ei constituiau majoritatea netă a populației. De altfel, indiferent de limbajul folosit în general sau în unele corespondențe și de terminologia politică mai mult sau mai puțin tradițională, în programele naționale răzbate clar și conștient această realitate prin revendicarea aplicării proporționalității etnice în autoguvernarea Transilvaniei. Aplicarea principiului ar fi dus la organizarea Transilvaniei ca țară sau provincie eminamente românească cu respectarea proporțională a naționalităților conlocuitoare. Democratismul programelor politice avea două laturi esențiale și complementare și anume reflectarea spectrului etnic prin majorități românești în dietă, Guberniu, administrația locală de stat, justiție, învățămînt și includerea în toate aceste foruri a reprezentanților maghiarilor și sașilor luîndu-se în ambele cazuri ca principiu de lucru „numărarea sufletelor". De fapt, indiferent de ce termeni lingvistici folosea Șuluțiu în corespondențele sale pentru a designa naționalitățile, el acționa în sens modern deoarece solicită autonomie teritorială și libertate politică pentru întreaga națiune română din Imperiu (Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, Partium). Răspunsul Vienei a fost însă clar. Crișana și Maramureșul au fost administrate pe mai departe împreună cu Ungaria, Partiumul (Zarand, Chioar, Solnocul de Mijloc, Crasna) era despărțit de aceasta și unit formal cu Marele Principat al Transilvaniei (Ardealul), Banatul era atașat Voievodinei sîrbești iar Bucovina era guvernată împreună cu Galiția

Deci despărțirea administrativă a românilor era practicată în continuare și provinciile lor abia scăpate de sub focul centralismului pestan maghiarizator cădeau între 1851—1860 sub biciul centralismului vienez germanizator.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MAREA UNIRE ŞI ACTIVITATEA DIPLOMAŢIEI ROMÂNEŞTI ÎN VEDEREA RECUNOAŞTERII SALE INTERNAŢIONALE REFLECTATE ÎN PRESA DIN IAŞI

DE

ION AGRIGOROAIEI

Unirea din 1918 a fost rezultatul unei îndelungat proces istoric şi a reprezentat victoria strălucită a mişcării de eliberare a întregii naţiuni române. Lupta pentru unitate statală s-a intensificat în epoca modernă, dar premisele sale sînt aidoma unor rădăcini adînci în trecutul neamului nostru. Continuitatea în vatra în care s-a zămislit, păstrarea entităţii etnico-lingvistice şi cultural-spirituale, a legăturilor de viaţă materială, menţinerea fiinţei de stat, a independenţei sau autonomiei constituie permanenţe ale existenţei noastre, factori care au asigurat — în pofida greutăţilor de tot felul şi cu eforturi considerabile — dezvoltarea generală a societăţii româneşti.

În cursul anului 1918, ca urmare a ridicării tuturor românilor ce a atins în timpul primului război mondial o amploare fără precedent, s-a desăvîrşit unificarea statului prin largi adunări democratice, cu caracter plebiscitar. Lupta de eliberare naţională a românilor nu a fost un fenomen izolat ; realizarea unităţii de stat făcea parte dintr-un proces general de afirmare şi definitivare a statelor din Europa centrală şi de sud-est. Într-un anumit sens, se poate spune că „secolul naţionalităţilor" se încheie acum cînd, prin lupta îndelungată şi hotărîtă a popoarelor asuprite şi în contextul contradicţiilor din anii războiului, se trasează şi se consfinţesc hotare în conformitate cu drepturile istorice şi etnice ale naţionalităţilor. Tratatele de pace încheiate după primul război mondial au avut multe carenţe şi au întărit puterea în lume a marilor state învingătoare. Totodată, unele din aceste tratate şi prevederi au meritul istoric de a fi consemnat dezmembrarea imperiilor multinaţionale şi de a fi recunoscut dreptul de autodeterminare naţională şi de constituire a statelor unitare independente şi suverane, proces care avea semnificaţia desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice într-o vastă zonă a Europei [1].

România a intrat în primul război mondial cu scopul realizării idealului naţional. Succesele obţinute de armata română după trecerea în Transilvania n-au putut fi consolidate datorită, în primul rînd, faptului că Aliaţii nu şi-au îndeplinit decît în mică măsură şi cu mare întîrziere, angajamentele luate, dînd astfel Puterilor Centrale posibilitatea să realizeze pe frontul român o covîrşitoare superioritate [2]. Armata română a fost prinsă între două fronturi, trebuind să se retragă,

---

[1] Vezi, pe larg, *Afirmarea statelor naţionale independente unitare din centrul şi sud-estul Europei (1821—1923)*, Bucureşti, 1979; Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1920*, în *Probleme de politică externă a României 1918—1940*. II, Bucureşti, 1977; Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România şi Conferinţa de pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, 1983; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Bucureşti, 1983 ; Ion Agrigoroaiei, *Rolul şi locul României în relaţiile internaţionale din perioada interbelică*, în *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986.

[2] Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, Bucureşti, 1979, p. 137 şi urm. ; Ion Cupşa, *Armata română în campaniile din 1916—1917*, Bucureşti, 1967, p. 178 şi urm. ; *Româ-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după lupte extrem de îndîrjite, în fața unui inamic superior. Dar planul de distrugere a României a eșuat. Prin lupte grele, armata română a provocat pierderi însemnate inamicului și l-a oprit în sudul Moldovei. Aproximativ 2/3 din teritoriul țării a intrat sub ocupație dușmană. Cea mai mare parte a cercurilor conducătoare, armata, o parte a populației s-au retras în Moldova. Orașul Iași a constituit, timp de doi ani, așa cum s-a spus, „centrul rezistenței pînă la capăt" în fața încercărilor Puterilor Centrale de a ocupa în întregime teritoriul statului român[3]. „Viața Moldovei în acești doi ani [1916—1918 — *n.ns.*] — scrie Const. Kirițescu — este o bucată din istoria României independente. Acolo s-a concentrat toată vlaga țării, acolo e mintea care plăsmuiește și brațul care lovește"[4].

Confruntată cu mari greutăți și redusă din punct de vedere teritorial, România și-a reorganizat și refăcut armata și a dovedit cotropitorilor că „pe aici nu se trece". Armata română animată de cel mai fierbinte patriotism izvorît din apărarea pămîntului strămoșesc, a repurtat în iulie — august 1917 succese de covîrșitoare însemnătate militară și politică. Rezistența din 1917 a avut o importanță capitală, făcînd să eșueze planurile de împărțire, de desființare a statului român, asigurîndu-se continuitatea statală, menținerea nucleului în jurul căruia au gravitat toate forțele de eliberare națională.

Presa care a apărut la Iași în perioada cuprinsă între sfîrșitul anului 1916 și sfîrșitul anului 1918, în pofida piedicilor ce i-au stat în față (în special după încheierea preliminariilor de la Buftea și a tratatului de pace cu Puterile Centrale) a jucat un rol foarte activ și complex. A fost un instrument de informare și o tribună de la care s-a exprimat hotărîrea de rezistență și de realizare a unității naționale; a consemnat faptele, luînd totodată atitudine, exprimînd încrederea nestrămutată a poporului în dreptatea cauzei sale. Dincolo de unele interese sau accente diferite, care se explică prin atitudinea față de anumite acțiuni concrete, de succesiunea etapelor în realizarea unității naționale, de amploarea reformelor etc., ziarele au constituit un important instrument de încurajare și mobilizare a tuturor forțelor românești și reprezintă pentru noi un izvor istoric de largă semnificație. Oameni politici și de cultură, personalități marcante ale spiritualității românești, gazetari, toți acești intelectuali-militanți au semnat articole-manifest de o mare forță mobilizatoare, dovezi vii ale înțelegerii misiunii ce le revenea în acele momente grele prin care trecea țara[5]. După expresia lui Octavian Goga din articolul de fond din primul număr al ziarului „România", oamenii condeiului s-au făcut „vestitorii cîntecului de biruință care se urzește ceas de ceas"[6].

În această perioadă, unele ziare existente și înainte la Iași — „Opinia", „Evenimentul", „Mișcarea" — își sporesc importanța, depășindu-și condiția de „ziare locale". Din organ al clubului ieșean al Partidului liberal, „Mișcarea" devine principalul organ de presă al acestui partid și oficiosul guvernului Ion I. C. Brătianu. S-au mutat la Iași unele ziare care apăruseră la București, între acestea

---

nia în relațiile internaționale 1699—1939, Iași, 1980, p. 402 și urm.; *România în anii primului război mondial*, vol. I, București, 1987, p. 384 și urm.

[3] *Iași 1600 — 1859 — 1918. Aspecte ale luptei pentru unitate națională*, Iași, 1983, p. 213—304.

[4] Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. II, s.a., p. 4.

[5] *Iași 1600 — 1859 — 1918...*, p. 242 și urm.; I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *Rezistența română din 1917 reflectată în presa din orașul Iași*, în *CI* (s.n.) XI, Iași, 1980, p. 437—446; Octavian Goga, *Pagini publicistice*, Cluj-Napoca, 1981; *Pe aici nu se trece! Mărturii, amintiri*. Antologie, prefață, note și comentarii de Constantin Căzănișteanu și Dorina Rusu, București, 1982; Octavian Goga, *Ne învață Mărășeștii...* Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, Iași, 1983; *Marea Unire a românilor în izvoare narative*. Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, București, 1984; I. Agârbiceanu, Octavian Goga, H. Lovinescu, Corneliu Moldoveanu, Mihail Sadoveanu, *Pagini de epopee*. Ediție îngrijită și prefațată de Teodor Vârgolici, București, 1987.

[6] „România", 2 februarie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Neamul românesc“ avînd un rol remarcabil[7]. Au apărut aici noi organe de presă[8], dintre care se detaşează „Acţiunea română“ (primul număr a apărut la 3 ianuarie 1917) şi, în mod deosebit, „România“ (februarie 1917 — martie 1918), care a constituit, în deplină concordanţă cu subtitlul său, un adevărat „organ al apărării naţionale“, ce a atins adesea un tiraj de cîteva zeci de mii de exemplare. Director al gazetei a fost Mihail Sadoveanu (mobilizat cu gradul de locotenent) iar prim-redactor, Octavian Goga, din redacţie mai făcea parte P. Locusteanu, Corneliu Moldovanu, G. Ranetti, N. B. Beldiceanu ş.a. Ziarul „Tribuna“, apărut la Iaşi în perioada martie — decembrie 1918, a desfăşurat o activitate susţinută în special în direcţia înfăptuirii reformelor democratice[9]. Dintre aceste ziare, „România“ şi „Neamul românesc“ au avut un tiraj deosebit şi o contribuţie remarcabilă la întărirea credinţei în victoria deplină.

Presa a avut un rol deosebit în combaterea pesimismului şi defetismului, reliefînd sacrificiile făcute în lupta cu inamicul. „Două lumi — scria „Opinia“ — se găsesc în oraşul nostru. Una e a celor mereu îngrijoraţi şi grăbiţi după ştiri. E lumea panicii, a pesimismului uneori şi a laşităţii [...]. O altă lume e ascunsă în localurile de suferinţă, în spitale. E lumea eroilor, care aduc cu ei de pe fronturi aerul de îmbărbătare, de rezistenţă, de speranţă şi încredere [...]. Sufletul nobil al poporului nostru aici îl poţi întîlni“[10]. „Am făcut — se sublinia în alt articol — sacrificii enorm de dureroase. Parte din floarea populaţiei noastre a fost fără milă secerată. Am avut şi umilinţa de a vedea o bună parte a teritoriului nostru încălcată de inamic. Şi totuşi paharul amărăciunilor nu se vede a fi ajuns la fund. Cu toate acestea, avem satisfacţia de a vedea că curajul şi răbdarea noastră stau mai presus decît ceea ce s-ar fi putut presupune“. România e decisă să ducă lupta alături de aliaţi pînă la capăt. „Ea ştie că trebuie să facă noi sacrificii de oameni şi materiale, dar nu se dă îndărăt de la orice pentru că ştie că la mijloc stă existenţa ei“[11]. Din perspectiva problemelor ridicate la conferinţa de pace de după război, aceste afirmaţii capătă o semnificaţie aparte, evidenţiind lipsa de acoperire a unor imputaţii făcute României.

România îşi va face şi de aici înainte datoria se intitula un articol din acelaşi ziar[12], iar sub semnătura lui Şt. Vlădescu au apărut cîteva articole care invocau marile fapte de vitejie ale înaintaşilor şi exprimau încrederea nestrămutată în puterea de rezistenţă a poporului român : „Dacă am învăţat de la strămoşii noştri să ne păstrăm libertatea noastră de popor independent, ar fi o profanare ce am aduce acelora care în viaţa lor au luptat şi au murit cu credinţa că neamul şi ţara trebuie să fie apărate cu sîngele de cald patriotism al tuturora, care vor să nu trăiască îngenunchiaţi de călăul fraţilor noştri de peste Carpaţi. Cu credinţa aceasta am început lupta pentru revendicările şi năzuinţele noastre naţionale, cu credinţa aceasta întîmpinăm pe toţi cei care s-au năpustit contra noastră şi cu credinţa aceasta vom continua să ţinem pavăza de apărare pînă la ultimul credincios al neamului nostru, ca să se ştie că urmaşii lui Ştefan şi Mihai Viteazul păstrează cu sfinţenie credinţa vie şi nepieritoare a înaintaşilor lor“[13].

---

[7] „Neamul românesc“ a apărut la Iaşi cu numărul din 29 noiembrie / 12 decembrie 1916. Guvernul a dispus mărirea tirajului cu 5 000 de exemplare, pe seama statului, ziarul fiind citit cu deosebit interes pe front, în tranşee.

[8] O listă referitoare la ziarele şi revistele ce au apărut la Iaşi, în perioada 1916—1918 (desigur, unele cu existenţă efemeră) cuprinde peste 50 de titluri — cotidiene şi săptămînale, politice şi culturale etc. (Arhivele statului Iaşi, Colecţia N. A. Bogdan, mapa 4).

[9] Ion Agrigoroaiei, *Din tradiţiile democratice ale presei ieşene : ziarul „Tribuna“ (1918),* în *CI* (s.n.), VII, Iaşi, 1976, p. 175—194.

[10] *Răniţii,* în „Opinia“, 25 decembrie 1916.

[11] „Opinia“, 22 decembrie 1916.

[12] Ibidem.

[13] Idem, 11 ianuarie 1917. Românul „ştie că pînă la ceasul sfînt al îndeplinirii integrale a idealului său naţional va fi silit să bea din paharul amar al suferinţelor, dar o face cu bărbăţie şi credinţă, o face aceasta *deoarece are voinţa de a învinge“* („Acţiunea română“, 10 ianuarie 1917). „Cu o forţă şi încredere îndoită vom duce lupta mai departe, pînă la capăt [...], convinşi că marea cauză a neamului a meritat jertfele trecute şi merită altele noi“ (Idem, 7 februarie 1917).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceeași încredere în depășirea greutăților și realizarea năzuinței de veacuri era exprimată, în frumoase cuvinte, de Vasile Bogrea în „Neamul românesc" din 12 februarie 1917 : „Un astfel de ideal, în margile putinței și dreptății, e idealul nostru național. Prin colbul de stele al Căii Robilor, de-a lungul veacurilor, pe zbuciumatele drumuri de fulger ale războiului de acum, neamul acesta merge mereu către el. Încă puțin, o supremă silință și, la răzbunarea furtunii, sub arcul de triumf al curcubeului păcii pasărea albastră a visului va coborî între noi". Iar Ion Agârbiceanu, în numărul din 22 februarie al aceluiași ziar, sublinia rolul conștiinței naționale în mobilizarea tuturor forțelor : „A venit ceasul încercărilor de-acum și azi fiecare s-a convins de următorul adevăr : cu cît conștiința națională a cuiva e mai puternică, cu atît s-a purtat mai vitejește în război, mai cinstit acasă, cu atît rezistenta lui e mai mare" [14]

A afirma, în acele condiții, dreptul popoarelor mici la existență și dezvoltare independentă, însemna mai mult decît sublinierea unui principiu, însemna un atac direct la adresa tendințelor imperialiste. „Orice popor — scria Th. D. Speranția — precum are dreptul la viață, tot așa are drept și la libera dezvoltare, pentru că numai libera dezvoltare poate să-i procure fericirea, pentru că numai libera dezvoltare poate să-i ajute să se folosească pe deplin de viață" [15]. Aceeași încredere nestrămutată, izvorîtă din profunda cunoaștere a legilor evoluției istorice, străbătea articolul lui A. D. Xenopol publicat în „Neamul românesc" : „Nu trebuie să se clatine nici un moment încrederea în izbînda noastră, căci acest război nu se poate încheia decît cu împlinirea scopului, care nu stă numai în voința oamenilor, ci în menirea istorică [...]. Nu există printre veacuri dovadă mai puternică de slujbă adusă de statele mici decît rolul istoric jucat de Țările Române [...]. Nu ! Să nu ni se clatine credința nici o clipă. Am trăit mici și neînsemnați, vom trăi mîine mari și puternici. Existența noastră e necesară cumpănirii lumii, situația noastră geografică, care ne-a impus toate suferințele, ne va dărui mîine toate bucuriile. Numai să fim oameni și să înțelegem glasul vremurilor care ne cheamă la cinste și datorie" [16].

Poporul român a făcut și de data aceasta dovada unei rezistențe și mobilizări exemplare, muncind cu abnegație pentru refacerea armatei. Referindu-se la aceasta, Mihail Sadoveanu va scrie, mai tîrziu : „Am luat arma pentru drepturile neamului nostru obijduit și sfîrtecat sub stăpîniri străine [...]. Va interesa pe istoric fapte de ordin social : cum s-a organizat un popor, cîtă abnegație și cîtă cinste a pus și mai ales cum știut să apere și să se reculeagă în marile dezastre [...]. Energiile latente ale națiunii s-au deșteptat și s-au încordat. Tot poporul s-a strîns într-un bloc sub izbitura de val a nefericirii" [17].

De la tribuna parlamentului, prin ziarul „Neamul românesc", în conferințe, în discuțiile cu oamenii politici etc., N. Iorga a combătut orice semn de neîncredere în forțele proprii. În memorabilul discurs din Adunarea Deputaților, ținut la 14/27 decembrie 1916 în sala Teatrului Național din Iași, N. Iorga proclama *lozinca „rezistenței pînă la capăt"* și exprima încrederea deplină în victoria finală, încheind — în aclamațiile asistenței — cu cuvintele lui Petru Rareș, cărora le dădea un sens nou : „Vom fi iarăși ce am fost și mai mult decît atît" [18]. Cuvîntarea lui N. Iorga — scria ziarul „Opinia" — „va fi ca apa proaspătă, curată, a izvorului, după un drum lung de arșiță și osteneală". Ea exprima „crezul românimei de pretutindeni, rostit poate de unicul român care, pe lîngă calitatea de fruntaș între fruntașii neamului, o are și pe aceea de învățat între *învățații vremii lui* [...]. Nu e numai un admirabil cuvînt oratoric, ci mai ales chinte-

---

[14] Vezi și *Lupta pentru unitate națională reflectată în presa vremii* (II), în *RA*, supliment la vol. XL, 1979, p. 258—260.

[15] Th. D. Speranția, *Independența popoarelor mici*, în „Acțiunea română", 16 februarie 1917.

[16] A. D. Xenopol, *Necesitatea existenței statelor mici*, în „Neamul românesc", 22 și 23 mai 1917.

[17] „România", 2 februarie 1918.

[18] N. Iorga, *Pentru întregirea neamului (Cuvîntări din război 1915—1917)*, București, 1925, p. 230 și urm. ; vezi și Gh. Buzatu, *Activitatea lui N. Iorga pentru desăvîrșirea unității de stat. Noi contribuții*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 81 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sența de convingere a unui mare învățat care-și poate îngădui, înainte de vreme, judecăți istorice pe care viitorul le va întări ca imuabile adevăruri științifice"[19].

La începutul lunii iunie 1917, populația orașului Iași a făcut o primire entuziastă primelor batalioane de voluntari români ce veneau din Rusia. Octavian Goga îi întîmpina cu înflăcărare: „Îmi dau seama că marșul vostru este cea mai grozavă spovedanie mută a pătimirii noastre de veacuri [...]. Cu voi trec batalioanele moților, nesfîrșitele batalioane îndurerate ale istoriei noastre. Vin popii și ciobanii din bătrîni care au păstrat la Olt și Murăș o lege românească, vin cărturarii din criptele de la Blaj și Sibiu, vine Șincai cu cronica lui și Andrei Mureșanu cu strigătele coardelor sfărîmate, Iancu cu legionarii de la Abrud, vin cu toții — toate vibrările sufletului nostru din Ardeal, cîntecele de plug, zvonurile din pădure, toate tremură în văzduh cînd se va rosti jurămîntul vostru sub steagul țării românești"[20].

„Salutăm — scria ziarul „Mișcarea" — pe acești bravi ostași, pe acești frați care vin să-și verse sîngele pentru cel mai frumos ideal ce poate încălzi o inimă românească și sîntem mîndri de noblețea sîngelui românesc de pretutindeni! Unitatea sufletească a românilor, care este o realitate concretă, se manifestă astăzi printr-o unitate activă și puternică. Zile bune se anunță"[21].

„Ardelenii și bucovinenii din Rusia — remarca „Acțiunea română" — care au fost constrînși de o soartă vitregă să lupte la începutul războiului sub steagul habsburgilor și deci împotriva propriei lor cauze, după aproape trei ani de suferințe, vin la noi să lupte alături de frații lor pentru dezrobirea tuturor românilor [...]. Întreaga suflare românească le urează: «Bine ați venit!»"[22]. Emil Nicolau le adresa frumoase cuvinte de salut și îmbărbătare: „Voi sînteți primele flori prevestitoare ale victoriei de mîine. Bine ați venit, vă zicem, ca luptînd așa cum știți voi să luptați, alături de frații voștri d-aci, să ne dăruiți cu toții izbînda zilei de mîine"[23].

Unirea Ardealului și a Bucovinei cu Țara s-a făcut ieri la Iași, se sublinia în articolul *Zi istorică: 8 iunie 1917*. Ardealul și Bucovina „nu mai pot robi la stăpîniri străine" și „nici o putere din lume nu le mai poate răpi sfînta libertate cucerită în risipa celui mai nevinovat sînge"[24]. Cu același prilej Mihail Sadoveanu scria rînduri de o mare valoare patriotică, de încredere nezdruncinată în viitorul luminos al națiunii noastre: „Zilele acestea, cînd voluntarii ardeleni s-au unit cu ostașii României libere, pentru lupta dreptului nostru care nu ne mai poate duce decît la izbîndă, zilele acestea istorice vor rămîne scrise în analele neamului; alături de momentele cele mai mari, cu zilele de la Alba Iulia, cu cele din Cîmpia Libertății, cu cele de la 1859. Însuflețirea care le-a întovărășit este o dovadă pentru aceasta. Mult încercatul nostru popor, după nespuse amărăciuni găsește în propria-i durere și jertfă încordarea supremă. Legiunile biruinței se adună; și am simțit în întreg sufletul acestui popor atîta voință de a se elibera din tragicul întuneric al trecutului, încît nu este putere ca să mai poată opri fapta, cum nu este putere ca să poată stăvili răsăritul de soare"[25].

Comunicatele referitoare la evoluția operațiilor militare de la Mărăști, Mărășești și Oituz, ordinele de zi, articolele publicate în acele zile fierbinți veneau să remarce, în fața opiniei publice interne și internaționale, vitejia ostașului român, hotărîrea poporului român de a rezista și de a-și realiza idealul național. „Într-un cadru mai restrîns, ca teritoriu, viața noastră de stat a atins o intensitate pe care n-a cunoscut-o niciodată, iar poporul român a dovedit că posedă o rezervă de forțe inepuizabilă și veșnic tinerească. Dacă în prima fază a războiului, România a dovedit a ști să lupte în cele mai grele condiții și nu știe să tremure în fața celor mai furtunoase primejdii, în cea de a doua fază a războiului ea a dovedit în fața lumii întregi că forța de viață a poporului român este nesecată și că această forță face minuni. Dușmanii noștri au simțit acum

[19] „Opinia", 20 decembrie 1916.
[20] „România", 7 iunie 1918.
[21] *Ardealul sub steagul nostru*, în „Mișcarea", 7 iunie 1917.
[22] *Sub același steag*, în „Acțiunea română", 8 iunie 1917.
[23] „Acțiunea română", 10 iunie 1917.
[24] „Mișcarea", 10 iunie 1917.
[25] „România", 11 iunie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cîteva zile, în Valea Cașinului, ce poate face eroismul și puterea de viață a poporului român" [26]. Pentru a doua oară în cursul războiului, frontul român devenea teatrul unor lupte intense, cu o însemnătate deosebită pentru desfășurarea întregii campanii europene. Luptele vin să demonstreze, în chipul cel mai dureros pentru germani, „că armata română refăcută este un factor peste care nu se poate trece atît de ușor. Și această dovadă li se făcea tocmai în momentul cînd hoardele teutone se aruncaseră asupra frontului cu nădejdea că aici vor avea să înregistreze o victorie deosebită" [27]. În articolul intitulat sugestiv *„Și pe aici nu se trece"* se scria, între altele: Zilele de luptă titanice, de bravură neasemănată, au dovedit „că nu se poate trece peste piepturile de oțel ale soldaților noștri, ce stau în apărarea și celui mai mic pălmac de pămînt de dincoace de Siret [...]. Un neam care în restriște poate striga vrăjmașului cu mîndrie: «Pe aici nu se trece», un asemenea neam nu are nevoie de a se închina cu umilință vrăjmașului său" [28].

Împlinirea unui an de la intrarea României în război, acum cînd armata română rezista cu îndîrjire, a constituit un prilej deosebit de a releva caracterul just al participării noastre, jertfele făcute și victoriile obținute. *Manifestul către țară* sublinia: „Și era limpede: ori izbutim să înfigem steagul românesc dincolo de munte, ori s-ar stinge viața noastră dincoace de munte [...]. Bătîndu-ne pentru dezrobirea moșiei strămoșești, ne batem pentru triumful libertății și al dreptății în omenirea întreagă. Biruința este sigură. Nimic și nimeni nu o poate împiedica [...]. În locul României de ieri, vom dobîndi România de mîine, așa cum au mîngîiat-o în visurile lor părinții noștri, așa cum o vom lăsa moștenire urmașilor noștri. Eroismul uimitor al ostașilor, admirat de toată lumea, a fost susținut de bărbăția noastră, a celora de acasă [...]. Prin suferințele noastre vom cîștiga dreptul la viață românilor de pretutindeni, singura viață care are preț pentru noi toți. Sus inimile și strîns uniți împrejurul steagului acoperit de glorie prin vitejia ostașilor, să nu iasă din piepturile noastre decît un singur strigăt: Înainte pentru România Mare!" [29]. Acest război ne-a cerut jertfe mari, ne-a prilejuit dureri adînci, dar ele au fost suportate cu bărbăție. „Toate fibrele energiei noastre naționale s-au încordat și în lunile lungi și triste de iarnă, aici în acest colț de refugiu și reconfortare al sufletului și al forțelor românești s-a săvîrșit minunea refacerii noastre, care a transformat oștirea noastră în forța uimitoare care a înscris paginile de glorie nemuritoare de la Mărăști, Mărășești, și Oituz". Aceste bătălii „acoperă de glorie nepieritoare anul de luptă, de jertfe și de suferințe pe care îl încheiem astăzi" [30]. Un alt articol din același număr al ziarului, *Am stat neclintiți,* poate fi citit și cu gîndul la viitoarea conferință de pace: „Istoria se scrie cu sînge și cu sînge ne-am scris cea mai glorioasă pagină din istoria noastră națională; iar cronicarul, care va cerceta mîine, va cumpăni chemarea și rostul fiecărui neam în războiul de astăzi, nu va putea tăgădui României nici jertfa, nici avîntul ei, în lupta comună pentru triumful adevărului [...]. Am stat neclintiți pînă acum și vom sta pînă la urmă neclintiți. Așa a fost sufletul părinților din părinții noștri, așa l-am moștenit și noi".

La sfîrșitul anului 1917 și începutul anului următor, România complet izolată a fost nevoită, pentru a-și menține ființa de stat și a nu-și sacrifica inutil armata, să încheie armistițiul și apoi pacea cu Puterile Centrale. „Perioada ce urmează după încheierea păcii silite — scrie Const. Kirițescu — e o perioadă de dureri înăbușite și de așteptare plină de speranță" [31]. Poporul român avea conștiința că și-a făcut întreaga datorie: „Am păstrat o parte a pămîntului pe care am apărat-o cu o vitejie fără seamăn, iar la Mărășești am sfărîmat cea mai formidabilă năvală a forțelor dușmane. Acolo a fost limita durerilor noastre și consacrarea biruintei noastre. Strînși uniți [...], așteptăm cu liniște și cu încredere desfășurarea evenimentelor [...]. Noi am stat aici străjeri neclintiți ai neamului, am suferit, am luptat și am biruit [...]. Nu am fost învinși. Acest

---

[26] „Mișcarea", 26 iulie 1917.
[27] Idem, 10 august 1917.
[28] „Acțiunea română", 11 august 1917.
[29] „Mișcarea", 15 august 1917.
[30] *Un an de luptă,* în „Mișcarea", 15 august 1917.
[31] Const. Kirițescu, *op. cit.,* vol. III, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fapt fixează atitudinea şi drepturile noastre"[32]. Iar Mihail Sadoveanu revenea, în februarie 1918, asupra scopului de eliberare al intrării României în război[33] şi caracteriza pacea cu Puterile Centrale ca „o pace tristă", ce impune o situaţie provizorie, „o stare de tranziţie, căci neamul e întreg şi viază [...]. Puterile aspiraţiilor noastre nu pot fi oprite de trecătoarele clipe care cad în vîrtejul veşniciei. Ele cuprind de pe acum în ele înflorirea viitoare, ca o lege organică"[34]

Chiar în condiţiile supravegherii exercitate de Puterile Centrale s-a marcat, cu deosebit curaj, împlinirea a doi ani de la intrarea României în război şi a unui an de la epopeea Mărăşeştilor. Nu erau simple aniversări, ci sublinierea, încă o dată, a scopului urmărit prin acest război, a eroismului dovedit şi a încrederii în victoria noastră naţională. „A fost un război în care vitalitatea şi vitejia poporului român au strălucit cu puterea elementară a unor însuşiri care alcătuiesc pîrghia de viaţă, de rezistenţă şi de biruinţă a neamului nostru [...]. Mărăşeşti, prin proporţiile pe care le-a avut lupta şi prin forţele ce s-au aruncat împotriva noastră, au intrat în rîndul bătăliilor mari din istoria universală [...]. Războiul nostru sînt Mărăşeşti, pentru că acolo s-a dat bătălia cea mare în care forţa şi sufletul românesc au putut izbucni în toată splendoarea [...]. Mărăşeştii vor fi ceea ce sînt astăzi în sufletul oricărui bun român: simbolul gloriei cu care armata română a acoperit prestigiul României şi a sfinţit războiul unităţii naţionale"[35]. Războiul României a intrat în istorie „cu înţelesul lui adevărat şi cu valoarea lui necontestată: afirmarea hotărîtă a dreptului poporului român la unitatea lui naţională. Pentru acest ideal, poporul român a făcut cele mai grele şi mai eroice jertfe"[36]. „În momentul de reculegere şi de revedere a drumului parcurs, momentul aniversării intrării noastre în război — se scria în ziar — aceste constatări sînt pentru noi un motiv mai mult de întărire a încrederii în viitorul pe care ni l-am pregătit pe calea grea a sacrificiului şi a luptei, singura cale, de altfel, pe care ştiu să meargă popoarele conştiente şi vrednice să trăiască [...]. Peste ruinele şi durerile de azi, se va ridica România Mare de mîine, nu numai mai măreaţă şi mai puternică, dar mai bună şi mai unită"[37]. Cu acelaşi prilej, ziarul „Evenimentul" publica articolul *O măreaţă aniversare* (cenzurat în partea finală) în care se preciza că în 1916 România „şi-a înţeles istorica menire" şi se exprima „nestrămutata convingere că jertfele fără seamăn ale ţării şi ale neamului întreg nu vor rămînea fără folos"[38].

În primăvara anului 1918, Unirea cea Mare trecea dincoace de orizont. Românii de pretutindeni îi înlesneau apropierea prin mari acţiuni de eliberare. „La 1859 — scria ziarul „Mişcarea", cu prilejul aniversării acestui act în ianuarie 1918 — s-a închegat sîmburele din care trebuia să răsară arborele puternic [...]. Procesul dezvoltării fireşti a poporului român era în curs. Legile naturale care cîrmuiesc existenţa naţiunilor impun datorii peste care nu se poate trece şi jertfe ce nu se pot precupeţi. Idealul unităţii naţionale a rămas busola vieţii de stat [...]. Evenimentele sînt în curs. Poruncile istoriei se înfăptuiesc. Dertinele popoarelor nu se pot abate din făgaşul lor firesc". Dar acest ideal nu se poate realiza de la sine: „Am întîlnit dureri ce nu ne-au înfrînt puterea de luptă, am suferit decepţii ce nu ne-au slăbit credinţa, ni s-au impus jertfe în faţa cărora nu am ezitat. Pentru că, pe deasupra tuturor vicisitudinilor trecătoare, avem pururi limpede înaintea ochilor un ideal pe care ştim bine că nu-l putem înfăptui fără dureri şi fără sacrificii"[39].

Presa din oraşul Iaşi a jucat un rol deosebit de activ: au fost relatate acţiunile din diferitele provincii în vederea realizării marelui act naţional, s-au publicat documente semnificative privind momentele fundamentale ale Marii Uniri,

---

32 „Mişcarea", 20 ianuarie 1918.
33 Mihail Sadoveanu, *După un an*, în „România", 2 februarie 1918.
34 Idem, *Provizorat*, în „România", 27 februarie 1918.
35 *Mărăşeşti*, în „Mişcarea", 23 iulie 1918.
36 *14 august 1916*, în „Mişcarea", 16 august 1918.
37 *Aliaţii şi România*, în „Mişcarea", 16 august 1918.
38 „Evenimentul", 15 august 1918.
39 *Unirea*, în „Mişcarea", 26 ianuarie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a exprimat bucuria, entuziasmul fără seamăn care a cuprins în acele luni poporul român [40].

La începutul lunii martie 1918, o delegaţie a românilor din teritoriile aflate sub dominaţie străină a venit la Iaşi, exprimînd nădejdea că „vom ajunge acolo unde e năzuinţa noastră. Cu acest prilej, N. Iorga le declara ; Aţi venit la o mare durere [începuseră tratativele de pace cu Puterile Centrale — *n.ns.*] să aduceţi o mare mîngîiere" [41]. În a treia decadă a lunii martie, asemenea discuţii au devenit tot mai frecvente la Iaşi. La locuinţa lui C. Stere au avut loc mai multe întruniri, discutîndu-se modalităţile concrete de realizare a Unirii. Ne asemănăm cu românii din celelalte provincii — preciza ziarul „Opinia" — „prin vorbă, obiceiuri şi prin atîtea trăsături care arată comunitatea noastră de origine". Nu se poate trage, deci, „o linie de deosebiri fundamentale [...], în afară de vorbele rele, criticile neîntemeiate ale unor interesaţi a ne învrăjbi" [42]. Ziarul „Mişcarea" sublinia faptul că acest moment al Unirii din 1918 — hotărîrea adoptată de Sfatul Ţării, la 27 martie — reprezenta „o rază de lumină îmbucurătoare, care mîngîie sufletele noastre şi trezeşte nemuritoare speranţe" [43]. În ciuda situaţiei sale grele, statul român — se arăta în „Neamul românesc" — „continuă să exercite aceeaşi putere de atracţie pentru toţi fraţii subjugaţi" [44]. Unirea reprezenta o necesitate inexorabilă a istoriei care avea de desăvîrşit „ceea ce trebuia să se împlinească" [45]. La 30 martie a avut loc la Iaşi o mare sărbătoare, mii de cetăţeni manifestînd pe străzile oraşului. În cadrul unei adunări organizate la Universitate, în numele Academiei Române şi al celorlalte societăţi ştiinţifice, Petru Poni a adresat felicitări luptătorilor pentru unitate naţională [46] ; în aceeaşi zi, rectorul Universităţii ieşene, prof. N. Leon, trimitea preşedintelui Sfatului Ţării o telegramă prin care saluta actul „săvîrşit spre reintegrarea ţării şi a neamului" [47].

În ultimele luni ale anului 1918, lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale intra în stadiul său decisiv. Şi oraşul Iaşi a cunoscut ample acţiuni în favoarea şi în cinstea Unirii, acţiuni ce au avut un larg ecou în presă [48]. Au fost relatate manifestaţiile respective, s-a dat glas bucuriei, entuziasmului nemărginit care a cuprins poporul român în acele momente de mare importanţă istorică.

Ziarul „Evenimentul" descrie, în numărul său din 23 octombrie 1918, manifestaţia din ajun, din Piaţa Unirii, unde cetăţenii s-au adunat în mod spontan şi „ascultau vorbele înflăcărate ale oratorilor din popor, care, în aceste patriotice zile, sărbătoreau izbînda idealurilor [cenzurat] şi triumful românismului". A urmat o manifestaţie pe străzile Ştefan cel Mare şi Lăpuşneanu, în faţa legaţiilor Franţei, Angliei, Statelor Unite şi Italiei. „A fost frumoasă ziua de ieri !" — remarca în încheiere articolul [49]. A fost, de asemenea, relatată marea întrunire studenţească din ziua de 22 octombrie, care a hotărît să aleagă un Comitet general cu reprezentanţi ai studenţilor din toate provinciile româneşti. Preşedinte al Comitetului a fost ales Gr. T. Popa, viitorul profesor universitar, medic şi distins om de cultură. Era reprodusă *Moţiunea adoptată de întrunirea*

[40] Vezi *Iaşi 1600 — 1859 — 1918...*, p. 305 şi urm. ; A. Loghin, *Iaşul în istoria constituirii statului naţional unitar român*, în *AŞUI*, istorie, fasc. 1, 1969, p. 53—54.

[41] „Opinia", 4 martie 1918.

[42] Idem, 28 martie 1918.

[43] „Mişcarea", 30 martie 1918.

[44] „Neamul românesc", 15 aprilie 1918.

[45] „Timpul", 29 martie 1918 şi „Opinia", 31 martie 1918.

[46] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Viaţa politică în România 1918—1921*, ed. a II-a, Bucureşti, 1976, p. 15—16.

[47] Arhivele statului Iaşi, fond Rectoratul Universităţii, dosar 4/1919, f. 64.

[48] Vezi şi I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *Unirea din 1918 şi presa din oraşul Iaşi*, în *CI* (s.n.), IX—X, Iaşi, 1978—1979, p. 451, şi urm. ; Eufrosina Popescu, *Ecoul unirii Transilvaniei cu vechea Românie în presa de dincoace de Carpaţi*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 417 şi urm.

[49] *Ziua de ieri*, în „Evenimentul", 23 octombrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studenţească prin care aceasta cerea, „cum a cerut şi pînă acum, cu mai multă hotărîre decît oricînd, Unirea naţională [...] într-un singur stat independent", trimitea „salutul său frăţesc adunărilor naţionale române" şi invita „pe oamenii culturii, ai şcoalei, ai luptei naţionale, pe toţi factorii conştiinţei româneşti, pe toţi românii de convingere, să desăvîrşească opera pentru care atîta sînge s-a vărsat, cerînd cu glas tare împlinirea voinţei neamului românesc: Unirea" A urmat o manifestaţie pe străzile Iaşului şi o adunare în Piaţa Unirii, la care au vorbit cîte un reprezentant al studenţilor din Iaşi, din Transilvania, din Bucureşti etc. S-a jucat Hora Unirii în jurul statuii lui Al. I. Cuza[50].

Într-un alt număr, ziarul informa cititorii asupra marii întruniri a profesorilor universitari, desfăşurată sub preşedinţia rectorului, întrunire care privea cu deosebită satisfacţie evoluţia favorabilă a evenimentelor militare şi politice[51]; s-a votat o Moţiune „de mulţumire şi admiraţie pentru reprezentanţii tuturor puterilor aliate din localitate şi pentru toate Universităţile puterilor aliate"[52]. Reintrarea României în război alături de aliaţi era apreciată de presa ieşeană ca un moment deosebit al „redeşteptării neamului copleşit, pentru scurtă vreme, de puhoaiele vrăjmaşe" şi al înfăptuirii „măreţului nostru ideal naţional"[53].

Manifestaţiile care aveau loc la Iaşi îi aminteau unui martor ocular de mişcările unioniste din ianuarie 1859. „Faţă cu marile evenimente europene — scria el la 24 octombrie 1918 (articolul a apărut cîteva zile mai tîrziu) — poporul ieşean adunat în Piaţa Unirii a manifestat cu entuziasm pentru acest fapt istoric şi frumoase şi calde discursuri s-au pronunţat [...]. Realizarea idealului nostru naţional început la 1859 şi menit a se termina cu unirea Transilvaniei este un eveniment care încheie istoria luptelor noastre pentru închegarea întregului neam românesc"[54].

Apropiata unire a Bucovinei şi Transilvaniei l-a determinat pe prof. Gh. Ghibănescu să scrie un admirabil articol despre Munţii Carpaţi, din care reproducem aici un fragment: „Astăzi munţii pe de-a-ntregul sînt ai noştri, cu tot ce au ei, în pîntecele lor, în văile lor. De sus de tot, de unde ies apele din coastele munţilor pînă în vale, unde apele se rostogolesc în cîmpii [...], va fi numai ţară şi pămînt românesc. Nu mai sînt Carpaţii hotar de ţară; s-a prăbuşit această nedreptate istorică, căci cu prăbuşirea împărăţiilor s-a dus şi mărul discordiilor din lume [...]. În veci să fie munţii ai noştri, căci, dacă ei ne-au păstrat neamul, vrednici fi-vom să-i păstrăm, ca să fie numai ai noştri"[55].

La 30 octombrie 1918, o mulţime imensă, în rîndurile căreia numeroşi participanţi proveneau din provinciile istorice, s-a adunat în faţa statuii domnitorului Al. I. Cuza, ca „într-un mănunchi care era simbolul întregirii neamului", exprimîndu-şi sentimentele de gratitudine faţă de Aliaţi şi preţuirea faţă de românii care s-au jertfit pentru cauza naţională. În ziua următoare, în acelaşi cadru, în timp ce un cor de transilvăneni intona „Pe-al nostru steag e scris unire", o delegaţie a românilor de peste munţi era primită de rege[56].

Presa informa publicul în legătură cu serbarea organizată de Reuniunea Femeilor Române, în Aula Universităţii, la 1 noiembrie 1918, pentru „celebrarea victoriei dreptăţii", a „unirii întregului neam românesc". Au luat cuvîntul re-

---

[50] *Hotărîrile studenţimii universitare*, în „Evenimentul", 25 octombrie 1918.

[51] Puterile Centrale primeau lovituri decisive. La 24 octombrie / 6 noiembrie, locul guvernului Al. Marghiloman a fost luat de guvernul prezidat de generalul C. Coandă, care a adresat, la 27 octombrie / 9 noiembrie, un ultimatum trupelor de ocupaţie, cerîndu-le să părăsească teritoriul României în 24 de ore. În aceeaşi zi a fost dat decretul de mobilizare a armatei române împotriva Puterilor Centrale. Sfîrşitul primului război mondial găsise astfel România în tabăra Aliaţilor.

[52] *Marea întrunire a profesorilor de la Universitate*, în „Evenimentul", 28 octombrie 1918.

[53] *Ceasul Învierii*, în „Evenimentul", 30 octombrie 1918; vezi şi articolul *O zi mare*, în acelaşi ziar, nr. din 31 octombrie 1918.

[54] I. Grigoriu-Havas, *Amintiri din 1859*, în „Evenimentul", 3 noiembrie 1918.

[55] Gh. Ghibănescu, *Munţii*, în „Evenimentul", 4 noiembrie 1918.

[56] „Mişcarea", 31 octombrie 1918; A. Loghin, *Iaşii şi Marea Unire din anul 1918*, în *AŞUI*, istorie, t. XXIV, 1978, p. 59 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentante ale asociațiilor feministe din toate provinciile, exprimînd bucuria trăirii momentelor istorice și dorința de a contribui la consolidarea lor[57]. În aceeași perioadă, o delegație a profesorilor Universității, în frunte cu rectorul N. Leon, s-a prezentat la miniștrii țărilor aliate, aducîndu-le felicitări pentru victorie și „pentru marele ajutor dat pentru înfăptuirea Idealului Național"[58]. Prin miniștrii țărilor aliate, care și-au continuat șederea la Iași și după încheierea păcii de la București, s-au menținut o serie de legături cu statele respective și cu misiunile românești din străinătate, cu preocuparea constantă de a demonstra dreptatea cauzei românești. Mulțumirile adresate miniștrilor aliați de la Iași aveau în vedere și poziția, sprijinul pe care-l așteptam, în virtutea eforturilor, a sacrificiilor făcute, de la Franța, Anglia, S.U.A. și Italia la viitoarea conferință de pace. Nădejdile vor fi confirmate numai în parte, România fiind inclusă în rîndul statelor cu „interese limitate".

Presa a relatat pe larg festivitățile desfășurate la Iași, la 8 noiembrie 1918, închinate lui Mihai Viteazul, festivități ce aveau, în acel context istoric-politic, o semnificație cu totul deosebită[59]. Ele au început dimineața, la Catedrala mitropolitană, cu participarea liderilor politici și militari ai țării, a membrilor corpului diplomatic, a reprezentanților românilor de peste Carpați, a unei gărzi de ofițeri decorați cu ordinul „Mihai Viteazul" etc. În cuvîntul său, mitropolitul Pimen a îndemnat ca „în aceste vremuri mari să avem sus inimile, pregătiți sufletește pentru ziua cea strălucită a *unirii celei mari*, cum s-a gîndit eroul român Mihai Viteazul". În după-amiaza aceleiași zile, festivitățile au continuat în sala Teatrului Național; au vorbit despre faptele vitejești ale voievodului prof. Al. Lapedatu, dr. N. Bălan, Bodnărescu (din partea Transilvaniei și, respectiv, a Bucovinei) ș.a. Ansamblul coral al orașului Iași și marea actriță Mărioara Ventura au interpretat și recitat cîntece și poezii patriotice. Seara, în Aula Universității, N. Iorga a conferențiat despre *Politica lui Mihai Viteazul. Originile și însemnătatea ei actuală*, în fața oficialităților (corpul diplomatic, membri ai guvernului și foști miniștri), a profesorilor universitari etc.[60].

La 14 noiembrie, se publica apelul „Asociației profesorilor universitari", care arăta, între altele: „Cinstind memoria eroilor care și-au sacrificat viața pentru el [neam] în cursul secolelor și în acest uriaș război [...], să pășim cu încredere la înfăptuirea unității noastre naționale, singura chezășie a vieții neamului român"[61].

În legătură cu evenimentele din Bucovina, se aprecia că, „după 18 veacuri de suferințe și de lupte, poporul român se găsește în preziua înfăptuirii unității lui naționale"[62]. Cu deosebită satisfacție și solidaritate au fost întîmpinate declarațiile prin care românii din Bucovina și Transilvania își exprimau hotărîrea de a se uni cu Țara. Unirea Bucovinei, se sublinia cu deplin temei, însemna reîntregirea Moldovei istorice, pas decisiv în realizarea Marii Uniri[63]. La 3 noiembrie 1918, I. G. Duca publica în „Mișcarea" articolul *Finis Austriae*, în care sublinia dreptul la libertate al naționalităților, necesitatea istorică a înlăturării Imperiului și a constituirii, pe ruinele sale, a statelor naționale.

Locuitorii Iașilor, asemenea românilor de pretutindeni, au primit cu mare entuziasm hotărîrea de unire luată de Adunarea de la Cernăuți, din 15/28 noiembrie 1918. Conducerea Universității a felicitat pe bucovineni[64], iar presa ie-

---

[57] *Manifestarea națională a asociației feministe*, în „Evenimentul", 6 noiembrie 1918; Elisabeta Ioniță, *Femeile din România și Marea Unire din 1918*, în *RA* supliment vol. XL, 1979, p. 203.

[58] „Evenimentul", 8 noiembrie 1918.

[59] *Iași 1600 — 1859 — 1918...*, p. 316—317; Scarlat Porcescu, *O prețioasă relicvă*, în „Cronica", 10 noiembrie 1978; A. Loghin, *op. cit.*, p. 64.

[60] Vezi, în „Evenimentul", articolele: *Capul lui Mihai Viteazul* (8 noiembrie 1918), *Comemorarea lui Mihai Viteazul* (10 noiembrie), *Comemorarea lui Mihai Viteazul și ideea Unirii* (14 noiembrie) și „Neamul românesc", 12 noiembrie 1918.

[61] „Evenimentul", 14 noiembrie 1918.

[62] „Mișcarea", 26 octombrie 1918.

[63] „Opinia", 26 octombrie 1918.

[64] Arhivele statului Iași, fond Rectorat Universitate, dosar 1/1918, f. 278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şeană a publicat rezoluţia Adunării şi relatări despre manifestările însufleţitoare ce au însoţit proclamarea unirii Bucovinei. În articolul *Dezrobirea Bucovinei*, Sever Zotta făcea un scurt istoric acestui teritoriu sub ocupaţia străină, insistînd asupra modalităţilor prin care Curtea de la Viena a încercat să desnaţionalizeze populaţia românească. Evidenţiind caracterul necesar al Unirii, autorul consemna cu astisfacţie: „La Cernăuţi s-a proclamat în mod solemn şi în mijlocul unei însufleţiri extraordinare ştergerea pentru vecie o hotarelor, care despărţeau de 144 de ani Bucovina, această improvizaţie diplomatică a habsburgilor, de străvechea şi neînvinsa Moldovă [...]. Ce-a urmat, se ştie. Multă civilizaţie şi puţină cultură. Multe şcoli şi puţină şcoală. Multe onoruri şi puţină onoare". Au căzut, „obosite, capetele pajurei bicefale", iar locul ei a fost luat, pe turnul primăriei din Cernăuţi, de tricolorul românesc[65].

Imediat după adoptarea hotărîrii de la Cernăuţi, o delegaţie a românilor bucovineni condusi de I. Flondor a venit la Iaşi, aducînd oficial la cunoştinţa guvernului român, celorlalţi factori politici, unirea Bucovinei cu România[66].

Cu cîteva zile înainte de unirea Transilvaniei, se avansa caracterul reprezentativ al viitoarei adunări şi se exprima convingerea că nimic nu mai poate opri realizarea dezideratului naţional: „Adunarea Naţională de la Alba Iulia va fi o expresie adevărată a voinţei poporului român", iar „cuvîntul acestei adunări va fi vrednic să rămînă pe vecie înscris în cartea neamurilor, fiindcă va fi rostit cu toată greutatea cuvenită şi cu toată energia morală a unui neam conştient. Ideea unităţii naţionale numără prea mulţi martiri dincolo, prea mulţi au rostit-o în momente supreme şi s-au îmbătat de visul ei dezrobitor; prea mulţi au lăcrimat sub steagul lui Horea şi în preajma mormîntului lui Avram Iancu; în prea multe temniţe au fost înscrise nume de români pentru ca astăzi această idee să aibă nevoie de apărare pentru a birui. De aceea, nu se aşteaptă cuvîntul hotărîtor de la Alba Iulia cu nerăbdare în ochi, ci cu seninătatea înfăptuirilor istorice, care nu pot nici şovăi, nici întîrzia. El va suna dezrobitor, cum a mai răsunat acum trei veacuri" [sub Mihai Viteazul — *n.ns.*][67].

Presa ieşeană a publicat ştiri despre pregătirea Adunării de la Alba Iulia, a reprodus textul convocării ei şi manifestul *Către popoarele lumii*, lansat de Marele Sfat al Naţiunii Române, primite cu entuziasm de românii de pretutindeni. Din nou, se sublinia caracterul larg, democratic, al adunării ce se întrunea peste cîteva zile şi se aprecia că Alba Iulia va fi, „pentru a doua oară, leagănul supremului nostru vis"[68].

În ziua de 18 noiembrie / 1 decembrie 1918, Marea Adunare de la Alba Iulia — la care au participat 1228 de delegaţi şi peste 100 000 români, veniţi din toate colţurile Transilvaniei — a hotărît, într-o atmosferă de mare entuziasm, unirea cu România.

La Iaşi, ecoul marelui eveniment a fost imediat şi de o amplă rezonanţă. Referindu-se la caracterul Adunării de la Alba Iulia, ziarul „Evenimentul" scria: „A fost poporul românesc în număr uimitor de mare, arătînd prin aceasta că toate păturile sociale ale naţiunii noastre au participat la această zi mare, istorică adunare, unde s-a hotărît, precum trebuia, soarta neamului nostru pentru vecie [...]. Alba Iulia rămîne de-a pururi cetatea celei mai mari înfăptuiri istorice româneşti pînă în zilele noastre"[69]. Tot atunci, Unirea era apreciată de N. Iorga drept „cea mai mare faptă din toată viaţa neamului nostru". „Pentru unii — continua strălucitul istoric şi militant pentru eliberare naţională — e un vis nebun care se îndeplineşte. Pentru noi e o necesitate istorică ajunsă

---

65 „Evenimentul", 17 noiembrie 1918.

66 Vezi relatările din „Mişcarea", 19 noiembrie 1918.

67 *La Alba Iulia. Adunarea Naţională a românilor din Transilvania*, în „Mişcarea", 15 noiembrie 1918.

68 „Evenimentul" şi „Mişcarea" din 15 noiembrie 1918.

69 *Adunarea Naţională de la Alba Iulia*, în „Evenimentul", 21 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la recunoaştere şi o suferinţă mîngîiată, o muncă ce-şi găseşte răsplata. Şi, astfel, avem dreptul de a crede acest fapt definitiv şi etern"[70].

În articolul intitulat semnificativ *Un act de mare însemnătate*, cotidianul „Opinia" sublinia aceeaşi idee: „Actul istoric de la Alba Iulia depăşeşte, în importanţă, tot ce voinţa românească a cunoscut în cursul rǎstimpurilor. Unirea mult visată, odinioară abia sperată, constituie astăzi un fapt împlinit [...]. Ferice generaţia căreia i-a fost dat să trăiască acest ceas, fericiţi cei ce au fost contemporanii măreţului eveniment, care a fost înfăptuit acum o săptămînă"[71]. Cu acest prilej, la sfîrşitul lunii noiembrie (stil vechi) au avut loc la Iaşi manifestări entuziaste. N. Iorga a ţinut în sala Teatrului Naţional, cuvîntarea *Ideea Daciei româneşti*, idee care „stă la baza operei politice împlinite în acest fericit an 1918" şi care „e tot aşa de veche ca neamul însuşi"[72]. În Piaţa Unirii s-a încins tradiţionala „Hora Unirii" a cărei configuraţie întruchipa hotarele României întregite. Relatînd faptele, „Opinia" consemna: „Iaşii, bătrînul oraş al bătrînilor noştri, a îmbrăcat ieri haina de sărbătoare pentru a proslăvi marele act al Unirii". O mare mulţime s-a adunat în jurul statuii lui Al. I. Cuza, a „marelui domn sub care s-a făcut prima unire a fraţilor munteni şi moldoveni". Astăzi, constata cu deplină satisfacţie ziarul, se realizează „acea Dacie la care au visat înaintaşii noştri"[73].

La 3 decembrie 1918, ziarul „Acţiunea română publica telegrama profesorilor Universităţii din Iaşi adresată Consiliului Dirigent, care exprima sentimentele „de dragoste frăţească şi adînca admiraţie" faţă de toţi cei care luptaseră pentru împlinirea unităţii naţional-statale. La rîndul ei, Academia Română, care — se sublinia în telegrama adresată Consiliului Dirigent — reprezenta, „de la întemeierea ei unitatea culturală a românilor de pretutindenea", transmitea un salut frăţesc înfăptuitorilor Unirii; prin actul lor se realizează „gîndul statornic al neamului". Printre semnatari se aflau preşedintele Academiei, savantul ieşean Petru Poni, Iacob Negruzzi, Simion Mehedinţi, Gr. Antipa, D. Onciul, dr. Victor Babeş, Al. Lapedatu, Vasile Pârvan, I. Bianu, I. Bogdan ş.a.[74].

În noiembrie — decembrie 1918, au plecat din Iaşi autorităţile centrale cercurile politice conducătoare, numeroşi refugiaţi — cei care veniseră aici la sfîrşitul anului 1916, cu durere în suflet dar şi cu încrederea nestrămutată că strădaniile şi jertfele nu vor fi zadarnice. Toţi se întorceau la rosturile şi la vetrele lor cu amintirea vie a unui oraş care fusese, mai mult decît o gazdă şi o capitală vremelnică a României, întruchiparea efortului uriaş şi eroic al unui popor conştient de menirea sa istorică. Cei care plecau îşi luau rămas bun, mulţumind Iaşilor, precum o făcea „Neamul românesc": Ţi-ai deschis larg porţile şi ne-ai primit pe toţi cu drag: pe cei umili şi modeşti, ca şi pe cei gălăgioşi şi îngîmfaţi. Sărac cum eşti şi primitor, ne-ai dat tot ce ai avut. Îţi mulţumim, bătrînă cetate, pentru toate darurile tale"[75].

Şi după 1 Decembrie 1918, opinia publică din Iaşi a urmărit cu viu interes evoluţia evenimentelor, acţiunile menite să consolideze, pe plan intern şi internaţional actul Unirii[76]. Astfel, s-au publicat informaţii privind vizita la Bucureşti a delegaţiei transilvănene în vederea semnării decretului lege de consfinţire a Unirii. În legătură cu aceasta, se remarca: „Visul mult aşteptat a fost întruchipat. Unirea Transilvaniei şi a celorlalte provincii româneşti din Ţara Ungurească este astăzi un fapt îndeplinit. În capitala ţării au sosit soli de peste Carpaţi şi s-a pecetluit definitiva unire [...]. Idealul odinioară abia întrezărit îl vedem aievea astăzi. Trăiască Unirea!"[77]. Cu prilejul Anului Nou 1919, preşedintele Comisiei interimare a Comunei Iaşi adresa — în acelaşi spirit — o telegramă autorităţilor centrale în care, între altele, se spunea: „Păşind

[70] „Neamul românesc", 25 noiembrie 1918.
[71] „Opinia", 28 noiembrie 1918.
[72] „Neamul românesc", 28 noiembrie 1918.
[73] „Opinia", 28 noiembrie 1918.
[74] Vezi *Lupta pentru unitate naţională reflectată în presa vremii (II)*, în „Revista arhivelor", supliment vol. XL, 1979, p. 283.
[75] *Rămas bun Iaşilor*, în „Neamul românesc", 11 decembrie 1918.
[76] *Iaşi 1600 — 1859 — 1918...*, p. 324—325.
[77] „Opinia", 6 decembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pragul Noului An care va aduce consemnarea drepturilor seculare ale neamului nostru, locuitorii bătrînei Capitale a Moldovei, unde s-au plăsmuit toate actele mari din istoria noastră, aduc prin glasul meu prinosul de recunoştinţă şi neţărmurit devotament către făuritorii României Mari [...]. Să trăiască România Mare, una şi nedespărţită!"[78]. Chiar dacă anul 1919 nu va aduce decît consemnarea unei părţi din „drepturile seculare ale neamului nostru", faptul şi-a avut importanţa sa. Statul român se angajase într-o nouă şi grea bătălie, purtată cu alte mijloace, aceea a recunoaşterii, de către marile puteri la Conferinţa de pace, a sacrificiilor făcute şi a actelor de unire realizate de întreaga naţiune.

La 18 ianuarie 1919 se deschideau la Paris lucrările Conferinţei pentru semnarea tratatelor de pace de după primul război mondial. La această conferinţă, România — ca şi alte state mici — a avut de suportat un tratament nefavorabil, fiind inclusă în rîndul statelor cu „interese limitate". Puse în faţa faptului împlinit, marile puteri au recunoscut şi consfinţit realitatea constituirii sau desăvîrşirii statelor naţionale în Europa centrală, de est şi sud-est. Pînă a se ajunge la această recunoaştere, delegaţia română a avut de depăşit numeroase obstacole în rezolvarea unor probleme de importanţă vitală pentru România, în asigurarea independenţei şi suveranităţii statului român. Problema este tratată cu competenţă într-o serie de lucrări apărute în ultima vreme[79]. Noi ne propunem să evidenţiem faptul că presa ieşeană – ca de altfel întreaga presă românească — a acordat o atenţie specială acestei chestiuni, luînd atitudine faţă de tendinţele marilor puteri de intervenţie în treburile interne ale ţării noastre, de a impune condiţii în contradicţie cu independenţa şi suveranitatea naţională[80]. Peste deosebirile de vederi în problemele de politică internă, peste nuanţele şi părerile deosebite în ce priveşte modalitatea concretă de rezolvare a unor chestiuni de politică externă, presa a adoptat aceeaşi atitudine hotărîtă atunci cînd era vorba de respectarea drepturilor vitale, istorice, ale statului român.

Ziarul „Mişcarea" sublinia, în preajma deschiderii Conferinţei de pace, necesitatea ca marile puteri să recunoască şi să consfinţească drepturile României, mai ales că ea a intrat în război pentru dobîndirea lor şi a făcut eforturi şi sacrificii deosebite în acest sens: „Pe baza tratatului încheiat la 4 august 1916, care a determinat intrarea noastră în acţiune alături de Aliaţi, România îşi va revendica drepturile cuvenite şi recîştigate prin războiul pe care l-a dus cu atîta greutate, dar cu atîta încredere în izbînda finală şi cu atîta lealitate faţă de Puterile Aliate [...]. Vitejia armatelor române care au făcut incursiunea în Transilvania şi care au luptat la Oituz, Mărăşeşti şi Mărăşti înseamnă contribuţii reale care dau României dreptul deplin de a-şi formula şi susţine revendicările la Congresul de la Versailles [...]. Congresul de pace trebuie să consfinţească aceste drepturi istorice redobîndite prin participarea noastră efectivă la războiul european"[81].

De la început, delegaţia română a stăruit serios pentru trecerea sub autoritatea statului român a întregului teritoriu reprezentat la Adunarea de la Alba Iulia şi pentru a se anula armistiţiul de la Belgrad, încheiat între Aliaţi şi Ungaria la 13 noiembrie 1918. Armistiţiul fixase cursul rîului Mureş ca „linie de demarcaţie" între trupele româneşti şi cele ungare, linia care „era contrară — aşa cum observă şi R. W. Seton-Watson — tuturor principiilor etnografice, geo-

[78] Arhivele statului Iaşi, Fond Primăria Municipiului Iaşi, dosar 11/1918, f. 24.

[79] Vezi lucrările menţionate la notele 1 şi 2, precum şi: *1918 la români...*, vol. III—VI; *România în anii primului război mondial...*, vol. II, p. 702 şi urm.; Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Iaşi, 1976; Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Bucureşti, 1979; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, Bucureşti, 1980; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, Bucureşti, 1986, p. 997 şi urm.

[80] Vezi şi Aurel Loghin, Ion Agrigoroaiei, *Presa ieşeană în apărarea integrităţii teritoriale, a independenţei, suveranităţii naţionale şi a păcii (1918—1928)*, în *AŞUI*, istorie, t. XXVI, 1980, p. 47—60; I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *Atitudinea marilor puteri faţă de România la Conferinţa de pace de la Paris, reflectată în presa ieşeană (1919—1920)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 317—331.

[81] *România şi Congresul de pace*, în „Mişcarea", 4 ianuarie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafice și strategice cunoscute"[82]. Încă la sfîrșitul anului 1918, în urma unor tratative purtate cu Franchet d'Espérey, care au evoluat anevoios, armata română a primit permisiunea de a trece Mureșul și la 24 decembrie a intrat în Cluj, fiind întîmpinată cu un entuziasm de nedescris[83]. Dar Aliații (dacă îi mai putem numi așa) au intervenit și n-au îngăduit ca armata noastră să treacă o nouă „linie de demarcație" fixată arbitrar și care lăsa în afara statului român Crișana și Banatul. În prima jumătate a lunii ianuarie 1919 s-au produs un schimb de telegrame între generalul Berthelot (care își exprima dezacordul cu linia „absolut arbitrară" din Transilvania și impresia că „Aliații nu discută sincer cu România") și Clemenceau, schimb deosebit de edificator pentru poziția guvernului francez. Tonul utilizat de primul ministru francez devenea amenințător: „Dacă persistați în a nu fi de acord cu guvernul dvs. asupra acestor chestiuni deosebite, aveți fără îndoială dreptul de a cere rechemarea"[84].

În legătură indisolubilă cu drepturile teritoriale legitime ale României, „recunoscute de marii noștri Aliați prin tratatul secret de alianță semnat la 4/17 august 1916" și „consfințit prin cumplitele jertfe pe care le-am făcut", ziarul „Mișcarea" evidenția eforturile lui Ion I. C. Brătianu, șeful delegației la Conferință, în direcția recunoașterii lor[85]. În condiții politice și militare reanalizate de istoriografia noastră în ultimii ani[86], „liniile de demarcație" și „zonele neutre" au fost modificate cu greu și în etape[87], ajungîndu-se în iunie 1919 la recunoașterea de către Consiliul Suprem, într-o anumită formă, a unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu vechea Românie. Dar drumul spre consfințirea desăvîrșirii unității de stat nu se încheia, mai ales că Aliații au folosit această problemă ca mijloc de presiune asupra României, pentru a obține o serie de avantaje politico-economice.

Față de tendințele Aliaților de a minimaliza importanța participării României la primul război mondial și de a nu recunoaște angajamentele asumate sub pretextul că aceasta a încheiat în 1918 tratatul cu Puterile Centrale, ziarul „Mișcarea" reproducea o serie de articole edificatoare privind efortul poporului român în 1916—1918. „În marele «Journal des Débats», Auguste Gauvain se ocupă de rolul pe care România l-a avut și de aportul efectiv în războiul mondial". Publicistul francez menționa grelele încercări prin care trecuse poporul român în anii războiului; tratatul de pace pe care România a fost nevoită să-l încheie cu Puterile Centrale, tratat rămas neratificat de rege, a urmărit „a scăpa ce se mai putea scăpa încă și a pregăti posibilitatea unei revanșe apropiate". Autorul articolului se pronunța, în încheierea articolului său, pentru sprijinirea României, a lui Brătianu, care „vine să susțină în Conferința de pace interesele unei țări surori"[88].

Într-un alt articol, se relata faptul că „Atlantic Monthly" din New York publicase un memoriu „pe care primul ministru al Angliei, Lloyd George l-a trimis d-lui Asquith imediat după intrarea noastră în acțiune". În memoriul *din 4 septembrie 1916, „actualul premier al Angliei insista în mod deosebit* asupra importanței decisive pe care a avut-o în acel moment alipirea noastră la Aliați și intrarea noastră în război împotriva Puterilor Centrale. Lloyd

---

[82] R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achevement de l'unité*, Paris, 1937, p. 595.

[83] Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, vol. III, ed. II, București, s.a., p. 390.

[84] Vezi, pe larg, I. Agrigoroaiei, *Poziția marilor puteri față de România 1914 — 1918*, în *Românii în istoria universală*, vol. I, Iași, 1986, p. 478—480.

[85] *Revendicările României*, în „Mișcarea", 27 ianuarie 1918; *Expunerea D-lui I. I. C. Brătianu*, în „Mișcarea", 30 ianuarie 1919.

[86] *România în anii primului război mondial...*, vol. II, p. 663—691.

[87] În articolul *România la Congresul păcii*, se consemna: „Consiliul Interaliat din Versailles a hotărît ca întreaga linie de demarcație stabilită în convenția de armistițiu [de la Belgrad — *n.ns.*] să fie mutată spre vest („Mișcarea", 25 februarie 1919). Deocamdată, această mutare se făcea pe o linie Satu Mare, Oradea, Arad, fără ca aceste orașe să treacă la România, creîndu-se la vest de ea o fîșie „neutră"; o nouă modificare s-a făcut prin „nota Vyx" din martie 1919.

[88] *Rolul României în războiul european*, în „Mișcarea", 11 februarie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

George, în acest memoriu înaintat ministrului de război al Marii Britanii, constata la acea dată [aluzie la faptul că la Conferinţa de pace asemenea aprecieri era complet „uitate" — *n.ns.*] că acţiunea noastră militară avea să decongestioneze armatele Centralilor de la Verdun şi să reducă astfel nebunescul atac de atunci — cum s-a şi întîmplat în realitate"[89]. Lloyd George arăta atunci „că Hindenburg va fi silit să degajeze armatele adunate la Verdun pentru a le întoarce împotriva României" — ceea ce, precizează „Mişcarea", a şi făcut. Cu toate lipsurile, armata română a luptat cu eroism împotriva duşmanului, făcîndu-şi pe deplin datoria. „Memoriul lui Lloyd George rămîne un document istoric pentru războiul pe care, în asemenea împrejurări critice şi fatale, l-am dus pînă la sfîrşit alături de Aliaţi"[90].

Ziarul „Mişcarea" sublinia o serie de argumente susţinute de delegaţia română în apărarea cauzei româneşti. „România are conştiinţa de a-şi fi îndeplinit datoria pentru marea cauză la care s-a alipit pînă la extremele posibile"[91]. Armistiţiul şi pacea cu Puterile Centrale au intervenit atunci cînd, „*astfel cum au recunoscut-o reprezentanţii Înţelegerii* [sublinierea ns.], acţiunea militară a României nu mai era posibilă". Era atunci necesar să se „păstreze armata română pentru ca la timp să poată începe altă acţiune. Acesta este adevăratul caracter al păcii de la Bucureşti. O oprire a luptei care trebuie să reînceapă". Opt divizii germane nu au putut să plece pe alte fronturi, fiind nevoite să asigure „ordinea" germană, regimul de ocupaţie şi de jaf economic. Toate acestea dovedesc că România „a servit cu un devotament fidel şi a realizat în interesul comun mai mult chiar decît putea să-i impună condiţiile tratatului său [din 4/17 august 1916 — *n.ns.*]. Două treimi din teritoriul său ocupate, ţara întreaga pustiită şi stoarsă, populaţia distrusă de epidemie, pierderile armatei ridicîndu-se la mai mult de 335 000 de oameni, astfel au fost, în liniile lor mari, sacrificiile impuse României. Ea nu le-a regretat un singur moment, convinsă că erau în raport cu serviciile pe care le aduceau Aliaţilor săi şi că asigurau, în acelaşi timp, realizarea idealului său naţional"[92].

Evoluţia dezbaterilor din cadrul Conferinţei scotea tot mai mult în evidenţă faptul că Aliaţii nu ţineau seama de aceste fapte. După ce am făcut sacrificii uriaşe pentru a ne realiza visuri de veacuri — se scria într-un alt articol — astăzi, cînd ziua dreptăţii a sunat, „nu putem să ne închipuim că soluţionarea chestiilor româneşti [...] va putea fi o alta decît împlinirea integrală a obligaţiilor luate faţă de noi". În caz că Aliaţii nu-şi vor respecta angajamentele, România este hotărîtă să-şi apere cu dîrzenie drepturile: „Dacă Aliaţii noştri ne-ar nega azi ceea ve au consfinţit ieri, dacă interesele şi drepturile lor pot sfărîma în picioare *interesele limitate* (subl. ns.) ale unui neam ce a jertfit totul, se vor înşela amarnic [...]. Dreptul şi libertatea unui popor se vor înfăptui în dispreţul oricăror hotărîri lipsite de chibzuinţă şi de prevedere. Nu, nu credem, nu putem să credem c-am putea fi jefuiţi din nou de drepturile noastre. Altfel, împotriva oricărei hotărîri din lume, ceea ce va trebui să se întîmple se va întîmpla"[93]. Aşa cum s-a arătat, în problemele teritoriale, marile puteri au fost nevoite să ţină seamă de realitatea existentă; în alte chestiuni însă, ele au reuşit să-şi impună punctele de vedere, încălcînd drepturile unor state mici. Ziarul „Opinia" îşi exprima dezamăgirea faţă de situaţia creată la Conferinţă acestor state: „Toţi cei care au nădăjduit... că din aburii sîngelui imens vărsat în teribilul război de acum va răsări pacea eternă de acum încolo şi că omenirii nu-i va mai fi dat să vadă nenorociri ca cele de astăzi, s-au înşelat". Statele mici, „care au luptat cu mari jertfe [...], sînt jertfite poftelor statelor mari"[94].

George Topîrceanu a urmărit cu atenţie desfăşurarea lucrărilor Conferinţei de la Paris, ce trebuia să adopte hotărîri de o mare importanţă pentru pacea lumii şi, în ce ne priveşte, pentru „soarta întregului românism"[95]. Iată ce

---

89 *Documente despre războiul României*, în „Mişcarea", 16 februarie 1919.
90 *Ibidem*.
91 *România la Congresul de pace*, în „Mişcarea", 27 februarie 1919.
92 *Ibidem*.
93 *În ziua dreptăţii*, în „Mişcarea", 20 mai 1919.
94 *Toţi cei care au nădăjduit...*, in „Opinia", 18 mai 1919.
95 George Topîrceanu, *Clipa supremă*, în „Opinia", 23 mai 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scria poetul care se dovedea a fi şi un atent observator politic: „Pînă în cîteva zile vom şti dacă delegaţii germani vor semna ori nu pacea impusă de Puterile aliate. Chestiunea este, fireşte, de un interes covîrşitor pentru orice locuitor al plantei noastre (şi desigur, ea n-ar lăsa indiferenţi nici pe locuitorii planetei vecine, presupunînd că aceştia există), întrucît acum se fixează cel puţin pentru cîteva zeci, dacă nu sute de ani, harta lumii şi relaţiile de putere dintre state. Aceeaşi chestiune prezintă şi un alt interes imediat, pentru lumea întreagă: vom avea peste cîteva zile începutul unei ere de pace sau începutul unui nou război? Toate naţiile, interesate direct sau indirect, îşi ţin suflarea"[96]. În acelaşi articol. G. Topîrceanu remarca rolul deosebit jucat de reprezentanţii marilor puteri la Paris: „Trei state, sau mai bine-zis trei oameni [S.U.A., Anglia şi Franţa şi, respectiv, preşedintele T. W. Wilson, premierul englez Lloyd George şi cel francez, G. Clemenceau — *n.ns.*] deţin momentan cea mai formidabilă putere pe care împrejurările istorice au pus-o cîndva în mîinile unui muritor, puterea de a hotărî soarta cîtorva sute de milioane de oameni de-ai lor, puterea celei mai uriaşe sentinţe cunoscute în istorie"[97]. Deşi apar aici, ca şi în alte articole, o serie de exagerări explicabile şi prin lipsa perspectivei în timp asupra recunoaşterii statelor naţionale, este clar că marile puteri au dispus în unele probleme de puteri discreţionale şi au impus statelor mici, printre care şi România, condiţii oneroase. Încă la 9 februarie 1919, Ionel Brătianu scrisese la Bucureşti: „Marile puteri au luat o atitudine care nu corespunde deloc cu declaraţiunile lor de principii în privinţa drepturilor statelor mici. De fapt, ele tind să se constituie în Tribunal pentru a hotărî soarta tuturor"[98].

S-a luat atitudine faţă de preocuparea marilor puteri de a prezenta deformat evoluţia României în război, ca şi cum aceasta ar fi fost în contradicţie cu prevederile tratatului din 4/17 august 1916 şi cu principiile enunţate de preşedintele Wilson în cele „14 puncte". Cu deplin temei, Topîrceanu a atacat un asemenea punct de vedere, subliniind legitimitatea cerinţelor româneşti, avînd la bază drepturile noastre istorice. „S-au întrebat unii: pe ce bază ducem noi la conferinţă acţiunea pentru întregirea [de fapt pentru recunoaşterea întregirii — *n.ns.*] pămîntului românesc? Pe baza tratatului din 1916 sau pe baza principiilor wilsoniene? S-ar părea că pentru multe state învingătoare aplicarea acelor principii ar exclude aplicarea integrală a condiţiilor din tratatele încheiate înainte de război. Pentru noi, românii, lucrul e mai simplu. Revendicările pe baza cărora am pornit la război şi pe baza cărora am încheiat tratatul erau atît de legitime, atît de departe de ceea ce se cheamă imperialism, încît ele nu au venit în contrazicere cu principiile enunţate mai tîrziu de preşedintele Wilson. Noi am cerut doar garantarea integrităţii Vechiului Regat şi alipirea regiunilor locuite de o imensă majoritate de români. Aşadar, cu egală putere pentru stabilirea drepturilor noastre putem invoca la Conferinţă şi tratatul din 1916 şi principiile wilsoniene"[99]. În acelaşi timp, Topîrceanu arăta că, de fapt, marile puteri foloseau aceste principii ca un paravan, pentru a-şi atinge scopurile proprii şi impunîndu-le numai altora să le respecte: „Iar dacă marii noştri aliaţi ar găsi că aceste două temelii ale argumentării noastre nu se pot suprapune în mod perfect, pînă la milimetru, ar trebui să ne amintim că întîi a venit tratatul, apoi sacrificiile şi tocmai la urmă principiile. Dacă astăzi ţin cu atîta putere la principii necunoscute în 1916, i-am putea ruga să le aplice mai întîi la propriile lor state şi pe socoteală proprie, ca să ne dea exemplu"[100].

Şi în alte articole, ziarul „Opinia" protesta faţă de tratamentul la care era supusă delegaţia română, cerînd să fie recunoscute drepturile noastre istorice: „Dar, pe cînd noi, românii, aşteptam respectarea drepturilor, iată că de la Paris veni vestea că şi de data aceasta îndeplinirea idealului nostru e în pericol de a rămîne în parte tot un vis. Ştirea străbate ca un fuger în toate

[96] *Ibidem.*

[97] *Ibidem.*

[98] Cf. Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României 1918 — 1940*, vol. II, Bucureşti, 1977, p. 21.

[99] „Opinia", 8 iunie 1919.

[100] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţinuturile. Românii din patru unghiuri se scoală astăzi ca un singur om pentru a protesta împotriva nedreptăţii de care sînt ameninţaţi. Ei nu au pierdut speranţa că marii aliaţi vor înţelege durerile neamului acesta jefuit timp de secole. Vor înţelege că dacă am făcut sacrificii pentru drept şi idealuri naţionale sîntem în stare să mai facem. Vor înţelege aceasta cînd vor auzi că, de la mic la mare, de la tînăr la bătrîn, cerem să ni se recunoască ce-i al nostru"[101].

Profesorul Octav Botez a scris cîteva articole de o mare bogăţie de idei, dovedind o profundă înţelegere a situaţiei internaţionale din acea perioadă. În articolul intitulat *Pe ruinele monarhiei habsburgice*, Octav Botez se referea la procesul formării statelor naţionale din Europa centrală şi de sud-est[102]. În urma căderii regimului ţarist „nimic n-a mai putut opri manifestarea forţelor centrifuge care ruinau de atîta timp înseşi temeliile monarhiei [austro-ungare — *n.ns.*]. Şi edificiul ei s-a prăbuşit în cîteva zile, pe ruinele vechii monarhii, naţionalităţile, cehoslovacii şi polonii la nord, iugoslavii la sud, şi-au văzut realizate speranţele lor seculare, independenţa politică şi întregirea etnică. Italienii şi românii s-au alipit la patriile lor de origină". Găsim aici observaţii atente în legătură cu rolul forţelor din interiorul monarhiei care, în condiţii internaţionale favorabile, au dus la capăt un proces istoric necesar. Profesorul ieşean făcea şi o serie de consideraţii privind relaţiile dintre noile state ; prinde teren „ideea unei alianţe politice şi militare cît mai strînse între poloni, iugoslavi, cehoslovaci şi români". După cum se ştie, în 1920—1921 se va crea Mica Înţelegere, compusă din Cehoslovacia, Iugoslavia şi România. Polonia n-a putut fi atrasă în această alianţă. În 1921 România şi Polonia au încheiat un tratat defensiv[103]. Faţă de unele tendinţe de apropiere austro-germană, Octav Botez scria : „Alipirea Austriei la blocul german trebuie însă cu orice preţ împiedicată". Tratatul de pace de la Versailles va interzice, în mod expres, Anschlussul, dar el se va realiza totuşi, în alte condiţii istorice, ca urmare a politicii agresive a Germaniei hitleriste.

Cu cîteva zile înainte de semnarea Tratatului de la Versailles, profesorul Octav Botez întreprindea o discuţie asupra acestuia şi a posibilelor sale consecinţe[104]. „Chiar dacă sub presiunea împrejurărilor, un guvern german va semna [tratatul — *n.ns.*], e greu de crezut că el o va face fără o rezervă mentală asupra executării viitoare a condiţiilor. Conducătorii de mîine ai Germaniei vor căuta desigur să utilizeze neînţelegerile care încep a se desemna între aliaţi şi privirea lor va fi îndreptată mai ales spre estul Europei, unde pentru un spaţiu de timp care nu poate fi calculat, starea de lucruri va rămîne tulbure, confuză, haotică. Dacă prin tratatul de la Versailles blocul anglo-saxon obţine monopolul maritim şi comercial al lumii, dacă Franţa capătă o garanţie mai sigură care, cu tot eşecul tentativei de a înfiinţa republica renană, o garantează împotriva eventualei agresiuni, în ce priveşte succesiunea monarhiei habsburgice şi mai cu seamă Rusia, Consiliul celor patru e departe de a avea posibilitatea să transforme în realităţi dorinţele şi hotărîrile sale. Germania va căuta în viitor să se apropie de *Italia şi împotriva voinţei aliaţilor va încerca să alipească Austria*. Conflictele de interese şi de frontieră care nu lipsesc între statele ridicate pe ruinele fostei monarhii dunărene vor fi utilizate de dînsa pentru a-şi deschide iarăşi calea spre orient. Dar Germania va căuta să stabilească mai ales legături politice şi economice cu Rusia de azi şi cu cea de mîine". Erau întrevăzute, evident în linii generale şi cu o anumită tentă obiectivistă, aspecte şi fenomene ce se vor produce într-adevăr, mai devreme sau mai tîrziu, în domeniul relaţiilor internaţionale din perioada interbelică. În încheierea articolului, se exprima îngrijorarea pentru încordarea existentă şi perspectivele păcii : „Problemele pe care încearcă să le rezolve Conferinţa de la Versailles sînt dintre cele mai complicate pe care le-a cunoscut istoria şi ar fi o iluzie să credem că forţele oarbe dezlănţuite de uriaşul război vor putea fi oprite în cursul lor de voinţa cîtorva oameni.

---

101 *Protestarea României*, în „Opinia", 23 mai 1919.

102 „Opinia", 27 mai 1919.

103 Eliza Campus, *Mica înţelegere*, Bucureşti, 1968, p. 54 şi urm.

104 „Opinia", 27 mai 1919.

104 bis Octav Botez, *Germania şi Conferinţa de la Versailles*, în „Opinia", 24 iunie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi iată de ce, cu toate că au trecut 7 luni de la încheierea armistiţiului şi pacea e dorinţa arzătoare a lumii întregi, o atmosferă de enervare şi tensiune stăpîneşte Europa, popoarele rămîn cu mîna încleştată pe armă şi orizontul e pretutindeni întunecat"[105].

La 28 iunie 1919, în condiţii precizate de istoriografia noastră, Ion I. C. Brătianu a semnat Tratatul de la Versailles cu Germania, fără ca România să fi obţinut justele sale revendicări În scurt timp, delegaţia română a părăsit Conferinţa, refuzînd să semneze tratatul cu Austria, să accepte prevederile sale referitoare la „ocrotirea minorităţilor", la comerţul exterior şi tranzit, care ştirbeau independenţa şi suveranitatea naţională. În legătură cu această atitudine, ziarul „Opinia" remarca: „Există aproape o unanimitate de păreri în rîndul conducătorilor politici (români — n.ns.) că o pace care atinge independenţa noastră politică şi economică nu este de acceptat"[106].

Cu accente puternice, aprobînd — din motivele menţionate — poziţia lui Ionel Brătianu la Conferinţă, ziarul „Mişcarea" critica atitudinea marilor puteri şi cerea o politică de rezistenţă. „Nu e chestiune care să se dezbată înaintea ei [a Conferinţei — *n.ns.*], fără ca România să fie nedreptăţită. Ce fel de dreptate este la Versailles? [...] Trebuie să ne împotrivim cu ultima energie pentru ca nici una din aceste hotărîri arbitrare să se înfăptuiască"[107]. Faţă de declaraţiile lui Hoover, după care prestigiul Conferinţei ar fi grav periclitat, „prin gesturile de independenţă şi nerespect" al unor state, ziarul scria: „Nu ştim [...] dacă celelalte state [nedreptăţite — *n.ns.*] sînt gata să urmeze politica de rezistenţă a României, pentru a-şi satisface justele lor revendicări. În schimb, însă, noi, cei mici şi oropsiţi putem şti mai bine decît dl. Hoover cauzele tuturor acestor nemulţumiri care scad prestigiul Conferinţei. Căci e copilăresc de a acuza pe cei nedreptăţiţi de «imperialism» şi «pretenţii absurde», necăutînd cauzele mai adînci ale conflictelor". Principala cauză constă „în încercările de terorizare a micilor naţiuni prin impunerea unor măsuri arbitrare, — fiind tratate ca învinse, ba încă şi mai sever. Căci dacă Germania a fost lăsată să facă contra-

[105] *Ibidem.* La scurt timp după semnarea Tratatului de la Versailles, Octav Botez revenea cu aprecieri privind conţinutul şi consecinţele acestuia *(După semnarea păcii cu Germania,* în „Opinia", 8 iulie 1919). Erau sesizate şi de această dată aspecte şi tendinţe negative reale manifestate în raporturile dintre marile puteri şi confirmate din păcate de evoluţia evenimentelor, dar tabloul prezentat este totuşi prea sumbru, avînd în vedere opera pozitivă de recunoaştere a statelor naţionale, care, este drept, nu era încă validată de Conferinţă. „Ziua de 28 iunie, în care Republica Germană a semnat pacea cu Aliaţii — se observa în articol — e desigur o mare dată istorică. Imperiul german, „mîndrul şi insolentul edificiu pe care îl ridicase Bismark e azi la pămînt". Nu se poate vorbi însă de instaurarea păcii definitive. Germania nu poate fi mulţumită de tratatul de pace „şi va continua să se considere ca victimă a unei mari nedreptăţi". Se vor adînci contradicţiile dintre Franţa şi Germania, dar şi cele între Aliaţi, între Franţa şi Italia în special. „Şi în faţa acestor perspective întunecate, nemulţumirea şi decepţia popoarelor care au făcut războiul apare mai justificată cînd ne gîndim la cuvintele magice cu care guvernele au legănat aproape 5 ani mizeria şi credulitatea imensă a popoarelor: e ultimul război pe care îl poartă omenirea, după el va veni dezarmarea [...], pacea perpetuă visată de filosofi... Dacă unii din noi au avut o clipă măcar iluzia că aceste idealuri s-au apropiat de pămînt, azi nu mai putem spera, ultimul cuvînt rămîne tot acel al forţei, ele au zburat iarăşi în cerul albastru al utopiei" *(Ibidem).* Se pot face, din perspectiva care o avem astăzi, diferenţieri nete privind scopurile urmărite şi caracterul propagandei desfăşurate de guvernele statelor participante la primul război mondial, precum şi consecinţele acestuia pentru diferite popoare.

[106] Articolul remarca situaţia dificilă a lui Brătianu, care a fost promotorul alianţei cu Franţa, iar acum se află în conflict cu Clemenceau, „care reprezintă esenţa politicii imperialiste franceze [...]. Rezultatul — se impun nişte condiţii care nu numai că nu corespund onoarei poporului român, ci constituie o gravă primejdie pentru viaţa noastră economică în viitor" (Politica de rezistenţă şi nesemnare, în „Opinia", 2 iulie 1919).

[107] *Încă o nedreptate ?*, în „Mişcarea", 22 iulie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propuneri scrise şi Austria să discute verbal, — micile naţiuni nu s-au bucurat nici de acest drept... Dar oare pe forţă trebuia să se răzime prestigiul Conferinţei care avea menirea să facă o operă de dreptate "[108]. „In numele cui oare — se întreba ziarul, într-un alt articol — dl. Wilson impune României lucruri imposibile?" Pentru ce dl. Hoover „ne nedreptăţeşte în folosul duşmanului? Un singur răspuns este: delegaţia americană se conduce după simpatii sau antipatii [a se citi *interese* — *n.ns.*] inspirate de intrigile de culise"[109]. Aşa cum s-a observat chiar atunci, iar istoriografia noastră a insistat în ultima vreme asupra acestei chestiuni, în spatele reprezentanţilor marilor puteri din Consiliul Suprem erau interesele economice ale unor importante cercuri monopoliste occidentale. În iunie 1919 Ion I. C. Brătianu scria la Bucureşti: „Nu ne putem face iluzii, ne aflăm în faţa [...] apetiturilor trusturilor care hotărăsc în spatele lui Wilson"[110].

Conferinţa a fost şi terenul de disputare, între marile monopoluri, a petrolului românesc[111]. Oficiosul liberal „Viitorul" va scrie, la 28 iulie 1920, că marii aliaţi au tratat România la Conferinţă „aproape ca ţară învinsă", deoarece au urmărit să acapareze petrolul ei. Într-un alt articol, acelaşi ziar consemna la 20 iunie 1920: „Dacă delegaţia noastră ar fi fost mai «culantă» în chestia petrolului, multe ultimatumuri n-am fi primit şi multe articole de gazetă injurioase împotriva noastră nu s-ar fi scris într-o anumită presă din America şi din Anglia". Aceeaşi opinie este împărtăşită şi de către unii autori străini[112]. S-a încercat a se profita de greutăţile prin care trecea România, pentru a obţine importante concesii în materie de petrol. Reprezentanţii noştri au procedat la unele schimburi de vedere pentru a obţine credite şi produse alimentare; între aceste discuţii au fost şi cele purtate cu membrii delegaţiei americane, privind aprovizionarea României de către A.R.A., al cărei preşedinte era Herbert Hoover. În schimb, americanii urmăreau să-şi instaureze dominaţia asupra petrolului românesc[113]. Delegaţia română nu putea să primească asemenea condiţii. Din această cauză, Wilson şi Hoover se declarau — cum observa şi ziarul „Mişcarea" — nemulţumiţi de gesturile de independenţă ale României şi exercitau asupra ei presiuni deosebit de puternice.

Ziarul „Mişcarea" consemna cu satisfacţie că în presa străină au apărut declaraţii favorabile României. Dincolo de unele exagerări (se afirma că întreaga presă străină sprijinea cauza românească), reproducerea unor aprecieri din străinătate releva, o dată în plus, tratamentul nedrept aplicat României. În legătură cu o declaraţie făcută biroului de presă din Berna, se nota: „Înregistrăm cu satisfacţie această nouă declaraţie care învederează că cei mari de la Paris hotărăsc acolo singuri de soarta lumii întregi, lucrînd în dezacord cu cel mai elementar simţămînt de dreptate şi împotriva dorinţei opiniei publice universale. Într-adevăr, în timp ce această opinie publică dreaptă în judecata ei este de partea României, cei mari se întrec în nedreptăţi faţă de noi, impunîndu-se un regim de robie politică şi economică, împotriva căruia bunul simţ şi conştiinţa universală nu putea să nu protesteze"[114]. Într-un alt articol, se arăta că în *Camera franceză un deputat s-a referit la politica greşită a Aliaţilor faţă de* România şi „a protestat împotriva faptului că Aliaţii vor să impună României o lege în chestia minorităţilor"[115].

În urma hotărîrii „puterilor aliate şi asociate" de a semna, la 10 septembrie 1919, Tratatul cu Austria la Saint-Germain şi în urma presiunilor făcute asupra guvernului liberal, acesta şi-a prezentat demisia, declarînd că nu poate iscăli un tratat „incompatibil cu demnitatea şi independenţa naţională"[116]. A urmat un guvern condus de generalul Arthur Văitoianu care s-a situat pe aceeaşi poziţie a nesemnării tra-

---

[108] *Prestigiul Conferinţei*, în „Mişcarea", 31 august 1919.
[109] *America şi pacea*, în „Mişcarea", 1 septembrie 1919.
[110] Cf. *România în primul război mondial...*, p. 428—429.
[111] Vezi, pe larg, Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc la Conferinţa păcii de la Paris din 1919*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 225 şi urm.
[112] *Ibidem*, p. 230.
[113] *Ibidem*, p. 233.
[114] *Dreptatea României*, în „Mişcarea", 4 septembrie 1919.
[115] *Camera franceză pentru România*, în „Mişcarea", 11 septembrie 1919.
[116] M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire...*, p. 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatului, în pofida notelor ultimative, repetate, primite din parte Consiliului Suprem.

În mai multe articole, ziarele „Opinia" și „Mișcarea" au luat în dezbatere conținutul și caracterul acestor note. „România se află în fața unui ultimatum trimis de către Consiliul Suprem", termenii în care este conceput documentul depășind cu mult tonul actelor „care au existat în mod normal între state aliate și asociate". Consiliul Suprem amenință România cu eliminarea din alianță și din Liga Națiunilor, cu ruperea relațiilor diplomatice dintre statele respective și cel român [117].

Referindu-se la același ultimatum, „Mișcarea" scria : „Se confirmă știrea că, în afară de nota de la 12 octombrie, Consiliul Suprem a trimis o nouă notă guvernului român, pretinzînd executarea imediată a condițiilor de pace, pe care Aliații cred că le pot impune României prin note redactate în tonul celei din urmă, remisă la București. E un mijloc de presiune prin care Consiliul Suprem mai nădăjduiește să impună României executarea unor condiții de pace inacceptabile și să salveze autoritatea consiliului de la Paris [...]. Cu asemenea note, nu se poate schimba nici atitudinea și nici acțiunea României, care nu poate primi ordine de la nimeni și nici amestec din afară în treburile interne" [118]. În aceeași zi, în ziarul „Opinia" apărea articolul *Somațiune în regulă*, din care reproducem cîteva rînduri : „Nota ultimă a Aliaților, redactată în termenii în care Consiliul Suprem nu s-a adresat decît numai Germaniei, nu și celorlalte țării învinse, constituie un ultimatum [...]. Sîntem înștiințați că dacă pînă în 7 zile nu semnăm pacea cu Austria, vom fi eliminați din rîndul statelor aliate și asociate și relațiile diplomatice cu noi vor fi rupte" [119]. Comentînd atitudinea guvernului Văitoianu („sîntem în faza unui refuz categoric"), „Opinia" atrăgea atenția asupra tratamentului discriminatoriu practicat : „S-a văzut doar de atîtea ori că Aliații au două măsuri : una pentru puterile mari, alta pentru statele mici !" [120].

La 28 noiembrie 1919, guvernul a răspuns printr-un lung memoriu adresat Conferinței de pace, în care expunea motivele pentru care nu putea accepta semnarea tratatului [121]. Guvernul refuză să semneze — se preciza într-un articol — pentru că nu poate accepta chestiunea „protejării" minorităților și „dispozițiunile pe care aceste puteri le vor judeca necesare pentru a proteja libertatea tranzitului și un regim echitabil pentru comerțul celorlalte națiuni" [122]. Se reproduceau din „Viitorul" cîteva reflecții pe marginea „notei amenințătoare" a Aliaților : „De altfel e momentul să ne întrebăm, cu acest prilej, cu ce autoritate ia Consiliul Suprem asemenea hotărîri care ar putea fi numai în căderea Conferinței ? În numele cui acest Consiliu Suprem adresează ultimatum unui stat aliat ?" Aceasta reprezintă, de fapt, „un abuz de putere" [123].

Guvernul Al. Vaida-Voevod, format la începutul lunii decembrie 1919, a semnat la 10 decembrie, prin delegatul la Conferință, generalul Coandă, Tratatul cu Austria, Tratatul minorităților și Tratatul cu Bulgaria (ultimul fiind condiționat de semnarea primelor două), după ce se obținuseră unele modificări ce limitau posibilitățile marilor puteri, prevăzute inițial, de a se amesteca în treburile interne ale României [124]. Chiar dacă nu a înlăturat complet aceste posibilități, Tratatul de la Saint-Germain are o deosebită importanță, consfințind, pe plan juridic internațional, desființarea Austro-Ungariei și constituirea sau desăvîrșirea statelor naționale pe ruinele vechii monarhii. Aceeași investitură juridică internațională o primea unirea Bucovinei cu România, în hotarele stabilite prin hotărîrea din noiembrie 1918 [125]. Acțiunile comune (un front comun permanent, bine orga-

[117] *Aliații ne trimit un ultimatum*, în „Opinia", 18 noiembrie 1919.

[118] *Nouă notă a Consiliului Suprem către România*, în „Mișcarea", 19 noiembrie 1918.

[119] „Opinia", 19 noiembrie 1919.

[120] *Refuzăm să semnăm*, în „Opinia", 21 noiembrie 1919.

[121] *România și Conferința de pace de la Paris...*, p. 381—382.

[122] *De ce nu semnează România*, „în Mișcarea", 29 noiembrie 1919.

[123] *Ibidem.*

[124] *România și Conferința de pace de la Paris...*, p. 382—385 ; *România în anii primului război mondial...*, vol. II, p. 730—733.

[125] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ganizat, nu s-a realizat) ale statelor aliate mici, protestul energic împotriva atitudinii marilor puteri (exprimat deschis şi de numeroase ziare româneşti) au contribuit la auzirea pe arena internaţională a glasului acestor state, care îşi afirmau idealuri şi aspiraţii proprii. Această năzuinţă a statelor mici aliate de a face o politică proprie, de a-şi realiza cele mai vitale interese naţionale, a avut ecou în opinia publică occidentală, s-a bucurat de sprijinul unor personalităţi marcante, politice şi culturale [126].

În cîteva articole publicate în „Opinia", s-a realizat o privire critică asupra tratatelor de pace încheiate pînă atunci, o analiză care căpăta, de multe ori, accente prea puternice, vorbindu-se de „falimentul" Conferinţei, de tratatele de pace ca „petice de hîrtie" etc. [127]. Reţinem unele observaţii în legătură cu discrepanţa între idealurile pacifiste formulate în anii războiului şi greutăţile, complicaţiile cu care se confruntau dezbaterile din cadrul Conferinţei de pace. „A trecut un an de cînd, virtualmente, marele război european s-a terminat prin prăbuşirea Puterilor Centrale şi totuşi nu s-a putut încheia acea pace pe care omenirea greu încercată o visa". A fost demascată diplomaţia secretă la care au recurs reprezentanţii marilor puteri şi se exprima speranţa că timpul şi popoarele vor face mai mult decît „ceea ce n-au ştiut sau n-au vrut să facă diplomaţii". Transpare o grijă deosebită pentru asigurarea păcii viitoare. „Europa formează un tot indivizibil de stări economice, sociale şi politice [...]. O izolare a statelor nu este posibilă [...]. Dacă pacea nu este real statornicită într-o parte a continentului, atunci toate celelalte părţi suferă lipsa de pace [...] Pentru o conlucrare necesară a popoarelor este indispensabilă stima reciprocă, îngăduiala şi bunăvoinţa [...]. Astăzi avem o pace consemnată prin tratate, dar nu o pace reală. Încetarea stării de război, consfinţită prin semnături diplomatice, nu înseamnă nimic fără o reluare a raporturilor de interese între state şi a legăturilor de prietenie între popoarele foste adverse". Sînt constatări care, în mare măsură, îşi păstrează valabilitatea. Chiar dacă unele aprecieri îşi au explicaţiile lor care trebuie căutate, aşa cum am mai arătat, în puternicile nemulţumiri provocate de atitudinea marilor puteri cu tendinţele lor imperialiste, în preocuparea de a se realiza o pace solidă, în lipsa perspectivei în timp asupra întregului sistem de la Versailles, în anumite rezerve faţă de metodele sau accentele folosite de Ionel Brătianu etc., nu putem fi de acord cu aprecierile globale, negativiste privitoare la tratatele de pace ca „simple petice de hîrtie", „creaţiuni artificiale" etc. Cu riscul de a ne repeta, subliniem că tratatele au consemnat şi importante realităţi pozitive, expresie a unor procese istorice necesare, iar consolidarea păcii viitoare se putea realiza tocmai prin respectarea acestor realităţi şi prin combaterea revizionismului de orice fel. Tocmai de aceea precizăm că criticile din anumite ziare sau reviste de la noi, erau prea aspre, dar ele nu trebuie confundate nici un moment cu atacurile din *direcţie opusă*, de natură revizionistă, revanşardă, întreprinse de cercurile politice reacţionare germane, maghiare etc. Că lucrurile stau aşa rezultă fără putinţă de tăgadă din poziţia adoptată de aceste ziare (ne referim aici la „Opinia") faţă de revizionismul maghiar.

La 4 iunie 1920, după dezbateri şi confruntări prelungite [128], dr. I. Cantacuzino şi N. Titulescu au semnat, în numele României, Tratatul de pace cu Ungaria. Tratatul de la Trianon acorda recunoaşterea internaţională a voinţei liber exprimate la Alba Iulia, cauzei pentru care naţiunea română a luptat cu atîta tenacitate şi spirit de sacrificiu. România a afirmat răspicat că, odată Unirea cea Mare realizată, ea nu urmăreşte decît apărarea graniţelor, consolidarea independenţei şi suveranităţii naţionale. „Atîta vreme cît România nu este atacată — scria „Opinia" la scurt timp după semnarea Tratatului de la Trianon — politica ei trebuie să însemne dorinţa de refacerea şi tămăduire a relelor războiului, trebuie să însemne hotărîrea de reconciliere cu toţi vecinii. România nu mai are revendicări

---

126 Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 25—26 ; Eliza Campus, *Din politica externă a României...*, p. 217—218.

127 T. Răşcanu, *Problema păcii*, în „Opinia", 13 ianuarie 1920 ; idem, *Revizuirea tratatului de la Versailles*, în „Opinia", 8 martie 1920; *Nevoia unei păci reale*, în „Opinia", 1 aprilie 1921 ş.a.

128 *România şi Conferinţa de pace de la Paris...*, p. 385—396 ; *România în anii primului război mondial...*, vol. II, p. 733—742.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teritoriale de formulat. Ea nu mai are războaie de făcut"[129]. Dorinţa şi politica sa de pace şi colaborare nu a găsit însă înţelegerea necesară la toate statele vecine.

Revizionismul cercurilor conducătoare maghiare a determinat reacţia promptă a opiniei publice din România, ca şi din alte ţări „moştenitoare" ale Imperiului austro-ungar. Semnificativă este atitudinea ziarului „Opinia" faţă de călătoria lui Carol de Habsburg în Ungaria, în martie — aprilie 1921[130]. Încă de la începutul lui septembrie 1920, ziarul scria : „Ştirea care în diferite rînduri a circulat în presa europeană, după care ar fi vorba de revenirea pe tronul Ungariei a fostului împărat Carol, revine din nou pe tapet, cu caracter de pronunţată verosimilitate". Se manifesta îngrijorarea faţă de poziţia unor cercuri franceze şi engleze de a sprijini Ungaria, cu scopul realizării penetraţiei lor economice şi politice în zonă[131]. În 1919—1920 s-a conturat proiectul de creare a unei „Confederaţii europene", ca o „înţelegere" între Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia şi România, avînd drept scop declarat apropierea lor economică. Franţa urmărea să bareze drumul Germaniei spre Mitteleuropa şi să împiedice Anschluss-ul, concomitent cu satisfacerea intereselor monopolurilor proprii în această parte a Europei. În schimbul încredinţării grupului Creusot a exploatării căilor ferate ungare şi a altor avantaje economice, Ungaria urma să ocupe o poziţie preponderentă în această „confederaţie". Ameninţate în suveranitatea lor naţională, guvernele României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei au declarat deschis că se opun hotărît creării „Confederaţiei danubiene", fapt care a dus la eşuarea proiectului[132]. Articolul *Habsburgii pe tronul Ungariei*, menţionat deja, se referea şi la acel acord ungaro-francez de concesionare a căilor ferate ungare, „menit a asigura mari avantaje economice Franţei".

Cîteva zile mai tîrziu apărea în „Opinia" articolul lui Demostene Botez intitulat sugestiv *Reapar strigoii*, în care erau demascate tendinţele revizioniste ale unor cercuri reacţionare, în contradicţie cu mersul firesc al istoriei[133]. „Habsburgii vor să revină la tron, sau mai bine zis se lasă să fie aduşi şi să fie depuşi ca un pachet pe tronul ce făcea şi înainte echilibristică pe două picioare [Viena şi Budapesta — *n.ns.*]. Magnaţii unguri, tradiţionalişti şi şovinişti, nesocotind faptele istorice care au determinat dezastrul Imperiului habsburgic, au continuat [...] să poarte pinteni sub pantaloni civili, să ţese intrigi insultînd şi calomniind pe români". Autorul sesiza foarte bine substratul apropierii franco-ungare : „Franţa, prin interesele ei financiare" şi pentru a îndepărta Ungaria de Germania, „a început să simpatizeze cu frenezie pe unguri. Astăzi, concomitent cu concesiunea căilor ferate ungare unei societăţi franceze se dă iminentă venirea pe tronul Ungariei a fostului împărat, rege şi nu mai ştiu ce, Carol". Aristocraţia ungară „e în stare să concesioneze tot, numai să vină un rege, chiar cu o roată cu aripi de ceferist pe coroană [...]. Habsburgii chiar sub formă de strigoi trebuie să vină pentru salvarea tradiţiei şi capitalismului unguresc". Numai că această încercare nu va reuşi, fiind „un artificiu de laborator şi o creaţiune chimică, ca tot ce concepe artificial capitalismul francez", o acţiune în contradicţie cu „spiritul vremii şi trezirea popoarelor [...]. În vremuri în care împăraţii vii se culcă seara cu baloane de oxigen lîngă ei, fostul împărat Carol vrea să reînvie ca atare, cu act de naştere iscălit de Franţa"[134].

Asupra caracterului anacronic al acţiunii a revenit Demostene Botez în acelaşi ziar, imediat după sosirea lui Carol la Budapesta. „După războiul mondial a venit cascada tronurilor ţărilor învinse [...]. Cu ocazia aceea s-a dovedit că tronurile sînt în fond tot nişte scaune, ca cele obişnuite pe care stăm şi noi, muritorii, la berărie sau la sobă. Sculptura şi îmbrăcămintea lor nu le dă nici o trăinicie". În condiţiile manifestării unui proces de democratizare pe plan internaţional („cel dintîi suflu de democraţie în Rusia a desfiinţat Ţarul cu toată camarila"), „apa-

[129] *Take Ionescu şi problemele externe*, în „Opinia", 20 iunie 1920.

[130] Guvernele Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi României au exprimat în mod hotărît protestul lor, cerînd plecarea imediată a lui Carol. În acest context, cele trei state şi-au intensificat acţiunile de crearea a Micii Înţelegeri (Eliza Campus, *Mica Înţelegere...*, p. 60).

[131] *Habsburgii pe tronul Ungariei*, în „Opinia", 5 septembrie 1920.

[132] Eliza Campus, *Mica Înţelegere...*, p. 41—44.

[133] „Opinia", 8 septembrie 1920.

[134] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riţia ex-împăratului Carol e o aspiraţie de strigoi. Umbra lui a apărut pe culoar alături de cea a fostului mareşal al Curţii, contele Huniady. E un pelerinaj de cinematograf"[135].

Într-un alt articol se observa că faptele de la Budapesta au grăbit înfiinţarea Micii Înţelegeri şi se considera că dacă această alianţă s-ar fi realizat mai înainte, „atunci lovitura de teatru de la Budapesta nici nu s-ar fi produs, întrucît monarhiştii unguri ar fi ştiut că vor ridica împotrivă-le, efectiv şi imediat, forţa Micii Antante, special pregătită pentru această eventualitate". Această lovitură de teatru „a putut produce emoţie la primul moment, dar acum nu mai poate constitui nici un motiv de îngrijorare. Totul se va sfîrşi cu deplasarea habsburgului spre ţărmul Spaniei, care oferă un mediu mai adecvat pentru construirea imaginară a castelelor şi tronurilor de carton"[136].

Presa ieşeană a urmărit, în special în deceniul III, mult discutata problemă a reparaţiilor de război, care nu a putut fi soluţionată la Conferinţa păcii. Pe fondul unor contradicţii puternice între marile puteri, îndeosebi între Franţa şi Anglia, România a fost nedreptăţită, neţinîndu-se seama decît în mică măsură de contribuţia importantă şi sacrificiile făcute în timpul primului război mondial[137]. Conferinţa de la Spa, care s-a desfăşurat sub semnul unor dezbateri furtunoase, a hotărît, fără ca delegaţia română să poată participa la discuţii, că României să i se repartizeze o cotă de numai 1% din reparaţiile germane şi 10,55% din cele „orientale", cu totul necorespunzătoare faţă de pagubele suferite[138].

„Opinia" din 6 septembrie 1920 reproducea fragmente din declaraţia guvernului român, semnată de dr. I. Cantacuzino şi N. Titulescu, care, aprecia ziarul, „poate fi socotită ca un act de demnitate naţională[139], reprezentînd protestul faţă de hotărîrile Conferinţei de la Spa. „România — se preciza în declaraţie — a sperat întotdeauna şi speră încă că repartiţia despăgubirilor se va face pe baza pagubelor dovedite în regulă de fiecare dintre interesaţi şi că reducerea impusă de imposibilitatea Germaniei de a plăti toate pagubele pricinuite de ea va fi suportată în mod egal de toate ţările ce au luptat împreună contra Germaniei. Însă scara proporţională alcătuită la Conferinţă aruncă numai în sarcina anumitor ţări consecinţa imposibilităţii Germaniei de a plăti tot ce de drept ar trebui să debursese. În adevăr, România nu poate admite ca unele state aliate să încaseze de 5 sau 10 ori mai mult prin despăgubiri, cînd este evident că aceste ţări n-au suferit de cinci sau zeci de ori mai mari ca ale noastre". Guvernul român făcea, în acelaşi timp, un apel către Consiliul Suprem pentru ca repartiţia să fie revizuită, deoarece nu poate accepta situaţia impusă: „Guvernul actual sau oricare altul nu va putea să justifice în faţa ţării că regimul ce i se impunea este drept atunci cînd va fi comparat cu regimurile de favoare de care beneficiază alte ţări [...]. În cazul în care hotărîrea de care e vorba va fi definitivă, delegaţii plenipotenţiari ai României [...] declară, în numele guvernelor lor, că nu pot subscrie la aranjamentul proiectat"[140]. În perioada imediat următoare, presa ieşeană va urmări evoluţia acestei probleme, susţinînd eforturile diplomaţiei româneşti în direcţia recunoaşterii drepturilor noastre fireşti.

La reapariţia sa la Iaşi, în 1920, „Viaţa românească" saluta cu deosebită bucurie realizarea Marii Uniri, în condiţiile căderii imperiilor austro-ungar şi ţarist: „În sfîrşit, după veacuri lungi de apăsare şi de negură, după nesfîrşitele şi tragicele alternative ale marelui război al omenirii, ceea ce au rîvnit nedesluşit atîtea generaţii, ceea ce au visat cu ardoare părinţii noştri, ceea ce am visat cu hotărîre noi,

---

135 Demostene Botez, *Vin Strigoii!*, în „Opinia", 6 aprilie 1921.
136 *Insuccesul monarhismului maghiar*, în „Opinia", 7 aprilie 1921.
137 Vezi, pe larg, Em. Bold, *op. cit.*, p. 23 şi urm.
138 *Ibidem*, p. 26—27. Mai tîrziu, în urma eforturilor depuse de N. Titulescu, s-a adăugat procentului din reparaţiile germane 0,1. Chiar din această cotă parte mică, România va primi o sumă redusă.
139 *Un act de demnitate naţională*, în „Opinia", 6 septembrie 1920.
140 *Ibidem*.
141 „Viaţa românească", vol. XLII, anul XII, Iaşi, 1920, p. 167. Desigur, se poate comenta pe larg acest fragment. Precizăm aici numai că, în anumite forme, s-au întrezărit mai demult împrejurările în care se va realiza unirea. În 1888, Fr. Engels aprecia că românii — ca şi celelalte popoare subjugate — îşi vor rezolva problema naţională numai după ce cele două imperii vor fi fost înfrînte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— s-a împlinit, și s-a împlinit integral. Și această izbăvire deplină a încercatului nostru popor s-a întîmplat odată cu cel mai neașteptat rezultat al unui război. Spre norocul neamului nostru, s-a petrecut un fapt unic în istoria omenirii, tainic și negîndit de nici o minte omenească: dintre cele două mari împărății, care strîngeau în ghiarele pajurelor lor pe românii de peste Prut și de peste Carpați, și care se încleștaseră într-o luptă de exterminare, n-a ieșit nici una biruitoare, ci au căzut cu mare sunet amîndouă. Și către Răsărit și către Apus zările s-au limpezit. Poporul nostru, liberat, își poate începe rostul lui între neamurile lumii, își poate afirma energia și darurile sufletului său"[141]. Se insistat în mod deosebit asupra consecințelor însemnate ale desăvîrșirii unității noastre naționale în direcția culturală, a literaturii în special. „Cum forța culturii este rezultatul unei cît mai întinse colaborări, căderea granițelor izolatoare deschide, fără îndoială, și literaturii noastre posibilități în proporție cu puterile adevărate ale neamului întreg. Dacă pînă azi literatura noastră n-a ajuns de însemnătate europeană, aceasta se datorește nu numai tinereții ei ci, credem noi, trunchierii la care ne-a supus istoria nemiloasă"[142]. Așa cum s-a consemnat mai tîrziu, de Tudor Vianu de pildă, după Marea Unire, cultura românească a putut să participe, într-o măsură considerabil sporită, la îmbogățirea patrimoniului culturii universale.

La 28 octombrie 1920 s-a semnat la Paris de către reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei, pe de o parte, și ai României, pe de altă parte, tratatul prin care se recunoștea suveranitatea României asupra teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră"[143]. Faptul era remarcat și de „Viața românească", subliniindu-se caracterul legic, necesar al Marii Uniri: „Și acum, nu putem să nu admirăm tainicile căi pe care fără șovăire merge Istoria spre îndeplinirea celor ce trebuie să fie"[144].

La Rubrica *Cronica socială* se cerea înființarea unei Universități populare în România întregită („rolul unei Universități, fie ea și populară, este de a pătrunde cultul marilor înălțimi de gîndire omenească în scopul de a ridica pînă la dînsele inimile și cugetele tuturora"); marele act național era apreciat că „momentul cel mai solemn din istoria neamului românesc — momentul în care încetează istoria țărișoarelor îmbucătățite, robite și umilite de către vecini, cînd începe istoria nouă a unui popor întregit, definitiv constituit într-un stat, care stat, orice-ar fi să se întîmple, trebuie să rămînă deplin stăpîn pe destinele lui..."[145].

Recunoașterea internațională a Unirii din 1918 a constituit o acțiune de mare amploare în care s-au angajat, în primul rînd, forțele politico-diplomatice, guvernamentale. Opinia publică a avut, la noi ca și în alte țări, un rol activ. Dincolo de accentele și nuanțele diferite, de unele limite explicabile, presa românească s-a pronunțat cu hotărîre pentru respectarea drepturilor naționale fundamentale, cucerite cu atîtea jertfe și sacrificii. Stau mărturie și articolele din presa ieșeană, atenția cu care au fost urmărite evenimentele și, mai mult decît atît, poziția deosebit de activă adoptată în acei ani, de apărare a integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale.

*În loc de încheiere, prezentăm aici începutul discursului de recepție la Aca-*demia Română rostit de marele nostru poet și militant pentru unitate națională, Octavian Goga, la 30 mai 1923. Fragmentul reprezintă un profund elogiu adus puterii de rezistență a poporului român, strădaniile sale pe drumul lung la capătul căruia ne-a așteptat, trebuia să ne aștepte izbînda :

„Zilele pe care le trăim sînt pline de emoții. Sub ochii noștri de cîțiva ani se țese istoria neamului zvîcnind palpitările ei de fiecare clipă cu o putere necunoscută încă [...]. Unitatea noastră națională de astăzi este încoronarea unei opere de străduinți necurmate. Ea a venit ca o rezultantă a frămîntărilor de ieri, ca o consecință logică a unui proces normal de evoluțiune, un ultim acord într-o zbuciumată simfonie. Trecutul, din a cărui elaborare continuă s-a desprins această strălucitoare izbîndă tîrzie, e întunecat și trist. Neamul nostru și-a răscumpărat în cursul vremii existența pe prețul unor jertfe și încordări mari. După gloria

---

142 *Ibidem.*

143 *România în anii primului război mondial...*, vol. II. p. 47.

144 „Viața românească", vol. XLII, anul XII, Iași, 1920, p. 324.

145 Em. A. Costin, *O Universitate populară*, în „Viața românească", vol. XLIII, anul XII, Iași, 1920, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proaspătă din tinereţe, încununată de razele legendei, vitregia sorţii l-a fărîmiţat sub diverse stăpîniri străine, tot atîtea pietre pe pieptul lui, care i-au oprit respiraţia liberă veacuri de-a rîndul. Graniţele înfipte în încheieturile acestui organism din copilărie au durut ca nişte piroane în carne şi au fost mai primejdioase ca orice boală vremelnică, fiindcă au stînjenit în permanenţă creşterea unui trup viguros. Am trăit perioade tulburi de apăsare, sub loviturile lor ar fi putut uşor să intervie stingerea noastră. Totdeauna însă, cu rezistenţa îndîrjită a sănătăţii lor robuste, masele româneşti de pretutindeni au păstrat şi în cele mai amărîte zile instinctul sigur al unei înrudiri organice. Unitatea de suflet ni s-a menţinut astfel fără ştirbire de-a lungul vremii. Ca la un loc cu adîncimi mari, viforele au bătut valurile de la suprafaţă şi au pătat adesea oglinda lor, în albia de jos însă unda a rămas limpede şi pură".

L'ACTIVITE DE LA DIPLOMATIE ROUMAINE POUR LA RECONNAISSANCE INTERNATIONALE DE LA GRANDE UNION REFLETEE DANS LA PRESSE DE IASSY

RÉSUMÉ

L'Union de 1918, aboutissement d'un processus historique de longue durée, représenta la victoire éclatante du mouvement de libération auquel avait participé la nation roumaine tout entière. C'est à l'epoque moderne que la lutte pour l'unité d'Etat s'est intensifiée, cependant les prémisses en sont profondément enracinées dans notre passé. La continuité de notre peuple dans le foyer même où il avait vu le jour, la conservation de son entité ethnico-linguistique, culturelle et spirituelle, le maintien de son existence d'Etat, de son indépendance ou de son autonomie représentent autant de manifestations de la permanence de notre existence ; ces facteurs furent à même d'assurer — en dépit des vicissitudes de toute sorte et au prix d'efforts considérables — le développement général de la société roumaine.

Au cours de l'année 1918, comme résultat du soulèvement de tous les Roumains qui, durant la Première Guerre mondiale, connut une ampleur sans précédent, se réalisa l'unification de l'Etat dans de larges assemblées démocratiques à caractère plebiscitaire. La lutte de libération nationale des Roumains n'a pas été un phénomène isolé ; la réalisation de l'unité d'Etat était constitutive d'un procesus général d'affirmation et de parachèvement des Etats de l'Europe centrale et du sud-est.

La presse qui parut à Iassy durant la période marquée par la fin de 1916 et celle de 1918 joua un rôle très actif et complexe, malgré les obstacles auxquels elle se heurta (notamment après la conclusion des préliminaires de Buftea et du traité de paix avec les puissances centrales). Source de renseignements et tribune où s'exprima la décision de résister et de réaliser l'unité nationale, elle consigna les événements tout en prenant une attitude ferme et en exprimant la confiance inébranlable du peuple en la justesse de sa cause. Mis à part quelques intérêts et accents divergents — explicables par l'attitude vis-à-vis de certaines actions concrètes, de la succession des étapes dans la réalisation de l'unité nationale, de l'ampleur des réformes, etc. — les journaux contribuèrent amplement à encourager et à mobiliser toutes les forces roumaines ; aussi nous apparaissent-ils comme une source historique hautement significative. Personnalités politiques ou culturelles, représentants de marque de la spiritualité roumaine, journalistes, tous ces intellectuels-militants signèrent des articles-manifestes d'une grande force mobilisatrice ; c'est là un témoignage éloquent de la manière dont ils avaient assumé la mission qui leur incombait à ces durs moments que traversait le pays.

Pendant les derniers mois de 1918, la lutte pour le parachèvement de l'unité nationale marquait un tournant décisif. La ville de Iassy connut elle aussi d'amples actions en l'honneur de l'Union, qui eurent une profonde résonance dans la presse locale. On y relata le déroulement des événements, la joie, l'enthousiasme débordant qui électrisa le peuple roumain à ces moments tellement importants de son histoire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le 18 janvier 1919, s'ouvraient à Paris les travaux de la Conférence en vue de la signature des traités de paix marquant la fin de la Première Guerre mondiale. Face à l'accomplissement de l'acte, les grandes puissances durent reconnaître et valider la réalité de la constitution et du parachèvement des Etats nationaux se trouvant au centre et au sud-est de l'Europe. Avant d'obtenir cette consécration, la délégation roumaine eut à franchir pas mal d'obstacles dans la solution de problèmes dont l'importance était vitale pour la Roumanie, pour faire acquérir l'indépendance et la souveraineté de l'Etat roumain. Toute une série d'ouvrages parus dernièrement en traitent avec compétence. Notre intention a été de relever l'attention particulière que la presse de Iassy — comme, d'ailleurs, toute la presse roumaine — avait accordée à cette question ; elle avait pris position contre les tendances des grandes puissances de s'immiscer dans les affaires intérieures de notre pays, d'imposer des conditions contraires à l'indépendance et à la souveraineté nationale. Au-delà de la divergence d'attitudes et de nuances à l'égard de la politique intérieure et de la modalité concrète de résoudre certaines questions de politique étrangère, la presse de Iassy adopta la même position ferme toutes les fois qu'il y allait des droits historiques du peuple roumain.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JUDECĂŢI ÎN FAVOAREA MODERNIZĂRII ROMÂNIEI DUPĂ MAREA UNIRE

DE

NATALIA SIMION şi IOAN SAIZU

„Nu poate fi nimic mai fals decît adevărul de amănunte înţeles după cugetarea şi simţirea altei vremi".

N. Iorga

Necesitatea estimării preocupărilor româneşti de modernizare a metodelor de producţie, de circulaţie, de schimb şi de consum devine ineluctabilă în procesul de relevare a laturilor care onorează gîndirea economică şi socială interbelică. Atunci cînd cititorul, avizat sau nu, parcurge literatura din acel răstimp, el rămîne pur şi simplu extaziat de proporţiile neobişnuit de mari ale efortului intelectual de a plasa statul român, cu toate activităţile materiale şi spirituale, în rîndul ţărilor dezvoltate, o strădanie, dorită naţională, care avea ca numitor comun aspiraţia la eficienţa maximă. În fapt, direcţia imprimată judecăţilor nu trebuie să surprindă, fiind firească şi în voita concordanţă cu activismul spiritualităţii româneşti chiar din epoca modernă [1], dar mai ales cu comandamentele majore ale statului naţional unitar.

---

[1] Amintim, aici, *cu titlul de noutate*, că din analiza stipulaţiilor tuturor rapoartelor prezentate la *Primul Congres economic din România (Iaşi, 10—14 octombrie 1882)* se degajă constatarea dominantă că se dorea o redresare din impasul în care ne aruncase convenţia cu Austro-Ungaria, că se năzuia spre o dezvoltare în toate direcţiile şi la toate nivelurile, dar, nu oricum, la întîmplare, sau pe cale exclusiv tradiţional-agrară, de vreme ce s-a vorbit de o „direcţiune raţională" în politică pentru ca prin muncă şi morală să se ajungă la o stare economică mai bună *(Al doilea Congres economic ţinut la Iaşi în zilele de 6, 7 ianuar 1884*, Iaşi, 1884, p. 10), de vreme ce A. D. Xenopol a cerut folosirea ferăstraielor moderne spre a se împiedica risipa în exploatarea pădurilor („Curierul", Iaşi, 2 octombrie 1882), de vreme ce, tot el, reclamase, ca indicator al organizării ştiinţifice a muncii, *repartizarea ucenicilor în producţie (Ibidem)*, de vreme ce s-a considerat că nu exista mai mare avuţie decît aceea care rezulta din aplicarea învăţămîntului şi a ştiinţei în practica economică, mai cu seamă cînd, conform cerinţelor timpului, instrucţia şcolară era răspîndită în toate straturile sociale („Curierul", 17 octombrie 1882), de vreme ce s-a pretins îmbunătăţirea culturii pămîntului şi a raselor de animale prin crearea fermelor-model, înzestrate cu toate mijloacele ce reclamă cea mai înaintată exploatare spre a determina pe agricultori să adopte fără întîrziere metodele probate prin rezultate (Idem, 20 octombrie 1882), de premierea anuală, în fiecare judeţ, a celor ce se distingeau, atît prin „sistemul de cultură cel mai raţional şi mai înavuţitor, cît şi prin amelioraţiunile ce vor introduce în speciile animale" *(Ibidem)*, de elaborarea de studii generale şi proiecte de drenaj şi irigaţii spre a stăvili apele care inundau şi devastau păşunile, holdele şi fîneţele *(Ibidem)*, de legi pentru construirea, în cele mai bune condiţii, a locuinţelor sătenilor şi a adăposturilor animalelor, după *planuri şi proiecte tip*, aplicate în chip obligatoriu de către autorităţi *(Ibidem)*, de vreme ce s-a preconizat ca salinele care, atunci, erau singurele mine mai importante pentru avuţia naţională, să fie exploatate „după cele mai perfecţionate metode şi în cele mai bune condiţiuni pentru mineri" *(Ibidem)*. Peste cîţiva ani, conceptul de modernizare avea să îmbrace la Ion Ionescu de la Brad imperativul întemeierii de fabrici, dar condiţionat de formarea, în prealabil, a cadrelor tehnice, de includerea în buget a unor fonduri corespunză-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Organizarea științifică a producției și a muncii — chestiune larg dezbătută în toată lumea — a prilejuit apariția în trecut[2] și în prezent[3] a unei vaste literaturi. Examinarea surselor documentare primare de la noi trădează, pe de o parte, existența unui filon de materie cenușie de o valoare și de o întindere ce nu se află nici în istoria unor state cu mai veche tradiție industrială, iar, pe de alta, demonstrează cu pregnanță că gîndirea românească a ținut, pe tărîmul modernizării producției și a muncii, nu numai pasul cu preceptele analoage mondiale, dar că, în unele privințe, a avut și prioritate chiar în practică[4]. Problema cîștigase numeroși aderenți, iar propaganda într-o atare direcție devenise relativ stăruitoare, îndeosebi în anii crizei economice din 1929—1933. Investigarea materialului arată că preocupările privind analiza, conținutul și consecințele aplicării metodelor moderne de producție și de muncă merită să li se acorde o importanță deosebită nu numai pentru motivul esențial că aveau capacitatea de a propulsa economia României pe scara progresului rapid, ci și fiindcă, solicitînd criteriile științifice de organizare și de raționalizare, reprezintă o contribuție de seamă la istoria culturii și a științei. Consultarea vechii literaturi spre a ridica „din uitare“ comori ale judecăților, unele cu statut de prioritate față de cugetarea universală, relevă autentica dovadă că România era datoare să apeleze la forme moderne de exploatare a bogățiilor materiale prin raționalizare, fără de care greu putea avea loc avansul ei într-un context internațional de demaraj general. Nu mai era cu putință ca România să meargă exclusiv pe calea sa tradițională, după vechile tipare ale producției și ale muncii, dacă dorea cu tot dinadinsul să parcurgă un traseu de efort și de împliniri, către care, în mod obiectiv, chema însăși evoluția firească a societății.

Pe de alta, în fața aceleiași literaturi, cititorul se află descumpănit și neputincios în a înțelege, fără un ajutor, contradicția dintre bogăția ideilor, cu valoare și semnificații pozitive, și îngustimea aplicațiilor, ca și caracterul contradictoriu al comportării statului capitalist față de știință și tehnică.

În pofida însemnătății ei evidente și a faptului că o atare investigație era reclamată de multă vreme, putînd, în orice moment, deveni o temă-vedetă, componenta tehnico-științifică a civilizației românești în efortul interbelic de modernizare a societății a fost, paradoxal, un timp neglijată. Abia în ultima vreme, după o incitantă semnalare[5], cîteva studii au putut fi date la iveală[6], remarcîndu-se, în

---

toare, de folosirea lor cinstită și rațională, evitîndu-se pauperizarea populației prin creșterea impozitelor (Ion Ionescu, *Dările de seamă către alegătorii colegiului IV din Roman*, Iași, 1885, p. 163).

[2] Vezi, între alții, Charles Buxton Going, *Principes d'organisation industrielle*, Paris, 1922 ; P. Devinat, *L'organisation international du travail*, Paris, 1923 ; Eduard Michel, *Arbeitsvorberreitung*, Berlin, 1924 ; B. Bertrand Thompson, *Le système Taylor (Scientific management)*, Paris, 1925 ; A. Schilling, *Die Lehre vom Wirtschaften Wesen und Zusamenhänge*, Berlin, 1925 ; G. Bricard, *L'Organisation scientifique du travail*, Paris, 1927 ; P. Devinat, *L'Organisation scientifique du travail en Europe*, Genève, 1927.

[3] Vezi, între alții, Frédéric Mauro, Ph. Wolff, *Histoire générale du Travail*, II, Paris, 1960 ; A. Cățulescu, *Organizarea științifică a producției în industria textilă*, București, 1966 ; N. Marghidanu, *Organizarea științifică a producției în agricultura Franței*, București, 1968 ; Alan S. Milward, S. B. Saul, *The Economic Development of Continental Europe 1780—1870*, London, 1973.

[4] Cea dintîi aplicare a principiilor organizării științifice într-o unitate economică, de experimentare a taylorismului în Europa, a avut loc în 1907 la „Țesătoria românească de bumbac“ din Pitești. Autorul era Edmond Landauer, reprezentantul Belgiei în Comitetul Internațional de Organizare Științifică a Muncii și deținătorul unor înalte funcții în organismele de profil din lume, care, la început de secol, se afla în România, pentru cîțiva ani, și care păstra în 1927 calitatea de administrator-delegat la aceeași societate (*O aplicare a organizării științifice în industria românească*, în *BIROM*, I, 1927, 2, p. 24).

[5] M. Belea, *Preocupări de organizare științifică a producției în România perioadei interbelice*, în „Viața economică“, VI, 1968, 2, p. 6).

[6] Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980 ; I. Saizu, *Preocupări pentru raționalizarea producției și a muncii în România în perioada interbelică*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 405—429 ; I. Saizu, „*Cariera*“ con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baza unei analize realiste, judecăţile de valoare, unele aflate sub influenţa gîndirii socialiste şi comuniste despre planificare şi organizare.

Într-adevăr, sub un climat internaţional propice extinderii metodelor moderne de producţie, de circulaţie şi de schimb[7], mai cu seamă pînă la instaurarea nazismului în Germania, România, intrată în nouă epocă istorică odată cu constituirea la 1 Decembrie 1918 a statului naţional unitar, fapt care reclama soluţionarea unor sarcini fundamentale obiective pe plan economic, politic, social şi cultural-artistic, a dat curs, în modele proprii, preocupărilor de acest gen. Răstimpul dintre prima şi a doua conflagraţie mondială a secolului a reprezentat cea mai frămîntată perioadă din istoria capitalismului pe teritoriul românesc. În cadrul marilor confruntări de forţe, gîndirea burgheză a fost — observă cu justeţe N. Ivanciu[8] — serios afectată de malaxările şi schimbările petrecute la nivel naţional şi mondial, cunoscînd o evoluţie şi caracteristici dictate de modificarea modului de a concepe obiectul cercetării, de restructurarea metodelor de investigaţie, de primeniri în funcţiile utilitariste, de problematica majoră care o preocupa şi, îndeosebi, de tematica pe care o ridica dezvoltarea social-economică a României. Puternica influenţă a celei din urmă a imprimat cugetărilor burgheze particularităţi de o anumită valoare şi intensitate, „fără însă a o scoate din drumul principal pe care a mers gîndirea economică burgheză pe plan mondial... Fondul general pe care s-a grefat tabloul foarte diversificat al teoriilor şi concepţiilor economice burgheze în perioada interbelică l-a constituit dezvoltarea contradictorie a capitalismului, modificările structurii sociale şi ascuţirea contradicţiilor de clasă“ [9].

Erau raţionalizarea şi modernizarea producţiei şi a muncii o necesitate obiectivă ? Raţionalizarea, adică totalitatea procedeelor de tehnică şi de organizare destinate să asigure structura ştiinţifică a celor două elemente nu a fost un capriciu al timpului, ci o cerinţă stringentă a societăţii româneşti dornică să se alinieze cu statele dezvoltate ; ea izvora, la noi, dintr-o nevoie profundă, nu din simpla imitare a ceea ce se realiza peste hotare şi aceasta pentru considerentul esenţial că, precum aiurea, capitalismul dispunea încă de posibilităţi de a înfăptui progrese pe toate planurile forţelor de producţie, în ciuda manifestării unor tendinţe reacţionare în alte domenii. Pornind de la analiza temeinică a rolului determinant al factorului economic, Marx şi Engels relevaseră, tocmai în acest sens, că burghezia „nu poate să existe fără a revoluţiona neîncetat uneltele de producţie şi, prin urmare, toate relaţiile sociale“ [10]. La rîndu-i, V. I. Lenin demonstrase că nu se putea acţiona în spiritul progresului dacă se subestimau avansurile ştiinţei şi tehnicii, simbioza fericită dintre ştiinţă şi producţie, modificările în cunoaşterea umană, aspiraţia ireversibilă spre modernizare şi civilizaţie, că în înţelegerea adevărului incontestabil trebuie să se ţină seama de faptele precise ale realităţii, fără cramponarea în faţa teoriilor învechite, că numai apreciind situaţiile la justa lor valoare se puteau da răspunsuri exacte unor probleme complexe[11].

Atitudinea era impusă, de asemenea, de trebuinţa „unor măsuri de natură să modifice stările de lucruri pentru a salva capitalismul“ [12]. Cu alte cuvinte, în vi-

---

ceptului de plan în România (perioada interbelică), în idem, XVIII, 1981, p. 117—150 ; I. Saizu, *Opţiuni interbelice pentru raţionalizarea industriei româneşti*, în idem, XIX, 1982, p. 407—429 ; I. Saizu, *La Roumanie dans le contexte des préoccupations d'entre les deux guerres de ratiolisation de la production et du travail*, în *RRH*, XVIII, 1979, 3, p. 575—593 ; I. Saizu, *Relaţia ştiinţă—societate în gîndirea românească interbelică*, în *RdI*, 34, 1981, 5, p. 799—819 ; I. Saizu, C. Botez, *Teoretizări interbelice cu privire la valorificarea raţională a patrimoniului silvic naţional*, în *CI* (s.n.), XI, 1980, p. 533—549.

[7] Vezi la I. Saizu, *Cu privire la relaţiile economice ale României între anii 1922 şi 1928*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 309—333 ; V. M. Ioachim, *Politica de izolare economică a statelor europene*, în „Revista generală de comerţ şi contabilitate“, XXIII, 1934, 9, p. 461.

[8] N. Ivanciu, *Opinii cu privire la gîndirea economică burgheză din România interbelică. Problematică şi caracteristici*, în „Lupta de clasă“ XLVIII, 1968, 2, p. 111.

[9] *Ibidem*, p. 111—112.

[10] K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese*, I, ed. III, Bucureşti, 1966, p. 17.

[11] V. I. Lenin, *Opere complete*, 31, ed. II, Bucureşti, 1964, p. 136.

[12] N. Ivanciu, *op. cit.*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziune burgheză, modernizarea producţiei şi a muncii avea drept ţel, în afară de cîştigul pe linie economică şi socială, „corectarea" regimului capitalist pentru a-i prelungi existenţa în timp. Să reţinem ca argument şi faptul că lupta din răsputeri a statului pentru a-şi salva organismul economic printr-un intervenţionism tot mai accentuat nu a putut duce, în toate cazurile, la rezultatele scontate. De aici, necesitatea unor măsuri radicale, impunîndu-se în cele din urmă limitarea economiei liberale şi fondarea uneia ordonată, dirijată.

Organizarea a fost apreciată, în consecinţă, un imperativ [13]. După 1 Decembrie 1918 — sublinia pe drept cuvînt Gr. Antipa — România s-a găsit „în faţa celei mai importante probleme ce i s-a prezentat vreodată, acea a organizării noului său stat şi a stabilirii liniilor mari a dezvoltării sale în viitor" [14]. O atare chestiune fundamentală, care trebuia să asigure poporului cele mai favorabile condiţii de existenţă şi de propăşire nu se putea rezolva prin improvizaţii geniale şi inspiraţii de moment, ci „printr-o muncă intensă bazată pe ştiinţă şi pe învăţămintele ei" [15]. Acreditat la teza de factură utopică pentru acele vremuri că poporul era chemat să decidă singur asupra destinului său, Gr. Antipa stăruie pe nevoia, ideală de altfel, pregătirii speciale a fiecărui cetăţean, mai cu seamă că o atare educaţie nu putea fi primită nici în şcoală, „părăsită" de timpuriu, nici de la partidele politice, ale căror probleme, prea unilaterale, exprimau anumite categorii de interese [16]. „Numai omul de ştiinţă, avînd ca unică preocupare cercetarea şi expunerea obiectivă a adevărului — scria el pe linia unor ecouri tardive ale scientismului — este singurul care are îndatorirea de a îndeplini astăzi acest rol important" [17].

În consecinţă, s-au fondat institute, asociaţii şi cercuri de studii în care şi-au făcut loc doctrinele reformismului burghez, sprijinite foarte adesea pe ideea intervenţionismului de stat, cu elemente caracteristice din perioada capitalismului premonopolist, dar şi cu componente aparţinînd dirijismului. În noul cadru, chiar unii din adepţii liberalismului au făcut concesii noilor orientări şi, ca neoliberali declaraţi, l-au studiat asiduu pe Keynes [18]. Cîştiga astfel teren teza că de cantitatea şi de calitatea modernizării şi a organizării, de facultatea de asimilare şi de inteligenţa indivizilor atîrna cantitatea şi calitatea muncii şi a producţiei, însăşi procesul de raţionalizare şi progresul.

Motivaţia în asemenea direcţie se multiplica prin aceea că munca productivă, pe lîngă însuşirile naturale, depindea de sistemul economic, de progresivitatea factorului demografic, de climat, de creşterea şi diferenţierea necesităţilor, mai ales de educaţia ei. Din însuşirea respectivă, O. C. Tăslăuanu a conchis că, „cu cît munca poporului nostru va fi rodnică, cu atît se va apropia mai repede de realizarea problemelor ce-i stau în faţă" [19] şi aceasta pentru trainicul motiv că în faza economiei naţionale orice muncă inutilă sau risipă de efort prin lipsa mijloacelor de coordonare şi de structurare a ei semnifica „o pierdere, o anihilare a unei părţi din avuţia naţională. Continuitatea muncii şi munca metodică, călăuzită de ştiinţă şi de disciplină sînt singurele căi ce duc la o bună organizare a ei în vederea producţiei" [20]. Apreciind că ordonarea muncii fizice şi intelectuale era „hotărîtoare în politica economică a statului" [21], Tăslăuanu a recomandat un regim nu numai la prestaţie, ci şi de apreciere a ei, de recunoaştere a valorii ce o reprezintă.

Un atare punct de vedere se conjuga perfect cu cel exprimat în 1919 de D. Gusti : „Consolidarea şi progresul unui stat democratic, oricare ar fi el, mare ori mic, atîrnă de două mari condiţiuni — de modul cum e condus şi de calitatea cetăţenilor ce-l compun" [22]. După cum uşor se poate observa, nici unul din con-

---

[13] M. Manoilescu, *Doctrinele şi teoriile noastre în lumina criticii*, în *AES*, XX, 1937, 3—5, p. 35.

[14] Gr. Antipa, *Problemele evoluţiei poporului român*, Bucureşti, 1919, p. V.

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem*, p. V—VI.

[17] *Ibidem*, p. VI.

[18] N. Ivanciu, *op. cit.*, p. 112

[19] O. C. Tăslăuanu, *Producţia. Un program economic. Epoca guvernului Averescu, 1920*, Cluj, 1924, p. 20.

[20] *Ibidem*, p. 23.

[21] *Ibidem*, p. 22.

[22] D. Gusti, *Apelul făcut în aprilie 1918 cu prilejul întemeierii Asociaţiei pentru studiul şi reforma socială*, în „Arh. pentru şt. şi ref. soc.", I, 1919, 1, p. 292.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temporanii „consultaţi" nu a pledat în organizarea ştiinţifică a muncii fizice şi intelectuale pe modificarea regimului politic şi pe asocierea tuturor factorilor sociali la dreptul de proprietate, asupra mijloacelor de producţie şi de consum, la repartizarea echitabilă a avantajelor civilizaţiei.

Chiar cu aceste limite, conceptul de modernizare fusese admis în complexul vieţii ca problemă care, pretutindeni şi cu orice ocazie, primează şi condiţionează, ca „elementul care determină şi influenţează celelalte manifestări sociale şi culturale"[23]. A mobiliza şi a organiza toate forţele care hotărăsc sporul maxim de producţie, de productivitate şi de venit în fiecare ramură de activitate economică, a pune în valoare bogăţiile naturale ale solului şi ale subsolului, a pregăti profesional şi a utiliza raţional forţa de muncă, a repartiza produsele şi beneficiile în raport de cantitatea şi de calitatea muncii prestate constituiau — în viziunea lui O. C. Tăslăuanu — un ideal firesc spre care tindea orice stat modern, inclusiv România[24].

Aidoma lui, N. Titulescu considera ca necesitate stringentă organizarea producţiei pe baze economice noi, largi şi variate, care, punînd în valoare avuţiile naturale ale ţării şi utilizînd toată oferta muncii, să aibă ca efect incontestabil o repartiţie mai echitabilă, iar ca ţel principal sporirea produsului naţional, a cărui importanţă era atît de mare încît, fără acesta, „sîntem siliţi să mărturisim fragilitatea forţată a politicii noastre de intervenţiune"[25]. Productivitatea muncii avea şansa de a spori numai prin acţiunea unui complex de factori : isteţimea lucrătorului, aplicarea metodelor tehnice, organizarea fără cusur a muncii, întrebuinţarea unui utilaj perfecţionat, înlocuirea efortului fizic prin supunerea şi folosirea forţelor naturii şi a celor mecanice[26].

Din atare exigenţă s-a extins[27] una dintre cele mai avansate teze ale gîndirii româneşti interbelice : necesitatea coordonării economiei naţionale, care, conjugată cu întărirea rolului intervenţionist al puterii centrale şi cu influenţa ideilor socialiste despre planificare, era menită să contribuie substanţial la satisfacerea, în primul rînd, a intereselor marii burghezii. În consecinţă, s-a propus constituirea unui Oficiu Special al Economiei Naţionale cu îndatorirea de a studia, coordona, sistematiza şi armoniza activitatea tuturor departamentelor şi factorilor de producţie interesaţi, de a fixa directivele, de a dispune de măsuri şi de a supraveghea executarea lor. De asemenea, organul respectiv urma să investigheze trebuinţele fiecărei ramuri economice şi să stimuleze crearea de organizaţii şi întreprinderi pentru punerea grabnică în valoare a izvoarelor de bogăţie[28]. Alţii l-au denumit Consiliul Economic Naţional, cu sarcina de a asigura controlul organizării şi funcţionării întreprinderilor cointeresate, fie direct, fie prin delegaţii săi din diferite consilii, de a centraliza datele experimentale spre a fi ţinute în seamă la elaborarea de noi norme legislative şi tehnice. În componenţa lui urmau să intre cei mai buni economişti, tehnicieni, jurişti, delegaţi ai statului, ai Camerelor de comerţ,

---

[23] Şt. C. Cunescu, *Mîna de lucru în producţia naţională*, Bucureşti, 1925, p. 3.

[24] O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 3—4.

[25] *Discursul domnului Nicolae Titulescu rostit în ziua de 20 aprilie 1914 în Adunarea deputaţilor cu ocazia discuţiunii revizuirii Constituţiei*, Bucureşti, 1914, p. 8.

[26] O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 21.

[27] Că nu era vorba de un artificiu de concept sau de o creaţie interbelică, ci de o teză ce-şi avea geneza în gîndirea unor personalităţi încă din secolul trecut, o atestă, între altele, faptul că la al doilea congres economic (Iaşi, 6—8 ianuarie 1884), M. Minovici a demonstrat că „ne trebuie *un plan*, un program şi, pentru a-l obţine trebuie să ne hotărîm odată a stabili bine aceia ce voim şi aceia ce trebuie să facem pentru a rupe de la ochii ţării acel văl de păianjeni care, împiedicînd-o de a vedea limpede în mersul economic, aci o face să stea pe loc, aci o duce înainte, aci o duce înapoi, sleindu-i toate resursele şi puterile muncii fără perspectiva de a ajunge vreodată la punctul ce şi-a propus a ajunge" *(Al doilea Congres...*, p. 51—52).

[28] Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă a economiei naţionale şi remedierea ei*, Bucureşti, 1923, p. 46—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de industrie și de muncă, ai asociațiilor profesionale și ai comisiilor parlamentare [29]. S-a recomandat și crearea imediată a unei Administrații Speciale a Economiei Naționale, care să răspundă nevoilor presante de organizare perfectă a producției și a muncii, punerii în valoare a bogățiilor, structurării comerțului, satisfacerii consumului intern și asanării financiare a statului [30]; ea trebuia să aibă libertatea de inițiativă și să fie investită cu largi puteri de execuție, cu concentrarea de specialiști din toate ramurile de activitate, admițîndu-se ca în compartimentele deficitare sub acest raport elementele calificate să fie aduse din străinătate. Mai tîrziu, opinîndu-se că Consiliul Superior Economic era „singura instituție menită... să ne scoată din vîrtejul de contradicții economice în care se zbat guvernele" prin criza din anii 1929—1933, care a pus și mai mult în evidență neajunsurile capitalismului, s-a cerut includerea acestui organ în Constituție pentru ca „nimeni să nu se mai poată atinge de el" [31]. Pe funcția „împăciuitoristă" a consiliului scontase și economistul Gh. N. Leon care consemna că acesta, devenit un imperativ categoric [32], trebuia să aducă cu sine „o armonizare de interese, o împăcare a forțelor contradictorii și o supunere a lor intereselor generale ale națiunii" [33]. Pe de alta, în condițiile în care primejdia externă amenința grav integritatea statului, s-a reclamat, din considerentul că numai *unitatea de conducere* garantează posibilitatea organizării eforturilor, crearea unui Stat Major Economic, care, în calitate de organ central superior, să aibă menirea de a îndruma, coordona și dirigui producția de război. Organul respectiv corespundea, implicit, caracterul dirijat, planificat al economiei de război, cu neputință de conceput într-o ordine liberală [34].

Rosturi modernizatoare își asumase și Institutul Român de Organizare Științifică a Muncii (I.R.O.M.), înființat la 3 februarie 1927 nu datorită conduitei puterii centrale, ci inițiativei particulare. Se cuvine de precizat că, în opoziție cu unele state europene care au căutat să aplice în mod mecanic taylorismul, ceea ce a incumbat numeroase eșecuri, mișcarea pentru organizarea științifică în România, conștientă că „nu ne putem îmbrăca în haina croită gata pe corpul altora" [35], s-a axat — și acesta este un atribut demn de reținut — pe necesitatea de a ține seama de realitățile și circumstanțele naționale, de afirmarea necesităților proprii, care, singurele, pot duce la o metodă românească, ferită de dibuieli.

Cînd criza economică din 1929 a zguduit lumea capitalistă, nedumerirea avea să pună stăpînire chiar pe cele mai limpezi și mai optimiste cugetări. N. Titulescu, în conferința rostită la 19 noiembrie 1930 la Universitatea din Cambridge, mărturisea că asistă la nașterea altei lumi, fără a-i percepe complet conturul, că, mai mult ca oricînd, epoca respectivă reprezenta „un amestec de adevăruri vechi, destinate să moară, și de adevăruri noi, însă neîndeajuns de clare" [36]. În Germania, sociologul și economistul W. Sombart prevăzuse trei soluții de ieșire: a) întoarcerea la economia liberală, individualistă; b) rămînerea economiei în starea în care se afla; c) îndreptarea către o economie dirijată [37]. Criza convinsese pe mulți de imposibilitatea revenirii la trecut, mai cu seamă că în primul deceniu de după conflagrație tentativa pentru reinstaurarea vechii economii liberale se încheiase cu un eșec. Mai curînd, șocul provocat de criză a condus la o „revoluție" în concepția economică, al cărei spirit cu geneza îndeosebi în doctrina științifică a economistului

---

[29] M. N. Constantinescu, Al. Velescu, M. N. Pesseacov, *Memoriu privitor la cointeresarea statului la întreprinderile de valorificare a avuției naționale*, București, 1921, p. 3.

[30] Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 11.

[31] V. Scărlătescu, *Îndrumarea politicii economice românești prin înființarea unui Consiliu Superior Economic*, în „Curierul financiar", VI, 1936, 3, p. 178.

[32] Gh. N. Leon, *Consiliul Superior Economic*, București, 1936, p. 3.

[33] *Ibidem*, p. 7.

[34] I. Veverca, *Statul Major Economic. Necesitaeta, rolul și organizarea sa pentru pregătirea economiei de război*, în „Independența economică", XXIII, 1940, 1—2, p. 58.

[35] Apud. M. Belea, *op. cit.*, p. 6.

[36] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 341.

[37] Apud Gh. N. Leon, *Economie politică și politică economică*, București, 1943, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

englez J. M. Keynes, se caracteriza prin preferința pentru o organizare comprehensivă a economiei naționale sub raportul planificării[38]. Nu e de mirare deci — avea să se sublinieze — că s-a justificat „orice încercare de creare, fie și în domeniul filosofiei sau al moralei pure, a unei ordini economice noi, cum și a unei concepții epistemologice despre o asemenea lume, pe care sîntem datori s-o simțim în devenire"[39].

Tustrele soluții propuse de Sombart au fost analizate la noi din punctul de vedere al intereselor României. În pofida eșecurilor, unii au afirmat că liberalismul, ca gîndire „unitară, logică, creatoare și ferment în acțiune", era singurul capabil „să ducă mai departe popoarele civilizate pe drumul de progres pe care și l-au deschis de milenii"[40]. În acest caz, totul trebuie să se reducă la un program care, din punct de vedere financiar, să cuprindă buna gospodărire a banului public, desființarea cheltuielilor inutile, simplificarea raporturilor dintre contribuabili și fisc, iar sub raport economic să asigure îndrumarea rațională a agriculturii și a industriei prin coordonarea tuturor energiilor și prin canalizarea lor spre interesul colectivității[41]. Se încerca astfel să se conteste nu numai ideologia socialistă, ci și economia dirijată, chiar ca soluție a „salvării" capitalismului, una confundată voit cu cealaltă din dorința de a apăra cu orice preț liberalismul.

Cum prima soluție era considerată depășită, iar a doua nu a putut înflăcăra pe nimeni, ultima dezlegare propusă de Sombart, acea a economiei dirijate, avea să fie plasată în centrul preocupărilor. Fără a avea nimic cu comunismul, conceptul de dirijism era considerat realmente „capabil" de a învinge criza, de a îmbogăți rapid și efectiv statul[42], de a respecta și apăra proprietatea privată, de a reglementa venitul posesorului și al societății[43]. În vreme ce unii demonstrau compatibilitatea economiei dirijate cu principiile capitalismului[44], dar și incompatibilitatea ei cu democrația[45], alții relevau că dictaturile întrețin în mulțimile flămînde *„iluzia justiției distributive a bunurilor prin chibzuieli de politică și demagogie* purtînd titulatura pompoasă de «economie dirijată»"[46], care împingea în ultimă instanță la dictatură economică și politică"[47].

Pentru dirijarea vieții economice pe bază de plan nu era necesar, în concepția voit derutantă a unora, de a recurge la intervenționismul de stat sau la instaurarea ordinii socialiste, deoarece concentrarea capitalistă și organizarea profesională „au creat" bazele necesare. De aici și afirmația că economia dirijată e o formă de socialism.

Contemporanii lucizi au apreciat că, la prima vedere, între cele două sisteme ar fi asemănări. În realitate, concepțiile se diferențiau, întrucît socialismul „nu preconizează, pur și simplu, o extindere a atribuțiunilor puterilor centrale în viața economică, ci consideră ca inevitabilă schimbarea radicală a regimului proprietății"[48]. Socialismul — avea să se afirme cu justețe — se deosebește de economia dirijată și prin scop, deoarece urmărește schimbarea ordinii sociale prin ridicarea muncitorului pe primul plan, pe cînd economia dirijată nu tindea decît să evite o catastrofă, ale cărei urmări s-ar măsura, ca gravitate, „nu numai prin ruinarea unor ramuri de producție, dar chiar prin prăbușirea actualei ordini economice capi-

---

[38] „Dimineața", 2 decembrie 1930.

[39] Barbu Solacolu, *Despre nevoia unei concepții noi în economie*, în *AES*, XXI, 1938, 1—3, p. 269.

[40] I. Constanțiu, *Economia dirijată și gîndirea contemporană*, în „Libertatea", IV, 1936, 23, p. 364.

[41] Gh. N. Leon, *Economia politică...*, p. 179.

[42] D. Rădulescu, *Introduction à l'économie dirigée en sept leçons*, Paris, 1937, p. 127.

[43] *Ibidem*, p. 55.

[44] St. J. Popescu, *Problemele unei economii dirijate în România*, București, 1939, p. 37—43.

[45] *Ibidem*, p. 23.

[46] N. Dașcovici, *Separația politicului de economic*, București, 1934, p. 35.

[47] „Universul", 15 august 1934; vezi și I. Răducanu, Gr. Mladenatz, *Curente economice actuale*, București, 1934, p. 46.

[48] P. I. Ivan, *Către o nouă ordine economică*, în „A.L.A.C.I.", VI, 1935, 4—5, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taliste"[49]. Cu alte cuvinte, economia dirijată acționata în spirit capitalist, pentru conservarea orînduirii.

Odată cu lansarea uneia sau alteia din soluțiile de modernizare, teoreticieni ai clasei dominante s-au grăbit să exagereze rolul burgheziei și să-i proslăvească „integrala" capacitate de a perfecționa societatea. Idealizînd raționalizarea, de pildă, apologeții capitalismului căutau să scoată din vizor partea incurabilă a orînduirii. Astfel, Șt. Zeletin aprecia neoliberalismul drept *„forma concretă sub care se realizează concepția socialistă despre revoluția socială"*[50]. Înlocuind anarhia cu organizarea, neoliberalismul — căuta să convingă același ideolog — „aducea revoluția socială visată de Marx, cu deosebirea că această revoluție nu e bruscă, cum își închipuise marele gînditor, ci e lentă; ea cuprinde o perioadă istorică proprie"[51]. Luînd în considerare că prin vastul proces de organizare capitalismul își săpa singur groapa, că ora sa de pe urmă avea să sune numai atunci cînd își va încheia grandioasa operă de structurare, stabilind o „desăvîrșită" coordonare între puterea de producție și nevoile sociale, Zeletin cerea cu stăruință ca nici o mișcare socială să nu stingherească burghezia în exercitarea rolului ei.

Convingerea că societatea se putea salva din merasm a făcut și pe alții să exalte capacitatea noilor concepții. Numai un capitalism ordonat, creat prin libera voință și capabil de a se organiza singur poate — se declara entuziast — *„să corespundă acelei meniri de a elibera economia de criza de azi, de a ameliora efectele crizelor viitoare inevitabile și de a asigura economiei o dezvoltare cît mai neturburată de dezechilibrări"*[52], că nu putea fi vorba „de un apropiat sfîrșit sau de un declin", că, dimpotrivă, la noi, „în cel mai pur regim", capitalismul, cu stabilitatea asigurată și cu estomparea variației dezordonate a prețurilor, „își deschide drumul către apogeu"[53]. Mai mult, apologeții au tins să înrădăcineze convingerea că rosturile economice ale burgheziei nu s-au „dezactualizat" în cadrul creat la 1 Decembrie 1918, ci au primit numai schimbări de accent[54], în primul rînd misiunea „specifică" de organizare a muncii[55]. Privită prin această prismă, s-a putut trage lesne concluzia indispensabilității ei, altminterea s-ar naște *„dezorganizarea, haosul și ruperea tuturor zăgazurilor sociale"*[56]. Pe același ton, s-a „demonstrat" că civilizația capitalistă nu poate exista decît în cadrul *„perspectivelor infinite"*, dispărînd cînd se va încheia grandioasa operă de organizare[57], că destinul României se împletea și se confunda cu al burgheziei, că slăbirea și diminuarea rolului ei însemna „micșorarea statului în formele sale de viață", că tăria și progresul erau „indisolubil legate de puterea, de energia și strălucirea burgheziei românești"[58]. Cu asemenea exaltare, nu e de mirare că unii au crezut în „nemurirea capitalului" și în „renașterea burgheziei"[59].

Exagerările au primit cuvenita replică din partea organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare. Și tot acestea au subliniat cu vădită motivare istorică însemnătatea și limitele procesului de modernizare sub regim capitalist. Spre meritul său, proletariatul român și-a exprimat încă de timpuriu, în raport cu propriile interese, prețuirea față de doctrinele moderne de fabricație și de desfacere și aceasta pentru considerentul esențial că deschideau larg poarta spre accelerarea progresului și civilizației. În programul *Ce vor specialiștii români?* elaborat în 1886, în contextul analizării temeinice și limpezi a situației țării, se con-

---

[49] *Ibidem.*

[50] Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 86.

[51] *Ibidem.*

[52] I. Diamant, *Economia liberă și dirijată*, în *BIROM*, VII, 1933, mai-iulie, p. 80.

[53] R. Colorian, *Apogeul capitalismului*, în „Democrația", XXI, 1933, 6—7, p. 13, 18.

[54] M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 122.

[55] *Ibidem*, p. 124.

[56] *Ibidem*, p. 370.

[57] V. Jinga, *România în fața prefacerilor*, în „Observatorul social-economic", II, 1932, 3—4, p. 240.

[58] G. Strat *Destinul burgheziei românești*, în „Liberattea", I, 1933, 1, p. 9.

[59] S. Marino, *Capital și capitalism*, în „Bursa", XXXII, 1933, 1479, p. 282, 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chidea că nu există decît o singură soluţie : *organizarea raţională a producţiei*[60], ca necesitate obiectivă, fără de care greu se putea concepe avansul rapid al societăţii. Şi tot socialiştii relevaseră, spre prestanţa lor, că nu burgheziei, ci poporului muncitor îi revenea sarcina de a o pune în practică în folosul tuturor[61].

Dar chiar în condiţiile practicării ei de către clasa dominantă, mişcarea muncitorească, acuzată pe nedrept ca adversară din principiu a raţionalizării[62], trebuia — potrivit aprecierilor lui I. Mirescu, secretar general al C.G.M. — să joace un asemenea rol încît avantajele să fie de partea sa şi a întregii colectivităţi consumatoare, sub forma creşterii salariilor şi a reducerii orelor de lucru, a legiferării, în prealabil, a minimului de remunerare şi de ajutor de şomaj, a constituirii consiliilor muncitoreşti pe întreprinderi, a asigurării dreptului de control asupra gestiunii unităţilor raţionalizate şi a participării la beneficii[63]. Prin urmare, metodele moderne de producţie trebuiau să ţină cont de sentimentele şi de voinţa oamenilor muncii, fără acceptul cărora nu se puteau realiza. Mai mult, se făcuse cu temei observaţia că organizarea ştiinţifică a muncii nu se considera rezolvată prin înfiinţarea unui organism, că pentru aceasta trebuie schimbată radical mentalitatea reacţionară a patronatului din ţara noastră[64].

La rîndul său, P.C.R. a învederat că, impusă în condiţiile unei tehnici scăzute şi a salarizării insuficiente, raţionalizarea, deşi pozitivă, constituia o cale de intensificare a exploatării maselor, de creştere a profitului burgheziei; prin aceasta, preocupările şi efortul de introducere a ei dobîndeau un pronunţat caracter nociv. „Oligarhia — releva în acest sens un ziar muncitoresc — zbiară ca din gură de şarpe că trebuie mărită producţia... ea voieşte mărirea producţiei prin extenuarea clasei muncitoare, obligînd-o să lucreze cît mai mult... Aceasta se numeşte... «organizarea ştiinţifică a muncii»“[65]. De asemenea, luînd în considerare diferitele sisteme de raţionalizare capitalistă, Congresul V al P.C.R. a arătat că organizarea ştiinţifică a muncii „s-a introdus şi se introduce în condiţiile unei tehnici cu nivel scăzut, s-a făcut printr-o exploatare deosebit de hrăpăreaţă a puterii de muncă“[66]. Accentuarea exploatării avea loc însă şi în împrejurările în care s-a procedat, la noi sau aiurea, la aplicarea metodelor în regim de tehnică avansată. Studiind fenomenul, V. I. Lenin a arătat în 1918 că marele capital, creînd sisteme de organizare a muncii ce reprezentau ultimul cuvînt în structurarea ştiinţifică a producţiei, îndeosebi taylorismul, care includea în sine un uriaş progres al cunoaşterii, oferea metode capabile de a fi preluate şi însuşite de proletariat, de masele muncitoare în vederea întocmirii unei evidenţe şi a exercitării controlului asupra producţiei, ca şi a ridicării productivităţii în baza analizării chibzuite a procesului de fabricaţie[67]. Acest element pozitiv era însoţit de unul negativ ilustrat de faptul că procedeele respective se aplicau în atmosfera robiei capitaliste, servind drept mijloc pentru a stoarce din muncitori, retribuţii la acelaşi nivel, o cantitate dublă sau triplă, fără a ţine cîtuşi de puţin seama de posibilităţile biologice şi de prejudiciile pe care le puteau crea organismului lor[68].

Dezbaterile pe plan programatic, menite să asigure refacerea şi avansul societăţii prin raţionalizare şi modernizare, proces de pe urma căruia avea de profitat cel dintîi burghezia, dar şi masele consumatoare odată cu sporirea rentabilităţii şi cu scăderea preţului de cost, s-au mărginit în mare parte la afirmaţii, demonstraţii şi propagandă de principii. Tezele privind modernizarea dinamică a statului au traversat deceniile interbelice, multiplicîndu-şi an de an argumentele, în covîrşitoare măsură în raport cu ceea ce societatea aştepta. Expansiunea lor a cunoscut însă sincope după instaurarea nazismului la putere şi, îndeosebi, în anii celei de a doua

---

[60] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România (1879—1892)*, Bucureşti, 1973, p. 360.
[61] *Ibidem*, p. 361—371.
[62] P. P. Dulfu, *Şomaj şi raţionalizare*, în *BIROM*, II, 1928, 2, p. 17.
[63] I. Mirescu, *Raţionalizarea*, în „Viaţa sindicală“, V, 1928, 4—5, p. 70.
[64] *Ibidem*, p. 71.
[65] „Viaţa muncitoare“, 2 octombrie 1927.
[66] *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929—1933*, Bucureşti, 1955, p. 323.
[67] V. I. Lenin, *Opere complete*, 36, Bucureşti, 1965, p. 151.
[68] *Ibidem*, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conflagraţii mondiale. Contagiunea tezistă privitoare la modernizarea pe baza criteriilor ştiinţifice a fost drapată de un limbaj precis, matematizat, însoţită de demonstraţii persuasive şi aglutinări de informaţii.

În acest mod, gîndirea progresistă a sondat în trebuinţele sociale, căpătînd valenţe de durată şi de prestanţă. Fiind concordant cu imperativele epocii, efortul ştiinţific a determinat ca modernismul să apară ca o emanaţie prolifică a militantismului social. Prin aceasta, ştiinţa îşi exercita drepturile şi făcea o tentativă sistematică de aşezare modernă a alcătuirilor. Avînd obsesia preciziunii şi un optimism persistent prin justeţea lui, omul de ştiinţă şi-a păstrat convingerile cihar în anii de impas economic, în vreme ce factorul politic burghez, intrat în recesiune morală, îşi tempera entuziasmul pînă la dezacord.

Se cuvine precizat că, dacă din punct de vedere teoretic, multe din prescripţiile programatice au avut esenţă de durată, acumulîndu-se o sumă de elemente utile dezvoltării mai rapide şi moderne a economiei şi a statului, sub raport practic, procesul nu a primit amploarea scontată de combatanţi şi nu a îmbrăcat caracterul unui fenomen larg. Dintr-un motiv sau altul, între care rolul nefast al politicianismului, efortul modest al burgheziei de a provoca o desprindere decisivă a României din stadiul de subdezvoltare a fost departe de a reflecta atributele avansate ale gîndirii. G. Leon relevase tocmai în acest sens că politicienii „tortureazå viaţa economică, ea se răzbună, dar răspunderea cade asupra... economiştilor“ [69].

Faptul se datora şi conjuncturii internaţionale nefavorabile, îndeosebi după venirea lui Hitler la putere, ceea ce a pus economia naţională în faţa unor nevoi stricte de apărare. În acest fel, burghezia, cu toate că era conştientă de valoarea practică a organizării ştiinţifice, nu a putut, din cauze obiective şi subiective, să beneficieze substanţial, în interes de clasă, dar şi pentru progresul general al statului, de una din cele mai avansate idei ale periaodei interbelice. Lipsită de o bază materială corespunzătoare, gîndirea românească, deşi impresionabil de fecundă şi de variată, prin teze chiar originale şi prioritare în raport de scara mondială, nu a putut contribui la modernizarea activtăţilor sociale în măsura în care a sperat. Palide în faptă, problemele şi-au găsit condiţii optime de împlinire în zilele noastre.

Preceptele formulate în perioada de mari confruntări şi de legitime aspiraţii de progres rămîn bunuri cîştigate pentru tezaurul culturii naţionale, care, tocmai pentru că au fost enunţate de o gîndire robustă, ancorată în realităţi, a putut sta la baza unor importante măsuri luate în perioada postinsurecţională, arătînd că, în această privinţă, după 23 August 1944, nu s-a plecat de pe un teren virant. Contemporaneitatea este chemată să demonstreze, la noi şi aiurea, în acest sfîrşit de mileniu, „superioritatea raţionalizării socialiste, care vizează eliminarea neajunsurilor izvorînd din relaţiile de exploatare şi asuprire“ [70], din raţionalizarea de tip capitalist, care şi-a dezvăluit, cu toate perfecţionările, limitele ideologice.

Procesul elaborării unui tratat de istoria ştiinţei sau de extindere a lucrării monografice referitoare la trecutul gîndirii noastre economice nu are decît de cîştigat din reexaminarea critică a tradiţiilor existente în acest domeniu, tradiţii în care viziunea socialistă şi comunistă asupra procesului de modernizare a producţiei şi a muncii, în genere asupra societăţii româneşti, fundamentată prin prisma strategiei şi tacticii clasei muncitoare, a cîştigat valenţe şi formulări de marcă, adăugîndu-se tuturor preocupărilor şi teoretizărilor realiste care ţinteau la desprinderea statului român de stadiul de subdezvoltare.

JUDGEMENTS CONCERNING THE MODERNIZING OF INTER-WAR ROMANIA

SUMMARY

The necessity of estimating the Romanian preocupations of modernizing the methods of production, of circulation and exchange becomes certain in the process of relevating the branches that honour the economic and social inter-war thinking.

[69] G. Leon, *Ideile politice şi faptele economice*, în „Analele economice şi statistice“, XVII, 1934, 7—9, p. 43.

[70] Călina Mare, *Aspecte filosofice ale relaţiei dintre creativitate şi revoluţia ştiinţifică şi tehnică*, în *Revoluţia ştiinţifică-tehnică şi modernizarea forţelor de producţie*, Bucureşti, 1976, p. 203—204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

When the readers, informed or not, runs through the literature of that period of time. he finds himself delighted of the uncommonly high rate of intellectual effort of placing the Romanian state, with all material and spiritual activities, among the developed countries, an effort, desired national, that had, as a common denominator, the aspiration to a maximum of efficiency. In fact, the direction imprinted to those judgements must not surprise, beeing natural and in full accord with the activism of the Romanian spirituality's movement, even in the modern era, but esspecially with the major commandments of the national unitarian state.

The scientific organizing of production and of labour — a matter widely discussed in the whole world — determined the former and the present very rich literature. The examining of the first documentary sources in our country demonstrates, on one side, the existence of a lode of intelligence with a value and a wideness that are not to be found not even in the history of some states having a more ancient industrial tradition and, on the other side, demonstrates very strongly that the Romanian thinking was at the same level, not only with the similar world precepts in the field of modernizing the production and labour. but, that in certain aspects, our country had the priority even in practice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNIVERSITATEA DIN CLUJ ÎN SERVICIUL NAȚIUNII (1919—1940, CLUJ-SIBIU. 1940—1944)

DE

VASILE PUȘCAȘ

Făurirea statului național unitar român — 1 decembrie 1918 — a creat cadrul favorabil realizării idealului universității românești la Cluj. Acesta a fost propus imediat factorilor răspunzători pentru destinele politice ale Trasilvaniei și ale întregii României[1]. Mobilizarea intelectualității române a atins intensitate sporită între anii 1918—1920 cînd s-a procedat la reorganizarea Universității din Cluj, s-au deschis cursurile în limba română și s-a inaugurat oficial noua citadelă a învățămîntului superior[2]

În opinia contemporanilor și a istoriografiei, evenimentul înființării Universității românești din Cluj este situat printre realizările epocale din perioada postbelică. Acea „operă de revoluție, înfăptuită cu mijloace revoluționare"[3], cum o califica Vasile Pârvan, s-a născut într-o vreme de splendidă efervescență constructivă și avînd la bază un robust optimism. De aceea s-a solicitat o instituție care încă de la început să depășească stadiul celei antebelice, chiar să constituie un model și să regenereze și activitatea celorlalte universități din România. Într-un articol din martie 1919, intitulat *Universitatea Ardealului*, Iosif Popovici ținea să sublinieze că „universitatea aceasta trebuie să fie cetatea culturii românești, de aici au să pornească ideile cele mari ale civilizației omenești, aici trebuie să se închege chiagul culturii noastre și aici trebuie să ne curățim sufletul de zgura trecutului și să ne întărim energia vieții noastre culturale. De azi înainte nu mai e scuză — susținea același cărturar — că nu s-a putut face cultură, de azi înainte trebuie să o facem. Universitatea trebuie să fie templul culturii, iar nu azilul ei"[4]. Avînd în vedere trebuințele Transilvaniei, Universitatea din Cluj promitea, totodată, să contribuie prin știință și cultură la afirmarea României moderne, la înscrierea spiritualității naționale în universitate.

Reorganizarea Universității din Cluj, după terminarea primului război mondial, a fost o lucrare de mari proporții, întinzîndu-se pe o perioadă care a durat aproape toată epoca interbelică. Aceasta pentru că atît în proiectul fondatorilor Universității românești din Cluj cît și în activitatea următoarelor generații de universitari clujeni s-a urmărit continua perfecționare, modernizare și acomodare a învățămîntului superior la cerințele economice, sociale, culturale ale țării[5]. Într-un asemenea context de preocupări, două erau problemele care conduceau gîndirea și acțiunea întemeietorilor noii instituții academice : 1) a construi o universitate cu adevărat modernă ; 2) a o organiza pe măsura celor mai înaintate concepții și orientări despre universitatea contemporană

---

1 Vasile Pușcaș, *Proiecte de organizare a Universității din Cluj (1919)* în *Civilizație medievală și modernă românească*. Îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 301.

2 Vezi la Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, I, Cluj-Napoca, 1980, p. 46—155 ; Vasile Pușcaș, *Însemnătatea și semnificația înființării Universității românești din Cluj și opinia internațională*, în *SUBB*, Historia, XXV, 1, 1980, p. 39—63.

3 Vasile Pârvan, *Universitatea națională a Daciei Superioare*, Cluj, 1928, p. 50.

4 „Patria", 1919, I, nr. 20, p. 1.

5 Vasile Pușcaș, *Proiecte de organizare a Universității din Cluj (1919)*, în *loc. cit.*, p. 312—313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rostind prelegerea inaugurală *Datoria vieţii noastre* (3 noiembrie 1919) profesorul Vasile Pârvan trasa tocmai drumul prevăzut să-l urmeze Universitatea din Cluj, întregul învăţămînt universitar din România. Făcînd o critică vehementă concepţiilor „mecanice, militariste şi triviale" despre şcoală, deoarece acestea urmăreau „uniformizarea gîndului şi regulamentarea creării"[6] transformînd instituţiile de învăţămînt în adevărate fabrici de eliberare a diplomelor, cel care a inaugurat cursurile Universităţii româneşti din Cluj acorda acesteia un rol întreit: 1) a da studenţilor o cultură specială literară, ştiinţifică, artistică, social-politică-economică; 2) a forma caractere, printr-o educaţie bazată pe o concepţie unitară despre lume; 3) a promova ştiinţa, literatura şi arta — „pure şi aplicate" —, prin activitate creatoare originală, desfăşurată în „institute de aplicare". Această triadă era considerată ca fiind absolut necesară — în argumentaţia savantului român — pentru îndeplinirea ţelului suprem al universităţii, exprimat prin dezideratul „spiritualizării vieţii marelui organism social-politic şi cultural creator, care e naţiunea"[7].

Raportîndu-se la modelul universităţii conceput de Pârvan, profesorii clujeni au investigat mereu mediul socio-intelectual în care îşi desfăşura activitatea Alma Mater Napocensis. Chimistul Dan Rădulescu a sesizat că părerea generală despre rolul instituţiilor de învăţămînt superior, anume că accentul pe pregătirea numai a specialiştilor necesari în diferite domenii de producţie sau creaţie se învederează doar ca un scop imediat, dar nu şi complet[8]. Rectorul Fl. Ştefănescu-Goangă adăuga, în discursul de inaugurare a anului universitar 1939—1940, că înafară de formarea cadrelor superioare pentru toate ramurile de activitate, universitatea are misiunea „să modeleze forţele creatoare ale naţiunii, chemate să-i poarte prestigiul în afară de hotare şi să-i dea măsura puterii de creaţiune spirituală, în patrimoniul de cultură, comună omenirii întregi"[9].

Semnificaţii aparte şi deosebit de profunde cuprinde gîndirea profesorului Iuliu Haţieganu despre menirea universităţii. Concepţia sa respinge viziunea despre universitate ca instituţie pur culturală sau ştiinţifică, precizînd direcţia ei de evoluţie spre naţional şi social, în sensul că universitatea este „cel mai puternic instrument al progresului şi cea mai înaltă şcoală de educaţie naţională şi morală"[10]. De subliniat faptul că Iuliu Haţieganu insistă asupra unei „educaţii desăvîrşite", alături de cultivarea ştiinţei şi transpunerea ei în sfera practicii. „Educaţia integrală" pe care o preconiza el îşi propunea formarea oamenilor de caracter, cu sentimentul datoriei, devotamentului, abnegaţiei, care pot contribui la propăşirea societăţii[11].

După aproape un deceniu de funcţionare a instituţiei creată în 1919, revine cu insistenţă — în dezbaterile de idei culturale — problema sensului, activităţii universităţii contemporane. În 1929, în revistele clujene s-a declanşat un adevărat schimb de păreri despre nivelul la care a ajuns Universitatea din Cluj, modul cum se raportează realizările ei la stadiul european, drumul ce trebuia să-l urmeze în continuare[12]. Precizările lui Virgil Bărbat despre valenţele educative ale ştiinţei revin în această dezbatere cu punctarea categorică a rolului ştiinţei[13], în universitate, a contribuţiei şcolii superioare la îmbunătăţirea situaţiei materiale a oamenilor care, prin intermediul ştiinţei, vor obţine timp şi condiţii favorabile meditaţiei şi creaţiei culturale. Virgil Bărbat dă ca exemplu pozitiv tipul universităţii americane care era organizată şi dirijată spre asemenea deziderate[14].

Profesorul Bogdan-Duică susţinea, în 1929, că Universitatea din Cluj avea deja toate caracteristicile instituţiilor europene similare datorită şi raporturilor

---

[6] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 45.

[7] *Ibidem*, p. 54.

[8] Dan Rădulescu, *Degradarea universităţii şi primejdia ei*, Bucureşti, 1927, p. 9.

[9] „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I", An. univ. 1938—1939, Cluj, 1940, p. 8.

[10] *Idem*, An univ. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 6.

[11] Vezi şi prelegerea inaugurală *Universitate şi naţiune*, în *Idem*, An univ. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 15.

[12] Edificatoare este dezbaterea la care au participat profesorii I. Simionescu, V. Ghidionescu, V. Bărbat, G. Bogdan-Duică, în „Patria", 5 febr. 1928, 27 ian., 24 febr., 17 mart. 1929.

[13] Virgil Bărbat, *Expropierea culturii*, Cluj, f.a., p. 153.

[14] „Patria", 27 ian. 1929, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte strînse cu universităţi celebre pe continentul nostru. Aceasta nu înseamnă o copiere a acestora, ci, dimpotrivă, o afirmare a originalităţii culturii române prin relaţionare cu rezultatele obţinute de universităţile străine. În acest spirit, el recomanda legături şi mai strînse cu toate universităţile europene — nu doar cu cele din Apus — şi cu altele aparţinînd celorlalte continente, pentru a prelua tot ceea ce este bun şi folositor din experienţa acelora[15]. Unor asemenea idei a subscris şi pedagogul Vl. Ghidionescu atunci cînd sugera ca Universitatea clujeană să fie receptivă la ceea ce se poate acomoda realităţilor româneşti din modelele universităţilor franceze, anglo-saxone sau germane[16]. Aşadar, se revenea la sublinierea ideii de sinteză universitară care să ducă la afirmarea spiritului creator original al românilor.

Împlinirea idealului universitar înfăţişat de intelectualii ardeleni însemna o permanentă căutare a noului, o continuă perfecţionare organizatorică, metodică şi de conţinut. Era o chestiune de formă şi fond care ţinea de desfăşurarea şi rezultatele activităţii universitare, iar nu doar de durată. Aceasta pentru că nu se căuta transpunerea mecanică a unor sisteme instructiv-educaţionale străine, ci edificarea unei construcţii potrivit profilului spiritual autohton. Este îndeobşte acceptată relaţia şcoală-societate ca o axiomă, întrucît orice tip sau grad de şcoală este marcat de structura societăţii şi poartă pecetea acesteia[17]. Universitatea n-a avut niciodată un rol în sine şi pentru sine, ci a fost şi ea dependentă de necesităţile cele mai presante ale societăţii[18].

Cu ocazia serbărilor inaugurării oficiale a Universităţii româneşti din Cluj, profesorul I. Borcea, avînd şi demnitatea de ministru al instrucţiunii, era convins că universităţile erau acele instituţii care perfecţionau „prin cultură şi ştiinţă, cele mai frumoase calităţi ale unei naţiuni"[19]. Adresa Universităţii din Iaşi prilejuită de acelaşi eveniment, vedea în noua ctitorie academică o „adevărată Universitate militantă", ceea ce însemna că avea datoria „să învingă prin convingeri, să transforme ştiinţa în conştiinţă şi să afirme în istoria universală, drepturile naţiunii prin victorii strălucite spirituale"[20]. Evident, aceste proiecţii ale idealului universitar nu erau doar nişte exprimări abstracte, relaţia dintre universitate şi naţiune, funcţionînd ca un canal de comunicaţie permanentă, cu circulaţie în ambele sensuri.

Dacă universitatea trebuie să servească interesele naţiunii în cadrul căreia funcţiona, în termeni reali se punea problema susţinerii acestei instituţii de către naţiune. Virgil Bărbat considera că pentru a avea o universitate care să se manifeste fructuos pe terenul creaţiei ştiinţifice, naţiunea va trebui să dea dovadă că este iubitoare de ştiinţă nu la modul declarativ, ci prin măsuri concrete care să ofere posibilitate fiecărui individ de a-şi dezvolta, spre faza raţională, ceea ce el numea „capitalul uman nervos"[21]. Într-o manieră şi mai directă, în discursul de inaugurare a mandatului de rector (anul universitar 1930—1931), profesorul Iuliu Haţieganu spunea: „Universităţile merită toată solicitudinea conducerii de stat, ele fiind uzinele unde se produce ştiinţa şi prin ştiinţă noile resurse ale vieţii economice şi industriale"[22]. Şi nu mult după aceea, un alt merituos rector al Universităţii din Cluj, profesorul Fl. Ştefănescu Goangă, arăta că pentru a-şi îndeplini misiunea pe care o are faţă de naţiune, universitatea trebuie „să fie pusă în condiţii favorabile de lucru". Ce însemna aceasta, profesorul clujean sublinia răspicat: „Universitatea trebuie înzestrată cu laboratoarele şi institutele de cercetări de care are nevoie, iar acestea trebuie să fie organizate şi înzestrate cu utilajul tehnic impus de cerinţele actuale ale ştiinţei"[23].

Referitor la Universitatea din Cluj, este indiscutabil că, aşa cum se exprima şi Iuliu Haţieganu, ea „a avut din prima clipă a existenţei sale cea mai organică

---

15 *Idem*, 5 febr. 1929, p. 4.
16 *Idem*, 24 febr. 1929, p. 5.
17 Ion Borcea, *Şcoală şi societate*, în „Transilvania", 1920, LI, nr. 4, p. 466.
18 Virgil Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, Cluj, f.a., p. 53.
19 *Fêtes de l'inauguration de l'Université de Cluj*, Bucarest, 1920, p. 33.
20 *Ibidem*, p. 60.
21 Virgil Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 40.
22 „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I". An univ. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 6.
23 *Idem*, An univ. 1937—1938, Cluj, 1939, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legătură cu viața poporului acestei provincii"[24] şi a României întregite. Demn de remarcat credem că este şi faptul că universitarii clujeni au abordat chiar şi probleme foarte cercetate, asupra cărora au fost emise numeroase judecăţi de valoare de către mulţi învăţaţi. Curajul savanţilor români de la Universitatea clujeană de a prezenta puncte de vedere şi concluzii distincte faţă de respectivele aprecieri este explicat de profesorul E. Pop „prin orgoliul naţional al generaţiei căreia unirea i-a pus mijloacele de explorare în mînă şi care constata că cele ce se ştiau pînă atunci despre pămîntul natal, fuseseră cercetate înainte de toate de străini"[25]. Şi, într-adevăr, universitarii clujeni s-au dedicat, în cele două decenii interbelice, efortului organizării şi dezvoltării Transilvaniei, a întregii Românii, la nivelul exigenţelor desfăşurării vieţii statului naţional unitar român, cu toată seriozitatea şi conştiinciozitatea.

Din 1919 şi pînă la sfîrşitul celui de al doilea război mondial se pot observa în activitatea Universităţii din Cluj cîteva etape conturate: dacă în primii ani de existenţă accentele cercetării şi creaţiei se puneau pe profilul cultural-ştiinţific, aproximativ de la mijlocul deceniului trei se intensifică preocupările ştiinţifice, pentru ca în perioada sibiană să primeze iarăşi domeniul cultural. Victor Iancu justifică această revenire, după 1940, prin faptul că înseşi necesităţile vremii solicitau o întoarcere a universităţii „la acea fază a activităţii culturale în care primează susţinerea argumentelor ce alcătuiesc temeiurile noastre de drept asupra pămîntului străbun"[26]. Din nou, idealul universitar a fost conjugat cu idealul luptei pentru drepturi şi eliberare naţională. Alma Mater Napocensis se prezenta cu adevărat ca o „universitate luptătoare", în programul căreia reintregirea statului român devenea obiectivul cel mai de seamă. Identificarea totală cu interesele poporului român se dovedeşte, în acest plan, şi prin prodigioasa producţie ştiinţifică şi culturală din anii interbelici, care combătea tendinţele revizioniste şi fasciste europene, prin acţiunile concrete de respingere a dreptei politice şi a extremei drepte în România[27].

Perioada dintre cele două războaie mondiale cunoaşte şi un vehement atac la adresa „spiritului universitar". El venea dinspre curentul iraţionalist, prin contestarea activităţii intelectuale, în plan social şi politic propovăduindu-se violenţa, duritatea, agresivitatea. Atacul a fost declanşat dinafara universităţii şi nu din interiorul ei, cetatea academică fiind „asediată" necruţător de unele grupări politice ale vremii[28]. În asemenea condiţii reacţia de apărare s-a manifestat la nivelul întregii populaţii academice, generînd accente şi în rîndul corpului profesoral. Aşa se explică atenţionarea lui Virgil Bărbat că profesorul universitar, în interiorul comunităţii universitare poate greşi individual, dar corporaţiei universitarilor nu-i este permisă eroarea nici în mediul extraşcolar[29].

În susţinerea acestor afirmaţii se desfăşoară şi concepţia profesorului Iuliu Haţieganu care, plecînd de la necesitatea logică şi legică a coordonării diferitelor ramuri ale ştiinţei pentru obţinerea vederii de ansamblu, susţine fervent şi întemeiat imperativul constituirii unei vieţi ştiinţifice, intelectuale „în comuniunea celor care o cultivă" sau, altfel spus, formarea unui „spirit ştiinţific unitar"[30]. Modalităţile indicate pentru a se ajunge la o adevărată „simbioză ştiinţifică" — schimbul de idei, discuţiile în societăţile ştiinţifice, colaborarea intensă — erau simple şi la îndemînă, ele trebuind doar insistent şi neîntrerupt activizate. Rezultă, aşadar, existenţa unei înalte conştiinţe despre menirea slujitorilor universităţii, acelaşi Iuliu Haţieganu situînd profesia de profesor între primele funcţii în stat. „Dorul de a

[24] *Idem*, An univ. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 7.

[25] E. Pop, *Evoluţia ştiinţelor biologice în Ardeal de la Unire pînă azi*, în „Gând Românesc", 1939, VII, nr. 7—9, p. 353.

[26] Victor Iancu, *Studiul problemelor ardelene la Universitate*, în „Transilvania", 1942, LXXIII, nr. 12, p. 969.

[27] Detalii la această problemă în Stelian Neagoe, *Viaţa universitară clujeană interbelică*, II, Cluj-Napoca, 1980, p. 139—264.

[28] Argumente numeroase, de natura concretului istoric, în: idem, *Triumful raţiunii împotriva violenţei*, Iaşi, 1977, şi idem, *Viaţa universitară clujeană interbelică*, 2 vol., Cluj-Napoca, 1980.

[29] Virgil Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 56.

[30] „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I", An univ. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne instrui pe noi şi de a instrui pe alţii — după cum spunea Iacob Iacobovici — este singura noastră preocupare"[31], devine programul concentrat al profesorilor Universităţii din Cluj, conturînd tipul dascălului apostol. Se propunea şi o apropiere de ceea ce în limbajul academic european se numea „Oxford Life"[32], dar completat cu spirit impus de evoluţia universităţii în secolul XX şi specificul nostru naţional.

Exista în epoca modernă, în Transilvania, un adevărat cult pentru ştiinţă şi cultură, pentru reprezentanţii de seamă ai naţiunii române în acest domeniu — intelectualii. Caracteristica aceasta, de nuanţă iluministă, s-a prelungit şi după primul război mondial, chiar dacă se poate sesiza o oarecare pendulare între şansele unor situaţii materiale sau pasiuni intelectuale. Prin creaţia sa de mare prestigiu, — „Extensiunea Universitară" —, Universitatea din Cluj a continuat să menţină respectul şi iubirea pentru cultură şi intelectuali, ca o dimensiune a spiritului modern[33]. Legătura permanentă care funcţiona între universitarii clujeni şi învăţătorii, profesorii, medicii, avocaţii, toţi intelectualii din această zonă a ţării, a stat la baza unui mereu proaspăt dialog al Universităţii din Cluj cu realitatea imediată, a impulsionat schimbul de idei şi a direcţionat activitatea cercetării ştiinţifice şi creaţiei culturale pe calea rezultatelor folositoare progresului rapid al României. Desprindem dintr-un raport al „Extensiunii Universitare" marea gamă a raporturilor universitarilor clujeni cu intelectualitatea ardeleană: „Ea [„Extensiunea Universitară" — *n. ns.*] a stabilit între Universitatea din Cluj şi intelectualii din aceste ţinuturi ale ţării nu numai un contact viu şi direct, dar şi raporturi de reciprocă înţelegere şi încredere. Aceştia au avut ocazia să vadă perindîndu-se înaintea lor pe cei mai mulţi dintre profesorii Universităţii clujene, să-i urmărească în probleme puse în discuţie, să-i asculte în expunerea şi tratarea acestora, să-i aprecieze, aşadar, în manifestările lor de ordin cultural, într-un cuvînt să-i cunoască în calitatea lor de oameni de ştiinţă. Profesorii universitari au avut, la rîndul lor, posibilitatea să intre în legătură directă cu intelectualii şi marele public din diferite localităţi, să cunoască, aşadar, personal, la faţa locului, preocupările de ordin cultural, social şi naţional, atît ale exponenţilor locali ai culturii, cît şi ale marelui public. În felul acesta ei au putut să-şi dea mai bine seama de nevoile reale de ordin cultural, social şi naţional din fiecare localitate, ca şi de frămîntările şi curentele de gîndire ce răscolesc astăzi masele româneşti din aceste ţinuturi ale ţării"[34]. Şi a rămas un bun cîştigat această apreciere a valorilor culturale şi ştiinţifice, ca şi a creatorilor de înaltă ţinută, oferind universitarilor clujeni o favorabilă ambianţă pentru propagarea în universitate a puterii de pătrundere spre sferele superioare ale ştiinţei şi culturii naţiunii române. Totodată, se dovedea puternica vocaţie a spiritului intelectual în direcţia democratizării fenomenului cultural, larga deschidere a mediului universitar clujean către necesităţile venite dinspre societate.

Un efect de mare rezonanţă, obţinut în cursul demersurilor interbelice pentru atingerea idealului universitar, este constituirea unei tradiţii universitare clujene care, la sfîrşitul acestei perioade, avea deja conturate cîteva puternice trăsături. „Datoria noastră, pînă la moarte, e să fim creatori de tradiţie"[35], spunea profesorul V. Papilian într-o anumită ocazie. Nu era vorba de un simplu orgoliu al Universităţii din Cluj, apărut din compararea cu tradiţiile marilor universităţi europene, ci cu deosebire se căuta drumul care să ducă la edificarea propriei personalităţi ştiinţifice şi culturale. Şi nu se dorea nici imitarea, ci aşezarea universităţii clujene pe platforma specificului nostru naţional. Considerînd tradiţia, pe bună dreptate, ca un element de potenţare a actului de creaţie cultural-ştiinţifică[36], universitarii clujeni doreau s-o exprime ca pe o sinteză, adaptată timpului şi spaţiului istoric, a caracteristicilor principale ale universităţii contemporane şi naţiunii române din prima jumătate a secolului XX.

---

[31] *Idem*, An univ. 1922—1923, Cluj, 1924, p. 6.

[32] C. Murgescu, *Sufletul de la Oxford*, în Onisifor Ghibu, *Universitatea din Cluj şi institutele ei de educaţie*, Cluj, 1922, p. 138—139.

[33] Fl. Ştefănescu Goangă, *Raport*..., în „Buletinul Extensiunii Universitare din Cluj", An II, 1925—1926, p. 78.

[34] *Ibidem*, p. 77.

[35] V. Papilian, *Creaţia ştiinţifică în laboratoarele Facultăţii de Medicină din Cluj*, în *Studii de organizare universitară*, Cluj, 1938, p. 21.

[36] *Ibidem*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Circumscrisă problematicii tradiţiei universitare este şi chestiunea atmosferei de muncă şi creaţie la Universitatea din Cluj, altfel spus, ambianţa universitară mediul academic. Este remarcabil faptul că încă de la primele acţiuni de organizare a Universităţii româneşti din Cluj s-a pus un accent deosebit pe factorul uman. Astfel, recrutarea profesorilor la noua universitate îşi propunea să îmbine manifestarea intereselor generale cu aptitudinile individuale de afirmare a cadrelor didactice şi cercetătorilor[37]. S-a ţinut seamă de armonia între generaţii, acordîndu-se tinerilor şanse nelimitate şi credit deplin pentru realizarea proiectelor lor ştiinţifice. Spiritul de lucru era dinamic, elastic, urmărind afirmarea şi confirmarea capacităţilor creatoare în plan ştiinţific şi cultural de la Universitatea clujeană. „La Cluj posibilităţile de creaţie, să recunoaştem, au fost destul de prielnice — mărturisea V. Papilian, la sfîrşitul deceniului patru. — Tinerii profesori cu dorinţa de afirmare, găsind în iniţiatorii politicii culturale din Ardeal sprijin suficient, fiecare din noi s-a străduit să dea maximum. Reprezentînd şcoale diferite, s-a marcat un conflict de idei care a fost în folosul creaţiei. Conştienţi că reprezentăm şi apărăm prestigiul ţării faţă de nişte duşmani, care ne contestau tocmai pe tărîmul cultural putinţa noastră de afirmare, cinstit vorbind în urmă putem fără nici o jenă să spunem că ne-am făcut datoria“[38]. Această confesiune a unui membru de elită al comuniunii universitare clujene nu se vrea deloc o prezentare ostentativă a unor merite personale sau de echipă, ci doreşte relevarea cîtorva aspecte componente ale mentalităţii profesorilor de la Alma Mater Napocensis. Iar cuvintele apreciative sînt încă o dovadă a realismului sobru şi sănătos care domina întreaga conduită intelectuală la Universitatea din Cluj. De altfel, credem că afirmaţiile noastre sînt confirmate de faptul că judecăţi asemănătoare au fost enunţate şi de un foarte bun cunoscător al vieţii universitare clujene interbelice, profesorul Victor Preda, într-un articol din revista „Steaua“: „Odată cu înfiinţarea Universităţii româneşti din Cluj, a apărut o generaţie de tineri profesori şi cadre didactice care — între cele două războaie mondiale — au constituit o pleiadă ce s-a avîntat cu voinţa încordată şi nestinsă însufleţire la crearea temeliilor ştiinţei şi culturii din Ardeal. Talentele, elanul şi înfăptuirile lor, izvorîte din zestrea poporului nostru, au condus la realizarea colectivă care a rodit în serviciul generaţiilor următoare“[39].

Este indiscutabil faptul că Universitatea din Cluj a ajuns, în perioada la care ne referim, la un prestigiu deosebit, şi-a creat un binemeritat renume, stînd cu cinste alături de cele mai moderne universităţi din Europa. Apreciindu-se, în primul rînd, activitatea generală a Universităţii clujene, cu diferite prilejuri au fost emise judecăţi de valoare prin comparaţie cu nivelul învăţămîntului superior din România, ca şi din alte ţări. Redăm, aici, cîteva dintre amintitele aprecieri:

— La numai cinci ani după preluarea Universităţii din Cluj de către autorităţile româneşti, contemporanii o considerau deja un model pentru celelalte universităţi din România. „Ea [Universitatea din Cluj — *n. ns.*] a adus în concepţia vieţii universitare idei noi şi sănătoase“[40], notează un document din 1924;

— În octombrie 1930 s-a sărbătorit un deceniu de activitate a Universităţii româneşti din Cluj, cu care prilej s-a organizat la Biblioteca Universităţii o expoziţie retrospectivă cu producţiile ştiinţifice ale cadrelor didactice, vizitatorii exprimîndu-şi uimirea pentru atît de rodnica activitate a Universităţii într-un timp de numai zece ani. „Bilanţul a fost impresionant“[41] — susţine o lucrare dedicată evenimentului. Aceeaşi lucrare ne prezintă o serie de statistici comparative ale realizărilor din primul deceniu de activitate a Universităţii clujene, profesorul I. Crăciun interpretîndu-le în sensul că Universitatea din Cluj „se poate pune alături de activitatea celor mai de seamă universităţi create sau naţionalizate după

---

[37] Vezi Sextil Puşcariu, *Norme de recrutare a profesorilor Universităţii din Cluj*, în „Societatea de Mâine“, 1930, VII, nr. 19—20, p. 340—341.

[38] V. Papilian, *op. cit.*, în loc. cit., p. 19.

[39] Victor Preda, *Victor C. Papilian (1885—1956)*, în „Steaua“, 1979, XXX, nr. 3, p. 40.

[40] Arhiva Universităţii din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universităţii*, An univ. 1923—1924, Dosar nenumerotat.

[41] I. Crăciun, *Activitatea ştiinţifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu. 1920—1930*, Cluj, 1935, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

război. În orice caz, — afirmă profesorul clujean — a întrecut pe premergătoarea sa, Universitatea ungurească a Clujului, pe care a înlocuit-o: cu spirit european, cu prestigiu latin şi cu hărnicie românească"[42]. Un alt profesor al Universităţii clujene şi printre cei mai implicaţi în organizarea ei, Onisifor Ghibu, aprecia că „activitatea ei de un deceniu a spulberat pentru totdeauna afirmaţiunea menţinută timp de cîteva veacuri, de către adversarii noştri, că noi n-am fi fost capabili de realizări mai înalte şi că cultura noastră nici nu s-ar putea compara cu a lor"[43]. Iar asemenea consideraţii ar putea continua, căci în 1929—1930 au fost numeroase vocile care sărbătoreau Universitatea din Cluj.

După două decenii de existenţă a Universităţii româneşti la Cluj, rectorul din 1939 — profesorul Fl. Ştefănescu-Goangă — prezenta sumar stadiul dezvoltării ei în comparaţie cu primele proiecte de organizare: „Timp de douăzeci de ani de cînd Universitatea noastră îşi desfăşoară activitatea fără nici o întrerupere, s-a putut face dovada că organizarea ei este temeinică, că tradiţia ce s-a înfiripat înlăuntrul zidurilor sale este dintre cele mai bune, iar opera înfăptuită, mai presus de cele mai optimiste aşteptări"[44]. Cînd rostea aceste cuvinte, rectorul Fl. Ştefănescu-Goangă nu bănuia vitregiile care se vor abate, la mai puţin de un an, asupra Universităţii clujene, cu tendinţa destrămării unei construcţii spirituale temeinic alcătuită şi exemplar servită de dascălii ei.

Cercetarea ştiinţifică reprezenta o preocupare de prim ordin la Universitatea din Cluj, iar rezultatele obţinute în perioada interbelică sînt cu adevărat impresionante, atît în ceea ce priveşte creşterea volumului, dar cu deosebire nivelul înalt atins de acestea, făcîndu-le competitive cu ale institutelor şi universităţilor cele mai celebre din Europa, de unde şi posibilitatea stabilirii unor raporturi ştiinţifice internaţionale bogate[45]. Totodată, în domeniul filozofiei literaturii, al culturii în general, Universitatea din Cluj a avut, în această epocă, „netăgăduitul merit de a fi pus spiritele tinere în legătură cu marile probleme ale culturii şi mai ales de a le fi dat o formaţiune suficientă pentru profesiunile intelectuale"[46]. Toate aceste împliniri susţin şi exclamaţia de satisfacţie a profesorului N. Drăganu, anume că Alma Mater Napocensis a ajuns să poată sta cu mîndrie alături de universităţile Occidentului[47].

Prin bogatele şi frumoasele ei realizări, Universitatea din Cluj şi-a îndeplinit o importantă şi nobilă misiune, aceea a circumscrierii în universalitate a spiritului românesc, fiind, totodată, „o dovadă nepieritoare nu numai a aptitudinii rasei, ci şi a dreptului ei la stăpînire pe pămîntul strămoşesc, în numele spiritului"[48]. Alma Mater Napocensis a fost mereu în miezul problemelor economice, sociale, culturale şi politice ale României interbelice, atrăgîndu-şi nenumăraţi simpatizanţi şi susţinători care i-au facilitat continuarea efortului împlinirii idealului ei cultural-ştiinţific chiar şi în perioada refugiului la Sibiu şi Timişoara.

Dictatul de la Viena a dat o lovitură teribil de grea universităţii clujene tocmai într-o vreme cînd ajunsese la conturuɾi organizatorice şi o activitate ştiinţifică şi instructiv-educativă de ţinută modernă şi eficientă. Ataşîndu-se stării generale de spirit a întregului popor, protestul Universităţii din Cluj faţă de raportul teritorial decis la Viena (30 august 1940), demonstra hotărîrea comunităţii academice de a se înscrie în lupta de rezistenţă pentru apărarea integrităţii teritoriale a ţării. În şedinţele extraordinare ale Colegiului şi Senatului Universitar, din 31 august şi 1 septembrie 1940, rectorul Fl. Ştefănescu-Goangă expunea opinia tuturor profesorilor şi studenţilor atunci cînd spunea: „O sentinţă atît de nedreaptă

---

[42] *Ibidem*, p. 16.

[43] Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, Bucureşti, 1929, p. 96.

[44] „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I", An univ. 1938—1939, Cluj, 1940, p. 9.

[45] Emil Pop, *Ardelenii în ştiinţă*, în „Transilvania", 1942, LXXIII, nr. 7—8, p. 575.

[46] Barbu Zevedeiu, *Moment ardelean în gîndirea românească*, în „Gând Românesc", 1939, VII, nr. 7—9, p. 234.

[47] „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I", An univ. 1931—1932, Cluj, 1932, p. 15.

[48] Ion Breazu, *Iniţiative ardelene în cultura românească*, în „Transilvania", 1943, LXXIV, nr. 7—8, p. 550.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate fi acceptată în împrejurări politice foarte grele, de un guvern trecător, dar ea nu va fi niciodată acceptată de naţiunea română care este permanentă şi deplin conştientă atît de drepturile ei sacre, cît şi de marea injustiţie ce i s-a făcut"[49]. Chiar din acele momente, Alma Mater Napocensis se declara „Universitate luptătoare", find printre primele comunităţi care şi-au propus conştient şi programatic o acţiune de rezistenţă[50].

Tragismul evacuării şi efortul deosebit pentru reorganizarea de la Sibiu şi Timişoara, adăugate la sentimentele generale de revoltă contra celor care au decis şi acceptat dictatul de la Viena, au imprimat nu doar o atitudine de rezistenţă faţă de ocupant, dar şi faţă de autorităţile politico-statale româneşti. Tendinţa fascizării instituţiilor şi mijloacelor de comunicare în masă, eliminarea oricăror tribune de opinie care vehiculau idei politice contrare orientărilor regimului legionar-antonescian au făcut ca, încă de la început, „noul mers" politic să fie respins de marea majoritate a intelectualilor, să se contureze chiar o „rezistenţă universitară". Spre exemplu, în şedinţa Colegiului Universitar al Universităţii din Cluj-Sibiu, din 4 noiembrie 1940, rectorul constata că profesorii universitari se opuneau regimului cu îndîrjire, uneori făţiş, alteori indirect, iar dintre aceştia titularii de la secţia de istorie se dovedeau a fi cei mai neconformişti[51].

Revenirea profesorului Iuliu Haţieganu la rectoratul Universităţii din Cluj-Sibiu, la începutul verii anului 1941, relansa lupta comunităţii academice împotriva intenţiilor de copiere a modelului universităţilor din Reich, orientînd întreaga activitate spre ţelul reintegrării Transilvaniei de nord în statul naţional român[52]. În acest sens, el a susţinut că Universitatea din Cluj-Sibiu trebuia să continue liniile mari de conduită care i-au creat prestigiul cunoscut. La numai după un an, Iuliu Haţieganu a reluat această concepţie, amplificînd-o prin prezentarea răspunderii deosebite a „Universităţii Ardealului" faţă de orientarea stării de spirit a populaţiei în direcţia realelor interese ale naţiunii române[53].

Totalitarismul a fost respins permanent de mediul academic clujean, atît ca formă de guvernare cît şi ca manieră de educaţie, aşa cum demonstrează intervenţia profesorului Lucian Blaga în şedinţa Senatului Universitar din 13 noiembrie 1941[54]. În acelaşi for academic se promovau ideile democratismului cultural şi politic, se sugera populaţiei studenţeşti să aprecieze adevăratele valori ale culturii naţionale, ca şi „valorile veşnice" ale civilizaţiei universale[55], cum se exprima filozoful D. D. Roşca. Prin opiniile lor, prezentate de la catedră sau scrise, creatorii de valoare ai ştiinţei şi culturii româneşti nu şi-au abandonat nici în perioada 1940—1944, principiile democratice şi crezul în sensul umanist al culturii, contribuind, astfel, la cristalizarea şi difuzarea unei adevărate ideologii a rezistenţei naţionale.

Fără a enumera numeroasele producţii culturale care au susţinut obiectivele rezistenţei naţionale, ne vom opri totuşi la una care, considerăm noi, este printre cele mai însemnate creaţii ale „rezistenţei intelectuale" de la noi, anume volumul profesorului D. D. Roşca, de la Universitatea din Cluj-Sibiu, *Puncte de sprijin* (1943). Sînt cuprinse, în această carte, studii şi eseuri din perioada 1940—1943, toate avînd o bogată încărcătură de idei, sentimente şi atitudini care exprimau, aşa cum se arată în pagina de încheiere, opinia întregii Universităţi din Cluj-Sibiu, cu al cărui sprijin efectiv a şi fost tipărit volumul[56]. Într-o splendidă prezentare stilistică, se susţin mesaje militante în patru direcţii principale: a) opunerea concepţiei raţionaliste şi democratice tendinţelor filozofice iraţionaliste şi fascismului; b) sus-

---

[49] Arhiva Universităţii din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universităţii*, An univ. 1939—1940, p. 181.

[50] Vasile Puşcaş, *Universitatea Daciei Superioare în anii celui de al doilea război mondial*, în *Al doilea război mondial în documente şi literatură*, Almanah editat de revista „Steaua", Cluj-Napoca, 1985, p. 124.

[51] Arhiva Universităţii din Cluj-Napoca, *Fond. cit.*, An univ. 1940—1941, p. 25.

[52] *Ibidem*, An univ. 1941—1942, p. 32.

[53] Iuliu Haţieganu, *Universitate şi naţiune*, în „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I din Cluj-Sibiu", An univ. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 93.

[54] Arhiva Universităţii din Cluj-Sibiu, *Fond. cit.*, An univ. 1941—1942, p. 32.

[55] *Ibidem*, p. 30—31.

[56] D. D. Roşca, *Puncte de sprijin*, Sibiu, 1943, p. 265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţinerea „valorilor veşnice" ale culturii naţionale şi umanităţii ca subliniere a opţiunilor şi aspiraţiilor faţă de alternativa barbariei războiului şi tipului de societate care l-a generat; c) optimismul existenţial prin proiecţia unor structurări ale viitoarei societăţi (evident cea postbelică); d) îndemn la rezistenţă a naţiunii române şi a tuturor popoarelor europene faţă de dictatură, totalitarism, fascism, oprimare, forţă, război [57].

Deosebit de relevantă este mărturisirea de credinţă a profesorului D. D. Roşca, ce se dovedea a fi crezul unei întregi generaţii de intelectuali: „Fac parte dintr-o generaţie de intelectuali care, cu puţine excepţii, a luptat şi luptă cu putere să-şi păstreze mintea înţelegătoare pentru toate formele de viaţă şi de creaţie omenească, sub orice latitudine geografică şi în orice epocă s-ar fi manifestat ele. Generaţia mea — afirma profesorul clujean — a citit cu nespusă încîntare slova românească a lui Eminescu şi Creangă, dar şi-a hrănit cu nesaţ sufletul şi cu cîntecul străin al lui Baudelaire şi Rainer Maria Rilke. Noi am crezut şi credem că e semn de nepricepere să-ţi închipui că Descartes e mai puţin adînc decît Heidegger sau Kierkegaard, pentru că e neasemănat mai limpede decît aceştia. N-am susţinut că Goethe ar fi fost mai de soi şi mai minunat reprezentant al poporului german, dacă ar fi fost mai puţin „universal" decît a fost. Semn de prostie am văzut şi la aceia care cred că Cehov e mai „lipsit de miez" decît Dostoievski, pentru că e mai mare artist decît Dostoievski. În sfîrşit — încheia D. D. Roşca — mulţi dintre noi ne-am simţit mai mîndri de omenirea noastră după un ceas de cetire din naiva şi splendida „Avenir de la Science" decît după zile întregi de zăbavă pe paginile bogatei şi instructivei *Origin of Species*" [58].

Se dovedeşte, şi prin aceste cîteva exemple, că „inter arma non silent Musae". Dar universitarii ardeleni, ca de altfel din întreaga ţară, au susţinut şi acţiuni concrete de opoziţie faţă de regimul antonescian, faţă de războiul antisovietic, militînd pentru o orientare în politica internă şi externă a ţării care să fie folositoare naţiunii române. Implicarea universitarilor clujeni în rezistenţa naţională a devenit şi mai intensă în 1943. Curtea Marţială a Corpului VI Armată din Sibiu, în 22 noiembrie 1943, a început un proces politic care deschidea, în fapt, seria condamnărilor principalilor lideri ai intelectualităţii române puternic antrenată în mişcarea de rezistenţă [59]. În procesul de la Sibiu, alături de alţi antifascişti, erau şi următorii universitari: asist. Barbu Zevedei, asist. Anatolie Chircen, dr. David Prodan, asist. Mihai Beniuc, şef lucrări Alex. Roşca, studentul Radu Stoichiţa şi asist. Gh. Vlădescu-Răcoasa, de la Universitatea din Bucureşti. Aceştia erau învinuiţi că au activat pentru a strînge rîndurile intelectualităţii democrate din întreaga ţară în scopul luptei contra stării de atunci. Principalul acuzat era asist. Barbu Zevedei, în apărarea căruia s-a solidarizat întregul corp profesoral şi studenţii Universităţii din Cluj-Sibiu. Atît rectorul Iuliu Haţieganu cît şi profesorii Lucian Blaga şi D. D. Roşca afirmau, cu prilejul amintit, că Barbu Zevedei nu putea fi inculpat pentru faptul că avea „sentimente foarte bune româneşti" şi era adeptul ideilor democratice şi de stînga [60].

Universitatea din Cluj-Sibiu şi-a exprimat satisfacţia la vestea actului istoric din 23 August 1944, înţelegînd că în acel moment era cu atît mai mult nevoie de prezenţa sa efectivă în viaţa spirituual-morală şi ştiinţifică a naţiunii. În noile condiţii, Universitatea Ardealului considera „de a sa datorie ca, oricare ar fi împrejurările războiului, să stea de veghe la sediul ei, pentru continuarea misiunii sale şi salvgardarea intereselor naţionale în această parte a ţării" [61]. Eliberarea Clujului a fost declarată de comunitatea academică din Universitatea Cluj-Sibiu ca „ziua cea mai frumoasă", deoarece se pecetluia „cu sînge din nou şi definitiv, istoricul act al Unirii din 1 Decembrie 1918" [62]. În *Apelul* adresat profesorilor şi studenţilor, la 13 octombrie 1944, rectorul Iuliu Haţieganu spunea: „Ziua Clujului

---

[57] Vasile Puşcaş, *Universitatea Daciei Superioare în anii celui de al doilea război mondial*, în *loc. cit.*, p. 125.

[58] D. D. Roşca, *op. cit.*, p. 66.

[59] Stelian Neagoe, *Viaţa universitară clujeană interbelică*, II, Cluj-Napoca, 1980, p. 339.

[60] *Ibidem*, p. 341—342.

[61] Arhiva Universităţii din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universităţii*, An univ. 1943—1944, p. 168.

[62] *Ibidem*, An univ. 1944—1945, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu o putem sărbători mai bine decît făcînd un legămînt sfînt că vom da toate puterile noastre poporului nostru iubitor de libertate şi dreptate. Cu aceste gînduri — continua rectorul — să ne pregătim pentru a deveni fii demni ai Clujului"[63].

Preluarea Universităţii din Cluj şi transformarea ei în instituţie românească de învăţămînt superior, în 1919, a fost urmarea firească a desăvîrşirii unităţii statului naţional român, act istoric rezultat din voinţa şi acţiunea poporului român, în contextul internaţional de la sfîrşitul primului război mondial. Idealul universitar proiectat şi susţinut, în întreaga perioadă interbelică, de intelectualitatea românească urmărea crearea unei universităţi moderne de talie europeană la Cluj, pentru dotarea poporului român cu un instrument de bază al progresului, care să permită difuzarea şi obţinerea unor rezultate reprezentative pentru ştiinţa şi cultura românească, pentru civilizaţia contemporană[64]. Puternic şi grav lovită de efectele dictatului fascist de la Viena (30 august 1940), Universitatea din Cluj-Sibiu a susţinut, prin mijloace specifice, valorile culturii, ştiinţei, umanismului şi democraţiei. A activat deosebit de intens în domeniul creaţiei cultural-ştiinţifice şi a fost o adevărată universitate militantă[65]. Prin comportamentul şi ţinuta ei, Universitatea Ardealului a contribuit la polarizarea şi dinamizarea forţelor rezistenţei din această parte de ţară, încadrîndu-se în ampla mişcare de rezistenţă naţională, contra fascismului, horthysmului şi Germaniei hitleriste.

[63] Vasile Puşcaş, *Universitatea Daciei Superioare în anii celui de al doilea război mondial*, în *loc. cit.*, p. 126.

[64] Idem, *Proiecte de organizare a Universităţii din Cluj (1919)*, în *Civilizaţie medievală şi modernă românească, cit.*, p. 313.

[65] Idem, *Universitatea Daciei Superioare în anii celui de al doilea război mondial*, în *loc. cit.*, p. 126; Vasile Ciubăncan, *Rezistenţa antihorthystă în nord-vestul României. Contribuţia asociaţiei ASTRA şi a Universităţii clujene* (II), în „Acta Musei Porolissensis", 21, 1984, p. 369—374, 377—387.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SPRE UNIFICAREA ISTORIOGRAFIEI NAȚIONALE : „CRONICA PARALELĂ" (IAȘI, 1733)

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

În fluxul marii, amplei etape de realizare a unirii „în cuget și simțiri" care a premers făurirea unității politice a poporului român, veacul XVIII ocupă un loc deosebit. Faptul e deseori remarcat și raportarea se face, de obicei, la multele schimbări de domnie, prin care principii așa-ziși fanarioți treceau în Moldova din Muntenia și invers, unificînd legislații și obiceiuri, ajungînd să-și pună în pecețile lor simbolurile heraldice ale ambelor principate. Cu deosebire, raportarea se face la reformele luminatului principe Constantin Mavrocordat.

Pregătirea drumului spre unirea care a dat România de la 1859 și apoi pe cea de la 1918 s-a făcut, însă, și pe alte planuri. Unul din ele, asupra căruia cercetarea a zăbovit mai puțin pînă acum, e cel istoriografic.

Veacul XVII ne-a dat marile cronici de limbă română — în Moldova, letopisețul lui Grigore Ureche așa cum îl cunoaștem azi și cel al lui Miron Costin iar în Muntenia letopisețul cantacuzinesc. Fiecare din autorii acestor scrieri a tratat istoria principatului său, aducînd, firește, acolo unde nevoia istorisirii o cerea, date despre principatul vecin ca și despre românimea transilvăneană sau despre cea sud-dunăreană. La începutul veacului XVIII, aceeași linie o urmează Nicolae Costin și Axinte Uricariul în Moldova, Radu Greceanu și Radu Popescu în Muntenia. La sfîrșitul aceluiași veac XVIII, Gheorghe Șincai e cel dintîi care, în *Hronica* sa, tratează unitar întreaga istorie a tuturor românilor, nu pe provincii, ci analistic. Unificarea era realizată și istoria românilor avea, astfel, cea dintîi oglindă a ei. Între aceste două borne, un episod s-a consumat în prima jumătate a veacului XVIII. Inițiativa acestei prime unificări istoriografice a aparținut lui Nicolae Mavrocordat, desăvîrșirea ei revenind fiului și succesorului său, lui Constantn vodă Mavrocordat.

Acest principe, socotit îndeobște primul domnitor fanariot — dar „fanariot urzitor de letopisețe" *românești*[1] — a ocupat, cum se știe, de cîte două ori tronul Moldovei (1709—1710, 1711—1715) și al Țării Românești (1715—1716, 1719—1730), murind aici ca domn și urmîndu-i în scaun fiul său Constantin, ales de țară. În cursul anului 1722, Nicolae vodă Mavrocordat a cerut unui cunoscut cărturar bucureștean, popa Stanciul de la biserica Tuturor Sfinților (Antim), să-i transcrie între aceleași coperți toate cronicile care priveau domniile sale în Moldova și în Muntenia. Rezultatul se află în manuscrisul românesc (=ms. rom.) 58 de la Biblioteca Academiei Române (= BAR), intitulat astfel : „Létopiseț întru carele să cuprinde domnia dintîi și de a doao din Țara Moldovei a Măriei Sale prea luminatului nostru domnu Io Nicolae Alexandru voevod, carele iaste alcătuit de Nicolae Costin vel log[ofăt], feciorul lui Miron Costin ce-au fost logofăt mare. Și domnia dintîi și de a doua iară

---

* Într-o formă rezumată, rezultatele cercetării de față au fost prezentate, sub același titlu, la *Zilele Institutului*, în iunie 1988. La definitivarea cercetării, m-am bucurat de sprijinul unor instituții și persoane, cărora îmi este foarte plăcut să le adresez, și acum, mulțumiri călduroase : Biblioteca Academiei R. S. România și Arhivele Statului București, pentru executarea facsimilelor după pagini de manuscris și documente ; Gabriel Ștrempel, N. A. Ursu, I. Caproșu și Leon Șimanschi, pentru amabilitatea cu care au răspuns la diferitele chestiuni supuse dezbaterii.

[1] N. Iorga, *Cronicele muntene* (1899), în : idem, *Despre cronici și cronicari*, ed. D. Mioc, București, 1988, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Măriei Sale din Țara Românească, tocmit și așezat de Radul Popescul ce-au fost vornic mare, coprinzînd și alte lucruri ce s-au întîmplatu printr-alte părți într-acéste domnii ale Măriei Sale. Carele l-am scris eu, popa Stanciul de la biserica Tuturor Sfinților din București, în luna lui martie în 20 zile, văleat 7230"[2]. Numele lui Nicolae vodă Mavrocordat nu apare în acest titlu cu calitatea sa de comanditar, dar îndoială nu poate fi asupra acestui lucru, întrucît manuscrisul poartă, pe legătura sa de piele, stema și inițialele acestui domnitor[3], din a cărui bibliotecă deci a făcut parte. Trei ani mai tîrziu, în 1725, același popa Stanciu realizează încă un exemplar din această cronică a domniilor lui Nicolae Mavrocordat, reprezentînd azi ms. rom. 1299 BAR[4]. Pentru această compilație, s-au folosit textele redactate de Nicolae Costin și de continuatorul său Axinte Uricariul, pentru domniile din Moldova și cronica lui Radu Popescu pentru domniile muntene, din care a doua era încă în curs.

Cam în aceeași vreme, marele logofăt Nicolae Ruset și marele vistier Constantin Văcărescu — ambii dregători în Muntenia — se îndeletniceau cu stabilirea „prea slăvitei vițe a prea luminatului și a prea înălțatului domn Io Nicolae Alexandru voevod, marile, bunul și prea înteleptul stăpînitor a toată Țara Românească, dimpreună și cu toate slăvitele fapte a fericiților săi strămoși, carii cu mare laudă au înpodobit scaunile Dachiei ; den istoriile țărilor noastre și a celor streine, pre scurt adunată în București, întru al optulea an din a doao domnie a Mării Sale, de dumnealui Nicolae Roset vel log[ofă]t, l[ea]t 7235" (1726—1727)[5]. Spița lui Văcărescu are titlul diferit : „Luminata viță a neamului prea luminatului, prea înălțatului și blagocestivului domn a toată Țara Românească, Io Nicolae Alexandru voievod, scoasă din létopisețele moldovenești, cu porunca înnălțimei sale, de prea plecatul den slugile Măriei Sale Costandin Văcărescul vel vist[ier]"[6]. Menționarea, aici, a letopisețelor moldovenești e deosebit de sugestivă ; în adevăr, în aceiași ani ai celei de-a doua domnii muntene a lui Nicolae vodă Mavrocordat se constată o intensă activitate de copiere a cronicilor moldovenești, de la aceea a lui Grigore Ureche[7] pînă la aceea, contemporană, datorată lui Nicolae Costin și lui Axinte Uricariul[8] ; unul dintre ostenitorii la aceste transcrieri a fost însuși popa Stanciul[9]. Anterior, în Moldova, poate tot din îndemnul lui Nicolae vodă Mavrocordat, Axinte Uricariul copiase, adăugind informații proprii, Letopisețul Cantacuzinesc[10].

Interesului domnitorului pentru înaintașii săi, în special pentru cei moldoveni, e ușor de înțeles dacă amintim că tatăl său, Alexandru Mavrocordat (1641—1709) —

---

[2] Ms. rom. 58 BAR — I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, I, București, 1907, p. 135—136 ; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, I, București, 1978, p. 26. Vezi și I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII*, București, 1963, p. 97.

[3] Cf. I. Bianu, *op. cit.*, p. 135 : „Volumul este legat cu lux în piele preste tot, avînd imprimate cu aur, pe fața scoarței de la început, stemele unite ale Principatelor cu inițialele Іѡ.Н.А.В (Io Nicolae Alexandru Voevod)".

[4] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 98 ; Gabriel Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 280—281.

[5] Ms. rom. 353 BAR — I. Bianu, R. Caracaș, *Catalogul*, II, București, 1913, p. 65 (și acest manuscris a aparținut lui Nicolae vodă Mavrocordat, avînt stema și inițialele principelui imprimate pe coperta de piele — *ibidem*, p. 64) ; Gabriel Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 95—96 ; I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 74 și 185.

[6] Ms. rom. 1354 BAR — I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 187 ; Gabriel Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 302.

[7] Ms. rom. 174 BAR, copiat de Constantin Vladulovici din Filipești și datat *15 decembrie 1724* (I. Bianu, *Catalogul*, I, p. 397—398 ; Gabriel Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 53 ; I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 52).

[8] Scrierile lui Miron și Nicolae Costin în ms. rom. 2715 BAR ; anonimul, Nicolae Costin și Axinte Uricariul în ms. rom. 37 BAR.

[9] Ambele manuscrise citate în nota precedentă aparțin popii Stanciul — cf. Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, I, București, 1959, p. 225—226 ; idem, *Catalogul*, I, p. 20 și II, p. 359—360.

[10] V. mai departe în text ; o altă variantă, dar copiată în Muntenia în 1735, a ajuns la o dată necunoscută în Moldova — cf. I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a letopisețului cantacuzinesc*, în *MO*, XIII, 1961, p. 498—549.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomat eminent, unul din artizanii păcii de la Karlowitz, principe onorific al ambelor principate româneşti extracarpatice şi sfetnic de taină, *exaporit*, al Curţii Otomane[11] — fusese căsătorit cu Sultana Hrisoscoleu, fiica domniţei Casandra, sora ultimului domn din neamul Muşatinilor, Ilias vodă Alexandru al Moldovei (1666—1668)[12]. Astfel, Nicolae vodă Mavrocordat îşi legitima prezenţa pe tronurile Ţărilor Române ca urmaş legiuit al vechilor dinastii naţionale — ceea ce e deosebit de interesant ca *mentalitate* pentru acela în care ne-am obişnuit să vedem primul domn impus de la Fanar.

Între copiştii acestor „viţe" s-a aflat şi popa Stanciul, personaj deja menţionat — ms. rom. 1354 BAR, din 1727, e scris de el, pentru Nicolae vodă şi are însemnări marginale în latineşte (poate chiar ale domnului)[13]. O asemenea genealogie a fost anexată şi manuscrisului 1299, din 1725, cuprinzînd compilaţia de cronici privitoare la domniile lui Nicolae vodă Mavrocordat în Moldova şi în Ţara Românească.

Dar aceasta era doar *istoria unui domnitor*, nu încă *istoria ambelor ţări*. Programul se întrevede, însă, în titlul uneia din genealogii, atunci cînd se amintesc „fericiţii strămoşi carii cu mare laudă au înpodobit scaunile Dachiei" — adică ale Moldovei şi Ţării Româneşti, „ţările noastre" (din ale căror istorii se informase genealogistul ad-hoc), ţări privite, evident, ca părţi, vremelnic separate, ale unui vechi întreg. *Pasul următor era, trebuia să fie, tratarea întregii istorii a Moldovei şi a Ţării Româneşti într-o singură carte.* Împrejurările în care acest pas a fost realizat, unde şi prin strădaniile cui, ca şi rezultatul acestor strădanii, constituie subiectul studiului de faţă.

•

Este necesar, înainte de toate, să prezint pe scurt materialul care urmează să fie analizat în acest studiu şi care constituie „materia primă" a sa. Pe primul loc se află manuscrisele româneşti 2591 şi 5367 de la Biblioteca Academiei Române. Cei care le-au cercetat pînă acum — şi opiniile lor le voi înfăţişa mai încolo pe larg — au stabilit că aceste două manuscrise *in folio* — totalizînd peste 800 file, adică *mai mult de 1600 pagini de text* — constituie o *scriere unică*, al cărei titlu, aflat pe pagina întîia a manuscrisului 2591, e următorul : *Létopisețul Ț[ă]răi Româneşti şi a Ț[ă]răi Moldovei. De viața a prealuminaților domni ce-au stăpînit întru acéste 2 țări şi ce s-au lucrat în dzilele lor şi a părților streine care să megieşesc cu acéste țări, pre largu adunate den multe létopisețe şi cu bună îndreptare alcătuit, precum să véde* (foto 1). Critica internă a stabilit (dar şi asupra acestor detalii o revenire, în cursul expunerii de faţă, e inevitabilă !) că cele două tomuri conţin o „compilaţie de cronici muntene şi moldovene", povestind „istoriile celor două ţări : de la al doilea descălecat şi pînă la 1716 pentru Moldova iar pentru Ţara Românească de la Radu Negru pînă la 1724. Compilaţia foloseşte cronicile interne ale celor două ţări şi anume, pe de o parte Anonimul Cantacuzinesc, Matei al Mirelor şi Radu Popescu, iar pe de alta Nicolae şi Miron Costin, pseudo- Nicolae Costin şi Axinte Uricariul, pe lîngă unele informaţii proprii compilatorului"[14]. Aceste „informaţii proprii compilatorului" — ţin să precizez din capul locului — *privesc Moldova sau provin din Moldova.*

Din păcate, nici unul din cele două tomuri nu oferă alte indicaţii, nici cu privire la data cînd au fost scrise — **evident după 1724** — şi nici cu privire la compilator. Pentru motive pe care le voi prezenta imediat, această scriere a fost cunoscută, multă vreme, drept *cronica paralelă a lui Axinte Uricariul*, dar această paternitate este nejustificată. Critica externă a mai putut, totuşi, stabili un amănunt important, a cărui evidenţă a făcut ca el să fie acceptat fără nici o contestaţie de toţi cei care s-au ocupat de aceste manuscrise. Anume, s-a constatat că opera istorică din manuscrisele 2591+5367 a fost realizată de doi copişti : celui dintîi i se datoresc primele 346 file din ms. 2591 iar celui de-al doilea — restul acestui ma-

[11] Cf. Nestor Camariano, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique*, Thessaloniki, 1970.

[12] Mihail-Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 267.

[13] I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul*, p. 186.

[14] *Ibidem*, p. 117—118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuscris și întregul ms. 5367. Acest al doilea copist a numerotat paginile ambelor tomuri. Nu se poate pune problema existenței unui manuscris mai vechi, descompletat într-un fel sau altul și refăcut prin copierea fie a filelor 1—346v, fie a restului : fila 346 nu încheie un caiet, ci a doua mînă continuă pe prima, se pare, în cadrul aceluiași caiet [15]. Astfel, „redactarea celor două manuscrise în succesiune imediată" — cum s-a formulat, foarte recent, această mai veche constatare [16] — rămîne o realitate incontestabilă.

Despre cei doi copiști, singurul lucru care se poate spune cu absolută certitudine, de la prima lectură a textelor, e că primul era un moldovean iar al doilea un muntean : primele 346 file din ms. 2591 sînt pline de cuvinte care conțin africatele *dz (adeveriadză, așeadză/așădzat, cutedzat, Dumnedzău, însămniadză, îndzăstrînd, șădzut, a dzécea, dzic/dzice, dzile, dzua)* și *ğ (agiunsu/agiungînd, agiutor, gioi, gios, giurămînt, pin pregiur)*, prezente și în capitolele extrase din cronicile muntene. Restul manuscrisului 2591 și ms. 5367 — datorate celei de-a doua mîini *(foto 2)* — nu prezintă decît arareori această particularitate (dovadă că e preluată din ciorna după care s-a copiat textul).

După actualul ms. rom. 2591 BAR, s-a realizat, în 1782—1785, o copie pentru un boier din familia Crețulescu[17] ; copistul își spune *Ștefan logofătul ot Crețulescul* iar opera sa reprezintă actualul ms. rom. 340 BAR. În analizele care urmează, acest manuscris nu ne va reține atenția. Vom apela, în schimb, la ms. rom. 3442 BAR, un caiet de 160 pagini in -8°, care are următorul titlu : *Istoriile Țării Rumânești și a Țării Moldovei. De viiața a prealuminaților domni carii au stăpînit întru acéste doao țări și ce s-au lucrat în zilile lor și a părților streine care să megieșesc cu acéste țări, pre scurt adunate den multe létopisețe, cu porunca a prealuminatului, preaînălțatului, binecredinciosului dentru slăvită viță domnu Io Constantin Neculaev voivod, bunul și prea înțeleptul stăpănitoriu a toată Țara Moldovei. Scosu-se-au de prea plecatul den slugile Măriei Sale, Vasilie cămărașul de izvoade, cu porunca Înnălțimei Sale, pre forma aceasta precum se véde, leat 7241.*

Ms. 3442 este, cum s-a mai spus, un „compendiu" de istorie a celor două principate românești extracarpatice, ducînd povestirea pînă la 1733, cînd, în aprilie, Constantin vodă Mavrocordat a venit domn în Moldova, înlocuind pe vărul său primar Grigore vodă Ghica, trecut, în locul său, în Țara Românească. Autorul acestui compendiu, desemnat în titlu, cum s-a văzut, doar sub forma *Vasilie, cămărașul de izvoade*, a fost identificat în 1913 cu un cunoscut boier moldovean, Vasile Buhăescul [18] și această identificare a rămas „în vigoare" [19] pînă în 1986, cînd am propus înlăturarea ei în favoarea altui boier al vremii, mai puțin cunoscut pînă atunci, Vasile Buzilă [20], care a ocupat efectiv funcția de cămăraș de izvoade în prima domnie moldovenească a lui Constantin vodă Mavrocordat și care este tatăl lui Enache Buzilă, cel căruia îi datorăm copierea traducerii *Istoriilor* lui Herodot [21], după exemplarul păstrat în biblioteca domnească. După o scurtă controversă cu colegul Andrei Pippidi [22], paternitatea „com-

---

[15] Mulțumesc prietenului Andrei Pippidi care a avut amabilitatea să verifice acest detaliu. **Vezi, însă, precizările de la p. 167—168.**

[16] Ciprian Zaharia, *Iosif I Mușat, întiiul mare ierarh român*, 1987, p. 233 (cu privire la această lucrare, v. și *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 547—560).

[17] Și alți boieri din această familie, în primele decenii ale veacului XVIII, aveau logofeți (logofeței) însărcinați cu copierea de manuscrise : Iordache Crețulescu a avut pe Stan logofețelul (1729, 1731, 1734) și pe Mihai logofețelul (1726), iar Matei Crețulescu a avut pe Gheorghe logofețelul (1718).

[18] Em. E. Kretzulescu, *Cronica lui Vasile Buhăescul cămărașul*, în *RIAF*, XIV (1913), București, 1914, p. 151. Cronica s-a publicat în aceeași revistă : XIV, p. 155—170 ; XV (1914), 1915, p. 219—225 ; XVI, 1922, p. 162—186.

[19] Cf. și I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 119.

[20] Ștefan S. Gorovei, *Un cronicar necunoscut ?*, în „Cronica", an. XXI, nr. 10 (1049), 7. III. 1986, p. 6.

[21] Herodot, *Istorii*, ed. Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. 625.

[22] Andrei Pippidi, *În jurul cronicarului Vasile Buhăescul*, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 835—841.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pendiului" a revenit, totuşi, lui Vasile Buzilă[23]. Acestui compendiu al lui Buzilă — păstrat doar într-o copie cu vreun sfert de secol mai nouă[24] — i s-a dat şi o traducere grecească, realizată de cunoscutul dascăl Lazăr Scriba din Trapezunt şi datată *ianuarie 1734*, formînd azi ms. gr. 516 BAR, care, nici el, nu ne va reţine atenţia.

Acestea sînt manuscrisele pe baza cărora se va desfăşura cercetarea de faţă: 2591.+ 5367, la care se adaugă 3442, singurul datat şi cu paternitate stabilită. În ceea ce priveşte pe primele două, însă, atît *datarea* cît şi determinarea *autorului* pun probleme deosebit de complicate, cum observase, mai demult, şi profesorul Al. Elian[25]. Nu este greu de înţeles de ce, pînă la un punct, aceste două aspecte sînt inseparabile[26]. Pe de altă parte, avînd de-a face cu o compilaţie de cronici, problema „autorului" are ea însăşi două aspecte, făcînd necesară o distincţie între cel care a realizat „decupajele" şi „colajul" şi cel care a transcris textul final, întrucît, într-o asemenea situaţie, nu e obligatoriu să avem de-a face cu una şi aceeaşi persoană. La rîndul său, această distincţie poate să ducă — în cazul cînd s-ar dovedi reală — la complicarea datării, transcrierea putînd să nu urmeze imediat după (sau în paralel cu) realizarea „colajului" sub îndrumarea unui cărturar sau a mai multora.

Încercînd o clarificare a unora din aceste probleme, la capătul a 15 ani de investigaţii documentare şi bibliografice şi de meditaţii pe marginea materialelor şi observaţiilor acumulate treptat, trebuie să recunosc de la început că dificultăţile evocate cîndva de profesorul Al. Elian sînd de un grad cu totul aparte, ceea ce face ca înfruntarea cu ele să nu se poată desfăşura decît aducînd în discuţie foarte multe alte elemente, aparent fără legătură între ele, colaterale subiectului, fie pentru a plasa mai exact faptele studiate în evoluţia generală, fie pentru a curăţa terenul de feluritele ipoteze şi teorii, construite fantezist şi preluate necritic, de care e aşa de plină istoriografia noastră — istorică şi literară deopotrivă. Din această cauză, studiul are o înfăţişare stufoasă (pe care aş fi vrut să i-o evit) şi s-ar putea să pună la grea încercare răbdarea celor care — ca să parafrazez o formulă din vechile noastre documente — îl vor citi sau îl vor auzi citindu-se! Şi atunci, desigur, se poate pune întrebarea dacă efortul este justificat, dacă merită întreprinsă o cercetare atît de anevoioasă pentru a căuta o dată şi cîteva nume în legătură cu opera aceasta de istorie românească. Voi răspunde prin cuvintele a doi cărturari cu ale căror nume şi opinii ne vom reîntîlni imediat. Primul, Moses Gaster, a arătat, acum aproape un veac (1891), că aceasta este „compilaţiunea cea mai importantă de istorie sincronistă a Munteniei şi a Moldovei; este o operă de o însemnătate capitală..."[27]. După aproape un veac, în zilele noastre, Ciprian Zaharia a scris cuvinte şi mai înflăcărate despre această operă, „poate cea mai importantă realizare a istoriografiei de la est şi sud de Carpaţi, comparabilă cu monumentele Şcolii Ardelene". «monument al istoriografiei moldoveneşti [...], veritabilă „Istorie paralelă", cu *un program istoriografic ce precede unirea din secolul următor*», „operă istoriografică însufleţită deja de spiritul unirii"[28]. Aprecieri ca acestea, provenind de la doi oameni pe care îi separă nu doar un răstimp de o sută de ani, justifică, după credinţa mea, efortul materializat în prezenta cercetare.

Din dorinţa de a reduce, întrucîtva, stufozitatea demonstraţiei — uşor de alunecat spre haos — am încercat o tratare cît mai metodică (fără să pot evita, totuşi, unele reveniri, cerute de însăşi această demonstraţie metodică!). După prezentarea materialului supus analizei, urmează o expunere a evoluţiei cercetărilor, din 1872 pînă în 1987. Voi prezenta, apoi, elementele pe baza cărora propun o anumită datare a operei (timpul, dar şi spaţiul) iar un alt capitol va fi rezervat

---

23 Ştefan S. Gorovei, *Între Vasile Buhăescul şi Vasile Buzilă. O problemă de „paternitate" literară*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 445—452 (cu informaţii preluate din studiul de faţă, atunci în pregătire).

24 Atribuită popii Flor, dascăl slovenesc — Gabriel Ştrempel, *Copişti*, p. 69.

25 Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 121, n. 5.

26 V. şi Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 232.

27 V. *infra*, n. 37.

28 Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 233 (subl. ns.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alcătuitorilor ei (cu o incursiune, inevitabilă, în sectorul *izvoare*). Dacă în privinţa *datării* propunerea pe care o avansez mi se pare acceptabilă cu titlu definitiv, în schimb, în privinţa *alcătuitorilor* propunerile rămîn, cred, încă în domeniul ipotezelor.

*

Înainte de a prezenta evoluţia opiniilor şi a cercetărilor cu privire la marea cronică paralelă, mai trebuie precizată, cred, ordinea în care au fost cunoscute manuscrisele amintite — 2591, 5367, 340 şi 3442 — întrucît respectivele opinii despre operă, datare şi autor au evoluat în funcţie şi de această cunoaştere treptată.

Mai întîi a fost cunoscut actualul ms. 340, copia lui Ştefan logofătul ot Creţulescul[29]. Trecut prin mai multe mîini — Mihail vodă Sturdza, Cezar Boliiac, D. A. Sturdza — el a ajuns de timpuriu la Academie. Ms. rom. 2591 BAR — după care a copiat Ştefan logofătul ot Creţulescul — a intrat în acelaşi depozit abia în 1903, provenind de la Muzeul de Antichităţi, unde ajunsese după ce trecuse pe la Colegiul Sf. Sava şi pe la Biblioteca Centrală[30] şi unde, se pare, era inaccesibil cercetătorilor (oricum, N. Iorga se va plînge de acest lucru, cum vom vedea imediat; această tendinţă monopolizatoare se mai întîlneşte şi azi la unele instituţii de cultură, păstrătoare de documente şi manuscrise). Ms. rom. 5367 BAR — rămas, se pare, în Moldova — a ajuns încă şi mai tîrziu la Biblioteca Academiei: în 1898 era încă în proprietatea lui Nicolae Docan[31], ca şi în 1912/1915[32]. În fine, ms. rom. 3442 BAR (compendiul lui Vasile Buzilă), a fost şi el în colecţiile Muzeului de Antichităţi, trecînd la Academie in 1909. Semnalat de D. Russo în 1910[33], a fost editat în 1914/1922 de Em. E. Kretzulescu[34].

Evoluţia cercetărilor şi a opiniilor: 1872—1987

Această mare compilaţie de cronici moldo-muntene a intrat în atenţia istoriografiei noastre relativ tîrziu, în 1871, cînd Cezar Bolliac, posesorul de atunci al copiei lui Ştefan logofătul ot Creţulescul — viitorul ms. rom. 340 BAR — a început să-l publice în ziarul „Trompeta Carpaţilor" sub titlul *Chronica inedită a lui Ştefan logofătul. Letopiseţul Ţării Româneşti şi a Moldovei.* Tipărirea s-a continuat şi în 1872, fără să fie, însă, terminată. Cel dintîi istoric român care s-a pronunţat asupra acestei scrieri a fost Mihail Kogălniceanu, chiar în 1872, în prefaţa la primul volum al noii ediţii a *Letopiseţelor* sale: „nu este decît *o copiere foarte modernă* a cronicelor lui Nicolae Costin şi a lui Radu Greceanu, a căriia singurul merit este că după ce reproduce o pagină din manuscrisul moldovean, apoi prescrie o altă pagină din manuscrisul muntean şi aşa cuprinde analele ambelor ţări"[35]. Criticînd „ediţia" din „Trompeta Carpaţilor", Grigore G. Tocilescu, în 1884, socotea că textul din actualul ms. 340 ar fi o operă chiar a acestui Ştefan logofătul ot Creţulescul: „cronica lui Ştefan logofătul se poate socoti pînă la un punct ca o compilaţiune a sa proprie"[36].

În 1891, Moses Gaster a tipărit cele două volume din celebra sa *Crestomaţie română*; în întîiul volum, Gaster a inclus părţi dintr-un manuscris aflat pe atunci la Biblioteca Centrală din Bucureşti, sub nr. 20, care nu e altul decît viitorul ms. rom. 2591 BAR şi în care eruditul filolog şi lingvist era înclinat să vadă continua-

---

[29] I. Bianu, R. Caracaş, *Catalogul*, II, p. 43—50.

[30] Damian P. Bogdan, *Despre domnii moldoveni Ştefan I şi Iuga*, în *RIR*, IX, 1939, p. 167, n. 7; I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul*, p. 118.

[31] I. Crăciun, A. Ilieş, *op. cit.*, p. 118.

[32] C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Demian*, în *BCIR*, I, 1915, p. 208, n. 3 (volumul se realizase, însă, încă din 1912 — cf. I. Bogdan, *Prefaţă*, p. III).

[33] D. Russo, *Studii şi critice*, Bucureşti, 1910, p. 99.

[34] Cf. *supra* n. 18. Ediţia din *Calendarul istoric şi popular* (1857) e neglijabilă.

[35] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, Bucureşti, 1872, p. XVIII, n. 3 (subl. ns.).

[36] Grigore G. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române*, în *RIAF*, an. II, vol. II, 1884, p. 285 — deci la acea dată manuscrisul încă nu intrase în colecţiile Muzeului de Antichităţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea *Istoriei Țării Rumânești*, scrierea disputată de nouă decenii între stolnicul Constantin Cantacuzino şi mitropolitul Teodosie Veştemeanul. *Gaster e cel dintîi care a sesizat importanța acestei opere*: „Cel mai vechi monument de istorie național ă, îmbrățișînd atît Muntenia cît și Moldova, pare a fi Letopisețul anonim din care am reprodus extracte [...]. Autorul necunoscut al acestui Letopiseț a lăsat în urma lui *compilațiunea cea mai importantă de istorie sincronistă a Munteniei și a Moldovei; este o operă de o însemnătate capitală*, care ar merita să fie publicată în întregul ei, înaintea oricărui alt letopiseț"[37]. Necunoscînd decît primul volum, care se oprește la 1633, Gaster a datat acest manuscris în veacul XVII (c. 1650—1675)[38].

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1899, a fost rîndul lui N. Iorga să se pronunțe asupra acestui manuscris, viitorul 2591 BAR, în două lungi memorii prezentate Academiei Române. În cel dintîi, din 5 februarie, în capitolul dedicat lui Constantin Cantacuzino stolnicul și legăturilor sale cu contele Marsigli[39], Iorga aduce în discuție și „istoria sincronistă", pe care cu un strop de ironie o numește „descoperirea d-lui Gaster" și cu un strop de amărăciune observă că e o „cronică găsită de d-sa în Muzeul de Antichități, pe atunci deschis publicului, sau măcar publicului străin"[40] (ceea ce nu corespundea, însă, adevărului, căci Gaster studiase manuscrisul la Biblioteca Centrală). În memoriul prezentat aceluiași înalt for științific la 26 martie 1899, intitulat *Cronicele din secolul al XVII-lea* și rezervat, de fapt, numai cronicilor muntene[41], Iorga afirmă — contrazicîndu-l evident pe Gaster, deși fără să-l numească: „S-a dat o importanță nejustificată unei cronici a Țării Românești și Moldovei, păstrată în Biblioteca Muzeului de Antichități [= ms. rom. 2591 BAR — *n. ns.*]. Din această compilațiune avem un manuscris complet și la Biblioteca Academiei Române [= ms. rom. 340 BAR — *n. ns.*] [...]. Cronica merge pînă la retragerea domnului Moldovei Moise Movilă în Polonia. Nu e o cronică a amînduror Principatelor în înțelesul mai serios al cuvîntului, ci ni se dă, pe rînd, cînd povestirea cronicarilor moldoveni, cînd aceea a „Anonimului" [cantacuzinesc — *n. ns.*] pentru Țara Românească. Numai forma e schimbată uneori, ceea ce constituie singura originalitate a lucrării, pentru alcătuirea căreia i-a trebuit necunoscutului compilator din secolul al XVIII-lea numai hărnicie și persistență de copist"[42]. Viitorul a infirmat aceste aprecieri.

Primii ani ai veacului XX au adus elemente noi. În 1909, C. Litzica a publicat *Catalogul manuscriptelor grecești* ale Academiei Române; unul dintre acestea, datat *Iași, ianuarie 1734*, are titlul (în traducere)[43]: *Istoria paralelă pe scurt a domnitorilor Ungrovlahiei și Moldovei, de unde, care sînt și cîți ani a domnit fiecare din ei; din porunca prea înălțatului și cucernicului domn și voievod, mai înainte al Ungrovlahiei iar acum al Moldovei, domnului domn Ioan Constantin Nicolae voievod, tradusă din limba română în limba noastră simplă de către Lazăr Scriba din Trapezunt*[44], *în primul an al domniei din Moldova, la Iași, în anul 1734, luna ianuarie*"[45]. Comentînd catalogul lui Litzica în 1910, Demostene Russo a atras atenția asupra însemnătății acestui manuscris — ms. gr. 516 BAR — și a arătat că el nu reprezintă altceva decît traducerea cronicii paralele întocmită de Vasile cămă-

[37] M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX), dialectale și populare*, I, Leipzig/București, 1891 p. LXVI (subl. ns.).

[38] *Ibidem*, p. 189.

[39] Publicat în *ARMSI*, s. II, t. XXI, p. 62—94 (în ediția D. Mioc — cf. *supra*, n. 1 — p. 156—169).

[40] *Ibidem*, p. 83 (ed. D. Mioc, p. 161).

[41] *ARMSI*, s. II, t. XXI, p. 303—462 (ed. M. Mioc, p. 8—118).

[42] *Ibidem*, p. 420—421 (ed. D. Mioc, p. 96 — aici, nota 240 — „v. în întîiul memoriu din acest volum observațiuni în această privință (p. 83)" — rămîne fără efect, întrucît editorul nu a restabilit concordanța cu ceea ce, în ediția sa, se află la p. 161).

[43] C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, 1909, p. 12—13.

[44] După informațiile culese de C. Erbiceanu *(Cronicarii greci*, București, 1888), Lazăr Scriba a fost doctor în medicină și filosofie (un *iatrofilosof!)*, secretar al lui Constantin vodă Mavrocordat, profesor și director al Academiei Domnești din București și a murit în acest oraș, în 1767 *(ibidem*, p. XXVI—XXVII).

[45] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 119—120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rașul în 1733, păstrată în manuscrisul 1314 de la Muzeul de Antichități și care tocmai atunci, în 1909, trecuse la Academia Română, devenind ms. rom. 3442[46]. „Constantin Nicolae Mavrocordat [...] — scria D. Russo — este autorul moral atît al traducerii lui Scriba, cît și al originalului lui *Vasile cămărașul*"[47]. Acest principe, continua eruditul elenist, „dorind să aibă izvodul lui Vasilie cămăraș și în l. greacă, a pus pe secretarul său (de unde și numele de Scriba) Lazăr Scriba să o traducă [...]. *Legătura în care stă cronica pe scurt a lui Vasilie cămărașul cu cronica sincronistică* pre larg *alcătuită* [Russo o cunoștea pe aceea din ms. rom. 340 BAR, copia lui Ștefan logofătul — *n. ns.] și cu traducerea lui Scriba și izvoarele lor* merită să fie cercetate mai de aproape"[48]. Intuiția lui D. Russo în ceea ce privește legătura dintre istoria paralelă *pre largu* și cea *pre scurt* era corectă, dar, din păcate, ea n-a trezit, se pare, atenția nici unuia dintre cei care, ulterior, s-au ocupat de aceste manuscrise. Istoria paralelă *pre scurt*, a lui Vasilie cămărașul, din ms. rom. 3442 BAR (prototipul lui Lazăr Scriba) a fost editată în 1914/1922 de Em. E. Kretzulescu, cel care a propus și identificarea lui Vasilie cămărașul cu Vasile Buhăescul[49], dar fără să se refere la legătura cu varianta *pre largu* din ms. 2591.

În cercetările sale relative la izvoadele cronicelor moldovene, C. Giurescu s-a întîlnit și el cu ms. 2591, în care a depistat folosirea unui letopiseț alcătuit la 1713 din scrierile lui Miron și Nicolae Costin și trecut, deobicei, doar sub numele primului[50]. C. Giurescu a fost cel dintîi care a afirmat că ms. 340, din 1785, al lui Ștefan logofătul ot Crețulescu, e copia celui nedatat, cu nr. 2591 și că acesta din urmă are și o continuare, „pînă la domnia a doua din Țara Românească a lui Nicolae Mavrocordat", într-un manuscris care „se află în posesiunea d-lui N. Docan"[51] — viitorul ms. rom. 5367 BAR.

Astfel, în pragul primului război mondial erau cunoscute toate manuscrisele de care dispunem și noi azi și principalele fapte erau deja stabilite sau doar presupuse ori intuite.

După război, interesul pentru această operă de „istorie sincronistă" nu s-a mai manifestat, pînă în 1938, cînd unul din cei mai buni cunoscători ai cronisticii românești, Constant Grecescu (1900—1959), autor de ediții care „au rămas un model al genului"[52], a dat cea dintîi descriere a manuscriselor 2591 și 5367, pornind de la acesta din urmă, în care a identificat un fragment necunoscut de cronică munteană pentru anii 1659—1664[53]. C. Grecescu a arătat că „amîndouă volumele, legate în piele maron închis, *au același format și hîrtie de aceeași calitate*. Au aparținut, desigur, lui Constantin Mavrocordat, deoarece pe coperta din față a volumului al doilea [= ms. 5367] se află imprimată stema unită a Principatelor, cu vulturul și capul de bour și cu literele **Iw, K, H** în trei colțuri în jurul stemei iar în colțul din dreapta jos, unde trebuia să fie **K**, nu se mai distinge litera"[54]. Tot C. Grecescu a semnalat existența celor două mîini cărora le aparține scrisul, primeia revenindu-i — cum am arătat deja — o parte din ms. 2591 iar celei de-a doua revenindu-i restul acestui manuscris și întregul ms. 5367. Discutînd în jurul fragmentului de istorie munteană, introdus prin cuvintele „De aicea înainte am *scris eu, Axentie uricariul, dupre cum mi-au spus Iștoc comisul*", C. Grecescu n-a legat prezența acestui fragment de posibila paternitate a lui Axinte asupra întregii compilații, ci a avut în vedere cronica anonimă a Moldovei de la Istratie Dabija pînă la Nicolae Mavrocordat (pseudo — Nicolae Costin)[55].

Un an mai tîrziu, Damian P. Bogdan, polemizînd cu Gh. Duzinchevici pe tema domnitorilor moldoveni din secolul XIV[56], a ajuns la informațiile din ms. rom.

---

[46] Cf. Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, XIV (1913), 1914, p. 151.
[47] D. Russo, *Studii și critice*, p. 99.
[48] *Ibidem*, p. 100 (trimite la N. Iorga, *Cronici muntene*, p. 114, 420, 450).
[49] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.* (cf. *supra*, n. 18).
[50] C. Giurescu, *Izvoadele...*, cit., p. 208.
[51] *Ibidem*, n. 3.
[52] D. Mioc, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 163.
[53] C. Grecescu, *Mărturiile comisului Iștoc. Un fragment de cronică 1659—1664*, în *RIR*, VIII, 1938, p. 87—97.
[54] *Ibidem*, p. 87 (subl. ns.).
[55] *Ibidem*, p. 89—90.
[56] Damian P. Bogdan, *Despre domnii moldoveni...*, cit., p. 165—176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2591 BAR; d-sa a stabilit, cu acest prilej, că cele două manuscrise, 2591 şi 5367, au paginile numerotate în continuare şi că „numerotarea e a scribului celei de-a doua părţi"[57], semnalînd, totodată, „glosele marginale ce cuprind datări — contimporane ms., scrise chiar de mîna scribului, cum şi comentarii privind textul — posterioare..."[58]. De asemenea, Damian P. Bogdan a mai semnalat existenţa, în una din scrierile lui G. Pray din 1774, a unor informaţii (despre Roman I şi fiii săi) identice cu acelea din ms. 2591[59], dar fără să observe că *sursa lui Pray a fost* — printr-o filieră care se poate uşor stabili — *tocmai compilaţia din ms. 2591*. În acelaşi studiu, Damian P. Bogdan a făcut şi cea dintîi încercare de identificare a scrisului: comparaţia cu acte de cancelarie l-a dus la concluzia că „prima parte a ms. [2591] — deci pînă la pagina 674 inclusiv (partea ce urma după această pagină s-a pierdut şi a fost înlocuită cu una posterioară, existentă astăzi) — s-a scris de Axinte Dascălul sau Uricarul"[60]. Într-o notă, Damian P. Bogdan adăuga: „Aceeaşi părere — în ceea ce priveşte autorul ms. 2591 — ne-a împărtăşit-o verbal şi d. profesor P. P. Panaitescu; d-sa studiind îndeaproape ms. de mai sus, îl va folosi în ediţia critică ce pregăteşte operelor lui Miron Costin"[61]. „Textul deci — conchidea Damian P. Bogdan — al ms. 2591 a fost scris de Axinte Uricarul, la începutul veacului al XVIII-lea, nu însă mai tîrziu de iulie 1723, întrucît la această dată — ne spune d. Iorga — el nu mai era în viaţă"[62]. Pentru cea de-a doua mînă, s-a afirmat — fără să se propună o identificare anume — că ar fi a unui copist muntean: „ductul scrisului ne lămureşte asupra acestei concluzii"[63].

Fără să mai întreprindă o investigaţie specială, ci întemeindu-se doar pe opiniile magiştrilor săi, Ioan Şt. Petre a acceptat ca definitivă, în 1942—1944, concluzia privind paternitatea lui Axinte Uricariul[64]. Această opinie s-a încetăţenit mai ales după ce P. P. Panaitescu a publicat, în 1944, ediţia critică a operelor lui Miron Costin, în al cărei studiu introductiv s-a oprit şi asupra manuscriselor 2591 şi 5367, care conţin cronica paralelă. „Adevăratul autor al acestei scrieri este cunoscutul grămătic şi cronicar moldovean din vremea lui Nicolae-Vodă Mavrocordat Axinte Uricariul, fapt necunoscut istoriografiei noastre pînă acum [...]. Manuscrisul este probabil un autograf al autorului"[65]. În studiul introductiv la ediţia din 1958 a aceloraşi opere costiniene, P. P. Panaitescu s-a pronunţat deosebit de tranşant: „Autorul compilaţiei este deci Axinte Uricarul; manuscrisul este un autograf al acestuia"[66]. Această formulare a fost păstrată şi în ediţia din 1965[67]. În toate trei ediţiile, compilaţia este datată *circa 1727*[68].

Pentru C. Grecescu — mort în 1959, dar a cărui ediţie a Letopiseţului cantacuzinesc a apărut abia în 1960 — „această compilaţie a fost lucrată, în bună parte, de Axinte Uricariul"[69].

Cel dintîi care a produs o breşă în această unanimitate de opinii a fost Gabriel Ştrempel; păstrînd paternitatea lui Axinte Uricariul, d-sa a propus, în 1959, identificarea celor doi copişti în persoana moldoveanului Ioan Pavel grămăticul[70] şi a munteanului popa Stanciul de la biserica Tuturor Sfinţilor[71], cu al cărui nume

---

[57] *Ibidem*, p. 168 [58] *Ibidem*. [59] *Ibidem*, p. 170.
[60] *Ibidem*, p. 168. [61] *Ibidem*, n. 7. [62] *Ibidem*, p. 168—169.
[63] *Ibidem*, p. 169.

[64] Ioan Şt. Petre, *Nicolae Costin, Viaţa şi opera*, Bucureşti, f. a, p. 239—240; idem, în introducerea la Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, Bucureşti, 1942, p. 16; idem, *Axinte Uricariul. Studiu şi text*, Bucureşti, 1944, p. 25—26 şi 66—67.

[65] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1944, p. XIII şi XIV.

[66] Miron Costin, *Opere*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 338.

[67] Miron Costin, *Opere*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, I, Bucureşti, 1965, p. 274.

[68] În ediţia din 1944 — p. XIV; în ediţia 1958 — p. 339; în ediţia 1965 — p. 275.

[69] C. Grecescu, *Introducere* la *Istoria Ţării Româneşti. Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1960, p. XXXVIII.

[70] Gabriel Ştrempel, *Copişti*, p. 124.

[71] *Ibidem*, p. 226—227; v. şi p. 319 şi 322. Aceste identificări s-au păstrat şi *Catalogul manuscriselor româneşti* al aceluiaşi autor, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 325—326.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne-am întîlnit încă de la începutul acestei cercetări. Aceste identificări, bazate pe întinsa cunoaștere a manuscriselor din depozitele Bibliotecii Academiei, au fost acceptate de profesorul Al. Elian și încorporate într-un studiu mai vechi[72], dar apărut abia în 1964[73]; în acest studiu, referindu-se la ms. 2591, profesorul Elian a arătat că el *„nu* este un autograf al lui Axinte, cum ne-am putut încredința comparîndu-i scrisul cu piesele de cancelarie scrise de el. Ductul scrisului ne îndrumă mai degrabă spre un Ioan Pavel, grămătic, copistul cîtorva manuscrise care se conservă în Biblioteca Academiei R.P.R. G. Ștrempel [...] se fixează de asemenea asupra grămăticului Ioan Pavel, care l-ar fi copiat în prima jumătate a sec. XVIII, cea mai veche copie cunoscută a lui Pavel fiind din 1736 [...]. Putem conchide așadar că sîntem în prezența *unei compilații care poate fi a lui Axinte, deși nu copiată de el,* dar care, în acest caz, cuprinde interpolări dintr-o epocă pe care o socotim apropiată de mijlocul veacului; redacția însăși a povestirii lui Gheorghe arată o dezvoltare cert posterioară anului 1733, în care-și scrie cronica sa paralelă Vasilie Cămărașul. Chiar dacă acesta a rezumat o redacție mai dezvoltată, aceasta era în chip vădit străină de numeroase amănunte din redacția încorporată în ms. 2591"[74]. Profesorului Elian îi revine meritul de a fi semnalat, cel dintîi, încorporarea povestirii mitropolitului Gheorghe IV în redacția din ms. 2591, ceea ce are consecințe de cea mai mare importanță pentru datarea acestei redacții: „se vorbește de ierarhul moldovean ca de un *fost* (proin) mitropolit, ceea ce înseamnă că redacția pasajului s-a făcut *cel mai devreme începînd cu 1730"*[75].

În aceeași vreme, autorii *Repertoriului manuscriselor de cronici interne.* I. Crăciun și A. Ilieș, notau, prudent, că istoria paralelă este „atribuită de unii cercetători lui Axinte Uricariul"[76]. La o dată pe care nu o cunosc, profesorul Dan Simonescu a redactat un studiu intitulat *Letopisețul Țării Românești și a Țării Moldovei — compilația lui Axinte Uricariul,* depus la Institutul de Istorie „N. Iorga" din București și rămas pînă azi inedit; pe baza argumentelor expuse în acest studiu, profesorul Simonescu a afirmat în 1966 că istoria paralelă este o „compilație făcută cu iscusință și cu mult aport personal de Axinte Uricarul"[77]. Pentru Dan Zamfirescu, „problema atribuirii acestei compilații rămîne însă deschisă"[78]; cu tot acest îndemn la prudență, și d-sa a continuat să opereze cu numele lui Axinte pentru a desemna pe acela care a alcătuit „o compilație de cronici ambiționînd să dea o expunere unitară, o istorie paralelă a Moldovei și Țării Românești"[79]. În alt loc, același specialist al literaturii noastre vechi notează că ms. 2591 conține „o istorie paralelă a Țării Românești și Moldovei atribuită lui Axinte Uricariul (și care de fapt *copiază* și *întrețese* după o idee proprie cronicile celor două țări)"[80].

Nu se poate trece ușor peste ciudata afirmație înscrisă într-un dicționar de specialitate apărut în 1979, conform căreia în anii 1727—1731 Axinte Uricariul „va

---

[72] Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul* (cf. *supra*, n. 25), anunțat „sous presse" încă din 1958 (cf. Al. Elian, *Les rapports byzantino-roumains*, în „Byzantinoslavica", XIX, 1958, p. 218, n. 25). Și Mihai Berza, în Cuvîntul înainte la *Cultura moldovenească...*, arăta că studiile din acest volum fuseseră „scrise în majoritatea lor cu cîțiva ani în urmă".

[73] Cf. *supra*, n. 25.

[74] *Ibidem*, p. 122, nota (subl. ns.). [75] *Ibidem* (subl. ns.).

[76] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul*, p. 117, n. 3.

[77] Dan Simonescu, *Însemnătatea edițiilor critice de cronici*, în „Limbă și literatură", XI, 1966, p. 209; v. și idem, *Le chroniqueur Mathieu de Myre et une traduction ignorée de son «Histoire»*, în *RESEE*, 1—2/IV, 1966, p. 92: „chronique attribuée à bon droit au chroniqueur moldave Axinte Uricariul".

[78] Dan Zamfirescu, *Matei al Mirelor și „Letopisețul cantacuzinesc"*, în: idem, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 185, nota (e replica la articolul lui Dan Simonescu, citat în nota precedentă).

[79] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul din „Cronica Țării Românești"*, în același volum, p. 224, nota, punctul *b* (reluat și în volumul *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981 — aici, la p. 399).

[80] Idem, *Cronica domniei lui Mihai Viteazul (Cronica Buzeștilor)*, în *Contribuții...*, p. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conlucra [? ! — *n. ns.*] cu un copist muntean la o mare compilaţie de cronici muntene şi moldovene“ [81].

În fine, ultimul care s-a ocupat îndeaproape de aceste manuscrise şi de cronica paralelă pe care ele o conţin este Ciprian Zaharia, în cartea sa închinată mitropolitului Iosif I, apărută în 1987. Referindu-se la ms. 2591, d-sa arată cu justeţe că „chestiunea atribuirii lui unor copişti anume [...], ceea ce implică şi *datarea lui*, fie şi aproximativă, este încă departe de o soluţie acceptabilă“ [82]. Ciprian Zaharia respinge hotărît *autograful* lui Axinte Uricariul, constată că cele două manuscrise (2591 şi 5367) fac „corp comun [...] alcătuind [...] o singură operă istorică“ şi respinge posedarea manuscrisului 5367 de către Constantin vodă Mavrocordat („ceea ce nimic nu probează“). D-sa respinge şi paternitatea lui Axinte asupra operei, cu un argument logic: „autorul acestei lucrări nu ştie ce aparţine lui Ureche şi ce aparţine lui... Axinte în varianta acestuia din urmă [...]. I se atribuie lui Ureche ceea ce, de-ar fi fost Axinte autorul, trebuia să ştie că el însuşi le-a introdus în textul marelui cronicar!“ [83]. Argumentul e logic, dar, din păcate, el rămîne inoperant pentru că nici paternitatea lui Axinte asupra interpolaţiilor din cronica lui Ureche nu e un fapt cert!. În funcţie de povestirea mitropolitului Gheorghe, pe care o socoteşte — *greşit*, cum am demonstrat deja [84] — databilă 1778, ca operă a logofătului Grigoraş, Ciprian Zaharia conchide cu privire la această operă: „Deci, ea s-a alcătuit între 1778 şi 1782, cînd primul volum se începea de copiat la Bucureşti şi se va termina în 1785“ [85]. „Scrisul şi numerotarea în continuare a ms. 5367 faţă de 2591 [...] demonstrează clar redactarea celor două manuscrise în succesiune imediată“, dar copiştii propuşi anterior (Ioan Pavel grămăticul şi popa Stanciul) „nu pot fi admişi“ [86] — evident, din cauza datării foarte tîrzii (1778—1782) a compilaţiei înseşi. Acestea sînt ultimele opinii demne de luat în seamă cu privire la cronica paralelă — deşi probabil că între timp chiar autorul lor le-a revizuit substanţial, ţinînd seama de faptul că foarte curînd după tipărirea lor a retractat însăşi temelia pe care le clădise, recunoscînd public justeţea opiniei mele despre paternitatea mitropolitului Gheorghe IV asupra povestirii, de atîtea ori menţionate, şi a cărei dată rămîne să fie considerată aceea menţionată de toate manuscrisele care o conservă: *februarie 1723* [87].

Spre o datare mai precisă.

După cum se vede, anii extremi între care, pe parcursul unui (aproape) întreg secol, cercetătorii au datat scrierea cronicii paralele sînt foarte îndepărtaţi: **1650—1675** la M. Gaster şi **1778—1782** la Ciprian Zaharia.

Dar aceste două datări extreme nu sînt de reţinut. Cea dintîi, a lui Moses Gaster, justificată cîtă vreme era cunoscut doar primul volum al compilaţiei, a căzut de la sine atunci cînd a apărut al doilea volum care — cum s-a văzut — duce povestirea pînă în secolul XVIII. Cea a lui Ciprian Zaharia a căzut şi ea, din motivul abia menţionat. Deşi netemeinicia acestui raţionament am mai analizat-o în alt loc [88], mersul demonstraţiei de acum mă obligă să revin (de altfel, consideraţiile expuse anterior au fost extrase chiar din studiul de faţă, aflat atunci în pregătire).

Compilaţia din manuscrisele 2591 + 5367 a aparţinut bibliotecii lui Constantin vodă Mavrocordat, după cum o dovedeşte legătura în piele a celui de-al doilea tom, purtînd stemele reunite ale Moldovei şi Ţării Româneşti flancate de literele

---

81 I. Lăzărescu, în *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 66—67.

82 Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 232. 83 *Ibidem*, p. 232—233.

84 Ştefan S. Gorovei, *Intre Vasile Buhăescul şi Vasile Buzilă*, cit., (*supra*, n. 23).

85 Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 233.

86 *Ibidem*.

87 Ciprian Zaharia, *O paternitate revizuită*, în „Luceafărul“, an. XXXI, nr. 13 (1350), 26. III. 1988, p. 6. Tot în 1988, în notele la volumul N. Iorga, *Despre cronici şi cronicari*, D. Mioc menţine paternitatea lui Axinte Uricariul asupra *Cronicii paralele*, socotind că acest cronicar „a murit probabil în 1731—1732“ (n. 145, p. 125); v. şi p. 126, n. 163 şi p. 141.

88 Ştefan S. Gorovei, *Între Vasile Buhăescul şi Vasile Buzilă*, cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iw, K, H, Б (= Io Constantin Nicolae voievod) — din care ultima nu se mai distinge (foto 3). Cea din urmă domnie a lui Constantin Mavrocordat se sfîrșește în 1769, deci o eventuală copiere a manuscrisului 5367 *după această dată* ține numai de domeniul fantasticului. Pe de altă parte, oprirea povestirii la anul 1724 ne dă termenul *post quem*. Așadar, la prima vedere, compilația este de datat în intervalul **1724—1769**. Dar ambii termeni ai acestui interval pot fi simțitor reduși. Astfel, stemele *reunite* ale celor două principate arată că legătura — *cel puțin legătura* — volumului al doilea s-a făcut *după primăvara anului 1733*, întrucît Constantin Mavrocordat a urcat pentru prima dată treptele tronului moldav abia în aprilie 1733. Cum volumul I (ms. 2591) este anterior volumului II, acesta fiind scris „in succesiune imediată" [89] — aici toți cercetătorii sînt de acord — constatările cu privire la volumul II se extind automat și la primul. Avem, deci, în funcție de stema imprimată pe coperta volumului II, datarea **post aprilie 1733 — ante decembrie 1769.**

Ambii termeni pot fi precizați încă și mai mult. Astfel, termenul *ante quem*, **decembrie 1769**, poate fi coborît cu *nu mai puțin de un sfert de secol*. Și iată cum. Una din dorințele mari ale lui Constantin vodă Mavrocordat era să aibă o istorie a celor două principate peste care domnea [90]. În acest scop, el s-a adresat mai multor cărturari ai vremii ; în 1742, a făcut această propunere lui Markos Antonios Katsaitis (1717—1787), atunci în trecere prin Iași, și care a notat că în același sens principele se adresase și lui Antonios Catiforos de la Veneția [91]. În aceeași vreme, un proiect identic a antrenat cărturari sași din Transilvania [92] și învățați unguri din ordinul iezuiților ; unul dintre aceștia din urmă, Carol Peterfy (1700—1746), a venit la Iași în primăvara anului 1743 și a luat unele note după materialele puse la îndemînă de secretarul domnesc ; între aceste note se afla și o genealogie a domnilor români. Peterfy a murit la 14 august 1746 la Bratislava iar hîrtiile sale au rămas la iezuiții din acest oraș, unde, peste vreun sfert de secol, le-a descoperit istoricul G. Pray (1723—1801), care le-a folosit în redactarea lucrării sale *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunorum, Avarum et Hungarorum* (Viena, ^{1}1774, ^{2}1775). Aici, Pray spune că dă lista domnilor Moldovei după Dimitrie Cantemir *(Descriptio Moldavie)* iar „schema principum utriusque provinciae adjicio, quod secretarius Principis Constantini de SCARLATTI P. Carolo PETERFY, piae memoriae, consignavit" [93]. *Precizările genealogice referitoare la domnii moldoveni ai veacului XIV sînt acelea din cronica paralelă (ms. 2591).* Iată aceste formulări identice :

G. Pray, *Dissertationes*, p. 140.	Ms. rom. 2591 BAR, f. 11 v.
„Koste Musatin : non scitur ubi principaverit ; dicitur quod ejus genus sit ex *familia despotiana Regum Serviae*".	Coste Mușatin vod(ă), iară acel Mușatin vod(ă) unde ar fi domnit nu scrie ⟨altă mînă :⟩ numai că acel Mușatin au fost de neamul domnilor sîrbești.
„Romanus habuit uxorem Anastasiam, filiam P[rincipi]s Laczko et peperit VI filios, ex quibus Alexander Senex est ultimus filius ejus".	(f. 13 v) Acestu Roman vod(ă) au avut doamnă pe fata lui Lațco vod(ă), pe Doamna Anastasia. (f. 12 v) Avut-au Roman vod(ă) 6 ficiori... Alexandru vod(ă) cel Bătrîn... cel mai tînăr ficior.

[89] Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 233.
[90] V. și Al. Elian, în introducerea la *Inscripțiile medievale ale României*, I, București, 1965, p. 21 ; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 175—178.
[91] Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742*, în volumul *Saeculum*, Iași, 1977, p. 79—86.
[92] A. Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742—1743)*, în *RESEE*, 1/XIII, 1975, p. 52—75 și 2/XIII, 1975, p. 209—229.
[93] G. Pray, *Dissertationes...*, p. 140, nota *r* (în ambele ediții).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este clar, cred, că Peterfy a primit la Iaşi, în mai 1743, informaţii extrase din marea cronică paralelă (vol. I = ms. 2591), care se afla, deci, la data aceea, în biblioteca lui Constantin vodă Mavrocordat.

*

Aici e locul unei mici digresiuni, de interes mai mult metodologic şi care ilustrează acea categorie de „incidente" definite de obicei cu formula *quandoque dormitat bonus Homerus.*

Cine era secretarul lui Constantin vodă Mavrocordat, care a comunicat lui Peterfy acele detalii genealogice? B. P. Hasdeu, în *Istoria critică*, vorbise despre „lista anonimă a domnilor Ţării Româneşti, care se compusese în secolul XVIII pentru ungurul Peterfy, după diferite cronice locale, *de către Constantin Scarlatti*"[94]. După Hasdeu s-au luat — *evident fără să mai controleze textul lui Pray !* — atît D. Onciul, cît şi A. D. Xenopol; primul, în 1884, scrie despre „lista lui Scarlatti (secretar al principelui Constantin Mavrocordat)"[95] iar al doilea, în 1890, menţionează „lista domnilor, alcătuită de Scarlatti pe la 1753, pentru Constantin Mavrocordat, al cărui secretar era"[96]. *Jurare in verba magistri* : e de neînchipuit ca trei mari istorici, cunoscători de limba latină, să facă o asemenea greşeală, preluată apoi şi în alte lucrări. Şi doar Pray spusese cît se poate de clar: „secretarius principis Constantini de Scarlati p[atri] Carolo Peterfy [...]consignavit". Abia în 1968, profesorul C. Cihodaru a remarcat că „Scarlatti este însuşi numele sub care Constantin Mavrocordat era cunoscut în străinătate. Secretarul amintit de Pray poate fi Axinte Uricarul însuşi sau Chezarie Daponte"[97]. Din motive cronologice, asupra cărora voi reveni imediat, Axinte Uricariul trebuie eliminat din discuţie. Ar rămîne Constantin (Chesarie) Daponte, a cărui cultură şi ale cărui preocupări istoriografice l-ar indica drept transmiţător al spiţelor genealogice.

Două elemente se opun, însă, şi acestei identificări: în primul rînd, Daponte nu a fost decît δευτερος γραμματικος al lui Constantin Mavrocordat — ceea ce, fireşte, n-ar fi, prin el însuşi, un argument peremptoriu. *Dar nici măcar în această calitate, de al doilea grămătic, nu s-a putut întîlni Daponte cu iezuitul Peterfy în 1743 la Iaşi.* Graţie cercetărilor amănunţite întreprinse mai de mult de Andrei Veress, ştim azi, deosebit de precis, că Peterfy a ajuns la Iaşi la sfîrşitul lunii mai 1743 (30 st. n./19 st. v., sau, mai probabil, la 21 mai, de vreme ce se precizează că era ziua lui Constantin vodă) şi n-a rămas aici mai mult de două luni, la 25 iulie (st. n.) fiind deja la Braşov[98]. La 20 iulie (st. v.), Constantin vodă a şi fost înlocuit în domnia Moldovei cu propriul său frate, Ioan.

Or, se ştie că, nemulţumit de refuzul patronului său, Constantin vodă, de a-l avansa, Daponte şi-a prezentat demisia din funcţia de δευτερος γραμματικος şi a plecat la Constantinopol, unde „s-a întîlnit cu Ioan Mavrocordat [...] care complota [...] pentru a-şi îndepărta fratele mai mare de pe tronul Moldovei, ca să-l înlocuiască"[99]. Ataşîndu-i-se, a renunţat să plece în insula natală, cum plănuise iniţial; a participat la investirea lui Ioan Mavrocordat ca domn al Moldovei[100] şi a venit cu el, în Moldova, ca şef deplin al cancelariei[101]. Îşi realizase

---

[94] B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, ed. II, Bucureşti, 1874, p. 82 (subl. ns.); v. şi p. 83.

[95] D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1946, p. 32.

[96] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, III, 1890, p. (în ediţia nouă, vol. II, Bucureşti, 1986, p. 125).

[97] C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIIAI*, V, 1968, p. 33, n. 92.

[98] Andrei Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)*, în *ARMSL*, s. III, t. V (1930—1931), p. 84 (2). Identificarea secretarului lui Constantin vodă Mavrocordat cu Gheorghe Saul — p. 87 (5) — este, însă, inacceptabilă.

[99] Nestor Camariano, *Constantin Dapontès et les Principautés Roumaines*, în *RESEE*, 3/VIII, 1970, p. 484.

[100] *Ibidem*, p. 485, n. 18. [101] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

visul pentru care părăsise pe primul patron. Numai că, astfel, *Constantin Dapontes nu a putut fi în Iași în timpul vizitei, aici, a lui Carol Peterfy*. Identificarea secretarului domnesc din mai 1743 rămîne o sarcină a viitorului[102].

*

Am stabilit, așadar, că în 1743 cronica paralelă se afla în biblioteca lui Constantin vodă Mavrocordat. Anul **1743** devine termenul *ante quem*.

Ce se poate preciza, mai mult, despre termenul *post quem* ? Blazonul imprimat pe coperta manuscrisului 5367 — stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești — duce spre anul 1733 ; dar aici se poate obiecta, cu îndreptățire, că legătura de piele a cărții s-a putut face și mai tîrziu decît redactarea textului. Și această obiecțiune *trebuie admisă*, dacă ținem seama de faptul că cea de-a doua mînă, care continuă volumul I și scrie întregul volum II, e a unui muntean. Deci, oricum, munca celei de-a doua mîini trebuie plasată *într-o nouă domnie munteană a lui Constantin vodă Mavrocordat, care nu poate fi alta decît aceea din 1735—1741*.

Analiza textului din volumul I furnizează, însă, un element trainic pentru fixarea unui termen *post quem* cu absolută certitudine. Despre acest element am vorbit deja, în treacăt, de cîteva ori : în capitolul dedicat domniei lui Alexandru cel Bun, s-a inclus povestirea alcătuită în februarie 1723 de mitropolitul Gheorghe IV, referitoare la relațiile acestui domn cu împăratul Bizanțului, la emanciparea Mitropoliei Moldovei de sub presupusa tutelă a Ohridei și la darurile primite de domnul Moldovei și de soția sa, precum și de mitropolitul Iosif I din partea monarhilor bizantini (celebrele icoane de la Neamț și Bistrița și unele veșminte arhierești). Mitropolitul Gheorghe IV[103] a murit spre sfîrșitul anului 1729 sau la începutul celui următor : testamentele sale datează din decembrie 1729 ; or, în cronica paralelă acest personaj e arătat ca *fost mitropolit* (f. 25 v : „ce-au fost mitropolit Moldovei" ; f. 29 v : „proin mitropolit Moldovei"). E o dovadă categorică și clară că redacția pe care o reprezintă sau pe care o reproduce ms. 2591 (cel puțin) e databilă — așa cum profesorul Al. Elian a afirmat încă acum un sfert de secol — *cel mai devreme* **post decembrie 1729 sau ianuarie 1730.**

Aici e locul potrivit pentru a arăta încă o dată de ce nu se poate susține o altă opinie, exprimată încă acum cinci decenii și care a legat compilația în cauză de numele cunoscutului cărturar moldovean Axinte Uricariul (Damian P. Bogdan, 1939). Includerea povestirii mitropolitului Gheorghe — scrisă în 1723 — exclude pe Axinte, a cărui ultimă atestare documentară (în stadiul de azi al cunoștințelor) e din 1722[104]. Încă și mai categorică poate fi această excludere dacă ne reamintim că autorul respectivei povestiri e menționat ca *fost mitropolit*, ceea ce — cum tocmai am arătat — plasează momentul redactării după *decembrie 1729*. Afirmațiile de acum patru decenii și jumătate ale lui Ioan Șt. Petre — care în mod arbitrar a „prelungit" viața lui Axinte pînă pe la 1731—1733[105] — nu au nici o întemeiere documentară. Totuși, în mod surprinzător, unii cercetători au preluat necritic această afirmație, plasînd moartea lui Axinte Uricariul *chiar la 1733*[106], dată care se află înscrisă în dicționare generale[107] și de specialitate[108].

---

[102] A fost cămărașul Iacovache Rizo (1716—1774), despre care se spune că a studiat în Italia „sub auspiciile principelui Mavrocordat" (*Livre d'or de la noblesse phanariote*, Atena, 1892, p. 102) sau unul din logofeții de taină ai domnului ? În acest ultim caz, ar fi Tănase Petrache Măcărescul, care a deținut această funcție multă vreme.

[103] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei (II)*. 1. *Egumeni ai mănăstirii Bistrița în veacurile XVI—XVIII* ; II. *O biografie nescrisă : Mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei*, în *MMS*, 4/LXIII, 1987, p. 75—82.

[104] Ioan Șt. Petre, *Axintie Uricariul*, cit., p. 24 ; din 1724, începe să fie menționat fiul său, Neculai Axintie — *ibidem*, p. 25.

[105] *Ibidem*, p. 27.

[106] Deși Ioan Șt. Petre scrisese că Axinte nu mai era în viață, probabil, încă din 1733 — *ibdem*, p. 26—27.

[107] Cf. *Micul dicționar enciclopedic*, ed. II, București, 1978, p. 1092.

[108] Cf. *supra*, n. 81 și 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe de altă parte, scrisul din primele 346 file ale ms. 2591 (prima mînă) nu este, totuşi, al lui Axinte Uricariul — cum au crezut atît Damian P. Bogdan cît şi P. P. Panaitescu. Rezultatul comparaţiei cu documentele ieşite de sub pana acestui caligraf este categoric : scrisul din ms. 2591 *seamănă* cu al lui Axinte Uricariul, dar această asemănare se poate atribui apartenenţei la o şcoală de caligrafi (problemă care va trebui studiată cu seriozitate în viitor).

Asupra acestor detalii s-a pronunţat, cum am arătat, şi profesorul Al. Elian [109]; pentru d-sa, însă, „sîntem în prezenţa unei compilaţii *care poate fi a lui Axinte*, deşi nu copiată de el" [110]. Această prudentă păstrare a lui Axinte în rezervă s-a datorat, probabil, pe de o parte menţionării acestui personaj ca unul care a introdus „mărturiile" lui Iştoc în letopiseţul cantacuzinesc iar pe de altă parte faptului că metoda compilatorului din ms. 2591, de a invoca izvoare autentice (documente, pomelnice) aminteşte pe aceea a unui interpolator al cronicii lui Grigore Ureche, interpolator identificat cu Axinte Uricariul. Dar această identificare — operată, se pare, de C. Giurescu, afirmată de Const. C. Giurescu [111] şi oficializată de P. P. Panaitescu [112] — **nu se întemeiază pe nici o dovadă documentară** [113]: nu se poate dovedi în nici un chip că autorul respectivelor interpolaţii ar fi fost Axinte Uricariul. Iar „mărturiile" lui Iştoc nu demonstrează decît un singur lucru : că înaintea compilaţiei din ms. 2591+5367 a existat o variantă a letopiseţului cantacuzinesc transcrisă (şi interpolată) de Axinte Uricariul. Forma **Avxentie** în care apare numele său — niciodată atestată în documentele moldoveneşti sau printre semnăturile sale — arată clar că ne aflăm în faţa unei transcrieri la mîna a doua sau a treia *şi nu în Moldova* (scrisul e, cum am mai spus, al unui muntean, dar acesta ar fi putut scrie şi în cancelaria moldoveană a lui Constanitn vodă; aici însă, el putea să afle cu uşurinţă numele corect al lui Axinte).

Rămîne, deci, şi din aceste puncte de vedere, de căutat data de început a compilaţiei *după decembrie 1729—ianuarie 1730.*

Către aceeaşi perioadă ne îndreaptă o altă ştire, dintr-o scrisoare asupra căreia mi-a atras atenţia colegul şi prietenul meu Andrei Pippidi, pe vremea cînd polemizam cu privire la identitatea cămăraşului Vasile — autorul compendiului, al variantei „pre scurt" din ms. 3442 — eu încercînd să-l „promovez pe Vasile Buzilă, cămăraşul de izvoade al lui Constantin vodă Mavrocordat, iar d-sa străduindu-se să-l menţină ca autor pe Vasile Buhăescul, om priceput într-ale obiceiurilor vechi, dar care fusese cămăraşul de izvoade al lui Grigore vodă Ghica. Scrisoarea datează din 18 septembrie 1729, e trimisă de abatele Sevin din Istanbul lui Maurepas, la Paris, şi se referă la relaţiile celebrului doctor Fonseca [114] în Ţara Românească, cu Nicolae vodă Mavrocordat, şi în Moldova, cu Grigore vodă Ghica. „Ce qu'il y a de certain — spune abatele Sevin despre Mavrocordat — c'est qu'il a rassemblé avec des dépenses incroyables les monuments de ce pays, cy qui sont échapés où à la négligence des particuliers ou à la fureur des barbares. Le prince de Moldavie [=Grigore II Ghica], son cousin [de fapt, nepot de soră], ne l'a point imité. Mais en revanche, plein d'envie de faire plaisir au docteur Fonseca, il a donné ordre

---

109 Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 121—122, n. 5.

110 *Ibidem*, p. 122 (subl. ns.).

111 Cf. Constantin C. Giurescu, *Introducere* la *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron vodă (1359—1595) întocmit de Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul*, Craiova, 1934, p. LXXVIII.

112 P. P. Panaitescu, *Introducere* la ediţiile aceluiaşi letopiseţ, în 1955 şi 1958 (retipărită în *Contribuţii la storia culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, p. 531).

113 Contrar celor afirmate, în vremea din urmă, de Liviu Onu şi de D. Velciu. Voi reveni într-un articol special.

114 Personaj pentru care v. Andrei Pippidi, *Mysticisme et rationalisme au Phanar : le cas de Daniel de Fonseca*, în volumul aceluiaşi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti/Paris, 1980, p. 237—252. Fonseca a murit în vara anului 1733 : la 5 iunie se anunţa, din Istanbul, că era atins de o maladie incurabilă, la 26 august încă i se scria din Versailles, dar la 23 septembrie trecerea sa dintre cei vii era deja cunoscută acolo — cf. V. Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor. Contribuţii la istoricul ei*, în *ARMSI*, s. III, t. XXII (1941), p. 391 (33) — 392 (34).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

qu'on fouillat dans les monastères de sont petit État, qui par malheur ont été pillés à différentes reprises. Il doit au premier jour nous faire présent d'*une histoire de Moldavie et des provinces voisines, composée en langue du pays. Elle n'a point encore vû le jour et on parle comme d'un chef d'oeuvre*" [115].

Trecînd peste faptul că scrierea pe care Grigore vodă Ghica o vedea drept o „capodoperă" nu conţinea — conform acestei scrisori — decît istoria Moldovei şi ceva despre provinciile vecine, la identificarea ei cu cronica paralelă din ms. 2591 se opune tocmai menţionarea, în aceasta din urmă, a mitropolitului Gheorghe ca răposat (sau, oricum, *fost*). Sevin scrie în septembrie, deci el raportează o situaţie existentă măcar în august 1729 ; la acea dată, mitropolitul Gheorghe trăia, în timp ce „capodopera" era încă aşteptată „au premier jour". Este mult mai probabil că în această „histoire de Moldavie et des provinces voisines", care în vara lui 1729 încă nu fusese dată la iveală, deşi se vorbea deja despre ea (la Curte, desigur) „comme d'un chef d'oeuvre", trebuie să vedem compilaţia de cronici moldoveneşti pe care începînd din februarie 1729 Alexandru Amiras o va traduce în limba greacă. Manuscrisul acestei traduceri se află azi la Biblioteca Naţională din Paris (suppl. gr. 6) [116], unde a fost trimis în 1752 de Charles de Peyssonnel, căruia îi fusese încredinţat, în 1739, de fratele lui Grigore vodă Ghica, marele dragoman Alexandru Ghica, cu care a conlucrat în timpul tratativelor premergătoare păcii de la Belgrad [117]. Faima acestei scrieri o dăinuit multă vreme în Moldova : iezuitul Rogeriu Boscovich (1715—1787), călător prin Moldova la 1762 [118], afla de la starostele Cernăuţilor, boierul Millo, că la Iaşi se păstra încă „un manuscrit qui contient l'histoire de la Moldavie, qui n'a pas encore été publié. Elle a été compilée par les ordres de Grégoire Ghikas prince de Moldavie il y a trente-six ans" [119]. Despre această cronică — reunind pe Nicolae Costin, Miron Costin şi pseudo-Amiras, dar trecută sub numele lui *Miron logofătul* (şi ca atare este citată chiar în cronica paralelă) [120] — a scris o amplă notă, în 1827, celebrul elenist francez Charles Benoît Hase (1780—1864) [121]. Printr-o neînchipuită neatenţie (iarăşi *Quandoque dormitat...*), numele său apare la Demostene Russo sub forma N. *Hase* [122] iar la P. P. Panaitescu sub forma M. *Hase* [123]...

---

115 N. Iorga, *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre viaţa muntenească în timpul lui Constantin vodă Mavrocordat*, în *ARMSI*, s. III, t. VI (1927), p. 139 (5) ; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 405 (47). Scrisoarea a fost publicată, anterior, de Henry Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII et XVIII-e siècles*, Paris, 1912.

116 A fost descris de Constantin C. Giurescu, *Les manuscrits roumains de la Bibliothèque nationale*, în *RHSEE*, 1—3/II, 1925, p. 51—54.

117 V. Mihordea, *Charles de Peyssonnel*, în „Balcania", V, 1, Bucureşti, 1942, p. 366—368.

118 N. Iorga, *Rogeriu Iosif Boscovich şi Moldova*, în *ARMSI*, s. III, t. XIX (1937), p. 153 (1) — 165 (13).

119 Apud V. A. Urechiă, *Miron Costin. Opere complete*, I, Bucureşti, 1886, p. 275, n. 1. Textul italian a fost reprodus de T. Codrescu, în *Uricarul*, XXIV, Iaşi, 1895, p. 255—333 (v. p. 292).

120 Cf. C. Giurescu, *Izvoadele...*, cit., p. 208 şi n. 4.

121 *Notice d'un manuscrit de la Bibliothèque du Roi, contenant une Histoire inédite de Moldavie...*, reprodus de V. A. Urechiă, *op. cit.*, p. 269—281. Pentru toate problemele privind această cronică, v. Dan Simonescu, *Studiu introductiv* la *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, Bucureşti, 1975, p. 31—34 (reprodus în volumul aceluiaşi, *Contribuţii*, Bucureşti, 1984, p. 186—191). În ceea ce priveşte autorul cronicii — păstrat ca anonim de Dan Simonescu — regretatul Const. A. Stoide a continuat să pledeze pentru identificarea lui cu Amiras (Const. A. Stoide, *Cronica anonimă şi autorul ei*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 267—280), în timp ce D. Velciu a optat pentru hatmanul Constantin Costache (D. Velciu, recenzie la ediţia lui Dan Simonescu, în *RdI*, 4/29, 1976, p. 623—625 ; opinie combătută de Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 279—280). Sper să pot reveni, în viitor, asupra acestor probleme.

122 D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti, p. 139.

123 În studiile introductive la ediţiile operei lui Miron Costin (cf. *supra*, n. 65—67) : ed. 1944, p. XXVIII ; ed. 1958, p. 346 ; ed. 1965, p. 280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Revenim. Faptul că în vara lui 1729 se vorbea la Iaşi ca de „un chef d'oeuvre" despre cronica tălmăcită, în acelaşi an, de Amiras, arată limpede că *atunci*, la *Iaşi*, nu exista însă marea compilaţie care, ea, putea fi mai degrabă socotită „un chef d'oeuvre" faţă de tot ce se realizase pînă atunci pe acest tărîm. Şi nici nu am putea presupune că un exemplar gata făcut s-ar fi aflat atunci la Bucureşti, în mîinile lui Nicolae vodă Mavrocordat: acesta din urmă moare în septembrie 1730 iar fiul său Constantin nu va ajunge la Iaşi decît în aprilie 1733. Insist asupra acestui loc, *Iaşi*: prezenţa povestirii mitropolitului Gheorghe în textul cronicii paralele arată că ea a fost concepută *în Moldova* — numai pentru un moldovean textul povestirii prezenta un interes deosebit — şi anume, *la Iaşi*, întrucît manuscrisul mitropolitului Gheorghe a rămas aici, în arhiva Mitropoliei (unde îl va descoperi şi logofătul Grigoraş, în 1778). De aici deduc că ***marea cronică paralelă a fost plănuită la Iaşi, curînd după moartea mitropolitului Gheorghe*** (cîtă vreme textul său era încă proaspăt în mintea unui contemporan care a ştiut de existenţa lui şi care, deci, l-a cunoscut pe mitropolitul Gheorghe, ceea ce indică şi felul în care vorbeşte despre el — „*părintele* Gheorghe").

Pe baza tuturor acestor argumente, fixez termenul *post quem* la **1730** (mai riguros: **decembrie 1729—ianuarie 1730**).

Putem duce raţionamentul şi mai departe încă, pentru restrîngerea intervalului care, pînă acum, a rămas mărginit de anii 1730 şi 1743.

Cronica paralelă s-a plănuit şi s-a început în Moldova după 1730, continuîndu-se mai tîrziu în Muntenia; opera e în legătură cu Constantin vodă Mavrocordat. Aceste fapte — *stabilite cu certitudine* — ne-ar îndemna să căutăm momentul cînd s-a început scrierea cronicii paralele într-una din domniile moldovene ale lui Constantin vodă Mavrocordat; în intervalul dat, 1730—1743, sînt două: **aprilie 1733—noiembrie 1735** şi **septembrie 1741—iulie 1743.** Dacă ţinem seama de constatările anterioare, anume că:

1) scrierea cronicii a fost concepută şi începută în Moldova şi continuată în Muntenia şi

2) cronica exista deja în 1743,

se vede uşor că momentul căutat nu se poate plasa dincolo de **prima domnie moldovenească a lui Constantin vodă Mavrocordat, din aprilie 1733—noiembrie 1735.**

Către aceeaşi perioadă ne mai conduce şi altă direcţie de investigare a acestei complexe probleme.

Mai spre începutul acestui studiu am menţionat ms. rom. 3442 BAR, „compendiul" realizat de Vasile Buzilă cămăraşul de izvoade, din porunca şi îndemnul lui Constantin vodă Mavrocordat în văleatul 7241. Scrierea aceasta se poate data şi mai strîns, anume în intervalul **mai—august 1733,** ţinînd seama de faptul că domnia lui Constantin Mavrocordat în Moldova începe în aprilie 1733 iar văleatul 7241 se sfîrşeşte la 31 august 1733. În chip cu totul surprinzător, raportul dintre marea cronică paralelă şi „compendiul" lui Vasile Buzilă n-a stat în atenţia nici unui cercetător, deşi încă din 1910 Demostene Russo spusese că — am reprodus deja aceste cuvinte — „Legătura în care stă cronica pe scurt a lui Vasilie cămăraşul cu cronica sincronistică **pre larg** alcătuită şi cu traducerea lui Scriba şi izvoarele lor merită să fie cercetate mai de aproape" [124]. Cel dintîi cercetător care a avut la îndemînă toate „piesele" acestui „dosar", profesorul Al. Elian, în studiul său de atîtea ori menţionat, n-a sesizat raportul dintre letopiseţul „pre largu" şi istoriile „pre scurt"; d-sa, urmărind presupusa evoluţie a legendei din povestirea mitropolitului Gheorghe IV, a fost încredinţat că poate vedea în „compendiul" lui Vasile Buzilă din 1733 „o formă mai puţin completă a legendei, dar care totuşi dovedeşte un oarecare proces anterior de elaborare" [125], în timp ce „un al doilea stadiu, amplificat, al legendei îl găsim într-un manuscris al cronicii paralele [=ms. rom. 2591 BAR — *n.ns.*], compilate de Axinte Uricariul, dar cu adaose ulterioare, printre care se enumeră şi povestirea mitropolitului Gheorghe" [126].

---

124 Cf. *supra*, n. 48.
125 Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 120—121.
126 *Ibidem*, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această schemă — „compendiul" *existînd independent* şi *precedînd* marea compilaţie — a fost preluată şi de Ciprian Zaharia, care, însă, cum am mai spus, a renunţat repede la ea, prin acceptarea paternităţii mitropolitului Gheorghe asupra povestirii în cauză, care are, astfel, în cronica paralelă, cea mai veche atestare [127]. În adevăr, aceasta e singura soluţie corectă şi atunci, punînd în paralel titlul marii cronici din ms. 2591 cu acela al compendiului lui Vasile Buzilă, din ms. 3442, raportul dintre aceste scrieri se vede limpede :

Ms. 2591	Ms. 3442
Létopiseţul Ţărăi Românești și a Ţărăi Moldovei. *De viaţa a prealuminaţilor domni ce-au stăpînit într-acéste 2 ţări şi ce s-au lucrat în dzilele lor şi a părţilor streine, care să megieşăsc cu acéste ţări,* **pre largu** *adunate den multe létopiseţe* şi cu bună îndreptare alcătuit *precum să véde.*	Istoriile Ţării Rumâneşti şi a Ţării Moldovei. *De viiaţa a prealuminaţiilor domni carii au stăpînit întru acéste doao ţări şi ce s-au lucrat în zilele lor şi a părţilor streine care să megieşesc cu acéste ţări* **pre scurt** *adunate den multe létopiseţe,* cu porunca a prealuminatului, preaînnălţatului, binecredinciosului dentru slăvită viţă domnu Io Constantin Neculaev voivod, bunul şi preaînţeleptul stăpînitoriu a toată Ţara Moldovei. Scosu-se-au de prea plecatul den slugile Măriei Sale, Vasilie cămăraşul de izvoade, cu porunca Înălţimei Sale pre forma aceasta *precum se véde,* leat 7241.

Părţile redate în *cursive* stabilesc legătura dintre aceste două forme ; **pre scurt** din titlul manuscrisului 3442 este o evidentă replică la **pre largu** din titlul manuscrisului 2591. Asemănări frapante (vădind izvoarele comune) învederează compararea capitolelor despre Roman I şi Alexandru cel Bun. La acesta din urmă, o formulare rămîne absolut identică în ambele manuscrise, anume caracterizarea domnitorului drept **„începătoriul bunelor fapte, atît la cele politiceşti cît şi la cele bisericeşti".**

Ce concluzii se desprind din stabilirea acestui paralelism între ms. 2591 şi ms. 3442 ? Care e raportul dintre letopiseţul „pre largu" şi istoriile „pre scurt" ? La prima vedere, am fi tentaţi să spunem că varianta „pre scurt" (ms. 3442) derivă din varianta „pre largu" (ms. 2591+5367). Dar reamintesc şi subliniez faptul că redactarea „pre largu" a continuat şi *după 1735*, în Muntenia (unde s-a şi terminat) ; în timp ce „compendiul" lui Vasile Buzilă a fost terminat în mod cert *înainte de 1 septembrie 1733* (în ianuarie 1734 era terminată şi tălmăcirea sa în limba greacă, de către Lazăr Scriba). Dacă ţinem seama de această realitate, descendenţa variantei „pre scurt" din cea „pre largu" trebuie să se excludă. Nici posibilitatea unui raport în sens invers — „descendenţa", prin amplificare, a variantei „pre largu" din cea „pre scurt" — nu poate fi luată în considerare, fiind ilogică.

În funcţie de toate acestea, rămîne doar alternativa :

a) ori ambele variante, „pre largu" şi „pre scurt", derivă dintr-un prototip mai vechi, „pre largu" şi el ; în acest caz, copierea, care ar fi dus la actuala formă din ms. 2591+5367, ar fi fost însoţită de unele adaosuri, între care povestirea mitropolitului Gheorghe IV, ceea ce ar justifica precizarea din titlul letopiseţului, „cu bună îndreptare alcătuit" ;

b) ori ambele variante au fost concepute simultan şi tot simultan s-a pornit redactarea lor

Deşi atrăgătoare, prima soluţie o resping, pentru motivul că paralelismul dintre varianta „pre largu" şi cea „pre scurt" *nu depăşeşte partea de început a ambelor redacţii*. Ceea ce înseamnă că le-a fost comun doar momentul iniţial, proiectul şi o primă categorie de izvoare, adică letopiseţele deja alcătuite ; ulterior, s-au adăugat — din alte izvoare, asupra cărora voi reveni imediat — precizări a căror absenţă din „compendiul" lui Vasile Buzilă se poate explica doar în felul acesta.

[127] Cf. *supra*, n. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe baza tuturor acestor constatări, putem răspunde, în sfîrşit, la una din întrebările fundamentale privind cronica paralelă : *cînd şi unde s-a conceput planul ei şi s-a trecut la redactarea celor două variante.* Răspunsul este : **în mai—august 1733, la Iaşi, în perimetrul delimitat de Curtea Domnească şi de Mitropolia ţării.**

Pentru datarea în 1733, mai este un element, mai puţin însemnat, dar peste care nu vreau să trec. În spiţele copiate de Carol Peterfy la Iaşi în 1743, se arată că Grigore II Ghica domnise („principavit") în Moldova timp de şapte ani iar la Constantin Mavrocordat se menţionează doar „Ps. V.", adică *Princeps Valachiae.* Aceasta arată foarte clar că spiţele s-au alcătuit imediat după ce s-a încheiat domnia lui Grigore II Ghica în Moldova, adică în primăvara lui 1733, omiţîndu-se să se menţioneze domnia moldoveană a lui Constantin Mavrocordat. Este foarte probabil, după părerea mea, că marea cronică paralelă a avut o anexă genealogică, preluată şi de Vasile Buzilă în „compendiul" său, întrucît traducerea grecească a acestui „compendiu" — existentă în originalul lui Lazăr Scriba — păstrează, încă, aceste spiţe („istoriile" lui Buzilă s-au păstrat, cum am mai spus, doar într-o copie mai tîrzie).

Nu pot încheia acest capitol de cronologie fără să mai prezint un detaliu care poate să aibă o însemnătate aparte. În ms. 2591, pe fila lipită de tartaj, am găsit o însemnare minusculă, cu următorul cuprins : „marţi fev[ruarie] 11 am început a scrie". Recunosc din capul locului că această însemnare poate să nu aibă nici o legătură cu cartea pe care se află, putînd fi o simplă încercare de condei sau cine ştie ce altceva. Totuşi, această legătură nu poate fi nici exclusă în chip categoric. În cazul cînd legătura există, devine necesară determinarea *anului*, în cadrul intervalului care ne interesează. *Februarie 11* a căzut într-o marţi în 1729, 1735, 1746, 1752, 1757, 1763, 1774, 1780, 1785, 1791 — ani care au litera dominicală E (prima duminică la 5 ianuarie)[128].

Dacă primul[129] şi ultimul din aceşti zece ani ies din discuţie din motive lesne de sesizat, din ceilalţi opt care rămîn doar doi ne atrag atenţia ca prezentînd o posibilitate de legătură cu cronica paralelă. Cel dintîi asupra căruia m-am oprit a fost anul 1785, de cînd datează copia lui Ştefan logofătul ot Creţulescul. Dar la aceasta (ms. rom. 340 BAR) ştim precis data cînd *s-a încheiat* copierea : **1 martie 1785.** Pe de o parte, intervalul *11 februarie — 1 martie* ar fi, totuşi, prea mic pentru copierea celor 191 file (cît are acest manuscris), iar pe de altă parte, o însemnare aflată la începutul lui indică anul 1782 ca moment iniţial al copierii[130]. De aceea, anul 1785 iese din discuţie.

Dacă, însă, ne îndreptăm spre anul 1735, trebuie să observăm că e anul cînd se termină prima domnie moldoveană a lui Constantin vodă Mavrocordat, trecut la *16 noiembrie* în tronul muntean, succedîndu-i în Moldova fostul său predecesor, Grigore II Ghica.

Presupunînd că „marţi, fevruarie 11" e din 1735 şi admiţînd că aceasta e în adevăr data cînd anonimul copist moldovean a început să transcrie „pe curat" actualul ms. 2591, ar rezulta, pentru activitatea sa concretizată în cele 346 file din acest manuscris, un răstimp de *nouă luni* — suficient pentru ca, transcriind cîte patru-cinci pagini pe zi (sau ceva mai multe, dacă scădem zilele de sărbătoare), să ajungă, în noiembrie 1735, la file 346 v, unde a trebuit să părăsească lucrul, continuat apoi de omologul său bucureştean.

Desigur, acest „scenariu", ipotetic (deşi, personal, sînt înclinat să-l cred real !), poate să stîrnească întrebarea: dacă planul lucrării s-a stabilit în vara lui 1733, cînd s-a realizat şi „compendiul" lui Vasile Buzilă, *de ce s-a mai aşteptat cam un an şi jumătate pînă s-a trecut la redactarea cronicii generale ?*

Întrebarea e justificată şi răspunsul la ea va veni după o incursiune în domeniul izvoarelor pe baza cărora s-a alcătuit cronica paralelă.

Izvoarele : letopiseţe şi „informaţii proprii".

E foarte interesant de constatat nu atît *ce cronici*, cît *ce variante* ale acestor cronici au avut la dispoziţie alcătuitorii istoriei paralele.

---

[128] Cf. *Documente privind istoria României*, Introducere, I, p. 646—647.

[129] „Februarie 1729" figurează, fără data de zi, şi în titlul traducerii greceşti a lui Amiras.

[130] I. Bianu, R. Caracaş, *Catalogul*, II, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria Țării Românești — în cronică, principatul muntean e numit constant *Valahia* — cu care se începe compilația, odată cu descălecatul lui Negru vodă („Radul"), la 1290, se întemeiază, cum s-a arătat deja, pe Letopisețul cantacuzinesc și pe acela al lui Radu Popescu. Legătura dintre ele o face, pentru anii 1659—1664, fragmentul lui Axinte Uricariul, scris de acesta „dupre cum mi-au spus Iștoc comisul"[131]. Faptul că Axinte introdusese aceste știri cu cuvintele „De aicea înainte am scris eu..." — și trebuie să fim recunoscători scribului care, din neatenție, a copiat servil ciorna din fața sa, păstrînd și această mențiune ! — arată clar că a existat un exemplar al Letopisețului cantacuzinesc adus în Moldova și transcris de Axinte Uricariul ; transcriindu-l, Axinte a introdus aceste știri, pentru care și-a consemnat numele (asumarea responsabilității !). Această variantă a Letopisețului cantacuzinesc, care, transcrisă și completată de Axinte Uricariul *înainte de 1723*, va intra în componența cronicii paralele peste un deceniu, nu este identică, însă, cu aceea păstrată în manuscrisul 13 de la Mănăstirea Neamțu[132]. Acest manuscris, datat din 1735, operă a unui muntean, Florea grămăticul, are, pentru anii 1508—1521, știrile vechilor anale muntene și nu *Viața patriarhului Nifon*, scrierea lui Gavril protul Athosului, cum se află în varianta din ms. 2591[133].

Așadar, alcătuitorii compilației au folosit, pentru partea veche de istorie munteană, *Letopisețul cantacuzinesc în varianta sa moldovenească* — dacă se poate spune așa ! — datorată lui Axinte Uricariul. Altfel spus, *copistul muntean a transcris, la București, Letopisețul cantacuzinesc după un manuscris realizat la Iași* — dovadă peremptorie că **aici** s-a conceput planul lucrării și tot **aici** s-au adunat materialele documentare.

Dacă pentru izvoarele istoriei muntene lucrurile sînt simple, ele se complică atunci cînd căutăm izvoarele istoriei moldovene în această compilație ; pentru istoria cea mai nouă — domniile lui Nicolae vodă Mavrocordat și cea a lui Dimitrie Cantemir (anii 1709—1716) — au fost folosiți Nicolae Costin și Axinte Uricariul, cronicarii „oficiali" ai lui Mavrocordat ; pentru etapa anterioară (1661—1709), s-a inclus letopisețul zis pseudo-Nicolae Costin — pentru care C. Grecescu a propus ca autor tot pe Axinte Uricariul[134] ; în fine, pentru partea mai veche, de la descălecatul lui Dragoș și pînă la 1661, a fost folosit letopisețul compilat de Nicolae Costin — din care s-au preluat și „lucrurile streine", știrile despre poloni, unguri, cavalerii teutoni etc. — și apoi acela redactat de Miron Costin (în transcrierea căruia copistul neatent a lăsat pînă și cunoscuta mențiune despre nașterea cronicarului în 1633[135] !). Dar pentru partea de început, de la Dragoș vodă pînă la Alexandru cel Bun inclusiv — și e locul, aici, să observ că și *adnotațiile marginale privesc numai această perioadă* — redactorul nu a mai urmat pas cu pas pe Nicolae Costin, ci a făcut o cercetare proprie, cu mult spirit critic și cu mult bun simț. Mă opresc mai pe larg asupra acestor fapte, pentru că ele contribuie la conturarea portretului acelui personaj necunoscut care a adunat manuscrisele de cronici, le-a confruntat și a ales pe cele mai bune — cum se va vedea imediat — selectînd apoi fragmentele care trebuiau transcrise[136] și așezîndu-le în ordinea „sumarului" pe care îl stabilise. El va fi *Redactorul* — ceea ce nu înseamnă că exclud posibilitatea să fi lucrat mai

[131] Cf. C. Grecescu, *Introducere* la ediția Letopisețului cantacuzinesc (cf. *supra*, n. 69), p. XXXVIII.

[132] Editată în 1961 de I. I. Georgescu — cf. *supra*, n. 10.

[133] Dan Zamfirescu, *Istoria lui Mihai Viteazul din „Cronica Țării Românești"*, în *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, cit., p. 399, n. 34, punctul *b* : «Singura deosebire între textul lui Florea grămăticul și cel din Istoria paralelă constă în faptul că ultimul are, pentru anii 1508—1521, în locul „analelor", *Viața patriarhului Nifon*».

[134] C. Grecescu, *Mărturiile comisului Istoc*, cit., p. 89—90. S-a mai propus și altă paternitate, cea a lui *Sava ieromonahul* (cf. D. Velciu, *Un „universal" al lui Petru cel Mare folosit în Letopisețul Țării Moldovei pe anii 1661—1709 (Pseudo N. Costin)*, în *RdI*, 3/28, 1975, p. 353—355. După o altă opinie, paternitatea lui N. Costin trebuie păstrată (Alexandru V. Diță, în *RdI*, 5/32, 1979, p. 875—893).

[135] Cf. studiul introductiv al lui P. P. Panaitescu la ediția din 1944 a Letopisețului lui Miron Costin, p. XIV.

[136] V. și Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 399 (despre Letopisețul cantacuzinesc) : compilatorul „și-a permis nu numai să dezmembreze textul, repartizîndu-l după o economie proprie, dar a și eliminat părți care nu-i serveau". Tot acolo și exemple.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mulți cărturari, simultan sau succesiv, la realizarea operațiilor menționate. Să admitem, însă, deocamdată, pe acest *Redactor* (cu majusculă, ca și în cazul celebrului Notar Anonim al regelui Bela) ca realizator al „colajului" — „după o economie proprie" (expresia lui Dan Zamfirescu) — și care s-a putut prezenta fie sub forma unei liste cu indicarea pasajelor de copiat în succesiunea prestabilită, fie sub forma unei ciorne.

Cei care au cercetat și editat letopisețul lui Nicolae Costin „de la zidirea lumii" [137] admit că acest letopiseț a avut două variante, una **scurtă**, adresată domnitorului, dar *nesemnată*, socotită ca fiind versiunea originală, a autorului, și o alta **dezvoltată**, „către cititor", *semnată de Nicolae Costin*, socotită, totuși „posterioară autorului" ei [138]. Cea dintîi se păstrează în ms. rom. 238 BAR și 2715 BAR — după care s-a și editat — iar cea de-a doua în ms. rom. 115 BAR, după care s-au făcut mai multe copii [139]. Acest manuscris 115 a fost copiat de Grigoraș sîn Vasile Uricariul [140] pentru treti-logofătul Toader Costache și este datat 25 aprilie 1726 [141].

Comparînd textul „compilat" din cronica paralelă (ms. 2591) cu textele lui Nicolae Costin, a rezultat că Redactorul a folosit *varianta cea mai completă* („către cititor"), urmînd un manuscris din aceeași grupă cu ms. rom. 115 BAR. Rolul său ca adăugitor de informații istorice — „informații proprii compilatorului" [142] — începe să se vadă la capitolul despre Petru I, unde, la textul lui Nicolae Costin, a adăugat o precizare genealogică, asupra căreia va reveni la domnia lui Roman I, arătînd și sursa. Ulterior, altcineva a mai adăugat o precizare, a cărei sursă îmi e necunoscută și pe care o transcriu în *cursive*.

Nicolae Costin, *Letopisețul...*, ms. rom. 115 BAR, f. 43 r—v

Iară după Bogdan vod(ă) domnit-au Pătru vod(ă), ficiorul lui Mușatin, ani 16. De mirat iaste, într-atîția ani să nu să pomeniască mai mult de domniia lui și nu altă pricină, făr cît toți aceștiia poate fi n-au cutezat mai la cîmpu a să lăți de grijé de tătari, ce mai pre supt munte. Pentru acéia nice în știința megiiașilor nu era încă de tot dați, să scrie mai pre larg de dînșii.

Cronica paralelă, ms. rom. 2591 BAR, f. 11r (p. 10 vechi)

Pătru vod(ă) I, sîn Coste Mușatin vod(ă)

Acestu Pătru vod(ă), precum îl scrie istoriia, iaste ficior lui Coste Mușatin vod(ă), iar acel Mușatin vod(ă) unde ar fi domnit nu scrie, ***numai că acel Mușatin au fost de niamul domnilor sîrbești.***

De mierat lucru iaste întru atîția ani a domniei lui Pătru vod(ă) să nu s(ă) pomeniască mai mult de domniia lui. Și nu altă pricină, făr cît toți aceștiia poate fi n-au cutedzat mai la cîmpu a să lăți de grijea tătarilor, ce numai pre supt munte. Pentru acéia nice în știința megiiașilor încă nu era de tot dați, ca să scrie mai pre largu de dînșii.

Domnit-au Pătru vod(ă) ani 16.

[137] Ioan Șt. Petre, ediția 1942; Const. A. Stoide, I. Lăzărescu, ediție 1976, în: Nicolae Costin, *Opere*, I, Iași, 1976 (volumul II, care trebuia să cuprindă traducerea *Ceasornicului domnilor*, nu a mai apărut). Din păcate, nici una din aceste ediții nu este pe deplin satisfăcătoare.

[138] Cf. ediția Ioan Șt. Petre, 1942, p. 25: „Letopisețul către cititor, cu povestirea faptelor pînă la 1601, este o redacțiune posterioară cronicarului, iar cea către domn este redacțiunea primă". Autorul acestei fraze a avut, oare, în vedere o amplificare de către copiști ulteriori?

[139] La 4 august 1786, Ștefan Stîrcea nota că după acest exemplar a făcut alte „trei letopisăță în zilele preluminatului și pré înălțat domnu, Mărie Sa Alexandru Ioan Mavrocordat voevod" (Bianu, *Catalog*, I, p. 264), adică de la 1 ianuarie 1785, de cînd începe domnia lui Firaris. Totuși, este și ms. rom. 338, datorat aceluiași Ștefan Stîrce și datat *28 ianuarie 1784* (I. Bianu, R. Caracaș, *Catalog*, II, p. 39). Pentru stema manuscriselor, v. ediția Ioan Șt. Petre.

[140] O cercetare asupra acestui copist este în curs.

[141] I. Bianu, *Catalogul*, I, p. 263; Gabriel Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 39.

[142] Cf. *supra*, n. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Amănuntul genealogic este numele **Costea** Mușatin, dat și în text, dar și în titlul capitolului. El revine în capitolul dedicat lui Roman I. Dar asupra acestui capitol e necesar să se stăruie mai mult, întrucît în el se vede cel mai bine munca Redactorului. În acest sens, un fir călăuzitor îl oferă menționarea unui uric de la Roman I.

Încă de pe la 1685—1686, mitropolitul Dosoftei folosise acest uric, descoperit de el la mănăstirea Probota, în hronograful său, alcătuit pe baza hronografului lui Matei Kigalas[143]. Iată ce notase Dosoftei : „Fiind în Țarigrad împărat romanilor Manuil Paleolog la 6900, în Moldova era Roman vod(ă). Am cetit uricu lui scris așe : **великїи самодръжавнїи господин(ь), Їωан(ь) Рωман(ь) Воевода, ωбладаежима землєѧ Мωлдавскои ωт планини дω морѧ** și la fărșitul uricului scrie văleatul așé : **шестотисѧщноѧ девѧт сотное испълнω.** Acesta-i tatăl lui Alexandru vodă cel Bătrîn, ce-au făcut Bistrița și Rădăuții episcopie și Moldovița și alte multe. Maică-sa o cheamă Anastasiia. Acesta-i Alexandru, tată lui Bogdan ce-au perit la Răuseni și acést Bogdan este tată lui Ștefan vod(ă) celui Bun, ce s-au bătut cu sultan Baiazid. Decii la Roman vod(ă) au fost văleatul așé, c-am cetit în uric în Pobrata 6900"[144].

Informația aceasta trece în letopisețul lui Nicolae Costin — ceea ce pune problema transmiterii manuscrisului lui Dosoftei din Polonia înainte de 1712, cînd moare Costin — și se găsește în varianta scurtă, către domn, în două forme :

Ms. rom. 2715 BAR (scris de popa Stanciu ; datat 9 iulie 1723) f. 63v

După moartea lui Pătru vod(ă) au domnit frate-său Roman vodă și acesta au mutat scaunul țării la Roman și după numele său au stătut și numele orașului, Roman, pînă în zioa de astăzi. La leat 6900 au stătut Roman vod(ă) precum scrie Dosothei mitropolitul că au aflat uric din zilele lui Roman vod(ă), de la văleat 6900 deplin.

Ms. rom. 238 BAR (nedatat, atribuit lui Grigoraș sîn Vasile Uricariul), f. 47 v

După moartea lui Pătru vodă ⟨au⟩ domnitu frate-său Roman vodă. Acesta au mutat scaunul domniei în Roman și pre numele său s-au numit și tîrgul Romanul. Și era anii de la zidirea lumii 6900, precum să află în uricile din dzilele lui Roman vodă.

În varianta către cititor, acest capitol are o formulare mult mai completă, din care se vede că Nicolae Costin a avut și el în mînă uricul lui Roman I, de la Probota (citez după ms. rom. 115 BAR, datorat lui Grigoraș sîn Vasile Uricariul și datat 25 aprilie 1726) :

„După moartea lui Pătru vod(ă), domnit-au frate-său Roman vod(ă). Și aceasta am adeverit, iubite cetitoriu, dentr-un uric acestui domnu, carele să află la m(ă)n(ă)stiré la Pobrata de la munte, scriind titiulușul așé : **великыи самодѫржавныи, б(о)жїю м(и)л(о)стїю г(о)сп(о)динъ, Иω Романъ воевод(а), ωбладаѧ Землю Молдавскωи, ωт планинъ и до морѧ. Дал(ъ) есми съ с(ы)н(о)ми моими, Олеѯандром(ъ) и Богданом(ъ) и прочаѧ.** Care dentru aceasta să cunoaște că Alexandru vodă cel Bătrîn au fostu ficior lui Roman vod(ă) acestuia. Iară la sfîrșitul uricului dzice : **Писан(ъ) сеи листъ въ градѣ нашем(ъ), 8 Рωмана воевод(ы), въ шѧсто тисѧщное пол** Deci acest domn au descălecat tîrgul Ro-

[143] N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica", an. XI, nr. 6 (523) din 6. II. 1976, p. 4—5. V. și C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1934, p. 65—66 ; Iulian Ștefănescu, *Opere istorice*, București, 1942, p. 113—187.

[144] Ms. rom. 3456 BAR, f. 312 r-v. Mulțumesc încă o dată profesorului N. A. Ursu pentru fotocopiile puse la îndemînă cu bunăvoința dintotdeauna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manul şi au avut şeas(ă) ficiori şi pre numele său s-au numit şi tîrgul Romanul. Şi era anii de la zîdirea lumii 6900, precum se află în uricele den dzilele lui Roman vod(ă)"[145].

E limpede că Nicolae Costin a avut el însuşi sub ochi uricul lui Roman I, din 1392, din care a preluat nu numai „titiuluşul", dar şi începutul textului, cu numele celor doi fii, ca şi datarea topică şi, cu greşeală (omiţînd sutele !), datarea cronologică. Toate acestea trec şi în cronica paralelă, traduse, prelucrate, orînduite şi *adăugite :* aici, Redactorul a adus completări cercetînd un alt uric de la Probota — cel emis de Ştefan I la 2 iulie 1398 (şi acesta folosit cîndva de Dosoftei[146], din care a extras informaţii de ordin genealogic — şi pomelnicul mănăstirii Bistriţa. Dar iată, pentru mai bună înţelegere, textul însuşi, aşa cum se află în ms. rom. 2591 BAR, p. 13—14 (numerotarea veche). Marchez cu **aldine** ceea ce reprezintă contribuţia Redactorului (în plus faţă de Nicolae Costin) şi cu *cursive* ceea ce o altă persoană a adăugat textului iniţial (vezi foto 10 şi 12) :

Roman vod(ă) I, fiiul lui Coste Muşatin vod(ă)
şi frate cu Pătru vod(ă) I

„Acest Roman vod(ă) au descălecat tîrgul Romanul şi au mutat scaonul ţărîi la Roman şi de pre numele său se numéşte tîrgul Romanul. **Unde şi cetate au fost făcut şi surpînd-o apa Moldovei, au cădzut în apă.**

Aşijdirea şi m(ă)n(ă)stirea Pobrata el au zidit-o întîi de piiatră, care pre urmă, după ce s-au răsipit, în locul acela au zidit-o alţi domni, pre urmă, precum iaste scris înnainte.

Aflatu-s-au şi un uric al său, la m(ă)n(ă)stirea Pobrata, scriind titiululul său aşé:

Marele singur ţiitoriu, cu mila lui D(u)mnedzău domnu, Io Roman voevod, stăpînitoriu Ţărîi Moldovei din plaiu şi pînă la maré.

Iară la sfîrşitul uricului dzice că s-au scris acea carte în cetatea sa, în Roman, *însămnînd într-acel uric şi pre 2 fii ai săi, Alixandru şi Bogdan.*

Avut-au Roman vod(ă) 6 ficiori, anume **Alexandru i Bogdan i Ştefan i Mihail şi Iurga şi alt**[147] **Alexandru.**

Pentru care de un Alexandru sîn Roman vod(ă) scrie Miron log(o)f(ă)t(ul) în létopiseţul său, cum să fie Alexandru vod(ă) cel Bătrîn.

Iară noi aceasta şi mai aéve am adeverit din hrisoavele lor şi den pomelnicile vechilor m(ă)n(ă)stiri, atît pentru Alexandru vod(ă) cel Bun[148]**, cum că iaste ficior lui Roman vod(ă), însă prin socotiala domniilor lor cel mai mic ficior, avînd 2 fii cu acest nume, cît şi pentru alţi ficiori a lui Roman vod(ă), iarăş nice un istoric nu i-au putut adeveri toţi anume, necercînd uricile.**

Iară noi i-am aflat anume scrişi în uricul fratelui lor cel mijlociu[149]**, a lui Ştefan vod(ă), care uric s-au aflat iară la Pobrata.**

Iară pentru Coste Muşatin vod(ă), tatul lui Roman vod(ă), măcar că la o carte de pomelnic a m(ă)n(ă)stirii Bistriţii l-am găsit scris la rîndul domnilor, iară unde ar fi fostu domniia lui n-am putut afla.

Iară de viaţa lui Roman vod(ă) s-au altă ce s-ar fi mai lucrat în dzilele lui, necăiuri nemică nu am aflat scris mai mult[150], numai că au domnit ani ...[151]. *Acestu Roman vod(ă) au avut doamnă pe fata lui Laţco vod(ă), pe doamna Anastasie".*

---

[145] Pasajul este în ediţia Ioan Şt. Petre, p. 177 (fără să indice că îl preia din ms. rom. 115) dar lipseşte din ediţia Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu. M. Kogălniceanu l-a reprodus într-o notă, cu indicarea că ar aparţine lui Miron Costin *(Cronicele României,* I, 1872, p. 134, n. 2 (cu mici completări). Pasajele slave sînt reproduse şi în *DRH,* I (ed. C. Cihodaru, I. Caproşu, L. Şimanschi), Bucureşti, 1975, p. 4 (traducere la p. 5).

[146] În actul închinării Probotei — cf. Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice...,* Bucureşti, 1885, p. 157. V. şi *DRH,* cit., p. 8.

[147] „alt" scris între rînduri.

[148] „cel Bun" adăugat între rînduri.

[149] „cel mijlociu" scris peste „cel mai mare" (tăiat).

[150] „mai mult" adăugat între rînduri.

[151] Acoperit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se vede ușor că primele două „contribuţii" sînt, de fapt, simple deducţii din uricul lui Roman I : a fost emis „în cetatea noastră, a lui Roman voievod" — deci Roman a întemeiat cetatea cu acest nume; uricul s-a aflat la Probota — deci această mănăstire, pentru care (probabil) a fost emis, e şi ea întemeiată de Roman I. Restul sînt, însă, contribuţii adevărate, pe baza cercetării uricului lui Ştefan I din 1398 și a pomelnicului mănăstirii Bistriţa. Bucuria Redactorului de a fi putut completa aceste capitole de istorie a ţării e exprimată într-un chip reţinut — „iară noi aceasta și mai aéve am adeverit", „iară noi i-am aflat anume scriși", „la o carte de pomelnic [...] l-am găsit scris" — subliniind și importanţa pe care o are cercetarea documentelor („necercînd uricile"). **S-ar putea ca mîna Redactorului să fie aceea care a făcut adaosurile date în** *cursive.*

Atitudinea Redactorului faţă de ceea ce s-a lucrat înaintea sa se vede și din capitolul dedicat lui Ştefan I, din care reproduc al doilea paragraf, cel mai întins:

„De acest Ştefan vod(ă) nice un istoric n-au ştiut să-l scrie că au fost ficior lui Roman vod(ă). Iară noi am adeverit dentru acel uric al său, carele s-au aflat iarăș[152] la mănăstirea Pobrata, în care uric au pus și credinţa tuturor fraţilor săi, ce să însămniadză mai sus, la domniia părintelui său, lui Roman vod(ă) și credința lui Iosif vlădicăi".

Este cît se poate de clar că Redactorul își asumă descoperirea uricului de la Ştefan I, din 2 iulie 1398 și folosirea **pentru prima dată,** între istoricii ţării, a informaţiilor pe care le cuprindea. Tocmai din acest punct de vedere, aici ne lovim de o ciudăţenie. Această ciudăţenie o constituie faptul că deși Redactorul din 1733—1735 își asumă descoperirea uricului lui Ştefan I — din care rezultă că acesta avea încă cinci fraţi — totuşi informaţia ca atare, despre cei *şase feciori ai lui Roman I*, o găsim şi în varianta către cititor a *Letopisețului* lui Nicolae Costin şi anume, aşa cum am arătat mai sus, în ms. 115, copiat în 1726 de Grigoraş sîn Vasile Uricariul, după porunca şi cu cheltuiala lui Toader Costache, pe atunci treti-logofăt. Cum *Cronica paralelă* urmează **acest** text şi nu invers, trebuie oare să presupunem că respectiva informaţie genealogică a fost adăugată în *Letopisețul* lui Nicolae Costin de către aceeaşi persoană care, în *Cronica paralelă*, își proclamă meritul de a fi descoperitorul uricului lui Ştefan I ? Cu alte cuvinte, presupusul **adăugitor** al *Letopisețului* lui Nicolae Costin şi **Redactorul** nostru sînt oare una şi aceeaşi persoană ? Şi, în acest caz, trebuie oare să avem în vedere pe Toader Costache, treti-logofătul de la 1726, sau pe Grigoraş sîn Vasile Uricariul, despre care s-a spus cîndva că a fost în bune relaţii cu familia lui Nicolae Costin[153] ? Punctul acesta mi se pare că oferă o cheie pentru adîncirea cercetărilor în viitor.

E de observat că acest punct deosebeşte „compendiul" lui Vasile Buzilă de ms. 2591 ; cel dintîi menţionează, e drept, că Roman I a avut şase fii, dar din aceştia nu a ştiut decît pe cei doi trecuţi în intitulaţia uricului din 1392 — Alexandru şi Bogdan —, informaţii preluate de la Nicolae Costin ; de aceea adaosul „şi alţii". Aceasta nu e o prescurtare ad-hoc : *Buzilă n-a ştiut numele celorlalţi patru fii ai lui Roman I* — o dovedeşte însuşi faptul că el încă nu ştia că Ştefan I era şi el unul din aceşti fii ai lui Roman I, cîtă vreme în *Cronica paralelă* „pre largu" acelaşi „cap. 7" are ca titlu „Ştefan vod(ă) 1, fiiul lui Roman vod(ă) 1".

Amănunte ca acestea, nelămurite pînă în stadiul marcat de „compendiul" alcătuit în mai—august 1733, vor fi determinat, probabil, cercetarea specială care a întîrziat începutul redactării „pre largu". Simţind că în această parte letopiseţul va fi cam anemic dacă va îngloba doar ceea ce se scrisese pînă atunci, Redactorul (sau poate domnitorul însuşi) va fi cerut completarea materialului documentar cu privire la domnii veacului XIV cu informaţii extrase „din hrisoavele lor şi den pomelnicile vechilor mănăstiri". Această cercetare specială nu se putea întreprinde într-un timp foarte scurt. Redactorul menţionează „hrisoavele" şi „pomelnicile", dar, practic, nu foloseşte decît informaţii extrase dintr-un singur hrisov (Ştefan I, 1398) şi dintr-un singur pomelnic (al mănăstirii Bistriţa). Putem presupune că această cercetare a avut, totuşi, în vedere nu numai cele două mănăstiri, ci toate „vechile mănăstiri", unde se presupunea că s-ar putea găsi materiale cu informaţii de natură istorică (ceea ce făcuseră şi predecesorii lui Constantin vodă Mavrocordat). O asemenea cercetare nu se putea întreprinde fără o autorizaţie domnească, mai ales

152 „iarăș" tăiat.
153 V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă ţinem seama de faptul că atît Probota cît şi Bistriţa erau mănăstiri închinate Sfîntului Mormînt de la Ierusalim şi, deci, asupra lor nu mai avea putere nici domnul şi nici mitropolitul ţării[154]. Pentru alte mănăstiri, neînchinate, s-ar putea presupune că s-a cerut egumenilor să aducă la Iaşi „hrisoavele" şi „vechile pomelnice" atunci cînd, la Bobotează[155], veneau în capitală ca să prezinte felicitări principelui şi mitropolitului.

Această cercetare, pe la „vechile mănăstiri", a putut fi motivul pentru care redactarea variantei „pre largu" a *Cronicii paralele* a mai zăbovit un an şi jumătate faţă de varianta pre scurt, începînd abia marţi 11 februarie 1735.

*

Dacă informaţiile suplimentare extrase din uricul lui Ştefan I din 1398 constituie un punct de divergenţă între cele două variante ale *Cronicii paralele*, este însă, între ele, şi un punct de convergenţă. Acest punct este povestirea mitropolitului Gheorghe IV, a cărei descoperire şi primă folosire şi-o asumă Redactorul variantei „pre largu", dar care, în rezumat, este şi în „compendiul" lui Buzilă. În ms. 2591, Redactorul o prezintă cu aceste cuvinte :

„Însă măcar că pre mitropolitul ce l-au făcut Alexandru vod(ă) numele lui nice la un létopisăţ a ţării nu-l scrie, iară noi am aflat că au fost Iosif mitropolitul, după mărturiia lui Gheorghe ce-au fost mitropolit Moldovei, ce s-au găsit scris cu slova sa, care acest Iosif mitropolitul să află însămnat de dînsul şi la domniia lui Ştefan vodă 1. Şi părintele Gheorghe de unde au aflat această adeverinţă mai nainte pre largu vom arăta"[156] (vezi foto 16). Iar pe pagina următoare : „Aflat-am şi noi scris de părintele Gheorghie proin mitropolit Moldovei cu mîna sa...".

Redactorul variantei „pre largu" a avut, deci, la îndemînă chiar originalul autograf al lui Gheorghe IV. Documentul a fost cunoscut, însă, şi de Vasile Buzilă, alcătuitorul variantei „pre scurt" a *Cronicii paralele*. Judecînd prin analogie, dacă informaţiile din documentul de la 1398 au permis o întrebare cu privire la rolul jucat, eventual, de treti-logofătul Toader Costache sau de Grigoraş sîn Vasilie Uricariul, povestirea din 1723, care e în compendiul lui Buzilă doar într-o formă rezumată ne permite să formulăm o întrebare identică privind eventualul rol al lui Vasile Buzilă în alcătuirea variantei „pre largu". Redactorul acestei variante spune : „noi am aflat [...] mărturiia lui Gheorghie", „aflat-am şi noi scris de părintele Gheorghie..." — deci, cum am precizat deja, îşi afirmă răspicat meritul de a fi descoperit documentul şi de a-l fi folosit pentru prima dată, acoperind o lacună din cunoştinţele asupra epocii respective. Cînd aceste informaţii se află, în rezumat, şi în „compendiul" lui Vasile Buzilă, sîntem în drept să ne întrebăm dacă ele nu au fost introduse în ambele variante de către una şi aceeaşi persoană, care, în acest caz, nu ar putea fi decît Vasile Buzilă.

Cu această zestre de constatări pe marginea materialului documentar, să ne îndreptăm spre ultimul punct al cercetării de faţă :

Redactorul şi copiştii

Faţă de toate cele precizate pînă aici, se poate admite, cred, că redacţia finală a părţii vechi din istoria Moldovei — cu atîtea informaţii noi — aparţine Redactorului, acelui personaj care introduce şi povestirea lui Gheorghe IV. Nu s-ar putea presupune că Redactorul a copiat, pur şi simplu, un izvod mai vechi, adăugînd povestirea din 1723, pentru că textul se prezintă *unitar* în redactare şi în afirmaţii. Redactorul nu ia asupră-şi, de pildă, descoperirea uricului de la Roman I, din 1392, pe care o citează fără implicare personală („aflatu-s-au şi un uric al său la mănăstirea Pobrata..."), dar ceea ce reprezintă partea sa de contribuţie nu omite să afirme foarte clar („am adeverit", „i-am aflat", „l-am găsit", „noi am aflat", „aflat-am

---

[154] Între 12 septembrie 1704 şi 1733/1735 (*poate* 11 iunie 1733), ambele mănăstiri au fost scoase de sub închinare (Ştefan S. Gorovei, *op. cit.* — cf. *supra*, n. 103 — p. 73—74 şi 74, n. 48).

[155] Asupra acestui obicei voi reveni într-un studiu viitor.

[156] Pasajul a fost reprodus, cu mici diferenţe de lectură, şi de Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și noi"). Dar Redactorul lucrează și cu spirit critic — spirit care se vede și din reproșul făcut istoricilor anteriori, care n-au știut anume lucruri „necercînd uricile" — după cum arată faptul că în povestirea conciliului de la Florența (pe care îl păstrează în domnia lui Alexandru cel Bun), elimină pe acel misterios „papa Cristofor" din cronica lui Grigore Ureche[157] și lasă numai pe „papa Evghenie".

Cine a putut fi acest Redactor?

Cercetarea în paralel a celor două variante — „pre largu" și „pre scurt" — a pus deja în evidență două puncte de convergență: în primul rînd, folosirea povestirii din 1723, în rezumat, în varianta „pre scurt" și în întregime în varianta „pre largu", al cărei Redactor își asumă descoperirea și prima utilizare a textului; în al doilea rînd, caracterizarea lui Alexandru cel Bun drept „începătoriul bunelor fapte, atît la cele politicești cît și la cele bisericești" prezentă **în aceeași formă** în ambele variante. Mai adaug, în fine, că planul lucrării, structura sa, sînt identice în ambele variante: numerotarea domnilor și a domniilor, formula „unul numit cu acest nume" pentru domnii al căror nume nu s-a mai reluat niciodată (în ms. 2591 se găsește la Dragoș și la Sas, în ms. 3442 se află și la Lațco și Iuga) ca și numerotarea capitolelor (1 — Dragoș; 2 — Sas; 3 — Lațco; 4 — Bogdan I; 5 — Petru I; 6 — Roman I; 7 — Ștefan I[158] și așa mai departe). Toate acestea mă îndeamnă să cred că nu este exclus ca **ambele variante să aibă ca Redactor pe aceeași persoană**. În acest caz, numele înscris în titlul variantei „pre scurt" trebuie considerat ca fiind și al Redactorului variantei „pre largu": **Vasile Buzilă, cămărașul de izvoade.**

Am arătat, cu alt prilej, raporturile excelente în care s-a aflat Vasile Buzilă cu vodă Constantin Mavrocordat în primele sale domnii în Moldova (1733—1735, 1741—1743)[159]. Deosebit de sugestiv este, în acest sens, mai ales documentul din 3 iunie 1735, privind unele părți din satul Rediuri (pentru care Buzilă avea ceartă cu rudele sale), document în care Constantin vodă Mavrocordat îl desemnează pe beneficiar sub forma **boiariul nostru, Vasilie biv cămărașul de izvoade**[160]. Născut la 14 august 1689 și mort în anul 1746 ca fost mare jitnicer[161], Vasile Buzilă era fiul unui personaj care a avut și el rosturi la Curtea domnească, Gligorie, diac de cămară, diac de divan — chiar diac al marelui vistier Ilie Cantacuzino[162] — totuși un personaj mărunt, cum era și Vasile Buzilă însuși la 1735; formula **boiariul nostru** arată, în acest context, existența unor raporturi deosebite între domn și cămărașul său de izvoade, prețuirea pentru cel care îl slujise în domeniul cercetărilor istorice. Și această prețuire își va găsi o expresie și mai concretă în cea de-a doua domnie, cînd îi va încredința dificila misiune de la Oceakov și îi va ridica fiul, pe Enache Buzilă, în rîndul „boierilor zlotași"[163].

Se mai poate pune întrebarea: a fost Vasile Buzilă în raporturi directe (indiferent pentru ce motiv) cu mitropolitul Gheorghe IV? Întrebarea trebuie să se pună, întrucît, cum am arătat, Redactorul variantei „pre largu" era un om care îl cunoscuse pe autorul povestirii (numindu-l „părintele Gheorghie", cum îi va fi spus și în viață) și cunoștea existența povestirii. Nu este vorba de accesul la arhiva Mitropoliei — acces care trebuia să fie permis unui slujbaș domnesc însărcinat cu o cercetare de acel gen — ci de cunoașterea existenței actului respectiv în arhiva acelei instituții. Or, se poate dovedi că Vasile Buzilă l-a cunoscut pe mitropolitul Gheorghe IV: în documentul din 3 iunie 1735, menționat mai sus, este citat și un zapis de vînzare către Vasile cămărașul (Buzilă), zapis „care iaste iscălit de răposatul Gheorghie mitropolitul și de toț(i) boiarii cei mari, din veletiul 7233", adică din intervalul *1 septembrie 1724—31 august 1725.*

---

157 Acest misterios „papă Cristofor" este poate identic cu Cristoforo Garatone — cf. Adrian Andrei Rusu, *Iancu de Hunedoara și Cristoforo Garatone*, în *Românii în istoria universală* (ed. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), II, 1, Iași, 1987, p. 213—222.

158 Poate nu e întîmplător că în pomelnicul Probotei Ștefan I e arătat ca *al șaptele domn după* Dragoș vodă (Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, p. 150).

159 Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica* (II), în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 445.

160 Arh. St. București, *Documente istorice*, CCXIV/75.

161 Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 444—445.

162 *Ibidem*, p. 444.

163 *Ibidem*, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trebuie să spun că într-o primă etapă a cercetării am bănuit că Redactorul ar putea fi Ion Neculce. Această bănuială a pornit de la un fapt concret, şi anume faptul că Neculce e singurul autor care menţionează şi el pe misteriosul Iştoc, în legătură cu Grigore vodă Ghica, dar într-un alt context şi cu titlul de cămăraş[164]. Pleda, în acelaşi sens, faptul că Neculce era familiarizat cu Muntenia, unde stătuse în 1686—1690, şi putea aduce de acolo o copie a letopisețului cantacuzinesc (care îl interesa şi pe el, ca fiu de Cantacuzină). În mod cert s-a cunoscut cu Axinte Uricariul — care a transcris letopiseţul cantacuzinesc, introducînd „mărturiile lui Istoc" — atît înainte de plecarea în pribegie, în 1711, cît şi după întoarcerea în ţară, pe la 1720. Redactarea cronicii lui Neculce cunoaşte o cezură tocmai la 1733 şi, pe de altă parte, ştim că vodă Constantin Mavrocordat aprecia cunoştinţele istorice ale lui Neculce, apelînd la ele pentru documentare, cum o probează un schimb de scrisori din decembrie 1742[165]. În fine, s-ar putea bănui că din confruntarea diverselor izvoade, în vederea alcătuirii *Cronicii paralele*, Neculce şi-a adunat materialul pentru celebrele sale *O samă de cuvinte* (el spune că le-a cules de la „oameni vechi şi bătrîni", dar e vorba şi de „letopisețile ţării celi vechi").

Deşi azi mi se pare că balanţa înclină, cu argumente mai grele, în favoarea lui Vasile Buzilă, îl menţionez şi pe Neculce ca pe un posibil colaborator la elaborarea variantei „pre largu" a *Cronicii paralele* — de altfel, cei doi au fost în relaţii, atestate documentar[166].

*

Problema **copiştilor** prezintă, desigur, o importanţă mult mai mică în raport cu aceea a **Redactorului.** Am arătat deja că încă de acum trei decenii Gabriel Ştrempel a propus identificarea **copistului A** (moldovean) cu Ioniţă Pavel grămăticul iar a **copistului B** (muntean) cu popa Stanciul de la biserica Tuturor Sfinţilor din Bucureşti. Dacă ţinem seama de cele constatate pînă aici, *copistul B* — care lucrează în Muntenia între 1735 şi 1741 — a fost un simplu scrib, urmînd servil ciorna din faţa sa. E, deci, o întrebare dacă popa Stanciul, vechi şi experimentat izvoditor de letopiseţe cu destinaţie princiară, a putut lăsa să-i scape de sub pană atît menţiunea din letopiseţul lui Miron Costin, privind naşterea acestuia în 1633, cît şi titlul paragrafului cu „mărturiile" lui Iştoc, conţinînd numele lui „Avxentie" Uricariul *la persoana I!* În al doilea rînd, ceea ce ştim pînă azi despre activitatea lui popa Stanciul nu prea corespunde cu ceea ce ştim despre *copistul B:* manuscrisele de la Biblioteca Academiei, atribuite în mod cert lui popa Stanciul, datează din 1722—1725[167], în timp ce *copistul B* lucrează, cum s-a văzut, în intervalul 1735—1741. Desigur, trebuie să admitem că, neavînd la îndemînă mai multe manuscrise copiate de popa Stanciul[168], perioada 1722—1725 nu e decisivă ; el mai putea trăi şi lucra

---

[164] Ion Neculce, *Opere*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 200—201. În ceea ce priveşte diferenţa de titlu — *cămăraş* la Neculce şi *comis* la Axinte Uricariul — se poate avea în vedere o eventuală avansare a personajului (Axinte trebuie să-l fi cunoscut la bătrîneţe), dar şi o eroare de lectură şi transcriere datorată obişnuitelor prescurtări : *căm*(ăraş) pentru *com*(is). Semnalez un *Ghiţău Iştoc* „din Bahnă", la 1705 (N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 298).

[165] La 7 decembrie 1742, domnitorul îi cerea să-i facă „nişte trătaji" în care să consemneze „dăjdile şi angherii, obiceiuri ce-au fost la domni trecuţi, şi care domni au adaos dăjdile şi cari le-au scăzut şi ce boieri au fost îndemnători" ; Ion Neculce răspunde la 19 decembrie că a făcut „trătazii" ceruţi, înscriind „cît am ţinut minte şi le ştiu că sînt adevărate. Aşijdere şi cîte am audzit den oameni bătrîni, iarăş le-am scris ; ce de aceli ce-am audzit, chizeş nu sînt" (N. Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 291—292 şi 307 ; *Condica lui Constantin Mavrocordat,* ed. C. Istrati, II, Iaşi, 1987, p. 296 şi 303). O însemnare de dăjdii pînă la 1741, menţionînd „cîţi domni au fost în ţară" şi „Ce fel de dăjdi au luat din ţară" se află în aşa-zisul *codex Ţicău* din 1785 (Arh. St. Iaşi, ms. nr. 1733) — cf. Aurora Ilieş, *Introducere* la ediţia cronicilor lui Pseudo-Enache Kogălniceanu şi Ioan Canta, Bucureşti, 1987, p. LXXXII.

[166] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 445.

[167] Gabriel Ştrempel, *Copişti,* p. 224—225.

[168] Unul, din 1722, tot cu cronici, e în Biblioteca Palatului Patriarhal din Bucureşti — cf. Radu Constantinescu, *Manuscrise şi cărţi din Biblioteca Patriarhiei şi a Sfîntului Sinod,* în *BOR,* 7—8/XCII, 1974, p. 1040.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă un număr de ani — deşi pare să fi fost bătrîn la 1724, cînd unul din ucenicii săi, Efrem (copist al *Didahiilor* lui Antim Ivireanul) îi spune „moş popa Stanciul"[169]. **Dar aceasta trebuie mai întîi dovedit.** Pînă nu se va face dovada — pe bază de manuscrise şi de documente de arhivă — că popa Stanciul de la biserica Tuturor Sfinţilor din Bucureşti mai trăia la 1735—1736, numele său poate fi mai greu admis pentru a-l identifica cu *copistul B*. Acesta ar putea fi căutat mai degrabă printre ucenicii săi, dintre care unul va fi reuşit să-i imite foarte bine scrisul. Încă un argument care pledează în favoarea cercetării vechilor şcoli de caligrafie !

Copistul A — moldoveanul care scrie cu *dz* şi *ğ* — a fost identificat, tot de Gabriel Ştrempel, în persoana lui Ioan Pavel grămăticul şi această identificare a fost însuşită, cum am arătat, şi de profesorul Al. Elian. Dintre manuscrisele copiate în mod cert de acest grămătic *şi datate*, Biblioteca Academiei păstrează două : un exemplar din *Ceasornicul domnilor* (tălmăcirea lui Nicolae Costin), datat *5 august 1736* şi un exemplar din letopiseţul aceluiaşi cronicar, datat *20 august 1746*[170]. Dar acest interval de zece ani (1736—1746) poate fi considerabil lărgit pe baza altor ştiri certe, care permit urmărirea lui Ioan Pavel grămăticul — pe adevăratul său nume, ***Ioniţă Raţă — de la 1731 şi pînă la 1758***[171]. Aşadar, din acest punct de vedere cronologic, identificarea **copistului A** cu Ioniţă Pavel grămăticul nu întîmpină nici o dificultate. Cu toate acestea, examinarea atentă a scrisului din ms. 2591 şi compararea lui cu scrisul lui Ioniţă Pavel grămăticul din manuscrise şi documente datate şi semnate de el, aparţinînd aceloraşi ani[172], m-au dus la concluzia că identificarea propusă anterior nu poate fi acceptată (vezi foto 4—7). Îndreptîndu-mi atenţia spre alte persoane ale căror nume au fost aduse în discuţie în legătură cu *Cronica paralelă*, a trebuit să exclud atît pe Vasile Buhăescul (vezi foto 8—9)[173] cît şi pe Vasile Buzilă (vezi foto 10—11)[174]. Am reţinut o sugestie formulată de prof. N. A. Ursu, privind unele asemănări ale scrisului din ms. 2591 cu acela al unui document din 1761, pe care l-am publicat nu de mult[175]. Pisarul acestui document este Enache Buzilă, la vremea aceea cu boieria de stolnic. Am supus facsimilele examinării de către trei persoane diferite, la intervale diferite — N. A. Ursu, I. Caproşu şi L. Şimanschi — rezultatul fiind identic în toate trei cazurile : **nu** pentru Ioniţă Pavel grămăticul şi **da** (cu unele rezerve exprimate de L. Şimanschi) pentru Enache Buzilă. În compararea acestor două grafii, trebuie să se ţină seama că le separă nu mai puţin de 26 de ani, pe de o parte, iar pe de altă parte caracterul şi destinaţia celor două izvoare sînt diferite : cronica era destinată domnitorului ţării, deci s-a scris cu maximă grijă ; documentul din 1761 e un testament. Totuşi, scrisul lui Enache Buzilă arată clar pe omul obişnuit să copieze manuscrise — ceea ce nu s-ar putea spune în cazul tatălui său şi al lui Vasile Buhăescul. Oferind toate mostrele de scris luate în discuţie, las specialiştilor să analizeze pe îndelete asemănările şi deosebirile dintre scrisul anonimului din ms. 2591 şi scrisul lui Enache Buzilă din 1761 (vezi foto 12—17).

---

169 Cf. Gabriel Ştrempel, *Catalogul*, III, Bucureşti, 1987, p. 133 (ms. rom. 3460).

170 Idem, *Copişti*, p. 123. Ms. rom. 3440 *(Ceasornicul domnilor)* a fost copiat pentru Sandul Sturdza, al cărui nume a fost şters ulterior (v. precizarea pe care am făcut-o în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 521).

171 Ştefan S. Gorovei, *Cărturari români din Moldova veacului XVIII* (ms.). Numele acesta, *Raţă*, explică iniţiala *P* din manuscrisul cu *Ceasornicul domnilor* de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi (ms. VI—29) ; ea trebuie citită, deci, ca literă chirilică şi nu latină, cum a propus mai demult Gabriel Ştrempel (în studiul introductiv la : Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor*, Bucureşti, 1976, p. XLII).

172 Ms. VI—29, citat în nota precedentă, datat *25 iunie 1731* (reproduc planşa dată de N. Cartojan în *RIR*, III, 1933, între p. 340 şi 341 ; document din *12 octombrie 1733* (Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, MCLXIX/3).

173 Document din 1 mai 1726 (Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CXVII/81, verso) ; reprodus parţial şi de Em. E. Kretzulescu.

174 Document din 5 martie 1732 (Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CLXXXIX/120).

175 Document din 2 aprilie 1761 (Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, XXII/254), din care ultimele două pagini le-am reprodus şi în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 450—451

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai atrag atenţia asupra a două aspecte, care nu mi se par lipsite de însemnătate.

Ioniţă Pavel grămăticul avea obiceiul să împodobească manuscrisele copiate de el cu desene şi litere înflorate ; aşa sînt cele două exemplare, din 1731 şi 1736, ale *Ceasornicului domnilor*, aşa e şi letopiseţul copiat în 1746. La fel proceda şi în cazul documentelor — cel din 1733, pe care îl reproduc în facsimil, e o dovadă ; mai tîrziu, va scrie documente somptuoase, ornate cu aur şi culori. **Manuscrisul 2591 nu are nici un frontispiciu desenat în peniţă, nici o iniţială ornată.** De ce ar fi procedat aşa Ioniţă Pavel grămăticul tocmai în cazul unei cronici aşa de însemnate, destinate domnului ţării ? !

Enache Buzilă a fost, fără îndoială, un om al cărţii : reamintesc că el e acela care a pus să i se copieze traducerea *Istoriilor* lui Herodot, după manuscrisul aflat în biblioteca Mavrocordaţilor — favoare rară, dacă nu unică, atestînd bunele raporturi pe care le avea cu fiii lui Nicolae vodă Mavrocordat.

*

Acest ultim punct al cercetării, privind identificarea copiştilor A şi B, pune cu tărie în evidenţă necesitatea alcătuirii unor solide instrumente de lucru în vederea continuării investigaţiilor privind cultura românească a veacului XVIII, şi anume, pe de o parte, a unui *repertoriu general al manuscriselor româneşti* (Academie, arhive, biblioteci, muzee etc.) iar pe de altă parte, a unui *repertoriu (bibliografic) de copişti*, cu facsimile din manuscrisele datate şi semnate şi cu facsimile ale unor documente scrise de aceiaşi copişti. **Fără aceste două instrumente de lucru, cercetarea veacului XVIII sub aspectul culturii va progresa lent şi şovăitor.**

*

Pentru a rezuma şi a încheia : la capătul acestei lungi dezbateri, afirm că ceea ce numim *Cronica paralelă* s-a conceput, în ambele variante („pre largu" şi „pre scurt"), la Iaşi, în vara anului 1733, la dorinţa şi din îndemnul lui Constantin vodă Mavrocordat ; varianta „pre scurt" s-a realizat în aceeaşi vară iar varianta „pre largu" — care a necesitat unele cercetări speciale pentru completarea informaţiei privind istoria Moldovei de la Dragoş vodă pînă la Alexandru cel Bun inclusiv — s-a început la Iaşi abia în februarie 1735, continuîndu-se transcrierea la Bucureşti, după noiembrie acelaşi an. Ca alcătuitor al compilaţiei, varianta „pre scurt" îl indică pe *Vasile Buzilă cămăraşul de izvoade* al lui Constantin vodă Mavrocordat şi tot el a fost, probabil, şi alcătuitorul variantei „pre largu". Nu este exclus ca fiul său, Enache Buzilă să fie acela care, adolescent, a transcris în Moldova, în februarie—noiembrie 1735, primele 346 file din volumul I al Cronicii paralele (ms. 2591). Cel de-al doilea copist a fost, se pare, un grămătic format la şcoala lui popa Stanciul din Bucureşti.

Acestea le propun ca *ipoteză de lucru*, **celor care vor cerceta, în continuare, geneza şi alcătuirea** *Cronicii paralele* **şi fascinantul manuscris 2591.**

*

* *

A doua corectură a acestui studiu era efectuată, cînd cercetătoarea Violeta Barbu de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti mi-a transmis o sumă de observaţii rezultate din examinarea sub raport codicologic a manuscriselor 2591 şi 5367, dar în special a celui dintîi. Aceste informaţii precizează detalii însemnate, venind în sprijinul supoziţiilor din studiul de faţă. De aceea, mulţumind din nou colegei bucureştene pentru amabilitatea cu care mi le-a comunicat, inserez aici, în chip de *Addenda*, rezultatele cercetării d-sale. Astfel, în ceea ce priveşte *hîrtia* utilizată în cele două manuscrise, d-sa a putut observa că în prima parte a manuscrisului 2591 — partea scrisă de diacul moldovean — „s-a folosit hîrtie de două sorturi (filigran : strugure surmontat de coroană, în două variante) ; în cea de-a doua (inclusiv ms. 5367), hîrtie de trei sorturi", care „alternează în proporţii aproape egale". **„Nici unul din filigranele din porţiunea copistului C_2 nu se regăsesc în por-**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţiunea lui C_1 *. Pe filele unde C_1 şi C_2 se continuă **, filigranele sînt diferite. După părerea mea, nu este vorba de acelaşi caiet. Primele pagini copiate de C_2 sînt răzleţe (nu fac parte dintr-un caiet). Probabil că C_1 a terminat capitolul pe care îl începuse, scriind încă 4—5 rînduri pe fila 347r ; cînd C_2 a reluat lucrul, le-a recopiat şi a distrus pagina începută de predecesorul său [...]. Paleografic şi lingvistic, lucrurile sînt limpezi : C_2 este un muntean".

Cîteva detalii preţioase au ieşit la iveală şi din cercetarea *legăturii* manuscrisului 2591 (care, spre deosebire de cea a manuscrisului 5367, nu are nimic imprimat pe ea). „La compactarea legăturii manuscrisului 2591 au fost folosite două coli tipografice : una liberă, alta lipită ca vorsatz. Pe fiecare din feţele colilor sînt imprimate patru pagini din două tipărituri de format mic în 8° — două pagini din *Pildele filosofeşti* (17—18 rînduri pe pagină ; ediţii 1713 şi 1783) şi, respectiv, 10 pagini dintr-un *Ceaslov* tipărit la Rîmnic în 1731 (17 rînduri pe pagină)" (cf. Daniela Poenaru, *Contribuţii la* **Bibliografia românească veche**, Tîrgovişte, 1973, p. 17—20, nr. 13). Acest fapt arată cu maximă certitudine că **ms. 2591** — a cărui primă parte s-a scris în Moldova — **a fost terminat şi legat în Muntenia**, întrucît e cu totul improbabil ca aceste coli ale unor tipărituri muntene să fi ajuns în vreun fel în Moldova.

O ultimă observaţie a colegei Violeta Barbu se referă la identificarea copistului B (muntean) : după opinia d-sale, identificarea cu popa Stanciul **trebuie exclusă**.

*

În fine, în problema identificării lui **Vasilie cămăraşul de izvoade** trebuie să atrag atenţia asupra documentului din 12 octombrie 1733, scris de Ioniţă Pavel grămăticul şi reprodus mai departe (fig. 7). Beneficiarul acestui act emis de Constantin vodă Mavrocordat este „boiariul nostru Vasilie biv cămăraş de izvoade" ; „slujind mai înnainte vréme şi altor domni şi ţării, acum slujind şi domnii méle cu dreptate şi cu credinţă", domnitorul îi întăreşte un sălaş de ţigani „den ispisoace de miluire ce-au avut de la domniia sa Grigorie vodă" (Arh. St. Bucureşti, MCLXIX/3). Documentul următor din acelaşi pachet arată că e vorba de Vasile Buhăescul (alte documente despre el şi urmaşi se află în acelaşi depozit, în pachetul MCLXXI). Aşadar, la 12 octombrie 1733 Vasile Buhăescul era **fost** cămăraş de izvoade. Ar fi mai greu de crezut că Mavrocordat l-a răsplătit pe autorul *Istoriilor* „pre scurt" îndepărtîndu-l din funcţia de cămăraş de izvoade imediat ce şi-a terminat de redactat opera ! Mi se pare că acesta este un argument destul de puternic pentru a păstra lui Vasile Buzilă identificarea cu *Vasile cămăraşul de izvoade* din mai—august 1733. Alte documente vor decide, cînd vor ieşi la iveală.

---

* C_1=Copistul A ; C_2=Copistul B.
** Ms. 2591, f. 346v—347r.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

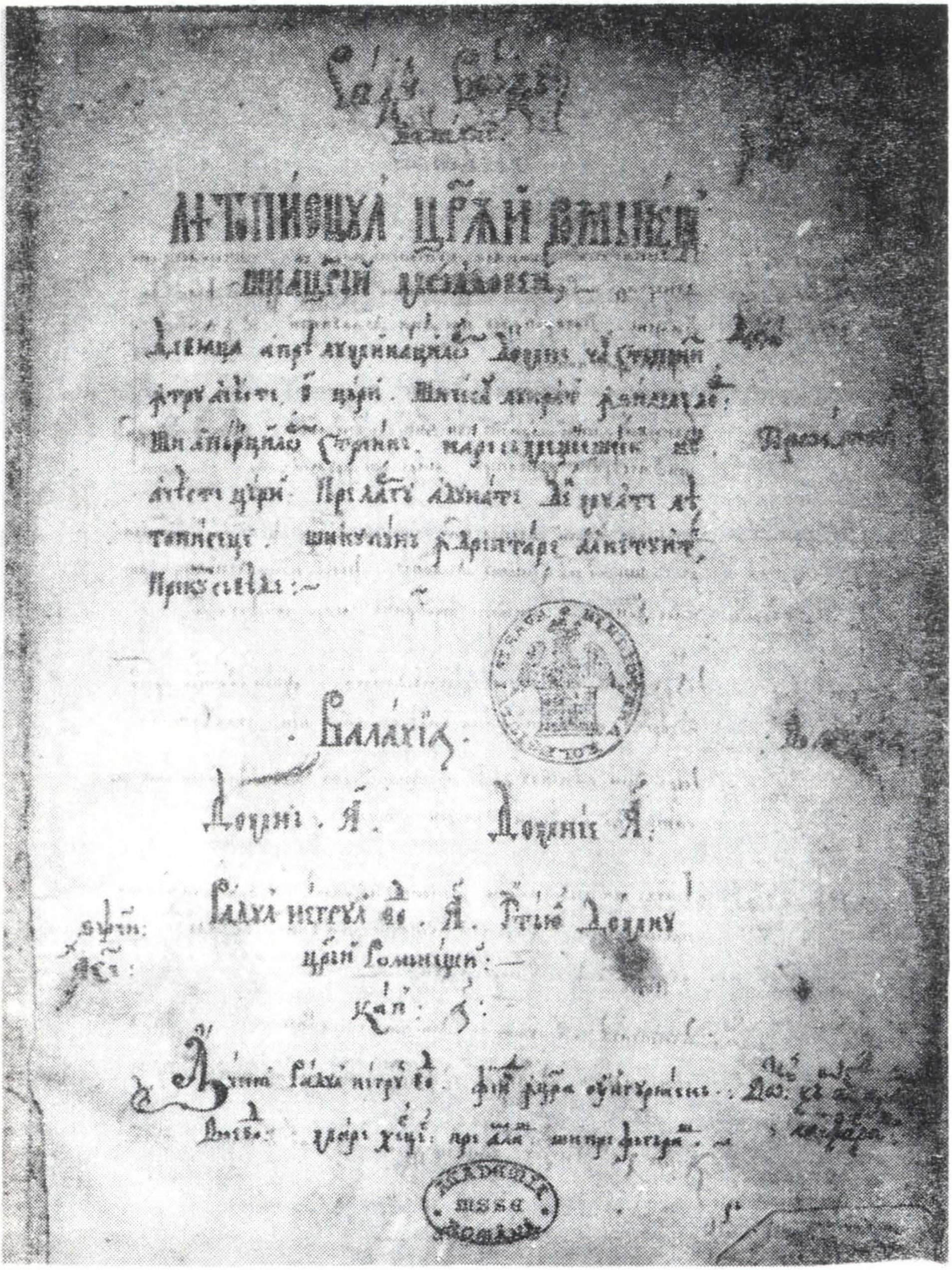

Fig. 1 — Fila 1 r din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

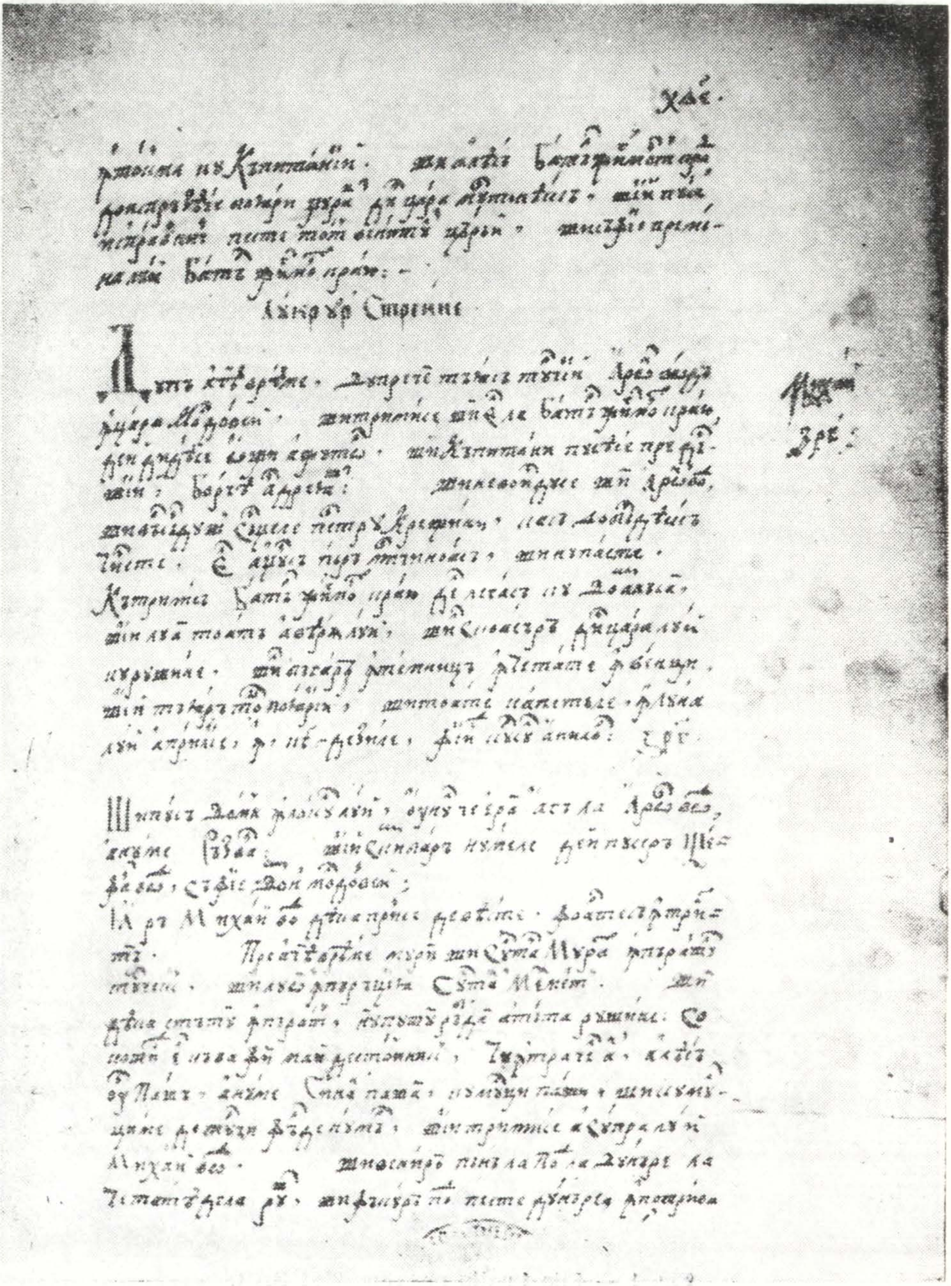

Fig. 2 — Fila 347 r din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 3 — Coperta manuscrisului rom. 5367 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

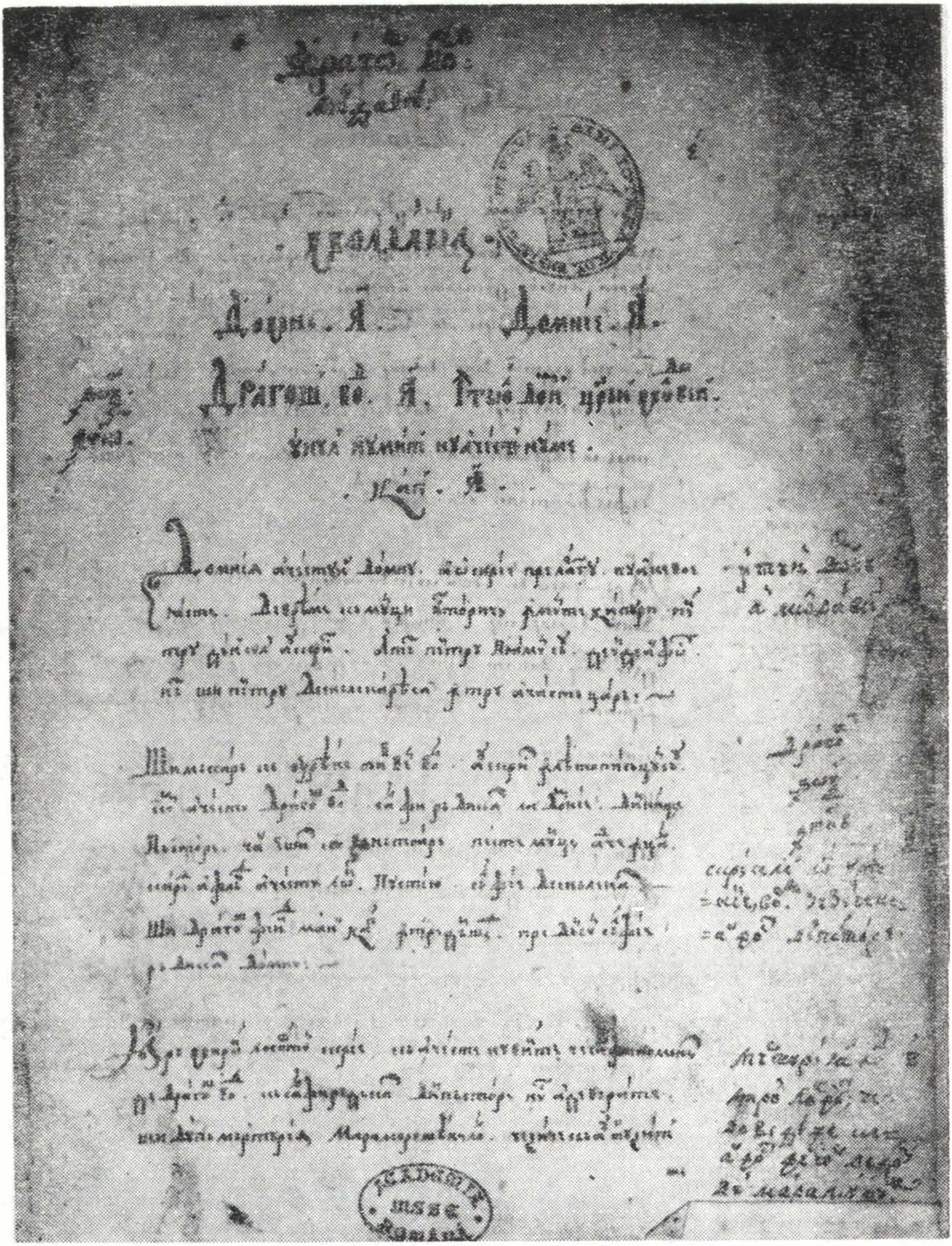

Fig. 4 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

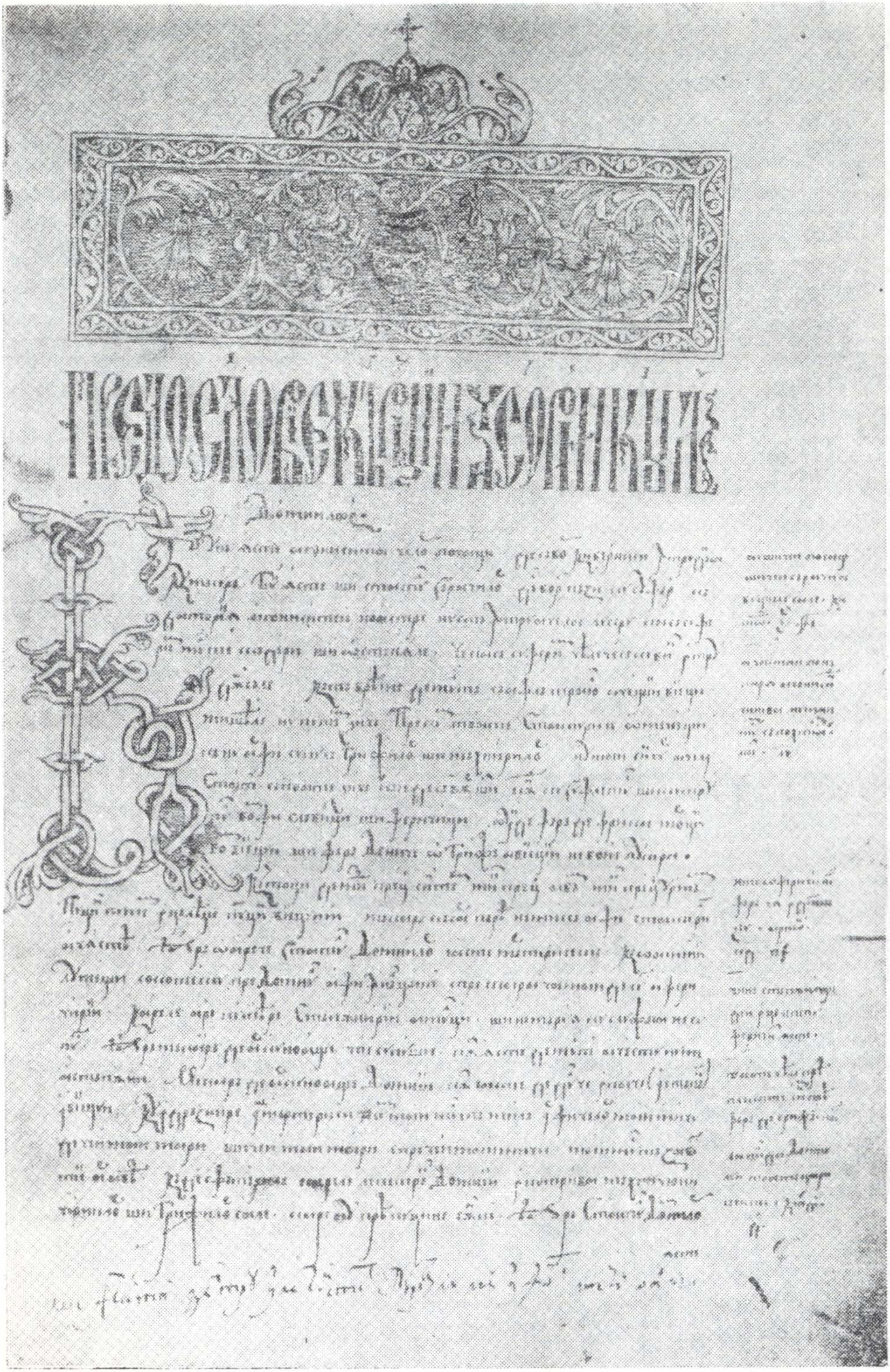

Fig. 5 — Scrisul lui Ioniță Pavel grămăticul la 1731 (ms. VI—29 BCU — Iași).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

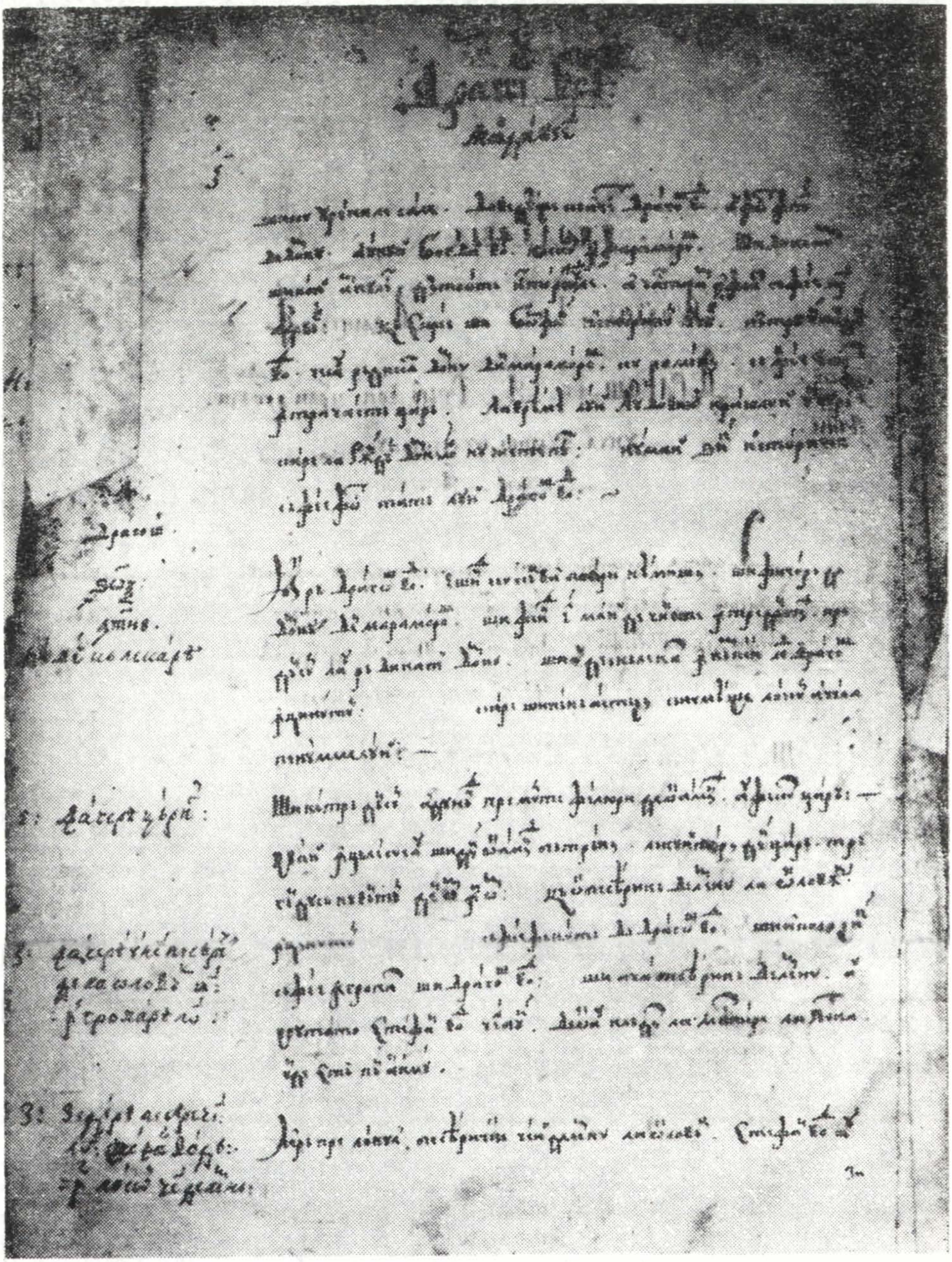

Fig. 6 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

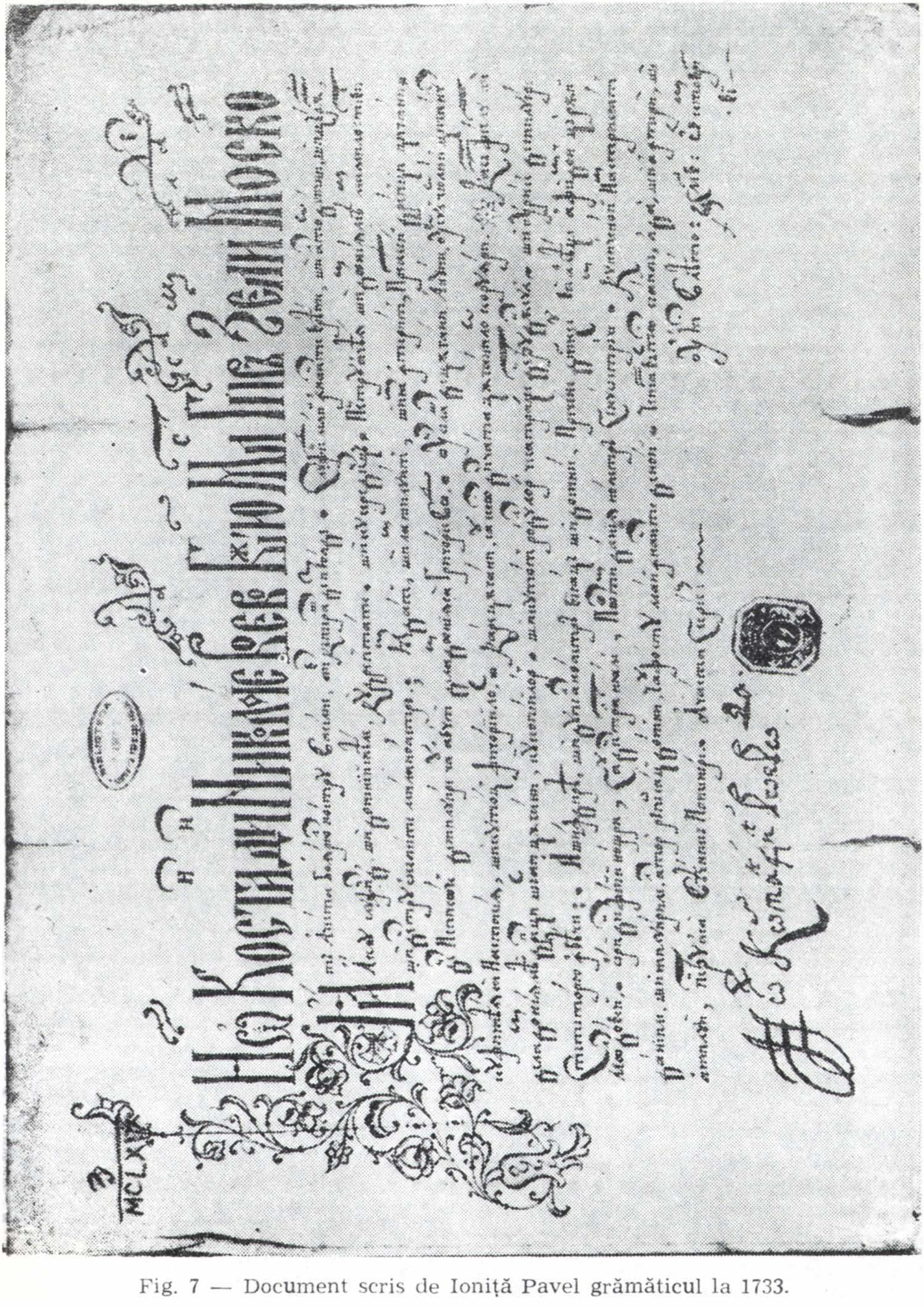

Fig. 7 — Document scris de Ioniță Pavel grămăticul la 1733.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

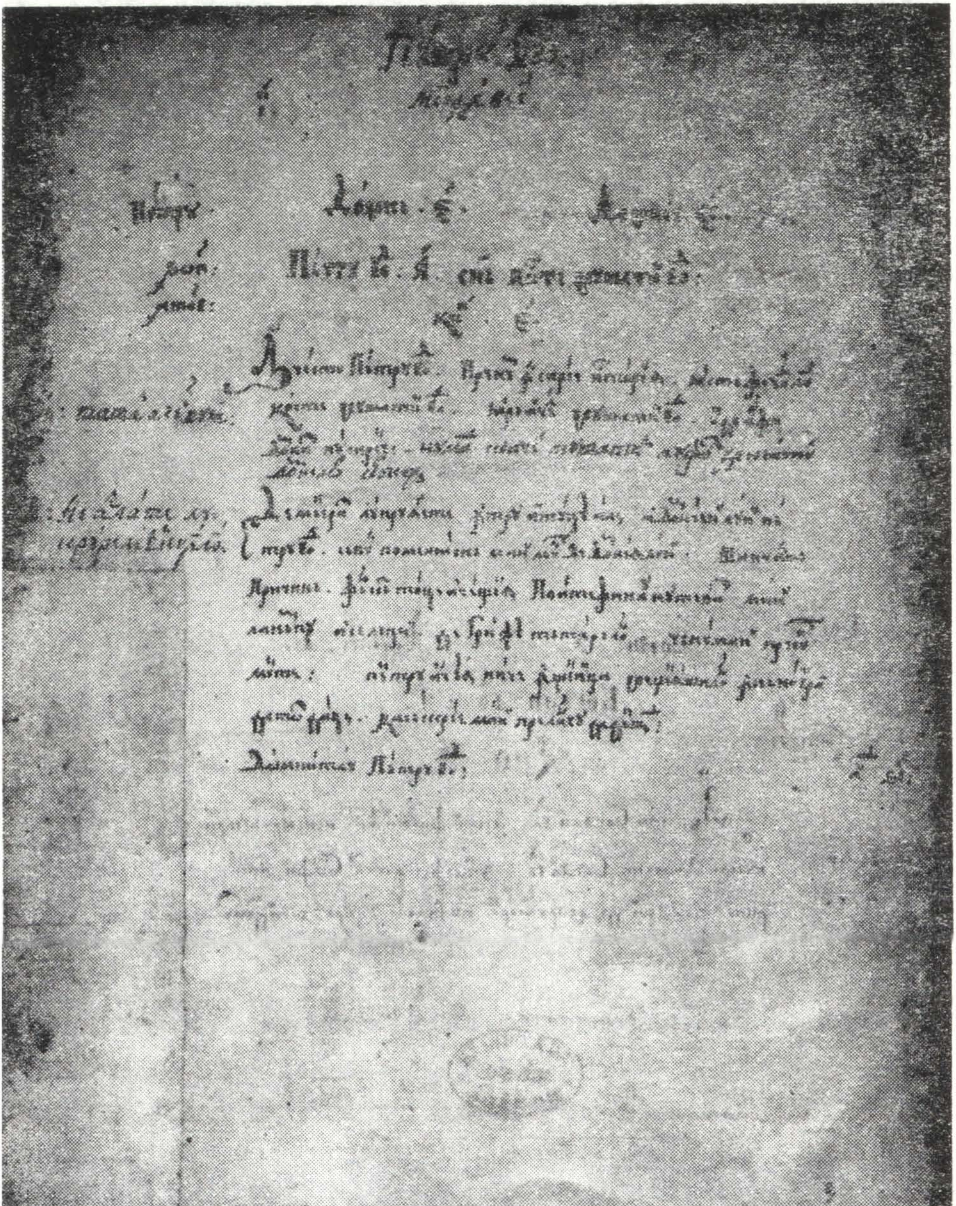

Fig. 8 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

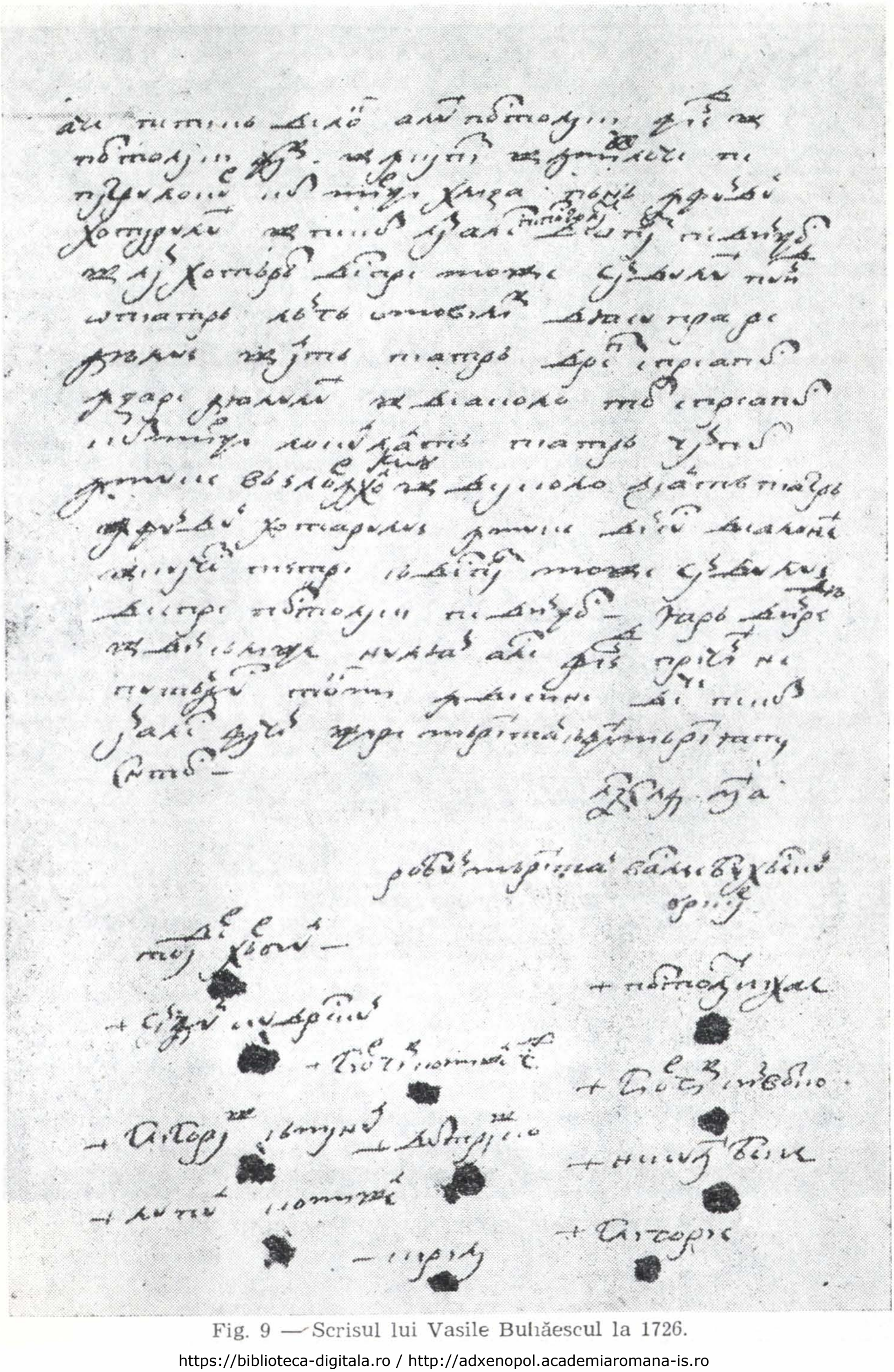

Fig. 9 — Scrisul lui Vasile Buhăescul la 1726.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

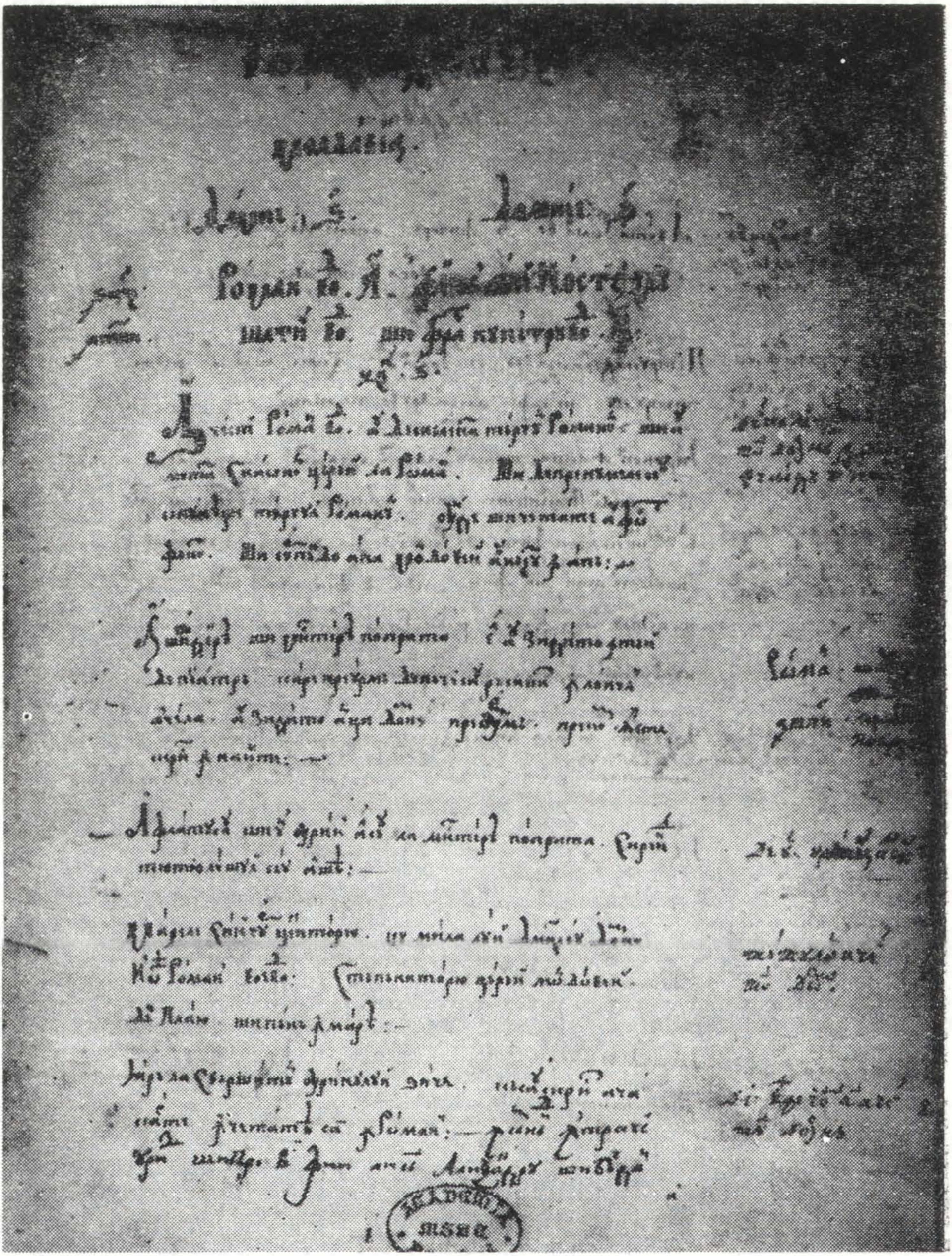

Fig. 10 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

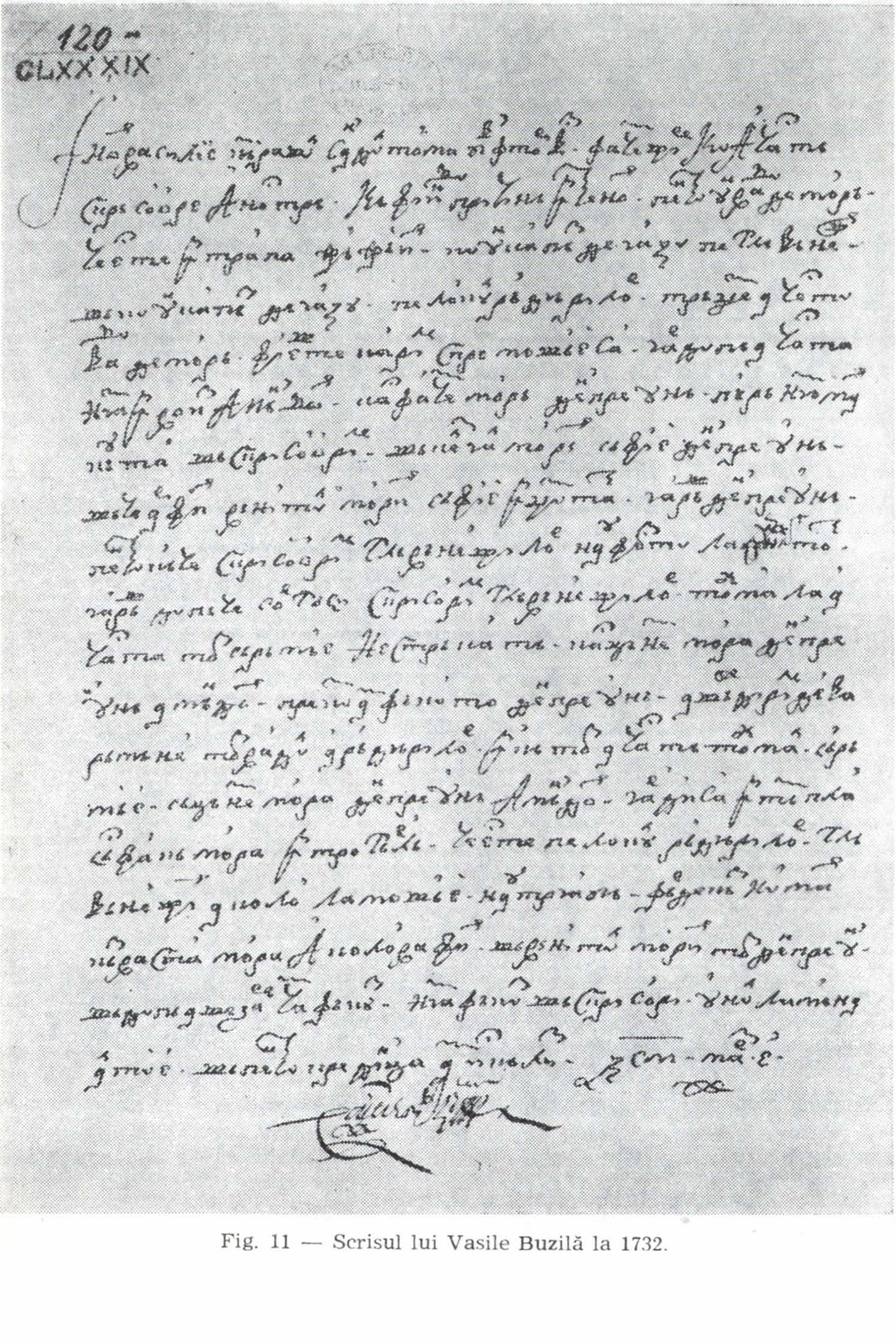
120 —
CLXXXIX

Fig. 11 — Scrisul lui Vasile Buzilă la 1732.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

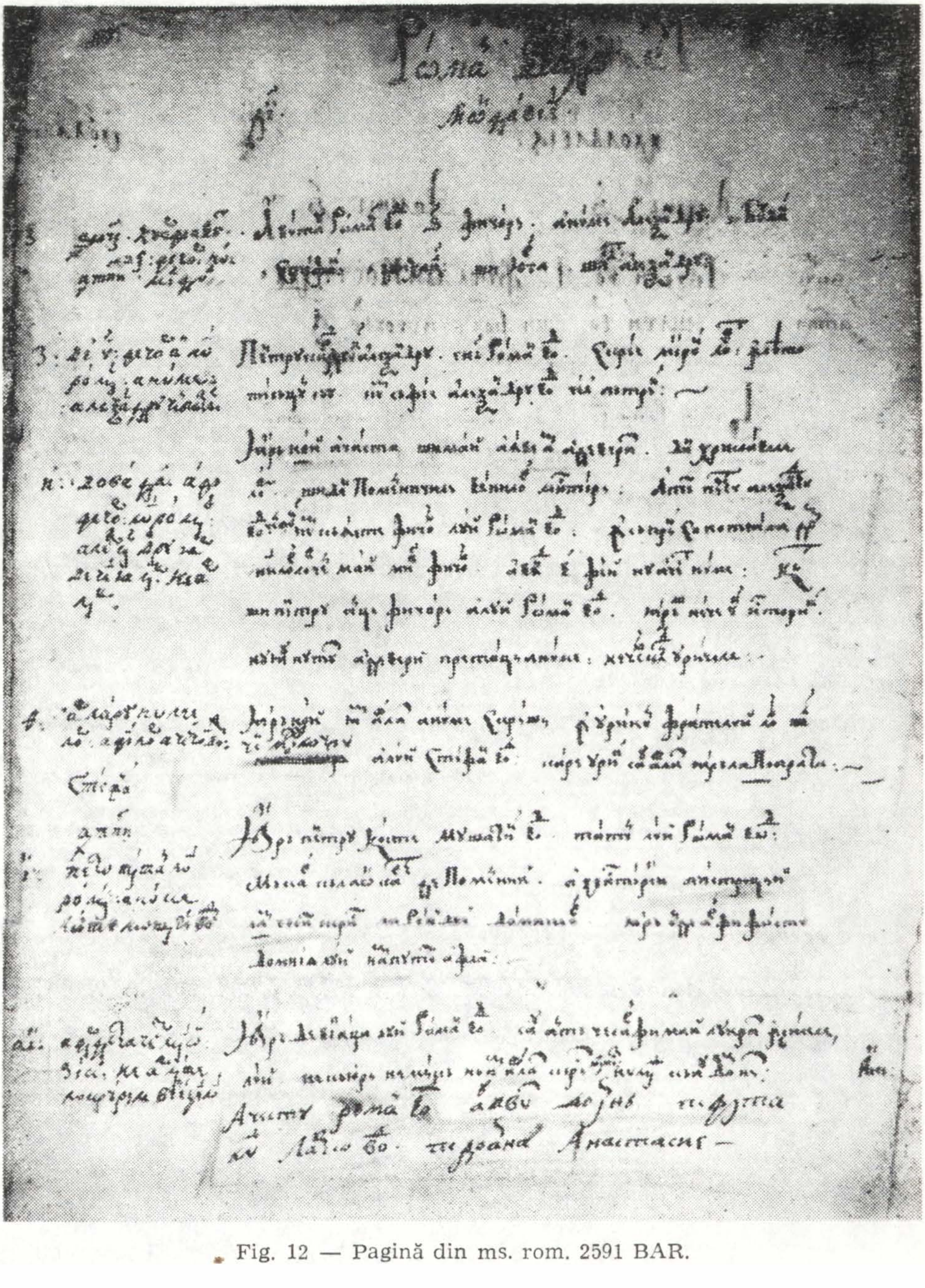

Fig. 12 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

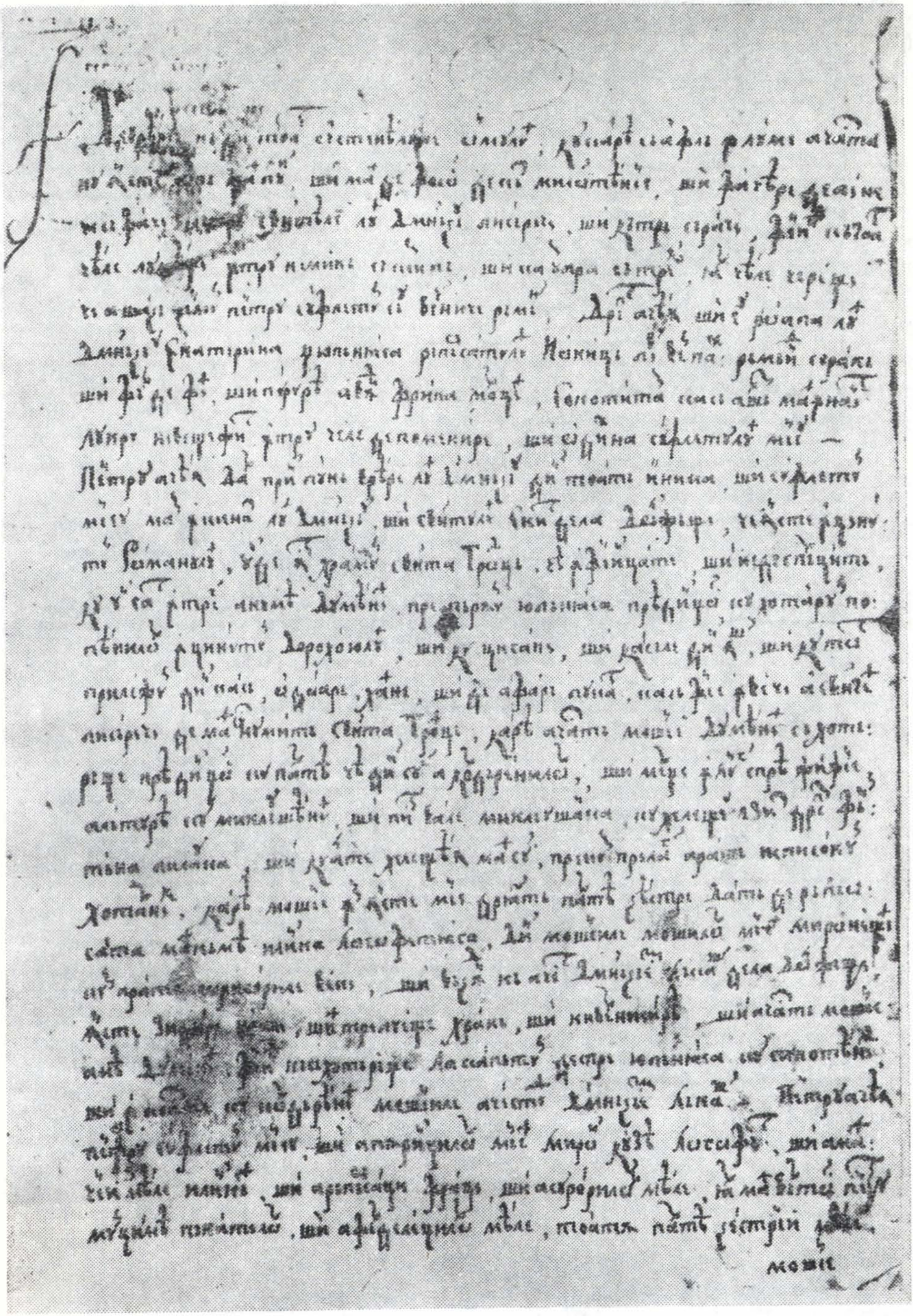

Fig. 13 — Scrisul lui Enache Buzilă la 1761.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

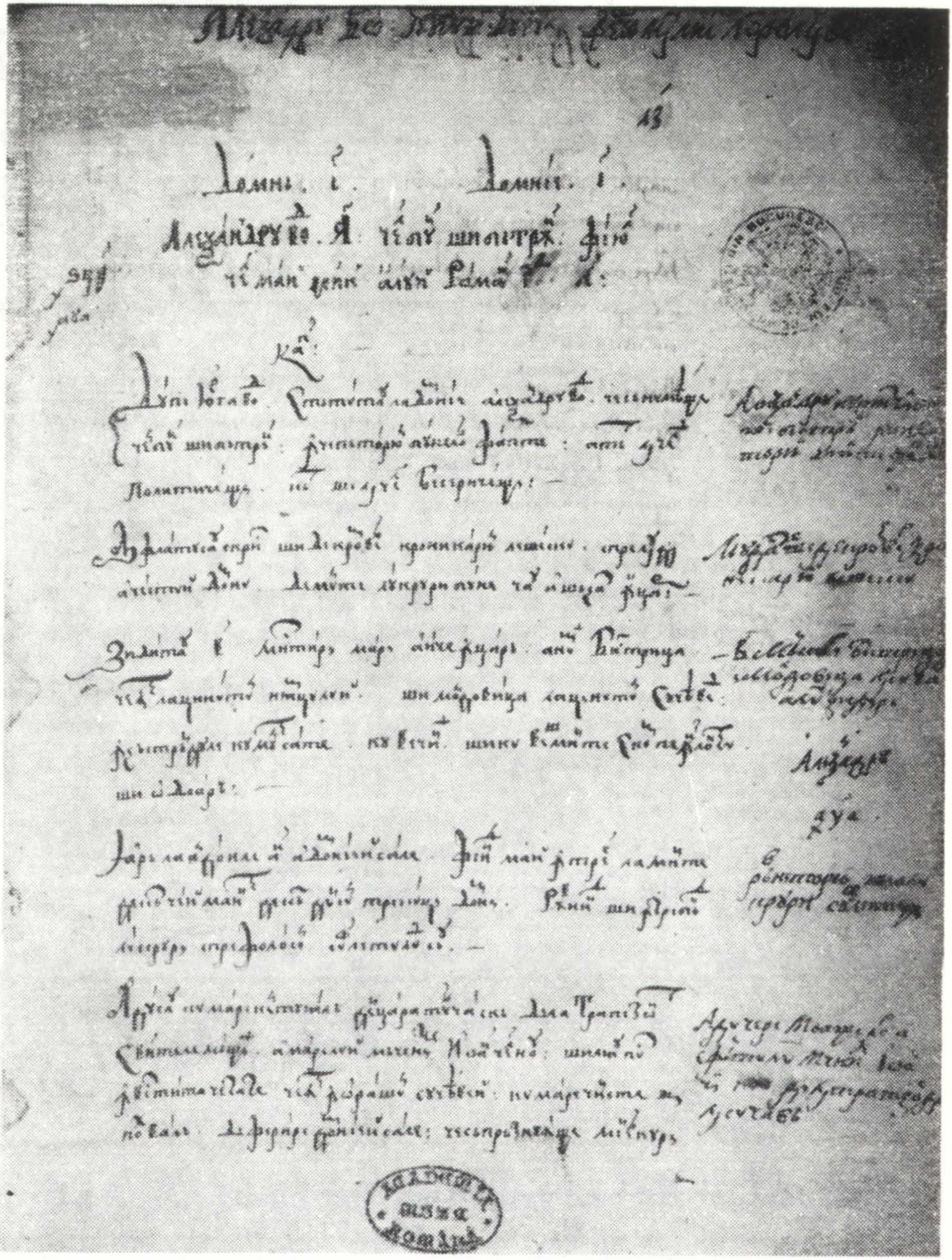

Fig. 14 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

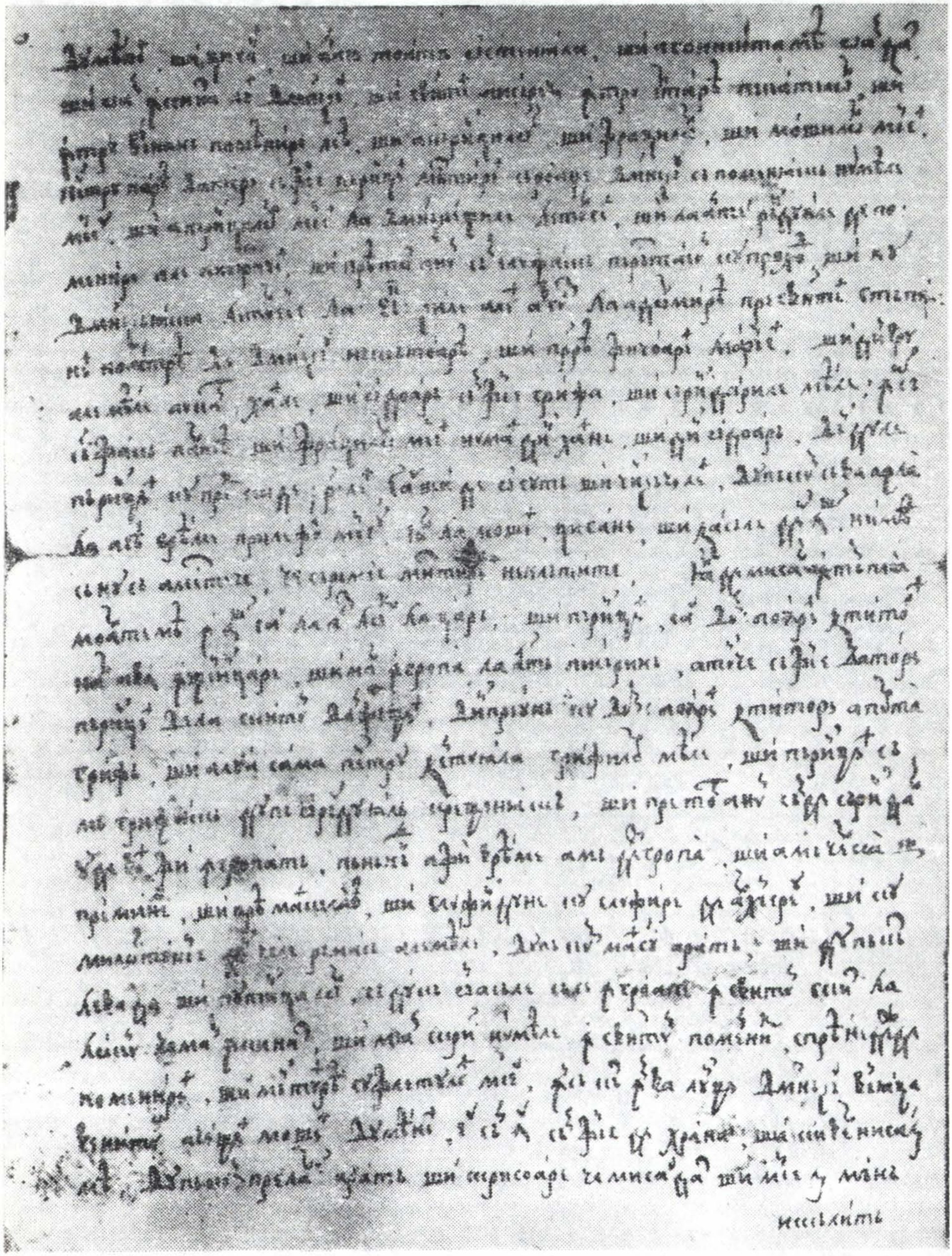

Fig. 15 — Scrisul lui Enache Buzilă la 1761.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

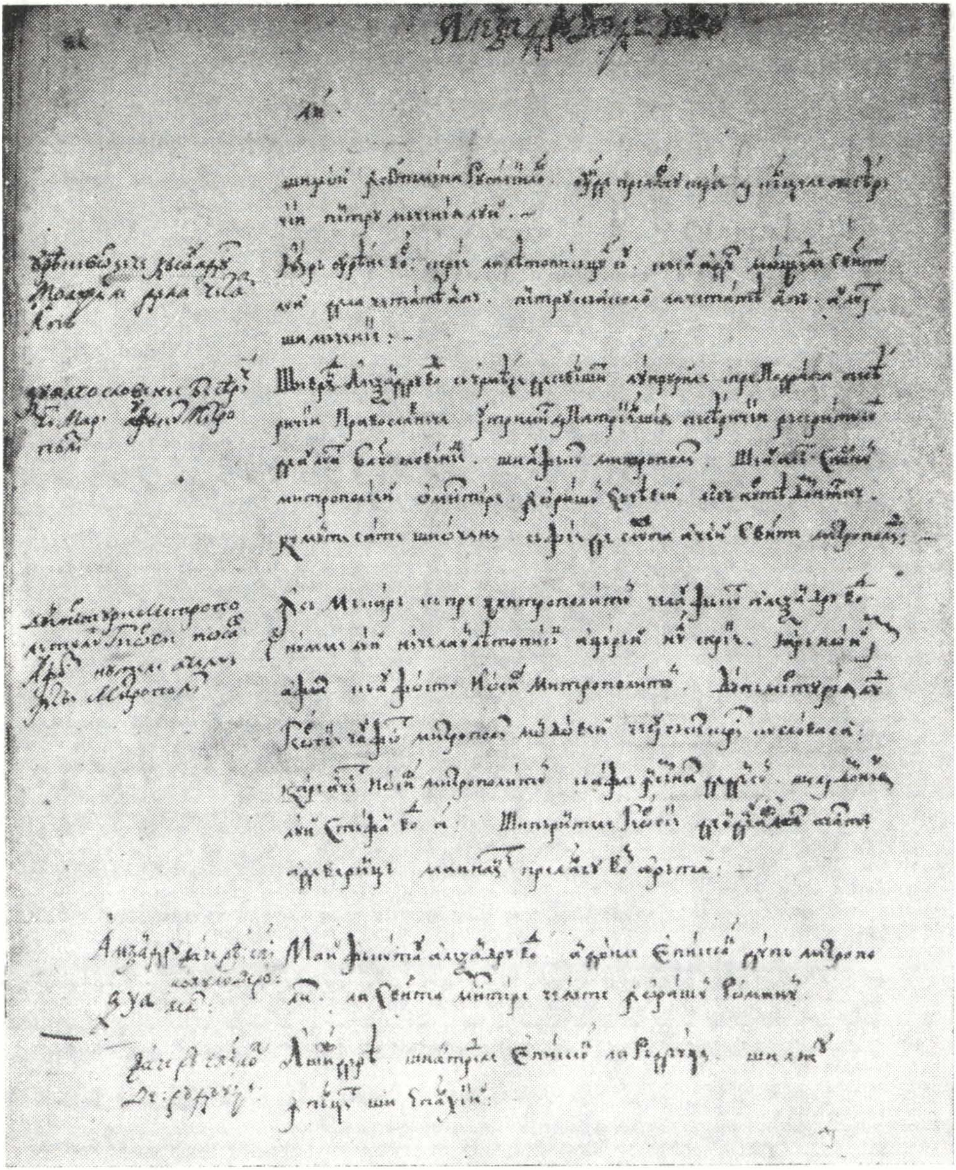

Fig. 16 — Pagină din ms. rom. 2591 BAR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

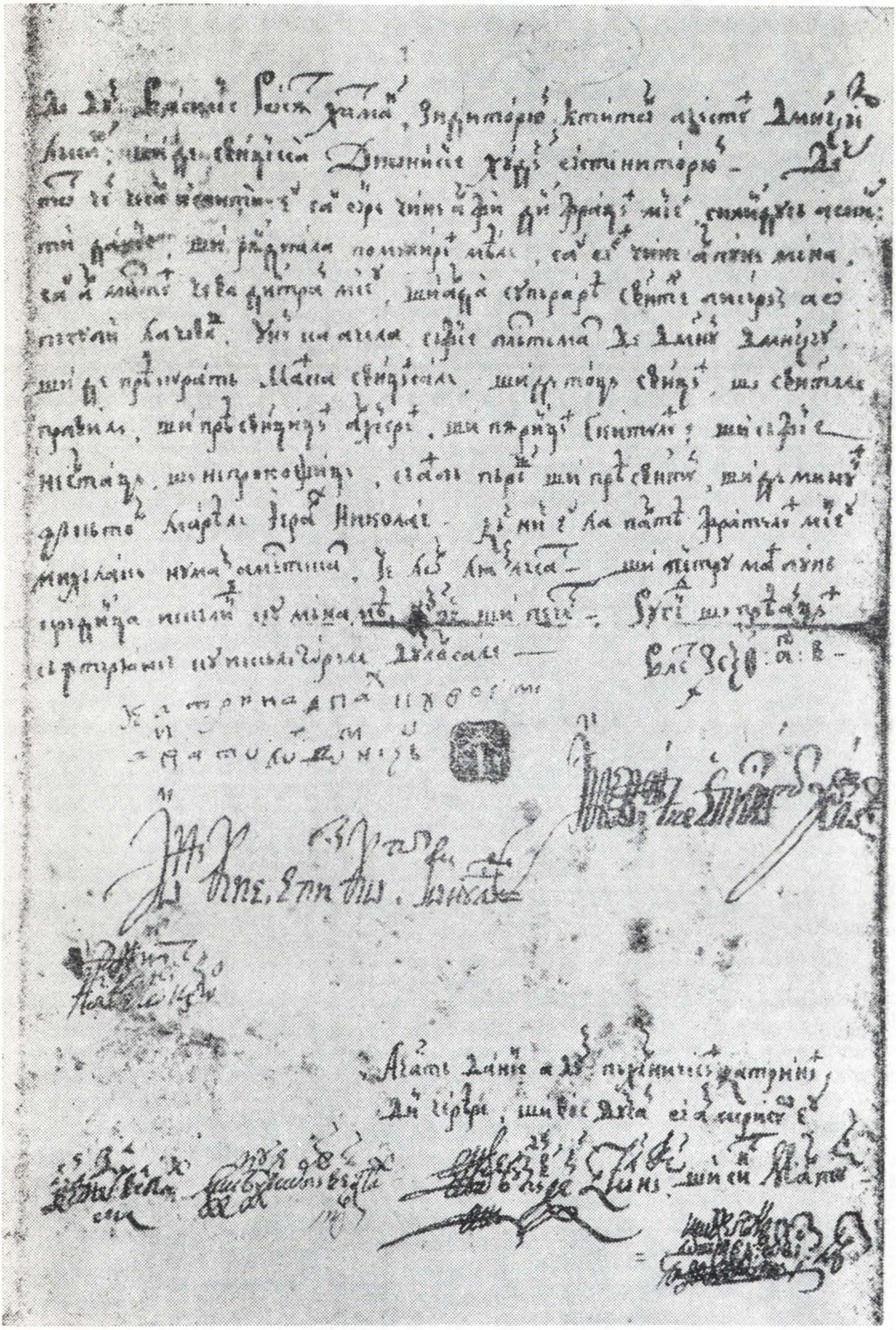

Fig. 17 — Scrisul lui Enache Buzilă la 1761.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI VITEAZUL, CANTACUZINII ŞI MAREA BĂNIE DE CRAIOVA

DE

ŞTEFAN ANDREESCU

Tradiţia internă munteană a păstrat — deşi într-un chip oarecum deformat — amintirea legăturii strînse dintre Mihai Viteazul şi „un Iane, care au fost rudă lui", care îndeplinea funcţia de „capichehaea" pe lîngă Poartă şi care „i-au scos domniea în ţară" [1]. Astăzi se ştie prea bine că cel ce în realitate a sprijinit înălţarea lui Mihai în scaunul domnesc al Ţării Româneşti a fost „Andronic Cantacuzino", aşa cum reiese limpede chiar dintr-o scrisoare a sa, subscrisă astfel, din 14 noiembrie 1593 : „...văzînd firea cea rea şi ticăloasă a lui Alexandru voievod ‹cel Rău› şi intrigile lui, pe care nu le-am mai putut suporta, m-am încumetat şi eu şi l-am făcut domn al Ţării Româneşti pe banul Mihai" [2]. Acte turceşti nu demult editate explică şi de ce Iane nu a putut juca nici un rol în înscăunarea lui Mihai : în septembrie 1593, cînd s-a produs mazilirea lui Alexandru cel Rău şi numirea lui Mihai [3], el era săvîrşit din viaţă de mai bine de jumătate de an [4]. Astfel, în 8 februarie 1593, sultanul Murad III îl anunţa pe „Mihaloğlu Derviş", identificat — pe bună dreptate — cu Andronic, fiul lui Mihail Cantacuzino „Şaitanoğlu", că va prelua funcţia de capuchehaie a voievodului Ţării Româneşti, întrucît cel ce o deţinuse pînă atunci decedase [5]. O poruncă în acelaşi sens, menţionează în plus

---

[1] Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. critică de Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 70. Cronicarul consemnează şi o altă variantă auzită de el, după care Mihai „au fugit la Poartă, şi găsind pe *tată-său* acolo, fiind om mare al Porţii...", etc. (s. n.).

[2] Hurmuzaki, *Documente*, XI, Bucureşti, 1900, nr. DXIX, p. 373—374 ; ultima ediţie, în culegerea *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. I, *Documente externe*, Bucureşti, 1982, nr. 1, p. 66 (scrisoarea a fost desigur redactată la Bucureşti, unde se găsea atunci Andronic, iar nu la Constantinopol — vezi mai jos nota 35). Comentarii la : Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Ţării Româneşti*, ed. îngrijită de D. Mioc, Timişoara, 1976, p. 25 ; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran şi V. Iova, Bucureşti, 1968, p. 62—63 şi 85—86 ; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 28.

[3] În mediile diplomatice de la Poartă s-a aflat de mazilirea lui Alexandru şi numirea lui Mihai — „un figliolo che fu del Bano agente di questo Voivoda" (!) — la 6 septembrie 1593 (Hurmuzaki, *Documente*..., III-1, Bucureşti, 1880, *Apendice*, nr. XXIII, p. 457). Cea mai bună exegeză a conţinutului actului, la Gheorghe Duzinchevici, *Consideraţii critice asupra originii lui Mihai Viteazul*, în „Însemnări ieşene", an. III (1938), nr. 10, p. 82.

[4] Necunoaşterea datei, fie şi aproximative, a dispariţiei lui Iane a cauzat încurcături suplimentare în discuţia din jurul originii lui Mihai. De pildă, Iorga, crezînd că mai trăia cînd a fost înscăunat Mihai, ca să întărească teza lui că nu era un Cantacuzin, scotea în evidenţă faptul că în scrisoarea lui Andronic din nov. 1593 „presupusul frate, Iani, nu e menţionat de loc, deşi noul voievod îi era rudă şi izbutise şi prin banii lui Ioan sau Iani" (*Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 30).

[5] Numele decedatului a fost lăsat necompletat în document, dar nu poate fi vorba decît de Iane.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentul, fusese trimisă şi domnului muntean[6]. Ceea ce merită relevat numaidecît este chipul neobişnuit în care e indicată — repetat — în actul otoman funcţia devenită vacantă prin dispariţia lui Iane: „slujba de bănie“! Aşadar, Iane, care în răstimpul 25 martie 1586 — 3 decembrie 1592 a fost mare ban al Craiovei, rezidînd însă lungi perioade la Constantinopol[7], a făcut ca, în terminologia de cancelarie otomană, rolul său de capuchehaie să fie pînă la urmă echivalat (şi confundat!) cu cel de... „ban“.

În istoriografia noastră s-a manifestat un curent de opinie care a negat cu tărie că Iane banul ar fi fost un membru al familiei Cantacuzino. Citâm aici doar părerea lui D. Russo, exprimată deosebit de clar şi concis: „Unii cercetători cred că Iani e un Cantacuzino, ceea ce nu pare verosimil. În documente nu revine numele de Cantacuzino niciodată, ci numai Iani. Nu este probabil că un Cantacuzino ar fi iscălit simplu Iani, lăsînd la o parte pronumele glorios al împăraţilor bizantini. Pe pecetea lui nu apare vulturul bicefal bizantin, pe care îl au Cantacuzinii ca emblemă. El trebuie să fie vreun grec ajuns dintr-o familie joasă la influenţă şi prestigiu“[8]. Deci, Iane banul nu este identic cu Iane, fratele lui Mihail Cantacuzino „Şaitanoğlu“, cel ce, încă în 1564, era să devină ginerele Doamnei Chiajna a Ţării Româneşti...[9].

Acestei păreri i-a fost opusă o probă pe care o socotim hotărîtoare, dar pe care abia acum o putem interpreta cum trebuie. Este vorba de o scrisoare de răspuns, trimisă în 7 mai 1593 din Constantinopol lui Petru Şchiopul, fostul domn al Moldovei, aflat atunci în exilul său german, de unde căuta să-şi pregătească revenirea pe tron. Într-o nouă ediţie a acestei scrisori, pe original a fost descifrată, pe lîngă semnătura „Policratis Kamerinos“, cunoscută mai dinainte, o alta, care este, de fapt, cea dintîi: „Andronic micul rob al domniei tale“, evident Andronic Cantacuzino. În text, alcătuit în limba greacă, este confirmată în chipul următor primirea scrisorii lui Petru Şchiopul: „doar că... cinstita scrisoare a domniei tale, pe care ai binevoit a o trimite *boierului Cantacuzino banul*, am primit-o şi mult ne-am veselit şi ne-am bucurat de ceea ce am auzit despre sănătatea domniei voastre“ (s. n.)[10]. Cu alte cuvinte, Petru Şchiopul se adresase „boierului Cantacuzino banul“, nimeni altul decît Iane, care însă, aşa cum am văzut, închisese ochii încă în pragul anului 1593. De aceea scrisoarea în cauză a fost deschisă şi citită

---

[6] Mihail Guboglu, *Mihai Viteazul în documente turceşti*, în *RA*, an. LII, vol. XXXVII, nr. 2/1975, anexa nr. 4, p. 146—147 (vezi şi n. 14, de la p. 146). Se pare că Iane banul mai trăia la 23 decembrie 1592, căci lui trebuie că îi era destinată porunca sultanului prin care era numit, pe lîngă capuchehaie a Ţării Româneşti, şi a Moldovei, desigur pentru proaspătul domn Aron (*ibidem*, anexa nr. 2, p. 145—146; în act i se spune „Derviş ban“, iar funcţiei — „bănie“).

[7] O asemenea şedere este atestată de un act intern din 10 iunie 1594, care pomeneşte de moartea „la Ţarigrad“ a boierului Pîrvu, fost mare logofăt (din Ciorolaşi), credincios sfetnic al lui Mihnea Turcitul. Acolo, „la Ţarigrad, înaintea jupanului Iane biv vel ban“ s-a înfăţişat apoi o delegaţie de călugări de la mănăstirea Bucovăţ, care a revendicat un număr de sate ale boierului decedat (*DRH*, B, XI, nr. 63, p. 86). Drumul călugărilor a avut loc înainte de 16 februarie 1592, cînd mănăstirea capătă întărirea domnească pentru aceste sate (*DIR*, B, 6/XVI, nr. 45, p. 38).

[8] D. Russo, *Studii istorice greco-române (Opere postume)*, t. I, ed. Const. C. Giurescu, Bucureşti, 1939, p. 48, care de fapt se alătură opiniei în urmă formulate de N. Iorga, în monografia din 1935 despre Mihai Viteazul (*op. cit.*, ed. cit., p. 29—30).

[9] Pentru acest episod, vezi Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, Bucureşti, 1980, p. 138—139 (cu prelucrarea unor noi acte otomane).

[10] *DIR*, A, 4/XVI, nr. 102, p. 82—83; ediţia anterioară, a lui N. Iorga (Hurmuzaki, *Documente*, XI, nr. CCCLX, p. 331—332, nu reproducea decît semnătura lui Policrat Kamerinos, însă Iorga, în note (2/p. 207 şi 1/p. 331) îl identifica totuşi pe „Cantacuzino Banul“, menţionat în text, cu Iane! Interpretarea corectă a pasajului, în sensul că îl priveşte într-adevăr pe Iane banul, la George D. Florescu şi Dan Pleşia, *Mihai Viteazul — urmaş al împăraţilor bizantini*, în „Scripta Valachica“, Tîrgovişte, 1972, p. 150—151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nepotul său Andronic, care, împreună cu Policratis Kamerinos, i-a şi răspuns lui Petru Şchiopul, rămînînd de altminteri de acum încolo în corespondenţă cu el [11].

În chip similar, s-a susţinut şi că Andronic Cantacuzino, protectorul lui Mihai la Poartă, nu are nici o legătură cu un boier omonim, tot grec, atestat în ţară, în sfatul domnesc al lui Mihai Viteazul, mai întîi ca mare ban (10 noiembrie 1593), iar apoi ca vistier, ctitor al mănăstirii Buna Vestire de lîngă Buzău, ulterior, în veacul următor, cunoscută sub numele — semnificativ — de mănăstirea *Banului*. Şi de astă dată a fost folosit argumentul că „niciodată în actele emise de cancelaria domnului muntean nu apare numele de familie Cantacuzino" [12]. În consecinţă, primii Cantacuzini, printre care şi Constantin, părintele stolnicului-cărturar şi al lui Şerban vodă Cantacuzino, s-ar fi stabilit în Ţara Românească şi Moldova abia la începutul secolului XVII, „în vremea cînd a domnit alternativ" peste ele Radu Mihnea [13].

Contraargumentul cu privire la absenţa din actele interne, pe lîngă numele lui Iane banul şi al lui Andronic, a oricărei precizări despre originea lor ilustră a fost că „indicarea numelui de familie era, chiar la sfîrşitul veacului al XVI-lea, puţin obişnuită în Ţara Românească" [14]. Vom arăta mai departe că tocmai acest unghi de vedere este cel întemeiat, căci vom produce dovada că un alt mare ban al Craiovei din domnia lui Mihai a fost tot un membru al familiei Cantacuzino şi, în plus, că el era cunoscut în ţară printr-o poreclă plină de tîlc, care de fapt îi desluşea originea. Totodată vom avea prilejul să constatăm în ce măsură scaunul bănesc al Craiovei devenise în epocă un „apanaj" al familiei Cantacuzino, ceea ce a determinat un efort de înlăturare a „clanului" din partea boierimii autohtone, ostile politicii lui Mihai Viteazul. Dar, înainte, să ne întoarcem la spusele cronicii atribuite lui Radu Popescu asupra sprijinului dat de Iane lui Mihai Viteazul, în virtutea înrudirii lor. Dacă acesta nu s-a manifestat cu ocazia înscăunării, atunci care este sîmburele de adevăr al tradiţiei?

Se ştie că, într-un act din 6 septembrie 1598, cînd îşi întăreşte sieşi o serie de ocine şi sate dobîndite în vremea boieriei, Mihai vodă înşiră la sfîrşit, în următoarea ordine, şi dregătoriile deţinute de el înainte de a deveni domn: mare stolnic, mare postelnic, mare agă şi „mare ban al Craiovei" [15]. Pe de altă parte, într-un alt act, el precizează că: „am fost mare agă la Ştefan vodă", deci sub Ştefan Surdul, care şi-a început domnia în iunie 1591 [16]. Dar tot Mihai, la 4 august 1599, aminteşte de o vînzare efectuată „dinaintea lui Ştefan voievod, cînd am fost domnia

---

[11] În noiembrie 1593, patriarhul ecumenic Ieremia II pomenea de o scrisoare trimisă de Petru Şchiopul „către prea-nobilul domn Cantacuzino, domnul Andronic" (Hurmuzaki, *Documente*, XI, nr. DXVI, p. 370). Este vorba, negreşit, de cea la care răspundea însuşi Andronic, din Bucureşti, la 14 noiembrie 1593 (vezi mai sus n. 2). În aceeaşi epistolă, Ieremia II sublinia influenţa deosebită de care se bucura pe atunci la Poartă Andronic: „... cele ce le scrie domnul Cantacuzino către domnia ta, să crezi că, cu ajutorul lui Dumnezeu şi apoi cu sprijinul său, poate să le facă, precum vedem şi altele mai mari ce le-a făcut" (p. 371).

[12] I. Ionaşcu, *Din viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii", t. 19 (1966), nr. 4, p. 635.

[13] *Ibidem*, p. 638. În fond, Ionaşcu s-a raliat punctului de vedere formulat de P. P. Panaitescu, care încă în 1936 aprecia că fiii lui Andronic, „începătorii Cantacuzinilor de la noi", vin în ţară abia „în domnia lui Radu Mihnea" (*Mihai Viteazul*, p. 51). Vezi replica lui Dimitrie Gh. Ionescu, *Precizări privind viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii", t. 22 (1969), nr. 2, p. 289—295 (în special, p. 293—294)

[14] G. D. Florescu şi Dan Pleşia, *op. cit.*, p. 152; vezi, în acelaşi sens, şi Dimitrie Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 291.

[15] *DRH*, B, XI, nr. 314, p. 428. Comentarii la: N. Iorga, *op. cit.*, ed. cit., p. 36; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 25.

[16] *DRH*, B, XI, nr. 63, p. 86 (actul din 10 iunie 1594, citat şi mai sus, n. 7). Pentru începutul domniei lui Ştefan Surdul, vezi discuţia lui Gh. Cantacuzino şi C. Bălan, *Date noi pe marginea cercetărilor istorico-arheologice de la m-rea Cătălui*, în „Revista Muzeelor", an. V (1968), nr. 6, p. 552—553 (o inscripţie tombală, cu data 9 mai 1591, îl indică deja domn, deşi se afla încă la Poartă !). A domnit pînă în august 1592.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mea ban al Craiovei"[17]. Rezultă astfel limpede că avansarea lui s-a produs în timpul domniei lui Ştefan Surdul, desigur anterior datei de 6 august 1592, de cînd s-a păstrat un zapis scris de „Stanciul logofăt, sluga banului Mihai"[18]. În schimb, în sfatul domnesc, pe toată durata domniei lui Ştefan Surdul, ca şi la începutul celei a lui Alexandru cel Rău, mare ban a fost — aşa cum se vede dintr-o serie întreagă de hrisoave, în care figurează în fruntea boierilor martori[19] — numai Iane Cantacuzino! De aceea, în lista dregătorilor din sfatul domnesc, publicată în 1960, întocmită exclusiv pe baza examinării divanurilor menţionate în actele oficiale emise de cancelaria domnească munteană, Mihai Viteazul nici nu a fost trecut în rîndul marilor bani[20]. Şi asta cu toate că, aşa cum ne spune Baltasar Walther, şi după ce a ocupat scaunul domnesc, în popor i se zicea tot „banul Mihai"[21]. Ca să înţelegem situaţia trebuie să recurgem iarăşi la tradiţia internă. Cronica atribuită lui Radu Popescu ştie că, la un moment dat, pe Mihai „l-au făcut *ispravnic în locul banului de la Craiova*, nefiind ban, că nu vrea să pue domnii ban, pentru că de multe ori să scorniea gîlcevi de acolo asupra domniei" (s. n.)[22]. E, fireşte, de reţinut amintirea faptului că viitorul Mihai Viteazul a fost „ispravnic" al marii bănii de Craiova, dar nu fiindcă poziţia respectivă ar fi fost lăsată în chip intenţionat vacantă, ci pentru că titularul, Iane Cantacuzino, rezida mai mult la Constantinopol[23].

Dar, în vremea atotputernicului Iane, care, „de fapt el era pe atunci stăpînul ambelor ţeri" româneşti extracarpatice[24], trimiterea lui Mihai la Craiova, în chiar locul său, a avut neîndoielnic o anumită semnificaţie. Ştim astăzi, graţie atentei analize a unui hrisov al lui Radu vodă Şerban, efectuate de Gh. T. Ionescu, într-un studiu apărut postum, că Iane banul a fost cel ce a obţinut marea vornicie, adică a doua dregătorie ca importanţă în sfatul domnesc, de la Ştefan vodă Surdul pentru Danciul din Brîncoveni. Actul respectiv, din anul 1603, cuprinde o întărire de stăpînire dată boierilor din Brîncoveni pentru satul Băileşti, ce iniţial aparţinuse lui Danciul din Brîncoveni. Acesta, însă, îl dăruise odinioară lui Iane banul, „ca să aibă milă şi cinste şi căutare, şi să-i scoată lui dregătorie de la Ştefan voievod" (Surdul). În document se susţine, însă, în continuare, că mituirea lui

[17] *DRH*, B, XI, nr. 337, p. 472.

[18] *DIR*, B, 6/XVI, nr. 63, p. 55; menţiune utilizată anterior de G. D. Florescu şi Dan Pleşia, *op. cit.*, p. 159.

[19] Acte trecute în revistă de Gh. T. Ionescu, *Iane banul şi actul din 24 mai 1603 de la Radu Şerban*, în „Istros", II—III, Brăila, 1981—1983, p. 269—274 şi 285—288.

[20] Vezi *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Ţării Româneşti în secolele XV—XVII*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 566 (mai departe se va cita prescurtat: *Lista*).

[21] Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *SMIM*, III, 1959, p. 91.

[22] Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 69. S-ar putea ca, anterior, aceeaşi poziţie să o fi avut „jupan Armega ban de Craiova", menţionat la 28 octombrie ⟨1589⟩ (*DIR*, B, 5/XVI, nr. 435, p. 420). Un alt act, din 14 august 1609, arată că „Armega mare ban" a fost înmormîntat la mănăstirea Bucovăţ (*Ibidem*, 1/XVII, nr. 361, p. 403). A fost şi el, probabil, la fel precum Mihai, un locţiitor al lui Iane Cantacuzino.

[23] Din cîte ştim, N. Iorga a fost cel ce a atras atenţia în chip apăsat că, în cazul lui Iane, „demnităţile erau pur nominale", aşa explicîndu-se de ce a putut fi concomitent şi vistier în Moldova (*În jurul lui Mihai Viteazul*, în *ARMSI*, s. III, t. XVIII, 1936, p. 162, n. 1). Într-adevăr, un grup de chitanţe, pentru sume împrumutate în contul lui Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, sînt emise, începînd din 20/30 noiembrie 1589, de „Ioan banul", dar, în schimb, sînt prevăzute cu o pecete pe care stă scris, în greceşte: „Ioan vistierul Moldovlahiei" (Hurmuzaki, *Documente*, XI, nr. CCCXXXVI—CCCXXXIX, p. 207—209 şi nr. CCCXLV, p. 212). Este greu de deosebit, în divanele lui Petru Şchiopul, Iane Cantacuzino de Iane Caloghera din Pogoniana, care şi el a fost mare vistier al Moldovei (vezi discuţia la G. D. Florescu şi Dan Pleşia, *op. cit.*, p. 145—147 şi D. M. Pippidi şi A. Pippidi, *Un capitaine crétois au service de Michel le Brave de Valachie*, extras (Atena, 1974), p. 278—279).

[24] N. Iorga, *Două texte greceşti privitoare la ţerile noastre*, în *RI*, XIX (1933), nr. 1—3, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iane banul nu şi-ar fi atins scopul, că nicidecum Danciul din Brîncoveni ar fi căpătat vreo dregătorie de la Ştefan vodă Surdul. Iar mai apoi, povesteşte acelaşi act, după moartea celor doi boieri, „Mihai vodă, el s-au făcut rudă lui jupan Iane vel ban deaca au stătut domn în Ţara Românească. Şi fiind stăpîn şi putearnec au luat satul Băileştii şi l-au închinat sfintei Episcopii de Rîmnic"[25]. Documentul acesta a fost cunoscut de multă vreme. Pe baza lui, I. C. Filitti a vrut să demonstreze că Mihai „s-a pretins" sau „şi-a zis că este" rudă cu Iane, fără ca lucrurile să stea aşa în realitate[26]. Meritul lui Gh. T. Ionescu este de a fi arătat că afirmaţia principală a actului este hotărît contrazisă de fapte : încă din primele zile ale domniei lui Ştefan Surdul, în tot restul timpului cît acesta a ocupat tronul, ba chiar şi în cursul domniei succesorului lui, Alexandru cel Rău, Danciul din Brîncoveni a fost, în perioadele cînd Iane banul nu s-a aflat în ţară, întîiul sfetnic din divan, în calitate de mare vornic. Ca atare, şi celelalte afirmaţii din acelaşi act, inclusiv cea despre Mihai, care „s-au făcut rudă lui jupan Iane vel ban", au a fi citite şi înţelese... pe dos[27] ! Or, dacă Iane banul a fost capabil să determine numirea marelui vornic sub doi domni, cu atît mai mult desemnarea lui Mihai pentru marea bănie de Craiova, dregătorie pe care el însuşi o deţinea nominal, trebuie să-i fie atribuită, şi aceasta în virtutea legăturii lor de rudenie.

Nu avem nici un motiv să bănuim că Alexandru vodă cel Rău nu va fi primit, după moartea lui Iane, să îndeplinească voia padişahului şi, în locul lui să numească în „slujba de bănie" pe Andronic Cantacuzino. Astfel, pentru februarie 1593 şi următoarele luni, lista marilor bani trebuie întregită cu numele lui Andronic. Şi, desigur, în ţară, funcţia a continuat să fie efectiv exercitată de Mihai. Cînd s-a petrecut, însă, îndepărtarea lui Mihai din scaunul de la Craiova, care a însemnat implicit şi izbucnirea conflictului dintre vodă Alexandru şi „clanul" Cantacuzinilor, atît de influent la Poartă ? Ştim că Mihai însuşi va evoca acest moment într-un act al său din 20 februarie 1594 : „...cînd s-au întîmplat domniei méle prebegie de la Craiova"[28]. Ca să obţinem lămurirea cronologică dorită va fi nevoie, de astă dată, să aducem o rectificare listei marilor bani, aşa cum a fost ea reconstituită în 1960.

În amintita listă figurează, în plină domnie a lui Mihai, sub data 13 iulie 1595, marele ban Coci. Plasarea lui cronologică s-a făcut pe baza unui act emis chiar de „jupan Coci mare ban al Craiovei", dar prevăzut de fapt, la sfîrşit, numai cu indicaţia lunii şi zilei în care a fost scris. Editorii documentului au crezut că ar fi din anul 1595, deoarece Coci „este mare postelnic pînă în august 1594"[29]. A fost vorba deci de o simplă deducţie, plecînd de la premisa că marea bănie reprezenta o avansare faţă de dregătoria de mare postelnic, în care Coci este atestat în răstimpul 2 octombrie 1593 — 3 august 1594, adică în aproape întreg primul an de domnie a lui Mihai Viteazul[30].

Un alt act, însă, un hrisov al lui Alexandru vodă cel Rău, emis la Bucureşti, în 6 iunie 1593, cuprinde o referire, rămasă neobservată de autorii listei, care ne îngăduie să aşezăm marea bănie a lui Coci cu cîţiva ani mai devreme. Actul cuprinde judecata unei pricini dintre Ivan şi Stoica din Craioviţa, pe de o parte,

---

[25] Gh. T. Ionescu, *op. cit.*, p. 263—264 ; conţinutul actului este repetat şi în hrisovul din 25 iunie 1603 (*DIR*, B, 1/XVII, nr. 105, p. 93—95).

[26] I. C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, în *CvL*, an. 53 (1921), nr. 9, p. 618—619 ; alte discuţii, anterioare sau posterioare, asupra acestui act, la : I. Sîrbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 18 ; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 31 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19 şi 20—21.

[27] Gh. T. Ionescu, *op. cit.*, p. 267—280. Pînă şi ordinea săvîrşirii din viaţă a celor doi boieri este în act inversată ! De fapt, Danciul din Brîncoveni a încetat din viaţă ultimul, în anul 1595 (V. Brătulescu, *Danciul vornicul, tatăl lui Matei Basarab şi sol al lui Mihai Viteazul în Ardeal*, în *MA*, an. XI (1966), nr. 1—3, p. 172).

[28] *DRH*, B, vol. XI, nr. 29, p. 43 ; vezi şi P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 27.

[29] *DIR*, B, 6/XVI, nr. 202, p. 186 ; reeditat sub aceeaşi dată — cu explicaţia „datat după marele ban" ! ? ! — în *DRH*, B, XI, nr. 132, p. 177—178.

[30] Cf. *Lista...*, p. 566 şi 581 ; vezi şi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 45, care-l face pe Coci mare ban... de două ori, atît în 1593, cît şi în 1595 !

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi satul Brezoveni, pe de alta, pentru o ocină din Craioviţa, „ce se numeşte Halîngă". Cităm acest fragment din tălmăcirea originalului slavon: „Iar cînd este acum, iar Ivan şi Stoica, ei n-au putut să se liniştească de satul Brezoveni, ci i-au împiedicat iarăşi de pe acea ocină ce se zice Halînga. Iar Ivan şi Stoica, ei au venit înaintea cinstitului dregător al domniei mele, *jupan Coci ban de Craiova*, de au stat faţă. Astfel, cinstitul dregător al domniei mele, el a judecat, că să aducă acei 6 megieşi dinainte, ca să spuie cum au hotărît cu sufletele lor..." (s.n)[31]. Prin urmare, în „primă instanţă" procesul respectiv fusese judecat la Craiova de Coci, ceea ce ne obligă la constatarea că el era mare ban încă din luna precedentă, oricum însă după 20 aprilie 1593, cînd mai era în Moldova, ca mare comis al lui vodă Aron[32]. Iar celălalt act, amintit mai sus — rînduit greşit, în anul „1595" — dovedeşte de fapt că el continua să fie mare ban şi la 13 iulie 1593. Probabil că a rămas în funcţie pînă la mazilirea lui Alexandru vodă, care s-a produs în 8 septembrie 1593 st. v.[33]. Trimiterea lui Coci la Craiova, în mai 1593, marchează în chip concret prigoana dezlănţuită de Alexandru cel Rău contra lui Mihai, din pricina bănuielii că rîvneşte la scaunul domnesc, şi care l-a împins pe acesta din urmă să apuce calea pribegiei, mai întîi în Transilvania, apoi la Poartă[34].

Odată cu re-datarea băniei lui Coci anterior domniei lui Mihai Viteazul, în răstimpul dintre 10 noiembrie 1593, cînd în fruntea sfatului domnesc se află „jupan Andronie vel ban Craiovei" (Cantacuzino)[35], şi 7 februarie 1596, cînd „jupan Calotă vel ban al Craiovei" emite o „carte" în favoarea mănăstirii Bucovăţ[36], nu mai este cunoscut nici un alt mare ban. Tot ce se poate spune este că mare ban a devenit Calotă din Lipov foarte probabil încă din toamna anului precedent, întrucît la 12 noiembrie 1595 fusese deja înlocuit în dregătoria deţinută înainte, cea de mare spătar[37]. Lista marilor bani de Craiova de abia de acum încolo devine fluentă şi rămîne astfel pînă la sfîrşitul domniei lui Mihai şi a fiului său, Nicolae Pătraşcu. În această secţiune a ei mai sînt posibile doar mici rectificări cronologice, datorate noilor descoperiri documentare[38].

Întinsul hrisov al Buzeştilor, din 10 iunie 1656 — document de o excepţională însemnătate sub multe aspecte, care aşteaptă încă a fi temeinic studiat —, cuprinde două pasaje ce îngăduie completarea parţială a „petei albe" de aproximativ doi ani din lista marilor bani de la începutul domniei lui Mihai Viteazul. În ambele

---

[31] *DIR*, B, 6/XVI, vol. VI, nr. 86, p. 75. Trebuie relevat că această menţiune a fost mai întîi semnalată şi corect interpretată de I. Minea şi L. T. Boga, *Despre Iane, mare ban de Craiova şi ceva despre Mihai Viteazul*, în *CI*, an. X—XII (1934—1936), nr. 2, Iaşi, 1936, p. 52—53. Pe baza ei, autorii citaţi au arătat că plecarea lui Mihai „din bănie a trebuit să fie înainte de 6 iunie 1593".

[32] *DIR*, A, 4/XVI, nr. 98, p. 80.

[33] Simon Massa şi Marcus Fuchs, *Chronik*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. V, Braşov, 1909, p. 273. I. Sîrbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 26 a arătat că, probabil, data e pe stil vechi.

[34] Subliniem din nou că cei dintîi care au dat această interpretare numirii lui Coci au fost I. Minea şi L. T. Boga (vezi mai sus nota 31). Ea a fost primită, deşi cu reticenţă nejustificată — Coci „nu figurează ca atare în divan" ! —, de I. C. Filitti (*Cu privire la banul Iane, unchiul lui Mihai Viteazul*, în „Arhivele Olteniei", an. XIII (1934), p. 496). Pentru trecerea lui Mihai în Transilvania, vezi cronica lui Baltasar Walther (D. Simonescu, *op. cit.*, p. 61). A avut loc în chip evident cîteva luni înainte de mazilirea lui Alexandru, întrucît acesta a avut răgazul să se plîngă la Poartă că Mihai ar fi fugit cu cîteva poveri de bani, iar Ahmed aga a apucat să scrie lui Baltasar Báthory, cerîndu-i să-l caute şi să-l prindă (I. Sîrbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 24 ; I. Minea şi L. T. Boga, *op. cit.*, p. 55).

[35] *DRH*, B, XI, nr. 9, p. 11 ; *Lista...*, p. 566.

[36] *DRH*, B, XI, nr. 152, p. 196—197.

[37] *Ibidem*, nr. 139, p. 185 (în locul lui figurează „Negre vel spătar"). Calotă a fost mare spătar începînd din 17 martie 1595 (*Lista...*, p. 572).

[38] De pildă, Udrea Băleanu, care era plasat ca mare ban între 1 septembrie 1598 — 14 iunie 1599 (*Lista...*, p. 566), acum este atestat în această dregătorie şi în 15 iulie 1599 (*DRH*, B, XI, nr. 335, p. 461—462).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pasaje este vorba de întărirea stăpînirii asupra satului Runcul de lîngă Strejeşti (Jud. Vîlcea). O parte din sat aparţinuse lui Oprea de la Drăgăşani, „nepot de frate al banului Dobromir". Dar acesta a fost trimis birar în Gorj, „în zilele lui Mihail voievod", de către „Tudor Şaitanul, fost ban al Craiovei" şi a rămas dator vistieriei cu 35 000 de aspri de argint. S-a pus chezaş pentru această lipsă Stroe Buzescu, „fost atunci mare agă". Însă Oprea a fugit din ţară, aşa încît Stroe Buzescu a fost silit să achite datoria lui, iar domnul i-a compensat paguba prin trecerea în stăpînirea sa a părţii din Runcul a lui Oprea. Cealaltă parte din Runcul fusese a „jupăniţei Predei". Fiul ei, Drăghici, a fost pus şi el birar, dar în judeţul Vîlcea, de acelaşi „Tudori Şaitanul fost ban al Craiovei în zilele lui Mihail voievod" (тоудори шаитаноул бив бан Кралевски въ дни Михаила воевод). Drăghici s-a văzut pînă la urmă dator vistieriei cu 9 000 de aspri, sumă pe care şi-a procurat-o de la marele agă Stroe Buzescu. În schimbul ei şi-a cedat partea din Runcul [39].

Menţiunile de mai sus au fost cunoscute de I. C. Filitti, care, însă, într-o notă a clasicului său studiu *Banatul Olteniei şi Craioveştii* a apreciat că în cazul lui Tudor Şaitanul avem de-a face cu un ban mic, ban de judeţ — dregătorie măruntă —, iar nu cu un mare ban. De asemenea, nu i-a reţinut deloc atenţia porecla „Şaitanul". Argumentul său l-a constituit un hrisov de la Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul, din 9 iulie 1600, privitor la satul Radovanul al mănăstirii Bucovăţ. Sătenii s-au dus la Alba Iulia, la Mihai Viteazul, şi au încercat să-şi recîştige libertatea, susţinînd că „nu s-au vîndut sfintei mănăstiri ce s-au zis mai sus, ci viind Tudorache banul la dînşii, le-au dat numai 6 000 de aspri în sila lui" [40]. Altfel spus, ei au fost victimele unui abuz al acestui „Tudorache banul", care, în schimbul unei sume modeste, a trecut satul în stăpînirea mănăstirii Bucovăţ de lîngă Craiova.

Nu avem nici o îndoială că „Tudorache banul" este unul şi acelaşi cu Tudor Şaitanul din hrisovul Buzeştilor. Însă trebuie subliniat că nu am întîlnit nici un ban de judeţ care să fie desemnat sub forma „ban al Craiovei". Aceasta este exclusiv o formă concisă spre a-i indica pe marii bani. În al doilea rînd, Tudor Şaitanul îşi exercita autoritatea, cum reiese limpede din hrisovul din 1656, în două judeţe, Gorj şi Vîlcea, în care era în măsură să-i numească pe strîngătorii birului. Iar referirea din documentul din 9 iulie 1600 îl atestă acţionînd şi într-un al treilea judeţ al banatului Olteniei, căci satul Radovanul se află în Dolj. Putem conchide, fără nici o teamă de greşeală, că Tudor Şaitanul a fost mare ban al Craiovei în vremea lui Mihai Viteazul.

În izvoarele citate se deosebesc trei feluri de consemnare a numelui de botez al boierului nostru — „Tudor", „Tudori" şi „Tudorache". Să reţinem acest amănunt şi să trecem la discutarea poreclei „Şaitanul", care ne îndreaptă numaidecît gîndul spre Mihail Cantacuzino „Şaitanoğlu" (= fiul diavolului). Interpretarea poreclei ne este mult înlesnită de o descoperire documentară recentă, făcută de Andrei Pippidi. Este vorba de o variantă latină, ceva mai completă, a unei scrisori din 13 martie 1597 a mitropolitului de Tîrnovo, Dionisie Rally Paleologul, către Mihai Viteazul. La un moment dat, autorul scrisorii pomeneşte de tratativele lui vodă Mihai cu Poarta, aflate în curs de desfăşurare: „Ego intellexi V⟨estr⟩am Mag⟨nificenti⟩am hominem Todoraki Katakozino una cum Chiaus Constantinopolim expedivisse..." [41]. Andrei Pippidi a observat că avem de-a face cu un Cantacuzin

---

[39] Gr. G. Tocilescu. *Documente inedite privitoare la istoria românilor. Chrisovul Buzeştilor*, în „Revista «Tinerimea Română»", I-1, Bucureşti, 1898, p. 119—120. Oprea era stăpîn în Drăgăşani din vremea lui Alexandru vodă Mircea prin „înfrăţire" cu soţia lui Vlădaia, iar jumătate din satul Runcul a fost întărită în 8 mai ⟨1571—1574⟩ lui Dobromir mare ban şi fratelui său popa Gheorghe (*DRH*, B, vol. VII, nr. 24, p. 36 şi nr. 1ş4, p. 244). Cît despre jupaniţa Preda, ea era una din fiicele lui Sîrbu logofăt şi Calei, mama ei primind zestre jumătate din Runcul „de peste Olt" (*Ibidem*, vol. V, nr. 296, p. 320—321; *DIR*, B, 4/XVI, nr. 243, p. 242—243 şi nr. 333, p. 327—328).

[40] I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, extras din „Arhivele Olteniei", Craiova, [1932], p. 94, n. 751. În listele de la sfîrşit, Tudor a fost introdus printre „bani", în răstimpul „c. 1595—7". Vezi şi Idem, *Îndreptări şi adăogiri*. 1. *La lista banilor şi caimacamilor Craiovei*, Bucureşti, 1940, p. 3.

[41] Andrei Pippidi, *Notes et documents sur la politique balkanique de Michel le Brave*, în *RRH*, XXIII, (1984), nr. 4, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necunoscut, poate un frate al lui Andronic, şi, în plus, a arătat că trebuie să fie identic cu un membru al sfatului domnesc din anii 1592—1594, pe rînd mare comis, mare sluger şi mare postelnic [42]. Şi, adăugăm noi, indicat mereu în actele de cancelarie numai cu numele de botez, adică exact ca Iane sau Andronic: „Tudor" sau „*Tudori*" [43]. A doua formă a numelui coincide însă perfect, cum lesne se poate controla pe originalul slavon, cu una din menţiunile din hrisovul Buzeştilor. Tot aşa cum „Todoraki" din scrisoarea din 1597 are o grafie şi pronunţie foarte apropiată de „Tudorache" al hrisovului din 1600. Toate sînt variante ale numelui unuia şi aceluiaşi personaj — Tudor Şaitanul Cantacuzino, evident, ţinînd seamă de poreclă, fiu al lui Mihail Cantacuzino şi frate al lui Andronic.

El a fost mai întîi mare sluger al lui Mihai Viteazul („jupan Tudori mare suljer" — 17 noiembrie 1593), pentru ca, începînd din 17 august 1594, să-l întîlnim în documente ca mare postelnic. Ultimul act care-l atestă deţinînd încă această dregătorie este din 2 octombrie 1594. Două zile mai tîrziu, adică în 4 octombrie 1594, îl aflăm ca mare postelnic în sfatul domnesc pe Preda Buzescu [44]. Este sigur că acum a fost el trimis la Craiova, întrucît menţiunile din hrisovul Buzeştilor îl pun în relaţie, ca mare ban, cu Stroe Buzescu în funcţia de mare agă. Or, acesta din urmă este prezent în sfatul domnesc cu această dregătorie la 26 martie 1594 şi este probabil că a rămas cu ea pînă către sfîrşitul toamnei aceluiaşi an, cînd Mihai Viteazul l-a făcut marele său stolnic (prima atestare e din 13 decembrie 1594) [45].

Numirea lui Tudor Şaitanul Cantacuzino la Craiova a avut loc, de fapt, cu exact o lună înainte de declanşarea răscoalei lui Mihai Viteazul contra Porţii (3/13 noiembrie 1594) [46]. Este deci plauzibil să întrezărim în această alegere făcută de domn un element al pregătirilor în vederea viitoarelor desfăşurări. Mihai Viteazul avea nevoie de un om sigur la cîrma ţinuturilor de apus ale Ţării Româneşti, care reprezentau baza sa politică cea mai trainică [47]. Dar opţiunea pentru un Cantacuzin tocmai într-un context atît de „fierbinte" are implicaţii deosebite în înţelegerea sensului complex al mişcării de eliberare iniţiate de voievodul român. În chip evident, ea nu viza numai Ţara Românească, ci, în perspectivă, întreaga lume ortodoxă de la miazăzi de Dunăre, căreia îi aparţineau Cantacuzinii, o familie cu un nume ce purta în sine toată încărcătura emoţională a amintirii dispărutului Bizanţ!

Pe de altă parte, s-a observat demult că, în clipa ridicării lui la luptă, Mihai a luat şi măsura remanierii divanului domnesc. Boieri cu nume cu rezonanţă străină, precum un „Statachi vistier", dispar din componenţa lui, spre a fi înlocuiţi cu boieri pămînteni [48]. Avem ştiinţă şi cel puţin de o execuţie, a lui

---

[42] *Ibidem*, p. 357.

[43] Pentru forma „Tudori", vezi actele din 15 ianuarie, 25 mai şi 17 noiembrie 1593, precum şi cele din 29 august şi 26 septembrie 1594 (*DIR*, B, 6/XVI, nr. 71—72, p. 63 şi nr. 83, p. 72; *DRH*, B, vol. XI, nr. 10, p. 13, nr. 86, p. 117, nr. 93, p. 126). Este interesant de remarcat că în vara lui 1593 Alexandru vodă cel Rău i-a luat dregătoria de mare comis, încredinţînd-o unui anume „Ianachi", atestat la 18 august (*DIR*, B, 6/XVI, nr. 89, p. 78). S-ar putea ca el să fi părăsit chiar ţara, informat în secret de apropiata mazilire a lui Alexandru.

[44] *DRH*, B, vol. XI, nr. 98, p. 134. Vezi şi *Lista*..., p. 581; Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua în secolele XV—XVII (Ţara Românească)*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 190.

[45] *DRH*, B, vol. XI, nr. 37, p. 50 şi nr. 103, p. 140.

[46] Discuţia asupra datei, la I. Sîrbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 99—101.

[47] Alegerea datei de către domn a fost făcută, între altele, şi în funcţie de momentul strîngerii birului (*ibidem*, p. 97). Potrivit unui act din 1 mai 1602, sub Simion Movilă „birul de haraci ce se cuvine cinstitului împărat al Răsăritului" era adunat în două tranşe, la Sf. Gheorghe (23 aprilie) şi Sf. Dumitru (26 octombrie) (*DIR*, B, 1/XVII, nr. 53, p. 43). Or, aşa cum vădeşte hrisovul Buzeştilor, Tudor Şaitanul a fost cel ce a privegheat această operaţiune, ceea ce confirmă plasarea marii lui bănii în toamna lui 1594.

[48] P. .P Panaitescu, *op. cit.*, p. 70—71 şi 81, care exagerează însă scriind că „toţi grecii din primul divan al lui Mihai sînt înlăturaţi pînă la unul". De fapt, ca izvor, nu dispunem decît de o afirmaţie generală, mai mult un ecou, din 25

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dima, fostul mare stolnic al lui Ştefan Surdul, pe a cărui lespede de mormînt de la Snagov figurează data de 23 noiembrie 1594 (st. v.)[49]. Sînt repere ale stării de tensiune interne. Dar este limpede că aceste schimbări nu au adus înlăturarea completă a boierilor de origine străină, greco-levantini, de la cîrma ţării. Altminteri nu se explică o prevedere din tratatul de la Alba Iulia, din 20 mai 1595, care, aşa cum cu drept cuvînt a remarcat P. P. Panaitescu, i-a fost „desigur impusă" atunci domnului[50]. Ea sună astfel : „Să nu poată fi între cei doisprezece boieri juraţi 〈= membrii sfatului domnesc〉 cineva de neam grec şi nici să poată căpăta vreun rang sau vreo slujbă legată de cîrmuirea acelei ţări 〈= Ţara Românească〉 ; totuşi este slobod să facă negoţ"[51]. Răsare îndată bănuiala că această clauză, care nu figurează în tratatul similar cu Aron vodă al Moldovei, era de o stringentă actualitate, fiind îndreptată tocmai contra „clanului" Cantacuzinilor, din care Mihai îşi recrutase nu mai puţin de doi mari bani ai Craiovei, pe Andronic şi pe Tudor Şaitanul, ultimul rămas probabil în funcţie pînă la încheierea tratatului.

Identificarea sigură în ţară, în preajma şi sub domnia lui Mihai, a unui Cantacuzin, Tudor Şaitanul, şi încă ocupînd o vreme marea bănie de la Craiova, este de natură să încline hotărît balanţa în lunga şi aprinsa polemică istoriografică asupra lui Iane banul, a lui „Andronie", mare vistier şi mare ban, precum şi a legăturii lor cu domnul. Nimeni nu va mai putea socoti acum o imposibilitate prezenţa Cantacuzinilor în Ţara Românească la finele veacului XVI. Constatăm totodată că, deşi în actele oficiale interne nu se precizează niciodată cărei familii aparţineau, contemporanii ştiau prea bine cu cine au de-a face. Proba o reprezintă, evident, porecla „Şaitanul", atestată pentru Tudor de marele hrisov al Buzeştilor. În sfîrşit, vedem că apariţia lor în scaunul de mare ban s-a transformat într-o autentică tradiţie — inaugurată de Iane! —, pe care numai opoziţia marii boierimi muntene a putut cu adevărat a o întrerupe.

Am lăsat intenţionat la o parte, pînă aici, chestiunea felului şi a gradului înrudirii lui Mihai cu Cantacuzinii. În această privinţă, o spunem fără şovăire, împărtăşim întru totul concluzia excelentului studiu genealogic apărut sub semnăturile lui George D. Florescu şi Dan Pleşia în anul 1972 : Mihai vodă, fiu nelegitim al lui Pătraşcu cel Bun (1554—1557), era nepot de soră al lui Iane banul Cantacuzino. Cunoaştem din acte autentice numele mamei lui Mihai Viteazul — „Tudora"[52]. Iar un alt izvor demn de încredere, cronica lui Baltasar Walther, afirmă că sprijinitorul lui Mihai la Poartă era „unchiul său după mamă, adică fratele mamei, grec de origine, care ţinuse şi el mai înainte dregătoria de ban"[53]. Autorii în urmă citaţi s-au străduit să arate că Iane Cantacuzino a fost în ţară în timpul lui Pătraşcu cel Bun, el fiind acel „Ianiu" sau „Iane mare postelnic", prezent în sfat cu acest titlu pînă la 25 iulie 1557, după care în ultimele luni de viaţă ale lui vodă Pătraşcu a devenit „mare ban al Jiului" ; înalta dregătorie de „mare ban al Jiului" i-ar fi fost acordată, ca o excepţională favoare, tocmai în clipa în care

---

noiembrie 1594, a bailului Marco Venier, după care Mihai vodă, pe lîngă ienicerii şi ceilalţi turci din ţară, ar fi tăiat „tutti i Greci principali ministri di quella provincia" (Hurmuzaki, *Documente*, III-1, *Apendice*, nr. XXXI, p. 464).

49 N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 161.

50 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71, 73 şi 81.

51 Hurmuzaki, *Documente*, III-1, *Apendice*, nr. XL, p. 475 ; ultima ediţie : *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 14, p. 91 şi 96 (trad.) ; vezi şi I. Sîrbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 147. Este vrednic de relevat că Andronic reapare în componenţa sfatului domnesc practic numaidecît după execuţia pentru trădare a lui Mitrea din Hotărani şi a lui Chisar din Leoteşti, doi din autorii tratatului de la Alba Iulia (vezi actul original din 28 septembrie 1596, în care figurează „Andronie mare vistier", în *DRH*, B, vol. XI, nr. 207, p. 275).

52 *DRH*, B, vol. XI, nr. 263, p. 345—347. Acest aspect al biografiei lui Mihai nu a comportat discuţii, doar ascendenţa paternă fiindu-i controversată (vezi, de pildă, N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 24—26 ; mai nou, Ştefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1975, p. 228).

53 Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 62 ; comentarii la : N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 27—29 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 20—21 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sora lui, Tudora, ar fi dat naştere odraslei domneşti nelegitime ce va primi numele Mihai[54]. Deoarece această demonstraţie poate fi încă întîmpinată cu rezerve, vom aduce în discuţie un nou izvor intern, care probează formal existenţa unui alt Cantacuzin în Ţara Românească, aproximativ în aceeaşi epocă, fapt ce credem că întăreşte indirect teza susţinută de G. D. Florescu şi Dan Pleşia. Fiindcă, în fond, şi negarea înrudirii lui Mihai Viteazul cu Cantacuzinii s-a bizuit tot pe refuzul acceptării ideii că aceştia se aflau deja în ţările române la sfîrşitul secolului XVI, cu însemnate dregătorii în sfaturile domneşti şi cu atribuţii permanente de mijlocitori în relaţiile cu Poarta...

Este vorba de pomelnicul mănăstirii Argeşului, a cărui primă copie, după un original slavon pierdut, s-a început în anul 1651. Din acel original a fost preluat şi un foarte interesant pomelnic al „grecilor ţarigrădeni“[55]. Lista nu cuprinde multe nume şi cîteva dintre ele ne îngăduie s-o datăm cu oarecare precizie, în domnia lui Petru vodă cel Tînăr, adică în răstimpul 1559—1568. Acestea sînt, în ordinea în care se succed în listă, următoarele: „Manta post.“ — un boier cu acest nume este menţionat ca hotarnic pentru mănăstirea Arhanghel la 8 ianuarie 1567[56]; „Ianea vel vest.“ — atestat ca atare pentru intervalul 30 iunie 1560 — 6 iunie 1568[57]; „Ghiorma ban“ — boier despre care se ştie sigur că a fost mare postelnic între 16 ianuarie 1564 — 8 iunie 1568, dar care pare să fi fost înainte şi ban, întrucît o ctitorie a lui din Bucureşti era cunoscută în veacul următor sub numele de biserica lui „Ghiorma banul“[58]; „Ocsotea aga“ — într-adevăr, un mare agă Oxotie apare în documente între 10 decembrie 1567 — 23 mai 1568[59]; „Ianachi stol.“ — probabil identic cu marele stolnic al lui Petru cel Tînăr din răstimpul 30 iunie 1562 — 3 februarie 1563[60]. Ei bine, în capul acestei liste de nume a fost aşezat un *„Manoil Cantacuzino“!* Mai mult, în a doua jumătate a listei, unde figurează şi cîteva femei, întîlnim şi o „Tudora“, care s-ar putea prea bine să fie însăşi mama lui Mihai Viteazul. Nicolae Iorga, care, aşa cum se ştie, a oscilat în privinţa originii materne Cantacuzine a lui Mihai, totuşi, într-o intervenţie din 1936, nu s-a abţinut să remarce că acest nume „nu e unul de rînd“[61]. Dacă ea este cea menţionată în pomelnicul de la Argeş — şi sînt toate şansele să fie aşa! — atunci starea ei umilă, din punct de vedere genealogic, pentru care s-a pledat atît, trebuie hotărît respinsă. Indiferent de îndeletnicire — cîrciumăreasă la Cetatea de Floci, ne spun izvoarele — Tudora nu ar fi fost trecută alături de mari dregători din sfatul domnesc dacă acest lucru nu ar fi fost îndreptăţit de ascendenţa ei familială. Oricum, acel „Manoil Cantacuzino“ din lista de la Argeş[62], împreună cu Tudor Şaitanul, ajuns mare ban al lui Mihai Viteazul, sînt dovezi incontestabile ale prezenţei în Ţara Românească a unor membri ai familiei Cantacuzino curînd după jumătatea veacului XVI.

---

[54] G. D. Florescu şi Dan Pleşia, *op. cit.*, p. 141—144.

[55] Vezi Aurelian Sacerdoţeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeşului*, în *BOR*, an. LXXXIII (1965), nr. 3—4, p. 298—299 şi 313.

[56] *DRH*, B, vol. VI, nr. 18, p. 25. E foarte posibil că acesta este „Manta Grecul“, amintit într-un hrisov din *1576* că „a făcut slujbă la curte la Petru voievod“ (cel Tînăr), drept pentru care a fost răsplătit cu satele Poenari şi Căpăţîneni, pe care ulterior le-a dăruit mănăstirii Iazer *(DIR*, B, 4/XVI, nr. 245, p. 245). Cf. N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 69, care bănuie, fără temei, că menţiunea din pomelnic îl priveşte pe viitorul mare ban, omonim, al lui Mihai Viteazul.

[57] *Lista...*, p. 573, unde este identificat greşit: „din Dîrza“. Pentru ultima lui atestare, vezi acum *DRH*, B, vol. VI, nr. 68, p. 91.

[58] *Lista...*, p. 581 şi Ştefan Andreescu, *Cîteva precizări despre ctitoriile bucureştene ale lui Ghiorma banul*, în *GB*, an. XXIII (1964), nr. 5—6, p. 557 (act din 18 ianuarie 1631).

[59] Marieta Adam, *op. cit.*, p. 187.

[60] *Lista...*, p. 576 şi *DRH*, B, vol. V, nr. 261, p. 285.

[61] N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul...*, p. 161.

[62] Personajul este de altminteri cunoscut: în 1552 se găsea în Creta, fiind calificat drept „nobil constantinopolitan, distins prin naşterea sa“; în 1564 făcea danii unei biserici din Mesemvria (azi Nesebăr); moare la Galata, în 12 iunie 1586 (I. C. Filitti, *Notice sur les Cantacuzènes (du XI-e au XVII-e siècles)*, Bucarest, 1936, p. 12—13. Filitti presupune că ar fi fost fiul unui Cantacuzino din Maina, atestat în 1533).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar în sfaturile lui Mihai Viteazul, atrăgeau atenția cei doi cunoscuți genealogiști care au făcut atît de mult spre dezlegarea întrebărilor ridicate de Iane banul — am numit pe G. D. Florescu și pe Dan Pleșia — se mai întîlnesc alți doi boieri, care par a fi frații, de astă dată știuți [63], ai lui Andronic Cantacuzino: Dumitru, primul mare spătar al lui Mihai (2 octombrie 1593 — 31 octombrie 1594) și Ion, care a fost tot mare spătar, însă în sfatul de „domn — asociat" al lui Nicolae Pătrașcu (25 iunie — 6 iulie 1600). Ei au observat că acești boieri se găsesc în sfat atunci cînd și Andronic deține dregătorii și, în plus, „nu pot fi identificați cu nici un boier muntean contemporan", dispărînd apoi odată cu Mihai Viteazul [64]. Un act otoman recent scos la iveală este de natură să arunce oarecare lumină asupra primului dintre cei doi boieri. O poruncă, fără dată, dar care trebuie să fie de la sfîrșitul anului 1594, adresată cadiului de Galata îi cerea să-l aresteze pe „numitul creștin Costantin, fiul lui Dimitri, care are titlul de spătar al voievodului răzvrătit al Țării Românești [...] indiferent în ce loc s-ar găsi în orașul Galata", și să-l trimită la curtea sultanului [65]. Avem de-a face, fără doar și poate, cu una din măsurile de represalii luate la Poartă îndată după sosirea veștilor despre răzvrătirea Țării Românești. Un ecou tîrziu al acestei reacții otomane a fost înregistrat de Chesarie Daponte, care pomenește de furia sultanului și de decapitarea tuturor celor ce aveau legături cu Țara Românească, cu excepția lui.... „Ienache Cantacuzin, care a fost capuchehaia lui Mihail Vodă revoltatul" și care s-ar fi salvat turcindu-se [66]! De fapt, așa cum s-a remarcat deja, cel ce a fost silit să treacă la islamism, pare a fi fost fiul lui Iane banul Cantacuzino, Apostol, devenit Curt Salam Ceauș [67]. În orice caz, actul otoman sus-citat vine să confirme tradiția. Iar „Dumitrachi mare spătar", cum i se spune uneori în actele interne [68], a fost în chip vădit un boier grec. Pe de altă parte, numele lui și al fiului său, Constantin, se repetă, într-adevăr, din generație în generație, în familia Cantacuzino. Faptul că acel Constantin a fost țintă a represaliilor turcești poate constitui și el un indiciu al apartenenței la „clanul" respectiv, socotit desigur la Poartă drept principalul vinovat de izbucnirea tulburărilor grave de la Dunărea de Jos.

Nicolae Iorga, într-o comunicare publicată în 1931, intitulată *Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie*, s-a arătat din nou tentat de teza originii Cantacuzine, prin filieră maternă, a lui Mihai Viteazul, spre care îl împingea de astă dată o viziune larg articulată asupra problemelor evoluției civilizației post-bizantine. Și marele nostru istoric scria că „dacă s-ar admite, s-ar vedea și mai bine cum țările române erau prinse în acest cerc de influență și de dominație al unei mari familii bizantine, în momentul în care descendenții «arhonților» imperiului devorau din ochi profețiile anunțînd restabilirea lui apropiată" [69]. Într-adevăr, să ne gîndim numai că, împreună cu Andronic, un rol deosebit în înscăunarea lui Mihai în Țara Românească l-a avut Nichifor Dascălul — din 1592 exarh patriarhal în părțile noastre și apoi în Polonia —, care era nepot de soră al lui Mihail Cantacuzino [70]. De asemenea, Dionisie Rally Paleologul, mitropolitul Tîrnovei și „sfătuitorul bizantin" al lui Mihai vodă — cum l-a caracterizat atît de plastic tot Iorga [71] — era și el „nepot al Cantacuzinilor" (*e nepote di Chan-*

---

63 Stephan Gerlach, *Tagebuch*, Frankfurt am Main, 1674, p. 466; vezi și I. C. Filitti, *Notice sur les Cantacuzènes*, p. 14.

64 G. D. Florescu și Dan Pleșia, *op. cit.*, p. 155.

65 *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 28, p. 132—133.

66 Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888 [pe copertă: 1890], p. 20.

67 Vezi acum în urmă discuția la Gh. T. Ionescu, *op. cit.*, p. 283.

68 *DRH*, B, vol. XI, nr. 14—15, p. 17 și 19; nr. 18, p. 24; nr. 21, p. 30; nr. 24, p. 34; nr. 27, p. 38—39; nr. 30—31, p. 44 și 46.

69 Extras din *BSHAR*, t. XVIII (1931), p. 14—15.

70 P. P. Panaitescu, *Despre Nichifor Dascălul și legăturile lui cu noi*, în *RI*, XII (1926), nr. 4—6, p. 83. Pentru înrudirea lui Nichifor Dascălul cu Cantacuzinii, vezi N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. XXXIII—XXXIV, care utilizează ca izvor pe Stephan Gerlach, *Tagebuch*..., p. 224; vezi și Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, p. 263—264 (acceptă această legătură de familie, numindu-l chiar „Nicephorus Cantacuzenus").

71 N. Iorga, *Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul: Mitropolitul Dionisie Rali Paleologul*, în *RI*, V (1919), p. 26—35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tacuseni[72]. Cît despre Andronic, el s-a aflat mereu, pînă la capăt, alături de domn. In 9 iunie 1598, deşi nu făcea parte în acel moment dintre membrii titulari ai sfatului domnesc[73], se numără printre boierii care încheie tratatul de alianţă al Ţării Româneşti cu împăratul Rudolf II[74]. Apoi, semnătura îi figurează pe un tratat al Ţării Româneşti cu Transilvania, din 26 iunie 1599[75]. În vara lui 1600 el este unul din cele patru „capete mari" ale oştilor lăsate de Mihai „să ţie ţara Moldovei"[76]. Îl regăsim în Ţara Românească în grelele împrejurări din septembrie 1600, tratînd în numele domnului şi al fiului său — al cărui *„governatore"* era el, Andronic —, cu turcii ce se pregăteau să treacă Dunărea[77]. În fine, la 26 iunie 1601, „Andronie vistier" este unul din membrii „locotenenţei domneşti" instituite după răscoala izbutită contra lui Simion vodă Movilă, în aşteptarea revenirii lui Mihai Viteazul[78]. Dintr-un izvor spaniol ştim că, în preajma zilei de 4 noiembrie 1601, capul unui „anume Andronic Grecul", despre care se spunea că i-a împins la revoltă pe munteni împotriva lui vodă Simion, protejatul polonilor şi al turcilor, era adus la Poartă de curieri moldoveni[79]. Astfel, Andronic Cantacuzino, principalul făuritor al înălţării lui Mihai pe tronul Ţării Româneşti, nu i-a supravieţuit decît vreo două luni... Este poate cea mai grăitoare dovadă despre cît de strîns le-au fost legate destinele.

---

72 Cl. Isopescu, *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, în *ARMSI*, s. III, t. X, 1929, nr. CXXII, p. 104 ; pasajul în chestiune şi la Georgi Dančev, *Nouveaux documents sur la première insurrection de Tărnovo de 1598, puisés aux Archives secrets du Vatican*, în „Etudes balkaniques", t. 21 (1985), nr. 3, p. 100. Într-adevăr, o soră a lui Andronic, măritată cu un Rally din Creta, a fost mama lui Dionisie (I. C. Filitti, *Notice sur les Cantacuzènes*, p. 14).

73 Mare vistier era atunci Stoica din Strîmba.

74 Vezi Hurmuzaki, *Documente*, III-1, nr. CCXXII, p. 287—288 ; reeditat, cu traducere, în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 61, p. 194—195 ; vezi şi nr. 59, p. 187 şi 190.

75 Hurmuzaki, *Documente*, III-1, nr. CCLV, p. 330 ; reeditat, cu traducere, în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 83, p. 236 şi 237. Semnătura lui Andronic, în caractere greceşti, a stîrnit şi ea destule discuţii, în sensul dacă este sau nu identică celei din 1593, în care figurează şi numele de familie „Cantacuzino" (vezi mai ales încheierile juste ale lui D. Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 291).

76 *Istoria Ţării Româneşti (1290—1690). Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 78. Vezi şi datele reunite de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 41.

77 Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, Bucureşti, 1884, nr. XXIII, p. 29—30 ; izvor comentat de N. Iorga, *Despre Cantacuzini...*, p. XLII—XLIII.

78 Act editat de C. Rezachevici, în *RdI*, t. 24 (1971), nr. 6, p. 1156 (cu o reproducere foto în afară de text).

79 Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, nr. CDXIII, p. 203—204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI MĂRTURII PRIVIND LEGĂTURILE CULTURALE ÎNTRE IAȘI ȘI SIBIU ÎN SECOLUL XIX

DE

MIRCEA AVRAM

În ciuda vremelnicelor hotare, inimile și conștiințele românilor aflați de o parte și de alta a Carpaților — au fost legate de-a lungul veacurilor prin nenumărate fire trainice. Urmele materiale ale acestor legături pot fi aflate peste tot. În secolul al XIX-lea însă — și mai ales începînd cu deceniul al cincilea — legăturile dintre Moldova și Transilvania cunosc o înflorire deosebită, odată cu dezvoltarea mișcării naționale premergătoare revoluției de la 1848.

O deosebită importanță pentru dezvoltarea mișcării naționale române în general și din Transilvania în special, a avut-o apariția în anul 1838 a celor două publicații brașovene „Gazeta de Transilvania" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură", publicații care, datorită lui Barițiu și colaboratorilor săi, au avut un mare rol în întărirea conștiinței și unității naționale a românilor[1].

Apariția acestor foi, în care s-au publicat masiv și operele scriitorilor din Moldova și Țara Românească (Alecsandri, Donici, Negruzzi ș.a.), nu au rămas fără ecou în cercurile largi ale intelectualității moldovene.

La 1 octombrie 1843, un grup de 23 intelectuali moldoveni îi trimit lui Gheorghe Barițiu o scrisoare în care îl felicită pentru faptul că, datorită lui, poporul român ca și limba și literatura română au aflat în aceste foi „un argat zelos și prea folositor". În încheierea scrisorii se spune: „Subtscrișii, mișcați de un sentiment recunoscători către tot însu ce confăptuiesce spre înaintarea culturei și a moralității și prin urmare și către persoana Domniei-tale, întemeetorul și țiitorul acestor foi atît de interesate (sic) românilor, află mulțămire a înfățișa a lor stimă ce au către un barbat ca Domnieta, și cu prilejul acestei manifestații, noi Moldovenii trimitem și alăturatul inel, simbol prețuirei ce facem meritului Domniei-tale. Sîntem confrații Domniei-tale. Iassi, 1 Octombre 1843. Moldova"[2].

Urmează 23 de semnături printre care cele ale lui Vasile Alecsandri, Teodor Stamate, dr. în filosofie, dr. Vîrnav, Petru Brăescu, doctor în economie politică, D. Gusti, K. Negruzzi, A. Coradini și ale altora. Pe verso, scrisoarea poartă însemnarea autografă a lui Barițiu: „Actu trimisu mie de către Nicolae Istrati de la Iași".

Pregătită cu mult înainte — după cum aflăm dintr-o altă scrisoare a lui N. Istrati, trimisă lui Barițiu încă la 30 aprilie 1843[3] — scrisoarea de mai sus a rămas necunoscută cercetătorilor, ea aflîndu-se în prezent în fondul de manuscrise al Bibliotecii „Astra" din Sibiu.

Un gest de simpatie asemănător — de astă dată din partea tineretului ardelean care studia la Viena — îl putem consemna în anul 1860, izvorînd din bucuria pe care a simțit-o acest tineret la vestea înființării Universității din Iași.

Scrisoarea, adresată lui Mihail Kogălniceanu și semnată de 37 de studenți aflați la Viena, printre care de Ioan Moldovanu, Ștefan Mureșianu, Alexandru Mocsony, At. M. Marienescu, Ioan Rațiu ș.a. — mărturisește că „Inaugurarea Universității din Iași ni-a umplut inima de bucurie, vediendu în aceea reînvierea naționalitatii române". Cele patru pagini ale scrisorii, relevînd necesitatea învățămîntului național în dezvoltarea științei și culturii oricărui popor, se încheie

---

[1] *Istoria României*, Vol. IV, București, 1964, p. 30—31.

[2] Biblioteca „Astra" Sibiu. Fond Mss. Cutia XI.

[3] Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1963, p. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnificativ : „Considerandu ca Universitatea face un nume frumosu şi maretia Românimii întregi — Noi junii Români studiosi la Universitatea şi alte institute din Viena venimu a dechiara bucuria nóstra către înaltul ministeriu de invetiamentu carele suptu gloriósa Domnire a Măriei Sale Domnului Alexandru Ionu I potu se produca o epoca noua ; venimu a spune reverintia nóstra tuturoru braviloru barbati, carii au staruitu pentru infiintaria Universitătii ; venimu a dice Gratularea nóstra către toţi tinerii aceia, carii suntu fericiţi a ajunge cândva de cei mai vechi auditori ai ei ; şi în fine venimu a descrie bucuria nóstra către totu poporulu românu de dincolo de Carpaţi“ [4].

Datată 26 octombrie 1860, această scrisoare care exprima bucuria studenţimii ardelene n-a ajuns însă niciodată la destinaţie. Cauza ne-o destăinuie o notă a lui At. M .Marienescu făcută pe aceeaşi scrisoare : „Bătrînii din Viena au dat sfat, că pentru conţinut şi în numele junimii să nu se trimită". Astfel, scrisoarea a rămas îngropată în arhiva fostei „Asociatiuni transilvane pentru literatura româna şi cultura poporului român“ ca „manuscris de nume“, după cum notează pe ea tot At. M. Marienescu [5].

Prudenţa „bătrînilor“ era întemeiată.

Cu numai un an şi ceva în urmă, principele Lichtenstein, guvernator al Transilvaniei, îi adresa lui Iosif Sterca Sulutiu — pe atunci „cezaro-crăiesc“ grefier districtual la Dumbrăveni — o aspră scrisoare, în care îl ameninţa cu destituirea pentru faptul de a se fi declarat, public, în favoarea unirii Moldovei cu Muntenia.

Iată şi scrisoarea, datată 1 iunie 1859, purtînd nr. 2316 al cancelariei Presidiului Guvernămîntului :

„Atitudinea Dvs. a fost caracterizată Presidium-ului Guvernămîntului drept nedemnă de încredere, întrucît Dvs. nu v-aţi sfiit a vă declara adept al unirii Moldo-Valahe şi de a submina prestigiul autorităţilor, pronunţîndu-vă în public păreri degradante la adresa colegilor funcţionari şi a superiorilor, ba şi cu privire la dispoziţiile autorităţilor.

Prin prezenta sunteţi somat la modul cel mai serios ca pe viitor să adoptaţi o atitudine de strictă loialitate şi să evitaţi tot ceea ce e de netolerat în atitudinea unui funcţionar al Principatului, în caz contrar urmînd a suporta imediata Dvs. destituire.

Sibiu, 1 iun. 1859.

Guvernator,
Lichtenstein
Către cezaro-crăiescul grefier districtual
Dl. Iosif Sterca Sullutz
În Elisabethstadt [Dumbrăveni, n.n.]“.

Pe verso, Iosif Sterca Sulutiu a notat :

„Decretul gevernatorului principele Lichtenstein prin care m-a ameninţat cu destituirea din Oficiu, pentru că eu nu m-am înfiorat (sic) a mă mărturisi de *un aderent al unirei Moldo-Valachiei. Şi că m-am* exprimat în public cu dispreţ despre sistemul nemţesc şi funcţionarii acelui sistem (1850—1861). Sibiu, în 2 Aprilie 1905. Iosif Sterca Suluţiu. Vezi „Memoriul“ meu, partea a IV, pag. 48—49“ [6].

Doar cu doi ani mai tîrziu, în 1861, va avea loc un eveniment de deosebită importanţă în viaţa culturală şi naţională a Transilvaniei : înfiinţarea „Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român“.

Tinzînd să cuprindă în sînul ei personalităţi culturale de pe toate pămînturile româneşti, „Asociaţiunea“ îşi propunea încă din prima şedinţă, ţinută în octombrie 1861, să coopteze, în baza art. 9 din Statute, ca membri onorifici, numeroşi oameni de cultură din Moldova şi Muntenia. Astfel, încă de la început, pe lista membrilor onorifici ai Asociaţiunii se află numeroşi moldoveni, ca şi — de altfel — o parte din ardelenii sau bănăţenii care din pricina evenimentelor politice ce au urmat

[4] Biblioteca „Astra“ Sibiu, Fond Mss. Cota M.XII/9.

[5] Ţinem să menţionăm că scrisoarea a fost parţial publicată, cu greşeli şi omisiuni, sub semnătura lui Horia Oprescu în „Gazeta învăţămîntului“, XII, nr. 584 din 28.X.1960.

[6] Originalul în limba germană — în col. Bibliotecii „Astra“. Fond Mss. Cota M.XIII/9/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anului 1848, au trecut în Moldova. Printre aceştia se numără moldovenii Constantin Hurmuzachi, Neofit şi Filaret Scriban, precum şi ardelenii Simion Bărnuţiu, Petru Cîmpeanu, Papiu Ilarian, Aaron Florian, bănăţeanul Damaschin Bojincă — cu toţii aflîndu-se în acea vreme, în diferite funcţii, în Moldova [7].

Ulterior, numărul membrilor onorifici ai Asociaţiunii se vor înmulţi în ciuda faptului că, aprobînd statutele, Guvernul de la Cluj, a adăugat un aliniat la articolul 5, în care se specifica: „La alegerea membrilor cari nu sunt sudiţi austriaci, e de lipsă învoirea r. gubernu transilvanu".

Acest adaos la art. 5 explică de ce numeroase personalităţi din Principate n-au figurat multă vreme sau deloc între membri onorifici ai Asociaţiunii deşi — se ştie precis că — unii dintre ei au fost propuşi.

O dovadă concretă în acest sens este scrisoarea protopopului clujan Pamfilie, adresată la 28 ianuarie 1863 lui I. Russu, secretarul II al Asociaţiunii, referitoare la neadmiterea de către guvernul transilvan, ca membri onorifici a lui Mihail Kogălniceanu şi Ion Ionescu de la Brad. Citâm: „Frate şi amice Russu! Am cercatu in causa pentru care Ionescu şi Cogălniceanu nu s-au aprobatu de cătră in. r. Gubernu. Dupa cum mi s-a spusu, Gubernulu, înainte de ce ar aproba pe cei propuşi dein partea Comitetului Asociaţiunei a aflatu cu cale a întreba de la Politia Statului, deca n-are a pune ceva dificultăţi contra aprobarei membrilor propusi? Politia a descoperitu că in contra celor trei dein Bucuresti n-are neci una esceptiune; cei doi înse dein Iassi se afla inferiţi in *Cartea cea négra* [sublinierea lui Pamfilie, n.n.] că ce şi pentru ce nu mi s-a spusu, dreptu aceea şi in. r. Gubernu a aprobatu numai pe membrii bucureşteni, ér despre causa neaprobarei celoru de la Iassi a socotitu ca va face mai bine, deca de locu nu va face menţiune..." [8].

Scrisoarea de mai sus explică poate — şi cercetările ulterioare vor confirma probabil această presupunere — de ce Vasile Alecsandri este primit ca membru onorific abia în 1880.

Iată şi scrisoarea prin care i se face cunoscut acest act bardului de la Mirceşti:

„Domniei Sale Domnului
Vasile Alecsandri
în Mirceşti

Ilustre Domnule! Asociaţiunea transilvană pentru literatura romana şi cultura poporului romanu, în adunarea sa generală ce a ţinutu la 4 Augustu 1879 în Sighişóra, apreciandu meritele D-voastre litterari şi scientifice, V-a alesu în unanimitate de membru onorariu al ei.

Aceasta alegere in sensulu statuteloru a fost aprobată şi de către guvernu prin chartia sa din 24 Aprilie a.c. nr. 17.138.

Ne simţim dar fericiţi şi onoraţi totdeodata cand salutandu-Vă ca membru onorariu al asociaţiunei nóstre, putem veni prin acesta a Vă înainta aci in aclusu Diploma de Onóre.

Primiţi Vă rugămu şi cu acesta ocasiune espresiunea samtiaminteloru nóstre de inalta consideraţiune ce va conservamu. Sibiu, 4/6, 1880" [9].

Urmează o semnătură indescifrabilă, probabil a lui Bologa.

De altfel, încă cu doi ani înainte, în 1878, „Comitetulu Associaţiunei transilvane pentru litteratura romana şi cultura poporului romanu", cu „viia placere se foloseşte de ocasiunea în care „Societatea limbelor romane" l-a „distinsu pentru „Canteculu gintei latine" dandu-ţi coróna cu lauri a poetilor latini" spre a-i aduce „felicitările sale cele mai calduróse" subliniind că „negreşitu nu acestu cantecu este singurulu meritu literariu pentru care romanii te salută: lucrările ce ai datu în trecutu sunt multe şi de o valóre neperitoria pentru noi romanii in specialu şi pentru latinitate în generalu" [10].

---

[7] Adresa Asociaţiunii Către Guvernul din Cluj, Bibl. „Astra". Fond Mss., Cota M.VII/3.
[8] Biblioteca „Astra" Sibiu. Fond Mss. Cota M.VII/3.
[9] Arhivele Statului Sibiu. Fond „Astra". Cutia 31, doc. nr. 94.
[10] Arhivele Statului Sibiu. Fond „Astra", Anul 1878, nr. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar nu numai cei amintiţi pînă acum au fost membri ai Asociaţiunii încă din primii ani. Din arhiva fostei Asociatiuni se poate constata că, pe parcursul anilor, sînt primiţi noi şi noi membri — onorifici sau „ordinari" — din Iaşi sau din alte oraşe ale Moldovei. Amintim aici doar cîteva nume: Titu Maiorescu, Ştefan Emilian, Şt. Sihleanu, D. Leca, Dimitrie A. Sturza, Gheorghe C. Sturza şi Constantin Cerchez din Iaşi, Costin Ruset şi Dumitru Frunză din Bacău, Ilie Morariu din Salcea, G. Stratulescu din Huşi etc. etc.

Odată cu înfiinţarea Asociaţiunii ia naştere şi biblioteca acesteia al cărei prim bibliotecar şi arhivar este ales Visarion Roman, ulterior membru corespondent al Academiei. De la el ne-a rămas „Catalogulu cărtiloru Bibliotecii Asociatiunii transilvane pentru literatura romana si cultura poporului romanu, în randul dupa cum au intratu"[11] din care aflăm că printre primele 59 de volume ale acestei biblioteci se aflau şi unele tipărituri ieşene.

Prezenţa încă de la început în colecţia bibliotecii a unor cărţi tipărite în Moldova sau Muntenia, ni se pare cu atît mai demnă de semnalat cu cît abia la 3 martie 1863 prezidiul guvernului din Cluj înştiinţează pe preşedintele Asociaţiunii că „Majestatea sa c.r. Apostolică s-a înduratu a încuviinţa importarea cărţilor evreeşti, ilirice şi româneşti"[12].

Sprijinul moldovenilor s-a manifestat însă concret şi prin donaţiile în cărţi pe care le fac acestei biblioteci. Astfel, dintr-o scrisoare trimisă pe data de 25 februarie 1863 „de lîngă Podu lui Ştefan cel Mare", Salcea, de către Ilie Morariu — care e amintit şi printre primii membri ai Asociaţiunii — aflăm că „Respectabilulu nostru domnu George Tăutulu — pe lîngă adresa din 20 ale curentei, binevoi a-mi comunica 10, diece, broşiure sau esemplare din Poessile D-sale destinate pentru Biblioteca Asociaţiunii Literarie Romane din Transilvania, rugîndu-ma amicalminte să le espedediu la loculu destinatu. Prin consecintia dara nu numai primescu cu placere asupra-mi aceasta misiune, ci încă îmi permitu de-a cunoasce de o sacra datorie nationale indeplinirea ei prin trimiterea esemplareloru cestionate, rogandu pe Onorabilele Comitetu să binevoiască a acepta micele noastre oferte ori din care parte a lumii i s-ar oferi ele, numai să fie spre mărirea, crescerea şi înflorirea Bibliotecii Romane destinate de-a cultiva literatura şi limba poporului Romanu"[13].

Printre cei care îmbogăţesc Biblioteca „Astra" cu diferite donaţii se mai numără Mihail Kogălniceanu, T. Pascu, redactorul revistei „Semănătorului" din Bîrlad, ca şi Biblioteca Centrală din Iaşi, care, în 1868 sau 1869 trimite două exemplare din „Catalogulu Generalu alu Bibliotecei Centrale din Iassi, redigeatu de Cesar Catanescu, Bibliotecariu (Iaşi, Tipografia Societăţii Junimea, 1868).

Putem afirma că, probabil, acest catalog a sugerat bibliotecarului „Astrei" din acea vreme, Ioan Maxim, prima organizare a bibliotecii sibiene în 1870/71, cînd fondurile ei (peste 1200 de volume) sînt împărţite în 19 clase, dintre care 11 sînt identice cu cele ale catalogului ieşean, mai cuprinzător, organizînd fondurile mult mai bogate ale acestuia în 24 clase.

Se poate de asemenea presupuune că şi „Regulamentul pentru organizatia unei Biblioteci publice", privind biblioteca ieşeană şi publicat în întregime în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură" (nr. 53 din 22 decembrie 1840) a constituit şi el un impuls pentru însăşi înfiinţarea bibliotecii sibiene în cadrul Asociaţiunii, precum şi pentru reglementarea ulterioară a funcţionării ei.

Schimburile de publicaţii între cele două biblioteci se pare că nu au fost prea bogate la început, în parte din pricina că tînăra, pe atunci bibliotecă sibiană era departe de a avea dublete sau triplete în fondurile ei, în parte şi din pricina că un catalog al bibliotecii sibiene care să ofere posibilitatea orientării necesare şi să înlesnească schimbul, a fost tipărit abia în 1882.

În orice caz, puţinele tipărituri româneşti transilvănene de care dispunea pe atunci biblioteca „Astrei" (şi în primul rînd periodicele, mai ales „Transilvania", oficiosul Asociaţiunii) au constituit obiectul schimburilor propuse de biblioteca din Iaşi.

[11] Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra", Cota 275, fila 20.
[12] Arhivele Statului Sibiu. Fond „Astra", Cota 275, fila 18.
[13] Arhivele Statului Sibiu. Fond „Astra", Cota 275, fila 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai tîrziu, în 1887, după cum aflăm din „Protocolul abonaţilor la Cărţile Săteanului Român" [14], ţinut de Ion Pop Reteganul, aceste publicaţii au fost trimise în mod gratuit la numeroase personalităţi şi instituţii ieşene, între care am aminti aici pe Ion Creangă, A. D. Xenopol, Elena Sevastos, redacţia revistei „Contimporanul" (pe atunci cu sediul în str. Sărăriei) etc.

După stabilirea capitalei ţării la Bucureşti, legăturile Sibiului se îndreaptă, firesc, mai mult spre acest oraş, deşi persistă şi cele cu Iaşul — dovadă nenumăratele scrisori, fotografii, manuscrise, păstrate în biblioteca sibiană (de la Eminescu, Alecsandri, Hajdeu, Enescu, Sadoveanu, Vlahuţă, Ibrăileanu etc. etc.), care provin fie din relaţiile directe pe care le-a avut Asociaţiunea şi biblioteca sa cu numeroşi oameni de literatură şi artă din Moldova, fie prin legăturile care au existat între diferitele reviste transilvănene (*Familia, Luceafărul, Transilvania* ş.a.) cu colaboratorii lor din Moldova.

În deceniile din urmă, legăturile strînse între cele două biblioteci au cunoscut o nouă înviorare, iar schimburile de publicaţii, vizitele de documentare reciproce, prezenţa la sesiuni, au devenit frecvente.

Desigur că un studiu aprofundat al evoluţiei relaţiilor moldo-transilvănene — ceea ce nu şi-a propus nota de faţă — va scoate la iveală şi va înmănunchia şi alte aspecte ale tradiţionalelor legături care au unit de-a lungul întregii noastre istorii cele două provincii ale pămîntului românesc.

[14] Biblioteca „Astra" Sibiu. Fond. Mss. Cota C. XLVIII/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTRUIREA ŞI RĂSCUMPĂRAREA LINIEI FERATE CONSTANŢA—CERNAVODĂ

DE

DUMITRU P. IONESCU

La începutul secolului XIX, Imperiul Otoman s-a preocupat puţin de navigaţia pe Dunăre, întreţinînd numai braţul Sulina la o adîncime de 16 picioare[1].

Prin Pacea de la Bucureşti din 16 mai 1812[2], Rusia a luat în posesiune braţul Chilia, prin Convenţia de la Akkerman din 25 septembrie 1826 a anexat braţul Sulina, iar prin Tratatul de la Adrianopol din 2 septembrie 1829 şi canalul Sf. Gheorghe. Contrar tratatelor încheiate, Rusia a neglijat sistematic lucrările de protecţie a gurilor Dunării, astfel că în 1844 adîncimea braţului Sulina era de 11 picioare, în 1850 ajunsese la 9 picioare, iar în 1853 scăzuse la 7,5 picioare[3].

Din cauza bancurilor de nisip care se aşezau pe cele trei braţe ale Dunării şi îngreunau traficul, circulau pe marea arteră numai vase sub 150 tone, fapt ce dăuna comerţului european. În asemenea situaţie, a apărut ideia unui canal Dunăre—Constanţa care aparţine englezului David Urquhart[4], lansată în 1833, printr-o lucrare dedicată regelui[5].

Tradusă şi publicată de Gustave d'Eichthal la Paris în 1836 şi la Leipzig în 1837 (ambele ediţii cuprind hărţi cu traseul canalului Dunăre—Marea Neagră), de Raymond la Bruxelles în 1837, opera *Turkey and its resources* l-a consacrat pe David Urquhart în cel mai bun cunoscător al Imperiului Otoman şi a atras atenţia Porţii.

În 1837, sultanul Mahmud II (28 iulie 1808—3 iulie 1839) a accceptat ideia canalului Dunăre—Marea Neagră şi, pentru studiile de teren, a angajat o misiune de 4 ofiţeri prusaci dintre care căpitanul de stat major Carol baron de Winke Olbendorf a lăsat o descriere amănunţită a văii Carasu[6]. Baronul a fost de părere că nivelmentul şi baza de piatră văroasă se opun la construirea unui canal.

---

[1] Un picior = 0,305 m în Anglia şi Rusia.

[2] Toate datele din prezentul articol sînt pe stil vechi.

[3] F. Heinrich Geffcken, *La question du Danube*, Berlin, 1883, p. 6.

[4] Ataşat la ambasada din Constantinopol în anii 1831—1833 şi rechemat de guvernul englez din cauza atitudinilor personale pe care le afişa în problemele internaţionale, David Urquhart a publicat lucrări, mult citite în acea vreme, traduse şi în limbile franceză şi germană, militînd pentru conservarea, cu orice preţ, a Imperiului Otoman. Pe vremea studenţiei la Paris, în anii 1834—1836, Ion Ghica i-a devenit prieten şi, în 1881, i-a consacrat o scrisoare către Vl Alecsandri. Vezi Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*. Bucureşti, 1887, p. 167—184.

[5] David Urquhart, *Turkey and its resources* : its municipal organization and free trade ; the state and prospects of english commerce in the east, the new administration of Greece, its revenue and national possessions, London, 1833, p. 167.

[6] *Das Karassu-Thal zwischen der Donau unterhalb Rassova und dem Schwarzen Meere bei Küstendschi, in Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, J. Jahrgang*, Berlin, 1840, p. 179—186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Guvernul austriac a încercat în 1844[7] să obţină construirea canalului Dunăre—Marea Neagră, a cărei importanţă economică şi politică a fost reliefată de Ion Ghica în 1848[8].

Primul care opinează pentru o cale ferată Dunăre—Constanţa şi nu pentru canal, a fost Nicolae Bălcescu. Într-o scrisoare către Ion Ghica, Paris 26 iulie 1850, marele istoric revoluţionar întreba: „În loc de canal la Custenge[9] n-ar fi mai bine d-a face un drum de fer?“ [10]

În ianuarie 1851[11], David Urquhart a predat Porţii un memoriu şi proiectul canalului Constanţa—Cernavodă pe care l-a prezentat apoi opiniei publice, pe larg, printr-o nouă operă publicată în acelaşi an[12]. Interesul pentru noua construcţie a sporit şi datorită lui Ion Ionescu de la Brad (24 iunie 1818—17 decembrie 1891) care a publicat în Jurnal de Constantinople din 4 aprilie 1851 articolul „Canal de Küstendje“ [13].

Guvernul de la Londra a delegat pe căpitanul de marină Spencer şi pe locotenent-colonelul Biddulph să cerceteze zona şi să facă propuneri pentru sporirea comerţului englez în Marea Neagră. Cei doi ofiţeri s-au deplasat în Dobrogea, au studiat terenul şi au alcătuit, în 1850[14], un proiect prin care propuneau ca legătura dintre Cernavodă şi Constanţa să se facă printr-un canal sau printr-o cale ferată. Proiectul a fost însuşit şi publicat de guvernul britanic.

Inginerul Thomas Wilkinson, care timp de 4 ani studiase în Olanda, a venit în Dobrogea, în 1855, a cercetat terenul şi a ajuns la concluzia că cea mai potrivită soluţie ar fi construirea unui canal. Cu acest scop, el a alcătuit un plan tehnic şi un memoriu financiar, a constituit o societate pe acţiuni şi a solicitat concesiunea canalului, în 1856[15]. Prin ambasadorul său la Constantinopol, lordul Stratford de Redcliffe, guvernul englez a sprijinit oferta făcută de Wilkinson şi sultanul, convins de importanţa strategică şi economică a canalului, a aprobat concesiunea, în mai 1856[16], cu toată opoziţia diplomatică a Austriei şi Prusiei. Cînd planurile pentru construcţia canalului erau elaborate, a apărut ideia unei linii ferate[17] şi o comisie engleză compusă din inginerii Liddell, Gordon, John Trevor Barkley şi colonelul Biddulph s-a deplasat şi a vizitat toate ţările dunărene. Comisia a elaborat un raport documentat care prezenta proiectata cale ferată Kustendje—Bogazchioi[18] ca extrem de necesară pentru stimularea comerţului britanic în Marea Neagră, fiindcă reprezenta cea mai scurtă legătură dintre Europa centrală şi Asia. Deşi linia va avea o lungime de numai 65 km, ea va realiza numai din transportul mărfurilor un beneficiu net de 22% din

---

[7] David Urquhart, *The Mystery of the Danube. Showing how through Secret Diplomacy, that River haas been closed. Exportation from Turkey arrested, and the re-opening of the Isthmus of Suez prevented*, London, 1851, p. 109.

[8] Ion Ghica, *Mâsurile chi greutâţile româneşti şi moldoveneşti în comparaţie cu ale celorlalte neamuri cu un articol asupra mijloacelor de comunicaţie*. Bucureşti, 1848, p. 34.

[9] Numele oraşului Constanţa în limba turcă.

[10] N. Bălcescu, *Opere*. Ed. G. Zane. Bucureşti, f.a., vol. IV, p. 321.

[11] N. Georgescu-Tistu, *Ion Ghica scriitorul — cu prilejul unor texte inedite*, Bucureşti, 1935, p. 132.

[12] David Urquhart, *The Mystery of the Danube*..., p. 107—123.

[13] Cristian Păunescu, Aurel Duţu, *1851 Vechi proiecte româneşti pentru Magistrala Albastră*, în „Magazin Istoric“, nr. 7/1984, p. 5.

[14] C. I. Băicoianu, *Studii economice, politice şi sociale 1898—1940*, Bucureşti, 1941, p. 342.

[15] *Ibidem*.

[16] Thomas Forester, *The Danube and the Black Sea. Memoir on their junction by a railway between Tcernavoda and a free Port at Kustendjie*. London, 1857, V+226 p+1 pl.+1 h.

[17] Această ideie o găsim şi în Ofisul domnului Barbu Ştirbei către Obşteasca Adunare a Ţării Româneşti din 22 decembrie 1855. Ştirbei a intervenit la Poartă în acest scop, iar în convenţia încheiată la 24 februarie 1856 cu Maximilian von Haber pentru construirea de căi ferate în Valahia, a pus clauza că actul va fi nul dacă concesionarul nu reuşeşte să obţină de la sultan prelungirea liniei pînă la Marea Neagră.

[18] Numele oraşului Cernavodă în limba turcă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitalul de investiții de 300 000 lire sterline: 200 000 pentru construirea drumului de fier și amenajarea portului Cernavodă și 100 000 pentru modernizarea portului Constanța. Construcția se poate realiza ușor deoarece și brațele de muncă și materialele necesare sînt foarte ieftine în Dobrogea. Raportul conchidea că, datorită poziției geografice, Constanța este cel mai bun port comercial al Mării Negre, astfel că el va întrece Odesa, iar portul Cernavodă, amenajat, poate deveni centrul comerțului cu cereale nu numai al Valahiei, ci și al Moldovei. Raportul a dus la formarea unei societăți de acționari „Compania Drumului de Fer Imperial Otoman de la Dunăre la Marea Neagră", marii capitaliști englezi Thomas Wilson, Cunard, Price, Paget, Lewis și Newall subscriind întreaga sumă cerută, fără să mai fie nevoie de participarea statului, așa cum se anunțase anterior. Societatea a delegat pe capitalistul Lewis și pe inginerul Gordon să trateze cu Poarta pentru acordarea concesiunii și a însărcinat pe inginerul John Trevor Barkley cu întocmirea planurilor și a secțiunilor.

În timpul tratativelor a apărut un nou concurent: capitalul francez. Pentru a asigura aprovizionarea armatelor sale în războiul Crimeii, guvernul francez trimisese în Dobrogea o misiune tehnică formată din cei mai buni ingineri de transporturi. Unul dintre aceștia, Léon Lalanne (1811—1892), în mai puțin de 8 luni, a construit șoseaua Constanța—Rasova = 63 km, pe care circulau zilnic căruțe trase de 300 cai [19]. Tot el a curățit micul port Constanța, făcîndu-l apt pentru acostarea vaselor și a semnalat guvernului francez importanța unei comunicații directe între Dunăre și Marea Neagră. Un alt inginer francez, Jaurrier, a propus sultanului calea ferată Rusciuc—Varna, invocînd apropierea acestui port de Constantinopol.

Prin inginerii Gordon și Liddell, societatea engleză a alcătuit un nou raport către Poartă și, susținută energic de guvernul său, a făcut pe sultan să abandoneze proiectul Jaurrier datorită unor inconveniente tehnice ca cele două tuneluri, unul de 3 km și celălalt de 2 km.

Cabinetul britanic avea scopurile sale și de aceea a început o agitație puternică la Constantinopol, a cîștigat demnitari otomani, în frunte cu marele vizir Mustafa Reșid pașa și, după îndelungate tratative purtate de Lewis și Gordon, sprijiniți puternic de ambasadorul de la Constantinopol, lordul Stratford, societatea engleză a obținut de la guvernul turc înlocuirea concesiunii canalului printr-o convenție de cale ferată.

Pe baza autorizației dată de companie la 6 martie 1857 [20], John Trevor Barkley a purtat tratative cu guvernul otoman, reușind în iunie 1857 să obțină de la sultanul Abdul-Megid (3 iulie 1839—27 mai 1861) firmanul de concesiune pentru „Barkley & Co., onorabilul supus al foarte respectatului stat englez, găsindu-se în capitala mea și cerînd favoarea decretului înaltei mele permisiuni, în vederea construirii unei căi ferate de la Bogazkioi la Küstendgè [21].

Prin convenția încheiată la 1 septembrie 1857 [22], guvernul otoman se angaja (art. 1) să nu concesioneze la nici o altă societate străină construirea și exploatarea vreunui canal sau linie ferată între Dunăre și Constanța mai aproape de 30 mile [23], fără asentimentul companiei engleze. Durata concesiunii era de 99 ani, începînd cu data cînd linia va fi dată în circulație, în întregime.

La rîndul său, compania se obliga (art. 2) să respecte legile otomane și, în termen de 3 luni de la semnarea convenției, să prezinte guvernului turc traseul liniei (art. 3). Terasamentul va fi pentru o cale dublă (art. 4), dar se va construi numai o singură linie cu lucrările de artă necesare.

Prin art. 5, compania se angaja să ridice în diferite stații construcțiile necesare unei exploatări avantajoase a liniei, iar la Constanța și Cernavodă să execute cheiuri speciale cu dependențele lor pentru încărcarea și descărcarea măr-

---

[19] Ion Ionescu, *Povestiri technice, București*, 1944, vol. I, p. 221.

[20] *Compagnie du Chemin de Fer du Danube et de la Mer Noire et du Port de Kustendjé (Limitée). Concession du Chemin de Fer. Concession du Port 1 septembrie 1857. Convention 10 octobre 1870.* London, 1878, p. 3.

[21] „Revista căi ferate", București, nr. 4/1960, p. 211.

[22] *Compagnie du Chemin de Fer du Danube...*, p. 1.

[23] 1 milă = 1 609,3 m.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

furilor. Guvernul turc va numi în cele două porturi şi oriunde va socoti necesar vameşi care să verifice mărfurile transportate de companie, ce vor fi supuse taxelor otomane pe toată durata concesiunii. Mărfurile din Valahia, Moldova, Bulgaria şi Serbia vor fi tratate conform legilor otomane în vigoare, iar tranzitul european va fi scutit de taxele vamale.

Compania se obliga (art. 6) să execute toate lucrările feroviare în aşa fel încît linia să fie practicabilă 3 ani. Pentru traversarea drumurilor publice şi a rîurilor se vor construi poduri (art. 7). Compania se va abţine să distrugă edificiile destinate cultelor. Firele de telegraf care vor fi instalate pe traseul şi în apropierea liniei ferate vor funcţiona numai pentru serviciul feroviar (art. 8).

Guvernul otoman se angaja (art. 9) să pună gratuit la dispoziţia societăţii engleze terenurile ce aparţin statului şi să exproprieze terenurile particulare, dar în contul companiei (art. 10). Pentru nevoile construcţiei şi pe toată durata concesiunii, societatea era autorizată (art. 11) să exploateze carierele şi să taie gratuit lemne din pădurile statului. Un comisar otoman va veghea şi va controla buna execuţie a tuturor lucrărilor (art. 12). La expirarea termenului de 99 ani, guvernul otoman va intra în posesiunea portului şi a liniei ferate pe care compania trebuie să le predea în stare de funcţionare (art. 13), împreună cu toate construcţiile şi instalaţiile existente, magaziile, antrepozitele şi atelierele de reparat, cu tot utilajul lor, precum şi întregul material rulant (locomotive, vagoane de mărfuri şi călători etc.), iar o comisie mixtă numită de ambele părţi, va stabili preţul acestora şi va fixa suma pe care guvernul turc o va plăti societăţii.

Pentru procurarea capitalului necesar lucrărilor, compania era autorizată să emită acţiuni dintre care 1/6 vor fi rezervate Sublimei Porţi (art. 14), la preţul şi în condiţiile celorlalţi subscriitori. Pe toată durata construcţiei şi timp de 10 ani după darea în exploatare a liniei ferate, întreprinderea era scutită de impozite şi taxe vamale pentru materialele importate (art. 15). În termen de două luni de la obţinerea concesiunii, compania era datoare să elaboreze statutele şi să fixeze tariful general, în aşa fel încît să asigure viaţa şi proprietatea călătorilor, precum şi buna stare a mărfurilor (art. 16). Statutele, tariful general şi reglementările speciale trebuie să obţină aprobarea guvernului turc în termen de şase luni. Nici o schimbare de tarif nu se putea face fără aprobarea guvernului otoman. Toate diferendele dintre guvern şi companie ce vor surveni, vor fi judecate de o comisie mixtă compusă din arbitrii numiţi în număr egal de ambele părţi (art. 17). Hotărîrea acestor arbitri este inatacabilă, iar în caz de balotaj, comisarii vor alege un superarbitru dintre ei.

Compania se angaja (art. 18) să expedieze gratuit, prin telegraful său, telegramele Imperiului Otoman şi să preia transmiterea corespondenţei contra unei indemnizaţii minimale. De asemenea, se obliga să transporte materialul de război la jumătatea tarifelor în vigoare, iar pentru militari să pretindă numai 1/3 din tariful de clasa a III-a. Compania era autorizată să construiască portul Constanţa (art. 19) a cărui existenţa era o necesitate absolută pentru rentabilitatea liniei ferate, după planurile aprobate de guvernul otoman şi în condiţiile ce se vor fixa ulterior. Construcţia portului va începe odată cu aceea a liniei ferate, dar ea se va sfîrşi cu 5 ani mai tîrziu. Portul Constanţa era arendat gratuit societăţii, cu dreptul de a face construcţiile necesare, însă cu restricţia ca toate vapoarele ce vor acosta aici să fie supuse la aceeaşi taxă, indiferent de naţionalitatea lor.

La termenul fixat prin firman (art. 20), compania trebuia să depună la tezaurul otoman o cauţiune de 6 000 lire sterline. În cazul că societatea nu va depune cauţiunea în termen de trei luni şi statutele în patru luni sau nu va începe lucrările după nouă luni de la aprobarea concesiunii, convenţia va fi anulată cu pierderea cauţiunii, iar guvernul turc va acorda construirea liniei ferate altei companii. Dacă societatea şi-a îndeplinit angajamentele asumate, i se va restitui cauţiunea după trei ani.

Lucrările au început în primăvara anului 1858 şi au durat 2 1/2 ani, timp în care populaţia satelor, de la Hîrşova pînă la Rasova, a fost silită să lucreze la terasament cu mîinile sau cu carele. Ţinînd seama că jumătate din traseu s-a făcut pe un teren mlăştinos, calea ferată s-a terminat repede datorită exploatării nemiloase a populaţiei dobrogene de către Sayd paşa, guvernatorul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vilaietului[24]. Calea ferată pleca din portul Constanţa, administrat tot de compania engleză, trecea pe la marginea de apus a localităţii, urca dealul de la Murfatlar, iar de la Medgidia urma o linie de nivel a văii Carasu, ajungînd la Dunăre, în portul Cernavoda. Ea avea o lungime de 65,273 km şi patru staţii : Constanţa, Murfatlar, Medgidia şi Cernavodă. Gara Murfatlar nu avea dependinţe, iar staţia Medgidia avea numai magazii de cereale. Numai la Constanţa şi Cernavodă, compania a construit o reţea completă de linii de garaj, precum şi mai multe magazii de cereale şi mărfuri. Şinele erau de un tip depăşit chiar pentru acea vreme. Vagoanele de cereale încărcau doar 6 tone, iar acoperişul lor avea două pante în lung prevăzute cu capace de încărcare. La unele vagoane de călători existau compartimente separate, cu gratii la uşi şi la ferestre, în care erau admise numai femeile musulmane, bine păzite. Lipsită de cantoane, slab construită, inundabilă pe unele porţiuni şi cu mai multe curbe de cîţiva kilometri, linia Constanţa—Cernavodă a fost dată în circulaţie la 4 octombrie 1860[25], fiind prima cale ferată din Imperiul Otoman. La deschiderea ei, au participat şi oficiali români ca ministrul de externe Ioan I. Filipescu, deputatul Scarlat Grigore Ghica (1812—1875)[26] şi economistul Dionisie Pop Marţian (1829—1865)[27].

Înzestrată cu material rulant modern, linia a servit mai mult interesele Angliei decît pe cele ale Imperiului Otoman, scurtînd legătura dintre mănoasa vale a Dunării şi Marea Neagră, pe care circulau intens vapoarele armatorilor englezi, înlocuitorii genovezilor şi ai veneţienilor. Datorită lui Dionisie Pop Marţian care în 1859 organizase în Principatele Unite un oficiu de statistică, cu o secţie specială pentru statistica comercială, dispunem de valoroase date care demonstrează că, după inaugurarea liniei Constanţa—Cernavodă, a crescut considerabil comerţul Angliei cu România. De la 9 102 173 franci, în anul 1860, importul mărfurilor engleze a sporit în 1864 la 10 201 976, în 1868 la 17 167 217, ca în 1874 să fie de 32 849 683 franci[28]. Creşterea exportului şi importului în perioada 1860—1875 se datorește nu numai liniei Constanţa—Cernavodă, ci şi lucrărilor de dragaj la gurile Dunării efectuate din aprilie 1858 pînă la 21 iulie 1861[29], graţie cărora braţul Sulina a dobîndit o adîncime de 5,18 m şi vapoare cu un tonaj de 2 000 tone puteau naviga pînă la Brăila, centrul comerţului românesc cu cereale.

Compania a luat toate măsurile pentru atragerea transportului de grîne pe calea ferată : a construit numeroase magazii pentru cereale la ambele extremităţi ale liniei, a trecut la amenajarea portului Constanţa „pentru ca se deie un adăpost sigur la 400 corăbii"[30], a fixat un tarif de transport extrem de favorabil atît pentru produsele agricole exportate cît şi pentru mărfurile importate, a acordat mari avantaje exporturilor de cereale din Brăila, Galaţi şi Varna, îndeosebi firmei Negroponte, şi a adus „la Cernavoda mai multe maşine de trăierat care lucreaziu cu abur şi de cari în acele părţi nu se află"[31], a obţinut de la guvernul otoman favoarea ca vapoarele ce intrau în Constanţa să fie controlate de vameşi şi după apusul soarelui. Cu toate acestea, rentabilitatea liniei ferate Constanţa—Cernavodă nu a sporit după calculele şi dorinţele capitaliştilor englezi. Deşi scurta cu 400 km distanţa către Constantinopol, iar costul transportului chiliei[32] de grîne era cu 5—7 lei mai ieftini[33] decît pe Dunăre, via Sulina, calea ferată dobrogeană nu a atras comerţul românesc, deoarece dubla trans-

———

24 Vilaiet = provincie turcească.

25 *Dare de seamă statistică asupra exploatărei căilor ferate, docurilor şi Serviciului Maritim Român anul 1898*, Bucureşti, 1899, p. 32.

26 P. S. Antonescu-Remuş, *Portul Constanţa şi podul peste Dunăre. Studiu economic*, Bucureşti, 1889, p. 7.

27 Victor Slăvescu, *Viaţa şi opera economistului Dionisie Pop Marţian 1829—1865*, Bucureşti, 1943—1944, vol. II, p. 101.

28 C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 350.

29 *Ibidem*, p. 351.

30 „Annale economice pentru cunoscintia parţei muntene din România", Bucureşti, an I, 1860, nr. 3 şi 4, p. 76.

31 *Ibidem*, an. II, 1861, nr. 5—8, p. 130.

32 O chilă = 400 ocale.

33 „Annale economice...", an I, 1860, nr. 3—4, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bordare la Dunăre şi Marea Neagră mărea cu mult preţul, iar instalaţiile din ambele porturi erau insuficiente pentru dezvoltarea normală a comerţului. Mişcarea călătorilor pe calea ferată abia acoperea 1/5 din cheltuielile de exploatare[34]. Din raportul pe semestrul doi al anului 1861, constatăm că cheltuielile de exploatare se ridicau la 5 454 lire sterline, pe cînd încasările au fost de 2 535[35], deci un deficit de 2 919 lire sterline. Din nefericire, nu dispunem de asemenea date şi după anul 1862.

Drept urmare, în fiecare an, rezultatele financiare ale exploatării erau deficitare, mai ales că societatea sporise investiţiile prin construcţii de locuinţe, hoteluri, cafenele, grajduri, magazii etc., care întrecuseră capitalul iniţial. Totuşi societatea îşi continua activitatea în speranţa că va acapara comerţul de grîne din România şi rentabilitatea căii ferate va creşte după ce lucrările portului Constanţa vor fi terminate, astfel ca el să fie în stare a alimenta o mişcare de grîne de 1 000 tone pe zi[36].

Cauzele deficitelor anuale pe care le înregistra societatea engleză erau multe. În primul rînd, politica comercială a românilor care au considerat această operă un mare pericol pentru cele două porturi dunărene, Brăila şi Galaţi, amenajate pentru exportul de cereale.

În al doilea rînd, atitudinea duşmănoasă a Societăţii Austriece de Navigaţie Dunăreană care monopolizase întregul trafic pe marea arteră europeană, precum şi faptul că fluviul îngheţa iarna şi circulaţia era oprită. În această situaţie, capitaliştii englezi au trecut la amenajarea portului Cernavodă, elaborînd un plan ce prevedea să tragă din Dunăre în interiorul portului canale ce urmau a fi înconjurate de silozuri, pentru a se facilita astfel depozitarea de mari cantităţi de cereale aduse cu şlepurile pe Dunăre şi apoi, în lunile de iarnă, să fie transportate cu trenul la Constanţa. Ei au construit la Cernavodă cîteva magazii din piatră, dar realizarea întregului plan impunea mari cheltuieli şi de aceea a fost părăsit.

Cele mai mari obstacole au apărut însă la construirea portului Constanţa. Compania engleză a început un dig de 200 m, un chei de acostare, din lemn, de 170 m, şi un bazin de 4 ha. Prin concesiunea din 1 septembrie 1857[37], întreprinderea engleză îşi rezervase dreptul de a încasa taxe speciale de la toate vapoarele ce intrau în Constanţa, cu intenţia de a acoperi cheltuielile pentru amenajarea şi întreţinerea portului. Văzînd în dezvoltarea portului Constanţa, cu 200 mile[38] mai aproape de Constantinopol, un mare concurent pentru Odesa, Rusia a zădărnicit intenţiile consorţiului englez. Pe baza Tratatului de la Adrianopol din 2 septembrie 1829 şi a Tratatului de la Paris din 18 martie 1856, Rusia a protestat împotriva concesiunii acordate companiei engleze pentru construirea portului Constanţa, motivînd că, potrivit clauzelor celor două tratate, Turcia nu avea dreptul de a percepe taxe pe vapoare în porturile Mării Negre. Au urmat tratative diplomatice şi Rusia a cîştigat ; Poarta a reziliat concesiunea acordată companiei engleze şi, prin convenţia din 10 octombrie 1870[39] s-a obligat să-i plătească suma de 112 761 lire sterline[40], obligaţie pe care nu a îndeplinit-o şi pe care a achitat-o România în 1882 cînd a răscumpărat calea ferată Constanţa—Cernavodă.

*

În timpul Congresului de la Berlin, John Barkley a oferit primului-ministru I. C. Brătianu, spre vînzare, calea ferată Constanţa—Cernavodă, în schimbul sumei

---

34 C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 351.

35 D. P. Marţian, *Drumul de fer Cernavodă—Chiustenge*, în „Annale economice...", an III, 1862, nr. 9—12, p. 169.

36 *Ibidem.*

37 *Compagnie du Chemin de Fer du Danube...*, p. 15.

38 O milă marină = 1 852 m.

39 *Compagnie du Chemin de Fer du Danube...*, p. 19.

40 *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 25 000 000 franci. I. C. Brătianu a răspuns că guvernul de la București va cumpăra linia, dacă Anglia va sprijini unirea Dobrogei cu România [41].

Primul om care a sesizat rolul acestei linii pentru dezvoltarea economică a României a fost savantul Grigore Cobălcescu care, în articolul „Considerațiuni asupra Dobrogei“ publicat în ziarul „Steaua Romaniei“ a pus și problema construirii unui pod peste Dunăre: „Drumul de fier dintre Kustinge (Constanța) și Cernavodă va fi marea arteră a comerțului și a civilizațiunei române preste Dunărea, însă pentru aceasta este necesitate, absolută necesitate, de a se lega cu el, căile noastre ferate și prin urmare construirea unui pod preste Dunărea“ [42].

La 14 noiembrie 1878 autoritățile române și-au făcut intrarea pe pămîntul dobrogean și mesajul domnesc adresat sesiunii ordinare a Corpurilor Legiuitoare a cerut: „Grabnica unire a sistemului căilor noastre ferate cu calea ferată Cernavodă—Küstendje este imperios reclamată de interesele noastre politice și comerciale. Ministerul va supune maturei dumneavoastră chibzuiri cuvenitul proiect de lege întru aceasta“ [43].

În ședința Adunării Deputaților din 4 decembrie 1878 [44], guvernul a prezentat un proiect de lege privind unirea căilor ferate. Adunarea l-a admis și, după oarecare rezistență, și Senatul l-a adoptat [45]. Legea a declanșat mari discuții în țară și a preocupat ziarul „Românul“, care a publicat o lungă scrisoare a capitalistului John Trevor Barkley ce conținea numeroase informații geografice, economice și politice asupra Dobrogei și portului Constanța: „Apropierea Dunării la Marea Neagră la Cernavodă a dat adesea loc la diferite proiecte de a uni fluviul cu marea printr-un canal“ [46]. Greutățile tehnice, financiare și comerciale au împiedicat realizarea construcției. Portul de 5 ha apă poate fi extins la 100 ha, cu o adîncime de 6—9 m și astfel, cu o cheltuială modestă, Constanța ar deveni „portul cel mai frumos și cel mai căutat al M. Negre“ [47], de unde produsele României s-ar răspîndi în lumea întreagă. Constanța este legată de Dunăre la Cernavodă printr-o cale ferată de 65,273 km, care urmează aproape Valul lui Traian. Această linie trebuie prelungită pînă la București, construindu-se poduri peste cele două brațe ale Dunării, ceea ce nu ar constitui o greutate tehnică. Ziarul „Românul“ a continuat campania și, în anul următor, a propus construirea liniilor ferate București—Urziceni—Slobozia—Cernavodă și Urziceni—Buzău [48], ca ambele părți ale României să se unească cu Dobrogea.

Primul obiectiv de îndeplinit era alegerea locului unde să se construiască podul peste Dunăre. Constructorul și proprietarul căii ferate Constanța—Cernavodă, inginerul John Trevor Barkley, precum și vestitul inginer Hartley socoteau că cel mai indicat loc ar fi punctul Cernavodă, unde brațul principal al Dunării, lat numai de 600 m, și terenul stîncos permit o trainică realizare cu fonduri modeste. Ideia a fost însușită și de inginerul Al. Călinescu care, la cele două linii proiectate, a mai propus pentru dezvoltarea economică a Dobrogei, și calea ferată Constanța—Galați, printr-un tunel pe sub Dunăre [49].

Al doilea obiectiv era cumpărarea liniei ferate Constanța—Cernavodă, proprietatea companiei engleze John Trevor Barkley—John Stanisforth, care stăpînea 3/4 din litoralul portului Constanța [50]. În octombrie 1879, domnitorul Carol a vizitat Dobrogea și a avut convorbiri cu Edward Harris, directorul general al căii ferate Constanța—Cernavodă [51]. Domnitorul a observat că linia fusese construită și întreținută rău, că era aproape impracticabilă, astfel că la deschi-

---

[41] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare“, nr. 118, duminică 16 maiu 1882, p. 2151, col. I.

[42] „Steaua României“, Iași, nr. 167 bis, vineri 4 august 1878, p. 2, col. I.

[43] „Monitorul...“, nr. 254, mercuri 15 noiembre 1878, p. 7 146, col. III.

[44] *Ibidem*, nr. 270, marți 5 decembre 1878, p. 7 556, col. II.

[45] *Ibidem*, nr. 274, duminică 10 decembre 1878, p. 7 687, col. I.

[46] „Românul“, joi 14 decembre 1878, p. 1 245, col. IV.

[47] *Ibidem*, col. V.

[48] *Ibidem*, vineri 10 august 1879, p. 743, col. III.

[49] Al. Călinescu, *Calea ferată de legătură între România și Dobrogea*. Galați, 1879, p. 8.

[50] „Monitorul...“, nr. 55, vineri 9 marte 1879, p. 1 611, col. I.

[51] *Ibidem*, nr. 244, duminică 27 octombrie 1879, p. 6 854, col. II:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derea sesiunii ordinare a Corpurilor Legiuitoare, 15 noiembrie 1879, a propus „un proiect de lege pentru o nouă cale ferată, care va pune în comunicaţiune centrul ţării cu portul Kiustendje, a cărui importanţă pentru prosperitatea naţională este simţită de toţi"[52].

Presa, îndeosebi ziarele „Românul"[53], „Curierul financiar"[54] şi „România Liberă"[55], cerea răscumpărarea căii ferate Constanţa—Cernavodă care „va deveni pălnia prin care se va şterge tot traficul de import şi export, destinat pentru diferitele artere care compun marea reţea a ţărei întregi"[56]. Guvernul român a încheiat cu compania engleză o convenţie pentru transportul poştei, la 1 octombrie 1879[57].

În primăvara 1881, o criză financiară bîntuia în Europa, declanşînd un zăngănit de arme care a provocat o nelinişte generală. În asemenea atmosferă, guvernul liberal a prezentat Camerei la 1 aprilie 1881[58] proiectul de lege privind răscumpărarea căii ferate Constanţa—Cernavodă, care a fost trimis „la secţiuni". Proiectul a revenit în Adunarea Deputaţilor în şedinţa din 15 iunie[59], cînd Dimitrie Mărgăritescu a prezentat raportul comitetului de delegaţi (Grigore Vulturescu, Gheorghe Chiţu, Nicu Catargi, Rusu Locusteanu, Dimitrie Mărgăritescu, Pană Buescu şi Teodor Lăţescu Boldur) care, în unanimitate, au redus suma răscumpărării propusă de guvern de la 16 800 000 la 12 000 000 lei. La discuţii, opoziţia s-a deslănţuit: G. Sefendache[60] a cerut lămuriri asupra convenţiei încheiate, Alexandru Lahovari[61] a propus imprimarea raportului, iar N. Nicorescu[62] s-a declarat împotriva răscumpărării motivînd că, după informaţile din presă, această cale ferată „este construită după sistemul celei mai stricte eftinătăţi" şi cu material rulant insuficient.

A luat cuvîntul preşedintele Consiliului de Miniştri[63] care a combătut pe potrivnicii răscumpărării, îndeosebi pe Nicorescu, declarînd că din octombrie 1880 a reluat tratativele cu Barkley, deoarece pune mare preţ pe noua provincie românească, Dobrogea. După Ion Brătianu proiectul de lege a fost luat în considerare cu 52 voturi şi 11 voturi contra[64].

La dezbaterea art. 1, din nou s-a ridicat Alexandru Lahovari care, deşi recunoştea „că este un mare avantagiu pentru statul nostru de a poseda în mîinile sale acest drum de fer"[65], şi-a exprimat teama că „...să nu plătim o lucrare mai scump decît ce preţuieşte în realitate"[66]. A răspuns din nou Ion Brătianu[67], dar opoziţia conservatoare cerea construirea altei căi ferate în Dobrogea. Atunci Grigore Vulturescu a propus următorul amendament: „Se autoriză guvernul a cumpăra, libere de orice sarcine, calea ferată Cernavodă—Constanţa, cu toate dependinţele sale, toate drepturile şi privilegiile acordate companiei de către guvernul otoman, atît pentru calea ferată cît şi pentru port, precum şi orice pretenţiuni sau drepturi litigoase, în fine orice proprietate aparţinînd sub orice titlu companiei calei ferate de la Dunăre la Marea Neagră şi după inventariele complecte făcute în regulă şi în care să nu se omită nimic din ce aparţine companiei"[68]. Comitetul delegaţilor a primit amendamentul; discuţia s-a închis şi art. 1 amendat s-a votat.

---

[52] *Ibidem*, nr. 258, joi 15 noembre 1879, p. 7 151, col. I.
[53] „Românul", duminică, luni 6, 7 ianuarie 1880, p. 17, col. II.
[54] „Curierul financiar", nr. 11, 9 martie 1880, p. 119—122.
[55] „România Liberă", vineri 15 august 1880, p. 1, col. II—IV.
[56] „Curierul financiar", nr. 11, 9 martie 1880, p. 122.
[57] „Monitorul...", nr. 29, mercuri 6 februarie 1880, p. 698, col. II—III.
[58] *Ibidem*, nr. 2, joi 2 aprilie 1881, p. 73, col. II.
[59] *Ibidem*, nr. 60, marti 16 iunie 1881, p. 1 960, col. I.
[60] *Ibidem*, col. III.
[61] *Ibidem*, p. 1 961, col. I.
[62] *Ibidem*, col. III.
[63] *Ibidem*, p. 1 963, col. II.
[64] *Ibidem*, p. 1 964, col. III.
[65] *Ibidem*, p. 1 965, col. II.
[66] *Ibidem*, p. 1 966, col. II.
[67] *Ibidem*, col. III.
[68] *Ibidem*, p. 1 967, col. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a trecut la art. 2 şi D. Mărgăritescu a dat noi explicaţii, arătînd că, în afară de linia ferată care avea 65 km, plus 17 km linii garaj, compania mai stăpînea la Constanţa 66 ha pămînt, cheiul şi docurile precum şi magaziile de produse de la Cernavodă, mai multe vapoare şi maşini. G. Şefendache[69] a propus amendamentul de a fixa suma de răscumpărare pînă la 10 000 000 lei. Pus la vot, amendamentul Sefendache a fost respins şi art. 2 a fost adoptat. Art. 3 a fost votat fără discuţii.

La dezbaterea art. 4 s-au făcut două amendamente: I. Codrescu[70] a propus ridicarea emisiunii de la 82 la 88 şi N. Fleva a cerut ca preţul emisiunei să se facă cu 90%, întru cît renta românească avea pe piaţă cursul de 92. Comitetul de delegaţi a respins amendamentul Codrescu şi a admis, cu excepţia lui D. Mărgăritescu, amendamentul Fleva. S-a pus la vot amendamentul Fleva şi Adunarea Deputaţilor l-a admis, ceea ce a atras protestul lui Ion C. Brătianu[71], care l-a considerat ca un vot de blam dat ministrului de finanţe. N. Dimancea a sesizat că votul amendamentului Fleva nu este valabil, deoarece Camera nu întrunea numărul cerut de regulament, fiind prezenţi numai 43 deputaţi.

Discuţiile au fost reluate în şedinţa din 16 iunie[72], cînd Fleva şi-a retras amendamentul. C. Boerescu[73] şi D. Mărgăritescu[74] au pledat pentru adoptarea art. 4 în forma redactată, dar Fleva a propus un nou amendament: „Suma de 12 000 000 se va procura prin subscripţiune publică de rentă 5 la sută, amortizabilă în condiţiunile prevăzute prin legea de conversiune, şi cu emisiunea ce se va găsi mai avantajoasă pentru tezaur de d. ministru de finanţe" [75]. Guvernul a admis amendamentul care a fost votat de Adunarea Deputaţilor. S-a trecut la art. 5 şi I. Codrescu[76] a propus suprimarea lui, fapt impus de amendamentul Fleva. Camera a respins art. 5. Votarea legii în total s-a făcut a doua zi, cînd Adunarea Deputaţilor a primit proiectul de lege cu 56 voturi, 6 voturi contra şi 1 abţinere[77].

În aceeaşi zi, 17 iunie, proiectul de lege a fost depus la Senat şi ministrul lucrărilor publice, colonelul N. Dabija[78], a cerut să se treacă în secţiuni pentru noi informaţii. În şedinţa din 18 iunie, preşedintele Consiliului de Miniştri a declarat: „... ieri, după lungi discuţiuni unite, am văzut că sînt îndoieli din partea mai multor d-ni senatori şi asupra preţului şi asupra necesităţii de a răscumpăra calea ferată Cernavodă—Constanţa... fiindcă am văzut că o mare parte din Dv. ar voi să se amîne chestiunea pînă la sesiunea de toamnă pînă se va face studii chiar de Dv. mai scrupuloase... de aceia şi noi consimţim la amînarea acestui proiect de lege, cu atît mai mult cu cît proiectul votat de Cameră nu este ca acela prezentat de noi" [79].

Ministrul lucrărilor publice a format două comisii tehnice. Prima comisie, condusă de constructorul liniei Mărăşeşti—Buzău, inginerul D. Frunză, a făcut studii de teren pentru o nouă cale ferată Rasova—Mangalia şi, la 25 ianuarie 1882[80], a fixat traseul şi preţul lucrărilor la 13 727 081 franci. A doua comisie, compusă din inginerii Constantin Olănescu şi Spiridon Iorceanu, a cercetat calea ferată Constanţa—Cernavodă şi portul, a studiat arhiva companiei engleze şi a ajuns la concluzia că aceste lucrări, care în anul 1881 se aflau în cea mai rea stare, ar valora 13 355 881 lei.

---

[69] *Ibidem*, col. II.
[70] *Ibidem*, p. 1 968, col. I.
[71] *Ibidem*, col. II.
[72] *Ibidem*, nr. 61, miercuri 17 iunie 1881, p. 1 996, col. II.
[73] *Ibidem*, p. 1 999, col. I.
[74] *Ibidem*, col. II.
[75] *Ibidem*.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*, nr. 62, joui 18 iunie 1881, p. 2 027, col. I.
[78] Colonelul N. Dabija a fost ministru al lucrărilor publice de la 24 octombrie 1880 pînă la 1 august 1884.
[79] „Monitorul...", nr. 63, vineri 19 iunie 1881, p. 2 055, col. I.
[80] „„Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare", nr. 67, miercuri 3 martie 1882, p. 1 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Senatul a luat în discuţie proiectul de lege abia la 1 martie 1882[81], cînd Vasile Boerescu a prezentat raportul comitetului de delegaţi (Al. Orăscu, P. Grădişteanu, D. Pişca, dr. Severin şi V. Boerescu). Raportul arăta că, invocînd art. 18 al actului de concesiune din 1 septembrie 1857[82] încheiat cu Imperiul Otoman, precum şi articolul adiţional din 10 octombrie 1870[83] care îi acordau drepturi şi privilegii, compania engleză putea să conteste acţiune guvernului român de a construi o nouă linie Rasova—Mangalia. Pentru a se evita un proces în perspectiva şi eventualele dificultăţi economice ale acestei linii, ţinînd seama că Mangalia nu dispunea de condiţiile naturale şi comerciale ale portului Constanţa şi că Dunărea este cu mult mai largă la Rasova decît la Cernavodă, raportul comitetului de delegaţi, cu excepţia senatorului D. Pişca, a respins proiectul liniei Rasova—Mangalia. Convins de necesitatea şi foloasele liniei Constanţa—Cernavodă, comitetul de delegaţi, minus D. Pişca, a propus adoptarea proiectului elaborat de guvern, adică răscumpărarea liniei cu preţul de 16 800 000 lei.

Discuţiile au fost deschise de Theodor Rosetti[84], care a criticat proiectul de lege din punct de vedere economic, financiar, politic, tehnic şi juridic, apreciindu-l ca extrem de costisitor, nerentabil şi inoportun, punct îmbrăţişat şi de senatorul D. Pişca[85]. Pornind de la zicala românească „chiria deşteaptă pe chirigiu", Vasile Boerescu[86] a combătut opoziţia făcută de Th. Rosetti şi D. Pişca, demonstrînd că datorită căilor ferate locurile sterpe au devenit productive. El şi-a exprimat convingerea că linia Constanţa—Cernavodă îşi va spori traficul şi rentabilitatea odată cu creşterea importului şi exportului precum şi a tranzitului dintre Orient şi Occident, că ea va aduce mari foloase ţării, dacă se va construi un pod peste Dunăre şi se va lega cu reţeaua feroviară a României. Vasile Boerescu a declarat că guvernul român a luat toate precauţiunile posibile, trimiţînd în anul 1881 pe jurisconsultul D. Giani şi pe inginerul C. Olănescu la Londra care, cu ajutorul legaţiei române, au studiat legile engleze, au consultat trei mari jurişti, primind în scris asigurări că nu se află nici o ipotecă pe linia Constanţa—Cernavodă sau pe port şi că vînzarea este posibilă fără ca statul român să fie expus la neplăceri. Singurul lucru care mai rămînea de făcut, înainte de subscrierea actului de vînzare, era acela ca Ministerul Lucrărilor Publice să cerceteze la tribunalele din Constantinopol şi Constanţa dacă se află vreo ipotecă. Temeinica argumentare a lui Vasile Boerescu a fost susţinută de senatorul de Ialomiţa, P. Grădişteanu[87].

Dezbaterile au continuat în şedinţa din 2 martie, cînd opoziţia şi-a continuat critica prin Ştefan Şendrea[88], care a fost combătut de ministrul lucrărilor publice, colonelul N. Dabija[89], şi de Al. Orăscu[90] care au sprijinit proiectul. În şedinţa din 3 martie, a vorbit generalul G. Manu[91] care s-a declarat împotriva proiectului şi a propus ca, mai întîi, să se răscumpere liniile companiei Offenheim. Din partea majorităţii, a răspuns colonelul Ştefan Fălcoianu[92], director al C.F.R., care a conchis că linia Constanţa—Cernavodă este reclamată de interesele comerciale ale ţării, iar răscumpărarea ei este urgentă pentru ca guvernul să realizeze, cu o oră mai înainte, joncţiunea reţelei feroviare române cu un port de la mare, asigurînd astfel dezvoltarea economiei naţionale. Opoziţia a continuat cu N. Voinov[93], care a recunoscut necesitatea de a se lega Dobrogea

---

81 *Ibidem.*

82 *Compagnie du Chemin de Fer du Danube...*, p. 1.

83 *Ibidem*, p. 19.

84 „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare", nr. 67, miercuri 3 martie 1882, p. 1 012, col. I.

85 *Ibidem*, p. 1 016, col. I.

86 *Ibidem*, p. 1 017, col. II.

87 *Ibidem*, p. 1 020, col. II.

88 *Ibidem*, nr. 69, vineri 5 martie 1882, p. 1 061, col. I.

89 *Ibidem*, p. 1 064, col. I.

90 *Ibidem*, p. 1 066, col. I.

91 *Ibidem*, nr. 70, sămbătă 6 martie 1882, p. 1 083, col. III.

92 *Ibidem*, p. 1 087, col. II.

93 *Ibidem*, p. 1 089, col. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu reţeaua feroviară, precum şi importanţa unui port la mare, dar a propus ca guvernul român să nu se pripească şi să aştepte pînă cînd compania engleză ar ajunge în ajun de faliment, că atunci ar pretinde un preţ mai mic. Primul ministru I. C. Brătianu[94] a luat cuvîntul şi a arătat că, în perioada 1878—1882, guvernul liberal a dus tratative cu societatea engleză care în 1878 a cerut 25 000 000 franci, în 1879 a redus la 23 000 000 franci, în 1880 la 20 000 000 franci, în 1881 a pretins 16 800 000 franci, dar de atunci nu a mai lăsat un franc[95]. După trei zile de discuţii contradictorii, Senatul a adoptat proiectul de lege cu 29 voturi pentru şi 9 voturi contra[96]. Fără să ţină seama de uzura materialului şi de capitalul amortizat care trebuiau să se scadă din preţul total al liniei fixat de comisie la 13 355 881 franci[97], Senatul a amendat proiectul de lege cu 16 800 000 franci, făcînd companiei engleze un cadou de 3 444 119 franci din averea publică.

De la Senat, proiectul de lege s-a înapoit la Cameră care a reluat dezbaterea lui la 15 mai 1882[98], cînd G. Giani a prezentat raportul comitetului de delegaţi format din G. Giani, I. Codrescu, Ion Marghiloman, Gr. Vulturescu, Remus Opreanu, Dimitrie Mărgăritescu, Petre Carp. Convinşi că Dobrogea a deschis României drumul spre mare şi că linia Bucureşti—Cernavodă, votată recent de Adunarea Deputaţilor, va deschide, împreună cu calea ferată Constanţa—Cernavodă, tranzitul european, contribuind la prosperitatea reţelei feroviare româneşti şi a economiei naţionale, comitetul de delegaţi — cu excepţia lui Ion Codrescu, Gr. Vulturescu şi Petre Carp — a propus luarea în consideraţie.

Dezbaterile au fost deschise de Ion Codrescu[99] care a luat cuvîntul ca să-şi motiveze opoziţia manifestată în comitetul de delegaţi unde nu a admis amendamentele introduse de Senat la legea votată de Cameră. Guvernul a prezentat un proiect de lege pentru răscumpărarea liniei Constanţa—Cernavodă cu preţul de 16 800 000 franci pe care Adunarea Deputaţilor, după lungi discuţii, l-a modificat şi a redus suma la 12 000 000 franci. În loc să-l retragă, guvernul liberal a înaintat proiectul de lege Senatului care a lovit în prerogativele constituţionale ale Camerei şi a admis costul iniţial de 16 800 000 franci. Mărind cifra votată de Cameră, Senatul a încălcat Constituţia care prevedea că orice lege privitoare la cheltuieli să fie votată mai întîi de Adunarea Deputaţilor. Deşi recunoştea importanţa liniei, Codrescu a combătut proiectul de răscumpărare din punct de vedere constituţional şi financiar, a declarat că va vota împotriva lui deoarece „nu este decît o lege de cheltuială". A urmat la discuţii generalul D. Lecca[100], motivînd că „Senatul poate amenda legile financiare fie în minus, fie în plus", dar nu poate lua iniţiativa unei asemenea legi. Apreciind că guvernul liberal „n-a pus destulă grabă spre a răscumpăra cît mai iute acest drum de fier necesar Ţării Româneşti", generalul Leca a analizat legea din punct de vedere politic şi a ajuns la concluzia că „ţara trebuie să se afirme şi să nu sufere ca o companie străină să fie stăpînă şi pe port şi pe teritoriul său"[101]. El credea că orice întîrziere era în defavoarea statului român ce a suportat o situaţie similară de la *Societatea Acţionarilor* a cărei reţea a răscumpărat-o cu 247 000 000 franci, în loc de 90 00 000 franci cît valora.

Cea mai aspră critică la procedeul guvernului şi la prevederile legii a făcut-o un alt membru al comitetului de delegaţi, P. Carp[102], care, ca şi Ion Codrescu, a apreciat amendamentul Senatului ca neconstituţional. P. Carp socotea că, „din comoditate, guvernul liberal nu a retras proiectul de lege modificat de Cameră, ci a stăruit la Senat să-şi calce competenţa şi să ia iniţiativa unui spor de cheltuieli de 4 800 000 franci, peste suma acceptată şi votată de Adunarea Deputaţilor.

[94] *Ibidem*, nr. 71, duminică 7 martie 1882, p. 1 112, col. III.
[95] *Ibidem*, p. 1 114, col. I.
[96] *Ibidem*, col. III.
[97] Tranzacţiile financiare internaţionale se făceau în franci deoarece în această perioadă, francul francez era cea mai sigură monedă în Europa. Leul era egal cu francul francez.
[98] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare", nr. 118, duminică 16 maiu 1882, p. 2 137, col. I.
[99] *Ibidem*, p. 2 138, col. II.
[100] *Ibidem*, p. 2 141, col. III.
[101] *Ibidem*, p. 2 142, col. I.
[102] *Ibidem*, col. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe baza informaţiilor culese din opera amiralului Dupin de Saint André. Carp a susţinut că este mai folositor pentru comerţul românesc mărirea portului Sulina, decît de a face un port la Constanţa sau la Mangalia.

A intervenit ministrul de justiţie, G. Chiţu [103], care a arătat că proiectul de lege a revenit la Adunarea Deputaţilor conform art. 33 din constituţie, înlăturînd astfel toate scrupulele de constituţionalism ale opoziţiei [104]. La tribună s-a urcat Mihail Kogălniceanu [105], care a analizat legea din punct de vedere politic şi, în fraze de mare elocinţă şi de cald patriotism, a arătat importanţa mărilor în dezvoltarea naţiunilor şi rolul Dobrogei în viaţa poporului român, reliefînd necesitatea şi urgenţa construirii unui pod peste Dunăre, la Cernavodă. Criticînd opiniile lui P. Carp şi ale reprezentanţilor opoziţiei, Kogălniceanu a declarat că „sînt alţii care cred în viitorul Dobrogei, ba sînt alţii care cred în viitorul României şi care cred că România nu poate să aibă un viitor dacă va lepăda cea din urmă şansă de a fi deplin stăpînă pe mare“ [106]. Dacă toţi oamenii politici erau convinşi că reţeaua feroviară românească trebuie să ajungă la mare, atunci trebuie să se construiască podul peste Dunăre şi să se găsească cel mai favorabil port, care nu poate fi altul decît Constanţa. Considerînd că linia Constanţa—Cernavodă are o importanţă naţională, Kogălniceanu a arătat că ea nu trebuie să rămînă în mîna unei companii străine şi că ea dispunea de ateliere care puteau, ca organizare şi dotare, să fie modele pentru atelierele feroviare româneşti.

În aceeaşi şedinţă, a luat cuvîntul Nicolae Ionescu [107] şi a declarat că guvernul a greşit că nu s-a grăbit să răscumpere calea ferată Constanţa—Cernavodă, cu mulţi ani înainte, fiindcă „Afară de Küstengea unde comerciul este mai mult în mîna străinilor, în tot celălalt teritoriu al Dobrogei, românimea este sufletul acestei provincii“ [108]. Cu toate că se unea cu cei ce susţineau răscumpărarealiniei, Nicolae Ionescu a cerut ca guvernul român să nu se grăbească, să mai aştepte pînă cînd compania „nu poate să conceapă speranţa d-a lua mai mult şi se va mulţumi ce ceea ce i se dă“ [109]. Pînă atunci, să se construiască un canal de la Cernavodă la Constanţa, pe valea Carasului.

Răspunzînd criticilor făcute de I. Codrescu şi P. Carp, preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion C. Brătianu [110] a declarat că guvernul liberal s-a hotărît să construiască portul Constanţa şi a făcut studiile necesare prin inginerul Hartley, specialist în lucrări hidraulice. Comerţul României avea neapărată nevoie de a ajunge la portul Constanţa care este gura prin care respiră întreaga ţară. Ion Brătianu a declarat că „acela care va vota contra acestui proiect“, amînă rezolvarea acestei probleme care, în viitor, va costa mai multe milioane, amînă posibilitatea de a întări Dobrogea care „va fi grădina nu a României, ci a Europei întregi“ [111].

Punîndu-se la vot, Adunarea Deputaţilor a luat în consideraţie amendamentele Senatului cu 47 voturi pentru şi 23 voturi contra [112]. S-a trecut apoi la votarea pe articole şi, la art. 2 a luat cuvîntul Alexandru Lahovari şi a apreciat frumoasele sentimente patriotice cu care Brătianu, ca şi Kogălniceanu, „s-a servit ca să facă să răsune în Dvs. coardele cele mai intime ale patriotismului“, dar a cerut ca problema, care-i „o simplă chestiune de bani“ să fie repusă „pe tărîmul practic al unui act negustoresc în care unul vinde şi altul cumpără“ [113].

---

[103] G. Chiţu a fost ministru al justiţiei în perioada 25 ianuarie—1 august 1882.

[104] „Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare“, nr. 118, duminică 16 maiu 1882, p. 2144, col. I.

[105] *Ibidem*, p. 2 145, col. I.

[106] *Ibidem*, p. 2 146, col. III.

[107] *Ibidem*, p. 2 148, col. II.

[108] *Ibidem*, col. III.

[109] *Ibidem*, p. 2 149, col. II.

[110] *Ibidem*, p. 2 150, col. I.

[111] *Ibidem*, p. 2 151, col. II.

[112] *Ibidem*, col. III.

[113] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexandru Lahovari a rugat Camera să se mențină la suma inițială de 12 000 000 franci care reprezintă un preț suficient.

La votarea întregului proiect de lege, nu s-a întrunit numărul legal al regulamentului și scrutinul s-a declarat fără rezultat[114]. Cu toate acestea, în ședința din 21 mai 1882, Adunarea Deputaților, a adoptat legea pentru răscumpărarea liniei Constanța—Cernavodă, cu 47 voturi și 23 voturi contra[115].

La 10 decembrie 1882[116], România a răscumpărat linia Constanța—Cernavodă (65,273 km) tot materialul rulant — 9 locomotive, 1 vagon salon, 2 vagoane clasa I, 3 vagoane clasa a II-a, 5 vagoane clasa a III-a, 1 vagon mixt (clasa a II-a și a III-a), 312 vagoane marfă, 10 furgoane, 1 vagon pentru cai, 2 pluguri pentru zăpadă[117] — precum și portul Constanța, conform caietului din 9 noiembrie 1882, pentru suma de 16 800 000 franci, adică 258 461 franci/km. În acest scop, guvernul liberal a trimis pe Eugen Carada să contracteze un împrumut pe piața Berlinului cu 5% rentă amortizabilă. Pentru exploatarea ei, „Direcțiunea regală a C.F.R. „a fixat la Constanța o direcție condusă de inginerul T. Dragu (1848—1925). La 26 septembrie 1895[118], calea ferată Constanța—Cernavodă s-a unificat cu C.F.R. din punct de vedere tehnic-administrativ, iar la cele patru stații (Constanța, Murfatlar, Medgidia, Cernavodă), s-au adăugat încă trei : Mircea Vodă în 1890, Saligny în 1895, Constanța-port în 1896. Avînd un traseu nefericit ales și o stare înaintată de uzură, calea ferată cumpărată a fost înlocuită în anii următori, iar materialul rulant a fost casat. Cu toate acestea, ea a dobîndit o mare importanță după 1895, cînd s-a construit cel mai lung pod din Europa[119], devenind drumul cel mai scurt dintre Occident și Orient, România ajungînd un factor important în traficul mondial.

---

114 *Ibidem*, p. 2 155, col. III.

115 „Românul", sîmbătă, duminică 22, 23 mai 1882, p. 350, col. IV.

116 *Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate, docurilor și Serviciului Maritim Român, anul 1898...*, p. 32.

117 „Monitorul...", nr. 60, marți 16 iunie 1881, p. 1961, col. III.

118 *Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate, docurilor și Serviciului Maritim Român, anul 1898...*, p. 32.

119 Operă a inginerului Anghel Saligny (1854—1925), podul de la Cernavodă traversează Dunărea pe o lungime de 1 660 m și a costat 35 000 000 lei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN MOMENT DIN LUPTA POPORULUI ROMÂN PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ — INAUGURAREA STATUII LUI VASILE ALECSANDRI DIN IAȘI (1906)

DE

ANGHEL POPA

Coordonată majoră ce definește existența neamului nostru, lupta pentru unitate națională s-a constituit într-un patetic și constant crez politic al fiecărei generații, fiind verbul de foc ce a luminat conștiințele și ne-a trasat drumul pe care trebuia să-l străbatem cu persuasiune, prin istorie. Procesul constituirii statului național unitar român a fost marcat de momente și evenimente istorice ce au prefigurat actul din anul de fericită amintire — 1918. Un astfel de moment l-a constituit și inaugurarea statuii lui Vasile Alecsandri din Iași, în anul 1906, ce a fost transformat într-o serbare a unității naționale, prin participarea, alături de românii din vechiul Regat și a reprezentanților populației românești din teritoriile aflate sub ocupație străină, făcîndu-se dovada, și pe această cale, că obiectivul primordial al națiunii rămînea lupta pentru desăvîrșirea Unirii.

La 22 august 1890, se stingea din viață la Mircești, Vasile Alecsandri, lăsînd posterității o operă literară durabilă, dublată de o intensă activitate politică, ce-l situează în șirul marilor bărbați care au contribuit la realizarea unității naționale[1]. Moartea poetului determină un grup de admiratori, al cărui mentor a fost junimistul Vasile Pogor, pe atunci primar al Iașului, să propună în ședința Consiliului primăriei, din 27 august 1890, imortalizarea amintirii poetului și omului politic, prin ridicarea unei statui, în fosta capitală a Moldovei. Propunerea a fost aprobată, deschizîndu-se o subscripție publică, în cadrul căreia primăria figura cu o contribuție de 1.000 lei[2].

În vederea rezolvării numeroaselor probleme ce le implica o astfel de inițiativă, la 24 septembrie 1890, au fost constituite două Comitete: unul pentru conducerea acțiunii pe plan național, avînd următorii membri: primarul Vasile Pogor, mitropolitul Moldovei și Sucevei Iosif Nainescu, prințul Grigore Sturdza, Grigore Cogălniceanu, Nicolae Culianu, Dimitrie Rosetti și lt. col. Constantin Langa; al doilea Comitet avea ca obiectiv strîngerea fondurilor, prin subscripție publică, fiind alcătuit în exclusivitate din femei: Casandra Donici, Ortansa Racoviță, Natalia Radovici, Smaranda Brânză, Aglaia Râșcanu, Maria Irimescu și prințesa Aglaia Moruzi[3]. Refuzînd să facă parte din Comitet, prințul Grigore

---

[1] Despre activitatea diplomatică și politică a lui Vasile Alecsandri, vezi . G. Bengescu, *Un poète diplomat roumain du XIX-siècle — Vasile Alecsandri,* în „Revue des deux mondes", t. LX, 1910, p. 638—670; L. Boicu, *Știri noi despre activitatea diplomatică a lui V. Alecsandri ca ministru de externe,* în *SCȘI,* fasc. 1—2, 1959, p. 195—200; Marta Anineanu, *Din activitatea diplomatică a lui V. Alecsandri. Corespondență inedită, 1859—1862,* în *SMIMd,* București, 1960, p. 257—272; George Macovescu, *Vasile Alecsandri diplomatul,* în *MI,* anul III, nr. 2, 1969, p. 6 și urm.; N. Corivan, *Vasile Alecsandri. 1821—1890,* în *Diplomați iluștri,* vol. II, București, 1970, p. 231—275; Dan Berindei, *Vasile Alecsandri diplomatul,* în „Studii", t. XXV, nr. 2, 1972, p. 257—264; Dumitru Vitcu, *Vasile Alecsandri,* în *Diplomații Unirii,* București, 1979, p. 40—83; Marta Anineanu, *Vasile Alecsandri susține alegerea domnului Unirii,* în *MI,* anul XVI, nr. 2, 1982, p. 24 și urm.

[2] Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 333, 1890, f. 1.

[3] *Ibidem,* f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sturdza, Ortansa Racoviță și prințesa Aglaia Moruzi, în locul acestora, Consiliul primăriei alege pe Eugenia Mavrocordat, Maria Catargi și Iancu Prăjescu [4].

Avînd aprobarea Ministerului de Interne, primăria a comandat Tipografiei Naționale din Iași [5], imprimarea unui număr de 1.000 liste de subscripție, sub forma unor circulare ce urmau să fie trimise tuturor primăriilor și președinților Comitetelor permanente județene din întreaga țară, cu solicitarea de a vota, din bugetul afectat pe anul 1891, o sumă ce rămînea la aprecierea acestora, pentru a se imortaliza amintirea lui Vasile Alecsandri „prin ridicarea unei statui de bronz în acest oraș, vechea capitală a Moldovei, unde poetul a cîntat cele dintîi doine, unde patriotul a lucrat pentru unirea țerilor surori și pentru dobîndirea libertăților cetățenești" [6]. Expediate în toată țara, circularele au înregistrat răspunsuri diferite din partea oficialităților județene în cauză. Majoritatea motivau lipsa de fonduri [7], sau, cum a fost cazul primăriilor din Roman și Bacău, care refuzau participarea financiară, anunțînd intenția de a ridica, în orașele în cauză, o statuie poetului [8]. În cursul anului 1890, doar Prefectura județului Tulcea și președinții Comitetelor permanente ale județelor Romanați și Botoșani au votat suma de 500 lei fiecare, pentru statuie, din bugetul anului 1891/1892 [9]. Demersurile au fost continuate, mai substanțială fiind contribuția cetățenilor prin listele de subscripție, acțiune desfășurată de membrele Comitetului. Astfel, Plasa Bahlui-Cîrligătura trimitea primăriei, la 14 februarie 1891, suma de 710 lei și 70 de bani, provenită de la 185 de persoane ; ofițerii Comandamentului Corpului 4 de Armată (serviciul de intendență), din Iași, expediau la 27 mai 1891, suma de 499 lei și 50 de bani, după listele de subscripție date de generalul Radovici [10]. Din lista de subscripție publică nr. 16, aparținînd Nataliei Radovici, soția generalului, rezultă că au contribuit financiar și soțiile consulilor Austro-Ungariei și Rusiei, cu 40 și respectiv 20 lei [11], Listele de subscripție publică cu numele cetățenilor participanți au fost publicate în Monitorul Primăriei Iași, cu mulțumirile ce se impuneau [12]. Pînă în vara anului 1897, era obținut un fond de 10.933 lei și 73 de bani [13], o sumă importantă, dar nu suficientă pentru a determina Comitetul să angajeze un sculptor care să realizeze statuia.

Decesul lui Iancu Prăjescu, numeroasele probleme ce trebuiau rezolvate impun Comitetului pentru ridicarea statuii, în ședința din 2 februarie 1899, să majoreze numărul membrilor la unsprezece. Au fost aleși : prefectul de județ C. Ivașcu, prefectul de poliție N. Cananău, noul primar al orașului, un delegat al Consiliului comunal al primăriei, în persoana lui Gh. Dimachi, generalul Leonida Iarca și Vasile Pogor, ca inițiator al întregii acțiuni [14]. În noua sa structură, Comitetul va depune eforturi privind contribuția primăriilor și Comitetelor permanente județene, care pînă în acel moment nu participaseră cu fonduri pentru statuie. Totodată, au fost făcute demersurile necesare pentru angajarea unui sculptor. Prietenia ce îl lega pe Vasile Pogor de sculptorul W. C. Hegel, profesor la Școala de belle-arte și meserii din București, îl determină pe artist să accepte propunerea făcută în numele Comitetului. La 7 mai 1900, într-o scrisoare adresată lui Vasile Pogor, Hegel sublinia : „mă voi putea însărcina de execuția monumentului poetului Vasile Alecsandri, identic cu acel a lui Miron Costin, cu prețul de 30.000 lei, în care intră piedestalul și temelia" [15]. Intervenția Comitetului

---

[4] Cf. scrisoarea din 29 septembrie 1890, adresată primarului, prin care Ortansa Racoviță refuza de a fi membră a Comitetului (*ibidem*, f. 23) și Procesul-verbal al Consiliului primăriei, din 19 octombrie același an (*ibidem*, f. 34).

[5] *Ibidem*, f. 7, 8.

[6] *Ibidem*, f. 26.

[7] *Ibidem*, f. 36, 45.

[8] *Ibidem*, f. 32, 33.

[9] *Ibidem*, f. 37, 44, 46.

[10] *Ibidem*, f. 51, 72.

[11] *Ibidem*, f. 238.

[12] *Ibidem*, f. 62.

[13] *Ibidem*, f. 259.

[14] *Ibidem*, f. 305.

[15] Scrisoarea sculptorului fiind în limba franceză, Vasile Pogor a prezentat Comitetului o traducere a acesteia (*Ibidem*, dosar 237, 1900, f. 2—2 verso).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a micșora costul statuii nu a dat rezultatul scontat, deoarece, așa cum îl informa Hegel pe Vasile Pogor, într-o nouă scrisoare, din 11 mai 1900, „îmi este imposibil de a micșora prețul pe care ți l-am arătat, fiindcă cheltuielile sunt enorme. Îmi va trebui un an și jumătate pentru a executa această lucrare“ [16].

Pentru a realiza suma solicitată, s-au făcut noi demersuri pe lîngă primăriile și Comitetele permanente județene, care nu participaseră pînă în acel moment cu fonduri, concomitent fiind trimise și liste de subscripție. La 29 august 1903, Comitetul constată cu satisfacție că exista un fond de 25.725 lei și 20 de bani, „sumă suficientă pentru a începe lucrările referitoare la comanda și executarea statuei“. Pentru completarea sumei pînă la 30.000 lei urmau să fie date spectacole de binefacere la Teatrul Național din Iași, intervenindu-se pe lîngă conducerea teatrelor din București, Craiova și alte localități, în același sens. Primăriile din București și Craiova erau solicitate pentru a contribui fiecare cu cîte 2.000 lei [17]. Fondul deținut de Comitet face posibilă chemarea lui Hegel la Iași pentru a încheia contractul și a stabili ultimile detalii cu privire la statuie. Le redăm în conformitate cu Procesul-verbal din 5 septembrie 1903, încheiat în prezența artistului și în baza căruia a fost realizat și un contract între cele două părți:

„1. Dl. W. C. Hegel se angajează să facă și să așeze statuia poetului Vasile Alecsandri în Piața Teatrului, la fațada dinspre strada Primăriei și Căpitan Păun, loc ales astăzi de comisiune în unire și cu Domnia-Sa.

Statuia și piedestalul vor avea aceeași înălțime ca aceea a lui Miron Costin [...]. Fondațiile vor avea o adîncime de patru metri. În cazul însă cînd din cauza terenului adîncimea fondațiilor va fi mai mare de patru metri atunci cheltuiala pentru plusul de săpături și construcții de la patru metri în jos, va fi în comptul Comisiunei.

2. Statuia va fi din bronz, iar piedestalul în piatră de Dobrogea. Statuia va cuprinde două basoreliefuri în bronz, iar la spate și în față va avea cîte o placă comemorativă în bronz.

3. Subiectele ce se vor încrusta în basoreliefuri se vor da de Comisiune, iar plăcile comemorative rămîn la chibzuința D-lui Hegel, afară de inscripțiunile ce se vor face pe dînsele, care se vor da de Comisiune.

4. Dl. Hegel va prezenta Comisiunii două machete, care va decide pe care dintre amîndouă le acceptă, cu modificările ce va propune“ [18].

Travaliul artistului pentru realizarea statuii a fost îngreuiat de multiplele obligații profesionale și, deși lucrează intens, abia la 31 mai 1904 [19], poate prezenta la Iași, Comitetului, conform contractului, două machete ale viitoarei statui și eșantioane din piatră de Dobrogea necesară pentru piedestal.

Comitetul, modificat în componență (decesul lui Grigore Cogălniceanu și Dimitrie Rosetti determină, la 11 martie 1905, alegerea profesorilor universitari A. D. Xenopol și P. Râșcanu), va intensifica pregătirile pentru inaugurare. După numeroase pertractări, Comitetul a luat o hotărîre definitivă în legătură cu așezarea statuii : în fața Teatrului Național, dar „pe locul unde stă actualmente — cum specifica Procesul-verbal al ședinței din 17 martie 1905 — statuia lui Gheorghe Asachi, care urmează a fi mutată în fața Școlii primare „Trei Erarhi“ [20]. Totodată, la propunerea noului Mitropolit al Moldovei și Sucevei Partenie Clinceni, Comitetul dispune „Așezarea unui act comemorativ în partea superioară a postamentului statuii“, act a cărui text a fost elaborat de profesorii universitari P. Râșcanu și Gh. Ghibănescu. Scris pe pergament, actul comemorativ [21] (conținea un scurt istoric al evenimentului) a fost reprodus în mai multe exemplare, ce au fost trimise unor personalități ale vremii și diverselor arhive și biblioteci din Regat, dar și „din țările locuite de români“ [22]. Dealtfel, în conștiința organi-

[16] Scrisoarea este în limba franceză (ibidem, f. 12—12 verso).
[17] *Ibidem*, f. 271.
[18] *Ibidem*, f. 285.
[19] *Ibidem*, f. 413.
[20] *Ibidem*, f. 515.
[21] *Ibidem*, f. 610.
[22] *Ibidem*, f. 521, 535. Dintre instituțiile care au primit actul comemorativ menționăm : Academia Română, Universitatea din București și Iași, Fundația

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zatorilor, serbarea se contura tot mai mult ca un eveniment ce depăşea cadrul local al Iaşului. În acelaşi sens, pleda, într-o scrisoare adresată Comitetului, din Bucureşti, Mitropolitul Partenie Clinceni[23], aflat în capitală ca invitat oficial cu prilejul zilei de 10 mai. Serbarea trebuia transformată într-un eveniment cu rezonanţe naţionale, la care să participe reprezentanţii întregii naţiuni, ca simbol al unităţii de neam. Spre realizarea acestui obiectiv au fost concentrate toate eforturile organizatorilor.

Deşi fixată iniţial pentru data de 22 mai şi apoi pentru 1 iulie 1905, serbarea a fost amînată din motive determinate de multitudinea problemelor de organizare : stabilirea numărului invitaţilor din Regat şi din celelalte provincii româneşti aflate sub ocupaţie străină, aşezarea participanţilor la festivitate[24] (în acest sens a fost elaborat un plan detaliat). Au fost tipărite 500 de invitaţii şi 700 de programe, privind desfăşurarea serbării[25]. Ziaristul ieşean Al. Mavrodi obţinea din partea primăriei aprobarea de a edita un număr jubiliar „Vasile Alecsandri", cuprinzînd „note biografice şi bucăţi din producţiunile literare ale poetului, articole şi versuri dedicate lui Vasile Alecsandri, programul serbării şi altă materie literară de ocazie", însoţite de ilustraţii[26]. A fost realizat şi un „Album Vasile Alecsandri", cu fotografii, iar Ştefan Goraş a editat un scurt istoric al statuii poetului, conţinînd „34 de clişee în zinc, reprezentînd întregul Comitet iniţiator şi executiv"[27]. Cu acelaşi prilej, tînărul poet Mihail Codreanu a tipărit, după propria-i mărturisire, „o odă festivală care să comemoreze şi să înalţe gloria nemuritorului scriitor, care odă să fie împărţită publicului"[28].

O problemă care a preocupat în mod deosebit Comitetul a fost realizarea unei medalii comemorative. Firma „Fraţii Şaraga" din Iaşi, prin librăriile „Moldova" şi „Autorii Români", şi-au disputat prioritatea pentru a emite medalia sub patronajul primăriei. Neînţelegerile dintre cele două librării, determinate de dorinţa fiecăreia de a obţine în exclusivitate emiterea medaliei[29], determină primăria, în vara anului 1906, să facă comandă pentru medalii lui N. Sternberg[30], proprietarul Stabilimentului de litografie şi gravură în metal din Iaşi. Cu diametrul de 55 mm, medalia avea pe avers efigia poetului cu legenda : „V. Alecsandri 1821—1890", iar pe revers, monumentul pe fundalul Teatrului Naţional sau bustul poetului, cu versul : „În cupa lui de aur El bea numai lumină — Carmen Sylva"[31]. Primăria a comandat un număr de 63 de medalii : una de

„Carol I", Comandamentul Regimentului 25 Vaslui, Arhivele Statului din Bucureşti şi Iaşi (*ibidem*, f. 677).

[23] *Ibidem*, f. 529—530.

[24] Numărul mare al participanţilor a impus organizatorilor elaborarea unui plan detaliat, privind dispunerea acestora în Piaţa Teatrului Naţional, obiectiv realizat de Vasile Negruţ (*ibidem*, f. 611, 678).

[25] *Ibidem*, f. 681.

[26] Cf. scrisoarea lui Al. Mavrodi, din 17 mai 1905, adresată primarului, prin care solicita editarea unui număr jubiliar „pe hîrtie velină" (*ibidem*, f. 532).

[27] *Ibidem*, f. 577. Vezi şi scrisoarea lui St. Goraş, către primarul Gh. Lascăr, din 17 aprilie 1906 (*ibidem*, f. 580).

[28] Cf. scrisoarea din 26 septembrie 1906, a poetului Mihail Codreanu, către primar (*ibidem*, f. 586).

[29] Detaliile referitoare la medaliile emise de Firma „Fraţii Şaraga". *ibidem*, dosar 389, 1905, f. 1—101), au constituit obiectul atenţiei noastre într-un articol de sine stătător, ce urmează a fi publicat.

[30] Vezi scrisoarea lui N. Sternberg, din 6 iunie 1906, către primarul Gh. Lascăr (*ibidem*, dosar 237, 1900, f. 611—611 verso).

[31] Dintr-o circulară a primăriei, din septembrie 1906, rezultă că versul citat aparţine reginei Elisabeta (*ibidem*, dosar 389, 1905, f. 101), aşa cum, dealtfel, a fost imprimat şi pe medalii. Redacţia ziarului „Liberalul" îşi informa cititorii că în 1883, Vasile Alecsandri, în semn de gratitudine pentru regină, care i-a tradus în limba germană mai multe poezii, a scris acesteia, într-un album, dedicaţia : „Ca tămîia la altaruri, ca dorinţele la stele, / Lîngă tronul Carmen-Sylvei mergeţi versurile mele. / *În cupa Ei de aur Ea bea numai lumină* (s. n.) / Şi pentru a Sale buze în veci e cupa plină", Vezi „Liberalul", Iaşi, anul VII, nr. 182, din 17 octombrie 1906, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aur, 12 de argint și 50 de bronz platinat[32]. Concomitent cu această medalie oficială, au mai circulat medalia librăriei „Moldova" [33] și cea emisă de librăria „Autorii Români". Aceasta din urmă în două emisiuni : pe avers cu statuia sau cu bustul poetului, iar pe revers, renunțîndu-se la legenda inițială[34], a fost adoptat pentru ambele emisiuni, versul lui Carmen Sylva. Aceeași firmă, la solicitarea unui cerc de adoratori și vechi prieteni ai poetului, a emis o medalie de formă rombică, cu diametrul de 27 mm, avînd pe avers bustul poetului înconjurat de o cunună de lauri, iar pe revers o liră cu legenda : „În amintirea ridicării statuei lui V. Alecsandri. Iași—1905" [35].

După lungi amînări, în ședința din 17 septembrie 1906, prezidată de primarul Gh. Lascăr, Comitetul fixează ca dată definitivă a serbării, ziua de 15 octombrie[36]. În baza listelor întocmite în prealabil, au fost expediate invitațiile. Simpla enumerare a acestora constituie dovada evidentă și peremptorie a caracterului național al serbării. Din vechiul Regat au fost invitați : președintele Academiti Române, rectorii Universităților din București și Iași, deputați, senatori, președinții Curților de Apel, reprezentanții principalelor organe de presă din București („Adevărul", „Dimineața", „Universul", „Voința Națională", „Țara") și Iași („Evenimentul" și „Ecoul Moldovei"), președinții Comitetelor teatrale, directorii de licee, școlile primare de fete și băieți din Iași, școlile normale, comerciale, secundare și profesionale, seminarii pedagogice, licee din întreaga țară, reprezentanții Cultelor : episcopul de Huși, al Noului Severin (Rîmnicul Vîlcea), al Dunării de Jos (Galați), arhiepiscopul și mitropolitul Ungro-Valahiei. Personalități dintre cele mai de seamă ale vieții politice, științifice și culturale ale țării au fost invitate pentru a participa la acest eveniment : N. Iorga, D. Onciul, S. Mehedinți, Al. Philippide, M. Sadoveanu, Al. Vlahuță, St. O. Iosif, G. Coșbuc, I. Slavici, P. S. Aurelian, Elena Văcărescu, Th. Burada, Aglae Pruteanu, Elena Sevastos, Emil Gîrleanu, Haralamb Lecca, Duiliu Zamfirescu, Romulus Scriban. Comuna Mircești era reprezentată printr-o delegație condusă de primar. Au fost invitate Paulina Alecsandri (soția poetului) și Maria G. Bogdan (fiica poetului).

O atenție deosebită a fost acordată românilor din provinciile aflate sub stăpînire străină. Din Transilvania și Banat au fost invitați : Iosif Vulcan și reprezentanți ai redacțiilor revistelor „Familia", „Gazeta Transilvaniei", „Tribuna Poporului" (Arad), „Libertatea" (Orăștie), „Plugarul Român" (Timișoara), „Orizontul" (Cluj). Din Bucovina : dr. Ioan de Repta, arhimandrit și mitropolit al Cernăuților, Simion Florea Marian, precum și reprezentanți ai ziarelor „Apărarea Națională", „Voința Poporului", „Glasul Bucovinei", „Candela" (Cernăuți) și ai unor organizații și societăți culturale. Din teritoriul din stînga Prutului, redacția ziarului din Chișinău, „Basarabia".

Au fost invitați reprezentanți ai societăților studențești românești din centrele universitare apusese : Societatea de lectură „Andrei Șaguna" și „Petru Maior" (Budapesta), Societatea academică „România Jună" (Viena), Societatea studenților români din Zürich, Rumänischer Akademischer Verein (Berlin), Société des étudiants roumains (Paris)[37].

Invitații similare au fost adresate reprezentanților austro-ungar, francez, german, otoman și rus, acreditați în România.

[32] Din Procesul-verbal încheiat de primarul Gh. Lascăr, la 16 septembrie 1906, rezultă că cele 63 de medalii comandate au costat 1.187 lei (Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 389, 1905, f. 93). Conform unui „Tablou cu medaliile Vasile Alecsandri ce s-au împărțit", elaborat de Primăria Iași, pînă la 3 decembrie 1906, au fost expediate un număr de 50 de medalii. Printre beneficiari menționăm : regina Elisabeta (aur), principesa Maria, primul ministru, ministrul de externe, ministrul de justiție, Academia Română (argint), membrii Comitetului de organizare, Paulina Alecsandri, soția poetului, și fiica acestora, Maria, căsătorită Bogdan (bronz patinat). *Ibidem*, dosar 237, 1900, f. 785.

[33] *Ibidem*, dosar 389, 1905, f. 30—31.

[34] *Ibidem*, f. 34, 63 verso.

[35] *Ibidem*, f. 68 verso.

[36] *Ibidem*, dosar 237, 1900, f. 581.

[37] *Ibidem*, f. 615—621.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu toţi invitaţii au reuşit să participe la serbarea naţională din Iaşi, afirmaţie valabilă în special pentru românii din teritoriile aflate sub ocupaţie străină, unde autorităţile, intuind scopul urmărit de români prin inaugurarea statuii, au interzis, sub diverse motive, eliberarea paşapoartelor. Măsura, brutală şi jandarmerească, specifică tuturor opresorilor de popoare, nu a intimidat, dimpotrivă, s-a constituit într-o veritabilă acţiune de solidaritate cu fraţii din vechiul Regat, exprimată prin intermediul telegramelor, făcîndu-se dovada şi pe această cale, că împotriva situaţiei vremelnice, românii erau un singur popor şi o singură Ţară. Ca o sentinţă istorică sînt cuvintele exprimate de redacţia ziarului „Basarabia", în telegrama din 14 octombrie 1906, adresată preşedintelui Comitetului pentru ridicarea statuii : „Despărţiţi de voi prin evenimentele istorice, vrem să fim măcar sufleteşte alături la serbarea lui Alecsandri, marele poet naţional al nostru. Deie Domnul părinţilor noştri, ca în curînd, să putem serba laolaltă asemenea clipe înălţătoare"[38]. Aceleaşi gînduri erau exprimate în scrisoarea Societăţii de lectură „Petru Maior"[39] din Budapesta şi de preşedintele Reuniunii române de cîntări şi muzică, din Lugoj, dr. George Dobrin[40].

Telegrame de solidaritate cu serbarea naţională din Iaşi au sosit din întregul Regat. Semnificative sînt gîndurile transmise de foştii combatanţi din războiul pentru independenţă, membrii ai Societăţii veteranilor „Coroana de oţel", din Bucureşti : „nu vom uita niciodată focul sacru pe care bardul, prin cîntările-i patriotice, l-a sădit în inimile ostaşilor români, cu ocazia războiului pentru independenţă"[41]. În semn de omagiu suprem, Consiliul general al judeţului Covurlui, convocat în ziua serbării în sesiune ordinară, la propunerea prefectului „a ridicat şedinţa, în semn de respect pentru memoria marelui poet al *neamului României*"[42] (s.n.).

Cu gîndul la o Românie unită în hotarele sale etnice, participanţii la serbare au sosit la Iaşi, începînd cu ziua de 14 octombrie 1906. Momentul cel mai înălţător l-a constituit sosireea celei mai impunătoare delegaţii a românilor din Bucovina lui Ştefan cel Mare ; erau 300 de intelectuali şi „oameni din popor", în frumoase costume naţionale, care au produs un adevărat entuziasm[43]. Au fost întîmpinaţi din gara Paşcani de membrii Societăţii studenţeşti „Unirea" din Iaşi, care le-au oferit „o ramură de stejar aurită, ca simbol al Bucovinei, ruptă din stejarul lui Traian", avînd o panglică tricoloră cu inscripţia : „Fraţilor bucovineni — studenţii ieşeni. 1906"[44]. Pînă în gara Iaşi, s-au intonat cîntece patriotice, unde li s-a făcut o primire triumfală de către populaţia oraşului, de Comitetul de organizare şi autorităţi.

Conform programului[45], serbarea a început în ziua de 15 octombrie 1906, ora 8 dimineaţa. În prezenţa miilor de participanţi aflaţi în Piaţa Teatrului Naţional, a fost dezvelită statuia poetului, în vreme ce fanfara Regimentului 13 „Ştefan cel Mare" intona imnul naţional. Corul mitropolitan a interpretat cîntecul „Gintei latine", pe versurile lui Vasile Alecsandri[46]. Au urmat discursurile, printre care şi al delegaţilor „din Ţările româneşti în afară de Regat"[47], din care

---

[38] *Ibidem*, f. 656.

[39] *Ibidem*, f. 713.

[40] *Ibidem*, f. 633.

[41] *Ibidem*, f. 649.

[42] *Ibidem*, f. 646.

[43] Cf. telegrama din Cernăuţi, adresată primarului Iaşului, Gh. Lascăr, din 13 octombrie 1906 (*ibidem*, f. 635). Alte surse apreciază că delegaţia bucovinenilor era alcătuită din 360 de membri (vezi „Ecoul Moldovei", Iaşi, anul XV, nr. 7, din 22 octombrie 1906, p. 2).

[44] Arh. St. Iaşi, fond Rectorat, dosar 4, 1904, f. 41. Vezi şi raportul Societăţii studenţeşti „Unirea", din 10 noiembrie 1906, adresat Rectorului Universităţii din Iaşi (Ibidem, dosar 3, 1906—1907, f. 260).

[45] Cf. „Programul desvălirei statuei lui Vasile Alecsandri, în ziua de 15 Octombrie 1906, în Iaşi" (*Ibidem*, dosar 3, 1906—1907, f. 83—83 verso).

[46] „Ecoul Moldovei", Iaşi, anul XV, nr. 6, din 1 octombrie 1906, p. 3.

[47] Arh. St. Iaşi, fond Rectorat, dosar 3, 1906—1907, f. 83. Din motive lesne de înţeles, presa vremii nu reproduce nici un discurs al românilor din teritoriile aflate sub ocupaţie străină şi nici nu-i nominalizează. Presa ieşeană menţionează,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu au lipsit, cu toată prezenţa consulilor străini invitaţi la serbare, printre care şi cei ai Austro-Ungariei şi Rusiei, aluziile la situaţia politică existentă şi hotărîrea poporului român de a-şi desăvîrşi unitatea naţională. A. D. Xenopol deschide serbarea naţională, în numele Comitetului de organizare. Mai menţionăm discursurile lui I. Kalinderu (preşedintele Academiei Române), N. Iorga (reprezentantul Universităţii din Bucureşti), M. Vlădescu (ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice), Gr. Buţureanu (reprezentantul Corpului didactic primar şi secundar), D. S. Ionescu (delegat al muncitorilor de la Corporaţia „Artelor grafice"), C. Nottara (reprezentantul Teatrului Naţional din Bucureşti), M. Codreanu (reprezentantul presei)[48]. Semnificativ, prin implicaţiile sale naţionale, a fost discursul lui Neculai Gane (reprezentantul oamenilor de litere din Iaşi) : „Iar vouă fraţilor bucovineni, care ne-aţi făcut cinstea să veniţi la desvălirea statuii marelui nostru poet, care este şi al vostru, vă zicem cu inima plină de dragoste : Bine aţi venit în patria mumă ! Priviţi cu smerenie această măreaţă figură, care simbolizează toate dorinţele şi speranţele neamului nostru şi duceţi la întoarcere, în căminele voastre, o amintire neştearsă de iubirea frăţească ce aţi întîlnit aicea"[49].

În final a fost recitată „Oda" închinată poetului, pe versurile lui Mihail Codreanu, iar corul Şcolii primare din satul Osoi, comuna Tomeşti, judeţul Iaşi, a cîntat „Hora Daciei" şi „Pe-al nostru steag". Solemnitatea s-a încheiat prin depunerea de coroane şi prin defilarea celor 39 de şcoli şi licee din întreaga ţară şi a tuturor Corporaţiilor muncitoreşti din Iaşi.

Serbarea s-a încheiat cu un frumos banchet, oferit în seara aceleiaşi zile, delegaţiilor româneşti din teritoriile aflate sub ocupaţie străină. Cu acest prilej, s-au purtat ample discuţii privind viitorul neamului românesc, pe care istoria, acest judecător inexorabil şi drept, avea să-l consfinţească prin jertfa şi voinţa întregului popor român, realizatorul Marii Uniri.

---

doar, printre cele 15 discursuri, şi pe cele „a doi bucovineni" („Ecoul Moldovei", Iaşi, anul XV, nr. 7, din 22 octombrie 1906, p. 2).

[48] „Liberalul", Iaşi, anul VII, nr. 182, din 17 octombrie 1906, p. 1—3 ; „Ecoul Moldovei", Iaşi, anul XV, nr. 7, din 22 octombrie 1906, p. 2.

[49] „Ecoul Moldovei", Iaşi, anul XV, nr. 8, din 5 noiembrie 1906, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUŢII ALE STUDENŢILOR ROMÂNI LA MAREA UNIRE (1916—1918)

DE

CONSTANTIN I. STAN

Intrarea României în război de partea Puterilor Antantei era aşteptată cu multă nerăbdare de întregul popor român, inclusiv de studenţi. În apelul „Societăţii generale a tuturor studenţilor români", lansat cu ocazia convocării Congresului studenţesc, în iulie 1916, se sublinia necesitatea înfăptuirii unităţii politice şi sufleteşti a tuturor românilor [1]. La acest for, care şi-a desfăşurat lucrările în august 1916, au participat reprezentanţi ai tineretului universitar din toate teritoriile locuite de români. La finele dezbaterilor, Vasile Lucaciu a propus o moţiune, care exprima hotărîrea tuturor românilor de a înfăptui cît mai curînd şi cu orice jertfe idealul reîntregirii naţionale [2]. Tot acum, studentul bucureştean Constantin Simu afirma într-o scrisoare adresată profesorului Nicolae Iorga, că se impune cu necesitate înfăptuirea unirii depline deoarece „sîntem cu tot sufletul alături de ceilalţi prin sînge, prin tradiţii şi prin interese". Ei erau hotărîţi să facă orice sacrificiu, pentru a realiza „o imperioasă necesitate: luarea Ardealului" [3].

Odată cu mobilizarea armatei române, survenită la 14/27 august 1916, numeroşi studenţi din Iaşi şi Bucureşti au fost înrolaţi. Studentul medicinist bucureştean Ion T. Niculescu, de pildă, a servit ca medic la spitalele militare din Odobeşti şi Focşani, iar din ianuarie 1917 pînă în martie 1918 la cel din Odessa [4]. Colegul lui de la Facultatea de matematică, Dan Barbilian, viitorul mare poet Ion Barbu, a urmat în 1916 cursurile Şcolii militare de ofiţeri în rezervă de geniu la Huşi, fiind repartizat la o unitate de pontoneri, cu gradul de plutonier T.R. La rîndul său, dramaturgul şi omul de teatru Victor Ion Popa şi-a întrerupt cursurile Conservatorului de artă dramatică din Iaşi, pe care le frecventa în paralel cu cele ale facultăţii de drept, urmînd apoi şcoala de ofiţeri în rezervă. După absolvirea şcolii, în 1917, a fost repartizat la Regimentul 12 infanterie cu gradul de sublocotenent [5].

Vestea intrării României în război a fost primită cu o imensă bucurie de românii aflaţi la studii în străinătate. Studentul Pompiliu Păltînea prezenta această stare de spirit într-o scrisoare trimisă din Paris, redacţiei ziarului „Viitorul" din Bucureşti. El preciza, că tinerimea română îşi manifestă satisfacţia pentru intrarea armatei române în acţiune alături de aliaţii occidentali, căci în felul acesta „România va elibera aşadar martirii din Transilvania şi îşi va mări forţele sale materiale". În final, semnatarul mesajului reafirma hotărîrea studenţimii române din capitala Franţei de a merge „să lupte inspirînd eroism solda-

---

[1] Biblioteca Academiei R. S. România, Secţia Manuscrise, Corespondenţă Nicolae Iorga (în continuare se va cita B.A.R.S.R., Secţia Mss., Coresp. N. Iorga), vol. 262/1916—1917, f. 161.

[2] Titu Georgescu, *Academia şi Universitatea în slujba înfăptuirii unităţii naţionale-statale a românilor*, în *RdI*, tom. 36, nr. 12/1983, p. 1182.

[3] B.A.R.S.R., Secţia Mss., Coresp. N. Iorga, vol. 261/1916, f. 121.

[4] Ion T. Niculescu, *Maeştri, prieteni, contemporani. Corespondenţă. Memorial*, Selecţie şi prezentare: Ştefan T. Niculescu, Bucureşti, 1982, p. 13—14.

[5] Cf. Th. Vârgolici, *Scriitorii clasici şi armata română*, Bucureşti, 1986, p. 393—394.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţilor francezi, camarazi ai universităţii căreia îi aduc omagii"[6]. În armata franceză se aflau deja tineri universitari români încă din 1914. Dimitrie Cantacuzino, cel mai tînăr caporal din tot regimentul, a luptat cu eroism alături de alţi patru studenţi români. Pentru faptele sale de arme a fost decorat cu „Noua cruce de război franceză". Dragostea de ţară, dorinţa fierbinte de a contribui efectiv la lupta pentru întregirea neamului îl fac pe tînărul gradat să năzuiască spre visul lui Icar, căci declara: „tare aş vrea să pot zbura ca un vultur în patria mea şi sub cutele steagului tricolor să trec Carpaţii", pentru a contribui la înfăptuirea Marii Uniri, „ideal atît de drept şi de scump fiecărui român". Din păcate, Dimitrie Cantacuzino nu şi-a mai văzut visul împlinit, căci la 9 mai 1915, el a căzut eroic în cursul atacului de la Ouvreges Blans din Artois[7]. La rîndul ei, studenta româncă din Paris, Natalia Miliţa Geormăneanu a intrat voluntară în Regimentul 110 artilerie grea „Cherbourg". Pentru faptele sale de vitejie, arătate la Monastir (Iugoslavia de azi), i s-a acordat gradul de sublocotenent adjutant şi a fost decorată cu Legiunea de Onoare în grad de cavaler[8].

Trupele române au pătruns vertiginos în teritoriul transilvan. La scurtă vreme, Braşovul a fost eliberat. Aflat în Viena, la studii, Lucian Blaga nota cu nemărginită satisfacţie şi emoţie în jurnalul său: „Braşovul căzuse, cetatea copilăriei şi adolescenţei mele era acum românească (...). Vedeam dorobanţii plimbîndu-se prin Piaţa Sfatului, pe sub Tîmpa, pe Romuri — (...). Lacrimile îmi creşteau în gene ca un rod tainic al întregii mele fiinţe. Ce putere le-ar fi putut opri!"[9].

Intrarea trupelor române în Transilvania a implicat însă importante pierderi în oameni: morţi, răniţi, dispăruţi. Pentru sprijinirea răniţilor, studentele bucureştene au creat *Comitetul studentelor pentru ajutorarea răniţilor*, condus de profesorul Ştefan Cihoski de la Academia de înalte studii comerciale. Acest comitet şi-a propus şi realizat strîngerea de ajutoare constînd în alimente, medicamente, îmbrăcăminte, lenjerie, bandaje pentru răniţi[10].

Bucuria victoriilor pe cîmpul de luptă a fost urmată de tristeţea retragerii în faţa unui inamic superior numeric şi în armament. Situaţia universităţii bucureştene s-a agravat după ocuparea capitalei de Puterile Centrale. Mulţi studenţi şi profesori s-au refugiat în Moldova zonă rămasă neocupată. Cursurile au fost întrerupte pînă în anul 1918. Ocupanţii au trecut la instalarea în universitate a Statului Major german din România, provocîndu-se importante pagube[11].

În Moldova, situaţia era deosebit de grea datorită suprapopulării regiunii. Bîntuiau epidemiile, foametea. Totuşi, în fiecare duminică se ţineau conferinţe în aula universităţii ieşene, iar fondurile strînse erau destinate ajutorării răniţilor. În colţul de ţară liber s-au retras şi numeroşi studenţi ardeleni şi bucovineni. Lascăr Lutiţia, fost student la Universitatea din Cernăuţi a intrat voluntar în armata română, fiind repartizat la Regimentul 8 artilerie, urmînd apoi şcoala de ofiţeri în rezervă[12]. În pofida greutăţilor, încrederea în victoria finală rămînea neatinsă. Studentul Gheorghe Titică-Argeş scria la 1 ianuarie 1917 lui N. Iorga că „îndată ce lumina va apărea toţi demonii întunericului vor pieri ca fumul, iar cei ce au trăit o viaţă de robi ai acelei împărăţii se vor dezvolta în linişte", în-

[6] „Viitorul", IX, nr. 3065, din 20 august 1916; vezi şi Maria Totu, *Pe frontul de vest în sprijinul cauzei naţionale româneşti*, în *60 de ani de la făurirea statului naţional unitar român*, Bucureşti, 1978, p. 133—134.

[7] Vezi Caporal Dimitrie Cantacuzino, *Sufletul românesc pe frontul francez*, Bucureşti, 1922, p. 5—10; 25—26.

[8] Cf. Vasile Alexandrescu, Grigore Alexandrescu, *Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz. Pe aici nu se trece!*, în „Flacăra", XXXVI, nr. 1673, din 10 iulie 1987, p. 7.

[9] Lucian Blaga, *Hronicul şi cîntecul vîrstelor*. Ediţie îngrijită de George Ivaşcu, Bucureşti, 1965, p. 179. Tot din capitala dublei monarhii, studenta româncă Tereza Colben din Transilvania dădea informaţii armatei române privind structura, destinaţia, efectivele unor unităţi militare din Viena. După doi ani de intensă activitate a fost descoperită şi condamnată la moarte de autorităţile habsburgice. (vezi Vasile şi Grigore Alexandrescu, *loc. cit.* p. 7).

[10] „Universul", XXXIV, nr. 290, din 30 august 1916.

[11] Eufrosina Popescu, *Din istoricul Universităţii din Bucureşti în timpul paţiei germane (1916—1918)*, în *AUB*, istorie, XII, nr. 30/1963, p. 131.

[12] B.A.R.S.R., Secţia Mss., Coresp. N. Iorga, vol. 261/1916, f. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făptuindu-se astfel dezideratul de veacuri al întregului popor, pe care „sîngele strămoşilor şi-au rezervat în trecerea secolelor de suferinţă", acela al reunificării politice depline[13].

O neobosită activitate au desfăşurat şi studenţii români aflaţi în Rusia. În martie 1917, la Kiev, s-a creat un cerc al studenţilor moldoveni, care înscria în program „lupta pentru autonomia Basarabiei, învăţămînt şi serviciu religios în limba poporului", drepturi şi libertăţi democratice, reforma agrară şi altele[14]. Ei au făcut o primire deosebită Misiunii patriotice româneşti, care a poposit în Kiev, în drum spre S.U.A. Aici, locotenentul Vasile Stoica şi-a regăsit numeroşi membri ai *Societăţii Petru Maior* din Budapesta: Emil Ţeposu, Matei Sofonea, practic „întreg comitetul de conducere din anul prezidenţiei mele". Şedinţa a fost, preciza V. Stoica, „de prietenie caldă, de entuziasm hotărît, de planuri, de spovedanii, dar mai presus de toate, de intensă şi neînfrîntă conştiinţă românească"[15]. O serie de studenţi ardeleni şi bucovineni au făcut parte din primul batalion de voluntari, care a plecat din Kiev în seara zilei de 3 iunie 1917. Trenul a poposit în Chişinău, unde a fost întîmpinat extrem de călduros. În numele studenţilor români din Odessa a vorbit tînărul Cazacliu[16]. În după amiaza zilei de 7 iunie, primul batalion de voluntari a fost în Iaşi. Atmosfera era sărbătorească. Populaţia Iaşului i-a făcut o primire deosebită, sufletul acestei acţiuni fiind studenţii. Ulterior au sosit şi alte unităţi de voluntari. Primele două batalioane au participat la luptele de la Mărăşeşti. Universitatea din Iaşi le-a acordat ajutoare materiale, le-a asigurat locuri în cămine şi cantine. Numeroşi studenţi voluntari, aflaţi în „capitala provizorie a României" şi-au exprimat dorinţa de a se înscrie la cursurile Universităţii după terminarea războiului. Numai din divizia 12, 33 de ofiţeri şi cadeţi au adresat asemenea cereri[17]. Tinerilor solicitanţi li s-au satisfăcut doleanţele, studiile făcute în Austro-Ungaria au fost echivalate, dîndu-le astfel posibilitatea să le continue în perioada postbelică[18].

La marile bătălii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz au luptat şi studenţi. Victor Ion Popa s-a acoperit de glorie alături de ostaşii pe care-i conducea în memorabila bătălie de la Mărăşeşti, după care a participat la ofensiva din preajma Sovejei şi la dîrza rezistenţă de la Oituz, în care a căzut grav rănit[19].

Strălucitele izbînzi din vara anului 1917 nu au putut fi valorificate datorită retragerii Rusiei din război, în urma victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. Rămasă singură în faţa unui inamic copleşitor, lipsită de sprijinul aliaţilor, România a fost nevoită să semneze armistiţiul de la Focşani şi să înceapă tratativele de pace. Situaţia studenţilor era deosebit de grea datorită sporirii preţurilor la produsele alimentare, îmbrăcăminte, încălţăminte. Unul dintre aceştia, Teodor Mărculescu înfăţişa condiţiile grele de trai într-un mesaj adresat în noiembrie 1917 lui N. Iorga. El îi solicita profesorului sprijin în obţinerea unui serviciu pentru a se putea întreţine[20].

În noile condiţii, guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu a demisionat, pentru a nu se compromite în ochii maselor şi la 29 ianuarie/10 februarie 1918 a fost înlocuit cu un cabinet condus de generalul Alexandru Averescu, care a fost ne-

---

13 *Ibidem*, vol. 266/1917, f. 4—5.

14 Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei cu România. Studiu şi documente*, Bucureşti, 1929, p. 13.

15 Vasile Stoica, *O şedinţă a Societăţii „Petru Maior" în Darniţa*, în „Almanahul Societăţii Academice „Petru Maior", 1918—1928", Cluj, 1929, p. 76.

16 Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieţii, vol. IV. In Basarabia revoluţionară (1917—1918). Amintiri* (mss.), f. 301. Lucrarea ne-a fost pusă la dispoziţie de fiul autorului, Octavian O. Ghibu, căruia îi aducem sincere mulţumiri şi pe această cale).

17 Arhivele Statului Iaşi, fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iaşi, Rectorat (în continuare se va cita Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" Rectorat), dos. 4/1918, f. 59.

18 *Ibidem*, dos. 1/1918, f. 136; Eugenia Rodica Anghel, *Rolul Universităţii ieşene la lupta pentru desăvîrşirea Unirii*, în *RA*, an LV, vol. XL, supliment, 1979, p. 243.

19 Th. Vârgolici, *op. cit.*, p. 399.

20 B.A.R.S.R., Secţia Mss., Coresp. N. Iorga, vol. 267—268/1917, f. 297—298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voit să încheie tratatul preliminar de pace. Presiunile Puterilor Centrale creşteau, ele solicitînd, tot mai insistent semnarea păcii. În acest scop a fost adus la putere Alexandru Marghiloman, şeful Partidului Conservator, care la 6/19 martie 1918 a depus jurămîntul în faţa suveranului.

În pline tratative cu Qvadrupla alianţă, la 27 martie 1918 s-a realizat unirea Basarabiei cu România, în urma hotărîrii Sfatului Ţării din această veche provincie românească. În telegrama adresată cu acest prilej, Universitatea din Bucureşti a salutat cu respect decizia patriotică a organului reprezentativ al populaţiei basarabene, „urînd ca unirea cu patria mamă să le aducă fraţilor basarabeni, fericirea şi prosperitatea mult aşteptată". Mesajul exprima, totodată, speranţa ca acest eveniment „să grăbească sosirea ceasului cînd poporul român întreg se va putea bucura de viaţa liberă la care îi dau dreptul secolii de suferinţă ce a îndurat"[21]. La 30 martie 1918, au avut loc în Iaşi serbările unirii, la care au participat mii de locuitori. La una dintre acestea, organizată la Universitate, profesorul Petru Poni a adresat felicitări luptătorilor pentru unitate naţională, exprimîndu-şi speranţa că acest act va fi însoţit de progrese economice, sociale şi culturale[22]. În aceeaşi zi, rectorul Universităţii, profesorul N. Leon a adresat o telegramă preşedintelui Sfatului Ţării, în care transmitea călduroase urări pentru măreţul act săvîrşit spre reîntregirea neamului, asigurîndu-l că va depune „toată munca şi inima caldă spre a cimenta această legătură"[23].

La 24 aprilie/7 mai 1918, guvernul Marghiloman a fost nevoit să semneze pacea de la Bucureşti care afecta integritatea României, înfeudînd-o economic şi politic Puterilor Centrale. Lupta pentru independenţă naţională a fost continuată însă de studenţii români aflaţi în străinătate. Decanul Facultăţii de drept de la Universitatea din Paris a hotărît înscrierea în tabloul de onoare al facultăţii alături de numele camarazilor francezi şi numele studenţilor români căzuţi pe cîmpul de luptă. Aici s-a constituit o bibliotecă, care cuprindea articole şi broşuri tratînd despre studenţii parizieni, care şi-au jertfit viaţa pentru cauza aliaţilor. Erau expuse fotografii, biografii şi alte acte ce au aparţinut celor dispăruţi[24]. La rîndul său, studentul Petru Borteş a lansat un apel către prizonierii români aflaţi în Italia, cu prilejul unei cuvîntări în San Gabriele di Baricele, la 12 septembrie 1918. Vorbitorul a chemat pe toţi românii din Italia la lupta pentru eliberarea fraţilor „care gem şi aşteaptă de la noi mîntuirea". El stăruia pentru realizarea unităţii de acţiune a românilor : „Fraţilor ! Acum trebuie să ne unim unul cu altul, cu toţii să ne scăpăm odată de asupritorii noştri". Autorul apelului vedea în realizarea acestei unităţi de acţiune, cheia înfăptuirii aspiraţiilor poporului român, căci „numai uniţi putem apăra drepturile noastre, numai uniţi putem merge cu paşi repezi pe calea progresului şi a civilizaţiei"[25].

Profunde agitaţii s-au manifestat şi în rîndurile studenţilor români din Austro-Ungaria. În Cluj s-au adunat tot mai mulţi universitari români. Unii erau invalizi, alţii foşti prizonieri reîntorşi din Rusia. Au fost organizate numeroase consfătuiri studenţeşti în locuinţele locotenenţilor Utala şi Tripa. Într-una din acestea s-a hotărît trimiterea la 15 octombrie 1918 a unei delegaţii la Budapesta formată din dr. Utala, dr. Triff, Rusu Simion, Gheorghe Mureşan şi Chirileanu, pentru a lua legătura cu Alexandru Vaida Voevod. Acesta din urmă i-a asigurat că le va susţine interesele şi i-a rugat să ţină legătura cu el. Delegaţia studenţilor clujeni a intrat în contact şi cu studenţimea română din Budapesta, purtînd convorbiri cu studenţii Steer Ioan, Gheorghe Păcurar, Eugen Nicoară, Dumitru Antal. Grupaţi în Societatea „Petru Maior" studenţii au organizat o serie de întruniri. În şedinţa din 22 octombrie 1918 a fost redactat un manifest, care pre-

---

21 Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Bucureşti, 1983, p. 570.

22 *Idem*, *Viaţa politică în România 1918—1921*, ed. a II-a, Bucureşti, 1976, p. 15—16.

23 Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza", Rectorat, dos. 2/1918, f. 64. Telegrama nr. 79 din 30 martie 1918, semnată de N. Leon către preşedintele Sfatului Ţării din Chişinău.

24 *Ibidem*, f. 60.

25 Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia (în continuare se va cita Arh. Muz. Unirii), fond Unirea, mss. nr. 4941, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciza că „ceasul eliberării, ceasul mult dorit a sosit". Astfel se înlătura „o sclavie de o mie de ani". Documentul exprima, de asemenea, dorinţa tineretului studios ardelean de a trăi liber, afirmînd : „Între noi şi vechii stăpînitori rupem orice formă comună de vieţuire, declarîndu-ne în masă cu toţii că ne considerăm dezrobiţi, dobîndind drept de liberă dispunere asupra sorţii noastre ca popor. 2) Că prin aceasta vrem să ne unim cu toţii cu cei care sînt de un neam şi de o limbă cu noi ; 3) Că toţi sîntem de un gînd şi acei care lucrăm în contra noastră ne sînt străini şi duşmani"[26]. Întrunirile, manifestele, precipitarea evenimentelor au creat o adîncă frămîntare în rîndurile studenţilor români şi de alte naţionalităţi. Unul dintre aceştia, Emil Pop preciza : „Printre noi, studenţii români, slovaci, sîrbi şi croaţi se dezbătea din ce în ce mai tare şi mai cu aprindere principiul mesianic : al dreptului popoarelor la autodeterminare. Vînam cu patimă orice zvon care prevestea împlinirea visurilor noastre şi îl comentam cu urale şi lacrimi"[27]. Studenţii români din Budapesta au recunoscut într-un apel competenţa Consiliului Naţional Român Central creat în capitala Ungariei la 23—24 octombrie, arătînd că el reprezintă „unicul organ îndreptăţit să cîrmuiască soarta naţiunii române" şi se pun în serviciul lui, hotărîţi să aducă orice sacrificiu pentru binele neamului. Cu acest prilej, ei au adresat o înflăcărată chemare tinerimii române de a da tot sprijinul noului organism politic[28]. Tot acum, la 18/31 octombrie 1918, studenţimea română din Oradea a elaborat o declaraţie semnată de 18 persoane. Semnatarii documentului se angajau să se supună dispoziţiilor Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român din Transilvania. Ei insistau pentru grabnica întrunire a Adunării Naţionale. Autorii declaraţiei erau solidari cu comitetul studenţilor români din Budapesta, cereau redactarea unui ziar cotidian. rugau Comitetul Executiv al P.N.R. din Transilvania să intre imediat în legătură cu Consiliul Naţional Român din Paris. Ei declarau că sînt uniţi „cu fraţii noştri din Bucovina şi vrem ca soarta lor să fie strîns legată de a noastră"[29].

La 28 octombrie/10 noiembrie a fost creat la Cluj, *Senatul Naţional Român*, în urma adunării de la căminul muncitorilor. Ilie Dăianu, alături de 50—60 de studenţi au scos un stindard tricolor, simbolul unităţii naţionale, dintr-un cotlon al bisericii. Steagul a fost preluat de un tînăr medicinist urmat de un grup de studenţi şi dus la căminul muncitoresc. Cu această ocazie a fost ales *Senatul Naţional Român*, care avea sediul la Banca „Economul" din Cluj. El cuprindea 100 de persoane, jumătate civili, jumătate militari. Senatul era condus de un Comitet executiv compus din 13 membri în frunte cu dr. Amos Frîncu. Din comitet făcea parte şi reprezentantul studenţilor, Emil Dandea[30].

În noile împrejurări s-a trecut la constituirea consiliilor naţionale locale în întreaga Transilvanie. Numeroşi studenţi au fost trimişi ca emisari pentru organizarea acestor consilii. Studenţii Chirileanu, Dumitraş şi Ursache au mers cu profesorul Haţieganu la Gherla şi Dej. D. Antal a poposit în Reghin, iar Ion Chinezu a plecat spre Tîrgu Mureş. Înfăţişînd aceste momente, studentul Antal scria peste ani că a ajuns la Reghin, i-a găsit pe români deja organizaţi datorită îndrumărilor primite de la ziarul *Românul* din Arad. A hotărît totuşi ca a doua zi, 7 noiembrie, fiind zi de tîrg, să convoace o adunare „pentru a lămuri pe participanţi de ceea ce aveau să facă". Locuitorii oraşului şi satelor din împrejurimi

---

[26] Dumitru Antal, *Societatea „Petru Maior" în ultimul an de funcţionare de la Budapesta*, în „Almanahul Societăţii „Petru Maior"... p. 81—83.

[27] Emil Pop, *Suflet şi adevăr*, în Constantin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, 1978, p. 29—30.

[28] Nicolae Cordoş, Eugenia Glodariu, *Aspecte ale activităţii studenţimii române din monarhia austro-ungară pentru realizarea unităţii naţionale (1900—1918)*, în „Ziridava", VI/1976, p. 239.

[29] Ioan Popovici ş.a., *1918. Bihorul în epopeea Unirii. Documente*, Oradea, 1978, p. 115—116, doc. nr. 27 ; vezi şi Viorel Faur, Ioan Popovici, *Societatea culturală Dacia Traiană a studenţilor români din Bihor (1918—1919)*, în „Crisia", X/1980, p. 496.

[30] Arh. Muz. Unirii, fond Unirea, mss. 4951, f. 1 ; B.A.R.S.R., Secţia Mss., Arh. Valeriu Branişte, mapa VI/1, imprimate 9 ; Ilie Dăianu, *Toamna clujeană*, în C. Dumitrescu, op. cit., p. 181 ; Daniela Comşa, Radu Ardevan, *Senatul Naţional Român din Ardeal*, în *AMN*, XX/1983, p. 653—657, anexele I—III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au participat în număr mare, plini de însufleţire, angajîndu-se să treacă imediat la alcătuirea sfaturilor şi gărzilor[31]. La rîndul său, studentul Ion Chinezu, a luat parte la adunarea de constituire a Consiliului Naţional Român din Sîntana de Mureş în ziua de 17 noiembrie 1918, fiind ales în funcţia de secretar[32].

Aceste acţiuni erau necesare deoarece la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, cînd trupele franceze forţau Dunărea a fost decretată remobilizarea armatei române. Cu acest prilej, suveranul a adresat un apel soldaţilor, chemîndu-i la lupta pentru a izgoni „vrăjmaşul cotropitor din ţară şi a înfăptui visul vostru de atîtea veacuri : Unirea tuturor românilor pentru care în anii 1916—1917 aţi luptat cu atîta vitejie [...], fraţii voştri din Bucovina şi Ardeal vă cheamă pentru această ultimă luptă, ca prin avîntul vostru să le aduceţi eliberarea de sub jugul străin"[33]. Studenţii mobilizaţi, care au pierdut 2—3 ani de studii au cerut rectorului universităţii ieşene prin numeroase petiţii să nu mai fie mobilizaţi şi să fie reprimiţi la cursuri[34]. Avînd în vedere numeroasele solicitări, Senatul Universităţii din Iaşi a hotărît la 31 octombrie 1918 să intervină pe lîngă Preşedinţia Consiliului de Miniştri pentru a mijloci ca toţi studenţii înscrişi la universitatea ieşeană, care fac parte din cadrele rezervei, indiferent de unitatea în care figurează să fie consideraţi ca mobilizaţi pe loc[35]. Cereri similare au adresat Senatului Universităţii, studenţii bucureşteni, care serveau sub drapel. Ei solicitau ca pe diplomă să fie specificat cu roşu „A fost mobilizat", sperînd să aibă în felul acesta priorităţi la încadrare[36].

În aceste momente de efervescenţă revoluţionară a avut loc în Iaşi, la 22 octombrie/4 noiembrie 1918 o mare întrunire studenţească, unde s-a hotărît desemnarea unui comitet reprezentînd studenţii din toate colţurile provinciilor istorice româneşti, care avea în frunte pe Grigore T. Popa. Moţiunea votată cu această ocazie cerea „unirea politică naţională a tuturor românilor într-un singur stat independent". Studenţii au invitat la această manifestaţie pe oamenii de cultură, profesori, institutori, învăţători, preoţi, „pe toţi românii de convingere [...], care au plîns şi plîng pentru morţii, pentru idealul aşa de frumos recunoscut azi, să desăvîrşească opera pentru care atîta sînge s-a vărsat", să participe la amplele acţiuni pe care le proiectau. Autorii moţiunii cereau cu glas tare împlinirea voinţei neamului românesc : unirea completă, unirea tuturor românilor. Întrunirea s-a încheiat cu un miting, unde au vorbit reprezentanţi ai tineretului studios din Moldova, Transilvania, Basarabia, Bucovina şi Muntenia, adică provinciile istorice româneşti[37].

La rîndul lor, studenţii bucureşteni au adresat un apel la începutul lunii noiembrie 1918, în care chemau întregul popor român la lupta pentru înfăptuirea „celui mai sfînt din visurile neamului : unirea tuturor românilor"[38]. În acelaşi timp, ei au pregătit întîmpinarea trupelor franceze în Bucureşti, aflate sub comanda generalului Berthelot. O delegaţie studenţească a mers la Ministerul Afacerilor Externe cu scopul de a lua legătura cu autorităţile guvernamentale. Tot-

---

31 Cf. Maria Şara, Leon Mircea, *Documente şi mărturii privind Unirea Transilvaniei cu România — 1 Decembrie 1918 în zona Reghinului*, în „Marisia", VIII/1978, p. 369.

32 Ioan Silviu Nistor, *Contribuţii mureşene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981, p. 174, doc. XVIII.

33 „Monitorul Oficial", partea I, nr. 176, din 28 octombrie/1 noiembrie 1918 ; Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni şi păreri personale din timpul războiului României*, vol. II, Bucureşti 1921, p. 624—625 ; vezi detalii la Constantin I. Stan, *Reluarea luptei de către armata română octombrie-noiembrie 1918*, în „Apulum", XXIII/1986, p. 347—358.

34 Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" — Rectorat, dos. 3/1918, f. 16, 126—130.

35 *Ibidem*, dos. 7/1918, vol. I, f. 110. Adresa nr. 524 a Senatului Universităţii din 31 octombrie 1918 către Preşedinţia Consiliului de Miniştri.

36 „Izbînda", I, nr. 2, din 30 octombrie 1918 ; Silvia Ioanid, *Contribuţia Universităţilor din Iaşi şi Bucureşti la unirea Transilvaniei cu România*, în „A.U.B."-Istorie, an XVIII, nr. 1/1969, p. 65.

37 Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" — Rectorat, dos. 7/1918, f. 75.

38 „Universul", XXXVI, nr. 4, din 4 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

odată, a fost creat un comitet de acţiune din care făceau parte studenţi ai facultăţilor de ştiinţe, drept, farmacie, medicină, teologie, drumuri şi poduri. Preşedinte al acestui organism a fost ales studentul Luciu Stănculescu [39].

Aceste pregătiri nu au fost zadarnice deoarece trupele aliate au fost primite cu entuziasm. Cu acest prilej, o delegaţie de profesori în frunte cu prorectorul Universităţii din Bucureşti, Ioan Bogdan a înmînat comandantului unităţilor Antantei un mesaj către Franţa şi aliaţi [40]. La 26 octombrie, colegiul universităţii ieşene a propus alegerea unei comisii însărcinate cu redactarea unei adrese de recunoştinţă aliaţilor, faţă de sprijinul acordat. Comisia a fost alcătuită din profesorii N. Leon, rectorul, O. Bagdazar şi D. Mezincescu. În numele acestei comisii, rectorul N. Leon s-a prezentat la miniştrii puterilor antantiste acreditaţi în România adresîndu-le călduroase felicitări ca urmare a victoriilor pe cîmpul de luptă şi mulţumiri pentru „marele ajutor dat în înfăptuirea idealului naţional" [41].

Aniversarea a 317 ani de la moartea lui Mihai Viteazul a prilejuit studenţimii române exprimarea din nou a dorinţei de unitate naţională. La Bucureşti, studenţii au organizat o grandioasă manifestaţie. După un scurt serviciu religios, cei prezenţi s-au îndreptat spre statuia primului realizator al unirii tuturor românilor, unde a avut loc o adunare comemorativă. Din partea cadrelor didactice a vorbit profesorul Bogdan Duică, în timp ce doctorandul Vasile Haneş şi Dimitrie Dimăncescu au reprezentat studenţii. Vorbitorii au evidenţiat semnificaţia istorică majoră a unirii din 1600, arătînd că acum este un nou prilej pentru înfăptuirea unităţii naţionale depline [42].

Festivităţile găzduite de Iaşi şi dedicate comemorării marelui voevod s-au desfăşurat în ziua de 8 noiembrie. Dimineaţa a avut loc un *Te Deum* în catedrala mitropolitană, fiind prezenţi oameni politici, militari români, diplomaţi străini, reprezentanţi ai refugiaţilor ardeleni şi bucovineni, numeroşi studenţi. În după amiaza aceleiaşi zile, festivităţile au continuat în sala Teatrului Naţional. Vorbitorii, profesorul Alexandru Lapedatu, dr. Nicolae Bălan, episcopul bucovinean, Bodnărescu, delegatul Bucovinei şi generalul Petala au prezentat personalitatea marelui voievod. Celebra actriţă Marioara Ventura a recitat versuri cu conţinut naţional, iar un cor a intonat cîntece patriotice. În aula Universităţii, N. Iorga a conferenţiat despre *Politica lui Mihai Viteazul. Originile şi însemnătatea ei actuală* în prezenţa membrilor guvernului, a corpului diplomatic, studenţilor şi profesorilor universitari, reprezentanţi ai publicului [43].

În paralel au fost intensificate legăturile cu românii din Bucovina. La 15/28 noiembrie 1918, Adunarea Naţională întrunită la Cernăuţi a proclamat unirea Bucovinei cu România. Acest eveniment a fost salutat de întregul popor român, inclusiv de studenţi. Universitatea din Iaşi a trimis o scrisoare de felicitare lui Iancu Flondor, preşedintele Consiliului Naţional Român şi al Adunării Naţionale, în care era prezentată bucuria nemărginită faţă de proclamarea „Unirii Bucovinei cu ţara mamă, reconstituind astfel patria lui Ştefan cel Mare" [44]. În răspunsul său, I. Flondor mulţumea „onoratului corp al profesorilor, falnicului şi vechiului centru de cultură moldovenească", pentru urările adresate, reafirmînd dorinţa fierbinte „să trăiască, să crească şi să înflorească scumpa noastră patrie mamă" [45].

La 11 noiembrie 1918, din iniţiativa profesorilor universitari ieşeni A. D. Xenopol şi Xenofon C. Gheorghiu s-a hotărît sărbătorirea „eroului de la Mără-

---

[39] Constantin I. Stan, *Contribuţii ale studenţilor Universităţii din Bucureşti la Unirea Transilvaniei cu România (1914—1918)*, în *60 de ani de la făurirea statului naţional unitar...*, p. 149.

[40] „Steagul", IV, nr. 187, din 27 noiembrie 1918; „Îndreptarea", I, nr. 171, din 21 noiembrie 1918.

[41] Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" — Rectorat, dos. 7/1918, vol. 8, f. 5.

[42] „Izbînda" I, nr. 12, din 9 noiembrie 1918.

[43] Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" — Rectorat, dos. 3/1918, f. 74—75; Aurel Loghin, *Iaşii şi marea Unire din 1918*, în „A.S.U. Iaşi" — Istorie, tom. XXIV/1978, p. 64.

[44] Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" — Rectorat, dos. 1/1918, f. 277.

[45] *Ibidem*, f. 278. Telegrama nr. 990 din 28 decembrie 1918 semnată Iancu Flondor către rectorul Universităţii „Al. I. Cuza", N. Leon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

șești", generalul Eremia Grigorescu, remiterea acestuia a sabiei de onoare și a unui album comemorativ [46].

În paralel, studenții din România au întărit legăturile cu românii transilvăneni, cu colegii lor din Cluj, Budapesta și Viena. Aici evenimentele se precipitau, iar în tumultul revoluționar tineretul studios se afla în primele rînduri. La o întrunire a studențimii române din Cluj, care a avut loc la 13/26 noiembrie 1918 s-a hotărît redactarea unei cuvîntări de către Emil Dandea. Ea reafirma atașamentul deplin la „deciziunile mărețe ce se vor lua din partea Comitetului Național în marea și istorica Adunare a neamului din falnica Alba Iulie". Totodată, cuvîntarea exprima încrederea deplină a studenților ardeleni în viitorul luminos al patriei reîntregite. Extaziați „de atîta beție de fericire", românii privesc „cerul limpede, curat ca lacrima", scuturînd acum „cătușele greoaie ale unei tiranii seculare" [47].

La 17/20 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central a convocat, pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, în Alba Iulia, o mare adunare a națiunii române din Transilvania. Alegerea orașului Alba Iulia a fost determinată de faptul că el avea o tradiție istorică deosebită, căci pe aceste locuri, la 1 noiembrie 1599, Mihai Viteazul a intrat triumfal, unind Transilvania cu Țara Românească. Tot aici, Horea a fost închis și tras pe roată împreună cu Cloșca. În această zi a fost lansat un apel care preciza : „Istoria ne chiamă la fapte. Mersul irezistibil al civilizației omenești a scos și neamul românesc din întunericul istoriei la lumina conștiinței de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte și vrem să trăim alături de celelalte națiuni ale lumii, liberi și independenți". Era vorba de exprimarea dorinței unanime a românilor de a-și realiza reîntregirea națională, visul de veacuri al generațiilor de înaintași. Adunarea a fost fixată pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Ea urma să fie aleasă prin vot universal, numărînd 1228 delegați, reprezentînd toate clasele, categoriile și păturile sociale românești din Transilvania [48]. Printre delegați se aflau 24 de reprezentanți ai tineretului studios Sabin Mănuilă, Eugen Sava, din partea Societății „Petru Maior" din Budapesta ; Ludovic Totu, Ștefan Gherman, reprezentînd studențimea română din Viena ; Nicolae Voicu și Virgil Solomon erau delegați ai Societății „România Jună", în timp ce Vizantea Murgu și Ștefan Bormuz veneau din partea școlii superioare de silvicultură din Schmnitz (azi Banska-Stravnica, în R. S. Cehoslovacia). Universitarii români din Cluj erau reprezentați de Emil Dandea și Virgil Marin. Georgeta Popovici și Veturia Lecuția erau delegatele studentelor române din Budapesta. Din partea studenților de la Academia de drept din Oradea au sosit la Alba Iulia : Nerva A. Jercan și Nerva Traian Cosma, iar Societatea tinerimii studioase din Lugoj a trimis pe Vasile Marcu, Victor Ioviță. Ștefan Miu și Emil Petrovici veneau din partea Institutului greco-ortodox din Arad. Facultatea de teologie din Sibiu delega pe Laurențiu Maximilian și Romulus Șt. Itu, iar Societatea teologilor din Blaj pe Octavian Hodârnău și Ion Pintea [49].

Printre cei peste 100 000 de români adunați în cetatea „de jertfă și slavă a neamului românesc" se aflau numeroși studenți. Martor al acestor clipe istorice, în care cei prezenți au aclamat „pentru vecie" unirea Transilvaniei cu România, Emil Pop relata peste ani : „Armata, decorată cu cocarde în culori naționale, cu panglici roșu-galben-albastru la umăr, alcătuiește un cordon de două rînduri pe drumul ce duce la cetate [...]. Țăranii români în pănură albă, avînd arma cu baioneta pe umăr, apoi moții munților cu pene de vultur în pălării stau de gardă și mențin o astfel de ordine cu care și Budapesta s-ar putea mîndri. Cîntecele nu vor să înceteze (...). Minerii din Ocna Mureșului vin cu fanfara. În noroi pînă

[46] *Ibidem*, f. 76 ; B.A.R.S.R., — Secția Mss., Coresp. N. Iorga, vol. 271/1917 —1918, f. 533.

[47] Emil Dandea, *Mișcări studențești din anul 1918*, în „Almanahul Societății „Petru Maior"...", p. 85—87 ; *Marea Unire a românilor în izvoare narative*. Ediție, studiu introductiv și note Stelian Neagoe, București, 1984, p. 737—738.

[48] „Telegraful român", LXVI, nr. 122, ediție specială din 7/20 noiembrie 1918 ; *1918 la români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe 1916—1918*, vol. II, București, 1983, p. 1226—1227, doc. 412.

[49] N. Cordoș, E. Glodariu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 239—240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la glesne urcă spre deal, spre poiana cetăţii, multe mii de oameni"[50]. La rîndul său, D. Antal scria, în memoriile sale, plin de emoţie şi satisfacţie: „Fericirea era atît de mare, încît simţeam că-mi sare inima parcă n-ar mai fi putut să se oprească"[51].

Vestea realizării Marii Uniri a pătruns în toate colţurile ţării. Un student din comuna moldovenească Marginea scria în acele momente profesorului N. Iorga, înfăţişînd cu deosebită sinceritate fericirea lor fără hotare: „Am plîns cu toţii de bucurie cînd am desfăşurat scumpul nostru tricolor, fără teamă de spînzurătorile şi baionetele austriece şi am îmbrăţişat pe primii grăniceri"[52]. Tot acum, Universitatea din Iaşi a adresat o telegramă Consiliului Dirigent, în care exprima, în numele profesorilor universitari, „sentimentele lor de dragoste frăţească şi de adîncă admiraţie pentru energia cu care aţi ştiut să luptaţi şi să învingeţi în lupta cu duşmanii seculari", subliniind în final „neîntrecuta însemnătate" a actului proclamat „pentru totdeauna în cetatea lui Mihai Viteazul"[53]. La rîndul ei, Universitatea din Bucureşti exprima satisfacţia şi adeziunea corpului profesoral la hotărîrea unanimă a Marii Adunări de la Alba Iulia. Moţiunea trimisă afirma că unirea Transilvaniei cu România era rezultatul unui proces istoric obiectiv[54].

Sărbători închinate Marii Uniri au avut loc pe tot cuprinsul patriei. La Iaşi, în ziua de 25 noiembrie 1918 (stil vechi) s-a desfăşurat în sala Teatrului Naţional o impresionantă adunare la care au participat numeroşi locuitori ai bătrînei urbe, inclusiv studenţi. Cu acest prilej, profesorul Iorga a reliefat că ideea unităţii naţionale s-a impus ca un imperativ categoric. Făurirea statului naţional unitar a fost rezultatul luptei generaţiilor de înaintaşi, cei care „din neam în neam au muncit şi au suferit pentru că eram români şi pentru a rămînea români". Ideea Daciei romane ne-a călăuzit prin secole rezistenţa în faţa invadatorilor veniţi să ne cotropească pămîntul străbun. Ea număra „600 de ani împliniţi de la începutul ei, ci de la cea dintîi faptă politică pe care a realizat-o". Această idee s-a împlinit în toamna anului cînd s-a realizat deplina unitate naţională[55]. După miting, în Piaţa Unirii, s-a încins tradiţionala Horă a Unirii a cărei configuraţie întruchipa hotarele României întregite. Prezentînd aceste momente de aleasă vibraţie patriotică, ziarul ieşean *Opinia* scria: „Iaşii a îmbrăcat ieri haina de sărbătoare pentru a proslăvi marele act al Unirii". În jurul statuii lui Al. I. Cuza, mulţimea a salutat realizarea „acelei Dacii la care au visat înaintaşii noştri[56]".

La rîndul lor, studenţii bucureşteni au organizat ample acţiuni. Ei au făcut o caldă primire delegaţiei ardelene venită în capitală să aducă actul unirii, în primele zile ale lunii decembrie 1918. La statuia lui Mihai Viteazul, simbolul unităţii tuturor românilor a avut loc o grandioasă manifestaţie. Din partea studenţilor a vorbit Vasile Haneş, care a exprimat în cuvinte emoţionante bucuria desăvîrşirii unităţii naţionale, angajîndu-se în numele studenţimii să păstreze şi să apere Unirea: *„În numele tineretului universitar salut solia Ardealului, izvorul naţionalităţii, al graiului strămoşesc şi al ideii de unire şi frăţie. Jurăm că vom lucra la înălţarea neamului unit cu fraţii noştri din Ardeal"*[57]. După întrunire, demonstranţii s-au întors în Piaţa Palatului, unde într-un entuziasm de nedescris

---

[50] Emil Pop, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 42—43.

[51] Cf. Ştefan Pascu, *Făurirea statului naţional unitar român*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 193.

[52] B.A.R.S.R. — Secţia Mss., Coresp. N. Iorga, vol. 278/1918, f. 219—221.

[53] Arh. St. Iaşi, fond Univ. „Al. I. Cuza" — Rectorat, dos. 2/1918, f. 313; vezi şi Ioan Căpreanu, *Iaşii în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, în vol. *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, Iaşi, 1985, p. 136—137.

[54] „Biserica şi şcoala", XLIII, nr. 8 din 12 februarie/2 martie 1919.

[55] Nicolae Liu, *Ideea Daciei romane şi înfăptuirea statului naţional unitar la Nicolae Iorga*, în *RdI*, tom. 38, nr. 12/1985, p. 1160.

[56] Gh. Buzatu, A. Kareţchi, D. Vitcu (coord.), *Aspecte ale luptei pentru unitate naţională: Iaşi 1600—1859—1918*, Iaşi, 1983, p. 323.

[57] Constantin I. Stan, *Contribuţii studenţeşti la Marea Unire din 1918. V. În momentele istorice ale înfăptuirii marelui ideal naţional*, în „Viaţa studenţească", XXVI, nr. 47, din 23 noiembrie 1983, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a încins o imensă horă. Era hora frăţiei şi unităţii naţionale[58]. Studenţii universitari bucureşteni au organizat, de asemenea, în sala „Fundaţiei Universitare Carol I" o mare festivitate la care au participat pe lîngă profesorii universitari Ioan Bogdan, Gheorghe Ţiţeica, Constantin Rădulescu Motru, Gheorghe Bogdan Duică şi un mare număr de studenţi. Au fost prezenţi cu acest prilej studenţii ardeleni Vasile Popovici, Gheorghe Puşcariu şi Andrei Oţetea, studenţii bucovineni : P. Tulpaş, Ştefan Chiroş, studenţii macedoneni, D. Genea şi Th. Nume. Vorbitorii : profesorii universitari Ioan Bogdan şi Gh. Ţiţeica, precum şi studenţii Aurel Danielevici, D. Puşcariu, D. Ciuncu şi D. Zenea au reliefat semnificaţia majoră a Marii Uniri, angajîndu-se să o menţină şi să o întărească[59]. Studenţii bucureşteni s-au solidarizat, totodată, în aprilie 1919, cu memoriul semnat de profesorii Ion Atanasiu, rectorul Universităţii, Ovid Densuşianu, Simion C. Mândrescu şi Gheorghe Ţiţeica, prin care condamnau atitudinea ostilă a autorităţilor ungureşti în Transilvania, care nu respectau dreptul la autodeterminare a populaţiei româneşti[60]. La rîndul ei, studenţimea clujeană a adoptat o rezoluţie în cadrul adunării din 30 mai 1919. Rezoluţia protesta cu vehemenţă împotriva încercărilor maghiare de a ciunti Banatul şi Crişana. Documentul argumenta că unirea acestor provincii cu România este întemeiată pe indivizibilitatea istorică, etnică, strategică, geografică şi economică a actualelor provincii locuite în majoritate de români, pe hotărîrea istorică de la Alba Iulia şi pe tratatul încheiat de România cu Antanta. Înfăptuirea României întregite avea, de asemenea la bază adeziunea totală a tuturor românilor, decişi „să menţină cu orice jertfă integritatea României Mari cu frontierele la Dunăre şi Tisa". Studenţii erau hotărîţi să lupte cu arma în mînă, creînd legiuni de voluntari „pentru a revendica pămîntul sfînt al Banatului şi Crişanei"[61].

Ataşamentul deplin al studenţimii ieşene faţă de actele plebiscitare din primăvara şi toamna anului 1918 este reflectat şi de telegrama trimisă de Centrul Studenţesc Iaşi pe adresa primului Parlament al României întregite. Documentul urează tuturor reprezentanţilor din vechiul regat şi din celelalte provincii româneşti ca „în inimile lor să se reverse deplin duhul dragostei de neam şi al curăţeniei gîndurilor, iar activitatea pe care o vor desfăşura să fie răsplătită de sporul binefăcător"[62].

Prin realizarea statului unitar român era încununată lupta de veacuri a poporului român pentru independenţă şi unitate naţională. În această grandioasă epopee, studenţii au adus o contribuţie importantă, aflîndu-se în primele rînduri ale marelui front al întregului popor român. Prin mitinguri, întruniri, manifeste ei au susţinut cu tărie cauza unităţii româneşti încă din primii ani ai afirmării lor pe arena vieţii sociale. Mulţi dintre ei s-au înrolat în armată la intrarea României în război pentru eliberarea şi unirea pămînturilor străbune cu patria mamă. O parte din aceşti eroi ai reîntregirii naţionale şi-au sacrificat viaţa pentru împlinirea nobilului ideal. Acţiunile studenţeşti au fost rezultatul firesc al colaborării strînse cu profesorii, cu colegii de la centrele universitare din ţară şi de peste hotare. Ele au un profund caracter patriotic, fiind un exemplu viu pentru generaţiile viitoare.

---

58 „Universul", XXXVI, nr. 35, din 4 decembrie 1918.

59 Constantin I. Stan, *Contribuţii ale studenţilor Universităţii din Bucureşti la Unirea Transilvaniei cu România (1914—1918)*, în *loc. cit.*, p. 152.

60 „Românimea", II, nr. 117, din 2/16 aprilie 1919.

61 B.A. — R.S.R., Secţia Mss., Coresp. N. Iorga, vol. 283/1919, f. 156.

62 „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 1, şedinţa din 20 noiembrie 1919, p. 5 ; vezi şi Constantin I. Stan, *Consacrarea Unirii Transilvaniei cu România în primul parlament al României întregite*, în „Apulum", XX/1982, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE PRIVIND ADEZIUNEA SAŞILOR LA ACTUL DIN 1 DECEMBRIE 1918, OGLINDITE ÎN PRESA GERMANĂ DIN TRANSILVANIA

DE

MONICA VLAICU şi GERNOT NUSSBÄCHER

Pentru a prezenta atitudinea presei săseşti faţă de unirea Transilvaniei cu România, este bine să aruncăm mai întîi o scurtă privire asupra ziarelor politice săseşti din anul 1918 [1].

Veteranul presei săseşti era „Kronstädter Zeitung" de la Braşov, care se afla în al 82-lea an de apariţie, începînd din 1837, mai întîi sub titlul „Siebenbürger Wochenblatt". Redactor conducător al ziarului era dr. Artur Polonyi, redactor responsabil, Ludwig Fischer.

Principalul ziar săsesc era „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" de la Sibiu, aflat în anul 45 de apariţie, începînd cu 1874. Redactor principal a fost Emil Neugeboren, deputat în parlamentul Ungariei, iar redactor responsabil, dr. Hans Otto Roth.

La Sighişoara apărea „Schässburger Zeitung für sächsisch-deutsche Politik und Volkswohlfahrt" în anul 47, socotit de la prima apariţie a lui „Schässburger Anzeiger" din 1872. Redactorul ziarului a fost Fritz Albert.

„Mediascher Wochenblatt" care a apărut la Mediaş între 1892—1918, în ultimul an sub redacţia lui G. Schuster, îşi schimbă titlul în 1919 în Mediascher Zeitung für sächsisch-deutsche Volkspolitik".

La Reghin s-a publicat între anii 1893—1920 „Sächsisch-Reener Wochenblatt", în ultimii ani de apariţie sub redacţia lui Fr. Zikeli.

La Bistriţa, unde tradiţia periodicelor politice este mai veche, apărea în anul 1918 în al şaselea an „Bistritzer Deutsche Zeitung", unificat în 1916 şi cu „Bistritzer Wochenschrift", întemeiat în 1872.

La Agnita, „Agnethler Wochenblatt" (1909—1920) sub redacţia lui Friedrich Rosler se afla în al nouălea an de apariţie.

Cel mai tînăr ziar a fost „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost" (1914—1919), editat la Sibiu de Rudolf Brandsch, deputat în parlamentul Ungariei. Ziarul, scos după transformarea săptămînalului „Deutsche Bürgerzeitung" (1908—1914) se socotea în anul 11 de apariţie, redactor fiind Oskar Krämer.

Rezumînd, deci, în anul 1918, presa politică săsească se compunea din trei cotidiene, din care două la Sibiu, unul la Braşov, şi cinci ziare săptămînale la Sighişoara, Mediaş, Reghin, Bistriţa şi Agnita.

Problema adeziunii saşilor la unirea Transilvaniei cu România o vom prezenta în principal după ziarele „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" şi „Kronstädter Zeitung", relevînd numai aspectele esenţiale. Prezentarea ştirilor din „Kronstädter Zeitung" formînd obiectul unei lucrări separate, nu ne vom referi la ele în con-

---

[1] cf. Emil Sigerus, *Die deutsche periodische Literatur Siebenbürgens 1778 bis 1. Septembrie 1925*. Sonderabdruck aus den Mitteilungen zur Kenntnis des Deutschtums in Grossrumänien (Deutsche Pol. Hefte), Sibiu, 1925, 8 p. ; cf. şi : *Publicaţiile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste)*, tom. III, Catalog alfabetic : 1919—1924, Bucureşti, 1987, p. 14, nr. 28 (Agnethler Wochenblatt) ; p. 82, nr. 250 (Bistritzer Deutsche Zeitung) ; p. 538, nr. 1763 (Kronstädter Zeitung) ; p. 589, nr. 1929 (Mediascher Zeitung) ; p. 834, nr. 2620 (Sächsisch Regener Wochenblatt) ; p. 845, nr. 2655 (Schässburger Zeitung) ; p. 867, nr. 2725 (Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost) ; p. 868, nr. 2726 (Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tinuare decît în note, pentru a nu ajunge la repetări. Intenția noastră nu este descrierea sau analiza evenimentelor ca atare, ci înfățișarea modului cum ele au fost reflectate în presa de limbă germană din Transilvania.

De la bun început putem afirma că ziarele săsești au acordat o atenție cuvenită problemelor referitoare la români, inspirîndu-se de multe ori din ziarele românești — „Telegraful Român" de la Sibiu și „Gazeta Transilvaniei" de la Brașov. Astfel, ziarele săsești căutau să-și țină cititorii la curent cu evoluția evenimentelor politice, contribuind la formarea opiniei publice.

Începem prezentarea știrilor cu reacțiile presei săsești la manifestul imperial din 16 octombrie 1918, care prevedea transformarea Austro-Ungariei într-un stat federal.

Ambele ziare — „Siebenbürgisch-Deutsches Tegeblatt" și „Kronstädter Zeitung" — publică relatări ample despre declarația deputatului român în parlamentul Ungariei, dr. Alexandru Vaida-Voevod, din 17 octombrie, prin care românii contestă competența parlamentului ungar privind problemele lor, care trebuie rezolvate de o adunare națională românească [2].

Începînd cu 26 octombrie, ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" deschide o rubrică proprie problemelor legate de transformarea Ungariei. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" preia din „Telegraful Român" un articol privind schimbările preconizate în Ungaria acuzînd nedreptățile din ultimii ani față de români [3].

Cele două ziare relatează în mod detailat despre poziția Partidului Național Român în problema națională [4].

La 29 octombrie 1918 a avut loc la Sibiu ședința Comitetului Contral săsesc lărgit, la care președintele dr. Carl Wolff și-a depus funcția, în locul lui fiind ales dr. Adolf Schullerus [5]

Ziarele comunică apoi știrea despre audiența la arhiducele Iosif, a lui Alexandru Vaida, unde acesta a reafirmat dreptul de autodeterminare a națiunii române, asupra destinelor căreia va hotărî adunarea națională română [6].

Știrea privind constituirea la 30 octombrie a Consiliului Național Român format din reprezentanți ai P.N.R. și P.S.D. este publicată în ambele ziare principale săsești [7]. De asemenea, ele relatează despre constituirea Consiliului național român al comitatului Brașov la 1 noiembrie [8].

Un comentariu al ziarului „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" despre „problema Transilvaniei" arată că „azi nu este vorba numai de statul român / România veche, n.n. /, ci de întreaga națiune română, ca factor important pentru organizarea politică a bazinului Dunării. Dacă principiile lui Wilson nu sînt cuvinte goale, dreptul la autodeterminare nu poate fi refuzat națiunii române".

Același ziar informează și despre formarea Legiunii Române la Sibiu [9].

Ambele ziare publică nota guvernului Statelor Unite ale Americii către România, în care se arată că: „simpatizînd cu ideea de unitate națională și cu dorințele românilor din toate regiunile, guvernul Statelor Unite nu va întîrzia să facă uz, la momentul potrivit, de influența sa, pentru ca drepturile legitime politice și teritoriale ale poporului român să fie dobîndite și să fie asigurate împotriva oricărui atac din afară" [10].

În articolul „Concordia" („Eintracht") de Ernest Jekelius, publicat în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" din 10 noiembrie se arată că „ideea minunată despre dezvoltarea liberă a fiecărui popor este în acest sens o legătură nouă, puternică între națiunile conlocuitoare" [11].

---

[2] Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt (în continuare: S.D.T.), nr. 13684 din 14 oct. 1918, nr. 13685 din 20 oct. 1918 și Kronstädter- Zeitung (în continuare: K.Z.) nr. 246 din 22 oct. 1918.

[3] S.D.T. nr. 13690 din 26 oct. 1918.

[4] S.D.T. nr. 13691 din 27 oct. 1918 și K.Z. nr. 253 din 30 oct. 1918.

[5] S.D.T. nr. 13693 din 30 oct. 1918 și K.Z. nr. 254 din 31 oct. 1918.

[6] S.D.T. nr. 13695 din 1 noiembrie 1918 și K.Z. nr. 256 din 2 noiembrie 1918.

[7] S.D.T. nr. 13699 din 6 noiembrie 1918 și K.Z. nr. 260 din 7 noiembrie 1918.

[8] K.Z. nr. 256 din 2 noiembrie 1918, nr. 262 din 9 noiembrie 1918 și S.D.T. nr. 13699 din 6 noiembrie 1918.

[9] S.D.T. nr. 13700 din 7 noiembrie 1918.

[10] K.Z. nr. 261 din 8 noiembrie 1918 și S.D.T. nr. 13702 din 9 noiembrie 1918.

[11] S.D.T. nr. 13703 din 10 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele două ziare publică la cererea dr. Amos Frîncu din Cluj două chemări ale Consiliului Național Român din Transilvania. În scrisoarea lui Amos Frîncu se arată, că Consiliul Național Român „transmite fraților germani salutul său de libertate", subliniind astfel încă o dată interesele comune ale românilor și sașilor din Transilvania [12].

Tratativele duse de ministrul maghiar Oszkar Jászi cu Consiliul Național Român la Arad au fost prezentate de ambele ziare în mai multe numere între 14—16 noiembrie.

Reținem din această perioadă un articol semnat de Hermann Plattner în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", cu titlul „Credință față de patrie" („Das Bekenntnis zur Heimat") în care autorul cere ca sașii „prin sîrguința lor proprie să fie demni de patria noastră iubită", folosind cuvîntul „patrie" (Heimat) nu în sens de stat, ci de teritoriul locuit și de sași [13].

În numărul următor, Hermann Plattner semnează articolul „Frăție" (Brüderlichkeit"), în care arată „că toți fiii patriei noastre se străduiesc, ca într-o colaborare armonioasă, să se arate demni de binefacerile libertății [14].

Începînd din 14 noiembrie, „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" deschide o nouă rubrică cu titlul „Din ziarele românești" („Aus rumänischen Blättern") în care preia o serie de știri și comunicate de actualitate privind acțiunile premergătoare proclamării unirii de la 1 Decembrie 1918".

Într-un spirit de înțelegere între români și sași este și chemarea Consiliului național german-săsesc, semnată de dr. Adolf Schullerus și de dr. Hans Otto Roth, ca populația săsească să nu se expună în nici un caz primejdiilor unui refugiu în situația intrării unor trupe străine — era vorba de trupele române — în regiunile locuite de sași [15].

Într-un articol „Viitorul patriei noastre transilvane" (Die Zukunft unserer siebenbürgischen Heimat"), publicat la 19 noiembrie, Herman Plattner constată că Consiliul Național Român s-a pronunțat pentru unirea Transilvaniei cu România. În continuare, autorul arată că nu sașii sînt cei care trebuie să decidă apartenența de stat a Transilvaniei, dar ei vor să lucreze pentru progresul economic și propășirea culturală a țării, cu toate puterile lor, în înțelegere frățească cu „națiunile surori". „Dorința de a îndeplini o muncă fructuoasă pentru patrie a fost mereu cea mai bună cale, pentru a sluji patriei" [16].

La 23 noiembrie, cititorii ziarului „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" sînt anunțați despre convocarea adunării naționale de la Alba Iulia pentru 1 decembrie. „Hotărîrea ei poate fi numai *una singură* — unirea tuturor românilor într-un singur stat național liber" [17].

Cele trei cotidiene săsești au publicat și proclamația armatei române la intrarea în Transilvania, în care se spune că „pășind cu dragoste frățească pe pămîntul Transilvaniei, armata română vine în numele unor sfinte drepturi naționale și umane, pentru a asigura fiecăruia deplină libertate" [18]

În preajma adunării naționale de la Alba Iulia, H. Fabritius publică în „Schässburger Zeitung" din 30 noiembrie 1918 articolul *„În pragul României Mari"* (An der Schwelle Gross-Rumäniens") în care scrie : „Mîine, sute de mii de români, reprezentanții tuturor regiunilor locuite de români, vor umple valea Mureșului la Alba Iulia. Reședința principilor, vechea Alba-Iulia, va deveni martorul ridicării emoționante a unui popor vital, trezit la libertate. În fața judecății istoriei mondiale, românii își redeschid rănile necicatrizate niciodată și în conștiința înțeleaptă, că ei trebuie să asigure dreptul națiunii... lor pentru vremuri veșnice, ei se despart de Ungaria. [...]. Pe pămîntul clasic din Apulum, orașul lui Traian, unde Legiunea XIII — Gemina și-a ridicat altarele votive, pe locuri unde a curs sîngele eroilor Horea, Cloșca și Crișan, națiunea română va proclama suveranitatea ei... Visul

[12] S.D.T. nr. 13704 din 12 noiembrie 1918 și K.Z. nr. 265 din 13 noiembrie 1918.
[13] S.D.T. nr. 13705 din 13 noiembrie 1918
[14] S.D.T. nr. 13706 din 14 noiembrie 1918.
[15] S.D.T. nr. 13709 din 17 noiembrie 1918.
[16] S.D.T. nr. 13710 din 19 noiembrie 1918.
[17] S.D.T. nr. 13714 din 23 noiembrie 1918.
[18] Siebenbürgisch-Deutsche Tagepost, nr. 274 din 26 noiembrie 1918 ; S.D.T. nr. 13718 din 28 noiembrie 1918 și K.Z. nr. 280 din 30 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui viitor puternic, de mărire națională, prin unirea tuturor românilor cît se întinde limba română, într-o singură patrie comună — se împlinește mîine"[19].

Ziarul săsesc sibian „Siebenbürgisch-Deutches Tageblatt" și-a trimis un corespondent propriu la adunarea națională din Alba Iulia, în persoana tînărului jurist dr. Wilhelm Klein. Acesta a publicat în numărul din 3 decembrie „raportul special" cu titlul „Adunarea națională română de la Alba Iulia", scrisă încă sub impresia directă a întîmplărilor trăite. Autorul concluzionează „Un eveniment de mare importanță s-a întîmplat la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia. Adunarea națională românească a proclamat în mod solemn unirea părților Ungariei locuite de români cu regatul României mari și a hotărît apartenența de stat a acestor părți — este vorba de cele 26 de comitate"[20].

Un amplu raport cu titlul „Hotărîrile adunării naționale române de la Alba Iulia" este publicat la 3 decembrie și de ziarul Siebenbürgisch Deutsche Tagespost" din Sibiu[21].

Ziarele săsești publică apoi relatări despre intrarea trupelor române în diferite localități din Transilvania.

Într-un articol despre „dreptul de autodeterminare", dr. August Gmeiner prezintă ca un fapt de necontestat că „în acele regiuni, unde trăim noi sașii, numai românii singuri constituie un popor care poate să formeze un stat"[22].

Cînd miniștrii Consiliului Dirigent au plecat la București, pentru predarea Hotărîrii de la Alba Iulia, la primirea festivă a lor a participat și o delegație a sașilor transilvăneni din București. Vorbitorul delegației, dr. Adolf Frank, a subliniat că sașii din București salută realizarea României mari și a solicitat Consiliului Dirigent ocrotirea intereselor sașilor din Transilvania[23].

Cîteva zile mai tîrziu, sașii din București au ținut o adunare sub conducerea dr. Adolf Frank, la care au participat peste 500 de persoane. În rezoluția adoptată se spune: „Sașii transilvăneni din București au luat cunoștință cu mare bucurie și satisfacție de hotărîrea adunării de la 1 decembrie a tuturor românilor din Transilvania, Banat și părțile Ungariei".

În continuare, se recomandă sașilor transilvăneni, „ca și ei din partea lor, în baza hotărîrilor de la Alba Iulia să voteze pentru unirea Transilvaniei cu România". A fost trimisă o delegație în Transilvania să ia legătura cu conducătorii sași[24].

Cele două ziare principale săsești relatează apoi despre tratativele Consiliului național săsesc duse la 1 ianuarie 1919 cu Consiliul Dirigent privind atitudinea și locul populației săsești în România mare. Din delegația săsească au făcut parte Rudolf Brandsch, dr. Rudolf Schuller și dr. Arthur Polonyi[25].

Ca urmare a acestor tratative, a fost convocată pe data de 8 ianuarie, la Mediaș, adunarea națională săsească.

Ziarele săsești publică la loc de frunte hotărîrea adunării naționale săsești de la Mediaș din 8 ianuarie 1919, intitulată „Către poporul nostru!" („An unser Volk!"), prin care este proclamată adeziunea poporului săsesc față de unirea Transilvaniei cu România. „Convins de faptul că se petrece un eveniment al istoriei mondiale, poporul săsesc din Transilvania, situîndu-se pe temeiul dreptului de autodeterminare al popoarelor, exprimă adeziunea sa față de regatul României și adresează poporului român salutul său frățesc și felicitările sale călduroase pentru realizarea idealului său național... Deplin conștient de importanța hotărîrii sale, poporul săsesc, începînd de azi, se consideră drept membru al statului român, iar fiii și fiicele sale ca cetățeni ai acestui stat"[26].

---

[19] Carl Göllner și Elisabeth Göllner, *Spiegelbild rumänischer Geschichte*, in volumul editat de Eduard Eisenburger și Michael Kroner, *Die Zeit in der Zeitung*, Cluj-Napoca, 1977, p. 126.

[20] S.D.T. nr. 13722 din 3 dec. 1918.

[21] Tagespost, nr. 280, din 3 dec. 1918.

[22] S.D.T. nr. 13725 din 6 dec. 1918.

[23] S.D.T. nr. 13735 din 17 dec. 1918.

[24] S.D.T. nr. 13737 din 19 dec. 1918.

[25] S.D.T. nr. 13746 din 2 ian. 1919 și K.Z. nr. 1 din 2 ian. 1919.

[26] K.Z. nr. 7 din 10 ian. 1919; Mediascher Zeitung nr. 4 din 11 ian. 1919; cf. și S.D.T. nr. 13752 din 10 ian. 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un amplu comentar al hotărîrii de la Mediaş, „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" arată că „Hotărîrea poporului săsesc, de a declara adeziunea sa la România mare, a fost luată printr-o decizie liberă. Noi am manifestat prin aceasta cea mai mare încredere faţă de statul şi poporul român. Într-o vreme, cînd bunul suprem al unui popor este dreptul la autodeterminare, noi ne-am hotărît din liberă voinţă şi astfel am renunţat la dreptul nostru de autodeterminare. Noi oferim noii patrii inimile noastre deschise[27].

Ziarele săseşti relatează apoi despre predarea la 10 ianuarie 1919 a Hotărîrii de la Mediaş, Consiliului Dirigent din Sibiu. Delegaţia săsească a fost compusă din dr. Adolf Schullerus, Rudolf Brandsch, dr. Arthur Polonyi, dr. Rudolf Schuller. După cum a spus conducătorul delegaţiei, dr. Adolf Schullerus, „Declaraţia vrea să fie o expresie a încrederii în noua patrie România şi o expresie a încrederii faţă de poporul român însuşi, cu care convieţuim de secole". În răspunsul său, dr. Iuliu Maniu a asigurat delegaţia, că poporul săsesc va beneficia de toate premisele pentru dezvoltarea sa şi va fi „o preţioasă piatră de construcţie în edificarea statului român"[28].

Ziarele săseşti publică apoi relatări despre predarea la Bucureşti a Hotărîrii de la Mediaş, de adeziune a saşilor la România, de către o delegaţie săsească. Delegaţia a fost compuusă din D. Adolf Schullerus, Rudolf Brandsch, dr. Rudolf Schuller, dr. Arthur Polonyi, dr. Hans Otto Roth, secretarul Consiliului naţional săsesc, Eugen Filtsch şi Ludwig Jekeli. Delegaţia a plecat la 27 ianuarie 1919 ora 17 din Sibiu şi a sosit în seara zilea de 28 ianuarie la Bucureşti, fiind întîmpinată de miniştrii Duca, Nistor, Cicio-Pop şi Vaida. La 29 ianuarie delegaţia a fost primită la vicepremierul Pherekyde şi la 30 ianuarie la regele Ferdinand, în palatul Cotroceni. În seara acelei zile a avut loc o recepţie festivă la hotelul „Bulevard", unde oamenii de stat români şi-au exprimat stima faţă de saşi şi au dat asigurări, că poporul săsesc va avea toate perspectivele de dezvoltare în România[29].

Congresul naţional săsesc ţinut la Sighişoara la 6 noiembrie 1919 a confirmat Hotărîrea de la Mediaş.

În „Programul politic al poporului săsesc" („Sächsisches Volk-programm"), adoptat cu acest prilej se spune : „Congresul naţional al saşilor din Transilvania, ţinut la Sighişoara în 6 noiembrie 1919, confirmă adeziunea solemnă a poporului săsesc la statul român, declarată prin adunarea naţională de la Madiaş din 8 ianuarie 1919. Congresul declară cu putere de hotărîre, că saşii din Transilvania, împreună cu germanii din România veche, Banat, Basarabia şi Bucovina, cît şi din toate celelalte regiuni ale României Mari, intră în viaţa politică a statului român şi crede cu convingere că această unitate se va păstra în toate timpurile"[30].

Prima aniversare a zilei istorice a lui 1 Decembrie 1918 a fost reflectată şi în presa săsească. Citām din articolul : „Aniversarea Hotărîrii de la Alba Iulia" din „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" : „Noi, saşii, comemorăm cu acest prilej îndeosebi faptul că prin Hotărîrea de la Alba Iulia s-a creat baza pe care popoarele ţării noastre, unite printr-o atitudine frăţească, pot să-şi creeze un viitor nou în noua patrie"[31].

Iar „Mediascher Zeitung" scrie în articolul „1 Decembrie" : „Hotărîrile de la Alba Iulia au dat poporului săsesc baza pentru poziţia sa faţă de statul nou creat al României mari. Poporul săsesc stă şi astăzi cu tărie şi nestrămutat pe temeiul Hotărîrii de la Alba Iulia. Prin aceasta nu au fost acordate poporului săsesc privilegii, ci numai drepturi, care se cuvin fiecărui popor în faţa istoriei. De aceea, poporul săsesc nu va putea niciodată să părăsească, în politica sa, temeiul de drept al acestei hotărîri. De aceea, sărbătorim şi noi, saşii, ziua de 1 Decembrie cu inimi voioase şi ne exprimăm speranţa, că această Hotărîre de la Alba Iulia va fi pentru toate timpurile o hotărîre de cinste pentru poporul român, spre binele patriei noastre, a României Mari"[32].

---

27 S.D.T. nr. 13752 din 10 ian. 1919.

28 S.D.T. nr. 13753 din 11 ian. 1919 ; K.Z. nr. 8 din 11 ian. 1919 ; Mediascher Zeitung nr. 5 din 15 ian. 1919.

29 S.D.T. nr. 13767 din 28 ian. 1919, nr. 13771 din 1 febr. 1919 ; K.Z. nr. 24 din 30 ian. 1919, nr. 29 din 5 febr. 1919.

30 Der vierte Sachsentag, Sighişoara, 1919, p. 63.

31 Mediascher Zeitung, nr. 82 din 3 dec. 1919.

32 S.D.T. nr. 13997 din 30 noiembrie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din cele prezentate se desprinde concluzia că deşi atitudinile exprimate au fost diferenţiate, opinia generală reflectată în presă a fost aceea a înţelegerii necesităţii istorice obiective de realizare a aspiraţiilor de unitate naţională a poporului român şi, în consecinţă, adeziunea la marele act al Unirii. Saşii au ajuns la concluzia, că numai în România îşi pot păstra propria fiinţă naţională, a cărei existenţă fusese grav ameninţată în monarhia dualistă.

În consecinţă, la marele act de desăvîrşire a statului naţional unitar român, saşii nu au stat departe, ci în mod liber s-au pronunţat hotărît pentru Unirea Transilvaniei cu România. Modul cum presa săsească de atunci a reflectat evenimentele constituie şi azi o mărturie documentară de valoare, care contribuie la omagierea marelui act istoric al Unirii de la 1 Decembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRESA GERMANĂ DIN BRAŞOV DESPRE ADEZIUNEA SAŞILOR LA UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

DE

GERNOT NUSSBÄCHER

În studierea evenimentelor istoriei moderne şi contemporane, presa vremii poate constitui o sursă valoroasă de informaţii. De aceea ne-am propus urmărirea ştirilor şi atitudinilor asupra evoluţiei evenimentelor în legătură cu Unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918 în ziarul de limbă germană „Kronstädter Zeitung", care a apărut la Braşov.

Aşa cum arată şi titlul, nu ne-am propus descrierea mai aprofundată a evenimentelor propriu zise, ci în primul rînd prezentarea reflectării lor în ziarul „Kronstädter Zeitung", chiar dacă aceasta prezintă unele aspecte contradictorii. Dorim astfel să accentuăm caracterul documentar al expunerii.

În anul 1918, „Kronstädter Zeitung" era veteranul presei în limba germană din Transilvania. Ziarul a apărut mai întîi — începînd din anul 1837 — sub titlul de „Siebenbürger Wochenblatt" (Săptămînal pentru Transilvania), iar de la 1849 încoace sub numele de „Kronstädter Zeitung" (Ziarul Braşovului) [1].

În anii 1918—1919, „redactor conducător" al ziarului a fost dr. Arthur Polonyi, iar „redactor responsabil" Ludwig Fischer. Şirul ştirilor cu privire la tematica noastră începe cu un articol de fond, „Schimbări şi evoluţii" (Wandlungen und Entwicklungen) al redactorului, în care afirmă că „din marile zdruncinări ale războiului mondial se va naşte o epocă nouă", care va însemna probabil şi apusul „politicii de pînă acum faţă de naţionalităţi" în Ungaria, exprimînd astfel dezaprobarea sa pentru aceasta [2].

Faţă de manifestul împăratului austriac şi regelui maghiar Carol din 16 octombrie 1918, prin care se preconiza transformarea monarhiei austro-ungare într-un stat federativ, ziarul consemnează interesul din România faţă de evenimentele din Ungaria, îndeosebi privind situaţia românilor din Transilvania [3].

Un spaţiu amplu este dedicat „Declaraţiei românilor din Camera deputaţilor" la 17 octombrie 1918. Este tipărită în extenso cuvîntarea în parlamentul de la Budapesta a deputatului român Alexandru Vaida, care a vorbit despre şedinţa de la 12 octombrie din Oradea a Comitetului executiv al Partidului Naţional Român şi a declarat că „interesele românilor nu pot fi reprezentate de parlamentul şi guvernul maghiar", iar „naţiunea română poate încredinţa apărarea intereselor sale numai factorilor aleşi de propria ei adunare naţională". De asemenea, naţiunea română „cere aplicarea drepturilor ei inalienabile pentru o viaţă naţională completă" [4].

Ziarul din 24 octombrie consemnează cererile teritoriale ale sfatului naţional sîrb faţă de guvernul maghiar, potrivit cărora o parte din Banat ar trebui să aparţină românilor.

---

[1] cf. Eduard Eisenburger und Michael Kroner, *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*, Cluj-Napoca, 1977, p. 41 şi urmă. ; Gernot Nussbächer, *Ein Kapitel Presseschichte — die „Kronstädter Zeitung"*, în vol. Hans Liebhardt (coord.) *Geschichten aus der Geschichte*, Bucureşti, 1983, p. 89—92 ; idem, *Dem Fortschritt gedient*, în „Karpatenrundschau", XX (XXXI), nr. 22 (1881), (Braşov), 29 mai 1987, p. 6.

[2] Kronstädter Zeitung, în continuare prescurtat : K.Z., Nr. 244/19. Okt. 1918.

[3] K.Z., Nr. 245/21. Okt. 1918.

[4] K.Z., Nr. 246/22. Okt. 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În același număr se publică și știrea privind constituirea „Consiliului Național al unității române" la Paris [5]. O știre amplă este intitulată „Atitudinea Partidului Național Român", ai cărui conducători erau convocați la Budapesta în legătură cu criza de guvern. Conducătorii români au declarat că vor sprijini numai un guvern cu un program care corespunde principiilor lor. De asemenea, consideră problema naționalităților din Ungaria drept o chestiune internațională [6]. În același număr, ziarul publică o știre din Iași, potrivit căreia acolo nimeni nu mai recunoaște pacea de la București și se observă o reînviere a planurilor pentru o Românie Mare.

La 29 octombrie 1918, la Sibiu s-a ținut o ședință a Comitetului central lărgit al sașilor, la care fostul președinte Karl Wolff a demisionat, fiind ales în locul său D. Adolf Schullerus [7].

Același ziar publică și o știre despre adunarea reprezentanței orășenești din Brașov din 30 octombrie, la care s-a anunțat cererea lui Arsenie Vlaicu, directorul școlii comerciale române din Brașov, pentru reintroducerea limbii române ca limbă oficială pentru procesele verbale ale reprezentanței orășenești [8].

La 1 noiembrie 1918 s-a constituit la Brașov Consiliul Național al comitatului Brașov, sub președinția subprefectului Ludwig Servatius. Din acest organism făceau parte reprezentanți ai românilor, sașilor și maghiarilor și ai muncitorimii social-democrate. Reprezentantul românilor a declarat la constituire, că toți românii sînt membri ai Partidului Național Român și că recunosc numai hotărîrile comitetului executiv al P.N.R. și ale adunării naționale române drept obligatorii pentru ei [9].

Ziarul „Kronstädter Zeitung" informează despre audiența deputatului Alexandru Vaida la arhiducele Josef, la care a declarat că „națiunea română vrea dreptul ei de autodeterminare" și că ea „dorește o viață națională și de stat independentă". Dreptul la o hotărîre definitivă îl are exclusiv adunarea națională română [10].

Unul din numerele următoare ale ziarului anunță constituirea, la 30 octombrie, a Consiliului național român, compus din delegați ai P.N.R. și comitetului român al Partidului Social-Democrat [11].

La Cluj, dr. Amos Frîncu, în numele comitetului executiv român, s-a prezentat la Consiliul național maghiar din Transilvania, anunțînd că scopul imediat este menținerea ordinei în țară. Gărzile naționale române să fie puse sub comanda unor ofițeri români, iar jurămîntul să fie depus exclusiv față de Consiliul național român [12].

Ziarul publică și declarația președintelui american Wilson, potrivit căreia guvernul Statelor Unite a ținut cont de dorințele poporului român atît în afara cît și în cadrul regatului România. Simpatizînd cu spiritul de unitate națională a românilor din toate regiunile, președintele a asigurat pe români, că guvernul său va folosi influența sa pentru ca drepturile legitime politice și teritoriale ale poporului român să fie obținute și apărate împotriva tuturor atacurilor străine [13].

Ziarul „Kronstädter Zeitung" publică știrea cu privire la constituirea Consiliului național român al comitatului Brașov la o mare adunare, unde s-a hotărît să nu se colaboreze cu Consiliul național al comitatului pînă la sosirea directivelor de la Comitetul Național Român [14]. În același număr se publică și știrea despre cererea guvernului din Bucovina, ca trupe române să asigure ordinea în această provincie [15]. Tot în același număr ziarul informează pe larg despre adunarea consti-

---

[5] K.Z., Nr. 248/24. Okt. 1918.

[6] Die Haltung der rumänischen Nationalitätenpartei, în K.Z., Nr. 253/30. Okt. 1918.

[7] K.Z., Nr. 254/31. Okt. 1918. Despre cele două personalități cf. Reimar Alfred Ungar și Nicolae Nistor, *Carl Wolff: Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, București, 1981; Carl Göllner, *Adolf Schullerus. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, București, 1986.

[8] ibidem.

[9] K.Z., Nr. 256/2. Nov. 1918.

[10] ibidem.

[11] K.Z., Nr. 260/7. Nov. 1918.

[12] K.Z., Nr. 261/8. Nov. 1918.

[13] ibidem.

[14] K.Z., Nr. 262/9. Nov. 1918.

[15] ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tutivă a Consiliului Naţional Român din Transilvania la 3 noiembrie la Cluj, sucursală a Consiliului general naţional român din Arad [16].

Numărul din 12 noiembrie al ziarului „Kronstädter Zeitung" publică două chemări ale Consiliului Naţional Român din Sibiu [17].

.În ziua următoare apare sub semnătura Hans Henning un articol despre Rudolf Brandsch, deputat în parlamentul maghiar, citînd din chemarea Consiliului Naţional Român din Braşov din 1 noiembrie: „Azi numai acela, care ţine cu poporul, de care aparţine, şi care apără sincer drepturile şi năzuinţele sale naţionale, politice şi culturale, poate să-şi menţină locul şi demnitatea" [18]. În acelaşi număr se publică la solicitarea dr. Amos Frîncu din Cluj două chemări ale Consiliului Naţional Român din Transilvania. În scrisoarea lui Amos Frîncu se arată, că Consiliul Naţional Român „transmite fraţilor germani salutul său de libertate", subliniind astfel încă o dată interesele comune ale românilor şi saşilor din Transilvania [19].

La 14 noiembrie, ziarul publică ştiri ample despre tratativele ministrului maghiar Jászi cu Consiliul Naţional Român. Înainte de tratative, Vasile Goldiş a declarat că românii cer preluarea puterii în teritoriile locuite de români [20]. În continuarea tratativelor, Goldiş a arătat că „naţiunea română cere independenţă de stat totală", iar Maniu a respins propunerile ministrului Jászi privind cererea unor cantoane, afirmînd că naţiunea română nu e mulţumită cu această soluţie, şi că cere realizarea suveranităţii absolute, în baza căreia să-şi poată pronunţa ieşirea din Ungaria. La tratativele de la Arad, unul din delegaţii saşi, Neugeboren, a declarat, că prin cererile românilor, germanii din Ungaria ar fi rupţi în două, de aceea ar susţine punctul de vedere al guvernului. Totuşi, acelaşi vorbitor a apreciat mult, că „românii vor să acorde minorităţilor naţionale din teritoriul lor în modul cel mai liberal libertatea limbii, culturii şi a altor condiţii de viaţă" [21].

În ziarul din 20 noiembrie, se publică pe întreaga pagină întîi un articol despre fruntaşul român dr. Amos Frîncu, scris cu multă căldură de către H. Fabritius, fost pretor din Sighişoara. Citām din articol afirmaţiile că „Astăzi poporul-frate român al nostru este în cea mai deplină libertate democratică şi stăpîn neîngrădit al destinului său" şi că „impresia se cimentează că poporul român vrea să trăiască în înţelegere frăţească cu saşii" [22].

Ziarul „Kronstädter Zeitung" informează în continuare despre tratativele de la Arad, despre chemarea Consiliului Naţional Român către toate popoarele lumii şi ultimatul adresat guvernului din Budapesta [23].

Comitetul central săsesc a dat directive cu privire la gărzile comunale, care în principiu trebuie să fie unice, ale întregii localităţi, fără să fie separate pe naţiuni — ca la oraşe — şi ca în cadrul lor să domnească o înţelegere frăţească. Aceste directive au fost publicate şi în „Kronstädter Zeitung" [24].

În numărul său din 28 noiembrie 1918, ziarul îşi anunţă cititorii asupra proiectului de hotărîri ale Adunării Naţionale Române de la Alba Iulia din 1 Decembrie pe baza unor declaraţii ale lui Vasile Goldiş. Ca prim punct este unirea cu România, apoi se enumeră principiile democratice, ce vor domni pe viitor: dreptul de vot universal, egal, secret, proporţional pentru ambele sexe, folosirea liberă a limbilor, reforma agrară, libertatea cultelor [25]

În acelaşi număr al ziarului se publică o dare de seamă despre şedinţa reprezentanţei orăşeneşti din Braşov din 27 noiembrie, la care s-o hotărît în unanimitate reintroducerea limbii române ca limbă oficială în procesele verbale ale organismului [26].

---

[16] ibidem.

[17] K.Z., Nr. 264/12. Nov. 1918.

[18] K.Z., Nr. 265/13. Nov. 1918. Despre Rudolf Brandsch, cf. Eduard Eisenburger, *Rudolf Brandsch, Zeit — und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*, Cluj-Napoca, 1983.

[19] ibidem

[20] K.Z., Nr. 266/14. Nov. 1918.

[21] K.Z., Nr. 268/16. Nov. 1918.

[22] K.Z., Nr. 271/20. Nov. 1918.

[23] K.Z., Nr. 272/21. Nov. 1918 şi Nr. 273/22. Nov. 1918.

[24] K.Z., Nr. 275/25. Nov. 1918.

[25] K.Z., Nr. 278/28. Nov. 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ziarul „Kronstädter Zeitung" din 29 noiembrie putem citi o ştire despre sfinţirea solemnă a şase steaguri româneşti la Mediaş [27].

În mai multe numere ale ziarului au apărut ştiri privind mobilizarea armatei române şi intrarea ei în Transilvania [28], iar la 30 noiembrie se publică în traducere integrală proclamaţia armatei române [29].

Numărul din 30 noiembrie conţine pe prima pagină mai multe poezii optimiste, de încredere în viitor pentru poporul săsesc, care „stă la poarta viitorului" şi care „să se debaraseze de ceea ce i-a îmbolnăvit spiritul" [30].

Primele ştiri sumare despre „Constituanta română de la Alba Iulia" au apărut deja în ziarul din 2 decembrie [31]. În zilele următoare s-au publicat apoi relatări mai ample asupra evenimentelor atît de importante [32]. Printre ideile hotărîrii de la Alba Iulia sînt subliniate cele cu privire la reforma agrară şi că muncitorilor li se vor acorda toate drepturile, pe care le au muncitorii din cele mai înaintate state din vestul Europei. Un raport amănunţit, intitulat „Unirea tuturor românilor", care a apărut la 5 decembrie, este scris cu multă căldură şi simpatie [33].

Ziarul din 9 decembrie conţine articolul de fond „Tabula rasa" în care se spune că „poporul nostru săsesc trebuie să înlăture temeinic vechile situaţii, trebuie să facă tabula rasa, dacă vrea să-şi asigure existenţa în viitor" [34]. Acelaşi număr al ziarului conţine o amplă relatare despre intrarea trupelor române în Braşov la 7 decembrie 1918 şi primirea lor de către autorităţile comitatului şi oraşului. După amiază, trupele au defilat prin strada Fîntînii (azi, b-dul Lenin), bulevardul Rudolf (azi, b-dul Gh. Gheorghiu-Dej), strada Vămii (azi, str. 7 Noiembrie) pînă în Piaţa Sfatului (azi, Piaţa 23 August) unde au fost întîmpinate de primarul oraşului, dr. Carl Ernst Schnell, cu pîine şi sare. Seara la Liceul Şaguna a avut loc o mare festivitate de salutare din partea populaţiei româneşti. În dimineaţa acelei zile a fost instituit controlul Consiliului Naţional Român asupra autorităţilor oraşului [35].

Ziarul „Kronstädter Zeitung" a publicat în trei numere un proiect utopic al baronului Gustav Bedeus din Sibiu cu privire la reorganizarea Transilvaniei, din care reţinem ideea autorului că saşii trebuie să-şi dedice toate puterile pentru binele patriei ; să activeze pentru înţelegerea tuturor fiilor ţării, ca să fie „un popor unic de fraţi", deoarece pentru toţi este valabil cuvîntul poetului :

„Aici trebuie să trăieşti şi să mori,
Nu există vreo altă patrie pentru tine" [36].

Ziarul „Kronstädter Zeitung" relatează despre prima vizită la Braşov a miniştrilor Consiliului Dirigent — Goldiş şi Vaida — la 12 decembrie, şi despre cuvintele calde rostite la adresa saşilor de către Vasile Goldiş [37].

În numărul din 16 decembrie se publică o dare de seamă amplă despre „Adunarea populară [săsească] de la Sibiu (14—16 decembrie", la care Rudolf Brandsch a ţinut cuvîntarea principală. El a arătat cu Ungaria s-a prăbuşit din cauza „păcatelor grave" care le-a săvîrşit împotriva populaţiilor nemaghiare. Este sigur, că Transilvania va intra în cadrul României noi. Nici o putere din afară nu poate garanta existenţa unui popor, în speţă a celui săsesc. Singura garanţie sigură este puterea de viaţă proprie a poporului. Perspectivele de existenţă în noul stat nu sînt potrivnice, aşa că nu e cazul ca saşii să plîngă după trecut şi după pierderile iremediabile, ci să vadă cu optimism spre viitor, bazîndu-se pe puterea de viaţă a poporului săsesc.

---

[26] ibidem.
[27] K.Z., Nr. 279/29. Nov. 1918.
[28] K.Z., Nr. 276/26. Nov. 1918 ; Nr. 278/28. Nov. 1918 ; Nr. 279/29. Nov. 1918.
[29] K.Z., Nr. 280/30. Nov. 1918.
[30] ibidem.
[31] K.Z., Nr. 281/2. Dez. 1918.
[32] K.Z., Nr. 282/3. Dez. 1918.
[33] K.Z., Nr. 284/5. Dez. 1918.
[34] K.Z., Nr. 287/9. Dez. 1918.
[35] ibidem. Cf. şi Dr. Karl Ernst Schnell, *Aus meinem Leben*, Braşov, (1936), p. 195—196.
[36] K.Z., Nr. 290/12. Dez. 1918 ; Nr. 292/14. Dez. 1918 ; Nr. 295/19. Dez. 1918.
[37] K.Z., Nr. 291/13. Dez. 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Idei asemănătoare le-a exprimat Brandsch şi la 9 decembrie la Sibiu, cînd a arătat bunăvoinţa conducătorilor români, cu care ei vin în întîmpinarea saşilor[38].

În numărul din 28 decembrie, „Kronstädter Zeitung" publică pentru prima dată ştiri de la agenţia de presă „Dacia", cea dintîi fiind decretul de confirmare a hotărîrilor Adunării Naţionale de la Alba Iulia. În acelaşi ziar se publică şi adeziunea marelui istoric şi om politic Nicolae Iorga la „programul de la Alba Iulia"[39].

„România — mare putere în răsărit" este un articol de fond, semnat de H. Fabritius din Sighişoara, pe care îl publică „Kronstädter Zeitung" la 30 decembrie, la cererea autorului, în mod integral, articolul „exprimînd opiniile multora". În cuvintele calde, Fabritius arată că primirea trupelor române la 7 decembrie 1918 în sala festivă a liceului Şaguna constituie „sfinţirea acestor locuri printr-o cheie de boltă", cum defineşte „unirea tuturor românilor cu ţara-mamă". „Să ne gîndim, ce înseamnă această Unire peste acest popor!". „Transilvania este cheia de boltă a clădirii mîndre a României. După prăbuşirea imperiilor Rusiei şi Austriei, România Mare, sprijinită de solidaritatea statelor surori Italia şi Franţa, este o mare putere din răsărit". În continuare, autorul se pronunţă vehement împotriva tratativelor unor deputaţi saşi cu primul ministru al Ungariei, Károlyi, demonstrînd că în deviza saşilor „ad retinendem coronam" (pentru apărarea coroanei), cuvîntul „coroană" trebuie înţeles nu în sensul îngust, ci în sensul de ţară, şi afirmînd că „Transilvania este patria noastră, pămîntul din jurul Budapestei nu este ţara, căreia strămoşii noştri au jurat credinţă şi care îl ocupă de opt secole"[40].

Un articol de fond în numărul de revelion al ziarului arată că „cea mai importantă sarcină politică „externă" a noastră (a saşilor) este... stabilirea de relaţii cu adevărat frăţeşti cu ambele naţiuni (română şi maghiară), fără să jertfim existenţa noastră. Înţelegerea reciprocă este posibilă însă numai pe baza cunoaşterii reciproce... Sarcina noastră va fi să-i convingem pe fraţii noştri români, că nu sîntem un corp străin în patria noastră transilvană, ci sîntem un nerv viu, care aparţine de întregul organism şi este corp comun în toate privinţele cu întregul (Transilvaniei) crescut în mod istoric"[41].

Primul număr din noul an 1919 al ziarului Kronstädter Zeitung" publică ştirea cu privire la predarea memoriului Consiliului naţional săsesc la 1 ianuarie 1919 către Consiliul Dirigent la Sibiu. Din delegaţia săsească au făcut parte Rudolf Brandsch, dr. Rudolf Schuller şi dr. Arthur Polonyi, redactorul conducător al ziarului „Kronstädter Zeitung". Potrivit declaraţiei dr. Rudolf Brandsch, reprezentanţii saşilor tind spre înţelegere cu noul stat român pe baza principiilor de la Alba Iulia. În răspunsul său, preşedintele Consiliului Dirigent, dr. Iuliu Maniu a dat expresie stimei naţiunii române pentru naţiunea săsească, care va găsi în statul român condiţii mai prielnice decît în fostul stat maghiar. „Prietenia veche dintre unii conducători saşi şi români, care i-a unit în lupta împotriva sistemului şovinist... este o garanţie pentru aceea, că situaţia de drept între statul român şi cetăţenii săi va fi puternic fundamentată pe baza trainică a bunei înţelegeri"[42].

În ziua istoricei adunări de la Mediaş, la 8 ianuarie 1919, „Kronstädter Zeitung" publică un articol „Ora decisivă pentru poporul nostru" de M. Ambrosi senior, publicat anterior în ziarul „Mediascher Zeitung", care apărea la Mediaş.

Autorul arată că saşii stau „în faţa celei mai grele decizii" de la colonizarea lor încoace. „Dar, după ce am îndurat atît de multe vitregii împreună cu ei (românii), să le reproşăm năzuinţa spre eliberare naţională sau să ne punem în calea lor? Primul lucru n-avem voie să-l facem, cel de-al doilea nu putem face" conchide autorul, care arată în continuare că „destinul nostru este şi mai strîns legat de naţiunea română decît pînă acum"[43].

În numărul 7 din 10 ianuarie se publică la loc de frunte hotărîrea adunării de la Mediaş a saşilor „Către poporul nostru" („An unser Volk!") prin care este proclamată adeziunea poporului săsesc faţă de România. „Convins de faptul, că se petrece un eveniment al istoriei mondiale, poporul săsesc din Transilvania, situ-

[38] K.Z., Nr. 293/16. Dez. 1918.
[39] K.Z., Nr. 302/28. Dez. 1918.
[40] K.Z., Nr. 303/30. Dez. 1918.
[41] K.Z., Nr. 304/31. Dez. 1918.
[42] K.Z., Nr. 1/2. Jan. 1919.
[43] K.Z., Nr. 5/8. Jan. 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndu-se pe temeiul dreptului de autodeterminare al popoarelor, exprimă adeziunea sa față de regatul României și adresează poporului român salutul său frățesc și felicitările sale călduroase pentru realizarea idealului său național. ...Deplin conștient de importanța hotărîrii sale, poporul săsesc, începînd cu azi, se consideră drept membru al statului român, iar fiii și fiicele sale ca cetățeni ai acestui stat"[44].

În numărul următor, „Kronstädter Zeitung" publică o relatare amplă despre predarea Hotărîrii de la Mediaș către Consiliul Dirigent din Sibiu la 10 ianuarie. Din delegația săsească au făcut parte dr. Adolf Schullerus, Rudolf Brandsch, dr. Arthur Polonyi, dr. Rudolf Schuller. „Declarația vrea să fie o expresie a încrederii față de poporul român însuși, cu care conviețuim de secole" a spus conducătorul delegației, dr. A. Schullerus[45].

În același număr al ziarului reține atenția noastră un articol despre „Autoadministrarea și instituții municipale autonome din Transilvania", în care se constată că în 1848 „unirea" Transilvaniei cu Ungaria nu s-a făcut în mod legal și complet. Tot în acest număr al ziarului se termină un serial de articole „Imagini din vremuri agitate", care se încheie cu considerații pozitive despre adunarea de la Alba Iulia.

Numărul din 13 ianuarie informează pe cititorii ziarului despre „Adunarea săsească de la Mediaș" (Die sächsische National-versammlung in Mediasch). Din cauza imposibilității convocării unei adunări populare, Consiliul național germano-săsesc pentru Transilvania și conducerea Comitetului Central au hotărît să convoace Adunarea națională în forma unui comitet central mult lărgit, împreună cu Consiliul național germano-săsesc al cărui număr de membri a fost dublat. Astfel au participat la Mediaș 143 deputați din toate regiunile locuite de sași, care după dezbateri de aproape 8 ore au adoptat Hotărîrea dată publicității. S-a procedat deci asemănător ca la Adunarea Națională de la Alba Iulia, unde „3 milioane de români au fost reprezentați de către 640 delegați. Proporția de reprezentare a sașilor la Mediaș, a fost deci de trei ori mai mare. Conducătorii sașilor sînt încredințați, că Hotărîrea de la Mediaș, va duce poporul săsesc către un viitor frumos și mai fericit. Relatarea, scrisă de dr. Adolf Schullerus, încheie :

„Noi intrăm bucuroși pentru viitor într-o nouă epocă a istoriei noastre. Ca cetățeni ai statului român vrem să îndeplinim toate datoriile noastre cu credință și cu conștiinciozitate, după cum am fost obișnuiți mereu, și sîntem ferm încredințați că în curînd va începe munca activă în condiții de ordine, pentru ca Transilvania să devină din nou o țară binecuvîntată ca pe vremea strămoșilor"[46].

Numărul următor al ziarului „Kronstädter Zeitung" conține articolul „Adeziunea noastră la România" („Unser Anschluss an Rumänien") de Rudolf Brandsch, probabil este textul cuvîntării sale de la Mediaș. El denumește Hotărîrea de la Alba Iulia „noul privilegiu de aur" al sașilor, sau „Magna charta libertatum" și încheie : „Trăiască viitorul poporului nostru ! Trăiască noua noastră patrie !"[47].

În ziarul din 17 ianuarie se publică un comunicat al Consiliului germano-săsesc pentru Transilvania, în care se precizează, că potrivit Hotărîrii de la Mediaș din 8 ianuarie 1919 toți funcționarii sași de la autoritățile de stat, din comitate și orașe sînt obligați să depună jurămîntul de credință față de România imediat și fără nici o rezervă[48].

Începînd din 23 ianuarie „Kronstädter Zeitung" publică articolul cunoscutului publicist militant român din Brașov, Aurel A. Mureșianu, „Unitatea politică a poporului român ca rezultat natural al evoluției istorice a omenirii"[49]. Articolul de fond din numărul 18 al ziarului este intitulat „Adeziunea noastră la România"[50].

La 30 ianuarie ziarul publică o scurtă știre despre sosirea la București a delegației săsești pentru predarea Declarației de adeziune a sașilor de la Mediaș[51].

---

[44] K.Z., Nr. 7/10. Jan. 1919.
[45] K.Z., Nr. 8/11. Jan. 1919.
[46] K.Z., Nr. 9/13. Jan. 1919.
[47] K.Z., Nr. 10/14. Jan. 1919.
[48] K.Z., Nr. 13/17. Jan. 1919.
[49] K.Z., Nr. 18—23/23.—29. Jan. 1919. Despre A. A. Mureșianu cf. Ilie Moruș și colab., *Cărturari brașoveni (sec. XV—XX)*, Ghid biobibliografic, Brașov, 1972, p. 154—155.
[50] K.Z., Nr. 18/23. Jan. 1919.
[51] K.Z., Nr. 24/30. Jan. 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 5 februarie se publică pe larg relatarea despre „Delegaţia săsească la Bucureşti". Delegaţia a plecat la 27 ianuarie ora 17 din Sibiu şi era compusă din dr. Adolf Schullerus, Rudolf Brandsch, Rudolf Schuller, Arthur Polonyi, dr. Hans Otto Roth, secretarul Consiliului naţional, Eugen Filtsch şi Jekeli. Delegaţia a sosit în seara zilei de 28 ianuarie la Bucureşti, fiind întîmpinată de miniştrii Duca, Nistor, Cicio-Pop şi Vaida. La 29 ianuarie a fost primită la vicepremierul Pherekyde şi la 30 ianuarie la regele Ferdinand, în palatul din Cotroceni. Seara a avut loc o recepţie festivă la hotelul „Bulevard", unde oamenii de stat români şi-au exprimat stima faţă de saşi şi au dat asigurări, că poporul săsesc va avea toate perspectivele de dezvoltare [52].

Cu acestea am rezumat principalele ştiri privind adeziunea saşilor la Unirea Transilvaniei cu România, aşa cum ele rezultă dn paginile ziarului „Kronstadter Zeitung". Atitudinile exprimate au fost diferenţiate, dar opinia generală reflectată în ziar arată înţelegerea necesităţii istorice obiective de realizarea aspiraţiilor de unitate naţională ale poporului român şi, bazat pe dreptul la autodeterminare al popoarelor, străduinţa de a păstra propria fiinţă naţională, a cărei existenţă fusese grav ameninţată în monarhia dualistă.

Convieţuirea seculară şi lupta comună cu poporul român, strînsele legături pe multiple planuri între români şi saşi, au uşurat colaborarea în noua patrie.

Pe lîngă informaţiile din ziarul „Kronstädter Zeitung", date preţioase cu privire la Unirea Transilvaniei cu România aflăm şi din memoriile primarului din Braşov, dr. Karl Ernst Schnell [53]. Autorul ne relatează, că mai mulţi politicieni americani şi englezi au căutat să se convingă, dacă adeziunea saşilor a fost voluntară sau forţată. Faţă de această întrebare, Schnell a răspuns — „Nici o forţă externă n-a fost activă la adeziunea noastră, numai singur imperativul situaţiei. Unirea tuturor românilor este un proces natural şi drept..." [54].

Prin informaţiile publicate şi prin atitudinea sa faţă de evenimente, ziarul braşovean „Kronstädter Zeitung" aduce mărturii importante şi interesante cu privire la adeziunea saşilor la marele act al Unirii de la 1 Decembrie 1918. Prezentarea lor se constituie într-o contribuţie de omagiu la aniversarea a 70 de ani de la desăvîrşirea formării statului naţional unitar român.

[52] K.Z., Nr. 29/5. Februar 1919.

[53] Dr. Karl Ernst Schnell, *Aus meinem Leben*, Braşov, (1936), p. 192—196.

[54] *ibidem*, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNIREA ÎN DOCUMENTE IEŞENE

DE

D. IVĂNESCU

În Iaşi, oraşul pe drept numit *al Unirii*, nenumăratele monumente istorice şi mărturii documentare aflate în depozitele publice vorbesc cu elocvenţă despre lupta românilor pentru unitate şi independenţă. Aici, la mijlocul anului 1600, Mihai Viteazul a unit cele trei ţări surori şi s-a intitulat „domn al Ţării Româneşti, Ardealului şi al Moldovei". Tot aici, în 1857, Mihail Kogălniceanu, în calitate de membru al Divanului ad-hoc, prezentînd „dorinţele fundamentale" ale moldovenilor afirma : „Dorinţa cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărîtă de toate generaţiile trecute, aceea care este sufletul generaţiei actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generaţiilor viitoare, este Unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită şi neapărată". Dorinţă realizată doi ani mai tîrziu prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza la 5 şi 24 ianuarie 1859. Şi tot în Iaşi, în iunie 1917, au sosit voluntarii ardeleni şi bucovineni ca alături de fraţii lor, cu arma în mînă, să desăvîrşească unirea şi să înfăptuiască statul naţional unitar român.

Mulţimea documentelor, stampelor, fotografiilor, ziarelor, etc. ce se află în depozitele Arhivelor, Bibliotecilor şi Muzeelor din Iaşi şi care reflectă legăgăturile existente între provinciile româneşti, e impresionantă. Vom încerca cu acest prilej să spicuim doar cîteva dintre ele, argumente convingătoare la ceea ce în 1857 susţinea Kogălniceanu, şi anume că sîntem „acelaşi popor, identic cu niciunul altul, pentru că avem acelaşi început, acelaşi nume, aceeaşi limbă, aceeaşi religie, aceeaşi istorie, aceeaşi civilizaţie, aceleaşi instituţii, aceleaşi legi şi obiceiuri, aceleaşi temeiuri şi aceleaşi speranţe, aceleaşi trebuinţe de îndestulat, aceleaşi hotare de păzit, aceleaşi dureri de trecut, aceleaşi viitor de asigurat şi, în sfîrşit, aceeaşi misie de împlinit".

După cum este ştiut între Moldova şi celelalte ţări româneşti din timpurile cele mai vechi au existat legături economice, culturale şi politice. Mai mult, la graniţele dintre ele a existat un permanent „dute-vino", încît într-un document din 1834 se afirma că „din vechime atît cei din Transilvania (locuitori n.n.) cît şi bucovinenii treceau după sare, tutun, fără nici o formalitate de paşaport sau învoire" [1], iar punctele de trecere de la Comăneşti, Oituz, Soveja, Vrancea, Bicaz, Prisecani, Cornul Luncii, Burdujeni, Nimirceni erau „deschise şi fără străji". Cîţiva ani mai tîrziu, în 1838, comandantul graniţei dinspre Transilvania, într-un raport al său făcut în urma unei inspecţii, sesiza pe şeful Miliţiei pămînteşti a Moldovei că „pe la multe locuri au aflat plecări ale locutorilor din Transilvania cu dorinţa de a trece şi a se statornici cu totul în principatul Moldovia" [2]. Ca răspuns la intervenţia sa i se făcea cunoscut că „pentru locuitorii din Transilvania ce au arătat dorinţa de de a trece şi a se statornici aici în principat, pe nişte asemenea locuitori să-i îndemnaţi şi să-i înlesniţi a veni în partea aceasta" [3]. Nu era opinia unei persoane, ci atitudinea dintotdeauna, firească, pe care au avut-o moldovenii faţă de fraţii lor, atitudine pe care o

---

[1] Arh. St. Iaşi, fond Miliţia pămîntească a Moldovei, tr. 796, op. 906, dosar 660, f. 124.

[2] *Ibidem*, dosar 530, f 160.

[3] *Ibidem*, f. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regăsim şi în paginile presei ieşene. „Albina românească", în numărul său din 15 septembrie 1846, remarca „vecinătatea cea bună în care petrec românii Transilvaniei cu acei ai Moldovei şi înrudirea între locuitorii de pe hotarele munţilor". Tot în paginile „Albinei româneşti" erau publicate ştirile referitoare la Ţara Românească şi Transilvania. Preluînd o informaţie apărută în „Gazeta de Braşov", referitoare la actul descoperit în arhiva bisericii româneşti din Şchei, „de mare folos românilor neguţitori pămînteni", în care se specifică numărul negustorilor braşoveni români, 70, şi de alt neam abia 5, în comentariul gazetei ieşene se spune: „Va să zică nici românii neguţitori din Braşov nu sînt venetici de ieri de alaltăieri, cum au plăcut unora a zice"[4].

Alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al celor două Principate a avut un puternic ecou în Transilvania, unde românii „numai la Principate privesc [...] iar cînd s-a ales Cuza domn, entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decît în Principate". Afirmaţia aparţine lui Alexandru Papiu Ilarian, care a dat glas speranţelor românilor de peste munţi. În timpul lui Cuza acţiunile întreprinse de ambele părţi ale Carpaţilor, avînd drept scop înfăptuirea statului naţional unitar român, sînt mult mai numeroase şi au un caracter mult mai larg. În august 1866, cînd ia fiinţă „Societatea pentru învăţătura poporului român", în programul ei, ca principal punct, se prevedea a „propaga prin toate mijloacele putincioase învăţătura între români *fără deosebire de provincie*". Idee îmbrăţişată de transilvăneni, bănăţeni şi bucovineni, care au salutat „cu iubire de fraţi tînăra noastră societate", se spune într-un document din anul 1867, deoarece apariţia ei „a deşteptat speranţe în toate ţările locuite de români"[5].

Anul 1871 a fost marcat de impresinanta serbare care a avut loc la Putna. La ea au luat parte reprezentaţii tuturor provinciilor româneşti. Despre caracterul şi scopul serbării nu mai există nici un dubiu dacă vom citi scrisoarea trimsă la Blaj studenţilor Facultăţii de Teologie, la 4 martie 1870, din Viena, de către Comitetul organizator. Avînd frumoasa grafie a lui Eminescu, care o semnează în calitate de secretar al Comitetului organizator, ea cuprinde, printre altele, următoarele rînduri: „Serbarea trebuie să devină şi purtătoarea unei idei. *Ideea unităţii morale* [...] astfel încît pe viitor lucrările noastre toate să aibă una şi aceeaşi ţintă, astfel ca unificarea direcţiunii noastre spirituale să urzească de pe acum unitatea destinelor noastre. *În trecut ni s-a impus o istorie, în viitor să ne-o facem noi*"[6]. Cîţiva ani mai tîrziu, după cucerirea independenţei de stat a României, acţiunile întreprinse făţiş de diferite organizaţii, societăţi, asociaţii, etc., nu lăsau nici un fel de echivoc asupra dorinţei de unire a românilor. Acesta este şi motivul pentru care societăţile culturale româneşti din Viena, Budapesta, Cernăuţi, Cluj ca şi cele din România, „Societatea Carpaţilor" şi „Liga culturală", sînt atent supraveghate de către Biroul de informaţii din Viena, de pe lîngă Ministerul de Interne austro-ungar, şi des luate în discuţie în rapoartele lui. Într-un asemenea raport, datat 7 iunie 1882, care are ca obiect o şedinţă a „Societăţii Carpaţilor", se găsesc următoarele rînduri: „Eminescu, redactor principal la *Timpul*, a făcut propunerea ca studenţii transilvăneni de naţionalitate română, care frecventează instituţiile de învăţămînt din România pentru a se instrui, să fie puşi să acţioneze în timpul vacanţei în locurile lor natale pentru a orienta opinia publică în direcţia unei *Dacii Mari*"[7].

Documentele existente în arhive atestă contactele tot mai frecvente şi mai trainice dintre românii aflaţi în afara graniţelor şi cei din ţară. În 1892 Consisiliul municipal al oraşului Iaşi aprobă un credit extraordinar pentru a acoperi cheltuielile făcute cu primirea şi găzduirea studenţilor din Bucovina veniţi cu ocazia manifestărilor dedicate împlinirii a 200 de ani de la moartea lui Miron Costin[8]. Vizitele se repetă în anii 1906—1909 cu o intensitate tot mai mare,

---

[4] „Albina românească", nr. 11/1846, f. 41.

[5] Arh. St. Iaşi, fond Societatea pentru învăţătura poporului român, dosar 233, f. 88.

[6] Biblioteca Academiei R. S. România. Achiziţii noi; vezi şi *Eminescu în documente de familie*, ed. Gh. Ungureanu, Bucureşti, 1977, p. 284.

[7] Arh St. Bucureşti, Xerografii Viena, P. CCXXVI/1, f. 189—191.

[8] Arh. St. Iaşi, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 282/1892, f. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numărul celor care vor străbate străzile Iaşului fiind de-a dreptul impresionant, pentru că, aşa după cum se spunea într-o decizie a Primăriei ieşene „...dacă hotarele ne despart de ei, un singur gînd ne uneşte' mărirea şi înălţarea neamului românesc"[9]. Un nou prilej care face ca Iaşul să devină aproape neîncăpător e provocat de inaugrarea, în 1906, a statuei poetului V. Alecsandri cînd oraşul va primi vizita a peste 1 600 de români din afara graniţelor. Telegramele trimise de diferite societăţi şi asociaţii ai căror reprezentanţi au luat parte la acest eveniment reflectă atmosfera de patriotism şi înfrăţire naţională ce a domnit în acele zile. Este cazul, printre altele, societăţilor „Junimea" din Cernăuţi, în numele celor 500 de participanţi, şi „Petru Maior" din Budapesta a studenţilor români. În textul trimis de ultima se afirma că „depărtarea mare care ne desparte nu ne poate opri ca să fim cu inima la dumneavoastră şi să nu ne închinăm cu veneraţiune înaintea chipului primului nostru poet mare căruia îi păstrăm statue veşnică în sufletul nostru"[10].

Secolul XX debutează la Iaşi cu serbarea organizată de „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor" în memoria lui Mihai Viteazul, cu ocazia împlinirii a trei sute de ani de la moartea sa. La 8 noiembrie 1901 o mare de oameni s-au adunat în Piaţa Unirii. Au participat delegaţii ale studenţilor din Bucovina şi Transilvania. Unul dintre studenţi, în cuvîntul său, a vorbit despre „faptele mărețe ale eroului", cu speranţa că „idealul urmat de Mihai Viteazul va încolţi şi va cimenta şi în zilele noastre spre unirea tuturor românilor"[11]. În aceeaşi zi, la Universitate, a avut loc un simpozion unde, printre altele, s-a afirmat că „de Mihai Viteazul ne leagă două idei scumpe neamului nostru : *neatîrnarea şi unirea românilor*. Pe amîndouă le-a realizat o clipă vitejia marelui voievod propunînd parcă urmaşilor ţinta şi menirea statornică a veacurilor urmămătoare"[12].

Un alt moment cu adînci semnificaţii l-a constituit omagierea, la începutul anului 1909, a împlinirii unei jumătăţi de secol de la realizarea Unirii Principatelor Române. Şi cu acest prilej vin reprezentanţi ai românilor din Bucovina şi Transilvania, iar oficialităţile ieşene, ca şi întreaga populaţie a oraşului, au contribuit din plin la mai buna cunoaştere a românilor din toate provinciile, la stabilirea unui program în care problema constituirii unui stat naţional reprezenta cheia de boltă a tuturor acţiunilor româneşti. Tot acum „Liga culturală" organizează o puternică manifestare cu caracter naţional şi în apelul adresat celor prezenţi se arăta că „Liga culturală este o instituţie menită a întreţine legături de comunitate sufletească şi de unitate a conştiinţei între români din deosebite ţinuturi"[13]. Sărbătorirea jubileului de 50 de ani de la Unirea Principatelor Române a prilejuit societăţii studenţeşti „România jună" din Viena iniţiativa primului congres al studenţilor români din imperiul Austro-Ungar, Basarabia, Bucovina şi România ce urmărea să dea „impuls la o înfrăţire a tuturor studenţilor români" în vederea „trezirii conştiinţei publice a întregului popor românesc faţă de problemele existenţei naţionale"[14].

Evenimentele se precipită şi pare tot mai aproape ziua cînd aspiraţiile românilor vor deveni o realitate a existenţei lor. Festivităţile ocazionate de inaugurarea la Iaşi, în 1912, a statuii lui Al. I. Cuza, domnul Unirii, desfăşurate într-o astmosferă de mare entuziasm şi dirijate de un comitet din care nu lipseau istoricii A. D. Xenopol şi N. Iorga, au constituit o nouă ocazie de manifestare a idealurilor naţionale. Într-o scrisoare adresată comitetului, la 14 mai 1912, se spunea : „Numai puţin timp ne mai desparte de ziua mult dorită cînd un mare număr de români din toate unghiurile vor asista cu mare bucurie la dezvelirea monumentului primului domnitor al celor două ţări surori unite în una singură, la care să sperăm ca *în un timp nu tocmai depărtat se vor alipi şi celelalte*"[15]

[9] *Ibidem*, dosar 363/1906, f. 33.
[10] *Ibidem*, f. 35.
[11] *Anuarul cultural al tuturor românilor*, 1901, Iaşi, 1902, p. 17.
[12] *Ibidem*.
[13] Arh. St. Iaşi, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 11/1909, f. 92.
[14] *Ibidem*, dosar 307/1908, f. 1, 37.
[15] *Ibidem*, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectoratul, dosar 16/1912 f. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s.n.) În 1913, cu ocazia deschiderii stagiunii teatrale, Mihail Sadoveanu, director la acea dată al Teatrului Național din Iași, elogiind calitățile dramei „Zorile", de Șt. O. Iosif, cu care începea stagiunea, remarca faptul că ea cuprinde „un episod din revoluția din 1848 a fraților noștri din Ardeal, cu durerile lor pe care *acum* le simțim tot mai aspru și cu aspirațiile lor care din zi în zi ne devin tot mai scumpe" [16].

Intrarea României în război, în august 1916, sacrificiile făcute, tributul de sînge plătit, eroismul ostașilor români, toate acestea la un loc au avut ca rezultat desăvîrșirea unității naționale. Aflat la Iași, împreună cu Delavrancea și Vlahuță, Octavian Goga scria, la 27 februarie 1917, colonelului D. Gherculescu, comandantul Regimentului 4 vînători : „Din povestirile ofițerilor cunoașteam în amănunte toate paginile de epopee pe care le-a scris în istoria noastră regimentul d-voastră și pe care ordinul de zi le enumeră laconic. Citindu-le am rămas mișcat de suflarea caldă de patriotism a fiecărui rînd, după cum mișcat eram alături de Delavrancea și Vlahuță cînd subl. Nerva Paul, vrednicul ucenic al d-voastră, ne vorbea de șirul necurmat al acestor lupte" [17]. De altfel, întreaga armată română era conștientă de misiunea ce-i revenea. Generalul Cristescu, comandantul Armatei a I-a, adresîndu-se, în iulie 1917, ofițerilor săi, își exprima desăvîrșita încredere în „victoria finală care ne va duce la realizarea visului de aur al neamului, întreginea lui pentru totdeauna" [18]. Iar cînd acest vis a devenit realitate, rectorul Universității ieșene, dr. N. Leon, apreciind însemnătatea evenimentului, a trimis o telegramă Consiliului Național Român din Transilvania în care se sublinia „neîntrecuta însemnătate istorică în care se înfăptuiește întregirea neamului pe care dumneavoastră și marea adunare națională ați proclamat-o în cetatea lui Mihai Viteazul" [19].

În continuare reproducem cîteva documente inedite din arhivele ieșene ce reliefează aspirațiile românești către realizarea unui stat al tuturor românilor.

ANEXE

1

Iași, 1895, iunie 25. *Cererea actorului Mihail Belador adresată Primăriei municipiului Iași ca să-i aprobe un ajutor financiar pentru a-și continua studiile în străinătate și a face cercetări* la *Brașov în vederea întocmirii unei istorii a teatrului românesc.*

Domnule Primar,

Subsemnatul, artist al Teatrului Național, absolvent premiul I al Conservatorului, dorind a-mi mări cunoștințele în artă, studiu ce aș putea face prin frecventarea teatrelor mari din străinătate, deoarece cunosc limbile străine, lucru neapărat trebuitor unui asemenea studiu, însă fiind lipsit de mijloace vin a vă ruga să binevoiți a-mi acorda un mic ajutor :

Numai prin asemenea studii s-ar putea căpăta elemente teatrului nostru pămîntean, elemente neapărat trebuitoare instituțiunei naționale culte, mărețului edificiu ce se înalță, mulțumită prevederilor onoratului Consiliu comunal. Cu această ocazie aș putea sta cîteva zile spre a face cercetări în Biblioteca centrală din Brașov, spre a mai culege date și notițe la scrierea mea, *Istoria teatrului român*, lucrare din care au apărut deja 20 de articole în ziarul „Țara" din capitala București și care în octombrie vor apărea în volum. Lucrarea fiind unică, la Brașov în bibliotecă aș găsi un nou material, căci acolo se află acte, scrieri dramatice, istorice etc., documente rămase de la Eliade și mai cu seamă de la Golescu, ce împreună cu boierii Neculai Văcărescu, frații Cîmpineanu, Băleanu,

[16] *Ibidem*, colecția „Foi volante", programe de teatru, stagiunea 1913—1914
[17] *Ibidem*, colecția „Documente", P. 557/41.
[18] *Ibidem*, fond Tribunalul militar Iași, dosar 7/1917, f. 208.
[19] *Ibidem*, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectoratul, dosar 7/1918, f. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Florescu şi bătrînul Geani, au lăsat un număr impresionant de scrieri de la înfiinţarea Societăţii literare a refugiaţilor români (1822).

Rugîndu-vă să binevoiţi a-mi susţine cererea la cea întîi şedinţă a onoratului Consiliu Comunal, rog să binevoiţi a primi asigurarea osebitelor mele consideraţiuni.

1895, iunie 25 Mihail N. Belador.

D-sale, d-lui primar al Comunei Iaşi
[Rezoluţie]
1895, iunie 26
A se supune Consiliului Comunal

Diamandi

Art. St. Iaşi, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 200/1895, f. 12—13. Original.

2

Sibiu, 1899 noiembrie 10/22. *Adresă trimisă Primăriei municipiului Iaşi de către dr. Cornel Diaconovici, secretar al „Asociaţiei Transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român", prin care solicită informaţii referitoare la oraşul Iaşi, necesare definitivării lucrării „Enciclopedia română".*

„Enciclopedia română"
editată din însărcinarea
şi sub auspiciile „Asociaţiunei Transilvane pentru
literatura română şi cultura poporului român"
de
Dr. Cornel Diaconovici
Secretar I al „Asociaţiunii Transilvane"
Nr. 3016 din 8/20 noiembrie.

Domnule Primar,

Din însărcinarea şi sub auspiciile „Asociaţiunii Transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român" se publică, aici în Sibiu, „Enciclopedia Română", menită a populariza artele şi ştiinţele şi a da o icoană cît mai fidelă a stărilor tuturor românilor atît în trecut, cît şi în prezent. Cu această publicaţie am ajuns pînă la litera I, în care vine rîndul a se vorbi şi despre oraşul *Iaşi*. Dorind ca în publicaţiunea noastră oraşul Iaşi să fie apreciat după importanţa ce o are, ca a doua capitala a României, vă rugăm, domnul primar, să binevoiţi a ne da o mînă de ajutor, precum la timpul său am fost ajutaţi de Primăria oraşului Bucureşti, şi a dispune ca serviciile primăriei să ne trimită în timp cît se poate mai apropiat rapoartele administrative, bugetul, expunerea situaţiunii financiare, anuarul statistic şi alte asemena publicaţiuni ale Comunei Iaşi, precum şi eventual planul oraşului, cu ajutorul cărora să putem compune datele referitoare la comuna Iaşi.

Pentru binevoitoare orientare includem broşura despre oraşul Bucureşti, retipărită din „Enciclopedia Română", în acelaşi fel voim să facem articolul Iaşi.

Dr. Cornel Diaconovici.

D-sale domnului primar al oraşului Iaşi.
[Rezoluţii]
10/22 noiembrie 1899

Se va răspunde d-lui Diaconovici că prin poştă i s-a trimis două raporturi de administraţie, unul pe anul 1897 şi unul pe anul 1898, precum şi bugetul comunei. Încît priveşte anuarul statistic, planul oraşului şi alte informaţiuni,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d-sa le poate căpăta de la domnul Xenopol, rectorul Universităţii, şi de la domnul Constantinescu, profesor la Şcoala comercială, care s-au interesat de asemenea chestiuni pentru enciclopedia d-sale şi cărora li s-au dat diferite lămuriri.

Primar
ss. indescifrabil

12/24 noiembrie 1899

Dl. secretar general va binevoi a pune la dispoziţiunea petiţionarului publicaţiunile cerute.
ss. indescifrabil.

Arh. St. Iaşi, Fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 505/1899, f. 1. Original.

3

Iaşi, 1906 august 30. *Anunţul Primăriei municipiului Iaşi referitor la sosirea în localitate a 1 600 români din Bucovina.*

Cetăţeni

Astăzi, miercuri, 30 august 1906.
Cu trenul de 3 ore şi 45 minute p.m.
Aproape 1 600 fraţi din Bucovina sosesc în oraşul nostru. Venirea lor în vechea capitală a Moldovei, în număr atît de mare, constituie pentru noi un adevărat eveniment naţional, vă rugăm să-i întîmpinăm cu toţii la gară spre a-i saluta cu dragoste şi entuziasm, arătîndu-le că dacă hotarele ne despart de ei, un singur gînd ne uneşte : mărirea şi înălţarea neamului românesc.

Primar,
Gh. Lascăr

Arh. St. Iaşi, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 363/1906, f. 3. Imprimat.

4

Iaşi, 1908, aprilie 3. *Scrisoarea profesorului Petre Rîşcanu către primarul oraşului Iaşi, N. Gane, în legătură cu sosirea la Iaşi a cinci sute de bucovineni.*

Domnul primar,

Cinci sute de oameni din Bucovina s-au hotărît a face o excursiune la Iaşi, în zilele de 16, 17 şi 18 ale curentei, pentru a vizita vechea capitala a Patriei-mame şi expoziţiunea istorică ce se va deschide cu acea ocaziune.
În întîlnirea ţinută în aula Universităţii s-au ales un comitet, cu însărcinarea de a lua măsurile cele mai nimerite pentru ca primirea ce se va face fraţilor bucovineni să răspundă la iubirea neţărmurită a ieşenilor pentru fraţii despărţiţi de mai bine de un veac.
Vă rog dar, domnule primar, să binevoiţi a primi însărcinarea de membru în acel comitet, în care aţi fost ales, şi, în acelaşi timp, pentru întîmpinarea cheltuielilor neapărat trebuincioase, să chibzuiţi a i se veni în ajutor cu o sumă oarecare.
Totodată, vă rog să binevoiţi a ne face cunoscut dacă Primăria nu ar găsi necesar ca toţi bucovinenii să ia parte la o masă în comun, dată de către autoritatea comunală.
Primiţi, vă rog, încredinţarea respectului meu.
Preşedintele comitetului
Petru Rîşcanu

3 aprilie 1908
Iaşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domniei sale, d-lui primar al comunei Iaşi.
[Rezoluţie]
La consiliu. N. Gane.
1 aprilie 1908.

Arh. St. Iaşi, Fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 363/1906, f. 26. Original.

5

Viena, 1908, iulie 8. *Adresa societăţii „România jună" din Viena către Primăria oraşului Iaşi referitoare la organizarea primului Congres al studenţilor români.*

„România jună", Viena
Societatea academică
social-literară
Adresa
VIII, Florianigasse 12
Nr. 132
Viena, în 8/VII, 1908

Motto :

Uniţi-vă în cuget . . . .
Uniţi-vă în simţiri . . . .

Mult stimate domnule primar,

Cu entuziasm juvenil ne-am decis noi, o mînă de tineri, să dăm impulsul la o înfrăţire a tuturor studenţilor români, adunîndu-i la un loc spre scopul ca să ne dăm seama de ceea ce sîntem şi ce-ar trebui să fim şi să discutăm modalităţile unei organizaţii puternice. Pe la 15—20 august st. n. vor sosi fraţi de-ai noştri de pretutindeni şi datorinţa noastră este să ne îngrijim de ei. Dară cum s-o facem noi aceasta, care înşine sîntem oaspeţii domniei voastre ? Deci ne adresăm la stimata dumneavoastră persoană cu rugămintea să ne daţi preţuitul dimneavoastră concurs, dîndu-ne deşluşiri, întru cît Primăria Iaşului ar putea să ne pună la dispoziţie domiciliuri pe timpul congresului, eventual şi localul pentru ţinerea acestui Congres.

Mulţumindu-vă pentru nepreţuitul dumneavoastră concurs, vă asigurăm de deosebita noastră stimă şi venerare

pentru România jună"

Preşedinte
Gh. Teleaga

Secretar,
I. Marmeliuc

D-sale d-lui N. Gane, primar în Iaşi.

[Rezoluţie]

Pe de o parte se va face întrebare Societăţii „România jună" din Viena cam cîţi studenţi, aproximativ, vor veni la Iaşi şi cît timp vor sta aici, pentru a se lua cuvenitele măsuri de găzduire, iar pe de alta se va convoca pentru ziua de vineri 4 iulie, orele 4 după am. un comitet compus din dl. rector al Universităţii, d-nii directori de licee şi de şcoli primare, dr. revizor şcolar Sachelărescu, d-nii Dumitru Greceanu, Gheorghe Lascăr, I.V. Praja, Const. Călinescu, Stravolca, Haliţă, C. Stere şi I.P.S. Mitropolitul Moldovei spre a chibzui şi hotărî măsurile de primire şi găzduire a studenţilor. Asemenea se vor invita pe domnii C. Langa, P. Rişcanu şi Gr. Buicliu.

N. Gane

Arh. St. Iaşi, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 307/1908, f. 1. Original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6

Iași, 1909, ianuarie 25/februarie 7. *Scrisoare de felicitare trimisă Primăriei orașului Iași de către viceconsulul francez J. Sibi cu ocazia sărbătoriri semicentenarului Unirii Principatelor Române.*

Vice-Consulat de France
à Iassy

Iassy, le 25 janvier 1909

Monsieur le Maire,

Je m'empresse de vous apporter mes remerciments les plus sincères pour la belle soiree d'hier, à laquelle vous avez bien voulu me convier.

Je ne parlerai pas de la belle ordonnance, ni de la richesse du programme, ni de le maîtrise des artistes, toutes choses que d'autres sauront louer en toute connaissance de cause.

Qu'il me soit simplement permis de vous adresser mes chaleureuses félicitation pour la belle page historique, si claire et si precise, que vous avez si bien su nous faire apprecier.

Que bien vous accorde, Monsieur le Maire, de voir pendant de longues années encore la Romanie Unifiée marcher de progrès en progrès et s'imposer, dous ce coin de l'Europe comme le principal agent de civilisation !

Veuillez agréer, Monsieur le Maire, les assurances de ma considération respectueuse et la plus distinguée.

Le Gerant du Vice-Consulat de France.

J. Sibi

Monsieur N. Gane, Maire de la Ville de Iassy

[Rezoluție]
26 ianuarie 1909

Se va adresa d-lui girant al vice consulatului francez vii mulțumiri din partea subsemnatului pentru bunele sentimente ce manifestă în privința țării noastre.

N. Gane

Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 11/1909, f. 29. Original.

7

Iași, 1917, februarie 27. *Scrisoare adresată colonelului D. Gherculescu, comandantul Regimentului 4 vînători, de către O. Goga spre a-l felicita pentru eroismul ostașilor români.*

Iași, 27 februarie, 1917

Mult stimate domnule colonel,

Am înaintea mea ordinul d-voastră de zi nr. 68 din 14/I, care-mi reînvie din nou vitejia Regimentului 4 de vînători, pe care l-ați comandat cu atîta devotament și cu o neclintită dragoste de neam. Din povestirile ofițerilor cunoașteam în amănunte toate paginile de epopee pe care le-a înscris în istoria noastră regimentul d-voastră și pe care ordinul de zi le enumeră laconic. Cetindu-le am rămas mișcat de suflarea caldă de patriotism a fiecărui rînd, după cum mișcat eram alături de Delavrancea și Vlahuță cînd subl. Nerva Paul, vrednicul ucenic al d-voastră, ne vorbea de șirul necurmat al acestor lupte. Vă rog, domnule colonel, să-mi permiteți ca ordinul d-voastră de zi să-l public, după ce voi avea învoierea de la Cartierul General, în ziarul „România", care merge pe front și de unde pot să-l citească soldații, ca să prindă inimă și însuflețire, cu deosebire acum cînd trădători mizerabili au scos capul din rîndurile noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la masa de scris vă trimit sentimentele de stimă ce păstrez pentru munca şi bărbăţia d-voastră, neavînd altă dorinţă în faţa zilelor de mîine, decît ca întreagă oştirea noastră să se asemene Regimentului 4 de Vînători.

Al dumneavoastră devotat,
Octavian Goga.

[Adresa] Domniei sale, domnului Lt. colonel adjutant Gherculescu, comandantul Regimentului 4 Vînători şi al Brigăzii 4 Infanterie.
Pe cîmpul de operaţii

Arh. St. Iaşi, Colecţia „Documente", P. 557/41. Original.

8

Iaşi, 1917, februarie 27. *Scrisoarea profesorului I. Paul, adresată colonelului Gherculescu, pentru a-i cere îngăduinţă să publice în ziarul „România" ordinul de zi ce vestea faptele glorioase ale Regimentului 4 vînători şi a-l felicita, împreună cu O. Goga, B. Delavrancea, Al. Vlahuţă, Suchianu pentru vitejia ostaşilor români.*

Iaşi, 27 februarie, 1917

Domnule colonel,

Am înaintea mea „ordinul de zi nr. 68 din 14/I 1917" al Comandantului Reg. 4 vînători şi al Brig. 14 Inf., lt. colonel, adjutant (regal), Dimitrie Gherculescu.

Cu lacrimi de mîngîiare şi mîndrie naţională l-am citit de mai multe ori, nu numai eu, care de mult pevedeam în tînărul, frumosul, voinicul şi bravul locotenent, pe gloriosul comandant de odată şi odată, ci şi prietenii Delavrancea şi Goga, marii reprezentanţi ai sufletului românesc, care ca refugiaţi se adăpostesc în casa şi la masa mea. Cu lacrămi în ochi l-a citit şi prietenul Vlahuţă, refugiat şi el la Iaşi. În numele meu şi al lor, care întîmplător lipsesc, din Iaşi pentru cîteva zile, *îţi cerem voie să publicăm*, această bucată ruptă din cel mai nobil colţ al sufletului românesc, din cea mai mîndră şi mai glorioasă pagină a istoriei neamului nostru, această capodoperă literară, scrisă nu cu condeiul în fraze frumoase, ci tăiată în fapte vitejeşti pe frontispiciul celui mai măreţ monument al neamului nostru — monumentul nepieritor al războiului pentru unitatea naţională. Îţi cerem voie de-al publica, pentru ca să-l citească, cu lăcrămi de mîngîiere şi mîndrie în ochi, toţi contimporanii noştri, care îndură suferinţele războiului şi toţi urmaşii urmaşilor noştri, cît va fi şi va trăi neamul românesc.

Regimentul de oţel 4 vînători şi bravii lui ofiţeri şi ostaşi, precum şi viteazul şi inspiratul de dumnezeu comandant al lui, nu sînt ai lor, ci ai noştri, ai neamului întreg din veac în veac, după cum strălucitoarele cristale din munţii Carpaţi nu sînt ale lor, ci sînt chintesenţa cea mai mare şi cea mai caracteristică a muntelui întreg. De aceea n-aveţi dreptul să ne refuzaţi ceea ce e al nostru şi e numai un act de delicateţe dacă vă cerem propria noastră avere, propriul nostru capital, din care trăim sufleteşte toţi cei de azi şi toţi cei din viitor, cît va fi un neam românesc. Aşteptăm dar cu încredere răspunsul şi învoirea d-tale, pentru ca în ziarul Marelui Cartier General „România" să dăm cea mai măreaţă şi mai însufleţitoare pildă regimentelor de pe front, cea mai categorică desminţire nemernicilor noştri cîrtitori şi pesimişti, cel mai arzător stigmat pe fruntea trădătorilor şi cea mai întăritoare nădejde celor încrezători în virtutea şi steaua neamului nostru.

Şi acum să-mi dai voie, domnule colonel, să-mi descarc şi inima mea de părinte al unuia dintre cei mai mici subalterni şi camarazi de lupte a-i dumitale, al sublocotenentului Nerva Paul.

Cum să-ţi exprim toată recunoştinţa şi dragostea mea, a soţiei şi copiilor mei pentru mintea şi inima ce ai pus în mintea şi inima fiului meu, din mintea şi inima d-tale? Nu mă încerc, domnule colonel, ar fi aceasta şi banal şi peste puterile mele. Atîta pot să spun, că şi eu şi toţi ai mei te vom ţinea în mintea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi inima noastră cît vom mai trăi. L-ai făcut şi pe el, ca pe toţi ofiţerii şi ostaşii Regimentului 4 vînători, părtaş al meritelor şi gloriei d-tale, i-ai dat o răsplată, o mîngîiere, şi o mîndrie pentru toate zilele vieţii lui, a părinţilor şi fraţilor lui. Ordinul „Mihai Viteazul", desigur o răsplată pentru vîrsta, capacitatea şi valoarea faptelor lui ostăşeşti, îl socotesc ca un semn *scump mie*, al dragostei şi încurajării d-tale. De aceea, cînd vindecat de rana primită în lupta de la Călugăreni, a plecat iarăşi pe front, la masa de rămas bun, împreună cu prietenii Vlăhuţă, Delavrancea, Goga, Suchianu etc., şi cu familia mea, serbînd decoraţia ce i-ai acordat, noi te-am sărbătorit pe d-ta, astfel încît noroc ai avut că n-ai fost faţă, că ar fi trebuie să roşeşti ştiut fiind, că oamenii întru adevăr mari sînt şi întru adevăr modeşti.

Ce să mai zic alta, domnule colonel, decât că dumnezeu sfîntul, prea bunul şi prea dreptul, în luptele prin care vei mai trece, să te ferească de tot răul şi primejdia, să ni te ţină nouă tuturor, care te iubim şi admirăm şi neamului nostru, atît de sărac în bărbaţi ca dumneata.

Cu tot sufletul şi cu toată inima al dumitale,

I. Paul
str. Asachi 7.

Arh. St. Iaşi, Colecţia „Documente", P. 557/42. Original.

9

1917 iulie. *Proclamaţia generalului Cristescu, comandantul Armatei I-a, către trupele de sub comanda sa.*

Comandantul Armatei I-a
către
Ofiţerii Armatei I-a

Iubiţi camarazi, momentele solemne în pragul cărora am ajuns ne fac să simţim cu toţii nevoia apropierilor şi înălţărilor sufleteşti din care au izvorît, în toate vremurile şi la toate popoarele, puterile biruitoare ale armatelor mici care au sfărîmat armatele cu mult superioare.

În cele ce urmează vreau să vă comunic desăvîrşita mea încredere în apropiata noastră izbîndă, ca şi în victoria finală care ne va duce la realizarea visului de aur al neamului, întregirea lui pentru totdeauna; vreau că această încredere să fie la fel de tare şi tot atît de adînc înrădăcinată şi în inima fiecărui dintre noi.

Să ştiţi şi să nu uitaţi că armata noastră, care reprezintă azi, mai mult ca oricînd, întregul popor român, este înzestrată cu tot ce-i trebuie pentru a se putea lupta fără teamă cu orice armată duşmană, că intrucţiunea şi pregătirea ei de luptă, unite cu ştiinţa de conducere a marilor comandamente şi cu stăruinţa lor, în hotărîrea de a-şi face datoria pînă la sfîrşit, îi dă dreptul să vadă răsărind din nou zilele de glorie şi de falǎ din trecutul neamului.

Şi pentru ca aşa să fie nu mai este nevoie decît de tăria verigei care leagă trupa cu marile comandamente. Această verigă sîntem noi, ofiţerii de toate treptele, de la toate unităţile şi de la toate serviciile. Ştiu că vă cunoaşteţi cu toţii datoria şi că astfel fiind n-ar mai trebui să vă o reamintesc. În momentele de faţă nu poate fi însă vorba numai de datorie, misiunea noastră, în vremurile grele în care se găseşte scumpa noastră ţară, ne pretinde mai mult decît datoria, ne cere să fim apostolii marei şi sfintei noastre cauze.

Valoarea soldatului nostru, vitejia şi răbdarea sa neîntrecută, puterea avîntului şi a rezistenţei lui sunt aşa de cunoscute încît cu toţii îl privim cu dragoste şi cu admiraţie. Amicii şi chiar duşmanii noştri, mărturisesc neîntrecutele lui calităţi şi-i aduc laude.

Trupele ce comandaţi sînt incomparabil superioare trupelor duşmane.

Soldatul nostru va merge mîndru, voios, supus, însoţit de strămoşeasca lui vitejie, unde-l veţi conduce şi cum îl veţi conduce.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În luptă trupa a fost și va rămîne totdeauna și pretutindeni în funcțiune de ofițerul care o comandă. Istoria ne învață că soarta unui popor a atîrnat în mod necurmat de tăria caracterelor conducătorilor săi. De aceea, gîndiți-vă și dați trupei bună pildă!

Gîndiți-vă că prin ochii soldaților ce comandați vă privește patria-mamă, îndurerată și sfîșiată!

Nu pierdeți din vedere nici o clipă soarta țării, prezentul și viitorul ei stau în tăria noastră sufletească, în hotărîrea și destoinicia cu care vă veți împlini datoria, în modul cum fiecare din voi — mare și mic — își va conduce trupa, în pildele de vitejie ce veți da soldaților voștri.

Fiți vrednici de strămoșii care ne-au păstrat și lăsat moștenire pămîntul binecuvîntat al patriei noastre, fiți la înălțimea vremurilor grele prin care trecem; încordați-vă toate puterile fizice și morale, faceți ca soldații să fie mîndri de voi, dăruiți întreaga voastră ființă patriei!

Cer de la toți, ca de la fiecare, să vă apropiați de soldați, să vă uniți inimile cu ale lor, să nu despărțiți soarta voastră de a lor, să vă întăriți și împreună să vă înălțați pentru a răspunde, înbărbătați cum se cuvine, la suprema chemare, a celor vii de salvat, a celor morți, de răzbunat!

Comandantul Armatei I-a
General,
Cristescu.

Arh. St. Iași, fond Tribunalul militar Iași, dosar 7/1917, f. 208.

10

Iași, 1918, noiembrie 6. *Ordinul Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor către Universitatea din Iași privind comemorarea lui Mihai Viteazul.*

Ministerul Instrucțiunii
și al Cultelor

6 noiembrie 1918

Domnule redactor,

Urmînd ca în ziua de 8 noiembrie să se comemoreze în chip solemn, printr-o serbare cu caracter național, amintirea voevodului Mihai Viteazul, avem onoare a vă aduce la cunoștință programul festivităților, rugîndu-vă să binevoiți a lua măsurile cuvenite, în ce privește corpul studențesc al Universității din Iași.

În dimineața acelei zilei se va oficia, la orele 11, un reqviem în biserica Mitropoliei. O delegație de 50 de studenți, pe care îi veți designa, pe cît posibil din toate provinciile românești, va lua loc în naosul bisericii. Ceilalți vor avea intrarea în balcon.

La orele 3 d.m., în sala Teatruluui Național se va da o reprezentație festivă la care studenții vor participa după aceleași norme de mai sus.

La ora 9 seara va avea loc, în aula Universității, conferința d-lui profesor N. Iorga asupra personalității și faptelor eroului comemorat. În același scop vă rog să binevoiți a ne pune la dispoziție aula Universității pentru ziua și ora indicată.

Ministru,
Indescifrabil

Director,
Gheorghe Lazăr

Domnului rector al Universității, Iași
[Rezoluție]

Urgent. Se vor face trei anunțuri, unul în vestibulul Universității, al doilea în vestibulul Facultății de Medicină, iar al treilea la căminul studențesc.

Dr. N. Leon.

Arh. St. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, Rectoratul, dosar 3/1918, f. 74. Original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11

Iaşi, 1918, decembrie 1. *Ciorna telegramei trimisă de rectorul Universităţii din Iaşi Consiliului Naţional de la Cernăuţi cu ocazia desăvîrşirii unităţii naţionale de stat a României.*

N. 708 1 decembrie 1918

Cavaler de Flondor
Preşedintele Comitetului Naţional Cernăuţi

Universitatea din Iaşi transmite salutul ei frăţeşte dumneavoastră şi întregul Comitet Naţional care a proclamat Unirea Bucovinei cu ţara mamă, reconstituind astfel patria lui Ştefan cel Mare, mărită pînă în graniţele vechii Dacii, prin însemnatul act de întregire al neamului proclamat la Alba Iulia.

Trăiască România Mare!
Rector
dr. N. Leon.

Arh. St. Iaşi, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectoratul, dosar 7/1918, f. 312. Ciornă.

12.

Iaşi, 1918, decembrie 1. *Ciorna telegramei de felicitare trimisă Consiliului Naţional al românilor din Transilvania de către rectorul Universităţii din Iaşi, dr. N. Leon, cu prilejul înfăptuirii marelui act de la Alba Iulia.*

Nr. 709 1 decembrie 1918

D-nului doctor Iuliu Maniu
Preşedintele Comitetului diriguitor al
românilor din Ardeal şi Ungaria

La momentele de neîntrecută însemnătate istorică în care se înfăptuieşte întregirea neamului pe care Dumneavoastră şi Marea Adunare Naţională a-ţi proclamat-o în cetatea lui Mihai Viteazul, Alba Iulia, profesorii Universităţii din Iaşi au mare mulţumire de a vă exprima dumneavoastră şi întregului Comitet Naţional sentimentele lor de dragoste frăţească şi de adîncă admiraţie pentru energia cu care aţi ştiut să luptaţi şi să învingeţi în lupta cu duşmanii seculari, întregind, după realipirea la patria mumă a Basarabiei şi Bucovinei, România Mare.

Trăiască marii luptători ai neamului românesc.

Rector
dr. N. Leon

Arh. St. Iaşi, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectoratul, dosar 7/1918, f. 313. Ciornă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RAPORTURI ROMÂNO-AMERICANE ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. MISIUNEA HUGH L. SCOTT (1917)*

DE

GHEORGHE I. FLORESCU

Anul 1917, decisiv în desfăşurarea de ansamblu a primului război mondial, a avut o semnificaţie deosebită şi pentru participarea României la conflagraţia declanşată în 1914. Evenimentele survenite pe plan internaţional, conjugate cu eforturile afişate de România în direcţia refacerii şi a reluării ofensivei, lăsau să se înţeleagă că vara anului 1917 se înfăţişa ca un anotimp al revigorării generale, caracterizat de afirmarea celor mai nobile sentimente româneşti. Capitala Moldovei, devenită capitală a ţării într-un moment cînd istoria însăşi părea să fi decis astfel, reprezenta, pentru toţi românii, centrul rezistenţei naţionale. Într-o atmosferă de înaltă comuniune sufletească, la 8 iunie 1917 depunea jurămîntul primul contingent al voluntarilor transilvăneni şi bucovineni, sosiţi la Iaşi pentru a se înrola în armata română. Parlamentul ajunsese în faza finală a dezbaterilor ce-şi propuneau a legaliza reformele democratice reclamate de noile vremuri [1]. În acelaşi timp, Iaşii au început a fi vizitaţi de diferite personalităţi şi misiuni diplomatice străine, care încercau astfel a ne demonstra că România nu rămăsese singură şi că, în noua conjunctură internaţională, rolul ei devenise mai important ca oricînd. În acest context, îşi anunţa vizita la Iaşi o misiune americană, aşteptată cu îndreptăţite speranţe de către oficialităţile româneşti.

Schimbările politice care au avut loc în Rusia în primăvara anului 1917 şi intrarea S.U.A. în război au determinat trimiterea de către Washington, la Petrograd, a unei comisii diplomatice, conduse de senatorul Elihu Root, pentru a saluta noul guvern în numele Uniunii şi a investiga situaţia politică şi perspectivele continuării războiului [2]. Printre membrii cunoscutei Misiuni Root se afla şi generalul Hugh L. Scott, şef al Statului Major al armatei americane, care pregătise, în această calitate, intrarea în război a S.U.A. El va fi cel desemnat să conducă o misiune diplomatică ce urma să viziteze România, pentru a-i saluta, în numele guvernului american şi al Comisiei Root, pe regele Ferdinand şi guvernul român [3].

Cercurile politice şi diplomatice româneşti fuseseră înştiinţate asupra acestei vizite, astfel încît, pe 3 iulie 1917, cînd Scott descindea în Iaşi, el era întîmpinat de Vintilă Brătianu, generalul C. Prezan şi de I. G. Duca. După îndeplinirea formalităţilor inerente unui asemenea moment, membrii misiunii, adică Hugh L.

---

* O formă prescurtată a acestui text a fost prezentată în şedinţa de comunicări a Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din 1 aprilie 1988.

[1] Gheorghe I. Florescu şi Donald E. Bain, *Iaşii şi Unirea cea Mare a românilor din 1918*, în*AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 359—364.

[2] Idem, *O misiune americană la Iaşi (iulie 1917)*, în *Convorbiri literare. Almanah* '88, Iaşi, 1987, p. 40—45 ; idem, *Promisiuni şi speranţe : Iaşi, iulie 1917*, în „Ateneu", Bacău, nr. 7, iulie 1987, p. 1, 3 ; Ion Stanciu, *Misiunea generalului Hugh Scott şi România în vara anului 1917*, în *RdI*, nr. 7, 1987, p. 714—723.

[3] Elihu Root, *The United States and the War. The Mission to Russia. Political Addresses*, Collected and edited by Robert Bacon and James Brown Scott, Cambridge, Harvard University Press, 1918, p. 91—95 ; Hugh Lenox Scott, *Some Memories of A Soldier*, New York, London, The Century Co., 1928, p. 570—587 ; *War Memoirs of Robert Lansing*, Indianapolis, New York, The Bobbs-Merill Company Publishers, 1935, p. 333—334 ; Woodrow Wilson, *War and Peace. Presidential Mesages, Addresses, and Public Papers (1917—1924)*, Edited by Ray Stannard Baker and William E. Dodd, Volume I, New York and London, Harper & Brothers Publishers, 1927, p. 49—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scott, William V. Judson, R. E. L. Michie, T. Bentley Mott, Francis Le Jau Parker, fost observator militar în România, și alți patru ofițeri, au fost conduși la Palatul Metropolitan, unde urmau a fi încartiruiți și unde au fost primiți de către Pimen, Mitropolitul Moldovei. Imediat după aceea, Scott a avut o întrevedere formală cu I. I. C. Brătianu, căreia i-a urmat alta cu C. Prezan. În programul vizitei a mai figurat o întîlnire cu primul ministru, cu care ocazie Scott s-a întreținut un timp mai îndelungat cu demnitarul care conducea destinele politice ale României acelor vremuri. Înainte de toate, I. I. C. Brătianu, informîndu-și interlocutorul asupra realităților românești, preciza că „noi nu dorim numai o cooperare militară, ci dorim de asemenea ca după război să instituim termeni de intimă prietenie cu Statele Unite. Credem, continua el, că în acea lume care va veni după război, relațiile dintre popoare vor fi mai importante decît sînt sau au fost. Așadar, influența Americii în Europa va fi mai mare decît înainte". Încercînd să-i explice diplomatului de peste Ocean cum concepea el rolul S.U.A. în raporturile internaționale din Sud-Estul bătrînului continent, premierul român releva faptul că pentru țara sa, o componentă a acestor relații va fi „de natură mai mult morală". De aceea, preciza el, „ne-ar place să facem din aceste relații mai extinse și intime, o bază a relațiilor economice cu Statele Unite". Începutul colaborării economice viitoare îl puteau constitui, considera liderul liberal, chiar evenimentele în curs de desfășurare, întrucît România avea nevoie de ajutorul Lumii Noi. În continuare, demnitarul american era informat asupra circumstanțelor intrării țării noastre în război și a evoluției ulterioare a evenimentelor, relevîndu-i-se că „simplul fapt care rămîne este acela că [...] noi am fost împinși împotriva unui inamic copleșitor și că am fost bătuți, iar două treimi din teritoriul nostru luat. Totuși, sublinia Brătianu, nu ne-am lăsat niciodată descurajați". Intenția sa, mărturisită de altfel, era aceea de a-i demonstra lui Scott importanța strategică a României în ansamblul forțelor antantiste și necesitatea de a fi sprijinită din punct de vedere militar. Întrucît cadrul unei întrevederi de informare nu permitea abordarea detaliată a tuturor problemelor care ar fi trebuit discutate, I. I. C. Brătianu îl avertiza pe Scott că îi va înmîna unele note, care îl vor pune în temă cu situația exactă existentă în Românâia. La rîndul său, diplomatul american se angaja să le consulte cu toată seriozitatea și să le aducă la cunoștința celorlalți membri ai Misiunii Root. „Mă simt autorizat, îl asigura el pe I. I. C. Brătianu, să vă asigur că veți găsi în America toată simpatia pentru cauza dumneavoastră". Principala problemă care ridica semne de întrebare era aceea a transportului, ce depindea de Rusia. Evitînd să discute chestiuni comerciale, deoarece, preciza Scott, „noi nu ne-am angajat în acest război pentru nici un beneficiu comercial sau pentru vreo considerație financiară", el lăsa însă să se înțeleagă că România va fi ajutată și că „toate chestiunile relațiilor de după război vor fi fără îndoială privite cu bucurie de poporul american"[4]. După un prînz oferit de familia regală, misiunea americană a fost primită de Parlamentul român, întrunit într-o ședință solemnă, în sala Teatrului Național. Era tocmai ziua în care Senatul se pronunțase pentru înscrierea reformelor în Constituția țării. În acea atmosferă de sacrificii și împliniri, evenimentul prilejuit de vizita misiunii americane dobîndea și o valoare simbolică. Deasupra scenei, între două mici drapele românești, flutura stindardul american. În sală era prezent un public entuziast, căruia i se alăturaseră numeroși înalți demnitari. Cînd președintele Senatului, Emanoil Porumbaru, a anunțat sosirea misiunii, în prima lojă au luat loc generalul Berthelot, plenipotențiarii Puterilor Aliate și întregul corp diplomatic[5]. Cel dintîi care i-a salutat pe distinșii oaspeți a fost primul ministru, care declara că hotărîrea și convingerea țării sale de a lupta pînă la triumful dreptății și al justiției internaționale „nu puteau găsi încurajare mai puternică decît participarea la luptă a forțelor morale și materiale ale marii democrații a Lumii Noi". Convingerea lui I. I. C. Brătianu era aceea că în urma

---

[4] Library of Congress, Manuscript Division, Hugh Lenox Scott Papers, Root Mission to Russia, 1917, Container 71.

[5] D. D⟨răghicescu⟩, *La mission américaine*, în „L'Indépendance Roumaine", Jassy, 22.VI (5. VII). 1917, p. 1 ; *Misiunea americană la Iași*, în „Evenimentul", Iași, 22.VI.1917, p. 1 ; G. Aman, *Sărbătorirea Americei*, în „Opinia", Iași, 23.VI.1917, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colaborării stabilite în anii războiului, între cele două țări se va statornici „o prietenie nestrămutată, pe care pacea nu va putea decît s-o întărească și s-o dezvolte". Take Ionescu, la rîndul său, preciza, încă de la început, că în august 1914 el a prevăzut că una dintre consecințele războiului care abia izbucnise va fi afirmarea, cu cel puțin o jumătate de secol mai devreme, a hegemoniei morale a fiilor republicii americane, „sclavii sacri ai codului moral al umanității". Pentru el fusese clar că S.U.A. vor intra în război, deschizînd astfel „un nou capitol al istoriei omenirii". Ca și Brătianu, el se referea la românii care suportau de secole asuprirea unui imperiu anacronic, arătîndu-se convins că democrația americană nu va putea tolera o stare de fapt care contravenea principiilor de dreptate și libertate, procedînd în așa fel încît, la sfîrșitul războiului, să poată afirma că „noi am prodigat sîngele nostru, ne-am risipit bogățiile noastre, dar am fost muncitorii muritori ai unei opere nemuritoare". Răspunzînd acelora care l-au salutat, dar adresîndu-se de fapt tuturor românilor, Hugh L. Scott mărturisea, înainte de toate, că „asociații mei din Misiunea americană și cu mine suntem foarte mișcați de primirea binevoitoare pe care ne-a făcut-o poporul și Parlamentul român". Explicîndu-și prezența la Iași, el declara că misiunea americană venise în România „cu un mesagiu de dincolo de Ocean, spre a vă asigura de frăția noastră, a americanilor. America are pentru dv., preciza el apoi, în nenorocirile dv., cea mai deplină simpatie. America vă admiră și admiră curajul cu care ați îndurat zilele și lunile atît de grele din ultimul timp. Cu toții, în America, ne dăm seama de pericolul care pe toți ne amenință". Amintind deviza lansată de Bernhardi, care rezuma tendința dominatoare a Puterilor Centrale, generalul american, descendent direct al lui Benjamin Franklin, îi asigura pe români că țara sa era hotărîtă să se opună unei asemenea monomanii elucubrante, fără a urmări vreun scop financiar ori comercial. Încheindu-și exortația, mesagerul Națiunii revenea la încurajările inițiale, conchizînd că „America își propune a sta alături de voi și de Aliații voștri pînă la capăt și vă transmite expresiunea profundei sale simpatii, dorind să vă ajute pe toate căile". În aplauzele care însoțeau speranțele determinate de mesajul misiunii americane și în ovațiile entuziaste adresate Americii și președintelui ei, I. I. C. Brătianu le declara celor care veniseră să ne încredințeze că nu rămăsesem singuri în fața unei amenințări ce privea existența noastră ca nație, că „tot ce America va face pentru România, o puteți asigura că n-o va face nici pentru incapabili, nici pentru ingrați"[6]. Odată încheiată această demonstrație a prieteniei româno-americane, generalul Scott și membrii misiunii sale au fost invitați să participe la o revistă militară, unde erau prezenți Ferdinand, primul ministru, diferiți membri ai guvernului, C. Prezan și alți generali români[7]. Seara, I. I. C. Brătianu a oferit un dineu în onoarea membrilor misiunii, la care au participat miniștri români, C. Prezan și diverși invitați. Tîrziu, la orele 23, după o zi foarte încărcată, Hugh L. Scott a părăsit Iașii, îndreptîndu-se către Rusia. Graba cu care misiunea americană și-a încheiat vizita în România se explica prin aceea că Elihu Root le ceruse să se întoarcă imediat la Petrograd, întrucît plecarea către țară devenise iminentă[8].

Dincolo de unele considerații determinate de continența sentimentelor față de tragismul situației României sau de formularea rezervată a unor promisiuni concrete, vizita efectuată de un grup de diplomați americani la Iași, în momentul în care cea mai mare parte a țării era ocupată, iar continuarea războiului era pusă sub semnul întrebării, a avut o mare importanță pentru noi. Chiar dacă Scott a evitat a face vreo declarație directă privind aspirațiile naționale, gestul diplomației americane oferea destule argumente pentru a putea fi interpretat ca pe începutul unei posibile colaborări. Nu trebuie să uităm, desigur, condițiile în care se afla, la acea dată, România. Izolată, redusă la o treime, amenințată în permanență, lipsită de echipament și tehnică militară, aliata de la Dunăre, convinsă că singură nu va putea înfrunta un inamic care o copleșea prin număr, se arăta sincer entuziasmată de prezența la Iași a unei misiuni speciale americane. I. G.

6 „Mișcarea", Iași, 22.I.1917, p. 1—2 și 23.VI.1917, p. 1.
7 „L'Indépendance Roumaine", Jassy, 23.VI (6.VII.). 1917, p. 1 ; „Evenimentul", Iași, 23.VI.1917, p. 1.
8 Hugh Lenox Scott, *op. cit.*, p. 579.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Duca, unul dintre cei implicați direct în acest eveniment, recunoștea, înainte de toate, că misiunea americană contribuise la ridicarea moralului tuturor celor îngrijorați de complicațiile survenite pe frontul oriental. Generalul Scott, nota el, cu liniștea și încrederea sa firească, „mi-a dat senzația prezenței lîngă noi a marei democrații americane, a cărei intrare în luptă reprezenta pentru noi siguranța absolută a victoriei finale"[9]. N. Iorga, prezent printre aleșii țării, în sala Teatrului Național, în momentul primirii misiunii americane, considera gestul marilor aliați ca pe unul dătător de speranțe, notînd că „soli americani ne-au cercetat, [...] arătîndu-ni că «pînă la capăt» vor sta împreună cu noi, dînd fiecărui popor dreptul său elementar la libertate"[10]. În paginile cotidianului „Mișcarea", comentîndu-se vizita misiunii americane, se sublinia că „dovezile de simpatie și de solicitudine ce ni le-a arătat, omagiile aduse luptei noastre și sprijinul făgăduit cauzei noastre [...] ne-au înălțat sufletește, confirmînd o dată mai mult adevărul că România a pășit pe drumul cel bun — singurul drum ce o putea duce la izbînda idealului său — și ne-a dat impresia cea mai exactă a *forței* alături de care luptăm"[11]. Impresiile mărturisite de americani în legătură cu misiunea condusă de Hugh L. Scott nu difereau, în general, de cele exprimate de observatorii români. Francis Le Jau Parker, unul dintre însoțitorii lui Scott, aprecia misiunea ca pe un demers diplomatic necesar, precizînd că „trimiterea ajutorului României este o obligație ce ne incumbă ca una a națiunilor aliate". Mai mult decît atît, „personalul de acolo, remarca el, este încercat, pregătit și experimentat în prezentul război ; ofițerii și soldații au rezistat sub cele mai descurajante dificultăți și a-i lipsi de ajutor acum poate lesne duce la colapsul României"[12]. În sfîrșit, dacă în jurnalul său notațiile erau mult prea lapidare pentru a fi fost reținută și vreo opinie concluzivă asupra faptelor consemnate, în memoriile publicate mai tîrziu, Scott considera că la Iași „am fost primiți cu mai mult entuziasm decît oriunde în sejurul nostru". Comentînd circumstanțele generale cu care ne confruntam la acea dată, el considera că „situația României era disperată"[13].

★

Cunoaștem, așadar, desfășurarea vizitei întreprinse de misiunea americană condusă de Hugh L. Scott în țara noastră, într-un moment deosebit al participării României la războiul care era încă departe de a se încheia. Așa după cum am precizat, implicațiile acestei vizite s-au repercutat, într-o oarecare măsură, asupra continuării luptei de către o țară ocupată, în mare parte, izolată și care făcea eforturi uriașe pentru reluarea ofensivei. Oficialitățile românești sperau, cu justificată îndreptățire, în promisiunea avansată de Hugh L. Scott. Demersurile diplomatului american, în vederea punerii în practică a ajutorului cu care se angajase oarecum față de I. I. C. Brătianu și față de rege, nu sînt însă cunoscute, circumstanță care a făcut ca misiunii la care ne referim să nu i se acorde importanța cuvenită. Toți cei care s-au referit la raporturile româno-americane din anii primei conflagrații mondiale amintesc doar de această misiune, fără a discuta și modul în care Washingtonul a încercat să soluționeze chestiunile abordate în cursul întrevederilor generalului Hugh L. Scott cu primul ministru român și cu alte personalități politice sau militare cu care a conferit la Iași. Această situație nu poate fi considerată drept o eludare a unui demers diplomatic survenit tocmai atunci cînd România era pe punctul de a relua ofensiva, demers care se putea constitui și în începutul unei noi etape a raporturilor româno-americane. Explicația faptului rezidă în necunoașterea chestiunilor concrete discutate de misiunea americană cu oficialitățile guvernamentale române și apoi a demersurilor întreprinse de Hugh L. Scott și de alți demnitari ai administrației americane în direcția soluționării punctelor înscrise pe ordinea de zi a întrevederilor intervenite în vara

---

[9] I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, München, 1981, p. 204.

[10] N. Iorga, *Misiunea Americei*, în „Neamul Românesc", Iași, 23.VI.1917, p. 1.

[11] *America și România*, în „Mișcarea", Iași, 22.VI.1917, p. 1.

[12] Library of Congress, Manuscript Division, The Papers of Francis Le Jau Parker, Container 1, World War I Material.

[13] Hugh Lenox Scott, *op. cit.*, p. 587—588.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anului 1917. Astăzi, cînd documentele care au rezultat contactului diplomatic consumat pe 3 iulie 1917 sînt cunoscute, putem reconstitui atît evenimentul în sine, cît și acțiunile care i-au urmat.

Am văzut cum a decurs vizita întreprinsă de misiunea Scott la Iași, la începutul lunii iulie 1917. Un asemenea demers diplomatic, așa după cum am remarcat, nu a rămas fără ecou în epocă, mai ales în România. Circumstanța aceasta evidenția dimensiunile pe care le confereau cercurile guvernamentale și opinia publică românească misiunii americane și speranțele unei națiuni, ajunse în situația de a se confrunta singură cu o stare de fapt insurmontabilă, în ajutorul pe care puteau să i-l acorde S.U.A. Membrii misiunii mai întîi și apoi diverse personalități politice americane au realizat, desigur, semnificația vizitei din 3 iulie 1917 și posibilele implicații ale acesteia asupra conjuncturii în care se găsea atunci România [14]. William W. Andrews, Însărcinatul cu Afaceri al Casei Albe la Iași, raportîndu-se la vizita în discuție, îi comunica Secretarului de Stat că Hugh L. Scott a „reafirmat rațiunile intrării Americii în război și intenția ei de a ajuta, atît cît este posibil deocamdată, victoria Aliaților, inclusiv România" [15]. Se recunoștea, prin urmare, promisiunea de a ne ajuta, fără însă a se face vreo altă precizare. În virtutea acestei aprecieri, nu puteau fi întrevăzute acțiunile prin care administrația americană și-ar fi propus să sprijine în mod special România. Reticența lui Andrews era, desigur, îndreptățită de conjunctura în care se aflau S.U.A. și România. Hugh L. Scott nu avansase vreo propunere concretă, astfel încît diplomatul american aflat la Iași se vedea obligat să nu depășească limitele impuse de cadrul unei vizite care nu s-a încheiat cu semnarea vreunui document oficial.

Nu în aceiași termeni înțelegea Hugh L. Scott să informeze Casa Albă asupra vizitei sale și a măsurilor care se impuneau a fi preconizate pentru ajutorarea României. În raportul întocmit pentru Secretarul de Război, raport ce purta data de 25 iulie 1917, după ce preciza că vizita pe care o întreprinsese la Iași fusese necesară, el observa, înainte de toate, că soarta României depindea de Rusia, astfel încît, ieșirea acesteia din urmă din război ar fi impus, ca pe un act ineluctabil, adoptarea aceleiași decizii și de către guvernul de la Iași, „capitala a ceea ce a rămas din România" [16]. Odată încheiată succinta prezentare a vizitei în România și a considerațiilor de ordin general, Scott se întreba dacă Națiunea intenționa să ajute Rusia, pentru a o păstra printre statele beligerante. Interpelarea sa, însă, nu privea numaidecît sau în primul rînd cauza Petrogradului, întrucît imediat adăuga : „dacă răspunsul acestor întrebări este Da, atunci toate acțiunile reclamate și sugerate pentru Rusia trebuie adoptate întocmai în privința României". Și pentru a preîntîmpina orice eventualitate neprevăzută, el adăuga că în cazul unui răspuns negativ, România trebuia oricum ajutată, material și financiar. De ce ? Pentru că cele două țări nu se găseau în aceeași situație. Dacă România era vital interesată în continuarea războiului, Rusia se putea oricînd retrage. Un atare verdict era nu numai teoretic posibil, atît timp cît realitățile rusești stimulau un astfel de deznodămînt. Avînd în vedere această complexitate de considerente, generalul american cu excludea, aprioric, probabilitatea ca Washingtonul să nu ajute Rusia, date fiind intențiile ei de a nu mai continua războiul. Dar, într-o asemenea conjunctură, remarca el, „România dispare din Europa pînă în momentul cînd un tratat general de pace va putea restabili o anumită formă de existență a ei". Aceasta era, în fond, problema care interesa în mod deosebit. Fără a dezavua posibilele rezerve, opinia sa era ca Rusia să fie ajutată, așa cum propuneau și alți membrii ai misiunii Root. Dar și România. Chiar înaintea Rusiei. Referindu-se la necesitatea ajutorării României, precum și la sugestiile formulate în acest sens, demnitarul de peste Ocean recunoștea că „făcîndu-le, va trebui să mă străduiesc să evit toate chestiunile de ordin sentimental și toate rațiunile bazate pe simpatia pentru un popor care, în iarna ce vine, dacă nu va fi ajutat, va muri, după toate probabilitățile, din lipsă de hrană, îmbrăcăminte și medicamente ; voi omite, se

---

[14] Library of Congress. Manuscript Division, Hugh Lenox Scott Papers. General Correspondence. May-August 1917, Container 29.

[15] U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917*, Supplement 2 : *The World War*, Volume 1, Washington, Government Priting Office, 1932, p. 130.

[16] Hugh Lenox Scott Papers, Root Mission to Russia, 1917, Container 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

angaja el în continuare, toate calculele, avînd drept temei recunoștința națiunii române pentru ajutorul dat, cu rezultarea avantajelor comerciale probabile, pentru industria noastră, cînd războiul va fi încheiat; eu doresc să examinez chestiunea ca una strict militară, cu intenția de a vedea ce sumă de bani și ce provizii furnizate României o vor ajuta pentru înfrîngerea Germaniei și grăbirea acelui eveniment. Se pare că ar fi bine apoi să încercăm a stabili dacă o sumă de bani cheltuită în și pentru România va determina un rezultat mai bun decît folosită în altă parte". Regretînd faptul că, presat de timp, nu a putut vizita frontul pentru a ne vedea armata, el se arăta convins că trupele române vor fi la înălțimea speranțelor, adăugînd că „această impresie a fost confirmată de Generalul Berthelot, într-o conversație pe care a avut-o cu Colonelul Mott, conversație care mi-a fost adusă la cunoștință mai tîrziu". Convicțiunea sa, care corespundea întru totul realității, era aceea că Franța și Anglia nu au sprijinit România atît cît promiseseră înainte de intrarea acesteia din urmă în război. Rusia, la rîndul ei, se angajase în același sens, dar revoluția survenită acolo a determinat ca noul guvern să se desolidarizeze, treptat, de obligațiile anterioare, fapt care a agravat și mai mult situația României. Între timp, Franța și Anglia au încetat orice ajutor, astfel încît conjunctura în care ajunsese România era îngrijorătoare. Avansind aceste opinii, Scott conchidea că problema care se ridica în acel moment era aceea dacă S.U.A. puteau să asigure celor 15 divizii române rămase neechipate materialul necesar. În acest caz, Casa Albă trebuia să aibă în vedere nu numai un împrumut financiar, ci și aprovizionarea cu armament, muniții, alimente, îmbrăcăminte și alte produse. Apoi, o chestiune la fel de importantă era aceea care viza ca ajutorul acordat României să ajungă la destinație. Această circumspecție, întru totul întemeiată, era determinată, cum singur recunoștea, de nesiguranța situației generale și mai ales de nestatornicia vieții politice rusești. Dincolo, însă, de toate dificultățile menționate, dintre care unele păreau inextricabile, înaltul demnitar american raporta că „nu ezit a recomanda ca Statele Unite să întreprindă acea acțiune necesară pentru a face din toate cele cincisprezece divizii române o forță de luptă efectivă, atît cît este posibil, și a le menține pe cîmpul de bătălie pînă la sfîrșitul războiului. Cît va costa aceasta este dificil acum de estimat cu exactitate. Singurele date ale acestui calcul sînt estimările furnizate mie de Dl. Brătianu, Primul Ministru, în timpul șederii mele în Iași". În virtutea acestor calcule, arăta Scott, România ar avea „imperios" nevoie de 300 000 000 de dolari, sumă necesară nu numai pentru armată și exigențele curente ale guvernului: plata salariilor, dobînda datoriilor, ajutorarea populației civile, a refugiaților etc. Convingerea sa era aceea că solicitările României trebuiau respectate și satisfăcute. Deci, echiparea și înarmarea celor 15 divizii care așteptau să intre în luptă, precum și ajutorarea populației, care, opina el, are un rol deosebit în balanța rezultatelor obținute pe cîmpul de bătălie, se impuneau ca o stringentă necesitate. Întrucît se avansase, în unele cercuri diplomatice, opinia ca din cei *300 000 000 de dolari, o treime să fie acordată de Franța și Anglia, iar restul de* către S.U.A., Scott preconiza ca întreaga sumă să fie asigurată de către țara sa. Treptat, raportul în discuție a luat forma unei pledoarii în favoarea României. Armata noastră, în viziunea sa, trebuia numaidecît fortificată, „pentru eliberarea unei numeroase populații de sub jugul inamic". În această parte a Europei, victoria, considera Scott, era mai necesară decît oriunde. De aceea, o ofensivă viguroasă pe frontul oriental, în vara și în toamna anului 1917, îi apărea ca o exigență indubitabilă. Succesul unei asemenea ofensive, preciza cu îndreptățire generalul american, conjugat cu un atac declanșat de la Salonic, puteau izola Germania de Turcia, provocînd în cele din urmă defecțiunea unuia sau a ambilor aliați balcanici ai Berlinului. În concluzie, arăta el, România trebuia numaidecît ajutată. Argumentîndu-și punctele de vedere, lăsa să se întrevadă că înțelesese mai bine decît Elihu Root situația din Rusia și rolul României în această parte a Europei. Informîndu-l pe Ministrul de Război asupra posibilităților perfectării împrumutului cerut de România, el nota că I. I. C. Brătianu i-a adus la cunoștință faptul că va trimite neîntîrziat, în America, „o misiune compusă din tehnicieni, incluzînd un ministru plenipotențiar". Revenind încă o dată asupra fondului chestiunii, Scott evidenția importanța „factorului timp", recomandînd forurilor competente să studieze neîntîrziat cererea guvernului român pentru a fixa „lista cantităților și a datelor probabile de livrare a tuturor articolelor pe care le putem furniza noi". Această listă, sugera el, s-ar impune a fi înaintată Comisiei Aliate din Londra,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru decizia finală. În sfîrşit, cîte o copie a deciziei adoptate de Comisia Aliată urma să fie remisă Washingtonului, pentru a se începe livrarea, precum şi Rusiei şi României, în vederea transportului şi a preluării proviziilor.

Ajuns în America, Hugh L. Scott nu s-a rezumat la o informare circumstanţială asupra misiunii sale, ci a continuat să acţioneze pentru punerea în practică a sugestiilor avansate în raportul amintit. Răspunzînd, de pildă, pe 14 august 1917, la o scrisoare a lui W. G. Shepherd, Scott îl asigura pe diplomatul american prezent la Petrograd că „facem tot ceea ce putem pentru a da ajutor Rusiei şi României". Două zile mai tîrziu, scriindu-i Colonelului Jacob C. R. Peabody, se arăta entuziasmat de discursurile ţinute la New York de către Elihu Root, Theodore Roosevelt şi Charles Russel, discursuri care, aprecia el, dacă ar fi fost publicate, „ar fi dat o mare satisfacţie Rusiei, României şi altor aliaţi de-ai noştri"[17]. Din nefericire, presa din Washington a acordat un spaţiu mult prea restrîns evenimentului, astfel încît, „efortul a fost zadarnic". În acelaşi timp, I. I. C. Brătianu avea o întrevedere cu miniştri Franţei, Angliei, Italiei, Rusiei şi cu Însărcinatul cu Afaceri al Statelor, cerîndu-le tuturor să trimită un apel urgent către guvernele pe care le reprezentau, în vederea ajutorării României. Andrews, adresîndu-se în acest sens lui Robert Lansing, sublinia că primul ministru român se arăta încrezător în atitudinea pe care o va adopta America, după interesul prietenesc „manifestat în special de recenta vizită a misiunii Generalului Scott"[18].

La 21 august 1917, cel invocat de I. I. C. Brătianu, de numele căruia românii îşi legaseră, desigur, multe dintre speranţele lor, se pronunţa din nou în favoarea punerii în practică a deziderateIor aliaţilor de la Dunăre. Scriindu-i lui A. P. Coles, Scott declara: „concluzia călătoriei noastre este aceea că avem de făcut ceva pentru Rusia şi România. Ele au nevoie de locomotive, încălţăminte, arme, muniţie. Dacă le lăsăm să cadă în situaţia în care vor trebui să facă o pace separată, în această iarnă, 150 de Divizii germane vor fi eliberate de pe frontul rus şi român, cu toate mijloacele de transport, aeroplanele şi tunurile lor, pentru a merge să înfrunte oamenii noştri din Franţa, precum şi pe italieni, în Italia. O pace separată, observa el apoi, ar deschide grînarele sudului Rusiei, astfel încît speranţa de a-i supune pe germani prin înfometare va fi zădărnicită, iar războiul va fi prelungit în mod nelimitat"[19]. Intenţia sa, mărturisită şi cu acest prilej, era de a încerca să înfrîngă orice inerţie, chiar dacă o asemenea atitudine nu era bine privită de unele cercuri oficiale americane. „Ceva trebuie făcut şi fără întîrziere", conchide el încă o dată.

Demersurile ulterioare au relevat sinceritatea şi perseverenţa cu care Hugh L. Scott a acţionat pentru realizarea măsurilor avansate în vederea ajutorării României. Aşa după cum am văzut, el nu se arăta prea încrezător în continuarea războiului de către Rusia. Într-o asemenea eventualitate, era şi firesc ca rolul României să devină dintr-o dată unul decisiv. Pentru a împiedica colapsul acestei ţări, colaps ale cărui consecinţe s-ar fi repercutat şi asupra S.U.A., înaltul ofiţer american considera că ajutorarea României devenise absolut necesară şi că responsabilitatea Casei Albe, în acest context, dobîndise caracterul unei obligaţii. De aceea, la sugestia sa, Secretarul de Război redacta, la 6 septembrie 1917, un raport, arătat, cum nota Scott, lui Lansing, o zi mai tîrziu. Luînd cunoştinţă de conţinutul documentului în discuţie, Secretarul de Stat a cerut să-i fie înaintat, în mod oficial, de către Newton D. Baker. În raportul său, ministrul american îl înştiinţa pe Lansing că a primit copia telegramei expediate de Andrews din Iaşi, dîndu-i „o atenţie deosebită", întrucît, considera el, „cred că este necesar a fi făcut ceva pentru România, şi făcut imediat"[20]. În continuare, după ce arăta că generalul Scott a vizitat România, el intra direct în subiect, apreciind că „dacă o altă întîrziere survine în a demonstra acestor oameni, ale căror suflete sînt sfîşiate de nelinişte şi suferinţă, că noi intenţionăm să-i ajutăm, rezultatul poate fi întru totul dezastruos". Din chiar modul cum era redactat acest raport, ieşea în evidenţă

---

[17] Idem, General Correspondence. May-August 1917, Container 29.

[18] *Paper Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917*, Supplement 2, Volume 1, p. 177.

[19] Hugh Lenox Scott Papers. General Correspondence. May-August 1917, Container 29.

[20] Idem, Root Mission to Russia, 1917, Container 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptul că autorul lui era convins de utilitatea imperioasă a ajutorului reclamat, militînd cu sinceritate în favoarea României. Făcînd această afirmaţie, sublinierea ce se impune imediat este aceea că, fără intervenţia lui Scott, Secretarul de Război nu avea cum deveni un atît de fervent sprijinitor al cauzei româneşti. Referindu-se, în continuare, la situaţia dezastruoasă în care se aflau la acea dată românii, Baker nota : „cum îşi pot ei imagina că noi intenţionăm să-i ajutăm, cînd a trecut atît de mult timp fără a le da vreun semn de ceea ce facem ? Dacă România devine convinsă că nici un ajutor nu-i parvine, ei [românii — n.ns.] pot negocia o pace separată. Aceasta ar încuraja Germania". Cea dintîi remarcă, relevată de asemena circumstanţe, era aceea că „situaţia e gravă şi reclamă o atenţie imediată". Întocmindu-şi raportul, el nu pleca de la nişte considerente de ordin subiectiv. Era foarte bine informat, ştia că starea frontului oriental prezenta dificultăţi agravante şi că împrejurările generale erau complicate. Recunoştea apoi că ajutorarea României depindea de transportul rusesc, dezorganizat şi nesigur. Totuşi, dincolo de toate impedimentele posibile, el propunea „o imediată manifestare a bunăvoinţei noastre de a o ajuta [pe România — n.ns.], urmată, atît de repede cît circumstanţele o permit, de trimiterea efectivă a ajutoarelor şi de acordul cu Rusia, pentru ca România să le primească". Recomandările concrete, formulate mai departe, prevedeau ca României să i se acorde un împrumut de cinci milioane de dolari lunar, timp de trei luni succesive, începînd cu septembrie 1917, pentru achiziţionarea din Rusia a unor produse alimentare şi de îmbrăcăminte. De punerea în practică a acestui aranjament urma să se ocupe colonelul William B. Thompson, din Crucea Roşie a S.U.A., care era aşteptat în România. Totodată, recomanda ca Însărcinatul cu Afaceri americane la Iaşi să fie înştiinţat asupra acestei chestiuni, întrucît el era în măsură să definitiveze detaliile acestui aranjament şi să supravegheze livrarea ajutoarelor. La rîndul său, Thompson putea, după aceea, să convină cu guvernul român asupra planului definitiv. În fine, Baker preconiza ca aranjamentul să prevadă deschiderea unui credit în America, credit care urma să fie pus la dispoziţia României. De cumpărarea celor necesare şi de problema transportului era propus să se ocupe colonelul William V. Judson, ataşatul militar american la Petrograd. „Dacă aceşti paşi vor fi făcuţi imediat, adăuga el, vor convinge guvernul român că nu e abandonat de noi". Toate aceste prevederi nu erau avansate ca nişte recomandări de circumstanţă. Încheindu-şi raportul, Secretarul de Război se arăta convins că „principalul lucru care trebuie făcut acum este acela de a-i salva pe români şi armata lor de la înfometare", întrucît altfel, americanii şi-ar putea reproşa „că deşi am fost preveniţi, am aşteptat totuşi pînă ce a fost prea tîrziu, înainte de a interveni pentru salvarea lor". Deci, ajutorarea României se impunea, în virtutea acestui raţionament, şi ca o chestiune de conştiinţă.

O zi mai tîrziu, generalul Scott îi scria lui Elihu Root, trimiţîndu-i o copie a raportului său din 25 iulie, pentru a-l folosi în cazul în care se va referi la misiunea încheiată nu demult. Despre ceea ce întreprinsese, ca urmare a vizitei din 3 iulie 1917, el nota : „am făcut tot ceea ce-mi stă în putinţă pentru ca diferitele recomandări ale Misiunii să aibă efectul dat şi imediat. În acest sens, Secretarul de Război m-a susţinut în cea mai generoasă şi energică manieră. Cred — spera el — că am reuşit să obţin trimiterea a cinci milioane de dolari pe lună, pentru trei luni, României, cu care să cumpere alimente pentru populaţia suferindă şi intenţionez să continuu urgentarea ca România să fie încurajată, susţinută şi ajutorată, prin toate mijloacele care stau în puterea noastră" [21]. Pe 8 septembrie 1917, expedia lui Charles R. Crane, fost membru al „Misiunii Root", aceleaşi documente, cu acelaşi scop, bineînţeles.

În urma intervenţiilor întreprinse de Hugh L. Scott, s-a ajuns, treptat, la circumstanţa de a se trece efectiv la realizarea măsurilor propuse de el în vederea ajutorării României. Astfel, după ce Secretarul de Răboi ridicase această chestiune într-o şedinţă de cabinet, intervenindu-se apoi, prin Lansing, pe lîngă Departamentul de Finanţe şi chiar pe lîngă Wilson, Oscar T. Crosby înainta, pe 10 septembrie 1917, un raport Secretarului de Finanţe. Mai întîi îşi informa superiorul că „depeşa de la Dl. Thompson, privitoare la situaţia din România, este esenţialmente pe aceeaşi linie cu aceea care rezulta din depeşele precedente, de la Amba-

---

[21] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sadorul Francis"[22]. Lui William G. McAdoo i se mai aducea la cunoştinţă că Francis nu a răspuns scrisorii sale din 28 septembrie 1917, în care era consultat asupra modalităţii punerii în practică a măsurilor reclamate de ajutorul acordat României. „Am discutat, privitor la această chestiune, preciza Crosby, cu Secretarul Lansing, care împărtăşea opinia că pînă ce nu vom afla mai multe de la Dl. Francis, nici o altă acţiune nu poate fi realizabilă. El m-a informat, continua Asistentul Secretarului de Finanţe, că Departamentul de Stat a telegrafiat guvernului român (probabil prin Petrograd) că guvernul Statelor Unite ar fi bucuros, în general, să-i extindă ajutorul material şi moral". Convingerea sa era aceea că tranzacţia financiară nu va fi posibilă prin intermediul Rusiei, deoarece „confuzia în finanţele ruseşti este într-o creştere rapidă". Întrucît nu se ajunsese la un punct de vedere comun, iar rapoartele primite de McAdoo de la Francis şi Thompson nu aduceau clarificări, Crosby considera că nu sosise momentul trecerii la creditarea efectivă a României, urmînd a fi abordat din nou Ambasadorul american de la Petrograd.

Două zile mai tîrziu, William V. Judson expedia o telegramă Departamentului de Război, în care arăta că „din cauza situaţiei critice din Petrograd" nu s-a mai deplasat în România. Convingerea sa era că guvernul de la Iaşi va continua războiul, iar „după opinia mea, observa el, pacea ar fi preferată de Germania"[23]. În Rusia, nesiguranţa devenise caracteristică, acesteia adăugîndu-i-se pericolul unei păci separate, circumstanţă care se repercuta, observa cu îndreptăţire Judson, asupra situaţiei României. „Eu sînt, sublinia el, cu adevărat satisfăcut de spiritul şi intenţiile guvernului şi ale armatei române, dar luînd drept satisfăcătoare aceste intenţii şi spirit, în special în condiţiile care sînt în mod rezonabil de presupus, incluzînd evacuarea României, noi trebuie, în momentul de faţă, să-i oferim ajutor. Rusia, mai preciza el, este privită de români ca un om pe care nu se poate conta". Răspunzînd altei telegrame, diplomatul american îşi informa ministrul asupra articolelor care ar putea fi cumpărate din Rusia, în vederea ajutorării României, declarînd însă că totul „depinde de condiţiile de război care sînt schimbătoare". În concluzie, nu se putea conta, în exclusivitate, pe Rusia. Principalele articole, deci, urmau a fi procurate din America, fără a se uita faptul că unele dintre ele puteau fi furnizate de Franţa şi Anglia. Oricum, conchidea el, Statele Unite erau răspunzătoare de continuarea războiului de către România. Pe 21 septembrie 1917, Judson trimitea o altă telegramă Departamentului de Război, în care preciza, de această dată, că situaţia din Rusia nu garanta transportul reclamat de ajutorarea României, care are nevoie, în primul rînd, de credit[24]. În aceeaşi zi, Hugh L. Scott se adresa Preşedintelui Crucii Roşii Naţionale a S.U.A., anexînd şi telegrama lui Judson, cu precizarea că problema în discuţie se constituia în ocazia unei acţiuni benefice, reclamate de Naţiunea însăşi. A ajuta România, pleda el din nou, ar fi în favoarea cîştigării războiului de către America, deoarece astfel s-ar menţine „pe frontul împotriva unui inamic comun cei 400 000 de oameni ai ei [ai României — n.ns.], care luptă în acest moment pe un front a cărui importanţă *nu este nicidecum secundară pe întreg teatrul de operaţiuni*"[25]. Intenţia sa pleca de la convingerea că persoana căreia i se adresa avea posibilitatea de a asigura transportul proviziilor destinate României într-un port din nordul Rusiei, cum sugera Judson, adăugînd apoi că „eu ştiu că dv. puteţi conta pe interesul şi influenţa Secretarului de Război în efortul dv. de a ajuta România". Aceasta era, probabil, una dintre ultimele sale intervenţii, în calitate de Şef al Marelui Stat Major General, în favoarea României. În ziua următoare, pe 22 septembrie 1917, la împlinirea vîrstei de 64 de ani, Hugh L. Scott era pensionat, conform uzanţelor regulamentelor militare americane, locul său fiind luat de generalul Tasker H. Bliss[26]. Aceasta este, credem, explicaţia faptului că la aceeaşi dată, T. Bentley

---

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

[26] *The National Cyclopaedia of American Biography. Being the History of the United States*, Volume XXVI, New York, James T. White & Company, 1937, p. 171—172 ; *Who Was Who in America*, Volume 1, *1897—1942*, A Fifth Printing, Chicago, 1962, p. 1094—1095 ; *Notables Names in American History. A Tabulated*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mott, fostul colaborator al lui Scott, întocmea un memorandum pentru Șeful Marelui Stat Major, în care erau expuse, în rezumat, unele dintre intervențiile făcute de diverse oficialități americane în favoarea României [27]. O asemenea încercare de punere în temă nu se justifica în cazul lui Scott, care era inițiatorul întregii acțiuni. Este de remarcat faptul că Mott, cunoscător al situației în care se afla România la acea oră, a redactat un memorandum care l-a determinat pe succesorul lui Scott să continue intervenția în favoarea României. Realizînd tergiversarea împrumutului atît de discutat, Bliss telegrafia lui Judson, pe 22 septembrie 1917, informîndu-l că „Departamentul de Finanțe a dispus să se deschidă un credit de cel puțin cinci milioane de dolari pe lună, pentru România, într-o asemenea formulă și pentru acele scopuri pe care Ambasadorul Francis le va aproba dacă, după opinia sa și a dv., acest fapt este necesar pentru a salva situația militară" [28]. I se recomanda lui Judson să-l consulte pe Ambasador în privința acceptării sau a respingerii creditului. În cazul în care răspunsul ar fi fost afirmativ, se cereau explicații privind modalitatea perfectării împrumutului în discuție. Anglia și Franța, se preciza mai departe, finanțau deja România. Oricînd se pot găsi scuze pentru întîrzierea sau respingerea creditului, dar, se arăta în încheierea telegramei, dacă prin acest gest România era ajutată să continue războiul, orice concurs financiar se justifica pe deplin.

În sfîrșit, același Mott, răspunzîndu-i colonelului Adrian Miclescu, care conducea o Comisie Economică în S.U.A., amintea „de marele interes personal pe care generalul Scott și Secretarul de Război l-au demonstrat în încercarea de a satisface rugămintea dv. și de a vă asigura că chestiunea rămîne în picioare și că va fi făcut tot ceea ce este posibil pentru a trimite proviziile de care România are așa de mare nevoie" [29].

Am trecut în revistă, doar, cursul demersurilor întreprinse de Hugh L. Scott, dar nu numai de el, bineînțeles, în vederea satisfacerii cererilor avansate de România cu prilejul vizitei întreprinse de misiunea americană la Iași, pe 3 iulie 1917. Excursul nostru, fundamentat și suscitat de documentele pe care le publicăm, nu și-a propus să abordeze totalitatea aspectelor pe care le incumbă investigarea raporturilor economice, diplomatice și militare româno-americane dintr-o anumită perioadă. Am luat în studiu o atare chestiune, numai în măsura în care editarea acestor documente reclama o asemenea întreprindere. Așa se explică faptul că nu am extins analiza pînă la condiția care i-ar fi conferit caracterul unui studiu exhaustiv. Limitîndu-ne incursiunea la cadrul oferit de informațiile cuprinse în arhiva generalului Hugh L. Scott, n-am avut intenția de a eluda unele date ale chestiunii în cauză, ci de a pune în discuția celor interesați informațiile oferite de aceste documente inedite.

În totul, materialul la care ne-am raportat relevă, cu pregnanță, faptul că vizita întreprinsă în România de misiunea americană condusă de Hugh L. Scott, în vara anului 1917, nu s-a limitat a fi, cum s-ar putea crede, un act de conjunctură diplomatică. Faptul acesta se explică, în primul rînd, prin prezența în fruntea misiunii a unui oficial american care a înțeles perfect rostul prepotenței care i se conferise. Demersurile întreprinse de el în favoarea României stau mărturie în acest sens. Prin urmare, dincolo de reticența unor cercuri diplomatice ori de circumspecția impusă Casei Albe de circumstanța de a nu se afla în război cu Austro-Ungaria, Statele Unite nu au privit cu indiferență împrejurările interne și europene în care ajunsese România în vara și la începutul toamnei anului 1917. Acțiunile care vizau spirijinirea concretă a guvernului de la Iași învederează adevăratele intenții ale unor sfere diplomatice față de o țară antantistă dunăreană. Dacă nu s-a ajuns la concretizarea planului de măsuri conceput de Scott și guvernul american, vina nu revine numai Washingtonului. Administrația wilsoniană poate fi acuzată, totuși, de tergiversarea și chiar de neînțelegerea unor acțiuni ale căror justificări și rosturi nu mai ridicau semne de întrebare. Apoi, așa cum observa T. Bentley Mott, într-un memorandum redactat la 21 septembrie 1917, România

---

Register, Third Edition of White's Conspectus of American Biography, Clifton, New Jersey, James T. White & Company, 1973, p. 400.

[27] Hugh Lenox Scott Papers, Root Mission to Russia, 1917, Container 71.

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu intra în sfera preocupărilor vitale ale diferitelor personalități americane, „deoarece interesul fiecărui oficial aproape, din toate departamentele, şi în special dintre ofiţeri, este orientat către Franţa, Marea Britanie şi către armata noastră din Franţa“ [30]. Inerţia unei atitudini de indiferenţă şi respingerea, în consecinţă, a unei stări de fapt evidente explică de ce S.U.A. nu au făcut atît cît ar fi putut pentru un aliat al lor, aliat care juca un rol esenţial într-o conflagraţie ce urma să confere Lumii Noi statutul de arbitru al raporturilor internaţionale postbelice. Nu trebuie să uităm, bineînţeles, situaţia cu care s-a confruntat România spre sfîrşitul anului 1917, cînd izolarea sa totală a făcut imposibilă orice acţiune de colaborare sau ajutorare.

*

Documentele pe care le publicăm de această dată provin din tezaurul arhivistic ce se păstrează la Library of Congress, din Washington, D.C., documente constituite în fondul *Hugh Lenox Scott Papers*. Cinci dintre ele — adică cele datate 7 iulie, 9, 14, 16 şi 21 august 1917 — se păstrează în containerul 29 : *General Correspondence. May-August 1917*, iar restul în containerul 31 : *Root Mission to Russia, 1917*. Notaţia jurnalieră a fost extrasă din acelaşi container şi provine dintr-un blocnotes intitulat : *Diary of H. L. Scott, Major Gen. U.S. Army. U.S. Commission to Russia, 1917.*

La editarea lor, am respectat normele în vigoare, fără a modifica ceva în text. Ordinea documentelor este cea reclamată de criteriul cronologic, oferindu-ni-se astfel posibilitatea de a urmări desfăşurarea în timp a unei acţiuni diplomatice a cărei importanţă este relevată pe deplin abia cu această ocazie.

Valoarea ştiinţifică a unor asemenea documente este, credem, consuetudinară. Editîndu-le, nu facem altceva decît să adăugăm cîteva pagini noi acelui corpus documentar care va rezulta din publicarea tuturor izvoarelor care înfăţişează lumii adevărata devenire istorică a românilor şi aportul lor la evoluţia generală a umanităţii.

Mulţumim, şi de această dată, dr. Georgene Lovecky şi dr. Paul Hiemstra, de la *Council for International Exchange of Scholars* din Washington, D.C. şi profesorilor Florence M. Weinberg şi H. Wendell Howard, de la *St. John Fisher College*, din Rochester, New York, pentru sprijinul acordat în cercetările întreprinse la Library of Congress, în vara anilor 1984 şi 1986, precum şi în toamna anului 1985.

I

July 3 ⟨1917⟩ arrived at Jassy at 6 a.m. ; found Minister of War, Chief of Staff Gen⟨eral⟩ Prezan, Col⟨onel⟩ Boboc, Com⟨man⟩d⟨an⟩t of Garrison, Col⟨onel⟩ Corbescu, Prefect of Jassy and Mr. Duca, Minister of Public Instruction (speak English), at the station at 8 a.m. ; the Minister of War, Bratianu, brother of the Prime Minister, took us to the Palace of the Metropolitan of Jassy — Dr. Pimen, Primat — where we had quartiers ; at 10 a.m. had audience with Prime Minister of Roumania, Dr. Jean I. C. Brătianu ; at 11 audience with Roumanian Chief of Staff, Gen⟨eral⟩ Prezan ; 12 a.m. audience with Com⟨man⟩d⟨an⟩t Gen⟨eral⟩ of Russian forces in Roumania Gen⟨eral⟩ Tcherbatchef ; later, private audience : Gen⟨eral⟩ Scott with Prime Minister, Col⟨onel⟩ Mott, interpreter in French ; 1 p.m. lunch at the Queens palace with King and Royal family ; 4 p.m. invited to a sitting (especial) of the Roumanian Senate ; speeches made by the Prime Minister, the President of the Senate, Mr. Porumbaru, Minister *Take Ionescu* (in English), by Mr. Mortzun *, Vice President of the Senate, and response by Gen⟨eral⟩ Scott.

Invited by the King to see a review of the 2nd and 26th Reg⟨imen⟩ts of the 2nd Roumanian Div⟨i⟩s⟨io⟩n and a Batt⟨alion⟩ of Transilvanian volunteers, and

---

[30] *Ibidem.*

* În programul iniţial era stabilit ca în numele Camerei să vorbească V. Gh. Morţun, preşedinte al acesteia. În lipsa lui, însă, cel ce l-a salutat pe H. L. Scott a fost I. Mitescu, vicepreşedinte al înaltului forum parlamentar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to see bomb throwing exercices with attack (?) in trenches ; it rained during review ; rode with King in his motor about the field.

8 p.m. dinner with the Prime Minister and Madame Bratianu. Mr. Ionescu, who expects soon to go to the U.S., is in opposition to Bratianu and is in coalition ministry ; Mr. Duca, Gen(eral) Prezan, Col(onel)s Michie and Judson, and Mott ; left at 11 p.m. for Tcernowitz.

II

AMERICAN LEGATION
OFFICE OF THE MILITARY ATTACHÉ
BUCHAREST, ROUMANIA

Jassy, July 7, 1917

Major-General Hugh L. Scott,
Chief of Staff of the Army,
War Department,
Washington, D.C.

My dear General,

I enclose herewith a paper and a translation of an editorial and of the various speeches that were made in the Senate during your visit in Roumania *.

From my observation of various other missions who have visited Roumania, I am sure that there was none who received as warm a welcome as that extended to the American Mission.

You may be interested to know that your speech in the language of the day — „Made a Great Hit".

Very Sincerely,
H. E. Yates
Military Attaché

2 Incl(osure)s.

III

On board U.S.S. BUFFALO,
Between Vladivostok and Seattle,
July 25, 1917

The Secretary of War.
Sir :

I have the honor to make the following report on the situation in Roumania as far as I was able to determine it during my necessarily brief visit to Jassy, which is now the capital of what remains of Roumania under its own government's jurisdiction.

I arrived at Jassy at eight o'clock in the morning, having come there straight from the battle which I witnessed southwest of Tarnopol. I was obliged to leave that same evening for Petrograd, in order to reach there at the time specified for the departure of the Mission for America.

The fate of Roumania is inextricably tied up with that of Russia. Nothing can be done there except by or across Russia. Nothing whatever can reach her borders except by a journey of several thousand miles through Russian territory and from a Russian port. If Russia drops out of the war through a deliberate act

* Discursurile anexate erau cele prezentate la 3 iulie 1917, de la tribuna Parlamentului român. Editorialul în discuție fusese publicat în „L'Indépendance Roumaine" (Jassy, 21. VI (4 VII). 1917, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

or through mere evaporation of her offensive and defensive power, Roumania must do the same. The questions which must first be asked, therefore, are the following: Is America going to aid Russia? Is she going to send railway supplies and munitions, furnish engineers, technicians and organizers for Russian railways and industries? Is she going to do all this and provide the money for it, in order to keep Russia in the war? Will doing all this keep her in the war?

If the answer to these questions is Yes, then all the action required by and suggested for Russia must also be taken in regard to Roumania. If the answer is No, then, whatever might be the other advantages, certainly no military advantage is to be gained from lending Roumania money or forwarding her supplies. If we decide not to aid Russia financially, it is because we accept that she is not going to continue the fight; if Russia drops out, Roumania vanishes from Europe until such time as a general treaty of peace may restore some form of existence to her.

I believe, however, that the answer to the above questions is going to be affirmative; my reasons are briefly set forth in my report on the Russian situation, and I think I am supported in them by the other members of the Mission.

It is therefore on the assumption that we are going to aid Russia that the following suggestions with regard to Roumania are offered. In making them I shall endeavor to omit all matters of sentiment, and all reasons based on sympathy for a people who will this coming winter, if unaided, in all probability, die from want of food, clothing, and medicine; I will omit all calculations having as a basis the gratitude of the Roumanian nation for aid rendered, with the probable resulting commercial advantages to our industry when the war is over; I desire to examine the question strictly as a military one, with the idea of seeing to what extent money and supplies furnished to Roumania will aid in the defeat of Germany and hastening that event. It seems well also to try to determine whether any given amount of American money spent in and for Roumania will produce greater results than if applied elsewhere.

The Roumanian army now mobilized is composed of 490,000 men. There are fifteen organized divisions, each of a strength of 22,000 men; of these ten are almost completely armed and equipped, are well instructed and, I believe, well commanded.

In support of this statement, it should not be forgotten that this army represents the remnants of the armies so disastrously defeated last autumn and which have been collected, reorganized and instructed upon the territory remaining to the nation. These men have been hardened and taught by a long, if unsuccessful, compaign; the officers have been weeded out and it may be taken for granted that only the best remain; they have had the benefit during the last six months of the services of a brilliant French commander as istructor, General Berthelot, aided by 400 selected French officers; they are fighting on their own soil, for the liberation of their own oppressed brethern, and even these spirits most crushed by former defeats have had a chance to revive; they have been nourished far better than the rest of the population, and, I, believe, sufficiently. Lack of time made it impossible to visit any of these troops except two regiments which were at Jassy. These I inspected and they gave an excellent impression. I believe it can be accepted that the whole army will give a good account of itself in the next campaign, that in the larger opperations will be skilfully directed, and that the units will be well led.

This impression was confirmed by General Berthelot in a conversation which he had with Colonel Mott and which the latter reported to me. Colonel Mott has known General Berthelot quite well for seventeen years and he requested him, in view of the great importance of the matter, to speak with the utmost frankness. It is believed that he did so. His statement that ten of the fifteen divisions were ready for battle, well armed except for some deficiencies in heavy artillery, and amply provided with ammunition, is supported by the fact that his military reputation is at stake, and that if he did not believe such to be the case, he would have every personal reason for calling attention to the deficiencies in material, armament, discipline, etc., in order to protect himself in case this army, which he has instructed and which he practically commands, prove of little value in the next campaign.

The organization of each of the divisions and its armament in artillery and machine guns is given in the appendix herewith; it is sufficient to say here that ten of

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the divisions need a certain amount of heavy artillery, and that five need equipment of every kind, with the exception apparently of rifles. The fifteen divisions absorb about 330,000 men, leaving 160,000 as a reservoir of already instructed men to fill up losses and furnish those services essential to the immediate rear of an army in the field. Besides this, further recruits all having had military training can doubtless be furnished from the country's remaining population. As far as human material is concerned, these fifteen divisions can keep the field in an effective manner for a long compaign, provided no exceptional disasters overtake them.

The present military resources of Roumania outside of these 490,000 men are practically nil. In order to feed, clothe, and supply the divisions already organized, equip additional ones, and keep any of them in the field for a campaign, requires the assistance of Romania's allies. This assistance has heretofore been furnished by France and Great Britain up to the measure of what they considered possible. Indeed, both nations have promised more than they now find themselves able to forward, especially in the matter of heavy artillery and ammunition. It was expected that a considerable supply of the necessities of life would come from Russia This especially applies to horses, clothing, forage, and food ; but the revolution and the resulting disorder in Russia has, up to the present, not only entirely cut Roumania off from these supplies essential to her mere existence and expected from Russia, but it has also rendered extremely precarious the arrival of material sent from France and Great Britain through the northern ports of Russia and necessitating transportation ever disorganized Russian railways.

How far this uncertainty of arrival, or rather this certainty of non-arrival, of goods sent to Roumania via Archangel, has decided France and Great Britain in cutting down these shipments cannot be stated, but it has probably had some influence.

The question, therefore, to be answered is this : Shall the United States Government step in and take upon itself the task of completing the Roumanian divisions in needed material and, thereafter, of keeping them supplied to the close of the war ?

We must not shut our eyes to what this means. It means not merely the lending of money to Romania or the appropriating of it for her benefit ; it means the actual manufacture of guns and ammunition, the purchase of food, clothing and other supplies, and not merely the forwarding of all of these to Vladivostok, Archangel or Murman, but the actual following up of the shipments by our own agents from these points of arrival to Roumanian territory. In other words, we have got to see that what is manufactured or purchased by us for Roumania gets to that country. Here again the problem of Roumania becomes inextricably interwoven with that of Russia.

It is likely that what we do for Russia of this same nature must be followed up in a similar manner, just as the French and English have found it necessary to do, unless indeed we can trust to the agents of these countries to see that what we send to Russia is delivered at the points where it is needed. That will be a question for Colonel Judson to study and advise upon, but I do not think it would be safe to rely upon any agents except our own to insure the delivery in Roumania of material bought with her credits in our country.

However, since our supplying Roumania is predicated upon our also supplying, and necessarily in far greater volume, Russia's needs, we would be in a position to tactfully exact of Russia that every facility be given us to assure ourselves and the Roumanians that what we sent them was going to be delivered in their country.

With the difficulties above refered to well in mind, I do not hesitate to recommend that the United States take such action as is necessary to make all of the fifteen Roumanian divisions as effective a fighting force as possible and to keep them in the field to the end of the war. What this will cost it is difficult at the present moment to accurately estimate. The only basis of calculation we have are the estimates furnished me by Mr. Bratiano, the Prime Minister, during my stay at Jassy. There were to the effect that Roumania imperatively needed $ 300,000,000. This of course was in no sense required for the mere maintenance of the army. It was the total amount of money asked by Roumania, not only for all the present needs of the government — salaries, interest on debt, support of the civil population and of the vast number of refugees and sick — but also in affording

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a credit which would enable the government to order at this time the agricultural and mining machinery which will be needed the moment a part or all of the territory now occupied by the enemy is freed from his presence. This planning ahead is based on simple common sense and military foresight. The destruction of almost all horses, cattle, sheep and hogs throughout Roumania, as well as of the oil wells and all the agricultural machinery, will make it impossible to cultivate the soil, reap from it any harvests, or draw from the earth any mineral products until means are on hand for doing so. As a war measure alone, it is highly important that as the Germans are driven from the rich plains of Wallachia, which they now occupy and which they will certainly lay waste, means be on hand for raising crops at the earliest opportunity, in order to support the returning population. This requires the purchase of horses, cattle, hogs and machinery, and Mr. Bratiano sees no place from which any of these can come, outside of the horses, except the United States. Contracts for the machinery must be entered into now, and in order to make them a credit must be available.

It may be said, then, that the $ 300,000,000 requested by Mr. Bratiano covers immediate military requirements for the next six months at least; furnishes the means of feeding the starving refugees and preventing the death through diseases and lack of nourishment of a great portion of the population; furnishes a credit for the payment of the coupons on the national debt and for the restoration of the depreciated currency, as well as for the payment of the supplies bought in Russia in stable money rather than in roubles, now bought on terms excessively disadvantageous; but beyond all this a loan will furnish the means for beginning now the re-establishment of the country and the resumption of its agricultural and industrial life.

Delay in obtaining the credits in ample time means a great eventual loss, since the soil and the inhabitants would both remain idle until financial arrangements could be made on which to base orders for implements, cattle, and machinery.

Mr. Bratiano hopes that $ 200,000,000 will be furnished by the United States, while he expects to obtain the other $ 100,000,000 from France and England.

I have gone into this financial question here at such length because it seems to me evident that if we are going to lend money to Roumania at all it must be done in a large way, and must take into consideration all the requirements of the nation; otherwise what we lend will not be productive of the most useful military results. It would of course be possible for us to furnish merely the material necessary to fully equip fifteen divisions and keep them equipped; but these soldiers represent only one of the products of Roumania, and the nation itself ought to be kept alive and as healthy physically and morally as possible if the men themselves are to have the greatest efficiency in battle. In other words, I do not believe that we can support the Roumanian army without at the same time supporting to a great extent the nation from which it is drawn. We would be indulging in half-measures, and in war half-measures are always disastrously expensive.

Let us, therefore, assume that $ 300,000,000 are necessary to equip and keep fifteen Roumanian divisions in the field, and that all of this sum must be advanced by the United States; is it, from a military point of view, worth while? To answer this question we must estimate how much it would cost us and how long it would take to place fifteen American divisions of 22,000 men each, with a reservoir of 160,000 trained reserves immediately behind them, in the battle-line of France.

To the immediate cost of raising, training, officering, transporting, arming and equipping with every necessity of modern war this force, must be added the ultimate expense involved in pensions, as well as the incidental expense to the country of the abstraction of half a million men from its industries. It must also be remembered that the money to pay for all this must be appropriated outright by our government, while the money to maintain an equal number of Roumanian soldiers would only be loaned. No means are at hand for estimating, even roughly, what the immediate, incidental, and ultimate expense would be for sending 500,000 men to France, but I believe that it will amount to several times $ 300,000,000.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I say nothing about the possible saving in American lives, yet it is evident that the more efficient the armies on the Roumanian front are made, the shorter will be the war, and hence the fewer our losses.

And this brings up another consideration of capital military importance, that is, the point, of application of the force under consideration. Would fifteen divisions, if furnished by us, do more good on the French front or on the Roumanian front ? I cannot escape the conviction that could we choose we would send them to the latter front, having given the present condition of affairs in Russia. A strong force applied there would be at the point of greatest immediate necessity for the freeing of a large population from the enemy's yoke, and such a blow would be more likely of success and more dangerous for the foe than at any other point. It would be, if succeseful, supremely dangerous to him politically in its influence upon that tenderest spot in the German System, Hungary.

A vigorous offensive in Roumania this summer and autumn would unquestionably clear the mouth of the Danube and greatly facilitate the supply of the armies on that front ; it would probably free all the Dobrudcha and have some prospect of sweeping as far as Bucharest and depriving the enemy of a rich territory he is now exploiting. It would also restore to a destitute Roumanian population houses needed for shelter and lands for raising food. A real success in Roumania, vigorously followed up later on in conjunction with an attack from Salonika, has some chance of breaking Germany's communications with Turkey, and taken in connection with political and financial pressure from other sources, might lead to the defection of one or both of her Balkan allies.

No equal liberation of territory and no comparable political results are anticipated through the application of an equal force and the expenditure of an equal sum of money in France. To accomplish them is worth the expenditure, not of $ 300,000,000 but of many times that sum. That success is assured of course is not meant to be asserted ; but in war a reasonably good chance of accomplishing a great result at comparatively small risk is all that can be asked when arriving at any military decision.

The element of time must also be considered. It is quite evident that the fifteen Roumanian divisions, being in large part armed, officered, well instructed, and on the spot, can, if sure of support from us, make themselves felt far sooner than could an equal number of men raised, equipped, and instructed in America and sent to France.

There is still another reason, again closely allied to the Russian situation, which makes it important for all of the Allies to see that the Roumanian divisions are not allowed to dissolve for want of supplies. At the present critical time some of the best disposed Russian troops are those serving alongside the Roumanian divisions ; the example of the latter in the matter of discipline and respect for authority, as well as their eagerness to fight a hated enemy, must undoubtedly be responsible in some measure for this condition of affairs. The moral effect, therefore, of the dissolution of Roumania's organized forces upon the Russian soldiers serving in that sector would be wholly regrettable. Every effort is being made to build up discipline amongst these men, and a new element of dissatisfaction and discord would be introduced for them and insisted upon by the German propagandists, if it could be said that four Russian armies were simply fighting to defend Roumania and not Russia. The fallacy of this argument is evident to any intelligent person ; but unfortunately at this moment in Russia the arguments of those who are ill-disposed as well as unintelligent must be met at every turn.

The above considerations lead me to believe that if it is decided to lend money and to furnish supplies to Russia, in order to keep her in the war, we should do the same thing for Roumania, and if as much as the $ 300,000,000 asked for by Roumania is necessary to keep her fifteen divisions in the field, no more useful employment, from a military point of view, could be found for that sum of money than lending it to that country.

Mr. Bratiano informed us that he was taking steps to immediately send to America a mission composed of technical men and comprising a minister plenipotentiary. The arrival of this mission will make it possible for the Administration to discuss the details of the loan desired by Roumania and arrive at the least amount absolutely essential to carry out its objects.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Should it be decided to accede to the request of the Roumanian Government for military supplies, I recommend that the annexed list showing in order of urgency the things most needed be examined by the Board which, since I left home, has doubtless been organized at the War Department for dealing with the question of supplies for our own and the Allied armies.

This Board should mark on the list the quantities and probable dates of delivery of all articles which we can furnish. This should, I think, then be forwarded to the Allied Board in London, if we now represented on that Board, and it should decide, and this decision should be final, —

1st. For how much of these supplies ship tonnage can be furnished to a Russian port.

2nd. To what ports shall be shipped the articles for which tonnage is allotted.

3rd. The articles which, not being supplied by us, can be furnished by some other Allied country, including Russia.

One copy of the final action of the London Board should then be returned to America, where orders would be given for providing and shipping the articles we have agreed to furnish; one copy should also be sent to Petrograd and one to Roumania.

The examination of the Roumanian list would, of course, be made in conjunction with the Russian list, dealt with in my report on Russia.

Pressure should be brought to bear on Russia to furnish, and see that Roumania gets, the supplies which Russia can furnish her, above all artillery horses, and, if possible grain and forage from Southern Russia and coal from the Donetz mines, which are not far off. In the Danube is opened this winter this matter would be greatly facilitated. But certainly the Allies should not be expected to furnish Roumania with horses when Russia has millions of them at her door.

I append:

1. A memorandum on the financial situation in Roumania;
2. One on the agricultural situation;
3. An extract of a conversation I had with the Prime Minister;
4. A table showing the actual state of organization of the 15 divisions constituting the Roumanian Army;
5. A list of supplies needed by Roumania in the order of their urgency;
6. Memorandum as to Roumania's railway needs;
7. Memorandum on the Jewish question in Roumania;
8. List of oil-well machinery Roumania wishes to purchase in America;
9. Three pamphlets on, (a) The Bukovina, (b) The Dobrudga and, (e) The rural questions.

One pamphlet of speeches by Mr. Bratiano on Transylvania.

Very respectfully,
(H L. Scott)
Major-General,
Chief of Staff

IV

Appendix 1

MEMORANDUM REGARDING THE FINANCIAL SITUATION IN ROUMANIA AT THE PRESENT TIME (JULY, 1917)

Shortly before the 15th of August, 1916, when Roumania entered the European war, the Government of Roumania asked Great Britain for the loan of 40,000.000 pounds sterling, say 1,000,000.000 francs, which was intended to meet the first financial needs of their country. The money was furnished by England and France and has been used to cover all the purchases for the war which were made in England and France. All the purchases were to be made in England, up to 700,000,000 francs. Of this sum there remains now about 100,000,000 francs. The rest, that is to say, 300,000,000 francs, in English Treasury Notes, cannot be expen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ded for military purposes, for they are held in the Bank of England to cover the omission of notes of the National Bank of Roumania. Under these conditions it will soon be impossible for Roumania o make any payments abroad. Their interior expenses for the maintenance of the army, the payment of salaries, etc. are met in large part by money borrowed at 2½% from the National Bank of Roumania and also, though to a less extent, by taxes which are regularly collected in that portion of their territory not occupied by the enemy.

However, the fact of the country being war and having more than two-thirds of its territory occupied by the enemy, makes it necessary to import from abroad the largest part of the supplies for the army and even some articles of foodstuff used by the civil population, clothing, shoes, underclothes, etc. The richest part of Roumania, whether agriculturally or industrially considered, lies in that part of the country now held by the enemy. If the Roumanian army is to make an advance this summer, and it seems certain that all hands desire it, it is absolutely essential that the Roumanians have depots of clothing and food from which the advancing armies can be supplied; and in order to establish these depots and to furnish the armies from them, a considerable amount of railroad material is a matter of absolute necessity. The chief requirements are locomotives, cars and rails. These must be used to replace what the enemy has destroyed and will destroy hereafter as well as to make possible an advance of the Roumanian army and the Russian army in Roumania.

Colonel Mott had a conversation on this subject with his old friend, General Berthelot, the head of the French Mission in Roumania, who talked frankly and without any exaggerations. He was asked what the minimum requirements of Roumania were in the matter of railway equipment. He answered that they were chiefly 30 locomotives of standard gauge for Roumanian railroads, and 375 miles of rails. However, Roumania, should also be able to count Russia getting 150 additional locomotives, (of which 50 oil-burning), assigned to the territory lying between Kief, Odessa and the Roumanian border. In other words, for service on the Russian lines running into Roumania.

The purchase of all these supplies, munitions, materials, food, railway equipment, etc., makes a very considerable sum, which has to be paid out to Roumania's allies. To get this money they turn to America and ask in the most urgent manner for an immediate loan of $ 200,000,000 on the same terms as already accorded to the other allied countries. It is true that more than this sum is needed, but the other $ 100,000,000 is expected to be furnished by France and England, in addition to the $ 200,000,000 already lent by these two countries. This money would be used, first, to pay for the supplies above mentioned purchased in America and, second, for additional supplies which will be needed the moment that a successful advance of the Roumanian and Russian armies frees the Roumanian territory from enemy occupation That territory will be absolutely devastated and if it is to be made habitable and productive for the returning population, supplies must be either on hand or ordered in anticipation of this happy event, and in order to get the supplies the first thing is to get the necessary credit. The desire of the Roumanian Government is, therefore, to order an anticipation of a successful invasion or else of a treaty of peace which will restore their territory to them, the absolutely necessary articles to make the country to produce food and clothing for its inhabitants as well as set going the petroleum wells, almost the whole source of income from sales abroad. These expenses amount to something between $ 50,000,000 and $ 100,000,000.

Moreover, Roumania is now obliged to purchase a great many supplies in Russia and these are being paid for through buying the ruble in Russia at the legal rate of exchange. But in view of the extremely high prices of everything in Russia and of the large and increasing depreciation of the value of the ruble, this practice cannot be continued without exposing the Roumanian currency itself to serious and unnecessary depreciation. Moreover, under this arrangement Roumania is actually paying at least three or four times the true value of everything she buys in Russia.

To obviate this grave inconvenience, not to say danger, it is of the highest importance to Roumania to be able to pay Russia in dollars or some other stable currency the enable them to get the true value of the money they expend in Russia. The exact amount of credit to meet these expenditures in Russia is not given,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

but it can be seen that it is not necessarily very great, nor need it be large as the actual expenditures themselves.

Another need for having dollar credit will be found in the fact that a large number of Roumanians have been obliged to expatriate themselves for lack of food and lodging at home. These people are in Russia, Sweden, Norway and Denmark; they all have considerable sums of Roumanian money which they are unable to transfer to the currency of the respective countries in which they are living, and it is the duty of the Roumanian Government to endeavor to secure for them equitable rates of exchange. As exports from Roumania have entirely ceased credits abroad no longer exist, and, therefore, the only hope they have of maintaining their rate of exchange and thus relieving their citizens abroad, resides in the advances which the United States may be willing to make to them.

Lastly the coupons of the Roumanian public debt, must be paid in allied and neutral countries. This also renders most important the matter of making payment in dollars or other stable currency.

To meet all of the above expenses the Roumanian Government estimates that it needs a billion and a half francs, say $ 300,000,000. As stated above, they look to the United States for two-thirds of this and hope most earnestly that their necessities may be taken into consideration and treated in a generous spirit.

The Roumanian Government has not at present any legation or other diplomatic representative in the United States; it, therefore, has had recourse to the good offices of the French and English for the negotiations in the matter of this loan with Washington. No reply has as yet been received to their request, and, indeed, it would seem that time has not been had for the matter to be decided and Roumania informed.

V

Appendix 2

MEMORANDUM AS TO THE NEEDS OF ROUMANIA IN AGRICULTURAL MACHINERY

The present economic situation in Roumania, in consequence of the war and of the occupation by the enemy of a large part of her territory, is exceedingly grave. The production of the soil has been confined to that of Moldavia and is incapable of meeting to any degree the requirements of the country.

April 1, 1916 showed the following animal census: 1,281,561 horses; 916,647 steers; 820,550 cows; 7,810,890 sheep; and 1,382,182 hogs.

On December 2, 1916, after the invasion of their country and its occupation by the Germans, there only remained in the Province of Moldavia, which alone had been saved from the enemy, 615,632 horses, including army horses; 706,496 steers and cows; approximately 900,000 sheep; and 165,264 hogs.

Between December 2nd and the present day the large demands of the country and its unfortunate sanitary condition have reduced these figures certainly one-third and will continue to reduce them to the end of the wer.

With this reduced stock Roumania is obliged to meet all of the demands of the present and of those which will make themselves felt when the re-conquest of all or part of her ancient territory has been accomplished, since it cannot be expected the in the territory now occupied by the enemy more than 10% of the stock existing before the occupation will be preserved.

It is thus evident that the re-constituion of the country agriculturally is one of the most serious problems which confronts the government; its solution can be found only in the importation from abroad of flocks, herds and agricultural machinery from the countries which produce them. Of these countries the United States occupies the first place and from its immense reservoir Roumania expects to import in the course of a few years the material necessary for the re-constitution, first of the farm animals, and, secondly, of machinery and agricultural implements. In what concerns cattle, the Roumanian Government would like in the next four or five years to import those necessary to establish at least a beginning of a suffi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cient herd of beef cattle as well as sheep and hogs. The breeds of these animals found in America, especially in the United States and the Argentine, suit our climate and can easily be adapted. In what concerns mechanical tractors, which must in a large part replace animal traction for agriculture, Roumania expects to import chiefly from the United States what she needs. The numerous inventions and the experience in industrial enterprises of the United States has solved tne question of machinery for cultivating the ground and it is only from this country that they can expect to receive, after the war, what they are in need of in the matter of agricultural machinery and motor tractors for their agricultural necessities. A list of the agricultural machinery which they anticipate procuring in America is added to this notice.

That part of Roumania now occupied by the enemy has about 4,000,000 hectile * (8,000,000 acres) of arable land and it is estimated that at least 5,000 automobile tractors suitable for hauling plows and other agricultural cultivators will be needed. An equal number will be necessary for transporting crops, etc. Outside of these first necessities their farmers will need the other materials and machinery set down in the table. The importation of these is not so pressing and can wait two or three years for the completion of deliveries. Orders for the auto-trucks should be given immediately and delivery secured before the end of the war. The importation of all of these articles will be organized by the Roumanian Government and to avoid competition, it would be desirable for an American syndicate to be formed for carrying out the purchase and delivery. . . .

VI

Appendix 3

MEMORANDUM OF CONVERSATION BETWEEN MR. BRATIANO, PRIME MINISTER OF ROUMANIA, AND GENERAL SCOTT

MR. BRATIANO: We desire not only military cooperation but desire also after the war that we be brought into terms of intimate friendship with the United States. We believe in that world which is to come after the war that the relationship between the peoples will be greater than they are or have been. Therefore, the influence of America in Europe will be greater than before. This is all the more important to Roumania, for the question of Constantinople is one which interests us intensely; not only Constantinople but the whole eastern Mediterranean base. Whether Russia takes or does not take Constantinople is a metter of capital importance to all the nations in this part of the continent. In the decision of all these maritime questions which will come after the war the United States will have an important role to play. That is why from a political point of view we desire to have friendly relations with the United States. But we also have an interest of more of a moral nature. We would like to make these more extended and intimate relations with the United States a basis of an economic relation with the United States. We have in this war a good reason for establishing these economic relations, for we need in the prosecution of this war a great many things which we cannot get at home. Through the fault of our allies we have lost the largest part of our territory. We were told at the time we entered this war, and we entered it not because we wanted to but because our allies told us we must, that there would be a general offensive. That was established by a military convention, in writing. We were assured that not more than ten or twelve divisions would be left for us to defend against. Instead, no offensive was begun on any front, and instead of ten or twelve divisions we had thirty-seven divisions to defend ourselves against. That is the reason why we were beaten. It was not Roumania who asked to enter the war; it was our allies who demanded with the greatest insistence that we enter the war. We were told that if we did not come in at that moment it would be too late. We were told by the Russian General

* hectares

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Staff that if we did not come into the war by the 15th of August that we would merely be coming in at the end of a victory already won to take part of the triumph, and that if we did not enter the war by that time that we would have no right to demand the liberation of the Roumanians in Transylvania. It was impressed upon us that we should not let this opportunity to liberate our brothers in Transylvania go by. It is idle to examine into the reasons why the Allies did not make the general advance promised; the fact simply remains that the advance was not made, that we were pitted against overwhelming odds and that we were beaten and two-thirds of our territory taken. Nevertheless we have never let ourselves become discouraged, in spite of the fact that Germany has treated our people shamefully, exceeding in cruelty the treatment they accorded the Belgians. For example, my own brother-in-law, a man sixty years old, has been put in prison because of me. That in done to punish me for advocating war against them. If the Germans are doing that with the more prominent members of the population, you can imagine how much worse they are treating the less prominent. I should like to have you read a protest made by the Spanish Minister at Sofia against the inhuman treatment accorded the Roumanian prisoners by the Germans.

GENERAL SCOTT : Is it in Spanish ?

MR. BRATIANO : It was made by the Spanish Minister who reprezents the Roumanian interests at Sofia and we do not have it, but it is a very strong protest.

And the treatment of our prisoners by the Bulgarians is even worse than by the Germans. They have Roumanian officers break-in rocks on the road. All this is a digression but I wanted you to understand how Roumania came to enter the war and how we came to be in our present unhappy situation.

We are now reduced to a little morsel of our former territory and where everything is lacking. We have an army of 500,000 men, but are short on equipment. The French and English helped us to procure equipment for ten divisions and we have that number of men at the front. We have five other divisions which have not the necessary equipment and have not been sent to the front. Naturally, as Russia is nearest to us we have been trying to get everything possible through Russia. Unfortunately, Russia herself lacks a great many things, and therefore, in view of the fact that the United States has now entered the war and the relations of our two countries are on a more firm basis, we should like to get the United States to help us in the matter of equipment, etc. in order that our armies may be more effective and that we may advance. It is not merely sentiment as a patriotic Roumanian that leads me to this view, but I think the attaches of the different countries will tell you also that the Roumanian army is an efficient as any army on this front and will do as good fighting as any other army when they are properly equipped. Mackensen recognized that the Roumanian army was the hardest one he had to fight, in spite of the fact that we had no aeroplanes, or automobiles and that we did not have an abundance of shells for heavy artillery. Therefore, it is certainly in the interest of everybody that this army be properly equipped and made effective. We would like you to bear in mind that for the amount of money which it would take to properly equip and send an American army to Europe equipment could be furnished to an army ten times that large which is already here and trained, as our army is. You, General, as a soldier can readily comprehend the importance of this front if it can be made strong and in conjunction with the Salonica front. Therefore, you can readily see the advantage to all the Allies to assist our country and make our army effective to help take care of this front.

Regarding the financial situation, I have prepared a note which will give you that completely without taking up the short time we have at our disposal. Roumania is a very rich country, but, of course, the Germans are now occupying the richest part and will destroy everything when they leave it. Therefore, when that territory is retaken it is essential that we have agricultural machinery, etc. to rehabilitate it. Of course, that question will be discussed by the mission which we propose to send to America, but we wanted, if we could, to ascertain beforehand what kind of a reception they would receive at the hands of the American government. I also want to give you two other notices, one on the agricultural question and one on the industrial question. I also have a notice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dealing with the question of certain of the territory of Austria-Hungary which we feel we are entitled to. In our treaties with the Allies we are demanding the parts of Austria-Hungary which are inhabited by our people. In the speech I am giving you I have shown why Austria and Hungary has no right to this territory and why we should have it. If Colonel Mott will be good enough to translate these and you will be good enough to peruse it, we will feel that it will compensate us for the injustice your short stay here is doing us.

GENERAL SCOTT : I will read every word of it and present it to the other members of the Mission also. I feel able to assure you that you will find in America every sympathy for your cause. I think the main trouble is going to be in transportation. I think American stands ready to help Roumania to the extent of her ability. How can the transportation be arranged ?

MR. BRATIANO : The difficulty in transportation lies solely in the Russian transportation system.

GENERAL SCOTT : We are endeavoring to improve that. We have in Russia the Stevens Commission *, composed of the foremost railway men of the world. We will deliver 350 locomotives. We are building 1,000 ships in America and have already taken 760,000 tons of German and Austrian ships which have been interned in our ports.

MR. BRATIANO : Our difficulty is getting the supplies through Russia. If it can be delivered to our border we can take care of it all right.

GENERAL SCOTT : America wants to help you.

MR. BRATIANO : I feel sure you make no mistake from any point of view in helping Roumania, not only during the war but in the time to come after the war.

GENERAL SCOTT : The only embarrassment in talking of anything commercial at this time is that we have come into this war for the purpose of enforcing justice. We have no commercial or ulterior purpose. All questions of relations after the war would be welcomed no doubt by our people, but at the present we must keep our skirts clear of every ulterior purpose. We have not come into this war for any commercial gain or for any monetary consideration. We did it solely to strengthen the democracy and freedom of the world. I will say this, that the speeches of the President of the United States which we have read since we left the United States indicate that he believes that such countries as Belgium, Roumania and Servia which have been ravaged should be restored. That is nothing but justice and we are for justice.

MR. BRATIANO : I understand perfectly well the sentiments ; nevertheless the question comes up that before the end of the war we have to have money and material and we must look to you to help us. We have recognized the high and lofty purpose of the United States in entering this war, and it has given a new aspect to the war. I hope that the reservation which you express with regard to the question of talking about financial and commercial relations after the war will not lead you to think that we should not discuss our needs for the prosecution of the war.

GENERAL SCOTT : Not at all.

VII

Appendix 4

Secret

ORGANIZATION OF THE ROUMANIAN ARMY :

I

Outside of air service and special arms, the army has been reorganized into the following :

15 divisions of infantry.
2 divisions of cavalry.
4 regiments of heavy artillery, representing a total of 50 batteries.
1 brigade of mountain artillery.

* John F. Stevens conducea Comisia Americană de Căi Ferate („The New York Times“, June 5, 1917, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. The following is the normal organization of a division of infantry:

(a) 2 brigades of 2 regiments of infantry each. Each regiment 3 batallions. Each batallion 4 companies, plus 1 company of machine guns of 8 pieces; 8 shoulder machine guns (fusils metrailleurs) per company of infantry.

(Each of the divisions from No. 1 to No. 10, inclusive, has, besides the above, a regiment of sharpshooters of two batallions).

1 brigade of artillery composed of:

1 regiment of 9 batteries of 75 m/m guns, and 1 infantry battery of 53—57 m/m guns. 1 regiment composed of 2 batteries of 105 m/m howitzers, 2 batteries of 155 m/m howitzers, 1 battery of 58 m/m trench morters.

1 battalion of engineers composed of:

2 companies of pioneers. 1 telegraph section. 1 search-light section. 1 light pontoon detachment. 1 park detachment.

(b) Divisional commissary service.

(c) Etape formations.

(d) 1 marching regiment (regiment de marche) composed of one batallion for each four regiments, whose role is to serve as a reservoir of men for the division and as a center of instruction for these men; that is, something more, though somewhat like, a collection of depot batallions.

B. A cavalry divisions is composed of:

3 brigades of 2 regiments; each regiment of 4 squadrons.
1 batallion of horse artillery, of 3 batteries of 75 m/m guns.
1 batallion of light guns and machine guns on automobiles.
1 wireless section.
1 foot regiment.
The usual services of supply.
There is also a brigade of cavalry per army.

C. The normal type of (presumably a regiment of) heavy artillery is as follows:

2 groups each of 3 batteries armed with 120 m/m long guns.
1 group of 2 batteries of 155 m/m long guns.
1 or 2 groups of foot batteries.
One of the four regiments has besides this a group of two batteries of 150 m/m howitzers.

NUMBER OF DIVISIONS REORGANIZED

II

As regards personnel it may be said that the above organization has been accomplished in all the fifteen divisions of the Roumanian army; but the lack of resources, material and horses made it impossible to equip all these fifteen divisions and it was decided that it was best to immediately equip to the fullest extent possible ten divisions by robbing the other five of part of their equipment in guns, horses, etc. and trusting to the future to fully organize these latter when material, guns and horses were available.

At the present moment ten infantry divisions are completely reorganized and ready to go into battle. The only thing they lack is the second group of 155 m/m howitzers which France has been unable to furnish. The English have promised thirty-two five-inch howitzers, of which twelve have already arrived. This has enabled the deficit in French 155 m/m guns to be met in four divisions.

Two other divisions will be ready in two weeks from now. The three other divisions are being instructed. Their organization is proceeding while awaiting the arrival of material expected from abroad.

The two divisions of cavalry have had to be reduced for the present to two brigades.

France having been unable to furnish 155 m/m long guns, it has been necessary to replace these by 150 m/m Roumanian cannon. This has made is possible to organize 35 batteries.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III

A comparison between the theoretical situation exposed in Paragraph 1 and the actual situation described in Paragraph 2 shows the material that remains to be furnished from abroad.

As far as armament is concerned, France furnishes the following to Roumania: muskets, shoulder machine guns, machine guns, 75 m/m field guns, 120 m/m guns and 120 m/m howitzers. France also undertakes the upkeep and replacing of this material by periodical installments and corresponding monthly allotments of ammunition, but France has stated that it was impossible for her to furnish the following:

The 105 m/m howitzers.
The 155 m/m howitzers.
The 155 m/m long guns.
The 75 m/m mountain guns.

This material is absolutely indispensable for the reconstruction of the army; in fact, it represents the armament of all the divisional regiment of howitzers and one-half of the heavy (army) artillery.

France had requested England to furnish the above material to Roumania in the following proportions: of first and immediate necessity, 165 six-inch howitzers; of second necessity 105 four-inch howitzers; and 88—106 m/m guns.

VIII

Appendix 6

ROUMANIAN RAILWAY NEEDS CONVERSATION WITH GENERAL BERTHELOT, CHIEF OF THE FRENCH MISSION IN ROUMANIA, AND, IN FACT, ADVISER TO THE ROUMANIAN GOVERNMENT FOR ALL MILITARY OPERATIONS OF THEIR ARMY

General Berthelot is a man long recognized in France as intelligent, able and cool-headed. I have the advantage of knowing him quite well since 1900 and so I went to see him and he talked freely with me. Unfortunately our time was cut short by other engagements of our mission.

I set down here what he said about the railway situation and needs.

„The Roumanian railway system is, of course, intimately connected with that of Russia; it must be considered as part of the Russian system; everything that comes into Roumania now must pass over Russian railways.

If the United States proposes to improve the Roumanian system it will have to insist that what it sends to the Southwestern Front be used there. It would do little good to Roumania to secure an increase in the number of locomotives of that country if the number serving the Russian territory adjacent were not likewise increased and made to serve Roumania's needs.

I estimate that to the zone Kief—Odessa westward to the Roumanian frontier there should be sent 150 American locomotives; of these 50 should be oil burning for the service from Odessa westward. Oil can be sent in ships from Baku to Odessa and it would save the transportation of coal to have some of the engines oil-burning.

I believe that 30 locomotives from America would be enough to put the Roumanian standard gauge roads on their feet, but 300 kilometers of track or 600 of rails (say 375 miles) are absolutely necessary, especially when the requirements of an advance are considered.

Some engagement should be exacted of the Russians to employ a fair proportion of the locomotives I understand you are sending from America, on the railroads serving Roumania. Thus only can the country be kept alive."

General Berthelot thought that by repairing what cars were on hand the Roumanian railroads could get along without additional cars from America. But locomotives they must have.

T. BENTLEY MOTT,
L⟨ieu⟩t⟨enant —⟩ Col⟨onel,⟩ U. S. A.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IX

(Appendix) 7

MEMORANDUM ON THE JEWISH QUESTION IN ROUMANIA

While at Jassy I had conversations with both the Queen and the Prime Minister on the question of granting full civil rights to the Roumanian Jews. In this connection, it should not be forgotten that the Queen is far more intelligent than the King, that her blood and racial sympathies inspire greater confidence in the people than do those of the King (she is half English and half Russian) and that she is a beautiful woman, democratic in her ways and charming in her manner and the Roumanian people love and admire her.

She told me that the intentions of the Roumanian Government to remove all the inequalities of civil rights as between the Jews of the Kingdom and other subjects had the warm approval of the King and herself. This was confirmed by Mr. Bratiano, the Prime Minister, who, at my request, went into as much detail on this matter as the very short time at our disposal permitted.

Mr. Bratiano stated that the Government had arrived at the decision to place the Jews on an entire equality with other Roumanian subjects from two distinct considerations. The first was the fact that Roumanian Jews had fought in the war against the Austrians and served with devotion.

It was true that some of the Jews in the territory now occupied by the enemy, and some in that still held by Roumania, acted as spies for the Germans and spread their propaganda in the Roumanian and Russian armies ; but it was equally true that many Jews served Roumania in the same capacity and at the risk of their lives.

The second reason was purely political. At the end of the war Roumania expected to realize the hopes which had impelled her to take up arms, namely, the freeing of their compatriots from Austrian rule and the annexation to Roumania of Transylvania and the Bukovina. These two provinces are inhabited almost wholly by people of Roumanian blood and of the orthodox religion. Their populations regarded the Roumanians as their brothers and desired to have a common government, just as the Roumanians wished for the same thing. The Jews amongst the population of Transylvania and the Bukovina have now, under Austrian rule, equal rights with the people of other races or religions in these provinces. It would therefore be unthinkable that when Transylvania or the Bukovina became part of Roumania any rights now enjoyed by any part of these people should be abridged ; it was equally unthinkable that Jews of Roumania who had fought against Austria should have any less rights than those who, however unwillingly, had fought for Austria as citizens of an Austrian province.

It was therefore evident that both sentiment and necessity impelled the Roumanian Government to prepare for the entire enfranchisement of all Jews under its authority, and this matter was no longer one of discussion but was fully decided upon by the cabinet with the entire concurrence of the King and Queen.

I asked Mr. Bratiano why it was necessary to postpone the decree on this subject till the end of the war, as he had intimated must be done. This, he answered, was a necessity of the Constitution. To remove the present disabilities of the Jews required an amendment to the Constitution ; to amend this instrument required that a constituent assembly be convoked with that issue clearly stated beforehand. The recent parliament had not been elected with the Jewish question in view and was incompetent to act upon it ; to hold elections for this specific purpose in the present crisis was almost impossible in itself and would be of questionable legality at a time when two thirds of the country was held by the enemy.

Mr. Bratiano was most anxious that our Government should be fully apprised of this situation and of the decisions taken. He reverted to it with great earnestness. I asked if he was alive to the difficulties which the German agents acting through American Jews might try to make for the American Government should the latter decide, as he had expressed the hope that it would decide, to aid Roumania financially and otherwise, and referred to the out-cry which might be raised in certain American newspapers against bringing help to a country where Jews were denied the rights of other citizens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

He said he fully appreciated this danger but could offer no other weapon against it than apprising our government of his intentions. I then took the liberty of asking whether he could get letters from prominent and responsible Jews in Roumania expressing their confidence in the intentions of the Government regarding their race and their acceptance of the necessity for delay in putting these intentions into force. Mr. Bratiano answered that he undoubtedly could get such letters; but to whom should they be addressed, he asked. I thought they should be addressed to him and not bear the stamp of being prepared for American consumption; that they should be sent to our State Department where they could be held for use at the President's discretion, should occasion arise to require it, and in the way which he might deem most effective.

To this Mr. Bratiano agreed and he announced his intention of getting these letters and forwarding them to Washington.

X

CFH HNC

August 9, 1917

Major Halsey E. Yates,
Military Attaché,
Bucharest, Roumania.

My dear Yates:

I appreciate very much your kindness in transmitting a copy of an editorial and speeches that were made in the Senate during my recent visit to Roumania. I appreciate very much your thought of me and especially the words of commendation which you were kind enough to send.

With kindest regards and best wishes.

Very sincerely yours,
(H. L. Scott)
Major General,
Chef of Staff

XI

August 14th, 1917

My dear Mr. Shepherd:

Your letter from Petrograd of the 10th has just been received, with enclosure, and I thank you very much for sending it to me. It is a very great pleasure to hear from you again.

We are whooping it up for Russia here as hard as we can, also for Roumania. We had two hours' conference with the President and have been around with all the cabinet officers interested, and tomorrow are going up to be received by the Chamber of Commerce of New York, and by the City of New York, where Mr. Root will have a chance to put out the propaganda of the Commission. We had a very fine reception at Seattle, but of course could not speak about the objects of the Commission before seeing the President. We are doing everything we can to get help both for Russia and for Roumania.

Thanking you for your letter and with best wishes, I am,

Ever sincerely yours,
(H. L. Scott)

Mr. W. G. Shepherd,
American Embassy,
Petrograd, Russia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P.S. We had a wireless in the Bering Sea that a division of Korniloff had left the front and had been destroyed by its own artillery but that the Germans had captured that artillery, but we do not know the facts. I would like very much to know if possible if they have lost their artillery and whether it can be replaced in any way so that it can put up an adequate defense along that front.

XII

August 16th, 1917

My dear Peabody :

Your letter of the 9th was received upon my return from Russia and was sent down to Chamberlain, who has sent to me the enclosed memorandum, and I hope the matter will soon be adjudicated.

We had a wonderful reception yesterday in New York and the speeches by Root, Roosevelt and Charles Edward Russell were perfectly electrifying. They filled my heart up so that is felt as big as a barrel. I could feel the blood running behind my ears. If published they would give great satisfaction to Russia, Roumania and our other allies, as well as be of benefit to our own people ; they denounced the traitor. I was greatly disappointed this morning to see that the Washington papers gave very little space to them. The effort was lost, so far as out papers were concerned.

Please remember me most kindly to Mrs. Peabody.

With best wishes to yourself, I am,

Ever sincerely yours,
(H. L. Scott)

Col(onel) Jacob C. R. Peabody,
687 Boylston Street,
Boston, Mass.
1 enc(losure).

XIII

August 21st, 1917

My dear Coles :

Your letter of the 17th instant received this morning, and it is indeed delightful to hear from you again, for I have been out of touch with things for the last three month. I want to thank you for the kind words you have said about the Commission and about our return. We had a very delightful reception by the City of Seattle, and later by the City of New York, Chamber of Commerce and everybody else, where Mr. Russell made an excellent speech and Mr. Root made three fine speeches. The result of all our travel is that we have to do something for Russia and Roumania. They need locomotives, shoes, rifles, ammunition. If we let them fall into such a state that they must make a separate peace this winter 150 German Divisions will be released from the Russian and Roumanian front with all their transportation, aeroplanes, and big guns to go to fight our people in France as well as the Italians in Italy. A separate peace would throw open the grainaries of southern Russia and all the hope of starving Germany into submission will be over and the war will be prolonged indefinitely. I am going around here assaulting people to get a move on them. People hate to see me coming. Something has to be done and done right away.

It is nice to hear about the coolness at Cloudcroft as it is pretty hot here. I know how delightful it is at Cloudcroft for I was up there once with Stewart, but I found the altitude a little too much for me there the short time I stayed. It made me a little sick although I think I could get over it in a short time.

Please remember me most kindly to Mrs. Coles and her mother as well as to your brother and any other friends who may be with you.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Thanking you for your letter and your invitation which I will accept as soon as it may be possible to do so, I am,

Always sincerely yours,
(H. L. Scott)

Mr. A. P.Coles,
Camp Nodaway,
Cloudcroft, N.M.

XIV

JER Copy HLS

War Department
Washington

September 6, 1917

Shown to Sec(retar)y Lansing by Sec(retar)y (of) War, Sept(ember) 7, who asked to have this signed and sent to him. Done Sept(ember) 7, 5 p.m.

Scott *

The Honorable,
The Secretary of State.
Dear Mr. Secretary :

I beg to acknowledge the receipt from your office of a copy of the identical telegram sent to their respective governments by the ministers of France, England, Italy, and Russia, and by our charge de affaires accredited to Roumania, urging that help be sent to that country.

I have given this question earnest thought and I believe it imperative that something be done for Roumania, and done at once.

General Scott went to Jassy on July 3, the mission to Russia reached Washington and reported conditions on August 7; it further delay occurs in showing these people, whose very souls are torn with anxiety and suffering, that we intend to aid them, the results may be wholly disastrous. Now can they imagine that we plan to assist them when so much time has gone by without our making any sign whatever? If Roumania becomes convinced that no help is forthcoming they may negotiate a separate peace. This would encourage Germany end eventually help to feed her; it would remove fifteen divisions of Roumanian troops from the Eastern Front and unquestionably further weaken the Russian resistance. The situation is grave and needs immediate attention.

I recognize how serious are the difficulties and complications which the matter presents, but they do not grow less through waiting to solve them. I know that supplies can only reach Roumania across Russia and I know the congested and disorganized state of the Russian railroads.

What I beg leave to propose therefore is an immediate manifestation of our willingness to help, followed as quickly as circumstances admit, by the actual sending of supplies and arranging with Russia to see that Roumania gets them.

I recommend :

1. That a loan of five million dollars per month for three successive months beginning with September, 1917, be made to Roumania for the purchase of food supplies, and clothing in Russia. These are the most imperative needs and they can be furnished from territory contiguous to Roumania if the money is on hand to pay for them in cash, and if we arrange as will be explained later, to ensure their delivery.

The normal method of accomplishing this loan would be to transfer gold to Roumania, but this is open to the objection, to be anticipated from our Treasury officials, that it would affect our foreign exchange disadvantageously. To avoid this, I suggest that we lend Roumania 15 millions, five million per month, by

* Precizare adăugată de H. L. Scott.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putting this sum to Russia's credit in America and requesting Russia to ship against this credit food and clothing supplies to Roumania in payment of the war materials she, Russia, receives from us. In other words we ship munitions to Russia and instead of requiring Russia to pay us in money we ask her to ship food stuffs to Roumania in payment of our bill.

This avoids lowering our exchange rate.

2. Colonel William B. Thompson of the American Red Cross is now in Russia or Roumania and he is not only acquainted with the whole situation there but is a most capable agent for supervising the employment of this sum and seeing that the supplies are purchased in and sent from Russia, and are employed to the best advantage when they get to Roumania. This would really be to a large extent relief work undertaken by our Government for a starving ally and it is admissible and advisable to have it supervised by one of our agents working with and controlling Roumanian Government officials.

3. I suggest, therefore, that Ambassador Francis be communicated with and our intentions explained. He could arrange the details set forth in paragraph 1 above and he could bring pressure to bear on the Russian Government to ensure the prompt delivery of the food stuffs etc. in Roumania. Colonel Thompson could then at once make his plans with the Roumanian Government. He should be given full latitude as to the nature and employment of the supplies he purchases, having sole regard to fulfilling the most pressing requirements, whether civil or military.

4. Colonel Thompson should obtain also such pledges and guarantees of security as Roumania may have available to secure the loan.

5. I suggest that a telegram be sent to our charge de affaires in Roumania as soon as the matter is settled informing him that a credit of 15 million dollars is being given Roumania in Russia to cover her most immediate needs in food and that arrangements are being made in Russia to see that supplies are forwarded.

6. I also suggest that arrangements be made for a opening here as quickly as possible a credit in favor of Roumania for fifteen million dollars for purchasing in this country clothing, blankets, shoes and if possible artillery harness. These articles are those most imperatively needed.

I will, meanwhile, communicate with General Judson and obtain the necessary details regarding those articles. As for their shipment, if Archangel is closed when they are ready, arrangements can be made by General Judson to ensure their transport to Roumania from Vladivostok, as a matter of special importance.

These steps if taken at once will convince the Roumanian Government that it is not going to be deserted by us. Roumania should also be assured that other supplies will be forwarded from American as soon as we can know that tonnage and railway transportation can be counted on. Regarding these supplies, I beg leave to make a subsequent recommendation.

This main thing to be done now is to save the Roumanians and their army from starving. We must not have on our conscience the reproach that though we were warned we nevertheless waited till it was too late before coming to their rescue.

I have the honor to be

Very respectfully yours,
(Newton D. Baker)
Secretary of War

XV

September 7, 1917

Dear Senator:

I am sending you a copy of my reports on Russia and Roumania, which are in convenient form for reference in case you wish to look up anything in them.

I have been doing all in my power to have effect given, and given at once, to the various recommendations of the Mission. In this the Secretary of the War

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

has supported me in the most generous and vigorous fashion. I believe that I have succeeded in getting five million dollars a month for three months sent to Roumania with which to purchase food for the suffering population, and I intend to continue urging that Roumania be encouraged, sustained and supplied by all the means in our power.

With regard to Russia, and indeed as concerns all actual supplies for Roumania, everything seems to be awaiting a clearing up of the railway situation, and definite reports from the Stevens Commission as to what can be expected. However, I pushed the matter of the last loan to Russia all I could and, I believe, with some effect upon the decision arrived at.

I am hard at work at my desk with no time for recreation, but I often think of our days in Russia (those on the ocean I try to forget), and I miss the companionship of my old colleagues. It is not easy for me to express to you the pleasure I felt in serving with you on this Mission. You were always an example and an inspiration to every one of us, and whatever was best in each day for each of us it seems to me you generally put there.

With best wishes to Mrs. Root,
Believe me,

Very sincerely yours,
H. L. Sott

Honorable Elihu Root,
Clinton,
Oneida County,
New York.

P.S.
I enclose a copy of a letter I prepared for the Secretary of War and which he has just taken to a cabinet meeting and had approved. It now goes through Mr. Lansing to the Treasury Department for what I presume will be immediate action.

OFFICE CHIEF OF STAFF
REC'D * SEP(TEMBER) 8, 1917
Original mailed from
Office of Chief of Staff.

XVI

September 8, 1917

My dear Mr. Williams :

Will you please have the kindness to keep the papers sent for Mr. Crane till he returns from Russia, and greatly oblige.

Very sincerely yours,
(S) T. Bentley Mott,
L(ieu)t(enant) Col(onel,) U.S.A.

Mr. R. H. Williams,
70 Fifth Avenue,
New York City, N.Y.

OFFICE CHIEF OF STAFF
REC'D SEP(TEMBER) 8, 1917
Original mailed from
Office of Chief of Staff.

* received.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XVII

September 8, 1917

My dear Mr. Crane :

I am sending you (a) copy of my reports on Russia and Roumania which may be useful in case you want to refer to anything in them.

I also enclose what I am sure will interest and please you, namely : a copy of the paper I prepared for the signature of the Secretary of War, urging that some immediate action be taken to aid Roumania.

Mr. Baker approved this and took it to a cabinet meeting where it received further approval, and now it has gone through Mr. Lansing to the Treasury Department for action.

I hope that you will be coming to Washington before long and that you will let me know of your arrival, or else be good enough to come to see me. I often think of our pleasant and so harmonious association on the Russian Mission and I hope you will always have of it a no less agreeable recollection.

Believe me,

Very sincerely yours,
H. L. Scott

Charles R. Crane, Esq(uire),
70 Fifth Avenue
New York City, N.Y.

OFFICE CHIEF OF STAFF
REC'D SEP(TEMBER) 8, 1917
Original mailed from
Office of Chief of Staff.

XVIII

From Mr. Crosby Ass(is)t(ant) Sec(retary of the) Treasury to Mr. McAdoo *.

September 10, 1917

Dear Mr. Secretary :

The despatch from Mr. Thompson concerning the Roumanian situation is substantially on the same lines as those that appeared in the early despatch from Ambassador Francis. No reply has yet been received from Mr. Francis to your despatch of August 28th asking him just how aid might be made available to Roumania. I have talked concerning this matter with Secretary Lansing, who agrees that until we hear further from Mr. Francis, no further action seems to be practicable. He informed me that the State Department had cabled to the Roumanian Government (probably through Petrograd) that the United States Government would be glad, in a general way, to extend material and moral aid to them.

If it seems desirable to act promptly in this matter, I believe it is possible to overcome the technical difficulties by cabling the form of a bond to Mr. Francis, which he could have signed by a properly authorized Roumanian representative in Petrograd. A credit of say $ 5,000,000 might then be established in favor of Roumania, but to be expended wholly under the direction of Ambassador Francis. It would naturally be used in the purchase of Russian roubles. Colonel Judson, Corps of Engineers, U.S.A., has been sent to Roumania for investigation of conditions there. He is a very capable man, and if he can stay long enough to establish American, French or English organizations to take charge of the roubles thus provided with relatively small risk of loss and misappropriation, we might at least make a beginning of doing a great deal of good. At this distance, the actual drafts of the funds would have to be left entirely to the discretion of

* Text adăugat ulterior redactării raportului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ambassador Francis, he in turn relying in large part on Judson and our diplomatic representative in Roumania.

Confusion in Russian finances is rapidly increasing, as reported to me by the Russian Embassy here, and I think we cannot rely upon any effective transactions between the Russian and Roumanian Governments, although that, of course, seems to be the normal relief for the Roumanian situation.

Viewing the urgent reports that have reached you about this situation from the members of our Mission to Russia, from Ambassador Francis, and now from Mr. Thompson, I believe it would be a desirable thing if you would take the step above proposed. As there is great delay in the exchange of cablegrams with Petrograd, I would suggest that, if nothing comes in from Mr. Francis today, a cable be sent to him in conformity with the above recommendation so that he will more promptly be in a position to give assurance of some help, if help indeed can be in any way thus given.

Oscar T. Crosby

XIX

From Judson *

Paraphrase of a telegram from the American Ambassador at Petrograd, dated September 12, received September 16, 1917

1737, September 12, 9 P.M.

Judson asks that the following be communicated to the Secretary of War: "Reference is made to the State Department's tlegram of September 1, 1674. The Ambassador has desired to retain me here because of the critical situation in Petrograd. The following is submitted on the Roumanian situation, although I have not visited the country. War will in all probability be kept up by the existing government of Roumania, should that government be able phisically to do so. It is probable that at the present time Germany could, or at any rate after they had taken possession of Moldavia, from a complaisant government of a de facto nature within the territory of Roumania and make peace with that government if they desired to do so for the moral effect, or if deemed preferable annex to Austria and Bulgaria Roumania. In my opinion the peace would be preferred by Germany. It is conceivable that Russia may make peace owing to her being at least temporarily weakened by the present crisis. Should Kerensky be defeated by Kornilov the latter must still obtain the support and activity of the great inert masses of Russia which are peace inclined and which now are without organization and have no leader. The present unresolved situation of Russia swallows up the situation of Roumania. Russia makes peace, if Roumania is out of it. Should the war be continued by Russia, the present government of Roumania and the army will continue to fight subject to the extreme contingencies of war. I am reasonably satisfied as to the spirit and intentions of the Roumanian government and army, but to hold these intentions and spirit satisfactory, especially under conditions which it is reasonable to expect including the possible evacuation of Roumania, we must now afford help. Russia is looked on by Roumanians as a broken reed.

Reference is made to Department of State's telegram of September 1st, No. 1675. There can be obtained from Russia certain foodstuffs and grain products, and perhaps horses although that depends on war conditions which are changing. some ammunition, guns, small arms, and miscellaneous articles. There can be obtained from the United States such articles as are essential for carrying on the war which cannot be obtained in Russia, including guns, ammunition, small arms,

* Precizare ulterioară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spare parts, and materials for certain upkeep, rubber, hospital supplies, certain foods such as malted milk, and numerous miscellaneous small articles, regard being paid to the limited tonnage and to the time necessary to obtain them. Emergencies are caused by changing war conditions which alter the needs of Roumania and the sources of supply. France and England might furnish certain articles.

It is suggested that our Government supervise all purchases in the United States as it is understood that it is doing in the case of Russian purchases. In Russia all purchases would practically be made from the government which now buys from producers all grain. To pay the bills incurred in the United States under our Government's supervision, the credit of Roumania in the United States would be partly drawn on ; partly, there would be a simple transfer to the Russian Government for what it supplies Roumania. Other small expenditures of the Roumanian forces might eliminate American credit to pay for by drafts which might be vised by our Minister to Roumania, (sic) but for greater moral effect a straight out credit is recommended.

It is stated by the present Government of Russia that there is no discrimination in supplying its own army and the Roumanian army. This may be true, but nevertheless the result is that the only reliable large body of troops on this front, the Roumanian army, is not at all as well supplied as could be accomplished under the arrangement suggested and which in the interest of the Allies its relative quality deserves. It is unwilling to be left in this condition at the mercy of the Government of Russia. The character and numbers of the Roumanian army of the future will largely be determined by the character and extent of the backing which the United States shall give. One-third of the cost of supplies furnished to Roumania is now charged by Russia to France and England each. Russia, France and England, as well as the United States would thus be benefited by the credit to Roumania, the United States being benefited because it is a partner in the conduct of the war.

XX

Cablegram received at War Department Sept(ember) 21, 1927, 2 : 44 AM.
1 CO Petrograd.
The Adjutant General,
Washington

Four September 17th. Replying yours without number or date received September 17th. Russian situation such that no rail transport for special Roumanian requirements can be guaranteed but recommend that ships be furnished and munitions brought to northern ports on practical certainty that allied pressure can secure rail transport. With same pressure through Vladivostok or preferably through northern ports regular shipments to Roumania attempted say fifty tons bi-weekly condensed foods for sick and all kinds hospital and sanitary supplies including blankets and warm clothing. Might be consigned to American Red Cross Mission to Roumania. Shipments suggested small by reason tonnage limitations. No danger of sending too much any items on reasonable list. Large tonnage ordinary food stuffs, et cetera, impracticable. See my cable through Ambassador to the Secretary of State copy for Secretary of War dated September 11th on Roumanian situation. What Roumania needs most is a credit and opportunity to fill needs such as credit alone would give.

Conditions here threaten anarchy but have ways of changing temporarily for better.

Suggest your messages to me hereafter be numbered and dated and addressed "Judson Embassy Petrograd".

No answer yet received to my number 1 dated August 18th recommending three men for commissions ; please advise present status.

Your cable for Lieutenant Colonel Yates has been forwarded to Jassy.

Judson

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXI

TWG TBM

September 18, 1917

MEMORANDUM FOR THE CHIEF OF STAFF :

The following is a translation of a letter from the Roumanian Quartermaster General, addressed to you, and sent through our Military Attaché in Petrograd :

"General :

I have the honor to send you herewith a list of clothing and material needed for the Roumanian Army, and which would have to be procured in America.

In asking for your kind intervention in this matter, I beg to be," etc.,

The following is the list enclosed :

Cotton for sheets	5,500,000	yards
Cloth for overcoats	550,000	yards
Cloth for blouses and trousers	1,100,000	yards
Winter undershirts	500,000	
Boots for mounted men	100,000	pairs
Shoes for infantry	1,000,000	pairs
Woolen socks	1,000,000	pairs
Cavalry saddles	5,000	
Artillery harness		
1,000 double sets for lead.		
1,000 double sets for swing.		
1,000 double sets for wheel paths.		
Canned meat	20,000,000	boxes
Sugar	10,000	tons.

(T. Bentley Mott)
Lieutenant-Colonel, U. S. Army

XXII

FB TBM

September 21, 1917

The President,
American National Red Cross,
Washington, D.C.

Dear Sir :

I beg to enclose a copy of a telegram received September 21st from General Judson, our Military Attaché in Petrograd.

I believe that no more useful opportunity can be presented for your activities than the one suggested in this telegram. To give this aid to Roumania would not only be relieving the most harrowing distress and starvation, but it would be helping America to win the war, by encouraging Roumania and enabling her to keep in the field against the common enemy her 400,000 men now fighting on a front whose importance is second to none in the whole theater of operations.

I believe that you could secure from our Shipping Board a vessel to carry supplies to a North Russian port, as suggested by General Judson, and I know that you can count upon the interest and influence of the Secretary of War in your efforts to aid Roumania.

Hoping that you will give this matter your earnest attention, I beg to remain,

Very sincerely yours,
(Hugh L. Scott)
Major-General,
Chieff of Staff

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXIII

RUSSIAN EMBASSY

September 21, 1917

Washington

Dear Mr. Crosby :

Reffering to the conversation we had the other day concerning the allotment of two ships for the transportation of Roumanian goods, I am glad to be able to submit herewith to you a cable, which I have just received from the Russian Embassy in London, giving full details regarding the transportation of Roumanian goods :

„The management of transportation of Roumanian Governmental goods is entirely in the hands of the French Government. The general amount of goods for the Roumanian Government was fixed at the London conference in November, 1916, at 10,000 tons monthly, which amount was confirmed by an exchange of telegrams between our general headquarters and the headquarters of General Joffre.

During the Petrograd conference the Commission of Lord Milner estimated the Roumanian needs at 12,000 tons monthly.

At the beginning of the navigational program the general demand of tonnage from France was fixed at 480,000 "B.L." tons, of which 360,000 were intended for exclusively Russian goods and 120,000 for Roumanian goods. As you know the critical conditions regarding tonnage caused all programs from England, America and France to be curtailed and naturally Roumanian goods had to undergo a proportionate reduction. Instead of the 480,000 tons fixed by program only 207,487 tons have up to now been exported from France and a supplementary 62,150 tons shall be disposed of, bringing the general export to 269,637 tons, or to 56.2% of the original program.

Out of this amount — 162,361 tons were allotted to Russian goods, and adding the supplementary 37,100 tons — 199,461 tons shall be exported during this navigation, or only 55%. Whereas for Roumanian goods 45,126 tons have been disposed of and adding supplementary 25,050 tons the general item amounts to 70,176 tons, or 58%. It appears therefore that the Roumanian Government is put in more favorable condition than the Russian Government owing to the interest that the French Government takes in the Roumanian situation.

A few days ago under pressure of the French Government the Commission of Lord Milner demanded General Germonius that out of the tonnage allotted to Russia from England we should spare two ships of 12—14 thousand tons for goods coming from France, which demand has actually been granted, and is included in the above mentioned 25,050 tons.

Except that we imported, without making any objections, on account of our tonnage from America and England Roumanian goods. This gives another supplementary 10,000 tons during the navigation.

In view of all these considerations the direct applications of Roumania to the United States is not justified by actual conditions.

The idea of sending American ships to France with Roumanian goods is considered inpracticable and undesirable by the Ministry of Shipping".

Submitting the above for your consideration, I remain,

Very cordially yours,

(Signed) B. Bakhmeteff

Honorable Oscar T. Crosby,
Assistant Secretary of the Treasury,
Washington, D.C.

XXIV

JER TBM

September 21, 1917

MEMORANDUM for
The Chief of Staff :

A large number of telegrams and letters requiring the action of the War Department, alone or in concert with other departments, are received by the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

State Department. These are now sent with considerable formality and consequent delay to the Secretary of War, who acts upon them or turns them over to the Chief of Staff for attention.

In the case of Russia and Roumania these papers almost always require concerted actions between at least two departments, and correspondence by writing causes dangerous delay in getting results. It is also evident that the affairs of these two countries in special demand the concentrated attention of some one person, because the interest of almost every official in all the departments, and especially amongst army officers, is inevitably turned toward France and Great Britain and toward our Army in France.

The entirely natural result is that a subject of overwhelming military importance does not get the constant and vigorous attention it deserves from the various organs of our Government.

All our action in Russia and Roumania, whether diplomatic, financial, or industrial, is really military action intended chiefly to keeping the armies of those countries in the field. The most useful opinions, those which should form the basis of our Government's action, really come from our military mission in Russia. The opinions of these officers must be the determining factor in what we do.

For these reasons it is recommended :

1. That an officer be designated in the Office of the Secretary of War or of the Chief of Staff to whom one copy of all war telegrams or letters coming through the State, Treasury, and other departments, shall be delivered, at the same time that the copy intended for the Secretary is delivered to him.

2. That this officer be especially charged with studying these papers, conferring when necessary with other departments concerning them and then presenting the case to the Chief of Staff either for action or for information.

3. That the State, Treasury and Navy Departments, the War Industries Board, the Red Cross, the Y.M.C.A., the Food Control, and the Shipping Board, be requested to send to the Secretary of War one copy, and to this officer direct one copy, of all telegrams and letters which concern the military or food situation in the Allied countries; and all telegrams from all sources, excluding only secret diplomatic papers, which concern Russia and Roumania.

4. That the State Department be requested to designate one of its officials to be in direct communication with the officer above mentioned, especially with a view to facilitate and coordinate and get prompt action upon all matters concerning assistance of all kinds to Russia and Roumania.

5. The only officer intimately acquainted with Russian and Roumanian affairs on the General Staff is Major Sherman Miles. If his present duties prevent his designation, it is suggested that the State Department might consent to assign Mr. Basil Miles to the State Department and of the work. His thorough knowledge of these two countries would make it possible for some officer now on duty in the office of the Chief of Staff to take over the strictly military side of the work, leaving to Mr. Miles the seeking of information from outside sources and the coordination of efforts among various departments.

A study of General Scott's reports and a few consultations with him, would quickly give the General Staff officer a grasp of the military conditions in Russia and Roumania and enable him to understand the relative value of the questions which will arise in the correspondence he would handle.

With Mr. Miles giving his whole attention to the work and one officer in the Chief of Staff's office to consult with, the Chief of Staff could be kept fully and rapidly informed and he could give such impulse to our efforts to aid Russia and Roumania as military policy might dictate.

(T. Bentley Mott)
Lieutenant-Colonel, U. S. A.

RETURN TO
CHIEF CLERK,
OFFICE CHIEF OF STAFF *.

* Precizare ulterioară redactării memorandumului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXV

FB TBM

September 22, 1917

MEMORANDUM FOR THE CHIEF OF STAFF :

On September 6th the Secretary of War wrote a letter to the Secretary of State recommending that steps be taken to make a loan to Roumania with the least possible delay. It is understood that this recommendation was agreed to at a cabinet meeting. I know from the State Department that a copy of it was sent to the President.

On September 9th, Ambassador Francis sent a telegram (No. 1724) to the State Department (copy enclosed) replying to one of September 1st (No. 1675) from the State Department in which the Secretary of the Treasury had intimated to Ambassador Francis a willingness to make an immediate small loan to Roumania.

This loan was to take the form of a purchase of Rubles for Roumanian account, to be spent in buying food in Russia for Roumania.

In his telegram (1724 herewith marked "A") Mr. Francis does not approve of this loan, at least in this form.

The receipt of this telegram by the Secretary Treasury about the time he received the letter dated September 6th from the Secretary of War, led him to consider (so Mr. Crosby told the writer on two occasions) that he could not go further in the matter of lending money to Roumania, in view of this disapproval by Mr. Francis.

But the Secretary Treasury, to show again his willingness to aid Roumania, wrote the Secretary State on September 17th the enclosed letter, marked "B", intimating that Ambassador Francis might, in view of reports made to him as to the Roumanian situation, now be willing to change his mind and desire to have control of a small sum, say 3 to 5 million dollars, which could be cabled him and which he could use for pressing Roumanian needs.

As far as is known no action has been taken on this letter of September 17th.

There is considerable evidence to show that there is probably a misunderstanding of this whole matter as between Mr. Francis and our Treasury Department, and that they differ over a matter of form rather than of principle. Several telegrams have come, at least through the Ambassador, notably one from Mr. Thompson of August 29th and two from Colonel Judson (dated September 16th and 17th) in all of which urgent recommendations are made that we advance money to Roumania and stating that unless we give this and other evidences of our intention to help her, she will make peace with Germany and thus withdraw 300,000 men at least from the Roumanian front. The loss of these, the most reliable troops on that front, would have a disastrous effect upon the Russian armies fighting alongside of them, and start a complete breaking up of resistance on that important front.

It is, therefore, recommended that a telegram be sent by the War Department to General Judson at Petrograd as follows :

The Treasury Department is entirely willing to immediately open a credit of at least 5 milion dollars a month for Roumania in such form and for such purposes as Amabassador Francis may approve if, in his and your opinion, this necessary to save or aid military situation. No. 1724, September 9, from Francis, has prevented Treasury Department making loan which Government had decided in principle to accord. Consult Ambassador and request him cable definite recommendation approving or disapproving loan.

If approving, suggest what form and method be employed

(T. Bentley Mott)
Lieutenant-Colonel, U.S. Army.

Above telegram
sent Sept(ember), 22.
TBM *

---

* Notă ulterioară redactării telegramei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXVI

WAR DEPARTMENT,
OFFICE OF THE CHIEF OF STAFF,
WASHINGTON

September 22, 1917

MEMORANDUM for

The Adjutant General :

The Chief of Staff directs that, by order of the Secretary of War, the following telegram be sent in code to General Judson, military attaché, Petrograd :

Number (?). September 22. The Treasury Department has been willing to open credit of at least five million dollars a month for Roumania in such form and for such purposes as Ambassador Francis may approve if, in his and your opinion, this necessary to save military situation. No. 1724, September 9, from Francis, has prevented Treasury Department making loan. Consult Ambassador and request him cable definite recommendation approving or disapproving a credit. If approving, suggest what form and method be employed. England and France now financing Roumania. We are not trying to assume this burden and must not, by eagerness, give an excuse to those countries to place it upon us, but if financial aid from us will help keep Roumania fighting willingness exists to accord it.

(T. Bentley Mott)
Colonel, General Staff,
Secretary

XXVII

Copy for
Col(onel) Mott from
Mr. Crosby. *

September 24 th, 1917

My dear Mr. Ambassador :

Permit me to thank you for your favor of the 21st relating to a shipment of Roumanian goods from France. Colonel Bentley Mott, of our War Department, is giving attention to this matter, and I have sent him copy of your communication.

It will not lie directly with the Treasury to make any determination on this question, as I suppose funds for moving the ship, if one be allotted by our Shipping Board, will be available in France or in Russia.

Probably, however, no action will be taken on account of the tone of your communication, and certainly I imagine nothing should be done until the French authorities are communicated with in conformity with the suggestion in the first paragraph of the cable received by you from your Government.

In the meantime, I remain,

Cordially yours,
(Signed) Oscar T. Crosby
Assistant Secretary

His Excellency
B. Bakhmeteff
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
The Russian Embassy, Washington

* Precizare ulterioară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXVIII

JER TBM

September 25, 1917

My dear Sir :

For reasons of the most pressing importance, it has been found absolutely impossible to assign the ship which at first the Shipping Board thought could be given for the Roumanian service, to that duty at the present moment. It has been necessary to try to find some other solution and as soon as something definite is determined upon, you will be informed. I beg to assure you of the great personal interest which General Scott and the Secretary of War have taken in trying to satisfy the request which you made, and to assure you that the matter is being kept alive and everything will be done that is possible to get the supplies which Roumania so greatly needs sent your country.

Believe me,

Very respectfully yours,
(T. Bentley Mott)

Colonel Miclesco,
Hotel Baltimore,
New York City

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„ROMÂNIA" (1917—1918) — UN ORGAN DE PRESĂ ÎN SLUJBA UNITĂŢII NAŢIONALE ŞI DE STAT

DE

GHEORGHE NICOLESCU şi MARIAN ŞTEFAN

În atmosfera apăsătoare de la sfîrşitul anului 1916, cînd armatele române, copleşite de inamicul mult superior, se retrăgeau în Moldova, în mintea generalului Constantin Prezan s-a născut ideea editării unui ziar. Preconizată ca organ al Marelui Cartier General (M.C.G.), publicaţiei i se rezerva un rol important în ridicarea moralului trupei şi al populaţiei, în crearea unei atmosfere de încredere în victoria finală[1]. Un ofiţer de la M.C.G. a avut misiunea de a consulta pe scriitorii şi publiciştii concentraţi în diverse unităţi militare în legătură cu acest proiect. La sfîrşitul anului 1916, la Iaşi a avut loc o consfătuire a acestora. Ideea a fost primită cu entuziasm. Principalele concluzii desprinse din consfătuire au fost sintetizate de Mihail Sadoveanu (mobilizat pe atunci cu gradul de locotenent) într-un raport pe care l-a înaintat, la 2 ianuarie 1917, M.C.G. În ceea ce priveşte, programul noii publicaţii, raportul preciza că era necesar să se aibă în vedere faptul că «o asemenea publicaţie trebuie să tindă a ridica moralul soldaţilor şi al populaţiei civile, cătînd a risipi infiltraţiile veninoase ale spionilor şi colportorilor de ştiri false. În felurite rubrici ale gazetei, va urma deci să se trateze, între alte chestii incidentale, cam acestea : a) ideea biruinţei noastre ; b) combaterea propagandei germane [...] ; d) raporturile cu aliaţii noştri. strîngerea legăturilor între noi şi ei [...] ; f) solidaritatea naţională în legătură cu participarea *întregului popor*, prin *toate mijloacele la acest* război [...] ; h) ţăranul soldat şi binefacerile acestui război, cu privire la dobîndirea drepturilor lui definitive, potrivit cuvîntului regesc[2] [...]. Ca o ilustrare a acestor rubrici, membrii redacţiei au scris — după discuţiile din această şedinţă — cîte un articol. Alătur aci aceste articole. În unul din ele, al lui Octavian Goga, se cuprinde cuvîntul introductiv al publicaţiei. S-a propus ca titlu al gazetei „*România*" — organ al apărării naţionale».

În aceeaşi consfătuire s-a constituit şi colectivul de redacţie cu următoarea componenţă : Octavian Goga — prim-redactor, C. Gongopol — secretar de redacţie, Ion Minulescu, N. N. Beldiceanu, P. Locusteanu, Corneliu Moldovanu, George Ranetti, C. Bucşan, Virgil Bărbat — redactori, pictorul N. Mantu — responsabil cu partea grafică. Mihail Sadoveanu a fost numit de către M.C.G. director al noii publicaţii[3].

---

[1] În acele împrejurări, cînd două treimi din teritoriul României fusese ocupat de inamic, organizarea apărării restului de ţară rămas liber (Moldova) şi pregătirea efortului pentru eliberarea pămîntului cotropit au devenit problema numărul unu a întregii naţiuni. În aceste condiţii, Comandamentul Armatei a II-a a luat iniţiativa editării unui organ de presă intitulat „În Carpaţi". La 16 octombrie 1916, a apărut primul şi unicul număr al acestei publicaţii ; cenzura militară şi apoi un ordin al Marelui Cartier General au dispus încetarea acestei apariţii, pentru a se da posibilitatea scoaterii unei publicaţii la nivelul întregii armate.

[2] Este vorba de promisiunile făcute de regele Ferdinand I de a da pămînt ţăranilor şi drepturi cetăţeneşti („o mai largă participare la trebile statului".)

[3] M.C.G. a delegat un ofiţer de stat major cu rol de consilier ; acestuia îi revenea şi sarcina de a redacta cronica militară. Pe parcurs, în cadrul re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printr-un ordin al M.C.G., membrii redacţiei care se aflau răspîndiţi prin diferite unităţi şi servicii militare au fost detaşaţi la Iaşi pentru a-şi începe activitatea. Din dispoziţia aceluiaşi for militar s-a rechiziţionat tipografia „Versuri şi proză", al cărei utilaj urma să fie completat cu cel aflat la filiala din Iaşi a Băncii Naţionale. Pentru început, hîrtia a fost procurată din stocul „Monitorului oficial". Pînă la 18 ianuarie, problemele organizatorice au fost rezolvate.

La 2 februarie 1917 a apărut primul număr al noii publicaţii. Referindu-se la modul cum a fost întîmpinată de către publicul cititor, Mihail Sadoveanu îi scria generalului Prezan: „Ziarul a fost bine primit în toate părţile, dovadă numeroasele cereri ce ni se fac şi pe care nu sîntem în măsură a le satisface /.../ Aceasta este o dovadă că «România» a răspuns unei reale necesităţi şi că e menită să îndeplinească în chip egal misiunea la care v-aţi gîndit, atît în rîndurile celor care luptă pentru patrie, cît şi în rîndurile celorlalţi cetăţeni"...

În ciuda marilor dificultăţi, materiale îndeosebi (lipsa hîrtiei, a personalului tehnic de specialitate etc.), „România" a fost o reuşită deplină. De la apariţia primului număr şi pînă la suspendarea ziarului, în martie 1918, „România" a fost răspîndită printre ostaşi într-un număr de 5 097 949 exemplare. Din examinarea celor cîteva numere păstrate în arhivele militare se observă cu uşurinţă efortul redacţiei şi al colaboratorilor săi pentru ca programul pe care şi l-au propus iniţiatorii publicaţiei să fie îndeplinit în condiţiuni optime.

Iată cîteva cuvinte dintr-un articol semnat de Goga şi publicat în numărul din 7 iunie 1917, cu prilejul sosirii la Iaşi, a primelor batalioane de voluntari transilvăneni[4]: „Îmi dau seama că marşul vostru este cea mai grozavă spovedanie mută a pătimirii noastre de veacuri /.../ Cu voi trec batalioanele moţilor, nesfîrşitele batalioane îndurerate ale istoriei noastre. Vin popii şi ciobanii din bătrîni cari au păstrat la Olt şi la Murăş o lege românească, vin cărturarii din criptele de la Blaj şi Sibiu, vine Şincai cu cronica lui şi Andrei Mureşanu cu strigările coardelor sfărîmate, Iancu cu legionarii de la Abrud, vin cu toţii — toate vibrările sufletului nostru din Ardeal, cîntecele de plug, svonurile din pădure — toate tremură în văzduh cînd se va rosti jurămîntul vostru sub steagul ţării româneşti".

În numărul din 11 iunie 1917, aceluiaşi eveniment emoţionant şi semnificaţiilor lui le-a închinat un articol Mihail Sadoveanu: „Zilele acestea cînd voluntarii ardeleni s-au unit cu ostaşii României libere, pentru lupta dreptului nostru, care nu ne poate duce decît la izbîndă, zilele acestea istorice vor rămîne scrise în analele neamului alăturea cu momentele cele mai mari, cu zilele de la Alba Iulia, cu cele din Cîmpia Libertăţii, cu cele de la 1859 [...] Ne-am unit în sfîrşit cu toţii, acesta este faptul istoric"[5].

Ziarul a fost o oglindă sensibilă a sufletului românesc din acele zile. Cînd acolo, la Mărăşeşti, printr-o sforţare supraomenească, piepturile ostaşilor români s-au transformat în zid de netrecut, un sentiment general de mîndrie a cuprins întregul popor. Nu era vorba doar de victoria repurtată de oştirea noastră pe

---

dacţiei au mai lucrat: Alexandru Mavrodi, Radu D. Rosetti, Eugen Herovanu şi transilvăneanul Aurel Marcu.

[4] În Rusia, în mai multe lagăre, se aflau numeroşi români foşti ostaşi în armata austro-ungară, care fuseseră făcuţi prizonieri de către armatele ruseşti. La 5 martie 1917, mai mulţi prizonieri români din lagărul de la Darniţa (Kiev) au semnat următorul angajament: „Noi, ofiţerii, gradaţii şi soldaţii români de neam, jurăm pe onoare şi credinţă că voim să luptăm în armata română pentru dezrobirea ţinuturilor noastre româneşti de sub dominaţia Austro-Ungariei şi pentru alipirea lor la România (*Istoria României în date*, Bucureşti, 1971, p. 304). La începutul lunii aprilie, guvernul Rusiei a aprobat ca 30 000 prizonieri de origină română să se constituie într-un corp de voluntari pentru a lupta alături de armata română. La începutul lunii iunie 1917, primele batalioane de voluntari transilvăneni au sosit la Iaşi, fiind întîmpinate de populaţie cu mare entuziasm.

[5] Alătura, deci, unirea lui Mihai Viteazul, de Adunarea de la Braj din 1848 şi Unirea din 1859.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cîmpul de bătălie, ci de triumful unui sentiment de dreptate istorică, de triumful demnităţii unui popor care niciodată nu şi-a plecat fruntea în faţa invadatorilor. „Această [bătălie de la Mărăşeşti — n.ns.] — scria Mihail Sadoveanu — va trece în istoria noastră ca o operă serioasă şi solidă de artă militară. Toată dezvoltarea ei a fost prevăzută şi s-a executat potrivit planului iniţial. Cel din urmă soldat a ştiut unde merge şi şi-a făcut datoria /.../ Deruta nemai pomenită care i-a dus pe inamici de la dealuri într-o goană pînă în crestele munţilor, le va rămîne ca o dîră de foc în amintire. În această dîră sclipeşte o baionetă şi un ochiu încruntat de care se vor înfiora întotdeauna".

„România" este un moment important din istoria presei noastre. Este, în aceeaşi măsură, o pagină impresionantă şi mai puţin cunoscută din lupta scriitorilor şi publiciştilor români pentru desăvîrşirea statului unitar naţional. În dorinţa de a pune la îndemîna specialiştilor unele date interesante privind această publicaţie, reproducem un grupaj din documente aflate în Arhivele Ministerului Apărării Naţionale.

I

Raport No. 1—2 ianuarie 1917

Conform înţelegerii, m-am dus la Iaşi şi am convocat pe scriitorii care au iscălit memoriul în chestiunea apariţiei unei gazete zilnice, supt auspiciile Marelui Cartier General.

Într-o primă şedinţă s-au discutat chestiile programului şi chestiile de ordin tehnic.

I. În ceea ce priveşte programul, s-a avut în vedere, fără îndoială, că o asemenea publicaţie trebuie să tindă a ridica moralul soldaţilor şi al populaţiei civile, căutînd a risipi infiltraţiile veninoase ale spionilor şi colportorilor de ştiri false. În felurite rubrici ale gazetei va urma deci să se trateze, între alte chestiuni incidentale, cam acestea : a) ideea biruinţei noastre ; b) combaterea propagandei germane ; c) cruzimile nemţeşti, ungureşti şi bulgăreşti ; d) raporturile cu aliaţii noştri, strîngerea legăturilor între noi şi ei ; e) credinţa către dinastie ; f) solidaritatea naţională în legătură cu participarea *întregului popor* prin *toate mijloacele*, la acest războiu ; g) lupta împotriva duşmanilor interni ; h) ţăranul soldat şi binefacerile acestui războiu, cu privire la dobîndirea drepturilor lui definitive, potrivit cuvîntului regesc ; i) educaţia urei împotriva inamicului cotropitor; j) situaţia militară pe frontul nostru şi al aliaţilor ; l) (sic !) un foileton eroic cu subiecte de preferinţă militare, cu impresii şi povestiri de pe front etc. Pe lîngă aceste rubrici gazeta ar mai cuprinde părţile obicinuite ale tuturor gazetelor zilnice : ştirile mărunte ale zilei, informaţiile, comunicatele, telegramele, extractele interesante din presa străină. În sfîrşit, o ilustraţie în armonie cu propaganda şi tendinţele ce urmărim. Ca o ilustrare a acestor rubrici, membrii redacţiei au scris — după discuţiile din această şedinţă — cîte un articol. Alătur aci aceste articole. În unul din ele, al lui Octavian Goga, se cuprinde cuvîntul introductiv al publicaţiei. S-a propus ca titlu al gazetei *„România"* — organ al apărării naţionale.

II. Cu privire la chestiunile de ordin tehnic, membrii redacţiei roagă să se ia în consideraţie următoarele puncte indispensabile pentru împlinirea scopului ce urmărim : a) chestiunea rechiziţiilor : local de redacţie, tipografie şi maşini, zincograf, hîrtie ; b) cerneala şi stereotipia, care trebuie aduse de la Odesa ; c) un vehicul automobil pentru expediţie ; d) telefon ; e) punerea la dispoziţia gazetei a materialului de fapte şi fotografii ; f) să se dea ordin să se puie la dispoziţia gaztei de către cenzura militară cu precădere telegramele aliaţilor ; g) să se înlesnească procurarea publicaţiilor străine ; h) în cazul evacuării Moldovei, ziarul să fie transportat cu întreg materialul tipografic şi să fie menţinut pentru a apare mai departe. Aşa el va fi un chiag pentru armată şi pribegi, un document şi o legătură necontenită cu aliaţii.

III. Scriitorii s-au mai rugat să se precizeze situaţia lor faţă de Cuartier şi să se ia în consideraţie chestia retribuţiei, cîtă vreme va apare subt auspiciile Marelui Cuartier General. De asemenea vă roagă să luaţi act că proprie-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea ziarului le aparţine şi de îndată ce Marele Cuartier General se va desfiinţa ei sînt liberi a îl scoate pe compt propriu.

Pentru cronica militară, ar vroi ca Marele Cuartier General să desemneze colaborator pe un ofiţer de stat major.

Desenatorul cel mai potrivit pentru gazetă ar fi pictorul Mantu, actualmente mobilizat la Arsenal.

Instalaţia zincografică, materialul şi zincograful (Marvan) sunt la Institutul Geografic.

În ceea ce priveşte cheltuielile, lucrătorii şi alte amănunte, se poate consulta iarăşi *devizul aproximativ* al domnului P. Locusteanu, înaintat odată cu *memoriul*. Pentru a garanta însă Marele Cuartier General că nu se vor face cheltuieli exagerate pe care el ar trebui să le suporte, scriitorii primesc un control militar şi se obligă în acelaşi timp să consemneze oriunde sumele ce ar rezulta ca excedent şi care ar alcătui un fond de rezistenţă al jurnalului, cu obligaţiunea însă de a se restitui fondatorilor la data cînd Marele Cuartier General nu va mai avea nevoie de serviciile ziarului.

(s.s.) Locotenent Sadoveanu

3/I. 917

Aprob în totul proiectul de faţă. Mi se va face un raport detailat de modul cum fondatorii înţeleg să organizeze jurnalul.

General (s.s.) Prezan

Referat

Ca urmare a însărcinării ce mi-aţi dat de a mă ocupa de apariţia unui organ, ce ar alunga atmosfera grea ce s-a lăsat în sufletele ostaşilor şi populaţiei, pe urma nefericitei noastre retrageri, am convocat pe cei mai de seamă scriitori ai noştri şi am stabilit un program de activitate.

Delegatul lor, domnul locotenent Sadoveanu precizează în raportul de faţă intenţiile fundatorilor viitoarei gazete, care e bine să fie botezată „România", ca un simbol al tuturor aspiraţiilor noastre naţionale. Dacă d-voastră aprobaţi condiţiile fixate în acest raport, atunci mă voi ocupa mai departe de apariţia jurnalului şi de măsurile ce se propune.

Căpitan (s.s.) C. Petrescu

Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, fond 235, dosar 499, f. 1.

Acest document a mai fost publicat, cu nesemnificative diferenţe de lectură, de N. Ciachir în „Manuscriptum", nr. 1 (22), an. VII, 1976, p. 122—126, indicînd ca sursă: Arh. Ist. Centrală, Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală, dos. 122 (1918), f. 4—5.

II

(ianuarie 1917)

Domnule general

Pentru a-şi îndeplini cu succes folositoarea menire ce doreşte să aibă gazeta asupra căreia ne-aţi făcut onoarea a ne consulta, socotim că ea nu poate apărea decît în oraşul Iaşi, singurul unde stau la îndemînă toate mijloacele tehnice trebuitoare şi unde se poate avea putinţa unei mult mai largi răspîndiri în public.

Credem că gazeta trebuie să fie zilnică şi să apară în patru pagini, format obicinuit, avînd în vedere pe de-o parte bogăţia materialului informativ şi documentarea ce ne veţi pune la dispoziţie, iar pe de alta eficacitatea unei propagande susţinute.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această gazetă s-ar pune în vînzare pentru publicul civil, şi ar fi trimeasă de către autoritatea militară soldaţilor noştri, precum şi prizonierilor ardeleni care se găsesc în laggrele ruseşti şi cu care este absolut necesar să se stabilească un strîns contact sufletesc.

În ceea ce priveşte executarea proiectului Domniei Voastre avem onoarea a vă propune următoarele opiniuni :

Tipografia, localul redacţiei şi administraţiei (neapărat în centrul oraşului), hîrtia, atelierul zincografic şi tot ce va fi nevoie pentru ziar, vor fi rechiziţionate spre a se obţine preţuri minime.

În această privinţă vă putem da următoarele indicaţiuni :

1) În oraşul Iaşi se găseşte, în strada Ştefan cel Mare, o tipografie cu firma comercială „Versuri şi proză" capabilă să satisfacă numai în parte nevoile techinice ale gazetei şi în acelaşi timp pe acelea de hîrtie, deoarece are un depozit în valoare de cîteva zeci de mii de lei.

Dat fiind însă tirajul mare pe care probabil ziarul îl va avea, desigur că imprimarea lui va necesita un număr mai mare de maşini a căror rechiziţionare se va face după nevoie.

2) Pentru ca tirajul să poată fi mai mare, s-ar putea întrebuinţa sistemul stereotipiei care ar multiplica tirajul după numărul maşinilor.

3) Pentru culesul textului se găsesc, la Banca Naţională din Iaşi, două lynotipuri rechiziţionate, care nefiind întrebuinţate de Bancă, ne-ar putea folosi nouă, accelerînd imprimarea gazetei.

4) În ceea ce priveşte chestia hîrtiei, pe lîngă stocul ce se găseşte la fabrica Letea şi cari s-ar putea transporta mai curînd la Iaşi cu vagoane ataşate la trenurile curier, s-ar mai putea obţine şi din partea guvernului rus concesionarea unui stoc oarecari de hîrtie.

5) Tot din Rusia ar trebui să importăm cerneala, zincul şi alte materiale tipografice.

6) Clişeele ar putea fi executate de către domnul Marvan, care este întrebuinţat împreună cu instalaţia sa technică de către Institutul Geografic al Armatei.

Pentru personalul redacţional, administrativ, tipografic şi artistic — pe lîngă cei care nu intră în cadrul armatei de operaţiuni — veţi binevoi, dacă veţi crede necesar, a ordona să se demobilizeze unele elemente ce ar fi mai utile dacă s-ar întrebuinţa în specialitatea lor.

O socoteală precisă a cheltuielilor reclamate de un astfel de ziar nu se poate face decît după organizarea lui, iar cît despre venituri, sîntem deplin convinşi că vînzarea va atinge maximul, judecînd după aviditatea cu care publicul cititor caută să capete în momentul de faţă cele cîteva mici şi insuficiente foi cari apar la Iaşi. Vă atragem însă atenţiunea că în starea actuală de stagnare economică şi comercială a ţărei, nu ne putem bizui de loc pe izvorul de venituri principal al ziarelor cu mare tiraj : anunţuri, reclame şi alte inserţiuni plătite.

De asemenea, binevoiţi a avea în vedere că bugetul de cheltuieli al gazetei va fi mult împovărat prin numărul considerabil de exemplare ce veţi expedia gratuit ostaşilor.

Vă anexăm aici un calcul aproximativ al cheltuielilor necesitate de apariţia acestei gazete.

*

* *

Fiind vorba de importanţa organelor de publicitate cari ar contribui la întărirea noastră în momentele actuale, ne permitem, Domnule General, a vă atrage atenţia că paralel cu propaganda internă s-ar putea desfăşura şi în străinătate o acţiune vie menită să ne susţie cauza şi prestigiul armatei în faţa aliaţilor. Atît prietenii cît şi inamicii noştri şi-au dat seama de necesitatea unei agitaţii în presa străină şi din acest motiv s-a putut crea o atmosferă favorabilă şi o legătură de intimitate mai strînsă a raporturilor dintre aliaţi.

Credem, deci, că ar fi necesar ca unii din publiciştii noştri de valoare să fie însărcinaţi ca, în ziarele aliaţilor şi în ţările neutre, să publice articole cari privesc războiul nostru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primiţi, vă rugăm, Domnule General, expresiunea înaltei noastre consideraţiuni.

(s.s.) Octavian Goga
(s.s.) Emil Nicolau
(s.s.) C. Gongopol
(s.s.) Ion Minulescu

(s.s.) George Ranetti
(s.s.) A. Mavrodi
(s.s.) Corneliu Moldovan
(s.s.) L. Locusteanu

III

Ofiţer delegat al Marelui
Cuartier General însărcinat
cu apariţia gazetei „România"

Marelui Cartier General
intr. no. 17973 din 20
ianuarie 1917.

Raport No. 2
Locotenentul M. Sadoveanu către Marele
Cuartier General

a) Am onoarea a vă raporta că pînă astăzi, 18 ianuarie, am făcut rechiziţiile necesare tipăririi gazetei *România*. În cîteva zile instalaţia de două maşini tipografice no. 12, două maşini de cules „Tipograf" şi zeţăria, vor fi gata, în stare de a funcţiona şi a ne da un tiraj de 30—40 mii exemplare pe zi. Această instalaţie se află în localul tipografiei „Versuri şi proză", str. Ştefan cel Mare, 21, Iaşi. Tot aici va fi instalată şi administraţia.

Condiţiile în care am făcut rechiziţiile, — cea mai mare parte prin bună învoială — ne asigură tiparul în bune condiţii a gazetei pe un preţ atît de redus, încît e mult mai convenabil decît chiar dacă am fi întemeiat o instalaţie proprie.

b) Hîrtie am găsit, deocamdată, *un vagon* din stocul aflat la Iaşi pentru *Monitorul oficial*. Directorul *Monitorului* a consimţit să ne dea acest vagon, contra plăţii imediate. Vă rog să binevoiţi a dispune să se plătească direct de către Marele Cuartier General vagonul ce am obţinut în sumă de 9 760 lei, către Direcţia *Monitorului oficial*. Această sumă gazeta o va restitui treptat din încasări. De asemenea vă rog să binevoiţi a interveni direct la *Monitorul oficial* ca să transmită cît mai neîntîrziat fabricii Letea o nouă comandă de 5 vagoane de hîrtie, stabilind în acelaşi timp şi modalitatea plăţii, deoarece gazeta nu poate plăti hîrtia decît treptat, în rate.

c) Redacţia gazetei am întocmit-o provizoriu, pînă la aprobarea *Dvoastră*, în chipul următor : prim-redactor O. Goga ; secretar de redacţie C. Gongopol ; redactori : P. Locusteanu, I. Minulescu, N. N. Beldiceanu, Corneliu Moldovanu, G. Ranetti, C. Bucşan, Virgil Bărbat ; desenator N. Mantu.

d) Administraţia o voi face eu, ajutat de domnul Locusteanu.

Pentru comptabilitate voi angaja un comptabil special care va ţine scriptele în regulă şi la zi, aşa încît Marele Cuartier General are să poată controla gestiunea în orice moment. Pe lîngă aceasta se vor întocmi de două ori pe lună situaţiuni cari vor fi înaintate Marelui Cuartier General, spre a fi în curent cu mersul ziarului.

e) Din socotelile ce am făcut rezultă că gazeta ar putea să-şi plătească cheltuielile singură, de redacţie şi administraţie, dînd şi un excedent.

Într-adevăr, *cheltuielile zilnice* ale unui număr (în minimum 25 000 de exemplare) ar fi :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Culesul și tiparul a 25 000 exemplare	255 lei
Hîrtia	382 lei
Chiria mașinilor aduse și instalate din nou	40 lei
Chiria localului de redacție	10 lei
Plata redacției și administrației	150 lei
Remiza vînzătorilor la 11 000 exemplare	350 lei
Cheltuieli de expediție, timbre etc.	110 lei
Diverse, neprevăzute	25 lei
TOTAL :	1 300 lei

Încasările zilnice ar fi :

1 200 de foi trimise trupelor a 5 bani foaia	600 lei
1 100 vîndute în oraș a 10 bani	1 100 lei
TOTAL :	1 700 lei

Ceea ce ar aduce un cîștig zilnic de 400 lei.
Pe această bază, bugetul s-ar echilibra astfel :

venituri	51 000 lei
cheltuieli	39 000 lei
Excedent	12 000 lei

Dacă acest plan se realizează după cum nădăjduim, atunci în luna a doua putem da gazeta la trupe cu 3 bani exemplarul. Dacă veți aproba, o parte din excedent poate forma un fond de rezervă și rezistență al gazetei depus în Casa Marelui Cuartier General sau Banca Națională.

Capitolul cheltuielilor redacției și administrației s-ar putea detalia așa încît redactorii interni să fie plătiți între 300 și 500 lei pe lună ; un corector cu 200 lei, un reporter cu 200 lei, un comptabil cu 150 lei, un expeditor cu 150 lei, doi ajutori expeditori cu 70 lei, un servitor cu 60 lei.

f) Față cu greutățile ce am întîmpinat la tot pasul cu adunarea materialului și cu sprijinul ce am cerut, e necesar să am un ordin de serviciu mai complet și mai precis asupra atribuțiunilor mele, care vă rog să binevoiți a dispune să mi se dea. În acest ordin s-ar arăta că am dreptul să cer sprijinul autorităților și instituțiilor militare pentru tot ce ar privi gazeta și că am căderea să fac orice comandă de hîrtie și orice materiale în legătură cu gazeta.

g) Marele Stat Major P[artea] S[edentară], la cererea, mea a arătat că nu poate pune la dispoziția gazetei un vehicul automobil, deoarece nu are. Vă rog să binevoiți a dispune să se dea ordin în această privință, chestia transportului fiind, în Iași, de o importanță capitală.

h) Conform ordinului D-voastre, am tratat chestiunea cenzurei cu Domnul ministru I. G. Duca și Domnia sa mi-a declarat că scoate gazeta de sub cenzură, rămînînd să-l consult pe Domnia sa asupra unora din chestiuni, cînd va fi necesar.

i) Îndată ce instalația e gata — adică în 7—8 zile —, îndată ce avem ordinea de bătaie a unităților cărora le vom expedia gazeta, dacă avem la dispoziție și materialul de fapte militare, gazeta poate apărea.

Locotenent
s.s. M. Sadoveanu

26. I. 1917

Modificat * prin aprobarea de pe referatul
de lîngă ordinul nr. 15399 din 1917

Rezoluție
20. I. 1917.

1) Se va plăti *Monitorului oficial* suma de 9 760 (nouă mii șapte sute șaizeci) lei, ținîndu-se la portofoliu.

---

* Această rezoluție este pusă în dreptul punctului 5 al rezoluției care urmează — *n.a.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2) Se va interveni la *Monitorul oficial* pentru comanda celor 5 vagoane de hîrtie şi de se poate plăti în mai multe rate.

3) Aprob Comitetul de redacţie. Se vor face adrese la anume persoane literaţi de seamă spre a contribui, de va fi nevoie.

4) Dl. intendent Zaharia va numi un intendent cu verificarea administraţiei. Va face orice propuneri pentru ca administraţia să fie bine asigurată. Se va face un proiect de buget pe baza lefurilor propuse.

5) Jurnalul se va da gratis, cîte 4 (patru) numere de fiecare unitate mică (companie, baterie, excadron). Dacă ofiţerii şi trupa vor mai dori să cumpere peste acest no. se va da pe preţul de 5 bani numărul.

6) Aprob darea ordinului cerut.

7) Aprob darea unei camionete automobil, numai dacă va fi absolută nevoie.

General (s.s.) Prezan

Ibidem, f. 16—17.

IV

Gazeta „România"
Ofiţer însărcinat cu direcţia

29 ianuarie 1917

Marele Cartier General
intrare nr. 19648 din 7 februarie 1917

Nr. 3 Locotenent M. Sadoveanuu către Marele Cartier General

a) Am onoarea a vă raporta că dintre scriitorii cari au iscălit memoriul după cari aţi hotărît apariţia gazetei, doi s-au retras : Dl. Alex. Mavrodi, împovărat de alte ocupaţii şi Dl. Emil Nicolau, care mi-a declarat că părăseşte ţara. Pentru completarea redacţiei, am onoarea a propune pe D-nii locotenenţi : Radu D. Rosetti, din regim/entul/ de artilerie călăreaţă şi Eugen Herovanu, de la Parchetul Militar Iaşi. Ambii sunt scriitori şi gazetari cunoscuţi. În afară de ei ar fi folositor, ca al doilea corector, caporalul C. N. Caramfil, din regimentul 51 inf/anterie/ P.S., gazetar de profesie. Pentru conducerea administraţiei gazetei aşi propune pe D-l P. Locusteanu, membru intern al redacţiei, specialist în materie. Vă rog să binevoiţi a hotărî.

b) Unii din lucrătorii tipografiei „Versuri şi proză", rechiziţionată prin bună învoială pentru gazetă, n-au situaţie militară şi ar urma să ne asigurăm serviciul lor rechiziţionîndu-i, alţii, militari, ar trebui mobilizaţi pe loc. În acest scop supun hotărîrii D-voastră alăturatul tablou, rugîndu-vă să binevoiţi a ordona. În acelaşi timp vă rog să binevoiţi a aproba ca lucrătorul linotipist Niculi Mihai din regim/entul/ 53 infanterie să fie şi el mutat la gazetă, fiindu-ne absolut indispensabil, împreună cu soldatul Spudercă Arsenie, din regim/entul/ 46 infanterie, contig/entul/ 1918, compania 3-a.

c) Pentru cheltuielile de instalaţie a gazetei şi redacţiei e nevoie de o sumă care s-ar ridica pînă la două mii lei. Vă rog să binevoiţi a ordona să mi se elibereze.

Locotenent (SS) M. Sadoveanu.

* * *

6. II. 1917
Aprob referatul în totul
general (SS) Prezan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Căpitanul Petrescu
ofițer inferior
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a referi că examinînd raportul și tabloul de personal cerut de Locot/enentul/ Sadoveanu, pentru bunul mers al ziarului *România*, constat:

1) Că D-sa cere a i se aproba D-*nii* Locot/enenți/ Radu D. Rosetti și Eug/en/ Herovanu de la Parchetul Militar în locul D-lor Mavrodi și Nicolau, ce nu mai pot concura.

Propunerea este admisibilă pentru a nu descompleta comitetul; în plus, ambii ofițeri ceruți sunt scriitori cunoscuți.

2) Pentru ca gravurile să iasă bine este necesar a se detașa cei 2 linotipiști ceruți, Niculi Mihai și Spudercă Arsenie.

3) Din tabloul de personal, zețari, mașiniști, expeditori etc. să fie mobilizați pe loc Alfred Hefter, Ștefănescu Savu, Strumvaser Ion, Ghencea Vasile, Zirnoveanu Ioan, Bărbatu Nic/olae/, Antoniu R. Ioan, Petrescu C. V.

Ceilalți nefăcînd parte din nici un element al armatei să fie rechiziționați de Locot/enet/ Sadoveanu pe baza artic/olului/ 5 din Legea rechizițiilor.

4) Avansul cerut este necesar și i se poate acorda.

Căpitan (SS) Petrescu

*
* *

Tablou de personalul
tipografiei „Versuri și proză"
în serviciul gazetei „România"

1. Hefter Alfred, patron și conducător tehnic, mobilizat la Școala de Artilerie și Geniu Iași.
2. Ștefănescu Savu, mașinist, ctg./contigent/ 1907 R-gtul /regimentul/ 41 infantenie (fost mobilizat pe loc la atelierul Socec).
3. Strumvaser Leon, mașinist, ct. 1910, Batal/ionul/ IV pionieri, comp/ania/ IV (astăzi în concediu)
4. Ghencea Vasile, zețar, ct. 1902, R-tul 46 infant/erie/ (fost mobilizat pe loc la atelierul Socec).
5. Zirnoveanu Ion, zețar, 1918 (fost mobilizat pe loc la atelierul Sfetea).
6. Barbu Nec., expeditor, ct. 1909 (fost mobilizat pe loc la atelierul Sfetea).
7. Antoniu R. Ioan, tipograf, ctg. 1907, Rgt. 57 infant., p.s.
8. Iosif Idel, șef mașinist
9. Svilman Strul, ajutor mașinist (16 ani)
10. Strumvaser Ignat, ajutor mașinist (17 ani)
11. Iosef Moise, zețar paginator, ctg. 1905, scutit
12. David Moise, zețar, ctg. 1894, scutit
13. Mihăilescu Leon, zețar, ctg. 1909, scutit
14. Petrescu C.V., zețar paginator, ctg. 1893 (fost rechiziționer la atelierul „Energia", București).
15. Dumitrescu Nec., zețar, ctg. 1895, dispensat medical
16. Caufman Levi, ajutor zețar (17 ani)
17. Alexandrescu Vasile, linotipist, scutit
18. Bartin M., zețar, reformat

Locotenent (SS) M. Sadoveanu

Ibidem, f. 90—91

V

Gazeta „oRmânia"
ofițer însărcinat cu direcția

Marele Cuartier General
Intrare No. 19005/2 febr. 1917

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2/2. 917
D-lui căpit. Petrescu,
referat general Prezan
Căpitan Petrescu
către
M.C. Gl.

La sediul de mai sus am onoarea a referi că sublt. Stoica D-*trescu* este un talent consacrat.

A avut două expoziţiuni, foarte apreciate, iar din lucrările ce am văzut că a schiţat, reese că acest puternic talent va fi mîndria ţărei.

Sunt de părere a se da gazetei *România* spre a colabora.

Căp. (SS) Petrescu

2/2 917
Aprob.
general (SS) Prezan

Ibidem, f. 54.

29 ianuarie 1917
No. 4
Locotenentul M. Sadoveanu
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a vă ruga să binevoiţi a aproba ca pictorul sublocotenent Stoica Dumitrescu (D. Stoica) din regimentul 76 infanterie să fie mutat la gazeta „România" ca colaborator artistic, specialist în scene de războiu. Acest ofiţer a luat parte la bătălia de la Turtucaia, unde a fost rănit.

Locotenent (SS) M. Sadoveanu

VI

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STRADA ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Nr. 25
Locotenentul M. Sadoveanu
însărcinat de Marele Cuartier General cu direcţia gazetei
ROMÂNIA

Către garnizoana Bacău.

Am onoarea a raporta să soldatul Hefter Alfred, mobilizat pe loc la gazeta *România*, care apare supt auspiciile Marelui Cuartier General este trimis la Bacău pentru a ridica şi transporta la Iaşi hîrtia gazeti *România*, comandată la acea fabrică de Marele Cuartier General.

Conform ordinului Marelui Cuartier, vă rog să binevoiţi a dispune să se dea soldatului Hefter tot concursul de care ar avea nevoie şi a-i înlesni să poată raporta la telefon zilnic Marelui Cuartier General asupra însărcinării ce are.

Director al gazetei România
Locotenentul (SS) M. Sadoveanu

/Rezoluţia directorului fabricii
de hîrtie Letea/

„Fabrica lucrează numai cu o singură maşină de fabricaţiune din 5 ce posedă din lipsă de ţiţei. Actualmente am întrerupt fabricaţia de hîrtie de tipar pentru a fabrica pe aceea a Institutului Geografic, astfel că pentru a pune ambele maşini în funcţiune şi a asigura o continuitate în lucru, rog a interveni la Cartierul General pentru a rechiziţiona şi trimite la Letea cele 60 vagoane păcură din cisternele fabricii de zahăr Sascut care nu livrează şi 40 vagoane păcură din cisternele fabricii de zahăr Roman, care are 220 vagoane păcură. Pe lîngă aceasta să ni se asigure 45 vagoane ţiţei lunar.

februarie 1917 Director (SS) indescifrabil

Ibidem, f. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VII

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STRADA ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
intrarea nr. 21129/18 febr.
1917
11 februarie

No. 20
Locotenentul M. Sadoveanu, directorul
gazetei „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a vă raporta că personalul redacţiei gazetei „România" se află astăzi constituit astfel : Locotenent M. Sadoveanu — director ; Octavian Goga — prim redactor ; C. Gongopol — secretar de redacţie ; P. Locusteanu, G. Ranetti, C. Moldovanu — membri în comitetul de redacţie ; N. N. Beldiceanu, Virgil Bărbat, sublocotenent Bucşan, Mircea Rădulescu — redactori ; P. Botan — reporter ; N. Mantu şi sublocotenent Stoica Dumitrescu (D. Stoica) — desenatori ; D. Tomescu — corector.

Dintre scriitorii şi gazetarii care au iscălit memoriul în urma căruia aţi hotărît apariţia gazetei, s-a retras I. Emil Nicolau, care a plecat în Rusia. Domnii I. Minulescu şi Alex. Mavrodi, prin activitatea lor intermitentă, pot fi socotiţi numai colaboratori.

Personalul administrativ, care ajută pe P. Locusteanu, însărcinat cu administraţia, se alcătuieşte, dintr-un comptabil, un expeditor cu trei ajutoare şi doi cercetaşi curieri.

Într-un raport anterior, expunînd un proiect de buget al gazetei, arătăm că partea fixă ce ar reveni redacţiei şi administraţiei s-ar putea stabili luînd ca bază o retribuţie a redactorilor între 300 şi 500 lei lunar, retribuţiile personalului mic administrativ fiind cu mult mai scăzute. Acest capitol, după socotelile definitive ce am făcut, ar atinge suma de 6 000 lei lunar.

Între timp, membrii din comitet s-au mai împuţinat ; sarcina celor rămaşi a crescut. Pe de altă parte, d. Octavian Goga — prim redactor, dezvoltă o activitate deosebită şi foarte bogată aproape în fiecare număr al gazetei, roagă să se ia în consideraţie că retribuţia ce i s-a acordat este singurul său mijloc de existenţă. Deci cere să i se sporească retribuţia pînă la 1 000 lei lunar.

Alăturat aici, am onoare a supune bugetul personalului redacţional şi administrativ pe luna februarie, rugîndu-vă să binevoiţi a hotărî. Din ceea ce ar rămînea pînă la 6 000 lei, s-ar plăti articole ale unora din colaboratorii noştri externi, ca de pildă d. Alex. Vlahuţă ş.a.

Locotenent M. Sadoveanu

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STRADA ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Retribuţiile
personalului redacţional şi administrativ
al ziarului „România" pe luna februarie 1917

18/2. 917
Aprob
general Prezan
Comitetul de
redacţie :

Locot. M. Sadoveanu, director . . .	. 500
Octavian Goga, prim redactor . . .	. 1000
P. Locusteanu, redactor şi administrator .	. 500
C. Gongopol, secretar de redacţie . .	. 500

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	G. Ranetti	
	C. Moldovan	500
Redactori :	N. N. Beldiceanu	300
	Virgil Bărbat	300
	Locotenent C. Bucşan	
	Mircea Rădulescu (gratuit)	
Reporter :	N. Mantu	300
	Sublocotenent Dumitrescu Stoica (D. Stoica)	
Corector :	D. Tomescu	250
Comptabil :	N. Teodorescu	200
Expeditor :	N. Mateescu	150
	3 ajutoare expeditor a 50 lei	150
	2 cercetaşi curieri	150

Notă : Sublocotenenţii Bucşan şi Dumitrescu Stoica, fiind chemaţi în serviciul Marelui Cuartier General, ar urma să-şi primească solda de la M.C.G.

Ibidem, f. 143—144

VIII

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STRADA ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
intrarea No. 21.057/13 februarie 1917
11 februarie 1917

No. 21.
Direcţia ziarului ROMÂNIA
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a raporta că înainte de apariţia *României* printr-o adresă lămurisem Direcţiei Generale a Poştelor rostul gazetei şi cerusem să se ia măsuri pentru grabnică şi bună expediere a ei pe front. Totuşi pînă alaltăieri pachetele nu începuseră a fi trimise deoarece, după cum ne-a declarat Direcţia Generală a Poştelor, pînă la acea dată încă nu primise ordinul formal cu privire la aceasta de la Marele Cuartier General. Acum expedierea a început regulat.

Totuşi şi înainte de această dată cîteva pachete fuseseră deja expediate. Asupra acestora ni s-a atras atenţia că foile ajunse la divizii se expediază la diferitele subunităţi tot prin poştă, ceea ce, pe de o parte, provoacă întîrziere, iar pe de alta necesitează o nouă cheltuială de timbrare. Poşta ne-a făcut cunoscut că legea nu prevede nicăieri scutirea atît pentru noi cît şi pentru divizii pentru asemenea pachete. În acelaşi timp, ne-a arătat că ar fi mai practic ca pachetele să meargă direct la subunităţi — sau de la noi, sau de unde veţi crede Dv. de cuviinţă.

Aşteptăm ordinul Dv.
Director M. Sadoveanu

Ibidem, f. 132.

IX

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STRADA ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrare nr. 21120/18 febr. 1917
15 februarie 1917

No. 24
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoare a vă raporta că de la 1 februarie, data apariţiei gazetei „România", pînă la 14 februarie inclusiv, am tipărit 369 684 foi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În primele trei zile — pînă ce instalaţia s-a pus complet în funcţiune şi pînă ce am avut adresele unităţilor de pe front — am tipărit între 12 şi 20 mii de foi. Numerile 4, 5, 6 le-am tipărit în 26—28 mii de foi. Pe urmă tirajul s-a ridicat la 30 000 foi zilnic. Cererile sînt însă mai mult decît dublu acestui număr.

Unităţilor active şi celor sedentare le trimitem zilnic 15 000 foi. A trebuit deci deocamdată să reducem proporţional cîte ceva de la fiecare unitate din tabloul ce ni s-a trimis, conform aprobării *Dvs.* verbale.

Trebuia să dăm şi părţei sedentare, care fusese trecută cu vedere, acum trebuie să avem în vedere şi cele 241 de spitale a căror listă am primit-o de la Comitetul Central Sanitar. Numărul de foi s-ar mai putea spori dacă am avea asigurat un stoc mai mare de hîrtie şi dacă am putea mări instalaţia încă cu o maşină.

În acest timp am încasat, din vînzarea cu numărul, abonamente (acum suprimate), anunciuri şi garanţii, suma de 14 169 lei 70%₀ şi am cheltuit 6 038 lei 10%₀, rămînînd un sold în casă de 8 131 lei 60%₀. Mai avem de primit compturile depozitarilor care se încheie la jumătatea lunii — 7 860 lei — şi partea ce ni se cuvine pentru foile trimise trupelor în sumă de 5 699 lei (142 480 foi a 4 b.). Lefurile redacţiei şi administraţiei încă nu le-am plătit.

Anexăm un extract după situaţia comptabilităţii, din care se vede că în primele 14 zile am realizat un beneficiu de 5 528 lei 40%₀.

În ceea ce priveşte partea redacţională, pe lîngă contribuţia membrilor din comitete şi a redactorilor, am obţinut colaborarea M.S. Regina, a A.S.R. Principele Carol, care a binevoit să acorde ziarului un interviu, a D-*lor* Vlahuţă, Delavrancea etc.

Ziarul a fost bine primit în toate părţile, dovadă numeroasele cereri ce ni se fac şi pe care nu suntem în măsură a le satisface.

Ca un exemplu, dăm alăturata telegramă din Galaţi, prin care ni se cer 5 000 de foi şi unde noi nu putem trimite decît 2 000.

Asemenea cereri avem de pretutindeni.

Aceasta e o dovadă că „România" a răspuns unei reale necesităţi şi că e menită să îndeplinească în chip egal misiunea la care v-aţi gîndit, atît în rîndurile celor cari luptă pentru Patrie, cît şi în rîndurile celorlalţi cetăţeni.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu

Ibidem, f. 140

X.

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrare nr. 20 871/16 febr. 1917

15 februarie 1917

No. 26
Direcţia ziarului *„România"*
către
Marele Cuartier General
Secţia III adjutantură

La ordinul Dv. nr. 17 030 din 12 februarie 1917, am onoarea a raporta că am luat măsuri să se trimită Eşalonului II al Marelui Cuartier General regulat 120 foi zilnic. În ceea ce priveşte numărul de foi ce se trimit corpurilor de trupă, am raportat domnului general comandant al Marelui Stat Major General al Armatei şi D-sa a aprobat verbal ca deocamdată să se facă proporţional o redu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cere la toate unităţile, deoarece nu avem putinţa să dăm mai mult de un total de 15 000 foi.

A mai trebuit să dăm o sumă de 3 000 foi părţilor sedentare şi va trebui să trimitem un număr de foi şi celor 241 de spitale din ţară a căror listă ne-a fost înaintată de către Comitetul central sanitar.

Director,
Locotenent (SS) M. Sadoveanu

Ibidem, f. 124

XI

ROMANIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrarea nr. 21 060/18 febr. 1917

No. 28
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a vă raporta că — în urma reclamaţiunilor primite de la corpurile de trupă că pachetele de gazete sosesc violate şi cu foi lipsă — am intervenit astăzi la Direcţia Generală a Poştelor ca să ia măsuri să se puie pachetele noastre în saci, atît la oficiul central, cît şi la oficiul gărei, pentru a opri pe viitor aceste furturi. Pachetele noastre, cu foi numărate, sunt depuse la oficiu contra unui borderou în regulă, iscălit de funcţionarul primitor.

Director,
Locotenent Mihai Sadoveanu

Ibidem, f. 134.

XII

ROMANIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrarea nr. 21 059/19 febr. 1917

16 februarie 1917

Nr. 27
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a vă raporta — în chestia hîrtiei comandată la Fabrica Letea — că de alatăieri, 14 februarie, Dl. Locusteanu, administratorul gazetei a fost informat de către Direcţia *Monitorului oficial* că hîrtia comandată pentru noi nu ni se va putea elibera din pricină că s-ar fi pus în lucrare 12 vagoane de hîrtie pentru serviciul geografic al armatei. În acelaşi timp ne-a făcut cunoscut că nici *Monitorul* n-are în depozit hîrtie pe care să ne-o poată vinde sau împrumuta.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu

Ibidem, f. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XIII

ROMANIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrare nr. 22 164/27 febr. 1917

22 februarie 1917

27/2.917
Aprob,
general Prezan

No. 37
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a vă raporta că în răstimpul de la apariţia gazetei şi pînă astăzi s-a simţit necontenit nevoia de un mecanic bun ca să poată preîntîmpina accidentele şi întîrzierile care se produc la maşinile atelierelor gazetei. Vă rog să binevoţi a ardona ca soldatul Grigore Sache, maşinist, ctg. 1899, din batalionul de specialităţi, secţia I proectoare, să fie mutat la această gazetă pentru conducerea şi supravegherea maşinilor.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu

Ibidem, f. 156.

XIV

ROMANIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrare nr. 22 165/27 febr. 1917

23 februarie 1917

No. 40
Locotenent Sadoveanu
directorul ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Sporindu-se numărul paginilor ziarului şi trebuind să avem un material informativ mai bogat, se simte nevoie de încă un reporter. Pe de altă parte, fiind de corectat în fiecare zi cîte opt pagini, deoarece, după cum ştiţi, ziarul se culege de două ori ca să putem avea tirajul trebuitor, este nevoie de cel puţin încă un corector. Altfel nu putem avea ziarul nici la timp, nici bine corectat.

Ca reporter propun pe Dl. Nurel Marcu, român transilvănean, un vechi ziarist. Poziţia lui militară e : caporal în rg. 46, conting. 1901 ; pînă acum a funcţionat la cenzura militară ; ca corector, propus pe Dl. I. Profir, soldat în batalionul 3 de pionieri, care pînă acum a fost mobilizat pe loc la Teatrul Naţional.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu *

Ibidem, f. 157.
* Numai semnătura aparţine lui Sadoveanu, restul documentului fiind scris de o altă persoană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XV

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrarea 22 657/1 martie 1917

1 martie 1917

No. 46
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoare a vă raporta că, între 15 februarie şi 1 martie, am tipărit 383 130 foi. Tirajul a variat între 22 şi 30 de mii pe zi. Îndeosebi, de cînd apărem în patru pagini, cu hîrtie de calitate inferioară, n-am mai putut avea tirajul de 30 000. Am mai avut pe lîngă asta de suferit şi cîteva accidente de maşină ; din pricina aceasta, în acele cîteva zile, am fost nevoiţi să facem o reducere proporţională în numărul de foi ce trimitem trupelor.

E vădit că tirajul ce avem astăzi e insuficient. Ar trebui sporit şi pentru trupe şi pentru cititorii oraşelor, cum am mai avut onoarea a vă raporta. Soluţia, după cum arăt în raportul meu nr. 45 din 28 februarie, este numai instalarea unei maşini rotative, care ar putea să ne dea un mare tiraj într-un timp foarte scurt.

În intervalul de la 15 la 28 februarie, am încasat din vînzarea cu numărul, abonamente lunare, anunţieri şi garanţii 17 020 lei 75%, şi am cheltuit 12 488 lei 35%. Soldul de casă de la 1 februarie pînă astăzi se ridică la suma 12 664 lei.

Mai avem de primit compturile depozitarilor pe 14 zile care s-au încheiat ieri, în valoare de 11 151 lei 50%, precum şi suma ce ni se cuvine pentru foile trimise corpurilor de trupă (176 250 foi în 14 zile) care se urcă la cifra de 7 050 lei. Această sumă, sporită cu 5 699 lei 20% ce ni se cuvine pentru prima jumătate a lunii februarie dă un total de 12 749 lei 20% ce datoreşte administraţiei noastre Marele Cuartier General.

Anexăm o situaţie a Cassei şi un extract după situaţia comptabilităţii din care se vede că, în luna februarie, beneficiul net al gazetei se ridică la suma de 13 733 lei 90%.

Director,
Locotenent Mihail Sadoveanu

Ibidem, f. 183.

XVI

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Marele Cuartier General
Intrare No. 22 658 — 4 martie 1917

1 martie 1917

3/3.917
1. Serviciul C.F. satisfacere
2. Adresă la fabrica Letea
3. Informaţiuni asupra vagoanelor
general Prezan

No. 47
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

Am onoarea a vă raporta că Direcţiunea fabricei Letea ne-a adus la cunoştinţă că a obţinut de la Ministerul de Industrie 20 vagoane de ţiţei pe lună, cu care ar putea satisface atît cererile Serviciului Geografic al Armatei cît şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale gazetei noastre. Deoarece însă căile ferate refuză să-i transporte regulat aceste vagoane și uneori chiar i le ia pentru trebuințele lor, Direcțiunea fabricei roagă Marele Cuartier să ia măsuri în această privință — spre a putea satisface cererile de fabricare a hîrtiei.

În același timp înaintează, prin noi, alăturata cerere pentru vagoane, fără de care, iarăși, mașinile, la un moment dat, n-ar mai putea funcționa.

Fabrica Letea ne-a mai încunoștiințat că, pentru a ne putea trimite pe viitor direct hîrtia fabricată — fără intermediul *Monitorului oficial* ca pînă acum — este nevoie să primească o adresă din partea Marelui Cuartier General, în care să se arate că sîntem autorizați să primim comenzile făcute și să facem alte comenzi, și că plata e garantată de Marele Cuartier.

Director,
Locotenent Mihail Sadoveanu

Ibidem, f. 189.

XVII

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAȚIONALE
REDACȚIA
STR. ȘTEFAN CEL MARE 21, IAȘI

8 martie 1917

No. 60

9/3.917
Aprob,
general Prezan

Direcția gazetei „România"
către
Marele Cuartier General

Pentru mașinile noastre „Tipograph" — care pînă acuma n-au putut fi puse în funcțiune din pricina unor defecte pe care nimeni dintre lucrătorii ce avem nu le poate remedia —, cerusem pe lucrătorul Niculi Mihai din *Rgtul 53* infanterie, specialist. Cum acest lucrător — cu toate ordinile ce ați binevoit a da — nu s-a prezintat nici pînă acum și nu știu nimic de el, vă rog să binevoiți a aproba să se mobilizeze la gazetă sergentul Marian Constantin din serviciul intendenței Diviziei IV-a, armata de operație, acesta fiind mai bun decît soldatul Niculi, deoarece este și mecanic și lucrător linotipist. De îndată ce-l vom avea, culesul ziarului se va putea face în condiții mai ușoare decît astăzi.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu

Ibidem f. 205.

XVIII

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAȚIONALE
REDACȚIA
STR. ȘTEFAN CEL MARE 21, IAȘI

Ministerul de Război
Statul Major General al Armatei
Intrare No. 30 098/8 martie 1917

8 martie 1917

Nr. 61

10. 3. 917
Situația militară
(SS) indescifrabil

Direcția ziarului „România"
către
Marele Stat Major, P/artea/ S/edentară/
10. 3. 917

Marele Cuartier General binevoind a aproba trimiterea soldatului-mașinist Sache Grigore mobilizat la această gazetă, in Rusia, pentru a aduce mai multe materiale și mașini, vă rog să binevoiți a dispune să i se elibereze permisul de eșire din țară.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu

Ibidem, f. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XIX

ROMÂNIA
ORGAN AL APĂRĂRII NAŢIONALE
ADMINISTRAŢIA
STR. ŞTEFAN CEL MARE 21, IAŞI

Intrare No. 25 912/27 martie 1917
Marele Cuartier General

25 martie 1917

Nr. 95
Direcţia ziarului „România"
către
Marele Cuartier General

29/3. 917
Aprob,
general Prezan

Caporalul Dumitrescu Ion, c[ontigent] 1900, din *Rgtul* 53 infanterie, trimis să se caute într-un spital la Iaşi, a fost întrebuinţat cîteva zile ca rotar la maşinile tipografiei noastre. Cum intervenţiile noastre la Direcţia Muniţiilor pentru a ni se da rotari, de care avem mare lipsă, n-au dat nici un rezultat şi cum Dumitrescu Ion este un bun lucrător şi un om în care putem avea încredere, vă rog cu onoare să binevoiţi a dispune să fie mutat la acest ziar, ca mobilizat pe loc.

Director,
Locotenent M. Sadoveanu

Ibidem, f. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MAREA UNIRE DIN 1918 ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE AMERICANE

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU și ION PĂTROIU

Primul război mondial a surprins raporturile româno-americane într-un proces de plină afirmare, cu numeroase elemente noi [1]. Au contribuit la acest cadru mai mulți factori, între care, în primul rînd, citabilă este „activizarea" românilor americani în ceea ce privește raporturile bilaterale. Al doilea factor dinamizator privește schimbările rezultate din prezența, la început, a celor două state în rîndul neutrilor. Situația, deși bazată pe rațiuni diferite, a permis noi convergențe între interesele româno-americane și, de aici, posibilitatea stabilirii unor legături mai strînse decît pînă în 1914. Relațiile politico-diplomatice, economice și culturale anterioare au creat, de asemenea, premise pentru o nouă etapă a raporturilor româno-americane.

Piatra de încercare a relațiilor bilaterale s-a dovedit a fi atitudinea S.U.A. față de scopul participării României la primul război mondial și a recunoașterii, de către factorul american, a *drepturilor istorice românești*, consacrate prin tratatul secret din 1916 [2]. În acest context, se situează și rațiunea trimiterii pe pămîntul american a unei Misiuni Naționale Române [3]. Misiunea și Legația României la Washington, care a început să funcționeze la 15 ianuarie 1918 [4], au contribuit, prin acțiunile lor, la mai buna cunoaștere de către națiunea americană a *revendicărilor naționale* ale României ; de asemenea, prezența de pămînt american a unor oameni de cultură și știință precum dr. N. Lupu, L. Mrazec, C. Danielopol, N. Petrescu, Paul și Gogu Negulescu a servit cauzei naționale românești.

În anii 1914—1918, Washington-ul, prin diplomații acreditați în București și Iași, [5], sau în alte țări din Europa est-centrală și de sud, ca și prin misiunile de informare [6] trimise pe bătrînul continent și în România [7], Hugh Gibson, A. C. Coolidge, Halstead s-a familiarizat cu chestiunile românești.

În 1917, o misiune diplomatică britanică, condusă de A. J. Balfour, a abordat, în discuțiile cu oficialitățile americane, chestiunea teritoriilor românești aflate atunci sub dominația unor imperii vecine [8] — din delegație au mai făcut parte

[1] Boris Ranghet, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial, 1916—1920,* Cluj-Napoca, 1975.

[2] *Ibidem.*

[3] Arh. M. Ap. N., Fond 950, dosar 4, vol. II, Poziția 8, f. 1 229 — 1 261 ; V. F. Dobrinescu, Sorin Pârvu, *The Romanian National Mission in the United States of America (1917—1918). Some contributions,* în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 141—151.

[4] Baker Ray Stannard, *Woodrow Wilson. Life and Letters. War Leader. April 6, 1917 — February 28, 1918,* New York, Doubleday, Doran and Co. Inc., 1939, p. 470—471.

[5] *FRUS,* The Lansing Papers, 1914—1920, vol II, p. 18—27. Idem, vol. II, 1918, p. 707—722 ; idem, 1919, vol. II, p. 385—407 ; Charles Vopicka, *Secrets of the Balkans,* Chicago, 1921.

[6] *FRUS,* 1919, vol. XII, p. 240—527, 635—744.

[7] Arthur Walworth, *America's moment. 1918. American Diplomacy and the End of World War I,* New York, W. W. Norten and Co., 1977 p. 190 ; Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe. 1914—1918. A Study in Wilsonian diplomacy and propaganda.* Princeton University Press, 1957.

[8] *The Balfour Visit. How America Received her distinguished guest ; and the significance of the conferences in the United States in 1917.* Edited by Charles

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generalul Bridges, colonelul Goodwin, Eric Drummond. Britanicii i-au văzut atunci pe fostul președinte Th. Roosevelt, W. Wilson, R. Lansing și F. Polk, cu care au discutat viitoarea reorganizare teritorială a Europei postbelice.

A fost creat un organism special pentru studierea problemelor păcii viitoare. Acesta a colaborat, în chestiunile românești, cu organismul similar din Anglia — este vorba de Departamentul de Informații Politice al Foreign Office-ului, condus de Sir William Tyrel [9]. Acest Departament a alcătuit faimoasele "Peace Handbooks", editate de George Walther Prothero, care era șeful Secției Istorice a Ministerului de Externe de la Londra [10]. Comisia americană a consultat pentru problemele românești, în mai multe rînduri, pe cunoscutul geograf francez Emmanuel de Martonne [11]. Englezii, ca și americanii, au susținut, într-o primă fază, integritatea monarhiei dualiste și ideea creării unei federații balcanice. Delegația britanică, în decembrie 1918, și-a adaptat programul pentru a coincide, mai mult, cu acela al americanilor. Oficialitățile engleze au declarat că „își asumă o poziție imparțială și dezinteresată, ca mediatori [12], sperînd, în felul acesta, să obțină cooperarea „binevoitoare" a Statelor Unite.

Problemele românești au fost analizate în cadrul secțiunilor privind Austro-Ungaria (experți : Richard Barett, Thomas Burk, Clive Day, Florence Hague, R. Kerner, Ch. Seymour, Ch. Sweeney), Balcanii (H. W. Bell, Thomas Burk, W. Fergusson, W. S. Monroe, G. R. Noyes) și România (Clive Day, Ch. Seymour, A. C. Coolidge, Douglas Johnson) [13]. Asupra României au fost întocmite 13 rapoare, un număr identic cu documentele consacrate monarhiei dualiste [14]. *Inquiry Commission* a recomandat ca Marea Românie să includă : 1) teritoriul Basarabiei ruse avînd o populație predominant românească ; 2) regiunea populată de români a Bucovinei ; 3) toată Transilvania ; 4) aproape 2/3 din Banat ; 5) restabilirea, cu o foarte mică modificare, a frontierei româno-bulgare existente după al doilea război balcanic. Experții americani, ca și cei britanici, au fost călăuziți, în considerațiile lor, de două principii fundamentale ale dreptului internațional : acela al autodeterminării naționale și cel etnic, ei pronunțîndu-se pentru includerea în statul român a zonelor locuite în majoritate de români [15]. Deciziile finale asupra frontierelor românești urmau să fie lăsate pe seama Conferinței de Pace.

S.U.A. s-au prezentat, la Paris, cel mai bine pregătite, din punct de vedere documentar. Oficialitățile americane au acordat o atenție deosebită problemei organizării păcii [16], delegația Washington-ului numărînd 1 250 de persoane care au activat în 63 de comitete.

Delegația Bucureștilor, conform mandatului primit din țară, a vorbit „în numele dreptului la unitate națională a Românilor" [17]. La începerea forumului păcii, România era *de fapt și de drept* stat național-unitar constituit din teritoriile locuite dintotdeauna de români. Actele fundamentale, cu valoare de lege, care legitimau acest stat, rezidau în Hotărîrile plebiscitare din martie, noiembrie și

---

Hanson Towne, New York, George D. Doran Co., 1917 ; Marston, F. Swain, *The Peace Conference of 1919. Organization and procedure*, Connecticut, 1981, p. 3 ; Gelfand, Lawrence, *The Inquiry American Preparations for Peace 1917—1919*. New Haven and London, Yale University Presse, 1963, p. 15.

[9] S. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, Bookman Associates Inc., 1962, p. 57.

[10] Recomandările erau incluse în „Peace Handbooks", no. 1 "Austria-Hungary", No. 5 "Bukovina", No. 6 "Transylvania und Banat", No. 7 "Hungarian Ruthenia", No. 15 "History of the Eastern Questions", No. 23 "Rumania" și No. 51 „Bessarabia".

[11] *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. Documente interne și externe. August 1918 — iunie 1919*, vol. III, București, 1986, p. 195—196.

[12] PRO, FO 371, 3 152, f. 85—86 ; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 100.

[13] Gelfand, L., *op. cit.*, p. 340.

[14] *Ibidem*, p. 321.

[15] *Ibidem*, p. 361.

[16] *Ibidem*, p. 220.

[17] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box 97 ; Arh M.A.E., Fond 71, Conferința de Pace, 1919, dosar 222, f. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decembrie 1918, precum și din convențiile încheiate în august 1916 cu Antanta, în baza cărora țara participase la *războiul unității naționale*. Deciziile de Unire erau acte cu caracter plebiscitar emanate de la națiunea română prin reprezentanții săi aleși. Ele nu erau decizii de cabinet sau hotărîri impuse din afară — actele aveau un caracter larg burghezo-democratic și corespundeau stadiului de dezvoltare social-economică și politică a poporului român într-o etapă istorică în care constituirea statului național independent și suveran era o legitate istorică [18].

Conferința, constatînd sfîrșitul imperiilor multinaționale, era deci chemată să dea consacrare juridică principiului naționalităților și al autodeterminării popoarelor la noul statut teritorial și politic al României moderne; misiunea forumului păcii era redusă la fixarea detaliilor frontierelor care, practic, fuseseră trasate prin lupta și voința popoarelor.

Lucrările conferinței de la Paris au prilejuit numeroase contacte între diplomații români și americani, probabil cele mai multe din întreaga perioadă interbelică. Deși semnăturile diplomaților americani nu apar pe toate tratatele care au consfințit realizarea României Mari, contribuția S.U.A. la elaborarea acestora a fost determinantă. Considerentele wilsoniene erau prezente în recunoașterea dreptului la autodeterminare al mai multor popoare europene, pacea din 1919—1923 consacrînd realizarea principiului naționalităților la scară internațională [19].

La finele primei conflagrații mondiale, România era stat național unitar constituit din teritoriile locuite dintotdeauna de români. Actele plebiscitare de Unire, din martie, noiembrie și decembrie 1918, legitimau acest stat și ele reprezentau o victorie a principiului naționalităților, a dreptului la autodeterminare al poporului român.

Documentele pe care le reproducem mai jos provin din arhivele Departamentului de Stat. Alcătuite în anii 1943—1944 de Comitetul Inter-Divizional pentru zona balcano-dunăreană — Departamentul de Stat își pregătea materiale pentru viitorul forum al păcii — ele reflectă modul în care S.U.A. au privit, la finele primei conflagrații mondiale, două din Actele de Unire ale Românilor.

SECRET

AMERICAN POSITION IN 1919 ON THE NORTHERN BOUNDARY OF BUKOVINA

The attitude of the American specialists who had composed "The Inquiry" was made known in the so-called "Red Book" or "Black Book" on January 21, 1919, which included two maps giving the recommended limits of the Rumanian State.

Their recommendation was "that the ethnographically Rumanian part of Bukovina be added to the Rumanian State." It was further stated that Bukovina was divided into two main ethnographical regions, being composed chiefly of Ruthenian and Rumanian populations with a fairly well defined line of division, which was followed rather closely on the accompanying maps. The line of division shown on the maps ran a short distance northwest of Czernowitz, putting that city in Rumania.

The question of Bukovina was brought up in the Peace Conference by the audition of M. Bratiano on February 1, 1919, in which he referred to Rumania's claims to the province. The claims were based on alleged historical connections and interests of the population.

The consideration of the question of Bukovina was part of the work of the Commission on Romanian and Yugoslav Affairs, first established to consider the territorial claims of Rumania by a decision of the Supreme Council

[18] V. Moisuc (coord.), *România și Conferința de Pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, 1983, p. 256—258.

[19] Eugène Gonda, *Versailles ou Vienne? Quelques problèmes de la reconstruction européenne*, Neuchâtel, 1945, p. 138 și următoarele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on February 1, 1919. The first American representatives on the Commission during the consideration of the Bukovina question were Messrs. Clive Day and Charles Seymour, succeeded in July, 1919 by Professor A. C. Coolidge and Dr. D. W. Johnson. The duty of the Commission was defined as "to reduce the questions for decision within the narrowest possible limits, and to make recommendations for a just settlement."

The Bukovina question was discussed at the first meeting of the Commission on February 8, 1919. Dr. Seymour supported the views of the French and British delegates on the desirability of preserving historic boundaries. He also agreed that the economic life of Bukovina was turned toward Rumania and that ethnographic lines should not be followed too closely in that area. He stated that, however, on the other hand the American delegation was hesitant about turning over the whole of Bukovina to Rumania. He noted that, while it seemed impossible to follow ethnic lines exactly, there was, in the South-west, a natural frontier nearby the ethnic line. This line, he believed, as far as the investigations of the American delegation went, would cause less difficulty under normal conditions than the historic administrative boundary between Bukovina and Galicia and the population west of this line seemed to be in closer relations with Galicia. Czernowitz, he thought, should be given to Rumania by reason of its close economic relations with that state. If, however, it were possible to unite to their co-nationals 100,000 or 150,000 Ukrainians who have more relations with Galicia than with Rumania, and at the same time to find a practical frontier line, the American delegation, he said, would favor a solution meeting such conditions. This explanation by Dr. Seymour was probably the lengthiest exposition of the American view on the Bukovina question.

At the meeting of the Commission on March 5 it was decided to entrust the fixing of the Rumanian frontier in Bukovina to a Sub-Commission, of which Dr. Seymour was the American member.

The Commission's Report, No. 1 of April 6, 1919 dealing with the frontiers of Rumania, was adopted unanimously. It contained a description of the proposed frontier line in that area and a map showing the line approved by the Commission. The Commission's line followed the approximate direction of the line of Rumanian's claims (the course of the Czeremos River), but at a distance of 5 to 20 kilometers to the Southeast. There was no difference in the attribution of important towns. Both in Rumania's claims and by the Commission's line Czernowitz was given to Rumania while Horodenka, Sniatyn and Kolomsa were left outside Rumanian limits. The Commission summed up its recommendations on the Bukovina frontiers thus :

"1. As regards *conclusions*, the Committee considers :

(a) That the national aspirations of the Rumanians of Bukovina must be taken into consideration ;

(b) That the economic life of the greater part of Bukovina is intimately connected with that of Rumania.

(c) That it is to the advantage of the Ruthenes of Bukovina to be associated with the Rumanians, whose religion they share and whose co-operation is necessary to their development.

The Committee therefore recognizes it to be just that the whole of Bukovina should be joined to Rumania.

2. As regards *facts*, the Committee considers that it is nevertheless wise to modify the historical frontiers of Bukovina when ethnical and economic conditions unite in making this necessary. Thus :

(a) In the North, it has refrained from cutting the railway line connecting the two Galician towns of Kolomea and Zaleszczyki ;

(b) In the west, it has detached from Bukovina the basin of the Czeremos, a region the economic interests of which lie in the direction of Galicia.

These rectifications, which cut off from the portion of Bukovina which is to be joined to Rumania, territories inhabited by some 85,000 Ruthenes and 300 Rumanians, give the Rumanians a relative majority in the portion of Bukovina which is assigned to them...".

A table attached to the report indicated that Bukovina as assigned to Rumania contained 272,952 Rumanians, 218,918 Ruthenians, 153,280 Germans and 44,757 others.

The report of the Commission was considered by the Central Territorial

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Committee, on which Dr. S. E. Mezes was the American member, on April 9 and was unanimously approved.

The Bukovina frontier as outlined in the Commission's report was approved by the Council of Foreign Ministers, on which Mr. Lansing was the American representative, on May 23 after brief discussion in which Mr. Lansing took no part. This frontier line was approved and initialled by the Council of Four on June 21 and on July 1 the Supreme Council ordered this frontier to be communicated to Rumania.

Although thus apparently settled, the matter was again brought in the Commission on Rumanian and Yugoslav Affairs at its meetings on July 22 and 25 at which Messrs. A. C. Coolidge and D. W. Johnson were American representatives. It was noted that the line previously adopted had been drawn as it had been partly for ethnographic reasons and partly so as to leave the Kolomea-Zaleszczyki railway to Galicia and to preserve the economic unity of the Czeremos river basin. The portion of Bukovina beyond the line had not been assigned to any other state and at the moment appeared to be *res nullius*. It also appeared that the Poles had advanced no claims to a part of Bukovina, and the argument was advanced that the unity of the Czeremos basin could as well be preserved by leaving the whole of it to Rumania as well as by leaving the whole of it outside. Professor Coolidge thought that the area should be assigned to some country, but saw no reason for "Polonizing" rather than "Rumanizing" it. French delegates brought up the bitter feeling in Rumania at being deprived of a part of the historic province of Bukovina. The British delegate, Nicolson, did not consider this as justifying a change, but thought that the establishment of Eastern Galicia under Polish administration altered the situation. He stated that the British delegation was disposed to reestablish the historic frontiers of Bukovina if the other delegations agreed. Professor Coolidge made a similar statement in name of the American delegation. It was decided to address a note to the Supreme Council referring to all these considerations and recommending that the whole of Bukovina be assigned to Rumania, with the exception of the small territory traversed by the railway from Zaleszczyki to Kolomea, both of which towns were in Galacia. Such note was addressed to the Supreme Council on July 30, accompanied by a proposed definition of the frontier.

... This recommendation was considered by the Supreme Council on August 1. Mr. Polk was then the American representative. Comment by Mr. Balfour and Mr. Polk was unfavorable. Mr. Balfour considered that the Bukovina had never belonged properly to Rumania and that, in view of the Rumanian attitude at the time, he did not favor making a change violating the principles of nationalities, in the interest of placating Rumanian public opinion. Mr. Polk said he had been told that the proposed line ran along the bottom of a valley and he did not care for such a solution. M. Tittoni (Italy) favored giving all Bukovina to Rumania on the ground that it had been promised by the treaty by which Rumania had entered the war. After some further discussion in which M. Tardieu proposed that the report be accepted if Rumania satisfed the Council in other ways, this solution was agreed on. Mr. Polk said that he accepted the proposal in principle, but he preferred that the question be referred again to the experts, since a frontier through the bottom of a valley seemed to him unsatisfactory. Finally, he said he raised no objection, but was only insisting on a point of detail. Accordingly, it was decided to accept the report and grant Bukovina to Rumania with the exception of the area traversed by the Zaleszczyki-Kolomea railway, on condition that Rumania should show good will toward the Allies with regard to the signature of the Treaty, and to the other questions in which that state was concerned.

Due to the difficulties between the Supreme Council and Rumania it was not until December 18, 1919 that it was decided to notify Rumania of the agreement on this frontier in Bukovina.

The frontier was formally described in the treaty relating to certain frontiers of Poland, Rumania, Yugoslavia and Czechoslovakia, signed at Sèvres, August 10, 1920, to which the United States was not a signatory.

RP/JSBeddie/EJ
22/VII/42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II

AMERICAN OPINION ON BESSARABIA AT THE PARIS PEACE CONFERENCE

With regard to the position of the American Delegation at the Paris Peace Conference on the subject of Bessarabia the following information is submitted.

> On the Balkan area the eleventh of Wilson's Fourteen Points had this to say: Rumania, [Serbia], and Montenegro should be evacuated; occupied territories restored; Serbia accorded free and secure access to the sea; and the relations of the several Balkan states to one another determined by friendly counsel along historically established lines of allegiance and nationality; and international guarantees of the political and economic independence and territorial integrity of the several Balkan states should be entered into.

The Cobb-Lippman memorandum of October 29, 1918 briefly notes that events have altered the proposal; Roumania will have already acquired Bessarabia. (Foreign Relations 1918 Supplement I, p. 411.)

Indirect reference is made to Bessarabia in the 6th of the Fourteen points dealing with Russia:

> The evacuation of all Russian territory and such a settlement of all questions affecting Russia as will secure the best and freest cooperation of the other nations of the world in obtaining for her an unhampered and unembarrassed opportunity for the independent determination of her own political development and national policy and assure her of a sincere welcome into the society of free nations under institutions of her own choosing; and more than a welcome, asistance also of eevery kind that she may need and may herself desire. The treatment accorded Russia by her sister nations comprehension of to come will be the acid test of their good will, of their comprehension of her needs as distinguished from their own interests, and of their intelligent and unselfish sympathy.

The Cobb-Lippman memorandum points out that "The first question is whether Russian territory is synonymous with teritory belonging to the former Russian Empire". There follows a discussion as to why this is not so in respect to the peoples of Eastern Europe but there is no discussion of Bessarabia. The final paragraph of comment on the 6th of Wilson's points might be interpreted to have some reference to Bessarabia:

> In any case the treaties of Brest-Litovsk and Bucharest must be cancelled as palpably fradulent. Provision must be made for the withdrawal of all German troops in Russia and the peace conference [will] have a clean slate on which to write a policy for all the Russian peoples. (Ibid., p. 407—9.)

On the subject of Bessarabia the Intelligence Section of the American Commission had the following to say in its Outline of Tentative Report and Recommendations in acordance with instructions, for the President and the Plenipotentiaries, of January 21, 1919:

It is recommended that the whole of Bessarabia be added to the Roumanian state.

> Bessarabia was once a part of Roumania (14th Century to 1812; 1856—1878), and is quite predominantly Roumanian in character. The idea of detaching the northern and southeastern corners (Khotin and Akkerman respectively) and giving them to the Ukraine is unwise, since it would break up an historic province and abandon a good natural frontier, the river Dniester, on account of relatively Ukrainian colonies. (Miller, Diary IV, p. 233.) (Paris Peace Conf. File 861.00/145.)

On February 8, 1919, the Commission on Roumanian and Yugoslav Affairs met for the first time. The British Delegate, Sir Eyre Crowe spoke as follows:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

...It was very important to consider the relations of Bessarabia with Russia and not to do anything which might afford the Russian Government a reson or pretext for maintaining in the future that the Allies had taken advantage of her situation to deprive her of territory. Roumania would probably receive much of what she asked for, but ethnical and national considerations should be put forward as justifying such an arrangement, rather than considerations based on the military situation of Roumania or on her provisional occupation of territory.

M. Laroche

accepted this proposal without reservation, harmonizing as it did with the decision taken by the Conference not to take account of military occupations in delimiting frontiers. The application of this principle, he observed, furnishes the Commission with a solution of the question of Bessarabia, since all the Delegates agree in recognizing that the Roumanians are in a large majority in this province. As well as these ethnographical considerations the Committee cannot ignore the historical element. Bessarabia, which is geographically Roumanian, has been twice attached to Russia by force ; the last occasion being after the Russo-Turkish War of 1878. Since then the Russian population in Bessarabia has been increased artificially by administrative immigration.

Mr. Day (United States) expressed agreement with the above views. Sir Eyre Crowe expressed the view

...that historical considerations were of importance, but enquired whether the Committee might not take the boundaries as at present existing. The Committee would then be dispensed from going into a detailed examination and instead of this would insert guarantees for the protection of non-Roumanian inhabitants.

This proposal was to apply only to Bessarabia. In support of this proposal M. Laroche presented these observations :

...Of all the territories under discussion by the Committee Bessarabia is, ...the only one which, at a recent period, belonged to Roumania, and to which Roumania is able to make not only a national but a real historical claim. Bessarabia is a definite province which has been removed from a definite State. As a result, its return to this State, i.e., to Roumania, could not create difficulties in the future with Russia.

Dr. Day, in reply to a question by the Chairman as to the American view, said that the American delegation would not bind itself to any general principle of keeping historical units and boundaries intact, though recognizing the value of such considerations in cases such as this, particularly where the river Dneister formed the original frontier.

After some discussion the Committee declared provisionally in favor of the reunion of Bessarabia with Roumania. "It reserved to itself the right of taking a definite decision when, after having terminated its examination of the different Roumanian claims, it would endeavor to reach a solution of the whole." (Paris Peace Conf. 181.21601/1 ; *Recueil des Actes de la Conference*, C 4, pp. 10—12.)

The Roumanian Commission on March 5, 1919, took up the Bessarabian question. M. Laroche (France) suggested the following formula as its recommendation :

"The Committee, taking into consideration the general aspirations of the population of Bessarabia, the Moldavian character of this region from the geographical and ethnical point of view, as well as the historical and economic arguments, pronounces itself in favour of joining Bessarabia to Roumania. This should take place in a form which will safeguard the general interests of Bessarabia and the rights of minorities from a cultural point of view."

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> The Committee which cannot be ignorant that Bessarabia has twice been removed from Roumania by Russia, would at the same time refrain, out of regard for the latter power, from defining the historical arguments. By employing the word "rattachement", which does not imply either annexation or even complete union, it would leave room for a form of autonomy or any other regime.

The British, Italian and American (Dr. Day) representatives accepted this formula for their respective delegations. (Paris Peace Conf. File 181.21601/11 ; Recueil, C 4, pp. 105.)

The Commission on Roumanian and Yugo-Slav Affairs on March 11, 1919, examined the draft drawn up by the Drafting Committee. The draft of the article on Bessarabia was as follows :

> The Commission, taking into consideration the general aspirations of the Bessarabian populations, the Moldavian character of that region, both geographically and ethnically, as well as the economic and historic arguments, favors the attachment of Bessarabia to Roumania.
>
> It believes that this attribution should take place under a form which will safeguard the general interests of Bessarabia, notably as regards its relations with the neighboring countries, and which will guarantee the rights of minorities in accordance with the provisions of the League of Nations.

This text was adopted. (Paris Peace Conf. File 181.21601/14 ; Recueil, C 4, p. 116—7).

At a meeting of the Council of Four on May 27, 1919, attention was given to a revision of a despatch prepared for the White Russian, Admiral Koltchak. The question of Bessarabia had been omitted and "this would probably cause difficulties with Roumania, when the despatch was eventually published". One condition for Allied support of The Koltchak forces was that "the right of the Peace Conference to determine the future of the Roumanian part of Bessarabia, be recognized." (Paris Peace Conf. 180.03401/37.)

From Charles J. Vopicka, the American Minister to Roumania, the Secretary of State and the American Commission to Negotiate Peace received this letter dated June 4, 1919 :

> ...Bessarabia is now a part of Great Roumania, but up to 1878 was together with Moldavia a part of the Old Roumania. After the War of 1878 the Russians wanted some territory from Turkey for their sacrifices in the War of Liberation and because Bessarabia was their neighbor they took that country which after-wards was allowed to them by treaty in Berlin and they told King Carol of Roumania to take Rumelia, at that time belonging to Turkey. King Carol refused the offer and consequently Roumania received nothing from the war except that she stopped paying small tribute to Turkey.
>
> Bessarabia has a population of about 2,800,000 people, consisting of 25,000 Ukrainians, 100,000 Russians, nearly 300,000 Jews, 40,000 Bulgarians, 70,000 Gypsies, 50,000 Germans, and the balance are Roumanians.
>
> When the Allies in November and December 1917 wanted the Roumanians to march their army to Russia, the Allied Ministers in Bucharest allowed to send a portion of their army to Bessarabia to guard the food stored there and the railroads against the Russian soldiers, who were retreating from Roumania, and the majority of whom were bolshevics. The Russian troops from Roumania did great damage, burning property, robbing and murdering people and acting like regular outlaws. Therefore the conditions there became so alarming that Bessarabia demanded that Rumania send more soldiers there, to which the Allies later gave consent for the protection of the Bessarabian population. When the Pro-German Government of Marghiloman was in power, the Germans also allowed the Roumanian soldiers to stay in Bessarabia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In March 1918, the Bessarabian Parliament voted by a majority of its members that Bessarabia should join Roumania, and Bessarabia has ever since been considered a part of Great Roumania. In order to stop the growth of Bolshevism the King and the Government of Roumania thought that the only way to do so would be to give the people of Bessarabin the demanded reforms, namely, the Universal Suffrage and the division of property, which up to that time belonged to large property owners. After these two concessions were given to the people of Bessarabia. [sic] T[t]he large property owners in retaliation have commenced an agitation against Roumania and in favor of Russia.

When I visited Bessarabia in November 1918, many of these large property owners and also other Russians told me that the Roumanians do not want to allow Russian to be taught in schools and that the Roumanian Government wishes to have all of the schools teach only Roumanian. The Russians in Bessarabia together with the *Jews* there are against Roumania owning Bessarabia because the province is very rich and they prefer to be joined with Russia because under the Russian regime they could make more money. They also stated that they can hold no meetings without a special permit from the Roumanian Governor of Bessarabia. They complainet that Roumania, instead of retaining the old employees in public offices sent new men from Old Roumania who did not understand the conditions in Bessarabia and therefore could not satisfy the people. The same thing applies to the Condarmos who were sent there from Roumania and who were harsh to the population.

I am sure that after the war is over the Roumanians will grant complete liberty to the people the same way as was done in Transylvania. Of course at present the administration is not good because the war still exists and the Roumanians have a suspicion that some of the Russians in Bessarbia might aid the Bolsheviks in case they should be victorious and occupy Bessarabia, even for a while. (Paris Peace Conf. File 871.00/26.)

At the Conference of Foreign Ministers on July 2, 1919, the report of the Roumanian Commission (supap 5, file 181.21601/14) was read. Since the report was written the Russian Committees in Paris had protested against any annexation by Roumania. M. Tchaikowsky, the Russian reperesentative, demanded a free plebiscite. "Mr. Lansing said that the practical question was to know whether a decision regarding Bessarabia could find a place in any of the Treaties of Peace". He further observed

that the powers accorded to him as plenipotentiary were limited to the negotiation of Peace. They did not enable him to deal with a conflict between two friendly Powers. President Wilson, no doubt, might have been able to deal with such a question. He himself was not in that position.

M. Tardieu noted that on the previous day they had agreed to permit a Russian and a Roumanian representative to appear. If they disagreed, which was to be expected, the Council would be forced to take some action. It would be difficult, he thought, to make a Treaty with Roumania if one of the frontiers were not provided for.

Mr. Lansing agreed to this, but pointed out, however, that if any resolution were asked for, he could not take any share on it. He had given this warning in order that no false impression should be produced.

After a discourse by a Roumanian representative, M. Bratiano, the Roumanian Delegate, entered the room. Mr. Lansing asked if he would object to a plebiscite M. Bratiano not only objected to a plebiscite now, but also one held in two years or at any specified "time in the future". He explained that revolutionary agitation would be the result of such a move. Russia owed Roumania a debt, he said, and

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the best way for her to discharge that debt would be the "cession of Bessarabia". (Paris Peace Conf. File 180.03201/29.)

The elections in Bessarabia were discussed in a meeting on July 23, 1919, of the Commissioners and Technical Experts of the American Commission. Their conversation :

Mr. White : ...I am informed that the Roumanians are about to hold an election in Bessarabia for members to the Roumanian parliament. The representative of Bessarabia says that is a most infamous proceeding.

Prof. Coolidge : Did you see under what conditions they were to vote ?

Mr. White : No.

Prof. Coolidge : No one under forty is to have the suffrage in the new Roumanian territories. We got word of that the night before last, and we submitted it to the meeting of the Committee on the Protection of Minorities yesterday, but there was no action.

Mr. White : Is that a matter that you would suggest I should bring before the Council of Five, or not ?

Prof. Coolidge : I don't think it is quite ready for that.

Mr. White : Because the first of August is near.

Prof. Coolidge : No, this election is in October.

Mr. White : I. received a note about it.

Prof. Coolidge : In considering these matters we have thought of religions and different nationalities, but we had not thought of the matter of age. We received communication from Mr. Schoenfeld, in Bucharest. (3d sec. of legation.)

Mr. White : No, mine is from a Russian

Prof. Coolidge : Mr. Schoenfeld sent us a message night before last which said there was to be an election in all the Roumanian territories, including Bessarabia and Transylvania, but in the new territories no one had a right to vote until he was forty years of age, which seemed to be an ingenious way of giving a majority to the people in the older territories.

Mr. White : I recceived a note about it.

Prof. Coolidge : It is not urgent, and might wait until the Committee on Minorities discussed it. It comes at a moment when they were to hand in a note on the protection of minorities in Roumania.

Mr. Dulles : The question of election in Bessarabia. I don't see how that is a question of protection of minorities. I think the point is whether they have a right to vote at all.

Mr. White : That is the point, because nothing was to be done in any of the territories that formed part of Russia, as I understood from Mr. Lansing.

Prof. Coolidge : Was that ruling formally adopted ?

Mr. White : Was that adopted ? (addressing Mr. Harrison)

Mr. Harrison : Mr. Lansing opposed any decision until Russia could take part.

Mr. White : And his decision was acquiesced in ?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mr. Harrison : The Council heard the Russian ambassador, and then they heard Bratiano, and then Mr. Bratiano left immediately after the meeting, if you remember, sir, and since then nothing more has been done.

Major Johnson : My recollection of the same meeting was that there was certainly no definite acquiescence.

Mr. White : I want to say that the Roumanian minister came to see me a day or two ago, and he said that it was high time to settle the annexation of Bessarabia to his country. He hoped that we would cooperate in that arrangement. I repeated to him what Mr. Lansing said, and I told him that I should certainly adhere to that principle.

Mr. Harrison : There is this in the Koltchak correspondence. Koltchak agreed to accept the decision of the Council.

Mr. White : Koltchak did ?

Mr. Harrison : Yes.

Mr. White : But Mr. Lansing's position was that nothing formerly belonging to Russia should be dealt with until Russia should become a power again.

Prof. Coolidge : But Koltchak was asked if he would consent to it.

Mr. Harrison : He said he would.

Mr. White : But he isn't all of Russia.

Mr. Harrison : No, sir, but the Allied Powers in their note to Russia took the ground that Koltchak had the right to decide the Bessarabia question, and laid down as one of the conditions that Koltchak acquiesce in what the Bessarabians should decide.

Mr. Dulles : I thought all those conditions were to be accepted by the Russian government if recognized.

Prof. Coolidge : Mr. Lansing inquired of Bratiano if the were willing to take a plebiscite in Bessarabia, but Bratiano replied that a plebiscite would not be possible under the circumstances, because it would be a plebiscite on the question of Bolshevism.

Mr. White : You would not go so far as to say that the principle had been adopted in the Council ?

Mr. Harrison : Certainly not.

Mr. White : But that was our principle.

Mr. Harrison : That was our principle.

Mr. White : And I told the Roumanians that I would entirely concur.

Major Johnson : Mr. Lansing said something to this effect : "I don't think I have authority to deal with such an act", and I remember Mr. Balfour said to him that he hoped he would get instructions giving him the authority, because he thought it was a matter that ought to be settled. The matter was left without any decision, indefinitely, as I recall it.

Mr. White : I must find out whether that date was not mentioned : August 5th, as to the election in Bessarabia. I thought they were going to steal a march on us, as far as Bessarabia was concerned, by a special election there. (Paris Peace Conf. File 184.00101/121.)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In a telegram of July 23, 1919, Mr. White, of the Commission, requested the Secretary of State to present the following situation to the President and cable his decision :

> Roumanian Territorial Commission after considering the general aspirations of the population, geographic and ethnic character of the regions, as well as the historical and economic arguments, unanimously recommends giving Bessarabia to Roumania. American experts Day, Seymour, Coolidge, Lord, Johnson all favor assigning Bessarabia to Roumania although we are not at war with Russia because of danger to European peace if this question remains unsettled. Our colleagues in Supreme Council appear to be of the same view.
>
> The Note of the Principal Allied and Associated Powers to Admiral Koltchak, of May 26, 1919, contained, among other conditions for their continued assistance to Koltchak, the demand, "That the right of the Peace Conference to determine the future of the Roumanian part of Bessarabia be recognized".
>
> If we assent to giving Bessarabia to Roumania, our position regarding the Dobrudja will be strengthened. At present British and Italians accept American point of view that Bulgarian part of Dobrudja should be restored by Roumania, but claim they cannot take territory away from a power with which the Allies are not at war. In the case of Bessarabia they have taken a contrary view. By agreeing with them in the Bessarabian case on condition that they accept our point of view in the case of Dobrudja, we may be able to overcome their technical objection in Dobrudja case and secure the wisest solution for both questions. The President's instructions regarding these two points are awaited before the American position is presented in the Supreme Council. Discussion is set for Thursday, July 24th.
>
> I agree with and until now have sustained your point of view that no territory should be taken by the Conference from Russia until she has a responsible government to deal with and I expressed that view only two days ago to the Roumanian Minister who came to solicit our assent to assignment of Bessarabia to his country, but I admit there is much to be said for the view of our own and all the other experts, in which General Bliss concurs. (Paris Peace Conf. File 871.00/35a.)

At a meeting of the Sterring Committee of the American Commission on July 26, 1919, the situation with regard to Bessarabia and The Dobrudja was discussed. "Dr. Johnson suggested that the two questions might be taken up with Roumania at the same time with the suggestion that Roumania's aspiration in Bessarabia migt be satisfied in case she would consent to certain concessions in the Dobrudja." (Paris Peace Conf. File 184.001101/16.)

The following memorandum was submitted to the American Commissioners on August 7, 1919, (dated August 6, 1919), written by Professor A. C. Coolidge and endorsed by his fellow experts :

> The time has arrived when it is necessary for the Allied and Associated Powers to face the question of what they will be in regard to the frontiers of those states which have been formed out of the territories of what was formerly the Russian Empire. For the future peace of the world a settlement is as essential in their case as in that of the territories taken from Germany, Austria and Turkey. The task of bringing it about will be complicated and ungrateful enough, and in addition to the usual manifold difficulties, there will be the particular one of the opposition of the representatives of Russia. They maintain with much show of reason that it would be an unfriendly act on the part of former friends and allies to deprive Russia in the hour of her confusion and weakness of lands that were hers and they loudly declare she will never recognize as binding any arrangements made without her participation. There is much to be said in support of these views ; nevertheless some sort of solution of such burning questions as the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

status and proper limits of Finland, Poland, the Baltic Provinces, Bessarabia, and the regions of the Caucasus cannot be postponed until the unfortunately problematic date when there will be a new Russia fitted to take part in the discussion of these problems. Postponement means a continuation of the existing evils and of a state of uncertainty which keeps all the passions aroused while interfering at every turn with efforts to bring about peace as a first condition towards stable government and new economic life. When the time for final settlement does come, we are threatened with finding an exasperated local opinion on the one side confronted by a probably chauvinistic Russian reaction on the other without any bases of preliminary agreement. If at least those can be instituted beforehand, the final solution should be much easier. The Allied and Associated Powers therefore while not seeking to determine for all time the disposition of territories formerly in the hands of Russia nevertheless will be justified in making provisional arangements when necessary for the peace of mankind. In agreement with the governments recently formed of that may be formed hereafter they may define for the benefit of all concerned the frontiers within which the new states shall exercise legitimate jurisdiction under such conditions as it may be advisable to impose. These frontiers shall be regarded for the time being as valid and under the protection of the League of Nations. When the people of Russia are once more masters of their own destinies and with reestablished peace and order have again entered into normal relations with the rest of the world, Russia may then take up with the states composed of or enlarged by portions of her former possessions the question of her exact relation to them and of what shall constitute the permanent frontiers between her and them. These negotiations should be conducted in the friendliest spirit and lead to equitable agreements. When the two parties fail to agree they shall have recourse to the League of Nations to mediate and, if need be, to arbitrate between them in such wise as to bring about fair and permanent solutions to all questions that are at issue.

Recommendation :

(a) It is therefore recommended that questions of the above nature may be dealt with by the Central Territorial or other Commissions and their report be submitted to the Supreme Council.

(b) That the above be recommended by the Commission to the Supreme Council.

The Commissioners thought favorably of the above memorandum and recommendations, and they directed that the President's instructions in the matter be secured. (Paris Peace Conf. File 861.014/1.)

Mr. Wilson, in a telegram from Lansing of August 23, approved the memorandum with the following modification. The last sentence was to be changed to read : "When the two parties fail to agree they shall have recourse to the League of Nations to adjust between them in such wise as to bring about fair and permanent solutions to all questions that are at issue". (Paris Peace Conf. File, 861.014/2.)

Bessarabia was discussed at the meeting between the Commissioners and Technical Advisers of the American Commission on September 3, 1919, Mr. Polk noted that :

...It is obvious at the present moment that Roumania would not discuss that question [of the Dobrudja] unless she were given compensation in Bessarabia. Now I understand the position of the Delegation has been, before I came here, that we could promise them nothing in Bessarabia ; that that is part of Russia, and that therefore we would not be a party to the disintegration of Russia. ...

After extended discussion relating to solving the question of the Dobrudja (see File No. below or Reber, Memo on the Dobrudja, p. 15) Professor Coolidge (Expert)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recalled that "Bessarabia was one of the points mentioned in the memorandum which was approved by the President".

Mr. Polk: He did not go so far as to actually say to award it to Roumania.

Prof. Coolidge: No, but that very principle would allow the discussion.

Mr. Polk: I think it would be a mistake to go into discussion with Roumania; they are holding an election there....

(Paris Peace Conf. File 184.00101/149.)

In a telegram to the Secretary of State on October 3, 1919, Polk of the Commission described the developments relating to the Roumanians. The French, he said, had been partial to Roumania, "the spoiled darling", and had no intention of bringing up the question of the Dobrudja. The Transylvanian question was closed, no strings attached. He continued:

> It is very evident that they [Roumania] intend to hold on to Dobrudja for the purpose of trading with the Peace Conference on Bessarabia. I have flatly declined to discuss the subject of Roumania getting any part of Bessarabia, first, because Roumania has already had too much consideration in view of its present attitude, and, second, I think it would make a very bad impression on Russia at the present moment if we brought the question of the disposition of any part of Russian territory.
>
> My patience is completely exhausted on the Roumanian question and the French have not been frank in dealing with this matter. I have always contended that if they felt that Roumania had a case they should discuss it in the Supreme Council and not say one thing in the Council and another thing to the Roumanians. ...Unless the foreign governments are more frank in their dealings in the Council and in the League of Nations I do not see that there is much chance of our being helpful in Europe politically or financially. They seem to feel that by avoiding the issue something is gained. Fairness compels me to say that this is not true of all the officials, but it is so common as to make negotiations most unsatisfactory. (Paris Peace Conf. File 185.4124/74s.)

At the International Conference of Premiers on January 20, 1920, the United States was represented by Mr. Hugh Wallace (Ambassador to France). There was an extended argument between the Roumanian representative M. Vaida-Voevod and M. Clemenceau over the failure of the Roumanian troops in withdrawing from Hungarian territory as required by the Conference. M. Vaida-Voevod protested that "the Conference... ensure the realization of that decision" to recognize Roumanian's right to annex Bessarabia. M. Clemenceau insisted that the Conference had already done this. M. Vaida-Voevod insisted that "if now the Conference would proclaim the union of Bessarabia with Roumania, the result would be a legal position on which we could base the restoration of order". After M. Vaida-Voevod undertook to persuade his government to withdraw the troops from Hungarian territory as soon as possible, the

> Council took note of the statements of M. Vaida-Voevod; it ackowledged that, although it had as yet come to no decision as to the attribution of Bessarabia and could not do so until Roumania had carried out the orders of the Conference in Hungary, the Commission on Roumanian Affairs was unanimously of opinion that this territory should be attributed to Roumania. (Paris Peace Conf. File 180.03801/9.)

At a meeting of the Conference of Ambassadors on June 19, 1920, Mr. Hugh Wallace, U. S. Ambassador to France, gave the following summary and reaffirmation of American opinion on Bessarabia:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On April 15, 1920, the Secretariat General tranmitted to the Embassy of the United States certain provisional decisions taken by the Commission on Roumanian and Jugoslav Affairs at its meeting of April 14, relative to the terms of a proposed draft treaty between Roumania and the Principal Allied and Associated Powers concerning the reunion of Bessarabia with Roumania, and inquired if the proposals approved by said Commission were acceptable to the United States. Subsequently I received the draft Treaty in question which it was proposed to have signed by "The United States of America, the British Empire, France, Italy and Japan, The Principal Allied and Associated Powers, and Roumania." I thereupon requested instructions from my Government.

As far back as May 8, 1919, when the question of Bessarabia was discussed, Mr. Lansing expressed the conviction that Russia should be represented when the Russo-Roumanian frontier was delimited, and that the Council could not dispose of territory belonging to a state with whom the Powers represented were not at war. *[Foreign Relations, Paris Peace Conf. 1919, IV, p. 672]* The question was again raised on July last when, at the insistance of Mr. Lansing and M. Tittoni respectively, it was decided that there should be both a Russian and Roumanian representative present at the discussion of the subject. [Paris Peace Conf. File, 180.03201/28.] The following day M. Tardieu presented a Committee report in favor of joining Bessarabia to Roumania. Mr. Lansing queried whether a decision regarding Bessarabia could find a place in any of the Peace Treaties, and pointed out that as his plenipotentiary powers were limited to negotiating peace they did not permit him to deal with a question at issue between two nonenemy countries; consequently, if any resolution were to be reached he could take no share in it. [Supra p. 11, File 180.03201/29.] When the question again arose on August 1st, Mr. Polk pointed out the disadvantages of effecting a division of Russia and suggested the advisability of deferring a decision until the reconstitution of ordered Government in that country. [File 180.03501/21.] Again on October 11, when the Supreme Council was discussing reported coercive action in Bessarabia, Mr. Polk informed the Council of a conversation he had had with M. Mişu in wihch he had pointed out to the latter the possible danger to Roumania when reconstructed Russia should lay claim to its former territory. [File 180.03501/68.]

As a result of the position consistently maintained by the American representatives in the Supreme Council as shown by the foregoing record, the Government of the United States, in reply to the inquiry of the Secretariat General of April 15th, above referred to, can only reaffirm its position. Consequently, I am obliged to inform my colleagues that at the present time my Government can not be a party to any Treaty which would result in the dismemberment of Russia. (Paris Peace Conf. File, 180.03301/51.)

Each member Ambassador, it was decided by the Conference, should take note of the American position on this question and bring it to the notice of his government. (Paris Peace Conf. File 180.03301/51.)

At a meeting of the Conference of Ambassadors on October 8, 1920, the subject of signing the Bessarabian Treaty was discussed.

Mr. Wallace [United States]: I have just received from the Secretariat of the Conference a copy of a note communicating the draft Treaty concerning Bessarabia to the Roumanian Government and intimating that this Treaty will be signed on October 11 th... etc.

It seems to me, and I cannot understand why the haste at this particular juncture, of signing this Treaty, which, call it what you may, is a dismemberment, at least of a small port of Russia. It is something calculated more than anything else, in my opinion, to bolster up the Bolshevist cause. It is something that is generally believed to have been behind the Polish movement. It was the national spirit which was aroused which could not

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> have been aroused by the Bolshevists themselves, but which became aroused. Now this Conference, in signing this Treaty, which is dismembering although in a small part, is, in my opinion, doing something which will bolster up this cause of Bolshevism and no matter how advantageous or whatever the reasons, it seems to me there is no need for haste and it is not the proper moment to do it. Particularly, it may have far-reaching effect on General Wrangel; and not only that but on the general Bolshevist movement. And for this Conference to do something which will help them and bolster them up, is something which is not comprehensive to me, unless our British colleague has some special reason which he has not revealed to the Conference.

The British member insisted on signing just as soon as the Roumanian delegate could arrive to sign. Mr. Wallace hoped his colleagues of the Conference would not sign. The Italian and Japanese deemed it necessary to await new instructions. (Paris Peace Conf. F. W. 180.03301/78, vol. 48).

At a meeting of the Conference of Ambassadors on October 27, 1920, it was reported that M. Take Jonescu had an objection to Article 9 of the Treaty relating to Bessarabia. Mr. Cambon noted that the Roumanian "wishes the question of Roumanian sovereignty recognized by us and the question of frontiers established by us to be mentioned by name as not being among those which could be called in question." Mr. Wallace, the American representative, stated his position thus:

> My colleagues are aware that I shall not sign this Treaty, but I again wish to say that I hope it will not be signed... I wish to repeat again, what I said many times, that this is not a propitious moment to dismember Russia — I think you are only strengthening the Bolshevist cause by signing this Treaty and anything that will produce a delay I hope will be taken advantage of in spite of the ardent desire of my British colleague to get his signature down on that treaty.

It was decided to approve the Treaty relative to Bessarabia and to sign the treaty on October 28, 1920. Mr. Wallace maintained the reservations of his government on this question. (Paris Peace Conf. File 180.03301/87.)

3

April, 6, 1919,

REPORT NO. 1

by the

Committee for the Study of Territorial Questions Relating to Roumania and Yugoslavia

. . . .

1 Frontier of Bessarabia

> The Committee, after taking into consideration the general aspirations of the population of Bessarabia and the Moldavian character of that region from the geographical and ethnical point of view, as well as the historical and economic arguments, pronounces itself in favor of joining Bessarabia to Roumania.
>
> It considers that this measure should be effected in a form which will safeguard the general interests of Bessarabia more especially as concerns its relations with the neighboring countries, and which will guarantee the rights of the minorities in conformity with the provisions of the League of Nations.
>
> Signatures of Seymour and Day

. . . .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Annex I

General Outline of the Frontiers of Roumania
(Reference International Map 1/1,000,000)

The frontiers of Roumania, from the Black Sea to the Bulgarian frontier, have been delimited as follows :

1. Frontier from the Black Sea to the Tchecho-Slovak State (Ruthenian Territory).

Leaving the Black Sea at the Cirlo Tsarigradskoe entrance, a line to be fixed by the Boundary Commission, crossing the Dnyestroski Liman and ascending the Dnyestr by its principal mouth in this Liman.

The *talweg* of the Dnyestr to a point 2.5 kilom. downstream from its confluence with the River Sereth north of Ozernowitz.

A line running generally from northeast to southwest, reaching the nerrow part of the lake west of Werenczanka, leaving the Zestawna railway south of the Dnyestr in Roumanian territory.

A line, the exact trace of which is to be fixed by the Boundary Commission, across the lake.

The *talweg* of the outflowing river of the lake to 1 kilom. upstream from the point where it crosses the Kotzman-Draczynotz road.

A line :

Reaching and following the crest line west of Draczynetz, running from north to south, turning of the west and passing through points 480 and 488 ;

Meeting the watershed between the basins of the Rivern Czeremosz on the west and of the River Sireth on the east ;

Following this watershed and meeting the old boundary between Hungary and Bulkovina just east of the point where this boundary meets the present administrative boundary between Bukovina and Galicia ;

Following this frontier in a northwesterly direction as far as point 1655 (42 kilom. east of Nagyboeska), approximately 47 58' north, 24 34' east of Greenwich This point is the meeting-place of the three frontiers of Roumania, Galicia and the Tchechoslovak State (Ruthenian Territory).

Annex VII

Draft Articles to be inserted in a Treaty with Russia.

Article 1.

The frontier between Russia and Roumania, from the Black Sea to the territory of the former Austrian Province of Bukovina, shall be fixed as follows :

Leaving the Black Sea at the Girlo Tsarigradskoe entrance, a line to be fixed by the Boundary Commission provided by Article 2, crossing the Dnyestroski Liman and ascending the Dnyestr by its principal mouth in this Liman.

The *Talweg* of the Dnyestr up to its meeting-point with the former frontier between Russia and Austria-Hungary.

Article 2.

A commission of seven persons, five of whom will be appointed by the five Allied and Associated Powers, one by Roumania and one by the neighboring State concerned, will be set up within three months from the coming into force of the present Treaty to settle on the spot the frontier line described above.

The decisions of the Commission will be taken by a majority and will be binding on the parties concerned.

Article 3.

Roumania will acquire exclusively and definitely the sovereignty over the former territories of Russia contained within the limits described above.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Article 4.

On the coming into force of the present Treaty the inhabitants of the territories assigned to Roumania under the present Treaty which formerly belonged to Russia will *ipso facto* acquire Roumanian nationality and will lose their Russian nationality.

Article 5

Within two years from the coming into force of the present Treaty, Russian nationals over eighteen years of age habitually resident in the former territories of Russia which are assigned to Roumania under the present Treaty will be entitled to opt for their former nationality. They must within the ensuing twelve months transfer their place of residence to the State for which they have opted.

Option by a husband will cover his wife and option by parents will cover their children under eighteen years of age.

All persons who have exercised the above right to opt will be entitled to retain their immovable property in the territories newly assigned to Roumania. They may carry with them their movable property of every description. No export or import duties may be imposed upon them in connection with the removal of such property.

Article 6.

Further stipulations will determine, if necessary, the proportion and nature of the financial or other obligations of Russia which are to be assumed by Roumania and will decide all other questions arising from the transfer of sovereignty over the territories dealt with in the present stipulations, particularly in connection with archives and administrative public documents.

Article 7.

(To be reserved in view of the decisions to be taken by the Committee on Responsibilities.)

No inhabitant of the Russian territories assigned to Roumania under the present Treaty may be prosecuted or molested, in person or in property, on account of his political or military acts during the war. (Paris Peace Conf. File 181.21602/6 vol. 144.) (Recueil, C 4, pp. 192, 198, 207, 217.)

This was approved on April 15, 1919, in a Report by the Central Committee on Territorial Questions to the Supreme Council. Signed by S. E. Mezes. (Paris Peace Conf. File 181.2102/13.) (Recueil, C 8, pp. 73—74.)

James Q. Reber

(National Archives, Washington D.C., S.U.A., Record Group 43, Box 123, World War II, Peace Conference, 1946).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISIUNEA MILITARĂ FRANCEZĂ DIN ROMÂNIA ȘI ÎNCETAREA TEMPORARĂ A OSTILITĂȚILOR DE PE FRONTUL ROMÂN (SFÎRȘITUL LUI 1917 — ÎNCEPUTUL LUI 1918)

DE

EUGEN BANTEA

Aflată din octombrie 1916 pe pămîntul României, misiunea militară trimisă de Marele Cartier General francez, sub șefia generalului Henri-Mathias Berthelot, a fost implicată *sui-generis* în evenimentele de pe teatrul de operații dat. Literatura istorică din România și de peste hotare a tratat tema în general în subsidiar, iar, în măsura în care a făcut-o special, a fost reprezentată de lucrări, studii sau articole de ordinul memoriilor, luărilor de poziții ocazionale sau festive etc.

1. Este cazul și al acelor tratări care au fixat atitudinea misiunii militare franceze față de noua agravare de situație intervenită de la sfîrșitul anului 1917 pentru statul român, cea ce a determinat ieșirea sa provizorie din luptă (armistițiul de la Focșani din decembrie 1917; preliminariile de pace de la Buftea din martie 1918; pacea de la București din mai 1918). Reconstituirea acestui unghi specific de vedere poate beneficia de împrejurarea că autorul unei teze de doctorat de la Sorbona din anii '70, Michel Roussin, a avut inițiativa utilă de a adăuga dizertației sale propriu-zise o anexă documentară în care a menționat selectiv și parțial reprodus acte nemijlocite ale misiunii Berthelot, strict secrete la vremea lor, aflate în fondurile arhivei militare centrale a Franței[1]. Valoarea științifică a acestei sumare culegeri (aflate în xerox) este determinată de două coordonate: pe de o parte caracterul selectiv, rezumarea unor piese ori legături rezumative operate de cercetător în unele reproduceri limitează, ca în toate cazurile similare, fiabilitatea concluziilor și aprecierilor făcute pe baza lor; pe de altă parte, însă, faptul că, atîta cît sînt la îndemînă, se găsesc în cauză documente de prim rang, confidențiale, operative, și nu propagandistice ori de vulgarizare ideologică, permite o întregire mai veridică a imaginii misiunii militare franceze și, pe un plan larg, a raporturilor româno-franceze din perioadă și în general de pe teatrul de război din această parte a Europei.

Firește, în privința măsurilor luate de factorii de conducere români pentru a face față bruștei agravări intervenite la sfîrșitul anului 1917 de primă relevanță este reacția factorilor politici de conducere ai Franței, reacție bine cunoscută și recompusă, mai ales în recente lucrări de solidă investigație, iar în acest cadru atitudinea reprezentanței ei diplomatice de pe lîngă guvernul român[2]. Totodată,

---

[1] Michel Roussin, *La mission militaire française en Roumanie pendant la première guerre mondiale*, Volume I, Université de la Sorbonne Nouvelle (Paris III), Paris, 1972, 120 p. (în xerox); id., volume II, *Inventaire du fond roumain*, Archives du Service Historique des Armées, ibid., 215 p. (culegerea e citată mai departe prin sigla: MMFR).

[2] Boris Ranghet, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial 1916—1920*, Cluj-Napoca, 1975, p. 71—80; Paul Oprescu, *Întreruperea operațiilor militare pe frontul românesc (noiembrie 1917 — martie 1918) și relațiile României cu aliații*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VI, 1979, p. 169—179; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial* [mai departe lucrarea este citată prin sigla: RRM], București, 1979, p. 316—333, 339—342, 346—347; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, București, 1980, p. 143—153; Viorica Moisuc, *Urmările ce decurg pentru România din modificările survenite în ra-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, reconstituirea procesului istoric are a integra mai consistent și demersul forurilor militare franceze, cu atît mai mult cu cît greutatea lor specifică era sporită de ambianța războiului, care genera și o cotă crescută de interferențe ale domeniilor politic și militar. Ca atare, măsura și modalitățile în care delegatura condusă de generalul Henri-Mathias Berthelot, cu marja ei considerabilă de autonomie, a receptat adaptarea României la împrejurările dramatice de la cumpăna anilor 1917—1918 erau și ele definitorii pentru felul în care partea franceză aprecia mobilurile ce au împins pe responsabilii români să întreprindă sfîșietoarea redimensionare de atunci.

În general, misiunea franceză venise cu o anumită optică asupra revendicărilor și aspirațiilor României, optică proprie îndeosebi generalului Joffre, în 1916 comandant de căpetenie al forțelor armate de campanie franceze. Iar generalul Berthelot, pînă a fi trimis la București, fusese, ca subșef (aide major-général) al Marelui Cartier General, unul din apropiații primului.

Se știe, astfel, că în conciliabulele care au precedat opțiunea României de a încheia alianța cu Antanta întîrzieri și dificultăți au fost provocate și de divergența dintre București, pe de o parte, Paris și Petrograd, pe de alta, pe tema planului de campanie ce trebuia aplicat de armata română odată începute ostilitățile. Anume, guvernanții români doreau ca grosul forțelor proprii să ia viguros ofensiva trecînd în Transilvania, în timp ce spre sud să se procedeze doar la acoperire și, în caz că Bulgaria va dezlănțui agresiunea (România nu avea în vedere să-i declare război), armata română să se limiteze împotriva acestui adversar la temporizare și fixare. Conducerea militară a Franței, în primul rînd generalul Joffre, de acord uneori cu cea rusească, propunea o soluție inversă : ofensiva energică spre sud, contra Bulgariei (și trupelor germane tot mai masiv concentrate acolo) și defensivă pe coronamentul Carpaților Orientali și Meridionali față de Austro-Ungaria. Comandamentul suprem francez pornea de la rațiunile „pur" militare ale strategiei franceze (și într-o măsură engleze) de pe teatrul de război balcanic. Factorii răspunzători români au combătut cu ultima energie injoncțiunile franceze ; Bucureștii aveau ca punct de sprijin considerentul, esențial, că varianta strategică autohtonă făcea un acord direct, vizibil, între obiectivul politic fundamental — dezrobirea conaționalilor aflați sub impilarea ungară, înfăptuirea dezideratului major al unificării statal-naționale (în cea mai mare parte) — și forma de acțiune militară preconizată[3]. În acest mod, liniile directoare ale planului

---

portul internațional de forțe în perioada februarie 1917 — mai 1918, în : C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918—1920) Triumful principiului naționalităților* [mai departe lucrarea e citată prin sigla : RCP], Cluj-Napoca, 1983, p. 160—179 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 523—539 ; Constantin Olteanu, *Evoluția structurilor ostășești la români*, București, 1986, p. 180 ; I. Agrigoroaiei, *Poziția marilor puteri față de România 1914—1918*, în *Românii în istoria universală*, I, coordonatori : I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1986, p. 470—477 ; Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze 1914—1933)*, Iași, 1986, pp. 31—34.

[3] Cf. : Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, Volumul I, București, (1925), p. 160—182 ; Commandant M. Larcher, *La grande guerre dans les Balkans*, Paris, 1925, p. 139—140 ; Lt. colonel Ioanițiu Alexandru, *Războiul României (1916—1918)*, Volumul I, București (1928), pp. 27—28 ; Ministerul Apărării Naționale — Marele Stat Major — Serviciul „Istoric", *România în războiul mondial 1916—1918*, Volumul I, București, 1934, p. 84—95 ; Generalul G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916—1918)*, Volumul I, București, (1936 ?), p. 55, 72 ; Ion Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*, București, 1967, p. 34—37 ; Ion Bulei, *1916 Zile de vară*, București, 1978, p. 147, 161, 164—165 ; RRM, p. 150—154 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 480—494 ; I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 453—455 ; Ion Calafeteanu, *Efortul României în anii războiului de eliberare națională și reîntregire a țării*, în RCP, p. 122. Dar dintre acești autori care menționează, descriu și/ori analizează planul de campanie inițial român, Kirițescu, Ioanițiu, Dabja, Cupșa nu se ocupă și de divergențele strategice externe care au trebuit surmontate în cristalizarea lui.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

operaţional român au fost trasate de autoritatea politică supremă proprie. Îndeosebi preşedintele Consiliului de Miniştri, I. I. C. Brătianu, s-a arătat intratabil în această dispută de principiu, determinantă pentru configurarea războiului de întregire naţională pe care înţelegea să-l ducă România, ca parte integrantă a efortului militar al aliaţilor tradiţionali ai ţării, dar parte distinctă. Aceştia s-au resemnat prin a accepta punctul de vedere al Bucureştilor. De altfel, plasînd lucrurile pe terenul gîndirii militare europene, apare că, „civil", premierul Ionel Brătianu era totuşi mult mai „clausewitzian" decît preopinentul său francez, ilustră figură militară, generalul (curînd mareşal) Joseph Joffre.

Dar, odată România intrată în război, ultimul „revine la atac", luînd drept motiv înrăutăţirea situaţiei de pe faţada sudică a României datorită masivei agresiuni bulgaro-germane. La 19 septembrie 1916 generalul Joffre depeşa şefului misiunii militare franceze de pe lîngă Marele Cartier General rus: „*Întîi*. Potrivit telegramei dv. nr. 68 din 16 septembrie, generalul Alexeieff [atunci şeful Marelui Cartier General rus] consideră că recente evenimente militare Dobrogea demonstrează necesitate reglementa chestiune bulgară. *Doi*. Este indispensabil ca să fie realizată înţelegere precisă cît mai curînd între noi asupra conducere viitoare operaţii ale armatelor aliate în orient. *Trei*. Repartiţia iniţială forţe române viza să se pătrundă repede şi adînc în Transilvania, nu numai spre a cuceri această provincie, ci mai ales pentru a coopera la distrugerea armatelor autriace — stop — Armata română din Transilvania, sudată masei ruse, constituia astfel aripa ei stîngă şi manevra pentru a învălui flanc sud austro-germanii sau chiar a acţiona asupra spatelui lor. *Patru*. Această concepţie comporta doar neutralizarea forţelor bulgare prin minimum de trupe ruso-române şi prin acţiune armată Salonic — stop — Ea excludea, pentru o vreme, intenţia de a scoate din circuit Bulgaria, de a izola Turcia şi de a deschide comunicaţie prin Mediterana între puteri occidentale şi orientale ale Antantei — stop —". „*Cinci*. Evenimente recente pot indica necesitate abandonare acest plan iniţial. Dacă progresiune români în Transilvania în legătură cu avans trupe ruse nu e în măsură obţină rezultate menţionate la *trei*, este nelogic să se sacrifice avantajele de aşteptat de la nimicirea forţelor bulgare în faţa satisfacţiei de a ocupa teritoriile rîvnite. *Şase*. În această ipoteză, armata română ar trebui să-şi limiteze înaintarea în Transilvania la liniile de teren ce i-ar permite să-şi asigure posedare cuceriri de pînă acum cu minimum de forţe sprijinite pe puternică organizare defensivă — stop — Restul acestei armate întărită cu contingente ruseşti şi combinîndu-şi acţiunea cu armată din Orient [aşa-numita armată franco-engleză de la Salonic], ar urma să atace fără întîrziere forţe Bulgaria cu intenţia de a doborî cît mai curînd această ţară". „*Nouă*. General Alexeieff este mai bine plasat decît oricine ca să judece situaţia, să dea indicaţii Înaltului Comandament Român, îndeosebi asupra noi defluiri de făcut de pe frontul transilvan în profitul frontului dunărean şi asupra concursului de acordat cu forţe necesare pentru a realiza concepţie ce va fi fost adoptată — stop" [4]. Chiar

[4] MMFR, p. 54—55, 101. Aceeaşi piesă documentară a fost citată la vreun deceniu de la evenimente de un analist militar francez, care a avut un privilegiu în accesul la arhivele încă secrete ale ţării sale. Reproducerea este însă sensibil prescurtată în comparaţie cu cea făcută aici. Dar menţionarea actului viza la autorul francez exclusiv coordonarea planificării strategice dintre cei doi mari parteneri ai războiului european, francezii şi ruşii (Colonel Oehmichen, *Essai sur la doctrine de guerre des coalitions*, Berger, Levrault, Editeurs, Paris, 1927, p. 118—119). În aceeaşi ordine de idei, în România, eminentul om de stat I. G. Duca, combătînd în amintiri, în mod justificat, afirmaţiile unor analişti ori vorbăreţi postbelici care susţineau că eşecul campaniei române din 1916 ar fi fost determinat de defectuozitatea planului operaţional iniţial, arată totodată că ideea strategică a Bucureştilor (efort la nord contra ungaro-austriacilor) nu a fost contestată de comandamentul de căpetenie aliat, de generalul Joffre, nici în perioada pertractărilor preliminare nici după declanşarea ostilităţilor (I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, München, 1981, p. 254). Aşa cum se întîmplă cu multe memorii, chiar din acelea de ţinuta şi soliditatea celor datorate viitorului premier român, unele amănunte se pot dovedi inexacte la confruntarea ulterioară cu acte de primă mînă. În plus, inadvertenţa comisă în acest sens de I. G. Duca putea proveni şi din faptul că totuşi îndatoririle sale politice şi statale de atunci nu acopereau sfera militară propriu-zisă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă se admit circumstanţe atenuante pentru sintagme ca „a cuceri această provincie" (Transilvania) şi „cuceriri de pînă acum" (făcute de armata română tot acolo), invocîndu-se că în epocă în vocabularul „tehnocratic" militar termenul, ca şi acela de „a anexa", nu avea încă încărcătura malefică ce i-a fost atribuită mai tîrziu într-o anumită literatură, şi încă rămîn în piesa dată două exprimări semnificative pentru modul de gîndire al căpeteniei militare franceze şi, evident, al întregului tor pe care îl conducea: a) credinţa pe care o avea că omologul său rus poate şi îndemnul pe care i-l adresa să „dea indicaţii" comandamentului suprem român, adică să-l trateze ca pe un fel de subordonat, să socotească în fond forţa armată a României ca „integrată" (spre a folosi termenul de esenţă neabătut imperialistă creat după al doilea război mondial) celei a imperiului rusesc. Şi asta în pofida tratatului de alianţă şi convenţiilor militare aferente încheiate abia cu o lună înainte între România, pe de o parte, Franţa, Marea Britanie şi Rusia, pe de alta, acte care prevedeau clar că alianţa nu comportă nici un fel de subordonare militară a statului român, ci doar legături de informare şi coordonarea planurilor operative pe bază de consens[5]; b) concepţia partenerului francez că pentru români, pentru armata română Transilvania nu este altceva decît un „teritoriu rîvnit" (şi încă în franceză „convoité" are o tentă pejorativă nedisimulată). Aşadar, încă în această fază, cel puţin în sfera militară, exista chiar la aliatul francez o anumită opacitate faţă de întemeierea dezideratelor naţionale româneşti şi o anumită neputinţă de a se desprinde dintr-o mentalitate de mare putere care reducea totul la posesiuni de teritorii ş.a.m.d. Poziţia ingrată în care era plasată România era pusă cu atît mai mult în evidenţă cu cît această incomprehensiune venea de la factori responsabili ai ţării pentru care efectiv poporul român în masa sa nutrea o puternică amiciţie şi afecţiune, bazată pe atîtea afinităţi de gintă şi limbă, spirituale, istorice. Ce se putea aştepta atunci de la celelalte două mari puteri componente ale coaliţiei anticentrale, mai depărtate de receptarea, ori, într-un caz, vrăjmaşe împlinirii idealului justificat al României Mari ?

În acelaşi curs şi în pofida faţadei de circumstanţă, odată sosit la Bucureşti, generalul Berthelot nutreşte curînd unele rezerve faţă de prim-ministrul român, atît sub raport militar cît şi politic. Căci la 13 decembrie 1916 şeful misiunii depeşa forului său suprem că Ionel Brătianu „încurcă cu prezenţa sa cartierul general opunîndu-se măsurilor energice care i se propun"; „el tolerează ca cei mai notorii filogermani români să rămînă la Bucureşti şi fără îndoială să pregătească aici un guvern provizoriu"[6]. Nu era deci numai alergia militarului tradiţional la „amestecul" întreprins în domeniul operativ de „civili neavizaţi", fie ei şi de talia unui premier ca Ionel Brătianu (dar asta se întîmpla şi în Franţa, şi avea să se întîmple cu atît mai vîrtos cînd cîrmele guvernului vor fi preluate de „Tigrul" — G. Clemenceau). După cum se vede, în spiritul generalului Berthelot germina o adevărată suspiciune, neîndreptăţită, faţă de lealitatea şefului cabinetului de la Bucureşti; primul nu putea înţelege prudenţele, rezervele camuflate ce trebuie păstrate şi pentru cele mai rele eventualităţi de către un stat mic, cu atît mai mult unul ca România de atunci, care nu avea în joc, ca cei mari, doar niscaiva stăpîniri coloniale, bazine carbo-feroase, poziţii bancare etc, ci în ultimă instanţă supravieţuirea naţională şi fizică. Şi în plus, cînd marile puteri, ori măcar unele, deşi aflate în tabere adverse, căutau punţi de înţelegere prin sacrificarea ţării latine danubiene. Ceea ce de altfel ştia bine şi generalul Berthelot, căci, cu tot învelişul de secret al conciliabulelor de acest gen, el era printre acei care „spărseseră" acest înveliş, astfel încît la 14 mai 1917 putea raporta Parisului că în cursul războiului chiar Rusia aliată negociase cu inamicul ei un compromis care să se realizeze pe seama României, prin împărţirea şi desfiinţarea sa: „Neîndoios guvernul doborît [ţarist] întrevăzuse posibilitatea de a face din România un obiect de schimb, dînd Austriei Muntenia, bulgarilor Dobrogea şi rezervîndu-şi pentru sine Moldova, cu asentimentul Germaniei"[7]. Dincolo de aceste constatări lucide, şi în afara lor, generalul francez continuă notaţiile defavorabile şefului guvernului român. Astfel, la 17 iulie 1917 Henri-Mathias Berthelot scria ministrului

---

[5] Cf. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 178—179.
[6] MMFR, p. 72.
[7] *Ibidem*, p. 79—80 ; cf. şi I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 457—458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Război de la Paris: „Astăzi regele a reunit pe domnul Brătianu, președintele Consiliului, generalii Tcherbatcheff [comandantul superior al forțelor rusești de pe frontul român] și Prezan și pe mine. Scopul a fost de a examina obiecțiile pe care președintele Consiliului le ridică contra executării imediate a ofensivei proiectate. Domnul Brătianu, al cărui fond natural a fost întotdeauna pesimist, manifestă într-adevăr îngrijorare de cîteva zile. El pretinde că știe că nu se va face nimic pe frontul nostru din apus, că englezii retrag divizii din Macedonia, că ofensiva rusă din Galiția s-a oprit, că ofensivele prevăzute mai la nord nu se vor declanșa. Pe scurt, ideea de a vedea armata română trecînd curînd la ofensivă îl neliniștește puternic, dacă această ofensivă trebuie să rămînă izolată pe ansamblul fronturilor". „Am combătut energic în consiliu orice nouă întîrziere adusă datei fixate, am produs ca argumente condițiile relative de securitate în care se vor dezvolta operațiile, efectivele reduse ale inamicului, starea morală mediocră a trupelor adverse, dificultățile completării lor, tăria mijloacelor proprii, în sfîrșit faptul că totul e gata din punct de vedere material și moral și că orice întîrziere adusă atacului l-ar face mai dificil, pentru că nu s-ar mai putea camufla mult timp pregătirile. Am subliniat de asemenea marea deziluzie pe care ar provoca-o această amînare în rîndurile armatei române, nerăbdătoare să atace". „Generalul Tcherbatcheff m-a aprobat, a sprijinit considerentele mele; el a afirmat că răspunde de trupele ruse". „În urma acestei discuții a fost menținută decizia de a ataca la data pe care v-am comunicat-o"[8]. Măcar tot în actele secrete de atunci ar fi fost de rigoare un amplu corectiv, dat fiind că evenimentele imediat ulterioare au demonstrat că „pesimismul" lui Ionel Brătianu nu era în mare parte chiar nefondat[9] — ca să nu se mai aibă în vedere lipsa de energie ori lipsa pur și simplu a marilor ofensive promise de aliați pe fronturi mai îndepărtate —, cel puțin premierul român n-a fost dezmințit nici pe frontul român, unde defecțiunea rusească a creat o situație precară încă în vară, ceea ce a determinat să se renunțe la o a doua ofensivă, ce urma să fie ruso-română, în schimbul căreia trupele autohtone au dat bătăliile defensive de la Mărășești și Oituz[10].

Pe acest fond s-a grefat reacția misiunii militare franceze la decizia conducerii României, luată la sfîrșitul lui 1917, de a înceta focul și apoi a încheia un armistițiu cu centralii. O primă precizare de atitudine regăsită în documentele la dispoziție vizează ansamblul personalului propriu — notă din 4 decembrie 1917 semnată de Victor Pétin, șeful de stat major: „I. S-a încheiat o încetare a focului, fără știrea generalului Berthelot, de către generalul Tscherbatscheff din proprie inițiativă, pentru armatele de pe frontul românesc, inclusiv armata română. Date fiind circumstanțele, guvernul român și-a dat aprobarea în acest sens. II. În timpul acestei încetări a focului și în timpul armistițiului ce poate urma rolul ofițerilor francezi este următorul: a) să aibă grijă ca să mențină în cercurile române ideea că armata română, care a făcut atît de mult pentru cauza aliată și s-a comportat atît de bine, trebuie să suporte noua încercare cu demnitate, adică să se

[8] MMFR, p. 214.

[9] Prin excepție, în acest caz generalul Berthelot avea abia peste un deceniu să-și facă într-un fel mea culpa în treacătul unei expuneri dintr-o comunicare academică ținută în Franța: „Principala obiecție a fost făcută de primul ministru, d. Brătianu, care declară: „Armata rusă este în descompunere. Cu siguranță că nu va face treabă. Putem să ne temem că din partea ei se poate orice întîmpla". Se trece peste această obiecție, dar evenimentele îi vor da dreptate, din păcate". (Général Berthelot, *Sur le front Roumain*, în *La Revue de France*, 1927, p. 651).

[10] Cf.: MMFR, p. 85—87; Generalul C. Găvănescul, *Răsboiul nostru pentru întregirea neamului (august 1916 — aprilie 1918)*, Iași, 1918, p. 77—128; Général Berthelot, *op. cit.*, p. 645, 648—649; 656—662; Alexandru Ioanițiu, *Războiul României (1916—1918)*, Volumul II, București, (1928), p. 291—294, 296—298, 319—355; Colonel Bujac, *Campagnes de l'armée roumaine 1916—1919*, Paris 1933, p. 105—126; Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 209—213, 233—234, 255—256; RRM, p. 274—305; Vasile Alexandrescu, Vladimir Zodian, *Planurile de campanie ale beligeranților de pe frontul român în vara anului 1917*, în *Studii de istorie și teorie militară (Retrospective istorice, analize contemporane)*, București, 1980, p. 86—100; Vasile Alexandrescu, *Participarea României la primul război mondial*, în *File din istoria militară a poporului român*, Volumul 10, București, 1982, p. 316—323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opună cu totul fraternizărilor, care n-au nimic de-a face cu o încetare a focului sau un armistiţiu şi care n-ar putea decît să dezonoreze trupele române ce s-ar preta la aceasta ; b) să fie prudenţi cînd vorbesc şi să se abţină de la comentarii inutile asupra evenimentelor, îndeosebi asupra atitudinii ulterioare a aliaţilor faţă de Rusia. Totuşi, dacă în cursul unor conversaţii, *pe care ei nu trebuie să le provoace*, li se pune întrebarea dacă generalul Berthelot şi diferitele puteri ale Antantei au fost consultate, ei vor putea afirma ritos că hotărîrea a fost luată fără ştirea lor de generalul Tscherbatscheff şi că generalul Betherlot şi Antanta o dezaprobă. Generalul va ţine la curent pe ofiţerii misiunii cu evenimentele şi le va da linia de conduită în toate împrejurările grave. Vor fi date ordine la timp fiecăruia cînd situaţia o va cere. Deci consemnul este ca fiecare să rămînă la post cu demnitate şi să se opună oricărei tractaţii cu inamicul şi să păstreze tăcere asupra ceea ce nu ştie"[11]. Acest prim instructaj scris cuprinde, după cum se vede, indicaţii de valoare diferită. Astfel, conducerea misiunii era îndreptăţită să emită pentru componenţii ei o orientare în care să reamintească interesul statal francez. Totodată era de resortul ofiţerilor francezi de a face cunoscut că forurile lor superioare n-au fost prevenite de încetarea focului, a cărei iniţiativă este pusă în seama generalului şef rus (care de altfel pînă la acest punct acţiona în conformitate cu directiva noului guvern central al ţării sale, aflat sub conducere bolşevică). Dar mai puţin legitim era de a cere unor ofiţeri aflaţi pe teritoriu străin să exprime dezaprobarea faţă de un act suveran al ţării gazdă. La fel de apreciat îndemnul de a crea un fel de „grupuri de presiune" care să înrîurească pe militarii români în sensul dorit de statul francez — de adăugat că în acest început propagarea opunerii faţă de opţiunea guvernului român era doar *in nuce*. Oricum, exortaţiile împotriva practicii denumite „fraternizare" erau gratuite, căci în această privinţă poziţia conducerii politico-militare a României era identică cu cea a francezilor, de altfel ca şi starea de spirit a trupelor române.

În zilele următoare atitudinea delegaturii militare franceze capătă dezvoltări. La 12 decembrie generalul Berthelot raporta acasă : „Ţinuta trupelor [române] de pe front este perfectă. Nu există fraternizare ori comunicări cu inamicul în pofida avansurilor sale. *Armata a fost lovită de o extremă suprindere cînd a aflat de ştirea unui armistiţiu, care a fost absolut neaşteptat*" (sic). Mai departe era semnalată „situaţia tragică a României avînd în faţa ei inamicul comun austro-german şi alături şi în spate un inamic şi mai de temut pentru că poartă masca de aliat : Rusia". „În noaptea de 3 spre 4 decembrie Tscherbatscheff trimitea o telegramă lui Mackensen şi, cu asentimentul d-lui Brătianu, el integra armata română în cererea de armistiţiu. Dar la 1 decembrie un consiliu de război prezidat de rege şi la care au luat parte cei 2 comandanţi de armată, ministrul de Război, şeful Marelui Stat Major şi eu analizase toate ipotezele, inclusiv aceea a unui armistiţiu al ruşilor. Se decisese să nu se participe la un armistiţiu, limitîndu-se doar la a recunoaşte 'statu quo'-ul, adică încetarea focului dar fără a se purta discuţii ori negocieri. Angajamentul solemn luat în ajun în consiliul de război a fost deci uitat a doua zi de Consiliul de Miniştri. Pentru aceasta i-am făcut d-lui Brătianu cele mai vii reproşuri". „Guvernul d-lui Brătianu, regele, *Marele Stat Major afirmă ca vor fi credincioşi pînă la capăt*, că nu vor semna vreo pace ; *dar sîntem aici în Orient* ; modul dezinvolt în care s-au întreprins negocieri la 48 de ore după ce se refuzase ipoteza unui armistiţiu mă face neîncrezător" ; „din toate acestea rezultă că politica franceză trebuie să fie o politică de *aşteptare activă*, care să permită să îndrume România spre o pace onorabilă"[12]. Oricum, acest raport trimis Parisului conţine o contradicţie ce pune un semn de întrebare asupra exactităţii unor relatări cuprinse în el (posibile cînd în cauză e un eşec, ca să se micşoreze răspunderea unui reprezentant) : după ce generalul Berthelot repudiază pînă şi încetarea focului şi armistiţiul, în pofida recunoaşterii „situaţiei tragice", spre sfîrşit indică drept soluţie dorită o pace separată pentru România, cu condiţia ca ea să fie „onorabilă". La 31 decembrie o nouă misivă de acest gen conţinea : „Bolşevicii

[11] MMFR, p. 24.

[12] *Ibidem*, pp. 95—96. Şeful misiunii militare franceze cataloga drept versalitate ceea ce în fapt era o situaţie tragică pentru români. Căci de fiecare dată partea română s-a văzut pusă în faţă cu noi cereri ultimative şi ameninţări ale inamicilor (cf. Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 172).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpîni ai Rusiei de nord şi-au extins repede influenţa spre sud şi în România". „La 5/18 decembrie Krilenko [primul comandant suprem al forţelor armate ruse numit de guvernul bolşevic] a ordonat ofiţerilor să înlăture însemnele gradului lor, astfel că scenele de dezordini s-au înmulţit". „Unii văd într-o pace imediată singurul mijloc de a salva situaţia, pretextînd că România, privată de ajutorul Rusiei, nu poate continua singură lupta"[13]. Poziţia generalului francez faţă de situaţia României era focalizată în acest „pretextînd".

La 12 ianuarie 1918 generalul Berthelot expune noua evoluţie a situaţiei de pe frontul român începînd cu starea de lucruri de la trupele ruse : „Soldaţii nu mai au decît o idee fixă : să se întoarcă acasă ; ei socotesc războiul sfîrşit". „Ofiţerii şi-au părăsit în masă unităţile". „Orice sentiment de demnitate şi de onoare a dispărut complet". „De regulă trupele şi-au părăsit poziţiile şi s-au instalat în satele dinapoia frontului". „Armata rusească este incapabilă să lupte". După care şeful misiunii semnalează că în România s-au înmulţit cei care cer o încetare a luptei. „Ei socotesc că e mai bine să încheie acum pacea. Ei sconteaza, de altfel, că generozitatea Franţei şi a Angliei, dacă ele vor fi victorioase, va impune inamicului la încheierea păcii generale revizuirea acestui tratat. Din fericire părerea contrară, favorabilă continuării războiului cuprinde numeroşi adepţi. Aceştia socotesc că România nu poate face pace, adică accepta condiţiile Germaniei de vreme ce ea are o armată intactă, disciplinată, bine înzestrată. În momentul de faţă, spun ei, România nu poate trata decît ca o învinsă ; pacea imediată nu poate fi mai bună decît aceea care va fi încheiată de acord cu aliaţii. Ei ştiu că se pot bizui pe ajutorul Franţei şi al Angliei, care nu le va lipsi niciodată. Trebuie deci continuată lupta pînă ce Rusia va fi semnat, apoi pînă ce inamicul va întrebuinţa forţe superioare. Pentru moment slăbiciunea trupelor inamice de pe frontul oriental şi marea proporţie a trupelor austriace, care au o valoare mediocră, permite să se spere că armata română va apăra cu succes singură frontul actual. Faţă de completa distrugere a forţelor vii ale Rusiei, faţă de slăbiciunea relativă a mijloacelor României, nu pot decît să mă arăt foarte rezervat asupra reuşitei acţiunilor noastre actuale"[14]. În acest text este greu de discernut măsura în care ceea ce e reprezentat drept opinii ale unor numeroase cercuri de români erau de fapt părerile misiunii franceze sugerate mediilor autohtone pe care ea încerca să le influenţeze potrivit directivei secrete din 4 decembrie 1917 şi măsura în care modul de relatare folosit tindea să disculpe reprezentanţa militară franceză în faţa comandamentului suprem propriu pentru turnura defavorabilă Franţei căpătată de evenimente în această parte a Europei.

Încă înainte orientarea recomandată ofiţerilor francezi aflaţi în România a fost aşternută cu mijloace materiale, germene al ceea ce peste cîteva decenii avea să devină amplu utilată propagandă politică şi militară „specială" dusă în mediu străin. Astfel la 7 decembrie într-o notă secretă a misiunii se stipula : „Sume importante au fost recent puse la dispoziţia misiunii franceze pentru a organiza propaganda şi a lupta contra influenţei germane. Deşi aceste credite trebuie să fie întrebuinţate în principiu în Rusia pentru a încerca să se stăvilească mişcarea pacifistă şi progermană, generalul va pune la dispoziţia şefilor de grupuri [probabil coordonatorii ofiţerilor francezi de la marile unităţi române] sumele ce le vor fi necesare pentru a angaja toate cheltuielile în scop de propagandă sau pentru a-şi procura anumite date informative"[15]. Obiectivele se disting mai concret cîteva zile mai tîrziu. La 9 decembrie 1917 începe să apară, cu menţiunea „strict secret", un „Buletin periodic al misiunii". În numărul 1 declaraţia iniţială de intenţii glăsuia : „Acest buletin se va ocupa cu situaţia generală de pe frontul oriental şi va trata îndeosebi despre treburile de pe frontul ruso-român. Buletinele vor trebui să fie distruse de destinatarii lor imediat după ce ele vor fi fost comunicate tuturor celor interesaţi". „Este important să se aibă în vedere condiţiile în care s-a aflat armata română. Înglobată în armatele ruseşti, ea a fost forţată să intre în tratative de armistiţiu odată cu ele ; dar situaţia nu e aceeaşi pentru cele două armate, armatele ruseşti fiind ameninţate cu descompunerea, armata română fiind mai puternică decît oricînd. Armata română, care se bate brav de un an, dă dovadă de cel

[13] MMFR, p. 96.
[14] *Ibidem*, p. 97—98.
[15] *Ibidem*, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai frumos eroism și constituie mereu o forță foarte importantă și intactă, ea nu va admite niciodată să semneze pacea cîtă vreme este în plinătatea mijloacelor ei fără a beneficia de această situație de război". *„E necesar să se considere că acest armistițiu nu este decît o pauză și că ostilitățile pot fi reluate foarte curînd".* *„Armata română trebuie să rămînă demnă, nu trebuie să aibă loc nici o discuție cu inamicul indiferent de pretext. Ea trebuie să fie gata să reia armele fie pentru a continua războiul, fie pentru a cîștiga o pace onorabilă".* „Datoria ofițerilor francezi este de a da dovadă de un moral ridicat, *de a remonta curajul celor abătuți*, de a combate moleșirea și de a *dezvolta ideea luptei duse pînă la capăt imediat ce se va cere aceasta*"[16]. Atrage atenția aici că, alături de o abundență de aprecieri elogioase la adresa factorului militar român (parcă mai apăsate decît în notațiile din perioade anterioare), alături de sugestii vagi ca adresă (cine să considere că armistițiul e un provizorat ce se va termina curînd? francezii ori românii?), de indicații legitime asupra întreținerii stării morale a personalului propriu, buletinul pășea la recomandarea unei acțiuni de manipulare spirituală a militarilor români, de îndemnare a lor, deocamdată în mod tacit, de a nu ține seama de dispozițiunile autorității statale proprii. În acest sens izbește lunecarea spre formulări imperative: „armata română trebuie..." (doit...), „nu trebuie să aibă loc..." (il ne doit y avoir...) ș.a.m.d. În numărul 3 al buletinului cu data de 11 decembrie 1917 se insera: *„Ieri, 27/10 decembrie* [sic] *pe frontul întins de la Nistru la vărsarea Dunării s-a încheiat armistițiul între, pe de o parte, armata rusă și armata română și, pe de altă parte, armatele germane, austriace, bulgare și turce*, aflate sub comandamentul arhiducelui Josef și al feldmareșalului Mackensen". „Durata acestui armistițiu va trebui să fie utilizată în sensul instrucțiunilor date anterior de a restitui Rusiei sentimentul demnității. Dimpotrivă, este de datoria tuturor ofițerilor misiunii de a veghea ca această suspendare a ostilităților, care ar putea avea consecințele cele mai rele pentru spiritul moral al armatei române, să nu fie în nici un chip pentru aceasta din urmă o cauză de demoralizare". Iar numărul 7 datat 20 decembrie conținea printre altele: „Generalul se bizuie pe toți ofițerii francezi ca să demonstreze oricui că România, legată de Franța nu numai prin tratate, ci și prin toate sacrificiile, sacrificii în oameni, în bani, în material, pe care noi le-am consimțit, nu poate abandona lupta"[17]. Se deduce că, în acest context, „oricui" desemnează publicul român, militarii în primul rînd, iar „nu poate" vine aici să atenueze prea vizibilul anterior „trebuie". La 4 ianuarie 1918, un articol din numărul 17 al publicației punea chestiunea pe un plan mai larg, interstatal: „Franța, ca și Anglia, este ferm hotărîtă să opună un veto absolut oricărei încercări de apropiere dintre România și imperiile centrale"[18]. Pe lîngă faptul că era injust ca penibilele eforturi de supraviețuire ale României să fie calificate în termeni de „apropiere" de inamic, acest „veto absolut" nu prea cadra cu relații dintre state care își respectă suveranitatea... A doua zi, generalul Berthelot se exprima astfel într-o notă adresată atît guvernului român cît și miniștrilor plenipotențiari aliați acreditați pe lîngă acesta: *„În prezent nu poate fi vorba de tratative de pace"* — „Situația din România nu este deci disperată, cum par să o creadă cîte unii. *Putem fi chiar siguri că armata română va putea păstra singură în timpul iernii integritatea Moldovei*"[19]. „Cîte unii" (d'aucuns) era o formulă neelegantă, care acoperea vădit conducerea statală a țării gazdă. Iar în întregul lui, actul publicita, chiar dacă în cerc restrîns, dezavuarea guvernului român. În sfîrșit, revenindu-se pe planul propagandei propriu-zise, numărul 18 al buletinului menționat (18 ianuarie 1918) înscria un nou apel, adresat în fond și de această dată masei militarilor români: „În discuțiile lor, ofițerii francezi nu ezită să spună că armata română are tot ce-i trebuie ca să continue lupta dacă armistițiul este rupt și că în orice caz *este inadmisibil ca aprecieri de tendință pacifistă să fie puse în contradicție cu aceste date de către ofițeri români. Armata română a dat atîtea probe de vitejie* pe cîmpiile de bătălie încît i se aduce o știrbire cînd auzi pe cîte unii slabi de cuget *zicînd că ea nu mai este în stare să*

[16] *Ibidem*, p. 189.
[17] *Ibidem*, p. 191.
[18] *Ibidem*, p. 193.
[19] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lupte“ [20]. De la o inocentă constatare aparent asertorică a vorbelor răspîndite de ofițerii francezi, stilul trece chiar dincolo de apodictic: fixează ceea ce este și ceea ce nu este admis pentru personalul ostășesc român...

Iritarea, sfetnic rău al obiectivității, crește după ce guvernul I. I. C. Brătianu demisionează și la șefia unei noi formații ministeriale vine generalul Alexandru Averescu. Căci acesta era dinainte ținta unei aspre antipatii a conducătorului misiunii militare franceze, de altminteri reciprocă. Într-o expunere cronologică expediată de generalul Berthelot premierului Clemenceau se înscria la partida zilei de 9 februarie 1918: „D. Brătianu și-a prezentat regelui demisia. Acesta l-a însărcinat pe generalul Averescu să formeze un cabinet care s-a constituit chiar a doua zi. In afara președintelui Consiliului, nici o personalitate nu figurează în cadrul lui. Toți sînt niște comparși fără valoare, dar cu tendințe net pacifiste. A rămas un singur membru al vechiului cabinet: generalul Iancovescu, ministru de Război, care s-a făcut remarcat în postul său prin nulitate și pesimism și care răspîndește personal informații inexacte asupra resurselor armatei. Luînd puterea, generalul Averescu declară că în împrejurările actuale pacea îi pare inevitabilă, că deci el va negocia; pune însă pe prietenii săi să adauge că totuși nu-și va așeza niciodată semnătura sub o pace dezonorantă. De altminteri el nu spune ce înțelege printr-o pace nedezonorantă“. În cadrul însemnărilor aferente zilei de 15 februarie: „Generalul Averescu își continuă campania pacifistă, anunță că germanii vor acorda condiții acceptabile și, pe 18, în mare secret, pleacă la Buftea, lîngă București, unde Mackensen își are cartierul general“. „2 martie. La 4 după amiază românii acceptă condițiile germane și își trimit delegații la București. Primirea ce o întîmpină aici nu este cea a clemenței. Ca pedeapsă pentru întîrzierea de cîteva ore cu care au dat răspunsul, germanii le impun noi condiții; trebuie demobilizate imediat 8 divizii și restul armatei la semnarea păcii. În plus se cere pentru trupele germane dreptul de a traversa Moldova ca să ajungă la Odesa“. „Încă de la 1 martie am aflat din surse diverse că soarta misiunilor aliate a fost ridicată de mareșalul Mackensen; acesta a pretins ca ele să fie imediat concediate. Guvernul român a cerut pentru ele un tratament de curtoazie și a solicitat ca ele să poată traversa teritoriul imperiilor centrale. De altminteri nu am ascuns regelui că după cîte mi se pare guvernul generalului Averescu merge spre o adevărată trădare“. „7 martie“. „M-am dus încă o dată să-l văd pe generalul Averescu, i-am pus încă o dată întrebarea pe care o pusesem de trei zile la peste 10 personalități românești: Brătianu, Take Ionescu, Constantinescu, Titulescu, Greceanu, Mihai Cantacuzino etc... Există vreo șansă ca România să nu accepte condițiile care îi sînt avansate și ca voi să ridicați armele? Dacă da, rămîn, dacă nu plec; răspunsul lui Averescu a fost 'nu', eu mă supun condițiilor care îmi sînt impuse; 'nici nu vreau să le discut de teamă să nu par că le accept' — Curios mod de a concepe discuția cu germanii!“ [21].

Dar șeful misiunii militare franceze nu-și limitează demersurile la planul propagandistic și al încercărilor de a conseia ori deconseia pe oamenii politici. Reiese aceasta din alte însemnări conținute în piese care în momentul compunerii erau strict secrete: „La 6 [martie 1918], continuîndu-mi demersurile, m-am dus în vizită la regină și la prințul Carol — era notat tot în lungul raport cronologic înaintat președintelui Consiliului de Miniștri al Franței, Georges Clemenceau —. Sentimentele reginei vă sînt destul de cunoscute. Știți ce energie a depus întotdeauna această femeie în slujba cauzei aliaților, către care o îndeamnă originea sa engleză, adînca prietenie pentru francezi, ca și marele orgoliu pe care îl nutrește

---

[20] *Ibidem*, p. 194.

[21] Ibidem, p. 99—100, 100—101, 101—102. Generalul francez, căruia i se părea ilogică această poziție, pentru că era asumată de antipatizatul Averescu, nu știa probabil că noul șef al guvernului român nu făcea decît să repete ceea ce îi sugerase premierul demisionat, Ionel Brătianu (cf.: Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 532; Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 172). La fel, denunțarea vehementă a generalului Iancovescu era probabil datorată faptului că încă de la instalarea noului guvern ministrul de Război va fi susținut aprecieri asemănătoare celei afirmate mai tîrziu, în consiliul de coroană din 2 martie 1918, în care a declarat că armata română nu mai dispune de muniții și subzistențe nici pentru 2 săptămîni (cf.: Viorica Moisuc, *op. cit.*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca persoană și ca deținătoare a demnității regale. Cît privește pe prințul Carol, în pofida unei educații germane, el a stat în toate aceste ultime șase luni sub înrîurirea ofițerilor francezi, printre care și-a făcut numeroși prieteni, și de asemenea sub cea a sugestiilor pasionate ale mamei sale. L-am găsit și pe el hotărît să încerce să reînsuflețească voința regelui, să provoace ruperea tratativelor și demiterea generalului Averescu. Dar regele nu e omul care trebuie ca să ia decizii îndrăznețe". „7 martie" „Fiindcă România era privată de frontierele ei, de Dobrogea, de produsele solului său, de armata sa ; fiindcă ea urmează să sufere neîndoios ocupația inamică pe o durată nedefinită, ce deosebire mai există între aceste condiții și acelea ce le-ar fi avut de suportat în urma unei ultime bătălii dezastruoase, în care s-ar fi salvat cel puțin onoarea ? Regina și prințul regal erau tocmai de părere ca să se dea această bătălie. Dar pentru aceasta ar fi trebuit ca să fie imediat răsturnat generalul Averescu, iar aceasta însemna o lovitură de stat pe care numai regele o putea ordona. Ar fi trebuit ca pe cîteva zile să se instaureze un soi de dictatură militară exercitată de comandantul armatei (generalul Presan) cu misiunea de a rupe armistițiul și de a relua ostilitățile ; apoi puterea avea să fie redată unui om politic". „Dar fiecare s-a eschivat ; generalul Presan n-a vrut să asigure această dictatură militară ; nici unul din oamenii politici, Brătianu, Take Ionescu, n-au vrut să-și asume răspunderea ulterioară a guvernării. Desigur, era unanimă indignarea tuturor contra cursei ce părea a fi întinsă misiunilor aliate cu complicitatea generalului Averescu" [22]. Cu toate formulările alese care evită precizările, se degajă că generalul Berthelot a fost acela care a încercat să instrumenteze o schimbare de regim, dacă nu violentă cel puțin neconstituțională, ori, după propria-i expresie, o „lovitură de stat".

Și încă o direcție a acțiunii misiunii militare franceze, întreprinsă chiar înainte de ieșirea provizorie din luptă a României, ceea ce e relevat de o notă secretă trimisă la doi din subordonații lui imediați la 25 noiembrie 1917 : „1)" *„In cazul cînd în urma unui armistițiu de fapt sau chiar oficial intervenit pe frontul rusesc inamicul* ar încerca să intre în tratative pe frontul trupelor române, *datoria tuturor ofițerilor este să se opună cu ultima energie, chiar cu forța, oricărei încercări de fraternizare"*. „4)" *„Trebuie să existe convingerea că trupele române vor fi credincioase pînă la capăt angajamentelor luate de România față de aliați, chiar dacă ea* [sic — probabil armata română] *ar trebui la nevoie să se retragă peste Prut ori și mai departe pentru a participa la eforturile de reorganizare pe care încep de acum să le întreprindă în Rusia elementele fidele cărora forțele românești le pot deveni cel mai solid nucleu"* [23]. Este dificil de urmărit aici logica politică a șefului militar francez. Cu circa un an în urmă, cînd Petrogradul insistase ca întreaga armată română să abandoneze ultimul colț de țară liberă (Moldova) și să se evacueze în Rusia, împreună cu regele, guvernul și parlamentul, generalul Berthelot a denunțat, pe bună dreptate, această propunere ca o idee monstruoasă, care urmărea în fond să lichideze existența statală românească. Acum, cînd teritoriul fostului imperiu era răvășit de durerile facerii unui nou regim, cînd la animozitatea tradițională nutrită acolo față de poporul român se adăugaseră noi temeiuri agravante, șeful misiunii militare franceze găsea normal să recomande o transplantare a oștirii române în spațiile bîntuite de lupte fratricide, de conflicte naționale, de dezordini inevitabile răsturnărilor de situații și mentalități. Ba încă el îndemna la o gravă implicare a factorului militar român în desfășurările de pe cuprinsul Rusiei, chiar dacă mai ales în teritoriile alogene. S-ar putea atenua răspunderea celui în cauză ținîndu-se seama pe de o parte că el era legat de instrucțiunile Parisului și pe de alta că în înseși sferele guvernamentale române se conturase o fracțiune, în frunte cu Take Ionescu, care îndemna la reluarea ostilităților si la eventuala disperată refugiere a autorității statale și a disponibilităților militare pe teritoriul sudic al Rusiei („Ucraina" ori chiar Caucaz). În privința primului element al situației, reconstituiri istorice avizate [24] au relevat că demersul dramatic al României determinase în cercurile

---

[22] MMFR, p. 101—102.

[23] *Ibidem*, p. 188.

[24] Cf. : Paul Oprescu, *op. cit.*, p. 161—166 ; Eliza Campus, *op. cit.*, p. 149—150 ; Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 160—166 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 523—539 ; I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 470, 475—476.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice ale Franței atitudini diverse. Opinia publică, presa, chiar unele personalități din conducerea țării (Poincaré într-o măsură etc) au manifestat o oarecare comprehensiune pentru opțiunea factorilor corespunzători români. Dar, totodată, la Paris s-a constituit și o aripă a „durilor" (avant la lettre) față de România, care era reprezentată îndeosebi de premierul Clemenceau și comandantul de căpetenie aliat, generalul Foch, ceea ce dădea cuvînt decisiv tocmai acestei ultime orientări. Iar în România această departajare s-a manifestat în atitudinea comprehensivă a reprezentantului plenipotențiar francez, contele de Saint-Aulaire, care și-a și atras pentru aceasta dezavuarea guvernului său, și pe de altă parte în intransigența generalului Berthelot. Cîntărind cauzele poziției ultimului este de constatat că în funcționarea mai elastică a mecanicii militare și politice franceze, generalul Berthelot nu era o simplă „curea de transmisie", iar el, după cum s-a văzut, și în rapoarte trimise la Paris, împărtășea de fapt din proprie inițiativă lipsa de înțelegere a unor responsabili de acolo față de inextricabila situație de moment a statului român. După cum este greu de presupus că la ținuta și demnitatea unui șef militar de talia lui Berthelot și la parametrii unui regim democrat opiniile vehement reprobatoare la adresa conducerii statale de la Iași puteau fi o încercare a celui de mai sus de a intra în grațiile șefului guvernului său și ale comandantului suprem. Această ipoteză este infirmată și de faptul că peste vreun an, la începutul lui 1919, Henri-Mathias Berthelot nu a ezitat, apărînd călduros interesele legitime ale României, să conteste clar atitudinea aceluiași prim-ministru Clemenceau, socotită nejustă, drept pentru care acesta, deși în stilul elegant folosit în administrația franceză, a pus totuși în fața generalului perspectiva destituirii[25]. În privința celui de al doilea element al situației — existența unui sector autohton al împotrivirii față de încheierea unei încetări a focului și unei păci separate — este greu de discernut filiația dintre atitudinea rigidă a misiunii militare franceze și cea a respectivului sector, anume dacă în cauză a fost o simultaneitate de apreciere, o înrîurire din direcția Take Ionescu — Berthelot ori invers. Ultima posibilitate apare mai probabilă dacă se ține seama de tendința misiunii, mărturisită în propriile-i acte, de a se constitui într-un fel de „grup de presiune". Oricum, însă, generalul, care era la fața locului și se familiarizase temeinic cu realitățile de aici, era mai în măsură să aprecieze exact raportul de forțe militar care hărăzea un adevărat dezastru în cazul continuării ostilităților și pericole mortale în ipoteza extravagantă a unei „migrații" pe teritoriul fostului imperiu rusesc.

La un loc apare că în acea fază de grea încercare pentru statul și poporul român misiunea militară franceză, cel puțin capul ei, nu a fost în măsură să realizeze o cumpănă cît de cît dreaptă între interesele țării pe care o reprezenta și cele ale țării gazdă[26]. Se conturează că la nivelul dat s-a manifestat o anumită opacitate față de demersul autorității statale române, că s-au întreprins acțiuni

[25] Cf. : Ion Calafeteanu, *Chestiunea caducității tratatului de „pace" de la București ; activitatea diplomatică a României în ajunul deschiderii Conferinței* [de pace] *pentru recunoașterea statutului de aliat*, în RCP, p. 309 ; I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 479. Ce înseamnă necesitatea de a face reconstituirile istorice primordial pe bază de acte nemijlocite ale epocii reiese și din următorul fapt atenant temei : Intr-o scriere omagială din perioadă, autorul printre puținii care au făcut atunci asta, menționează litigiul care s-a produs între conducerile statale ale Franței și României din cauza hotărîrii ultimei de a înceta provizoriu ostilitățile și, în acest cadru, dezavuarea hărăzită de Clemenceau contelui de Saint-Aulaire. Dar semnalarea este însoțită de afirmația că generalul Berthelot s-a situat și el pe poziția comprehensivă a ministrului plenipotențiar francez (Aurel Cosma-Junior, *Generalul Berthelot și dezrobirea românilor*, București, 1932, p. 12). Ceea ce, după cum s-a văzut, e inexact.

[26] Se pare că totuși și în acea fază cînd șeful misiunii militare franceze nutrea precumpănitor ostilitate față de deciziile factorilor constituționali români au existat la el ca excepție îndoieli ori remușcări, căci, așa cum semnalează istoricii Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, la 22 februarie 1918 generalul Berthelot adresa personalului misiunii sale, care se pregătea de plecare, o dispozițiune în care în fond justifica măsurile părții autohtone și cerea ofițerilor francezi să nu facă reproșuri ori critici în fața camarazilor lor români (op. cit., p. 530).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și avansat soluții care purtau în sine posibilitatea unor dezastre ireparabile pentru comunitatea națională românească. Reacția dată provenea, probabil, din neputința respectivilor de a se desprinde măcar într-o măsură de fixismele mentalității de mare putere, pentru care este neglijabilă soarta celor mai mici și mai slabi, fie ei și prieteni. Cazul apare la retrospectiva istorică cu atît mai relevant cu cît, repetînd, era în cauză un stat, Franța, care înfățișa totodată o țară de veche cultură și înaltă spiritualitate și, în plus, a cărei opinie publică era foarte apropiată de dezideratele naționale românești, de această Românie cu care pe atunci se întrețineau legături privilegiate. Desigur, și aceste permanențe și-au găsit expresii în optica misiunii militare franceze, chiar în acea fază de neînțelegeri și recriminări. Căci în cronologia menționată trimisă premierului francez generalul Berthelot știa să găsească și note corecte, mai senine și perspicace, unele afectuoase: „Ajuns la capătul unei misiuni ale cărei rezultate au fost aproape anihilate datorită prăbușirii rusești și lipsei de energie a oamenilor politici români, am cel puțin impresia că șederea noastră nu va fi fost zadarnică. Dacă, insuficient informați asupra realităților române și valorii armatei, nu ne-am hotărît decît cam tîrziu să trimitem o misiune care la început era mult prea slabă, efortul făcut ulterior de Franța a dezvoltat în sufletul românesc, atît de apropiat de al nostru, sentimente de gratitudine și a accentuat simpatia pe care o aveam în această țară. Este deci sigur că numărul prietenilor noștri s-a mărit în proporții considerabile. Dar în afara inimii multor conducători și multor ofițeri, am atras de partea noastră, cred, sufletul unanimității soldaților — adică al poporului însuși —, pe care l-au cîștigat solicitudinea afectuoasă și bravura ofițerilor noștri. Există mari șanse ca după război România să se întoarcă din nou spre Franța, către care o cheamă afinitățile ei etnice, morale și intelectuale. Dar nu ajunge ca să avem simpatii în această țară, trebuie ca și interesele noastre să se dezvolte acolo. Vom putea face aceasta numai în măsura în care războiul va fi deplin victorios pentru noi, ceea ce este secretul viitorului". „Înainte de a pronostica asupra viitorului, să ne îndreptăm întîi privirea asupra prezentului. El se înfățișează sumbru pentru România. Nu trebuie să ne prefacem că nu vedem că deocamdată ea trece pur și simplu la cheremul Germaniei, care-și va face simțit demersul cu brutalitate și fără nici un fel de menajament. Lăsînd la o parte sentimentalismele, poate că aceasta e pentru noi cel mai folositor lucru. Dacă înainte de acest război existau filogermani numeroși și convinși alături de filoantantiști, este probabil că, atunci cînd pacea germană va fi fost semnată cu toate consecințele ei, nimeni nu va mai îndrăzni să se proclame în România prieten al Germaniei, afară de trădători. De aceea Franța va trebui să continue să urmărească cu un ochi binevoitor și atent evoluția României și să încerce ca mai tîrziu să ducă mai departe opera începută. *Orice s-ar mai întîmpla, la congresul de pace Franța va trebui să-și ridice glasul în favoarea României, și aceasta chiar din cauza propriilor noastre interese*"[27]. Ca un epitaf la aceste rînduri ale șefului misiunii militare franceze, istoria a consemnat că la reglementările de pace din 1918—1920, chiar atunci cînd glasul Franței nu a răsunat în favoarea României cu tăria și claritatea așteptate de factorii de răspundere și opinia publică de aici, generalul Henri-Mathias Berthelot și-a pus la bătaie cu lealitate întreaga sa elocință, cunoaștere a realităților românești și vastele relații pentru a sprijini călduros în forurile internaționale și pe lîngă guvernele și cercurile politice ale aliaților apuseni cauza întregirii naționale a țării latine de la gurile Dunării, a susținut neabătut avalizarea internațională a actelor de autodeterminare prin care s-a constituit România Mare. Poate chiar că aceasta a valorat mai mult decît o izolată retractare a acuzelor aduse României atunci cînd la 9 ianuarie 1919 șeful militar francez depeșa ministrului său de Război: „nu trebuie reproșat României că a fost obligată să facă pace" — cea separată[28]. Și nu era ocazionala gentilețe rituală, ci expresia sentimentului public atunci cînd în 1932 Academia Română, care îl avusese ca membru, rostea prin glasul președintelui ei la comemorarea unui an de la moartea celui ce fusese șeful misiunii militare franceze din România: „Generalul Berthelot a devenit pentru ai noștri 'Tata Ber-

[27] MMFR, p. 103.

[28] Apud Ion Calafeteanu, *Chestiunea caducității tratatului de „pace" de la București*, în RCP, p. 309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

thelot'. El a fost altoit astfel în neamul românesc". „Numele generalului Berthelot este și va rămîne scris în cartea eroilor și marilor prieteni ai neamului nostru"[29].

2. Piesele documentare ale misiunii Berthelot conțin și cîteva mențiuni episodice care permit să se dea o reprezentare mai cuprinzătoare asupra raporturilor dintre ea și regimul nou instaurat în Rusia prin eversiunea, de capitală însemnătate istorică, produsă acolo și introdusă în circuitul științific și politico-propagandistic mondial sub denumirea de marea revoluție socialistă din octombrie (adică din noiembrie 1917). De regulă pe baza unor fapte reale și consemnări veridice, reperele istoriografice au fixat în persoana generalului Berthelot pe unul din promotorii ori cel puțin executorii de marcă ai interferenței franceze, ori franco-britanice, săvîrșite în desfășurările de pe teritoriul fostului imperiu țarist pe timpul vastei confruntări armate care a amalgamat un război civil cu conflicte interstatale, desemnate în tratările sovietice drept război dus contra intervenției străine. Însă, implicarea dată a șefului militar francez a avut loc la luni după ce el încetase de a fi căpetenia misiunii militare din România (iar aceasta fusese desființată), respectivul revenind pe teritoriul român doar în ultimele zile ale lui 1918, de această dată la început în calitatea schimbată de comandant superior al armatei franceze de Dunăre, ajunsă aici străbătînd teritoriul Bulgariei, după capitularea acesteia din septembrie 1918. Așadar, prezența amintită a generalului în evenimentele rusești s-a cantonat mai ales în cuprinsul anului 1919 și nu mai avea nimic comun cu ceea ce fusese misiunea militară a țării sale în România. Dar actele confidențiale ale acestei misiunii includ și unele relatări asupra raporturilor contractate de Henri-Mathias Berthelot cu noul regim instaurat în Rusia la sfîrșitul lui 1917, sînt în cauză primele momente ale acestuia din urmă. Raporturi contractate cînd se afla în România și mai ales în relativ lunga perioadă în care, în drum înapoi spre patrie din martie 1918, fosta misiune a străbătut teritoriile rusești și a staționat acolo, îndeosebi, în porturi septentrionale ale fostului imperiu. Iar cele cîteva documente ori referiri de acest gen dau, surprinzător, o altă imagine a rolului și poziției asumate *în acel segment cronologic* de generalul Berthelot, de colectivul pe care îl comanda și, în subsidiar, de alte autorități militare franceze aflate atunci pe cuprinsul statului rusesc devenit și sovietic.

În acest sens izbesc întîi atenția două telegrame expediate din Rusia de respectivul către comandamentul suprem francez în aprilie 1918 prin care pur și simplu protesta împotriva unui comunicat de presă publicat la Lyon la 13 ale lunii, considerat de natură să-i deterioreze relațiile cu guvernul bolșevic, care, prin deducție, par a nu fi fost absolut ostile. Pasajul incriminat era: „trupele române au ocupat Basarabia și au expulzat de acolo pe agenții maximaliști cu avizul misiunii militare franceze". În replica sa generalul sublinia că asertiunea făcută la Lyon „va avea un efect dezastruos" pe care germanii îl vor exploata și care va face dificilă misiunea lui în Rusia[30]. De remarcat că în cazul dat, războiul mondial continuînd, șeful militar avea în vedere exclusiv confruntarea franco-germană și că, *sub această incidență*, nu era dispus să manifeste simpatie ori înțelegere pentru procesul autodeterminării naționale românești, nevrînd să contreze pozițiile ruse (sovietice) în materie.

O lungă notă expediată de la Murmansk, purtînd tot semănutra sa, din 16 aprilie 1918, și intitulată „cu privire la păstrarea, de către aliați, a porturilor rusești de la Oceanul Arctic", aducea unele lumini suplimentare: „În cursul șederii mele involuntare pe coasta murmană am ajuns să constat la fața locului, după conversații cu amiralul Kemp, comandantul forțelor navale britanice, și cu d-nii Vesselago și Sveguintzef, foști ofițeri ruși care au o audiență notabilă la sovietele regiunii Murmansk, necesitatea pentru aliați de a păstra, și apoi de a ocupa, singurele porturi prin care Rusia poate încă să comunice cu Europa occidentală. Această necesitate este în afara oricărei îndoieli. În ziua cînd nu se va mai afla nici un aliat la Murmansk va interveni aproape imediat o ocupare germană a acestui port. În acel moment Rusia va fi în întregime în mîinile imperiilor centrale, care o vor trata definitiv ca o colonie. Portul Murmansk este singurul dintre porturile rusești de la Oceanul Arctic care este deschis navigației

[29] Academia Română, *Ședință solemnă pentru comemorarea unui an de la moartea generalului Henri M. Berthelot*, București, 1932, p. 3.

[30] MMFR, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întregul an. Este și cel mai la îndemîna unei ocupații germane. Această ocupație ar fi de altfel precedată de aceea a porturilor Soroka, Kem, Kandalakcha, pe coasta apuseană a Mării Albe, de unde germanii, chiar fără să ocupe Arhangelskui, ar putea împiedica orice trafic cu acest ultim port. Ocuparea efectuată de aliați a portului Murmansk ar da astfel posibilitatea de a menține direct o legătură cu interiorul Rusiei prin linia ferată Murman, care face nod la Swanka cu linia Petrograd-Vologda. Dar atunci ar trebui să existe detașamente interaliate în patru sau cinci puncte ale acelei linii, mai ales în cele trei porturi de la Marea Albă indicate mai sus și la Petrozavodsk. În aceste condiții ocuparea liniei asigură și certitudinea traficului efectuat pe mare cu Arhangelsk în întreaga perioadă cît Marea Albă este degajată de ghiață. În sfîrșit adaug că o ocupație a Arhangelskului însuși ar fi de o utilitate incontestabilă, datorită cantităților de material de război și de provizii care se află încă acolo, unde sînt la cheremul neglijenței sau al sabotajului. Este util de a reaminti că actualmente circa un milion de tone de material de război este abandonat pe coasta de la Arhangelsk (Ca urmare a incuriei rusești acest material nu a putut fi ridicat astă iarnă destul de departe de cheiul de debarcare pentru a se găsi la adăpost de apele mari de la topirea zăpezilor). Chiar în cazul în care guvernele aliate nu ar adopta soluția propusă în nota de față, este indispensabil ca ele să ia măsuri pentru a reîmbarca și a aduce în porturile aliate acest material, care în Rusia va fi inutil, afară doar dacă pe căi mai mult sau mai puțin ocolite el nu va sfîrși prin a cădea în mîinile germanilor. În situația prezentă ocuparea porturilor din nordul Rusiei efectuată de forțe aliate s-ar izbi poate de reaua voință a bolșevicilor dacă această ocupare s-ar manifesta prin violență ; dar ea va fi foarte probabil acceptată dacă va fi înfățișată ca un ajutor contra încercărilor guvernului german [necitețe în copie următoarele cîteva cuvinte]. În acest moment relațiile dintre aliați și diferitele soviete bolșevice de pe linia română sînt foarte corecte și chiar destul de caracterizate prin încredere reciprocă (assez confiantes). Ele [sovietele] își dau seama că numai noi putem să le asigurăm aprovizionarea și legăturile lor cu interiorul Rusiei"[31]. Așadar, din nou o abordare în care relațiile franco-ruse (sovietice) sînt puse exclusiv în funcție de atitudinea față de factorul german, inamicul principal al marii puteri din vestul Europei în cadrul războiului mondial în curs. Dar, lucru ce ar fi fost atunci surprinzător pentru o judecată îmbibată de prejudecăți, în acest document strict confidențial, deci scutit de ipocrizia declarațiilor oficiale sau de retorica propagandei și ideologiei, raționamentele generalului Berthelot se mișcau aici pe coordonate exclusiv național-statale. În acest cadru misiunea militară franceză manifesta o atitudine net pozitivă față de salvgardarea independenței Rusiei, care acum era Rusia Sovietică, desigur nu de dragul ei în sine, ci în virtutea intereselor europene ale marii puteri franceze. Ca atare se profila, avant la lettre, nu numai o coexistență pasnică între două state cu orînduiri și regimuri atît de diferite (de altfel, în altă direcție ele fuseseră net discrepante și pînă în 1917, între Republica Franceză și imperiul despotic țarist), dar, mai mult, și germenii unei posibile cooperări armate. Această înclinare era cu atît mai notabilă cu cît Rusia se afla de acum sub regimul păcii de la Brest-Litowsk, reprobată de aliați ca un act felon din partea noilor conducători ai fostului imperiu țarist. Se vede însă că generalul Berthelot a sesizat caracterul precar al acestei ratificări a încetării ostilităților dintre cele două mari țări, Rusia și Germania, și a intuit în predispozițiile cercurilor conducătoare ruse (sovietice) dorința de a aboli condițiile umilitoare și prădalnice impuse de Germania imperială. Pe acest fond iese în evidență și că în propunerile de mai sus există o totală absență a vreunor considerente sociale, „de clasă", de filozofie politică, conturîndu-se în schimb o abordare strict pragmatică. Drept care, în comparație cu inamicul german abhorat, deși acesta partener de „clasă" și sistem social, rusul bolșevic revoluționar se bucură de netă preferință. De altfel cam tot atunci Vladimir Ilici Lenin, releva public posibilitatea unei conlucrări ori măcar convergențe între militarii francezi și sovietc, punînd chestiunea din unghiul de vedere propriu atunci conducerii partidului bolșevic, anume al marjei de mișcare create „puterii sovietice" de „contradicțiile dintre diversele state imperialiste", ceea ce permitea, se socotea pe acea

[31] *Ibidem*, p. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme că în mod excepțional, să se „spargă" „frontul lor unic". În acest sens președintele Consiliului Comisarilor Poporului al Rusiei Sovietice relata în celebra „Scrisoare către muncitorii americani": „Cînd rechinii imperialismului german și-au trimis în februarie 1918 trupele împotriva Rusiei neînarmate, care își demobilizase armata și care se bizuise pe solidaritatea internațională a proletariatului înainte ca revoluția mondială să se fi maturizat pe deplin, eu nu am ezitat cîtuși de puțin să închei o anumită „înțelegere" cu monarhiștii francezi. Căpitanul francez Sadoul, care în vorbe simpatiza cu bolșevicii, dar în fapt slujea cu credință imperialismul francez, l-a adus la mine pe ofițerul francez de Lubersac. „Sînt monarhist, singurul meu scop este înfrîngerea Germaniei", mi-a declarat de Lubersac. Asta e ceva de la sine înțeles, am răspuns eu (cela va sans dire). Dar aceasta nu m-a împiedicat cîtuși de puțin „să mă înțeleg" cu de Lubersac în privința serviciilor pe care voiau să ni le aducă ofițerii geniști francezi în operația de aruncare în aer a liniilor de cale ferată, cu scopul de a stăvili invazia germană. Acesta a fost un model de „înțelegere" pe care o va aproba orice muncitor conștient, o înțelegere în interesul socialismului. Monarhistul francez și cu mine ne-am strîns unul altuia mîna, cu toate că știam că fiecare dintre noi și-ar spînzura bucuros „partenerul". Pentru moment însă, interesele noastre coincideau" [32]. În această ambianță a avut loc și protestul trimis din Rusia guvernului de la Paris de către generalul Berthelot pe tema imprudentului comunist de la Lyon, care amenința să deterioreze punțile încă atît de fragile și încercate întinse între misiunea Berthelot și autoritatea rusă nouă (sovietică).

Dar alături de cele trei entități participante deocamdată la acest imbroglio — francezi, germani, ruși (sovietici) — continuarea notei în cauză mai introduce un factor, tratat și el în chip semnificativ. Acesta apărea în scenă datorită împrejurării că vasta răsturnare politico-socială din imperiul țarist s-a însoțit nu numai cu un crîncen și îndelungat război civil și ulterior nu numai cu un amplu conflict extern ce a opus noul regim unor mari puteri venite „să facă ordine", adică să ajute elementele ce doreau restabilirea vechilor stări de lucruri, deci confruntări cu o puternică încărcătură social-ideologică, ci și cu o suită de campanii militare ivite în virtutea moștenirii pe care vechea administrație rusă a lăsat-o guvernanților instaurați de revoluție, anume înfruntări cu caracter precumpănitor național, indiferent de receptarea lor în mentalitățile timpului și de zugrăvirea lor propagandistică: campanii avînd ca parte opusă Rusiei Sovietice noi state create prin desprinderea unor teritorii alogene de fosta lor apartenență. În ordine, primul din acestea a fost războiul cu Finlanda, deși, după aprecierea lui Lenin, reglementarea chestiunii fusese un model al aplicării principiului comunist al autodeterminării naționale, guvernul de la Petrograd recunoscîndu-i imediat libertatea de despărțire și de constituire într-un stat separat. Dar curînd între sovietele rusești și vecin se ajunge la ciocniri militare care se extind. Faptele, bine cunoscute, au găsit ecou și în întinsul raport pe care l-a trimis acasă generalul Berthelot în aprilie 1918. Relevant este unghiul de vedere: „Nu cred că trebuie să păstrăm menajamente față de finlandezi. După cum apare limpede, conducătorii lor sînt în cîrdășie cu germanii și ne tratează de acum ca pe niște inamici, așa cum rezultă pentru mine din declarația de mai jos a ministrului-președinte al Finlandei, d. Svinhufvud, pe care o citesc în 'Temps' din 17 martie: 'Finlandezii cer nu numai Carelia orientală, ci și teritoriul Kola cu partea cea mai importantă a căii ferate de pe coasta murmană, pentru a împiedica pe englezi să se stabilească în această regiune'. Zilele acestea germanii au și anunțat că trupele lor au luat gara Kem; este exact că niscaiva finlandezi au ajuns pînă la Kem, dar au fost imediat respinși de cîteva gărzi roșii care se aflau în acea localitate. Nu cred că deocamdată germanii pot face un efort serios pe această direcție; dar este sigur că ar încerca acest efort dacă ar fi ști că noi ne dezinteresăm definitiv de Rusia și că nu avem pe nimeni care să țină căile de acces spre Murmansk. Este și cazul să se semnaleze că la o sută de verste la nord-vest de Murmansk se găsește portul Petchenga, liber de ghețuri, pe care finlandezii au început să-l rîvnească, în cazul că ei nu ar putea veni la Murmansk. Germanii ar putea face acolo o bază de acțiune sub-

---

[32] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 37, București, 1965, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marină care ar stingheri considerabil navigația în regiunea capului Nord. Acest port trebuie să fie cuprins în zona de acțiune de la Murmansk și să fie ocupat ca și ultimul punct. Ar ajunge de altfel pentru aceasta un mic staționar și vreo sută de oameni. Tocmai în aceste condiții am adresat ministrului de Război pe data de 5 aprilie telegrama de mai jos: „1. Personal al unui divizion artilerie sub ordinele maiorului Morlière, circa 230 ostași și 17 ofițeri, este actualmente la Murmansk, unde asigură de o lună securitatea în port și împrejurimi, laolaltă cu forță navală britanică și [nava] *Amiral-Aube*. 2. Părăsind Murmanskul, generalul Niessel mi-a zis că i se pare că din ordine primite rezultă că acest divizion trebuie să părăsească Murmanskul odată cu detașament Misiune Română [fosta misiune militară franceză din România], adică pe vaporul *Hunsend*. 3. Rog trimiteți-mi de urgență instrucțiuni precise în această privință. După părerea mea prezența la uscat a acestei trupe constituite poate preveni o intervenție a finlandezilor, împinși de germani, contra bazei Kola-Murmansk; ea poate ajuta să se contreze aceasta. 4. Sînt de părere, ca și amiralul englez Kemp, să menținem la Murmunsk divizionul Morlière, dacă posedarea acestui punct vi se pare interesantă. În acest caz [nava] *Amiral-Aube* ar trebui să rămînă acolo cît va rămîne și divizionul'. Așteptînd hotărîrea guvernului, am prescris ca divizionul Morlière să rămînă la dispoziția amiralului Kem, comandantul forțelor navale britanice, pînă la noi ordine, chiar după plecarea misiunii franceze". „Misiunea detașamentului Morlière, care cuprinde 7 ofițeri și 120 de ostași, este de a ocupa gara și portul Kandalakcha, pentru a asigura o legătură cu Arhangelskul și a da un sprijin moral elementelor ruse care acoperă și apără linia Murmansk contra detașamentelor de gardiști albi finlandezi care par călăuzite de ofițeri germani și sînt semnalate de cîtva timp spre Iuskozero. În situația actuală, dacă vrem să ne mărginim la o atitudine pasivă avînd ca obiectiv doar de a împiedica o ocupare a Murmanskului efectuată de germani, forțele reprezentate de companiile de debarcare englezești și de detașamentul Morlière sînt suficiente, și ele vor fi pînă la sfîrșitul perioadei de dezgheț, adică pînă la sfîrșitul lui iunie. Dar dacă, așa cum am spus mai sus, vrem să asigurăm o legătură mai puțin aleatorie și mai activă cu interiorul Rusiei, consider că ar fi necesară în regiunea Murmansk-Petrozavodsk valoarea a trei batalioane; pentru Arhangelsk ar trebui tot atîta, dar acolo ne-am cioeni poate de dificultăți din partea bolșevicilor. Pentru a conchide, consider necesar să menținem provizoriu detașamentul Mortière și *Amiral-Aube* la Murmansk și să prevedem întărirea trupelor de ocupație aliate în termen de două la trei luni în condițiile indicate de prezenta notă. Am putea astfel să ne menținem influența în Rusia, să asigurăm trecerea curierilor și agenților noștri și, de asemenea, poate mai tîrziu să ajutăm Rusia să-și reia lupta dacă o mișcare națională se conturează în Rusia" [33]. Desigur și aici criteriul călăuzilor pentru generalul francez este ostilitatea față de imperialismul teutonic. Apreciind că proaspătul stat finlandez s-a pus imediat în solda Reichului, Henri-Mathias Berthelot hărăzește antipatia sa expresă vecinului nord-vestic al Rusiei Sovietice. În acest cadru sînt abordate nu numai aspectele episodice ale desfășurărilor în curs, ci și chestiuni de principiu. Apar astfel reprobate în bloc deziderătele teritoriale ale Finlandei, între care cel semnificativ de a poseda portul Petchenga (Petsamo) și a avea astfel ieșire directă la Arctica, și implicit susținute pozițiile ruse în materie, fără a se crea jene și rezerve de pe urma faptului că la momentul dat promotorii acestor poziții, noii guvernanți, reprezentau un partid comunist. Preferința pentru bolșevici domină și în această parte a documentului, căci „elementele ruse" care trebuiau sprijinite de francezi erau tocmai primele nuclee ale forței armatei roșii. Unica excepție care pare a se degaja dintr-un pasaj izolat nu purcedea dintr-o postare de principiu, ci era determinată de incertitudinea generalului față de capacitatea momentană a autorităților sovietice de a înțelege sensul strict antigerman și antifinlandez al măsurilor militare luate în acea fază în nord de aliați. Incertitudinea de altfel explicabilă în împrejurări tulburi cînd exista o mare marjă de autonomie a sovietelor locale și cînd înseși orientările externe ale noului regim nu putuseră fi deplin statornicite. Chiar concluzia finală a unei ajutorări a Rusiei în even-

[33] MMFR, pp. 111—112, 112—113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tualitatea afirmării unei „mişcări naţionale" nu rezultă, în contextul dat, a pune chestiunea încetării puterii revoluţionare sovietice, ci condiţiona ajutorul doar de o „reacţie naţională", adică o revenire fermă împotriva imperiului german, revenire ce putea fi adoptată de autoritatea sovietică însăşi. Din nou era trecută în paranteză apartenenţa şi opţiunea declarată de clasă şi ideologică a noii guvernări din Rusia şi pus pe primul plan momentul naţional-statal. Chiar dacă atunci aceasta a fost o deschidere nefolosită de nici una din cele două părţi, ea, ca şi atîtea altele, avea să germineze peste decenii şi să producă grupări, cartelări şi alianţe care ar fi părut aberante în climatul anilor 1918—1922. În sfîrşit, atrage atenţia încă un corolar al demersului adoptat de generalul Berthelot: unele note de limbaj. După cum s-a văzut, pe alocuri el numeşte elementele armate în gestaţie ale puterii sovietice cu termenul oficial folosit de ea — gărzi roşii — şi le numeşte astfel în contexte unde prestaţia lor era întrevăzută binevoitor. Dar mai semnificativ este că şeful militar francez îşi însuşea o modalitate de „clasă" şi în intitularea unuia din adversarii Rusiei Sovietice, partea finlandeză, căreia îi spune „gardişti albi", ori „gărzi albe finlandeze". Formulă care avea să fie reluată în 1939—1940, în timpul aşa-numitului „război de iarnă", noul conflict armat dintre Finlanda şi Rusia (Uniunea) Sovietică. Formulă reluată atunci constant tocmai de oficialitatea sovietică, care a considerat potrivit la momentul dat să pună pe prim plan natura social-ideologică a confruntării şi nu baza ei naţional-statală.

E posibil ca aceste propuneri ale generalului Berthelot să fi avut, în perioadă, şi un corespondent în tractaţiuni cu oficialitatea sovietică cea mai înaltă, căci inventarul de documente al misiunii militare franceze din România făcut de cercetătorul francez menţionat cuprinde la pachetul nr. 17 N 540 un „subdosar" pentru care există următoarea însemnare: „telegramele nr. 2141, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140 din 8.IV.1918, 13.IV.1918 şi 14.IV.1918 de la Moscova către căpitanul Lagatinerie pentru generalul Berthelot privind personalul pus la dispoziţia generalului Lavergne spre a răspunde cererii lui Trotsky"[34]. Din păcate, nici una din piesele respective nu se găseşte printre cele reproduse ori rezumate în culegerea dată.

[34] *Ibidem*, p. 107.

*

[Al doilea studiu despre misiunea franceză[1] în România Marelui Război de Întregire şi ultimul la care, în coşmarul ultimelor sale zile, s-a mai gîndit generalul Eugen Bantea (1921—1987), reunind deopotrivă iubirea sa pasionată pentru istoria militară şi pentru limba română, se încheie prin punerea într-o ecuaţie ipotetică a raporturilor dintre generalul Berthelot şi guvernul sovietic, în speţă cu Lev Davidovici Troţki. În notele sale zilnice — recent publicate selectiv — sub data de 20 martie 1918, generalul Berthelot înregistrează cererea pe care tocmai i-o adresase Troţki prin căpitanul Sadoul: „Trotsky, me dit-il, voudrait bien vous voir [...]. Il tiendrez tout particulièrement à ce que vous resterez en Russie avec vos officiers, pour lui donner tout votre concours et tout votre appui". Răspunsul este cu totul caracteristic spiritului pragmatic al generalului Berthelot: „Je ne me refuserais pas à demander à Clemenceau de rester ici avec tout mon monde, dans le cas où Trotsky et les autres commissaires du peuple auraient l'intention de reprendre les hostilités contre les allemands"[2]. La ştirea că era vorba, însă, doar de reorganizarea Armatei Roşii, generalul francez consemnează încheierea conversaţiei. Propunerea sovietică este confirmată de declaraţia făcută de Troţki lui Edouard Herriot şi publicată în 1922[3], suplimentată de dorinţa guvernului de la Moscova de a relua cu această armată reorganizată războiul cu Puterile Centrale[4]. Regretatul istoric militar român intuise just. — S.I.]

[1] Eugen Bantea, *Misiunea Berthelot şi unghiurile ei de vedere asupra relaţiilor franco-române*, în *Românii în istoria universală*, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, II, 1, Iaşi, 1987, p. 149—168.

[2] *General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et correspondence. 1916—1919*, ed. Glenn E. Torrey, New York, 1987, p. 169—170.

[3] Edouard Herriot, *La Russie nouvelle*, Paris, 1922, p. 157.

[4] Intenţie negată, ulterior, de Berthelot (cf. *General Henri Berthelot and Romania*, p. 225).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EPOCA BRÂNCOVENEASCĂ : TRĂIRE BAROCĂ ȘI ÎNCEPUT DE REFORMĂ

DE

FLORIN CONSTANTINIU

În lecția de rămas bun, la părăsirea catedrei sale de la Oxford, Hugh Trevor-Roper spunea : „Dacă avem a studia istoria ca un subiect viu și nu ca spectacol colorat sau ca o cronică de antichități ori o schemă dogmatică, nu trebuie să ne pierdem în speculații sterile, ci trebuie să lăsăm un anumit spațiu pentru imaginație. Istoria nu este numai ceea ce s-a întîmplat, ea este ceea ce s-a întîmplat în contextul lui ceea ce ar fi putut să se întîmple“ [1]. La prima vedere s-ar părea că istoricul britanic se contrazice cînd cere istoricului să elimine speculațiile sterile, dar îl invită în același timp, să dea curs liber imaginației sale — acelui dar divinatoriu despre care vorbea Theodor Mommsen — pentru a urmări alternativele „ce ar fi putut să fie“ [2].

Fără voia sa și fără să știe, Hugh Trevor-Roper se îndrepta spre noua abordare de către marxism a determinismului social.

Reîntorcîndu-se la vederile lui A. Gramsci și G. Lukács, marxismul consideră determinismul social ca avînd un caracter mediat și tendențial, ceea ce înlătură viziunea simplistă a unei dezvoltări lineare, unice și implacabile și admițînd un set de posibile dezvoltări, din care una s-a concretizat istoricește, fără însă ca materializarea ei să fie *de fiecare dată* expresia unei necesități istorice [3].

Aceste succinte preliminarii teoretice sînt — credem — necesare într-o discuție care își propune să abordeze problemele teoretico-metodologice ale studierii culturii epocii brîncovenești. Și ele sînt necesare, pentru că în absența lor nu putem străbate acel drum *De la cave au grenier*, titlul cărții lui Michel Vovelle *(Din pivniță în pod)* de la infrastructura economică la mentalitățile și sensibilitățile colective.

La cumpăna secolelor XVII—XVIII, societatea românească, în ansamblul ei era o societate agrar-domanială : agrară întrucît cultivarea pămîntului rămîne principala ramură a economiei ; domanială întrucît relațiile de producție grăseau în marele domeniu — boieresc și mănăstiresc — cadrul cel mai răspîndit de manifestare (stăpînirea devălmașă a pămîntului de către țărănimea liberă nu modifică această realitate, dar dă o fizionomie specifică lumii românești aflate în tranziția de la medieval la modern).

Pe temelia raporturilor dintre clasa stăpînilor de domenii — laici și eclesiastici — și țărani — șerbi sau liberi fără pămînt — se înalță o societate de stări, de ordine, am spune pentru a relua conceptul mai adecvat al lui Roland Mousnier, în care boierimea și clerul — dar mai ales cea dintîi — se plasează în capul ierarhiei sociale. O boierime bogată — să ne amintim de imensa avuție a lui Preda Brîncoveanu descrisă de Paul de Alep [4] — o boierime puternică — Cantacuzinii fixează pînă și rația alimentară a „domnului“ Antonie-vodă din Popești [5] — o

[1] Hugh Trevor Roper, *History and Imagination*, în “The Times Literary Supplement“, nr. 4035 din 25 iulie 1980, p. 835.

[2] *Ibidem*.

[3] Vezi, pe larg, Radu Florian, *Introducere în teoria marxistă a determinismului social*, București, 1979.

[4] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 215.

[5] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boierime cu conștiința locului ei elitar — Brâncoveanu, oricît am admite regia și retorica în binecunoscuta scenă a ofertei de înscăunare, declară că se consideră domn în casa sa și nu mai are nevoie de domnii țării[6].

O dată însă ce a devenit voievod al Țării Românești, Brâncoveanu a desfășurat o politică, în care sînt ușor de observat interesele clasei căreia îi aparținea, dar și interesele specifice ale autorității domnești. La o primă abordare, domnia lui Constantin Brâncoveanu, pare comparabilă cu cea a lui Matei Basarab. Și aga din Brâncoveni și logofătul Constantin Brâncoveanu sînt înălțați la domnie de boierimea țării, care vede în noul voievod un reprezentant fidel al intereselor ei. Și într-adevăr Matei Basarab a fost exponentul unei tipice reacții senioriale, observabile de la aservirea masivă a țărănimii libere și pînă la recrudescența slavonismului Brâncoveanu nu a reeditat politica înaintașului său. El a urmat unei formule de monarhie autoritară — cea a unchiului său Șerban Cantacuzino — într-o succesiune pregătită — cît și cum e greu de spus — de fratele domnului răposat sub a cărui tutelă — acceptată la început, stingheritoare mai apoi, înlăturată în final — s-a aflat noul domn.

Brâncoveanu nu avea temperamentul lui Șerban Cantacuzino (stărui asupra acestui aspect pentru că prea adesea se uită că istoria este făcută de oameni și că aceeași politică îmbracă forme specifice în funcție de conducătorul care o practică), Brâncoveanu nu avea, deci, temperamentul aprig al lui Șerban Cantacuzino, dar el a continuat formula monarhiei, așa cum a relevat Nicolae Iorga, incluzîndu-l în ultima sa sinteză de istorie națională, în volumul *Monarhii* și caracterizîndu-i monarhia drept „culturale" [7].

Ceea ce aș dori să relev aici este ipoteza de precursor al politicii de reformă sub care se înfățișează Constantin Brâncoveanu. Îndreptățind periodizarea adoptată în ultima sa sinteză — *Istoria romanilor*, N. Iorga scria : „Datina e încă temeiul, și pentru Vasile-Vodă și pentru bunul Matei și pentru pomposul Brâncoveanu. Doar sub *aceia care erau numai în Fanar fanarioți și aici trebuiau să fie români*, ideile Apusului primite, determină reforme, adaptate însă la împrejurările noastre și iată de ce, în loc de firma „epoca fanarioților", trebuie să spunem reformele europene" [8]. Marele nostru istoric avea perfectă dreptate cînd înlătura termenul de „epoca fanarioților" în beneficiul „epocii reformelor", dar — credem — se înșela cînd căuta sorgintea politicii de reformă în ideile apusene. Se înșela, în parte, și cînd vedea în datină temeiul cîrmuirii lui Brâncoveanu. Ultimele decenii ale secolului XVII au cunoscut însemnate experimente politice și schimbări de mentalitate. Am atras, cu alte prilejuri, atenția asupra perioadei pe care am numit-o protofanariotă (1673—1685 în Moldova, 1673—1678 în Țara Românească), și asupra modificării de optică socială pe care o reprezintă dojana lui Constantin Duca dată celor care vecinesc pe țărani [9].

Vremuri și oameni erau, așadar, în schimbare la intrarea în secolul XVIII, secolul reformelor. Pacea de la Carlowitz (1699) a adus un prea necesar răgaz țărilor române atît de încercate de confruntările dintre Poarta otomană și Liga sfîntă. Valorificarea noilor împrejurări de către domnii români a fost promptă. Domnul Moldovei, Antioh Cantemir în 1700, Constantin Brâncoveanu în 1701 au introdus reforme fiscale asemănătoare, întemeiate pe principiul generalizării ruptei : dare fixă plătibilă anual în patru termene. Cei doi domni inaugurau astfel reforma fiscală pe care aveau să o continue domnii fanarioți, Nicolae și Constantin Mavrocordat, în primul rînd. Al doilea sector, în care Constantin Brâncoveanu s-a manifestat ca un precursor al politicii de reformă este cel al relațiilor agrare. Nu avem de la el o condamnare fermă a instituției șerbiei, ca aceea rostită de ginerele său, Constantin Duca, dar se constată din documentele sale, mai ales din cel emis la 20 septembrie 1713 în beneficiul unor moșneni din satul Rîmești (Vîlcea), că domnul era ostil practicilor de rumânire abuzivă a țăranilor liberi : „Deci temîndu-se ei ca să nu-i învăluiască mănăstirea de rumânie vreodinioară au alt-

[6] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 — pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 7.

[7] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 389.

[8] Idem, *Împărțirea istoriei românilor*, în *Sfaturi pe întuneric*, București, 1936, p. 393.

[9] Cf., de pildă, Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cineva în urma vieții domniei mele, după cum mulți cu vremea năpăstuiesc"[10], motivează domnul întocmirea documentului acordat amintiților moșneni, care își vînduseră doar părțile lor de moșie m-rii Hurez, și se temeau că deveniți oameni liberi fără pămînt să nu fie rumâniți. Se petrecea și în Țara Românească același proces, semnalat în Moldova de Nicolae Costin : oameni cu învoială așezați pe moșiile boierești sau mănăstirești erau trecuți, pe măsura scurgerii timpului (în Moldova, după 12 ani) în rîndul țăranilor șerbi[11]. Astfel de practici, Constantin Brâncoveanu le-a combătut, și atitudinea sa se explică prin identificarea cu interesele autorității centrale. Pentru domnie succesul reformei fiscale era esențial și orice amenința să compromită efortul ei de a reface potențialul demo-fiscal al țării trebuie combătut cu vigoare. Rumânirea silnică exaspera pe țăranul contribuabil, care putea să-și caute scăparea în fuga de pe moșie — în țară sau în afara ei — ceea ce perturba sau reducea încasările vistieriei.

Întîlnim, așadar, în politica lui Constantin Brâncoveanu două din elementele definitorii ale politicii de reformă din secolul XVIII : măsurile fiscale axate pe extinderea ruptei la scara întregii țări și ocrotirea țăranului contribuabil de arbitrariul seniorial[12]. Se vădește astfel că, fără legătură cu ideile Occidentului, societatea românească se îndrepta în jurul anului 1700 către o politică de reformă, pe care domnii fanarioți aveau să o dezvolte. Deosebirea dintre ei și predecesorii autohtoni este că aceștia din urmă promovau reformele, în primul rînd în folosul societății românești, pe cînd fanarioții erau preocupați în primul rînd, de interesele Porții otomane, ai cărei reprezentanți erau.

Ajungem astfel la ceea ce a imprimat fizionomia specifică a epocii brâncovenești, a culturii și artei sale. Societatea brâncovenească manifesta o sensibilitate barocă adică, pentru a reaminti definiția lui Edgar Papu o stare de existență ce „este expresia unei realități largi evoluate, însă amenințate a fi supusă nimicirii de către forțe superioare. Ca urmare a acestei situații *tragice*, trăirea barocă adopta o poziție defensivă cu totul specială, apărîndu-se printr-o explozie de strălucire, care se substituie efectivei puteri. De aici derivă splendoarea exuberantă a stilului baroc"[13]. Definiția exprimă — credem noi — perfect esența culturii și artei epocii brâncovenești. Un organism evoluat — societatea munteană — se află expus primejdiei nimicirii de către o forță superioară, Poarta otomană. În această situație tragică, exponenții ei — elitele — se apără printr-o explozie de strălucire — cultura și arta brâncovenească — explozie ce se substituie efectivei puteri. Brâncoveanu, cel care nu simțea nevoia de a se așeza pe tronul țării, fiindcă era domn la casa lui, trebuia să se plece în fața sultanului și să-i sărute umil veșmîntul ; reîntoarcerea de la Poartă era percepută ca o revenire din Infern. Este domnul țării dar față de sultan rămîne un rob, amenințat oricînd cu pierderea domniei, averii, vieții. Același sentiment la boierime, care resimte frustrarea, generată de eșecul efortului ei de a introduce un regim nobiliar de tip polonez ca și de situația ce-i este rezervată în condițiile dominației otomane. Insecuritatea și frustrarea vor fi compensate — mai exact se va încerca compensarea lor, prin țîșnirea exuberantă a stilului brâncovenesc, ilustrat de monumente de artă strălucite, precum Mogoșoaia și Hurez.

Cronica Anonimului brâncovenesc reproduce dialogul dintre Constantin Brâncoveanu și generalul Heissler, căzut prizonier, în bătălia de la Zărnești, încheiată cu înfrîngerea imperialilor : „Nu te bucura de această întîmplare — ar fi spus captivul — că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrăjmașul tău, de Bălăceanu [ginerele răposatului domn Șerban Cantacuzino — *n. n.*], că au perit, că eu ca să-l mîntuesc pe dînsul am căzut în robie și de sînt și rob, astăzi am căzut în robie, însă tu ești rob de cînd te-au

[10] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, București, 1961, p. 259.

[11] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. a 2-a, vol. II, București, 1872, p. 41.

[12] Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972, p. 98—101.

[13] Edgar Papu, *Barocul ca tip de existență*, 2 vol., București, 1977 (lucrare fundamentală).

[14] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688...*, ed. cit., p. 31—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcut tată-tău"[14]. Constantin Brâncoveanu a perceput acut această situaţie creată de dominaţia otomană : contrastul dintre autoritatea monarhică exercitată de domn în ţară şi subordonarea lui — în pofida statutului de autonomie — faţă de sultan. Această percepţie era împărtăşită de întreg *estrablishment*-ul societăţii muntene. Reculul puterii turceşti şi ofensiva puterilor creştine de după 1683, făceau şi mai greu de îndurat pentru această boierime, bogată şi mîndră, situaţia de umilinţă la care o condamna dominaţia otomană.

Epoca brâncovenească apare ca un exemplu sugestiv de trăire barocă, în înţelesul dat de Edgar Papu ; este reacţia unei societăţi ameninţate cu anihilare de forţe superioare (Poarta otomană), o societate care adopta o poziţie defensivă, apărîndu-se printr-o explozie de strălucire — arta brâncovenească — care se substituie puterii efective. Condiţii care să genereze trăirea barocă mai existaseră şi înainte de Brâncoveanu, dar el, întocmai ca şi Vasile Lupu — alt exponent al trăirii baroce — a dispus, graţie reformei fiscale, şi de mijloacele materiale pentru a promova strălucirea ca defensivă[15].

Istoricul britanic Hugh Trevor-Roper subliniază că istoria este ceea ce s-a întîmplat în contextul lui „ceea ce ar fi putut să se întîmple" ; pornind de la această definiţie, am spune că trăirea barocă pe care o exprimă cultura şi arta epocii brâncoveneşti — splendoarea ei dublată de condiţia tragică, simbolizată atît de cutremurător şi de sfîrşitul promotorului ei domnesc — această aură tragică este expresia unei percepţii dureroase : „ce se întîmplă" în contextul lui „ce-ar fi putut să se întîmple" dacă dominaţia otomană ar fi fost abolită.

---

[15] Cf. Răzvan Theodorescu, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern*, vol. II, Bucureşti, 1987, p. 63 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PUTERE ŞI CULTURĂ ÎN EPOCA LUI BRÂNCOVEANU

DE

ANDREI PIPPIDI

Cînd vorbim de epoca brâncovenească, prima datorie este să o definim şi să o delimităm, acesta fiind chiar scopul întîlnirii noastre[1]. Neputînd cuprinde întreaga perioadă de tranziţie de la feudalism la capitalism, intenţia organizatorilor a fost de a aduce în discuţie doar primul ei segment cronologic, o fază de germinare abia perceptibilă. Ne propunem deci a cerceta — desigur, nu pentru ultima oară, — motivele care-i îndreptăţesc pe istoricii societăţii şi ai artei să considere cultura românească din cel din urmă sfert al veacului XVII şi din cel dintîi pătrar al secolului următor ca unitară şi relativ distinctă atît de ce a precedat-o, cît şi de evoluţia ei ulterioară, motive care sînt aceleaşi pentru care ea poartă numele celui încoronat „domn a toată ţara Ungrovlahiei" la Mitropolia din Bucureşti, acum trei sute de ani.

O epocă de stabilitate economică şi de progres cultural. Între aceste două aspecte, legătura nu e numai directă, prin marile resurse financiare care permit domnului „să sprijine învierea arhitecturii şi să ocrotească învăţătura", după expresia lui Chishull[2]. Cine are curiozitatea de a calcula, cu instrumentele de lucru ce ne stau la dispoziţie — repertoriile lui N. Stoicescu pentru Bucureşti şi restul Ţării Româneşti[3] —, descoperă că, în anii domniei lui Constantin Brâncoveanu, au fost construite sau refăcute 115 monumente de arhitectură, dintre care 43 în capitală, ceea ce este în sine grăitor pentru un stat macrocefal, în care concentrarea puterii şi a prosperităţii determină şi harta ctitoriilor, religioase şi civile. Dacă s-ar socoti şi acelea înălţate începînd din anul 1670 din iniţiativa unor personaje care şi-au continuat cariera după 1688, numărul creşte cu încă 21 în provincie şi 9 în Bucureşti. Domnul însuşi este ctitor de 40 de ori în 25 de ani[4]. Alţi membri ai familiei domneşti adaugă încă cinci monumente. Rudele sale, Cantacuzinii, clădesc nu mai puţin de 13 biserici şi conace, aproape cît toate celelalte familii boiereşti la un loc, dintre care cea mai activă este a Cîndeştilor, în zona Buzăului. Prin urmare, aproape o treime din toate aceste fundaţii, pioase ori laice, i se datorează lui Brâncoveanu personal, îndeajuns şi cu prisosinţă pentru a-i atribui primul loc între ctitorii vremii.

---

[1] Comunicarea al cărei text urmează a fost prezentată la 5 mai 1988, la dezbaterea organizată de Institutul de Studii Sud-Est Europene şi de Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti.

[2] Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, p. 79.

[3] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Bucureşti, 1961; idem, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România*, I, *Ţara Românească*, I—II, Bucureşti, 1970.

[4] În afară de lucrările de mai sus, am utilizat, cu prudenţa necesară, broşura publicată, cu ocazia bicentenarului, de Virgiliu N. Drăghiceanu, *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu, 1714—1914, Lăcaşurile voevodului şi vieaţa lui. Ochire arheologică şi istorică*, Bucureşti, 1914. Lista pe care am alcătuit-o începe în 1683 (restaurarea Bistriţei, biserica de la Potlogi). Urmează, în 1688, biserica de la Mogoşoaia, după care funcţionează adesea cîte patru (cinci în 1693) şantiere an de an, activitate încetinită după 1706. Monumentele construite sînt următoarele: Hurezi, Rîmnicul Sărat, Mamul, Brâncoveni, Surpatele, Sf. Gheorghe —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jumătate din bisericile bucureştene ridicate în această perioadă au drept ctitori „cupeţi", din acea negustorime numeroasă şi dinamică pe care a atras-o cel mai important centru economic al Sud-Estului european, cu excepţia Constantinopolului. De asemenea, Ocnele Mari, oraş care cunoaşte în epocă o bogăţie rivală cu a Rîmnicului învecinat, îşi schimbă înfăţişarea prin cele 8—9 biserici noi. Pentru a încheia aceste scurte însemnări cu privire la spontana „renaştere a arhitecturii" amintită de călătorul englez, să notăm şi că, cel puţin, jumătate din ctitoriile de „oameni noi" apărute în provincie sub domnia lui Brâncoveanu aparţin unor căpitani şi vătafi, dregători militari care-şi afirmă astfel importanţa, fiecare pe plan local şi toţi laolaltă ca o categorie privilegiată.

Cu aceasta ajungem la relaţia *indirectă* dintre situaţia economică a Ţării Româneşti, la care s-a referit Florin Constantiniu, şi impulsul căpătat aici de arhitectură, artele plastice, proză *(nu* poezie) în ultimii ani ai secolului XVII. Căpitanii şi vătafii, cu atribuţii administrative şi judiciare, fac parte, ca şi logofeţii, din „noua clasă" pe care a creat-o domnia, în dezvoltarea ei ca o monarhie de tip absolut. Ei sînt beneficiarii şi chiar autorii unei *revoluţii culturale*, al cărei început îl semnalează pătrunderea limbii române în cancelarie şi în literatură. Fiindcă monarhia românească, după Mihai Viteazul, a avut nevoie de o birocraţie, ea şi-a căutat-o mai întîi prin import, aducînd de la Constantinopol o clientelă personală a domnului, de obîrşie greco-levantină. În veacul XVII, ea nu are încă acel caracter parazitar de care au acuzat-o imediat concurenţii autohtoni la marile demnităţi ale statului. Membrii ei îndeplinesc aceste funcţii cu o competenţă asigurată de cultura lor superioară, dobîndită în mediul lor de origine. Sub presiunea şi sub exemplul lor, se formează şi o birocraţie indigenă, în care se încadrează logofeţii şi diecii.

Odată descoperită calea de *parvenire prin cultură*, adică tocmai factorul decisiv al acelei aventuri intelectuale care a fost numită — la noi, prin extrapolare — „umanismul civic" [5], cărturarii de profesie se transformă rapid, pe parcursul unei generaţii, a două maximum trei, în proprietari funciari. În ascensiunea lor, ei au utilizat atît avantajele materiale şi de prestigiu social provenite din funcţii, cît şi acumularea de avere prin cămătărie şi printr-o strategie matrimonială bine chibzuită. Chiar dacă nici o istorie literară nu va menţiona nume de rustică sonoritate ca Lepădat din Gherghiţa, Albul din Rătivoieşti, Ursu din Cotigleatu sau Stroe din Braloştiţa, aceştia şi alţii ca ei, mulţi şi obscuri, au făcut posibilă apariţia, la curtea lui Brâncoveanu, a unor Constantin Cantacuzino, Constantin Filipescu, Radu Popescu sau Radu Greceanu, iar urmaşii lor au constituit publicul acelei constelaţii cărturăreşti. Mai exact, *o jumătate* din cititorii prozei brâncoveneşti, cealaltă fiind formată de negustorii ajunşi la statutul de stăpîni de moşii, precum şi la mecenatul cultural (cazul lui Pano Pepano) [6]. Cînd se deploră, uneori cu un rizibil complex de inferioritate, absenţa burgheziei din Ţara Românească înainte de secolul XIX, este o nesocotire a faptului că, încă din prima jumătate a veacului XVII, capital burghez a fost investit în economia agrară şi în comerţul produselor ei. Nu e burghez Ghinea Mustachi, marele negustor epirot, pe care un document din 1632 ni-l dezvăluie ca proprietar al moşiei Filipeşti

---

Bucureşti, ca aşezăminte monastice; palatele de la Tîrgovişte, Bucureşti, Potlogi, Mogoşoaia, conacele Doiceşti, Obileşti, Cocorăşti, Săteni (poate Valea Scheilor şi Drincea), casele de la Craiova, Caracal, Piteşti, reşedinţa episcopală de la Buzău, bisericile de la Brâncoveni, Doiceşti şi Sadova. Restaurări: casa familiei din Bucureşti, bisericile bucureştene Sf. Ioan Grecesc şi a Doamnei, la Tîrgovişte Mitropolia, Chindia, casa coconilor, Sf. Dumitru, la Rîmnicul Sărat Sf. Paraschiva, conacul de la Brâncoveni, mănăstirile Arnota, Dealu, Gura Motrului, Snagov, Strehaia, Viforîta, schitul Lăculeţe.

[5] Vezi M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*, Bucureşti 1985; Al. Duţu, *Sinteză şi originalitate în cultura română*, Bucureşti, 1972; idem, *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, Bucureşti, 1981; Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1980.

[6] Em. Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire relatifs à la Turquie et aux Principautés Danubiennes*, Paris, 1877, pp. 16—21. Ediţia poemului lui Stavrinos tipărită pe cheltuiala lui Pano Pepano e aceea de la Veneţia din 1638, descoperită de V. Grecu, *Articole mărunte*, Cernăuţi, 1940, p. 11—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înaintea marelui neam boieresc care-şi va lua numele prin achiziţia acestei moşii de către Dumitraşco vtori clucer[7]? Dar Ion Abagiul din Ploieşti care, pe la 1685, cumpăra 12 ocini „de la megiaşii din Stăneşti", lîngă Drajna[8]? Ciocoii, cu numele lor atestat documentar cel puţin din 1693, „începuseră a-şi ocupa poziţiile cu două sute de ani înainte de a intra ca personaje clasice în romanul românesc"[9]. Dacă, în discuţia care va urma, vor putea fi identificate, într-un domeniu sau altul al culturii epocii, elemente nemaiîntîlnite pînă atunci, este normal ca ele să fie atribuite gustului sau iniţiativei lor.

„Nulla est apud Valachos nobilitas"[10], această mărturie a unui contemporan care constată stingerea vechilor familii feudale şi înlocuirea lor printr-o nobilime de curte, dependentă exclusiv de bunul plac al principelui, ne va ajuta să vedem cu cît este mai aproape sfertul de veac aflat în atenţia noastră de secolul care-i urmează, convenţional denumit „fanariot", decît de perioada precedentă, de dictatură seniorială, tot atît de convenţional înregistrată drept „regim boieresc". Schemele şi compartimentările au cusurul că nu ţin seama de conglomeratul generaţiilor, vrînd să impună, de pildă, lui Radu Popescu, de-o vîrstă cu Brâncoveanu, trecerea într-o altă zodie a istoriei româneşti pe motivul că i-a supravieţuit cu 15 ani domnului pe care l-a slujit şi detestat. De fapt, observatorul care, în 1726, citează pentru tîlcul ei zicala: „Vodă mi-a dat boieria şi *m-a făcut boier*" este acelaşi care, în 1697, la zenitul domniei lui Brâncoveanu, îl denunţase că s-a înconjurat de greci, recomandînd, în cazul anexării Ţării Româneşti de către Imperiul habsburgic, „să i se dea satisfacţie poporului prin alungarea lor cu desăvîrşire"[10].

S-a sugerat că Brâncoveanu ar fi un precursor al „despotismului luminat". Cu tot atîta dreptate se poate spune: „Brâncoveanu sau fanariotul fără voie", căci, prin atîtea trăsături ale personalităţii şi politicii lui, este încă un suveran patriarhal şi baroc. La urmaşul său, Ştefan Cantacuzino, ni se pare a surprinde şi o tendinţă de imitaţie şi o reacţie de apărare a valorilor tradiţionale, subminate de această prea lungă şi prea inovatoare domnie. Suprimarea brutală a oricăror contacte cu Occidentul, a cărui inspiraţie o căutase stăruitor Brâncoveanu, represiunea contra opozanţilor politici, pogromul din decembrie 1715, toate acestea trădează intenţia unei întoarceri la trecut. Un trecut cu care Ştefan Cantacuzino se simţea atît de solidar încît, la plecarea lui din Bucureşti, către închisoare şi moarte, „au făcut un cuvînt minunat pentru zădărniciia lumii aceştiia, după aceasta cerînd ertăciune dă la tot norodul şi sărutîndu-i mîna toţi, s-au sculat din scaun şi au purces"[11]. Această scenă, petrecută la 10 ianuarie 1716 şi descrisă de o cronică grecească necunoscută (deşi traducerea ei a fost publicată de două ori), *Istoria domnilor Ungrovlahiei*, arată că domnul, capabil de a improviza o predică pe linia *Învăţăturilor* lui Neagoe Basarab, pe care le avea în bibliotecă alături de *Istoria secretă* a lui Procopiu din Cezareea[12], înţelegea o carte de căpătîi a sa şi a Mavrocordaţilor, *Teatrul politic*, de Ambrogio Marli-

---

[7] Inedit, documentul de la 17 aprilie 1632 există într-o traducere românească de pe la 1740 în condica intitulată „La lettre A. Les anciens documents du terrain Philippeshti Tirg de Mr. le grand aga Jean de Philippesco" (colecţie particulară în Bucureşti). Despre Ghinea, v. G. Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594—1821)*, Bucureşti, 1960, p. 112—113, 116.

[8] Arhivele Statului Bucureşti, fond Documente muntene, CXVIII—5, hrisov de la 23 februarie 1685, confirmînd aceste ocini căpitanului Const. Filipescu care le răscumpărase prin dreptul de protimisis.

[9] Andrei Pippidi, *Identitate naţională şi culturală. Cîteva probleme de metodă*, în *RdI*, 38, 12, 1985, p. 1187—1188.

[10] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, II, *1726—1732*, Bucureşti, 1944, p. 44, 120; N. Iorga, *Documente geografice*, Bucureşti, 1900, p. 23.

[11] *Însemnările Androneştilor*, ed. Ilie Corfus, Bucureşti, 1947, p. 26. Textul grecesc, de pe la 1720, a fost tradus de C. Erbiceanu în „Revista teologică", III, 1885, p. 325—328. Este actualul ms. gr. 164 din Biblioteca Academiei.

[12] Ms. 85 din Biblioteca Metohului Sf. Mormînt de la Constantinopol, dedicat lui Ştefan Cantacuzino, a fost semnalat de Angheliki P. Nikolopoulou, Ὑπὸ τοῦ Μάρκου Πορφυρόπουλου μετάφρασις τῶν ἀνεκδότων τοῦ Προκόπίου, Ἐπετηρὶς βυζαντινῶν σπουδῶν 41, 1974, p. 211—222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ano, operă tipică pentru curentul „tacitist" şi critică faţă de „tiranie", ca pe o meditaţie religioasă asupra puterii fără conştiinţă[13]. Dar este aici şi o asemănare cu predecesorul său, cu stoicismul creştin al aceluia în faţa morţii, pe care o înfruntase hotărît a se dovedi vrednic de împăraţii din care descindea, jucîndu-şi pînă la capăt rolul într-un sîngeros spectacol care-i va fi amintit de cronicile bizantine[14]. Distanţa pe care interesele personale şi diferenţele ideologice o creează între un membru şi altul ai aceleiaşi elite — şi chiar familii — este brusc anulată în clipa extremă cînd amîndoi revin la o atitudine moştenită, prin care coborîm la nivelul mentalităţilor, substrat mereu fecund. În această perspectivă, orice aventură personală se reduce la tema pe care Antim Ivireanul îşi construieşte, tot pe atunci, acea strălucită pagină de lirism thanatologic care se cheamă *Cuvînt de învăţătură la pogrebaniia omului prestăvit*[15]. La această adîncime, modificările se produc lent, medievalitatea fundamentală rămîne intactă, ceea ce justifică o afirmaţie a lui Paul Zarifopol, lucidă şi neconvenţională ca totdeauna: „pînă dincoace de pragul secolului XIX, literatura românească, religioasă ori profană, stă pe nivelul unei bune părţi a literaturii apusene din secolii X pînă la al XIV-lea"[16].

Dacă e aşa, ce se petrece la cestălalt nivel, al ideologiei, unde se situează inovaţiile epocii brâncoveneşti? Revoluţia culturală de care vorbeam se poate recunoaşte mai bine printr-un exemplu apropiat în timp şi spaţiu, acela al Rusiei lui Petru cel Mare. *Mutatis mutandis*, şi acolo monarhia s-a îndîrjit să compenseze decalajul faţă de Occident şi să conducă ţara pe drumul modernizării, arzînd etapele. Aici şi acolo, a fost impus autorilor un model exterior, s-a căutat identificarea cu *faza de dezvoltare* din apusul Europei, nu cu *stilul de dezvoltare* occidental. Formarea unei elite intelectuale laice a început prin împrumutul de competenţe din străinătate (germani, scoţieni, olandezi, elveţieni la Petersburg[17], greci şi italieni la Bucureşti), apoi prin întemeierea de şcoli şi tipografii.

La originile învăţămîntului superior în Rusia se găsesc Academia slavo-greco-latină de la Moscova, înfiinţată în 1682, şi aceea de la Kiev, creată în 1701, pe baza gimnaziului lui Petru Movilă din 1631[18]. Echivalentul de la Bucureşti, Academia domnească, a fost instituţia cea mai caracteristică a regimului fanariot, de a cărui existenţă a rămas inseparabilă pînă la obştestul lor sfîrşit, în 1821. Data naşterii Academiei este încă o problemă controversată în istoriografia noastră. Victor Papacostea, susţinînd că şcoala i se datorează lui Brâncoveanu şi că ea n-a existat înainte de 1695, a argumentat persuasiv contra datării tradiţionale, din vremea lui Şerban Cantacuzino[19]. Admiţînd că Sevastos Kyminitis, dascălul care a organizat Academia bucureşteană, ar fi sosit în Ţara Româ-

---

[13] *Ibidem*, p. 213, n. 4, citînd o scrisoare a lui Nicolae Comnen Papadopoulos către Hrisant Notaras, de la 7 noiembrie 1713, cu privire la această traducere comandată de Ştefan Cantacuzino. Cf. Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1973, p. 85—86; idem, *L'influsso italiano nell'epoca di Costantino-Vodă Brâncoveanu*, în *Acta Historica*, XI, 1974, pp. 216—217, la care se va adăuga nota noastră *On Wallachia's Relations with Padua*, în *RESEE*, XXVI, 3, 1988. Vezi şi Ariadna Camariano, *Traducerea greacă a „Teatrului politic" atribuită greşit lui N. Mavrocordat şi versiunile româneşti*, în *RIR*, XI—XII, 1943, p. 216—260.

[14] Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti-Paris, 1980, p. 180—184.

[15] Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1972, p. 221—225.

[16] Paul Zarifopol, *Pentru arta literară*, II, Bucureşti, 1971, p. 598.

[17] Peter Petschauer, *In Search of Competent Aides: Heinrich van Huyssen and Peter the Great*, în „Jahrbücher für Geschichte Südost-Europas", N. F., 26, 1978, pp. 481—502.

[18] G. A. Novicky, *L'origine de l'enseignement supérieur en Russie et la fondation de l'Université de Moscou*, în *Les Universités européennes du XIVe au XVIIIe siècle*, Geneva, 1967, p. 160—168. Cf. studiile grupate sub titlul *The Kiev Mohyla Academy*, în „Harvard Ukrainian Studies", VIII, 1—2, 1984.

[19] Victor Papacostea, *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 283—395.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească abia în 1689, Ariadna Camariano-Cioran a continuat să revendice pentru Șerban ideea măcar a ctitoriei[20]. Controversa nu mai are obiect de vreo zece ani, de cînd Ioanna Kolias a publicat contribuția sa la biografia lui Kyminitis, cu care prilej a fost adusă la cunoștința cercetătorilor o scrisoare a învățatului grec către Hrisant Notaras. Sevastos se afla la curtea lui Cantacuzino la *23 iulie 1688*, preocupîndu-se atît de noua școală din București, cît și de aceea care ființa din 1682 la Trapezunt[21]. Așadar, Constantin Brâncoveanu și-a însușit încă una din ultimele inițiative ale predecesorului său, după cum demonstrația lui Virgil Cândea nu lasă nici o îndoială că a făcut și cu *Biblia* din 1688[22].

De altfel, în ajunul morții lui Șerban, Brâncoveanu era complicele unui act de înaltă trădare, alături de Constantin și Mihai Cantacuzino. Toți trei semnaseră la 9 martie 1688 un angajament formal față de Habsburgi, document care, în redactarea stolnicului, aducînd cele mai grave acuzații domnului pentru *„ruinas miserabilis patriae nostrae et antiquorum stemmatum ultimatas exterminationes“* reprezintă de-a dreptul un apel la intervenția străină[23].

Numele însuși de Academie indică exemplul învățămîntului iezuit, imitat și ca program[24]. Nu e de prisos a aminti că o încercare în aceeași direcție a fost cea, peste care s-a trecut cu ușurință, a lui Gheorghe Ștefan, care, exilat la Viena în 1660, își propunea, dacă și-ar redobîndi tronul, să-i cheme în Moldova pe iezuiți „ca să instruiască tineretul în școli publice“[25]. Pe acei tineri cărora le rezerva un rol în administrație sau la curtea sa, Brâncoveanu îi va trimite la studii peste hotare, în primul rînd la Padova, renumită pentru ilustra ei tradiție, pentru toleranța confesională arătată studenților străini și, nu mai puțin, pentru moderația taxelor. Se cunosc vreo 15 cazuri. Număr neînsemnat în raport cu cel 202 greci care studiază la Padova între 1659 și 1700 sau cu cei 140 de școlari greci de la Veneția care au absolvit Colegiul Flangini în anii 1665—1700[26]. Criticîndu-i, stolnicul Cantacuzino își manifestă, de fapt, neliniștea față de inconvenientele educației în străinătate: „ei în țara frîncească să duc și acolo științile învățînd, unii ca să folosească rodul lor ceva și înapoi să întorc și pre alții învață, de la carii și pînă astăzi pe ici pe colo să vede că au cîte o școlișoară de învață, iar alții, acolo rămîind, să papistășesc, și ale împotriva ortodoxiei cestorlalți a îmboldi și a înghimpa să ascut și scriu“[27]. Sentimentul ambiguu, de atracție-repulsie, pe care i-l inspiră Occidentul acestui mare învățat român, trecut el însuși prin Universitatea din Padova, este semnificativ pentru prima deschidere către Europa modernă pe care a experimentat-o cultura noastră.

În 1697, țarul Petru a trimis 50 de studenți ruși la Veneția, în Olanda și în Anglia[28]. Ca reacție la pericolul convertirii la catolicism, mai evident începînd din 1697, cînd o parte a românilor din Transilvania au acceptat Unirea, Brâncoveanu a trimis cîțiva studenți la Oxford, la Colegiul grecesc, între 1698 și 1705. Programul de studii de la Gloucester Hall, care cuprindea nu numai pe Aristotel

---

[20] Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 23—36.

[21] Ioanna Kolias, Ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης καὶ ἡ ἵδρυση τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντας, Ἑλληνικὰ 30, 2, 1977—1978, p. 280—306.

[22] Virgil Cândea, *Les Bibles grecques et roumaine de 1687—1688 et les visées impériales de Șerban Cantacuzène*, în „Balkan Studies“, 10, 2, 1969, p. 351—376.

[23] C. Giurescu, *Documente răzlețe din arhivele Vienei*, în *BCIR*, I, 1915, p. 299.

[24] Vezi Max J. Okenfuss, *The Jesuit Origins of Petrine Education*, în vol. *The Eighteenth Century in Russia*, ed. J. G. Garrard, Oxford, 1973, p. 106—130.

[25] A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, II, Roma, 1875, p. 150—151.

[26] Andrei Pippidi, *Early Modern Libraries and Readers in South-Eastern Europe*, în *RESEE*, XIX, 4, 1981, p. 710—711.

[27] *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. N. Iorga, București, 1901, p. 118—119.

[28] Max J. Okenfuss, *Russian Students in Europe in the Age of Peter the Great*, în vol. cit., p. 131—145; N. Hans, *Russian Students at Leyden in the Eighteenth Century*, în *SEER*, XXXV, 1957, p. 551—562.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Platon, ci și „the New Philosophy", la care se adăuga și examinarea în spirit critic a controverselor religioase, însemna un progres față de învățămîntul padovan, dominat de neoaristotelism, și permitea o apropiere de curentele de idei înnoitoare, bazate pe dezvoltarea științelor pozitive. Chiar dascălul care-i învățase grecește pe fiii stolnicului Cantacuzino, Dionisie din Ianina, ajunge în 1693 să studieze matematica la Oxford [29]. Că un vremelnic contact cu știința apuseană nu era suficient pentru a transforma de azi pe mîine un spirit modelat de tradiția bizantină o dovedește faptul că, douăzeci de ani după vizita sa la Cambridge, Ieremia Cacavela profetiza cu gravitate ca să explice apariția unui iepure bicefal [30]. Prin contrastele personalității sale, însuși educatorul lui Cantemir era un fel de animal cu două capete — și, ca el, ceilalți intelectuali sud-est europeni ai epocii.

Descoperirea unei realități total diferite de aceea în care se născuseră va fi accentuat la unii dintre ei sentimentul inferiorității economice și culturale, mărturisit chiar de Neculce cînd îi invidiază pe polonezi, „că n-au călcare de nime și sînt nelipsiți de cele trebuitoare... și nu știu pedeapsa sărăciii aceștii lumi ca noi" [31]. Dar, cu veleitățile și eșecurile ei, politica lui Brâncoveanu a dat unele roade. Nu e vorba de interesul real pentru cultură pe care-l constatăm la curte, unde, între boieri care conversau latinește și italienește, domnul adnotează abundent, în minuscula lui caligrafie grecească, pe Herodian în ediția de la Strasbourg din 1694 [32]. Împărtășindu-i pasiunea pentru carte, Mavrocordații, colecționari de tip baroc, vor năzui să acumuleze știința universală în biblioteca lor de la Văcărești, cea mai mare din întreg Sud-Estul. Risipirea ei la mezat este elocventă pentru precaritatea operei culturale în împrejurări neprielnice și într-un climat nepregătit să o primească. În schimb, Academia de care Brâncoveanu și-a legat numele a funcționat perfect. Frecventarea ei devenind după 1746 singura cale de acces spre funcțiile de stat remunerate, ea a furnizat cadre presonalului politic, administrativ și judiciar. În același timp, a accelerat formarea intelectualității românești și a contribuit să-i determine funcția și poziția în societate.

Cultura pe care a propagat-o vreme de un secol n-are nimic aristocratic și gratuit, este o cultură burgheză, prin excelență utilitară. În acest sens, absența poeziei, genul literar al „loisir"-ului, dă de gîndit. Numai oțiul sfîrșitului de veac fanariot va îngădui, în iatace somptuos drapate, cultivarea acestei gratuități evazioniste. Sub domnia lui Brâncoveanu, Radu Greceanu versifică laborios epitafuri și embleme, Iordache Crețulescu dînd recunoștinței sale că a scăpat de ciumă această formă poetică :

„Norodul israilitesc dac-au sfîrșit a trece
Noianul Iordanului, pietri dousprezece
Spre pomenire vecinică au rădicat de dînsul
Căci au trecut nehumezit către uscat printr-însul" etc. [33].

Reconstituirea unui program cultural al lui Brâncoveanu, derivat din conștiința că modernizarea e necesară și că ea înseamnă reintrarea în Europa ca într-o patrie pierdută, este desigur o ipoteză. Dar ni se pare că ipoteza se confirmă cînd citim într-o scrisoare a domnului din 1707 cererea de a i se trimite vești amănunțite *„della nostra Europa"* [34]. Revendicînd pentru prima oară aparte-

---

[29] E. D. Tappe, *The Greek College at Oxford, 1699—1705*, Oxoniensia, XIX, 1954, p. 95. Cf. B. L. Fonkič, Греческо-русские кyлтурные свяди Moscova, 1977, p. 189—204.

[30] Ariadna Camariano-Cioran, *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés roumaines*, în *RESEE*, III, 1—2, 1965, p. 165—190. Dar însuși Isaac Newton era autorul unor *Observations upon the Prophecies of Daniel and the Apocalypse of St. John* (publicate postum în 1733).

[31] Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. G. Ștrempel, București, 1982.

[32] *Herodiani historiarum libri VIII, cum notis et animadversionibus Jo. Henrici Boecleri.*

[33] Iuliu Tuducescu, *Din monumentele ridicate de familia Kretzulescu*, în „Literatură și artă română", X, 1905, p. 435—436.

[34] C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nenţa Ţării Româneşti la Europa, pe cînd Mihai Viteazul, cu un veac înainte, îşi concepea lupta ca apărare a creştinătăţii, Brâncoveanu se manifestă ca părtaş al ideilor vremii sale, în care „gheografii ceşti mai noi" precizau contururile „emisferiului nostru" [35]. *Europa* este numele lumii civilizate pentru Brâncoveanu şi contemporanii lui.

Dar a face parte din Europa nu e o situaţie cîştigată odată pentru totdeauna. Sub influenţa forţelor de disociere, românii aveau s-o experimenteze de-a lungul secolului XVIII, la sfîrşitul căruia un călător francez ajuns la Herţa putea să exclame: „de aici încolo nu se mai găseşte nici o urmă a moravurilor noastre... Aici se sfîrşeşte Europa" [36]. Paradoxul epocii brîncoveneşti este că intenţiile de modernizare au produs orientalizarea, prin reacţie. Constatare neliniştitoare, dacă n-am adăuga că pendularea între tendinţe contrare a adus, după 1800, şi redescoperirea de sine printr-o înnoită solidaritate cu Occidentul.

---

[35] *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 156—157.

[36] Călătorul era ducele de Fronsac, Armand-Emmanuel de Richelieu. Vezi impresiile sale din Moldova în *Journal de mon voyage en Allemagne*, ed. A. A. Polovţov, în Сборник Императорскаго Русскаго Общества 54, 1886, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STILUL BRÂNCOVENESC ŞI ARTA POPULARĂ DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XVIII *

DE

DANIEL BARBU

Există un consens aproape general în ceea ce priveşte caracterizarea, din punct de vedere cultural, a epocii brâncoveneşti drept un fenomen de concentrare, dirijat de sus şi vizînd consolidarea solidarităţilor de tip tradiţional. Semnul exterior al acestui proces este dominaţia exercitată de limbajul figurativ asupra celorlalte manifestări ale spiritului a căror expresie rămîne, de cele mai multe ori, de natură orală [1]. Activitatea intelectuală de la Curtea lui Brâncoveanu ori din sediile episcopale, din mediile boiereşti sau mănăstireşti nu era încă altceva decît o pregătire a prezenţei, a apariţiei în public, scrierea, un exerciţiu al oralităţii, iar gramatica o simplă tehnică a rostirii [2]. Abia acum, în pragul secolului XVIII, *lectura*, comunicarea prin scris, este inclusă de cărturarii epocii, cu drepturi depline alături de *imagine* şi *cuvînt*, în taxinomia instrumentelor cognitive : „nimeni nu să poate domiri de nici un lucru de nu mai nainte *au au văzut, au au auzit, au au cetit*" [3].

Autoritatea textului, ca formă „modernă" de transmitere a cunoaşterii a fost însă subminată de faptul că pictura însăşi era o *scriere* [4], o organizare grafică a spaţiului prin intermediul unui alfabet specific ale cărui semne evocă direct lumea sensibilă, purtătoare a unei revelaţii naturale. Pe de altă parte, discursul prin imagini poate fi *scris* pentru că este subordonat, prin rosturile sale liturgice şi formative, unui text exemplar — cărţii prin excelenţă, τὸ βιβλίον — care este organul revelaţiei supranaturale a arhetipurilor inteligibile. Poziţia privilegiată şi dominatoare pe care o ocupă pictura, scriptura figurativă, într-o cultură care nu mai păstrează decît formele tradiţiei, înstrăinîndu-se de spiritul acesteia [5], se datorează ambiguităţii statutului ei : solidară cu „simţitoarea lume" [6]

---

* O formă prescurtată a acestui studiu a fost prezentată într-o şedinţă publică ce a avut loc la Institutul „Nicolae Iorga" la 5 mai 1988.

[1] Alexandru Duţu, *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*, Bucureşti 1979, p. 9 sq. şi *Idem, Intelligence et imagination à l'aube des cultures modernes sud-est européennes*, în *RESEE*, XVII/2, 1979, p. 318. Despre persistenţa structurilor oralităţii în cultura românească *a elitelor* pînă în epoca lui Maiorescu, v. Vasile Băncilă, *Portrete şi semnificaţii*, Bucureşti 1987, p. 63—64.

[2] Cf. prefaţa lui Antim Ivireanul la *Gramatica* slavonească din 1697, în *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti 1972, p. 403.

[3] Constantin Cantacuzino stolnicul, *Istoria Ţării Rumâneşti*, ed. Nicolae Cartojan şi Dan Simonescu, Craiova 1944, p. 1—2 (sublinierile îmi aparţin).

[4] Cf. semnăturile zugravilor din această perioadă care încep, de multe ori, cu азъ писах (исписах) : e. g. pisaniile paraclisului sau bolniţei Hurezilor la Nicolae Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti 1905, nr. 389, p. 184 ; nr. 407, p. 193.

[5] Pentru această problemă, v. studiul meu *Le triomphe du sériel : le modèle artistique de l'époque de Brâncoveanu et sa diffusion au XVIII-e siècle*, în *RESEE*, XXVI/4, 1988, p. 295—296.

[6] Lumea sensibilă în terminologia lui Antim Ivireanul, *ed. cit.*, p. 398 şi *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin materie și metode, ea nu este mai puțin deschisă, ca funcție și scop, către „cele de gînd“ [7].

Cum administrarea Revelației este îndatorirea principală a clerului — care este, dealtfel, beneficiarul imediat al activității arhitecților și pictorilor epocii brâncovenești — atunci și sarcina menținerii neștirbite a preeminenței limbajului figurativ îi va reveni tot lui. Într-adevăr, ierarhii (mitropoliții Theodosie [8] și Antim [9], episcopii Ilarion al Rîmnicului [10] și Mitrofan al Buzăului [11]) și egumenii marilor mănăstiri (arhimandritul Ioan de la Hurezi [12] în primul rînd) au condus de fapt, dacă nu de drept, *politica oficială* în materie de artă, politică pusă în practică de artiștii „școlii de la Hurezi“, numită astfel deoarece ctitoria lui Brâncoveanu a fost locul în care s-au manifestat pe deplin trăsăturile unui *stil* specific, al cărui exponent a fost pictorul de origine epirotă Constantinos [13].

Școala de la Hurezi a fost singura întreprindere artistică din vremea lui Brâncoveanu care merită, fără rezerve, acest nume, atît prin valoarea și numărul operelor create, cît și prin influența cuprinzătoare și autoritară exercitată asupra artei contemporane. Mi se pare, de aceea, că trebuie înlăturată tendința de a opune curentului artistic patronat de principe o altă „școală“ de pictură — dar și de arhitectură — de expresie aristocratică, finanțată de Cantacuzini și reprezentată de Pîrvu Mutu [14]. Or, lucrurile nu stau deloc așa. Astfel, cu o singură excepție (Mihail monahul), toți colaboratorii lui Pîrvu Mutu de la Filipeștii de Pădure (1692), „manifestul“ prin excelență al acestei „școli“, vor fi angajați în elaborarea *stilului brâncovenesc* de la Hurezi : Stan și Neagoe la biserica mare (1694), Marin la paraclis (1696/97) iar Nicola la bolniță (1699). Însuși Pîrvu va lucra pentru Brâncoveanu la Mamu (1700) și Sf. Gheorghe Nou din București

---

[7] τὰ νοετά în traducerea aceluiași mitropolit, *ibidem*, p. 74 și *passim*.

[8] Ctitor și restaurator la Mărcuța, schitul Sf. Ioan de la Cozia, schitul Cetățuia și biserica Sf. Gheorghe din Rîmnicu Vîlcea, mitropolia și biserica sfinților Athanasie și Chiril din Tîrgoviște.

[9] Ctitor al mănăstirii Tuturor Sfinților din București (1712—1715), cel mai important editor și tipograf al epocii, el însuși pictor, gravor și decorator. Despre activitatea și concepțiile artistice ale lui Antim Ivireanul : Daniel Barbu, *Retorică și iconografie : două icoane de la mitropolitul Antim Ivireanul*, în *GB*, XLVII/5, 1988.

[10] A fost nu numai un remarcabil promotor al activității literare (traduceri, copii, manuscrise ilustrate) dar și ctitorul schiturilor Dobrușa (1702) și Iezerul (1719).

[11] Traducător, editor și poligraf ; ctitor al schitului Bontești.

[12] A fost ispravnic la Hurezi (biserica mare, paraclis, bolniță, Sf. Ștefan) și Dintr-un lemn ; ctitor la Hurezi (trapeza, Sfinții Apostoli), Cozia (un paraclis în incintă), Polovragi și Putineiu ; al unei biserici din Craiova și al celor din Runcu, Români (Sfinții Îngeri, 1700) și Șirineasa. Despre Ioan și ctitoriile sale : T. G. Bulat, *Ioan arhimandritul întîiul egumen al mănăstirii Hurezi*, în *MO*, XVIII/5—6, 1966, p. 432—448 ; Dumitru Bălașa, *Constantin Brâncoveanu voievod și Ioan arhimandritul. Un manuscris inedit al lui Ioan, egumenul mănăstirii Hurez*, în *MO*, XXV/11—12, 1973, p. 993—1001.

[13] Acestei școli îi aparțin decorațiile următoarelor monumente : Mogoșoaia (1688/90 ; zugravi : Constantinos, Lambru, Radu, Fota, Tudor), biserica mare de la Hurezi (1694 ; Constantinos, Ioan, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim), Tîrnăvița (1694 ; Andrei și Neagoe), paraclisul Hurezilor (1696/97 ; Preda și Marin), paraclisul Curții din Tîrgoviște (1698 ; Constantinos, Ioan, Stan, Ioachim), bolnița Hurezilor (1699 ; Preda, Nicola, Ianache, Efrem), schitul Sfinții Apostoli — Hurezi (1700 ; Iosif), schitul Sf. Ștefan-Hurezi (1703 ; Andrei, Istrate, Hranite), Polovragi (1703 ; Andrei, Istrate, Hranite, Simion), Baia de Aramă (1703 ; Negoe), biserica mare a Coziei (1705/07 ; Andrei, Preda, Ianache, Gheorghe), Surpatele (1706/07 ; Andrei, Iosif, Hranite, Gheorghe, Ștefan), bolnița Bistriței (1709/10 ; Istrate și Gheorghe), Govora (1711 ; Iosif, Hranite, Ștefan, Theodosie) și Păpușa (1712 ; Iosif, Hranite, Theodosie), adică 15 monumente zugrăvite în vremea lui Brâncoveanu de către 22 de artiști.

[14] Cf. Teodora Voinescu, *Zugravul Pîrvul Mutul și școala sa*, în *SCIA*, II/3—4, 1955, p. 133—157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(1707). Zugravul Pîrvu Mutu nu a fost un şef de şcoală, ci o personalitate puternică dar izolată, care a rămas în afara curentului artistic oficial al epocii. Purtător al unui spirit mai conservator şi al unui meşteşug mai imun faţă de inovaţiile cretano-athonite decît cele care au prezidat la apariţia şcolii de la Hurezi, Pîrvu a dovedit în schimb — poate tocmai pentru că nu a acceptat niciodată să se supună rigorilor totalizante şi normative ale unei şcoli — o conştiinţă artistică vie, o înţelegere nouă şi superioară a rostului şi demnităţii profesiei sale[15], dobîndite, după toate aparenţele, în mediul cultural care a înflorit în jurul spătarului Mihai Cantacuzino[16].

Stilul brâncovenesc s-a născut deci la Hurezi — care i-a fost modelul exemplar — din îndemnul lui Brâncoveanu şi prin întîlnirea lui Constantinos — care i-a stabilit principiile tehnice[17] — cu arhimandritul Ioan, responsabil de structura şi orientarea ideologică a programului iconografic[18]. Aceşti trei factori (domnul, egumenul, pictorul) care au concurat la formarea stilului au acţionat însă pe nivele de iniţiativă diferite.

Opţiunea principelui întemeietor nu privea decît arhitectura ansamblului: ştim că Brâncoveanu, după ce hotăra să înalţe o ctitorie, obişnuia să lase meşterilor „izvod şi măsură"[19], dar nu avem nici o informaţie despre gusturile sale în materie de pictură. După cum a arătat Ernst Gombrich pentru începuturile Renaşterii italiene în studiul său despre evoluţia mentalităţii primilor mecenaţi din familia Medici, arhitectura a fost întîia artă care a stîrnit interesul *personal* şi *privat* al ctitorilor şi patronilor culturii, ce se mîndreau să poată vorbi despre ea în cunoştinţă de cauză şi să-i îndrume pe constructori asemeni unor cunoscători avizaţi. Un fenomen analog are loc în Ţara Românească numai în ultima parte a secolului XVII: cei dintîi artişti care cîştigă, cu acest titlu, stima întemeietorilor sînt constructorii de biserici. Dovada: portretelor acestor „arhitecţi" incluse în decorul pictat de la Băjeşti (1669: Dragomir zidarul)[20] şi din pridvorul bisericii mari a Hurezilor: Manea vătaful de zidari (arhitectul şef, am spune astăzi), Vucaşin Caragea pietrarul şi Istrate lemnarul[21], primele — şi pentru aproape un veac singurele — efigii de artişti zugrăvite în acelaşi şir cu un mare boier (Cernica Ştirbei). Domeniul în care se exercita deci competenţa ctitorului era exclusiv cel al alegerii tipului şi dimensiunilor lăcaşului, eventual şi a facturii decoraţiei exterioare a acestuia.

Dacă organizarea spaţiului era datoria ctitorului, textul figurativ care urma să fie *scris* în acest spaţiu era apanajul clerului, chemat să stabilească ordonanţa programului iconografic (selectarea, distribuţia şi sensul scenelor)[22]. Este semni-

---

[15] V. studiul meu *Arta brâncovenească: semnele timpului şi structurile spaţiului*, sub tipar în volumul omagial *Constantin Brâncoveanu* editat de Institutul „Nicolae Iorga".

[16] Mihai Cantacuzino a fost ctitor la 6 din cele 16 monumente care-i sînt atribuite, pe bază documentară sau prin tradiţie, lui Pîrvu Mutu: Mărgineni (1687), Filipeştii de Pădure (1692), Sinaia (1695/96), Adormirea din Rîmnicu Sărat (1697), Fundenii Doamnei (1699) şi Colţea (1700). Să notăm, pe de altă parte, că şi zugravii şcolii de la Hurezi au lucrat pentru Cantacuzini (Cozia, Bistriţa, etc.).

[17] Principii deja enunţate la Biserica Doamnei din Bucureşti (1683): I. D. Ştefănescu, *L'église Doamnei (de la Princesse) à Bucureşti*, în *BCMI*, XXXVI, 1943, p. 7—35 şi Corina Popa, *Constantinos şi Ioan — autorii ansamblului de pictură de la biserica Doamnei — Bucureşti*, în *RMMMIA*, 1976, nr. 2, p. 33—46.

[18] V. *op. cit.*, *supra* n. 5.

[19] Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu Basarab voievod*, ed. Aurora Ilieş, Bucureşti 1970, p. 229. La 18 martie 1689 Mihai Cantacuzino dă şi el „izvod" lui Alecsea Rusul pentru biserica de lemn din Stîlpu: Nicolae Stoicescu, Liana Dumitrescu, *Cum se construiau bisericile în Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *SCIA*, XV/1, 1968, doc. I, p. 84.

[20] Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Bucureşti 1980, fig. 49.

[21] Vasile Drăguţ, *Arta brâncovenească*, Bucureşti 1971, fig. 101.

[22] V. demonstraţia în *op. cit.*, *supra* n. 5 şi 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ficativ în această privință faptul că prima mențiune despre o intenționalitate *estetică* a picturii emană tocmai de la un prelat. Ioan arhimandritul declară, în pisania trapezei Hurezilor, că zugrăveala acesteia este *„întru neuitare* făcută"[23]. Nu este vorba aici despre „pomenire", deci despre o semnificație comemorativ-liturgică a actului de întemeiere, cu un sens tradițional *vertical*. Decorul trapezei are, în intenția egumenului fondator, o direcție *orizontală*: el se adresează memoriei oamenilor, este o „ne-uitare", un adevăr (ἀ λήθεια) propus semenilor și menit să perpetueze, prin intermediul valorilor formale, gîndul celui care l-a conceput.

Ce mai rămîne însă în seama artiștilor, supuși acestei îndrumări sistematice din partea clerului? Expresia plastică în primul rînd, unde controlul ecclesiatic nu funcționa atîta timp cît erau respectate normele generale ale tradiției post-bizantine. Apoi, prin intermediul caietelor de modele, micro-sistemele iconografice, adică modalitatea de redactare a fiecărei scene în parte. Contribuția majoră a lui Constantinos și a echipei sale a fost, de bună seamă, tocmai această tipizare iconografică care a asigurat stilului brâncovenesc o infrastructură solidă și, mai ales, unitară[24]. Cu alte cuvinte, dacă sintaxa stilului este opera teologilor, morfologia acestuia aparține artiștilor. Condiția lor subordonată este confirmată și de faptul că se va scurge aproape o jumătate de veac pînă cînd o intenție *estetică*, ca aceea care-l călăuzise pe egumenul Ioan, să intre în calculele pictorilor, sau cel puțin să fie socotită de ei ca atare. „Noi vom muri iar lucrul va rămîne în veci" scriu, în 1749, zugravii Iancu, Ioan, Iane, Ion și Matei în pisania bisericii din Șomănești[25], ctitorie tot a unui stareț hurezean, Dionisie Bălăcescu, ceea ce nu este lipsit de tîlc pentru dăinuirea nu numai a tiparelor stilistice, dar și a spiritului școlii de la Hurezi, atît de puternic pătruns de gîndirea arhimandritului Ioan.

Modelul stilistic creat la Hurezi sub patronajul lui Brâncoveanu, îndrumarea clerului și măiestria unui grup de artiști condus de Constantinos, a fost sortit unei îndelungate cariere. Ctitorii veacului al XVIII-lea s-au străduit, potrivit cu mijloacele fiecăruia, fie să-l depășească (este cazul ambițiosului proiect al lui Nicolae și Constantin Mavrocordat de la Văcărești[26]) fie doar să-l copieze, cu mai multă sau mai puțină îndemînare și în diverse grade de fidelitate. Dacă marii boieri și prelații își puteau permite luxul unor replici elegante ale formelor arhitecturale de la Hurezi (biserica Crețulescu din București, 1722, sau cea a schitului Balamuci, 1752), majoritatea fondatorilor a trebuit să se mulțumească cu imitarea programului iconografic al bisericii mari a așezămîntului brâncovenesc[27].

Cele mai multe biserici înălțate după 1714 și pînă în primele două decenii ale secolului XIX și-au orientat decorația arhitecturală și decorul mural după normele formulate la Hurezi. Ordonanța iconografică și trăsăturile stilistice ale frescelor bisericii mari de acolo s-au transformat oarecum în reperele canonice ale unei *normalități* în conformitate cu care vor fi judecate atît valoarea oricărei

---

[23] Nicolae Iorga, *op. cit.*, nr. 386 p. 183 (sublinierea îmi aparține).

[24] Despre tiparele stilistice ale operei lui Constantinos, v. Corina Popa, *op. cit. supra* n. 17 și *Eadem*, *Pictura bisericii mănăstirii Hurezi — realitate artistică și culturală a veacului al XVII-lea*, în *SCIA*, XXXIII, 1986, p. 13—30. Cf. Teodora Voinescu, *Școala de pictură de la Hurezi*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București 1961, p. 573—587.

[25] Teodora Voinescu, Petre Oprea, *Meșteri locali în pictura feudală din regiunea Craiova*, în *SCIA*, I/1—2, 1954, p. 217.

[26] Se poate presupune că Nicolae Mavrocordat a vizat, prin amploarea programului constructiv și cultural de la Văcărești, un model încă și mai celebru decît Hurezii: mănăstirea constantinopolitană a Pantocratorului, ctitorie a Comnenilor, al cărei *typikon*, în redacție originală, se afla printre manuscrisele sale prețioase, fiind chiar copiat din porunca domnului: Paul Gautier, *Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator*, în *REB* 32, 1974, p. 6—7.

[27] Astfel, Dionisie Bălăcescu, egumenul Hurezilor, recomandă *expressis verbis* zugravilor angajați de el la Șomănești (1749) și Baia de Fier (1752) să se inspire după pictura bisericii mari de la Hurezi: Teodora Voinescu, în *Istoria Artelor Plastice în România*, II, București 1970, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întreprinderi artistice cît şi validitatea ei din punctul de vedere al tradiţiei postbizantine şi ortodoxe. Această serializare a artei Hurezilor s-a străduit nu numai să mascheze inovaţiile occidentalizante dar şi să creeze, printr-un orizont vizual invariabil, iluzia imunităţii contra schimbărilor bruşte prin care trecea mentalitatea colectivă a românilor din veacul XVIII.

Pentru prima dată în vechea artă muntenească, un prototip artistic este reprodus în mod nemăsurat, uneori cu abilitate, de cele mai multe ori cu uscăciune şi fără inventivitate, în sute şi sute de exemplare. Ctitoria încetează astfel de a mai fi un *unicum*, o creaţie irepetabilă, mîndră de individualitatea — dacă nu, în cazurile fericite, de originalitatea — ei. Dimpotrivă, criteriul întemeierii devine acum asemănarea. Asemănare virtuală, niciodată atinsă, cu Hurezii, asemănare reală, cerută de ctitori şi căutată de artişti[28], între o biserică şi alta, din ce în ce mai aidoma pe măsură ce ne apropiem de cel de-al XIX-lea veac. Această înlănţuire a eforturilor constructive, acest triumf al serialităţii asigurat de difuzarea modelului hurezean tinde să şteargă accidentul şi noutatea şi să înlăture astfel din conştiinţa colectivă orice formă de tensiune sau de conflict.

Cu scopul de a studia pe baze mai sigure această mentalitate totalizatoare şi pentru a stabili cine i-au fost purtătorii, am recurs la o analiză cantitativă a ctitoriilor după criteriul originii sociale a întemeietorilor lor. Am avut în vedere numai bisericile (nu şi palatele, conacele, podurile, etc.) pentru că ele, prin caracterul eminamente public al destinaţiei lor, pot da seamă despre vocaţia socială a categoriilor de fondatori luate în consideraţie. Am exclus bisericile de lemn, totuşi destul de numeroase, socotind însă că în cazul lor, din pricina caracterului perisabil al materialului, această vocaţie nu este pe deplin exprimată. Am lăsat de o parte şi şantierele de renovare, restaurare, împodobire cu fresce precum şi adăugirile (pridvoare, ancadramente), deoarece numărul cît de cît exact al acestora este practic imposibil de precizat pentru secolul XVIII. Nu am luat deci în calcul decît bisericile nou zidite sau cele reconstruite „de iznoavă". Pentru a pune mai bine în evidenţă transformările petrecute în veacul XVIII, am întocmit un tablou comparativ pe trei paliere cronologice: secolul XVII (1601—1687), domnia lui Brâncoveanu (1688—1714) şi secolul XVIII (1715—1820). Cele patru nivele sociale luate în discuţie sînt: *domnia* (principele şi membrii familiei sale), *marea boierime* (marii dregători ai statului, funcţionarii Curţii şi vechile spiţe boiereşti chiar dacă, la un moment dat, nu mai fac parte din protipendadă), *clerul* (ierarhia şi clerul monastic) şi *păturile mijlocii* (mica boierime de ţară, negustorii — căftăniţi sau nu, meşteşugarii, vătafii de plai, clerul de mir, intelectualii — logofeţi şi dieci, ţărănimea, etc.).

În actualul stadiu al cunoştinţelor despre arta muntenească a secolului XVIII o analiză cantitativă de acest fel poate părea pripită dacă nu şi riscantă. Cu toate acestea, am socotit oportun să valorific fără întîrziere informaţiile adunate în decursul timpului din instrumentele de lucru care mi-au stat la dispoziţie (repertorii, culegeri de inscripţii), din articolele risipite în reviste şi din studiul direct al unora din monumentele înregistrate. Sistematizarea datelor astfel obţinute mi-a format convingerea — care nădăjduiesc că nu va fi calificată drept optimism exagerat — că publicarea dosarelor de monument ale fostei Direcţii a Monumentelor Istorice, eveniment pe care îmi permit să nu-l atribui viitorului previzibil, dar care ar fi singura bază cu adevărat solidă pentru o asemenea întreprindere, nu va modifica decît pe alocuri şi nesubstanţial cifrele şi procentele prezentate aici, confirmîndu-le în ansamblul lor.

ctitori	1601—1687		1688—1714		1715—1820	
domnia	47	16%	18	13%	13	1%
marea boierime	138	48%	50	35%	248	22%
clerul	50	17%	35	25%	159	14%
păturile mijlocii	53	19%	41	27%	704	63%
total monumente	288		144		1108	

[28] V. mărturiile culese de Nicolae Stoicescu şi Liana Dumitrescu, *op. cit.*, mai ales doc. II, p. 84 şi doc. IV, p. 85 şi de aceeaşi autori în *Cum se zugrăveau bisericile în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *MO*, XIX/5—6, 1967, doc. IV, p. 420—421.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iată şi un al doilea tabel, în care ctitoriile sînt repartizate în funcţie de mediul în care au fost construite: urban sau rural. Se înţeleege că şi acste cifre şi procente nu au caracterul definitiv pe care numai o informaţie exhaustivă, imposibilă în momentul de faţă, l-ar putea conferi.

mediu	1601—1687		1688—1714		1715—1820	
rural	222	77%	112	78%	908	82%
urban	66	23%	32	22%	200	18%
total monumente	288		144		1108	

Cinci observaţii se impun imediat:

1. În „veacul fanariot", domnia încetează practic să mai participe la efortul constructiv al ţării. Iar o domnie care nu mai zideşte biserici, îşi pierde natura harismatică pentru a deveni o *Beamtenherrschaft*, o domnie de caracter funcţionăresc. O autoritate supremă care nu mai lasă în pămîntul ce-i este încredinţat spre guvernare urmele vocaţiei sale comunitare şi ale speranţei în viaţa viitoare, rămîne străină nu numai prin sînge, dar şi ca mentalitate.

2. Ponderea clerului creşte de la 17% în veacul XVII la 25% în intervalul 1688—1714, pentru a scade din nou la 14% în secolul XVIII, ceea ce confirmă, dacă mai era nevoie, rolul sporit al prelaţilor în timpul domniei lui Brâncoveanu: ei construiesc de două ori mai multe biserici decît domnul. Aproape un sfert din ctitoriile clericale aparţin arhimandritului Ioan de la Hurezi (care deţine 6% din totalul monumentelor).

3. În secolul XVIII se ctitoreşte în oraşe mai puţin decît înainte, ceea ce indică o anumită influenţă a claselor rurale în perpetuarea modelului artistic brâncovenesc.

4. Importanţa clasei politice tradiţionale (marii proprietari funciari cărora le revin de fapt, dacă nu şi de drept, înaltele dregătorii ale statului) se află într-un continuu declin: în veacul XVII ea ctitorea aproape jumătate din numărul total al bisericilor, spre 1800 însă, mai puţin decît un sfert.

5. Starea a treia devine principala fondatoare a veacului fanariot: în 105 ani ea construieşte 704 biserici faţă de 432 zidite de întreaga societate în precedenţii 115 ani, sau de şapte ori mai mult decît întemeiase ea însăşi în acelaşi răstimp. Ceea ce înseamnă că modelul hurezean nu a fost numai autoritar dar şi extrem de productiv şi că sarcina difuzării lui a fost asumată de clasele mijlocii.

E totuşi locul să remarcăm că starea a treia nu este un grup social omogen nici în ceea ce priveşte averea şi nici raporturile cu puterea. Ar fi important de ştiut, de exemplu, cîte monumente au fost înălţate de mica boierime, cîte de negustori şi care a fost ponderea reală a ţărănimii. Această problemă nu va putea fi rezolvată decît în urma unor analize aprofundate, efectuate pe fiecare monument în parte şi, apoi, pe fiecare regiune a Ţării Româneşti. Un astfel de studiu, întreprins deocamdată numai pentru judeţul Vîlcea, a arătat astfel că peste 100 din cele 140 de biserici ctitorite sau refăcute în intervalul 1750—1800, sînt opera preoţilor şi „megieşilor", adică a ţăranilor[29].

Dar folosul acestei operaţii de nuanţare a compoziţiei sociale a stării a treia este, în cele din urmă, foarte limitat. Căci bisericile ridicate de un singur individ ori de un grup social unitar nu sînt numeroase. În cea mai mare parte a cazurilor avem de-a face cu o *asociaţie* de persoane cu origini destul de diferite, reunite temporar în vederea unui act de întemeiere anume (boiernaşul locului, stareţul unei mănăstiri aflate în vecinătate, preotul satului, ţăranii, un negustor bogat care vrea să-şi despovăreze conştiinţa, chiar şi o familie de ţigani[30]!). Prin aceasta, ctitorirea unei biserici devine, în secolul XVIII, principala formă de *solidaritate* socială, dar o solidaritate de recuperare, care priveşte spre trecut şi este bîntuită de nostalgia tradiţiei medievale.

Să reţinem deci din această rapidă analiză că, dacă indicele de „ruralizare" nu este foarte elocvent, în schimb cel de „democratizare" este impunător şi so-

---

[29] Constantin Bălan, *Ctitori şi societate în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Date noi privind monumentele din partea de vest a Ţării Româneşti*, în *Arta românească în „Secolul Luminilor"*, Bucureşti 1984 (multigrafiat), p. 156.

[30] La Măldăreşti în 1794, *ibidem*, p. 150—151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lid. Ceea ce înseamnă că promotoarea normalității și a modelului hurezean a fost starea a treia. Consecința majoră a acestui fapt a fost compartimentarea socială a artei și scindarea orizontului vizual al societății muntenești.

„Frumusețea" fusese, în vechea artă românească, o categorie a inteligibilului și nu una estetică. „A înfrumuseța" o biserică[31] era tot una cu a o *scrie*, cu a o împodobi, adică, cu fresce. La jumătatea secolului XVIII, clasa politică, atunci cînd își descrie ctitoriile, începe să dubleze acest termen cu un altul, menit să evoce exclusiv valorile sensibile: complexul monastic-rezidențial-ctitoricesc de la Pantelimon se înfățișează astfel contemporanilor ca fiind dăruit nu numai cu „frumusețe" (în sensul tradițional) dar și cu εὐτεχνία (înfățișare artistică)[32]. Pe măsură ce se apropie al XIX-lea veac, ctitoria aristocratică — mai des reședință și tot mai rar biserică — încetează de a mai fi un instrument de descifrare a ierarhiilor suprafirești pentru a se dedica înțelesurilor firii. De aceea, protipendada va fi, treptat dar ireversibil, cîștigată de pictura europeană și arhitectura neoclasică, care vor forma, împreună, „arta cultă" a epocii moderne, o artă nu numai ruptă de tradiția post-bizantină de factură brâncovenească dar și opusă acesteia.

Prin urmare, supraviețuirea, de-a lungul secolului XVIII și pînă spre jumătatea veacului trecut, a modelului stilistic brâncovenesc poate fi caracterizată drept un fenomen de „artă populară"[33], drept o *gesunkene Kultur*. Acest proces de coborîre și difuzare a formelor de la nivelul aulic la cel popular nu a fost însă lipsit de tensiuni. Explozia erminiilor care a avut loc la sfîrșitul secolului XVIII[34] este semnul dorinței de a formaliza și regulariza ceea ce fusese pînă atunci doar o *experiență* a normalității. Caietele de modele ale epocii brâncovenești erau simple exerciții disparate de morfologie, erminiile tîrzii sînt ample studii sistematice de sintaxă al căror scop nemărturisit este acela de a înlătura îndrumarea teologică. Profesiune urbană, zugrăvirea ajunge o îndeletnicire ca oricare alta; înarmați cu aceste îndreptare complete, pictorii își administrează singuri meșteșugul. Consecințele sînt dintre cele mai grave. Mai întîi, eliminarea intercesiunii ecclesiastice îi lasă pe artiști față în față cu ctitorii. Or, aceștia nu mai sînt dispuși să-i trateze altfel decît ca pe niște simpli meșteșugari, o dată ce nu se mai bucură de prestigiul Bisericii: apare acum lucrul „cu probă", pictura religioasă se transformă într-o marfă oarecare[35]. În al doilea rînd, generalizarea erminiilor și formarea unor ateliere, organizate manufacturier, la București, Rîmnicu Vîlcea ori Cîmpulung, va impune picturii muntenești de la cumpăna veacurilor XVIII și XIX, o expresie invariabil academistă, formulă a cărei uscăciune va produce o polarizare și, în cele din urmă, o dizolvare a artei populare, fenomen care corespunde și unei reașezări sociale. Asizele superioare ale stării a treia vor fi absorbite de clasa politică și vor participa la valorile artistice „culte" ale acesteia, atitudine imitată curînd și de straturile intermediare. Păturile inferioare și lumea satului vor continua să trăiască într-un orizont vizual tradițional, populat de replici și interpretări ale ilustrului model brâncovenesc. Prin ruralizare, acest univers figurativ se va folcloriza, dînd naștere în final „artei țărănești", adică unei expresii artistice specifice și ermetice care, ase-

---

[31] E. g. pisaniile monumentelor complexului hurezean: Nicolae Iorga, *op. cit.*, nr. 389, p. 184; nr. 394, p. 185; nr. 395, p. 185; nr. 405, p. 192.

[32] *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București 1965, p. 618.

[33] Teodora Voinescu, *Sur la notion „d'art populaire" dans l'art roumain de la fin du Moyen Age*, în *RRHA*, IX/2, 1972, mai ales p. 224—228 și *Eadem, Contribuții la o istorie a artei păturilor mijlocii: ctitorii de vătafi de plai din Țara Românească*, în *SCIA*, XX/2, 1973, p. 297—320.

[34] Lista la Nicolae Stoicescu, Liana Dumitrescu, *Cum se zugrăveau bisericile*, p. 410.

[35] V. Procesul dintre pitarul Constantin Nenciulescu și zugravii Silvestru monahul și Constantin care nu au lucrat la Văcărești pe Răstoacă „întocmai după pruba ce le-au arătat"; boierii care cercetează cazul confirmă că zugrăveala este „mult mai jos decît proba ce-au fost întocmit": V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, III, București 1893, p. 601—603.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meni unui lucru străin și ciudat, va fi *descoperită* de elite și erudiți în a doua jumătate a secolului trecut.

Această obstinație de a păstra și perpetua, fie și numai în intenție, formele artistice brâncovenești merge mînă în mînă cu refuzul „Evropei", al valorilor moderne și occidentale, cu închiderea în sine a satului și cu atașamentul față de o ortodoxie populară. La 1814, pentru dascălul Ion Dobrescu din mahalaua Batiștei, meșteșugar „ce se hrănea cu munca mîinilor", a înveli casele cu fier și nu cu lemn ca pînă atunci, echivala cu lepădarea portului tradițional și adoptarea costumului apusean, figura pe aceeași listă de erori moderne și aberații ale prezentului cu umerii goi ai doamnelor din societate și lecturile din Voltaire[36].

[36] *Cronica meșteșugarului Ion Dobrescu*, ed. Ilie Corfus, în *SAI*, VIII, 1966, p. 341.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STATUTUL SOCIAL-ECONOMIC AL CNEZILOR DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XIV—XV (II)

DE

IOAN AUREL POP

IV.1. *Exemplul cnezatului Văii Neagovei (Neagului)*

Lucrările istorice de sinteză referitoare la Maramureș au relevat pregnant individualitatea acestei „țări" românești medievale în cadrul regatului Ungariei, precum și puternicele sale structuri social-economice și politice, identice sau similare cu cele tradiționale și generale românești [1]. Între instituțiile care au conferit specificitatea și personalitatea marcantă a acestei structuri, cnezatul ocupă un loc central și pentru Maramureș. Caracterizarea generală și încadrarea instituției cneziale și a clasei cneziale românești maramureșene în evoluția generală a societății românești în veacul XIV s-a făcut într-o amplă monografie, valorificînd deopotrivă izvoarele arheologice, documentare și narative [2]. În pofida unor opinii exprimate în istoriografie [3], dar și în acord cu alte concluzii formulate [4], încheierea principală la care ajunge istoricul Radu Popa privește cnezul din interiorul societății maramureșene ca un *stăpîn feudal de tip prestatal*, considerînd că încetarea acestei calități se produce în momentul întăririi sale cu diplomă regală de înnobilare sau de confirmare ca stăpîn cu drept cnezial (aceasta din perspectivă exterioară, ilustrată prin documente emise de cancelarie) [5]. Această caracterizare, potrivită, în general, pentru veacurile XIV—XV și altor zone ale spațiului românesc [6], nu a fost unanim acceptată în istoriografie poate și datorită unei documentații și argumentații lacunare, parțiale. Pentru formularea unor concluzii ferme și convingătoare, credem că mai sînt necesare unele analize lo-

---

[1] Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940 ; idem, *Le Maramureș* Sibiu, 1944 ; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, (cu bibliografia cvasicompletă).

[2] R. Popa, *op. cit.*, passim.

[3] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în vol. *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 180—206 ; D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 347 și urm. ; Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului...*, p. 37 ; P. Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, în *SAI*, X, 1967, p. 27—61 etc.

[4] I. Mihaly, *Diplome maramureșene din secolul XIV—XV*, Sighet, 1900, p. 7, nota 1 ; D. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 144 ; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova, Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 66—69 ; A. Oțetea, *La formation des États féodeaux roumains*, în *NEH*, III, 1965, p. 89 ; M. Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în „Studii", XIX, 1966, nr. 4, p. 770—778 ; idem, *Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania* în vol. *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 213—231 ; R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 32—33 ; Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în *RdI*, tom. 34, 1981, nr. 11, p. 2097—2101, etc.

[5] R. Popa, *Țara Maramureșului...*, p. 180.

[6] Ne referim mai ales la studiile privind Banatul, Țara Hațegului, Crișana, elaborate de M. Holban, R. Popa, A. A. Rusu, I. Drăgan, Ioan A. Pop ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cale, amănunțite, de adîncime, în așa fel ca, spre final, coroborarea acestor date să permită relevanța necesară. O asemenea intreprindere restrînsă ca spațiu și clar circumscrisă temporal ne-a fost sugerată de un amplu document în limba latină publicat încă la 1900 [7], dar insuficient integrat circuitului istoriografic. Documentul, dat la 14 noiembrie 1412 la Vișegrad, este emis de comitele Symon, fiul lui Nicolae de Rozgon, *iudex curie* și conține amintite, regestate sau transcrise integral alte cîteva documente, cel mai vechi fiind din 1350.

În cuprinsul acestui izvor se relatează că la 22 martie 1412, la Cașovia, pe cînd regele, judele curții și nobilii regatului stăteau la scaun de judecată spre a face dreptate, s-au înfățișat înaintea acestei adunări Șandor (ori Sandrin), fiul lui Baliță de Bilca [8] și Petru, fiul lui Ștefan de Bilca împotriva lui Petru și Ilie, fiii lui Nicolae, fiul lui Stanislau de Domnești *(Urmezew)* [9]. Cei dintîi arată că acești Petru și Ilie tulburau mult cnezatul lor din posesiunile Lipceni și Herinceni sau Hornești *(kenezyatum ipsorum in possessionibus Lypche et Haryncha, aliter Zeleumezew)* [10], pe care predecesorii lor, ai reclamanților și, prin urmare, ei înșiși îl aveau conferit ca donație din partea răposatului rege Ludovic de Anjou. Ba, mai mult, cei din Domnești i-au exclus pe bilceni din cnezatul lor, nepermițîndu-le să perceapă *venitul* acestui cnezat, spre foarte marea prejudiciere a reclamanților. Să observăm deocamdată că pricina dintre cele două familii de feudali privește dreptul de stăpînire asupra unui cnezat format din două sate și că această stăpînire presupunea perceperea unui venit *(redditus)* în favoarea proprietarilor. Sandrin și Petru de Bilca precizează că amintita uzurpare s-a petrecut în ciuda faptului că ei au dat și au plătit din cnezatul respectivelor sate pînă la vremurile acelea 20 de oi sau vieri drept cens al maiestății regale și că din aceste sate, cînd venea chemarea generală la oaste a tuturor *nobililor* acelei țări (a Maramureșului), ei serveau cu o lance în expedițiile armatei regale. Se mai subliniază că iobagii locuitori ai celor două sate au obișnuit, în chip pașnic pînă atunci, să presteze totdeauna censurile și formele de dări împreună cu alte venituri.

Spre dovedirea celor afirmate, adică a faptului că ei dețin de drept pomentul cnezat, Sandrin și Petru de Bilca au arătat o scrisoare privilegială a regelui Ludovic din 10 octombrie 1365, care transcria și confirma o altă scrisoare a sa, emisă la Buda, în 1 aprilie 1350. Se proba astfel că regele Ludovic, cel „de înțeleaptă guvernare", conferise la 1350 lui Sărăcin, Valentin, Nicolae și Luca, fiii voievodului Crăciun de Bilca — *credincioșii săi români* — *două sate românești* ale sale numite Lipceni și Herinceni, spre a le crește numărul locuitorilor și a le face starea mai îmbelșugată. Documentul mai adaugă că dăruirea cnezatului respectiv s-a făcut în chip veșnic și că tuturor oamenilor de rînd și românilor din zisele sate, adunați acum sau care se vor aduna *(universis populis et Olahis ad dictas villas congregatis et congregandis)*, li s-a cerut cu tărie să-i primească pe pomeniții Sărăcin, Nicolae, Valentin și Luca drept cnezi și stăpîni (domni) sau mai mari ai lor *(tamquam kenezios et seniores ipsorum)* [11]. Porunca îi privea deopotrivă și pe succesorii obștii românilor adunați la 1350, în sensul că atît cei de atunci cît și cei ce vor urma trebuiau să-i păstreze în chip pașnic pe noii cnezi și pe moștenitorii lor, să-i asculte și să li se supună întocmai ca și celorlalți cnezi, dinainte *(ipsos eorum successsores inter ipsos pacifice conservare ac ipsis et eorum posteritatibus tamquam kenezios aliis keneziis obedire deberent et obtemperare)*.

Adunarea nobililor regatului prezidată de regele Sigismund, a putut astfel constata veridicitatea faptelor relatate prin autenticitatea celor două documente emise de regele Ludovic I, cu 62 și, respectiv, 47 de ani în urmă. Auzind acestea, Petru și Ilie din Domnești s-au ridicat spunînd, dimpotrivă că, deși pomeniții Sandrin și Petru deținuseră și ocupaseră posesiunile Lipceni și Herinceni cu cnezatul lor, totuși regele Sigismund le-a conferit lor și fraților lor pe veci nu numai

[7] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 185—189, nr. 105. Referiri mai ample la acest document a făcut D. C. Arion, *op. cit.*, p. 120—122.

[8] Sat pe valea Birjavei, la nord-vest de Hust.

[9] Sat pe cursul inferior al Talaborului, lîngă Teceu.

[10] Sate situate pe valea Neagovei.

[11] Bartal A., *Magyarországi latinság szótára*, Budapesta, 1901, p. 606 *(senior seu dominus)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cnezatul, ci şi stăpînirea cea adevărată a sus ziselor posesiuni *(non solum keneziatum sed et verum dominium predictarum possessionum)*. Pentru a-şi proba afirmaţiile, feudalii români din Domneşti au arătat o scrisoare privilegială a regelui Sigismund, emisă la 10 octombrie 1409, care conţinea transcrise şi confirmate alte două scrisori, una tot a regelui şi cealaltă a conventului din Lelez. Cea dintîi, a regelui, dată la Bratislava în 19 aprilie 1404, făcea cunoscut că suveranul, apreciind credinţa şi serviciile supuselor merite ale lui Ioan, fiul lui Ştefan, românul din Domneşti, între celelalte donaţii ale sale, dăruia acestui Ioan şi, prin el, lui Nicolae şi Dionisie, fraţi de sînge, şi lui Nicolae şi Stanislau, fiii lui Stanislau, fraţi copărtaşi şi tuturor moştenitorilor şi urmaşilor lor posesiunile Lipceni şi Herinceni. Cealaltă scrisoare transcrisă şi confirmată la 10 octombrie 1409, emisă de conventul din Lelez la 17 aprilie 1405, vestea că omul de mărturie al regelui şi cu cel al conventului, în 3 aprilie 1405, la faţa locului, adică în posesiunile Lipceni şi Herinceni, în prezenţa tuturor vecinilor şi megieşilor acestora, au întrodus pe numiţii Ioan, Nicolae, Dionisie, alt Nicolae şi Stanislau în stăpînirea respectivelor sate, fără să apară împotrivitori în timpul legal prevăzut. După aceasta, cele două părţi au declarat că nu mai pot arăta, atunci sau în viitor, alte mărturii documentare care să le susţină cauza. În continuare, documentul cadru, emis de *iudex curie* prezintă felul în care au fost cumpănite dovezile: regele dăduse într-adevăr la 1404 posesiunile despomenite feudalilor din Domneşti, care fuseseră întroduşi în mod legitim în stăpînirea acelui cnezat împreună cu venitul său *(redditusque eiusdem keneziatus)*; dar totuşi, deoarece mai întîi regele Ludovic la 1350 dăduse amintitul cnezat fiilor voievodului Crăciun şi tuturor urmaşilor lor pe veci şi îl confirmase în virtutea privilegiului său, nobilii regatului cu judele curţii şi cu regele Sigismund, stînd la judecată, redau şi înapoiază acest cnezat, împreună cu roadele şi veniturile sale *(fructusque et redditus ipsius keneziatus)*, urmaşilor acelor bilceni dăruiţi la 1350, adică lui Sandrin şi Petru şi moştenitorilor lor, ca să-l poată stăpîni în veci, după obiceiul şi tradiţia pomenitei ţări a Maramureşului *(more et consuetudine prefate terre Maramorosyensis)*. Şi iarăşi, repetînd şi întărind cele de mai sus, documentul subliniază că acel cnezat din posesiunile Lipceni şi Herinceni a fost lăsat pe veci lui Sandrin şi Petru cu ai lor, cărora li se cuvine şi moştenitorilor lor, să-l stăpînească şi să-l posede împreună cu roadele şi veniturile sale, după tradiţia şi obiceiul statornicite ale celorlalţi cnezi ai amintitei ţări a Maramureşului, totuşi fără lezarea dreptului regelui. Prin urmare, numiţii Ioan, Ştefan şi fraţii lor (nobilii din Domneşti), dăruiţi de maiestatea regească în felul arătat mai sus şi reclamaţi acum împreună cu ceilalţi, se cuvine, vinovaţi fiind de rămînerea pe nedrept în posesiunile respective, să le părăsească, spre a fi restabiliţi în stăpînirea acelui cnezat, sus-numiţii Sandrin şi Petru, cu ceilalţi fraţi ai lor şi cosîngeni *(ac in eiusdem keneziatus dominium preonominatos Sandrinum et Petrum cum ceteris eorundem fratribus et consanguineis)*. În continuare, este expusă porunca adresată conventului din Lelez pentru repunerea în stăpînire a bilcenilor, ca şi răspunsul acestei instituţii datat la 6 septembrie 1412[12], din care reiese că, fără să fie considerată valabilă şi legală împotrivirea feudalilor din Domneşti, Sandrin şi Petru au fost introduşi în *stăpînirea* cnezatului celor două sate împreună cu veniturile şi folosinţele care ţin de această stăpînire, cu *drept ereditar, după obiceiul ţării Maramureşului*. Prin urmare, la 14 noiembrie 1412, după înfăţişarea lor la curtea regală, Sandrin şi Petru au primit noul privilegiu necesar pentru dovedirea drepturilor lor.

Totuşi, în privinţa stăpînirii satelor Lipceni şi Herinceni, lucrurile au fost mai complicate decît se relatează în documentul de la 14 noiembrie 1412 şi s-au complicat şi mai mult după aceea. Ştiri în plus dezvăluie un document de hotarnicire a domeniului dolhenilor, act emis la 12 martie 1383, cînd stăpîni la Lipceni şi Herinceni apar într-adevăr bilcenii, anume Ioan şi Dragoş, fiii lui Sărăcin cu fratele acestuia din urmă, adică Valentin, fiul lui Crăciun voievodul[13]. Sărăcin şi Valentin sînt doi din cei patru fraţi dăruiţi la 1350. La 14 mai 1403, satele respective, alături de altele, sînt donate lui Ioan Românul din familia Dră-

[12] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 182—183, nr. 103.

[13] E Lukinich, L. Gáldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta, 1941, p. 308—309, nr. 274.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

goșeștilor [14], dar rămîn pentru scurtă vreme în această situație [15], pentru ca la 1404, cum s-a văzut, să intre în stăpînirea celor din Domnești, pe moment, fără nici o împotrivire. În 1412 urmează procesul între aceștia din urmă și bilceni, dobîndind cîștig de cauză, după cum se știe, urmașii voievodului Crăciun. Dar lucrurile nu au rămas tranșate în felul acesta; la 18 decembrie 1415, conventul din Lelez, la cererea judelui curții (e drept, altul decît cel din 1412), introduce fără împotrivire (? !) pe feudalii din Domnești (Nicolae, fiul lui Stanislau, cu fiii săi Petru, Ilie, Ioan și George și cu Stanislau, fiu lui Stanislau) în stăpînirea mai multor moșii, între care Domnești, Lipceni, Herinceni și altele [16].

Probabil că și datorită acestui fapt, deși nu înțelegem de ce n-au ridicat împotrivire în 1415, nobilii din neamul bilcenilor (între care și fiii lui Sandrin și Petru, protagoniștii de la 1412), au cerut și au obținut în 10 mai 1417 transcrierea documentului prezentat amănunțit mai sus, care statua dreptul lor asupra cnezatului satelor Lipceni și Herinceni.

Peste mai bine de 30 de ani, probabil la capătul altor dispute, nobilii din Domnești (Ioan, fiul lui Petru și alt Ioan, fiul lui Micu) se împăcau cu Ștefan, fiul lui Sandrin și cu alt Ștefan, fiul lui Petru (zis Bolond) de Bilca [17] și cu alți bilceni, împărțindu-și în două moșia Herinceni și părțile controversate din Lipceni (în aprilie 1449) [18]. Nu se mai pomenește nimic despre vechiul drept de cnezat, nici despre cnezatul acestor sate. Peste un an, în 30 martie 1450, după un secol de la dania făcută primilor bilceni, apare un nou competitor, anume Simion, plebanul din Hust, vicarul general al Maramureșului, care, prin porunca lui Iancu de Hunedoara guvernatorul Ungariei, este introdus, fără împotrivire (? !) de conventul din Lelez în stăpînirea unor părți din Lipceni și Herniceni, precum și a moșiei întregi Poiana Uliului *(Keselewmezew)* [19]. Dar dania s-a dovedit a fi o uzurpare, iar împotrivirea a venit mai tîrziu, temeiul său fiind, în principal, tot actul dat la Vișegrad, în 14 noiembrie 1412, al cărui conținut a fost reprodus pe larg mai sus. Într-adevăr, la 2 martie 1457, regele Ladislau V retrăgea și nimicea actul de donație făcut în favoarea plebanului din Hust și a fraților săi, motivînd că moșia donată, Poiana Uliului se afla situată între hotarele posesiunilor Lipceni, Herinceni și Iza, ținînd de cetatea regală Hust și că primele două sate fac parte din cnezatul lui Nicolae, fiul lui Petru de Bilca, care trebuia reintrodus în acea stăpînire [20]. Baza reașezării lui Nicolae de Bilca în drepturile sale strămoșești este dată de documentul emis de rege la 1412 și de un alt document, din 1409 al conventului din Lelez, cu hotărnicirea amănunțită a moșiilor Lipceni și Herinceni. Din cel dintîi act examinat la 1457 și emis cu 45 de ani în urmă de judele curții regești, se înțelegea că cnezatul ziselor posesiuni Lipceni și Herinceni, cu folosințele și pertinențele sale, sub rezerva anumitor servicii și a censului maiestății regale *(sub certis serviciis et censu regie maiestati)*, fusese disputat de răposatul Sandrin, fiul lui Baliță și de Petru, fiul lui Ștefan de Bilca, pe de o parte și de Petru și Ilie, fiii lui Nicolae, fiul lui Stanislau de Domnești, pe de altă

---

[14] Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I/1, Budapesta, 1956, p. 286, nr. 2425

[15] R. Popa, *Țara Maramureșului*..., p. 86, nota 234; C. Cihodaru, în studiul *Judecia și cnezatul în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor*, în *ASUI*, istorie, 1965, tom. XI, p. 15, afirmă fără temei că Ioan era strănepot al lui Bogdan și că urmașii voievodului Crăciun vor avea de îndeplinit de-acum față de acesta obligațiile lor în natură și militare, datorate anterior regelui.

[16] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 201—203, nr. 113.

[17] Cei doi Ștefan erau veri, fiindcă Petru, Sandrin, Ștefan și Ioan erau frați, fiii lui Ilie. Vezi trimiterile de la nota următoare.

[18] Documentul care cuprinde hotărîrea de împărțire a respectivelor proprietăți, emis pentru cele două părți implicate, datează din 9 aprilie 1449 (I. Mihaly, *op. cit.*, p. 336—337, nr. 197), iar mandatul către conventul din Lelez pentru procedura de partaj este eliberat la 14 aprilie 1449 (Arh. Nat. din Bratislava, Arh convent. Lelez, Protocol C. I., p. 605, nr. 59, copie microfoto la Arh. Stat. București, rola 25/Cehoslovacia, cadrele 190—191). Mulțumim și pe această cale colegului Adrian Andrei Rusu pentru deosebita bunăvoință.

[19] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 344—345, nr. 203.

[20] *Ibidem*, p. 399—401, nr. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte, fiind adjudecat celor dintîi. Prin urmare, Sandrin și Petru fuseseră introduși și *stăpînirea* acestui cnezat și a tuturor folosințelor sale și a celor ce țin de el *(in dominium ipsius kenesyatus ac cunctarum earum utilitatum et pertinentiarum)*. Celălalt act, al conventului, conținînd hotărnicirea și ridicarea semnelor de hotar la 1409, a dus acum, în 1457, la înțelegerea faptului că amintita posesiune Valea Uliului era între hotarele satelor Lipceni și Herinceni (care aduceau regelui și, prin urmare, cetății Hust servicii și censul) și parțial, între hotarele moșiei Iza, întemeiate de curînd și ținînd și ea tot de cetate. Prin urmare, coroborînd datele și mărturiile, regele Ladislau poruncește conventului ca, anulată fiind donația către plebanul Simion, să-și trimită omul de mărturie, care împreună cu cel regal, după rînduială, să procedeze la repunerea în stăpînirea posesiunilor Lipceni și Herinceni, cu titlul de cnezat și cu toate folosințele și pertinențele acestora a lui Nicolae, fiul lui Petru de Bilca și a fraților și moștenitorilor săi, să refacă hotărnicirea în prezența vecinilor și megieșilor, astfel ca Nicolae de Bilca și urmașii săi să stăpînească în veci des-pomenitul cnezat. În același an 1457, printr-un document emis la Viena, regele Ladislau poruncește comitelui, vicecomiților și juzilor nobililor din comitatul Maramureș să-i apere (deoarece se bucură de patronaj și tutelă speciale regale) pe Nicolae, Mihail, Ștefan și alți bilceni de diversele vexațiuni și încălcări suferite de ei în ce privește drepturile lor de proprietate, lucrurile și bunurile lor din posesiunile Lipceni, Herinceni, Berezna[21], B⁻ureni *(Ekermezew)*, Repedea *(Rypina)*, Călăceni *(Keleczen)* și Vilcele (Wyzkez), toate pe valea Neagovei (sau Neagului)[22]. În continuare, după 1457, cele cîteva documente care mai amintesc posesiunile respective, fără menținerea vechiului drept de cnezat sau a apartenenței la cetatea Hust, nu mai au prea mare relevanță pentru cele urmărite de noi[23].

La capătul enumerării acestor mărturii documentare, provenind dintr-un interval de timp de mai bine de un secol, se poate reconstitui destul de precis evoluția unui cnezat românesc din Maramureș. Situat de-a lungul unei văi (a Neagovei), ca mai toate grupările de sate maramureșene, cnezatul pomenit la 1350 avea un hotar cuprinzător, care se întindea de la nord la sud pe o lungime de circa 70 km, pînă la izvoarele Neagovei[24]. Pe suprafața aceasta se aflau încă înainte de 1350 doar două sate (românești), lucru destul de firesc pentru veacul XIV. Spre finalul secolului XIV se mai întemeiază, prin colonizare ruteană (care în acești ani începe în Maramureș) satele Berezna și Boureni. Cum s-a văzut, pe aceeași vale mai apar documentar la 1457 Repedea, Călăceni și Vîlcele.

Documentul de danie din 1350, primul care pomenește cnezatul pe valea Neagovei, prezintă o importanță deosebită, deoarece oferă cîteva prețioase indicii privind instituția cnezatului și regimul social al stăpînirilor cneziale. Întîi constatăm un fapt mai neobișnuit pentru Maramureș, unde conferirea actelor de donație pentru stăpînirile cu drept cnezial reprezenta, în general, oficializarea unor stăpîniri mai vechi. În cazul de față se vede cum conferirea cnezatului satelor

21 Satele Berezna și Boureni, întemeiate pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, marchează începutul colonizării rutene în Maramureș (pe Neagova). Vezi R. Popa, *op. cit.*, p. 68.

22 I. Mihaly, *op. cit.*, p. 401—402, nr. 235.

23 Deși nu se menționează nicăieri în izvoarele cunoscute scoaterea acestor moșii de sub autoritatea cetății Hust, ramura bilcenilor stabiliți la Lipceni (nobili încă de pe vremea cînd se consemna precis că satele lor de pe Neagova depindeau de cetate) oprește o vînzare din aceste pămînturi, pe care rudele lor erau pe cale s-o facă la 1469 în favoarea nobililor din Domnești (cu care de altfel, lipcenii erau în proces). Vezi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 494—495, nr. 287. În același an, un document emis de conventul din Lelez, la porunca regelui Matia Corvinul, ne face să înțelegem că parțial vechiul cnezat, divizat între bilceni și cei din Domnești, încă la 1449 persistă în această situație și după 1469, cînd se împart egal și celelalte moșii, anume Berezna, Boureni, Repedea, Călăceni și Vîlcele. Vezi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 496—497, nr. 288 ; la 1487, un Nicolae de Ilosva își zălogește porțiunile sale din Herinceni (5 sesii) și din Lipceni (2 sesii) pentru 24 florini de aur, cu drept de răscumpărare, lui Albert Nagy, locuitor din Hust. Vezi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 584—585, nr. 337.

24 R. Popa, *op. cit.*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lipceni și Herinceni este o danie reală, în sensul că fiii voievodului Crăciun de Bilca devin efectiv stăpînii cnezatului de pe valea Neagovei doar în 1350. Din acest motiv, documentul mai face și alte precizări, care cu ocazia unor danii formale (confirmări) erau subînțelese, anume că toți oamenii de rînd, românii din amintitele sate, prezenți atunci acolo sau care se vor mai strînge în viitor, sînt obligați să-i primească pe Sărăcin, Nicolae, Valentin și Luca drept cnezi, adică drept stăpîni ai lor. Perechile de termeni *populis* — *Olachis* și *kenesios* — *seniores*, în acord cu stereotopia și repetițiile dese din stilionarul diplomatic medieval, marchează, în acest caz, sinonimii, sau, în altă cuprindere, tautologii, întrucît oamenii de rînd erau români (se precizează clar că satele erau românești), iar cnezii erau stăpîni (sau domni). Preferăm această din urmă identitate (cnezi = stăpîni) și pentru că documentul mai face o precizare : locuitorii cnezatului trebuiau să-i păstreze pe noii cnezi și pe urmașii lor și să *asculte de ei și să li se supună în toate*, întocmai cum făcuseră acest lucru cu alți cnezi, predecesori ai bilcenilor. Nu se poate ști clar ce s-a întîmplat cu vechii cnezi, cei de dinainte de 1350[25], dar este semnificativ faptul că românii de rînd *(populi)* trebuiseră, în chip firesc, să li se supună și să-i asculte în toate și că această autoritate cnezială se exercita în mod ereditar în cadrul unei sau unor familii. Menționăm că documentul de la 1350, păstrat și în original[26] și redat într-un larg rezumat în 1412[27], nu pomenește nimic despre apartenența acestor sate la domeniul cetății Hust, nici despre „censul" și „serviciile" datorate de cnezatul respectiv regelui și cetății. Vreme de mai bine de o jumătate de veac, lucrurile s-au derulat netulburate în cnezatul de pe Neagova, stăpînit și locuit de români, deși dinspre nord începuseră firave infiltrații rutene.

Starea de instabilitate își face loc însă la începutul veacului XV, în timpul și în urma revoltei magnaților împotriva regelui Sigismund de Luxemburg[28], cînd apar noi competitori pentru stăpînirea amintitului cnezat. Dacă dania către Drăgoșești a fost, cum s-a văzut, efemeră, mult mai serioasă pentru bilceni a fost concurența nobililor din Domnești, care, în 1404, primeau de la rege, desigur pentru sprijinul acordat puterii centrale, în confruntarea cu forțele nobiliare centrifugale, satele Lipceni și Herinceni. Neconturîndu-se o altă cale de a-i elimina pe acești noi competitori, la 1412 bilcenii au ajuns la judecata regească. La această judecată, spre a-și pleda cauza, Petru și Ilie din Domnești recurg la un argument semnificativ pentru noua mentalitate a feudalității românești maramureșene confruntate cu modelul feudal apusean : neavînd de partea lor argumentul vechimii și al anteriorității, ei insinuează că donația făcută lor la 1404 (confirmată prin scrisoare privilegială la 1409) cuprinde nu numai cnezatul, ci și adevărata stăpînire a pomenitelor posesiuni, adică stăpînirea conformă cu rîndu-

---

[25] S-a presupus, fără o bază documentară directă, dar în limitele verosimilului, că o bună parte a populației acestor sate, în frunte cu vechii cnezi, se alăturase taberei răzvrătitului voievod Bogdan. Vezi I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte în interpretări istorice*, în *AIINC*, X, 1945, p. 113. S-ar explica astfel și îndemnul de sporire a populației cnezatului, adresat la 1350 noilor stăpîni, iar posibila opoziție față de aceștia a numiților *populi et Olahi* rămași, ar putea fi un motiv al poruncii regale exprese de supunere și de prestare, pe mai departe, a obligațiilor, de-acum către bilceni, rămași credincioși suveranului. Nepomenirea numelor vechilor cnezi nu trebuie să mire, întrucît aceștia, nebeneficiind probabil de act de donație regală, făcuseră parte din feudalitatea neoficializată și nerecunoscută *de iure*. De aceea, din punctul de vedere al cancelariei, confiscarea nu trebuia justificată. Pentru aceeași legătură între confiscare și descălecarea Moldovei optează și D. C. Arion, *op. cit.*, p. 121.

[26] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 29—30, nr. 15 ; *DIR*, C veac XIV, vol. IV, p. 535, nr. 780 (tradus). Traducerea din volumul citat mai sus nu este suficient de riguroasă. Identitățile *seniores* — fruntași, *kenesiatum* — slujba de cnez, *obedire* și *obtemperare* — a asculta (fără a supune) nu ni se par conforme cu realitatea.

[27] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 186.

[28] K. G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 235—237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ielile regatului. Se confruntă, prin urmare, aici modul de stăpînire cnezial tradițional cu cel nobiliar pe cale de a se impune.

Se încearcă, în spiritul unei tendințe începute deja de oficialitate, separarea celor două componente majore ale dreptului cnezial, anume stăpînirea *(dominium)* și funcția (atribuțiile administrativ-juridice), uzurpatorii pretinzînd, pentru a obține cîștig de cauză, că adevărații donatari primiseră numai funcția. Și mai important este faptul că la cîntărirea argumentelor și documentelor celor două părți, deși judecata era făcută de un for exterior Maramureșului, motivația celor din Domnești nu este validată : ei primiseră într-adevăr în mod legal de la rege cnezatul respectiv cu toate veniturile sale, dar deoarece o altă danie privilegială se făcuse cu mult înainte în favoarea bilcenilor, cnezatul satelor Lipceni și Herinceni era recunoscut și înapoiat acestora din urmă și *urmașilor lor, pe veci*, cu roadele și veniturile sale. Deci realitatea cnezatului ca stăpînire era încă puternică la începutul secolului XV. Judecătorii motivează și altfel hotărîrea lor : așa cerea „tradiția pomenitei țări a Maramureșului". Era deci respectată rînduiala străveche românească privind stăpînirile cneziale, cu toate că, în fapt, de cele mai multe ori, acest mod de stăpînire se dovedea tot mai firav, mai labil și mai nesigur în comparație cu „adevărata stăpînire", de care se prevalau „adevărații nobili" ai regatului. De mai multe ori, în document se precizează că stăpînirea cnezială incumba venituri *(redditus)*, roade, profituri *(fructus)*, foloase *(utilitates, obventiones)*, de care proprietarii se bucurau conform „tradiției și obiceiului statornicite ale celorlalți cnezi ai pomenitei țări a Maramureșului". Că este vorba de un mod de stăpînire feudală se vede și după termenul de *dominium* (identic cu cel folosit în cazul stăpînirilor nobiliare), utilizat în privilegiile regale, ca și în porunca adresată conventului pentru punerea în stăpînire și pentru hotărnicire *(...ac prefatos Sandrinum et Petrum in dominium keneziatus earundem duarum villarum... reperiebantur)*. Chiar și acest fel de puneri în stăpînire și de hotărniciri în cazul cnezatelor, acte care presupuneau prezența oamenilor de mărturie regali și conventuali sau capitulari, precum și a vecinilor și megieșilor, mărturisește o procedură identică pînă la amănunt cu cea folosită pentru proprietățile nobiliare. Ba mai mult, tocmai acești stăpîni cu drept cnezial, cum erau aceia dintre bilceni stabiliți la Lipceni, de pildă, apar ca „oameni demni de crezare" ai regelui, recomandați spre a participa și efectiv participanți la multe introduceri în stăpînire și hotărniciri, făcute cu drept nobiliar [29]. Unii dintre acești cnezi, chiar înainte de a avea privilegiul înnobilării lor, devin juzi ai nobililor, fiind asimilați *de facto* acestora [30]. De altfel, chiar despre bilceni, cînd își transcriu la 10 mai 1417 privilegiul din 1412, care le confirma stăpînirea cnezială, se spune clar că sînt nobili *(pro nobilibus de Bylke)* [31].

Este încă o dovadă că între stăpînirea cu drept nobiliar și cea cu drept cnezial nu au fost bariere rigide în fapt, și nici deosebiri fundamentale. Între particularitățile care individualizează dreptul cnezial, au fost subliniate îndeosebi situarea cnezatelor pe „domeniul regal", apoi pe domeniile cetăților regale, precum și unele obligații ce decurgeau din acest regim.

Într-adevăr, și Sandrin cu Petru, urmașii voievodului Crăciun, după ce subliniază marele lor prejudiciu suferit prin lipsirea de cnezatul lor și de veniturile percepute pentru ei de acolo, se miră de dania făcută celor din Domnești, arătînd suzeranului lor, regale, că *iobagii* celor două sate, Lipceni și Herinceni, au dat mereu, după obicei, „maiestății regale" veniturile datorate, adică 20 de oi sau vieri în chip de cens și că au servit cu o lance în expedițiile armatei regale, cînd „venea chemarea generală a maiestății regale adresată tuturor nobililor acelei țări" (a Maramureșului). Reiese că eventuala neîndeplinire a acestor îndatoriri ar fi putut fi un prilej de confiscare a cnezatului, dar, cum se vede, nu era cazul în împrejurarea de față.

Deci locuitorii cnezatului, numiți iobagi *(iobagiones)*, aveau două feluri de obligații, în primul rînd față de stăpînii lor direcți, „cnezii și seniorii" lor, iar în al doilea rînd față de rege (stat), fiind clar disociate veniturile percepute de

---

[29] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 139—140, nr. 79 ; p. 169—169, nr. 96 ; p. 170—173, nr. 97 ; p. 173—175, nr. 98 ; p. 199—201, p. 112 etc.

[30] R. Popa, *op. cit.*, p. 174.

[31] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 210, nr. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cnezi în folosul lor direct de celelalte. Obligaţia de a servi la oaste cu *o lance*, cînd venea chemarea adresată *nobililor*, se încadrează şi ea în rîndul îndatoririlor militare fireşti, pe care le aveau în cadrul regatului atît privilegiaţii cît şi supuşii [32]. Obligaţiile militare ale cnezilor şi supuşilor lor, ţinînd de domeniul public, ne apar şi prin terminologia uzitată analoge cu cele ale nobililor şi iobagilor, în cazul acestui document. Censul cnezial şi datul oilor sau alte dări percepute în folosul regelui decurg din apartenenţa satelor cneziale la aşa-numitul „domeniu regal", care a oscilat între ficţiune şi realitate, evoluînd totuşi de la un domeniu regal abstract în veacurile XIII—XIV la unul concret, după începutul secolului XV (în Maramureş), ştirbit de întăririle şi daniile făcute cu drept nobiliar şi grevat mult de întăririle cu drept cnezial sau de privilegiile acordate aşezărilor de oaspeţi regali [33]. Din acest punct de vedere, chiar dacă sub aspect juridic se impune diferenţierea, în fapt îndatoririle satelor cneziale faţă de rege (presupuse şi în cazul altor confirmări de stăpîniri cneziale prin utilizarea formulei că cnezii se bucură de toate drepturile, „fără lezarea dreptului regelui") sînt comparabile cu acelaşi gen de obligaţii pe care domeniile nobiliare fără imunitate de le aveau faţă de stat şi care obligaţii existau în paralel cu cele faţă de stăpînul de pămînt, primele neafectînd esenţa celor din urmă.

Acceptînd ca judicioasă etapizarea propusă de Radu Popa [34] pentru evoluţia „domeniului regal" în Maramureş, remarcăm că dania în favoarea bilcenilor la 1350 avea loc într-o vreme cînd coroana angevină intensifica acţiunea de întărire cu drept cnezial sau nobiliar a stăpînilor unor familii de cnezi locali. Bilcenii au stăpînit satele lor după rînduiala tradiţională pe tot parcursul celui de-a doua etape (cca. 1360—1403), în finalul căreia nu au mai rămas sate în Maramureş a căror stăpînire să nu fie precizată cu drept cnezial (în cadrul „domeniului regal") sau cu drept nobiliar (în afara acestuia). A fost o perioadă de ascensiune a cnezimii maramureşene, în sensul că foarte mulţi cnezi tindeau să fie asimilaţi şi mulţi erau asimilaţi cu nobilii, chiar fără să posede efectiv privilegii nobiliare. Faptul pare să însemne o politică deliberată a regalităţii de favorizare a feudalităţii locale (mai ales prin 1360—1370), care trebuia să uite exemplul cel r ce-l urmaseră pe Bogdan, şi să reziste tentaţiei de promovare a unui voievodat autonom sau cvasiindependent şi în Maramureş. Asimilarea dreptului cnezial se produce în aceeaşi vreme cînd dispare treptat în Maramureş noţiunea de „domeniu regal" şi cînd satele stăpînite de cnezi, cu sau fără întărire regală, sînt pomenite ca aflîndu-se „în pertinenţele cetăţii noastre" (regale). Acest proces de transformare a feudalilor români privilegiaţi într-o clasă de nobili, înainte de a cunoaşte deplina consacrare, a fost oprit în prima jumătate a secolului XV, mai ales datorită politicii interne din regat, în a doua parte a domniei lui Sigismund de Luxemburg [35]. Începutul celei de-a treia etape, după 1403—1404, prin sprijinul pe care regalitatea l-a găsit în cnezime, în cadrul politicii de centralizare şi în luptele cu duşmanii externi, a marcat afirmarea unor noi familii cneziale, în urma întăririlor acordate cu drept cnezial. Promovarea unei politici interne mai ferme, corelată, pentru Maramureş, cu stoparea totală a vechilor încercări de autonomie voievodală au dus la diminuarea puterii economice şi politice a unor familii nobiliare paralel cu întărirea domeniului cetăţii regale Hust, care îşi precizează mai clar limitele şi organizarea, cuprinzînd, alături de cîteva sate administrate direct, de castelan, şi sate întărite cu drept cnezial sau stăpînite fără nici un privilegiu [36]. În acest context, stăpînirile cu drept cnezial sînt mai bine circumscrise, se renunţă în mai multe cazuri la echivoc, limitîndu-se temporar accedarea (cu relativa uşurinţă remarcată anterior) cnezimii la rangul feudal oficializat, anume la înnobilare. N-am putea spune că acest fapt a însemnat de-a dreptul „diminuarea generală a drepturilor recunoscute feudalităţii româneşti", cum s-a afirmat [37], ci mai degrabă limitarea sau micşorarea puterii acelei părţi a feudalităţii româneşti

---

32 D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 145—154.

33 R. Popa, *op. cit.*, p. 168.

34 *Ibidem*, p. 171—178.

35 *Ibidem*, p. 177.

36 *Ibidem*, p. 178.

37 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care reușise adaptarea mai rapidă la un statut nobiliar destul de înalt, concomitent și compensativ cu afirmarea drepturilor tradiționale (chiar dacă îngrădite și încadrate unor tipare) ale cnezimii de sat mai ales, rămase anterior în anonimat, în afara privilegiului. În acest spirit s-a produs și stoparea vremelnică și parțială a tentativei feudalilor din Domnești de a stăpîni satele Lipceni și Herinceni cu drept nobiliar, corelată cu interesul suveranului (acum, după dificila victorie obținută în confruntarea cu marea nobilime) de a avea în comitate cetăți puternice, cu domenii întinse, adică de a reface „domeniul regal" în Maramureș, domeniu care dispăruse practic în mijlocul stăpînirilor feudale particulare, prejudiciind regalitatea de anumite venituri directe.

Acest interes al puterii centrale, în mod paradoxal, concorda cu dorința unei părți a feudalității românești de a perpetua stăpînirile cu drept cnezial dacă accederea la dreptul nobiliar era mai anevoioasă. Și atunci cnezii sau nobilii care stăpîneau și sate în chip cnezial, decît să-și piardă complet cnezatele și veniturile adiacente, din care se împărtășeau din plin, preferau, la apariția unor competitori, să uzeze de vechile drepturi și să rămînă stăpîni, chiar cu condiția cedării unei părți a acestor venituri către rege, mai ales către cetatea regală. În acest context, în fața celor mai înalte foruri oficiale de judecată ale regatului (regele, *iudex curie* și adunarea nobililor), la 1412 este recunoscut modul de stăpînire tradițională, cnezială (cu dubla sa natură), a satelor Lipceni și Herinceni de către feudalii din Bilca. Peste aproape o jumătate de secol, la 1457, în fața altei tentative nobiliare de uzurpare, de data aceasta a plebanului din Hust, bilcenii obțin iarăși cîștig de cauză în fața regelui Ladislau, prevalîndu-se de aceleași argumente, anume că stăpîneau din vechime cnezatul respectiv, cu toate folosințele și pertinențele sale, grevat de anumite servicii și de censul către maiestatea regală, că ei exercitau adevărata stăpînire *(dominium)* ereditară asupra cnezatului, în care fuseseră recunoscuți prin privilegiu începînd cu regele Ludovic de Anjou, sub vechile hotare constatate și întărite de conventul din Lelez în prezența vecinilor și megieșilor. Între cele două documente limită privitoare la cnezatul satelor Lipceni și Herinceni (1350 și 1457), cnezimea și nobilimea de origine cnezială din Maramureș au cunoscut indiscutabil un proces de evoluție și de adaptare parțială la sistemul stăpînirii funciare din regatul Ungariei. Și totuși, prin referirile sale destul de lacunare, documentul privilegial emis în favoarea fiilor voievodului Crăciun de Bilca proiectează o imagine anterioară anului 1350, cînd obștea românilor din cnezatul văii Neagovei avea alți cnezi și stăpîni, cărora le datora supunere și ascultare, după rînduiala străveche a țării Maramureșului. Cu această întoarcere în timp, ne situăm aproape de anul 1300, înainte de care, se știe că nu au existat în Maramureș nici funcționari și nici cetate regală, iar prezența unor elemente străine avea caracter foarte limitat sau episodic[38]. De aceea cnezii se pot caracteriza ca aparținînd feudalității românești prestatale, iar cnezatele ca stăpîniri de tip feudal local. Faptul că în cazul cnezatelor documentele latine ale regatului folosesc termeni ca stăpînire, supunere, ascultare, venituri, foloase, roade, pertinențe, introducere în stăpînire, stăpînire ereditară, iobagi etc., nu reprezintă numai o translație de terminologie consacrată pentru realități de altă factură, ci marchează și anumite similitudini și analogii între modul de stăpînire cnezial și cel nobiliar, pe linia esenței faudale a acestora. Spre aceeași concluzie ne conduc și alte similitudini, ca, de pildă, introducerea în stăpînirile recunoscute cu drept cnezial, hotărnicirea cnezatelor, prezența vecinilor și megieșilor la stabilirea hotarelor, toate efectuate în chip identic cu procedura utilizată pentru stăpînirile nobiliare. La acestea se adaugă moștenirea cnezatelor, posibilitatea stăpînilor de a dispune de ele prin vînzări, zălogiri, existența curților, a cetăților și ctitoriilor religioase cneziale, cunoscute pe spații largi ale teritoriului românesc. Cnezatele nu sînt o creație ulterioară apariției „domeniului regal" sau domeniilor cetăților, ci, dimpotrivă, aceste din urmă realități, destul de firave și incerte la început, s-au suprapus peste structurile tradiționale, pe care, neputîndu-le topi brusc în matca dorită, le-au recunoscut și tolerat în schimbul anumitor servicii și dări, prestate de cnezi și de supușii lor în beneficiul autorității suprapuse. Aceste obligații, deși nu au anulat esența feudală a stăpînirilor cneziale, s-au adăugat altor aspecte care au menținut o anume dife-

[38] *Ibidem*, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

renţiere între stăpînirile cneziale şi cele nobiliare, analogă cu deosebirea care a existat între voievodatul sau ţara Maramureşului şi comitatul omonim, pînă cînd feudalismul oficial cu instituţiile adiacente s-a impus hotărît, fără putinţa de a şterge totuşi vreodată complet vechea tradiţie a rînduielilor locale româneşti.

IV.2. *Exemplul cnezatului Moisei*

Primul document păstrat pînă astăzi, care pomeneşte direct şi concret satul Moisei (sau Moiseni) de pe Valea Vişeului, din Maramureş, a fost emis la 2 februarie 1365 şi este un izvor binecunoscut, istoriografiei noastre[39]. Este actul prin care o parte dintr-un vechi cnezat cu centrul la Cuhea era confiscată de la voievodul Bogdan, infidelul, şi dăruită de regele Ludovic I voievodului Balc, fiul lui Sas şi fraţilor săi Drag, Dragomir şi Ştefan. Interpretată cu precădere ca izvor documentar de primă mînă pentru problematica întemeierii Moldovei, această „scrisoare" de la 1365 are adînci semnificaţii şi pentru evoluţia societăţii maramureşene în veacul XIV. Proprietăţile confiscate de la Bogdan şi dăruite Drăgoşeştilor sînt denominate în felul următor în document: „o anumită posesiune numită Cuhea, aşezată în ţara noastră a Maramureşului, cu celelalte sate, adică Ieud, Bocicoiel, cele două Vişee, Moisei, Borşa şi cele două Sălişte, situate în aceeaşi ţară a Maramureşului şi ţinînd de aceeaşi posesiune Cuhea, cu toate folosinţele, adică ape, păduri, munţi...". Deci la 1365, moşia Cuhea împreună cu cele opt sate formau o unitate şi o entitate distinctă, atît de statornică încît şi peste circa 100 de ani, în 24 februarie 1463, este consemnat documentar „districtul de Cuhea" *(districtu de Kohnya)* în comitatul Maramureşului, din care district şi acum, în veacul XV, făcea parte, între altele, posesiunea Vişeu de Jos[40]. Desigur, în spatele acestor termeni de *district* şi *comitat*, consacraţi de diplomatica latină a regatului maghiar şi tot mai frecvenţi în veacul XV, trebuie să vedem noţiunile proprii realităţilor româneşti, anume pe cele de cnezat al Cuhei şi voievodat sau ţară a Maramureşului. Deci Moiseiul, înainte de 1365 a făcut parte din cnezatul de vale al Bogdăneştilor, cnezat a cărui evoluţie pentru secolul XIV a fost reconstituită de cercetările istoricului şi arheologului Radu Popa[41]. Situat pe Valea Vişeului şi pe cursul superior al Izei, cnezatul avea în acel timp, 22 de sate, stăpînite de părintele, rămas anonim, ai fraţilor Bogdan şi Iuga. Înainte de 1342, Bogdăneştii obţinuseră din partea regelui Carol Robert, pentru cnezatul lor, un privilegiu de recunoaştere şi întărire regală, documentul respectiv nepăstrîndu-se însă pînă astăzi[42]. Cam în aceiaşi vreme, fără să se poată preciza data, s-a produs şi partajul cnezatului Cuhei între cei doi fraţi, Bogdan şi Iuga. Cert este că la 1353, cînd se face hotărnicirea „posesiunii Cuhea", a lui Ştefan şi Ioan, fiii lui Iuga, aceasta se învecina cu partea din cnezat stăpînită de unchiul lor, Bogdan şi numită tot Cuhea[43]. Interesant şi revelator este faptul că această parte a fiilor lui Iuga, hotărnicită „după adevăratele şi vechile hotare" (deci partajul avea oarecare vechime la 1353) şi stăpînită „după datina românilor", deşi este numită „moşia Cuhea", nu cuprindea satul omonim, care se afla în jumătatea cnezatului stăpînită de Bogdan[44]. Actul de hotărnicire din 1353 avea să fie confirmat la 24 iunie 1360 de către regele Ludovic I. Ştefan, fiul lui Iuga, fiind consemnat acum ca voievod al Maramureşului[45]. Cealaltă parte a cnezatului („districtului"), din care făcea parte şi satul Moisei, a continuat să fie stăpînită de Bogdan (fostul voievod), în mod teoretic, pînă la 2 februarie 1365, cînd, are loc actul oficial de confiscare. Dania făcută Drăgoşeştilor, la această dată este întărită în două rînduri, adică la 1373, cînd se repetă şi hotărnicirea întregului domeniu ce aparţinuse lui Bogdan, şi la 1384[46]. După circa 40 de ani de la această înstăpînire peste proprietăţile lui Bogdan, Drăgoşeştii, pe fondul crizei politice

[39] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 56—59, nr. 29; *DRH*, C vol. XII, p. 398—401, nr. 382 (cu traducere românească).

[40] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 448—450, nr. 262.

[41] R. Popa, *op. cit.*, p. 152—154.

[42] *Ibidem*, p. 153.

[43] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 30—33, nr. 16; *DRH*, C, vol. X, p. 213—216, nr. 193.

[44] R. Popa, *op. cit.*, p. 153.

[45] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 45—48, nr. 22; *DRH*, C, vol. XI, p. 512—514, nr. 486.

[46] R. Popa, *op. cit.*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generale din Ungaria, în urma aderării unora dintre ei la tabăra favorabilă lui Ladislau de Durazzo, își pierd puterea și autoritatea în Maramureș[47]. De aceea, după confiscarea de la Drăgoșești, multe posesiuni foste ale acestora apar stăpînite de vechii cnezi sătești, recunoscuți cu drept cnezial. În alte sate, stăpînirea tradițională a acestor cnezi se va fi exercitat în mod tacit, fără reflectarea acestei situații în documente. Din această din urmă categorie pare să fi făcut parte și Moiseiul, deoarece satul nu mai este pomenit decît la 1450, cînd dolhenii (Mihail, fiul lui Ștefan, voievodul de Dolha, alt Mihail, fiul lui Bogdan, Ambroziu, fiul lui Stanislav, Ioan, fiul lui George Pîrcălab, Mihail Orda și George Peterman), ca urmași ai Bogdăneștilor pe linia lui Iuga[48], sînt introduși de către conventul din Lelez, la cererea judelui curiei regești, în stăpînirea întregii posesiuni Moisei[49]. Dar dania, făcută cu drept nobiliar și introducerea în stăpînirea în prezența vecinilor Nicolae și Nan de Vișeu și Teodor, Ioan și Andrei de Dragomirești, în ciuda lipsei pe moment a împotrivitorilor, nu a rezistat, mai ales că ne aflăm într-o perioadă de recunoaștere, sub Iancu de Hunedoara, a vechilor drepturi cneziale. Astfel, cnezii din Săliște se opun stăpînirii Dolhenilor pe baza dreptului lor de cnezat la Moisei (nu reiese de unde decurgea acest drept) și obțin cîștig de cauză. Într-adevăr, la 1453, din Cluj, Iancu de Hunedoara, căpitan suprem în Ungaria și comite perpetuu de Bistrița, dădea de știre că acest cnezat Moisei nu aparținea lui Mihail de Dolha și alor săi, deși fusese dăruit lor în urmă cu trei ani ; prin urmare, zisul cnezat cu toate pertinențele sale, sub adevăratele și vechile lui semne de hotar, era recunoscut lui Mihail și celor doi Ioan, fiii lui Grad, lui Iuga, Radul, Iuan și Zai Mai *(Zay Maijy)*, fiii lui Vlad de Săliște și lui George Grad și urmașilor lor, în veci, să-l stăpînească *more kenezyatus*[50]. Sub aspect diplomatic, acest tip de danie cu drept cnezial, fără pomenirea dreptului regelui, a domeniului regal ori a unor obligații sau servicii ale cnezilor către regalitate, către instituții adiacente acesteia, este analog pînă la identitate tipului de danie cu drept nobiliar.

Dar disputa continuă în anii următori. În 5 noiembrie 1465, la cererea regelui Matia Corvinul, comiții „țării Maramureșului", Ladislau cel Mare și Simion Bizo, împreună cu cei patru juzi și nobililor, anume Ioan Nemeș, Mihail *Fijcze* (Ficior ?), Nicolae de Bedeu și Mihail Stoica, adeveresc că l-au introdus din nou pe Ambroziu de Dolha în stăpînirea posesiunii Moisei, cu toate folosințele acesteia, în chip ereditar, fără să mai fie pomenită calitatea de cnezat[51]. Nu se amintește nici faptul că în stăpînirea Moiseiului fuseseră recunoscuți de către Iancu de Hunedoara cnezilor din Săliște. Dar liniștea lui Ambroziu de Dolha nu durează mult, deoarece la 5 februarie 1468, „credincioșii" regelui Matia, adică Ioan, Iuga, alt Ioan, Vlas *(Vlasy)* și Simion de Vișeu, dăruiți cu „nobilitatea" *(nobilitatem)* în posesiunea Vișeu prin grația lui Iancu de Hunedoara, sînt recunoscuți și în continuare cu toate folosințele și pertinențele acestei nobilități, adică pămînturi arabile, cultivate sau necultivate, ogoare, fînațuri, pășuni, etc. (formula continuă identic cu textul din 1453, cînd se dăruia nu nobilitatea, ci cnezatul[52]. Pentru comparație, dăm cele două fragmente în paralel :

Documentul din 29 iunie 1453, cînd cnezatul Moisei era recunoscut cnezilor din Săliște :	*Documentul din 5 februarie 1468, cînd posesiunea Moisei era recunoscută cu drept nobiliar cnezilor din Vișeu :*
„...dictum kenezyatum simulcum universis eiusdem kenezyatus pertinen-	„...nobilitatem in possessione Maizen habitam [...] simulcum cunctis eius-

[47] *Ibidem*, p. 255—256.
[48] *Ibidem*, p. 91.
[49] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 345—347, nr. 204.
[50] *Ibidem*, p. 369—370, nr. 217. Tot după dreptul cnezial, care incumba o proprietate de tip feudal, sînt confirmați cnezii Petru Mandra și Nan la 1 iunie 1453, în stăpînirea cnezatului celor două Vișeuri, pe care-l dețineau din vechime, fiind cnezi „adevărați, legitimi și ereditari" încă din timpul sfinților regi (sec. XI — începutul sec. XII) cum spune documentul *(Ibidem*, p. 367—369, nr. 216).
[51] *Ibidem*, p. 471—472, nr. 274.
[52] *Ibidem*, p. 482—483, nr. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiis, puta terris arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineys vineraumque promontoriis, aquis, fluviis, aquarumque decursibus ac generaliter quarumlibet utilitatum et pertinentiarum integritatibus quovis nominis vocabulo vicitatis ad eundem kenezyatum pertinentibus sub suis veris metis et antiquis...".

dem nobilitatis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, videlicet, terris arabilibus, cultis, incultis, agris, pratis, pascuis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, aquis, molendinis, proventibus, obventionibus, serviciis et muneribus, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad ipsam nobilitatem rite et legitime spectantibus...".

Asemănarea este izbitoare în formă, deoarece cele două tipuri de stăpînire feudală (cnezială și nobiliară) erau în fond comparabile, aveau aceeași esență. Deosebirile dintre cele două texte (nepomenirea „viilor, a dealurilor cu vii, a rîurilor și a cursurilor de ape" și includerea, în schimb, în al doilea fragment, a morilor, veniturilor, foloaselor, serviciilor și sarcinilor) nu sînt relevante, întrucît, din alte mărturii, se știe cert că și stăpînirile de tip cnezial includeau dreptul la moară și perceperea de venituri, foloase, profituri de la supuși[53]. Pe de altă parte, în timp ce documentul emis de Iancu de Hunedoara în 1453 preciza că stăpînirea asupra Moiseiului se exercita „după obiceiul cnezatelor", actul regelui Matia din 1468, dat în favoarea cnezilor nobili din Vișeu, sublinia că aceștia urmau „să dețină, să posede și să aibă" respectiva posesiune, „sub acele [condiții, sarcini][54] și servicii sub care ceilalți nobili obișnuiau să-și țină nobilitățile", veniturile regelui și ale cetăților regale, precum și drepturile altora rămînînd totuși mereu intacte ; deci stăpînirea să se facă fără lezarea unor asemenea drepturi. Cum se vede, e vorba de o stăpînire nobiliară *sui generis*, care presupunea prelevarea unei părți din veniturile Moiseiului pe seama regelui, cealaltă parte rămînînd în folosul celor din Vișeu. Dar stăpînirile de asemenea tip (deși condițiile, în cazul Moiseiului, par formulate pentru o anumită eventualitate și nu pentru o realitate concretă) erau de obicei cneziale, or, în cazul de față, nu există dubii asupra caracterului său nobiliar. Pentru comparație, dăm iarăși un fragment din textul documentului din 1468 și fragmentul analog, consacrat de stilionar[55], pentru stăpînirile cneziale :

Documentul din 5 februarie 1468, cu drept nobiliar :

...ipsorumque heredibus et posteritatibus universis nove nostre donationis titulo dedimus, donavimus et contulimus, quin imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo, sub illis tamen [conditionibus, oneri]bus et serviciis quibus ceteri nobiles suas nobilitates tenere consueverunt tenendam, possidendam pariter et habendam, proventibus nostris ac castrorum nostrorum et iuribus alterius remanentibus semper salvis..."

Formularul din perioada regelui Matia, tipic stăpînirilor cneziale :

...ipsorumque heredibus et posteritatibus universis denuo et ex novo ac nove nostre donationis titulo dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et contulimus iure perpetuo, sub illis tamen conditionibus, oneribus et serviciis quibus ceteri kenesii [...] suos kenesiatus tenere consueverunt, tenendum, possidendum pariter et habendum, proventibus nostris et castrorum nostrorum ac iuribus alienis semper salvis iuris".

Cum se poate lesne remarca, cele două texte sînt cvasiidentice, micile deosebiri provenind din obișnuitele repetiții, mai insistente în formular *(denuo et ex novo)*, sau din prezența unor forme diferite ca mod sau timp ale aceluiași verb *(conferimus — contulimus)*. În această situație, sinonime trebuie socotite și perechile de termeni *ceteri nobiles — ceteri kenesii, suas nobilitates — suos kenesiatus.*

---

[53] D. Prodan, *Iobăgia...*, vol. I, p. 338—343 ; I. Mihaly, *op. cit.*, p. 185—189. nr. 105.

[54] Lipsă în ediție, întregit după stilionar și după sens.

[55] M. G. Kovachich, *Formulae solemnes styli*, Pesta, 1799, p. 532.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De altfel, într-o notă adiacentă textului documentului din 5 februarie 1468, însuşi editorul remarca la 1900 că *nobilitas* are acelaşi sens cu *kenesiatus*[56]. În altă cuprindere, dăruirea „nobilităţii" pentru Moisei cnezilor din Vişeu se încadrează într-un curent mai larg din epoca lui Iancu de Hunedoara, cînd s-a utilizat un formular special al cancelariei regale pentru nobilii români de origine cnezială din Transilvania[57]. Prezenţa clauzei condiţionale, care nu avea valoare reală în cazul stăpînirilor nobiliare româneşti nici în alte zone ale Transilvaniei şi apărea ca o reminiscenţă a vechilor relaţii dintre oficialitate şi cnezi[58], nu era nici în Maramureş, cum s-a văzut,o piedică în conferirea nobilităţii. Şi chiar dacă această clauză ar fi reflectat o realitate, faptul este o mărturie pentru caracterul feudal al stăpînirii cneziale, din moment ce recunoaşterea nobilităţii nu schimba cu nimic vechea rînduială, cele două tipuri de stăpînire par să se confunde, în situaţia în care termenii potriviţi unuia se aplică întocmai şi celuilalt.

Dar nici cnezii nobili din Vişeu nu s-au bucurat prea multă vreme netulburaţi de „nobilitatea" lor privitoare la satul Moisei, lucru dovedit de un document emis la Sighet în 23 februarie 1468[59]. Prin acest act, Ioan de Domneşti şi Laurenţiu *Litteratus*, vicecomiţi ai Maramureşului, alături de Blasius de Bîrsana, Sandrin de Deseşti, Ladislau de Slatina şi Mihail Lungu de Săpînţa, cei patru juzi ai nobililor, scriau regelui Matia că înaintea scaunului judecătoresc al comitatului, ascultînd pe vecinii moşiei Moisei şi pe alţi nobili din zonă, sub jurămînt, au constatat că respectiva posesiune a fost a lui Ambroziu de Dolha, dar că, în 1467, nobilii din ambele Vişee şi din Sălişte au ocupat-o cu forţa. Prin urmare ei, reprezentanţii oficialităţii i-au scos pe Simion şi Ştefan de Vişeu, pe Nicolae Popa (Preotul) şi *Ladwan* de Vişeu de Jos, pe Ivaşcu Iuga de Sălişte din stăpînirea Moiseiului, unde a fost reintrodus Ambroziu de Dolha, cei găsiţi vinovaţi fiind citaţi în faţa regelui. Semnificativ este marele număr de vecini, megieşi, şi „nobili comprovinciali", cnezi la origine, care (ca-ntr-o veche adunare cnezială de hotărnicire şi punere în stăpînire, tipică pentru Maramureş) au susţinut la unison, din motive care se lasă doar bănuite, cauza lui Ambrosiu de Dolha. Este vorba de Emeric Ştibor *(Styborÿ)* de Şieu, Dunca (Dunka) de Şieu, Ivaşcu *(Iwasko)* de Ieud, Blasius de Berbeşti, Ioan de Ruscova, Ioan Nemeş, Ilie Danciu, *(Elyas Danch)* de Onceşti, Mihail *Orda* de Leordina, George Oancea *(Georgius Wanch)* de Onceşti, de asemenea Danciu de Dragomireşti, Hodor de Bîrsana, Mihail *Fycze* de Giuleşti, Oancea de Bîrsana, Danciu de Nireş, Dragoş *(Dragws)*, Ioan *(Iwan)* şi al Ioan Nemeş de Giuleşti, Luca de Budeşti, Giula *(Gywla)* de Giuleşti, Dumitru, tot de Giuleşti, Ioan *(Iohannes)* de Sieu, Teodor *(Thywadar)* şi Ioan Diacul *(Iwandiak)* de Onceşti, Mihail cel Mic *(Parvus)* de Dragomireşti, Toma de Ieud, Simion şi ambii Ioan de Onceşti, adică aproape 30 de români (cnezi — nobili), care au depus mărturie în favoarea lui Ambroziu de Dolha.

Ca urmare la scurtă vreme, în 12 martie 1468, capitlul orădean scrie regelui că a procedat la introducerea legală a lui Ambroziu în stăpînirea moşiei Moisei, în acord cu hotărîrea scaunului de judecată al comitatului Maramureş[60]. Pe cînd victoria lui Ambroziu de Dolha, alături de stăpînirea sa cu drept nobiliar asupra Moiseiului, păreau mai certe, iată că, la 27 martie 1468, un document emis de conventul din Lelez[61], reflectă o altă situaţie. Într-adevăr, respectivul loc de adeverire arată că, la porunca regelui Matia Corvinul, a introdus, fără nici o împotrivire (! ?), în stăpînirea cnezatului posesiunii Moisei *(in dominium keneziatus ipsorum in possesione Moyzen)*, cu drept ereditar, pe Carul, Ioan, Ivul, Oancea, Vlason, Radul şi Petru cu Ioan Iuga, alături de Simion de Vişeu, plus Ioan Vlad de Sălişte. Deşi este vorba de un cnezat, formula de introducere este aidoma celei utilizate pentru stăpînirile nobiliare, neprecizîndu-se nici o condiţie restrictivă: „...introducat memoratos Carrulum et alios prenominatos in dominium eiusdem keneziatus statuatque eandem eisdem simulcum cunctis suis utili-

56 I. Mihaly, *op. cit.*, p. 483, nota 1.

57 A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în *AMN*, XX, 1983, passim.

58 *Ibidem*, p. 161.

59 I. Mihaly, *op. cit.*, p. 483—486, nr. 282.

60 *Ibidem*, p. 486—489, nr. 283.

61 *Ibidem*, p. 489—490, nr. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatibus et pertinentiis quibuslibet premisso titulo ipsis incumbente perpetuo possidendam...". La introducere, omul de mărturie regal a fost Mihail cel Mic de Dragomirești, cel care cu o lună și ceva în urmă numai, jurase că moșia Moisei aparține de drept lui Ambroziu de Dolha. Vecinii prezenți la hotărnicire sînt Dan de Săcel, Ioan de Săliște și Mîndru (sau Nandra) Costea de Vișeu de Jos *(Mandra Koszta de Also Viso)*, adică din satele avînd hotar comun cu Moiseiul și alții decît cei care au fost în favoarea lui Ambroziu de Dolha. Observăm că dintre cnezii de Vișeu recunoscuți acum (la 27 martie 1468) ca stăpîni, Ioan Iuga, alt Ioan, Vlason și Simion sînt aceiași care, la 5 februarie 1468, erau confirmați cu „nobilitate" asupra Moiseiului, iar Ioan Vlad de Săliște trebuie să fie identic cu Ioan, fiul lui Vlad, recunoscut de Iancu de Hunedoara ca stăpîn, alături de alții, la Moisei în 29 iunie 1453. De la 27 martie 1468, cele două familii de cnezi din Vișeu și din Săliște, care erau, probabil, și înrudite, aveau să stăpînească împreună, oficial, Moiseiul. Însă Ambroziu de Dolha nu se resemnează ușor : el se obligă în fața regelui Matia, la 25 iunie 1468, să depună jurămînt în sensul că nobilii — cnezi din Vișeu și din Săliște ocupă și dețin pe nedrept moșia Moisei[62].

Dar după cîte se pare, cîștigul a fost de partea acestora din urmă nobili locali de origine cnezială, deoarece în două documente din veacul XV, ulterioare anului 1468, cu ocazia unor acte de vînzare-cumpărare și de danie nu mai apar decît aceștia. Astfel, la 1486, în fața conventului din Lelez, Ioan fiul lui Vlad, și Ioan, fiul lui Iuga de Săliște, vindeau trei sesii, două în Săliște și una în Moisei, lui Ioan *Hathal* și fraților săi, Ivașcu, Nichita și George, petru cîte 40 de florini de aur, cu condiția ca aceștia din urmă, după rînduiala celorlalți iobagi, să aducă lui Ioan Vlad colaci în dar de Paști și de Crăciun și să-l „trateze și ospăteze" la casa lor pe acest nobil cu cîte un „prînz onorific" de Sf. Nicolae[63]. Este demn de remarcat că, în acord cu documentul din 27 martie 1468, Ioan Vlad și Ioan Iuga stăpîneau (alături de alții) Moiseiul ca și cnezat, deși, acum, la 1486, ei erau numiți nobili, „nobilitatea" lor, relativă, tot la Moisei, fiind recunoscută la 5 februarie 1468, cum s-a văzut. Desigur că termenul de „sesie iobăgească și acela de „iobagi" marchează, în acest caz și în acest timp, dependența directă și individuală a sătenilor față de stăpînul — cnez, devenit nobil[64] și, implicit, o adaptare la organizarea feudală de model apusean din regatul Ungariei. Pe de altă parte, termenul de *iobagiones*, folosit în secolul XIV și în prima jumătate a secolului XV în Maramureș, aplicat obștilor sau indivizilor din satele stăpînite de cnezi, exprimă tot ideea de supunere (de obicei, supunerea obștii ca entitate față de cnezi), specifică însă feudalismului local, autohtn, aflat în impact cu structurile feudalismului mai riguros organizat, de tip apusean.

Al doilea document dinspre finalul veacului XV care amintește de Moisei privește tot o chestiune de stăpînire, legată de această mică nobilime locală din Vișeu și din Săliște. Este vorba de nobilul Ștețcu *(Zteczko)*, fiul răposatului Nan din Vișeu de Sus, care dăruiește, „din sinceră iubire frățească" *(ob sinceram fraternalem amorem)* nobililor Ioan Vlad și Ioan Iuga din Săliște o jumătate din posesiunea Moisei, cu toate veniturile, folosințele și pertinențele sale și cu munții Vulcănescu *(Valkahavassa)*, *Cherhavas*, Lucăceasa *(Lukatshavas)*, plus jumătatea muntelui *Sthol*[65]. „Iubirea frățească" e o formulă menită să ascundă parțial motivele reale ale acestui act de cedare ; în spatele lui se întrevede o îndelungată evoluție, drepturi care s-au suprapus prin căsătorii, alte înrudiri, prin uzurpări, o anume ascensiune și presiune o nobililor din Săliște, pe fondul general al fărîmițării proprietăților și al ieșirilor din indiviziune.

La capătul acestor cîteva mărturii documentare, recapitulînd și sintetizînd, se poate preciza succint evoluția cnezatului Moisei, sub anumite aspecte, în veacurile XIV și XV. Etapele acestei evoluții pot fi următoarele :

1. *Înainte de jumătatea secolului XIV*, cnezatul satului Moisei a făcut parte din cnezatul de vale al Bogdăneștilor, cu centrul la Cuhea ;

2. *circa 1350—1365*, după partajul cnezatului de vale între frații Bogdan și Iuga, Moiseiul a rămas în jumătatea stăpînită de voievodul Bogdan (partea lui Iuga va avea centrul la Rozavlea) ;

---

[62] *Ibidem*, p. 491—492, nr. 285.
[63] *Ibidem*, p. 582—584, nr. 336.
[64] Documentul respectiv a fost comentat și de R. Popa, *op. cit.*, p. 142.
[65] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 594—595, nr. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. *1365 — începutul secolului XV*, confiscat de la infidelul Bogdan, domeniul său este stăpînit de familia urmaşilor lui Dragoş din Bedeu ;

4. *începutul secolului XV — circa 1450*, prin deducţie se poate presupune că stăpîni la Moisei au rămas în mod tacit vechii cnezi locali (din Moisei sau din împrejurimi, adică din Vişeu şi Sălişte), care deţinuseră cnezatul acestui sat şi în timpul stăpînirii suprapuse a Bodgăneştilor şi Drăgoşeştilor ;

5. *1450—1468*, dispută pentru stăpînirea cnezatului sau posesiunii Moisei între Dolheni (reprezentaţi mai ales prin Ambroziu de Dolha) şi familiile cneziale locale din Vişeu şi Sălişte, cu momente de coalizare, dar şi de dezbinare a acestora din urmă ;

6. *1468 — sfîrşitul secolului XV*, rămîn stăpîni la Moisei nobilii de origine cnezială din Vişeu şi Sălişte, care ajung, se pare, la o înţelegere, prin precizarea mai clară a stăpînirilor lor, derivate din drepturi străvechi.

Schiţarea acestei evoluţii, ca orice schemă, privează realitatea de unele amănunte semnificative, precum şi de integrarea în cadrul istoric mai general. Ne aflăm în situaţia paradoxală, dar deplin explicabilă pentru Maramureş, de a nu cunoaşte pe cnezii locali din zona Moiseiului decît după destrămarea marelui domeniu al Drăgoşeştilor, fapt ce a favorizat reflectarea în documentul scris a acestor mici stăpîni[66]. Această reflectare a fost înlesnită şi de apariţia drept competitori pentru Moisei (ca urmaşi pe linia lui Iuga ai Bogdăneştilor) a Dolhenilor, care preluaseră şi alte posesiuni din vechiul cnezat cu sediul la Cuhea, destrămat acum. Între ei, mai întreprinzător a fost Ambroziu de Dolha, unul dintre cei mai importanţi oameni pe care Iancu de Hunedoara i-a avut în comitatele Maramureş şi Bereg[67]. Tot la vremea lui Iancu de Hunedoara ne conduce şi formularul special elaborat pentru nobilii români, pe baza stilionarului existent pentru stăpînirile cnezilor români. Cum s-a văzut formularul tipic recunoaşterilor de proprietăţi deţinute cu drept cnezial a fost utilizat în chip identic, la 5 februarie 1468, pentru o danie cu drept nobiliar cert. La aceasta se adaugă şi faptul că, în ciuda unor exemple contrare cunoscute, cu acea ocazie, acordarea nobilităţii se producea şi în eventualitatea că Moiseiul ţinea de cetatea regală, el menţinîndu-şi pe mai departe acest regim (deci nefiind scos de sub jurisdicţia cetăţii). Sînt mărturii în plus pentru concluzia că între stăpînii feudali cu drept cnezial şi cei întăriţi prin privilegiu cu drept nobiliar nu au fost nici bariere rigide[68], nici deosebiri fundamentale. Cum s-a văzut, chiar şi sub aspect diplomatic, analogiile, dacă nu identităţile, între sistemul proprietăţii cneziale şi cel nobiliar se impun ; termeni ca iobagi, venituri, foloase, stăpînirea cnezatului, stăpînirea ereditară, sinonimia remarcată între noţiunea de cnez şi cea de nobil, pledează toate pentru caracterul de feudalitate, chiar dacă incipientă şi particulară, al acestor realităţi româneşti în veacurile XIV şi XV. Imaginea unei societăţi polarizate de tip feudal local se poate completa cu alte caracteristici : existenţa justiţiei proprii cneziale, a curţilor întărite, a cetăţilor şi turnurilor — locuinţă, a lăcaşurilor de cult ortodoxe, ctitorite şi patronate de această feudalitate românească etc. Desigur, reflectarea celor mai multe dintre aceste realităţi se produce prin prisma documentelor latine din regatul Ungariei, într-o vreme cînd impunerea rînduielilor feudale promovate de acest regat cunoaşte o accentuare pe măsura trecerii timpului. Cuprinderea cnezatelor în aşa-numitul domeniu regal sau în domeniile cetăţilor regale, cedarea către regalitate a unor venituri prelevate din aceste cnezate, accedarea unora dintre cnezi (foarte numeroşi în Maramureş) la statutul nobiliar nu reprezintă decît adaptări la noile structuri transplantate dinspre vest spre est. Dar din umbra acestor structuri noi răzbat vechile realităţi cu o forţă impresionantă, deşi atenuată în timp. Astfel, „domeniul regal", domeniul cetăţii, comitatul, districtul nu pot înlocui brusc cnezatele de vale, de sat, ţara, voievodatul, aşa cum stăpînirile cneziale, de mică amploare şi întindere cele mai multe, nu se transformă imediat, în stăpîniri nobiliare. Mai persistă o vreme nesiguranţa, oscilaţia între cnez şi nobil, mai apar nobili care stăpînesc şi sate după obiceiul şi rînduiala cnezatelor sau cnezi (denominaţi ca atare) ce au propiretăţi de tip nobiliar. Iar perceperea unor venituri ale cnezatelor de către rege sau

---

66 R. Popa, *op. cit.*, p. 178.
67 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 163.
68 R. Popa, *op. cit.*, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existenţa unor sarcini ale acestor cnezate faţă de cetatea regală nu reprezintă decît preţul impactului cu cel puternic ; aceste venituri şi sarcini nu pot însă masca existenţa veniturilor proprii percepute de la supuşi în folosul familiilor cneziale stăpînitoare. De altfel, încă la 1900, Ioan Mihaly remarca, pe baza unui *scholion* manuscris din secolul XVII, ce confirma datele culese pe temeiul documentelor din veacul XIV, că rînduiala cnezatelor presupunea exercitarea de către cnez a dreptului de proprietate asupra bunurilor sale independent de autoritatea de stat *(kenesiatus erat ius dominium exercendi in suis bonis, independens a publice magistratu)*, alături de exercitarea jurisdicţiei acestuia asupra oamenilor (supuşilor) săi[69]. În favoarea aceleiaşi concluzii (a asimilării stăpînirilor cneziale cu cele nobiliare ca fiind deopotrivă feudale) pledează şi opunerea cu succes, chiar în cazul Moiseiului, a dreptului de stăpînire cnezială dreptului nobiliar, de care s-au prevalat Dolhenii (şi au pierdut), chiar dacă, în timp, şi vechii cnezi se vor înnobila. În această cuprindere, este relevant faptul că toată mica nobilime maramureşană ca şi nobilii maramureşeni desprinşi din cadrul local (după veacul XVI, cînd cnezimea dispare documentar) se revendică, sub aspectul originii, din aceşti cnezi. Ar fi fost şi de mirare ca pînă în veacul XIV, cînd începea procesul de dobîndire a nobilităţii, să nu fi existat în societatea maramureşană cristalizări feudale locale. Acestea ne apar ca evidente, chiar dacă nu le putem defini în amănunt şi chiar dacă tradiţiile egalitare de obşte au mai persistat multă vreme. În acest context, se cuvine subliniat faptul că impactul cu modelul feudal apusean, a găsit în Maramureş o societate polarizată, pornită pe propria cale de feudalizare şi adaptată apoi noilor structuri, pe fondul unor realităţi româneşti perpetuate statornic de-a lungul timpului. Astfel de revelatoare exemple de cnezi stăpîni *ab antiquo*, cu drept ereditar peste cnezatele lor şi cu supuşi care muncesc pentru ei, cnezate cu mult anterioare primei confirmări prin diplomă regală sau primei atestări scrise, se găsesc foarte numeroase şi pentru Ţara Haţegului, Banat şi alte cîteva zone. Ele sînt o dovadă a unităţii de structură a civilizaţiei româneşti.

V. *Concluzii*

În lumina acestor consideraţii şi mărturii documentare analizate, societatea românească ne apare cu o structură socială feudală relativ bine conturată în perioada premergătoare şi contemporană procesului de agregare statală. Nici sub aspectul logicii istorice nu se putea să fie altfel deoarece, după cum se ştie, clasa feudală creează statul medieval şi nu invers. Pe de altă parte, din acest punct de vedere, izvoarele documentare nu fac decît să confirme procesul adînc de stratificare socială, reflectat pregnant de sursele narative şi arheologice, încă din secolele IX—X. Din rîndul membrilor clasei superioare în formare, desprinşi majoritatea din cadrul comunităţilor săteşti (cnezi, juzi, voievozi, jupani, *potentes*, *maiores terrae* etc.), cnezii conform izvoarelor narative şi documentare (atît de redacţie slavo-română cît şi latino-maghiară), reprezintă tipul cel mai răspîndit pe întreg teritoriul românesc sau prototipul acestei feudalităţi prestatale şi statale timpurii. Termenul de jude, (cu varianta muntenească judec), deşi de origine latină, pare să fi fost copleşit în urma contactelor cu slavii de larga utilizare a termenului slav analog, deşi iniţial identitatea şi coexistenţa jude—cneaz este evidentă, mai ales în lumina corespondenţei judecie — cnezat în Moldova. În Transilvania, termenul de jude pare să se fi perpetuat, dobîndind şi înţelesul de primar al satului, al oraşului, de membru al unui for de judecată, de fruntaş al nobilimii din comitate, însărcinat cu anumite atribuţii etc., sub influenţa folosirii latinei ca limbă cultă şi de cancelarie. Voievozii, aleşi adesea dintre cnezi (cum dovedeşte diploma ioanită sau situaţia Maramureşului) şi numiţi de români şi duci (singular *ducă*[70]), aveau în primul rînd atribuţii militare. Cuvîntul jupan, rar utilizat în

[69] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 7, nota 1.

[70] Cînd ungurii, după ce au intrat în Panonia (locuită de români şi slavi), au ocupat cetatea Ung, au găsit acolo un comandant („comite") numit Loborcy, căruia localnicii, în limba lor, îi spuneau *duca (in lingua eorum duca vocabatur)*. Cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I. Faptele ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela, Bucureşti, 1934, p. 35, 85. Trebuie să fie vorba despre români, deoarece slavii îşi numeau comandanţii militari *voievozi*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

general, a ajuns să-i denumească, imediat după întemeierea statelor feudale românești independente pe cei mai mari feudali, uneori rudele domnului [71]. În Transilvania, o parte dintre cnezii care și-au ctitorit lăcașuri de cult ortodoxe s-au numit pe sine jupani iar pe soțiile lor jupanițe, în tablourile votive din secolele XIV și XV [72]. Dar cei mai mulți, în situații similare, s-au denumit cnezi.

Cnezimea ca realitate general-românească reprezintă pînă în veacul XV o clasă socială sau o pătură socială în curs de formare ca clasă feudală prestatală și statală timpurie. Esența ei este unică, așa cum unică este și natura feudalismului în societatea românească. Mărturiile privind cnezimea, departe de a susține ideea existenței a trei forme ale feudalismului românesc, cum s-a afirmat [73], subliniază unitatea de structură a civilizației noastre medievale, în ciuda unor particularități dezvoltate în urma evoluției statale separate (este cazul, cu precădere, al Transilvaniei) [74]. Cum s-a văzut, în Țara Românească cnezii erau indubitabil la început membri ai clasei sociale a feudalilor, stăpîni de pămînt și de vecini, ale căror posesiuni, prin moșteniri repetate s-au divizat și micșorat mereu, titlul fiind transmis apoi tot mai multor urmași ai primului sau primilor proprietari. Din feudal în secolele XIV—XV — parțial XVI, cnezul a ajuns să desemneze la sfîrșitul veacului XVI și mai tîrziu pe țăranul liber mic proprietar, amenințat mereu cu rumânirea. Tot acum, tîrziu, în veacul XVII, acțiunea de eliberare din rumânie s-a numit tot mai des cnezire, ca o amintire a vechiului statut de prestanță și libertate al cnezilor. O dovadă a acestui statut este și un document datat probabil la 1407, în care Mircea cel Bătrîn hotărăște ca satele mănăstirii Tismana să nu poată fi de ocină și de ohabă „nici unui *cnez* sau boier al domniei mele" [75]. Deci cnezul este pus înaintea boierului, în calitatea lui de vechi stăpîn de sate. Nici în Moldova, nimic nu contrazice calitatea de stăpîn a cnezului, înainte ca domnia să așeze deasupra acestuia un nou proprietar cu hrisov, iar înțelesul teritorial al judeciilor care se transformă în uric, alături de statutul de mici feudali al cnezilor moldoveni din Polonia, pledează în favoarea acestei calități. Formula „unde a fost" sau „unde este" cnez ori jude cutare nu poate să aibă doar sensul de identificare a satelor [76], din moment ce foștii sau actualii cnezi sînt arătați mereu în paralel și în legătură cu noii stăpîni, impuși de domnie. Din cele mai multe documente pare să rezulte că vechi stăpîniri tradiționale, obișnuielnice sînt puse față în față cu altele noi, oficializate de stat. Ca în orice țară feudală, nici în Moldova, nu statul a creat stăpînirea feudală. Însă statul a încadrat această stăpînire în noi rigori, pretinse de raporturile feudo-vasalice, domnul răsplătindu-și credincioșii cu moșii, în dauna vechilor stăpîni care, ca și în Țara Românească, se vor numi cel mai frecvent boieri. Dar amintirea calității social-economice superioare a cnezilor se va perpetua și la răsărit de Carpați. Astfel, soțiile de boieri se vor numi frecvent *cneaghine* în Moldova [77], iar cronicarul Azarie afirmă într-un loc, gîndindu-se la boieri, că doamna Ruxandra cu mii de binefaceri i-a cinstit pe *cneji* [78]. Desigur, în Țara Românească și Moldova multe sate au rămas libere, fiind locuite de moșneni și de răzeși în tot evul mediu și, o parte, chiar în epoca modernă, structurile comunitare, de obște păstrîndu-se nu numai aici, ci și în satele aservite de către feudali, dar de nicăieri nu rezultă (ca și în cazul satelor aservite din Transilvania) că în secolele XIV—XVI cnezii mai erau *ab initio* numai fruntași ai acestor comunități libere sau aservite. Dacă în Tran-

---

[71] D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973, p. 218—219.

[72] M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania — Die Rumänische Malerei in Siebenbürgen*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p. 22—23.

[73] H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 269.

[74] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I—III, Cluj-Napoca, 1971—1986, passim.

[75] *DIR*, B, veac XIII—XIV—XV, p. 52, nr. 36.

[76] Cum susține H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 214—215.

[77] R. Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, în *ARMSI*, S. II, tom. XXIX, 1906—1907, p. 166—169.

[78] I. Bogdan, *Cronicile slavo-române din secolele XIV—XV*, ed. de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

silvania apar și în această postură de fruntași ai satului aservit, cu statut de țărani dependenți sau de mici proprietari cu anumite atribuții militare pe domeniile cetăților etc., faptul nu reprezintă o situație originară, ci o decădere și o uzurpare a vechilor lor preeminențe. Dovada este, cum s-a arătat, că acolo unde stăpînirea străină a pătruns tîrziu și incomplet, cnezii au rămas ceea ce au fost înainte de impactul cu rigorile actului scris : stăpîni ereditari de pămînt și de supuși, după ce anterior se desprinseseră din rîndul acestor comunități care-i investiseră cu unele funcții. În aceeași postură de stăpîni s-au menținut și în afara arcului carpatic, pînă cînd domnia, promovînd o nouă feudalitate, pentru care a fost consacrat numele de boier, a determinat disoluția cnezimii, care, ca feudalitate prestatală, nu-și mai avea locul în noile structuri. Desigur, mai ales în Moldova, desprinderea păturii feudale nu era generală, păstrîndu-se pînă tîrziu puternice structuri egalitare în ocoalele sau uniunile de obști ale Cîmpulungului, Tigheciului, Vrancei. Dar nu se poate admite, în preajma întemeierii, că aceste structuri erau unice și că nu se ridicase o pătură socială suprapusă. În cadrul acesteia, un rol important, trebuie să fi avut cnezii. În afara arcului Carpaților, disoluția cnezimii s-a produs mai rapid în comparație cu Transilvania, unde, în ciuda măsurilor de uniformizare preconizate de autorități, deosebirile etno-lingvistice și confesionale au împiedicat derularea liniară a procesului. Cu toate că și la sud și răsărit de Carpați, instituția statală a promovat o nouă feudalitate, adecvată noii etape din evoluția orînduirii social-economice pe care o reprezenta, faptul s-a petrecut pe același fond de civilizație, cu multe elemente de continuitate în raport cu etapa prestatală. În Transilvania, cucerirea arpadiană a adus noi structuri feudale oficiale din afară, pe care, ulterior, dinastia angevină le-a întărit și mai mult în rigorile lor. Asimilarea cnezimii românesti cu noua feudalitate a statului s-a lovit aici și de radicalele deosebiri confesionale și etno-lingvistice. De la situația de cnez nerecunoscut sau admis tacit în cnezatul său pînă la situația de nobil, s-a trecut prin cîteva faze intermediare : cnez, confirmat, cneznobil, nobil român *(nobiles valachi)*. Cei care n-au acceptat sacrificiile pretinse de acest „cursus honorum" ori nu s-au putut înscrie pe traiectoria lui din cauza suprapunerii feudalității străine, fie că au trecut munții în țările românești rămase libere, cum au făcut Bogdan din Cuhea (cu ai săi) sau alții din Făgăraș, fie că au coborît pe scara socială, pînă la treapta de supus. În toate cele trei țări române, din punctul de vedere al statutului său de feudalitate prestatală, cnezimea urmează un proces de disoluție, de destrămare. Pentru cei care acced spre nobilitate și boierie, disoluția înseamnă ascendență pe scara socială la rangul de feudalitate oficială recunoscută, deși statutul celor mai mulți va fi de feudalitate mică și mijlocie. Pentru ceilalți, disoluția marchează ireversibil decăderea. Nu există cnezi de tip hațegan, maramureșan sau muntenesc[79], asa după cum cnezii nu au fost nici colonizatori de oameni sau întemeietori de sate în esența lor, cum s-a afirmat uneori tendențios, făcîndu-se și o apropiere nejustificată între cnezi și sculteții *(Schultheissen)* germani (șefi ai coloniilor germani stabiliți în Ungaria și Polonia)[80]. Dacă uneori au condus acțiuni de roire a satelor, faptul acesta ne apare ca derivat sau secundar în raport cu statutul lor esențial. Aceste acțiuni de roire sau de repopulare a unor sate ori de creștere a numărului locuitorilor unor așezări sînt aspecte firești în toată lumea medievală ; ele s-au petrecut în cazul nostru în interiorul spațiului locuit de români sau în imediata lui apropiere (de aceea, credem că termenul de colonizare sau emigrare este total nepotrivit) și nu din aceste acțiuni decurge, în esență, calitatea de stăpîn a cnezului. E drept că, uneori, prin asemenea acte, pentru care obțineau adesea acordul oficialității, cnezii își sporeau posesiunile și obțineau anumite avantaje, pe care le aveau, de altfel, în mare parte și în satele lor stăpînite din vechime.

În concluzie se poate afirma că cnezimea românească, desprinsă din cadrul comunităților sătești în urma unui îndelungat proces de diferențiere de avere și apoi socială, proces care era în plină desfășurare la începutul mileniului al doilea (dacă acei *canesi*, pomeniți de Rogerius, sînt identici cu cnezii, atunci e sem-

---

[79] Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. III, p. 372.

[80] D. Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în *RRH*, 1987, tom. XXVI, nr. 3, p. 189—190, nota 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nificativ faptul că acest călugăr italian îi numeşte *isti domini*[81]) este încă în veacurile XIV şi XV, în cea mai mare parte, o pătură sau clasă socială feudală la români, aflată pe calea unor importante transformări şi diferenţieri, care se vor accentua în veacurile următoare[82]. În ciuda acestui fapt, ca o dovadă a trăiniciei cnezimii şi a instituţiilor legate de ea, titlul de cnez îşi prelungeşte existenţa în Transilvania pînă la începutul veacului XIX[83], ca un simbol al străvechiului său statut de libertate românească.

THE SOCIAL-ECONOMIC STATUS OF THE ROUMANIAN CNEZI DURING THE XIV-th AND XV-th CENTURIES

SUMMARY

The evidence analiysed above certifies that prior and during the foundation of the state, in the territories inhabited by the Roumanians, roumanian society enjoyed a relatively well defined feudal social structure. The *cnezi* (roumanian community leaders), as a general roumanian reality (alongside the *voievozi, jupani, juzi)* were until the XIV-th and XV-th centuries a feudal social class that came into being prior to the foundation of the state and maintained itself during its formative years. We feel compelled to underline the unique essence of this class, which only reflects the unique nature of feudalism in roumanian society. The evidence regarding the *cnezi,* far from supporting the idea of the existence of three types of roumanian feudalism, underlines on the contrary the structural unity of our medieval civilization, in spite of certain particularities which evolved as a consequence of separate state development. Such is especially the case of Transylvania.

In Wallachia, the *cnezi* were at the beginning doubtlessly members of the feudal class, being masters over their land and over their *vecini* (serfs). Their lands, worked by these serfs, were constantly divided and diminished through a sequence of inheritance, the title of *cnez* being transmitted to several heirs of the first owner or owners. Thus, from feudal masters as they were during the XIV-th and XV-th centuries and partly during the XVI-th, the *cnezi* later became small rural landowners. The term came to be applied to free peasantry, often endangered to slip into servitude. At the same time and also later, during the XVII-th century, the action of obtaining one's freedom, of leaving servitude behind, came to be known as *cnezire* (becoming a *cneaz),* as a remembrance of the ancient status of prestige and freedom the *cnezi* enjoyed. It is certain that during the period we dealt with, the XIV-th and XV-th centuries, in the territories between the Carpathians and the Danube, the *cnez* was a free man, owner of land and subjects, existing as such prior to the foundation of the state.

In Moldavia as well, there is nothing to contradict or to oppose the feudal quality of the *cnez,* before the reign placed above him a new owner endowed with a written act of donation — the *boyar.* Several arguments plead in favour of this ancient status of the *cnez* such as the territorial meaning of the *judecie (cnezat* — regarded as land holding), which after the founding of the state will shortly become *uric* (official feudal domains) or the status of small feudal landholders of the roumanian *cnezi* in southern Poland. By means of the expression "where one was (or is) cnez", existing prior to the state, landholders, are opposed to the new sovereignity imposed landholders. In Moldavia, as in any other feudal country, feudal landholding was not created by the state but rigorously enclosed by it, molded into patterns imposed by vassalage, the sovereign rewarding his loyal vassals with domains and swamping the traditional landholders.

[81] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, vol. V. Cîntecul de jale de Rogerius, Bucureşti, 1935, p. 50, 89. Aurel Decei *(„Canesi" călugărului Rogerius,* în „Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vîrstei de 60 de ani", Bucureşti, 1943, p. 211—220), şi mai recent, Victor Spinei *(Moldova în secolele XI—XIV,* Bucureşti, 1982, p. 162), îi consideră pe aceşti „cnezi" ca fiind demnitari mongoli. Tot recent, D. Gr. Pleşia, *(op. cit.*, p. 192) îi priveşte iarăşi ca identici cu cnezii români ca şi Şt. Pascu *(op. cit.*, vol. III, p. 388).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Obviously both in Wallachia and Moldavia many villages remained free, inhabited throughout the Middle Ages by a free peasantry *(moșneni* and *răzeși)*. The traditional community structure was maintained not only in these free villages but also in the ones subservient to the feudal lords. There is no indication (as in Transylvanian subservient villages) that during the XIV-th and XV-th centuries the *cnezi* were still only leaders of these communities, free or subservient. If in Transylvania they appear as leaders of subservient communities, their status being either that of serfs or that of small landholders with certain military attributes on the fortress domains, this fact does not reflect their original status but a decadence and their deprivation of their ancient privileges. The best proof of this is that in those areas of Transylvania where foreign rule penetrated later and incompletely, the *cnezi* remained what they had been before their contact with the rigors of the written act and western feudalism. That is, hereditary holders of their land and subjects after they evolved out of those rural communities which had invested them with certain functions. Beyond the Carpathian range, the dissolution of this class occured much faster than in Transylvania because it took place against the same ethnic and linguistic background, in the same civilization and with many elements of continuity with the preexisting society.

In Transylvania, the Arpadian conquest brought new official and alien feudal structures, modelled after the western ones, structures which were reenforced by the Angevine dinasty, who added to them a french and italian dimension. The *cnezi* couldn't find a place in this new social structure, especially since between them and the new nobility, invested by the state, there stood important historical, ethnic and confessional differences. That explains why the transformation process from the situation of unknown *cnezi*, tacitly admitted in their lands (called *cnezate)*, to that of nobles, several intermediate phases can be encountered: confirmed *cnezi*, nobles-*cnezi*, roumanian nobles *(nobiles Valachi)*. Those who wouldn't accept the sacrifices imposed by this "cursus honorum" or couldn't align themselves to it, because of an early alien feudal rule, could either cross the mountains to the free roumanian countries (as the *voievod* Bogdan of Maramureș with his *cnezi* or others from Făgăraș had done) or descend the social ladder to the status of subject (especially in open areas of Transylvania, where the foreign conquest occured earlier and more directly).

In all three roumanian countries, as far as their incipient feudal status is concerned, the *cnezi* or rather their descendents are subject to a dissolution. To those who become *boyars* or nobles this dissolution is a definite step up in the social ladder, as much as their feudal rank in officially recognized by the state. They generally maintain themselves among the small and medium landholders. For the others, this dissolution marks irreversible decay. Last of all, we should stress that these *cnezi* were not essentially village founders or settlers, as it was often wrongly assesed. Even if they did undertake the resettling of certain villages, or increasing the number of their subjects, they did it, generally, within the boundaries of the territories inhabited by Roumanians and in the spirit that prevailed throughtout Europe during the Middle Ages. By such actions they increased their possessions and obtained certain advantages, usually those they already enjoyed in their original villages. The roumanian *cnezi* evolve in the rural communities through a long and complex process of economic and social differentiations, a process favoured at the beginning by the exercise of eligible functions (in the first centuries of the second millennium). Between the XIII-th and XV-th centuries the roumanian *cnezi* had become an incipient feudal class that faced important transformations and diversified expansion because of the state founding process and the conquest by the magyar kingdom of parts of the roumanian territory. The status of the *cnezi* (often called *juzi* — *jude*, from the latin term *iudex)* was similar to that of all the feudal lords and implied ownership over land and subjects (that is over the *cnezate* or *judecii)*, judicial and military functions and financing the building of orthodox churches.

That is why the *cnezi*, in spite of the great changes they had undergone after the XV-th and XVI-th centuries, prolonged their existence in some regions up to the modern times, recalling the memory of their ancient status of free roumanian nobility.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND LEGEA PĂCII ÎN ISLAMUL MEDIEVAL (II) *

DE

VIOREL PANAITE

Fundamentală rămîne plata la timp a tributului. „În fiecare an [Vlad Țepeș] el însuși venea la Poartă aducînd tributul *(djizya)* și multe daruri..." [191]. Mihnea Turcitul, domnul Țării Românești, avea ca principală obligație față de sultan „să trimită an de an din numitul vilaiet haraciul fixat (al necredincioșilor) fără lipsă și (în monedă) neciuntită și cu amestec (de aur și argint) și cu greutatea întreagă (și) la timp..." [192]. La fel, Gheorghe Rákóczi II (1648—1660) îi scria lui Mehmed IV (1648—1687), la 1 septembrie 1652, că „am avut grijă și nu am neglijat să trimitem la visteria binecuvîntată și luminată... tot haraciul ce se cuvine..." [193]. Iar în beratul din 27 septembrie 1774, prin care Abdul-Hamid I (1774—1789) îl numea domn în Moldova pe Grigore III Ghica, pentru a doua oară (1774—1777), la loc de frunte se înscria obligația de a preda „la doi ani odată... tributul *(cizye)*" [194]. Deoarece haraciul colectiv avea la bază contribuțiile supușilor țărani, în documentele otomane găsim, ca datorie esențială a prințului vasal, obligația de a depune toate eforturile „pentru bunăstarea și mulțumirea raialelor" [195]. Grigore III Ghica trebuia „să aibă grijă de paza, de ocrotirea și de protejarea raialelor" [196].

Interdicția de a da ajutor inamicilor Imperiului islamic era completată cu obligația de a participa la expedițiile suzeranului musulman, deși, privită ca „o răscumpărare a slujbei militare", *djizya* era incompatibilă cu „îndeplinirea unor obligații militare" de către nemusulmani [197]. O soluție de compromis s-a găsit totuși. „Dacă noi solicităm ajutor de la oricare dintre voi — scria Suwayd ibn Muqarrin locuitorilor din Dahistân și Jurjân, în 639 — ajutorul se socotește ca *djizya* lui..." [198]. Se pare că de acest lucru erau conștienți și „beii din Țara Românească și Moldova" atunci cînd, participînd la asediul Ujvarului (1664/1665), întrebau : „se poate ca în același timp să plătim și haraci și să participăm și la luptă ?" [199]. În Imperiul otoman devenise legal, în mod abuziv, ca prințul tributar să participe personal cu trupe la campaniile organizate, ce-i

---

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în *AIIAI*, XXIV/2, 1987 ; notele sînt numerotate în continuare.

191 *Cronici turcești*, I, p. 67, (Tursun-bey).

192 M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 65, doc. nr. 14.

193 *Documente turcești*, I, p. 183—184, doc. nr. 179

194 *Ibidem*, I, p. 320, doc. nr. 291.

195 *Ibidem*, I, p. 48—49, doc. nr. 35 ; M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 66, doc. nr. 14.

196 *Ibidem*, I. p. 320, doc. nr. 291

197 M. Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în AUB, Istorie, XXVIII, 1979, p. 100.

198 Apud B. Lewis, *op. cit.*, I. p. 236. La fel, M. Hamidullah, *Documents*, p. 119, doc. nr. 257.

199. *Cronici turcești*, II, p. 330, (Silahdar Fîndîklîlî Mehmed Aga), apud. M. Maxim, *Obligațiile militare...*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drept „numai cînd în fruntea oastei otomane se afla însuşi suzeranul"[200] şi fără a exista „obligativitatea prezentării unui număr fix de oşteni"[201]. Totuşi, Suleyman Kânunî (1520—1566) îi poruncea laconic, la 12 iulie 1565, lui Petru cel Tînăr (1559—1568) : „Este timpul de adus servicii!" — respectiv să vină cu oaste în ajutorul beilerbeiului de Timişoara la asediul cetăţii Satu-Mare (Sakmar)[202]. Din acelaşi motiv îi găsim pe Ştefan Lazarević, cneazul Serbiei (1389—1424), pe Marko Kraljević (1371—1395) şi Constantin Dejanović (?—1395) din Macedonia, vasali ai lui Baiazid Yîldîrîm (1389—1402), în oastea acestuia pregătită pentru expediţia din 1395, împotriva lui Mircea cel Bătrîn. Că o făceau mai mult de nevoie decît de voie, a căutat să sublinieze şi cronicarul sîrb, scriind : „şi fericitul Marko a spus către Constantin : Eu cutez să spun şi mă rog lui Dumnezeu să fie ajutor creştinilor, iar eu cel dintîi să fiu printre morţi în această luptă". Ceea ce s-a şi întîmplat[203].

O misiune a prinţilor tributari era procurarea de informaţii despre orice acţiune a statelor nemusulmane din zonă, contrară intereselor Imperiului islamic[204]. Astfel, voievozii români erau obligaţi să trimită la Poartă *arz* (scrisoare) despre eventualele pregătiri de război ale puterilor vecine (Ungaria, Polonia, Austria, Rusia). În acest sens, Ştefăniţă (1517—1527) comunica la Istanbul că : „Pentru ştiri grabnice avem oameni trimişi ca să iscodească"[205].

Ca un corolar, prinţii vasali aveau obligaţia de a urma o politică externă identică cu a suzeranului musulman. În *ahidname*-lele acordate de sultanii otomani aceasta se exprima prin binecunoscuta formulă : „să fii prieten prietenilor şi duşman duşmanilor" (*„dosta dost va duşmana duşman olub"*)[206]. Deşi a evitat să trimită trupe la cererea lui Suleyman Magnificul, motivînd că înştiinţarea i-a parvenit cu întîrziere, Neagoe Basarab (1512—1521) era silit să promită, *formal*, că se va strădui să ia parte „la slujba împărătească cu toată oştirea mea pregătită cu arme *împotriva duşmanilor noştri*" (subl. ns.)[207]. Trebuie să subliniem că, în etapa de început a relaţiilor cu Imperiul otoman (pînă la mijlocul secolului XVI) voievozii români au dus o politică, mai mult sau mai puţin energică, pentru recîştigarea independenţei statale. Şi chiar în condiţiile instaurării dependenţei efective faţă de Istanbul, principii români nu au ezitat ca, ori de cîte ori schimbarea raportului de forţe pe plan internaţional le era favorabilă, să ia legătura cu puterile creştine pentru eliberarea de sub dominaţia otomană.

Revenind, trebuie să spunem că în Imperiul otoman se practica trimiterea la curtea sultanului a unuia sau mai multor fii de către „tributari", ca o garanţie a îndeplinirii obligaţiilor amintite mai sus. Astfel, Vlad Dracul (1436—1442 ; 1443—1447) i-a trimis ca ostateci, din 1439, la curtea de la Edirne pe viitorii Vlad Ţepeş şi Radu cel Frumos ; Ştefan cel Mare pe Alexandru (m. 1496), mai întîi, iar apoi pe Ştefan ; Radu de la Afumaţi (1522—1529, cu întreruperi) pe Vlad, în 1526 etc.[208]

---

[200] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 190.

[201] M. Maxim, *Obligaţiile militare...*, p. 102.

[202] *Documente turceşti*, I, p. 74, doc. nr. 70. Astfel, în practică, domnii „tributari" erau obligaţi să însoţească oastea otomană, chiar dacă nu era condusă de sultan. Este şi cazul lui Ştefan cel Mare, care îl însoţeşte pe Malkoçoglu Bali, bey de Silistra, împotriva Poloniei (A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 140).

[203] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 63

[204] A. Morabia, *op. cit.*, p. 317.

[205] *Documente turceşti*, I, p. 11, doc. nr. 10. Vezi şi p. 48—49, doc. nr. 35.

[206] H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age*, p. 12 ; M. Maxim, *Capitulaţiile*, p. 40. De exemplu, în *sulhname*-ul acordat lui Ştefan cel Mare sau în diplomele de numire ale lui Mihnea Turcitul, citate mai sus.

[207] *Documente turceşti*, I, p. 13, doc. nr. 12.

[208] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 139, 171, 190 ; M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Ţărilor Române*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din analiza conţinutului „acordurilor" încheiate de Califatul arab sau Imperiul otoman cu nemusulmanii care acceptau protecţia statului islamic şi, implicit, plata tributului, putem trage concluzia existenţei unei note dominante, caracteristică tuturor acestor „acte": ele consemnau schimbul, mai mult sau mai puţin echivalent, între protecţie *(dhimma* sau *amân)* şi tribut *(djizya* sau *kharadj).* Deci, indiferent de terminologia folosită *(ahd, sulh* în Islamul arab; *ahdname, sulhname, bitik, berat, hatt-i hümayün* etc. în Imperiul otoman) avem de-a face, în esenţă, cu „tratate de protecţie tributară" *(ahd ad-dhimma)*[209].

Nemusulmanii care, în viziune musulmană „beneficiau" de astfel de tratate, deveneau, în virtutea acestora, „minorităţi protejate" *(ahl ad-dhimma)* şi totodată „tributari" (în turc. *haraçgüzar).* Ei făceau parte din categoria, mai largă, a infidelilor cu care s-au încheiat tratate *(ahl al-ahd),* în rîndul cărora mai intrau şi beneficiarii unor permise de liberă trecere *(musta'mîn)*[210].

„Protejaţii" *(dhimmi,* în turc. *zimmi)* se definesc prin opoziţie cu *harbî* (infidel de aceeaşi credinţă, dar dintr-un teritoriu „necucerit") şi cu *musta'min* (un infidel care a primit dreptul să trăiască în relaţii paşnice cu Islamul, în *dar al-Islam,* dar temporar)[211]. Odată acceptată supremaţia Islamului, *dhimmii,* deşi infideli, deveneau membrii ai *ummei,* ce-i drept „a doua clasă de cetăţeni", deci inferiori musulmanilor — după al-Gazzali[212]. În Califatul arab şi Imperiul otoman, *dhimmii* au constituit „componenta nemusulmană" a „raialelor" (arab. *ra'yet,* pl. *re'âyâ*-turmă, supuşi, populaţie), prin care se desemnau „supuşii statului" în sens larg, iar restrîns categoria contribuabilă a populaţiei, cea „productivă neprivilegiată"[213].

Strict canonic, *dhimmi* erau toţi cei ce plăteau tribut *(djizya)* în calitate de supuşi ai Imperiului islamic. Această concepţie legal-religioasă a fost preluată de turcii osmanlîi, astfel că, de multe ori (mai ales începînd cu secolul XVI), în cronicile şi actele oficiale otomane românii erau consideraţi *zimmii.* Folosirea acestei terminologii îşi avea originea în „tendinţa Porţii de a-i asimila cu supuşii sultanului" din sudul Dunării şi avea drept scop legitimarea impunerii Ţărilor Române unor sarcini economice, comerciale, monetare etc. tot mai crescînde, specifice supuşilor individuali[214].

A sosit momentul să răspundem la două întrebări fundamentale. În primul rînd, ce statut aveau teritoriile dobîndite de musulmani prin „tratate de protecţie tributară"? Două sînt părerile care s-au înfruntat în plan teoretic.

O parte din juriştii musulmani (în special cei de rit shâfi'it: as-Shâfi'î, Yahyâ b.Adam (m. 818) etc.) a dezvoltat teoria unei a treia categorii de pămînturi, numită de ei *dar al-ahd* sau *dar al-sulh* (şi care a suferit mai multe traduceri: „Casa pactului", „Casa armistiţiului", „Casa păcii" etc.)[215].

Spre deosebire de aceştia, Abu Hanifa (al cărui rit a fost adoptat de Imperiul otoman) nu recunoştea o altă lume în afara „Casei Islamului" şi

---

209 N. Bălcescu spunea despre „capitulaţia" din 1393 (?) acordată lui Mircea cel Bătrîn că „nu poate fi privit(ă) după dreptul gintelor (neamurilor) altfel decît ca un tractat de protecţie" *(Drepturile românilor către Înalta Poartă.* În C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii,* Bucureşti, 1982, p. 832).

210 A. Morabia, *op. cit.*, p. 290.

211 Cl. Cahen, art. *Dhimma,* în *EI*² II, p. 234.

212 H. Lazarus-Yafeh, *op. cit.*, p. 442; Vezi şi A. S. Tritton, *The Caliphs and their Non-Muslim Subjects,* Londra, 1930.

213 Categorie inferioară „oamenilor săbiei" (militarii), „ai cărţii" (clericii) şi „ai condeiului" (birocraţii) (M. Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie ot mană în secolul al XVI-lea,* (I), în *RdI,* 36, nr. 8/1983, p. 806—807; N. Filipovici, *A Contribution to the Problem of Islamization in the Balkan under the Ottoman Rule,* în „Dissertationes Orientales", 40, 1978, p. 315.

214 M. Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea;* în *RdI,* 32, nr. 9/1979, p. 1735.

215 H. Inalcik, art. *Dár al-'ahd,* în *EI*², II, p. 118—119; M. Parvin şi M. Sommer, *Dar al-Islam: the Evolution of Muslim Territoriality and its Implication for Conflict Resolution in the Middle East,* în „International Journal of Middle Eastern Studies" *(IJMES),* 11, nr. 1, febr. 1980, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Casei războiului". În consecință, pentru hanefiți (deci, și pentru turcii osmanlîi) statele tributare făceau parte din *dar al-Islam*, iar statutul ***dhimma*** era extins asupra tuturor infidelilor tributari (fie ei indivizi sau comunități aflate sub administrație musulmană, fie locuitorii autonomiilor statale, de tipul Țărilor Române)[216]. Potrivit acestei concepții, în cronicile și documentele oficiale osmane se folosea, adeseori, terminologia aferentă, fără a se face vreo deosebire între locuitorii statului tributar și nemusulmanii din provinciile musulmane. Astfel, există firmane, care, începînd cu ultimul sfert al veacului XVI, pretind că supușii moldo-munteni sînt „la fel ca și celelalte roiale ale țărilor bine-păzite *(Memâlik-i Mahruse)*", adică ale Imperiului otoman"[217].

Practic însă, între cele două stări de drept exista o delimitare netă, impusă de politica de „încorporare graduală" (sau „metoda cuceririi treptate") a teritoriilor din *dar al-harb*, specifică Imperiului otoman (dar de care nu era străin nici Califatul arab). Conform acesteia, „într-o primă etapă se instituia un fel de suzeranitate asupra statelor învecinate, iar în a doua etapă, eliminîndu-se dinastiile băștinașe, se instituia controlul direct, prin încorporarea în imperiu și aplicarea sistemului timarial, paralel cu înregistrarea populației și resurselor în deftere"[218]. Prima etapă însemna ***regim de stat tributar*** (cu păstrarea autonomiei statale), cînd „tributul colectiv (denumit fie ***djizya***, fie *kharadj)* era plătit de un reprezentant al nemusulmanilor, șeful statului (valabil pentru Nedjrân[219], Țările Române[220], Raguza[221] etc.). A doua, ***regim de provincie musulmană*** (turc. *pașalîk*, adică „teritoriu supus jurisdicției unui pașă"), cînd *djizya* și *kharadj*-ul se prevalau individual, conform registrelor cadastrale (valabil pentru teritoriile încorporate în Imperiul islamic)[222].

Diferența dintre cele două statute politice a fost subliniată de prof. M. Maxim, în legătură cu teritoriile românești de sub administrație otomană (în secolul XVI : Chilia, Cetatea Albă, sud-estul Moldovei, Dobrogea, Giurgiu, Turnu, Orșova, Mehadia, Banatul, Crișana, Oradea), astfel : „... în ochii românilor liberi din Principate, rămase ca state tributare, frații lor din teritoriile ocupate erau „supuși" *(raye, raia)* direct sultanului, ca și pămînturile lor, care intraseră în „Casa Islamului" *(dar al-Islam)*, în timp ce țara continua să dăinuiască, rămînînd în „Casa păcii" *(dar al-ahd)*, cu hotarele, statul, pămînturile, instituțiile, legile, credința și limba strămoșească, nestînjenite la ele acasă și recunoscute de „capitulații" *(ahidnamele)*"[223].

Avem, de altfel, „numeroase documente oficiale otomane, care precizează că Moldova și Țara Românească nu țin de *dar ul-Islâm* (Casa Islamului), ci fac corp separat de aceasta..."[224]. De exemplu, în firmanul sultanului Mustafa III, din 1761, se afirma că : „... Țara Românească, din zilele de altădată și pînă

---

[216] H. Inalcik, *Dâr al-'ahd*, p. 118—119. Vezi și D. B. Macdonald — (A. Abel), art. *Dār al-sulh*, în *EI* [2], *II*, p. 131—135 ; *A. Morabia, op. cit.*, p. 315.

[217] M. Maxim, *Regimul economic...*, p. 1734. Pretențiile sultanilor, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, că Țările Române făceau parte din *Memâlik-i Mahruse* au constituit „une grande menace pour l'intégrité territoriale et l'autogouvernement des voivodats roumains" (idem, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, în *NEH*, VI, 1, Bucarest, 1980, p. 247.

[218] H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în „Studia Islamica" (Paris), II, 1954, p. 103.

[219] A. Abel, *La convention de Nedjrân*.

[220] Vezi M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române în evul mediu*.

[221] N. H. Biegman, *The Turc-Ragusan Relationship acording to the Firmans of Murad III (1575—1595) exteant in the Archives of Dubrovnic*, The Hague and Paris, 1967 (Vezi și recenzia lui H. Inalcik în „Archivum Ottomanicum", 1, 1969, p. 321—324).

[222] În Imperiul otoman, teritoriile de la sud de Dunăre.

[223] M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană* (I), p. 807.

[224] Idem, *Regimul economic...*, p. 1734.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum, este înregistrată separat la Cancelarie *(Kalem)...*" [225]. Dar dovada cea mai elocventă constă în existenţa unui adevărat regim al frontierelor între Ţările Române şi Imperiul otoman. Reglementate prin aşa-numitele *sînurnâme*-le („Cărţi de frontieră"), graniţele erau marcate prin borne speciale [226].

De altfel, însuşi marele jurist al-Mâwardi (de rit shâfi'ît) surprindea, pentru teritoriile intrate, mai mult sau mai puţin, sub control musulman prin „tratate de protecţie tributară", două categorii : 1. Cele care, în virtutea tratatului, devin parte componentă a „Casei Islamului", locuitorii *dhimmii*, plătind *djizya* (ca impozit pentru libertatea cultului religios) şi *kharâdj* (pentru pămîntul care, teoretic, le rămînea doar în posesie) ; 2. Cele care, conform acordului, rămîn în „proprietate deplină", nemusulmanii plătind pentru aceasta un *kharâdj* considerat ca *djizya*. „Pămînturile lor nu devin *dar al-Islam*, ele sînt *dar al-'ahd*" [227]. Prin această concepţie, al-Mâwardî nu făcea decît să însumeze cele două teorii anterioare (a lui as-Shâfi'î şi a lui Abu Hanifa) şi să teoretizeze situaţia social politică existentă în Islamul arab. Şi anume, delimitarea, mai clară, a statutului populaţiilor nemusulmane din Califatul arab, de statutul popoarelor dependente de Imperiul islamic care îşi păstrau entitatea statală. Avem de-a face la al-Mâwadî cu un excelent stop-cadru în evoluţia, de altfel dinamică, a teritoriilor ce au intrat, intrau sau urmau să intre în contact cu lumea musulmană.

În concluzie, în „Casa păcii" sau „Casa pactului" pot fi incluse statele tributare, care se aflau în relaţii de vasalitate cu Imperiul musulman, tributul plătindu-se colectiv. *Dar al-ahd* (sau *dar al-sulh)* trebuie privită ca un teritoriu separat de *dar al-Islam* şi *dar al-harb*, dar nu trebuie să i se impună artificial o singură semnificaţie. Căci, după cum vom vedea în partea a doua a studiului, consacrată „armistiţiului", raporturile *reale*, politice şi militare, dintre Imperiul musulman şi unele state cu care a intrat în contact ne vor sili să acordăm o cu totul altă semnificaţie conceptelor *dar al-ahd* şi *dar al-sulh*, deşi jurisconsulţii, cronicarii, suveranii musulmani nu făceau adeseori distincţie, intenţionat sau nu, între „Casa păcii şi „Casa armistiţiului".

Problema cea mai arzătoare este, însă, ce fel de pace *erau obligaţi* să încheie musulmanii cu infidelii care acceptau plata tributului : temporară sau definitivă (irevocabilă, absolută) ? Un lucru este clar : tributul achitat de infideli însemna, atît în viziunea musulmanilor, cît şi în cea a nemusulmanilor, instaurarea stării de pace. Dacă în privinţa musulmanilor ne-am convins de acest lucru, pentru nemusulmani ne stau mărturie şi cuvintele lui Mihai voievod (1593—1601) : „Eu puteam să stau în pace cu turcii şi tătarii trimiţînd cinci poveri de bani în semn de tribut..." [228]. Şi chiar dacă pentru D. Cantemir, „suma de bani" dată turcilor de voievozii Moldovei a căpătat semnificaţia de „tribut (haraci)" abia sub Ioan vodă cel Viteaz (1572—1574) (la început fiind un simplu „preţ al păcii", o „răscumpărare prin bani a suferinţelor", iar de la Bogdan III un „semn al suzeranităţii sau protecţiei otomane", un „semn de închinare", pentru musulmani (în virtutea doctrinei hanefite), încă de la Petru Aron „suma de bani" era un tribut (desemnat prin *haraç* sau *cizye)* cu ajutorul căruia se răscumpăra pacea (pace ce însemna, ca însăşi, obţinerea „protecţiei" Imperiului otoman asupra vieţii, averii, religiei şi, în genere, asupra statului moldovean) [229].

---

225. *Documente turceşti*, I, p. 272, doc. nr. 260. La fel pentru Moldova, vezi M. Maxim, *Statutul politico-juridic...*, p. 115 ; idem, *L'autonomie de la Moldavie...* p. 210.

226 M. Maxim, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie*, p. 241. La 1581 mai era în vigoare „Cartea de frontieră" încheiată între Bayazid II şi Ştefan cel Mare, în legătură cu reglementarea frontierelor în zona Chiliei şi Cetăţii Albe.

227 Apud. A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 137—138. Vezi şi D. B. Macdonald — (A. Abel) *Dâr al-sulh*, p. 134—135.

228 În raportul lui Giovanni de Marini Polli către Rudolf II (1576—1612) *(Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, p. 181, doc. nr. 55).

229 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. de Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 271 ; M. Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în AUB, istorie, XXIII, 1974, p. 70—71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă, însă, pentru nemusulmanii care își păstrau entitatea statală această „pace" („închinare") avea un „caracter vremelnic"[230] (lucru dovedit de foarte desele ridicări la luptă pentru recîștigarea independenței, „revolte" în concepție musulmană), pentru musulmani „împăcăciunea" prin care se înlătura „dușmănia" avea, teoretic, un caracter perpetuu. Dar nici în „tabăra" musulmanilor lucrurile nu sînt clare. Dacă pentru *dhimmii* supuși direcți ai statului islamic și locuitori ai „Casei Islamului" exista unanimitate în rîndul jurisconsulților în privința statutului juridic pentru infidelii tributari care își păstrau entitatea statală învățații nu s-au pus de acord. As-Shâfi'î și Yahyâ b. Adam considerau că teritoriile din *dar al-ahd* au un „statut temporar"[231]. În schimb, din opiniile învățaților Abu Hanifa și al-Mâwardi, amintite mai sus, se deduce că prin plata tributului, ca formă a supunerii, între aceste teritorii și Imperiul musulman starea de război (*djihad*-ul) era anulată. De altfel, D. Cantemir spunea foarte bine: „(Alcoranul) mai ordină a se încheia pace încă și atunci, cînd inamiculu promite a răspunde un tributu anual; căci în acest caz nu se mai poate constrînge a trece la mahomedanism, nici a i se face într-alt mod vreo supărare, afară de cazul dacă s-ar revolta"[232].

Iată, deci, că anularea definitivă a *djihad*-ului (ca stare de război între „Casa Islamului" și „Casa războiului") se producea nu numai în momentul convertirii infidelilor la Islam („universalizarea religiei"), ci și prin recunoașterea autorității „puteri mahomedane" („universalizarea politică" prin dominația Islamului asupra altor popoare în cadrul mult visatului Imperiu musulman)[233].

Atît partea musulmană, cît și cea nemusulmană nu aveau dreptul, teoretic, să încalce „tratatul de protecție tributară" *(ahd ad-dhimma)*. „Niciodată nu se va acționa contrar acestui pact care trebuie menținut pînă în ultimul minut și pînă la sfîrșitul lumii". „Cel care va trăda pactul lui Allah acționînd contrar acestor reguli [clauzele tratatului — *n. ns.*] va fi în stare de rebeliune contra pactului lui Allah și contra apostolului său"[234].

Interesant ar fi să vedem, însă, cînd considerau musulmanii că „tributarii" se aflau în „stare de rebeliune". În acest sens, Ibn Taimiyya (1263—1328), ultimul mare teoretician al *djihad*-ului (după expresia folosită de A. Morabia)[235], ne-a lăsat un text revelator: „Atunci cînd noi îi acceptăm pe „tributari", cu credințele lor de infideli și asociaționiști, este ca și cum noi îi acceptăm cu ostilitatea lor deschisă, cu voința lor de a ne face rău și dorința lor de a ne ataca prin surpriză; că noi știm bine că religia lor este opusă dogmei noastre, că dorința lor este de a ne omorî, de a asigura supremația religiei lor, și că ei ar realiza-o dacă ar putea, *iată o limită pe care le-o acceptăm*...". Ce îl indigna cel mai mult pe marele jurist era, însă, ignorarea de către infideli a toleranței manifestată de musulmani prin acordarea protecției *(dhimma)*. De aici răbufnirea din final: „...dar dacă trec la acțiune, împinși de această dorință, combătîndu-ne și declarîndu-ne război, aceasta este, pur și simplu, o ruptură a contractului"[236].

Bineînțeles că ridicarea la luptă împotriva autorităților musulmane era situația cea mai gravă care anula pacea. După cum spunea Ibn Taimiyya, „din opozițiile cele mai grave" făcea parte, însă, și insultarea Profetului[237]. „*Dhimmii* care renunță la starea de înjosire, respectiv refuză să plătească *djizya*, rup

---

[230] L. Simanschi, *op. cit.*, p. 630. De altfel, în documentul „închinării" de la Vaslui, moldovenii trimit tribut turcilor „ca să-i îmblînzim, *pînă cînd*..." vom putea „să ne găsim aliați..." *(DRH*, A, II, p. 86, doc. nr. 58).

[231] H. Inalcik, *Dâr al-ahd*, p. 118.

[232] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, II, p. 415, nota 3.

[233] W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihad*, p. 390—394.

[234] În „Edictul Profetului către toți oamenii", apud. Salah el-Dine Tarazi, *Art. cit.*, p. 370.

[235] A. Morabia, *Ibn Taimiyya, dernier grand théoreticien du gihad médiéval*, „Bulletin d'études orientales" (Damasc), 1978, paru 1980, 30, nr. 2, p. 85—100.

[236] Apud. A. Turki, *Art. cit.*, p. 55.

[237] *Ibidem*. p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin aceasta pactul de protecție" — completa Ibn Hazm[238]. „Sînt rebeli acei care se răscoală contra autorității suveranului, care rezistă la ordinele sale sau care atacă posesiunile sale cu mîna înarmată"[239] — spunea M. d'Ohsson despre rebelii musulmani, dar definiția este valabilă și pentru „tributari".

În documentele otomane revine adeseori expresia „o rătăcită abatere de la calea ascultării", pentru a desemna „starea de rebeliune"[240]. Iar terminologia aferentă principilor tributari rebeli întrece orice închipuire. Pentru îndrăzneala faptei sale (răscoala antiotomană din 1594—1595) Mihai Viteazul a fost numit *Mihal-i muhtâl* (Mihai cel arogant), *Mihal-i la'yîn* (Mihai cel afurisit) sau, pur și simplu, *Mihal-i bed'fal* (Mihai cel rebel)[241].

Izvoarele de cancelarie sau narative ne relatează nenumărate cazuri de neglijare sau încălcare a uneia sau mai multor obligații ce greveau statutul „tributarilor", aruncîndu-i în rîndul rebelilor. Pentru Idris Bitlisi, Vlad Dracul (1436—1422 ; 1443—1447) era „unul dintre ghiaurii răufăcători *(ak)*", deoarece „călcîndu-și legămîntul *(nahz-i-ahd)*, a devastat și a prădat Silistra, ...și a început să-și arate dușmănia religioasă și lumească", deși, spunea cu „repros și indignare" cronicarul turc, domnul Țării Româneti „era din vechime tributarul *(haradjgüzar)* dinastiei otomane"[242]. Vlad Țepeș (1448 ; 1456—1462 ; 1476) „s-a gîndit să pricinuiască pagube țărilor musulmane" — relatează Tursun-bey. Chemat la Poartă pentru a da socoteală, „nici n-a venit și nici nu și-a plătit haraciul"[243]. La fel, Ștefan cel Mare era, din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor, rebel, din moment ce „cu toate că era tributar Porții..., a făcut multe răutăți, arătînd dușmănie"[244].

În concluzie, cum emitentul musulman nu avea dreptul să încalce „cărțile de jurămînt" *(ahd)* acordate tributarilor, protecția musulmanilor nu se anula, *teoretic*, decît în cazul nerespectării obligațiilor de către infideli. „Voi sînteți în siguranță atît timp cît vă îndepliniți obligațiile... Dar dacă voi schimbați ceva, sau dacă cineva dintre voi o face și voi nu-l predați, — se scria locuitorilor din Isfahân și din împrejurimile lui (642) — atunci voi nu beneficiați de *amân*"[245]. Tocmai de aceasta, în documentele oficiale nu se uita a se preciza (chiar dacă nu corespundea realității) că declanșarea „represaliilor" a fost provocată de „tributarul rebel" printr-un act contrar dreptului islamic și acordului încheiat : „Călcarea învoielii și ruperea păcii a pornit de la el" — se spune într-un document referitor la expediția sultanului Baiazid II (1481—1512) pentru ocuparea Chiliei (1484)[246]. Prin denunțarea tratatului de către musulmani[247], „tributarii" recad nu numai în starea de *harbî* anterioară actului (căci, tot teoretic, ei aveau dreptul să renunțe la obligațiile lor și să plece în *dar al-harb)*, ci și în cea de rebeli. Privind mai nuanțat problema, Abu Hanifa preciza că teritoriul stăpînit de prințul rebel devenea *dar al-harb* doar cînd acesta nu era separat de „Casa războiului" printr-o regiune (provincie) musulmană sau cînd în el nu se găsea nici un musulman (cazul Țărilor Române). În caz contrar, teritoriul rămînea *dar al-Isam*[248]. „Rebeliunea" atrăgea o imediată expediție de

---

[238] *Ibidem*, p. 42, nota 3.

[239] M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 101.

[240] A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 124 și nota 3.

[241] M. Guboglu, *Mihai Viteazul în documente turcești*, în *RA*, 2/1975, p. 156, doc. nr. 18 ; *Cronici turcești*, I, p. 381 (Mustafa Selaniki).

[242] *Cronici turcești*, I, p. 165.

[243] *Ibidem*, I, p. 68.

[244] *Ibidem*, I, p. 74 (Tursun-bey).

[245] At- Tabarî, apud. B. Lewis, *op. cit.*, I, p. 238. Într-un document din 639, privitor la Tebaristân și Jil Jilân, se spunea : „Voi nu veți adăposti rebeli împotriva noastră nici nu ne veți spiona pentru un inamic nici nu ne veți trăda. Dacă voi veți face aceasta, nu va fi nici o legătură *('ahd)* între voi și noi" *(ibidem*, p. 236—237).

[246] A. Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei și a Cetății Albe în 1484*, în RI, XX, 1934, p. 37—38.

[247] Ibn Taimiyya, apud A. Turki, *Art. cit.*, p. 56—57.

[248] H. Inalcik, *Dâr al-'ahd*, p. 119 ; D. B. Macdonald — (A. Abel), *Dâr al-sulh*, p. 134—135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pedepsire, în urma căreia infidelii rebeli puteau fi, teoretic uciși sau înrobiți, iar bunurile confiscate [249].

Represaliile organizate împotriva rebelilor își găseau legitimarea în Coran: „Și dacă frîng ei jurămîntul lor după legămînt și batjocoresc credința voastră, atunci luptați-vă împotriva fruntașilor celor necredincioși. La ei doar nu este credință. Poate vor înceta" (C. IX/12). Foarte des era invocat versetul C.XVII/34: „Țineți-vă legămîntul: sînt răspunzători cei care își calcă legămîntul" [250].

Practic, contra *dhimmii*-lor supuși individuali ai Califatului arab, începînd cu Harun ar-Rashîd (786—809), se emiteau decrete (edicte) prin care li se reaminteau obligațiile asumate prin „Pactul lui Umar" [251], necesitatea conviețuirii cu musulmanii conform *shariei* și „înțelegerilor" încheiate, ba chiar și amenințarea că de nu vor plăti *djizya* și vor abuza de toleranța musulmanilor, viețile lor nu vor mai fi în siguranță [252]. Și aceasta în virtutea „tratatelor de protecție tributară": „Ce datorați voi [locuitori ai Isfahânului — *n. ns.*] musulmanilor este bunăvoința voastră și achitarea impozitelor; voi aveți salvconduct *(amân)* atît timp cît vă supuneți (conformați)... Dacă cineva insultă un musulman, el va fi pedepsit cu severitate pentru aceasta. Dacă el lovește un musulman, noi îl vom omorî" [253].

Împotriva statelor tributare măsura cea mai des folosită era, atunci cînd acestea atinseseră nivelul maxim de dependență, înlocuirea prințului rebel, căci el era răspunzător de faptele contrare tratatelor cu Imperiul musulman. Într-o scrisoare adresată suveranului Poloniei, Sigismund II August (1548—1572), în aprilie 1572, Selim II (1566—1574) îi comunica, privitor la „tributarii rebeli", următoarele: „Astfel, din trecut și pînă acuma, se obișnuiește ca cei care nu depun, în serviciile noastre împărătești, toate eforturile lor, cu cea mai mare credință și cel mai mare devotament, și nu se străduiesc pentru prosperitatea și propășirea țării și vilaietului și nici pentru fericirea și bunăstarea raialelor și beraialelor lor, *făcînd fapte contrare îngăduinței noastre ilustre, să nu fie lăsați nici o clipă, ci să fie pedepsiți după crimele săvîrșite, fie prin mazilire, fie pe o altă cale oarecare*" (subl. ns.) [254]. Iar „cîtă vreme tu depui cu sinceritate eforturi și străduințe pentru ocrotirea și protejarea raialelor de acolo — îi transmitea Selim II lui Ioan vodă cel Viteaz, la 14 august 1572, — *nu există pentru tine mazilire* (azl)" [255]. Și degeaba se jeluia Mihnea al II-lea Turcitul într-o scrisoare din 18 septembrie 1584, adresată unui dregător turc, că „nu am săvîrșit nici o faptă rea în serviciu (și totuși)... am fost mazilit din acel sangeac (Valahia)" [256]. Poarta știa mai bine care îi erau interesele și care om, ridicat pe tronul statului

---

[249] A. Turki, *art. cit.*, p. 42, nota 3; M. Khadduri, *War and Peace...*, p. 221—222. Nu și raialele care, „rămînînd la propriile lor ocupații și munca de cultivatori... și n-au intrat în rîndul celor care au luat parte la luptă" (împotriva poporului islamic) (în „scrisoarea imperială", din 28 iulie 1574, care se referea la situația de după înăbușirea revoltei „blestematului de Ioan" vodă cel Viteaz. Vezi M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 48, doc. nr. 10).

[250] În *sulhname*-ul acordat de Mehmed II lui Ștefan cel Mare, citat mai sus (A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 126).

[251] *„al-'ahd al-'Umarî"* (Pactul lui Umar") și-ar avea originea în întrebarea creștinilor din Siria privitoare la situația lor sub dominația arabă. Există discuții în legătură cu paternitatea celebrului document, cei mai mulți istorici opinînd, pe baza unor dovezi de netăgăduit, pentru Umar b.Abd al-Aziz (717—720), Umar II, infirmînd tradiția care îl atribuia lui Umar b.al-Hattab (634—644), al doilea calif ortodox (A. Morabia, *op. cit.*, p. 435—436).

[252] Practica a fost preluată de statul seldjucid, unde îi găsim pe sultani emițînd astfel de decrete (sing. *tevkî)* (O. Turan, *art. cit.*, p. 93; U. Vermeulen, *The Rescript of al-Malik as-Sâlih Sâlih against the Dhimmis (755 A.H./1354)*, în „Orientalia Lovaniensia Periodica" (Leuven), nr. 9/1978, p. 175—184; A. Abel, *La djizya: tribut ou rançon*, p. 6).

[253] „Tratatul" cu Isfahânul (at-Tabarî, apud. B. Lewis, *op. cit.*, I, p. 238).

[254] *Documente turcești*, I, p. 99, doc. nr. 103.

[255] *Ibidem*, I, p. 115, doc. nr. 122.

[256] N. Bănescu, *Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II „Turcitul"*, în *ARMSI*, s. III, t. VI, m. 8, 19, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vasal, putea să i le apere mai bine. Pentru pedepsirea şi înlocuirea lui „Mihai rebelul", sultanul Mehmed III (1595—1603) poruncea mobilizarea şi concentrarea trupelor, apreciind că „a i se veni de hac" domnului Ţării Româneşti „este o problemă importantă a credinţei şi statului"[257]. Pedepsirea prinţului sau a unei părţi din „tributari" (în special boierii trădători), dintre cei „care se împotrivesc poruncilor noastre împărăteşti... înseamnă — în concepţia lui Suleyman Legiuitorul — a pune rînduială în ţară şi a aduce linişte"[258]. Sau, potrivit expresisi folosită de Sphrantzes în legătură cu expediţia lui Mehmed II pentru înlocuirea lui Vlad Ţepeş „răzvrătitul", din 1462, sultanul „a pus la cale bine tot ce se făcea acolo contra lui"[259].

Dacă interesele statului musulman (aici, ale Imperiului otoman) o cereau, în condiţiile în care nici campania de pedepsire nu s-a terminat cu o victorie concludentă, iar prinţul tributar „rebel" solicita *amân* (iertare), „rînduiala" instituită în statele tributare consta, de cele mai multe ori, în revenirea la vechea situaţie, cu o accentuare, ce-i drept, a dependenţei economice, politice şi militare. „Căci noi — îi scria Mehmed III regelui Poloniei, Sigismund III Wasa (1587—1632), în februarie 1600 — *avem de la străbuni şi din vechea datină, din lege, că pe nimeni care se pocăieşte n-am obişnuit să-l îndepărtăm de la noi*... cu atît mai mult, cu cît mai sus numitul Mihai [se făcea referire la Mihai Viteazul — *n. ns.*], prin solii săi, oameni de seamă, şi prin scrisori a jurat să ne păstreze bună-credinţă, supuşenie şi obişnuita obligaţie" [tributul — *n. ns.*][260]. Iertare a obţinut şi Vlad Dracul, atunci cînd „s-a căit pentru răutăţile făcute. Recunoscîndu-şi vina — ne relatează Aşik-paşazade — el s-a înfăţişat la divan/Si Muradhan (este vorba de Murad II)... i-a iertat acestuia greşelile"[261].

Edificator pentru ***analiza formală*** a „stării de rebeliune" este actul de pace *(sulhname)* încheiat între Mehmed II şi Ştefan cel Mare *(Kara-Boğdan)*, datat de M. A. Mehmet, a cărui traducere o folosim, 13 martie 1840—1 martie 1841. Conflictul începuse din momentul în care voievodul moldovean „arătase îndrăzneală şi ieşise din calea ascultării". Însă, după „straşnica pedeapsă" (?) administrată „rebelului", acesta „a cerut iertare", cerere însoţită de un argument material, dublarea haraciului („făcîndu-l de 6 000 florini frînceşti"). Iar cum „victoria" nu a fost „suficientă" pentru impunerea păcii în condiţiile stabilite de Mehmed II, acesta a fost silit de împrejurări „să-l ierte" pe Ştefan pentru vina sa (?) şi am reînnoit tratatul *(Akdi ahdi tecdîd kildim)*". Contractul tribut-protecţie se restabileşte prin „acest *ahidname*" (cum este numit actul în finalul său): „De vreme ce, potrivit condiţiilor amintite mai sus, el va avea legături bune cu Poarta împărăţiei mele şi va arăta ascultare, atunci, nici el, nici avutul său şi nici ţara sa nu vor fi atacate de mine...". Pacea nou încheiată avea, ***din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor***, acelaşi caracter ca cea de pe vremea lui Petru Aron, perpetuă, definitivă: „...***atît timp cît, din partea lui se vor vedea fapte drepte, el se va bucura, din partea mea, de aceeaşi bunăvoinţă împărătească a mea (şâhânemle) şi va fi ocrotit cu aceeaşi mărinimie împărătească (husrevânemle)***" (subl. n.s.)[262].

---

[257] *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, p. 225, doc. nr. 75.

[258] În scrisoarea lui Suleyman Kanunî către Sigismund II, regele Poloniei, din 8—17 august 1565 *(Documente turceşti*, I, p. 79, doc. nr. 76).

[259] Georgios Spharantzes, *Memorii 1401—1477*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966, p. 129.

[260] *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, p. 428, doc. nr. 151. Cazul lui Mihai a dat naştere celebrei dispute pe plan juridico-religios între istoriograful curţii otomane, Hodja Sa'adedin Efendi şi *şeih ul-Islam*, Bostanzade Mehmed Efendi (Mustafa Naima, în *Cronici turceşti*, vol. III (sfîrşitul sec. XVI—începutul sec. XIX), volumul întocmit de M. A. Mehmet, Bucureşti, 1980, p. 18—21; A. Decei, *Violenta dispută asupra lui Mihai Viteazul şi a Ţării Româneşti între Hogea Sadeddin şi muftiul Bostanzade, la 6 aprilie 1596*, în „Apulum", XIII, 1975, p. 299—313).

[261] *Cronici turceşti*, I, p. 86.

[262] *Documente turceşti*, I, p. 6, doc. nr. 6. Vezi analiza făcută de G. G. Florescu, *L'aspect juridique des khatt-i chérifs. Contribution à l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les Principautés Roumaines*, în SAO, I, Bu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cînd interesele statului musulman o cereau, statul tributar „rebel“ putea fi transformat în provincie musulmană, schimbare condiționată ce-i drept, de o victorie zdrobitoare a armatelor suzeranului[263]. Printr-o încercare de acest fel au trecut Țările Române de la sud și est de Carpați în primăvara lui 1595, cînd decizia vizirală din 14 mai 1595 numea, în locul voievozilor pămînteni, pe Satîrgi Mehmed-pașa (beilerbey de Anatolia) în Țara Românească, cu titlul de vizir, și pe Geafer pașa (valiul de Sirvan) în Moldova[264]. Măsurile militare, administrative, fiscale, religioase luate după Călugăreni (23 august 1595) confirmă hotărîrea din primăvară[265]. Tipică pentru trecerea la regim de pașalîc era *acțiunea de înregistrare* a locuitorilor Țării Românești, pentru plata individuală a *djiziei* și *kharadj*-ului : „...beilerbeiul și defterdarul și agalele și păzitorii de cetăți și pedestrașii — ne relatează Mustafa Selâniki — s-au adunat... și s-a hotărît să se înregistreze pentru ca întreaga țară să fie proprietatea sultanului“[266].

Dacă intenția de transformare în provincii musulmane a Țărilor Române a eșuat datorită rezistenței opusă de români, nu tot așa s-a întîmplat cu statele creștine din sudul Dunării, care, în secolele XIV—XV, au fost incluse în Imperiul otoman[267]. Parafrazîndu-l pe Vesselenyi Francisc, proclamat palatin în 1665, să ne punem o ultimă întrebare: „Osmanliii și-au ținut vreodată cuvîntul și au fost vreodată fideli față de actele lor numite tratate *(ahidname)*“ ?[268]. Pentru palatinul „Bihuș“, d vada forte consta în mărirea repetată a haraciului Transilvaniei, deși musulmanii au argumentat adeseori augmentarea tributului prin creșterea populației[269]. Pentru noi, dovada cea mai vizibilă și cea mai dureroasă a nerespectării „tratatelor de protecție tributară“ încheiate cu Țările Române sau „acordate“ domnilor români o constituie rășluirile teritoriale operate de Poartă, atît în interesul ei, pentru întărirea controlului asupra Principatelor (Chilia, Cetatea-Albă, Bugeac, Dobrogea, Giurgiu, Banat etc.), cît și în defavoarea ei, datorită inferiorității militare față de Austria și Rusia secolelor XVIII—XIX, (cedarea Bucovinei și Basarabiei)[270].

Condițiile întreruperii djihad-ului. Pacea temporară.

Subliniam la începutul studiului că între „Casa Islamului“ și „Casa războiului“ exista, conform doctrinei *djihad*-ului, o stare permanentă de război care *nu putea fi anulată* decît în cazul convertirii la Islam sau acceptării unui tribut permanent de către infideli. Mai mult, am urmărit să scoatem în evidență faptul că musulmanii nu numai că puteau anula starea de război, dar *erau obli-*

carest, 1958, p. 131. Cazul de „rebeliune“ a lui Mircea cel Bătrîn este expus, în concepția turcilor osmanlii, de Idris Bitlisi, *(Cronici turcești*, I, p. 158).

[263] Ștefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486*, în RdI, 7/1982, p. 814 ; H. Inalcik, *Dâr al-ahd*, p. 119.

[264] *Cronici turcești*, I, p. 372—373 *(Mustafa Selaniki)* și p. 502 (Ibrahim Pecevi). Din alte surse reiese că în funcția de beilerbey al Moldovei ar fi fost numit Ahmed pașa, sançacbey de Bender *(Documente turcești*, I. p. 140, doc. nr. 148).

[265] C. Rotman, *Ocupația otomană în Țara Românească în anul 1595 (14/24 august—20/30 octombrie)*, în „Apulum“, XIII, 1975, p. 285—293.

[266] Apud. C. Rotman, *art. cit.*, p. 285 ; *Cronici turcești*, I, p. 372.

[267] Vezi cazul țaratului bulgar al lui Sișman, care, în 1389, în urma unei „răscoale“ înfrînte, a fost desființat ca stat de Murad I. Acesta *„ocupîndu-i toate fortărețele și cetățile și țările și ținuturile, le-a adaos la dârülislâm“* (Sa'aded-din, apud. A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 134 și nota 4).

[268] *Cronici turcești*, II, p. 324 (Silhadar Tarih).

[269] Într-un document al sultanului Selim II, din 2 noiembrie 1567 (M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *L'origine des Khatt-i serifs de privilège des Principautés Roumaines*, în NEH, VI, 1, Bucarest, 1980, p. 256, nota 3).

[270] Vezi N. Adăniloaie, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă — la 1775 și 1812 — a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române*, în RdI, 35, nr. 8/1982, p. 950—955.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gați să o facă în cazul acceptării uneia din cele două condiții de către necredincioși. *Această obligativitate era impusă de faptul că scopul djihad-ului, pax islamica, era atins.* În acest context se ridică „întrebarea-problemă“ : era posibilă (permisă) întreruperea *djihad*-ului înainte de atingerea scopului ? Răspunsul este afirmativ, iar tratatele de drept islamic (Coranul, pentru Cantemir) „determina și impregiurarile (împrejurările) intre cari se pote... se se inchiaia pace (să se încheie pace)“ [271]. Numai că această *pace* era, în virtutea postulatelor de mai sus, *temporară,* adică, într-un anumit sens, „armistițiu“. Iar aprecierile de tipul „la loi occidentale se preoccupe de *justum bellum,* tandis que la loi musulmane se penche sur la *justa pax*“ [272], nu privesc *pax islamica* ca scop al *djihad*-ului, ci discuțiile dilematice în care erau prinși învățații în privința stabilirii „împrejurărilor“ în care era legală pentru musulmani, întreruperea *djihad*-ului și a condițiilor (normelor juridice) potrivit cărora musulmanii puteau încheia „armistițiu“.

Cum întreruperea *djihad*-ului era privită în dreptul islamic ca o situație de excepție, învățații musulmani au trebuit să caute argumente pro, legitimări pentru încheierea unor „armistiții“.

Legitimare legală-religioasă au găsit, în primul rînd, în Coran, sursa teoretică fundamentală a dreptului musulman : „Iar dacă sunt ei aplecați spre pace, fii și tu aplecat spre ea, și încrede-te în Allah...“ (C. VIII/63). Apoi în *sunna* Profetului, care, în anul 628, a încheiat cu meccanii „tratatul“ de la Hudaybiyya. Cu acel prilej, s-a căzut de acord ca : „Ambele părți să se abțină de la toate ostilitățile unul împotriva celuilalt timp de 10 ani“ [273]. Tot o legitimare teoretică era invocarea faptului că întreruperea „*djihad*-ului cu armele“ însemna, de fapt, continuarea lui cu alte mijloace, mai puțin violente și mai merituoase. Era vorba de *djihad*-ul cu inima, cu cuvîntul sau cu mîinile [274].

Argumentul decisiv era, însă, de ordin practic. Doar servirea intereselor comunității musulmane putea să justifice întreruperea *djihad*-ului. Astfel, pentru că era în avantajul lor, musulmanilor *le era permis* a încheia „armistiții“ sau, pur și simplu, a nu purta „*djihad* cu sabia“ împotriva infidelilor, în următoarele situații : cînd puterea comunității era afectată de lupte interne *(fitna)* [275] ; cînd, în general vorbind, statul musulman dispunea de o putere militară mai mică decît statul inamic și, în special, cînd în confruntarea de pe cîmpul de luptă trupele musulmane erau în inferioritate numerică și tactică ; cînd musulmanii considerau că scopul final al *djihad*-ului (convertirea sau supunerea) se putea atinge prin mijloace pacifice [276]. În acest sens, Abu Yusuf stabilea că, dacă *imâm*-ul (sau reprezentantul său) nu a dorit prin întreruperea ostilităților „decît să-i determine prin blîndețe [pe infideli — n. n.s] să se convertească sau să devină tributari, *nu este rău a încheia pace pînă ce lucrurile se aranjează în favoarea lor*“ [277]. Prin aceasta, *djihad*-ul cu armele era continuat de „*djihad*-ul cu cuvîntul“. Iată, deci, „împrejurările“, de care vorbea Cantemir, în care musulmanii puteau întrerupe „războiul sfînt“.

---

[271] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman,* vol. II, p. 415, nota 3.

[272] H. Kruse, *The Foundation of Islamic International Jurisprudence,* în „Journal of the Pakistan Historical Society“ (Karachi), III, 1955, p. 264, apud A. Morabia, *op. cit.*, p. 322, nota 144.

[273] *Târîkh at-Tabari,* apud W. Bishai, *op. cit.*, p. 57.

[274] M. Maxim, *Introducere în dreptul islamic...* (mss.) ; V. Panaite, *art. cit.*

[275] *Fitna* se traduce prin „stare de rebeliune contra legii divine“, „război civil“, „revoltă“ etc. (L. Gardet, art. *Fitna,* în *EI*², II, p. 952—953). Vezi aprecierea lui D. Cantemir asupra rolului nefast al luptelor interne pentru puterea comunității musulmane *(op. cit.*, I, p. 169).

[276] R. Peters, *op. cit.*, p. 33. Despre pacea de la Karlowitz (1699), un contemporan al evenimentelor, *reis-efendi* (ministrul de externe) Râmî Mehmed (1694—1697 ; 1697—1703), spunea că este o „pace temporară“ și că ea înseamnă, de fapt, „o continuare a războiului cu alte mijloace“ (R. A. Abou-El-Haj, *Ottoman Attitudes Toward Peace Making: The Karlowitz Case,* în „Der Islam“, Bd. 51, 1, april 1974, p. 136 și nota 14).

[277] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întrebarea fundamentală este, însă, următoarea : cum deosebim un tratat care punea capăt definitiv *djihad*-ului, de un „tratat de armistițiu“ ? Răspunsul se cere a fi cît mai edificator, în condițiile în care cronicile și actele oficiale musulmane foloseau, de cele mai multe ori, o terminologie confuză, întreținută, ce-i drept, mult timp de lipsa de noțiuni adecvate la „dreptul internațional“.

În dreptul islamic al popoarelor, relațiile pacifice dintre musulmani și nemulsumani se reglementau printr-o formă de *ahd* (literal „legătură“)[278], fie un „tratat de protecție tributară“ *(ahd ad-dhimma)*, despre care am vorbit în prima parte a studiului, fie un „tratat de coexistență pașnică temporară“ *(hudna, muwâda'a, musalama, muhâdana, sulh etc.)*[279]. Majid Khadduri aprecia că *hudna* trebuie privit în opoziție cu *ahd*. Tratatele încheiate de Muhammad cu „oamenii Cărții“ *(ahl al-kitâb)* nu erau „tratate strict internaționale, ci înțelegeri *(ahd)* sau un fel de carte constituționale care intrau în cîmpul dreptului constituțional al Islamului și nu al dreptului internațional“. În schimb, *hudna* („nume abstract ce implică o idee de calm, de pace“) trebuie privit ca instrument juridic specific dreptului internațional public, ce suspendă ostilitățile, furnizînd totodată condiții prealabile încheierii păcii definitive între musulmani și nemusulmani[280].

Numai că delimitarea aparține istoriografiei contemporane, căci în practica diplomatică medievală nu se sesiza adeseori, intenționat sau nu, diferența de esență între cele două forme de *ahd*. Confuzia persistă, chiar mai accentuat, în lumea turcilor osmanlîi, unde în diversitatea de instrumente pentru realizarea „păcii otomane“ *(bitik*-uri, *berate, hatt-i humayun* etc.) „fundamental rămîne... actul numit *„ahidname“*, fie că era vorba de „tratate de pace“, fie de „armistiții“, de Capitulații etc.“[281].

Primul criteriu distinctiv este *durata* „tratatului“. Atunci cînd în „aranjamentul“ survenit între cele două părți era specificat un anumit timp de valabilitate a acordului, avem de-a face, cu siguranță, cu o „pace temporară“. De fapt, majoritatea jurisconsulților musulmani a stabilit că „armistițiul“ trebuia să aibă durata precizată, și ea să nu depășească 10 ani[282]. Unanimitate există în privința duratei „armistițiului“ încheiat (sau acordat) pentru definitivarea raporturilor dintre infideli și musulmani, care nu trebuia să depășească patru luni de zile[283]. Argumentul legal-religios invocat era versetul IX/2 : „Să călătoriți patru luni prin țară și să știți că nu-l putați slăbi pe Allah...“. În acest sens considerăm că trebuie apreciat „sorocul“ de „trei luni“ oferit lui Petru Aron de către Mehmed II, la 5 octombrie 1455, pentru plata unui haraci de 2 000 de galbeni unguresti.

Dar dacă durata nu era specificată și nici în acord nu era înscris dreptul *imâm*-ului de a relua războiul cînd dorește (regulă admisă de *shâfi'iți* și *shi'iți)*, atunci cum deosebim, din punctul de vedere al doctrinei *djhad*-ului, „pacea definitivă“ de „pacea temporară“, tratatul de pace de „tratatul de armistițiu“ ? În acest caz, trebuie să le definim. As-Sarahsî (m. 1091) preciza că, în afară de convertirea la Islam, *djihad*-ul nu trebuia să se sfîrșească decît prin încheierea unui „tratat de protecție tributară“ *(ahd ad-dhimma)*, care presupunea ca obligație fundamentală plata unui tribut ca semn al supunerii față de Imperiul mahomedan“[284]. Acest „tratat de pace“ avea drept consecință *anularea definitivă a stării de război dintre musulmani și nemusulmani*, „punînd bazele normalizării relațiilor dintre foștii beligeranți“[285], prin acel schimb între *dhimma* și *djizya*.

---

278 *'ahd* derivă din verbul *'âhada*, care indică o acțiune ce trebuie să aibă loc între două părți (W. B. Bishai, *op. cit.*, p. 55, nota 1). Vezi D. Cantemir, *op. cit.*, I, p. 119, nota 33 (despre *ahdname)*.

279 M. Khadduri, *War and Peace...*, p. 202—222 ; J. Schacht, art. *'Ahd*, în *EI*², I, p. 263 ; R. Peters, *op. cit.*, p. 33 ; M. Khadduri, art. *Hudna*, în *EI*², III, p. 565.

280 M. Khadduri, *Hudna*, p. 566.

281 M. A. Mehmet, în intervenția la dezbaterea *Forme ale păcii în sud-estul european*, p. 150.

282 A. Morabia, *op. cit.*, p. 319—320 ; R. Peters, *op. cit.*, p. 33.

283 *Ibidem.*

284 *Ibidem*, p. 323.

285 *Dicționar diplomatic*, art. *Tratat internațional*, p. 854.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În opoziție, „tratatul de armistițiu" era „instrumentul juridic prin care beligeranții s-au înțeles să suspende temporar ostilitățile"[286], starea de război continuînd a exista, conform doctrinei *djihad*-ului, pînă la acceptarea unui tribut permanent, vărsat anual *(qu'l)* Tezaurului Public, în schimbul căruia primeau „protecția" Imperiului islamic. Cu alte cuvinte, prin „armistițiu" trebuie să înțelegem (și ne revine nouă sarcina să discernem) un tratat de coexistență pașnică cu infidelii, care nu deveneau prin acesta supuși ai statului musulman sau nu intrau sub suzeranitatea acestuia, ci își păstrau independența statală[287].

Conform acestor definiții, „armistițiile" trebuiesc considerate, din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor, toate „acordurile" medievale încheiate de Califatul arab cu Nubia[288], cu Imperiul bizantin, cu cruciații etc., de Imperiul otoman cu aceeași bizantini, cu Ungaria, Polonia, Austria, Rusia etc. *Această concluzie se impune, mai subliniem o dată, pentru că scopul djihad-ului (supunerea față de Islam) nu era atins.* De altfel, pînă și pacea de la Karlowitz (1699) a fost considerată de contemporani turci, ca Mustafa Naima (m. 1716), din 1699/1700 cronicar oficial al Imperiului otoman *(vak' anüvis)*, și Râmi-Mehmed Efendi, ministru de externe al Porții *(re' is-ül-küttab)* între anii 1694—1697 și 1697—1702, ca o „pace temporară", o „încetare momentană a ostilităților"[289].

„Armistițiul" nu putea fi încheiat decît prin acordul *imâm*-ului (în genere, șeful statului musulman), mai ales cînd era vorba de o reglementare generală a raporturilor dintre cele două părți, sau a reprezentantului său la comanda trupelor, suficient cînd era în discuție un „armistițiu parțial" în legătură directă cu teatrul de operațiuni militare. Pentru încheierea, în anul 782, a armistițiului între Califatul arab și Imperiul bizantin, Hârun ar-Rashîd (viitorul calif) îl reprezenta pe *imâm*-ul de atunci, al-Mahdi ibn al-Mansur (775—785)[290]. În acest ultim caz, *imâm*-ul își rezerva dreptul de a respinge „acordul", dacă acesta era incompatibil cu interesele Islamului[291]. În conformitate cu această regulă a procedat Suleyman Kânunî cînd i-a transmis lui Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya, „rege ales" al Ungariei și principe al Transilvaniei (1540—1551 și 1556—1571), pe un ton imperativ (documentul este „poruncă") : „nu se aprobă pacea încheiată de tine cu ei [austriecii — n.ns.], pe seama țărilor mele bine păzite". Ce era contrar intereselor Imperiului otoman o spune sultanul, argumentînd decizia sa : „dacă au de gînd să facă pace și prietenie, atunci să-și ridice oștile lor aflate la hotarele vilaietului Transilvaniei...". Iar „cetățile luate de cele 2 părți să fie predate înapoi stăpînilor lor (căci)..., cetățile luate din vilaietul Transilvaniei" anulează, conform dreptului islamic, „tratatul și legămîntul existent între cele 2 părți"[292].

Modul de încheiere a „armistițiului", în ce condiții pentru musulmani (căci pentru ei era problematic) este criteriul de bază în delimitarea „păcii temporare" de „pacea definitivă". Distingem, din teoria și practica Islamului medieval, trei modalități :

1) Musulmanii puteau întrerupe *djihad-ul* la cererea infidelilor și primi „suma de bani" oferită de aceștia, oferind în schimb o pace temporară, atunci cînd acest lucru concorda cu interesele Islamului. În tratatele de drept islamic, unii jurisconsulți asimilau acordul încheiat în condițiile de mai sus, practic un „pact de neutralitate", cu un „tratat de protecție tributară" *(ahd ad-dhimma)*, folosind terminologia aferentă acestuia : *djizya* pentru „suma de bani" și *dhimmi*

---

[286] *Ibidem*, art. *Armistițiu*, p. 99.

[287] R. Peters, *op. cit.*, p. 33.

[288] „Tratatul de pace" cu nubienii, încheiat după invazia din 651/652, deși numit *sulh*, era privit ca un „armistițiu" *(hudna* sau *hudnat amânin)* ori ca un instrument de „neutralizare" sau împăcare *(muwâda'a)* (P. Forand, *art. cit.*, p. 113).

[289] R. A. Abou-El-Haj, *art. cit.*, p. 135—136.

[290] M. Canard, *La prise d'Héraclée et les relations entre Hârun ar-Rashîd et l'empereur Nicéphore* 1, în „Byzantion", XXXII, 1962, p. 345.

[291] A. Morabia, *op. cit.*, p. 319 ; M. Khadduri, *Hudna*, p. 566 ; R. Peters, *op. cit.*, p. 33.

[292] *Documente turcești*, I, p. 78, doc. nr. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru nemusulmanii în cauză. D. Cantemir surprindea excelent tendința suveranilor și cronicarilor musulmani de a nivela relațiile cu statele nemusulmane în favoarea lor: „Căci Turcii pe nimicu nu sunt atâtu de intenti că a lega pe inamicu să le răspundă o sumă fie cît de mică de bani, *care apoi foarte ușoru îi dau numele de tributu*"[293] (subl. ns.).

Alți învățați, mai realiști, printre care și al-Mâwardî, nu considerau acest „vărsămînt" ca un tribut permanent (o *djizya*, în sens legal-religios), ci o *răscumpărare temporară a păcii*, inclusă în „prada" războinicilor și împărțită, cel puțin teoretic, la fel ca ea. Pentru infidelii beneficiari ai „împăcării" *(sulh, hudna etc.)* se utiliza termenul *ahl fidya* („oamenii răscumpărării")[294]. Astfel trebuiesc considerați Irina (Eirene), regentă (780—790) și apoi împărăteasă a Bizanțului (797—802), și Nikephoros I Logothetul (802—811), care, prin armistițiile încheiate în 782 (pe 3 ani), 798, respectiv 806, se obligau să plătească zeci de mii de dinari lui Hârun ar-Rashîd[295]. Și chiar dacă orgoliul celebrului calif era măgulit prin versurile poeților arabi, Marwân b.Abî Hafsa („Fiecare din regii Rumului i-a dat *djizya* constrîns și umilit") și Abu Muhammad 'Abdallâh b.Yusuf („Le monde a manifesté son agrément à Hârun et Nicéphore est devenu pour l'*Imâm* un *dhimmi*"), ar fi o naivitate să asimilăm acest *preț de răscumpărare a păcii* cu tributul permanent plătit individual sau colectiv de supușii califului sau statele vasale lui[296].

Față de Imperiul otoman își vor răscumpăra pacea Imperiul bizantin[297], Polonia, Austria (între 1547 și 1606)[298]. Edificator pentru abuzul terminologic al musulmanilor este cazul Poloniei, silită a plăti „tribut" tătarilor din Crimeea pentru a evita expedițiile de jaf ale acestora. Scuzîndu-se față de Suleyman Magnificul că nu poate ataca regatul leșesc, hanul Crimeii, Mehmed Ghiray (1515—1523) folosea, în răspunsul către sultan din mai—iunie 1520, un argument decisiv: „...fostul rege al Poloniei *(sabîka Leh kîralî)* trimisese, de mult *(dirinc)*, solie acestui rob, spunînd: „nu ne prădați țara", și obligîndu-se să dea, în fiecare an, *djizye* fixată de 15 000 florini, *pacea dintre noi a fost întărită prin jurămînt*... Și *haraci*-ul fix, la care s-au obligat, îl plătesc în fiecare an" (subl. ns.)[299].

---

[293] D. Cantemir, *op. cit.*, II, p. 415, nota 4.

[294] Al-Mâwardî, apud. A. Morabia, *op. cit.*, *p. 323*; M. Canard, *La prise d'Héraclée*..., p. 352, nota 5.

[295] M. Canard, *La prise d'Héraclée*..., p. 345. Vezi și M. Canard, *Les relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes*, în „Dumbarton Oaks Papers", 18, 1964, p. 35—56.

[296] *Ibidem*, p. 345, 354. Totuși, Hârun ar-Rashîd nu uită a preciza că, din cei 50 000 de dinari pe care îi avea de plătit Nikephoros I, 4 pentru el și încă 2 pentru fiul său erau cu „titlu de taxă personală".

[297] După „tratatele de pace" (armistiții) încheiate între Orhan (1326—1359/1360) și împărații bizantini, Andronic III Paleologul (1328—1341) — în 1332 (sau 1330) și 1341 —, și Ioan VI Cantacuzino (1346—1354) — în 1346, demn de subliniat este „tratatul" din 1372, încheiat între Murad I și Ioan V Paleologul (1341 — 1391), „considerat — de unii istorici — ca fiind expresia unui moment important în intrarea Imperiului bizantin în dependența statului otoman". L. Chalcocondil precizа că, în urma acestei „alianțe", suveranul bizantin îl „însoțea pe Amurat oriunde mergea la război; și totodată îi erau tributari lui Amurat..." *(op. cit.*, p. 42). Vezi A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 32, 47, și M. Guboglu, *De la emiratul lui Osman la Imperiul otoman* (I), în *SAI*, XLVII—XLVIII, 1983, apărut în 1984, p. 35—49 și S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului bizantin*, București. 1981, p. 188—189, 192, 197.

[298] A plătit „tribut" sultanului „pentru teritoriile „cedate" de acesta din Ungaria de nord" (M. Maxim, *Capitulațiile*, p. 44).

[299] T. Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea. (Pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 137, nota 24. Într-o scrisoare din 8 aprilie 1634, adresată de Murad IV (1623—1640) lui Vladislav IV Wasa (1632—1648), se amintea obligația de a achita „dările *(adetlerinizi)* pe care le dădeați din vechime în partea hanului..." *(Documente turcești*, I. p. 160, doc. nr. 161).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În condițiile noilor precizări, se cuvine să facem cîteva aprecieri referitoare la relațiile româno-otomane, punîndu-ne întrebarea : ce semnificație aveau *ahidname*-lele acordate voievozilor români ?

Urmînd opinia hanefită, am văzut că ele erau echivalente, încă de la început, cu „tratate de protecție tributară", prin care între Imperiul otoman și Țările Române se instaurau relații pașnice, teoretic, pe o durată nelimitată, sau, cu alte cuvinte, a căror durată era în funcție de respectarea clauzelor „înțelegerii" de către tributari. Potrivit opiniei învățatului al-Mâwardî, amintită mai sus, „tributul colectiv" plătit de voievozii români într-o primă etapă a relațiilor româno-otomane („pentru Țara Românească din ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn (episodic și ceva mai înainte) pînă la 1462—1474", iar pentru Moldova„de la 1455/1456 pînă către sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare (după 1486)")[300] ar putea fi considerat doar ca o simplă „răscumpărare a păcii", un „preț al păcii", o „răscumpărare prin bani a suferințelor" — după cum spunea Cantemir, și nu ca *djizya* sau *kharadj*, așa cum pretindeau sultanii osmanlîi. Mai mult, realizările politice, militare și diplomatice ale domnilor români „de pînă la mijlocul veacului al XVI-lea", din care rezultă, pentru Țara Românească și Moldova, „un statut de independență efectivă" față de Poartă, ne face să privim *ahidname*-lele din această perioadă ca simple „armistiții" sau tratate de „alianță inegală"[301].

2) Dacă prima modalitate de întrerupere a *djihad*-ului mai putea fi pusă în acord cu *shari'a* printr-un abuz al juriștilor, cronicarilor și suveranilor musulmani, abuz ce consta în utilizarea terminologiei specifice „supunerii față de Islam" *(djizya* și *dhimma)*, învățații erau puși la grea încercare în situațiile de mare necesitate pentru Imperiul mahomedan. „... numai dacă *imâm*-ul a analizat situația și a găsit că locuitorii Casei războiului sînt prea puternici pentru ca musulmanii să triumfe asupra lor și că ar fi mai bine pentru musulmani să facă pace cu ei" — preciza as-Shaybânî (m. 805), care ne expune concepția lui Abu Hanifa —, *numai în aceste condiții* se putea satisface cererea *harbî*-ilor de „a face pace cu ei pentru un număr determinat de ani fără a plăti tribut *(djizya)*"[302]. Cum condițiile de încheiere a acestui armistițiu (în principal lipsa *djizyei)* nu corespundea cu versetul IX/29, numai interesul comunității musulmane a putut să triumfe asupra preceptului coranic și să rezolve dilema în care se aflau „doctrinarii". Această stare de drept o putem exemplifica cu nenumăratele armistiții (1421, 1425, 1428, 1433, 1449, 1483 etc), încheiate între regii maghiari și sultanii otomani pentru un număr variabil de ani (de la un an pînă la 10 ani), în disputa lor pentru Balcani[303].

3) Cînd Islamul se găsea într-o situație limită de slăbiciune, *pacea putea fi cumpărată de musulmani*, necesitatea conservării *ummei* devansînd obligația propagării religiei[304]. Concepția lui Abu Hanifa privind „răscumpărarea păcii" „de către musulmani a fost sintetizată de as-Shaybânî : „Eu întreb : Dacă musulmanii erau într-o cetate asediată de inamic și *inamicul le-a cerut* (!) să încheie o înțelegere de pace pentru un interval de ani *prin care ei ar trebui să plătească inamicului un tribut anual fix*, crezi că ar fi legal pentru musulmani să încheie o asemenea înțelegere și să plătească trebutul necredincioșilor, *dacă le era teamă de distrugere și și-au dat seama că o înțelegere ar fi mai bună*

---

[300] M. Maxim, *Statul politico-juridic al Țărilor Române*, p. 109.

[301] I. Matei, *Regimul juridic al relațiilor internaționale*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 462 ; M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române*, p. 107.

[302] M. Khadduri, *The Islamic Law of Nations : Shaybanî's Siyar*, Baltimore : John Hopkins Press, 1966, p. 154, apud. W. B. Bishai, *op. cit.*, p. 52.

[303] G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. Traités, conventions, arangements, declarations, protocoles et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie 1300—1902*, Paris/Leipzig, 1897—1903, vol. I, p. 396—397.

[304] A. Morabia, *op. cit.*, p. 322 și nota 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru ei? El răspunde: *Da, în asemenea condiții aceasta ar fi permis*"[305]. În versiunea lui Abu Yusuf, legitimarea suna astfel: „...nu este rău ca ei să fie de acord cu pacea *prin intermediul plății unei răscumpărări în bani* și restituirea acelora dintre inamici care s-au convertit și s-au alăturat lor [musulmanilor — n. ns.]". În plus, el preciza încă o dată: „dar (dacă) superioritatea forțelor (este) de partea musulmnailor nu li se permite a consimți la nici una din cele două condiții"[306]. Deși Abu Hanifa a încercat să salveze aparențele, punînd accentul pe faptul că nu musulmanii erau cei care solicitau o astfel de „pace", un lucru rămîne clar: situația și modalitatea de încheiere a armistițiului erau de excepție și foarte „umilitoare" pentru musulmani. De aici, ignorarea sau „mascarea" acestor cazuri în izvoarele documentare sau narative. Și încă o precizare. Pentru exemplificarea acestei stări de drept nu trebuie să căutăm cu încăpățînare „armistiții" sau „tratate de pace" în care se prevedea plata de către musulmani a unui „tribut anual fix", ci să surprindem momentele critice, ale Imperiului musulman, în care acesta trebuia să accepte cedări teritoriale, plata unor despăgubiri etc. Iată două exemple:

Al-Mas'udî (m. 956) și at-Tabarî (m. 923) ne înfățișează cazul lui 'Abd al-Malik (685—705), al cincilea calif umayyad, care, presat de răscoalele interne (mai ales în Damasc), a fost silit să plătească împăratului de la Constantinopol un „tribut" drept „răscumpărare a păcii", pentru a avea liniște la granița cu Bizanțul. Al-Mas'udî ne relatează: „El ('Abd al-Malik) a trimis tribut (bani) și daruri regelui Bizanțului (Iustinian II, prima domnie între 685—695—V.P.): el și-a schimbat pîndul de la război și *a făcut un tratat de armistițiu cu el (hâdanahu)*"[307]. Iar at-Tabarî spune: În acești ani bizantinii au pornit un atac împotriva locuitorilor musulmani din Siria. În consecință, 'Abd al-Malik a făcut pace cu *(sâlaha)* regele Bizanțului cu condiția ca el ('Abd al-Malik) să-i plătească o mie de dinari în fiecare *jum'a*"[308]. Se pare că acest „armistițiu" a fost încheiat în 688/689, pentru 10 ani, dar a fost rupt în anul 692.

Pentru practica diplomatică a turcilor osmanlîi, edificator este armistițiul de 10 ani de la Seghedin încheiat, la 12 iulie 1444, între Murad II și Vladislav I Jagiello, regele Ungariei (1440—1444). Inferioritatea militară în care se afla Imperiul otoman după Campania cea lungă (1443) este reliefată sugestiv de cronicarul bizantin Ducas: „Atunci Murad a fost cuprins de teamă cînd se gîndea că în zilele lui n-a văzut o oaste ungurească să treacă Dunărea..." În consecință, a trimis „turci în Ungaria, adică soli, și-i jură regelui Saxonilor și primesc jurămîntul lui, să fie cu prietenie și cu iubire unii față de alții; nici ungurii să nu treacă Dunărea să vie contra lui Murad, nici turcii contra ungurilor"[309].

Un alt criteriu pentru deosebirea unei „păci definitive" de o „pace temporară", delimitare impusă de doctrina *djihad*-ului, constă în specificul clauzelor „tratatelor" încheiate între musulmani și nemusulmani[309 bis]. Cu o rezervă, și anume că vom găsi uneori aceleași dispoziții, formal identice, atît în „tratate de pace", cît și în „tratate de armistițiu". Totuși, dacă un *ahd ad-dhimma* cuprindea, în esență, schimbul, subliniat de noi în mai multe rînduri, între

[305] M. Khadduri, *The Islamic Law of Nations*, p. 155, apud. W. B. Bishai, *op. cit.*, p. 52—53.

[306] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 319—320.

[307] Apud. W. B. Bishai, *op. cit.*, p. 59.

[308] *Ibidem. Jum'a* înseamnă „vineri", dar și „ziua colectării". Autorul este de părere că suveranul musulman ar fi plătit cei 1 000 dinari în fiecare lună.

[309] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, ed. critică, de V. Grecu, București, 1958, p. 272.

[309] bis M. Maxim, *Capitulațiile*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„tribut" *(djizya)* și „protecție" (cu accentuarea neamestecului în treburile interne în cazul autonomiilor statale), un „tratat de armistițiu" va conține prevederi referitoare la politica externă („neutralitate", alianțe etc.)[310], clauze privitoare la regimul solilor[311], prizonierilor[312], negustorilor[313], la reglementarea frontierelor[314], la extrădarea răufăcătorilor[315] etc.

---

310 În „tratatele de pace" *(ahidname)* care reglementau relațiile politice dintre Imperiul otoman și Polonia găsim formula (identică cu cea din *ahidname*-lele acordate domnilor români) „să fii prieten cu prietenii mei și dușman cu dușmanii mei" *(Documente turcești)*, I, p. 152, doc. nr. 157 ; vezi și p. 188—189, doc. nr. 183).

311 Ca în „tratatul" (de fapt, o reînnoire) dintre Suleyman I și Sigismund II August (1548—1572), încheiat la 3 august 1553 (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 182—183, doc. 86).

312 *Ibidem*. Și în *ahidname*-lele încheiate cu Polonia, în anii 1598, 1623, 1672 *(Documente turcești*, I, p. 143, doc. nr. 150 ; p. 152, doc. nr. 157 ; p. 188—189, doc. nr. 183).

313 „Armistițiul" atrăgea automat acordarea de către *imâm* (suveranul musulman) a unui „permis de liberă trecere" *(amân)* prin *dar al-Islam* tuturor negustorilor din statul nemusulman respectiv, în virtutea căruia viața, libertatea și bunurile acestora se aflau sub *protecția temporară* (cît dura „armistițiul") a acestuia (deci, a întregii comunități musulmane). Prin acest *amân*, necredincioșii deveneau *musta-mini*, asupra cărora grevau anumite obligații, specifice, după terminologia modernă, dreptul internațional privat (să achite taxele vamale, mai ridicate față de cele plătite de tributari ; să nu se înapoieze în țara lor cu vite de muncă, arme, sclavi etc.). Cînd termenul acordat de imâm a expirat (sau „armistițiul" nu mai era valabil), *musta'min*-ul trebuia să se întoarcă în *dar al-harb*. În caz contrar, el devenea *dhimmi*/supus la *djizya*. (R. Peters, *op. cit.*, p. 29—31 ; M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 37—44 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 335—336 ; J. Schacht, art. *Amân*, în *EI*², I, p. 441—442 ; Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 204 ; S. J. Shaw, *op. cit.*, I, p. 163 ; M. Maxim, *Introducere în dreptul islamic al popoarelor* (mss.).

314 „Armistițiul", pe 5 ani, încheiat între Suleyman Kanunî și Carol V (1516—1556) și Ferdinand I (1521—1564), la 19 iunie 1547 *(ahidname* — „legămînt") sau pacea de la Karlowitz (1699), de exemplu, reglementau și frontierele între puterile contractante *(Documente turcești*, I, p. 41, doc. nr. 26 ; R. A. Abou-El-Haj, *art. cit.*, p. 131—138).

315 Exemple în „tratatele" turco-polone (I. Corfus, *Documente...*, p. 182, doc. nr. 86 ; *Documente turcești*, I, p. 152, doc. nr. 157).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TRECEREA DE LA VECHIUL REGIM LA FORMELE DE VIAȚĂ MODERNE (O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ A MIȘCĂRII DE IDEI DIN ROMÂNIA)

DE

DAMIAN HUREZEANU

Problemă cheie a înțelegerii și explicării procesului istoric, succesiunea fazelor acestui proces continuă să rămînă încă sumar elaborată sub raport teoretic. Marxismul a adus, e drept, o contribuție esențială la lămurirea problemei. Prin elaborarea conceptului de formațiune social-economică, prin examinarea funcționării elementelor sale constitutive și a mecanismelor contradictorii la nivelul forțelor materiale de producție, care favorizează și dau sens acțiunii umane, ca factor transformator al societății, marxismul a dezvăluit ceea ce am numi dialectica trecerii de la un tip de societate la altul.

Și pînă la Marx au existat viziuni dinamice asupra istoriei, care nu se mulțumeau să o perceapă ca pe o desfășurare, ca simplă schimbare (succesiune), ci ca dezvoltare. Și pînă aci istoriografia revoluționar-romantică a invocat sensul ascensional al procesului istoric scăldat în razele strălucitoare ale viitorului spre care popoarele erau îndrumate de însuși geniul lor, luminat de divinitate. Dar Marx a dezvăluit mecanismul dezvoltării [1], dialectica ei, a arătat producerea și automișcarea istoriei. Și, prudent, Marx n-a insistat niciodată asupra ideii că dezvoltarea e sinonimă cu progresul. Categoria de progres i s-a părut încărcată de aromele unui romantism cam înflăcărat sau de manipulări ideologice menite să acopere conținutul concret al faptelor istorice cu formula că servesc „progresului istoric" [2]. El a pus accentul pe felul în care se produce dezvoltarea și numai în măsura în care se dovedește că aceasta înseamnă și un progres, Marx a acceptat ideea ca atare. Astfel, implicarea progresului în conceptul de dezvoltare nu stă sub semnul automatismului, ci al demonstrației concret istorice [3].

Tezele lui Marx sînt de ordin foarte general și în aceasta constă tocmai valoarea lor teoretică aparte ; ele vizează istoria ca proces universal. Îndreptînd atenția spre anumiți vectori ai istoriei și captînd un conținut semnificativ pentru luminarea treptelor acesteia, scenariul metodologic al lui Marx nu dă soluții pentru situațiile concrete sau pentru specificul tuturor treptelor, chiar la nivelul istoriei universale. Căci și prin obiectivele urmărite și prin sfera preocupărilor, meditația marxistă asupra istoriei s-a fixat mai ales asupra societății moderne capitaliste și a explicării trecerii de la capitalism la socialism. El a investigat tipul dinamic de societate, cu dialectica sa specifică, în care se pot pune în evidență acumulările, fenomenele noi și situațiile de criză, cît și trecerea la stări calitativ noi ale organismului social. Trecerea e deopotrivă confirmată, cu alte cuvinte, în astfel de societăți, atît de „ordinea materială" a lucrurilor, cît și de impactul acțiunii umane, de intervenția factorului subiectiv în desfășurarea dia-

---

[1] Considerații interesante la Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei*, București, 1987, p. 136—152.

[2] Vezi K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, București, 1958, p. 46 ; vezi și *Opere*, vol. 13, București, 1962, p. 8—9 ; F. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filosofiei clasice germane*, în *Opere alese*, vol. II, București, 1967, ed. a III-a, p. 336—339.

[3] Mai pe larg pentru întreaga problemă : Damian Hurezeanu, *Progresul — trăsătură obiectivă a dezvoltării istorice*, în *Progresul istoric și contemporaneitatea*, București, 1976, p. 9—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lecticii dezvoltării. Marx a analizat mecanismul „producerii trecerii", elaborînd acel scenariu de raporturi ascensionale şi interdependente care porneşte de la dinamica forţelor de producţie, apoi modul de producţie, structura de ansamblu a societăţii, pînă la clasele şi partidele politice ca purtătoare de interese, dar şi de tendinţe caracteristice ale evoluţiei sociale.

Punctul focalizator al concepţiei sale este ideea revoluţiei în termeni de acţiune, deşi a relevat şi un alt sens al ei : totalitatea prefacerilor structurale care schimbă din temelii viaţa societăţii(revoluţia socială).

Termenul de *revoluţie socială* nu e propriu doar marxismului. Îl folosea şi istoriografia romantică. În mişcarea de idei de la noi a fost adesea uzitat de Nicolae Bălcescu pentru a sublinia transformarea structurii societăţii, spre deosebire de revoluţia politică, vizînd doar cadrul instituţional-politic[4]. La rîndul său marxismul, făcînd distincţie între acţiune şi rezultatul ei, între revoluţie ca eveniment şi revoluţia socială, ca sinteză a prefacerilor, nu separă totuşi cele două fenomene.

Este drept că marxismul nu condiţionează revoluţia socială de acţiunea insurecţională — ceea ce s-a numit folosirea mijloacelor violente — dar a elogiat, în genere, hotărîrea revoluţionară, fermitatea şi voinţa acţiunii. Iar multă vreme linia de demarcaţie între tendinţa moderat-oportunistă din mişcarea socialistă şi cea radicală avea ca reper recunoaşterea sau refuzul „mijloacelor violente" în realizarea revoluţiei sociale. În vreme ce moderaţii respingeau practic „acţiunea violentă" ca mijloc de „cucerire a puterii" şi de transformare a societăţii, revoluţionarii autentici acordau o mare importanţă acţiunii, în consens cu celebrul dicton al lui Marx : „forţa este moaşa oricărei societăţi atunci cînd e gată să se nască".

Ceea ce nu înseamnă că trecerea de la o nouă societate e posibilă doar prin incandescenţa flacării revoluţionare. Oricum, marxismul a considerat ca praguri ale istoriei mondiale revoluţiile burgheze din Anglia (sec. XVII) şi Franţa (sec. XVIII) şi Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie (1917).

Este de ajuns să observăm acest scenariu spre a înţelege că el nu poate opera cu aceeaşi eficacitate în cazul trecerii de la antichitate la lumea feudală şi nici în cazul ţărilor unde orînduirea burgheză nu s-a statornicit în urma unei revoluţii, altfel spus unde nu există o legătură nemijlocită între eveniment şi prefacere, între acţiunea revoluţionară şi transformarea structurală a societăţii.

Dincolo de schema conceptuală apare întotdeauna, pentru situaţiile *neclasice*, sarcina studierii concrete a acestora, cu imperativul de a rămîne fidel conţinutului celor petrecute, iar nu de a încerca să apropii de „schemă" ceea ce a avut loc în realitate. Dacă „scenariul" te ajută să decelezi conţinuturi interesante, să pui în valoare anumite elemente care ar fi rămas altfel ascunse este, negreşit, cu atît mai bine. Dar numai în măsura în care nu se forţează faptele şi evenimentele şi se oglindeşte adecvat desfăşurarea reală a fenomenelor şi proceselor.

*

În literatura română trecerea de la vechiul regim la formele de viaţă moderne a fost abordată atît sub unghi istoric, cît şi sociologic. La rîndul său în abordarea istorică distingem două etape : în vechea istoriografie de pînă la 1944 şi în istoriografia fundamentată pe concepţia marxistă.

Nu intră în preocupările noastre discutarea punctelor de vedere din noua istoriografie asupra începutului epocii moderne. De altfel mai importantă decît dezbaterea de principiu este, după noi, practica istoriografică, întrucît orice cercetare — de sinteză sau nu — asupra epocii moderne oferă o idee şi asupra periodizării epocii pe care o tratează.

Sumar putem menţiona că dacă într-o primă etapă a existat tendinţa de a identifica noţiunea de epocă cu aceea de formaţiune social-economică[5], mai tîrziu

---

[4] Vezi Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, ediţie critică şi note de G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, 1982, p. 110.

[5] În articolul *Problema periodizării istoriei României* acad. A. Oţetea nota : „Periodizarea trebuie să împartă procesul istoric după anumite criterii, în perioade

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au făcut unele disocieri, deşi s-a recunoscut, în majoritatea studiilor, că în centrul unei anumite epoci stă şi o anumită formaţiune social-economică [6]. În consecinţă, începutul epocii moderne este dat ceva mai înapoi decît a făcut-o, de pildă, *Tratatul de istoria României* (vol. IV, ediţie 1961) care deschidea epoca modernă cu *Revoluţia de la 1848*. Atrăgînd atenţia asupra unor prime fenomene de ordin spiritual şi social, care anunţă noua epocă, un grup de cercetători ieşeni admiteau că epoca modernă ar putea să înceapă cu aceste fenomene incipiente — cam din ultima treime sau ultimul pătrar al secolului XVIII [7]. Rămîne, evident, de văzut dacă se suprapun cele două categorii : fenomene incipiente şi începutul de epocă.

Cele mai multe opţiuni s-au îndreptat însă către *mişcarea revoluţionară din 1821* ca început al epocii moderne a României, deci a unui ciclu evolutiv care structurează o istorie calitativ distinctă faţă de „vechiul regim" din Ţările Române. Există în acest nucleu fierbinte al istoriei româneşti elemente din care se răsfiră tendinţe evolutive novatoare în întreaga perioadă care i-a urmat. Revoluţia s-a desfăşurat sub semnul emancipării societăţii, a schimbării condiţiilor de existenţă : a maselor, prin ameninţarea la adresa averilor „rău agonisite", a regimului politic, prin înlăturarea fanarioţilor. Este drept, în afara ascuţişului antifanariot, foarte bine şi viguros precizat, alte impulsuri ale revoluţiei au plutit într-o magmă insuficient cristalizată. Ea a pus însă în cauză o serie de fenomene specifice vechiului regim, a negat, într-un protest viguros, spolierile şi împilarea — a ţării şi a celor mulţi — a dat speranţa unor vremuri noi pentru cei mulţi, cărora Tudor li s-a adresat necontenit, şi a vădit o capacitate de iniţiativă istorică şi surse de energie în sînul poporului pe care pletora fanariotă şi forţele dominatoare din afară îl considerau hărăzit doar exploatării şi stăpînirii de către alţii.

Trecerea la noua epocă este asociată cu afirmarea procesului de emancipare naţională şi în această privinţă revoluţia de la 1821 apare deopotrivă în scrierile unor cugetători social-politici şi în opere istorice fundamentale ca un moment de deschidere spre istoria modernă a României. Aşa au perceput evenimentul Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica. „Sacrificiul lui Vladimirescu — spunea Ion Ghica — a fost un act de cel mai mare patriotism. El a început ca un erou şi a sfîrşit ca un martir, deschizîndu-ne nouă calea către redobîndirea drepturilor naţionale" [8].

Preocupat să descifreze sensuri ale istoriei românilor dincolo de evenimente, Nicolae Bălcescu vede în 1821 un „cap de serie" al procesului de înnoire naţională. Din acest proces Bălcescu face criteriu de determinare a fazelor istoriei româneşti. „Spiritul naţional şi patriotic luase o putere mare din revoluţia de la 1821 şi

---

care să corespundă unui mod de producţie. ...A stabili limitele cronologice între diferite orînduiri, a marca etapele formării, dezvoltării şi dezagregării fiecărei orînduiri" (Vezi „Studii", an X, 1957 (6), p. 103). Este drept, enunţurile de principiu sînt nuanţate şi înmlădiate în cursul expunerii lui Oţetea.

[6] Altfel criteriile de delimitare ale epocilor se relativizează în aşa măsură încît pun în cauză determinismul însuşi în istorie, pivot al concepţiei materialiste şi achiziţie fundamentală a teoriei sociale. A porni de la elemente disparate, a nu face distincţia între aspectele incipiente şi configurarea epocii, ca totalitate, definirea profilului ei, înseamnă a slăbi capacitatea euristică a conceptului. (Mai amplu despre aceasta în articolul nostru *Epoque et formation socio-economique dans l'histoire moderne de la Roumanie*, în *RRH*, tome XVI, 1977, (4), p. 689—705).

[7] Vezi L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea, început al epocii moderne în istoria României*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 435 şi urm. ; pentru întreaga dezbatere vezi *ibidem*, p. 431—453.

Vezi, de asemenea, V. Cristian şi V. Russu, *Revoluţia de la 1848 şi începutul epocii moderne în istoria României*, în *AŞUI*, istorie, t. XVIII, 1972, fasc. 2, p. 202—214 ; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Bucureşti, 1985, p. 7—10.

Problema a preocupat şi pe G. D. Iscru în cîteva articole. Sinteza lor în *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Bucureşti, 1983, p. 7—30 ; vezi şi *RdI*, tom 36, 1983 (8), p. 838—841.

[8] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1967, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din restatornicirea unui guvern mai național decît cel trecut, scrie istoricul [...] o junä partidă națională se întocmește și își ia de misie d-a continua programa revoluției de la 1821 și d-a realiza întru totul dorințele și trebuințele poporului..." [9]. Cu cîtiva ani mai devreme, Mihail Kogălniceanu aprecia în aceeași perspectivă anul 1821 [10].

Innoirea istoriei ca înnoire a vieții naționale a românilor prezidează și în demersul lui A. D. Xenopol din marea sa sinteză. Inaugurînd o „serie istorică" în ordinea regenerării noastre naționale, anul 1821 deschidea, prin aceasta, o nouă epocă în istoria poporului român. „Roadele semințelor bătrîne sădite de marii domni ai trecutului lor" [11], începeau să fie culese de români prin curentele renașterii naționale, avînd în 1821 cea mai viguroasă manifestare de pînă atunci, cu iradieri în întreaga etapă de dezvoltare istorică ulterioară. „De aceea are revoluția lui Tudor Vladimirescu o însemnătate atît de mare în mișcarea de regenerare a poporului român și cu drept se datează de la acea epocă o nouă perioadă a istoriei neamului românesc" [12].

Nicolae Iorga se folosește în sinteza sa (*Istoria Românilor*, vol. VIII) de un cadru cronologic mai complicat, expus într-o manieră inutil prolixă, împielmînd faptele importante cu amănunte mărunte în alternanțe de mozaic pestriț. Ceea ce se poate deduce din prezentarea lui Iorga e că istoria românilor între 1770—1830 stă sub semnul deșteptării spiritului național, sub implusul frămîntărilor lăuntrice, al evenimentelor și al mișcării de idei din Europa. Contactul cu aceste idei, în special cu cele de sorginte franceză, potențate de marea revoluție, dar și cu curentele reformatoare din alte părți (de pildă cele din Austria absolutismului luminat) au contribuit la primenirea spirituală în țările române, efectele acesteia iradiind mai ales în plan național. Fenomenul echivalează cu o operă de transformare revoluționară validînd mai ales aspectul național al istoriei românești, dar și alte aspecte ale realității țărilor române. În acest context se înscrie și *Criza revoluționară din 1821*, titlul sub care Iorga prezintă ansamblul evenimentelor dominate de mișcarea lui Tudor. Nicolae Iorga vorbește de o „schimbare esențială în sens național" [13], însă profilul revoluției este estompat de șuvoaiele altor întîmplări care-și meritau locul numai într-un plan îndepărtat.

Așadar, preocupată de descifrarea sensurilor naționale ale istoriei, cercetarea istoriografică, fie a acordat un rol însemnat revoluției de la 1821 în cristalizarea epocii moderne, fie l-a socotit cap de serie al acesteia.

Conștiința unui început, al unui proces care se va dezvolta organic și va modifica însăși condiția de existență a poporului nostru, străbate limpede în scrisul istoric și în gîndirea social-politică românească încă de la jumătatea secolului trecut. Numeroși autori percep schimbările produse în viața țărilor române cu o acuitate deosebită; ei trăiesc aceste schimbări ca pe un fapt fundamental al existenței personale, pe fondul noilor fenomene din societate. Simt că lumea veche se cufundă în trecut, că dispar multe din însemnele ei, că între părinți și copii punțile istoriei par rupte. Incă din anii treizeci ai secolului trecut tînăra generație aristocratică se simte atrasă de un flux nou al istoriei, se atașează unei alte lumi, altor valori și mentalități, „occidentul și orientul", noua și vechea generație, se află alături în spațiul de întrepătrundere al civilizațiilor care a fost spațiul românesc. Aceasta la navelul clasei avute, al aristocrației funciare. Dar sînt și alte sfere, ale culturii, ale vieții de stat care intră pe calea transformării. Și mai ales există conștiința noilor obiective, în special de ordin național, dar și social, care marchează atmosfera epocii. In

---

[9] N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice, politice și economice 1848—1852*, ediție critică și note de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1982, p. 109.

[10] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, *Scrieri istorice*, București, 1946, p 152.

[11] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iași, 1892, p. 431.

[12] *Ibidem*.

[13] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, 1938, p. 276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintirile sale Alecu Russo scria: „...De la 1835 pînă la 1855, adică în curs de 20 de ani, mai mult au trăit Moldova decît în cele de pe urmă două veacuri [...] viața părinților au trecut lină ca un rîu [...] noi am răsărit în larma ideilor nouă. Ochii părinților se îndrepta la Răsărit, ai noștri sînt țintuiți spre Apus"[14]. O constatare de același gen făcea, ceva mai tîrziu și Ion Ghica, personalitatea care a traversat toate schimbările veacului trecut[15]. „Am văzut poporul român căzut din treapta ce i se cuvenea — scria el — [...] toate legăturile sociale slăbite, desfăcute și conducătorii lui îngenunchiați unei puteri din afară [...]. Victoria fu a inteligenței și a luminii. În puțini ani românii înscriseră frumoase pagini în istoria lor; drepturi mari se cîștigară. Prin unire, devenirăm un stat; prin Constituție, intrarăm în marea familie a puterilor occidentale [...] Dar cît de mult rămîne de făcut!"[16].

Aspectul global al schimbării produse în înfățișarea procesului istoric este surprins, așadar, în filele lucrărilor de istorie și este trăit cu intensitate de oamenii timpului. El este perceput și înțeles ca o restructurare, ca o modificare de condiție, ca o direcție înnoitoare de existență. Un dinamism aparte dobîndește viața națională. Ea este domeniul în care mutațiile sînt mai vizibile, deosebirile de statut sînt evidente.

În ce privește însă transformarea raporturilor social-economice, aci nu s-a produs o ruptură dinamică cu trecutul, posibilă numai în cazul unei revoluții victorioase. În toate sferele raporturilor economico-sociale se observă însă pătrunderea unor elemente și a unor noi forme materiale de existență și activitate. Această pătrundere are caracterul unui proces gradual, lent, se află într-o continuă extensiune, dar proporția și dimensiunile sale sînt foarte restrînse în raport cu cerințele organismului social-economic. Vechile structuri se dovedesc extrem de rezistente, iar forțele sociale care să se angajeze hotărît într-un proces mai energic și mai rapid de modernizare sînt restrînse[17].

Aprecierea situației este de altfel extrem de diversă și de contradictorie. Este adevărat, se pot distinge cîteva constatări generale comune, dar cît de diversificată este accepția acestor constatări!

Recunoscînd înapoierea economică și istorică a zonei sud-est europene, deci și a Țărilor Române, mulți analiști caută să valorifice în special „noile" tendințe ale dezvoltării. Orientarea dată e caracteristică mai ales investigațiilor

---

[14] Alexandru Russo, *Scrieri*, București, 1908, p. 34—35.

[15] Vezi mențiunea lui Costin Murgescu în *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. I, București, 1987, p. 13—14; 47—64.

[16] Ion Ghica, *Opere*, vol. III, București, 1973, p. 353—354.

[17] Datele materiale ale activității industriale atestă că în prima jumătate a secolului XIX industria în Principatele române se afla de fapt la nivelul atelierelor meșteșugărești, cu o anumită implantare manufacturieră — prezentă însă inegal, sporadic și fără să poată determina salturi spre producția de fabrică, decît în cazuri restrînse. Folosirea mașinilor cu vapori dacă se ridica numeric la circa 10 instalații. (Pentru comparație menționăm că în Franța existau, în 1830, circa 600 de mașini cu vapori iar în 1848 erau recenzate 5 200. Vz. Georges-André Chevallaz, *Histoire générale de 1789 à nos jours*, Lausanne, 1985, p. 102), Ca orașe cu o anumită activitate industrială mai vie puteau fi socotite doar cele două capitale. E drept, în Transilvania situația era întrucîtva diferită în sensul că rețeaua manufacturieră era mai extinsă, se înregistrează o activitate productivă minieră cu cîteva mii de persoane, metalurgia își avea centrele precizate, începea să intre în exploatare mai largă și bazinul carbonifer din Valea Jiului. Din păcate nu dispunem de date nu certe, dar măcar de o suită de cercetări parțiale asupra situației industriei în prima jumătate a secolului trecut. Destule studii comentează fenomenele pe baza unor exemple ilustrative care dau o imagine cu mult deasupra tabelelor statistice din aceleași studii.

Dintre lucrările recente consacrate problemelor amintite notăm: Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, 1980, p. 216—235; Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, București, 1987, în special p. 122—161. Pentru activitatea comercială se impune lucrarea lui A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorico-economice din ultimele 3—4 decenii. Într-o vreme, această „evidenţiere" avea şi o anumită motivaţie ideologică fiind îndreptată împotriva concepţiilor din trecut care negau sau minimalizau acumulările tehnico-economice şi formele producţiei capitaliste în economia României.

Alţi interpreţi ai realităţii româneşti vedeau „fondul" vieţii noastre materiale şi social-economice stăpînit autoritar de structurile vechi, conservînd caracteristici aflate în totală discordanţă cu „formele" instituţionale, implantate din exterior, inaderente la realitatea profundă a societăţii româneşti. Este marea serie a curentelor de factură romantic-agrară care împărtăşeau această viziune asupra realităţii româneşti. Teza e acceptată, într-un context propriu de judecată, şi de către socialişti.

Aceasta nu a împiedicat ca autori de diverse orientări să vorbească de „arderea etapelor" de către societatea românească antrenată în procesul modernizării, de spectaculozitatea intrării în faza occidentalizării, a schimbării înfăţişării sale etc.

Acesta este *aspectul evaluativ* al abordării fenomenului românesc, denotînd aprecieri globale în cadrul cărora putem observa o paletă foarte largă de nuanţe.

*

Există însă şi *aspectul explicativ*, preocupat să dezvăluie cum s-a produs procesul modernizării, ce condiţii şi factori l-au determinat, care a fost *causa movens* a fenomenului.

Şi în această privinţă opiniile s-au scindat.

O serie de cercetări au subliniat dinamismul interior al dezvoltării, văzînd transformările ca un proces firesc al acumulărilor de ordin material-economic din societatea românească. Cu alte cuvinte, pe terenul realităţii româneşti s-au petrecut în sfera schimbului şi a producţiei materiale procese de acelaşi tip cu cele petrecute anterior în societăţile evoluate.

Esenţială este numai diferenţa de timp în care s-a produs demarajul acestor procese. Încolo, natura şi sensul lor sînt aceleaşi. Organismul social genera prin propria mişcare şi funcţionare elementele care trebuiau, mai curînd sau mai tîrziu, să ducă la efecte similare cu cele petrecute în zonele europene mai înaintate ale dezvoltării societăţii. Existau, desigur, diferenţe de amploare şi intensitate a procesului, existau particularităţi evolutive, însă acestea nu schimbau natura şi conţinutul evoluţiei însăşi. Particularităţile ţin de împrejurările concrete ale dezvoltării, de evenimentele specifice care s-au produs într-un loc sau altul, dar ele nu sustrag procesul dezvoltării de la direcţia pe care i-o prescriu anumite legităţi.

Uneori particularităţile se deduc direct din diferenţa de timp între startul schimbărilor de la o ţară la alta şi se gîndesc ca simple exteriorizări ale acestei diferenţe. Alteori particularităţile sînt reprezentate ca o rezultantă a împrejurărilor concrete, plus impactul diferenţei de timp. Oricum, această abordare a schimbărilor în linia de mişcare a societăţii este ancorată într-un anume determinism strict în care e presupusă ideea de uniformitate a dezvoltării, a dinamismului interior, e postulat caracterul exterior al contactelor, e subînţeleasă trecerea de la inferior la superior pe scara timpului în virtutea autopropulsării procesului istoric. O astfel de viziune a fost asimilată cu consecvenţa faţă de marxism şi nu este întîmplător că tocmai analişti de formaţie marxistă au tratat în perspectivă liniar-genetică problema naşterii şi cristalizării noului mod de producţie.

Astfel, este bine cunoscută poziţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi argumentele lui împotriva tezelor vizînd dezvoltarea modernă a societăţii româneşti prin cuplare la circuitele istoriei europene. „În sociologia românească — scrie Pătrăşcanu — s-a stabilit, aproape cu autoritate de dogmă, un moment crucial în dezvoltarea vieţii economice, sociale şi politice a poporului român din cele două Principate. Este anul 1829. Atunci s-a încheiat, după cum se ştie, pacea de la Adrianopol între turci şi ruşi... Dar unanimitatea nu dovedeşte nimic. În anul 1829 procesul de dezvoltare a «vechiului regim» avea în realitate cîteva etape parcurse. Libertatea comerţului acordată Principatelor române n-a făcut decît să continue, să accelereze şi să dea extindere transformării economice şi sociale, începute mai de mult şi care duseseră la schimbări structurale însemnate. *Transformările*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de asemenea natură au produs mediul și atmosfera necesară dezvoltării capitalismului în țările românești. La rîndul lor, aceste transformări au fost condiționate de rapida dezvoltare a economiei de mărfuri, mai ales în ultimele decenii ale veacului fanariot și în primele decenii ale celui următor“ [18].

În acord cu teza postulată mai sus, Lucrețiu Pătrășcanu dedică primul capitol al lucrării sale *Un veac de frămîntări sociale* economiei de schimb în Principatele române pînă la 1829 [19]. G. Zane procedează în mod similar în studiul *Economia Principatelor Române în perioada 1775—1831* [20]. Într-o cercetare recentă Costin Murgescu se asociază și el punctului de vedere al lui Lucrețiu Pătrășcanu evidențiind funcția primordială a factorilor interni. „Cercetările întreprinse în ultimele decenii, citim în *Mersul ideilor economice la români* — au confirmat întru totul aceste analize [întreprinse de Lucrețiu Pătrășcanu — *n.ns.*] și au înlăturat orice posibile confuzii sau interpretări eronate în corelarea factorilor interni și externi ai mersului societății românești de la orînduirea feudală la cea capitalistă“ [21]. Murgescu acordă, în consecință, o mare importanță comerțului și comercianților ca agenți ai disoluției vechiului regim și deci ai transformării sociale [22]. Orice sinteză de istorie abordează dealtfel din aceeași perspectivă trecerea de la feudalism la capitalism, în alți termeni de la epoca feudală la cea modernă. Organismul social este o structură extrem de complexă ale cărui elemente se află într-un echilibru de relativă stabilitate a acestora. Orice schimbare însemnată produsă într-unul din elementele structurii poate antrena, în anumite condiții, modificări în celelalte componente ale organismului social. Este ceea ce se petrece în cazul epocii de trecere de la feudalism la capitalism, de la vechiul regim la epoca modernă.

*

Într-o modalitate cu totul diferită tratează exegezele de tip sociologic problema trecerii la formele civilizației moderne. Este, după cum știm, o direcție de gîndire foarte importantă în mișcarea de idei din țara noastră. Indiferent de demersul concret pe care-l propun și de semnificația pe care o acordă diferitelor procese ale evoluției societății românești, toate analizele de tip sociologic examinează trecerea la formele moderne de viață a României funcție de conectarea țării la circuitele civilizației occidentale, ale capitalismului mondial. Se produce astfel o mutație fundamentală de perspectivă, o răsturnare coperniciană a problemei formării României moderne. Este abandonată privirea din interior, legată de dectarea unor premise cumulative, de creșterea și expansiunea acestora ca model al liniei de dezvoltare a societății românești, al trecerii ei într-o stare calitativ nouă. Explicația axată pe acest model este socotită insuficientă și inadecvată.

Insuficientă pentru că, lăsată în cadrul propriei mișcări, societatea românească nu ar fi elaborat, în formele și în datele cunoscute, elementele trecerii.

---

[18] Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale 1821—1907*, București, 1969, p. 17—18.

[19] *Ibid.*, p. 23—60.

[20] Vezi G. Zane, *Studii*, București, 1980, p. 33—60.

Este drept, G. Zane descrie și caracterizează fenomenele economice ale perioadei, fără să examineze special problema trecerii la epoca modernă; ea se subînțelege din faptele expunerii.

[21] Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. I, București, 1987, p. 129.

[22] Două capitole ale lucrării sînt consacrate aspectelor vieții comerciale în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Se dezvăluie funcția comerțului și rolul său în crearea premiselor trecerii la capitalism; de asemenea, se zugrăvește acest aspect interesant al societății românești și se schițează portretul unei categorii sociale distincte: negustorimea. Fresca e vie și evocatoare, avînd o valoare de sine stătătoare, fiindcă nu se articulează organic cu principala temă a cercetării. (vezi *op. cit.*, p. 122—194). Interesant, și în alte capitole este amplu prezentată „fața negustorească“ a unor autori a căror activitate o examinează Costin Murgescu, cum e de pildă, cazul lui I. Heliade Rădulescu și C. A. Rosetti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inadecvată, pentru că drumul parcurs de societatea şi de civilizaţia occidentală nu se reproducea automat în alte zone care nu au înturit condiţii similare cu cele din Apusul Europei. Capitalismul occidental şi civilizaţia aferentă lui au fost iniţial un model circumscris unui anumit spaţiu istoric şi geografic. Universalismul capitalismului şi al civilizaţiei legate de acesta nu a însemnat universalismul existenţei lui *ab initio*. Elemente latente ale formelor capitaliste de viaţă şi de schimb au existat, desigur şi în alte zone. În primul rînd, în alte zone ale Europei, fiindcă dincolo de continentul nostru lucrurile se prezintă şi mai complicat. Dar evoluţia rapidă a acestor premise şi structurarea lor într-o totalitate social-economică, politică şi culturală specifică s-a produs doar în Apusul Europei. Caracteristica noului mod de producţie şi a civilizaţiei moderne este însă extraordinara sa capacitate de expansiune. În numai un secol, un secol şi jumătate, noul mod de producţie a înfăptuit un adevărat marş triumfal în toate zările lumii, a pătruns succesiv şi tot mai departe în ţări şi continente, deschizînd pieţe, impunîndu-şi, prin toate mijloacele, produsele sale materiale şi culturale, fluturînd formele sale de civilizaţie, modelele sale politice şi instituţionale, mentalitatea şi scara sa specifică de valori. Simbolic, forţa de creaţie şi de expansiune a *acestui* capitalism trimite parcă la vestitele versuri ale lui Eminescu din *Scrisoarea I* :

Dar deodat-un punct se mişcă... cel întîi şi singur. Iată-l
Cum din chaos face mumă, iară el devine Tatăl...
Punctu-acela de mişcare, mult mai slab ca boaba spumii,
E stăpînul fără margini peste marginile lumii...

Semnificaţia „marşului istoric" al modului de producţie capitalist este magistral surprinsă într-un tablou, probabil neîntrecut pînă astăzi, în *Manifestul Partidului Comunist.*

Elementul esenţial al superiorităţii lumii capitaliste occidentale a fost nivelului mai ridicat al producţiei şi al productivităţii muncii, iar ceva mai tîrziu maşinismul. Prin produsele manufacturate şi prin extinderea considerabilă a navigaţiei, această lume şi-a asigurat pentru multă vreme atributele de „centru" al dezvoltării economice mondiale. Definindu-şi o asemenea individualitate era limpede că restul zonelor europene, şi cu atît mai mult extraeuropene, se constituiau, prin opoziţie, în „periferie".

Sigur, analiştii realităţii româneşti din veacul trecut şi de la începutul secolului nostru nu au folosit această terminologie şi nu au expus *expressis verbis* ideile de mai sus. Ele sînt însă implicate în raţionamentele lor.

Admiţînd cu totul evaziv prezenţa unor structuri caracteristice vieţii orăşeneşti [23], autorii în cauza ţineau să releve că elementele noi ale producţiei materiale şi ale economiei băneşti aveau o putere restrînsă de înrîurire asupra economiei şi societăţii în general. Procesele se accelerează şi se precipită sub impactul capitalismului apusean, al civilizaţiei occidentale. Ele au un caracter global, în sensul că îmbrăţişează, într-o formă sau alta, toate sferele existenţei sociale. Societatea intră într-o mişcare istorică distinctă, într-un flux care accelerează nu numai dezvoltarea unor fenomene cu conţinut economic. Se schimbă înfăţişarea ei ca totalitate socio-culturală.

Sigur, ritmurile schimbării diferitelor componente ale societăţii sînt diferite. Firesc ar fi să observăm cele mai spectaculoase modificări în sfera economiei şi a producţiei materiale. Paradoxal, efectele cuplării la cerinţele capitalismului occidental nu sînt de loc impunătoare. Vechile structuri sînt puţin afectate de legăturile nou create cu piaţa europeană ; nu se disting fenomene de anvergură în transformările care au avut loc în baza materială a societăţii.

Observaţia lui Marx potrivit căreia capitalismul supune formele tradiţionale de producţie necesităţii funcţionării sale se confirmă elocvent la examplul includerii

[23] „Oraşele (la începutul veacului trecut) — scria Dobrogeanu Gherea în *Neoiobăgia* — constituie un început mai serios de gospodărire bănească ; acolo găsim ateliere, mici corporaţii medievale de breslaşi şi negustori (Constantin Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. 4, Bucureşti,, 1977, p. 31—32).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produselor româneşti în circuitul pieţei internaţionale[24]. Efectele de ordin tehnic-productiv sînt greu de reperat, deşi a crescut, fără îndoială, masa mijloacelor de schimb acumulate. Problema esenţială este însă a orientării lor productive. Or, atîta timp cît sumele de bani obţinute reveneau mai ales stăpînilor de moşii şi organismului politic statal, neorientat spre o politică mercantilistă de investiţii şi de ridicare a unor domenii productive de activitate, intensificarea schimburilor comerciale nu făcea decît să provoace tensiuni în sferele tradiţionale de producţie, să determine unele fenomene contradictorii şi să producă stări de criză, fără să creeze şi premise calitativ noi de ordin material şi social-economic pentru ieşirea din situaţie. Însuşi capitalul comercial şi de camătă care începuse să se dezvolte înainte de înfăptuirea „marii cuplări" la circuitele capitalismului occidental joacă tot mai mult rol de agent al capitalismului extern, cu specificul care decurge din această situaţie subordonată[25]. Acesta este, probabil, aspectul imediat şi cel mai caracteristic al „orbitării".

Viziunea ar fi însă unilaterală dacă am reduce-o doar la atîta. Intensificarea circulaţiei produselor şi a schimburilor comerciale a avut beneficiarii ei „interni" care s-au orientat spre sfera producţiei materiale. Ei trebuie căutaţi, bineînţeles, în pătura negustorilor şi comercianţilor, aşa cum procedează Costin Murgescu în recenta sa lucrare[26], numai că dimensiunea angajării lor în sfera producţiei materiale este probabil mai restrînsă decît o sugerează incitanta investigaţie a lui Murgescu. Atîta timp cît nu se va analiza satisfăcător nu numai aspectul empiric al schimburilor comerciale (pe cît posibil pe baza unei evidenţe statistice), ci şi aspectele mai speciale şi mai de adîncime ale structurii comerţului ţărilor române, este greu să se ajungă la concluzii certe, cu audienţă şi recunoaştere de necontestat[27].

---

24 Vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a II-a Bucureşti, 1958, p. 259. Problema a fost reluată într-un amplu studiu al lui Andrei Oţetea, *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească*, în *SMIM*, IV, Bucureşti 1960, p. 307—390. Fenomenul cuplării economiei agrare din cele două ţări române la circuitele schimbului comercial şi efectele decurgînd din această împrejurare, în perioada 1775—1848, constituie tema principală a studiului. Inovaţia, accentuează Oţetea, nu s-a făcut în plan tehnic-productiv, în baza materială a producţiei. Deţinînd monopolul puterii şi pîrghiile vieţii economice, feudalii au căutat să răspundă «provocării schimbului» cu metode specifice modului dat de producţie, să se adapteze conservînd fundamentele acestuia. Modificări s-au produs, deci, în cadrul acestui mod de producţie.

Esenţială a fost extinderea rezervei domeniale, transformarea ei într-o unitate producătoare pentru piaţă prin intermediul clăcii. De aci numeroase repercusiuni asupra condiţiei ţărănimii, cele mai caracteristice fiind creşterea vertiginoasă a clăcii (în cadrul rentei feudale centrul de greutate se strămută pe zilele de clacă), restrîngerea loturilor aflate în folosinţă personală, inaugurarea unui nou ciclu evolutiv al economiei rurale caracterizat prin scăderea în importanţă a elevajului şi ascensiunea culturilor cerealiere. În plus, expansiunea clăcii a dus la o recrudescenţă a formelor de dependenţă personală. Aderînd la un concept cu largă circulaţie în literatura istorică şi economică europeană, Oţetea consideră că se poate vorbi de o „a doua iobăgie". Ulterior studiul lui Oţetea a devenit obiect de controversă în legătură cu acest concept, estompîndu-se problemele reale pe care le ridică şi le analizează. Surprinde în studiul lui Oţetea faptul că nu aduce în discuţie ipotezele lui Zeletin, deşi demersul său are tangenţe cu unele postulate ale economistului ieşean, şi nu face referiri pentru anumite aspecte concrete privind fenomenul agrar în Epoca regulamentară la cunoscuta carte a lui Marcel Emerit.

25 Observaţia e făcută de Virgil Madgearu într-unul din studiile sale reunite în *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, Bucureşti, 1936, p. 99.

26 Vezi *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. I, Bucureşti, 1987, p. 122—194.

27 Referitor la purtători de capital şi la sursele de formare a burgheziei din ţara noastră întîlnim în literatura de specialitate cîteva aprecieri, încă insuficient corelate între ele.

Pentru sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX accentul se pune pe pătura negustorilor şi a unor categorii din sînul breslelor meşteşu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fapt este că antrenarea țărilor române în fluxul istoric orientat de capitalism nu este doar un fenomen de natură economică și nu atît de implicare economică, cît unul de civilizație modernă și de deschidere către formele specifice acesteia.

Or, aci se originează nodul dezbaterilor asupra forțelor motrice ale trecerii la formele vieții moderne în România. Chestiunea a fost deschisă încă de junimiști în deceniile 7—8 ale secolului trecut. Nici Titu Maiorescu, nici alți emuli ai Junimii n-au pus însă accentul pe descifrarea împrejurărilor care au condiționat trecerea societății românești într-un stadiu nou de civilizație. Spirite mai mult teoretice decît istorice, junimiștii au fost interesați în primul rînd de fizionomia societății epocii lor, de felul în care funcționa, decît de rădăcinile istorice ale constituirii acesteia.

Așa încît primul analist preocupat de problema trecerii societății noastre la formele civilizației moderne, de *mecanismele acestei treceri* a fost Constantin Dobrogeanu-Gherea. Problema l-a preocupat încă din primele sale scrieri. Se întrevede în studiul programatic *Ce vor socialiștii români?* (1886)[28], revine, mai mult sau mai puțin explicit, în studii ulterioare, este reluată în articolul *Post-scriptum sau Cuvinte uitate* și este dezvoltată și fundamentată în *Neoiobăgia* (1910). Dar nu ca un fapt particular al istoriei noastre moderne, ci ca o ilustrare și confirmare a unui proces istoric general sintetizat în *teoria dezvoltării țărilor înapoiate în orbita celor înaintate*. Fără să afișeze deloc pretenția de a „îmbogăți“ sau „dezvolta“ concepția marxistă a dezvoltării sociale, considerațiile lui Gherea au valoarea unor contribuții reale în orizontul acestei concepții.

Gherea surprinde în toată semnificația sa puterea modelatoare a capitalismului, faptul că aceasta dirijează orientarea generală a procesului istoric. Această

---

gărești; arendașii, deținătorii unor funcții publice, zarafii, cămătarii și alții alcătuiau o lume pestriță, eterogenă și periferică în raport cu cele două principale categorii.

Mai tîrziu, pentru epoca Regulamentului Organic se subliniază rolul micii boierimi antrenată în activități comerciale ca temelie a burgheziei în formare în țările române. În sfîrșit, pentru ultima treime a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cînd dispunem de serii numerice și calcule cantitative mai sigure, se constată o mare pondere a deținătorilor neromâni de capital. Ce s-a întîmplat cu celelalte „rădăcini istorice“ ale burgheziei din România? Dacă „seria“ negustorilor și a unor vîrfuri din lumea meseriilor care va pătrunde în nomenclatura marii burghezii de mai tîrziu este insuficient urmărită, fie și cu titlu ilustrativ, aproape dispare de pe ecranul cercetărilor metamorfoza micii boierimi angajată în ocupații lucrative. Se pare că această pătură („agrarieni comercializați“) n-a reușit să realizeze o legătură organică cu procesul de formare a burgheziei. În schimb destui purtători de capital, mai ales dintre cei antrenați în administrație, cuprinși în general în aparatul puterii de stat, au dobîndit titluri de boier, într-o societate aflată sub regimul de stări. Dealtfel, fără a lua în considerare rolul puterii de stat în declanșarea unor fenomene economico-sociale, nu vom putea înțelege satisfăcător trasformările petrecute în țările române, apoi în România secolului XIX. Lucrarea lui Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848* este lipsită deopotrivă de stringența analizei conceptuale, cerută de teoria economică, cît și de viziunea sociologică asupra fenomenului. Rămîne din ea prelucrarea cîtorva dosare de arhivă cu privire la unele activități comerciale.

Despre „îngemănarea“ claselor posedante din România pe terenul activității economice și financiare, la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul secolului nostru, există în literatura de specialitate mențiuni mai ample, fără să se treacă totuși de nivelul unor exemplificări. O cercetare statistică globală au întreprins Vasile Liveanu și Irina Gavrilă cu privire la mobilitatea proprietății funciare în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru (Vz. *Calculator electronic și informații nenumerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918)* în „Revista de istorie“, tom 40, nr. 2, februarie 1897, p. 134—145).

[28] Vezi Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 2, București, 1976, p. 62—68; 72—73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forță modelatoare și capacitate de direcționare, autorul *Neoiobăgiei* o vede, cum era de așteptat, în mecanismele de producție și de schimb ale capitalismului, în prefacerile de ordin material-economic pe care le antrenează.

Capitalismul prin excelență și centrul de emergență spre alte zone este, spațial, *Occidentul european, Apusul Europei* — sintagmă cam globală și nediferențiată în care se turna însă un precis conținut economic, social-politic și material-cultural.

Căile de cuplare economică a occidentului cu „periferia", de expansiune capitalistă — subliniază Gherea — sînt asigurate de dezvoltarea comerțului, de intensificarea raporturilor de schimb. Așadar, socialistul român acordă factorilor materiali-economici rolul prioritar în construirea scenariului evolutiv al procesului istoric în epoca modernă. Subliniind importanța comerțului, a conținuturilor materiale pe care le implică dezvoltarea schimburilor comerciale, Gherea avansează o schemă care va fi preluată și unilateralizată, cu două-trei decenii mai tîrziu, de către Ștefan Zeletin.

Dar teoreticianul socialist nu polarizează întreaga semnificație a devenirii României moderne în jurul acestui aspect. Consecințele sale, pe care Gherea le socotește însemnate, se exprimă practic în fenomene social-economice indicînd mai mult criza vechiului regim, decît elementele calitativ noi în sfera economiei : dezvoltarea masivă a producției de mărfuri (trecerea de la gospodăria închisă la cea bănească) ; sporirea sarcinilor țărănimii aservite, „nimicirea industriei casnice țărănești" etc.

Teoreticianul socialist nu se oprește la acest cadru de judecată ; accepția pe care el o dă raporturilor Occident-Orient acoperă o realitate mai complexă. El abordează aceste raporturi ca pe un fapt semnificativ de civilizație, de magistrală a dezvoltării istorice. În scenariul teoriei sale momentul economic se interferează cu cel istoric și sociologic, oferind un cadru explicativ larg, ferit de unilateralitatea și exclusivismul teoriilor de mai tîrziu, dezvoltate mai ales în lucrările lui Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu. În *Neoiobăgia* putem citi : „Occidentul capitalist, după marea revoluție franceză și dobîndirea instituțiilor prielnice, în puternica lui expansiune industrială, are nevoie de piețe de desfacere pentru mărfurile sale și are nevoie de producte agricole pentru hrana populației sale [...] Faptul intrării în relații de schimb cu Occidentul european, capitalist, are consecințe incalculabile pentru țară. Aceasta — scrie mai departe Gherea — nu intră numai în simple relații cu capitalismul și civilizația burgheză occidentală, ci ea devine un membru necesar al marii diviziuni mondiale a muncii, devine părtașa civilizației capitaliste [...] Și astfel, intrînd în relații cu Occidentul capitalisto-burghez, devenind părtași la civilizația lui înaintată, el ne modifică toate procesele de viață, ne revoluționează toate raporturile sociale, economice și, împreună cu ele, moravurile de altădată. Și întrucît impune aceleași categorii economice, aceleași relații capitaliste, întru atît ne impune aceleași instituții politico-sociale și aceleași relații de drept.

Și [...] să nu uităm că mai este o marfă, o marfă *sui generis*, pe care ne-o trimite Occidentul capitalist ; e marfa intelectuală, [...] cultura, care desăvîrșește procesul, care, la revoluția produsă în viață și raporturile materiale și economice, adaugă o altă revoluție, produsă în capete"[30].

Descifrarea problemelor dezvoltării țării noastre îl conduce pe Dobrogeanu-Gherea la un enunț sociologic general a cărui semnificație nu numai se păstrează în atenție, dar e viguros subliniată în cercetări de prestigiu de peste hotare[31]. „Țările rămase în urmă — scria în *Cuvinte uitate* intră în orbita țărilor capitaliste înaintate ; ele se mișcă în orbita acelor țări și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-

---

[29] Vezi Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 4, București, 1977, p. 35.
[30] *Ibidem*, p. 34 ; 37—38.
[31] Vezi *Social Change in Romania 1860—1940. A debate on development in a european nation*, Kenneth Jowitt, editor, Berkeley, 1978, p. 3—5 ; 21 ; 28—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitalistă. Şi această determinaţiune a vieţii şi mişcării sociale a ţărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăşi condiţia necesară de viaţă"[32].

Nu e cazul să intrăm în analiza detaliată a implicaţiilor acestui enunţ[33]. El trebuie considerat în primul rînd ca un fapt de teorie socială foarte general şi ca o premisă sociologică pentru fundamentarea legitimităţii şi necesităţii mişcării socialiste în ţările rămase în urmă, precum şi pentru definirea caracterului tacticii şi acţiunii acesteia[34].

Judecată prin prisma tendinţelor ulterioare pe care le-a luat explicarea formării civilizaţiei române moderne, concepţia lui Dobrogeanu-Gherea poate fi considerată o bază de pornire pentru ambele direcţii care s-au profilat distinct mai tîrziu : cea a lui Ştefan Zeletin, centrată pe rolul comerţului în dizolvarea vechiului regim şi formarea structurilor moderne ale societăţii româneşti şi cea a lui Eugen Lovinescu, care acordă circuitelor de idei şi impactului ideologic-cultural al lumii apusene rolul prioritar în stimularea procesului de formare a civilizaţiei române moderne.

*

Pornit pe o adevărată „răsturnare coperniciană" în explicarea genezei României moderne, a formării burgheziei române şi a rolului acesteia, Ştefan Zeletin situează în prim-plan schimburile comerciale ca factor motor al prefacerilor produse în societate. Toate fenomenele care ţin de dizolvarea vechiului regim şi caracterizează ascensiunea noilor întocmiri economico-sociale şi politico-instituţionale sînt urmări necesare ale expansiunii raporturilor comerciale, ale antrenării economiei româneşti în circuitele comerţului european. Sub înrîurirea acestor circuite se produce mişcarea specifică în toate componentele şi structurile societăţii care îi dau noua înfăţişare. „...în societăţile agrare — subliniază Zeletin — capitalismul comercial alcătuieşte factorul economic autonom şi revoluţionar care dizolvă treptat vechiul mod de producere agrară pînă ce aduce în fiinţă producerea capitalistă..."[35]. Ideea este reluată, cu cîteva nuanţe în plus, în altă parte : „...relaţiile comerciale internaţionale sînt factorul care în cele din urmă dizolvă organizaţia socială a vechiului regim, în mod treptat şi succesiv în fiecare ţară ce a intrat în era burgheză, fără a excepta Principatele române"[36]. Întreaga lucrare a lui Zeletin este pătrunsă, astfel, de ideea rolului — cheie al comerţului şi implicit al raporturilor Occident-Orient ca factor modelator al fazelor evolutive ale societăţii româneşti în secolul XIX. Înseşi caracteristicile acesteia poartă denumiri izvorîte din specificul raporturilor economice: faza mercantilă a capitalismului şi a societăţii române, faza industrială, faza bancar-financiară. Secolul al XIX-lea, pînă prin 1885—1890, e dominat în spaţiul nostru economic de mercantilism.

Într-o astfel de perspectivă e uşor de înţeles rolul deosebit pe care Zeletin îl atribuie tratatului de la Adrianopol (1829) în trecerea Principatelor Române spre o nouă fază evolutivă. „...dezvoltarea burgheziei române — subliniază Zeletin — începe tot în momentul cînd ţara noastră cade sub influenţa capitalismului străin. În privinţa acestui moment istoric întîlnim, din fericire, un acord unanim între cercetătorii speciali : toţi scriitorii care au atins această chestiune, fie şi numai în treacăt, au învederat că încheierea tratatului de la Adrianopol înseamnă momentul cînd începe procesul de disolvare a «vechiului regim» românesc, pe ale cărui ruine se deschidea «era nouă» burgheză, de europenizare a vieţii noastre sociale..."[37]. Şi pentru a sublinia unanimitatea celor care au considerat tratatul de la Adrianopol drept o turnantă în evoluţia econo-

---

[32] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Edit. Politică, 1977, p. 481. Enunţul este reluat şi în *Neoiobăgia* (vezi *Opere complete*, vol. 4, 1977, p. 34).

[33] O expunere detaliată a problemei în lucrarea noastră *C. Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric*, Bucureşti, 1973, p. 192—215.

[34] *Ibidem*.

[35] Şt. Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925, p. 30—31.

[36] *Ibidem*, p. 39 ; vezi şi p. 17, 117 etc.

[37] *Ibidem*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mică a României, Zeletin citează o serie de lucrări și de autori : N. Iorga, Karl Grünberg, Verax (Radu Rosetti), I. Brezoianu, A. D. Xenopol, C. I. Băicoianu, A. C. Cuza, A. Stamatian, F. Colson, C. Dobrogeanu-Gherea. La aceste nume s-ar mai putea cita și altele, sau alte lucrări, inclusiv lucrarea de sinteză *Enciclopedia României*, apărută mult după scrierea lui Zeletin. În *Un veac de frămîntări sociale*, Lucrețiu Pătrășcanu reia chestiunea pronunțîndu-se critic la adresa acestei teze[38].

Din seria raporturilor de schimb Zeletin deduce nu numai toate fenomele și așezările societății românești în faza mercantilă a evoluției sale, dar și toate caracteristicile acestor fenomene. Ele se prezentau așa pentru că era înscris în logica proceselor istorice să capete înfățișarea dată. Realitățile de la noi nu se aflau sub semnul specificului și nu învederau tendințe proprii care le-ar sustrage legilor universale ale dezvoltării capitalismului; orice fenomen își găsește, în ultimă instanță, corespondent în ceea ce s-a petrecut altădată în lumea capitalistă apuseană, încît a pune problema unei dezvoltări aparte, de la formă la fond, — socotea Zeletin — este o erezie față de realitate, de constantele dezvoltării sociale. Numai slăbiciunea teoretică a exponenților curentelor critice din cultura română (și toată cultura noastră a fost, din păcate, una critică) dă seama despre neînțelegerea acestui fapt.

Dacă privim însă ceea ce s-a petrecut în evoluția României, în acord cu ideea de necesitate, atunci totul, nu numai se explică, ci se și... justifică. Și nimeni altul decît Marx, pe care Zeletin îl citează masiv, dar în accepția dorită de el, a fundamentat determinismul său pe ideea de necesitate construind sistemul explicativ cel mai sever al evoluției societății. Iată cum Zeletin se crede în compania lui Marx în considerațiile făcute asupra formației burgheziei române ! Numai că la Marx determinismul și necesitatea nu au o funcție apologetică, justificativă, a rînduielilor date, cum credea (sau vrea să ne convingă) Zeletin și nu exclud spiritul critic, ci dimpotrivă, sînt tocmai fundamentul teoretic al spiritului critic ghidat de dialectica evoluției societății în care momentul dinamic, revoluționar, este organic integrat transformării sociale.

Construcția economică, solicitată de necesitățile comerțului, nu trebuie negată, declarată iluzorie, așa cum făceau exponenții curentelor agrariene ; societatea și-a integrat organisme moderne economice, specifice însă nevoilor circulației și traficului de mărfuri, nu și modernizării aparatului de producție, „Așadar, noii stăpînitori — scrie Zeletin — au avut și altă problemă de rezolvat, pe lîngă introducerea formelor fără fond ; ei au trebuit să intensifice legăturile noastre cu Apusul, să creeze în acest scop întregul aparat de căi de comunicație și institute de credit, deci să dezvolte un întreg capitalism național, comercial și bancar. Dar aceasta nu mai e o iluzie, ci o formidabilă realitate din care se dezvoltă întreaga noastră viață socială sub noul regim"[39].

Numeroase alte fenomene, semnalate de Zeletin, cu un puternic spirit de observație își află rațiunea, după el, în logica economiei de schimb și a dezvoltării raporturilor comerciale: de la dizolvarea vechilor structuri și clase agrare (?), la condiția precară a țărănimii, pînă la instituirea și funcționarea oligarhiei politice la conducerea țării. Și cîte alte probleme nu ridică Zeletin în lucrarea sa, *Burghezia română, Originea și rolul ei istoric*, poate cartea cu cel mai larg spectru problematic din literatura noastră sociologică : de la criza și suprapopulația agrară la sfîrșitul secolului al XIX-lea în România la rolul aparatului de stat în demarajul procesului de modernizare, al finanțelor și datoriei publice, la caracteristicile liberalismului, funcționarismului și birocratiei și de aci la curentele de idei din România"[40].

---

[38] Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale*, București, 1969, p. 17—19.

[39] *Ibidem*, p. 225 ; vezi și p. 100 : „...nu era cu putință să trăim în legături efective cu burghezia apuseană, dacă am fi păstrat învelișul arhaic al vieții noastre sociale".

[40] Spiritul sintetic, relevanța demersului științific și complexitatea problemelor ridicate fac și astăzi un punct de interes din opera lui Zeletin. Reținem eseurile recente ale unor specialiști din S.U.A. : Daniel Chirot, *Neoliberal and Social-democratic theories of development ; The Zeletin — Voinea debate*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mişcarea de idei pe care destui cercetători au considerat-o responsabilă pentru introducerea formelor moderne de viaţă — subliniază Zeletin, nu este un factor autonom şi nici primordial în procesul de transformare a societăţii româneşti. Spiritele care au văzut în dezvoltarea burgheziei române un simplu efect al influenţei ideilor liberale aduse din Apus au fost seduse de aparenţe. Fluxul ideilor avea ca suport un curent subteran mai consistent: intensificarea schimburilor comerciale. Înrîurirea ideilor liberale — susţine Zeletin — are „un anumit substrat economic, anume relaţiile de schimb"[41].

Militanţii anului 1848 n-au izbutit să întrevadă legătura dintre acţiunea lor politică revoluţionară şi „revoluţia economică". „În loc de a deduce nevoia unei revoluţii politice din revoluţia înfăptuită în economia noastră, ei o deduc din nevoia ideală de [...] a transplanta în societatea noastră binefacerile civilizaţiei europene. Cu un cuvînt: ei sînt covîrşiţi numai de influenţa superficială a principiilor liberale burgheze, nu însă şi de legătura acestora cu influenţa adîncă a capitalismului apusean"...[42].

Istoriografia română — continuă Zeletin ideea — a dat credit deplin acestei reprezentări a revoluţionarilor români despre principiile acţiunii lor politice şi s-a ajuns astfel la explicarea formaţiunii moderne a României şi a burgheziei române prin influenţa ideilor liberale din Apus[43].

De fapt în cauză nu este atît istoriografia întrucît nici sub aspect teoretic şi nici în planul cercetării concrete istoricii nu au ţinut să demonstreze determinismul cultural-ideologic; s-au aplecat asupra fenomenului pentru elocvenţa şi iradierea lui imediată. Cel care a întreprins însă un amplu demers sociologic menit să explice formarea civilizaţiei moderne române în funcţie de înrîurirea mişcării de idei din Apus a fost Eugen Lovinescu.

*

Cartea sa *Civilizaţie română modernă*, apărută în trei volume în 1924—1925 a fost una dintre cele mai discutate şi controversate scrieri din epocă. Filosofi şi sociologi, economişti, istorici şi istorici literari, profesori şi publicişti, oameni de doctrină sau cercetători de teme mărunte au supus unui adevărat baraj critic opera celui care se afirmase cu autoritate, pînă aci, în istoria şi critica literară. Ingenuitatea franchetei lui, repudierea supleţei „prudente" în formularea discursului analitic, multitudinea şi noutatea problemelor examinate pe un vast registru cultural erau suficiente pentru a irita şi trezi gelozii chiar printre reputaţiile ştiinţifice bine consolidate ale vremii.

Structura demersului teoretic al lui Lovinescu e relativ simplă; bogăţia de conţinut a cărţii e dată de consideraţiile istorice, sociologice şi teoretice care sprijină reperele demersului său.

Pentru Lovinescu intrarea României în epoca civilizaţiei moderne nu indică o dată anume, un reper cronologic bine precizat. Este vorba de un proces care cuprinde întreg secolul al XIX-lea, definitorie fiind perioada de pînă la 1866 cînd se cristalizează elementele instituţional-politice, materiale şi culturale ale acesteia.

Factorul care a decis noua evoluţie a ţării noastre, arată Lovinescu, sălăşluieşte nu în sfera raporturilor materiale, aşa cum susţin adepţii materialismului istoric (printre aceştia el include otova pe Ştefan Zeletin alături de Dobrogeanu-Gherea) ci în mişcarea de idei, în penetraţia ideilor specifice lumii moderne în spaţiul nostru social-istoric. Conectarea României la civilizaţia modernă prin circuitele schimburilor materiale — lasă să se înţeleagă Lovinescu — nu este concludentă întrucît structurile economice nu învederau un dinamism caracteristic capitalismului modern. În schimb, gustul ideilor noi, deschiderea faţă de modelele instituţio-

---

concerning Romania's prospects in the 1920's and its contemporary importance, în *Social Change in România* 1860—1940, Berkeley, 1978, p. 31—52; Paul E. Michelson, *Procesul dezvoltării naţionale române. Contribuţia lui Ştefan Zeletin* în *AIIAI*, XXIV, 1987, Iaşi, p. 365—374.

[41] Şt. Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925, p. 17.

[42] *Ibidem*, p. 63; vezi şi p. 46; 55—58.

[43] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nale și politice, nașterea unei conștiințe a transformării caracterizează întreaga perioadă de la începutul secolului al XIX-lea și pînă în 1866. Pentru a-și întemeia considerațiile Lovinescu recurge la o bogată recuzită, să-i spunem teoretică, din care nu lipsește postulatul unui determinism al ideilor (al conștiinței) asupra factorilor materiali, o lungă dezbatere asupra problemei interdependențelor — cu excesive incursiuni istorice — a spiritului veacului, a „imitației" ca lege sociologică, a sincronismului vieții europene generat de totalitatea proceselor de dezvoltare caracteristice epocii moderne. Paragrafele cărții lui Lovinescu sînt elocvente : *Legea interdependenței; Spiritul veacului. Interdependența politică, economică și artistică a vieții contemporane; La baza sincronismului e imitația; Caracterul de integralitate a imitației în anumite condițiuni; Dublul proces de la formă la fond și de la fond la formă; Revoluția ideologică a precedat revoluția economică; Schimbul de idei predomină în formația civilizației europene; Veacul al XIX-lea e punctul de plecare al formației civilizației noastre cu un caracter revoluționar.*

Iată și cîteva explicitări ale tezelor sale : „Fără a tăgădui deci însemnătatea în unele privinți, a acțiunii factorilor economici, vom dovedi, în procesul formației noastre, anticiparea influenței ideologiei sociale asupra influenței capitalismului apusean. Dezvoltîndu-se tîrziu, capitalismul național n-a avut nici un rol în epoca eroică de renaștere a poporului român... Procesul economic n-a fost depășit de procesul ideologic numai ca punct de plecare, în timp, ci și prin mijloacele lui de penetrație : puterea de difuziune a ideilor e cu mult mai mare... Aprinzîndu-și torța mai întîi, ideea a creat forme de viață corespunzînd mai mult unor tendințe morale ale timpului decît unor realități sociale ; venind mai tîrziu și străbătînd mai încet, cum era și firesc unor raporturi economice mai complicate, capitalismul și-a impus după aceea normele" [44].

Iar la capătul expunerii, Lovinescu ținea să reamintească sensul demersului său : „Istoria civilizației române moderne începe (...) o dată cu veacul al XIX-lea, adică o dată cu integralizarea contactului nostru cu Apusul și cu schimbarea mediului nostru de formație : pornită mai de mult, revoluția de la 1848 reprezintă în mod simbolic momentul principal al acestei orientări intelectuale, economice, politice" [45].

Căutînd în mișcarea de idei factorul inițial al trecerii la o nouă fază evolutivă a societății noastre, Lovinescu face din idee un principiu generator, dar nu îi dă o accepția abstract filosofică idealistă (în care lumea ar fi o proiecție a conștiinței). Meditația sa e de factură sociologică făcînd din sincronismul vieții europene și din circulația ideilor doar poarta de intrare spre lumea de structuri, raporturi și instituții ale civilizației românești pe care o vede ca pe o categorie materială : „...pentru noi — scrie Lovinescu — civilizația reprezintă totalitatea condițiilor materiale în care trăim" [46]. Expunerea lui e preocupată de a releva înlănțuirile cauzale, de a demonstra adecvarea enunțurilor pe care le formulează la situațiile concrete ale istoriei noastre, la desfășurarea vieții social-economice și politice a României în veacul XIX.

Deși i-au fost contestate unele afirmații și au fost semnalate erori de fapt în lucrarea sa, nu se poate spune că expunerea lui Lovinescu nu beneficiază de numeroase observații proaspete și interesante, de o acuitate specială pentru ceea ce este esențial și de preocuparea de a dezvălui semnificații noi faptelor și evenimentelor pe care le examinează. Sigur, și seria faptelor și seria ideilor analizate de Lovinescu e lipsită de densitatea care s-ar fi cerut, poate, demersului său global, însă, în cadrul scenariului propriu de judecată, liniile de mișcare a acestora sînt clar definite.

După Lovinescu trecerea țărilor române în faza civilizației moderne are un caracter revoluționar, adică s-a produs printr-un contact brusc și cu repercusiuni asupra tuturor sferelor societății. Ceea ce în Apus a cerut veacuri de dezvoltare, în România s-a înfăptuit rapid pe baza sincronismului și interdependenței vieții europene sub impactul purificator al noilor idei și al stării de spirit care domina

[44] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației moderne române*, ediție studiu introductiv și note Z. Ornea, București, 1972, p. 91.
[45] *Ibidem*, p. 478.
[46] *Ibidem*, p. 370, 371.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epoca[47]. Integrîndu-se mersului vremii, punîndu-se în planul cerințelor acestuia, România nu a mai avut timp să armonizeze „tradiția“ cu „prezentul“. Formația civilizației sale moderne e revoluționară în sensul că ea a negat ideea creșterii organice și a tradiționalismului închistat în tipare revolute și s-a conformat sincronismului „vieții morale și economice a unei Europe nivelatoare“[48].

Priza totală și bruscă la formele civilizației moderne s-a făcut, deci, prin filiera ideologică a puterii de înrîurire a modelelor, modele receptate de straturile superioare ale societății, pe calea culturii. E o revoluție „de sus în jos“ — arată Lovinescu — avînd ca purtători spiritele deschise la transformările liberale ; în prima jumătate a secolului XIX curentul înnoitor a venit mai ales prin intermediul tinerimii de origine nobiliară trimisă la învățătură în străinătate.

Dar în sine ideologia liberală nu putea realiza ceva ; ea trebuia să se convertească într-un curent politic, să devină un principiu de acțiune, cum a și devenit o dată cu manifestarea micii boierimi în viața politică avînd ca moment de început constituția „cărvunarilor“ din Moldova la 1822. Revoluția lui Tudor Vladimirescu e lăsată de Lovinescu în afara acestui curent, negîndu-i-se în fapt semnificația novatoare.

Momentul 1848 este socotit însă hotărîtor pentru orientarea spre valurile ideologice, politice, instituționale și culturale ale lumii moderne. Dacă înainte de revoluție formele civilizației moderne pătrundeau într-o măsură restrînsă, fără deschideri decisive, anul 1848 constituie o adevărată turnantă în desfășurarea noului flux istoric[49].

Revoluția a creat o conștiință vie a înnoirii societății și a caracterului global al transformării.

Opera de reforme și de prefaceri care a urmat ulterior s-a înscris în direcția obiectivelor prefigurate de revoluție. Dacă pînă la 1866 au dominat preocupările pentru construcția politică-instituțională a civilizației române moderne, după 1866, și mai ales după 1877—1878, prin politica Partidului liberal și a principalului său interpret, Ion C. Brătianu, civilizația modernă pătrunde la temelia societății, îmbrățișînd și domeniul vieții economice. Politica de protejare a industriei naționale și măsurile de ordin bancar-financiar din penultimul deceniu al veacului trecut impulsionează procesul de modernizare a economiei prin demarajul industriei mecanizate. Structurii juridico-politice burgheze i se pun astfel bazele unei economii burgheze.

Implementarea civilizației moderne s-a desfășurat sub semnul liberalismului, arhitectul noii direcții de dezvoltare fiind Partidul Liberal. În accepția lui Lovinescu și în cadrul sistemului său de gîndire Partidul Liberal aparținea forțelor revoluționare ale procesului istoric românesc — adică forțelor angajate în transpunerea civilizației moderne pe terenul societății noastre. O linie de continuitate directă ar lega revoluția de la 1848 de activitatea ulterioară a liberalilor. Dimpotrivă, conservatorii și reprezentanții curentelor tradiționale ar aparține forțelor reacționare ale societății. Acest dispozitiv antitetic al forțelor social-politice specific istoriei secolului XIX din țara noastră prezidează structura primelor două volume ale lucrării : *Forțele revoluționare — Forțele reacționare*.

Aspectul cel mai interesant al concepției lui Lovinescu asupra istoriei moderne a României este, după părerea noastră, faptul că se apropie de înțelegerea rolului revoluției de la 1848 ca moment dinamic în dialectica dezvoltării sociale. N-a ajuns însă la decelarea corectă a semnificației anului 1848 pentru că identifica însăși ideea de revoluție cu brusca implementare a civilizației moderne prin

---

[42] *Ibidem*, vezi p. 458—580 unde tema e dezbătută pe un plan larg.

[48] *Ibidem*, p. 464. „Procesul formației civilizației noastre, ca și cel al tuturor statelor intrate brusc în contact, în solidarismul unei vieți cu mult mai înaintate, nu e evolutiv, ci revoluționar... Principiul se poate fixa în formula sincronismului vieții contemporane, care, cu toate abaterile aparente, este realitatea însăși, pe cînd credința în putința unei dezvoltări proprii împotriva spiritului veacului nu e decît punctul de plecare al unor perturbări trecătoare [...]. Civilizația noastră nu se putea deci forma decît revoluționar, adică brusc, prin importație integrală și fără refacerea treptelor de evoluție ale civilizației popoarelor dezvoltate pe cale de creștere organică (*op. cit.*, p. 479).

[49] *Ibidem*, p. 170—171, 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

filieră cultural-ideologică. Punctul care îl îndepărtează însă şi mai mult de firul real al procesului istoric constă în situarea în termeni de polaritate a celor două forţe politice — liberali şi conservatori — cînd de fapt între acestea nu exista o demarcaţie organică, ireductibilă. A nu vedea caracterul fluid al celor două forţe politice, poziţiile şi liniile de interese care le apropiau, înseamnă a nu percepe conţinutul şi adîncimea contradicţiilor şi disfuncţiunilor societăţii româneşti modernizate din a doua jumătate a secolului XIX şi începutul secolului XX.

*

Aşadar, teoriile sociologice privind trecerea de la vechiul regim la formele de viaţă moderne în România descoperă principiul determinant al acesteia în procesul de integrare a societăţii noastre în noul flux istoric d minat de capitalismul occidental, de civilizaţia modernă din Apusul Europei. Fie că e vorba de legea „determinaţiei istorice" a lui Gherea, de expansiunea economiei de schimb şi antrenarea economiei româneşti în circuitele acesteia, cum considera Zeletin, sau de principiul „sincronismului vieţii europene", formulat de Lovinescu, în toate cazurile observăm o privire globală asupra procesului istoric al cărui sens este definit de capitalismul occidental şi căruia trebuie să i se supună şi dezvoltarea ţării noastre. Nici faptele concrete, nici ansamblul vieţii istorice nu sprijină, după ei, interpretarea care ar explica evoluţia societăţii noastre ca o mişcare din sine, refăcînd în mod autonom ciclurile evoluţiei capitaliste, ale lumii occidentale.

Că esenţa problemelor ridicate de gînditorii români este demnă de interes rezultă nu numai din recunoaşterile contemporane ale originalităţii teoriilor sociologice cu privire la mecanismele dezvoltării procesului istoric în epoca modernă, dar şi în destule asertiuni independente de aceste teorii. Într-o dezbatere relativ recentă asupra revoluţiei industriale în sud-estul european în secolul XIX întîlnim următoarele sublinieri în referatul introductiv (susţinut de istoricul bulgar Nikolaj Todorov) : „Capitalismul începe să dirijeze orientarea generală a procesului istoric [...]. El formează mediul istoric în care are loc şi se defineşte evoluţia altor teritorii europene, altor ţări ale lumii"[51].

*

Dacă demersul explicativ al trecerii societăţii româneşti la formele civilizaţiei moderne găseşte în meditaţia de tip sociologic numeroase observaţii de autentic interes, iar unele dintre ele revelatoare, sînt de semnalat totodată şi inadvertenţe care izbesc.

Astfel, toate cele trei scenarii sociologice, dar mai accentuat cel al lui Dobrogeanu-Gherea şi Eugen Lovinescu, pornesc de la o condiţie aproape medievală a economiei şi situaţiei generale a societăţii româneşti în perioada premergătoare cuplării acesteia la circuitele civilizaţiei moderne occidentale. Judecă îndestul cu categorii abstracte decît cu realităţi concrete. Din existenţa raporturilor feudale la sate deduc caracteristicile societăţii în genere pe baza unei scheme simple de gîndire : raporturi feudale — economie naturală închisă, circulaţie bănească restrînsă, structuri arhaice, tradiţionalism şi patriarhalitate.

În *Istoria civilizaţiei moderne române* putem citi afirmaţii voit exagerate spre a forţa perceperea diferenţelor calitative dintre transformările secolului XIX şi situaţia anterioară : „...noi ne găseam la 1848 în situaţia Franţei din veacul al XII-lea"[52]. (!) Totodată Lovinescu subliniază prezenta unor contacte culturale şi economice cu Apusul în secolele XV—XVIII socotindu-le benefice, spre deosebire de integrarea nefirească în Orient, care nu putea oferi impulsuri creatoare[53].

Ştefan Zeletin face referiri la pătrunderea capitalului comercial în Principate, înainte de 1829, dar caută să „valorifice" cît mai mult ideea contrastului între pe-

---

50 *Ibidem*, p. 195.

51 *La Révolution industrielle dans le sud-est européen. XIX siècle*, Sofia, 1976, p. 16.

52 Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, ediţie 1972, p. 154 ; vezi şi 466.

53 *Ibidem*, p. 67—76 ; 90—91 ; 458—459.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioada anterioară „momentului Adrianopol" şi ce a urmat după aceeea. Dacă în Europa apuseană — scrie el — mercantilismul s-a dezvoltat din secolul XVI pînă la jumătatea secolului XIX, avînd în secolul XVII epoca sa de înflorire[54], „România — fiind abia în prezent în faza mercantilistă[55] are în faţa ei aceleaşi probleme şi cearcă să le rezolve cu aceleaşi mijloace ca şi statele europene prin veacul XVI—XVII"[56]. Că în alte locuri Zeletin vorbeşte de comprimarea etapelor, că el înmlădiază aceste consideraţii, este perfect adevărat; nu încape însă îndoială că autorul *Burgheziei române* priveşte restrictiv evoluţia anterioară momentului 1829 a economiei române.

Dobrogeanu-Gherea este şi el cucerit de ideea unei economii închise, involuate, cu caracter natural în ţările române. Iată ce scria la 1886 în *Ce vor socialiştii români?*: „În adevăr, să ne uităm puţin îndărăt şi să ne închipuim starea noastră socială înainte de 1848. Relaţiile economice erau la noi ca în timpurile feudale din Europa în veacul al XV-lea. Clăcaşii erau ca servii feudalilor, boierii erau feudali. În oraşe vedeai comerţ mic şi industrie mică, bresle. Se lucra mai mult pentru consumare personală decît pentru schimb, într-un cuvînt erau relaţiile care au făcut societatea feudală atît de statornică, încît a durat multe veacuri"[57].

Mai tîrziu, peste un sfert de veac de la cele scrise mai sus, în 1910, cînd Dobrogeanu-Gherea se socotea bătrîn, deşi avea doar 55 de ani, el menţiona în *Neoiobăgia*: „Astfel, dacă privim ţara noastră la începutul veacului trecut, găsim la ţară, în sat, un nivel de producţie economică şi relaţii sociale ca în evul mediu. Ţăranul produce în casă toate necesarele vieţii lui, boierul primeşte servituţile mai mult în natură — cereale, legume, ţesături, miere, fructe, pui etc. — şi în zile de muncă; gospodăria este în mare parte naturală. Această stare economică nu numai că nu se aseamănă cu cea capitalisto-burgheză, dar e mult mai înapoiată chiar decît cea din timpul monarhiei absolute feudale"[58].

Pentru abordări teoretice asemenea (formulări) enunţuri sînt chemate să fixeze, în principiu, o situaţie adică să releve structura feudală, *versus* nemodernă a societăţii româneşti. Nu e mai puţin adevărat că şi în acest caz nu poate fi indiferentă perspectiva din care se construieşte analiza. Or, imaginea unei economii închise, lipsită de circulaţie bănească este improprie realităţii româneşti din secolul XVIII şi de la începutul veacului următor, cum este nepotrivită chiar şi unor perioade mai depărtate.

Cercetătorii fenomenului sud-est european şi situaţiei din Imperiul otoman au arătat că în această zonă nu se manifestă contradicţia specifică Occidentului medieval între caracterul închis al economiei şi raritatea debuşeurilor oferite stăpînilor de pămînt şi ţăranilor pentru realizarea excedentelor rentei feudale şi a producţiei agrare[59].

Nevoia schimburilor, facilitată de raporturile cu Poarta otomană, dar lipsită în acelaşi timp de finalitate economică, datorită în bună măsură acestor raporturi, este un fenomen caracteristic vieţii social-economice din ţările române. Birul şi diverse furnituri către Poartă, solicitările legate de obţinerea domniei şi de realizarea unor venituri „pe termen scurt şi cu un risc foarte mare"[60], cum spunea Eminescu, strămutarea centrului de greutate al exploatării ţărilor în sfera impozitelor, toate acestea susţin circulaţia monetară şi exprimă, într-o formă sau alta, raporturi de schimb, chiar dacă aspectele de jaf şi silnicie, şi deformările neechi-

---

[54] Şt. Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925, p. 17—18.

[55] După precizările făcute în alte locuri faza mercantilistă a capitalismului român s-ar încheia pe la 1886—1887 (momentul trecerii la politica de încurajare a industriei. Vezi *op. cit.*, p .146.

[56] *Ibidem*, p. 19.

[57] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 2, Bucureşti, 1976, p. 63.

[58] *Ibidem*, vol. 4, 1977, p. 31 ; vezi şi p. 34—35.

[59] Vezi consideraţiile lui Nikolaj Todorov, în *La ville balkanique aux XV-e—XIX-e siècles*, Bucarest, 1980, p. 190—193.

[60] Mihai Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, ed. I. Creţu, Bucureşti, 1941, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valente, se pot observa la tot pasul. După datele vremii impozitele și dările percepute în 1827 de la o gospodărie țărănească se ridicau în medie la 71 de lei, scăzînd după introducerea Regulamentului Organic la 33—35 lei însă concomitent cu creșterea considerabilă a rentei față de stăpînii de moșie.

Fapt este că fiscalitatea și circulația monetară destul de intensă a iradiat foarte puțin în zona aparatului de producție a economiei : mentalitatea majorității celor care profitau de pe urma sumelor prelevate pe seama producătorilor nemijlociți era una feudală, implîntată în ideea de privilegiu și de „rang social". Nici „companiștii" străini implicați în comerțul cu produsele românești, nici categoria arendașilor de moșii — eterogenă social și național, și, fapt semnificativ, cu o prezență însemnată în rîndurile lor a feudalilor înșiși — ca să nu mai vorbim de canalele administrative de scurgere a monezii — pînă la curtea domnească — nu erau „medii" favorabile de acumulare productivă a capitalurilor. Structurile feudale și exigențele Porții otomane amintesc terenurile nisipoase care înghițeau banii strînși de o administrație vorace și neînduplecată.

Și este un loc comun constatarea că bunul mers la plata dărilor era o grijă constantă a autorităților. Chiar în vremuri de răspîntie, ca anul 1821, vedem că Tudor Vladimirescu se adresează locuitorilor de la sate să răspundă cu exactitate cuvenitelor dări pe primul trimestru al anului în curs[61].

Dar oricît de restrînse ar fi fost canalele de drenare a economiei prin intermediul circulației și schimburilor de mărfuri, ele alimentau totuși și sfera producției. Același Tudor Vladimirescu ținea să sublinieze în importantul document *Cererile norodului rumânesc*: „Căci această țară de dumnezeu păzită, altă tarapana nu are, decît numai cu neguțătoria trăiește"[62].

Din păcate, în timp ce economia apuseană, mai ales cea engleză și franceză traversau o perioadă de rapide transformări, economia țărilor române, ca a sud-estului european în general, abia își extindea baza meșteșugărească[63]. Producția manufacturieră era restrînsă, neconsolidată sub aspectul raporturilor economice și statutului personalului lucrător, iar întreprinderi mecanizate bazate pe folosirea mașinilor constituiau apariții singulare. Începea astfel, din deceniile patru—cinci ale secolului trecut procesul îndelungat de trecere la producția modernă de fabrică, proces care a durat decenii în șir, și a pornit mai rapid abia o dată cu consolidarea structurilor moderne instituționale din țara noastră, cu trecerea la politica de protejare și încurajare a industriei promovată de Partidul Liberal. Inexistența unei burghezii puternice și active orășenești interesată în restructurarea fundamentelor economiei a ușurat „soarta" marii proprietăți și a structurilor tradiționale agrare, acestea beneficiind nu numai de un lung răgaz de „tranziție", dar conservînd puternice elemente ale formelor și raporturilor de producție de tip vechi.

În schimb, sfera suprastructurii a suferit un proces de prefacere intens și ușor de perceput prin chiar faptul că reprezintă învelișul exterior al realității sociale. Înseși structurile instituționale ale Regimului Regulamentar marchează o etapă de transformări a acestei sfere. În sine, însă, cadrul instituțional al regimului era rigid. În acest cadru pătrund conținuturi noi, efectiv moderne, în domeniul culturii, în stilul de viață — maniere, îmbrăcăminte, locuințe și interioare, organizarea și petrecerea timpului liber etc. Totul se petrece, evident, la nivelul înaltei societăți și a unor pături restrînse de intelectuali.

Anul 1848 caută să determine o restructurare globală a societății. Înfrîngerea revoluției a stopat această alternativă a dezvoltării sociale.

Dar o dată cu Unirea Principatelor și constituirea statului național se intră într-o fază nouă, calitativ superioară de modernizare a societății românești, în raport cu evoluțiile și prefacerile din prima jumătate a secolului XIX. Așa cum just observă Zeletin, modernizarea pătrunde și în sfera vieții economice. „Revoluția" din transporturi, prin dezvoltarea căilor ferate, nu are amploarea celei din

---

61 Vezi *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, 1959, p. 387.

62 *Ibidem*, p. 273.

63 G. Zane socotește perioada 1775—1831 ca pe una de culme a artizanatului și a organizării corporatiste, la capătul a cîtorva secole de dezvoltare progresivă" (G. Zane, *op. cit.*, p. 40).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statele Europei apusene, dar e semnificativă ; instituţiile financiar-bancare demarează greu, dar progresează rapid spre sfîrşitul secolului.

Baza tehnică-materială a producţiei se află însă sub nivelul progreselor înregistrate de celelalte două domenii şi dacă industria va dobîndi impulsuri mai puternice în deceniul premergător primului război mondial, agricultura era împotmolită în sistemul de învoieli în aşa măsură încît o reformă socială devenise imperativă la sate.

Şi în timp ce critica conservatoare îşi asocia modele revolute sau urmărea să întreţină o anume nostalgie a vremurilor de demult, aruncînd peste ele un înveliş romantic, dar descifrînd în trecut şi semne de întărire pentru nevoile edificării naţionale [64], mişcarea socialistă elaborează deja un program de restructurare a societăţii inspirat din credinţa în mersul necesar al acesteia spre alte forme de existenţă.

Indiferent însă de ideologia călăuzitoare şi de atitudinea faţă de realitatea istorică dată, toate curentele care explicau dezvoltarea societăţii româneşti prin dinamismul antrenării sale în circuitele lumii moderne aplicau un model organic de înţelegere a evoluţiei societăţii apusene. Deci : ruptură cu trecutul în răsărit, în speţă în România, datorită impulsurilor venite din Occident şi, în acelaşi timp, o evoluţie graduală, cu durată de secole în Apus, aşezînd în straturi succesive temeiuri materiale şi acumulări culturale care au iradiat apoi cu toată forţa în secolele XVIII—XIX.

Percepţia este, după noi, numai în parte fondată. Nici în Apus această idee a organicităţii nu este valabilă. În linia continuităţii a intervenit şi acolo o ruptură organică, iar lumea modernă cu elementele sale potenţiale de dezvoltare şi cu realizările sale spectaculoase este mai ales produsul marilor transformări revoluţionare, avînd ca piatră de hotar revoluţia franceză de la sfîrşitul secolului XVIII şi revoluţia industrială pornită din condiţiile tehnice ale economiei britanice. „Epoca revoluţiei" nu a venit nici în apus doar ca un corolar al unor schimbări petrecute îndelung şi acumulate gradual în organismul societăţii apusene. Ea a fost una de creaţie şi de remodelare efectivă a societăţii.

Totodată, în răsăritul Europei, în speţă în spaţiul românesc al acesteia, societatea nu era atît de involuată cum se deduce din schemele conceptuale ale demersurilor de tip sociologic. A existat, desigur, o mare discrepanţă a nivelurilor evolutive între est şi vest, dar nu se poate vorbi de un hiatus total care desparte vechea lume românească de noua orientare a dezvoltării din secolul XIX.

Dificultatea a constat după noi în altceva, anume în faptul că ruptura dinamică cu trecutul nu a străbătut cum se cuvine la temelia economică a societăţii. Lipsa de maturitate a dezvoltării şi caracterul contradicţiilor societăţii româneşti în secolul XIX, mai ales în a doua jumătate a acestuia, nu se trag doar din istorie, ci, în mare măsură, şi din modalităţile în care s-a înfăptuit înnoirea în această vreme. A fost prea radicală antrenarea ţării noastre în fluxul civilizaţiei moderne, a fost precipitată dezvoltarea şi s-au ars etapele evoluţiei ? A avut loc, desigur, şi un proces de ardere în sfera politică instituţională. Aspectul fundamental l-a constituit însă discrepanţa ritmurilor evolutive ale diferitelor componente ale societăţii : „îndărătnicia" unor structuri material-economice de a arde etapele (e vorba, evident, de sfera vieţii agrare cu o pondere covîrşitoare în economie) şi graba în reconstrucţia instituţional-politică, juridică şi administrativă. O grabă nu excesivă în sine, ci creînd senzaţia unei voinţe de accelerare datorită lipsei de dinamism a structurilor social-economice agrare.

Disarmonie ? Da, într-o modalitate estetică de judecată.

Social-economic vorbind e o stare generatoare de puternice contradicţii care însoţeşte procesul dezvoltării României moderne cu achiziţiile, creşterile, avansurile şi neîmplinirile ei, cîte au fost şi cum au fost.

---

[64] Observaţii pertinente pe marginea acestui aspect la Ion Ianoşi, *Sublimul în spiritualitatea românească*, Bucureşti, 1987, p. 210—211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CÎTEVA DIN ANTECEDENTELE LUI LADISLAU DE DOBÎCA RUDA DE SÎNGE A LUI VLAICU VODĂ

DE

MARIA HOLBAN

În cererea de întărire latină [1], atît de curioasă, adresată de Vlaicu regelui Ungariei, Ludovic, pentru veșnicirea daniei sale către Ladislau de Dobîca, el îl numește pe acesta în mai multe rînduri „consanguineus", adică văr sau rudă foarte apropiată. Nu credem să mai fie o altă interpretare a termenului. Se pot desprinde cîteva trepte corespunzătoare din filiația Dobîceștilor și a Basarabilor, în linie directă. La cei dintîi avem pe banul Mikud [2], cu fiul său Nicolae și fiul acestuia Ioan („Janus meyster"), tatăl lui Ladislau. Contemporan cu Mikud poate fi socotit tatăl lui Basarab, așa numitul Tocomerus, menționat într-o diplomă a regelui Ungariei la 26 noiembrie 1332: numele trebuie citit probabil *Tatomerus* sau Tatamerus [3]. Din păcate, nu cunoaștem nimic din rosturile acestui Tatomer sau, mai corect, Tatomir. Nici despre Nicolae de Dobîca nu putem afirma decît că era contemporan cu prima parte a domniei lui Basarab. Cu partea a doua a acesteia și cu aceea a lui Nicolae-Alexandru — dacă nu și cu o scurtă perioadă din cea a lui Vlaicu — coincide viața lui Ioan („Janus meyster" = magister), pe care îl găsim în 1335 achitînd episcopului de „Nandor Alba" o datorie de 120 de mărci, conform unei scrisori regale. Dacă am traduce în sensul său strict legătura de rudenie invocată de Vlaicu, am fi înclinați a crede că soția lui Basarab, sau prima soție a lui Nicolae-Alexandru, aparțineau familiei de Dobîca. De altminteri există unele exemple de căsătorii mixte, probabil cu sens politic, cum au fost cea a fostului voievod al Transilvaniei Ladislau Kan cu o ortodoxă sîrbă și, mai tîrziu, a lui Nicolae de Gara cu o fiică a cneazului Lazăr.

Se pare că cel mai neastîmpărat descendent al familiei de Dobîca a fost Ladislau, fiul magistrului Ioan. El caută în toate chipurile să dobîndească bunuri ce fuseseră ale neamului său, dar fuseseră înstrăinate de ascendenți. Astfel, revendică în 1363 moșia Uioara [4], vîndută sau dăruită cu mulți ani în urmă episcopilor Transilvaniei. Pentru această moșie purta judecată, însă a fost silit

---

[1] La 15 iulie 1372 (*DRH*, D, I, 60).

[2] Mikud, ban de Severin în 1275 și 1276, este dăruit de Ladislau IV în 1279, pentru credința lui față de Ștefan V, cînd acela fusese asediat la Codlea. Cariera sa este evocată în documentele de la 29 iunie 1279 (Hurmuzaki-Densușianu, I, 1, p. 424—426) și 8 iulie 1279 (Zimmermann — Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 137—139), din ultimul reieșind că Mikud deținea Dobîca și Lujerdiu, precum și două moșii în comitatul Turda încă din anii 1270—1272, ai domniei regelui Ștefan.

[3] Confuzia între literele *c* și *t* este frecventă în documentele medievale. Vezi și numele Tatamerius, purtat de vicecancelarul lui Carol Robert, trimis cu o misiune specială în Țara Românească în timpul expediției regelui din 1330. Cf. M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 103, n. 29. Alt Tatamer, fiul lui Cândea din Zlatna în 1363 (*DRH*, C, XII, 145).

[4] În localitatea actuală Ocna Mureșului. Pentru cele ce urmează, vezi E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să-și retragă acțiunea în fața adunării obștești de la Turda, în prezența chiar a regelui, la 15 mai 1366. Se pare că, după strălucirea de pe vremuri, neamul de Dobîca intimpina zile mai grele în timpul regelui Ludovic. La 26 februarie 1365, vicevoievodul Petru[5] dispune să se facă o cercetare a plîngerii lui Ladislau, fiul lui Ioan de Dobîca, pentru actele de violență săvîrșite împotriva celor doi în septembrie 1364 și februarie 1365[6]. În adevăr, împotriva lor au venit, din porunca magiștrilor Ștefan și Gheorghe Bebek, viceoficialul acestora din Sîn Mihai[7], un număr de voievozi și de cnezi arătați pe nume, împreună cu alți români și unguri, în total 700 de inși, care, năvălind în ziua de 8 septembrie 1364 pe moșia lor Sîn Petru[8], pe care o stăpînesc ca zălog, au strămutat silnic pe toți iobagii nobililor de Dobîca [...] arzînd casele iobagilor pînă la temelie [...] pricinuind pagube de 500 de florini. Iar sîmbătă 22 februarie „au venit asupra posesiunii

[5] Petru de Iara. A jucat un rol important în timpul voievozilor Transilvaniei din familia Lackfi.

[6] Am dat în rezumat plîngerea lui Ladislau de Dobîca, reprodusă în documentul de la 26 februarie 1365 *(DRH,* C. XII, 386). Cum textul nu este destul de clar, din cauza trunchierii cuvîntului ce se termină cu *-ates* și a terminației incomplete a cuvîntului precedent, redăm aici începutul scrisorii lui Petru de Iara către c nventul din Cluj-Mănăștur: *Dicit nobis magister Ladizlaus, filius Johannis de Doboka, sua et ipsius magistri Johannis, fili* [....] *ates ac Michaelis, fili* (sic!) *Ladizlai, fratris suorum*"... etc. Observăm că *sua* (eventual *suo)* ar fi trebuit să fie însoțit de *nomine* sau *parte,* sau un termen asemănător. De asemenea, precizarea *fratris suorum* nu s-ar explica decît dînd termenului sensul de frate, nu uterin, ci condivizional pe o posesiune indiviză. Mikud banul lăsase patru descedenți. Dintre aceștia, Nicolae e tatăl lui Ioan („Janus Meyster"), al cărui fiu e Ladislau, cel dăruit de Vlaicu. Din alt Ladislau, fratele lui Ioan, Ioan, coboară Ioan, Nicolae, Mihail, Egidiu, Desideriu, Ladislau, Emeric și, mai tîrziu, Ștefan. Într-un act de la 16 aprilie 1357 *(ibidem,* XI, 108) mai apare și un Iacob intre Egidiu și Desideriu. Arborele genealogic următor este întocmit, în colaborare cu colegul nostru Andrei Pippidi, după documentele din DRH, C, X, 140, 154, 282, *ibidem,* XI, 108, 216, *ibidem,* XII, 60, 255, 386 și 436.

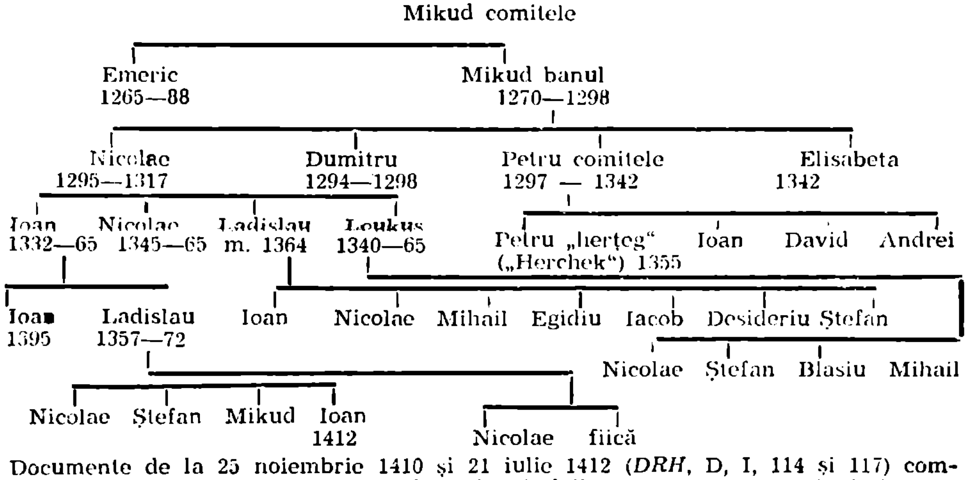

Documente de la 25 noiembrie 1410 și 21 iulie 1412 *(DRH,* D, I, 114 și 117) completează informațiile noastre cu privire la al doilea magistru Ioan, răsplătit pentru serviciile aduse în 1395, în luptele din Țara Românească (avea și un fiu omonim, prezent în 1412 la Bistrița). E vorba tot de moșia Inokhaza, intrată în stăpînirea familiei în 1368 și *nu se spune* că magistrul Ladislau, fratele lui Ioan, ar fi încetat din viață între timp.

[7] Sîn Mihai, județul Cluj. Actul a mai fost editat și în *Documenta Valachorum,* p. 181—183.

[8] Sîn Petru Almajului, județul Sălaj.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor Hida[9] [...] și spărgînd ușile caselor lor au ridicat sipetele cu actele lor de proprietate și au luat toate bunurile lor, mobile și imobile, și lucrurile iobagilor lor, cu totul 200 de boi, 200 de vaci, 700 de porci, 1 050 de oi, 33 de cai și 500 de alte animale și, dezbrăcînd femeile și fetele, au plecat cu toate lucrurile de preț găsite prin casă, a căror valoare nu o cunosc declaranții, și au ars trei case sau curți, și au capturat și luat cu ei ca prizonieri pe slujitorii declaranților, anume Nier și Andrei, și dacă nobilii de Dobîca n-ar fi putut să-și afle scăparea în fugă i-ar fi omorît și pe ei. Iar pe unul din slujitorii lor l-au lăsat cu răni cumplite".

Aceasta este una din manifestările caracteristice ale anarhiei feudale. Actele de proprietate — diplomele regale — nu erau acte doveditoare, ci reprezentau însăși posesiunea nobiliară, care nu exista decît din donația regală. De la Angevini încolo, stăpînirea unui pămînt în virtutea tradiției, fără diplomă regală, era socotită întinată de viciul „taciturnitas sub silentio" și lovită de nulitate. Îngrădirea dăruirilor regale prin dreptul de împotrivire la punerea în posesie era de fapt iluzorie. În 1361 sau chiar ceva mai devreme, regele a hotărît să doneze nobilului Jakch de Coșei (Kusaly) abația Meseșului[10], „pustie și părăsită", trecînd peste drepturile nobililor de Dobîca. Aceștia, cu toții împreună, au ridicat împotrivire, de care nu s-a ținut seama și pe care nu au îndrăznit să o ducă la capăt, preferînd să se lase globiți, la 4 noiembrie 1365, pentru neprezentarea la judecată. Același Jakch de Coșei primește la 10 septembrie 1366, la porunca scrisă a regelui, patru moșii ale unor nobili morți fără moștenitori din comitatele Solnoc și Bihor. Iar în 1369, la 5 noiembrie, tot el, împreună cu fiul său Gheorghe, primește de la rege „ca danie nouă" două moșii ale lui Emeric de Dobîca[11], decedat fără moștenitori, care se aflau în mîinile lor „pentru anumite cuvinte". Faptul că Ladislau nu a ridicat nici o împotrivire cu acest prilej e mai puțin surprinzător, ținînd seama de părăsirea cauzei sale din anul precedent față de ocrotitul regelui și al reginei mame. Văzînd deci că pe calea revendicărilor nu poate izbîndi, Ladislau s-a gîndit să apeleze și el la izvorul tuturor dăruirilor feudale, regele. Cum rezervele de care dispunea acesta erau destul de reduse, în urma generozității excesive a lui Carol Robert, trebuia ca solicitantul să indice și motivele pentru care posesiunea cerută intra în dreptul de danie al regelui. Noi știm că aceste temeiuri erau desherența, infidelitatea și viciul „taciturnitatis sub silentio".

Așadar, în primăvara anului 1368, deci chiar înainte de ocuparea Vidinului, Ladislau cere regelui o „moșie a pristavilor acestuia, sau a oamenilor cetății Dobîca, numită Inokhaza[12] [...] în care", după cum spunea el, ședeau „Ioan, fiul lui Inok, și Mihail, fiul lui Ilie, precum și alți oameni ai cetății, și care ține de dreptul de danie al înălțimii regești". Prin luna martie, regele scrie conventului de la Cluj-Mănăștur să se trimită oameni de mărturie la punerea în stăpînire a lui Ladislau, dacă se va adeveri că acea moșie intră în dreptul de dăruire al regelui iar dacă s-ar ivi unii care să se opună, aceia să fie chemați să stea față cu magistrul Ladislau la sorocul potrivit. Împotrivindu-se acei „oameni ai cetății", pe care documentele se feresc a-i numi *nobili* de Inokhaza, ei sînt citați înaintea vicevoievodului pe ziua de 1 mai spre a-și înfățișa temeiurile împotrivirii lor. Cu trei zile mai devreme, solicitantul moșiei obținuse de la rege o poruncă îndreptată către voievodul Transilvaniei, cerînd să fie cercetată situația acestor

---

[9] „Hydalmas", azi Hida, județul Sălaj.

[10] Conflictul pentru abația Meseșului se deschide la 2 februarie 1361 prin dania către magistrul Jackh, „cavaler al curții reginei" (*DRH*, C. XII, 13), după care urmează, la 4 octombrie, întîmpinarea celor patru fii ai lui Nicolae de Dobîca (*ibidem*, 60). Procesul continua la 4 noiembrie 1365 (*ibidem*, 436). Curioasă este situația unui Petru de „Keke" (identificată de editori cu Chegea, jud. Satu Mare) care, la această dată, apare ca împuternicit al nobililor de Dobîca, dar care, în același an, la 26 februarie (cf. doc. citat, *ibidem*, 386), fusese denunțat de magistrul Ladislau că ar fi luat parte, împreună cu alți trei „voievozi ai românilor" la devastarea moșiei Sînpetru. „Kege", recte „Chege", este Țaga, jud. Cluj.

[11] Un frate al banului Mikud.

[12] Localitate în județul Cluj, mai degrabă Inoc decît Inucu, cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1966, s.v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„oameni din Inok", căci „ne spune magistrul Ladislau de Dobîca... cum că toți oamenii din Inok nu sînt nobili, cum spun ei, ci sînt cunoscuți ca pristavi sau oameni ai cetății". Voievodul va fi dator ca la adunarea obștească hotărîtă a se ține cu toți nobilii din părțile Transilvaniei să cerceteze „dacă suszișii oameni din zisul Inok sînt pristavi și oameni ai cetății, sau au stăruit pe acea moșie după chipul celorlalți nobili ai noștri". Se constată o mare grabă. La 1 iunie pricina se trimite înaintea voievodului Transilvaniei la adunarea de la Turda, care se ține la 4 iunie. Scrisoarea regelui, înfățișată de Ladislau de Dobînca, duce la încheierea prevăzută.

În zadar oamenii din Inokhaza adaugă pe lîngă cele spuse cum că „deși au îndeplinit într-o vreme slujba de crainici, totuși *ei au stăruit în pace pe acea moșie din moși strămoși, ca bărbați nobili*, de pe timpul prea sfîntului Ștefan, întîiul rege și apostol al Ungariei". Căci și asesorii jurați mărturisesc sub jurămînt „că din timpurile din care dăinuie aducerea aminte a oamenilor, și de cînd pot ei să-și amintească... [ei] și bunicul zisei doamne au stăruit întotdeauna în stare de crainici și pristavi acolo în zisa Inokhaza, *dar este adevărat și acest* lucru că, încă din vremea răposatului voievod [13] [al Transilvaniei], tatăl voievodului Nicolae [14], ei n-au mai îndeplinit suszisele slujbe, deoarece acel domn Ștefan voievodul la vremea sa a îngăduit și încuviințat, *la cererea nobililor din părțile Transilvaniei*, ca ei să fie scutiți de acele slujbe". Precum se vede, scrisoarea regelui a tras greu în cumpănă. Moșia Inok a fost atribuită reclamantului, iar foștii stăpîni își pierd calitatea nobiliară de care se bucuraseră pînă atunci.

Dar magistrul Ladislau mai avea și altă revendicare, pornită concomitent cu cealaltă, anume pentru „o bucată de moșie numită Popfalău" [15], aflată în comitatul Cluj, „dăruită odinioară de [...] prepozitul de Alba nobilei doamne, sora sa, soția răposatului Peteu de Bungard ca zestre, și acea doamnă încetînd din viață împreună cu Peteu, domnul și soțul ei [...] fără urmași, acea bucată de pămînt a fost cotropită pe nedrept de unii" (adică ar fi trebuit să treacă de drept în mîinile regelui). Se urmează aceeași procedură ca pentru Inokhaza, dar nu mai e înfățișată o scrisoare a regelui Ludovic către reclamant, ci una a regelui răposat Carol Robert, deținută de către pîrît, prin care era încuviințată asocierea la bunuri și la moștenire a unor rude de sînge ale ascendenților. Prin urmare, voievodul și adunarea, putînd de astă dată hotărî în voie, mențin stăpînirea vechiului posesor asupra moșiei, „silindu-l pe acel magistru Ladislau la veșnică tăcere în privința aceasta".

Ladislau de Dobîca nu se putea mulțumi cu dobîndirea unei moșii modeste. Nereușita încercării concomitente și favoarea arătată rivalului său Jakch de Coșei îi demonstrau destul de clar că îi este închisă calea spre îmbogățire și onoruri. În aceste condiții a trecut în slujba foarte onorabilă a domnului Țării Românești, primind ca feude — căci așa se înțelege din motivarea daniei — bunurile din Făgăraș cu care este înzestrat. Se remarcă în scrisoarea lui Vlaicu, *pe lîngă meritele donatorului, o dublă stăruință îndreptățind strămutarea* lui Ladislau în Țara Românească : anume rudenia lui de sînge cu domnul și autorizația acordată de rege („liber factus est"), interpretată în mod fantezist de unii istorici. Cererea de confirmare a donației este din vara anului 1372, dar a trebuit să fie precedată de un alt act, căci în textul din 1372 se poate percepe trecerea timpului.

De altminteri, textul e departe de a fi unitar. Nu vom invoca aici prezența sfinților regi ai Ungariei, care trebuiau poate să compenseze veleitățile de independență ale fostului învingător, însă locul lăsat fiicei la moștenire deschide o problemă nouă. Ladislau de Dobîca a lăsat un fiu și o fiică. Ce s-a ales de bunurile din Făgăraș după ruptura regelui cu Vlaicu nu putem ști.

---

[13] Ștefan Lackfi, voievod al Transilvaniei (1344—1350).

[14] Nicolae Lackfi, voievod al Transilvaniei (1367—1368). Va cădea, împreună cu vicevoievodul Petru de Iara (mai sus, n. 5), în expediția din 1368 împotriva lui Vlaicu.

[15] Popfalva, mai nou Popești, jud. Cluj. Semnalăm și documentul de la 13 octombrie 1364 (*DRH*, C, XII, 342) din care reiese că încă din 1342 cei patru fii ai lui Nicolae de Dobîca s-au judecat multă vreme pentru valea „Gyrukuth" (Ghirolt-Bîrlea, jud. Cluj).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN NOU DESPRE PATERNITATEA **ISTORIEI ŢĂRII RUMÂNEŞTI**, ATRIBUITĂ STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

DE

N. A. URSU

Într-un studiu publicat în anul 1982 [1], am readus în discuţie problema controversată a paternităţii acestei valoroase opere, rămasă anonimă. Majoritatea istoricilor şi a filologilor consideră problema definitiv soluţionată de către N. Iorga, care, în anul 1898, a atribuit cronica Stolnicului, pe baza afirmaţiei acestuia (într-o scrisoare din anul 1694, adresată contelui L. F. Marsigli) că şi el lucrează la o istorie a Ţării Româneşti, dar nu e încă terminată. Reluînd argumentarea din anii 1885 şi 1894 a lui Aron Densuşianu, respinsă de Iorga, potrivit căreia „cu cea mai mare probabilitate, autorul acestei cronice este mitropolitul Teodosie" al Ţării Româneşti (1621—1708), afirmaţie întărită şi de faptul semnalat de Iorga în anul 1901 că Samuil Micu, în răspunsul său din 1791 la notele critice ale lui Eder privitoare la *Suplica* românilor din Transilvania, menţionează între „autorităţile" sale, alături de Miron Costin şi de Dimitrie Cantemir, şi pe „Teodosie, arhiepiscopul Tîrgoviştei", noi am adus mai multe dovezi că autorul necunoscut al *Ist riei Ţării Rumâneşti* este, întd-adevăr, mitropolitul Teodosie, care nu a fost un om simplu, lipsit de cultură, cum, fără nici un temei, l-a caracterizat N. Iorga. Dimpotrivă, aşa cum rezultă din prefeţele sale la o serie de cărţi, mai ales din cea a *Liturghierului* de la 1680, el a fost un om învăţat (dar deosebit de modest), înzestrat cu spirit critic şi cu un remarcabil talent literar. Aceste calităţi ale lui Teodosie sînt relevate şi de frumoasa lui scrisoare, în slavoneşte, adresată, în anul 1700, patriarhului Adrian al Moscovei, pe care a descoperit-o şi a publicat-o, în original şi în traducere, Silviu Dragomir, în anul 1912 [2].

Argumentarea noastră, care poate fi mult îmbogăţită, se bazează îndeosebi pe o serie de elemente comune limbii *Istoriei Ţării Rumâneşti* şi limbii celor *cinci prefeţe semnate de Teodosie* (la *Liturghier*, 1680, *Minei*, 1698, *Triod*, 1700, *Penticostar*, 1701, *Învăţătură de şapte taini*, 1702), dintre care unele sînt destul de întinse, şi a *Foletului novel* (cunoscutul calendar alcătuit pentru domnitorul Constantin Brîncoveanu, a cărui paternitate am atribuit-o cu acest prilej tot lui Teodosie), precum şi pe comunitatea, în textul anonim al *Istoriei* şi în prefaţa lui Teodosie la *Liturghierul* de la 1680, a unor observaţii, formulate identic, privitoare la originea latină şi la unitatea poporului român.

Studiul publicat de noi în anul 1982 a fost primit însă cu rezervă, atît de către istorici cît şi de către majoritatea filologilor. Unii cercetători care au mai scris între timp despre stolnicul C. Cantacuzino ori au editat şi comentat *Istoria Ţării Rumâneşti* l-au ignorat [3]. Credinţa că această scriere aparţine în mod sigur Stolnicului este adînc pătrunsă în conştiinţa publică românească, încît încercarea de a demonstra că, totuşi, ea nu corespunde adevărului, că Iorga s-a înşelat cînd a tribuit lui Constantin Cantacuzino *Istoria* este, în mod firesc, respinsă de plano

---

[1] Vezi *Teodosie Veştemeanul, adevăratul autor al* **Istoriei Ţării Rumâneşti,** *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în revista „Cronica", XVII, 1982, nr. 32, p. 5, 8, şi nr. 33, p. 5, 8.

[2] Vezi *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV, 1911—1912, p. 1222—1229.

[3] De exemplu, Dan Horia Mazilu, în prefaţa la Constantin Cantacuzino, *Ist ria Ţării Rumâneşti. Cronicari munteni*, 1, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, colecţia „Biblioteca pentru toţi", Bucureşti, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de către cercetătorii mai mult sau mai puțin străini de controversa în jurul paternității acestei opere, precum și de cei care refuză ori nu pot să aprecieze valoarea diverselor categorii de argumente pro și contra aduse în dezbaterea unui asemenea litigiu de paternitate literară. Adevărul își croiește însă drumul și în atare situații mai dificile. De exemplu, în timp ce Radu Ștefan Ciobanu, prin cîteva afirmații fără temei, respinge argumentarea noastră că *Istoria* aparține lui Teodosie[4], Ștefan S. Gorovei observă că, „dincolo de interesul direct, major, pentru istoria literaturii române vechi și pentru evoluția gîndirii istorice românești", dezbaterea în jurul acestei paternități „prezintă un anume interes și din punct de vedere metodologic, în legătură cu capacitatea de a recepta noutățile, de a urmări logica unei demonstrații și de a discerne adevărurile", apoi evaluează în mod judicios ponderea argumentelor invocate de Aron Densușianu și substanțial îmbogățite de noi, le corelează cu unele informații contemporane privitoare la viața și activitatea lui Teodosie și conchide că paternitatea sa asupra *Istoriei* este dovedită[5].

Istoria Țării Rumânești și *Foletul novel* au numeroase particularități lingvistice comune, care dovedesc că *aceste texte sînt redactate de aceeași persoană.* Faptul acesta prezintă o deosebită importanță pentru identificarea autorului *Istoriei*, deoarece știm în mod sigur că *Foletul* pe cîțiva ani a fost copiat la mitropolia Țării Românești ; cînd „Ioan Romanul" (sau „Frîncul"), bolnav de „podagrie și hiragrie", nu putea să scrie personal pentru domnitor calendarul pe care îl alcătuia, copierea lui pe curat se făcea de către grămăticul (apoi popa) Nicola, *logofătul mitropoliei*. Or, dacă *Foletul* ar fi fost elaborat, cum s-a afirmat, de către Giovanni Candido Romano, fostul secretar italian (nu știm cît timp !) al domnitorului, sau de către stolnicul Constantin Cantacuzino, este puțin probabil că pentru copierea lui s-ar fi apelat, în fiecare caz de îmbolnăvire a celui care îl alcătuia, uneori la distanțe de cîțiva ani, la același logofăt al mitropoliei. Căci, din cele opt calendare cunoscute și editate de Emil Vîrtosu, cinci (pe anii 1693, 1694, 1699, 1700, 1701) sînt scrise de cel care afirmă că le-a alcătuit și care le semnează „Ioan Romanul", iar trei (pe anii 1695, 1703, 1704) sînt copiate de Nicola. Stolnicul putea să scrie și personal calendarul pentru domnitor, sau să-l dea spre copiere unui logofăt din cancelaria sa, iar Giovanni Romano putea să apeleze la un copist român din serviciul în care lucra. Unele afirmații din prefețele *Foletului* și o serie de elemente lingvistice prezente în întregul text exclud însă posibilitatea ca autorul acestor calendare să fi fost un italian. De asemenea, autorul calendarelor, care în prefețele lor atrage în mod insistent atenția domnitorului că nu trebuie să creadă în pronosticurile aflate în ele, deoarece cunoașterea celor viitoare este atributul divinității, nu a putut fi un (mic) funcționar din cancelaria domnească. Un simplu secretar, fie și italian, nu putea să recomande domnitorului ce să creadă și ce să nu creadă din cele aflate în calendarele pe care le-ar fi alcătuit (sau tradus). Astfel de recomandări puteau fi însă făcute domnitorului de către o persoană oficială cu anumită autoritate morală asupra lui și a familiei sale, cum era mitropolitul Teodosie.

Semnificativ este și faptul că *Foletul* pe anul 1695, scris de Nicola, are prefața semnată „Ion Frîncul" de mîna celui care a scris în întregime cele cinci calendare semnate „Ioan Romanul" ; înainte de a semna, el a citit prefața copiată de Nicola și a făcut în ea două corecturi[6]. Copia lui Nicola, logofătul mitropoliei, se executa deci sub supravegherea celui care alcătuia *Foletul*, semnîndu-l „Ioan Romanul" (sau „Frîncul"), și, drept omagiu adus domnitorului, îl scria (sau măcar îl semna) cu mîna lui. Așadar, în ms. *3213* de la Biblioteca Academiei R. S. România (calendarul pe anul 1701), ca și în foaia de titlu și în prefața *Foletului* pe anul 1693, reproduse în facsimile de E. Vîrtosu[7], avem, foarte probabil, *autografele autorului* acestor calendare, fapt care oferă posibilitatea

[4] Vezi articolul *Un istoric al unității naționale*, în „Luceafărul", XXXI, 1988, nr. 44, p. 1, 4.

[5] Vezi articolul *Argumentele paternității*, în „Luceafărul", XXXI, 1988, nr. 52, p. 2.

[6] Vezi facsimilele acestei prefețe la E. Vîrtosu, *Foletul novel*, București, 1942, p. 47—49.

[7] *Ibidem*, p. 1—3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

verificării concluziilor cercetării lor lingvistice și stilistice prin analiza grafiei textelor respective, în comparație cu grafia semnăturilor cunoscute ale lui Teodosie și cu cea a unor texte mai întinse care au putut fi scrise de mîna lui. Prezentăm în continuare rezultatele unui atare examen grafologic, care dovedesc că *Foletul* era, în mod obișnuit, scris de mitropolitul Teodosie, care îl și alcătuia.

În studiul citat, Silviu Dragomir a reprodus și în fotocopie prima pagină a scrisorii adresate de Teodosie patriarhului Adrian al Moscovei. Grafia chirilică a acestei scrisori (o semi-uncială îngrijită) are numeroase slove cursive identice cu cele ale grafiei (o cursivă îngrijită) din ms. *3213* de la BAR *(Foletul* pe anul 1701) și din paginile menționate ale calendarului pe anul 1693 reproduse în facsimile de E. Vîrtosu. Reproducem în fotocopiile alăturate pagina respectivă din scrisoarea lui Teodosie către Adrian *(fig. 1)* și foile 5 r și 34 r din ms. *3213* de la BAR *(fig. 2)*. Faptul că scrisoarea către patriarhul Adrian și *Foletul* pentru domnitorul Constantin Brîncoveanu sînt scrise de aceeași mînă se observă de la prima vedere. În scrisoarea către Adrian este vizibilă preocuparea celui care a scris-o, obișnuit cu grafia chirilică cursivă, de a se menține în limitele grafiei cu unciale, pe care o reclama caracterul solemn al unei scrisori protocolare redactate în slavonește. Ambele texte au multe slove identice, dintre care unele sînt comune și semnăturilor cunoscute ale lui Teodosie (care avea un scris variabil și deosebit de frumos). Reproducem alăturat, în fotocopie *(fig. 3)*, o însemnare și șapte semnături ale lui Teodosie, din diferite perioade. Textul lor este următorul : 1. „Pisah eu Teodosie ot Cozia“ [8]; 2. „Teodosie ieromonah ig[umen] Argiș“ [9]; 3. „Teodosie ieromonah ig[umen] Ar[giș] mărturie“ [10]; 4. „Teodosie mitropolitul Ugrovlahiei“ [11]; 5. „Teodosie mitropolitul Ugrovlahiei“ [12]; 6. „Teodosie ieromonah cozian“ [13]; 7. „Teodosie, cu mila lui Dumnezeu rînduit la sfînta mitropolie a Țării Muntenești, cu mîna mea supt aceasta am iscălit“ [14]; 8. „Vlădica Teodosie“ [15]. Este posibil deci ca scrisoarea adresată de Teodosie unei personalități ca patriarhul Adrian să fie scrisă de mîna lui. Dacă pentru scrierea ei Teodosie ar fi apelat la un copist, acesta putea fi în primul rînd Nicola, logofătul mitropoliei, care avea de asemenea un scris foarte frumos și care copia atunci, în mod obișnuit, actele oficiale ale mitropoliei din București. Or, cum atestă pomelnicul mitropoliei Țării Românești, copiat de Nicola în anul 1697 (ms. *2101* de la BAR), grafia semi-uncială a acestuia este diferită de cea din scrisoarea către patriarhul Adrian.

Aceeași mînă care a scris *Foletul* din ms. *3213* de la BAR și scrisoarea către patriarhul Adrian a scris și textul chirilic (probabil și coloanele corespunzătoare cu litere latine) din ms. *61* (fondul Marsigli) de la Biblioteca Universitară din Bologna, care conține un fragment de terminologie italo-română și o listă de denumiri geografice în limba română trimise contelui Marsigli de un alt corespondent muntean decît stolnicul C. Cantacuzino, spre a-i servi ca informații pentru elaborarea lucrării sale consacrate Daciei. Manuscrisul a fost editat în întregime de Carlo Tagliavini [16], care l-a *atribuit stolnicului C.* Cantacuzino.

---

[8] Însemnare pe partea interioară a primei coperte a ms. sl. *278* de la BAR.

[9] Semnătură pe un act din 14 aprilie 1666. Arh. St. București, fond Doc. ist., CCI/24.

[10] Semnătură pe un act din 1 aprilie 1667. Arh. St. București, fond Mănăstirea Radu-Vodă, XIX ter/16.

[11] Semnătură pe un act din 17 ianuarie 1684. Arh. St. București, fond Episcopia Argeșului, XL/11.

[12] Semnătură pe o scrisoare din 30 august 1699. Fil. Arh. St. Brașov, fond Primăria oraș Brașov, col. doc. „Stenner“ 5, nr. 675.

[13] Semnătură pe un act din 12 ianuarie 1661. Arh. St. București, fond Episcopia Rîmnicului, XXXIX/8.

[14] Mărturia lui Teodosie, din 21 mai 1668, la sfîrșitul actului privitor la alegerea sa ca mitropolit al Țării Românești. Reproducere după *Condica sfîntă*, editată de Ghenadie Craioveanul [Enăceanu], București, 1886, p. 35.

[15] Semnătură pe acte din anii 1680, 1687—1688. Reproducere după *Condica sfîntă*, ediția citată, p. 63 (cf. și p. 55).

[16] Vezi studiul *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, în „Revista filologică“, I, 1927, nr. 1—2, p. 167—184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

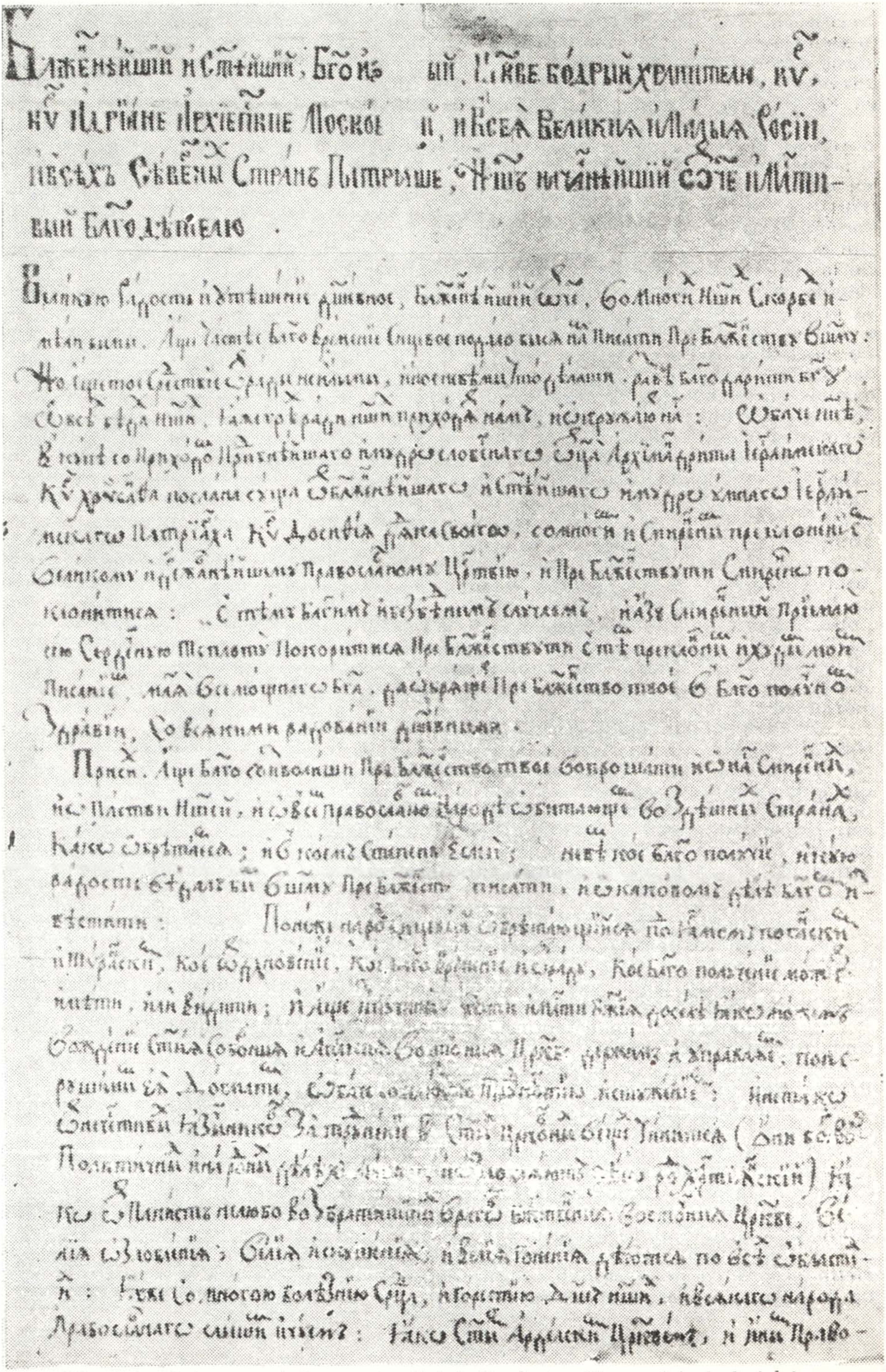

Fig. 1 — Prima pagină a scrisorii lui Teodosie către patriarhul Adrian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

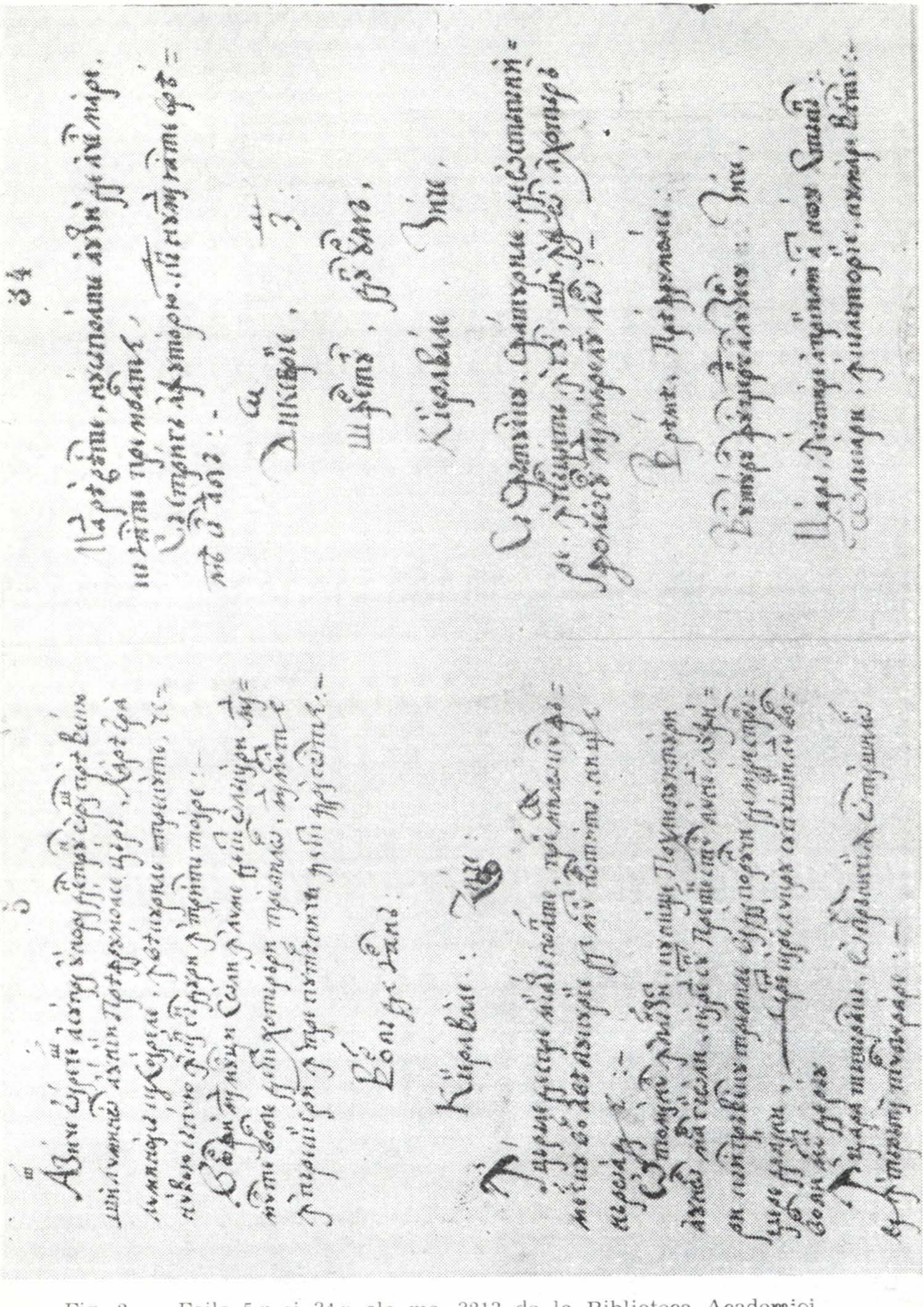

Fig. 2 — Foile 5 r și 34 r ale ms. 3213 de la Biblioteca Academiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

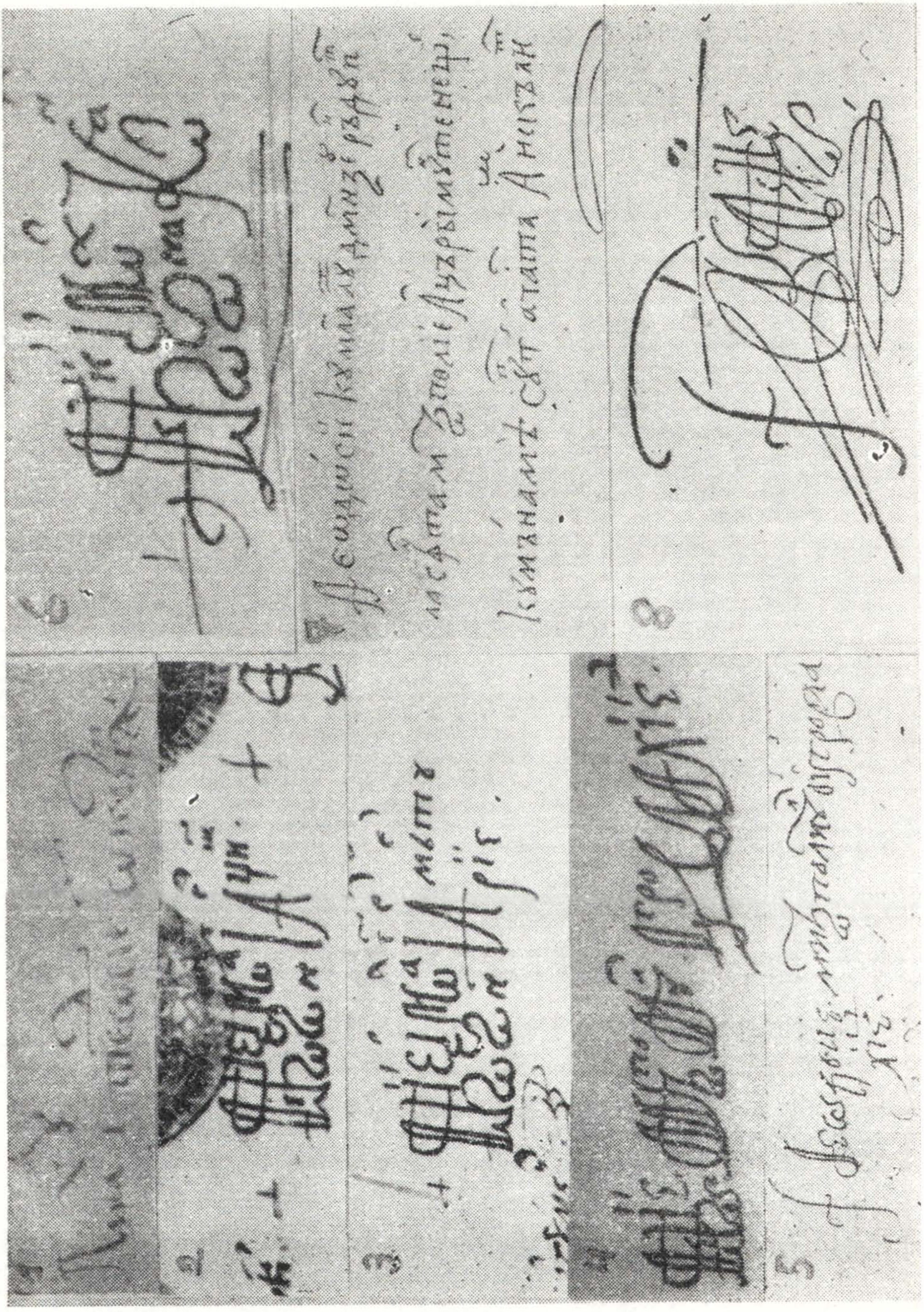

Fig. 3 — O însemnare și șapte semnături ale lui Teodosie

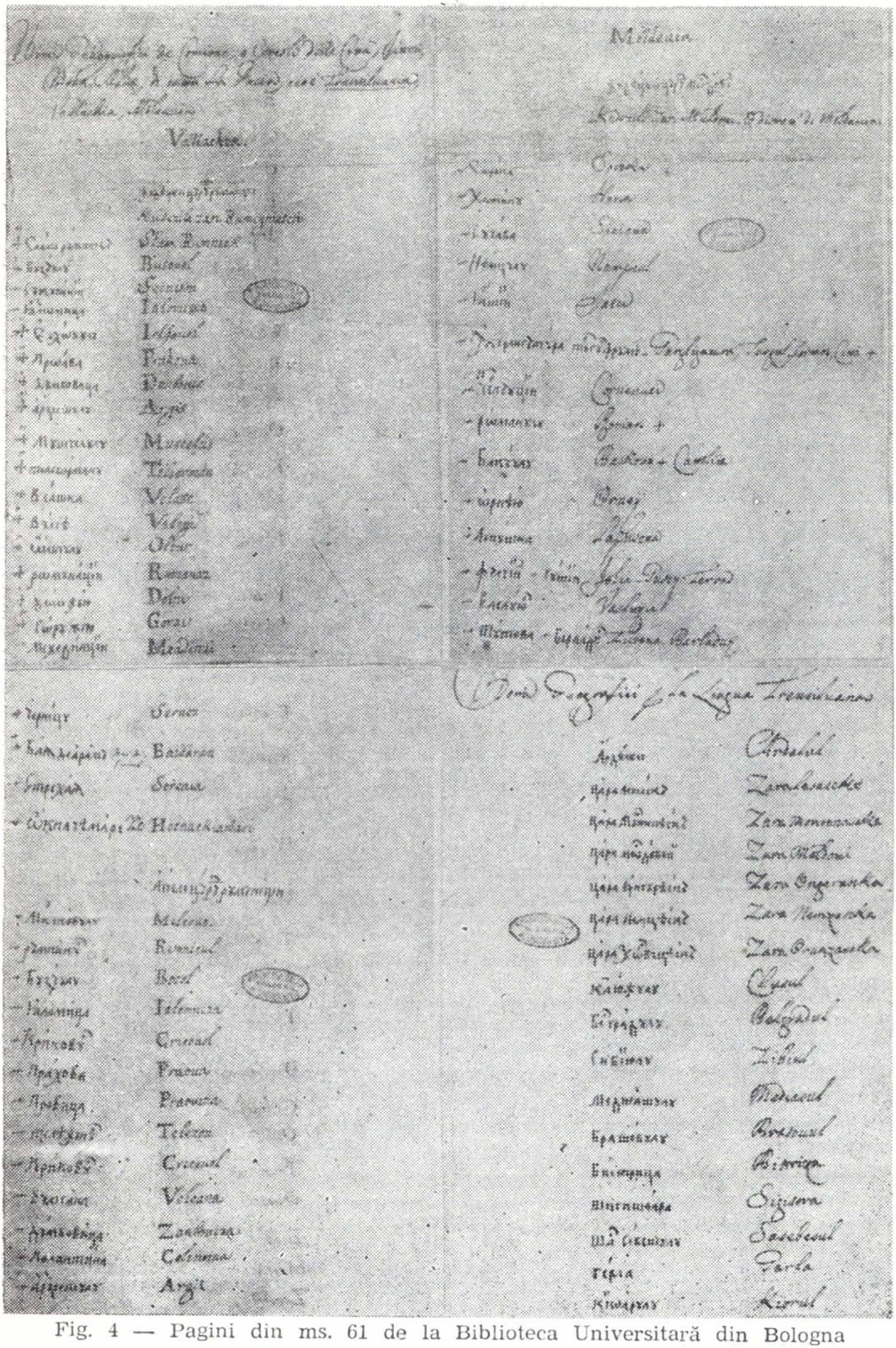

Fig. 4 — Pagini din ms. 61 de la Biblioteca Universitară din Bologna

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Părerea (evident, neîntemeiată) că şi acest manuscris de provenienţă munteană din arhiva lui Marsigli aparţine Stolnicului a fost împărtăşită şi de un alt cercetător italian al textului, Giuseppe Piccillo[17]. Carlo Tagliavini a reprodus şi în fotocopie o pagină din manuscris, care ne-a atras atenţia asupra unor particularităţi grafice comune textului chirilic de aici, semnăturilor lui Teodosie, scrisorii către patriarhul Adrian şi calendarului din ms. *3213* de la BAR. Pentru a putea efectua însă un examen grafologic mai amănunţit al manuscrisului aflat la Bologna, a trebuit să ne procurăm o fotocopie a întregului text. După cum se poate vedea în pagina reprodusă în fotocopie de Tagliavini şi în cele patru pagini reproduse de noi în fotocopia alăturată *(fig. 4)*, grafia chirilică a acestui manuscris este o semi-uncială îngrijită. Identitatea scrisului în semnăturile lui Teodosie, în scrisoarea sa către patriarhul Adrian, în *Foletul* din ms. *3213* de la BAR şi în acest manuscris de la Bologna dovedeşte faptul că, alături de stolnicul C. Cantacuzino, corespondent al contelui Marsigli (mai puţin stăpîn însă pe limba italiană) a fost şi mitropolitul Teodosie. Este evident că Teodosie (care era un iscusit caligraf) a scris personal textele alcătuite şi adresate de el unor personalităţi ca domnitorul Constantin Brîncoveanu, patriarhul Adrian al Moscovei şi contele Marsigli.

Cu toate că sînt relativ restrînse, fragmentele de text reproduse în fotocopiile alăturate (fig. 1, 2, 4) permit recunoaşterea în grafia lor a unor particularităţi ale scrisului lui Teodosie, pe care le atestă semnăturile sale (fig. 3). Cercetătorii interesaţi pot însă compara grafia scrisorii lui Teodosie către patriarhul Adrian şi a paginilor reproduse din ms. *61* de la Bologna cu grafia întregului ms. *3213* de la BAR. Identitatea grafiei semnăturilor lui Teodosie şi a celor trei texte menţionate este mai evidentă în cazul slovelor *az* (a) majusculă, *vede* (v) cu un frumos desen aproape oval, mai puţin obişnuit, *zemlia* (z) în rînd şi suprascris, *heru* (h) în rînd şi suprascris, *caco* (c), *mislete* (m) majusculă, şi altele, relativ uşor de determinat[18].

*

Deşi oferit cu generozitate de revista „Cronica", spaţiul de care am dispus pentru publicarea articolului menţionat din anul 1982 nu ne-a permis să discutăm cum se cuvine problema paternităţii *Istoriei* şi sub aspectul atitudinii autorului ei anonim faţă de greci. Atribuind *Istoria* stolnicului C. Cantacuzino, fiul *grecului* Constantin Cantacuzino, fost mare postelnic al Ţării Româneşti, asasinat în anul 1663, N. Iorga nu insistă asupra resentimentelor autorului necunoscut al cronicii faţă de greci, nu caută adevărata lor explicaţie, ci le justifică, în mod neconvingător însă, prin atributele sociale, intelectuale şi sentimentale ale autorului deja văzut de el în persoana Stolnicului. În felul acesta, Iorga observă mai întîi că autorul *Istoriei* „asupra Italiei ştie foarte multe lucruri şi vorbeşte de obiceiul ce au grecii moderni, pe care el, învăţătorul elenofil, îi despreţuieşte, de a-şi trimete copiii la învăţătură «în Ţara Frîncească», unde unii «se papistăşesc» şi scriu contra ortodoxiei". Iorga constată apoi că „rareori s-a afirmat cu mai multă mîndrie şi consecinţă descendenţa romană a poporului nostru: «Ai noştri de toţi, cîţi sînt români..., sînt adevăraţi romani în credinţă şi bărbăţie». Puţini au insistat mai adeseori şi cu mai multă iubire de neam asupra unităţii poporului român: de pretutindeni, din Ţara Românească, din Moldova, din Ardeal, din Macedonia, necunoscuţii şi dispreţuiţii cuţovlahi, despre cari vorbeşte pe larg şi-i apără împotriva grecilor. Faţă cu aceştia, el e un duşman făţiş: nu-i iubeşte din cauza decăderii lor culturale întîi, el admiratorul învăţatei şi artisticei Elade: «dăscălia au perdut; stăpînirea au răpus». Nu-i plac pe urmă din cauza administraţiunii destrăbălate şi egoiste pe care o introduc în stat şi în biserică, acolo unde străbat şi ocupă locurile de frunte. Dar aceasta nu împedică inima sa bună şi creştină de a dori regenerarea acestor fraţi întru Hristos, acestor

[17] Vezi studiul *A proposito del ms. romeno Marsili 61 attribuito allo Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXII, 1981, nr. 5, p. 503—519.

[18] Pentru analiza grafiei lui Teodosie, vezi şi studiul lui Aurelian Sacerdoţeanu, *Tudor spudei, viitorul mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei (1668—1708)*, în „Mitropolia Olteniei", XXII, 1970, nr. 5—8, p. 639—652.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vlăștare ale unui trunchi atît de ales [...] Se vede ușor însă, în această osîndire a elementului grec și a influenței sale, că autorul face deosebire între două strate de imigranți greci. Pe unii dintre străini îi condamnă, meritele altora pentru noi le recunoaște. «Alții iară din greci, vrînd să stăpînească și ei și să se arate poruncitori, neavînd acum mai ales unde, ei prin mijlocul turcilor în Moldova și în Țara Românească vin; ce de la unii se vede și rămîne și folos în pămînturile acestea, iară alții ca să jefuiască și ca să răpească numai vin». Autorul pare să fi suferit el însuși din pricina grecilor răi, căci vorbește cu mînie de sprijinul pe care-l dau ei domnilor tirani, cînd aceștia săvîrșesc vreo «răutate..., au în neamurile boierești, au altor cuiva» [...]. Am observat mai sus că Anonimul nu condamnă pe greci în total, ci dă laude unora dintre cei stabiliți în Principate. Ceea ce arată însă mai bine că autorul, acest boier mare, bogat, cult și patriot, nu e din moși strămoși român, e felul cum vorbește de originea familiilor mari din amîndouă țările de la Dunăre pe timpul său"[19].

Comentariile acestea ale lui Iorga nu reflectă însă în mod obiectiv motivele și caracterul deosebit de combativ al atitudinii antigrecești a autorului anonim al *Istoriei Țării Rumânești*. Convins de la început că *Istoria* este opera Stolnicului, Iorga a trecut cu prea mare ușurință peste acele pasaje din cronică în care denigrarea grecilor are un ton sarcastic, motivat de faptul că ei îi batjocoreau pe români, precum și de amestecul abuziv și tot mai insistent al unora dintre ei în viața politică și social-economică a românilor din Principate. După cum vom vedea, rechizitoriul făcut de autorul *Istoriei* la adresa grecilor are o evidentă motivație etnică și politică românească, fapt pentru care el poate fi mai greu atribuit *fiului de grec* C. Cantacuzino, cum pe drept cuvînt a observat istoricul Dimitrie Onciul, încă din anul 1908. Acest rechizitoriu este unul dintre primele strigăte de nemulțumire ale unor români din Principate împotriva penetrației grecilor, care, în împrejurările istorice cunoscute, prin căsătorii acaparau numeroase moșii, prin intrigi de culise făceau și desfăceau domnii ori puneau la cale asasinate sau surghiunuri, iar prin diferite impozite înrobitoare și alte practici financiare inspirate de ei secătuiau economia țărilor românești, în folosul lor și al domnitorilor în camarila cărora se aflau. Strigăte asemănătoare vom mai auzi, în secolul XVIII, de la Ion Neculce, de la Ienache Cogălniceanu și de la autorul anonim al *Cuvîntului unui țăran cătră boieri* și al *Corespondenției între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii și a Țării Muntenești*[20], iar la începutul secolului XIX de la mulți intelectuali români patrioți care au participat, direct sau indirect, la revoluția lui Tudor Vladimirescu[21]. Ca atare, pentru stabilirea paternității *Istoriei Țării Rumânești* este absolut necesară o apreciere exactă a atitudinii antigrecești a autorului anonim al cronicii, care să limpezească acest aspect hotărîtor al problemei. Credem că nu jignim poporul elen (pe care îl respectăm), dacă, în interesul major al stabilirii paternității acestei opere, vom reproduce aici, în întregime, și unele referințe mai dure ale autorului *Istoriei* la adresa grecilor, pentru ca cititorul să le cunoască în mod nemijlocit și să vadă de ce considerăm noi că asemenea referințe nu pot fi atribuite stolnicului C. Cantacuzino.

Autorul *Istoriei* se referă la greci în două digresii pe care le face în capitolul intitulat *Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume iar mai tot așa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele, și mai ales de unde să trag ei*[22]. Prima digresie este provocată de afirmația lui Lorenz Toppeltin, citată de autor, că „de întrebăm pe un valah: ce ești? el răspunde: *rumân*, adecăte roman, ci numai au stricat puțin cuvîntul, den *roman* zic *rumân*, iar același cuvînt este". Aici autorul *Istoriei* găsește necesar să facă următoarea precizare: „Însă cestea ce zice Lorenț că și a să răspunde că este rumân încă adeverează că este roman

[19] Vezi N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, extras din *ARMSI*, s. II, t. XXI, București, 1899, p. 85—86.

[20] Vezi N. A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 239—254.

[21] Vezi, de exemplu, N. A. Ursu, *O disertație necunoscută de la 1822 privitoare la limba română literară*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, 1969, p. 155—170.

[22] Citām după ediția întocmită de M. Gregorian, *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961, p. 3—79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zic eu că nu este destul cu atîta de a să dovedi că este roman, pentru că vedem și auzim și noi astăzi pe greci așa răspunzîndu-se; cînd îl întrebi: ce este? el zice: romeos, adecăte roman, și mare osebire este între grec și între roman. Ci numai și ei, fiind supuși mai pe urmă romanilor, romani vrea și ei să se cheme; au doară, deaca s-au mutat împărăția de la Roma la Vizandia, au început și ei să se cheme romani, mădulari și parte și ei apoi împărăției făcîndu-se. Ci dară aceștea greci nu romani, ci elini sînt, și mai vîrtos cei ce în Țara Grecească, cum îi zicem noi, sînt, și dintr-aceia să trag" (p. 38—39). Așadar, autorul face de la început o netă delimitare între *ei*, grecii, și *noi*, românii, pe care o vom constata pe tot parcursul celor două digresii. În continuare, el se referă în termeni laudativi la trecutul istoric și cultural al elinilor, după care trece imediat la o aspră critică a grecilor contemporani: „Însă iară zic: au fost, iară acum, nu știu din ce, [...] că astăzi acel neam atîta este de scăzut, de supus, de hulit și de ocărît, și de mojic, cît milă să face tuturor celor ce, știind, gîndesc ce au fost și la ce sînt: dăscălia au pierdut, stăpînirile au răpus, cinstele s-au stins și de toate cîte au avut mai întîi slave s-au dezbrăcat. Iară carii dentru dînșii încă poftesc a ști și a învăța oarecеși, aducîndu-și aminte de cei bătrîni ai lor și urmele acelora de a vedea mai bine și a cunoaște, ei în Țara Frîncească să duc, și acolo științele învățînd, unii, ca să folosască rodul lor cevași, înapoi să întorc și pe alții învață, de la carii și pănă astăzi pe alocurea să vede că au cîte o școlișoară de învață. Iară alții, acolo rămîind, să papistășesc, și așa împotriva ortodoxiei cestoralalți a îmboldi și a înghipma să ascut și scriu, măcar că-i și batjocoresc frîncii, zicîndu-le că dăscăliile lor, adecăte ei, elinii, au fugit și au mers la dînșii, la romani" (p. 40—41). Ca urmare a decăderii lor culturale și politice, grecii — observă autorul — și-au stricat și limba: „Și ei, măcară că nu știu de unde, așa de grozav din cea elinească s-au stricat limba; au doar și ei, pierzîndu-și binele și norocul și robi supuși altora căzînd, s-au amestecat limba cu tot feliul de varvari, cum să vede că den tot feliul de limbi au într-însa amestecate cuvinte, și așa stricîndu-ș-o, cu dînsa trăiesc" (p. 41). În sfîrșit, autorul ajunge și la motivul principal al supărării sale pe greci: „Alții iară den greci, vrînd să stăpînească și ei și să se arate poruncitori, neavînd, acum mai ales, unde, ei prin mijlocul turcilor la Moldova și în Țara Rumânească vin. Ci de la unii să vede și rămîne și folos în pămînturile acestea; iară alții ca să jăfuiască și ca să răpească numai ce vin. Și amestecături fac în rodurile acestea, tot pentru luatul lor, cu tot meșteșugul lor cît pot nevoiesc de fac, și multe rele și grozăvii fac și aduc, și la rele căi pe domnii țărilor pun și sfătuiesc. Și niciodată nu să ține minte, de cîtăva sumă de ai încoace, de cînd s-au cunoscut de aceia într-aceste părți mai bine, cum să nu fie fost lîngă domni din ei, cu care domnii, de cîte ori au vrut să facă vreo tiränie sau vreo crudătate, sau altă răotate într-această țară, au în neamurile boierești, au altor cuivași, carii să nu fie fost și ei, au sfetnici, au lucrători" (p. 41—42). După ce arată că „este și altă mai aieve mărturie de ei cum știu și cum pot de frumos și de tocmit a otcîrmui și a purta orice stăpînire ce ar avea în mînă", referindu-se la felul cum sînt administrate cele patru patriarhii și mai multe mitropolii ale bisericii grecești, autorul *Istoriei* își încheie astfel prima digresie referitoare la greci: „Pînă aici dară cerșind istoria și acestea a zice, cum cura vorba, și părîndu-mi că de a le trece tîmpire era, iată, atît scriind, la alții de mai multe a zice ca acestea le las și la *a noastră de rumâni istorie* iară mă întorc" (p. 42—43, sublinierea noastră).

A doua digresie referitoare la greci, care alunecă în adevărat pamflet, este făcută de autorul *Istoriei* în pasajul în care vorbește despre românii sud-dunăreni: „Coțovlahi le zic grecii, rîzîndu-i și batjocură făcîndu-și de dînșii, adecăte șchiopi, orbi, blestemați, hoți și ca acestea le zic că sînt, și cîți au fost de acel feli pe undevași, i-au adunat și i-au dus pe acolo; precum și de ceștea rumâni dupre aici rîd și încă destule cuvinte grozave le zic și de nimic îi fac, și că din hoți să trag povestesc și băsnuiesc între ei. Ci de acestea, căci grecii cei dupre acum rîd de rumâni și grăiesc așa de rău, au socoteală mare, pentru că, văzînd și ei pe toată alaltă lume rîzînd de dînșii și batjocorindu-i, au stătut și au obosit și ei pen gunoaiele lor, ca cocoșii, părîndu-le că au mai rămas cevași vlagă și de ei; unde văd zugrăviturile celor vechi ai lor, ei întru dînșii își fac mîngîiere și bucurie, soții părîndu-le că au pe cinevași batjocorii lor. Căce cu direptul, neștiind aceștea și necitind cele ce oarecînd și stăpînii lor au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avut mare ajutoare și folosuri împotriva vrăjmașilor lor de aceștea rumâni, cînd și Odriiul l-au izbăvit din mîna frîncilor, carii îl ocolise și îl lua, și iară lor, grecilor, l-au dat, cum scrie și Bonfinie într-a doao decade-i, carte a șaptea, și alte multe bune și ajutoare le-au făcut, cum mai nainte voi arăta. Ei grăiesc cele ce le par în ochi și în plăcere că sînt cevași, și nu știu ce zic. Au doară căci sînt nemulțămitori și necunoscători binelui, că foarte au fost un neam nemulțumitori și ei, cum istoriile arată. Și și până astăzi, ori în ce țară merg, cum să zice zicătoarea, arama-și arată, faptele lor cinstea micșorînd și împilînd. Au mai bine să zic să-i iertăm și să ne fie milă de ei, căce și grăiesc de acelea și hulesc pe alții, căce, fiind ei scăzuți den toate și lipsiți, și supărați sînt foarte [...]. Ci dară grecii, acelea pătimind, de supărare părîndu-le că alții ar fi în pricină, nu ei înșăși, de a fi așa, hulesc și grăiesc pe alții de rău, neuitîndu-se să vază pe dînșii ce și cum sînt. Dirept aceea dară, este să-i iertăm și să le credem, pentru că zic dascalii și înțelepții că crud și tiranic lucru este și foarte fără de minte neștine să mai mustreze și să mai pedepsească pe unul ce în pedeapsă și în nevoie au căzut" (p. 46—47).

În continuare, după ce arată că „nu numai unii den neștiuții greci zic cum că rumânii nu pogoară den ostașii și bunii romani" (p. 48) și combate cunoscuta basnă, extrasă dintr-o cronică maghiară, pe care a adăugat-o Simion Dascălul cronicii lui Ureche, autorul *Istoriei* afirmă: „Iară *noi* într-alt chip *de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni* ținem și credem, adeverindu-ne den mai aleșii și mai adeveriții bătrîni istorici și de alții mai încoace *că vlahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani* și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici [...] Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcar fie și cevași osebită în niște cuvinte, den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură" (p. 52, sublinierile noastre). Remarcăm din nou faptul semnificativ că, în frazele subliniate mai sus, autorul *Istoriei*, vorbind „de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni", se delimitează în mod expres de greci, care, deși își spun „romei, adecăte romani", nu sînt „romani adevărați", așa cum „sîntem noi, rumânii".

Citind cu atenție și fără prejudecăți pasajele din *Istoria Țării Rumânești* reproduse mai sus, ne întrebăm: a putut oare stolnicul C. Cantacuzino, fiul postelnicului cu același nume (*grec* stabilit în Țara Românească prin anii 1611 — 1615), să scrie o asemenea diatribă la adresa neamului său, pe care să o încheie cerînd pentru greci iertarea și mila disprețuitoare a românilor? Pe de altă parte, este posibil ca Stolnicul, blamîndu-i cu atîta asprime pe greci (între altele, și pentru faptul că aceștia îi batjocoreau pe români!), să-și fi prefăcut în așa măsură conștiința etnică încît să încheie prima digresie referitoare la greci cu fraza: „și *la a noastră de rumâni istorie* iară mă întorc", iar mai departe să declare: „iară *noi* într-alt chip *de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni* ținem și credem", sau „iară *noi, rumânii, sîntem adevărați romani*"? După cum se știe, toți Cantacuzinii (și Stolnicul, în scrisoarea către Marsigli!) și-au afirmat cu mîndrie originea grecească a familiei lor (cîndva casă imperială la Bizanț) și au sprijjnit cu mărinimie eforturile de regenerare culturală și politică a poporului elen. Atunci de ce și-ar fi blamat Stolnicul, de pe o poziție atît de pătimaș românească, propriul neam? Răspunsul este simplu: *Istoria* aceasta nu a fost scrisă de el.

Reamintim faptul că *Istoria Țării Rumânești* nu este o operă *semnată* de Stolnic, pentru a încerca să justificăm atitudinea antigrecească a autorului ei în felul în care a făcut acest lucru N. Iorga, ci *un text anonim*. Atribuind textul lui C. Cantacuzino, Iorga nu a dovedit însă că *aceasta* este istoria la care se referă Stolnicul în scrisoarea către Marsigli. După cum se poate cu ușurință constata, argumentarea lui Iorga, pe care și-au însușit-o fără spirit critic toți cercetătorii care s-au referit în diverse studii la viața și activitatea stolnicului C. Cantacuzino, este impresionistă. El a urmărit mai mult *să confirme* cele spuse de Stolnic în scrisoarea către Marsigli, în loc *să verifice* afirmația respectivă printr-o analiză adecvată și obiectivă a textului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Cercetări recente de istorie a limbii române oferă o nouă dovadă că *Istoria Țării Rumânești* nu poate fi atribuită Stolnicului. În studiul intitulat *Geneza și ev luția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, C. Frâncu constată că „după modelul condiționalului, formele supracompuse se extind și la viitor, apărînd astfel forme cu patru elemente la indicativ, adică de viitor preanterior, sau *viitor III*, cu efecte de sens de prezumtiv. Ele se întîlnesc în textele narative, în special în cronici, dar numai în cele care reprezintă graiurile nordice", iar în notă continuă : „Singurul text «muntenesc» în care am găsit astfel de forme este *Istoria Țării Rumânești* (a Stolnicului Constantin Cantacuzino), atribuită recent de N. A. Ursu („Cronica" din 7—14 august 1982, p. 7) ardeleanului Teodosie Veștemeanul. Prezența formelor în discuție pledează pentru această ipoteză, dată fiind circulația lor în Ardeal și în textele nordice"[23]. Exemplele citate de C. Frâncu din *Istorie* sînt următoarele : „Iar de *va fi* și *fost* cinevași *scris* și va fi lăsat, ca și noi ceşti de pre urmă de acelea ce au fost să știm, iată nicicum nu să află" (p. 8)[24], „că cei ce vor fi scris că o cheamă așa nu *vor fi f st umblat* într-aceste părți" (p. 11), „Și de *va fi fost rămas* cinevași, încă atîta s-au amestecat în cei mai de pe urmă lăcuitori, cît îngropați de tot sînt" (p. 69).

*

Unii cercetători consideră imposibilă atribuirea *Istoriei Țării Rumânești* mitropolitului Teodosie, între altele și pentru faptul că el nu ar fi cunoscut limba latină. Într-adevăr, nu dispunem pînă în prezent de o mărturie expresă că Teodosie știa latinește. Avem însă, în prefețele semnate de el la diferite cărți, cîteva indicii că limba latină nu-i era străină (eventual nici italiana !). Prefața sa la *Liturghierul* din 1680, adresată domnitorului Șerban Cantacuzino, are colontitlul : *Epistola dedicatoria*. În aceeași prefață avem, probabil, și prima atestare în limba română a neologismului *patrie*, pe care Teodosie l-a putut lua fie din latină, fie din italiană : „întărindu-te, fericindu-te și păzindu-te noao și *patriei* noastre" (glosat marginal : *moșiei)*[25]. În *Dicționarul limbii române*, seria atestărilor cuvîntului *patrie* începe cu prefața *Bibliei* de la 1688.

Alte neologisme de origine latină aflate în prefețele lui Teodosie, pe care el le-a putut lua fie direct din latină, fie prin intermediul limbii italiene sau al slavonei, sînt *țeremonie*, din aceeași prefață a *Liturghierului* de la 1680 : „acele *țeremonii* și tocmale", „și *țeremoniile* ei cum a sluji trebuie"[26], și *materie*, din prefața la *Triod* (Buzău, 1700) : „den neînsuflețată *materie* tocmit organ"[27].

Cuvintele *materie* și *patrie* apar și în *Foletul novel*[28].

Menționăm și faptul că în prefața lui Teodosie la *Învățătură de șapte taini* (Buzău, 1702) apare neologismul *coloană* : „ca niște *coloane* vîrtoase, neclătite, și ca niște stîlpi nesurpați țin toată zidirea"[29], pe care el l-a putut lua fie direct din italiană, fie prin intermediul limbii neogrecești sau al celei slavone. Prima atestare în limba română a acestui cuvînt (tot pl. *coloane)* este, probabil, cea din *Foletul n vel* pe anul 1694[30].

---

[23] Vezi „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXIX, 1983—1984, A. Lingvistică, p. 43.

[24] Indicăm paginile ediției din anul 1961, citată și mai sus.

[25] Vezi *BRV*, I, p. 235.

[26] *Ibidem*, p. 232 și 234.

[27] *Ibidem*, p. 406.

[28] Vezi E. Vîrtosu, *op. cit.*, 26, 27, 89, 118.

[29] Vezi *BRV*, I, p. 435.

[30] Vezi E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 41, 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELAȚIILE ECONOMICE HABSBURGO-MOLDAVE ÎN JURUL ANULUI 1800

DE

HARALD HEPPNER
(Graz. Austria)

Istoria relațiilor economice între Europa Centrală și „Orient"[1] n-a fost încă scrisă; deoarece lipsesc destul de multe lucrări pregătitoare nu ne putem aștepta curînd la un rezultat concludent. O existență deosebit de vitregă, în cadrul acestei teme generale, îi revine regiunii transcarpatice. De vină e nu numai faptul că zona nu prezintă exclusiv legături economice cu Europa Centrală — ea se află, de asemenea, la intersecția intereselor vest-europene și orientale — ci și starea dispersată a izvoarelor, ceea ce îngreuiază orice prelucrare, în special pentru acele vremuri în care nu existau legături moderne de circulație, nu erau capacități industriale, ci, doar, cîteva evidențe statistice.

Că Austria a jucat, spre mijlocul secolului XIX, un rol economic dominant în cele două Principate dunărene *, o dovedesc relatările contemporane[2]. Din acestea se desprind două întrebări: 1) Ce fel de contacte economice au existat înainte de a se ajunge la acest rol dominant?; 2) Ce a contribuit la acest avînt? În continuare va fi analizată mai amănunțit prima întrebare, iar răspunsului la cea da a doua i se va acorda o atenție specială.

Un interes politic al habsburgilor dirijat permanent spre Moldova și Valahia nu poate fi stabilit înainte de anii optzeci ai secolului XVIII, astfel, încît, examinarea relațiilor anterioare poate fi exclusă[3].

Limita finală a primei întrebări este epoca războaielor napoleoniene, care, parțial, au avut ca teatru de război și Principatele dunărene și au restrîns con-

---

[1] Prin aceasta nu ne referim la Orient, în sensul de azi, ci la cel din sec. XVIII/XIX, cînd Europa de Sud-Est se afla sub dominația otomană [desemnînd, de fapt, doar teritoriile otomane sau aflate sub această dominație — N.R.].

* Ca și-n lucrările anterioare, autorul folosește, pentru a desemna Principatele Române, sintagma „Principatele dunărene", ceea ce — așa cum, repetat, s-a precizat în literatura noastră de specialitate — este imprecis și inexact. Începînd din secolul trecut, diplomația și istoriografia europeană înțelegeau prin „Principatele dunărene" fie Moldova, Țara Românească și Serbia, fie doar, Țara Românească și Serbia, în timp ce, evident, formularea „Principatele Române" nu lasă loc echivocului. În afară de aceasta, în peisajul politic european de după jumătatea secolului al XIX-lea, „Principatele Române" desemnează — pentru un anumit interval — o entitate statală recunoscută și recepționată ca atare, subiect de drept politic internațional (N.R.).

[2] Constantin Bușe, *Le commerce extérieure de la Moldavie par le port de Galatz durant la période 1837—1847*, în *RRH*, XII (1973), nr. 2, p. 299—315; Patricia Herlihy, *A Report on the Commerce of Moldavia and Walachia in 1840*, în *RESEE*, XII (1974), nr. 1, p. 121—139; C. A. Huch, *Moldauisch-walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig, 1844, p. 84; J. F. Neigebauer, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, ediția a II-a, Breslau, 1854, p. 288.

[3] Harald Heppner, *Österreich und die Donaufürstentümer 1774—1812*, Graz, 1984, p. 16—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siderabil activitățile economice iar perioada de după aceste evenimente poate fi socotită ca răspuns al celei de a doua întrebări[4].

Izvoarele care au fost examinate pentru această prezentare sînt aproape exclusiv de origine diplomatică, deoarece actele diverselor instituții (regimentelor de graniță, comandamentului general, guvernului Transilvaniei și al Galiției) care ar fi putut da alte informații sînt greu accesibile. E vorba de relatările și informațiile Agențiilor chezaro-crăești din Iași și București[5] a celor două consulate habsburgice, la baza înființării cărora au stat tocmai motive politico-economice[6]. La acestea se mai adaugă suplimentul acestor fonduri de acte dintre care cel ce poate fi menționat este „Gestionsprotokol" din Iași pentru anul 1801 (singurul păstrat), deoarece prezintă o înșiruire exactă a activității consulatului din care se pot trage, mai ales, concluzii de istorie economică[7]. Bineînțeles că posibilitățile limitate de documentare pe care le oferă materialul de mai sus nu permit ca această contribuție să aibă drept obiectiv cuprinderea și analiza dezvoltării detaliate a tot ceea ce implică termenul „economic" ; mai curînd, își propune ca țel surprinderea trăsăturilor principale și a problemelor relațiilor economice între Statul habsburgic și Principatul Moldovei. Definirea de „legături economice" și nu „relații comerciale" se datorează faptului că, în perioada respectivă, au existat raporturi economice, între cele două state care au depășit cadrul comercial și anume deținerea și arendarea de proprietăți funciare reciproce. Motivul pentru concentrarea atenției asupra Moldovei constă în rolul pe care l-a jucat această țară : în timp ce în Valahia tranzitul spre și din Imperiul otoman avea o importanță cu mult mai mare, reducînd, astfel, imaginea (legăturilor economice cu imperialii — n. r.), în ceea ce privește Moldova, se poate observa mai clar ponderea ei economică pentru statele habsburgice.

Mai întîi, se va contura cadrul condițiilor care au determinat contactele economice. Lăsînd la o parte faptul că Principatul Moldovei, prin vecinătatea cu Transilvania și Galiția, a avut o importanță naturală în respectivele relații economice, un rol hotărîtor l-a avut și faptul că pînă în 1775 Bucovina a fost parte componentă a Principatului[8] și această apartenență persistă mai departe : pe o bază personală, în domeniul relațiilor de proprietate, în cadrul raporturilor comerciale și a comunicațiilor ș.a.m.d. Pe măsură ce Bucovina este integrată mai strîns în sistemul ecnomic habsburgic, în cursul secolului XIX, se diminuează trecutul ei moldav[9].

O foarte importantă caracteristică a relațiilor dintre statele habsburgice și Moldova, pînă tîrziu în secolul XIX, cu referire la comerț, a fost deosebirea structurală a celor două părți. Pe cînd prima furniza, mai ales, produse finite, cealaltă dădea în special materii prime. Aceasta nu e valabil numai pentru comerțul la mare distanță, ci, — în proporții modeste — și pentru comerțul regional dintre Moldova și statele chezaro-crăești. Bineînțeles că au fost și încercări le a echilibra această inegalitate, încercări făcute atît de români cît și de supușii habsburgici care trăiau în Moldova, prin înființarea de întreprinderi manufacturiere. Evoluția aceasta fiind contrară intereselor regimului din Viena a fost contracarată pentru a menține profitul ce reieșea din dependența economică a vecinilor din

---

[4] Factori importanți au fost : prăbușirea barierelor comerciale, în urma păcii de la Adrianopol, din 1829 ; introducerea Regulamentului Organic din 1831, prin care Moldova și Țara Românească aveau posibilitatea unei modernizări modeste ; și navigația vapoarelor cu aburi pe Dunăre, începînd din anii 1830.

[5] În Wiener Haus —, Hof—un Staatsarchiv ; Staatskanzlei. Moldau-Walachei, I și II (în continuare : Mo-Wa). Editate, parțial, de Ion I. Nistor, *Corespondența diplomatică și rapoartele consulare austriece (1782—1797)*, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIX/1, București, 1922 ; de asemenea, XIX/2 și II, Seria nouă (în continuare, Hurmuzaki, *Documente*).

[6] Harald Heppner, *op. cit.*, p. 23—27.

[7] Anexă la raportul Agenției din Moldova, din 23. III. 1802 (Mo-Wa I, Karton — 20). Cuprinsul indica 804 puncte, dar, în realitate, sînt numai 802.

[8] Harald Heppner, *op. cit.*, p. 12—14 și literatura adiacentă.

[9] Raimund Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, vol. 3, Gotha, 1911, p. 388—398.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

est[10]. Excepţie de la această contradicţie fundamentală s-a făcut în cazuri de criză, cînd Moldova primea ajutor în produse agrare din partea habsburgilor[11].

O altă împrejurare care a influenţat contactele economice între Moldova şi statele chezaro-crăeşti, pînă-n 1820[12], consta în rolul de consumator al produselor agrare[13] al Imperiului otoman. Dependenţii politici ai Principatelor dunărene au avut drept consecinţă şi faptul că turcii achiziţionau din Moldova şi Valahia cantităţi mari de vite şi cereale pentru aprovizionarea Constantinopolului, plătite la un preţ scăzut. Prin aceasta, piaţa internă şi sistemul de preţuri au fost dereglate, ceea ce a îngreuiat comerţul extern moldav cu Occidentul şi, uneori, autoaprovizionarea. Datorită acestei poveri a ţării, care, în jurul anului 1800, a atins punctul culminant. În 1802 — în legătură cu afacerea politică provocată de paşa din Vidin, Pazvantloglu — la intervenţia diplomaţilor ruşi, s-a ajuns la o reglementare nouă a monopolului turcesc, fixîndu-i-se anumite limite[14]. Începînd cu această dată, Principatele dunărene nu mai trebuiau — teoretic! — să livreze orice cantitate cerută ci numai atît cît era strict necesar. Cu toate acestea, problema n-a fost rezolvată ci numai ameliorată. Războiul ruso-turc (1806—1812) şi necesităţile de aprovizionare ale armatei ţariste au produs dereglarea comerţului.

Un alt factor care se adaugă acestor condiţii a fost cel de natură juridică. Important pentru acea perioadă a fost Privilegiul comercial din 1784 şi tratatul de pace de la Şistov[15], ambele întărind acordurile de la Passarovitz, după care, între altele, comerţul şi circulaţia supuşilor „austrieci"[16] pe pămînt osman erau libere, iar mărfurile erau supuse la plata unei taxe vamale de 3%. Însă biro craţia boierească din Moldova, datorită nevoilor cronice financiare, a trecut peste aceste reglementări, pretinzînd, deseori, plata vămii şi pe pămîntul românesc, ceea ce a dus la intervenţii repetate ale agenţilor consulari[17]. Faptul că, reglementar, vama trebuia plătită numai o dată, că supuşii chezaro-crăeşti, datorită statutului lor privilegiat de străini în Moldova, erau mai avantajaţi decît băştinaşii şi aveau şi sprijinul Agenţiilor, a avut drept urmare logică, parţial, că unii moldoveni, fie datorită neştiinţei, fie datorită invidiei au conturbat contactele economice. Din motive de oportunitate, mulţi supuşi otomani (şi români) au trecut sub protecţia împăratului, pentru a deveni negustori chezaro-crăeşti şi, avînd sprijinul oficial al statelor [habsburgice — n. r.], şi-au continuat interesele lor de afaceri[18].

Această împrejurare atrage atenţia asupra altei condiţii. Grupul de supuşi care întreţineau relaţii economice din partea habsburgică a fost, în rare cazuri, format numai din adevăraţi supuşi ai împăratului. O estimare exactă şi completă pentru cine şi de unde veneau majoritatea negustorilor şi arendaşilor n-o permit izvoa-

[10] Vezi, pentru acesta, de exemplu, instrucţiunile Cancelariei de Stat pentru agenţii noi numiţi în Principatele dunărene, Joseph v. Hammer şi Ignaz v. Brenner, la Harald Heppner, *op. cit.*, p. 101—102.

[11] *Ibidem*, p. 101 şi nota 3.

[12] A. Doboşi, *Der Einfluss der türkischen Eroberungen auf den Handel der rumänischen Fürstentümer*, în „Leipziger Viertelljahresschrift für Südosteuropa", 4 (1940), p. 163—169; Nichita Adăniloaie, *Implicaţiile economice ale dominaţiei otomane asupra Principatelor Române (1750—1858)*, în *RdI*, *34*, 3 (1981), p. 441—463.

[13] G. I. Brătianu, *La question de l'approvisionnement de Constantinopole à l'époque byzantine et ottomane*, în „Byzantion", V, (1929—30), p. 83—107. Instructiv, în special, pentru acest interval de timp, Alexandru Gonţa, *Producţia de cereale şi animale în Moldova între 1812—1821 şi furniturile trimise la Înalta Poartă*, în „Terra nostra", III (1973), p. 233—242.

[14] O traducere germană în Mo-Wa I K-22 Weisungsheft. Din numeroasa literatură, o recentă sinteză a lui Gabriel Bădărău, *Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802*. II, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XXI (1984), p. 195—202.

[15] *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, ed. de Gabriel Noradounghian, vol. I, Paris, 1897, p. 379—383; vol. 2, p. 6—13.

[16] Privilegiul comercial, § 1.

[17] Privilegiul comercial, § 2; Raportul Agenţiei din 3.III.1794 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/1, nr. DLXXXVI şi DCV); Henryk Grossmann, *Osterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode. 1772—1790* Wien, 1914, p. 429.

[18] Harald Heppner, *op. cit.*, p. 98 şi izvoarele menţionate acolo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rele folosite, mai ales că au existat multe inconsevenţe şi oscilaţii. Cert este însă faptul că cercurile de persoane care intră în discuţie poate fi împărţit în trei grupe. Cel mai important grup, conform informaţiilor din documente, îl formează evreii pe care Imperiul habsburgic i-a „moştenit" odată cu alipirea Galiţiei şi Bucovinei[19]. Anexarea la Austria a sporit speranţa evreilor din Galiţia şi Moldova; politica duplicitară şi riguroasă din „Terrae Novae" i-a determinat pe evrei, ca sub ocrotirea împăratului, fie să-şi reia, fie să-şi continue afacerile în Moldova[20] Parţial, în mîinile lor se afla, în afară de comerţul între Galiţia şi Moldova, şi cel de tranzit (de exemplu: cu şi de la Viena). Al doilea grup, mai „corporativ" organizat decît evreii (mai ales din Brodi, Stanislaw, Sneatyn), îl formau armenii, care au avut sediul înî Stanislaw, şi au devenit, în 1772, de asemenea, supuşi chezaro-crăeşti[21]. În timp ce evreii din Galiţia şi Moldova, pe lîngă (activitatea de — *n. r.)* comerţ, apar şi ca arendaşi de pămînturi, ponderea activităţii economice a armenilor consta în creşterea şi comercializarea vitelor. Datorită marelui folos tradiţional pentru exportul ţării, ei au obţinut reînnoirea privilegiilor pe care, în 1784, voievodul Alexandru Mavrocordat le-a întărit şi extins[22]. Aceste privilegii constau în arendarea nestingherită a pămîntului în scopul creşterii vitelor, în impozite şi dări avantajoase pe vite şi în dreptul de a exporta, fără vamă, caii pe care-i creşteau pe propriile proprietăţi. Al treilea grup nu prezintă o omogenitate ca celelalte două, ci constă din alte categorii de indivizi care jucau un rol în relaţiile economice: comercianţi sau producători de diferite origini etnice şi geografice şi meseriaşi, care mai recent sau mai demult, îşi practicau meseria în Principatul Moldovei. Intervenţiile Agenţiei consulare din Iaşi arată că relaţiile comerciale în şi cu Moldova n-au decurs netulburate, iar din actele consulatului, în jurul anului 1800, reiese că majoritatea activităţilor şi afacerilor comerciale pentru partea habsburgică au fost întreţinute de evreii galiţieni şi de armeni, putîndu-se afirma că preponderenţa a revenit celor două grupuri.

La acesta se referă şi actele consulare care indică locurile din Moldova unde îşi practicau afacerile negustorii. Desigur că evidenţa oficială — cît s-a păstrat — nu arată chiar toate cazurile comerciale, însă „Gestionsprotokol" din 1801 ne permite o privire detaliată asupra localităţilor[23]. Arena activităţii negustoreşti poate fi surprinsă atunci cînd Agenţia trebuia să intervină în chestiunea unui supus chezaro-crăesc, adresîndu-se unui ispravnic prin intermediul Departamentului, ori cînd un supus moldovean sau turc se afla în conflict cu un supus austriac se apela la aceeaşi filieră însă în sens invers. Este vorba în general de achitarea sau restituirea datoriilor; în rest, e vorba de abuzurile din partea organelor administrative isprăvniceşti. În „Gestionsprotokol" sînt amintite Bîrlad, Neamţ, Roman, Herţa, Fălticeni, Hîrlău, Dorohoi, Focşani, Botoşani, Iaşi şi Chişinău. O privire pe hartă arată că majoritatea localităţilor (şi cele mai des) pomenite sînt centrele Principatului Moldovei din directa vecinătate cu Galiţia şi Bucovina, deci din apropierea ţinuturilor habsburgice de unde proveneau evreii şi armenii. O excepţie *făcea Galaţiul, care juca un rol important ca punct de legătură cu Marea Neagră*[24]

---

[19] Raportul Agenţiei din 15.XII, 1799 (Hurmuzachi, *Documente, XIX/2, nr.* LXXXIX).

[20] Horst Glassl, *Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772—1790)*, Wiesbaden 1975, p. 183—219; Ferdinand von Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit österreichischen Militärverwaltung*, vol. 5, Cernăuţi, 1898, p. 3—90.

[21] O privire de ansamblu ne oferă raportul Agenţiei din 17.XII.1801 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CLXXXII) precum şi Nicolae Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol. II, Bucureşti, 1925, p. 28; Grossmann, *op. cit.*, p. 80.

[22] Hrisovul din 9.III.1784, în Hurmuzaki, *Documente*, VII, nr. CCLXII.

[23] Vezi nota 7. Dintr-o statistică din anul 1824—25 reiese că, din 2282 de capete de familii, care se aflau sub protecţia puterilor străine, grupa cea mai mare (cca. un sfert) erau supuşi austrieci; dar dintre aceştia, numai o zecime au fost persoane de origine germană. Vezi Stela Mărieş, *La statistique de 1824—1825 des sujets étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în „Population et société", vol. 4, Cluj-Napoca, 1980, p. 93 şi urm.

[24] Harald Heppner, *op. cit.*, p. 21, 67, 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O sferă nesemnificativă a relaţiilor economice între statele habsburgice şi Principatul Moldovei, în jurul anului 1800, au constituit-o posesiunile reciproce de proprietăţi funciare şi arendate. Ruperea Bucovinei (1775) de Moldova a avut drept urmare logică faptul că unele proprietăţi de pămînt din Bucovina aparţineau moldovenilor, iar cîteva proprietăţi din Moldova aveau ca stăpîn supuşi austrieci. Importanţa economică a acestei duble stăpîniri de pămînt se manifesta pe de o parte prin prezenţa de „capital străin", iar pe de alta prin profitul agricol. Din motive politice, Curtea de la Viena a ajuns la o înţelegere cu Poarta, încă în tratatul de pace de la Şistov (paragraful opt), privind reglementarea apartenenţei proprietăţilor, însă această preocupare din partea habsburgică se poate observa şi anterior ultimului război turcesc (1788—1791)[25]. Această politică a adus după sine faptul că s-au redus proprietăţile străine fie prin schimbări, fie prin vînzări, fără a afecta sistemul de arendare.

Actele consulare redau numai o parte a acestei evoluţii, deoarece Agenţiile se ocupau numai parţial cu astfel de chestiuni[26]. Astfel, din izvoare nu se poate estima mărimea acestor proprietăţi bilaterale. Totuşi, actele permit o evaluare de ansamblu în această chestiune. În prim planul atenţiei oficiale stăteau problemele vînzării sau schimbului de proprietăţi ale Fondului religionar bucovinean din Principatul Moldovei, a acelor proprietăţi care, odinioară, fuseseră secularizate de la mănăstirile care, în 1775, trecuseră în stăpînirea habsburgilor. În soluţionarea rapidă, cum şi-a dorit-o regimul din Viena după terminarea războiului din 1792—1793[27], au intervenit probleme neprevăzute, astfel, încît, rezolvarea situaţiei proprietăţilor în cauză s-a tărăgănat pînă în 1804[28], cu toate că deja, încă din 1794, Cancelaria de Stat o considera o afacere aproape încheiată. Această tergiversare a fost cauzată, în general, de trei factori : 1) datorită lipsei urbariilor sau a altor evidenţe a proprietăţii funciare nu există imaginea clară a hotarelor proprietăţilor astfel, încît, a fost nevoie de comisii speciale (delegaţii boierilor, reprezentanţii administraţiei proprietăţilor de stat chezaro-crăeşti) ; 2) viziunea diferenţiată asupra valorii proprietăţilor ; 3) încercarea părţilor de a tranşa fiecare în favoarea ei.

Deoarece schimbul de proprietăţi nu s-a încheiat pînă în 1798, cu toate că s-au înregistrat cîteva succese, Curtea din Viena — guvernul Galiţiei de est din Lemberg conducea tratativele — a hotărît să vîndă proprietăţile Fondurile proprietăţile religionar bucovinean din Moldova. La 25 aprilie 1798, s-a ajuns la încheterea unui contract cu Teodor Mustaţă, un om de afaceri cunoscut în comerţul habsburgo-oriental, care ar fi trebuit să plătească suma de 331 000fl. în rate[29]. Executarea acesteia s-a lăsat aşteptată pînă în 1804, deoarece Curtea din Viena, voievodul moldovean Suţu şi Poarta n-au putut ajunge la o înţelegere. Regimul imperial a lăsat contractul să treneze pentru o perioadă, fiindcă cumpărătorul n-a menţionat la încheierea contractului că el e doar unul din mai mulţi participanţi la această tranzacţie (ceilalţi erau doar patru boieri, lor părîndu-li-se preţul prea mic), iar Mustaţă n-a putut să prezinte firmanul turcesc[30]. Voievodul Alexandru Moruzi (1799—1801) a fost împotrivă, deoarece contractul s-a încheiat fără ştirea sa şi a Porţii şi pentru că el însuşi ar fi vrut să cumpere proprietăţile

---

[25] De exemplu, instrucţiunea către agentul cezaro-crăiesc, baronul Metzburg, din 1786 (Mo-Wa I, K-5).

[26] Instrucţiune către agentul cezaro-crăiesc Johann Timoni, din 1793 (Mo-Wa I. K-8).

[27] Ordin către Timoni, la 16. VIII, 20. IX şi 26. X. 1793, (Mo-Wa, I, K-8) şi 14. I. 1794, (Mo-Wa, I, K-10).

[28] Rezolvarea cauzei este confirmată de următoarele documente : nr. XX, XXI, XXXV, LXXXI, CII, CXV, CXX, CXXXI, CXXXIV, CXLI, CLXVI, CXC, CCXLVI, CCLIX, CCL, CCLIII, CCLXXIV, CCLXXX, CCXCIX, CCCL, la Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, ca şi în raportul Agenţiei din Iaşi, din 4. V ; 18. V , 18. IX. şi 19.XII. 1804 (Mo-Wa, I, K-22).

[29] Raportul Agenţiei din 20. I. 1803, la Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CCXLVI.

[30] *Ibidem* şi nr. CCLXXIV ; Ordin către Timoni, din 14. VI. 1803, (Mo-Wa, I, K-21).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fondului religionar din Moldova[31]. Regimul turcesc n-a avut, pînă în 1803, nici o cunoştinţă despre această chestiune[32]. Abia după ce au avut loc tratative cu internunţiul Stürmer (diplomat chezaro-crăesc şi ministrul plenipotenţiar la Constantinopol), Curtea din Viena a aprins şi ea semnalul verde[33], astfel, încît, spre sfîrşitul lui 1804, a avut loc vînzarea şi proprietăţile au fost predate lui Mustaţă. Cu această reglementare, situaţia proprietăţilor statale a fost încheiată şi de aceea ea n-a mai apărut în documente.

Pe lîngă aceste proprietăţi, Moldova a avut legături cu ţinuturile habsburgice din vecinătate datorită arendării de pămînturi, care, se pare, s-a practicat pe ambele părţi ale graniţei. Din păcate, din materialul folosit nu reiese cît de mari au fost suprafeţele arendate, care a fost profitul economic concret pe care îl aduceau şi cît de mare a fost suma arendei. E clar însă că, în general, impozitele din Moldova au fost mai mici decît cele de pe pămîntul imperial şi că arendaşii habsburgici nu erau supuşi, pe pămîntul Moldovei, la aceleaşi obligaţii ca arendaşii de origine moldoveană. Deoarece clarificarea tuturor chestiunilor privitoare la arendă intra în competenţa Agenţiilor, se poate presupune că arendarea pămîntului, în perioada respectivă, a fost foarte răspîndită. Miezul arendaşilor austrieci era format din armeni, care, aşa cum s-a menţionat, beneficiau de privilegii speciale. Pe lîngă aceştia mai erau şi alţi arendaşi (în special bucovineni, galiţieni) care însă nu se bucurau de aceeaşi platformă juridică. Arendarea terenurilor agricole servea, în general, pentru creşterea vitelor. În sensul acesta vorbesc nu numai situaţiile comerciale care vor fi tratate mai jos, ci şi semnalările din actele Agenţiilor consulare referitoare la unele cazuri conflictuale. În cele din urmă, delimitarea neclară a hotarelor proprietăţilor a fost cauza cosirii din eroare a ierbii pe terenul arendat de supuşii habsburgici, păşunatul ilegal al vitelor şi rechiziţiilor de paie şi fîn[34].

Relatările de călătorie şi lucrările publicistice din acel timp privitoare la această ţară şi la comerţul său ca şi literatura bazată pe acestea[35], constată că importul din statele habsburgice consta, în general, din produse manufacturiere; aceasta corespundea intereselor economice ale regimului vienez de a trimite astfel de produse pe pieţele statelor din Europa de est, dar era în conformitate şi cu cerinţele consumatorilor moldoveni, mai ales ale boierilor, a căror cereri privind bunurile fabricate şi serviciile meseriaşilor au crescut în urma contactului repetat cu străinătatea „apuseană" (războaiele armatelor vestice, călătoriile, consulatele puterilor străine). Totuşi, volumul comercial a avut atunci numai o pondere redusă, deoarece stratul consumatorilor n-a fost prea mare. O dovadă în acest sens este şi faptul că exportul din Moldova faţă de import a fost mai mare[36], iar relatările contemporane arată că modul de viaţă al protipendadei a prezentat, ca şi înainte, o pregnanţă orientală[37]. Actele consulare informează destul de puţin despre importul în Moldova fiindcă, probabil, acesta era minor; „Gestionsprotokol" din 1801 al Agenţiei din Iaşi, menţionat adesea,

---

[31] Raportul Agenţiei din 24. X. 1800, 12. I. 1801 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CXX şi CXXXIV).

[32] Raportul Agenţiei, din 5. VIII. 1803, la Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CCLXXX.

[33] Ordin către Timoni, din 27. IV. 1804, (Mo-Wa, I, K-22).

[34] În „Gestionsprotokoll" (vezi nota 7), nr. 189, 228, 277, 260, 461, 501.

[35] Rezumat de G. Zane, *Die österreichischen und die deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern 1774—1874*, în „Weltwirtschaftliches Archiv", 27 (1927), p. 33—47, 262—281; idem, *Structures économiques des Principautés Roumaines (1775—1831)*, în „Annales historiques de la Révolution française" XLVIII (1976), p. 338 şi urm; *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 664.

[36] Harald Heppner, *op. cit.*, p. 102; H. Hassinger, *Der Aussenhandel der Habsburgermonarchie in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, în *Die wirtschaftliche Situation in Deutschland und Österreich um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart, 1964, p. 96.

[37] G. Zane, *Die österreichischen...*, în *loc. cit.*, p. 44; Joseph von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben 1774—1852* (Archiv Hainfeld bei Feldbach/Steiermark, Buch III, Heft 11, f. 13—14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezintă totuşi o secţiune a spectrului articolelor importate. Acestea pot fi împărţile în articole pentru necesităţile practice şi în articole pentru acomodarea la standardul de viaţă apusean. În prima grupă pot fi incluse articolele de fier şi oţel (mai ales din Steiermark), articolele de sticlă, farmaceutice şi mobilier. Acestea însă n-au fost numai importate, deoarece există repetate menţiuni asupra activităţii meseriaşilor de origine austriacă (tîmplari, constructori, armurieri) care confirmă că şi la faţa locului, adică în Moldova, au fost executate asemenea lucrări de supuşi chezaro-crăeşti. A doua grupă cuprindea mărfuri textile de calitate mai bună (mătase), bijuterii (obiecte de aur) şi mirodenii (cafea, piper). Ultimele [39] indică faptul că negustorii austrieci participau şi la afaceri de import din ţările sudice.

Relaţii mai amănunţite furnizează izvoarele despre export. Corespunzînd relaţiilor seculare, vitele şi produsele secundare (blănuri, piei, lînă, grăsimi ş.a.) ale creşterii animalelor se situau pe primul loc. După importanţa pe care o aveau în relaţiile comerciale, animalele pot fi împărţite în două categorii. Din prima categorie făceau parte oile şi caii, iar din a doua bovinele. Exportul de porci, în raport cu Valachia, nu prezenta vreo importanţă. Din faptul că despre vînzarea de oi în statele habsburgice sînt puţine menţiuni nu trebuie să tragem concluzia că nu s-au exportat: aceasta, probabil, depindea şi de faptul că crescătorii transilvăneni de vite puteau lăsa, după un vechi obicei (în timpul lunilor de iarnă), oile în Principatul moldav, pentru care plăteau o taxă de păşunat, numită goştină, iar la ieşire alte taxe adăugînd însă puţine oi moldoveneşti prin cumpărare (dacă ar fi apărut probleme, precis ar fi fost menţionate de Agenţie). Acelaşi lucru este valabil şi pentru cai. Multe herghelii din Moldova se aflau în mîinile armenilor, astfel, încît, nevoile austriece de cai (pentru remonturile armatei) puteau fi acoperite, în mare măsură, de proprii supuşi pe terenurile arendate din Moldova. Există, totuşi, unele indicii, — deşi în documente nu prea sînt pomenite exporturile — despre evoluţia preţurilor. Un cal costa, în 1782, între 20 şi 30 de piaştri [40], în 1814, preţul a crescut de mai multe ori [41]. Dacă n-ar fi trebuit să se acopere cerinţa, aşa cum s-a menţionat mai sus atunci şi şi exportul de cai s-ar fi ivit probleme asemănătoare ca la bovine.

Acum, la a doua grupă, la bovine. Cifrele cunoscute în literatură, se referă, în general, la vitele aduse în spaţiul german fără să se diferenţieze partea ce revenea austriecilor [42]. O piedică în plus la calcularea cifrelor de export este deja faptul menţionat mai sus: animalele crescute de supuşii chezaro-crăeşti pe pămînturile din Moldova trebuiau să plătească doar cornăritul, fără alte taxe deoarece ele nu fuseseră cumpărate şi, astfel, teoretic, nu erau nici vămuite. Menţiuni de cifre se găsesc în izvoare numai pentru vitele care au fost cumpărate

[38] „Gestionsprotokoll" (vezi nota 7), nr. 19, 236, 330 476, 631, 639, 752. Pentru comparaţie cu Ţara Românească, vezi lista meseriaşilor austrieci din această tară, din anul 1804 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CCCXXXIV) şi Kaindl, *op. cit.*, p. 412 şi urm.

[39] „Gestionsprotokoll", nr. 207, 541.

[40] Wenzel von Brognard relatează, în *Kurzen Nachrichten von dem gegenwärtigen Zustand der Moldau*, 1782, publicate de Gheron Netta, în *Expansiunea economică a Austriei şi exploatările ei orientale*, Bucureşti, 1930, că un armăsar costa 20—30 piaştri, o iapă cu mînz 13—20 piaştri. Primul agent imperial, Ignaz von Raicewich scrie, într-un raport din 24. III. 1784 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/1, nr. CLII), că un cal costă 50 de florini. Dacă se face media lui Brognard de 25 piaştri şi se compară cu cei 50 de florini se obţine acelaşi rezultat. Vezi Ioan Murariu, *Preţurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*, în „Carpica", VII, 1975, p. 134—140

[41] Aceeaşi apreciere o găsim şi la G. Zane, *Stuctures...*, în *loc. cit.*, p. 340, Vezi şi o listă privind scumpirea cheltuielilor necesare funcţionării Agenţiei imperiale din Bucureşti, din anul 1801. (Mo-Wa, I, K-17, prin raportul din 5. IX. 1801).

[42] G. Zane, *Die österreichischen...*, în *loc. cit.*, p. 39—40; pentru evoluţia preţurilor, vezi mai jos, în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Moldova şi, deci, vămuite, dar exportul total trebuie socotit a fi fost mult mai mare. Chiar dacă în totalitate, după 1791/1792, preţurile cunosc o creştere considerabilă în Moldova[43], mărirea preţurilor pentru vaci şi boi se datorează nemijlocit necesităţii crescînde a Monarhiei habsburgice, o necesitate care este, desigur, în legătură cu războaiele franceze. Pe cînd exportul în Austria, înaintea războaielor cu turcii, s-a situat la nivelul cifrelor din 1784 (5 000 de boi, 6 000 de vaci[44]), după 1795, mai ales, a crescut rapid (numai vacile 20—30 000[45]). Conform unei informaţii a Agenţiei, din februarie 1806[46], s-a încheiat un contract între consorţiul evreilor galiţieni şi Camera Aulică, privitor la livrarea vitelor de tăiat ; după achitarea unei rate, a mai rămas de plătit o datorie de 1,5 milione piaştri. Datorită cerinţei crescînde, preţul pentru o vacă s-a mărit de la 8 piaştri (1791)[47] la 30 şi chiar la 50 piaştri (1805), deci de 4—6 ori[48]. Boii costau, în general, dublu faţă de vaci. Astfel, datoria de 1,5 milioane piaştri corespunde unei valori fie de 50 de mii de vaci (la o valoare medie de 40 de piaştri) sau —la o presupunere fictivă că ar fi fost vorba de jumătate de vaci şi jumătate de boi — de cîte 12 500 de bucăţi din fiecare. Trebuie însă adăugat că aici era vorba doar de o datorie parţială şi că această afacere de contract precis nu putea fi identică cu exportul anual în statele habsburgice.

Sporirea rapidă a exportului de vite, în jurul anului 1800, nu a avut drept consecinţă directă numai creşterea preţurilor ci şi o criză a pieţii şi pericolul unei blocări a exportului, aceasta deoarece proporţia crescîndă a exportului de vite, — care era în folosul domnului, boierilor, şi a negustorilor de vite — micşora posibilităţile de livrare spre Constantinopol. Afacerea înfloritcare a comerţului cu vite a devenit, astfel, o problemă politică, fiindcă Poarta cerea domnilor asigurarea necesităţilor turceşti şi respectarea interdicţiei oficiale de a exporta vite. Cît de mult a suferit comerţul cu vite şi, în strînsă legătură cu aceasta, bugetul ţării Moldovei o demonstrează următoarele cifre. În 1800, cel puţin teoretic, din 10 vite pentru vînzare, 2 (adică 20%), trebuiau date negustorilor turci[49]. Deoarece presiunea în următorii ani a crescut, domnitorul Alexandru Moruzi s-a văzut nevoit, în 1805, să reţină 50% din totalul vitelor destinate vînzării[50]. Prin această măsură a scăzut drastic exportul. Ocupaţia rusească din toamna anului 1806 a dereglat şi mai mult exportul, datorită necesităţilor pentru aprovizionarea armatei

Chiar dacă actele consulare nu reflectă decît comerţul real interstatal, totuşi. datorită atribuţiilor Agenţiilor, se cunosc cazuri din care se poate deduce viaţa de afaceri. Agenţiile chezaro-crăeşti din Bucureşti şi Iaşi au fost, datorită competenţei lor multiple, şi tribunale consulare de primă instanţă (a doua instanţă fiind Internunţiatura din Constantinopol). Dacă se ajungea la conflicte sau revendicări de datorii între negustorii austrieci şi osmani sau între doi negustori austrieci pe pămîntul moldo-valah, atunci părţile se adresau Consulatului : ho-

[43] Cum s-a spus, deja, în 1782—1784, 1 florin valora cca. 1/2 piastru. După indicaţia unui izvor, din anul 1806, (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CDIII) 1 piastru era egal cu 1 gulden vienez. În 1813, valoarea piastrului a scăzut, astfel încît cca. 1,6 piaştri erau egali cu 1 gulden (Hurmuzaki, *Documente*, II, serie nouă, nr. 122). În acest sens, Mircea N. Popa arată că 1 gulden vienez era (în 1775) egal cu 23 parale (1 piastru avea valoarea a 40 parale), în 1793, 51,5—54,5 parale ; în 1796, 60,5—62,5 parale, iar în 1804, 49 parale ; în *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774—1831)*, Bucureşti, 1978, p. 48.

[44] Raportul Agenţiei din 24. III. 1874 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/1, nr. CLII)

[45] Raportul Agenţiei din 11 II 1805 (Hunnuzaki, *Documente*, XIX/2 nr. CCCLXVI).

[46] Raportul Agenţiei din 13 II 1806 (*Ibidem*, nr. CCCLXXIX).

[47] Vezi nota 45.

[48] *Ibidem*.

[49] Raportul Agenţiei din 27 VIII 1800 (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/2, nr. CVII).

[50] Vezi nota 45 şi raportul Agenţiei din 30 VIII 1805 (*ibidem*, nr. CCCLXX).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tărîrile judecătorești de natură comercială și executarea lor erau, deci, la ordinea zilei. „Gestionsprotokol" din 1801 arată, de exemplu, că în acel an au existat aproximativ 150 de cazuri de acest gen, deci, în medie, mai mult de 10 pe lună. În 2/3 din aceste cazuri se poate cunoaște suma despre care este vorba din „Gestionsprotokol" [51].

Din aceste cifre — cu toate că ele reprezintă numai o parte a datoriilor, — iar acestea numai o parte din totalul vînzării — și din faptul că majoritatea cererilor de restituire a datoriilor se referă la evrei, iar cea mai mare parte a acestor datorii nu depășește 500 de piaștri, se poate constata că evreii au jucat un rol precumpănitor în Moldova în comerțul cu amănuntul, dar și faptul că suma totală a datoriilor ascunde volumul ridicat al vînzărilor, în ansamblu.

[51] Adunarea diferitelor sume de datorii totalizează 32 585 piaștri, 1653 lei, 3041 florini și 4179 galbeni. Ultima cifră poate să însemne și ducați. Indicații de arhivă confirmă această presupunere. O sumă exactă, care să țină cont de schimbarea cursului, se poate estima mai greu. Cf. Mircea N. Popa, *La circulation...*, p. 47 ; în 1804, 100 guruși (piaștri) valorau 80 de florini, ceea ce însemna 1,5 florini (sic !) pentru 1 piastru. Dacă se calculează cifrele din 1801, cei 32 585 piaștri valorau 26 068 florini. Deoarece, în acel timp leul echivala cu piastrul, atunci 1 653 lei ar fi însemnat 1322,4 florini. Cf. G. Zane, *Structures...*, *loc. cit.*, p. 343 ; în 1794, 1 ducat valora 7 piaștri ; în 1810, 10 piaștri. Interpolînd cele două date, atunci ducatul valora, în 1802, în medie, 8,5 piaștri. În concluzie, suma de 4 179 ducați ar fi însemnat 28 417,2 florini. Suma totală a datoriilor s-ar ridica la circa 58 828,6 florini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REFERIRI ASUPRA OPEREI ISTORICE A LUI ILIE MINEA *

DE

D. CIUREA

Timp de peste două decenii, I. Minea a desfăşurat la Iaşi o activitate prodigioasă de profesor şi cercetător. Ca profesor a fost preocupat de crearea unei şcoli critice de istorie românească la Iaşi. Ca cercetător tenace şi competent a elaborat numeroase studii originale şi a publicat între anii 1925—1943 un periodic (al doilea în Iaşi după „Arhiva", demodat şi cu o linie învechită) şi un supliment în 1941—1942 (Buletinul Institutului Xenopol), care trebuiau să constituie afirmarea activităţii de creaţie ştiinţifică a elevilor săi în primul rînd.

I. Minea a avut o autentică formaţie de istorie universală, realizată în şcolile din Budapesta şi Viena (aici a lucrat la şcoala de diplomatică a lui Teodor Sickel şi cu Heinrich Ritter von Srbik, pe care l-a primit mai tîrziu la Iaşi. De asemenea a audiat pe istoricul de artă Strzygowski). În confesiunile sale intime, I. Minea a dezvăluit unora dintre elevii săi condiţiile de boem ale fazei existenţei sale vieneze.

Maestru în critica diplomatică, I. Minea a căutat să imprime şi elevilor săi preocuparea sa de a obţine noi rezultate în munca de cercetare, prin îmbinarea meticulozităţii şi intuiţiei istorice.

I. Minea a ţinut şi cursuri şi seminarii de istorie universală la Iaşi, ca suplinitor al acestei catedre.

În dizertaţia sa de doctorat *Magyar-Bolgár-Oláh Erintkezés Nagy Lajos Alatt* (Budapesta, 1907, 24 pagini) I. Minea citează frecvent pe Iorga, Onciul şi documentele colecţiei Hurmuzaki.

Venit în ţară în 1909, publica, în replică, studiul *Relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria lui Ludovic de Anjou* („Convorbiri literare", 1910), care era o transpunere de pe poziţii româneşti a lucrării anterioare.

Pe linia aceloraşi preocupări, de a scoate în relief aportul românesc la politica sud-estul european, publica în 1916 (în „Convorbiri Literare") studiul (de 30 pagini) *Urmaşii lui Vladislav I şi politica orientală a Ungariei*, în care folosea literatura curentă şi se referea amplu la lupta pentru independenţă a Ţării Româneşti. Insista asupra prezenţei elementului românesc în Moldova în secolul XIII, referindu-se la exodul maramureşenilor în partea de nord a Moldovei, şi căuta să facă o legătură între termenii Brodnic şi Atelkuz („ţinutul dintre rîuri, ceea ce s-ar apropia de numirea Brodnici", pe care I. Minea îi considera români plecaţi din Ardeal).

Activ în lupta pentru unificare, I. Minea publica, la un moment considerat oportun, lucrarea *Din trecutul stăpînirii româneşti asupra Ardealului (Amlaşul şi Făgăraşul)*, Bucureşti, 1914, 77 pagini, (extras din „Convorbiri Literare").

Dar lucrarea, cu larg cadru de istorie universală, în care a întrunit rezultatele parţiale obţinute anterior, a fost *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg* (Bucureşti, 1919, 270 pagini), publicată, cum o sublinia, cu sprijinul efectiv al lui Dimitrie Onciul. I. Minea considera aici pe Mircea mai important şi mai eficient ca om politic şi ca strateg decît Sigismund de Luxemburg, a cărui politică de anvergură s-a încheiat cu un dezastru militar şi cu instaurarea dominaţiei turceşti la Dunărea inferioară. Pe plan intern, re-

* La împlinirea a 45 de ani de la moartea ctitorului Institutului nostru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zultatul acestei politici falimentare au fost anarhia în Ungaria și răscoalele antifeudale din Transilvania.

În 1926, I. Minea publica la Iași studiul *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz* (ca fragment din cursul de izvoarele istoriei românilor) de 66 pagini, cu sprijinul Casei Școalelor, în care, deși nu face legătura atît de necesară cu opera lui Bonfini, este combativ tot pentru demnitatea și drepturile istorice ale poporului român (insistă asupra unor episoade ca rezistența lui Basarab, lupta de la Baia etc.). Se știe că Dlugosz a apoteozat, ca nimeni altul, figura lui Ștefan cel Mare. Dar opera acestuia conține și știri confuze, pe care I. Minea caută tocmai să le clarifice și să le valorifice pentru istoriografia noastră.

Anterior, în studiul *Începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu* („Cercetări istorice", 1925), utilizînd și surse polone, ca analele lui Orzechowski, insista asupra rolului nefast al amestecului magnaților poloni în politica internă a statului feudal român Moldova, concretizat și în umilitorul tratat de vasalitate de la Bakuta, din 1552.

În studiul *Vlad Dracul și vremea sa* („Cercetări istorice", 1928) utiliza, în mod larg, sursele bizantine contemporane (Dukas, Chalkondyles) pentru a sublinia importanța politicii antiturcești a acestui domn român.

În contribuția mai nouă, intitulată sugestiv *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova* („Cercetări istorice", 1936), pe bază de surse interne, dar și străine, mai ales maghiare, demonstrează injustețea politicii externe a regelui megaloman, român de origine, apoteozat de istoricul maghiar de talent Fraknói Vilmos, ca om politic al Renașterii (recent s-a vorbit de o renaștere panonică și de un umanism maghiar).

În ultimii ani ai existenței sale, pe linia acelorași preocupări constante de a combate exagerările istoriografiei șovine maghiare, i-a reținut atenția volumul lui Homan Balint, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria* (1938), publicat sub auspiciile Academiei italiene, tot cu scop propagandistic, deși cu alură științifică, continuat de *Geschichte der Rumänen* de L. Galdi și L. Makkai (1942), o rec nstrucție diformă.

Unul din cursurile cele mai reușite ale lui I. Minea a fost *Mihai Viteazul în cadrul epocii* (1936), care urma să apară și sub formă de volum. I. Minea a pus atunci la contribuție tot talentul său de inegalat narator istoric și a utilizat exhaustiv sursele habsburgice. De la pagini de epopee însă I. Minea a devenit elegiac, după publicarea unui studiu masiv în același domeniu de un istoric din București, recenziei căruia i-a afectat un număr mare de ore din cursul său. Totuși, acest curs ar merita și astăzi să fie publicat, pentru ținuta și conținutul său (este o adevărată operă de creație istorică, în care se manifestă puternic originalitatea și maturitatea istoricului).

Desigur, în contribuțiile lui I. Minea, cu context de istorie universală, s-a manifestat, în mod inerent, și îngustime de vederi, datorită formației de școală critică austriaco-germană, un derivat al școlii lui Ranke, a istoricului nostru și contactul strîns cu protectorul său constant Dimitrie Onciul, cu aceeași formație, adept al teoriei simpliste a generațiilor istorice a lui Ottokar Lorenz (1883).

Pentru I. Minea n-a existat un feudalism „autentic" în istoria poporului român, aici, de altfel, de acord și cu adversarul său I. C. Filitti. Economicul și socialul au fost numai sumar luate în considerație în cursurile și studiile sale, ca factori constanți, care au influențat și determinat evoluția istorică. Dar nu numai I. Minea a neglijat existența reală a noțiunii de formație social-economică, baza și generatoarea procesului istoric, ci și școala „raționalistă" a lui N. Iorga și „noua școală" adversară acesteia. I. Minea a fost dominat de concepția școlii germane a lui M. Reymond (1893) că politicul este „firul roșu" (Leitfaden) al Istoriei, cum, de altfel, susținea și istoricul englez Edward Freeman („Politica este istoria prezentului, istoria politica trecutului"). I. Minea, ca și recent Emm. LeRoy Ladurie, era convins că „istoricul este omul timpului și al arhivelor, căruia nu-i este permis să-i fie străin nimic din ce este documentar și cronologic". În activitatea lui I. Minea trebuie însă subliniat aportul pozitiv, care consistă în tratarea unor probleme majore de istoria Românilor într-un amplu cadru de istorie generală pe care o cunoștea profund. Două treimi din biblioteca sa personală erau lucrări masive de istorie universală și mari colecții de documente străine. În ce privește poziția față de predecesorii săi la catedră și în munca de cercetare, comparativ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu I. Ursu, I. Minea a fost mai fecund și mai complex, comparativ cu Xenopol a fost un istoric autentic, de autentică formație, neglijînd aproape domeniul speculativ al filosofiei istoriei. I. Minea nu s-a ridicat la nivelul unei sinteze generale (deși a ținut și cursuri rezumative studenților săi), pentru că nu-și terminase „laboratorul", pe care N. Iorga și l-a edificat așa de vertiginos și temerar, și din teama de a nu fi strivit de masa enormă a amănuntelor, pentru care avea o predilecție deosebită, dar și de a da o reconstituire simplistă. A aduce continuu „ceva nou" era deviza lui și a nu trăi fiziologic numai. I. Minea mai mult a trudit decît a trăit, și rezultatele efortului său uman sînt vizibile în cărți și în oameni. I. Minea n-a fost un „ambasador" în străinătate, ca alți contemporani ai săi, al culturii și drepturilor politice românești, dar le-a afirmat, pe plan intern, cu aceeași tenacitate și același efect de la modesta sa tribună didactică și publicistică ieșeană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL ILIE MINEA ŞI CURSUL DE „ISTORIA ROMÂNILOR“ DE LA FACULTATEA DE LITERE DIN IAŞI ÎN ANUL 1920—1921

DE

STELIAN MÎNDRUŢ

Multe din menţiunile biografice mai vechi sau mai noi[1] cu privire la debutul, durata şi conţinutul activităţii profesionale desfăşurate de Ilie Minea la Universitatea ieşeană în perioada suplinirii, fac referiri asupra intervalului respectiv (1919—1922), fără să dezvolte subiectul în adîncime şi să analizeze întreaga paletă de chestiuni legate de începuturile sale universitare. În intervenţia de faţă ne propunem să reluăm discuţia asupra celui dintîi, sau, poate, a unuia din primele cursuri elaborate şi ţinute de I. Minea în anul 1920—1921, posibilitatea finalizării prezente fiind favorizată de cercetarea exemplarului manuscris, păstrat în bogatul fond de carte al lăsămîntului „Alexandru Lapedatu“, aflat în colecţiile patrimoniale ale Bibliotecii universitare clujene.[2].

Numit profesor de istorie şi germană la gimnaziul „Ion Maiorescu“ din Giurgiu în 1916, I. Minea profesează efectiv numai între 1918—1919, fiindcă între august 1916 şi toamna lui 1918 se aflase înrolat pe front. Epoca în cauză, situată între decembrie 1918 şi octombrie 1919, a fost extrem de rodnică pe tărîm profesional şi ştiinţific, dascălul fiind apreciat ca atare de N. Cartojan, directorul gimnaziului, care remarca faptul că „în ore complimentare a făcut cu elevii lecturi menite să evoce pitorescul vremurilor dispărute“[3].

După cum bine se ştie din literatura de specialitate, cursurile Universităţii din Iaşi au fost inaugurate la data de 1 martie 1919. Pentru anul şcolar în curs de desfăşurare, Facultatea de litere şi filosofie prezenta următoarea structură organizatorică, vizavi de studiul materiei istorie: istoria grecilor şi romanilor (predată de O. Tafrali), arheologia (O. Tafrali), istorie medie, modernă şi contemporană universală (I. Ursu) şi istoria artelor (Alex. Naum), catedrele de istoria românilor şi cea de istorie veche şi epigrafie fiind vacante[4]. În acest context favorabil, în-

---

[1] Vezi E. Diaconescu, A. Boldur, N. Grigoraş, în *SCŞI*, XVIII, 1943, p. 9, 10; 466; 469—480; T. G. Bulat, în *Revista de istorie bisericească*, I, 1943, nr. 1, p. 156; J. Benditer şi colaboratorii, în *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi. 1860—1960*, vol. I, p. 246. 271, vol. II, p. 202; V. Grozav, în *RA*, XXXIII, 1971, nr. 4, p. 562, 567; L. Boia, în *Evoluţia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1976, p. 295; H. Golimaş, în *Memoriile Secţiei de ştiinţe istorice*. s. IV, t. VI 1981, p. 123, 124; N. Grigoraş, în „Cercetări istorice“, XII—XIII, 1981—1982, p. 684, 685; A. Andronic, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 495, 498; V. Cristian, în *SAI*, 45—46, 1982, p. 92—94, 97; Idem, *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Iaşi, 1985, p. 86—94.

[2] Sub cota „BAL 405“, cu următoarea dedicaţie autografă: „Domnului prof. univ. Al. Lapedatu, decanul Facultăţii de litere din Cluj. 21 Sept. 1921, omagiu din partea Autorului“, pe foaia de titlu se află marcate cu creionul însemnele de posesiune ale proprietarului bibliotecii (A.L.); un alt exemplar se află la Biblioteca Academiei R.S.R., sub cota II 462574.

[3] *Anuarul liceului „Ioan Maiorescu“ din Giurgiu pe anul şcolar 1918—1919*, Bucureşti, 1920, p. 13; în *Idem. 1919. 1920*, Bucureşti, 1921, vezi eseul de sociologie a istoriei culturii, intitulat „Viaţa culturală a Moldovei în epoca Unirii“, p. 13—16.

[4] *Universitatea din Iaşi. Programele cursurilor pentru anul şcolar 1918—1919*, Iaşi, 1918, p. 57, 62, 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demnat şi sprijinit de D. Onciul şi V. Pârvan, I. Minea solicită, în toamna anului 1919, suplinirea unei catedre de istorie a românilor sau de istorie universală, mai ales datorită existenţei unui motiv obiectiv survenit acum: retragerea lui A. D. Xenopol, bolnav şi trecerea lui I. Ursu la Universitatea din Cluj. Ecoul propice stîrnit în lumea ştiinţifică autohtonă de cercetările temeinice asupra trecutului medieval românesc, începînd cu teza de doctorat realizată la Budapesta în 1907 şi pînă la cea mai recentă apariţie editorială *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund* (1919) au îndrituit împlinirea aspiraţiei nutrite şi au constituit, totodată, un suport moral temeinic pentru susţinătorii săi. Astfel că, în octombrie 1919, Ilie Minea este propus de Consiliul profesoral pentru suplinirea catedrei de istoria Românilor şi, la distanţă minimă în timp, desemnat să gireze şi catedra de istorie universală. Anuarul menţionat al gimnaziului din Giurgiu însera în continuare, pentru fiecare an în parte, detaşările temporare pe seama cadrului didactic care va fi încadrat definitiv la Universitatea din Iaşi cu ordinul nr. 94472/1922 [5]. La recomandarea comisiei formate din D. Onciul, V. Pârvan şi N. Iorga, Consiliul profesoral al Facultăţii de litere şi filosofie, reunit în şedinţa comună cu Senatul Universităţii din Iaşi, propune, în iunie 1922, titularizarea lui I. Minea pe postul de la catedra deţinută la istoria românilor, în urma raportului elogios prezent de D. Onciul [6]. I. Minea va ocupa funcţia respectivă de la data de 2 noiembrie 1922 şi pînă la decesul neaşteptat, survenit în 19 februarie 1943.

Desigur că în tot acest răstimp, cuprins între anii 1919—1922, în care planurile de învăţămînt universitar pentru materia de istorie autohtonă şi universală au fost elaborate parţial şi prin supliniri ori detaşări, din cauza unor motive obiective cunoscute şi asupra cărora nu insistăm, cei trei ani de activitate la catedră înregistraţi de I. Minea se materializează în cursuri suplimentare, care au la bază o încărcătură informativă eclectică, îmbinînd în analiză şi interpretare ineditul din propriile lucrări cu editul aflat în operele înaintaşilor, cu menţiune pentru influenţa suferită din partea dascălului său D. Onciul, autorul unui prim curs universitar, predat la Universitatea bucureşteană în 1918.

Cert este faptul că, dacă mai tîrziu şi în mod firesc, I. Minea va realiza cursuri tipărite ori litografiate, dintre care cele de istorie medie universală sînt considerate şi astăzi exemplare unice, cel cu conţinut redat în întregime în anexă şi discutat sumar mai jos, rămîne o premieră notabilă în acest sens.

Recomandat de o bogată listă de lucrări pînă în anul universitar 1920—1921 [8], cînd presupunem că a terminat de elaborat, într-o primă fază, cursul menţionat în titlu, profesorul, cercetător şi îndrumător, totodată, — chiar forma cursului dezvăluie acest dar important —, manifestă aceeaşi predilecţie constantă pentru istoria medievală românească, înglobînd evoluţia politicului, preocupările faţă de istituţii, finanţe, agricultură, meşteşuguri, comerţ şi faptul de cultură. Iniţiatorul „şcolii istorice" ieşene interbelice se vădeşte şi acum un dascăl animator de seminar, în cadrul căruia fondul cursului ţinut în 1920—1921 va fi f st dezbătut de pleiada de studenţi, dintre care, printre mulţi alţii, se va remarca şi Anton Mesrobeanu [9], cel care a notat şi editat, sub directa supraveghere a profesorului, la „Litografia modernă" din Iaşi, cursul respectiv de *Istoria Românilor*, avînd imprimat pe foaia de titlu imaginea unui buciumaş.

---

[5] *Anuarul..., op. cit., 1920—1921*, Bucureşti, 1922, p. 3; *Ibidem, 1921—1922*, Bucureşti, 1923, p. 14; *Ibidem, 1922—1923*, Bucureşti, 1924, p. 12; mulţumim colegului Emil Păunescu de la Muzeul luptei pentru independenţa poporului român din Giurgiu, pentru datele lipsă furnizate.

[6] V. Grozav, *op. cit.*, p. 567: vezi scrisoarea de recomandare, semnată de D. Onciul în 15 iunie 1922.

[7] Alte exemplare probabile pot exista în biblioteci ieşene ori în altă parte. A se vedea în fondul de carte lăsat moştenire de profesorul Ilie Minea, Institutului de istorie creat în 1943.

[8] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 462—480.

[9] Licenţiat în sesiunea din octombrie 1924, în *Anuarul Universităţii din Iaşi. 1924—1925*, Iaşi, 1925, p. 79; studii publicate între 1925—1931 în „Cerceări istorice", vezi D. N. Rusu, *Cercetări istorice 1925—1947. Bibliografie*, Bucureşti, 1982, p. XIII, 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conform opiniei cercetătorului clujean. A. A. Rusu, cursul universitar amintit corespunde unei etape istoriografice bine circumscrise. Elaborarea sa după finele primului război mondial răspunde necesității firești de a se integra, în primul rînd, istoria Transilvaniei în ansamblul istoriei unitare autohtone, fenomen evident și în cazul cercetătorilor specialiști din alte centre universitare ale României făurite la Alba Iulia. Autorul cursului vădește un adevărat efort al sintezei, recurgînd la aproape tot ceea ce se scrisese pînă atunci în literatura de specialitate. Concluziile exprimate rămîn însă tributare informației și momentului, mai ales în ceea ce privește Transilvania. Apare totuși vizibil plusul de atenție față de epoca lui Vlad Dracul, căruia îi va consacra, ulterior, o monografie specială. Bibliografia utilizată astfel în redactarea părții de debut mărturisește tocmai posibilitățile informative restrînse și neaduse la zi ale autorului în realizarea creionării propuse[10]. Următoarele fragmente conțin note sporadice la subsolul paginii, care fac referiri precise la autorii consultați, — unii atacați polemic, — și la intervalul documentării, cea mai apropiată lucrare aparținînd lui N. Iorga și intitulată *Românii și grecii* (1921).[11].

Inclinăm să credem că anumite afinități elective și selective au concurat ca prin gestul donației săvîrșite, cu toate probabilitățile, după data semnării dedicației autografe de pe pagina de titlu, exemplarul semnalat și descris rezumativ mai sus, să ajungă la Cluj în posesia unui alt profesor universitar, decan între 1921 și 1922, titular al catedrei de istorie veche a românilor în cadrul Facultății de litere și filosofie a Universității Daciei Superioare. Gest de complezență sau însemn de prietenie reciprocă, cei doi fiind despărțiți de numai cîțiva ani și avînd precedente în urmarea cîtorva ani la vestitul liceu românesc din Brașov, actul în sine are astfel urmări benefice atît pentru fondul important de carte al Bibliotecii universitare clujene cît și pentru discuția inițiată acum în legătură cu existența acestui exemplar singular aici și probabil de importanță deosebită pentru cei ce studiază începuturile activității universitare a istoricilor ieșeni, dintre care figura transilvanului Ilie Minea se impune cu prestanță pentru întreg intervalul interbelic.

ANEXĂ

Partea I-a

Prelegerea I-a :	1. p. 3—12.
	2. Țara Severinului, p. 12—42.
Prelegerea a II-a :	3. Țara Hațegului, p. 43—65.
Prelegerea a III-a :	4. Țara Oltului de sus, p. 65—75.
	5. Țara Bârsei, p. 76—82.
Prelegerea a IV-a :	6. Regiunea Sibiului, p. 83—91.
	7. Regiunea Târnavelor, p. 91—98.
Prelegerea a V-a :	8. Partea de nord și vest a Ardealului, p. 98—114.
Prelegerea a VI-a :	9. Răscoala românească din 1437—1439, p. 114—128.
	10. Constatări generale, p. 128—137.
	11. Bibliografie, p. 137—148.

[10] Bibliografie, pagina 137—138 : D. Onciul, *Originile Principatelor ;* Idem, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn* (Conv. Lit., vol. 36 și urm.) ; N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria ;* idem, *Istoria bisericească a românilor*, vol. I ; G. Popovici *Istoria românilor bănățeni ;* Csanki Des, *Geografia istorică a Ungariei în vremea Huniadeșilor*, I—V (ungurește) ; Pesty Fr., *Istoria banatului de Severin* (magh.)) ; idem, *Istoria Comitatului de Caraș* (magh.) ; idem, *Districtele românești de odinioară din comitatul de Severin* (magh.) ; A. Cziple, *Documente privitoare la Episcopia de Maramureș ;* Șt. Meteș, *Istoria bisericii românești din Ardeal, vol. I ;* I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni ;* I. Minea, *Din trecutul stăpînirei românești asupra Ardealului.*

[11] Citați autorii în partea a III-a : I. H. Candrea, 1914 (p. 122), I. Bogdan (p. 153), N. Iorga (p. 160), Gh. Diehl, „Études bizantines", 1905 (p. 163), „Revista Catolică" din 1913, 1914 (p. 239), N. Gabrielescu, 1887 (p. 240), N. Dobrescu, 1910 (p. 246), I. Bogdan, 1915 (p. 249), Al. Lapedatu, 1906 (p. 254), N. Iorga, *Românii și și grecii*, 1921 (p. 311) idem, 1913 (p. 313), *Prinos lui D A. Sturdza*, 1903 (p. 348), „Convorbiri Literare", 1891 (p. 352).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sfârşitul istoriei ardelene (încep. sec. al 16-lea). După note, luate de Mesrobeanu A., stud., revăzute de Dl. Profesor.

Partea a II-a

Prelegerea VII—XX—a : p. 139—157 ; Timpul de pretendenţă al lui Vlad, p. 158—169 ; Vlad Dracul şi Turcii până la 1441, p. 170—177 ; Vlad Dracul şi domnia comună a lui Ilieş şi/ Ştefcu în Moldova, p. 178—187 ; Luptele lui Vlad Dracul cu Turcii şi încercările de cruciată : I, p. 187—209, II, p. 209—231, III, p. 213—233, IV, p. 233—240 ; Sfârşitul lui Vlad Dracul şi lupta pentru succesiunea lui, p. 240—247 ; Hegemonia politică a lui Iancu de Inidioara, p. 247—268 ; II, p. 268—279 ; 279—315 ; Noui lupte pentru tronul Moldovei până la Ştefan cel Mare, p. 315—369 ; Politica esternă a lui Ştefan cel Mare până la 1462, p. 369—389/paginile 386 şi 387 sînt ulterior intercalate.
Sfârşitul părţii a II-a.

Partea a III-a :

1). Civilisaţiunea românească străveche şi influenţele străine, p. 3—22.
2) Organisaţia Românească străveche, p. 22—40.
3) Vechea situaţiune a cnezilor şi transformarea cnezatului în stat românesc, p. 40—44.
4) Cnezatul nou şi rumânia, p. 44—58.
5) Transformarea cnezatului, p. 58—63.
6) Boierimea şi rolul ei politic până la începutul secolului al XVI-lea, p. 64—88.
7) Proprietatea, p. 88—105.
8) Cârmuirea ţării. Sfatul domnesc ; Dregători domneşti ; judeţe ; venituri domneşti, boiereşti şi mănăstireşti ; oştirea, p. 106—110. Dregătoriile, p. 110—125 ; Dregătoriile mărunte, p. 126—227 ; Judeţele, p. 127—129 ; Veniturile domneşti, p. 130—138 ; Judecătoriile p. 138—140 ; Armata, p. 140—145.
9) Domnul şi Curtea sa, p. 145—181.
10) Viaţa economică : I, p. 182—183, II, p. 183—204, III, p. 205—209 IV, p. 209—215, V, p. 215—234.
11) Organizarea bisericească în secolele XIII şi XV şi lupta pentru ortodoxie, p. 234—273.
12) Cultura din Ţara Românească din secolele XIII—XV. Literatura şi artele din Ţara Românească în secolele XIII—XV, p. 274—291.
13) Civilisaţiunea moldovenească în secolele XIV—XV. Elementele originale şi infduenţele străine, p. 292—299. Domnul şi puterea domnească, p. 300—308.
14). Domnii şi Curtea domnească, p. 309—322.
15) Forţele materiale, p. 323—384.

Sfârşit

Civilisaţiunea română în secolele XIII—XV : Prelegerea XXI—XXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUŢII LA *BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ A ROMÂNIEI* (II) *

DE

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA

Continuînd bibliografia revistei *Biserica Ortodoxă Română*, capitolul de faţă stăruie asupra unei părţi a contribuţiilor lui Constantin Erbiceanu. Este un prilej de a marca fie şi în acest fel împlinirea la 15 august 1988 a 150 de ani de la naşterea distinsului cărturar, membru al Academiei Române, fost redactor şi al *Bisericii Ortodoxe Române* şi unul dintre cei mai activi colaboratori ai ei.

88. ERBICEANU, C., *Constantin Daponte, numit Chesarie din călugărie.* An XI (1887), 4 (iul.), p. 332—347.

Viaţa şi activitatea lui Constantin Daponte (1707—1789). Lucrări scrise de Constantin Daponte. Documente : Circulara mitropolitului Iacob al Moldovlahiei (1758, iul.) ; Hrisov al lui Theodor Voievod din Muntele Athos (1759 febr.) ; Hrisov al lui Ioan Scarlat Grigorie Ghica Voievod pentru danii făcute mînăstirii Xiropotamul (1760 febr. 20).

An. XI (1887), 5 (aug.), p. 410—423.

Documente : Gramata mitropolitului Filaret al Ungrovlahiei cu privire la proprietăţile mînăstirii Xiropotamul din Muntele Athos (1759 oct. 20) ; Danii făcute mînăstirii Xiropotamul (1759 dec. 7 ; 1760 mart. 9 ; 1760 mai 30). Versuri ale lui Constantin Daponte.

89. Idem, *Material pentru Istoria Episcopiei Rîmnicului.* An. XI (1887), 6 (sept.), p. 546—561.

Memoriul în limba latină al egumenilor mînăstirilor oltene Hurez, Bistriţa, Arnota şi Govora şi al episcopului Damaschin al Rîmnicului către guvernatorul austriac al Olteniei cu privire la organizarea vieţii bisericeşti şi monahale (1719 nov. 29), Diploma confirmaţională a Episcopului de Rîmnic Ştefan în Oltenia (1726 oct. 15), Diploma de confirmare a episcopului de Rîmnic Clement în Oltenia (1735) oct. 1).

90. Idem, *Materiale pentru istoria bisericească şi politică a românilor.* An. XI (1887), 7 (oct.), p. 620—628.

Hrisovul lui Constantin Brîncoveanu, prin care uşurează de dări pe preoţii din Ţara Românească (1698 mai 29), Hrisovul lui Constantin Brîncoveanu privitor la unele danii făcute Bisericii Domneşti din Bucureşti (1698 apr. 23), Carte privitoare la vama de miere şi ceară ce se percepe de Poarta Otomană Ţării Româneşti (1592 sept. 29), Lista de danii făcute de români mînăstirilor din Orientul Apropiat, Balcani şi Muntele Athos (1695).

An. XIII (1890), 12 (mart.), p. 677—688.

Hrisovul lui Constantin Brîncoveanu cu privire la unele încălcări canonice la alegerea stareţului mînăstirii Rîncăciovul (1691), Hrisovul lui Constantin Mavrocordat cu privire la mînăstirea Glavacioc (1758), Hrisovul lui Alexandru Şuţu cu privire la mînăstirea Cozia şi episcopul Iosif al Argeşului (1819), Hrisovul lui Constantin Mavrocordat cu privire la mînăstirea Dealul (1762), Anaforaua Divanului şi rezoluţia lui Alexandru Şuţu cu privire la unele practici din Biserica Ortodoxă Română (1820), Un document privitor la unele jafuri turceşti în Ţara Românească (f. a.).

An. XVI (1893), 10 (ian.), p. 805—807.

Cartea de blestem a episcopului Filaret al Rîmnicului pentru cotropirea moşiilor episcopiei din Dasul, Iaroslăveşti şi Urzicari (1780 sept. 20), Atestat al şcolii Mitropoliei Ungrovlahiei pentru un candidat la preoţie (1835).

* Prima parte s-a tipărit în *AIIAI*, XXV/1, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

An. XXIII (1899), 1 (apr.), p. 26—50.

Pastorala mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei privitoare la alcoolism (1777 dec.), Anaforaua ierarhilor munteni către domn privitoare la familiile preoţilor decedaţi (1791 mai 6), Înscris privitor la sistemul de comunicare (poştă) al eparhiilor (1793) nov. 10), Adresa lui Gheorghe Dascălul către Neofit, mitropolitul Ungrovlahiei, privitoare la şcoala de cîntăreţi de la Pătroaia (1746 iun. 5), Adresa papii Pius al VII-lea către mitropolitul Dionisie Lupu al Ungrovlahiei, privitoare la suspendarea episcopului catolic din Nicopole, Fortunat (?, ian. 22), Adresa mitropolitului Neofit al Ungrovlahiei către guvernatorul Basarabiei, prin care cere aprobarea pentru şapte tineri seminarişti români de a urma cursurile seminarului din Chişinău şi ale Academiei Teologice din Kiev (f.a.). Intervenţia mitropolitului Neofit pentru modificarea prevederilor Regulamentului Organic privitoare la averile eparhiilor (f. a.). Hrisovul lui Constantin Nicolae Mavrocordat, prin care se renunţă la dreptul de moştenitor al celor fără de urmaşi şi fără dispoziţii testamentare (1762 iun. 6), Document emis de Curtea de la Viena, prin care se recunoaşte lui Constantin Brîncoveanu dreptul de principe creditor în Ţara Românească (f.a.). Pastorala mitropolitului Dositei Filitti al Ungrovlahiei către locuitorii judeţului Argeş, privitoare la înfiinţarea Episcopiei de Argeş (1794 aug. 10), Hrisovul lui Constantin Moruzi privitor la obligaţiile fiscale ale clerului inferior din Ţara Românească (1794 febr. 16).

An. XXIII (1899), 2 (mai), p. 126—156.

Mai multe documente privitoare la învoielile făcute de Mitropolia Ungrovlahiei cu tipografii care lucrau la Tipografia Mitropoliei din Bucureşti (1798—1807). Carte de scutire dată de Alexandru Ioan Ipsilanti unui tipograf de la Tipografia Mitropoliei din Bucureşti (1796 dec. 30). Circulara mitropolitului Neofit al Ungrovlahiei privitoare la mişcările de personal din eparhie (1748). Rînduială privitoare la dajdiile candidaţilor la hirotonie (1746). Diferite documente din sec. XVIII privind aspecte disciplinare ale clerului inferior. Notă a egumenului mînăstirii Tismana privind odoarele duse la Sibiu pe vremea unei bejenii (1789) oct. 29). Hrisovul lui Constantin Moruzi privitor la Casa milelor (1793 oct. 9). Anaforaua mitropolitului Dositei Filittis privitoare la zidirea unei biserici romano-catolice în Craiova (1794 apr. 3). O reclamaţie privitoare la drepturile mînăstirii Strîmba (1795). Hrisovul lui Alexandru Moruzi privitoare la Cutia milelor (1796 mart. 25). Anaforaua mitropolitului Dositei Filittis către Alexandru Constantin Moruzi cu privire la şcoli (1796 apr. 3). Plîngerea dascălului Dimitrie din Craiova privind neachitarea la timp a simbriei sale (sec. XVIII). Două documente privitoare la creştinarea rabinului evreu Neofit care a scris *Praştie contra evreilor* (1795 febr. 28 ; iul. 1).

An. XXIII (1899), 3 (iun.), p. 260—283.

Anaforaua lui Dositei, mitropolitul Ungrovlahiei, către domn, privitoare la abuzurile călugărilor străini din Ţara Românească (1798 iul. 15). Rectificări aduse codului de legi ale lui Gheorghe Caragea (1815 dec. 23). Pastorala privitoare la superstiţii din popor (cele 12 vineri) (sec. XVIII). Catagrafia averii Mitropoliei din Bucureşti (1772 sept. 12). Trei documente ale lui Matei Basarab privitoare la unele danii făcute mînăstirii Căldăruşani (Vlădeni, Hamzeşti) (1637 ; 1638 ; 1640, mai 26).

An. XXV (1901), 6 (sept.), p. 449—489.

Pastorala episcopului Ilarion de Argeş cu privire la ridicarea nivelului moral al clerului (1835—1836). Firmanul sultanului cu privire la alegerea lui Leon episcop al Romanului (1769). Circulară cu privire la dajdia cîrjei (1794). Ecdos patriarhal de numire a mitropolitului Gavriil Calimah în scaunul Mitropoliei Moldovei (1760 apr. 15). Circulară privind „ploconul praznicului“ (1794 sept. 22). Circulară privind darea „bastonul protopopilor“ (1799 iun. 21). Circulara exarhului Gavriil, împuternicitul rus în Principate privind reglementarea îndatoririlor clerului de mir faţă de protoierei şi episcopi (1810 ian. 30). Circulara episcopului Iosif al Argeşului cu privire la căsătorii (1820 mai 30). Circulara episcopului Iosif al Argeşului cu privire la subvenţiile făcute de cler pentru şcoli (1820 sept. 3). Circulara episcopului Grigorie al Argeşului cu privire la eterişti din eparhia sa (1823 febr. 22). Circulara episcopului Grigorie al Argeşului cu privire la strîngerea subvenţiilor pentru şcoli (1823 mart.). Întărirea dată de episcopul Ilarion al Argeşului vicarului său, protosinghelul Vasile, pentru a întocmi o amplă catagrafie a eparhiei (1829 ian. 16). Cir-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culara episcopului Ilarion al Argeşului privitoare la subvenţia pentru seminarii (1837). Cuvîntarea episcopului Ilarion al Argeşului la întîmpinarea lui Gheorghe Dimitrie Bibescu Voievod în Valahia. Cuvîntarea episcopului Ilarion al Argeşului cu prilejul sosirii domnului Gheorghe Dimitrie Bibescu la mînăstirea Văcăreşti. O prefaţă de carte din vremea lui Constantin Brîncoveanu cu privire la traducerea în româneşte a cărţilor de cult.

An. XXV (1901), 8 (nov.), p. 689—714.

Pitacul lui Alexandru Moruzi Voievod către Dositei Filittis cu privire la starea morală a clerului şi unele aspecte administrative (1795 dec.). Pitacul lui Alexandru Constantin Moruzi către mitropolitul Ungrovlahiei cu privire la unele măsuri sanitare pentru împiedecarea ciumei de a se răspîndi (1796 mai 17). Pitacul lui Alexandru Ioan Ipsilanti către mitropolitul Ungrovlahiei cu privire la unele abuzuri (1796 dec. 1). Pitacul lui Alexandru Ioan Ipsilanti către mitropolit şi episcopi cu privire la oprirea unor hirotonii abuzive (1796 dec. 17). Porunca mitropolitului Dositei pentru ajutorul mînăstirii Halki şi bisericii Stavrodromi din Constantinopol (1805 aug. 8). Circulara episcopului Ilarion de Argeş cu privire la numirea unor proistoşi, care să supravegheze îndeplinirea de către cler a obligaţiilor tipiconale, conform dispoziţiilor exarhului Gavriil (1809 iul.). Circulara mitropolitului Grigorie pentru strîngerea de ajutoare necesare armatelor ruseşti de ocupaţie din Principate (1810 ian. 25). Adresa ţarului Alexandru către exarhul Gavriil din Principatele Române prin care-i mulţumeşte pentru ajutoarele date subvenţionării trupelor ruseşti de ocupaţie (1810 febr. 25). Circulara Divanului Ţării Româneşti către ispravnicii de judeţe cu privire la prezentarea preoţilor în instanţele de judecată (1810 mart. 19). Circulara episcopului Iosif de Argeş cu privire la numirea mitropolitului Ignatie în locul lui Dositei (1810 mai 16). Circulara mitropolitului Ignatie al Ungrovlahiei pentru dareaa cîrjei (1810 aug. 20). Circulara mitropolitului Ignatie cu privire la starea sanitară din Ţara Românească (1812 mai). Porunca exarhului rus Gavriil cu privire la necesitatea unor catagrafii a clerului şi stării materiale a acestuia (1812 mai 31). Porunca comandantului rus Ciceacov cu privire la unele dări în bani şi produse ce reveneau clerului (1812 ian. 20). Poruncă dată protopopilor Ţării Româneşti pentru a urmări şi raporta abuzurile autorităţilor civile din ţară (1812 iun. 26). Porunca dată de mitropolit protopopilor şi clerului de a contribui la transportul bagajelor armatelor ruseşti care se retrăgeau din ţară (f.a.).

An. XXVII (1903), 3 (iun.), p. 241—257.

Cap. VI din Neculai Pohen Ipirot, Γενική ἱστορία ἐκ διαφόρων Παλαιῶν καὶ νέων ἱστορικῶν συ ἐρανισθεῖσα και συνταχθεῖσα ἐν επιτομῇ (Istoria generală adunată din diferiţi istorici vechi şi noi şi compusă în rezumat) (Iaşi, 1820). Istoria Daciei şi a Panoniei. Goţii. Gepizii. Avarii

An. XXVII (1904), 10 (ian.), p. 1119—1132.

Rezumatele unor documente din perioada 1803, mai 1 — 1806, dec. 23. Al. Constantin Moruzi, Veniamin Costachi. Episcopia din Huşi. Mînăstirea Socola. Mînăstirea Agapia. Iacob II Stamati. Şcoli în Moldova. Mînăstirea Văratec. Tipărituri bisericeşti. Nicolae Mavrogheni. Vămi moldoveneşti. Vămi transilvănene. Cazuri disciplinare. Mînăstirea Snagov. Pădureni-Argeş. Hirotonii ilegale. Vidin. Ispravnicii de Mehedinţi. Mîrcoşi-Braşov. Ghergani-Dîmboviţa. Frujineşti şi Piţigaia din Ilfov. Cler. Tipografia Mitropoliei din Iaşi. Negustori greci în Moldova. *Adelfaton* — societate în Moldova şi Ţara Românească (1806). Şcolile din Botoşani (1806).

An. XII (1888), 2 (mai), p. 116—133.

Extrase din Fr. Miklosič şi Jos. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Biserica Ortodoxă Română din sec. XI—XIV. Mitropolitul Daniil Hritopulos. Voievodul Dragoş.

An. XII (1888), 3 (iun.). p. 192—202.

Biserica din Principatele Române în sec. XIV—XV.

91. Idem, *Naum Protosinghelul, Condica mea de acasă*. An. XII (1888), 8 (nov.), p. 548—556.

În condica sa, Naum Rîmniceanu transcrie o parte din piesele corespondenţei sale cu Divanul în 1822. Note autobiografice. Starea mînăstirilor oltene sub condu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerea egumenilor greci. „Unirea, unirea numai să nu lipsească și iubirea în tot poporul român (...). Toată împărăția care să împărechează în sine se pustiește și tot orașul și casa care se desbină în sine nu va rămînea". Domniile pămîntene. Grecii „după ce au pustiit pămîntul patriei noastre și au sărăcit lumea, pre urmă au început să caute și să strice și ascunzătorile patriei, de unde răpind sculele de argint și de aur, au răpit dimpreună grămezi de hrisoave și alte cărți de moșii".

An. XII (1888), 9 (dec.), p. 627—637.
Cererea lui Naum Rîmniceanu către Domn pentru ca „să fiu mîngîiat cu un caftan și cu o chiverniseală" (1822 sept.). Jalba lui C. Manoil din București pentru a i se da un rang boieresc pentru că a suferit în timpul Revoluției lui Tudor (1822 sept.). Jalba lui Z. Halp către Domnie pentru a i se da o funcție onorabilă fiindcă a suferit în timpul fanarioților (1822 sept.). Jalba lui Naum Rîmniceanu, prin care cere un ajutor „măcar acum la bătrînețele mele, fiind căzut și în datorie nu puțină de răscoalele vremei". Alte jalbe și memorii ale lui Naum Rîmniceanu la domnie și episcopie pentru ajutoare. Orație făcută de episcopul Grigorie al Rîmnicului către domn cu prilejul investirii sale (1823 febr.).

An. XII (1889), 10 (ian.), p. 737—742.
Epistola lui Naum Rîmniceanu prin care vorbește despre sine și despre mînăstirile din Țara Românească.

An. XII (1889), 11 (febr.), p. 758—766.
Scrisoare confidențială a protosinghelului Naum Rîmniceanu către mitropolitul Ungrovlahiei, Grigorie, de a se numi ca egumeni, episcopi și mitropoliți dintre pămînteni. Pentru el solicită o egumenie oarecare (1823 febr. 5). Memoriul lui Naum Rîmniceanu către Divanul Țării Românești cu privire la starea țării la venirea domnului și mitropolitului pămîntean, arătînd totodată și ce măsuri ar trebui luate pentru remedierea situației.

An. XIII (1889), 1 (apr.), p. 20—24.
Discursul lui Naum Rîmniceanu pronunțat în fața lui Grigorie Ghica cu ocazia numirii egumenilor români la mînăstirile închinate (1823).

An. XIV (1890), 1 (apr.), p. 1—17.
Anaforaua mitropolitului Ungrovlahiei cu privire la învățămîntul teologic (1820). Interogatoriul luat mitropolitului Dionisie după evenimentele de la 1821. Comentarii asupra manuscriselor lui Naum Rîmniceanu. Catalogul manuscriselor lui Naum Rîmniceanu.

92. Idem, *Două inscripții monumentale conținînd date istorice naționale*. An. XII (1888), 8 (nov.), p. 565—567.
Inscripția de pe piatra de pe mormînt a lui Nicolae Bălăceanu (1492) de la biserica „Sfîntul Gheorghe Vechi" din București. O cruce cu inscripție din vremea lui Constantin Brîncoveanu de la aceeași biserică.

93. Idem, *Scrierea ieroschimonahului arhimandrit Chiriac Rîmniceanu*. An. XIII (1889), 6 (sept.), p. 288—294.
Aspecte din istoricul Muntelui Athos. Fuga lui Gheorghe Caragea. Despre mînăstirea Bistrița (Vîlcea).

An. XIII (1889), 8 (nov.), p. 442—448.
Însemnări de pe cărți vechi. Aspecte ale vieții monahale athonite. Raporturile ierarhiei ortodoxe cu Poarta Otomană.

9. Idem, *Un document asupra familiei Costache*. An. XIII (1890), 11 (febr.), p. 622—624.
Testamentul lui Costache Gavriil (1689). Jafuri tătărăști în Moldova.

95. Idem, *Însemnări*, An. XIII (1890), 11 (febr.), p. 625—626.

96. Idem, *Sbornicul sau pomelnicul Mitropoliei Ungrovlahiei*. An. XIII (1890), 12 (mart.), p. 689—697 ; an. XIV (1890), 1 (apr.), p. 65—74.

97. Idem, *O notă pusă pe Tetraevanghelul slavon (1575) din Mînăstirea Golia din Iași*. An. XIII (1890), 12 (mart.), p. 698.
Jafuri tătărăști în Moldova.

98. Idem, *Un manuscript românesc scris de arhimandritul Chiriac Rîmniceanu*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

An. XIV (1890), 6 (sept.), p. 408—422.

Prezentarea manuscrisului. Pomelnice particulare. Pomelnicul Mînăstirii Cioclovina. Pomelnicul lui Tudor Vladimirescu. Pomelnicul schitului Iezerul, scris de episcopul Ilarion al Argeșului. Aspecte ale vieții monahale din Oltenia. Aspecte ale unor relații politice din vremea lui Tudor Vladimirescu.

99. Idem, *Un document de la Mitropolitul Antim Ivireanul*. An. XV (1891), 1 (apr.), p. 60—64.

Către patriarhul Constantinopolului, Antim, prin care face cunoscut că este necanonic a pomeni în bisericile din Țara Românească pe patriarhul Ierusalimului (1710 dec. 26).

100. Idem, *Documente inedite*. An. XV (1891), 6 (sept.), p. 385—402.

Adresa patriarhului Hrisant al Ierusalimului către mitropolitul Moldovei cu privire la mînăstirile închinate Sfîntului Mormînt (1712 iul.). Adresa mitropolitului Antim Ivireanul către patriarhul Hrisant al Ierusalimului pentru reluarea legăturilor întrerupte din cauze politice (1712 sept. 20). Adresa mitropolitului Antim Ivireanul către Hrisant, patriarhul Ierusalimului, cu privire la mînăstirile închinate Sfîntului Mormînt (1712 nov. 15). Adresa mitropolitului Antim Ivireanul către Hrisant, patriarhul Ierusalimului, privind tipografia de la Tîrgoviște și misiunile catolice din Țara Românească (1713 ian. 21). Adresa patriarhului Hrisant către Antim Ivireanul cu privire la Mînăstirea Căluiu (1713 apr. 6). Adresa lui Antim Ivireanul către Hrisant cu privire la tipografia de la Tîrgoviște (1714 iul. 24). Adresa lui Antim Ivireanul către patriarhul Hrisant cu privire la cărțile de cult și tipografia de la Tîrgoviște (1714 aug. 9). Adresa mitropolitului Antim Ivireanul către patriarhul Hrisant cu privire la întreruperea corespondenței datorită evenimentelor politice (1716 mart. 24). Adresa mitropolitului Mitrofan al Ungrovlahiei către patriarhul Hrisant pentru alegerea sa (1716 sept. 29). Act sinodal al Patriarhiei de Constantinopol cu privire la proprietățile bisericii „Tuturor Sfinților“ din București (1717 dec.).

An. XV (1891), 7 (oct.), p. 486—494.

Scrisoarea lui Constantin Brîncoveanu către Dositei, patriarhul Ierusalimului, cu privire la deosebirile interconfesionale (Sf. Euharistie) (f. a.). Hrisovul lui Constantin Brîncoveanu, prin care rînduiește o subvenție anuală vămii de la Greaca pentru școala de la „Sf. Sava“ (1708 sept.). *Regulamentul Școlii de la „Sf. Sava“* (sec. XVIII).

An. XV (1891), 8 (nov.), p. 577—602.

Hrisov al patriarhului Hrisant către Grigorașcu Ghica Voievod, cu privire la organizarea școlii grecești și românești în Moldova (1728 sept.). Scrisoarea mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către patriarhul de Constantinopol, prin care roagă să se interzică mitropolitului de la Vidin de a mai hirotoni preoți dintre locuitorii Țării Românești (1824 apr.). Adresa patriarhului de Constantinopol, Antim, către mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, prin care menționează că a interzis mitropolitului de Vidin să mai hirotonească ilegal români (1824 mai 5). Anaforaua mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către Grigorie Dimitrie Ghica Voievod, prin care arată că mitropolitul de la Vidin continuă să hirotonească ilegal români (1825 dec. 5). Două scrisori ale patriarhului Paisie al Constantinopolului către mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei cu privire la ritualul reprimirii la Ortodoxie a credincioșilor și clericilor uniți din Transilvania (1741 iul. 27. 1741 nov. 24). Declarația diaconului Constantin Ardeleanu din Rășinari cu privire la reîntoarcerea sa la Biserica Ortodoxă (1741 dec. 15). Declarația diaconului Matei Ardeleanu din Cornățel — Sibiu, a preoților Ieremia din Alba-Iulia, Pavel din Racovița-Sibiu, Ioan din Petralac-Alba Iulia, Crăciun din Bogata-Turda, Șandrul din Slimbov-Nocrei, Andrei din Zoldan-Varmeghei-Bolgradului, Gheorghe din Mucudorfu cu privire la reîntoarcerea lor de la uniație la Ortodoxie (1753). Dezlegarea patriarhului de Constantinopol dată mitropolitului Ungrovlahiei cu privire la reprimirea la Ortodoxie a clericilor și credincioșilor uniți din Transilvania (1778 sept. 13). Declarația preotului Stan din Beclean-Făgăraș de reîntoarcere la Ortodoxie (1787 iul.). Dezlegarea patriarhului Neofit al Constantinopolului dată mitropolitului Ungrovlahiei cu privire la reprimirea uniaților din Transilvania la Ortodoxie (1792 iul. 15).

An. XV (1891), 9 (dec.), p. 673—699.

Scrisoarea lui Gheorghe Ramadan către Hrisant, patriarhul Ierusalimului, cu privire la bibliotecile din Țara Românească și cultura lui Constantin Brîncoveanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(1715 nov. 12). Epistola lui Neculai Comnen Papadopol către Constantin Brîncoveanu, cu privire la politica europeană (1701 mart. 25). Scrisoarea lui Radu şi Constantin Brîncoveanu, prin care roagă, de la Viena, pe patriarhul Hrisant al Ierusalimului să le trimită cărţi (1727 apr.). Scrisoarea lui Radu şi Constantin Brîncoveanu către patriarhul Hrisant cu privire la persecuţiile politice ale familiei Brîncovenilor şi nevoile lor de a avea cărţi greceşti şi româneşti (1728 febr. 13). Adresa patriarhului Hrisant al Ierusalimului către mitropolitul Moise al Belgradului cu privire la oficierea Sfintei Liturghii în caz de necesitate şi forţă majoră (dă exemplu practica din Ţara Românească şi Moldova) (1728 sept.). Epistola lui Radu Dudescu către patriarhul Hrisant al Ierusalimului cu privire la clădirea şcolii de la „Sfîntul Sava", paraclisul „Sfîntul Gheorghe" din Bucureşti, bîlciul de la Tîrgovişte şi biserica Stela (?) (1714 dec. 15) ; Scrisoarea lui Constantin Cantacuzino către patriarhul Hrisant cu privire la politica Porţii Otomane (1715 apr.). Dare de seamă cu privire la primirea episcopului român unit Inocenţiu la Viena (1701 febr. 20). Scrisoarea lui Dimitrie Ramadan cu privire la închinarea mînăstirii Soveja Sfîntului Mormînt din Ierusalim (1664 sept.). Scrisoarea de afurisenie dată de patriarhul Dositei al Ierusalimului lui Atanasie Anghel (1701 nov.). Scrisoarea de mustrare dată de patriarhul Dositei al Ierusalimului lui Ştefan Ratzi (Rakotzi ?), pentru activitatea acestuia de a face prozeliţi la uniaţie printre transilvăneni (1701 nov.). Scrisoarea patriarhului Dositei al Ierusalimului cu privire la ctitorii şi situaţia mînăstirii Polovragi (1673 iul.).

An. XV (1892), 11 (febr.), p. 769—800.

Metocul din Ismail al Sfîntului Mormînt (1707 aug. 27). Danii ale lui Mihai Vodă făcute mînăstirilor Sfîntului Mormînt (f.a.). Mînăstirea Handumi din Dealul Mare, metoh al mînăstirii „Sfîntul Sava" din Ierusalim (1704 nov. ; 1718 apr. 1). Mînăstirea Arhanghelilor de la Caşin-Moldova (1777 iun.). Şcoala Mitropoliei Ungrovlahiei (1718 ian. 28). Pribegia familiilor lui Constantin Brîncoveanu şi Şerban Cantacuzino (1719 mart. 12). Urmaşii lui Constantin Brîncoveanu (1707 sept. 23). Relaţii între Moldova şi Ţara Românească (1766 oct.). Secţia de relaţii externe a cancelariei lui Constantin Brîncoveanu (1712 nov.). Prigonirea urmaşilor lui Dumitraşcu Vodă (1713 ian. 22). Tratat de drept bisericesc cu privire la hirotonia episcopilor şi preoţilor.

An. XVI (1892), 3 (iun.), p. 193—208.

Circulara mitropolitului Ungrovlahiei, Ignatie, către episcopii sufragani de a contribui la subvenţionarea aşezămîntului Colţea (1811 oct.). Ordinul mitropolitului Ignatie de a pedepsi pe protopopul de Ialomiţa pentru că nu a predat subvenţia la aşezămintele de binefacere (1811 dec. 2). Circulara mitropolitului Ignatie cu privire la „oplocoanele" preoţilor făcute la hramul mitropoliei, în scop de binefacere (1812 apr. 12). Circulara mitropolitului Ungrovlahiei, Ignatie, pentru stăvilirea hirotoniilor făcute de mitropolitul de la Vidin locuitorilor din Ţara Românească (1812 mai 8). Adresa mitropolitului Ignatie către Divan, pentru reducerea şi reglementarea hirotoniilor (1812). Ordinul mitropolitului Ignatie cu privire la aşezămintele de binefacere din Bucureşti (Spitalul Colţea şi Prozovoeştii) (1812 aug. 23). Circulara episcopului Costandie al Buzăului cu privire la formula de pomenire a conducerii de stat la slujbele bisericeşti, după terminarea războiului (1812 sept.). Adresa lui Grigorie Filipescu către episcopii Ţării Româneşti pentru a se lua măsurile necesare în vederea stăvilirii epidemiei de ciumă (1812 oct. 27). Anaforaua ierarhiei Ţării Româneşti către domn cu privire la starea culturală a clerului român (1813 ian.). Circulara mitropolitului Nectarie al Ungrovlahiei cu privire la alegerea sa în această demnitate (1813 ian. 20).

An. XVI (1892), 4 (iul.), p. 289—318.

Scrisoarea lui Şerban Cantacuzino către patriarhul Dositei al Constantinopolului privind martiriul lui Constantin Brîncoveanu (1714 apr. 9). Scrisoarea lui Constantin Cantacuzino către patriarhul Dositei al Ierusalimului cu privire la situaţia din Ţara Românească după arestarea şi ducerea la Constantinopol a lui Constantin Brîncoveanu (1714 apr. 21). Scrisoarea lui Şerban Cantacuzino către patriarhul Dositei al Constantinopolului cu privire la executarea lui Constantin Brîncoveanu (1714 sept. 14). Hrisovul lui Ioan Gheorghe Caragea privitor la hirotoniile românior în străinătate (1813 febr. 4). Hrisovul lui Ioan Gheorghe Caragea privi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor la reglementarea relațiilor dintre români și evrei (1813 apr. 20). Hrisovul lui Caragea privitor la măsurile de împiedicare a ciumei (1813 iul. 2). Raportul lui Radu Golescu către domnitor privitor la sumele primite de la mitropoliți și episcopi ca ajutor pentru spitalul de la Dudești, unde erau tratați cei afectați de ciumă (1813 iul. 11). Adresa mitropolitului Nectarie al Ungrovlahiei privitoare la taxa ce se percepea de preoți celor ce se cununau (1814 febr. 22). Adresa vorniciei către mitropolie, prin care solicita sprijinul preoților la asistența socială („altoitul copiilor"), (1815 apr. 12). Adresa vorniciei către mitropolie cu privire la sprijinul preoților la menținerea ordinii și disciplinei în localități (1815 iun. 3). Circulara mitropolitului Nectarie pentru reglementarea subvențiilor preoților către protoierei („darea bastonului" (1815 dec. 24). Proiectul lui Gavriil, exarhul rus la București, de reorganizare a consistoriilor bisericești din Țara Românească (1809 mart. 14). Adresa exarhului Gavriil către Divanul Țării Românești cu privire la rolul consistoriilor bisericești în sistemul legislativ al țării (1810 ian. 21). Circulara exarhului Gavriil cu privire la alegerea noului mitropolit al Ungrovlahiei, Ignatie (1810 ian. 10). Dispoziția Mitropoliei privitoare la oficierea slujbelor divine în biserica „Curtea Veche" din București (1810 febr. 10). Împuternicirea dată de exarhul rus Gavriil lui Iosif, episcopul Argeșului, de a merge în misiune în Moldova (1810 febr. 10). Adresa exarhului rus Gavriil către Domnul Țării Românești de a se institui o comisie care să meargă la Brașov spre a încerca să recupereze arhiva și dosarele Mitropoliei Ungrovlahiei, acestea fiind duse acolo de către fostul mitropolit Dositei Filittis în vremea refugiului său (1810 ian. 20. Surghiunul mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei.

An. XVI (1892), 9 (dec.), p. 716—723.

Scrisoarea lui Ștefan Brîncoveanu către patriarhul Hrisant al Ierusalimului, cu privire la Ierotei, profesorul său de muzică (1712 mart. 19). Scrisoarea lui Ștefan Brîncoveanu către patriarhul Hrisant cu privire la Anastasie, profesor la Academia de la „Sfîntul Sava" și al familiei lui Brîncoveanu (1712 apr. 28). Scrisoarea lui Constantin Cantacuzino către patriarhul Hrisant cu privire la corespondență, ocupații și aspecte politice (1712 nov. 7).

An. XVI (1893), 12 (mart.), p. 870—911.

Firmanul turcesc de numire a lui Alexandru Ipsilanti domn în Țara Românească (1213 — era musulmană). Angajamentul mitropolitului Ungrovlahiei de fidelitate față de autoritățile rusești cu prilejul izbucnirii Eteriei (1819). Mustrarea făcută de consulul rusesc A. Pini mitropolitului Dionisie Lupu al Ungrovlahiei pentru că acesta luase apărarea lui Tudor Vladimirescu la Poartă (1821 iul. 20). Nota diplomatică a consulului Alexandru Pini cu privire la mișcarea lui Tudor Vladimirescu (1821 mart. 17). Jalba mitropolitului Ungrovlahiei, a ierarhiei superioare și a boierilor munteni către Poartă, prin care-și definesc poziția față de revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821 mart. 27). Scrisoarea consulului austriac la București, Schneider, către mitropolitul Ungrovlahiei cu privire la arhiva și unele bunuri ale mitropoliei ce urmau să fie trimise în secret la Brașov spre păstrare (1821 iul. 8). Scrisoarea lui Feld. Haknau către mitropolitul Dionisie, prin care-l vestește că a fost admis de către guvernul austriac refugiul boierimii muntene la Brașov din cauza Revoluției lui Tudor Vladimirescu (1821 iul. 7). Jalba mitropolitului Dionisie și a boierilor munteni către țarul rus cu privire la situația Țării Românești. Se ia apărarea lui Tudor Vladimirescu (1821). Adresa domnitorului Grigorie Ghica către Patriarhia de Constantinopol, prin care cere înlocuirea mitropolitului Dionisie Lupu al Ungrovlahiei (1822 ?). Scrisoarea mitropolitului Dionisie către demnitari austrieci (conții Vahlen și Diebicz), prin care protestează contra măsurilor luate de Grigorie Ghica de a înlocui ierarhii țării (1824). Scrisoarea de protest a mitropolitului Dionisie Lupu către țarul rusesc pentru măsurile luate de Grigorie Ghica (1824 ?). Scrisoarea consulului austriac la București către mitropolitul Dionisie, prin care-l înștiințează că arhiva ce i-a fost încredințată spre păstrare a fost distrusă în timpul revoluției (1821 sept. 21). Scrisoarea mitropolitului Dionisie către consulul rusesc la București, prin care-și vestește alegerea în scaunul de mitropolit și-și oferă serviciile (1819). Nota patriarhului Grigorie al Constantinopolului, prin care adeverește primirea ploconului și recunoaște alegerea lui Dionisie ca mitropolit al Ungrovlahiei (1819 iun. 12). Adresa egumenului mînăstirii Tismana, Dionisie Lupu, viitorul mitropolit al Ungrovlahiei, cu privire la paza mî-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

năstirii (1818 iul. 27). Adresa patriarhului Grigorie al Constantinopolului către mitropolitul Dionisie al Ungrovlahiei cu privire la situaţia clerului inferior din Ţara Românească şi măsurile ce trebuie luate (1820 aug. 20). Scrisoarea patriarhului Policarp al Ierusalimului către mitropolitul Dionisie cu privire la reformele ce acesta le introdusese în Biserica munteană (1820 aug. 22). Anaforaua mitropolitului Dionisie al Ungrovlahiei către domnitor cu privire la abuzurile ce le făcuseră unii ierarhi greci în Ţara Românească (1819 aug. 9). Anaforaua Divanului Ţării Româneşti către domnitor cu privire la abuzurile clerului grecesc din Ţara Românească (1819 aug. 10). Hrisovul lui Ioan Alexandru Nicolae Suţu pentru reglementarea abuzurilor săvîrşite de ierarhia grecească din Ţara Românească (1819 aug.). Adresa domnitorului Şuţu către ierarhii români cu privire la măsurile ce le-a luat faţă de ierarhii greci din Ţara Românească (1819 aug. 24).

An. XVII (1893), 1 (apr.), p. 8—42.

Petiţia românilor din Transilvania, prin care cer împăratului austriac clerici şi ierahi români (1814 iul.). Hrisovul lui Alexandru Calimah Vodă, prin care îndeamnă românii din Ţara Românească să nu ia parte la Eterie (1821 mart.). Anaforaua Divanului Ţării Româneşti către Grigorie Ghica, prin care face propuneri pentru alegerea candidatului de mitropolit (1823 ian. 4). Hrisovul lui Grigorie Ghica, prin care face cunoscută divaniţilor ţării alegerea sa ca domn al Ţării Româneşti (1822 iun. 1). Răspunsul mitropolitului Dionisie al Ungrovlahiei la aflarea veştii alegerii lui Grigorie Ghica (1822 iul. 13). Adresa lui Barbu Văcărescu către demnitarii Ţării Româneşti aflaţi în emigraţie, prin care-i invită să se reîntoarcă în ţară spre a nu face coaliţie în exil contra intereselor noului domn (1822 iul. 22). Hrisovul lui Grigorie Ghica către demnitarii aflaţi în exil, prin care-i somează să se întoarcă în ţară (1822 oct. 2). Ultimatum-ul lui Grigorie Ghica trimis mitropolitului Dionisie de a se reîntoarce din exil (1822 oct. 2). Un nou ultimatum al lui Grigorie Ghica către boierii şi ierarhii aflaţi în exil (1822 aug. 19). Adresa mitropolitului Dionisie către un „prieten“ din Transilvania cu privire la ediţiile Mineelor (f. a.). Gramata de arhiereu al episcopului Grigorie al Argeşului (1823 febr. 10). Epistola mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către guvernatorul Basarabiei, prin care-i cere protecţie în timpul exilului său (1829 febr.). O nouă epistolă a mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către guvernatorul Basarabiei (f.a.). Adresa mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către arhiepiscopul de Chişinău cu privire la cărţile de cult (1829 iul. 30). Adresa lui Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei, către episcopul Neofit al Rîmnicului cu privire la cărţile de cult (1831 dec. 20).

An. XVII (1893), 2 (mai), p. 97—129.

Scrisoarea mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către locţiitorul său, episcopul Neofit al Rîmnicului, de a-i trimite lucrările Sfîntului Ioan Hrisostom (1832 ian. 31). Scrisoarea din exil a mitropolitului Grigorie către episcopul Neofit, locţiitorul său, cu privire la unele probleme economice ale Mitropoliei (f.a.). Împuternicirea dată de guvern şi Mitropolie logofătului Neculae de a participa la inventarierea fostului mitropolit al Ungrovlahiei, Nectarie, mort la Braşov (1825 oct. 23). Memoriul Divanului Ţării Româneşti către domnitor privitor la abuzurile clerului monahal grec din Ţara Românească (1825 nov. 6). Adresa mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către episcopul Neofit al Rîmnicului cu privire la hirotoniile românilor peste hotare, în special la Vidin (1825 aug. 11). Adresa mitropolitului Grigorie către Neofit, episcopul de Rîmnic, cu privire la egumenul de la mînăstirea Bucovăţ schingiuit de panduri (1825 iul. 26). Adresa mitropolitului Grigorie către episcopul de Rîmnic cu privire la unele abateri disciplinare ale unor egumeni olteni (1825 sept. 21). Convocarea episcopului de Rîmnic la domnitor pentru sfătuire (1825 nov. 1). Adresa mitropolitului Grigorie către Neofit, episcopul de Rîmnic, de a contribui şi el la susţinerea ierarhilor Dionisie Lupu şi Ilarion aflaţi în refugiu la Braşov (1825 aug. 9). Adresa mitropolitului Grigorie către episcopul Neofit al Rîmnicului cu privire la aducerea Sfîntului Mir de la Constantinopol (1825 sept. 20). Adresa mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către Neofit, episcopul Rîmnicului, cu privire la unele abuzuri făcute la intrarea în monahism (1825 aug. 11). Adresa mitropolitului Grigorie către Neofit al Rîmnicului cu privire la unele cazuri disciplinare din eparhie (1825 iul. 29). Adresa mitropolitului Grigorie către Neofit cu privire la cununii şi botezuri (1825 ian. 24). Adresa mitropolitului Grigorie către episcopul Neofit cu privire la cauzele exilării sale (1831 sept. 25).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adresa lui Barbu Ştirbei, secretar de stat, către Neofit, episcopul Rîmnicului, cu privire la corespondenţa acestuia cu Kuşnikov, împuternicitul Rusiei în Ţara Românească (1832 apr. 1). Adresa ministrului Alexandru Scarlat Ghica către episcopul Neofit, locţiitor de mitropolit, cu privire la anumite formalităţi de cancelarie (1831 mai 17). Adresa mitropolitului către episcopul Neofit cu privire la averea fostului mitropolit Dionisie Lupu (1831 mart. 9). Adresa mitropolitului Grigorie către locţiitorul său, episcopul Neofit, cu privire la ajutorul ce acesta i-l trimisese în exil (1832 apr. 24). Adresa mitropolitului Grigorie către episcopul Neofit, vestindu-l că se reîntoarce din exil (1832 ian. 24). Adresa mitropolitului Grigorie către locţiitorul său, episcopul Neofit, cu privire la unele materiale tipografice (1832 mai 9). Adresa mitropolitului Grigorie către episcopul Neofit cu privire la unele ajutoare băneşti (1832 sept. 5). Adresa mitropolitului Grigorie către locţiitorul său, prin care-l roagă să-i trimită nişte lucrări din opera Sf. Ioan Hrisostom (1832 sept. 9). Jalba mitropolitului Grigorie către ţar, spre a fi reabilitat în funcţie (1832). Pitacul mitropolitului Grigorie cu privire la un paşaport (1829 sept. 14). Adresa lui Kiseleff către mitropolitul Grigorie cu privire la intervenţia ce făcuse pentru eliberarea sa din exil (1931 dec. 6).

An. XVII (1893), 3 (iul.), p. 193—224.

Comunicarea ce se face mitropolitului Grigorie cu privire la condamnarea sa la exil (1826 ?). Comunicarea făcută Adunării Legiuitoare şi Divanului Ţării Româneşti cu privire la exilul mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei (1826 ian. 24). Comunicarea pe care Kiseleff o face mitropolitului Grigorie cu privire la reabilitarea sa (1832 febr.). Scrisoarea mitropolitului Grigorie către Kiseleff, cu privire la domiciliul său forţat de la Buzău (1833). Jalba mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către unii demnitari ruşi cu privire la reabilitarea sa (1833 ?). Adresa Divanului Ţării Româneşti către Kiseleff, prin care-l roagă să intervină pentru reabilitarea mitropolitului Grigorie (1829 dec. 9). Adresa Marii Vornicii a Ţării Româneşti către mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, prin care-i face cunoscut că noul domiciliu forţat i s-a mutat de la Buzău la mînăstirea Căldăruşani (1833 apr. 14). Răspunsul mitropolitului Grigorie către Marea Vornicie cu privire la domiciliul său forţat de la Mînăstirea Căldăruşani (1833). Adresa administraţiei ruseşti către sfatul administrativ al Ţării Româneşti cu privire la transferarea mitropolitul Grigorie de la Buzău la Căldăruşani (1833 apr. 14). Adresa mitropolitului Grigorie către guvernatorul Basarabiei, rugîndu-l să intervină pentru reabilitarea sa (1832). Adresa mitropolitului Grigorie cu privire la meritele literare ale episcopului Iosif al Argeşului (f.r.). Memoriul mitropolitului Grigorie cu privire la intrigile politice ţesute în jurul persoanei sale (f.a.). Adresa mitropolitului Dionisie al Ungrovlahiei cu privire la unele probleme financiare ale mitropoliei (1822 dec. 28). Hotărîrea mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei cu privire la o suspendare de preot (1825 apr. 18); Adresa episcopului Ilarion al Argeşului cu privire la apartenenţa mînăstirii Cozia la acea eparhie (f.a.). Adresa lui Lazăr Calenderoglu către mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei (aflat în exil) cu privire la nişte datorii băneşti (1831 febr. 24). Adresa episcopului Neofit al Rîmnicului, locţiitor de mitropolit, cu privire la situaţia din ţară şi ravagiile făcute de holeră (1831 sept. 3).

An. XVII (1893), 5 (aug.), p. 289—297.

Adresa marelui logofăt al Ţării Româneşti către mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei cu privire la o serie de abuzuri săvîrşite de clerul grecesc din ţară (1823 mai 18). Adresa mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei către domn cu privire la egalizarea dărilor pentru toţi preoţii din Ţara Românească (1823 mai 8). Adresa arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului şi Hotinului către Neofit, locţiitor de mitropolit, cu privire la unele cărţi de cult (1830 iul. 30). Adresa generalului rus Petru Teodorovici Ialtuhin către Divanul Ţării Româneşti cu privire la suma ce urma să i se aloce mitropolitului Grigorie aflat în exil (f.a.). Adresa Adunării Legiuitoare şi a Divanului Ţării Româneşti către Neofit, locţiitor de mitropolit, cu privire la subvenţia mitropolitului Grigorie aflat în exil (f.a.). Adresa mitropolitului Grigorie cu privire la situaţia economică a mitropoliei (1829 febr. 4).

An. XVII (1893), 6 (sept.), p. 385—417.

O scrisoare anonimă privind aspecte din Ţara Românească în timpul revoluţiei lui Tudor Vladimirescu (1821 apr. 22). Epistolă anonimă cu privire la raporturile dintre Tudor şi eterişti (f.a.). Adresa guvernatorului Transilvaniei (?) cu privire la expulzarea refugiaţilor munteni şi moldoveni din Ardeal şi obligarea ete-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riştilor de a se retrage din Bucovina şi Basarabia (1821 aug. 20). Îndemn din partea administraţiei Transilvaniei către refugiaţii munteni şi moldoveni de a se reîntoarce în Principate (1821 aug. 21). Adresa guvernatorului Transilvaniei, G. Bamfi, prin care se permite boierilor munteni refugiaţi în Ardeal să se reîntoarcă în Principate atunci cînd vor voi (1821 sept. 18). Pitacul domnesc al lui Alexandru Nicolae Sturdza, voievodul Ţării Româneşti, prin care destituie pe episcopul grec Constandie al Buzăului „pentru abusuri" (1819 iul. 27). Gramata de recunoaştere a mitropolitului Dionisie Lupu (1819 mai 9). Hotărîrea Sinodului Patriarhiei din Constantinopol privind recunoaşterea mitropolitului Dionisie Lupu (1819 oct. 24). Adresa mitropolitului Dionisie Lupu, aflat în refugiu, către Sinodul Patriarhiei Ruse pentru a interveni pe lîngă ţar pentru a contribui la rezolvarea situaţiei din Ţara Românească (1821 oct. 1). O scrisoare anonimă, prin care se relatează despre partidele politice din Ţara Românească şi o organizaţie politică a tinerilor intelectuali munteni (1821). Angajamentul arhimandritului Gherasim către mitropolitul Dionisie cu prilejul numirii sale ca locţiitor de episcop la Buzău (1819 iul. 27). Demisia episcopului Constandie al Buzăului (1819 iul. 27). Anaforaua ierarhilor şi Divanului muntean cu privire la destituirea episcopului Constandie al Buzăului (1819 iul. 27). Hotărîrea domnului Alexandru Şuţu cu privire la domiciliul forţat ce i s-a acordat fostului episcop Constandie al Buzăului la Mînăstirea Tismana (1819 iul. 27). Jalba episcopului Ilarion al Argeşului, aflat în refugiu la Braşov, către comandantul rus din Ţara Românească, prin care îşi cere reabilitarea în funcţie (1828 iul. 28). Adresa lui Palin, comandantul rus în Ţara Românească, prin care cere reabilitarea episcopului Ilarion al Argeşului (f.a.). Adresa mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei, aflat în surghiun în Basarabia, către locţiitorul său, episcopul Neofit, cu privire la Sfîntul Mir şi situaţia politică din Ţară (1830 ian. 14). Decretul ţarului Nicolae al Rusiei cu privire la decorarea cu Ordinul „Sfînta Ana" cl. I mitropolitului Veniamin Costachi (1831). Decretul ţarului Nicolae cu privire la decorarea cu Ordinul „Sfînta Ana" cl. I a episcopului Neofit, locţiitorul de mitropolit al Ungrovlahiei (1831). Adresa lui Kiseleff către episcopul Ilarion al Argeşului cu privire la decorarea acestuia cu Ordinul „Sfînta Ana" cl. a II-a (1831 apr. 2). Adresa lui Kiseleff către Neofit, locţiitor de mitropolit, prin care-i comunică reabilitarea mitropolitului Grigorie, aflat în exil în Basarabia (1831 dec. 7).

An. XVII (1893), 7 (oct.), p. 481—512.

Memoriul episcopului Neofit, locţiitor de mitropolit, către Kiseleff cu privire la situaţia economică a mitropoliei şi la proiectul Regulamentului Organic (1832 febr. 10). Memoriul episcopului de Rîmnic, locţiitor de mitropolit, cu privire la hirotoniile din Ţara Românească (1837 sept. 29). Adresa comandantului rus în Ţara Românească, Eustatie, către mitropolitul Dionisie Lupu cu privire la ordinele primite de acesta de la Patriarhia de Constantinopol referitoare la eterişti şi revoluţionari români (f.a.). Adresa prinţului Alexandru Galiţiu către mitropolitul Dionisie cu privire la situaţia din Ţara Românească (1821 iul. 12). Adresa mitropolitului Dionisie Lupu către comandantul Eustatie cu privire la Tudor Vladimirescu (1821 mart. 25). Interogatoriul luat mitropolitului Dionisie Lupu cu privire la refugiul său la Braşov în timpul evenimentelor de la 1821 (f.a.). Jalba mitropolitului Dionisie Lupu către comandantul rus din Ţara Românească cu privire la nedreptăţile ce i se făcuseră (f.a.). Adresa mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei cu privire la o căsătorie şi la ajutoarele ce se trimiteau refugiaţilor munteni de la Braşov (1827 mart. 21). Adresa domnului Grigorie Ghica către mitropolitul de Ungrovlahia cu privire la reabilitarea egumenilor greci de la mînăstirile închinate (1828 mart. 6). Hrisovul lui Grigorie Ghica de întărire a mitropolitului destituit, Dionisie Lupu, asupra mînăstirii Dealul din Tîrgovişte (1828 mart. 6). Adresa baronului Gaismar, comandantul avangardei ruseşti, prin care cere mitropolitului Ungrovlahiei să îndemne bucureştenii la rezistenţă faţă de turci, pînă la sosirea trupelor ruseşti (1828 apr. 29). Adresa comandantului trupelor ruseşti către mitropolitul Ungrovlahiei cu privire la lupta de la Băileşti (1828 sept. 29). Adresa noului preşedinte rus al Divanurilor din Ţara Românească şi Moldova, generalul Jaltuchin, cu privire la organizarea internă a Valahiei (1829 ian. 2). Adresa lui Kiseleff către mitropolitul Grigorie, aflat la Buzău, cu privire la aplicarea Regulamentului Organic în Principate (1833 aug. 22). Adresa marelui logofăt Ştirbei către mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, aflat la mînăstirea Căldăruşani, cu privire la unele jalbe ce le făcuse acesta către Kiseleff (1833 sept. 1). Răspunsul lui Kiseleff la o jalbă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a mitropolitului Grigorie (1833 aug. 23). Depunerea proiectului de lege a seminariilor din Ţara Românească şi Moldova spre a fi legiferat de Obştească Adunare (1834 sept. 18).

An. XVII (1894), 11 (febr.), p. 903—915.

Hrisovul lui Alexandru Nicolae Şuţu, prin care-l înlocuieşte pe mitropolitul Nectarie cu mitropolitul Dionisie Lupu (1819 mai 1). Anaforaua Divanului Ţării Româneşti cu privire la alegerea mitropolitului Dionisie Lupu (1819). Înscrisul mitropolitului Dionisie Lupu, prin care-şi ia angajamentul de credinţă faţă de domn (1819 apr. 22). Pitacul lui Alexandru Nicolae Şuţu cu privire la hirotoniile preoţilor în Ţara Românească (1820 iul. 19). Anaforaua mitropolitului Dionisie Lupu cu privire la hirotoniile preoţilor în Ţara Românească (1820 iul. 8). Petiţia mitropolitului Dionisie Lupu către guvernul rusesc de a-l sprijini să-şi reia scaunul mitropolitan (f.a.). Pitacul lui Constantin Nicolae Voievod (Şuţu), prin care rînduieşte pe fostul mitropolit Dionisie Lupu stareţ la mînăstirea Dealul (f.a.).

An. XVIII (1894), 2 (mai), p. 97—122.

Jalba mitropolitului Dionisie Lupu şi a boierilor aflaţi în refugiu la Braşov către consulul rusesc de la Constantinopol, prin care-i explică situaţia din Ţara Românească şi-l roagă să intervină pe lîngă Poartă pentru reabilitarea lor (1821 mart. 29). Mustrarea primită de către mitropolitul Dionisie Lupu fiindcă nu publicase blestemele patriarhului de Constantinopol adresate eteriştilor şi pandurilor (1821 mart. 23). Memoriul boierilor refugiaţi la Braşov adresat comandantului armatei ruseşti din Ţara Românească, prin care-l roagă să reabiliteze pe mitropolitul Dionisie Lupu (f.a.). Apărarea mitropolitului Dionisie Lupu cu privire la refugiul său la Braşov (f.a.). Expunerea mitropolitului Dionisie Lupu asupra evenimentelor de la 1821 şi pledoaria sa pentru numirea necanonică a mitropolitului Grigorie (1826 dec.). Epistola mitropolitului Dionisie Lupu către ministrul cultelor din Petersburg spre a interveni pentru reabilitarea sa (1826 oct. 2). Memoriul mitropolitului Dionisie Lupu către guvernatorul Galiţiei de a interveni pentru reabilitarea sa (1826 oct. 2). Memoriul mitropolitului Dionisie Lupu către generalul rus Mintziaski de a interveni pentru reabilitarea sa (1826 oct. 2). Memoriul mitropolitului Dionisie Lupu şi al boierilor refugiaţi la Braşov către ţarul Alexandru I pentru a interveni pentru reabilitarea lor (f.a.). Memoriul mitropolitului Dionisie Lupu către preşedintele divanurilor Ţării Româneşti şi Moldovei, consulul rus Palin, de a interveni pentru reabilitarea sa (f.a.).

101. Idem, ***Date istorice privitoare la români extrase din Istoria Conciliului de Florenţa scrisă de Sguropul*** (Haga, 1640). An. XV (1892), 11 (febr. p. 801—810.

102. Idem, ***Material pentru istoria învăţămîntului la români. Documente inedite.*** An. XVI (1892), 2 (mai), p. 97—131.

Adresa Mitropoliei Ungrovlahiei către domnitor cu privire la salariile dascălilor de la şcoala din Craiova (1796 dec. 22). Adresa mitropolitului Dositei Filittis cu privire la veniturile şcolilor (f. a.). Adresa Mitropoliei Ungrovlahiei către domn cu privire la nunţi (1798 febr.). Corespondenţă din anii 1810—1815 între mitropoliţii Ţării Româneşti şi episcopii sufragani ori autorităţile puterii de stat cu privire la veniturile şcolilor din Ţara Românească („şcolile de la mînăstiri", seminarul de la Snagov). Documente din 1810—1815 privind contribuţia preoţilor la susţinerea şcolilor din Ţara Românească.

An. XVI (1892), 3 (iun.), p. 209—234.

Bugetul Academiei Domneşti de la „Sfîntul Sava" pentru anul 1821 (salariile profesorilor). Lista mînăstirilor din Ţara Românească contribuabile la susţinerea Academiei Domneşti de la „Sfîntul Sava" (1816 apr. 23). Circulara mitropolitului Ungrovlahiei către episcopii sufragani cu privire la contribuţia ce le revine preoţilor pentru susţinerea şcolilor (1816 oct. 12). Circulara mitropolitului Nectarie al Ungrovlahiei către episcopii sufragani pentru urgentarea strîngerii subvenţiilor pentru şcoli (1817—1819). Documente privind abuzurile săvîrşite cu prilejul strîngerii subvenţiilor pentru şcoli (1814 oct. 30). Circulara mitropolitului Nectarie cu privire la arhiereii străini veniţi prin Ţara Românească (1817 mart. 26). Adresa lui Gheorghe Caragea către mitropolit cu privire la concubinaj (1814 sept. 18). Circulara mitropolitului Nectarie cu privire la concubinaje şi alte aspecte disciplinare din Ţara Românească (1814). Circulara mitropolitului Nectarie pentru instituirea dării numită „a cîrjei" (1813 apr. 1). Pitacul domnului Ioan Gheorghe Caragea de confirmare a dării cîrjei (1813 iul. 24). Circulara mitropolitului Nectarie cu privire la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

destinația sumelor rezultate din darea cîrjei (1813 iul. 13). Circulara mitropolitului Nectarie cu privire la arhiereii străini veniți în Țara Românească (1813 febr. 8). Cartea mitropolitului Nectarie cu privire la rolul și atribuțiile protopopilor din Țara Românească (1813 ian.). Adresa Spătăriei către Mitropolia Ungrovlahiei cu privire la jurămîntul evreilor în instanțele de judecată (1801 sept.). Jalbă privind unele abuzuri în săvîrșirea serviciilor de cult (1798 sept. 7).

103. Idem, *Scrisoarea episcopului Chesarie al Buzăului către tinerii seminariști adunați pentru deschiderea seminarului* (1836 aug. 15). An. XVI (1893), 12 (mart.), p. 865—869.

104. Idem, *Documente inedite extrase și traduse din cartea intitulată „Acta Patriarchatus Constantinopolitani", relative la Istoria națională și bisericească a românilor de la finea sec. XIV-lea.* An. XVII (1893), 9 (dec., p. 678—704.

Învoirea dată de patriarhul de Constantinopol unui mitropolit de a se stabili la Tîrnova, după ce fusese izgonit din Moldova (1394). Anaforaua patriarhului de Constantinopol, prin care ia cunoștință de două mînăstiri din Moldova ce-i fuseseră închinate de mitropolitul Isachie (1395 mai). Întărirea dată de patriarhul de Constantinopol protopopului Petru de a păstori în Moldova, în locul celor doi episcopi locali, Iosif și Meletie, care fuseseră afurisiți (1395 mai). Ordinul patriarhului de Constantinopol către protopopul Petru, prin care-i dă instrucțiuni cu privire la administrarea sa bisericească din Moldova (1395 mai). Adresa patriarhiei de Constantinopol către Ștefan Mușat cu privire la atribuțiile protopopului Petru în Moldova (1395). Scrisoarea de afurisenie a patriarhului de Constantinopol către episcopii moldoveni Iosif și Meletie (1395). Pastorala patriarhului de Constantinopol către clerul și credincioșii din Moldova cu privire la situația episcopilor Iosif și Meletie și atitudinea ce trebuie s-o aibă față de aceștia (1395 mai). Împuternicirea dată de patriarhul de Constantinopol mitropolitului de Mitilene de a merge în Țara Românească și Moldova pentru chestiuni politice și bisericești (1395 sept.). Întărirea dată de patriarhul de Constantinopol mitropolitului de Betleem de a merge în Moldova pentru a oficia cele arhierești (1397 ian.). Pitacul patriarhului de Constantinopol către mitropolitul Kievului, prin care-l solicită pe acesta să intervină pe lîngă țar spre a porni război contra turcilor și a salva Constantinopolul. Se dau relații despre situația bisericească și politică din Moldova (1397 ian.). Note privitoare la existența unui episcop de Severin (1400) Adresa patriarhului de Constantinopol către mitropolitul Ungrovlahiei cu privire la suspendarea din funcție a unui preot (1401). Adresa patriarhului Matei al Constantinopolului către Alexandru cel Bun cu privire la reabilitarea episcopului Iosif (1401 iul. 26). Epistola patriarhului de Constantinopol prin care ridică anatema aruncată de predecesorul său, Ieremia, asupra Bisericii Ortodoxe din Moldova și ierarhilor săi (1401).

105. Idem, *O epistolă în grecește către Neculai Costin.* An. XVIII (1894), 3 (iun.), p. 262—263.

106. Idem, *Un document.* An. XVIII (1894), 4 (iul.), p. 308—311.

Un document al Patriarhiei de Constantinopol din 1786, prin care se arată că două școli grecești din Neohor, Bosfor, erau întreținute de români.

107. Idem, *Protosinghelul Naum Rîmniceanu.* An. XVIII (1894), 4 (iul.), p. 312—316.

Epistola lui Naum Rîmniceanu, *Cuvînt duhovnicesc tainic*, către Ilarion, episcopul Argeșului, privitoare la unele erori strecurate în traducerea lui Eufrosin Poteca, *Istoria pragmatică* și profesată în școli (1837 ian. 5).

108. Idem, *Diverse documente.* An. XVIII (1895), 10 (ian.), p. 769—775.

Carte de despărțire a lui Grigorie, episcop de Argeș (1825 mai 5). Jurămîntul candidatului la preoție al episcopului Calinic al Rîmnicului (f.a.) Daruri făcute de Matei Basarab mînăstirilor din Muntele Athos (1643).

109. Idem, *Breslele sub Regulamentul Organic.* An. XVIII (1895), 10 (ian.), p. 776—783.

Documente privind breslele boiangiilor și ibrișimagiilor.

110. Idem, *Documente.* An. XIX (1895), 1 (apr.), p. 72—76.

Epistola lui Chesarie Daponte către Filaret, mitropolitul Ungrovlahiei, cu privire la unele danii către Muntele Athos (1758 aug. 4). Act de fundație al mînăstirii Gorovei din județul Dorohoi (1742 febr. 5).

111. Idem, *[Raportul între ierarhia grecească și cea românească]*. An. XIX (1895), 2 (mai), p. 160—161.

Extrase din documente (1774—1776).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

112. Idem, *Vechile privilegii ale Bisericii Române în secolii trecuţi.* An. XXII (1898). 8 (nov.), p. 721—736.

Hrisovul lui Mihail Racoviţă Voievod cu privire la vechile privilegii ale Bisericii Ortodoxe Române (1741 ian.).

113. Idem, *Naum Rimniceanu protosinghelul.* An. XXIII (1899), 5 (aug.), p. 448—454.

Jalba lui Naum Rîmniceanu către domnie, prin care cere reabilitarea sa şi asgurarea unor mijloace de existenţă (1825 mart. 3). Multe date autobiografice.

114. Idem, *Un anonim către alt anonim. O epistolă din Constantinopol.* An. XXIII (1899), 6 (sept.), p. 558—563.

Epistolă secretă privitoare la atitudinea Porţii Otomane faţă de revoluţia lui Tudor Vladimirescu (1821 apr. 13). Aspecte politico-sociale din Ţara Românească (Vezi Bibl. Acad. Rom., *mss. grec. 258).*

115. Idem, *O pericopă din Dorotei al Monembasiei privitoare la Patriarhul Constantinopolului şi la români.* An. XXIII (1899), 7 (oct.), p. 620—642.

Un fragment din lucrarea lui Dorotei al Monembasiei intitulată *Carte istorică...* Cronografele de tip Dorotei s-au folosit ca manuale didactice în şcolile greceşti şi-n academiile româneşti din Bucureşti şi Iaşi.

116. Idem, *[Trei cuvîntări*]. An. XXIV (1900), 9 (dec.), p. 842—861.

Trei cuvîntări din secolele XVIII—XIX care ar aparţine lui Dionisie Lupu, mitropolitul Ungrovlahiei. Aspecte politico-sociale din Ţara Românească şi Europa la sfîrşitul sec. XVIII şi începutul sec. XIX.

117. Idem, *Aceste acte oficiale sînt relative la rechemarea Mitropolitului Grigorie la scaunul său după surghiun.* An. XXVI (1902), 4 (iul.), p. 383—400.

Cîteva documente greceşti din 1833 referitoare la reabilitarea mitropolitului Grigorie. Sfaturile lui Ioan Nicolae Alexandru Voievod către fiul său, Ioan Cantacuzin Neculai Voievod (1725). Prohodul (1810 aug. 10). Obligaţiile preoţilor pe timpul ocupaţiei ruseşti (1807 ian.). Moartea mitropolitului Grigorie (1787 sept. 18). Alegerea mitropolitului Cosma (1787 oct. 10). Inventarul Mitropoliei din Bucureşti (1802).

118. Idem, *Date din Condica Sfîntă.* An. XXVI (1903), 12 (mart.), p. 1367—1374.

119. Idem, *Renumele mare al mitropolitului Veniamin răspîndit între ţăranii din Moldova.* An. XXVII (1903), 6 (sept.), p. 612—620.

Fragmente din diferite documente privitoare la Veniamin Costachi. Cuvîntul de felicitare adresat lui Veniamin Costachi de dascălul Enache de la Seminarul „Veniamin" (1816 sept. 8).

120. Idem, *Cîteva cuvinte introductive în a doua enciclică a mitropolitului Ungrovlahiei, Teodosie, din anul 1702.* An. XXIX (1906), 12 (mart.), p. 13—18—1322.

121. Idem, *Traducerea şi adnotarea actelor privitoare la înfiinţarea Mitropoliei Ungrovlahiei.* An. XXX (1906), 1 (apr.), p. 16—32.

Traduceri din *Acta Patriarchatus Constantinopolitani,* vol. II. Răspunsul patriarhului de Constantinopol cu privire la starea vieţii bisericeşti în Ţara Românească şi cererile repetate ale lui Alexandru Basarab de a înfiinţa mitropolie (1359). Adresa Patriarhiei către Alexandru Basarab, prin care-i face cunoscut că i s-a aprobat înfiinţarea de mitropolie în Ţara Românească şi că va aduce ca mitropolit pe Iachint de la Vicina (1359). Declaraţia lui Daniil Hritopulos, prin care-şi ia angajamentul că nu va aduce greutăţi mitropolitului Iachint (1359) aug.). Adresa lui Iachint, mitropolitul Ungrovlahiei către Patriarhia de Constantinopol prin care încearcă să se disculpe de o serie de învinuiri ce i se aduceau (f.a.). Praxa Patriarhiei de Constantinopol pentru înfiinţarea Episcopiei de Severin (1370).

122. Idem, *Documente privitoare la Istoria civilă şi bisericească a românilor extrase din Condica Episcopului Iosif de Argeş.* An. XXXI (1907), 5 (aug.), p. 527—535.

Pitacul lui Alexandru Constantin Moruzi pentru zahareaua grîului în timpul foametei din Ţara Românească (1794 iul. 13). Pitacul lui Alexandru Constantin Moruzi Voievod privind reglementarea arenzilor averilor mînăstireşti (1794 oct.). Pitacul lui Gheorghe Caragea Voievod cu privire la subvenţiile datorate de preoţi şcolilor (1814 sept. 8). Pitac domnesc privind strîngerea unui impozit suplimentar pentru armatele ruseşti de ocupaţie (1815 apr. 30). Ordin domnesc către toate eparhiile de a se face rugăciuni în biserici şi mînăstiri pentru ploaie, fiind vreme de foamete şi secetă (1795 iul. 2). Încredinţarea dată de episcopul Ilarion al Argeşului protosinghelului Vasile pentru a conduce treburile eparhiei pe timpul şederii sale în Bucureşti (1828 dec.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

123. Idem, *Un document*. An. XXXII (1908), 3 (iun.), p. 282—283.

Hrisovul lui Scarlat Grigorie Ghica Voievod privitor la Schitul Blagovişteniile din ţinutul Putnei (1757 apr. 30).

124. Idem, *Document*. An. XXXII (1908), 3 (iun.), p. 284—286.

Cartea lui Gavriil, mitropolitul Moldovei, privind alegerea lui Iacob, episcopul Huşilor (1782 dec. 14).

125. Idem, *O piatră mormîntală istorică*. An. XXXII (1908), 3 (iun.), p. 288.

Inscripţia de pe piatra de mormînt a vornicului Nicolae Bălăceanu şi soţiei sale Ana, ctitorii bisericii „Sf. Gheorghe Vechi" din Bucureşti.

126. [*Însemnări pe manuscrise*]. An. XXXIII (1908), 3 (iun.), p. 289.

Decesul mitropolitului Gavriil Calimah (1786 febr. 28).

127. Idem, *Corespondenţe privitoare la relaţiile lui Şaguna cu arhiereii din Ţara Românească şi Moldova*. An. XXXIII (1909), 7 (oct.), p. 731—745.

Corespondenţa lui Andrei Şaguna cu Calinic, episcopul Rîmnicului (1855—1856) privind unele schimburi de cărţi, cu episcopul Filotei al Buzăului (1858—1859), privind unele ediţii ale Bibliei şi scrierile lui I. Heliade-Rădulescu, cu episcopul Filaret Scriban (1860), privind schimburi de cărţi, cu mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1861), privind catedrala din Sibiu şi cu episcopul Neofit Scriban (1863), privind unele vizite reciproce şi schimburi de cărţi.

128. Idem, *Documente de mare însemnătate politică şi religioasă privitoare la românii din amîndouă Principatele de altădată, Moldova şi Valahia*. An. XXXIV (1910), 2 (mai), p. 126—137.

Scrisoarea lui Meletie Pigas, locţiitor de patriarh de Constantinopol, către Mihai Viteazul cu privire la cantonarea trupelor turceşti la Dunăre (1597 mai 23). Scrisoarea patriarhului Meletie Pigas către Ieremia Movilă, domnul Moldovei, prin care-i cere ajutor pentru a putea stăvili răspîndirea catolicismului în Orient (1597 iun. 14). Scrisoarea lui Meletie Pigas către Mihai Viteazul, prin care-i relatează cu privire la poziţia turcilor faţă de o incursiune a tătarilor în Ţara Românească (1597 aug. 5). Scrisoarea de recunaştere a patriarhului Meletie Pigas către mitropolitul Gheorghe Movilă al Moldovei cu privire la ridicarea mitropoliei la treapta de patriarhat (1597 sept. 7). Scrisoarea lui Meletie Pigas către Ieremia Movilă, prin care-i mulţumeşte pentru ajutoarele trimise şi-l roagă să intervină pentru ocrotirea ortodoxilor din Polonia (1598 aug. 7).

An. XXXIV (1910), 3 (iun.), p. 297—304.

Enciclica Patriarhiei de Constantinopol, prin care Mihai Viteazul e recunoscut „Apărător al Ortodoxiei" (1597 aug. 29). Scrisoarea lui Meletie Pigas către mitropolitul Gheorghe Movilă cu privire la ridicarea Mitropoliei Moldovei şi Sucevei la rang de patriarhat (1598 nov. 3). Scrisoarea lui Meletie Pigas către Ieremia Movilă cu privire la ajutoarele date de acesta Patriarhiei şi ridicarea Mitropoliei Moldovei la rang de patriarhat (1598 nov. 7).

128. Idem, *Condica Sfîntă a Mitropoliei din Iaşi*. An. XXXIV (1910), 4 (iul.), p. 463—468 ; 5 (aug.), p. 574—585.

Introducere şi prezentare. Documente din perioada 1742—1751.

An. XXXIV (1910), 6 (sept.), p. 617—629.

Acte privitoare la episcopiile Moldovei în sec. XVIII—XIX. Alegerea lui Veniamin Costachi ca episcop de Huşi (1792), de Roman (1796) şi mitropolit al Moldovei. Diverse.

An. XXXIV (1910), 7 (oct.), p. 747—751.

Însemnări din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

An. XXXIV (1910), 8 (nov.), p. 875—884.

129. Idem, *Ceva despre Mitropolia Moldovei*. An. XXXV (1912), 10 (ian.), p. 1381—1389.

Pitacul lui Ioan Sandu Sturdza cu privire la Biserica Albă şi Stretenia din Iaşi 1825, aug. 8). Adresa lui Kiseleff către membrii Divanului, prin care îi convoacă în sesiunea extraordinară spre a lua măsuri de carantină contra „boalei epidemice" (ciuma) (1831 iun. 15). Adresa lui Ioan Sandu Sturdza Voievod privind unele măsuri de carantină contra ciumei (1826 iul. 25). Ordinul lui Grigorie Ghica cu privire la obligaţiile şi dările locuitorilor ţării (1827 mai 20). Hotărîrea sinodală a Patriarhiei Constantinopolului cu privire la epitimiile canonice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VECHI TIPĂRITURI ROMÂNEŞTI (1831—1871) (I)

DE

PAUL MIHAIL

Ideea alcătuirii unui catalog al tuturor tipăriturilor apărute în Ţările Române a preocupat pe cercetători încă de la mijl-cul secolului XIX.

Ioan Bianu într-o scrisoare din Paris (noiembrie 1882) către B. P. Hasdeu i-a relatat că Emile Picot: „Mi-a spus că ar vrea să lucrăm împreună o bibliografie românească, în care să se cuprindă tot ce s-a tipărit în Ţările Române, de români ori în româneşte şi tot ce în publicaţiile străine are raport cu noi. I-am mulţumit de propuneri, i-am spus însă să nu am cunoştinţe atît de întinse cît i se pare poate d-sale şi că tocmai acum n-aş putea să mă ocup cu astfel de lucrare, avînd a studia" (în *B. P. Hasdeu şi contemporanii săi români şi străini*, Bucureşti, 1982, p. 97).

În 1895 însă Academia Română a ascultat raportul lui I. Bianu care prezentînd proiectul *Bibliografiei vechi româneşti* periodiza etapele culturii româneşti şi clasifica Bibliografia românească „în trei clase de cărţi — I Cărţile vechi de la 1508 pînă la 1830; II, Cărţile moderne de la 1831 pînă astăzi (1895, n. n.) şi III, Cărţile străine privitoare la români. Monumentala lucrare *Bibliografia românească veche*, ce a început să apară în 1903 şi din care s-au tipărit patru volume mari de către Ioan Bianu şi N. Hodoş, apoi şi de Dan Simonescu, a inclus toate tipăriturile pînă la 1830. Tipăriturile din a doua perioadă (1831—1895) formează, deci, Bibliografia românească modernă.

Limita acceptată iniţial printr-un consens şi nu datorită unei realităţi istorice, deoarece anul respectiv nu delimitează o perioadă din istoria culturii româneşti, a fost apoi deseori pusă în discuţie. În ultimul timp, la Sesiunea ştiinţifică a Patrimoniului Naţional din 24 mai 1986 de la Tulcea, prof. Virgil Cândea a arătat că e necesară o înregistrare generală a vechilor tipărituri, care să includă şi apariţiile de după 1831.

Iniţiativa Patrimoniului Cultural Naţional de a inventaria întregul fond de carte românească care se află în evidenţa sa, poate fi completată prin scoaterea la lumină a unor publicaţii mai puţin accesibile, ce au făcut parte din bibliotecile şi arhivele distruse de cel de al doilea război mondial. Continuăm astfel contribuţiile la *Bibliografia românească veche*, publicate prin bunăvoinţa membrilor redacţiei în numerele trecute ale acestui „Anuar" cărora le mulţumim şi pe această cale. Contribuţia de faţă reprezintă şi o completare la lucrarea *Tipărituri româneşti 1812—1918*, premiată de Academia Română, Bucureşti, 1940.
19 februarie 1987.

1. *Înştiinţare privind scutiri şi uşurinţe la plata birului*, (Chişinău, 1831), lb. română.

Început: Împărăteasca sa mărire dăruind feliuri de ajutoriri şi uşurinţă lăcuitorilor din guberniile Novorossiei şi acelor megieşite cu dînsele... îndeosebit pentru acele înlesniri carele pot fi de folos şi neapărat trebuincioase spre ajutorinţa lăcuitorilor din oblastia Basarabiei, carii au împlinit de multe feliuri de havalele în vremea războiului trecut şi carii au ispitit toate greutăţile cele ce erau nedespărţite cu împrejurările vremii aceia...

1. Toate rămăşiţele birului haznelii pără la anul 1830, ce sînt asupra lăcuitorilor Bessarabiei, să se ierte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Asemine biruri pe anii 1830 și 1831 de la dînșii cu totul să nu să ceie.
3. Pentru anul 1832 să se împlinească numai jumătate de bir.
4. După aceea de la anul 1833 să se înceapă de a să lua ca și mai înainte.

Înplinitoriul datoriei, Gheneral — Guvernatorul al Novorossiei și al Bessarabiei, Gheneral — Leitenant Crasovschii.

In folio, textul cu caractere chirilice. Am datat 1831, deoarece în text se vorbește de „acele sume, carele în numărul birului pentru anul curgătoriu sînt pără acum date".

O altă ediție în l. rusă și română este cunoscută din 1830 la P. Mihail, *Tipărituri românești dintre 1812—1918*, București, 1940, p. 47.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Vălcineț, jud. Lăpușna.

2. Andronachi Donici, *Adunare... din Cărțile Împărăteștilor Pravile*, Tipografia Senatului, 1831 ; ediția II, Odesa, 1846, lb. rusă.

Traducere : (Adunare scurtă a Pravilelor scoase din Cărțile împărătești pentru îndeletnicirea celor ce se învață a le folosi, cu arătarea la Cartea, Titlul, Capitolul și Paragrafele Împărăteștilor Pravile. / Întîia dată tipărită cu învoirea Luminăției Sale Domn și Stăpînitoriul Moldovei Scarlat Alexandru Calimah voievod /Și/ cu binecuvîntarea Înalt Prea Sfințitului Mitropolit al Moldovei, kir Veniamin, / cu osteneala și osîrdia Boierului Moldaviei Andronachi Donici editată, Iași, 1814 anul.

S-a tipărit la Tipografia Senatului în anul 1831).

Cuprinsul :

1. Pentru pravile, p. 1—2.
2. Pentru judecători, p. 3—5.
3. Pentru jăluitori, p. 5.
4. Pentru pîrît, p. 6—7.
5. Pentru judecăți, apelații și eretocrisie, p. 7—9.
6. Pentru jalobe, p. 9—11.
7. Pentru vechil, p. 11—12.
8. Pentru pricini de datorii de bani, p. 12—14.
9. Pentru pricini de lucruri, p. 14—22.
10. Pentru tocmele, p. 22—25.
11. Pentru vînzări, p. 25—29.
12. Pentru cumpărături, p. 29—30.
13. Pentru zălog, p. 31—35.
14. Pentru depozit, p. 35—36.
15. Pentru năimeală sau otcup, p. 36—40.
16. Pentru năimeală sau otcup de veci, p. 40—42.
17. Pentru schimb, p. 42—43.
18. Pentru învoială, p. 43—44.
19. Pentru dobîndă, p. 44.
20. Pentru chiezeșie, p. 45.
21. Pentru zapisă, p. 45—46.
22. Pentru marturi, p. 46—48.
23. Pentru jurămînt, p. 48—49.
24. Pentru danii sau dăruiri, p. 49—51.
25. Pentru protimisis, p. 51—53.
26. Pentru cele ce se cîștigă după dreptatea firească, p. 53—54.
27. Pentru tovărășie, p. 54—56.
28. Pentru epitropie, p. 56—59.
29. Pentru nevrîstnici, p. 59—61.
30. Pentru logodnă și cununie, p. 61—69.
31. Pentru spițele rudeniei, p. 69—70.
32. Pentru darurile înaintea nunții, p. 70—71.
33. Pentru zestre, p. 71—80.
34. Pentru ipoclon, p. 80—81.
35. Pentru diată, p. 81—88.
36. Pentru moștenirea cea prin diată, p. 88—98.
37. Pentru moștenirea cea fără diată, p. 99—103.
38. Pentru daniile cele prin diată sau legat, p. 103—105.
39. Pentru sinisfora, p. 105—107.
40. Pentru împărțeală, p. 107—108.
41. Pentru pricini de vinovății, p. 108—112.
42. Pentru hotărîrea judecății, p. 112—115.

Față de ediția de la Iași, 1814, din titlu lipsește : „În tipografia Sfintei Mitropolii". Lipsește, de asemenea, foaia cu dedicația către Mitropolitul Veniamin și 7 f. ale introducerii : „Predislovia sau povățuire spre înțelegerea cărții", semnată de Andronachi Donici. Cf. *B.R.V.*, III, 849, p. 98—101.

Volumul are 1 f. nenumerotată și 115 pagini, în 22,5 × 14 cm. Textul cu caractere rusești civile, pe hîrtie subțire. Exemplarul cercetat are numeroase sublinieri și note, mai ales la titlul 33 : Despre zestre și titlul 36 : Despre moștenirea cea prin diată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

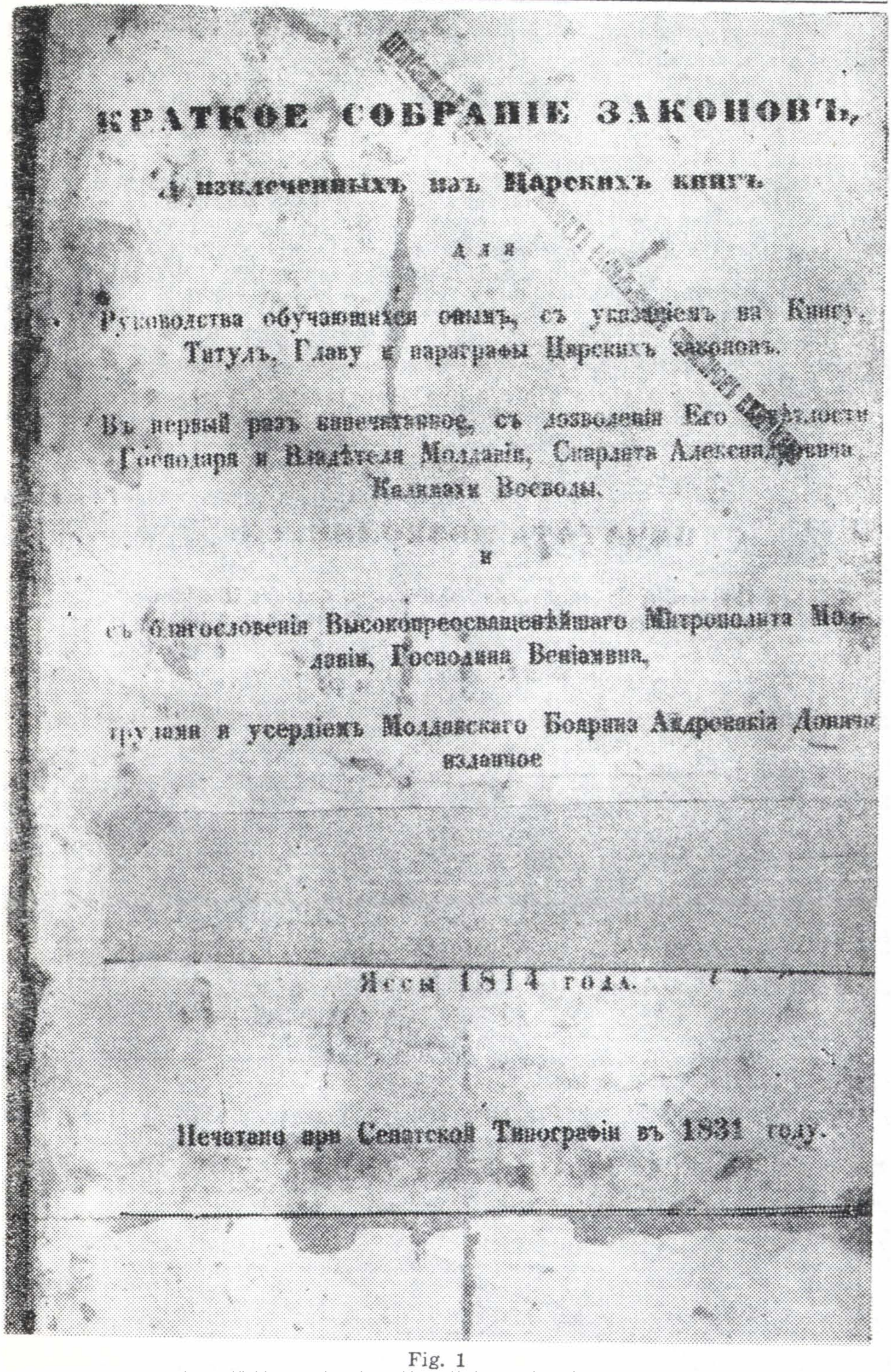

КРАТКОЕ СОБРАНІЕ ЗАКОНОВЪ,

извлеченныхъ изъ Царскихъ книгъ

для

Руководства обучающихся онымъ, съ указаніемъ на Книгу, Титулъ, Главу и параграфы Царскихъ законовъ.

Въ первый разъ напечатанное, съ дозволенія Его Свѣтлости Господаря и Владѣтеля Молдавіи, Скарлата Александровича Калимаха Воеводы.

и

съ благословенія Высокопреосвященнѣйшаго Митрополита Молдавіи, Господина Веніамина,

трудами и усердіемъ Молдавскаго Боярина Андронакія Донича изданное

Яссы 1814 года.

Печатано при Сенатской Типографіи въ 1831 году.

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă ediţie, în limba rusă, identică cu cea din 1831, apare la Odessa, avînd pe verso foii de titlu notificarea [în traducere] (Se aprobă tipărirea cu condiţia ca după tipărire să fie prezentate în Comitetul de cenzură numărul legal de exemplare. Odessa 6 iunie 1846. Cenzor V. Pahman).

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Nicolae Petică, magistrat.

Completăm *B.R.V.* cu o altă scriere juridică, în limba rusă Название древних судов (Denumirile vechilor titluri de judecăţi), tipărită la Bender, în 1791, în tipografia de companie a cneazului Potemkin. Nu am văzut exemplare şi nu cunoaştem alte informaţii despre această tipăritură. În schimb, ştim despre tipografia de companie a lui Potemkin că a funcţionat la Iaşi între 11 decembrie 1789 şi 15 decembrie 1790, apoi două luni la Bender şi a fost din nou adusă la Iaşi, unde a rămas pînă la 5 dec. 1791. Apud Ia. Grachov, *O* Походной Типографии князя Потёмкина (Despre tipografia de companie a cneazului Potemkin), în „Записки Одесского общества древностей" tom. IV (1858), p. 470—472 [Bibl. Academiei, cota P. II 10896]. *(Fig. 1).*

3. Nicolai I Împăratul, *Manifest la naşterea nepoatei sale Alexandra, fiica lui Mihail Pavlovici*, S. Peterburg, 1831, lb. română.

Facem ştire la tot norodul.

Început : La 16 zile acestui ghenarie iubita Noastră cumnată, mare cneaghină Elena Pavlovna, soţia iubitului nostru frate marelui cneaz Mihail Pavlovici s-au uşurat cu naştire noao nepoatei, iar Împărăteştilor sale Înălţimi fiici, cari s-au numit Alecsandra.

Sfîrşit : S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat, în 17 zile ghenarie 1831. In folio. Text cu caractere chirilice, pe o faţă.

Transcrierea în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sângera, jud. Tighina.

4. Nicolai I Împăratul, *Manifest la moartea fratelui său, marele cneaz Constantin Pavlovici*, Chişinău, 1831, lb. română.

Facem cunoscut tuturor credincioşilor Noştri supuşi.

Început : Pe lîngă cele mîhnicioase pentru inima Noastră întîmplări cel Preînalt au voit a îndoi scîrba noastră. Preaiubitul frate al Nostru, ţesarevici şi marele cneaz Constantin Pavlovici, fiind lovit de boala molipsitoare ce cu iuţime lucra la oraşul Vitebsc, după cele mari şi în grabă trecătoare pătimiri, s-au săvîrşit din viaţă de holeră la cincisprezece zile a acestei luni...

S-au dat în Alecsandriia lîngă Peterhof, la şaptesprezece zile a lunii lui iunie, la anul de la naşterea lui Hristos o mie opt sute treizeci şi unul, iar al împărăţiei Noastre al şaselea.

Sfîrşit : S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat în 20 a lui iunie, iar de pre acela la Preasfîntul Sinod în [loc gol] zile, anul 1831.

S-au tălmăcit pe limba moldovenească şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, iulie în 9 zile, 1831 anul.

In folio. Hîrtie gri. Exemplarul cercetat are însemnarea : „S-au primit la 1831 iulie 27 zile. În monastirea Horodişte".

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstrează la mănăstirea Ţigăneşti, jud. Orhei. *(Fig. 2).*

5. Nicolai I Împăratul, *Manifest la naşterea fiului său Nicolai*, S. Peterburg, 1831, lb. română.

Înştiinţare

Început : Facem ştiută tuturor credincioşilor Noştrii supuşi.

În 27 zile acestui iulie preiubita Noastră soţie doamna Împărăteasa Alexandra Feodorovna s-au uşurat cu naştere Noao fiu ce s-au numit Nicolai...

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

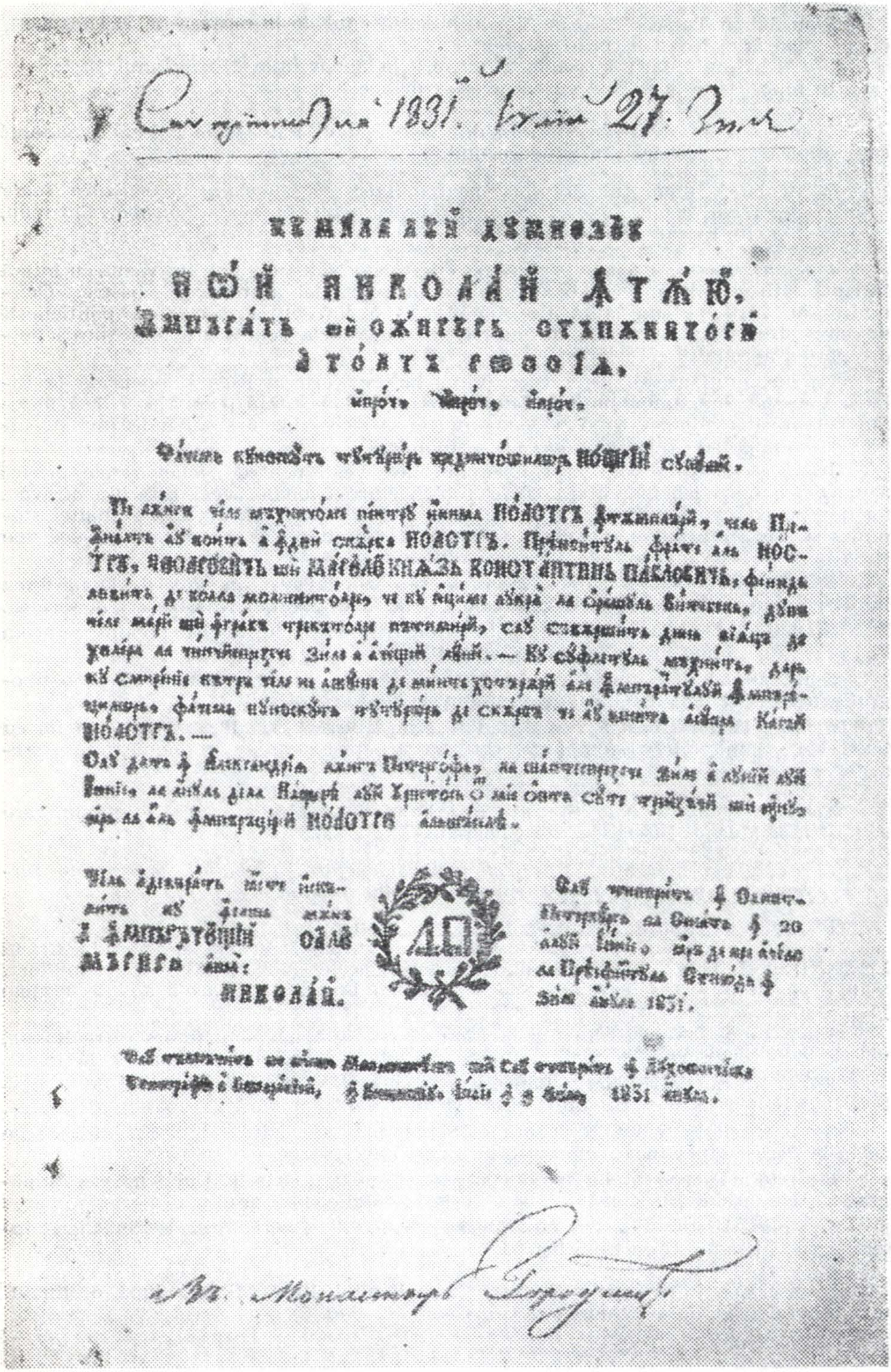

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-au dat în Ţarscoe Selo în 27 zile iulie, la anul de la naştere lui Hristos 1831, iar al împărăţiei Noastre cel al şaselea.

Sfîrşit : S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat iulie 27 zile anul 1831.

In folio. Hîrtie gri. Text cu caractere chirilice.

Transcriere în Arhivele Statului din Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalui care se păstra la biserica din Sângera, jud. Tighina.

6. Nicolai I Împăratul, *Manifest pentru liniştirea poporului de măsurile luate împotriva boalei holerei şi a ştirilor mincinoase despre otravă,* Chişinău, 1831, lb. română.

Început : Jertvind toate lucrările şi cugetările Noastre... noi am văzut cu inimă înfrîntă lăţirea epidimiceştii boalei holera în cuprinderea Imperiei Noastre... Ocîrmuirea au văzut pe sine silită a porunci ca să se întrebuinţăze cu tărie poliţieneşti şi cele doftoreşti măsuri... au întîmpinat în unile locuri oareşcare împiedicări despre partea norodului celui prost.

La începutul aceştii primăveri, ivirea holerei întîi la Riga şi pe urmă la Ribinsc... pe la giumătatea lunii lui iunie au agiuns la stoliţă [capitală]... însă norodul cel prost... îmbolzit fiind de oamenii cei cu rele cugetări, au îndrăznit cu silnicie a să împotrivi punerelor la cale a stăpînirii.

În urma aceştiia s-au lăţit necuviincioase veşti pentru neadevăratele pricini a morţii ce se vedea în norod... şi au hotărît cum că boala aceea este din otravă... au dat povod către tulburări şi către neorînduiale (p. 2) ca poruncile Înaltei stăpîniri să fie pretutindeni neapărat şi întocmai împlinite, ca nimeni să nu dee voeşie a face nici cea mai mică de la sine volnicie (p. 3).

Sfîrşit : S-au dat în Ţarscoe Selo, la şase zile avgust, în anul de la naşterea lui Hristos una mie optsute treizeci şi unul, iar a împărăţiei Noastre cel al şasălea.

S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat în 7 zile a lui avgust iar de pre acela la Preasfîntul Sinod în [loc gol] zile, anul 1831.

S-au tălmăcit pe limba moldovenească şi s-au tipărit în Duhovniceasca tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, septemvrie în [loc gol] zile, 1831 anul.

In folio. Hîrtie albastră verzuie cu filigran М.Ф.А.Г. şi „1829". Are 3 pagini cu text şi 1 pagină albă. Exemplarul cercetat are însemnarea „În mănăstirea Horodişte".

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chişinău. *(Fig. 3—5).*

7. Nicolai I Împăratul, *Manifest pentru încetarea războiului aprins de zurbagii în Crăiia Leşască,* Chişinău, 1831, lb. română.

Facem ştiut tuturor credincioşilor Noştri supuşi :

Început : Războiul, cel ce au fost aprins de zurbagii, au încetat ; norodul Crăiei Leşăşti s-au slobozit de sîlnicia tulburătorilor şi acele slabe rămăşiţe a cetelor lor... s-au depărtat în hotarăle celor megieşite cu noi Împărăţii, şi acolo au pus armele jos...

Întru supuşii Noştrii din Crăiia Leşască cei de acum s-au întors către Rossia, voi aşijderea veţi vedé numai pre nişte mădulări a unii cu voi mari casă (p. 2).

Sfîrşit : S-au dat în Sanct-Peterburg la şase zile octomvrie, în anul de la naşterea lui Hristos o mie opt sute treizeci şi unul, iar al împărăţiei noastre al şaselea.

S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat în 6 zile a lui octomvrie, iară de pe acela la Preasfîntul Sinod, octomvrie în 8 zile, anul 1831.

S-au tălmăcit pe limba moldovenească şi s-au tipărit în Duhovniceasca tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, octomvrie în 28 zile, 1831 anul.

In folio. Hîrtie albastră cu filigran : М.Ф.А.Г. Exemplarul cercetat are însemnarea „În mănăstirea Horodişte".

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa Arhierească din Chişinău. *(Fig. 6).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

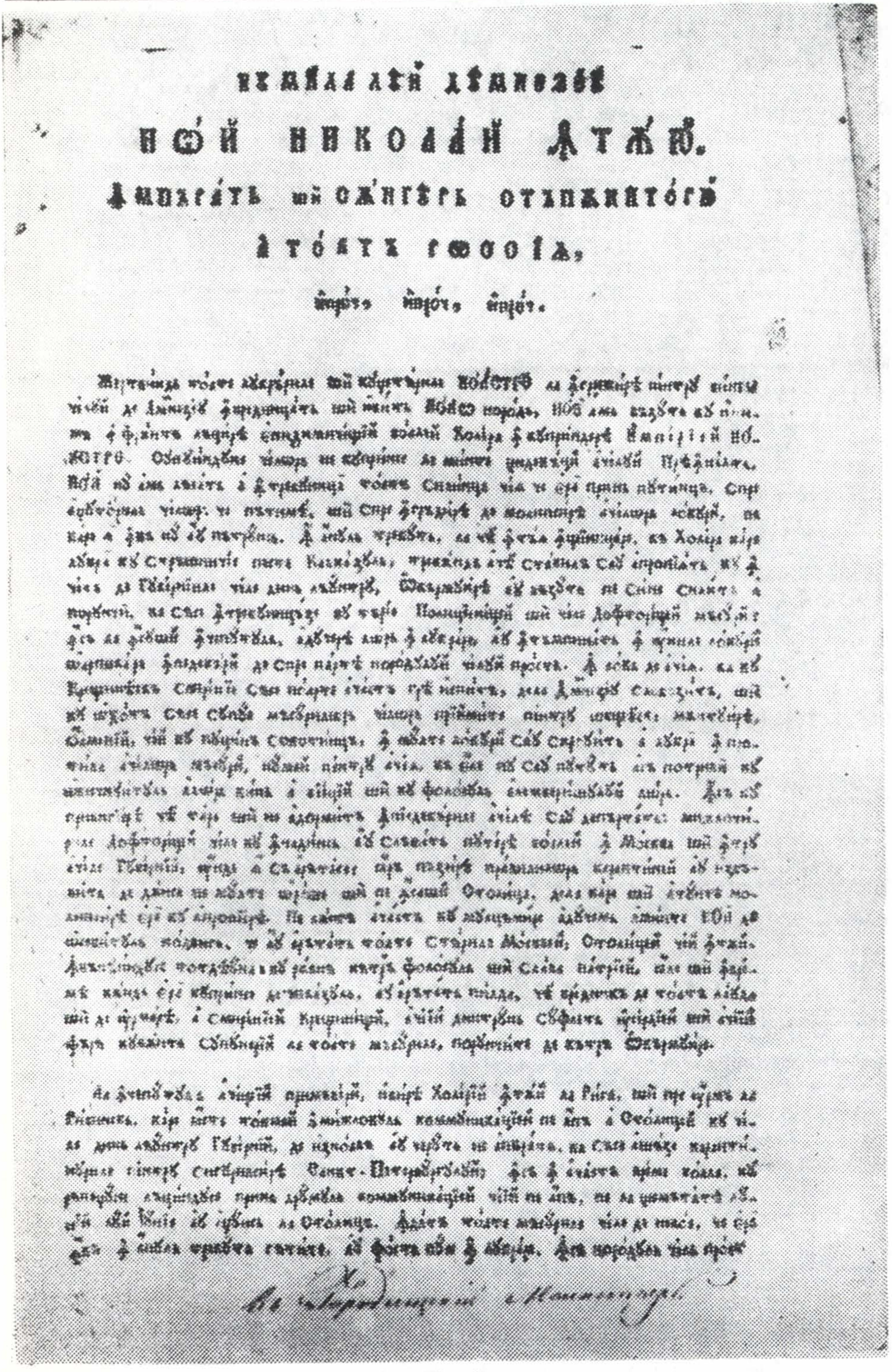

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

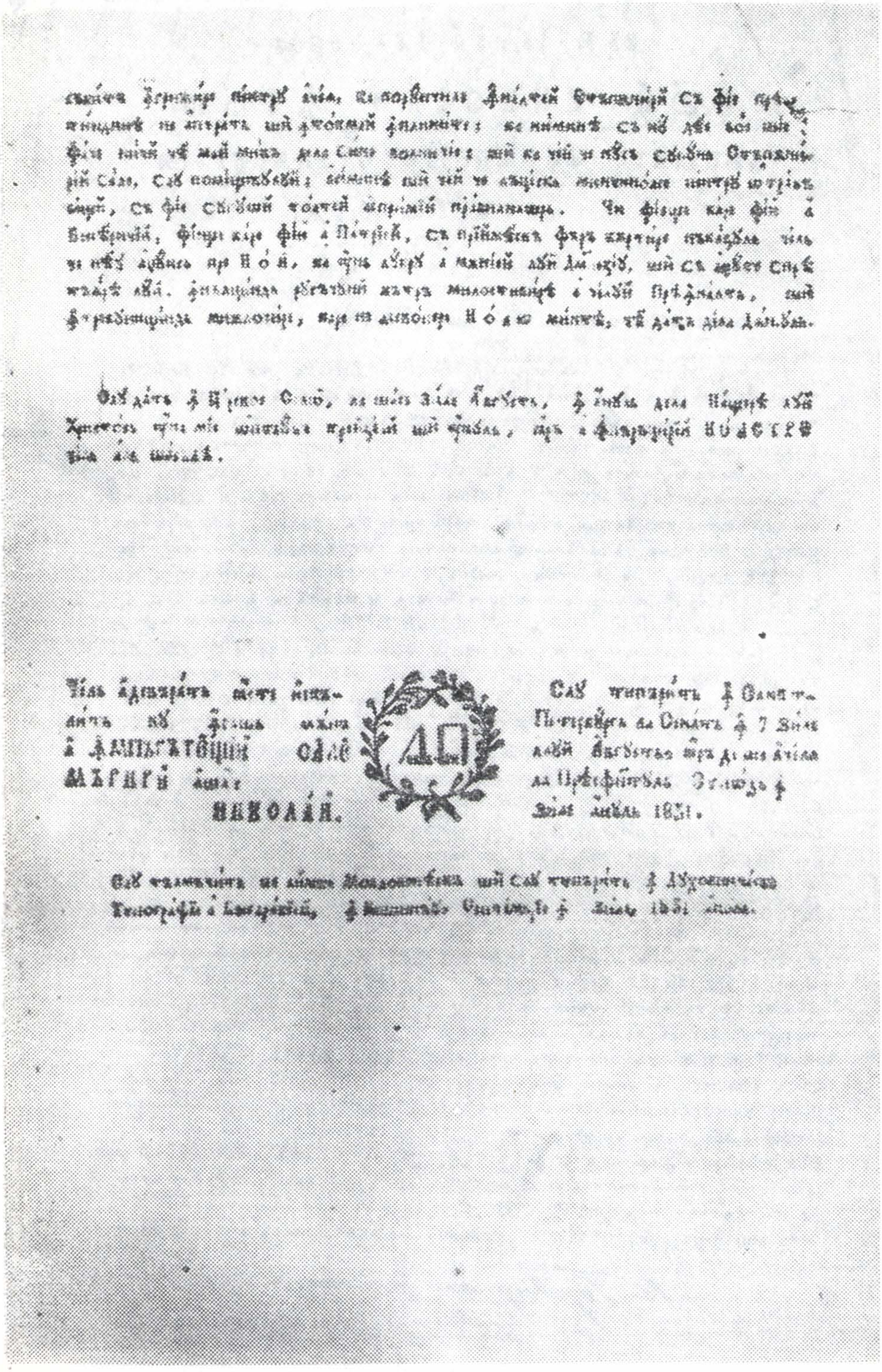

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

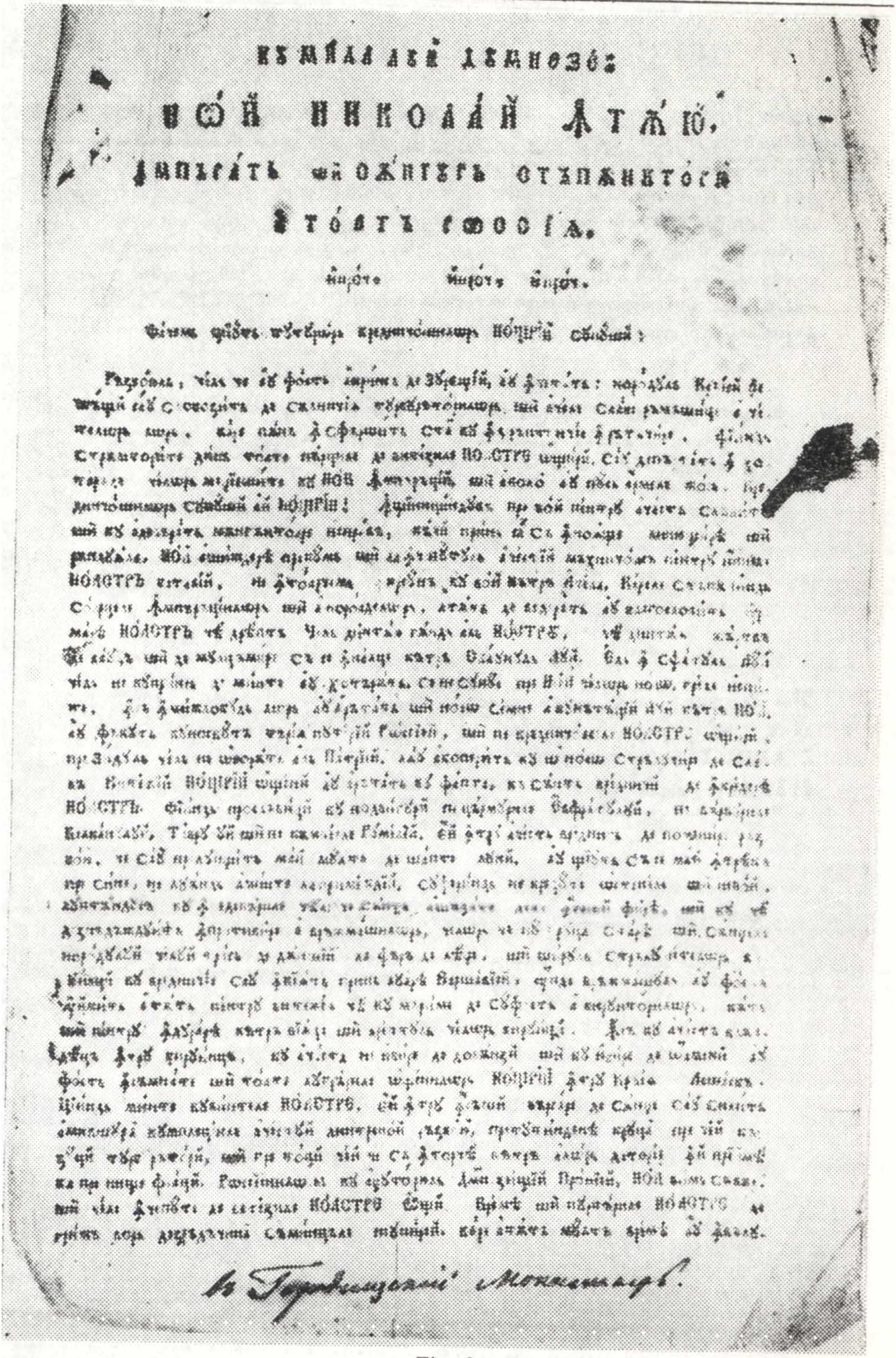

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8. *Formă de ectenii, adăogire la praznicele împărăteşti*, Chişinău, 1832, lb. română şi rusă.

Început: Formă la ecteniile cele întîi mari, la vecernie, la utrenie şi la liturghie.

Adăugire către Tabla înaltelor împărăteşti praznice şi a victorialnicilor zile.

Se adaugă ziua de 13 octombrie, naşterea marelui cneaz Mihail Nicolaevici şi ziua de 8 noiembrie.

Sfîrşit: S-au tălmăcit depre cea rusască şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, noiembrie [loc gol] zile 1832 anul.

In folio. Hîrtie verzuie. Textul în limba română cu caractere chirilice, pe verso textul slav.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina.

9. Nicolai I Împăratul, *Manifest la împlinirea vîrstei de majorat a „Clironomului Scaunului" şi depunerea jurămîntului marelui cneaz Alexandru Nicolaevici*, Chişinău, 1834, lb. română.

Început: În zacoanele cele fundamentale ale Împărăţiei Noastre este hotărîtă vîrstniciia clironomului Scaunului la şasesprezece ani a vîrstei. Această vîrstă... la 17 zile ale aceştii luni s-au împlinit... Noi am ales zioa Luminatei Învieri a lui Hristos, la 22 a aceştii luni, spre săvîrşirea prăznuirii vîrstniciei.

În zioa aceasta... s-au săvîrşit jurămîntul care este aşezat prin pravilele cele fundamentale...

Sfîrşit: S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat, aprilie în 25, iară de pe aceea la Presfîntul Sinod în 12 a lui mai, anul 1834. S-au tălmăcit pe limba moldovenească şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, iunie în [loc gol] zile, 1834 anul.

In folio. Hîrtie gri cu filigran „A.B.". Text cu caractere chirilice, pe două pagini.

Trascriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Vălcineţ, jud. Lăpuşna.

10. Dimitrie Arhiepiscop, *Poruncă ca preoţii să cetească în limba română cuvintele lui Zlataust, Grigorie Bogoslov, ale lui Teofilact şi Kiriacodromionul, iar în lipsa lor să ceară Catehizisul tipărit*, Chişinău, 1834, lb. română.

Poroncă

Început: În poronca Înalt Preosfinţitului Dimitrie, Arhiepiscop Chişinăului şi Hotinului şi cavaler, cu nr. 422 din 18 zile curgător, lunii noiemvrie... cum că la unile biserici şi la praznice la dumnezeiasca slujire nu să cetesc învăţătură şi norodul rămîne fără a şti legea sa şi datoriile creştineşti şi fiindcă Înalt Preosfinţii sale este ştiut că la toate bisericile sînt în limba moldovenească Cuvintele a lui Zlataust, a lui Grigorie Bogoslov şi a lui Vasilie cel Mare, asămine ivanghelie a lui Teofilact şi Kiriacodromion, apoi... porunceşte de către slujitorilor celor sfinte... să să cetească din cărţile arătate mai sus... sau din Catehizm.

Sfîrşit: S-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Besarabiei, în Chişinău, noiembrie 22 zile, 1834 anul.

In folio. Hîrtie albastră verzuie cu filigran „A.B.". Text chirilic pe două pagini.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa Arhierească din Chişinău.

11. *Pomenirea numelor familiei imperiale*, (M-rea Neamţ, 1834), lb. română.

Famelia împărătească/ la molebinul de 6 dechemvrie. La ectenia dintîi.

Început: Pentru blagocestivul, singur Stăpînitoriul/ marele Domnul nostru...

Pag. 2: La sfîrşitul molebinului.

Protosul diacon, stă cu faţa spre răsărit sau unde nu este diacon, preotul şi zice cu mare glas:

Iar asupra vrăjmaşilor biruinţă şi învingere şi-i păzeşte pre ei, întru mulţi ani.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

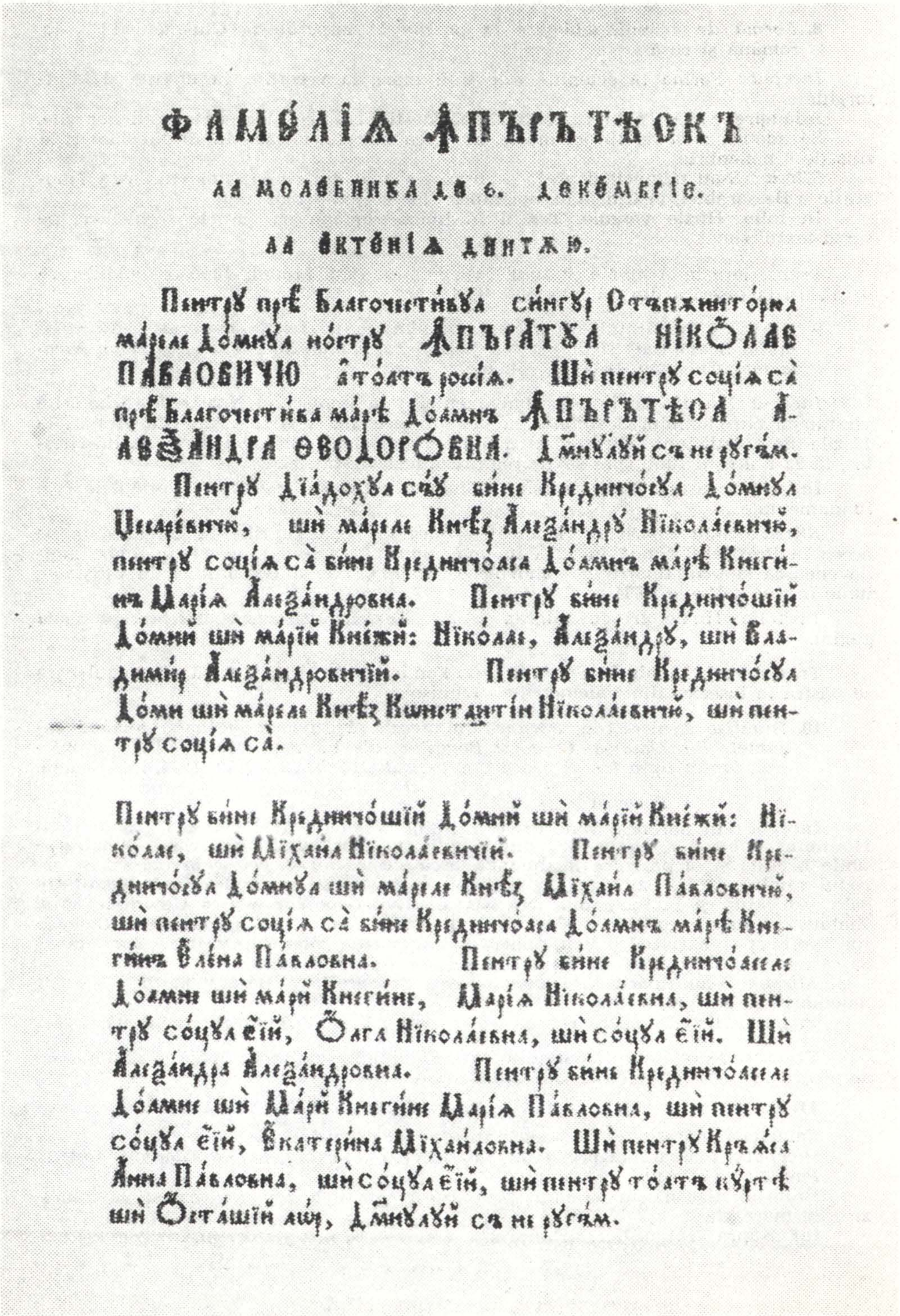

ФАМȢЛІѦ ꙟПЪРЪТѢСКЪ

ЛА МОЛЕБНИКА ДЕ 6. ДЕКЕМВРІЄ.

ЛА ЕКТЕНІѦ ДИНТѦЮ.

Пентрꙋ пре Благочестивꙋл сингꙋр Стъпѫнитóрюл марелѣ Домнꙋл нóстрꙋ ꙟПЪРАТꙊЛ НІКОЛАЄ ПАВЛОВИЧЮ а тóатъ росіѧ. Шѝ пентрꙋ соціѧ са̀ пре Благочестива марѣ Дóамнъ ꙟПЪРЪТѢСА Ѧ-ЛЕѮАНДРА ѲЕОДОРОВНА. Дꙟмнꙋлꙋй съ не рꙋгăм.

Пентрꙋ Дїадохꙋл сѣꙋ бине Крединчóсꙋл Дóмнꙋл Цесаревичю, шѝ марелѣ Кнѣз Алеѯандрꙋ Ніколаевичю, пентрꙋ соціѧ са̀ бине Крединчóаса Дóамнъ марѣ Кнегинъ Маріѧ Алеѯандровна. Пентрꙋ бине Крединчóшїй Дóмнїй шѝ марїй Кнежїй: Ніколае, Алеѯандрꙋ, шѝ Владимир Алеѯандровичїй. Пентрꙋ бине Крединчóсꙋл Дóмн шѝ марелѣ Кнѣз Константин Ніколаевичю, шѝ пентрꙋ соціѧ са̀.

Пентрꙋ бине Крединчóшїй Дóмнїй шѝ марїй Кнежїй: Ніколае, шѝ Міхаил Ніколаевичїй. Пентрꙋ бине Крединчóсꙋл Дóмнꙋл шѝ марелѣ Кнѣз Міхаил Павловичю, шѝ пентрꙋ соціѧ са̀ бине Крединчóаса Дóамнъ марѣ Кнегинъ Єлена Павловна. Пентрꙋ бине Крединчóаселе Дóамне шѝ марй Кнегине, Маріѧ Ніколаевна, шѝ пентрꙋ сóцꙋл єй, Олга Ніколаевна, шѝ сóцꙋл єй. Шѝ Алеѯандра Алеѯандровна. Пентрꙋ бине Крединчóаселе Дóамне шѝ Марй Кнегине Маріѧ Павловна, шѝ пентрꙋ сóцꙋл єй, Єкатерина Міхаиловна. Шѝ пентрꙋ Крѫѧса Анна Павловна, шѝ сóцꙋл єй, шѝ пентрꙋ тóатъ кꙋрте шѝ Остáшїй лор, Дꙟмнꙋлꙋй съ не рꙋгăм.

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In folio, are două foi. Pagina întîia are 28 rînduri, a doua are 29 rînduri. Textul cu caractere chirilice majuscule. Foaia a doua, albă, are însemnarea: „Acest polihronismos tipărit la mănăst. Neamţu s-a cetit de Mitropolitul Veniamin la Iaşi, de ziua Împăratului la 6 dechemvrie 1834. Sinesie de la schitul Vovidenie."

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la mănăstirea Hîrjauca, jud. Orhei. *(Fig. 7)*.

12. *Polihronismos*, Chişinău, 1835, lb. română.
Polihronismosul,

Care trebuie să se cînte după otpustul vecerniei, a utrenii şi a liturghiei.
S-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, anul 1835, în luna lui iulie.
In folio. Textul pe o jumătate de pagină, cu caractere chirilice.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina.

13. Nicolai I Împăratul, *Manifest la moartea nepoatei sale Anna, fiica lui Mihail Pavlovici*, S. Peterburg, 1836, lb. română.

Facem ştire la tot norodul:
Început: La 10 zile acestui martie... iubita noastră nepoată, fiica iubitului nostru frate, marele cneaz Mihail Pavlovici, marea cneaghină Anna Mihailovna, în al doilea an al vieţii sale a trecut din viaţa aceasta vremelnică...
Sfîrşit: S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat, martie 12, iar de pe aceea la Sfîntul Sinod, martie 15 zile, 1836 anul.
In folio. Hîrtie albastră verde cu filigran stema ovală la mijloc şi jos două cifre [18]36. Text cu caractere chirilice, pe o faţă.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa Arhierească din Chişinău.

14. *Povăţuire slujitorilor bisericeşti*, Chişinău, 1836, lb. română.
Povăţuire

Început: Povăţuire în ce chip să să urmeze pi la toate bisericile şi între slujitorii ei să să scoată pi la biserici.
1. Sfintele taine să nu fie stricate.
8. Să fie Table pentru zilele împărăteşti şi către dînsa două adăugiri, una din anul 1831, alta din 1834, luna lui noiembrie.
9. Să fie Pravilă pentru dezrădăcinarea faptelor rele ce să fac în biserică...
13. Să fie Molebnic care să cîntă în ziua Nasterii, tiparnică de la anul 1836.
15. Să fie Psaltire bisericească tipărită de la Chişinău.
16. Să fie Minei de obşte tipărit în Chişinău.
17. Să fie Slujba care să săvîrşeşte la 30 august şi la 5 septembrie.
18. Să fie Molitvelnic bisericesc tipărit în Chişinău.
19. Să fie cărticele de pe care să săvîrşeşte panahida la 29 august.

În total 25 puncte.
Sfîrşit: S-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei în Chişinău, în anul 1836.
In folio. Hîrtie albă, cu filigran „1833". Text pe ambele feţe.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se afla la Muzeul Istoric Bisericesc din Chişinău.

15. *Vînzarea cărţilor româneşti în anul 1837*, Chişinău, 1837.

Vînzătorul de cărţi a duhovniceştii tipografii, posluşnicul Gheorghe Cerchez, raportează cu nr. 13 din 3 august 1837 că s-au vîndut din depozitul de cărţi, în perioada de la 23 ianuarie 1837, următoarele exemplare în limba română:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

		ruble	copeici
1.	4 *Catehizisuri*, un catihizis cu prețul 1 rub. 80 cop.	7	20
2.	3 *Instrucții pentru starostii bisericești* cîte 50 cop. una	1	20
3.	3 *Instrucții blagocinești* cîte 50 cop. una	1	50
4.	5 *Pravile pentru dezrădăcinarea faptelor rele*	1	25
5.	1 *Obîsc* (cercetarea cununiei)	—	21
6.	50 *Jurămînturi*, cîte 5 cop. una	2	50
7.	30 *Azbucoavni*, cîte 1 rub. 15 cop. una	34	50
8.	28 *Sfetitelscoe poucenie* (învățătura de la arhiereu)	32	20
9.	4000 file de *Vedomostie* cîte 5 cop. una	200	—
10.	100 *Liturghii* mici moldovenești cîte 6 rub. una	600	—
11.	4 *Liturghii* poleite cu aur, cîte 8 rub. una	32	—
	Suma totală	912 ruble	56

Același poslușnic Gheorghe Cerchez în raportul nr. 15 din 11 decembrie 1837, arată vînzarea făcută de la 3 august pînă la 11 decembrie :

	ruble	copeici
1 *Tablă împărătească*		30
1 cărticică cu *Molebnic la Nașterea lui Hristos*		60
1 carte *Molebnic*	3	60
1 cărticică *Panahidă pentru ostași*		45
1 cărticică *Reestul panahidei*		60
1 filă *Soiuz* (Sfînta Alianță)		15
1 *Pravilă pentru dezrădăcinarea faptelor răle*		25
3 cărțulii *Slujba Sf. Olga și a Ifimiei*	1	80
3 cărțulii *Slujba lui Alexandru Nevschi*	1	80
12 cărțulii *Svetitelscoe poucenie* (învățătura de la Arhiereu)	13	80
4 *Azbucoavne*, cîte 1 rubl. 15 cop.	4	60
30 *Jurămînturi*	1	50
30 *Liturghii mici moldovenești*	180	—
2000 file de metrică, cîte 5 cop.	100	—
total	309	45

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 23/1837, f. 87, Casa Arhierească din Chișinău.

16. *Instrucțiuni pentru ca să se practice vaccinul cu „vărsat de vacă"*, Chișinău, 1837, lb. română.

Extractul din zapisa *Înalt îmbunătățită la 7 zile mai, anul 1837 în pricina lățirii a vărsatului celui de vaci de obștie în toată Împărăția.*

Început : Cu deosebire să îndatoresc păstorii cei duhovnicești ca cu toate chipurile să se silească a pleca pe poporănii Săi spre a primi această mântuitoare mijlocire, ca să potrivească cu cuviincioase și îndemnătoare cuvinte lucrarea vărsatului firesc cu vărsatul vacilor...

Duhovniceștile persoane, care cu înțeleptele sale sfătuiri și îndemnuri vor scoate pre lăcuitori de la popoarăle lor greșitele socotinți cele cu înprotiva hultuirii cu vărsat de vaci și cu învățăturile sale îi vor aduce... pentru a se apăra de vărsatul firesc... vor primi sămne de cinste, ce sînt așăzate pentru cinul lor."

Sfîrșit : S-au tipărit în Duhovnicească Tipografie a Bessarabiei, în Chișinău, săptemvrie în [loc gol] zile, anul 1837.

In folio. Hîrtie gri. Text cu caractere chirilice, pe o față. Exemplarul cercetat are însemnarea „Bisăricii cu hramul Adormirii din satul Sălcuța, cari eczămplar să să cetească di trii ori pi an în biserică înaintea norodului. Anul 1837 săptemvrie 11 zile. Blagocin ierei Dositei Ochișor."

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sălcuța, jud. Tighina.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

17. *Liturghii*, Chişinău, 1837, lb. română.

La cele cunoscute[1], se adaugă că blagocinul ţinutului Orhei, preotul Simeon Baltaga, cumpăra, la 19 octombrie 1837, 60 exemplare de *Liturghii*, plătind cîte 6 ruble exemplarul. În acelaşi an, la 3 noiembrie, protoiereul Nichita Zauşchevici, blagocinul ţinutului Bender (Tighina) cumpără 40 exemplare din aceeaşi carte, plătind 240 ruble, iar la 24 octombrie, protoiereul Vasile Bălan al ţinutului Cahul, cumpăra 30 exemplare de Liturghii, cîte 6 ruble exemplarul, pentru a fi împărţite pe la parohii.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra în Arhiva Consiliului Eparhial, Chişinău, dosar 57/1837, f. 19.

18. Nicolae I Împăratul, *Manifest la logodna fiicei sale Maria Nicolaevna*, S. Peterburg, 1838, lb. română şi rusă.

Facem ştiut tuturor credincioşilor Noştrii supuşi :
Început : Chiemînd blagoslovenia celui Preaînalt... am binevoit Noi a mărita pre iubita fiica noastră, marea cnejnă Maria Nicolaevna, cu Luminarea Sa Ghertogul Maximilian Leihtenbergschii şi la 4 zile a lunii aceştiea i-am logodit pe dînşii după rînduiala... bisericii noastre.
Sfîrşit : S-au tipărit în S. Peterburg la Senat la 4 zile dechemvrie, iar de pe acesta la Pre Sfîntul Sinod, dechemvrie în 5 zile, anul 1838.
In folio. Textul în limba română, cu caractere chirilice, pe verso textul slav.

Transcrise în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina.

19. *Formă de ectenii*, Chişinău, 1838, lb. română şi rusă.

Formă. / La ecteniile cele întîi mari, la vecernie, la utrenie şi la liturghie.
S-au tălmăcit de pre cea russească şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, dechemvrie 15 zile 1838, anul.
Se introduce numele marei cnezine Maria Nicolaevna şi pentru mirile şi logodnicul Ei.
In folio. Textul român cu caractere chirilice, pe o faţă. Pe verso textul slav, tipărit la Sinod.

Transcrise în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina.

20. *Formă de ectenii*, Chişinău, 1840, lb. română şi rusă.

Formă./ La ecteniile cele întîi mari, la vecernie, la utrenie şi la liturghie.
Sfîrşit : S-au tălmăcit de pre cea rusească şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, dechemvrie în 19 zile, 1840 anul.
Se introduce numele ţesareviciului şi marelui cneaz Alexandru Nicolaevici şi pentru mireasa, logodnica lui, marea cneaghină Maria Alexandrovna.
In folio. Textul în limba română, cu caractere chirilice. Pe hîrtia venită cu textul slav de la Tipografia sinodală, s-a tipărit pe verso textul în limba română.
O altă *Formă de ectenii* fusese tipărită în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, octomvrie în 30 zile, 1840 anul.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalele care se păstrau la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina. *(Fig. 8).*

21. Nicolai I Împăratul, *Manifest la naşterea nepotului Nicolai*, Chişinău, 1843, lb. română şi rusă.

Facem ştiut tuturor credincioşilor Noştrii supuşi.
Început : La 8 zile a acestui septemvrie, iubita Noastră noră ţesarevna şi marea cneghină Maria Alexandrovna, soţia iubitului Nostru fiu, clinoromului ţesarevici, s-au uşurat cu naşterea Noao nepot... ce s-au numit Nicolai...

[1] Paul Mihail, *Tipărituri româneşti, 1812—1918*, Bucureşti, 1940, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ЛА ЕКТЕНІѦ ЧѢ МАРЕ.

Пентрꙋ Преблагочестивꙋл сингꙋр Стъпѫнитѡрꙋл Мареле Домнꙋл нострꙋ Ѫпъратꙋл НІКОЛАЕ ПАВЛОВИЧЮ а тоатъ Рѡсіа, ши пентрꙋ Соціа са Преблагочестива Маре Доамнъ Ѫпърътеаса АЛЕѮАНДРА ѲЕОДѠРОВНА, Домнꙋлꙋи съ не рꙋгъм.

Пентрꙋ Моштенитѡрꙋл сѣꙋ бине крединчосꙋл Домн Цесаревичꙋл ши Мареле Кнеѯ АЛЕѮАНДРꙋ НІКОЛАЕВИЧ, ши пентрꙋ Соціа са бине крединчоаса Доамнъ Цесаревна ши Маре Кнеѣинъ МАРІѦ АЛЕѮАНДРОВНА. Пентрꙋ бине крединчошіи Домни ши Марій Кнежій: НІКОЛАЕ, АЛЕѮАНДРꙋ, ВЛАДИМІР ши АЛЕѮІЕ АЛЕѮАНДРОВИЧІИ. Пентрꙋ бине крединчосꙋл Домн Мареле Кнеѯ КѠНСТАНТІН НІКОЛАЕВИЧ, ши пентрꙋ Соціа са бине крединчоаса Доамнъ Маре Кнеѣинъ АЛЕѮАНДРА ІѠСИФОВНА. Пентрꙋ бине крединчошіи Домнй марі Кнежй НІКОЛАЕ КѠНСТАНТІНОВИЧ, НІКОЛАЕ ши МІХАІЛ НІКОЛАЕВИЧІИ. Пентрꙋ бине крединчоаселе Доамне Марі Кнеѣине ЕЛЕНА ПАВЛОВНА, МАРІѦ НІКОЛАЕВНА, ши Фіица еі, ОЛГА НІКОЛАЕВНА ши Фіица еі. Ши ОЛГА КѠНСТАНТІНОВНА. Пентрꙋ бине крединчоаселе Доамне Марі Кнеѣине: ЕКАТЕРІНА МІХАІЛОВНА, ши Фіица еі, МАРІѦ ПАВЛОВНА ши Фіица еі, ши пентрꙋ Кръіаса АННА ПАВЛОВНА. Ши пентрꙋ тоатъ Кꙋртѣ, ши Ѡсташий лор, Домнꙋлꙋи съ не рꙋгъм.

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-au dat în oraşul Varşava la 8 zile septemvrie, la anul de la naşterea lui Hristos, o mie opt sute patruzăci şi trei, iară a împărăţirii Noastre la al optsprezecelea.

Sfîrşit : S-au tipărit în Sanct Peterburg, la Ocîrmuitoriul Senat, iară de pe dînsul la Presf[î]ntul Sinod, septemvrie în 13 zile, anul 1843.

S-au tălmăcit pe limba moldovenească şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei în Chişinău, septemvrie în 22 zile, anul 1843.

In folio, textul în limba română cu caractere chirilice, pe verso textul slav cu caractere ruseşti.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina.

22. *Începuturile învăţăturii creştineşti*, Chişinău, 1843, lb. română.

La cele cunoscute[2] se adaugă că la 29 septemvrie 1843, cu ucazul nr. 501, i se trimit blagocinului preotului Ioan Oranschi de la ţinutul Tighinei, 170 exemplare din cartea tipărită pentru a fi împărţită bisericilor cîte un exemplar, iar unde sînt şcoale a se da al doilea exemplar, trimiţîndu-se costul de 30 copeice de argint exemplarul.

Se porunceşte să se propună prin preoţii bisericilor parohienilor, doritori de a avea astfel de carte, să o cumpere. Se vor întocmi liste şi se vor cere exemplare de la Conducerea Economică a Casei Arhiereşti. Se atrage luarea aminte ca să se înveţe rugăciunile pe de rost.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul dosarului cu ucazuri de la biserica din Sângera, jud. Lăpuşna.

23. Nicolai I Împăratul, *Manifest la logodna Elisavetei Mihailovna. Formă de ectenii*, Chişinău, 1844, lb. română.

La cele cunoscute[3] se adaugă că exemplarul cercetat are pe o faţă manifestul pentru logodna Elisavetei Mihailovna, iar pe verso :

Formă / La ecteniile cele întie mari, la vecernie, la utrenie şi la liturghie.

S-au tălmăcit din limba rusească şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei în Chişinău, ghenarie în 13 zile, anul 1844.

In folio. Textul în limba română cu caractere chirilice.

O altă *Formă de ectenii* fusese tipărită în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, octomvrie în 22 zile, 1843.

Transcrierea în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalele de la biserica din Sălcuţa, jud. Tighina.

24. *Catehism*, Chişinău, 1844, lb. română.

La cele cunoscute[4], adăugăm următoarele :

Lucrarea tradusă din limba rusă în limba română şi tipărită în 1844 la Chişinău, în Tipografia Duhovnicească, a fost retipărită în 1853 la Buzău, după cum o atestă exemplarul cu titlul :

Catihisul creştinesc al Bisericii Răsăritului. Dat la lumină mai întîi în limba rusească în Moscva şi tradus în limba rumânească în anul 1844 la Chişinău, unde s-a şi tipărit... Iar acum mai îndreptîndu-se în corecţia limbii s-a retipărit... în tipografia Sf. Episcopii Buzău. Anul 1853, aprilie 13.

Apud Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate şi simţire românească*, Editura Episcopiei Buzău, 1986, p. 271—272.

---

[2] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 75—76.
[3] *Ibidem*, p. 78—79.
[4] *Ibidem*, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

25. *Evidența tipăriturilor în limba română*, Chişinău, 1848, lb. română.

În darea de seamă a tipografiei Casei Arhiereşti din Chişinău pe anul 1848, pentru perioada martie-octombrie, se arată că s-au tipărit următoarele în limba română :

Foi de mărturisire	16 990
Foi de metrici	22 815
Vedomoste de cler	993
Extracte despre clerul alb	942
Formulare scurte arhiereşti	1 422
Vedomoste despre cununițe şi rugăciuni de dezlegare (la morți)	129
Vedomoste anuale	457
Vedomoste de blagocin pentru luminări	140
Foi de jurăminte la Cercetare	500

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 740/1848, f. 97, Casa Arhierească din Chişinău.

26. *Evidența tipăriturilor în limba română*, Chişinău, 1848, lb. română.

În darea de seamă a tipografiei duhovniceşti din Chişinău se arată că în luna octombrie 1848 s-au tipărit următoarele în limba română :

1. Pentru bisericile eparhiei Chişinăului, vedomoste anuale	480 ex.
2. Pentru administrația financiară, foi de jurnal,	960 ex.
blancuri litografiate	1 440 ex.
3. Pentru blagocinul ținutului Orhei, dare de seamă	150 ex.
4. Foi metricole de naştere	8 000 ex.
Foi metricole de cununie	3 000 ex.
Foi metricole de moarte	1 500 ex.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 31/1848, f. 71, Casa Arhierească din Chişinău.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN NOU DESPRE DATA BĂTĂLIEI DE LA „CORNUL LUI SAS“

La rubrica „Miscellanea“ a „Anuarului“ XXIV[2] (1987), p. 597, Ștefan Andreescu publică o notă despre *Data luptei de la Cornul lui Sas*, în cadrul unui material intitulat *Știri diverse și interpretări felurite*. Referindu-se la victoria lui Ștefan Tomșa împotriva lui Constantin Movilă susținut de poloni, autorul semnalează „un nou izvor, o relatare anonimă, redactată la Lublin, în 7 august 1612, care are marele merit că ne indică data exactă a confruntării de pe cîmpul de luptă — *15 iulie 1612* (st. n.)“. Apreciind „cum se cuvine calitatea informațiilor de care a dispus autorul acestei relatări“, Ștefan Andreescu reproduce părți din ea, după publicația în care a apărut („*Elementa ad fontium editiones*, XXIII, Roma, 1970, nr. 218, p. 27—28“), referitoare la personalitățile care se înfruntă, la descrierea și rezultatul luptei, la efectivele adversarilor și la incursiunea tătarilor în Podolia care a urmat bătăliei de la „Cornul lui Sas“, elemente de altfel cunoscute, sub o formă sau alta, și din alte izvoare ale vremii, insistînd asupra a ceea ce consideră a fi demn de semnalat: *data bătăliei*. „Așadar — afirmă în chip de concluzie —, lupta de la Cornul lui Sas a avut loc în 5/15 iulie 1612, iar nu în 3/13 iulie, cum a conjecturat C. Rezachevici [citează *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Studii“, t. 25 (1972), nr. 2, p. 311—312 — *n.ns.*]. Faptul că la Bistrița, în 19 iulie (st.n), se știa că ciocnirile au durat „trei zile, de miercuri pînă vineri“, — pare a fi rezultatul adăugirii a celor două zile cît va fi durat urmărirea și lichidarea rămășițelor oștii lui Constantin Movilă, din care, așa cum atestă relatarea de mai sus, o parte a încercat să treacă Prutul, iar cealaltă s-a retras către ultimul loc de tabără“ (adăugînd în nota infrapaginală: „Rămîne de stabilit concordanța dintre datele calendaristice și zilele corespunzătoare din săptămînă“.

Din capul locului trebuie să arătăm că această concluzie este eronată. Iată de ce.

Atunci cînd se purcede la revizuirea unei date (puse în circulație încă din 1972), trebuie să se reia „dosarul“ întregii probleme și să se compare informațiile izvoarelor, stabilind ierarhia însemnătății acestora, iar nu să se accepte, încercînd să fie impusă *ad-hoc*, relatarea unui izvor de mîna a doua, căruia i se acordă credit doar pentru că nu a mai fost folosit, în dauna unui izvor de mîna întîia, cunoscut mai demult. Se știe că relatările din toate timpurile cuprind și destule zvonuri sau chiar date false, și este o neîngăduită naivitate pentru un istoric să accepte necritic orice informație doar pentru că aceasta apare într-un izvor contemporan. În fond, deosebirea dintre un diletant și un specialist constă în primul rînd în faptul că cel din urmă aplică o metodă științifică de cercetare, stabilind critic o ierarhie a însemnătății și credibilității izvoarelor folosite, în vreme ce primul le acceptă ca atare, după criterii personale, cu atît mai mult cînd acestea sînt publicate.

Așa cum aminteam încă din 1972, există mărturia de prim ordin datorată unui observator bistrițean aflat în vecinătatea locului bătăliei de la „Cornul lui Sas“, care amintește *data ei*, la care se adaugă cea a cavalerului francez Charles de Joppecourt, care se referă la *durata luptei*, mărturii care concordă, peste care nu se poate trece și care nu trebuie răstălmăcite, în primul caz, sau ignorate, în al doilea, după cum rezultă din nota semnată de Ștefan Andreescu. Prima mărturie este datorată așadar unui informator bistrițean, dintre cei *trimiși anume*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de conducerea Bistriței transilvane, la cererea principelui Gabriel Báthory[1], tocmai *pentru a urmări la fața locului confruntarea* dintre Ștefan Tomșa și Constantin Movilă, și care *în vremea bătăliei s-a aflat în vecinătatea cîmpului de luptă, desigur la Iași.* Chiar *a doua zi după încheierea bătăliei* el s-a întors din Moldova la Bistrița, și pe baza relatării sale conducerea orașului i-a raportat principelui la 9/19 iulie 1612, între altele, că lupta s-a dat la „vreo două mile de drum în jos de tîrgul Iași" *(zwo Meil Wegs underhalb dem Markt Jaz)* și a durat „trei zile, de miercuri pînă vineri s-au luptat și în cele din urmă au fost bătuți polonii" *(drey Tag von Mittwochen bis auf den Freytag mit einander gestritten und entlich die Polen geschlagen worden).* Relatarea mai conține și alte amănunte aduse de informatorul bistrițean de la fața locului, cum ar fi numele unor boieri căzuți prizonieri : Balica, Stroici, Boul vistier, „fiul lui Viteke" (Ureche), o dată cu Constantin Movilă și cumnatul său (Ștefan Potocki). Este limpede că avem de-a face cu o *relatare de primă însemnătate pentru stabilirea datei bătăliei de la „Cornul lui Sas".* Știrile sînt atît de proaspete încît în raportul conducerii bistrițene nici nu se mai indică datele calendaristice ale lunii, ci doar zilele săptămînii trecute, în care a avut loc bătălia. Cum 9/19 iulie 1612 cade într-o joi, rezultă că bătălia care s-a dat „de miercuri pînă vineri", a avut loc între 1/11 — 3/13 iulie, informatorul amintit întorcîndu-se la Bistrița cu aceste știri „sîmbăta trecută" *(verschienen Sambstag)*, la 4/14 iulie, adică chiar a doua zi după încheierea luptei hotărîtoare[2].

La rîndul său, cavalerul francez Charles de Joppecourt, deși nu pomenește în memoriile sale data bătăliei de la „Cornul lui Sas", știe că ea s-a desfășurat pe parcursul *a trei zile*, pe care le individualizează net : „În ziua următoare" (referire la a doua zi), „încă de cu seară... pentru ziua următoare" (referire la a treia zi)[3]. El face descrierea cea mai completă a bătăliei, care ne-a slujit pentru reconstituirea ei, relatînd despre hărțuielile și tratativele infructuoase purtate de Constantin Movilă cu Husein aga în primele două zile ale confruntării (1/11 — 2/12 iulie 1612), urmate de lupta hotărîtoare din cea de-a treia zi (3/13 iulie 1612)[4].

Față de relatarea de bază, de la fața locului, a informatorului bistrițean, confirmată în ceea ce privește durata de cea a lui Charles de Joppecourt, ce reprezintă documentul din 7 august st. n. 1612 de la Lublin ? Este vorba de copia raportului unui anonim (probabil un italian, față bisericească) către un „principe" nenumit, păstrată în arhivele din Parma, ce înregistrează știri care circulau între nobilii poloni participanți la sesiunea tribunalului nobiliar de la Lublin, la începutul lui august 1612, referitoare la lupta dintre Constantin (Movilă) și Ștefan (Tomșa), în care au pierit mulți nobili poloni. Data luptei — 15 iulie —, a luptei hotărîtoare desigur, nu diferă în fond decît cu două zile de cea reală, și această mică diferență poate fi înțeleasă dacă ne gîndim că ziua de 15 iulie a fost consemnată după trei săptămîni, tocmai în centrul Poloniei. De altfel, această dată nici nu prezenta o însemnătate deosebită pentru destinatarul din Parma, cu totul altul fiind interesul bistrițenilor și al principelui Gabriel Báthory pentru același *eveniment și exactitatea* consemnării datei la care a avut loc. În raportul italian din Lublin sînt cuprinse, de altfel, și alte zvonuri false : de pildă despre execu-

---

[1] Astfel de porunci ale lui Gabriel Báthory către bistrițeni, pentru trimiterea de „spioni vrednici de crezut în Moldova și în Polonia, care în adevăr să vadă și să afle unde pot fi polonii, cîți sînt și cu ce pregătire...", s-au păstrat din 1610 (Hurmuzaki, *Documente*, XV^{2}, p. 846—848, nr. MDCXCV—MDCXCVIII) ; ele trebuie să fi fost însă asemănătoare și în 1612, prilejuind mărturia informatorului bistrițean despre bătălia de la „Cornul lui Sas", trimisă principelui prin raportul orașului Bistrița din 19 iulie 1612, de care este vorba în text.

[2] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VIII, București, 1935, p. 265 ; C. Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, I. *Data bătăliei de la Cornul lui Sas (3/13 iulie 1612)*, în „Studii", XXV (1972), nr. 2, p. 312.

[3] *Călători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 387—389 ; textul integral în *Tesaur de monumente istorice pentru România*, ed. A. Papiu Ilarian, II, București, 1863, p. 20—24.

[4] Constantin Rezachevici, *Bătălia de la „Cornul lui Sas" (3/13 iulie 1613) — Reconstituire —*, în *SMMIM*, 9/1976, p. 64—66 ; idem, în *Istoria militară a poporului român*, III, București, 1987, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea lui Ştefan Potocki, căzut prizonier, în cîrligele turceşti, după cum „se zice" *(si dice)*, deşi acesta a fost doar închis la Poartă vreme de cîţiva ani ; despre oastea de 30 000 de oameni ai lui Ştefan Tomşa, deşi aceasta, împreună cu ajutoarele turceşti şi muntene nu trecea de 20 000 de oameni [5]. În sfîrşit, abia la închiderea scrisorii din 7 august a sosit la Lublin ştirea despre incursiunea tătarilor din Moldova în Podolia, care a avut loc în primele zile după bătălie [6].

Ţinînd seama de cele de mai sus şi revenind la concluzia notei lui Ştefan Andreescu, este limpede că data luptei hotărîtoare de la „Cornul lui Sas" (vineri, 3/13 iulie 1612) nu e o „conjecturare" a mea, ci *însăşi data reală a acesteia*, transmisă a doua zi de informatorul bistriţean şi consemnată la 19 iulie 1612 în raportul conducerii oraşului Bistriţa, care rămîne pînă în prezent izvorul principal pentru stabilirea datei bătăliei amintite, izvor pe care nu am făcut decît să-l introduc în circuitul ştiinţific în 1972. Afirmaţia următoare a aceluiaşi autor : „Faptul că la Bistriţa, în 19 iulie (st. n.), se ştia că ciocnirile au durat „trei zile, de miercuri pînă vineri", pare a fi rezultatul adăugirii a celor două zile cît va fi durat urmărirea şi lichidarea rămăşiţelor oştii lui Constantin Movilă...", cu remarca infrapaginală : „Rămîne de stabilit concordanţa între datele calendaristice şi zilele corespunzătoare din săptămînă", arată că autorul acestor curioase afirmaţii n-a citit raportul bistriţean din 19 iulie 1612, iar precizările mele din *Două rectificări cronologice*, p. 312, le-a parcurs cel puţin superficial, căci concordanţa la care se referă am făcut-o încă din 1972, şi tocmai datorită acesteia am aflat datele calendaristice ale celor trei zile de confruntare. Iar explicaţia cu „adăugirea" celor două zile este încă o dovadă că autorul ei nu a parcurs raportul oraşului Bistriţa din 19 iulie, de vreme ce acesta menţionează explicit cele trei zile cît a durat bătălia şi separat, în încheiere, invazia turcilor în Polonia, care a urmat bătăliei, şi care a avut deci loc după 3/13 iulie 1612 [7]. De altfel, prima ştire despre intrarea în Polonia a turcilor, tătarilor şi moldovenilor lui Ştefan Tomşa a ajuns şi a fost consemnată în Imperiul habsburgic încă de la 6/16 iulie 1612 [8], şi ca atare este imposibil de admis că bătălia de la „Cornul lui Sas" ar fi putut avea loc în ajun, la 5/15 iulie, cum crede Ştefan Andreescu.

Ca atare, *data bătăliei de la „Cornul lui Sas" rămîne 1/11 — 3/13 iulie 1612, lupta hotărîtoare avînd loc în cea de-a treia zi (3/13 iulie 1612)*. Aceasta nu este o ipoteză şi nu se pretează la interpretări, ci *reprezintă o realitate bazată pe mărturia obiectivă a informatorului bistriţean aflat la faţa locului*, care nu poate fi ignorată sau răstălmăcită de dragul punerii în lumină a unui alt izvor, sub aspectul care ne interesează, comparativ, de mîna a doua [9]. Altfel spus, metoda ştiinţifică de cercetare nu trebuie pierdută niciodată din vedere.

Constantin Rezachevici

---

[5] Idem, *Bătălia de la „Cornul lui Sas"*, p. 62 ; idem, *Efectivele oştilor din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în *SMMIM*, 6/1973, p. 102.

[6] *Elementa ad Fontium Editiones*, XXIII, ed. Valerianus Meysztowicz, Wanda Wyhowska de Andreis, Roma, 1970, p. 27—29.

[7] A. Veress, *loc. cit.*, Cf. şi C. Rezachevici, *Două rectificări cronologice*, p. 312, nota 18.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, IV[1], p. 477, nr. CCCCVI ; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 313, nota 22.

[9] Este ciudat că tocmai Ştefan Andreescu care în cadrul materialului amintit, *Ştiri diverse şi interpretări felurite*, se referă la *Controverse inutile sau despre unele „note critice"* legate de interpretări ale sale (p. 601—602), produce el însuşi o astfel de controversă inutilă în cadrul notei analizate din cuprinsul aceluiaşi material.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PE MARGINEA LUCRĂRII *L'EPIRE ET LES PAYS ROUMAINS*

Ariadna Camariano-Cioran a publicat valoroasa monografie *L'Epire et les Pays Roumains* (Jannina, 1984), folosind materialul documentar referitor la mănăstiri din Țara Românească închinate unor lăcașuri din cele două dioceze : Pogoniani și Ianina din Epir. Adăugăm cîteva știri privitoare la donații din Moldova pentru mănăstiri din dioceza Pogoniani, precum și date despre localități și antroponime din Țara Românească, de unde s-au primit milostenii.

În Biblioteca Academiei R. S. România se păstrează, sub cota ms. sl. nr. 529, manuscrisul slavo-grec conținînd un *Sinodic.* Legat în scoarțe de stejar cu piele, avînd numerotația actuală 213 f. efectuată cu mașina, cuprinde și multe foi albe, iar la sfîrșit se poate observa că au fost tăiate aproximativ 25 foi. Hîrtia este groasă, galbenă.

Sinodicul este un pomelnic în care se treceau numele celor vii și ale celor morți ai familiei sau ale persoanelor care făceau donații pentru mănăstiri. Limba manuscrisului este slavona bisericească, pe jumătatea stîngă a foii numele sînt scrise cu unciale slave iar în partea dreaptă în unciale grecești. Unele foi sînt încadrate în chenar artistic desenat în peniță, în stil baroc (f. 8, 45). Scrisul este al mai multor mîini, cele mai multe pomelnice sînt în uncială, dar există unele scrise și în cursive grecești, iar altele sînt cu scrisul autograf al donatorilor. Unele titluri și inițiale sînt în roșu.

Manuscrisul poate fi datat din ultimul sfert al secolului XVII, cînd au fost scrise majoritatea pomelnicelor, continuînd și în secolul XVIII. Însemnări există din anii 1681 (f. 136), 1688 (168), 1692 (f. 160), 1694 (f. 22), 1699 (f. 46v). Lipsa de ordine în succesiunea cronologică a însemnărilor ar putea fi explicată prin faptul că condica a fost legată ulterior datei de 1692, fiind alcătuită din caiete disparate sau, de la început, însemnările s-au făcut pe caiete diferite, în funcție de rangul donatorilor. La anul 7200 (1692), după cum reiese din însemnarea de la f. 2 se fixează data la care acest manuscris a fost „reînnoit" (în traducere) : „Am reînnoit acest Sinodic eu Parthenie arhimandrit, în anul de la zidirea lumii 7200". Sinodicul a aparținut mănăstirii Sf. Arhangheli din Pogoniani ; în partea a doua a manuscrisului, a fost copiat și sinodicul mănăstirii Driano din aceeași dioceză, cu hramul Adormirea Maicii Domnului (din secolul XVIII). Manuscrisul a fost achiziționat de către Biblioteca Academiei în 1907, de la anticarul A. Zwiebel din Iași.

Sinodicul a fost destinat a cuprinde numele donatorilor de la toți ortodocșii din autocratica Rusie, potrivit hrisovului emis de Alexei Mihailovici, menționat aici : *Inc :* (în traducere) „Acest Sinodic din Macedonia reprezentînd mănăstirea Pogoniani a Sf. Mari Arhistrategi Mihail și Gavriil, al cărei ctitor dintru început este binecredinciosul și marele țar Constantin Pogonat, venind noi din Macedonia în orașul împărătesc Moscova în timpul stăpînirii fericitului întru pomenire țar și mare cneaz Alexei Mihailovici al Rusiei Mari și Mici și Albe și autocrat al întregii Rusii. Și el marele domn ne-a dăruit hrisov cu a sa împărătească pecete de aur..." (fig. 1). Printr-un hrisov din 7150 (1642), februarie 4, acest țar îi permitea lui Sofronie, arhiepiscopul diocezei Pogoniani, să vină în Rusia după milostenii odată la 6—7 ani (fig. 2).

Semnalăm, cu acest prilej, și alte hrisoave, încă nepublicate, referitoare la mănăstirea Pogoniani, care sînt din anii 7161 (1652) septembrie 14, 7172 (1664). În hrisovul din 7191 (1683) iulie 24, țarii Ioan și Petru Alexievici confirmă arhimandritului Parthenie daniile și miluirile înaintașilor și părinților lor. La 1724, Petru cel Mare aprobă să se dea celor veniți după milostenii din dioceza Pogoniani

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5 000 de ruble anual. La 1735, această sumă a fost eliberată de către Sinodul rus. Itinerarul ce era stabilit celor veniți pentru milostenii prevedea drumul direct pînă la Moscova.

La 1751, însă, mitropolitul Timotei al Kievului făcea cunoscut tuturor că arhimandritul Parthenie de la mănăstirea Sf. Arhangheli de la Pogoniani, care se îndreaptă spre Moscova, pe traseul ce-l parcurge de la Kiev la Moscova, are învoire de a sluji și sfinți aghiazma, cu consimțămîntul proistoșilor bisericilor din cale. De această învoire se vor folosi cei trimiși de la Pogoniani și Sinodicul conține zeci de pagini cu nume și localități întîlnite în cale : Kiev, Iampol, Pereiaslav, Cernigov, mănăstirea Novodevicii din Moscova etc.

Încă de la început, trimișii din dioceza Pogoniani pentru a aduna milostenii din Rusia străbăteau în drumul lor și Țările Române. În felul acesta au fost consemnați și donatorii din Moldova. Manuscrisul a rezervat o pagină întreagă (f. 44), în care sînt enumerați voievozii din Moldova, donatori către mănăstire. Aceste nume, care încep cu voievozi ce au domnit la mijlocul secolului XVI continuă pînă la 1683. Titlul pomelnicului de la f. 44 Τα ονοματα του αυθεντον τις βλαχομπογδανιας (Numele stăpînitorilor Moldovei)[1] : **Ion Alexandru voevoda** [Alexandru Lăpușneanu, 1552—1561 ; 1564—1568 ; am considerat că numele Alexandru desemnează anume pe Lăpușneanu și nu pe un alt voievod anterior lui, cu același nume, deoarece lista continuă cu voievozii care i-au succedat acestuia] ; **Ion Petru voevoda** [Petru Șchiopu, 1574—1577 ; 1578—1579] ; **Ion Ieremia voevoda** [Ieremia Movilă, 1595—1600 ; 1600—1606] ; **Ion Aaron voevoda** [Aron Tiranul, 1591—1592 ; 1592—1595 ; este evidentă inversarea ultimilor doi domnitori] ; **Ion Simeon voevoda** [Simion Movilă, 1606—1607] ; **Ion Radul voevoda** [Radu Mihnea, 1616—1619 ; 1623—1626] ; **Ecaterina Domna ; Maria Domna ; Theodora Domna ; Maria Domna ; Theodora Domna ; Ion Radul voevoda** [probabil tot Radu Mihnea, din a doua domnie 1623—1626] ; **Ion Vasilie voevoda** [Vasile Lupu, 1634—1653] ; **Theodosia Domna** ; **Ion Gheorghie voevoda** [Gheorghe Ștefan, 1653—1658] ; **Ion Duca voevoda** [Gheorghe Duca, 1665—1666 ; 1668—1672 și 1678—1683] (fig. 3).

Faptul că cea mai veche însemnare din *Sinodic* este din 1681 pare să indice că lista datează tot din acea perioadă, daniile fiind întărite succesiv de voievozii care au domnit în Moldova, cunoscuți ca donatori și către alte Locuri Sfinte. Alte realități din Moldova înregistrate : Mitropolitul Ghedeon (f. 182v) ; localitatea Iași (f. 183) și Suceava (f. 180v).

Pe baza însemnărilor disparate se poate reconstitui itinerarul urmat de călugării însărcinați cu aducerea daniilor din Rusia. Ei veneau din Epir oprindu-se întîi în Țara Românească, la Curtea de Argeș, Tîrgoviște sau Mănăstirea Dealu. Din această zonă apar localitățile din actualul județ Argeș : Țigănești (f. 162), Vlăduța (f. 183), Țițești (f. 184), iar din jud. Vîlcea Maldares/ti/ (f. 183) și Olănești (idem). În drumul lor se va fi aflat și localitatea Poiana Ialomița (f. 180), unde era curtea boierului Barbu și Neaga (f. 184).

Pomelnicul conține onomastică românească: Barbu, Bogdan, Coman, Oprea, Roman, Vasile, Vintilă ; Bucura, Stana etc. La însemnările făcute de scribi în limba slavonă și în limba greacă, se adaugă un autograf din secolul XVII, al unui călugăr donator român, trăitor la Kiev, care scrie în românește : „eu smeritul și nevrednicul călugăr Damaschin, feciorul lui Veličko din Voinești[2] de la pod de la răstoacă care sînt călugăr în sf. Sofia la mitropolia din Kiev. Numele părinților miei : Veličko, Neașca [metateză pentru Neacșa ?], frații miei Baico, Eftemii, Stană sora. Monah Damaschin" (f. 191v). Astfel, de la catedrala Sf. Sofia din Kiev, din preajma Academiei lui Petru Movilă, călugărul Damaschin adăuga dania sa pentru îndepărtata mănăstire din Epir (fig. 4).

Mărturii ale donațiilor directe celor care în trecere spre Rusia consemnau și pomelnicele românești, manuscrisul păstrat la Biblioteca Academiei atestă miluirile pe care diferite categorii, de la voievozi, mitropolit, boieri și credincioși de la sate le făceau pentru mănăstiri aflate sub jug străin. Considerăm că viitoare cercetări vor putea scoate la iveală încă noi mărturii și despre contribuțiile din Moldova la susținerea așezămintelor din Epir.

Paul Mihail

[1] Cronologia domnilor după *Istoria României în date*, București, 1972, p. 457—458.

[2] Lipsa unor determinante nu ne permite să localizăm așezarea cu acest nume, în Moldova și Țara Românească existînd 5 sate cu acest nume.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

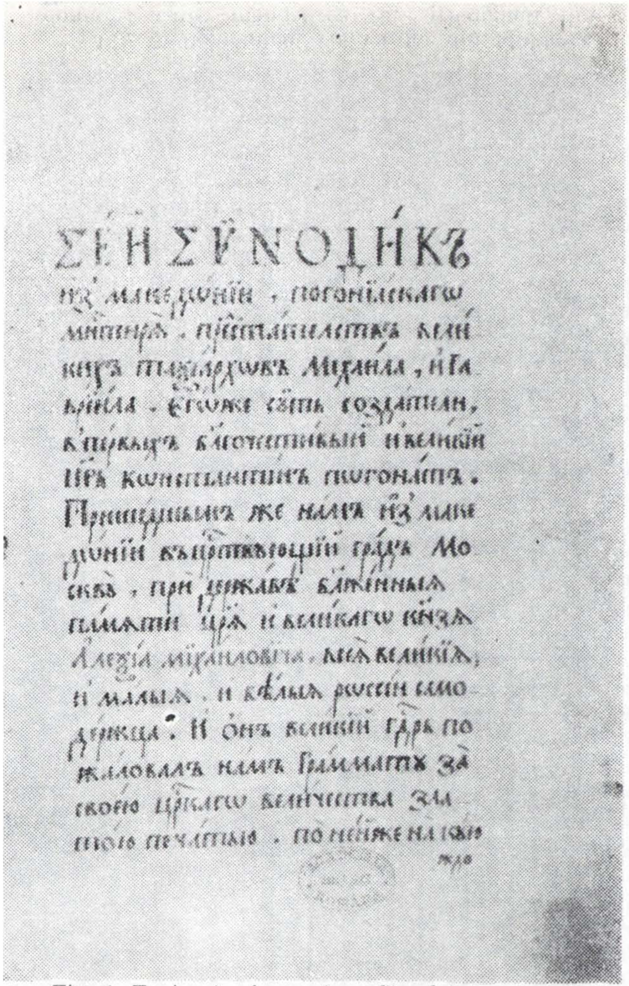

Fig. 1. Foaia de început a Sinodului mănăstirii Sf. Arhangheli din dioceza Pogoniani (f. 2).

Fig. 2. Foaia de început a pomelnicului Patriarhului Adrian al Moscovei (f. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

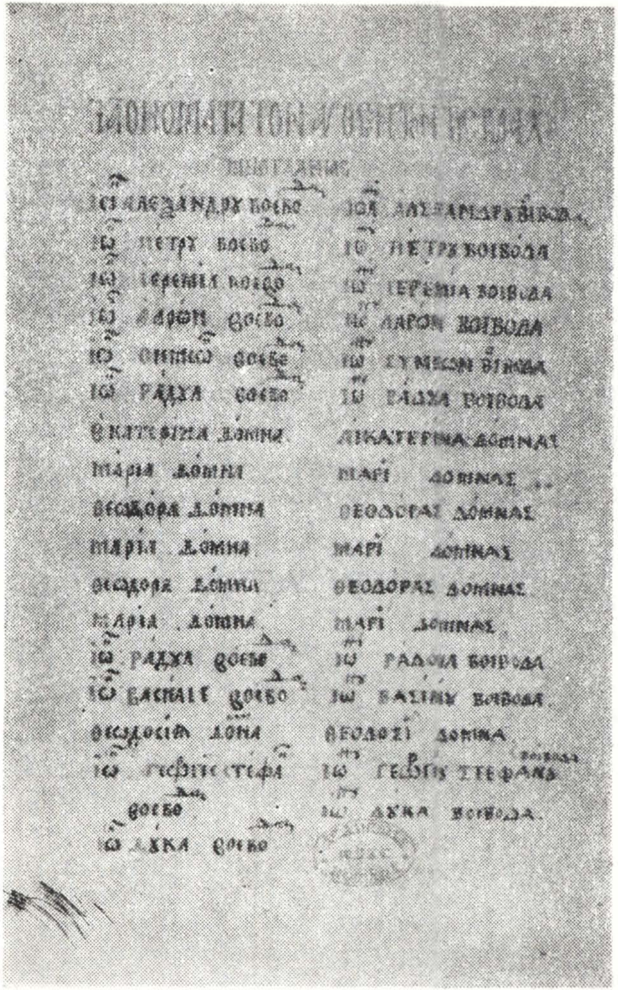

Fig. 3. Pomelnicul voievozilor din Moldova, donatori către mănăstirea Sf. Arhangheli din Pogoniani (f. 44).

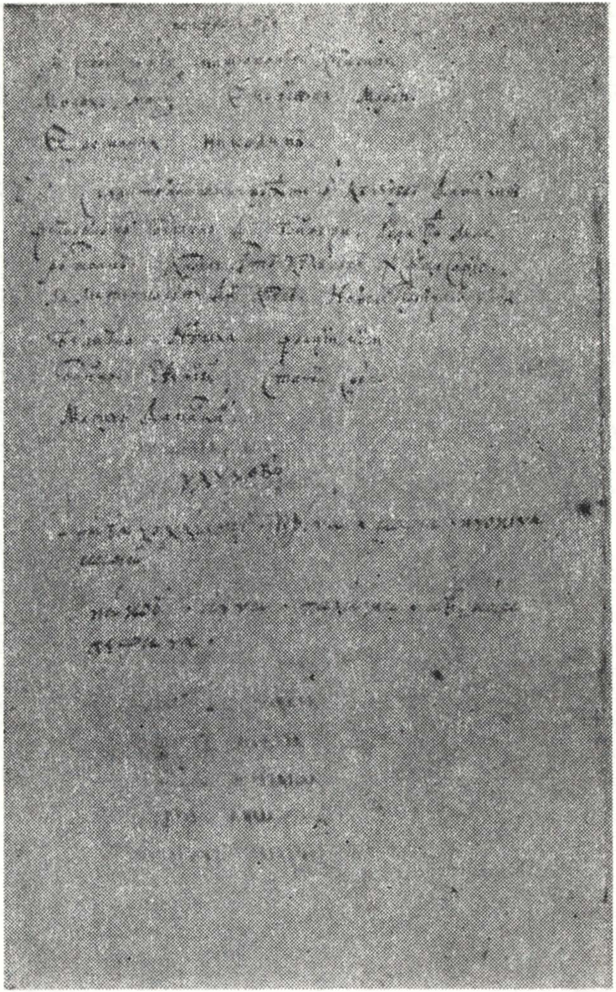

Fig. 4. Autograful de donație, în limba română, al călugărului Damaschin de la mănăstirea Sf. Sofia din Kiev (din a doua jumătate a secolului XVII) (f. 104 v).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MITROPOLIŢI ROMÂNI PICTAŢI LA MUNTELE ATHOS

Într-o lucrare recentă consacrată Muntelui Athos şi Românilor, istoricul Petre Ş. Năsturel scrie că la mănăstirea Ivir «a regăsit portretul lui „Teofan arhiepiscop al întregii Moldove" în exonartexul paraclisului de la Portaissa»[1]. Acelaşi istoric ţinea să precizeze că „a regăsit portretul", întrucît Marcu Beza a fost cel care a făcut cunoscută[2], „fotografia unei fresce reproducînd trăsăturile lui Teofan, arhiepiscop al întregii Moldove"[3] de la mănăstirea Ivir. Iar dintre cei trei mitropoliţi, ce au purtat numele de Teofan, P. Ş. Năsturel ar „alege de preferinţă pe al treilea, care a condus Biserica Moldovei de la 1617 la 1619"[4]. Fireşte, cercetări viitoare vor aduce mai multă lumină asupra celor de mai sus, şi, astfel, vom cunoaşte, cu mai multă certitudine, care dintre cei trei mitropoliţi, ce au purtat numele de Teofan, a fost pictat la mănăstirea Ivir.

Cunoaştem, însă, cu mai multă certitudine, că mitropolitul Teofan II al Moldovei (1564—1572 ; 1577—1581 ; 1582—1587) a fost pictat la mănăstirea Dohiariu[5]. Două acte din arhiva acestei mănăstiri, din anul 1592 (7100), atestă chiar prezenţa mitropolitului Teofan II la Dohiariu[6]. Mitropolitul Teofan II s-a închinoviat, de altfel, la mănăstirea Dohiariu şi a trecut acolo la cele veşnice, „între 1 septembrie 1597 şi 31 august 1598, în 7106"[7]. Mormîntul său se află în nartica katolikonului mănăstirii Dohiariu[8].

---

[1] P. Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*, Roma, 1986, în colecţia „Orientalia Christiana Analecta", nr. 227, p. 123, n. 54 (vezi şi *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 637—640).

[2] Vezi Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, ed. 2, Bucureşti, 1937, p. 43 (apud P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 110, n. 17).

[3] P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 110, n. 17.

[4] *Ibidem*, p. 123, n. 54.

[5] Vezi Constantin Simionescu, *Prezenţe româneşti în Orientul Ortodox*, în *BOR*, XCVIII, 1980, nr. 11—12, p. 1191.

[6] Vezi P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 212—213.

[7] *Ibidem*, p. 212.

[8] *Ibidem*. De menţionat, că în revista „Biserica Ortodoxă Română", din anul 1881, (an . V, nr. 9, paginile 629—631) se află inserat un „Extract dintr-o broşură grecească tipărită de monastirea sfântului Pavel, în care tratéză despre tóte monastirile din sfîntul Munte, cine au fostu fondatorii lor", din care aflăm ştiri despre mitropolitul Teofan şi reînnoirea mănăstirii Dohiariu de către acesta. Potrivit acestui „extract", domnitorul Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561 ; 1564—1568), „pe la 1568 au trimis [...] pre mitropolitul Teofan, ca să stăruiască la zidire şi ca mitropolitul Moldovei, Teofan, după săvîrşirea Bisericii, să o sfinţească şi să se înapoieze" (p. 630). Şi, după acelaşi „extract", mitropolitul Teofan II, împreună cu stareţul de atunci al mănăstirii Dohiariu, ieromonahul Teofil, „au săvîrşit biserica şi sfinţind-o, au scrisu către Înălţimea Sa Domnitoriul, că toate le au săvîrşit şi că el nu se mai întoarce în Moldova, ci demisionează de eparhia sa" (p. 630).

Se cade, aici, să precizăm că, după inscripţia în marmură de deasupra uşii katholikonulu mănăstirii Dohiariu, acesta a fost construit în anul 1568 : „...a fost înălţat din temelii şi a fost pictat cu ajutorul şi cu cheltuiala prea piosului domnitor domnul Ioan Alexandru Voievod al întregii Moldovlahii, în timpul egumeniei Domnu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spre sfîrşitul secolului XVII, avea să fie pictat la Athos şi mitropolitul Ţării Româneşti, Teodosie (1668—1672 ; 1679—1708). Vlădica Teodosie a fost pictat, potrivit afirmaţiilor a doi istorici — unul român şi altul grec — în frescă votivă [9] la mănăstirea Ivirului în anul 1683. Înclinăm să credem, ca simplă ipoteză, că mitropolitul Teodosie a fost pictat în mănăstirea Ivirului tocmai pentru că vieţuise, probabil, ca monah în aceasta [10]. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere faptul că aici, la Ivir, domnitorul de atunci al Ţării Româneşti, Şerban Cantacuzino (1678—1688), a fost cel care a cheltuit pentru zugrăvirea capelei Sfintei Fecioare a acestei mănăstiri. De altfel, Şerban Cantacuzino a fost chiar zugrăvit acolo, lîngă fereastră [11]. Prin urmare, nu poate fi exclusă nici ipoteza că însuşi domnitorul Şerban Cantacuzino a dispus zugrăvirea mitropolitului său Teodosie la Ivir. Surprinzător, însă, este faptul că eruditul istoric P. Ş. Năsturel nu aminteşte, în lucrarea sa, despre pictarea mitropolitului Teodosie la mănăstirea Ivir.

După Teodosie, abia în secolul XIX a mai fost pictat un mitropolit român la Athos, şi anume Veniamin Costache al Moldovei (1803—1808 ; 1812—1821 ; 1823—1842), al cărui tablou votiv se afla la mănăstirea Esfigmenu [12], pe peretele din dreapta nartexului [13].

Cu trei decenii în urmă, monahul athonit Theoclitos a publicat pentru prima dată o scrisoare [14] a Sfîntului Nicodim Aghioritul, din anul 1804, către mitropolitul Veniamin Costache, în cartea „Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης“ (Sfîntul Nicodim Aghio-

---

lui Teofil Ieromonahul 1568“ (Apud Dorotei monahul de la Vatoped, Τὸ Ἅγιον Ὄρος Μύησης τὴν Ἱστορία του καί ζωή του vol. 1, Katerini, 1987, p. 353). Aşadar, înălţarea „din temelii“ şi pictarea bisericii de la Dohiariu s-a făcut în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu pe tronul Moldovei (martie 1564—5 mai 1568). Interesant este de notat, deci, că lucrările de reconstrucţie ale mănăstirii Dohiariu s-au făcut, în adevăr, sub supravegherea mitropolitului Teofan al Moldovei şi, totodată, că acesta a „săvîrşit în anul 1568 şi slujba pentru sfinţirea bisericii“ (Prof. Diac. Gheorghe I. Moisescu, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în „Ortodoxia“, V, 1953, nr. 2, p. 259). În felul acesta, Teofan II trece drept primul mitropolit român ce a sfinţit biserica unei mănăstiri de la Athos. În acelaşi timp conform celor afirmate în acel „extract“, mitropolitul Teofan II avea să rămînă pentru totdeauna la mănăstirea Dohiariu : „Deci, aicea pusniceşte vieţuind întru Domnul, s-a odihnit îngropîndu-se în tinda sfinţitei biserici, dupre cum se vede zugrăvit cu podoabă arhierească şi pre mormânt cu versuri în limba elenă“ (p. 630—631). Se precizează, prin urmare, şi modul vieţuirii lui Teofan II la Muntele Athos, şi anume, „pustniceşte“, ca sihastru adică, sau pustnic. Iată, deci, o mare figură a Isihasmului românesc, careia nu i s-a dat atenţia cuvenită, pînă acum.

Fireşte, dacă ar fi fost indicat titlul „broşurii greceşti“ din care a fost publicat „extractul“ în revista „Biserica Ortodoxă Română“, din anul 1881, s-ar fi putut cunoaşte, probabil, mai multe date despre Teofan II şi vieţuirea sa la Dohiariu, ca urmare a consultării conţinutului respectivei broşuri.

[9] Vezi Constantin Simionescu, *op. cit.*, p. 1191 ; Ioan P. Mamalaki, Τὸ Ἅγιον Ὄρος (Ἄθως) διά μέσου τῶν αἰώνων, Tesalonic, 1971, p. 400.

[10] Despre nevoinţa lui Teodosie, ca monah, la Sfîntul Munte Athos, a se vedea, pe larg, studiul nostru : *„Mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti (1668—1672 ; 1679—1708). Nevoinţa lui Teodosie, ca monah, la Sfîntul Munte Athos. Precizări şi contribuţii biografice“* (în curs de apariţie).

[11] Vezi E. Turdeanu, *Un portrait de Şerban Cantacuzino, prince de Valachie, au monastère d'Iviron, au Mont Athos*, în *RER*, XV, 1975, p. 211—213.

[12] Vezi Prof. Dr. Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrise muzicale româneşti la Muntele Athos*, în „Mitropolia Ardealului“, XXXII, 1987, nr. 4, p. 20.

[13] Pictarea mitropolitului Veniamin Costache la mănăstirea Esfigmenu a fost semnalată încă din anul 1933 de către cunoscutul istoric Paul Mihail : „Pe păretele din dreapta a nartexului bisericii catedrale, se află zugrăvit Veniamin Costache mitropolitul Moldovei, în mărime naturală şi în toată îmbrăcămintea arhierească“ (*Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia. 1468—1866*, Chişinău, 1933, p. 107).

[14] Scrsoarea se află inserată la paginile 287—289 ale lucrării monahului Theoclitos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ritul)[15]. Interesant este faptul că scrisoarea Sfîntului Nicodim dezvăluie nu numai relațiile amicale ce existau între acesta și Veniamin, ci aruncă lumină și asupra motivului ce pare să fi determinat pe aghioriți să picteze pe mitopolitul Moldovei la Athos. În scrioarea sa din 1804, Sfîntul Nicodim Aghioritul intervenea — în urma rugăminților monahilor de la Simonopetra — pe lîngă mitropolitul Veniamin ca acesta să se adreseze domnitorilor Țării Românești și Moldovei să acorde ajutoare acestei mănăstiri. Desigur, mitropolitul Veniamin a satisfăcut rugămintea prietenului său athonit. În consecință, pictarea mitropolitului Veniamin Costache la Muntele Athos poate fi văzută ca o manifestare reverențioasă a monahilor aghioriți pentru intervenția acestuia pe lîngă domnitorii români, în vederea obținerii celor necesare pentru susținerea materială a mănăstirilor athonite. Cert este că la pictarea mitropolitului Veniamin[16] în „Grădina Maicii Domnului" a contribuit, fără îndoială, și prietenia acestuia cu Sfîntul Nicodim Aghioritul, care a continuat să se bucure de o mare cinste printre aghioriți, mai ales după trecerea sa la cele veșnice în 1809.

Pictarea mitropoliților români, amintiți mai sus, la Muntele Athos indică de la sine deosebita statură duhovnicească a acestora, precum și cinstirea de care se bucurau în rîndul comunității aghiorite, ei și Biserica lor Română. Și, ar mai fi de evidențiat că această cinstire adusă mitropoliților români din partea Athosului, prin pictarea lor, se explică în bună parte și prin faptul că toți aceștia au fost isihaști, asemenea aghioriților. În fine, mai presus de orice, firește, pictarea vlădicilor români la Athos s-a datorat ajutoarelor acordate de aceștia mănăstirilor athonite.

Iată, deci, că se cunosc, pînă în prezent, numele a patru mitropoliți români pictați la Sfîntul Munte Athos. Să mai fie oare, și alt mitropolit român pictat la Athos? Întreprinderea unor călătorii de studiu la Athos, în acest scop, de istorici români de artă, ar fi mai mult decît binevenită spre elucidarea întrebării.

Ioan Dură

---

[15] Cartea a fost tipărită la Atena în anul 1959.

[16] Cu binecuvîntarea mitropolitului cărturar Veniamin Costache avea să se tipărească la mănăstirea Neamț lucrări ale Sfîntului Nicodim Aghioritul, în traducere românească. Mai mult chiar, Pidalionul Sfîntului Nicodim Aghioritul a fost tradus în românește de însuși mitropolitul Veniamin și tipărit la aceeași tipografie a mănăstirii Neamț, în anul 1842.

Despre titlurile lucrărilor Sfîntului Nicodim Aghioritul traduse în românește, a se vedea: Pr. Constantinos Karaisaridis, *Sfîntul Nicodim Aghioritul și activitatea sa în domeniul liturgic* (Teză de doctorat în Teologie), în „Studii Teologice", XXXIX, 1987, nr. 2, p. 67—70; Louisa Syndika — Laourda, *Les néomartyrs du nartex de l'église de Cetățuia*, în *RESEE*, XXV, 1987, nr. 1, p. 49. De menționat, totodată, că recent, la Atena, Dimitrios B. Oikonomidis a prezentat, într-un articol, titlurile lucrărilor Sfîntului Nicodim Aghioritul traduse în românește. Lista este, însă, incompletă (cf. Dimitrios B. Okonomidis, Αἱ εἰς τήν ρουμανικήν μεταφράσεις εργων Νικόδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, în Νεοελληνικόν Αρχείον tom. 2, Atena, 1986, p. 163—169. În fine, în același an, 1986, profesorul Alexandru Elian a publicat, la Editura Mitropoliei Banatul, traducerea cărții Sfîntului Nicodim Aghioritul, *Carte foarte folositoare de suflet. Sfătuire către duhovnic* (183 p,).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎNDREPTĂRI ŞI ADĂUGIRI NECESARE

1. *Numele Spătarului.* Într-una din notele recentei ediţii a monografiei lui P. P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul* (Iaşi, 1987), referindu-mă la unul din manuscrisele greceşti în care se află scrierea despre Mahomed şi Papa — greşit atribuită lui Nicolae „Milescu" — am afirmat că „însuşi numele care se dă în titlul grecesc — ΕΡΓΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΙΛΕΣΚΟΥ (dacă e şi în manuscrisul original, nu numai în textul tipărit....) indică o perioadă foarte tîrzie" (p. 96, nota 39). Asupra acestui manuscris — azi, ms. gr. 1029 BAR — s-a oprit, puţin înainte, Zamfira Mihail, într-un studiu de mai multe ori citat în notele acestei reeditări. D-sa arată : „Tel qu'il a été publié [de N. Iorga, în 1929 — *n.ns.*] le titre est une mystification. Il a été ajustée avec un supplément : ΕΡΓΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ τοῦ Νικολάου Μιλέσκου Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ..." [1]. Această precizare — care mi-a scăpat în momentul alcătuirii notelor la volumul menţionat — elimină şi ultima „atestare" a numelui *Milescu* pentru Spătar în veacul XVIII : la 1788, cînd s-a copiat acest manuscris [2], lumea savantă nu cunoştea nici un patronim pentru Spătar.

2. *O eroare şi „sursele ei".* În recenzia la volumul *Iosif I Muşat, întîiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viaţa culturală şi spirituală a Moldovei în secolele XIV şi XV*, de Ciprian Zaharia (cf. AIIAI, XXV/2, 1988, p. 549—560), am menţionat „apariţia" unui mitropolit *„Ioasaf al Moldovlahiei* ca participant la Florenţa, încă sub pana lui Miron Costin" (p. 554). **Este o greşeală,** preluată din studiul lui C. Auner despre Conciliul de la Florenţa şi a cărei sursă am identificat-o curînd după ce textul recenziei a mers la tipar. Împrejurări potrivnice au făcut să nu pot citi eu însumi corecturile în pagini, prilej cu care intenţionam să fac cuvenita precizare. O fac aici, acum.

Carol Auner s-a „inspirat" din fragmentele de cronici publicate disparat şi haotic de V. A. Urechiă ; între acestea, e şi ştirea despre participarea unui *Ioasaf* din partea Moldovei la Florenţa (în loc de *Grigore Ţamblac*, cum se află în textul lui Grigore Ureche) ; însă V. A. Urechiă preciza : „Nu aflăm această lecţiune în codicele mai apropiate de M. Costin, deci ne abţinem de a o atribui acestuia" [3].

În realitate, această ştire — preluată (cu o greşeală, datorită unei lecturi neatente, cum a demonstrat Auner) din „hronograful grecesc" — face parte dintre acelea socotite de editorii letopiseţului lui Grigore Ureche ca fiind interpolaţiile lui Axinte Uricariul. Trec peste faptul că amestecul acestui cărturar în letopiseţul lui Ureche nu e prin nimic dovedit, atribuirea făcîndu-se fără nici cea mai mică probă documentară, pe baza doar a unui „probabil", cum am afirmat deja chiar în paginile acestui tom al *Anuarului* (cf. *supra*) şi cum voi arăta mai pe larg într-un articol viitor. Indiferent cine e autorul interpolaţiilor respective, două lucruri trebuie reţinute :

1) numele lui Miron Costin iese din discutarea acestor probleme ;

2) lectura corectă a pasajului din cronograful lui Dorotei de Monembazia trebuia să dea numele lui *Damian* ca *mitropolit al Moldovei şi locţiitor al Sevastei.*

---

[1] Zamfira Mihail, *La diffusion des écrits „orientaux" de Nicolas le Spathaire (Milescu)*, în *RESEE*, 2/XXIII, 1985, p. 127.

[2] *Ibidem ;* v. şi fig. 1, la p. 119.

[3] V. A. Urechiă, *Miron Costin. Opere complete*, II, Bucureşti, 1888, p. 184, nota.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acest sens, n-ar fi, poate, inutil, ca în edițiile viitoare ale letopisețului lui Ureche să se facă o mențiune cu privire la această înțelegere eronată a textului grecesc, pentru ca numele lui Ioasaf să nu mai circule în lucrările de specialitate prin preluarea din letopisețul lui Ureche.

3. *Cărturari și artiști ai patriciatului sucevean.* În studiul despre patriciat. (*AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 253—265), am menționat cîțiva copiști de manuscrise, trăitori în Suceava secolelor XVI—XVII, precum și pe zugravul Vasile Chițescul din secolul XIX (p. 259). Adaug acum cîteva informații trecute cu vederea la vremea redactării acelui studiu, dar care trebuie neapărat integrate istoriei patriciatului sucevean, îmbogățind lista cărturarilor și a artiștilor ridicați dintre locuitorii orașului Suceava.

Doi dintre aceștia fac parte din familia Pădure. Popa Gligore Pădure, protopop la Mitropolia din Suceava, a lăsat doi băieți cu asemenea preocupări. Primul e „Ștefan sîn pop Gligori Pădure ot Suceav", scriitorul unui act care consemnează, în 1689, o împărțeală între frații Gavrilițești[4]. În persoana acestui *Ștefan Pădure*, regretatul Const. A. Stoide a crezut că poate identifica pe autorul așa-numitului izvod costăchesc[5]. Acest istoric a arătat că Ștefan Pădure era în relații cu Nicolae Costin (1706) și scrisese și o carte de hirotonii (menționată la 1711); ulterior, tot Const. A. Stoide a arătat că Ștefan Pădure — om de casă al familiei Costăcheștilor — avea și funcția de dascăl (1707)[6]. Celălalt fiu al popii Gligore Pădure, *Dumitru Pădure*, care la 1681 era diac și își spunea „pan" (articolul despre patriciat, p. 258), s-a călugărit ulterior la mănăstirea Bisericani și a avut o însemnată activitate ca tiparnic de cărți grecești[7]. Familia aceasta, asupra căreia voi reveni cu o cercetare specială, s-a perpetuat în Suceava pînă în zilele noastre; o parte a trecut, prin „spițerii" Ioan, Grigore și Ilie Pădure[8] la Iași, unde numele se păstrează și azi în acela al străzii Pădure, iar o ramură a existat în Fălticeni[9].

Un sucevean care și-a desfășurat activitatea în alt colț al spațiului românesc este *Ioniță Voița*, dascăl, copist și legător de cărți în Țara Crișurilor între 1763 și 1778[10]. El aparține unei familii din patriciatul sucevean asupra căreia informațiile sînt mai sărace.

Viitorul rezervă, desigur, și alte identificări similare.

Ștefan S. Gorovei

[4] N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 91—93.

[5] Cf. Const. A. Stoide, *Izvodul costăchesc*, în *SAI*, VI, 1964, p. 7—45; v. în special p. 43—45.

[6] Idem, *Cronica anonimă și autorul ei*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 277.

[7] Idem, *Izvodul costăchesc*, p. 43—44.

[8] Un *Ilie Pădure* e menționat la 1828 între tîrgoveți suceveni (*Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente*, București, 1983, p. 589, nr. 1 869).

[9] Pitarul *Neculai Pădure* (n. 1790), efor la 1845—1846; *Dimitrie Pădure*, ajutor de primar 1865—1866, primar 1876—1877 (Artur Gorovei, *Folticenii*, 1938, p. 162—164)

[10] Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, I, Oradea, 1985, p. 131; II, Oradea, 1985, p. 180—182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

Poliptic moldav. Artă moldovenească din veacurile XIV—XIX. Autorul textului : VLAD DRUC, fotografii de PAVEL BĂLAN, Chişinău, Ed. „Timpul", 1985, 183 p.

Cartea[1] se deschide cu o „închinare" către cei ale căror nume nimeni, nicicînd, nu le va cunoaşte, meşteri şi zugravi anonimi care de-a lungul secolelor ne-au dăruit frumuseţile ce ne înconjoară şi în care au transpus sufletul poporului. Vlad Druc declară, cu modestie, că „atît prin comentariu, adesea mărginit la date informative bazate pe cronici, cît şi prin modul de documentare, această lucrare nu pretinde a fi un tratat ştiinţific, ci un album de artă panoramic, asamblat după principiile iconografice tradiţionale. În albumul de faţă au fost cuprinse acele monumente şi opere de artă moldovenească de pe teritoriul U.R.S.S. care prezintă interes din punct de vedere istoric şi artistic" (p. 6). De fapt însă informaţiile documentare de prima mînă şi fotografiile originale (dintre care 265 ilustraţii color în 8°) se dovedesc deosebit de preţioase pentru istoriografie.

Introducerea intitulată „Cîntarea meşterilor din alte vremuri..." (p. 8—15) este tradusă integral şi în limbile rusă şi engleză (p. 16—23). Scrisă într-un stil liric, cu analize subtile de istoria artei şi cu argumentaţie riguroasă, într-o limbă folosită deopotrivă şi de cititorii de la Arad, Oradea sau Braşov, introducerea este un *compendiu* sintetic de artă şi cultură medievală de la întemeierea Principatelor şi pînă la începutul secolului XIX.

Primul capitol prezintă „cetăţile ridicate pe malul Nistrului în apărarea hotarului ameninţat de cei nepoftiţi" (p. 8), în zidirea cărora s-au reunit modelele vechilor întărituri ţărăneşti cu principiile fortificaţiilor mediteraneene, genoveze, cît şi unele motive lituaniene sau armeano-georgiene. În caracterizarea autorului, Hotinul este una dintre cele mai frumoase şi cea mai de seamă cetate de la începutul secolului XV de pe malul Nistrului, pe care a zidit-o Alexandru cel Bun cu meşteri din Lituania. Meşterii lui Ştefan cel Mare refac şi întăresc de mai multe ori cetatea[2].

Soroca, asemuită în parte cu o fortăreaţă genoveză, a fost refăcută de voievozii Bogdan şi Petru Rareş în piatră, prin transformarea vechii cetăţi de pămînt a lui Ştefan cel Mare. „Ani mulţi la rînd această cetate a Sorocii a stat de pază la vadul Nistrului, apărînd hotarul din partea Cîmpiei Sălbatice a tătarilor, ţinînd piept năvalei celor nesăţioşi de pămînturi vecine" (p. 9).

Tighina, înconjurată cu un şanţ adînc de apărare, cu şase porţi mari şi citadelă în centru, a fost una dintre cele mai puternice cetăţi de pe Nistru. În timpul lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş ea devenise cetate de graniţă. Cucerită de turci, Antioh Cantemir încă o întăreşte cu ajutorul marelui arhitect francez Vauban.

Cetatea Albă, aşezată pe locul vechilor avanposturi ridicate încă din secolul V î.e.n. de greci din Milet, apoi de romani şi genovezi, a fost zidită „aşa cum o vedem în ziua de azi" de către meşterii lui Alexandru cel Bun, care a şi lărgit-o în 1421.

---

[1] Termenul POLIPTIC a fost definit în *Glosarul* de la p. 15 : „ansamblu pictural alcătuit din mai multe panouri autonome sau cu tematică comună". Glosarul este bine alcătuit, cu definiţii clare.

[2] Cf. şi planul cetăţii Hotin în vol. *Istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1986, p. 93 şi la p. 295 „Vedere de ansamblu".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pînă la 1479, Ștefan cel Mare adaugă multe ziduri, porți și întărituri[3], dar la 1484 cetatea a căzut pentru multă vreme sub stăpînire otomană.

Fotografiile în culori redînd înfățișarea de astăzi a acestor mărturii de arhitectură milenară (Soroca fig. 17 ; Hotin, fig. 8—18 ; Cetatea Albă fig. 19—29 și Tighina — p. 9 și 16 cu imagini din secolele XVIII și XIX) evocă grandios puterea militară din timpul lui Ștefan cel Mare și a tuturor celor care au luptat pentru neatîrnare, împotriva cotropitorilor.

Capitolul următor este închinat construcțiilor „monastice", căci, așa cum arată autorul, în pădurile și stîncile de pe Răut și Nistru încă din secolul XIII, fugind de urgia hoardelor păgîne, și-au găsit adăpost monahi ortodocși, întemeind o seamă de schituri rupestre, precum cele de la Butuceni (fig. 31—36), de la Horodiște (=Țipova, fig. 37) sau Saharna (fig. 38—40). În veacurile următoare, în adîncul codrilor, pe locuri de o rară frumusețe s-au înălțat ctitorii numeroase : m-rea Căpriana a lui Alexandru cel Bun (fig. 30, 41—43), Curchi (fig. 44—47) „ce se crede că a fost întemeiată de Ștefan cel Mare, dar fiind pustiită în nenumărate rînduri, a renăscut abia în secolul XVIII", după cum, tot atunci s-au rezidit Hîncu, Hîrjauca (fig. 52—53), Hîrbovăț (fig. 49—51), Dobrușa (fig. 48), Japca (fig. 54—56). Ansamblul de la Rudi (fig. 57—60) a fost înălțat de Grigore Alexandru Ghica la 1777, după cum se consemnează în pisania reprodusă la p. 10. Cel mai vechi lăcaș de piatră „rămas neciuntit prin atîția ani", după cum consideră autorul, este biserica Înălțării din Lujeni. „Cumpărînd în 1452 de la boierul Vranici moșia Lujeni, cneazul Teodor Vitolt pune să se zidească această biserică de piatră nelucrată și cărămidă" (p. 10). Dar în *DIR*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 266—267 actul de cumpărătură a *boierului* Teodor Vitold este din 1453, iar biserica a fost înălțată către deceniul al șaptelea al secolului XV[4].

La Lujeni ne vom întoarce și în capitolul despre pictură. Așa cum menționa regretata Corina Nicolescu, „fragmentele de pictură care se păstrează în această biserică sînt de un interes cu totul deosebit pentru că reprezintă vechiul curent de artă moldovenească în care, ca și în arhitectură, miniatură și broderie, sînt destul de puternic conturate trăsăturile de tradiție bizantină. În acest ansamblu s-a păstrat, în bolta absidei principale, cîteva portrete de sfinți episcopi și scena Spălării picioarelor, iar în naos portrete șterse de sfinți militari ; în pronaos, întocmai ca în bisericile din Hațeg, Sfînta Maria Orlea și Streiu din secolele XIII—XIV, există o scenă dezvoltată a Judecății din urmă". Am reprodus pe larg acest citat pentru comparația avizată referitoare la pictura acestui lăcaș, pentru că „fragmentele de pictură păstrate fac parte dintr-un program iconografic care se regăsește în bisericile lui Ștefan cel Mare"[5].Reproducerile nr. 190—192 din albumul de față sînt *extraordinar de expresive.*

Din secolul XVI este monumentul Sf. Ilie de la Toporăuți, sobru, în formă dreptunghiulară de culă fortificată, cu ferestre înguste și prelungi și ocnițe pentru tragere. În senina dimineață de vară cînd s-a realizat fotografia (fig. 72), în livada tînără care înconjoară monumentul, istoria însăși pare să fi trecut pe poteca ce șerpuiește în latura sudică, lăsîndu-ne moștenire mărturia sa.

De la Vasile Lupu, ctitoria sa Sf. Dumitru din Orhei (fig. 79—82), ridicată la 1636, păstrează o impozantă pisanie deasupra intrării (fig. 81). Lăcașul este în folosință și acum. O pisanie în limba română de la 1810 consemnează că un lăcaș din Chișinău „s-au făcut de căpitan Gavriil Teriti și de alți iubitori de Hristos, unde să cinstește hramul Bunii Vestiri" (p. 22).

Dintre mărturiile dărniciei românești peste hotare pentru susținerea ortodoxiei sînt fotografiile impozantelor construcții ale bisericii Sf. Vineri (fig. 73) și Adormirea (fig. 74—78) din Liov. Acest oraș mai păstrează și multe altfel de amintiri : „în piața

---

[3] A fost încadrată în tipologia unora dintre cetățile Țării Românești, Moldova, alături de Neamț, Scheia și Suceava, *idem*, vol. I, București, 1984, p. 96 și harta cu toate aceste cetăți la p. 352.

[4] Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 259—362, în special p. 298, notele 4, 5 și fig. 15.

[5] Cf. I. D. Ștefănescu, *L'eglise de Lujeni. Les peintures murales*, „Analecta", 1945, p. 1—6, fig. 1—4. Arhitectura monumentului a fost descrisă de G. Balș, *Biserica din Lujeni*, în *ARMSI*, s. III, t. XI (1930), p. 1—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cea mare a Liovului au fost căzniţi domni şi demnitari moldoveni — la 5 mai 1564 se taie capul lui Ştefan Tomşa vodă, cel fugit de Lăpuşneanu, şi tot atunci vornicului Moţoc, spătarului Spancioc şi postelnicului Veveriţă ; la 16 iunie 1578 cade în faţa gloatei uimite mîndrul cap al lui Ion vodă Creţul, zis Nicoară Potcoavă, iar trupul lui e îngropat în biserica moldovenească ; la 28 sepetmbrie 1582 a fost tăiat capul lui Iancu Sasu, fiu din osul lui Petru Rareş, trecut la lege catolicească în ajun şi îngropat în biserica bernardinilor" (p. 10, nota 21).

Informaţii „la zi" pentru istoriografia românească se găsesc în reproducerile pisaniilor şi a insemnelor heraldice, cu deosebire cele ale familiei Barnovschi de la Liov. Cea din 1644 de la biserica Sf. Vineri are capul de bour în stilul emblemelor lui Ştefan cel Mare, însă cu o coroană cu fleuroane între coarne iar deasupra, printre vrejurile involte de acant, o apărătoare de faţă cuirasată dintr-un costum de cavaler occidental, întreg ansamblul fiind dominat în registrul superior de o sabie încrucişată cu un pumnal, peste care tronează o coroană regală de tip germanic (p. 11).

Pe lîngă mulţimea construcţiilor în piatră din secolele XVIII—XIX (fig. 83—106), autorii s-au oprit şi la modestele construcţii din lemn, cu atît mai mult cu cît puţine dintre ele s-au păstrat prin vitregia vremurilor. Mai există şi astăzi Sf. Neculai de la Cernăuţi 1607 (fig. 65), şi cea de la Poeni 1618 (fig. 68), Buna Vestire de la Pasat 1772, „Arhanghelul Mihail" de la Petruşeni 1702 (fig. 63), Lucaviţa 1757 (fig. 67), Clococea 1774 (fig. 62), Hîrbova (fig. 64) şi Horodişte (fig 66), ambele din secolul XVIII.

Bisericii de la Căuşani din 1766 şi zugravilor care au lăsat fresce unice de tradiţie locală le sînt consacrate alese comentarii. Am descifrat inscripţia reprodusă în fig. 164 : „Această sfîntă şi dumnezeiască biserică ce să prăznuieşte hramul Sfintii Adormiri Precistii, fiind mai înainte de lemnu veche şi sfărîmîndu-să de tot, încă fiind mitropolit Sfinţia Sa Daniil [al Proilavei — *n.n.*] nu au lăsat acest lucru dumnezeiesc... Maicii sale şi făcînd milostenie pe la toţi creştinii în...". Ultimul rînd este aproape complet deteriorat, fiind deasupra uşii şi zidăria fiind căzută. Construcţia este semiîngropată, cu acoperişul nedepăşind înălţimea împrejmuirii, după cum au impus legile din acea perioadă. *Pentru prima dată* în literatura de specialitate sînt reproduse imagini ale întregului ansamblu de fresce, în culorile originale (fig. 164—189). Grupul ctitorilor, voievozi, cu coroane pe cap, sînt în costum de aparat, hainele unei figuri centrale semănînd cu cele ale lui Petru Cercel din fresca de la Căluiu. În fotografie nu se văd însemnate numele lor. Un grup de orăşeni, ctitori de asemenea, impresionează prin linia pieptănăturii, dreaptă deasupra sprîncenelor, ca a maramureşenilor din zilele noastre. Ei poartă veşminte sobre, fără ca detaliile de croială să poată fi sesizate. O figură clericală (probabil mitropolitul Daniil) susţine macheta ctitoriei. În general, conturul desenului este bine marcat prin linii mai groase, figurile devin expresive prin mărimea neobişnuită a ochilor iar bărbaţii sînt înfăţişaţi cu mustăţi stufoase sau bărbi dese. Reproducerile acestor fresce confirmă că ele constituie o unitate stilistică cu frescele din Maramureş, cercetate în ultimele decenii de către istoricii de artă români. Se consideră că realizările artistice de la Căuşani reprezintă o împletire a tradiţiilor de breaslă cu izvoadele decorative create de popor (p. 11) ; o pisanie din 1766 consemnează numele unor meşteri : „Stanciul zugrav, Radul zugrav, Voicu pietrar şi zugrav...".

Meşteşugul cusutului în fir de aur, argint şi mătase s-a vădit în realizări de mare rafinament artistic încă din vremea lui Alexandru cel Bun (epitrahilul de la Staraia Ladoga). Din vremea lui Ştefan cel Mare s-au păstrat văluri liturgice, dvere, patrafire, acoperăminturi, epitafe, poale de icoană. Una dintre cele mai preţioase broderii este vălul liturgic reprodus — **pentru prima dată în literatura de specialitate** — la p. 161—165, cusut de Elena, fiica lui Ştefan cel Mare, căsătorită cu fiul ţarului Ivan III. Elena a dus cu ea elemente artistice pe care le deprinsese în cadrul curţii domneşti de la Suceava, căci, aşa cum argumentează autorul, „în cusătură încurcată în fir îndoit, proprie pînzelor moldave, şi mai ales podoabele marginii, pogorîte parcă din vechile noastre scoarţe ţărăneşti — sînt mărturia de netăgăduit că acest văl a fost urzit de mîna domnească a meşteriţei venite din Moldova" (p. 13).

Vălul liturgic „Duminica Floriilor" (fig. 220—226) a fost lucrat pînă în 1502, cînd Elena şi fiul ei Dumitru au fost închişi în temniţă datorită uneltirilor partidei adverse a Sofiei Paleolog, după ce la 4 februarie 1498 Dumitru fusese desemnat moştenitor de către Ivan III. Autorul aminteşte că această piesă este *unică* în iconografia medievală pentru că şi-a propus să evoce o întîmplare reală, „purtarea cru-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cii" de la 8 aprilie 1498. În mulțimea de chipuri sînt înfățișați Ivan III, Sofia Paleolog, Dumitru și ea însăși, Elena se înfățișează în cea ce considerăm că poate fi denumit *întîiul autoportret brodat* din istoria artei medievale.

A doua broderie eset poala de icoană „Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul" (fig. 227—231), descris minuțios de Vlad Druc. Consemnăm că aceste două piese *nu au fost înregistrate* de nici un specialist printre cele cunoscute din timpul lui Ștefan cel Mare.

Un alt capitol se ocupă de manuscrisele din scriptoriile mănăstirilor Căpriana, dar și Bistrița, Dragomirna, Humor, Neamțu, care au ajuns în biblioteci din U.R.S.S. Principalele manuscrise reproduse aici sînt două tetraevangheliare realizate la mănăstirea Neamțu de Teodor Merișescu. Ele au fost studiate de Mihai Berza, în 1964, după fotocopiile alb-negru puse la dispoziție de către conducerea Muzeului de istorie din Moscova [6].

Tetraevanghelul scris în 1492 pentru mănăstirea Zograf, care în 1835 se reîntorsese, nu se știe cum, la schitul Horodiște de pe malul Nistrului — cf. însemnarea slavă din fig. 235 (în traducere): „Această evanghelie este de la mănăstirea Zograf. 1835" — are cota (apud M. Berza), nr. 3641. Or, schitul Horodiște a fost întemeiat pe moșia logofătului Radu Racoviță, care o dăruiește în 1756 m-rii Dobrovăț. Aceasta, la rîndul ei era închinată, ca și m-rea Căpriana, mănăstirii Zograf de la Athos. În 1842 tot pămîntul schitului Horodiște a fost luat de mănăstirea Căpriana și în 1846 schitul Horodiștea a fost alăturat mănăstirii Saharna și denumit Țipova (după satul din apropiere). În albumul de față sînt reproduse pentru *prima dată* în literatura de specialitate miniaturile în culorile originalului (fig. 234—235 ; 242—244), impecabil imprimate la tipografia din Erfurt (R.D.G.), ca, de altfel, întreaga lucrare.

Un alt manuscris, comandat de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare și destinat, cum a demonstrat Mihai Berza analizînd toate însemnările, bisericii sale din Bacău, a ajuns și el, în împrejurări necunoscute, la Muzeul de istorie din Moscova, avînd cota (apud Berza) nr. 3442. Aici au fost reproduse, de asemenea, pentru prima dată în culori două miniaturi la fig. 240—241 (M. Berza reproducere în alb-negru fig. 8 și 10).

În timpul domniilor lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu s-au scris, printre altele, și evangheliile de la 1534 și cea din 1546, lucrată de Mihail diacon. Evangheliarul din 1561, cumpărat de vameșul Hotinului, Nicoară, pentru biserica satului Lăpușna are reproduceri, ca și cele de mai sus, de frontispicii și miniaturi (fig. 236—239 ; 245—249).

În fig. 233 este reprodusă foaia de titlu a unui manuscris doar cu indicația sumară : „începutul secolului XV". Am identificat că este prima foaie a Omiliilor la Duminica Învierii ale lui Grigorie Teologul, manuscris slavon adus de la mănăstirea Neamțu de duhovnicul Andronic [7], după cum reiese din însemnarea în limba română : „Această carte s-au adus din sf[î]nta... la măn. Noul Neamț" ; o altă mînă consemna, în limba rusă (în traducere) : „Această carte este a mănăstirii Noul Neamț cu hramul Înălțării Domnului, 1887 ; o pecete ovală are legenda cu caractere latine : „Biblioteca măn. Noul Neamț — 1932 — Chițcani jud. Tighina nr. 1477". O stampilă identică, mai puțin imprimată, are numărul de înregistrare 727. Nu se arată depozitul actual al manuscrisului.

Caligrafi, miniaturiști și copiști au făcut dovada măiestriei lor alături de zugravii populari care, cu deosebire din secolul XVIII, au răspîndit în lumea satelor

---

[6] M. Berza, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul istoric de la Moscova*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 589—640 și fig. 12—20.

[7] Este același duct cu cel din manuscrisul publicat de noi în articolul *Un manuscris inedit al „Vieții lui Grigore Țamblac"* /Viața preacuviosului părintelui nostru Grigorie Țamblac, igumenul sfintei monastiri Neamțului din Moldavia și mitropolitul Kievului, Galițkiei și a toată Rossia, adunată întru acest chip de Andronic (Popovici)/, în „Manuscriptum", XVII, 1986, nr. 4, p. 39—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

icoana portativă, pe scîndurele din lemn de păr sau cireș, paltin sau tei. Pictînd fără respectarea erminiilor, zugravii populari au creat imagini în culori vii cu trăsăturile unor chipuri obișnuite, ca și cele de pe Răstignirile de la marginile drumurilor care „înfățișează mai degrabă chipuri de țărani munciți".

În capitolul de sculptură se reproduc Răstigniri din lemn de la Cuhurești, Hoginești sau din alte multe locuri din Moldova (fig. 107—137) sau în piatră de la Sănătauca, Jeleboc și din locuri nemenționate expres (fig. 138—154). Se mai păstrează și acum mii de pietre funerare (fig. 155—163) cioplite de mîna talentată a meșterilor locali care amintesc despre așezarea statornică a locuitorilor de pe aceste pămînturi.

Prin publicarea atîtor mărturii originale, lucrarea este un document pentru cercetători și dovada continuității și unității poporului român.

Paul Mihail

Marele Mircea Voievod, coordonator ION PĂTROIU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1987, 536 p.

Aniversarea celor șase secole de la înscăunarea celui pe care urmașii aveau să-l numească *Mircea voievod cel Mare* a dat un impuls nou interesului pe care cercetătorii l-au avut întotdeauna pentru figura și epoca strălucitului principe care a condus destinele Țării Românești între 1386 și 1418. S-au adus, cu acest prilej, contribuții însemnate pentru cunoașterea și înțelegerea mai exactă a epocii, a faptelor marelui domn, a poziției pe care țara cîrmuită de el a deținut-o în această parte a contnentului european și, prin aceasta, a însuși locului pe care s-au plasat românii în cadrul istoriei universale. Toate aceste contribuții prilejuite de anul aniversar, ca și cele apărute anterior, în cursul ultimelor patru decenii, s-au raportat constant la monografia pe care P. P. Panaitescu a închinat-o acestui domnitor în 1944, completînd, nuanțînd sau corectînd unele afirmații de acolo, adăugind date sau interpretări noi. La 43 de ani după apariția clasicei lucrări a lui P.P. Panaitescu, un nou volum de tendință monografică a fost închinat lui Mircea : culegerea de studii *Marele Mircea Voievod*, apărută sub coordonarea lui Ion Pătroiu. Cu cele 23 de studii pe care le reunește, acest volum marchează cel mai însemnat progres întru cunoașterea generală a epocii și a personalității lui Mircea.

Încă P. P. Panaitescu, în prefața (datată *noiembrie 1943)* la volumul său apărut în 1944, arătase ce dificultăți are de întîmpinat cel ce s-ar încumeta la o tratate monografică a domniei lui Mircea, „Aș fi dorit s-o scriu ca o sinteză — mărturisea marele istoric, referindu-se la cartea sa — în felul în care am scris mai demult istoria lui Mihai Viteazul, dar situația materialului istoric și a criticii pentru Mircea era de așa natură, încît a trebuit întîi să reconstituiesc faptele istorice cu analiza atentă a izvoarelor și o prețuire a lor. De aceea această carte este în primul rînd o carte de critică și de reconstituire și numai în al doilea rînd o lămurire a sensului faptelor, a curentelor mari politice, a caracterelor și a datinilor" (P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 8). Dificultățile respective nu au fost total depășite, așa încît formula cea mai potrivită pentru o nouă tratare monografică, formulă impusă de „stadiul actual al cunoștințelor noastre și de imperativele cercetării", a fost aceea de *„culegere de contribuții* cu caracter precis delimitat, menite a lumina anumite aspecte ale epocii Marei Mircea Voievod" (I. Pătroiu, *Cuvînt înainte*, p. 7).

Călăuzit de credința sa că „viața politică, legăturile permanente cu vecinii, puterea de ofensivă sau de rezistență a unui popor sau a unui stat nu se poate înțelege decît prin cunoașterea elementelor structurale interne ale societății", P. P. Panaitescu a consacrat jumătate din cartea sa analizei vieții sociale și economice din vremea lui Mircea (Partea I : *Politica internă și organizația țării) ;* în același timp, el a acordat un spațiu mai mare studierii lui Mircea „în cadrul vremii sale". *Titlurile de glorie* pe care Panaitescu le nota pentru eroul cărții sale erau cele „două caracteristice puțin cunoscute ale marelui domn : a fost *un adunător*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al pămîntului românesc și apoi în cele dinăuntru *un mare gospodar al trebilor economice*". Istoricul mai nota cu satisfacție : „cred că am dovedit pentru prima oară că Mircea n-a plătit tribut turcilor în tot timpul domniei lui Baiazid și pînă la 1417" (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 9).

Noua monografie validează această viziune globală asupra lui Mircea, a personalității și faptelor sale, asupra locului său în istoria poporului român și a întregului Sud-Est european. Ea corectează, în același timp, unele dintre încheierile la care ajunsese P. P. Panaitescu în 1943 ; cea mai importantă dintre aceste corectări este stabilirea datei victoriei de la Rovine — 17 mai 1395 — care poate fi considerată ca o achiziție definitivă. În plus, noua monografie se distinge prin două caracteristici importante : pentru prima dată sînt folosite *rezultatele cercetărilor arheologice* iar ponderea acordată *izvoarelor și istoriografiei otomane* este incomparabil mai mare. Prin aceasta, monografia din 1987 o depășește categoric pe aceea din 1944 — dar, să o recunoaștem, acest progres este în ordinea firească a lucrurilor, întrucît arheologia medievală cît și osmanistica nu se ilustraseră, pînă în 1944, prin cercetări de mare anvergură și prin rezultate deosebite. Drumul către sinteză este, astfel, mult mai neted — cum subliniază și Ion Pătroiu în al său *Cuvînt înainte* — chiar dacă „mai rămîn foarte multe de făcut" și mulți pași de realizat pe acest drum.

Cele 23 de studii care alcătuiesc monografia colectivă *Marele Mircea Voievod* prezintă o anume diversitate de abordare a problematicii : unele sînt studii de amănunt, tratări monografice ale unor probleme sau aspecte, altele au înfățișarea unor priviri sintetice, mai generale ; unele sînt menite a încadra epoca lui Mircea în istoria generală a poporului român, altele luminează încadrarea aceleiași domnii în istoria universală de la acea răscruce a veacurilor XIV și XV. Iată aceste studii, în ordinea pe care o prezintă sumarul cărții : *Unitatea și continuitatea — caracteristici fundamentale ale istoriei poporului român* (Mircea Mușat) ; *Personalitatea Marelui Mircea Voievod* (Ștefan Pascu) ; *Situația politică din centrul, răsăritul și sud-estul Europei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Rolul Țării Românești* (Ștefan Ștefănescu) ; *Viața economică a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Mare* (Adina Berciu-Drăghicescu, Dinică Ciobotea) ; *Date noi privind emisiunile monetare ale lui Mircea cel Mare* (Constanța Știrbu, Paraschiva Stanciu) ; *Țărănimea dependentă în timpul lui Mircea cel Mare și formarea lexicului social-rural* (Florin Constantiniu) ; *Imunitatea feudală din Țara Românească în timpul lui Mircea cel Mare* (Andrei Busuioceanu) ; *Organizarea statului Țara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Mare* (Nicolae Stoicescu) ; *Mircea cel Mare și Transilvania* (Nicolae Edroiu) ; *Relațiile dintre Țara Românească și Moldova în timpul domniei lui Mircea cel Mare* (Constantin Cihodaru) ; *Mircea cel Mare — apărător al integrității teritoriale românești și al independenței statale* (Anca Ghiață) ; *17 mai 1395, o dată importantă în istoria universală — victoria românească de la Rovine* (Alexandru V. Diță) ; *Mircea cel Mare, factor hotărîtor în configurarea politico-istorică a Sud-Estului european* (Dan Zamfirescu) ; *Domnia lui Mircea cel Mare — temelie a independenței și renașterii naționale a poporului român. Între politică și istorie în epoca Luminilor* (Virgil Joița) ; *Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Mare* (Tahsin Gemil) ; *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare* (Mihai Maxim) ; *Domnia lui Mircea cel Mare în viziunea istoriografiei otomane (sec. XV—XVII)* (Valeriu Veliman) : *Două chestiuni de topografie istorică : I) în Podunavia sub Marele Mircea Voievod al Țării Românești ; II) locul bătăliei de la „Rovine"* (Sergiu Iosipescu) ; *Personalitatea Marelui Mircea Voievod în concepția generației de la 1848* (Ion Pătroiu) ; *O epocă de statornicire culturală : Țara Românească la 1400* (Răzvan Theodorescu) ; *Arhitectura epocii lui Mircea cel Mare* (Cristian Moisescu) ; *Mircea cel Mare în literatură* (Mihai Ungheanu) ; *Epoca demnității și împlinirii marilor idealuri naționale* (Mircea Mușat, Ion Pătroiu).

Este evident că nu s-ar putea înfățișa conținutul fiecăruia din aceste 23 de studii în marginile restrînse ale unei recenzii. Înainte de a trece la punctarea doar a cîtorva observații prilejuite de unele dintre aceste studii, remarc că în structura *aceasta* a sumarului și-ar fi aflat un loc potrivit unele studii, poate de întindere mai mică, dar de netăgăduit interes pentru mai larga cunoaștere a subiec-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului ; astfel, ar fi fost necesar un capitol (studiu) despre familia şi înrudirile lui Mircea şi un altul despre heraldica sa, sigilografică şi monetară. O a doua remarcă priveşte supranumele „cel Mare" cu care Mircea este citat în tot cuprinsul acestui volum. S-ar fi cuvenit o explicaţie mai largă pentru preferinţa acordată acestui calificativ în dauna celui demult intrat în conştiinţa publică ; sînt cîteva notaţii în contribuţia semnată de prof. Ştefan Pascu (p. 38) şi mai multe observaţii în aceea a scriitorului Mihai Ungheanu, care constată că în epoca modernă poeţii, ca şi istoricii, i-au spus lui Mircea cînd „cel Bătrîn", cînd „cel Mare", Eminescu însuşi oscilînd între *Mircea I, Mircea Vodă, Mircea cel Mare* şi *Mircea cel Bătrîn* (p. 513). D-sa are, desigur, dreptate cînd afirmă că „ideea unui Mircea cel Mare aparţine [...] în primul rînd scriitorilor din secolul trecut, care şi-au pus astfel sigiliul pe destinul postum al lui Mircea Voievod. Cînd îi zicem astăzi *cel Mare* nu facem altceva decît să ne aşezăm în prelungirea unei profunde intuiţii pe care poeţii vestitori ai revoluţiei de la 1848 au avut-o în legătură cu Mircea, cel de la Cozia" (p. 510). Dar n-aş împărtăşi opinia că generalizarea denumirii „cel Bătrîn" ar fi urmarea unui „spirit rece şi sterilizant", care „va duce mai tîrziu la o privire circumspectă a singularului voievod şi la o scădere a aurei lui reale" (p. 516). Căci *Mircea voievod bătrînul* îi zice Letopisețul Cantacuzinesc şi *Mircea vodă cel Bătrîn* îi zice cronicarul Radu Popescu (Mircea *Senex* e într-un memorial în limba latină din 1761). *Bătrînul* sau *cel Bătrîn* înseamnă, într-un asemenea caz (cum, de altfel, s-a şi explicat), *cel dintîi*, cel *mai vechi* şi numirea aceasta apare, de obicei, după ce a mai existat un principe cu acelaşi nume. Astfel, s-a întîmplat ca şi în Moldova unul din principii secolului XIV, contemporan cu Mircea, să fie numit „cel Bătrîn" ; este vorba de Ştefan I (1394—1399), numit aşa pe piatra aşezată de Ştefan cel Mare în 1480 pe mormîntul său de la Rădăuţi. Explicaţia e aceea semnalată deja : între Ştefan I, „care a bătut pe unguri la Hindău" (cum se precizează pe aceeaşi piatră), şi Ştefan cel Mare, mai existase un domnitor cu acelaşi nume, Ştefan II (m. 1447). Că supranumele „cel Bătrîn" nu avea nimic de-a face cu vîrsta ne-o arată şi faptul că acest Ştefan I avea, la moartea sa, *cel mult 40 de ani.* Această constatare, ca şi unele observaţii judicioase ale lui Mihai Ungheanu, justifică întrebarea : ce vîrstă avea Mircea la moartea sa ? A putut, eventual, lăsa amintirea unui bătrîn ? Astfel spus, *cînd s-a născut Mircea ?* Am căutat o precizare în acest sens în monografia lui P. P. Panaitescu, în micromonografia lui Nicolae Constantinescu (tipărită la Editura Militară în 1981) şi în volumul din 1987. Lucru curios : data aproximativă a naşterii lui Mircea pare să nu fi preocupat pe nimeni ! Pornind de la cele cîteva date, azi cunoscute, despre înaintaşii şi colateralii lui Mircea, pe baza obişnuitelor calcule genealogice, am ajuns la concluzia că marele domn a văzut lumina zilei pe la *1360—1365.* Portretul de la Cozia îl arată — cum îl vedea Grigore Alexandrescu — „june încă" (p. 507) : Cozia a fost zidită — după ultimele opinii — la 1386 (Răzvan Theodorescu, în acest volum, p. 459, n. 6) şi pictată „către 1390" *(ibidem,* p. 464) ; pe de altă parte, cunoscutul episod care a premers bătălia de la Nicopole (propunerea lui Mircea de a i se încredinţa comanda) arată că era un om în plină maturitate. *Datele coincid.* Urcînd la generaţia anterioară, a lui Vlaicu vodă şi a lui Radu I, se poate preciza că aceştia erau născuţi pe la 1335—1340, ceea ce corespunde cu constatarea lui Nicolae Constantinescu referitoare la Vlaicu vodă (Nicolae Constantinescu, *Vladislav I 1364—1377*, Bucureşti, 1979, p. 36). Aşa stînd lucrurile, trebuie să conchidem că, la moartea sa, în 1418, Mircea trebuie să fi avut în jur de 55 de ani iar în anul bătăliei de la Rovine, în 1395, acel „bătrîn atît de simplu după vorbă, după port", care se opune lui Baiazid, nu putea să aibă mai mult de 30—35 de ani. *Imaginea „bătrînului" trebuie, desigur, părăsită.* Apelativul, însă, şi-a cîştigat un fel de drept de cetăţenie, fără să vedem prin el o ştirbire a aurei care înconjoară, dintotdeauna, figura marelui Mircea în sufletul poporului român.

Oarecum complementare, studiul semnat de Adina Berciu-Drăghicescu şi Dinică Ciobotea şi acela semnat de Constanţa Ştirbu şi Paraschiva Stancu adîncesc cunoştinţele privind viaţa economică şi circulaţia monetară în Ţara Românească în vremea lui Mircea. Cel dintîi conţine interesante precizări despre vămi şi dă, în anexă, un foarte util tablou cu taxele vamale utilizate în Ţara Românească pînă la 1532. Mai consistent, paragraful privind circulaţia monetară surprinde două etape distincte în evoluţia acesteia : anul 1396, marcînd o reformă monetară realizată de Mircea, le separă (p. 75). Descoperirile monetare de pe teritoriul Ţării Ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mânești, datînd „din epoca Marelui Mircea Voievod", sînt prezentate într-un catalog și cartografiate. Cel de-al doilea studiu, de dimensiuni mai reduse, pune în evidență anumite aspecte ale politicii monetare a lui Mircea. Misteriosul „Petrusian" de pe unele monede rămîne neexplicat, autoarele promițînd „un studiu aparte în viitor" (p. 102, n. 18) ; din text, se vede, însă, că monedele respective sînt socotite a avea *doi emitenți*, deci „Petrusian" ar fi o persoană ; ar fi fost necesară măcar precizarea poziției față de interpretarea lui *Petrusian* drept *Petroseni Banya* (cf. *BSNR*, LXXVII—LXXIX, nr. 131—133, 1986, p. 461). Discutînd despre asocierea Mircea—Mihail la domnia Țării Românești, autoarele arată că P. P. Panaitescu se oprise la „anul 1408, cu aproximație și într-o ediție nouă a lucrării consacrată lui Mircea, în 1409" (p. 103) ; dar lucrarea despre Mircea a avut o *singură ediție*, cea din 1944 ! Eroarea provine din preluarea neatentă a informațiilor de la Emil Vîrtosu, care scrisese : „cea mai recentă ediție a actelor domniei lui Mircea cel Bătrîn pune asocierea în anul 1409" (Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie...*, București, 1960, p. 282 ; se referea la *DIR*, B, sec. XIII, XIV, XV). În anexă, se dă un alt caatlog, anume al „descoperirilor monetare cuprinzînd monede emise de Marele Mircea Voievod" : asemenea monede s-au găsit, în tezaure sau izolat, și în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria iar un exemplar a fost semnalat ca fiind descoperit în Italia, alături de monede emise de Veneția, Padova și Aquileia.

Cu limpezimea caracteristică scrisului său, Florin Constantiniu cercetează formarea lexicului social-rural cu privire la țărănimea dependentă : *posluşnicii*, *vecinii* și *rumânii* formează obiectul contribuției sale. Problema este extrem de delicată, cu deosebire în cazul *rumânilor*, unde trebuie explicat prin ce proces numele neamului a devenit cel al unei pături sociale nelibere, dependente. O mai veche teorie lega această evoluție a termenului de presupusa origine neromânească a clasei feudale. Autorul merge pe linia explicațiilor date de Ștefan Ștefănescu (*SMIM*, IV.1960), adîncindu-le și completîndu-le.

O problemă la fel de controversată o dezbate Andrei Busuioceanu — cea a imunității feudale — ajungînd la o concluzie de ordin mai general : „Imunitatea feudală românească a reprezentat, ca și atîtea alte instituții ale evului mediu românesc, o sinteză între realitățile interne determinate și înrîuririle unor modele din afară care au permis conținutului găsirea celor mai potrivite forme de exprimare" (p 149).

Studiul întins, despre organizarea statului, semnat de Nicolae Stoicescu, ia în discuție : întinderea statului ; titlul și puterea domnului (incluzînd și problema fărămițării feudale și cea a raporturilor domnului cu boierimea) ; sfatul domnesc și marii dregători ; organizarea administrativ-teritorială ; organizarea armatei ; organizarea fiscală ; organizarea judecătorească ; organizarea eclesiastică. Tratare metodică, perfect documentată, nelipsită de note polemice, contribuția lui Nicolae Stoicescu marchează, de asemeni, și punctele în care cercetarea ar trebui continuată și adîncită.

Și studierea raporturilor transilvano-muntene și moldo-muntene, în contribuțiile semnate de Nicolae Edroiu și, respectiv, Constantin Cihodaru, poate fi privită ca o cercetare care trebuie continuată ; în ambele cazuri, legăturile genealogice vor trebui cercetate cu mai multă seriozitate. Astfel, conjecturile genealogice privind înrudirile dintre Basarabi și Mușatini (p. 201—202) rămîn neconvingătoare ; prin nimic nu este dovedită existența unei Anastasia, soră cu Radu I și deci mătușă a lui Mircea, care să se fi căsătorit cu Roman I al Moldovei. Am arătat mai demult că știrea din 1438, referitoare la Vlad Dracul — „Dux Walachie [...] est sororius duorum ducum de Muldavia" — trebuie interpretată în sensul că Vlad era *cumnatul* celor doi domni din Moldova, fiind căsătorit cu o soră a lui Iliaș și a lui Ștefan (indiferent din care căsătorie a lui Alexandru cel Bun) — cf. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, XV, Iași, 1978, p. 533.

În amplul său studiu, Anca Ghiață realizează o migăloasă anchetă a izvoarelor de diferite categorii pentru a reliefa rosturile lui Mircea ca apărător al integrității teritoriale românești și al independenței statale ; cercetarea pornește de la titulatura lui Mircea, urmărită în toate variantele sale ; „unicitatea titulaturii domnului Mircea cel Mare — arată autoarea — constă în faptul că reflectă nu numai acțiunile datorate acestui domn ca un unificator de pămînturi românești, ci și întreg procesul de formare statală la românii din spațiul carpato-danubian-pontic"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(p. 227), concluzie judicioasă, susţinută şi de similitudinea oferită de cazul titlului princiar din Moldova. A doua parte a studiului urmăreşte această titulatură în raport cu ţinuturile de margine, de la frontierele de est, nord şi sud-dunărene, ale stăpînirilor lui Mircea. Concluzia generală este că „Mircea a lăsat moştenire fiului şi succesorului său la tron, Mihail, o ţară întinsă din părţile Banatului pînă la Marea Neagră, din Transilvania pînă la Dunăre" (p. 252). Redatarea campaniei otomane care a condus la instaurarea controlului Semilunii în Dobrogea în anul 1419 — anterior, era fixată la 1416—1417 — scoate acest eveniment dincolo de marginile domniei lui Mircea, justificînd afirmaţia că „raporturile domnului Mircea cu otomanii, Ungaria şi Polonia n-au afectat în nici un fel integritatea teritorială şi suveranitatea statală a Ţării Româneşti" (p. 245).

Complementare şi ele, studiile datorate lui Alexandru V. Diţă şi lui Dan Zamfirescu prezintă un netăgăduit interes şi din punct de vedere metodologic : ambele atacă pieptiş vechi ficţiuni istoriografice, vechi clişee a căror înrădăcinare, de dată mai îndepărtată ori mai recentă (cel mai adesea prin autoritatea celor ce le-au pus în circulaţie : *verba magistri...*), apare azi ca inexplicabilă în faţa evidenţei izvoarelor. Cercetarea lui Alexandru V. Diţă are ca obiect bătălia de la Rovine : datarea, localizarea şi caracterul acestei confruntări militare româno-otomane. Concluziile la care autorul a ajuns în aceste chestiuni erau cunoscute din studiile sale anterioare [*Victoria românească de la Rovine (17 mai 1395)*, în „Anale de istorie", 4/1986 ; *Victoria românească de la Rovine (17 mai 1395). Datare, desfăşurare, importanţă internaţională*, în *Almanah Luceafărul 1987*] ; aceste concluzii pot fi considerate ca achiziţii definitive ale istoriografiei româneşti : datarea bătăliei de la Rovine (probabil la nord de Curtea de Argeş) la 17 mai 1395 — propusă prima dată de B. P. Haşdeu — lămureşte o serie întreagă de alte probleme şi conduce la modificarea sensibilă a „scenariului" propus în lucrări mai vechi pentru desfăşurările politice din acea vreme.

Cu binecunoscuta sa vervă polemică, Dan Zamfirescu îşi propune să reia şi să dezvolte „cîteva observaţii şi rostiri esenţiale, care s-au adunat de-a lungul a mai bine de un secol în cîmpul bizantinologiei şi turcologiei, dar au fost sufocate de mărăcinişul unor erori trecute de la un autor la altul, dintr-o sinteză în alta, fără cel mai elementar control critic" (p. 280). E o operaţiune care trebuie făcută în multe sectoare ale cercetării trecutului nostru. Dan Zamfirescu arată cum s-a „născut" şi s-a răspîndit teoria despre plata tributului de către Mircea, în legătură şi cu datarea luptei de la Rovine, analizînd apoi împrejurările în care Mircea s-a decis la o împăcare cu Baiazid : „Că între Mircea şi Baiazid I a intervenit într-un anumit moment, pe care toate izvoarele îl aşează *după lupta de la Rovine*, o *pace*, nu încape îndoială", arată autorul (p. 299). Restabilind lectura corectă a unui pasaj din Macarie Melissenos — „Mircea s-a hotărît să-i dea [lui Baiazid — *n.n.*] o plată şi au făcut pace" ; anterior, în loc de *plată*, *telos* fusese tradus prin *tribut* iar în altă traducere se adăugase (printr-o ciudată dublare) şi expresia *„în sfîrşit", sugerînd o stare de indecizie)* — Dan Zamfirescu arată că acest moment, databil în 1396, nu poate fi echivalat cu acceptarea protectoratului otoman, însoţită de plata unui *tribut* (care presupune o anume periodicitate). Într-o notă, autorul elimină şi posibilitatea ca primul tribut să fi fost acceptat de către Vlad, înlocuitorul lui Mircea la 1395/1396, cum presupusese în 1944 P. P. Panaitescu, care, cum am arătat la începutul acestei recenzii, susţinuse — *în urma lui D. Onciul*, precizează Dan Zamfirescu — că „Mircea n-a plătit tribut turcilor în tot timpul domniei lui Baiazid şi pînă la 1417" (p. 306—307, n. 92). Asupra tuturor acestor probleme, culminînd cu anul 1417 cînd Mircea ar fi primit, totuşi, un *ahidname*, se revine, cu bogată bibliografie şi amplă documentaţie, în contribuţiile (iarăşi complementare !) semnate de Tahsin Gemil şi Mihai Maxim. Desprindem, din cel din urmă, concluzia privind acordarea acelui *ahidname* de către sultanul Mehmed I în cursul anului 1417, ca urmare a unei păci iniţiate de Mircea, dar a cărei finalizare se poate să fi revenit fiului său Mihail. (Pentru etapa anterioară, Mihai Maxim admite ca reală şi înţelegerea de pace din 1395—1396, dar o atribuie lui Vlad). În aceeaşi arie de izvoare otomane se plasează şi contribuţia lui Valeriu Veliman ; trecerea în revistă a istoriografiei otomane cu privire la Mircea confirmă rezultatele obţinute prin cercetarea şi interpretarea critică a izvoarelor diplomatice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În raport cu spaţiul amplu acordat cercetării diferitelor probleme ale politicii interne şi externe diriguite de Mircea, acela care revine *creaţiunii culturale* a aceleiaşi epoci apare prea restrîns. Această „epocă de statornicire culturală", cum o defineşte Răzvan Theodorescu în titlul contribuţiei sale, epoca lui Nicodim de la Tismana şi a lui Filotei cu *Pripealele* sale, epocă de artă „internaţională", de sinteză între «Occidentul catolic al „goticului internaţional", Bizanţul ortodox al Paleologilor şi Islamul arabo-turcesc» (p. 465) merită o cercetare extinsă : feluritele izvoare nu au spus totul despre această vreme caracterizată prin „realism mental, libertate a interpretării, toleranţă în ordinea spiritului şi sinteză în aceea a vizualului" (p. 467). Dovedeşte aceasta, între altele, şi studiul întins pe care Cristian Moisescu îl dedică arhitecturii (civile, militare şi eclesiastice) din vremea lui Mircea.

Reflectarea imaginii lui Mircea în concepţiile revoluţionarilor de la 1848 este prezentată de Ion Pătroiu ; amintirea marelui domn — ca şi a altora asemeni lui — a înflăcărat minţile şi sufletele luptătorilor care vedeau în el nu numai pe precursorul luptei lor, dar şi pe garantul îndreptăţirilor lor. Pe un alt plan, ideea este continuată în paginile aparţinînd lui Mihai Ungheanu, consacrate imaginii lui Mircea în literatură — cu referiri destul de dese, însă, şi la istorie ; autorul subliniază în chip deosebit rolul lui Eminescu „în acţiunea de a-l aşeza pe Mircea cel Mare la locul cuvenit în istoria românilor", dar alături de Eminescu sînt şi „predecesorii lui romantici", ca şi „cei ce au venit după aceşti romantici". Constatarea lui Mihai Ungheanu e justificată : „Istoria românilor a fost scrisă adesea în forme moderne de alţii, lupta intelectualilor români fiind aceea a emancipării propriei lor istorii din tiparele străine care i s-au aplicat şi care de multe ori au falsificat-o. O adevărată mişcare de *reconquistă ştiinţifică* privitoare la istoria românilor se petrece în secolul trecut" (p. 516). Este ceea ce, cu alte prilejuri, am numit *lupta pentru istorie*. Iar această *reconquistă ştiinţifică* nu s-a încheiat nici în pragul veacului XX, nici atunci cînd „visarea iubită a voievozilor noştri cei viteji", unitatea naţională, s-a transformat în realitate prin înfăptuirile anului 1918; ea a continuat şi continuă încă, prin descătuşări de şabloane şi dogme, prin anularea clişeelor şi a ficţiunilor istoriografice şi prin cultivarea marilor valori ale trecutului naţional, cum se subliniază în articolul semnat de Mircea Muşat şi Ion Pătroiu şi cu care se încheie volumul. ***Iar dovada cea mai bună în sensul continuării acestei „reconquiste ştiinţifice" o constituie însăşi alcătuirea şi publicarea cărţii despre care am discutat în paginile de faţă, nou si solid monument întru cinstirea Marelui Mircea Voievod.***

Ştefan S. Gorovei

ALEXANDRU LIGOR, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1987, 180 p.+ilustr.

Apărută la o editură cu profil de popularizare, lucrarea lui Alexandru Ligor se înfăţişează sub forma unei călătorii prin Moldova din vremea domniei lui Vasile Lupu, cum rezultă chiar din foarte sugestivul titlu, avînd ca scop reconstituirea vieţii acestei ţări româneşti, în una din epocile sale de înflorire. Nu este totuşi o lucrare de popularizare sau de reclamă turistică, ci o lucrare ştiinţifică, bazată pe o amplă documentare. Autorul a reuşit să parcurgă aproape tot materialul informativ referitor la epoca amintită (documente interne şi externe, cronici, mărturii ale călătorilor străini ş.a.), precum şi aproape toate lucrările anterioare care tratează, sub o formă sau alta, istoria acestei epoci, sub toate aspectele. Din parcurgerea lucrării reiese că autorul cunoaşte bine epoca analizată, dar că, datorită specificului editurii la care a apărut cartea, a fost nevoit să abordeze problematica într-o manieră sintetică. Procedeul nu este, totuşi, lipsit de riscuri, pentru situaţiile în care nu există studii amănunţite, autorul fiind deci nevoit să recurgă la generalizarea informaţiei furnizate de unele documente răzleţe.

Lucrarea se compune din şapte capitole (nenumerotate), precedate de o scurtă *Introducere* (p. 5—7), toate cu titluri atrăgătoare şi sugestive : (I) : *Mărturiile timpului şi scrierile istoricilor despre Moldova lui Vasile Lupu (p. 9—16)*; (II) : *Prin*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europa la mijlocul veacului al XVII-lea. Moldova și dominația otomană (p. 17—30); (III): *Pe cîmp, în atelierele meșteșugarilor, pe drumurile de negoț* (p. 31—51); (IV): *Bogați și săraci* (p. 52—70); (V): *O domnie autoritară. Clarviziune și erori* (p. 71—93); (VI): *Cultura, Capodopere, tradiție, inovație, influențe* (p. 94—132); (VII): *Ambiții personale. Alianțe temporare. Legături statornice* (p. 133—161), urmate de *Concluzii* (p. 162—165), o listă de *Abrevieri* (p. 166—167), o foarte utilă listă de *Repere cronologice ale vieții culturale* (p. 168—176) și un rezumat în limba franceză (p. 177—179).

În *Introducere* sînt enunțate principalele probleme abordate și este înfățișată metodologia folosită. Lucrarea nu abordează decît un crîmpei din îndelungata istorie a poporului român, dar nu unul fără importanță. Se atrage atenția că viziunea autorului asupra istoriei acelui timp (1634—1653), asupra domniei lui Vasile Lupu, nu este întodeauna aceeași cu opiniile unora dintre cercetătorii care au abordat o latură sau alta a acestui subiect. O atenție deosebită a fost acordată elementelor permanente, diferite ca natură, care au unit pe locuitorii celor trei țări românești, prin abordarea relațiilor substanțiale, semnificative, care au avut ca temei unitatea spațiului geografic al neamului, originea comună daco-romană, unitatea graiului, a datinilor și a portului, aceeași credință, precum și existență milenară a moșilor și strămoșilor lor pe vatra unde ei înșiși s-au născut. Un loc important ocupă, de asemenea, legăturile dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania (comerciale, culturale, personale, de familie). Autorul nu-și propune să urmărească în exclusivitate sau detaliat cursul vieții lui Vasile Lupu, nici descrierea domniei lui, acestea urmînd a fi contopite în istoria Moldovei, văzută în strînsă relație cu istoria întregii societăți românești și, totodată, în context european. De asemenea, își propune să insiste asupra valențelor europene ale marilor realizări românești din acest timp, insuficient reliefate pînă acum. Prin modul specific de prezentare a evenimentelor și faptelor petrecute în perioada 1634—1653, urmărește să nuanțeze laturi mai puțin analizate la noi sau altele controversate, ceea ce a făcut uneori să nu se acorde un spațiu mai larg unei problematici importante, dar arhicunoscute. Lucrarea este concepută, în același timp, și ca o invitație la o călătorie în trecut, dar și la una pe meleagurile moldave, pentru a fi admirate ctitoriile lui Vasile Lupu și comorile culturale și artistice păstrate în muzee, arhive și biblioteci. teci.

În continuare, prezentăm conținutul celor șapte capitole ale lucrării, efectuînd în același timp și observații privind unele greșeli sau inexactități, fără intenția de a diminua valoarea acestei lucrări.

Din primul capitol, ca și din cuprinsul întregii lucrări, reiese bogata informație a autorului și grija de a epuiza toate sursele de informare. Pe lîngă documentele diplomatice, interne și externe, a recurs și la datele furnizate de unele din așa-numitele discipline auxiliare istoriei: epigrafia, numismatica, sigilografia, arheologia, o atenție deosebită acordînd mărturiilor sigilografice, atît în ceea ce privește viața politică, cît și dezvoltarea economică. Multe din sigiliile epocii sînt reproduse în volum, demnă de remarcat fiind calitatea fotografiilor. Nu același lucru se poate spune despre două dintre fotocoiile de documente, care sînt ilizibile. Atragem atenția că desenul de la p. 121, reprezentînd sigiliul domnesc al lui Vasile Lupu, din 1634, conține o greșeală. În scut nu sînt două săbii, ci o sabie și un buzdugan, cele două însemne ale autorității domnești, cum se poate vedea, de altfel, și în cele două reproduceri ale stemei Moldovei, din *Pravilă* și din *Cazania* lui Varlaam. Are meritul de a nu se fi limitat doar la documentele interne publicate, ci a cercetat și cea mai mare parte din documentele inedite, păstrate în marile depozite arhivistice din țară (Arh. St. București, Arh. St. Iași, Biblioteca Centrală de Stat, Filialele Arhivelor Statului din majoritatea județelor din Moldova). Foarte bogată și utilă este secțiunea care cuprinde colecțiile de documente, izvoarele narative și istoriografia domniei lui Vasile Lupu. Lista lucrărilor de aici este întregită prin lucrările menționate și în notele de la sfîrșitul fiecărui capitol, cu excepția celui de față. Atragem atenția că la p. 12 s-a strecurat o greșeală, probabil de tipar. Studiul publicat de Victor Motogna în revista „Cercetări istorice", nu a apărut în 1916, ci în 1940.

Cel de al doilea capitol are o structură mixtă. Primele două pagini înfățișează situația politică și culturaliă pe plan european, iar restul tratează relațiile Moldovei cu Poarta otomană. În analiza acestor relații accentul cade pe dominația otomană

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și pe consecințele acesteia, mai ales pe plan economic. Autorul caută să aducă unele date noi, dintre care trebuie menționat calculul privind cuantumul haraciului plătit de Moldova pe parcursul întregii perioade (1634—1653). Ajunge la unele concluzii noi privind fiscalitatea din acest timp, pe baza documentului din 11 ianuarie 1636. După părerea autorului, această dată ar marca începutul obligației ca toate categoriile sociale să plătească cîte doi zloți „de un nume" și că această obligație s-ar fi menținut pe parcursul întregii domnii, chiar și pentru categoriile suprapuse (vlădici, boieri). Ca argument se invocă faptul că nu se cunosc alte documente din care să rezulte că această dare nu a fost plătită de categoriile amintite. Tot așa de bine se poate invoca și faptul că nu există documente care să confirme continuarea acestei obligații. Darea de doi zloți „de un nume" era plătită numai de țărani, cum rezultă foarte clar din document. „Scriem domnia mea la toți mișeii noștri țărani den în ținutul Hotinului (...). Aruncat-am și pre voi ca să dați de un nume cîte doi zloți, ce iaste dajdea cinstitului împărat". Nu există siguranță că acest document reflectă situația fiscală de pe parcursul întregii domnii. Mai degrabă s-ar părea că actul în cauză are un caracter excepțional. E posibil ca pînă la această dată Poarta să nu-i fi cerut lui Vasile Lupu plata haraciului, iar acum să fi fost obligat să achite și restanța pentru cei aproape doi ani de dinainte. Astfel s-ar explica și impunerea categoriilor scutite pînă atunci (vlădici, boieri, mazili, curteni, popi și călărași). Probabil și suma de doi zloți „de un nume", pe care trebuiau să o plătească țăranii, era mai mare decît obligația obișnuită, ceea ce l-a determinat pe domn să se adreseze prin carte țăranilor din toate ținuturile (în act numele ținutului a fost adăugat de altă mînă, dovadă că acesta constituia un formular). Pasajul „cît să ia cum (?) să dea (...) acolo la hasnaoa împărătească", trebuie citit: „cîți să iau cu scădere acolo, la hasnaua împărătească". Informația preluată de la Evlia Celebi, că Vasile Lupu a trebuit să plătească sultanului 100 000 de galbeni, pentru a-i aproba să zidească mănăstirea Trei Ierarhi (p. 20), ca și necesitatea de a primi aprobare de la sultan pentru amenajarea lacului de lîngă curtea domnească, trebuie privită cu rezervă, cunoscut fiind faptul că opera acestui mare călător conține și multe exagerări, ba chiar și fantezii (v. *Călători străini*, VI, p. 319, 324).

Capitolul al treilea înfățișează viața economică a Moldovei, autorul distingînd trei perioade în ceea ce privește viața economică și dezvoltarea Moldovei, în general. Prima etapă, de „acumulări lente" cuprinde aproximativ cei cinci-șase ani de la începutul domniei, a doua, de circa un deceniu, corespunzătoare maximei dezvoltări a acestei țări, este cuprinsă între anii 1640—1650. Ultima etapă, cuprinzînd ultimii cinci ani ai domniei lui Vasile Lupu se caracterizează printr-un regres brusc, mai ales în domeniile economic și cultural. După cum rezultă și din titlul capitolului, sînt analizate principalele ramuri economice: agricultura, meșteșugurile și comerțul. Și aici, documentarea este foarte bogată și concluziile la care ajunge autorul, judicioase. Cîteva observații se impun totuși. Orășenii din Moldova nu erau proprietarii hotarului tîrgurilor. Acesta era proprietatea domnească, orășenii avînd doar dreptul de folosință (p. 33). De altfel, chiar în această perioadă au loc primele danii domnești din hotarul unor tîrguri (Bîrlad), către anumiți boieri. E adevărat că unele denumiri de sate amintesc de îndeletnicirile locuitorilor din Moldova (agricultură și meșteșuguri), dar în foarte multe cazuri, analogia este foarte îndepărtată și indirectă. Denumiri de sate de tipul Brînzești, Orzești, Porcești, Porciulești, derivă de la nume de persoane, unele din ele atestate încă din secolul XV cum e cazul satului Porcești, al lui Ion Porcu (secolul XV). Pentru a demonstra deosebita dezvoltare a creșterii vitelor, în special pe domeniile feudale, autorul invocă un document din care ar rezulta că 1 000 de oi țărănești valorează cît 100 domnești, iar 500 de porci țărănești fac 50 de porci domnești (p. 35). De fapt, este vorba de cu totul altceva: pentru 1 000 de oi țărănești se plătea goștină 100 de oi, adică a zecea parte, ca și în cazul porcilor sau al stupilor[1]. În secolul XVII nu exista un drum care să lege direct localitățile Piatra (nu Piatra Neamț) de Cîmpulung. Mai observăm că tratarea vieții comerciale este fragmentată în două capitole, în acesta și în cel care tratează relațiile între cele trei țări române, fapt care dăunează unității lucrării. Tot aici, considerăm că e locul să arătăm că lo-

[1] Vezi și recenzia lui C. Cihodaru la volumul *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, în *SCȘI*, istorie, 1/VIII, 1957, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

calitatea Cîmpulung (din Moldova) nu era un centru comercial și meșteșugăresc, cum menționează autorul în *Concluzii* (p. 161), deși locuitorii de aici, crescători de vite, întrețineau relații comerciale cu bistrițenii. Localitatea amintită va deveni tîrg abia la sfîrșitul secolului XVIII, în timpul stăpînirii habsburgice.

Foarte bogat este și capitolul al patrulea *(Bogați și săraci)*. Sînt prezentate aici, pe bază de documente, structura de clasă a societății moldovenești și schimbările survenite în proprietatea asupra pămîntului, o atenție deosebită acordîndu-se creșterii domeniilor boierești și mănăstirești, prin diminuarea proprietății răzeșești, indicîndu-se totodată și care sînt boierii și mănăstirile ce-și formează acum mari proprietăți. Nu sînt neglijate nici diversele aspecte ale luptei de clasă, accentul căzînd pe lupta țăranilor dependenți. Foarte bine sînt surprinse transformările care au loc în privința termenului de presciptie pentru țăranii fugiți de pe moșiile boierești, ajungîndu-se chiar la desființarea acesteia, prin *Pravila* lui Vasile Lupu. Un loc aparte ocupă și frămîntările sociale de la sfîrșitul acestei domnii. Precizăm că deosebit de interesantul document din 8 martie 1643, privind împărțirea satelor rămase de la Nistor Ureche, între fiul acestuia, Grigore, și nepoții săi, se păstrează și în original la Arhivele Statului București. Copia menționată în note este defectuoasă, cu denumirea foarte multor sate tranecrisă greșit. Miron Costin, revenit în Moldova, la sfîrșitul domniei lui Vasile Lupu, încă nu se numără printre marii proprietari. Va recîștiga, nu proprietățile sale, ci cele ale soției sale, care i se cuveneau ca moștenire de la rudele sale (Isac Balica hatman și Ion, fiul lui, Simion Movilă). Din greșeală, prin folosirea informației dintr-o lucrare, fără a se recurge la verificarea pe document, în rîndul marilor boieri cotropitori de moșii din epocă este inclus și Chiriță Dumitrache postelnic (p. 57). Or, acesta a fost ucis de Ștefan Tomșa, în 1612, după bătălia de la Cornul lui Sas. Cel care se judeca în 1644 pentru satul Hăjdeieni era nepotul său, Toma Cantacuzino mare stolnic. Satul din ținutul Hotin, menționat în documentul din 12 iunie 1644 se numea *Holohoreni*, nu Holohoveni. În ceea ce privește lupta de clasă a orășenilor din Iași, împotriva negustorilor bogați, autorul greșește, forțînd interpretarea informației provenită de la Paul de Alep, de la care aflăm că, după plecarea lui Vasile Lupu *„groaza și înfiorarea au cuprins populația orașului*, căci locuitorii țării s-au schimbat toți în tîlhari răzvrătiți. *Toți negustorii și orășenii s-au adunat și și-au dus lucrurile în mănăstiri (...). O mare spaimă domnea printre ei"* (*Călători străini*, VI, p. 76—77). E clar că pericolul venea din afara orașului, toți orășenii fiind amenințați.

Domnia lui Vasile Lupu, în special politica sa internă, este prezentată în cel de al cincilea capitol, caracterizată chiar în titlul acestuia. Un loc important este acordat relațiilor cu boierimea de diferite categorii, ca și cu celelalte clase sociale. Este scos în evidență, pe baza documentelor și a altor mărturii, progresul înregistrat în cea mai mare parte a acestei domnii. Personalitatea domnului este înfățișată sub ambele aspecte, arătîndu-se calitățile sale deosebite de organizator și gospodar, dar nu sînt trecute cu vederea nici defectele sale: cruzimea, înclinația spre fast și ambiția nemăsurată. Laturile negative ale acestei personalități vor ieși mai mult în evidență spre sfîrșitul domniei. Unele completări sau rectificări sînt necesare, totuși, și la acest capitol. Autorul acordă, cum este normal, un loc important diferitor personalități din rîndul boierimii. Ca peste tot, și aici se bazează pe o bogată documentare. Cu toate acestea s-au strecurat și unele greșeli. Ni se pare nejustificat scepticismul autorului, privind caracterizarea făcută de Miron Costin fraților Cantacuzino (Toma și Iordache). Aceștia se situează, într-adevăr, printre cele mai proeminente figuri din rîndul marii boierimi a epocii. În legătură cu Iordache precizăm că în anii 1643—1644 nu a fost mare vistier ci mare spătar. Mare vistier a fost unul din cei doi greci, cu numele Iorga[2]. Lista marilor dregători de la p. 82—83 este întocmită cam la întîmplare. Dumitru Buhuș a fost mare dregător doar în prima parte a domniei, în funcții diverse, pe perioade scurte și cu multe întreruperi. Cariera sa politică s-a desfășurat în domniile anterioare lui Vasile Lupu. Racoviță Cehan, cea mai mare parte a domniei a fost logofăt al doilea și numai în 1653 a fost numit mare logofăt. Din această listă lipsește Gavril Mateiaș mare logofăt (amintit însă în rezumatul francez). Tot aici este cazul să amin-

---

[2] Vezi N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII)* în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 416 și 420.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tim că Ştefan marele armaş este altă persoană decît Ştefan serdarul. Mare armaş a fost Ştefan Moimăscul.

Capitolul consacrat culturii este cel mai întins din lucrare şi, totodată, poate cel mai bine realizat. Cum am mai arătat, tratează dezvoltarea culturală a ţării sub toate aspectele : literatură, artă, învăţămînt, activitate tipografică etc. Documentarea este exhaustivă. Reuşeşte să demonstreze că domnia lui Vasile Lupu reprezintă o epocă de mare înflorire a culturii. Rolul domnului este scos în evidenţă cu pregnanţă. Din păcate şi în tratarea acestui aspect se constată aceeaşi fragmentare pe capitole, ca şi în privinţa vieţii economice. Tabelul de repere cronologice completează în chip fericit informaţia foarte bogată din cele două capitole tratînd viaţa culturală a Moldovei. Cîteva îndreptări se impun şi de această dată. Mai întîi atragem atenţia că Cetatea Albă nu se mai afla sub stăpînirea Moldovei, încă din timpul lui Ştefan cel Mare, deci menţionarea unui dascăl armean în acest oraş nu are legătură cu dezvoltarea învăţămîntului din Moldova. Trebuie să mai amintim, tot în legătură cu învăţămîntul, că şcoala slavonească (p. 99) a funcţionat la Iaşi cu un secol mai tîrziu. Informaţia privind existenţa acestei şcoli se află la sfîrşitul traducerii unui document de la începutul domniei lui Vasile Lupu, care ar fi fost tradus „în şcoala slavonească de Evloghie Dascălul". Dacă ar fi aşa, aceasta ar fi unica traducere în româneşte a unui document din vremea lui Vasile Lupu, efectuată chiar în epocă. De fapt este vorba de o greşeală de dată. Traducătorul Evloghie dascăl, a activat la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului XVIII. Fiul său, Gheorghe Evloghie dascăl este şi el un cunoscut traducător de acte slavoneşti, la sfîrşitul aceluiaşi secol (v. *DRH*, seria A. Moldova, vol. I, II şi III, la Indicii de nume). De altfel, o altă traducere, păstrată la Arhivele Statului Mehedinţi, are data de an a traducerii menţionată corect. De asemenea, cifra de aproape 100 de dieci din cancelaria domnească a lui Vasile Lupu (p. 99) nu este verosimilă. Probabil autorul a numărat pe toţi scriitorii de acte din perioada 1634—1653, aflaţi în *Lista grămăticilor (diecilor)*, din *Catalogul documentelor moldoveneşti*, vol. II, în total 95. Dar în această listă sînt incluşi *toţi* scriitorii de acte din toată Moldova, nu numai diecii cancelariei. După investigarea făcută de noi, numărul diecilor care au desfăşurat o activitate notabilă în cancelaria domnească este de circa douăzeci, pentru întreaga perioadă (ne referim la diecii care au scris acte în limbile slavonă şi română). La p. 100, probabil din grabă, domnul Aron, supranumit „Tiranul", este confundat cu Petru Aron, predecesorul lui Ştefan cel Mare. Precizăm, de asemenea, că Gavril Movilă a fost domn al Ţării Româneşti şi nu al Moldovei (p. 109). Un loc însemnat este acordat şi apariţiei tiparului, şi, legată de aceasta, dezvoltării artei grafice. Menţionăm, în această privinţă, bogăţia şi calitatea ilustraţiei. Ne pare totuşi discutabilă părerea autorului că oraşul din planul secund al gravurii din *Cazania* lui Varlaam, înfăţişîndu-l pe Sf. Ioan cel Nou, ar fi Suceava şi mai ales că ar conţine elemente tipice de arhitectură românească (p. 120 şi gravura). În imagine apare un oraş, situat pe malul mării, înconjurat de ziduri, care mai degrabă ar putea fi Cetatea Albă.

Menţionăm că autorul pune în lumină activitatea culturală deosebită desfăşurată de trei personalităţi ale epocii : mitropolitul Varlaam, cronicarul Grigore Ureche (numit de autor, pe baza unor serioase argumente, istoric) şi Eustratie logofătul. Şi în acest caz informaţia este foarte bogată, bazîndu-se pe cea mai mare parte a lucrărilor consacrate istoriei literaturii române vechi din secolul XVII şi, în special din epoca analizată. Totuşi, uneori, anumite afirmaţii se bazează pe lucrări foarte vechi, fără a fi amintite unele contribuţii recente. Astfel, atribuirea traducerii *Istoriilor* lui Herodot, lui Eustratie logofătul este depăşită. Nu se aminteşte nimic despre noua ediţie apărută în ultimii ani şi despre lunga polemică dintre Liviu Onu şi cercetătorul ieşean N. A. Ursu, în legătură cu traducătorul acestei lucrări a „părintelui istoriei" (v. întreaga discuţie în recenzia lui Ştefan S. Gorovei la HERODOT, *Istorii.* Ediţie îngrijită de Liviu Onu şi Lucia Şapcaliu, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, în *AIIAI*, t. XXII_2 (1985), p. 830—833). O completare deosebit de utilă la capitolul privind viaţa culturală a Moldovei din această perioadă o constituie tabelul de la sfîrşitul lucrării, cuprinzînd *Repere cronologice ale vieţii culturale.* Aici sînt prezentate toate realizările epocii, din toate domeniile vieţii cultural-artistice. Unele îndreptări, mai ales de ordin cronologic se impun şi aici. Astfel *Molitvenicul* slavon dăruit de Ştefan Moimăscul fost mare armaş bisericii din Cucuteni, trebuie datat cu un deceniu mai tîrziu, 1645 martie 10, în loc de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1635 martie 10, deoarece în anul 1635 acest boier este atestat ca mare pitar (v. Stoicescu, *Dicționar*, p. 418). Probabil a fost citită greșit cifra zecilor din văleat. Cîrstina, care a fost înmormîntată în 1635—1636 la biserica Precista din Bacău, era soția lui Mihail *Fortuna* postelnic, nu *Fotena*. *Cuvîntările* rostite la Iași de Meletie Sirigul, adresate domnului țării, doamnei Ecaterina și fiilor lor Ioan și Ștefan, datate: ⟨ante 1640⟩, nu puteau fi scrise decît după anul 1642. Este vorba acolo de alt fiu al domnului, care a purtat numele de Ion, din căsătoria cu Ecaterina Cercheza, menționat la mărturie în unele urice domnești, alături de frații săi, Ștefan și Alexandru. Feredeul turcesc, construit de Vasile Lupu nu se afla „lîngă mănăstirea Trei Ierarhi", ci pe Ulița Ciubotărească, în spatele actualei Mitropolii, pe locul unde se află acum baia comunală. La p. 173 se arată că, în 1642 septembrie 10, a fost construită clisarnița mănăstirii Pîngărați, de către Dumitru Șoldan, mare vistier. Aici s-au strecurat două greșeli. În primul rînd, la data amintită, Dumitrașco Șoldan nu se mai afla în viață. Decedase înainte de 1641 mai 28 (v. Stoicescu, *Dicționar*, p. 447—448). Apoi, boierul amintit nu a deținut nicioată funcția de mare vistier. În timpul domniei lui Vasile Lupu a fost mare vornic al Țării de Sus, între 1634—1638, și al Țării de Jos, între 1638—1640. La p. 175, sub data: 1651 aprilie 15, este prezentată piatra funerară a lui Petru Racoviță și a soției sale, Ileana, de la biserica din Bodești, județul Neamț. Un personaj cu acest nume nu a existat în secolul XVII. Informația a fost preluată din lucrarea episcopului Melchisedec. *Notițe istorice și arheologice*, (p. 295—296), unde se precizează că acest boier a fost mare logofăt și că piatra a fost făcută de fiii săi, pan Toader și fratele său, Zosim. Aceștia sînt fiii lui Pătrașco Bașotă, care a fost mare logofăt în primii ani de domnie a lui Vasile Lupu. De altfel, documente de la începutul secolului XVII atestă că Pătrașco Bașotă a cumpărat părți din satul amintit și că neamul său se trăgea de acolo. Evident este vorba de o greșeală de lectură a lui Melchisedec. Începutul familiei Racoviță îl fac Nicolae și Ion, fiii lui Racoviță Cehan (nu Cehan Racoviță, cum este numit de autor), fost logofăt al doilea pe parcursul aproape întregii domnii a lui Vasile Lupu. Familia Racoviță este o ramură desprinsă din vechea familie Cehan. Eufrosina, înmormîntată la biserica din Văleni, a fost soția lui *Iurașco* Bașotă fost hatman, nu a lui *Ivașco* (personaj inexistent).

Ultimul capitol al lucrării, intitulat *Ambiții personale. Alianțe temporare. Legături statornice*, constituie o judicioasă analiză a relațiilor lui Vasile Lupu cu Matei Basarab și cu principii Transilvaniei. Atenție cuvenită este acordată relațiilor cu Țara Românească și cu Transilvania, sub toate aspectele. Un loc important ocupă relațiile culturale. Printre factorii care au contribuit la consolidarea conștiinței unității neamului, este amintită și mutarea unor dregători din Țara Românească în Moldova. Din păcate, toți dregătorii dați ca exemplu (Mihai Fortună, Hrizea din Bălteni, Constantin Cantacuzino, Necula și Apostol Catargi) erau greci. Mai precizăm că satul din Moldova, din care Vasile Fugle dăruia la Tîrgoviște o parte rudei sale Gheorghe Vîlcul, nu se numea „Zăvoreni", ci „Lăzoreni". Mișcările de populație dintr-o țară românească în alta, arată autorul, sînt atestate și de unele elemente de toponime, îndeosebi de numele unor sate. Ca argument se invocă existența atît în Țara Românească, cît și în Moldova, a unor nume de sate ca: *București, Ungureni* și *Văcărești*. În primul caz, numele de sate *Ungureni* pot să dovedească doar că aceste sate au fost întemeiate de transilvăneni, iar în cazul celorlalte două, că în ambele țări au existat persoane numite *Bucur* sau *Văcaru*, întemeietori de sate. De altfel, sate numite *Ungureni, București*, sau *Văcărești*, sînt atestate în Moldova încă din secolele XV și XVI. Exemple de denumiri comune de sate în cele două țări se pot da cu zecile, dar faptul nu se explică prin mișcări de populație, mai ales în secolul XVII, pe care noi nu le negăm, ci doar atragem atenția că în multe cazuri elementele de toponimie invocate pot constitui pseudoargumente

Nistor Ciocan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANASTASIE IORDACHE, *Originile conservatorismului politic din România și rezistența sa contra procesului de democratizare (1821—1882)*, București, Ed. Politică, 1987, 312 p.

Problema căreia i se circumscrie cartea lui Anastasie Iordache este una de mare importanță pentru înțelegerea adecvată, nuanțată și profundă a epocii moderne din istoria României. Studiind procesul de geneză a ideologiei politice conservatoare la noi pînă la constituirea Partidului Conservator, autorul supune anchetei istoriografice poziția, opțiunile, gîndirea politică și modul lor de obiectivare pentru a releva anumite trăsături definitorii, constante în esența lor, dar variabile în timp, care au dat naștere unui partid și unui mod de înțelegere a căilor de dezvoltare a României. Etapele constituirii conservatorismului și ale evoluției lui sînt studiate în funcție de momentele decisive din viața politică românească, momente care au determinat diferențierea tot mai clară a pozițiilor ideologice. Formele pe care aceste poziții le îmbracă, în evoluția lor, nu sînt întotdeauna transparente în semnificații, dată fiind angrenarea complexă a ideologiei politice în evoluția de ansamblu a societății. De aceea, un demers istoriografic cum este cel pe care și-l propune Anastasie Iordache trebuie să descifreze atent sensurile acțiunii în plan politic și motivația ei ideologică, cu distincțiile care se impun de la o etapă la alta.

Momentul 1821 a pus, pentru întîia oară — după opinia autorului — boierimea în fața unei probleme care îi submina, în fond, poziția și unitatea de clasă. Chiar dacă, în acest moment, boierimea nu se scindează, ea intră pe făgașul unor atitudini diferite (boierimea de rang inferior *versus* cea de rang superior) față de problema privilegiilor de clasă pe care revoluția o aduce în discuție. Reacția comună antirevoluționară a boierimii este considerată ca un răspuns la „suflul liberalismului social și politic" (p. 38) și argumentată de Anastasie Iordache pe baza cererilor și scrisorilor trimise puterilor vecine. Perioada domniilor pămîntene prilejuiește afirmarea explicită, clară, a principiilor conservatoare: imobilism social și politic, lupta „împotriva principiilor liberale burgheze, în scopul apărării privilegiilor și instituțiilor vechiului regim" (p. 59). Domniile regulamentare consfințesc „supremația oligarhiei conservatoare" care trece, treptat, de la teoria imobilismului la evoluționism, ceea ce denotă o altă poziție față de schimbare, față de modernizarea societății românești, acceptîndu-se reformele cu caracter moderat. Boierimea conservatoare este o apărătoare ferventă a Regulamentului Organic care îi garantează privilegiile, iar rezistența se îndreaptă, acum, împotriva liberalismului radical ale cărui expresii sînt asociațiile subversive ale tinerilor întorși de la studii din străinătate, asociații cu caracter revoluționar. Dar scindarea deplină între cele două partide boierești se va „produce în mod necesar prin izbucnirea și desfășurarea revoluției de la 1848—1849" (p. 106). Revoluția dă expresie acestor poziții diferite, contrare, Anastasie Iordache judecînd atitudinea contrarevoluționară a boierimii conservatoare ca fiind generată de interesele de clasă, dar și de „scopuri străine națiunii române" (p. 145). În deceniile care au urmat anului 1848, decenii ale înfăptuirii „revoluțiilor" pentru unire, independență și modernizare, ideologia conservatoare își trasează limpede cadrele, devenind o doctrină puternică, în măsură să servească drept ideologie nu numai unei fracțiuni boierești/moșierești, ci unui partid politic. Ca doctrină, îmbogățită cu principiile filosofiei engleze și germane și prin aportul substanțial al junimismului literar și politic, conservatorismul și partidul care îl promovează sînt expresia în plan politic a unei anumite atitudini față de căile de dezvoltare a României moderne. Direcțiile propuse sînt cele care nu lezează interesele moșierimii, dar care, în același timp, nu ignoră evoluția globală a societății.

Prezentarea, într-o simplificare extremă — abuzivă, chiar — a ideilor generale ale cărții lui Anastasie Iordache poate constitui punctul de plecare al unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

discuţii. Punctele de vedere ale autorului privind ideologia politică şi caracteristicile celor 60 de ani de istorie modernă pe care îi supune atenţiei, îndrăznim să credem că s-ar cuveni nuanţate. Nu ne vom opri asupra modalităţilor de argumentare, asupra construcţiei intime, de amănunt, a cărţii, ci doar la cîteva chestiuni de principiu care ar fi trebuit avute în vedere.

Conservatorismul este înţeles, mai ales în prima jumătate a secolului XIX, ca o ideologie care se opune înnoirilor, apărătoare a vechiului regim şi care apelează la puterile străine, serveşte, chiar, interesele acestor puteri. Dar, la noi, acest Vechi regim se identifică, după 1821, cu cel fanariot, şi el nu poate fi înţeles, ca în Occident, ca o rînduială politică în care marea nobilime se bucură de privilegii nelimitate şi de o putere politică considerabilă. Marii boieri din principate, cîteva familii, doar, nu puteau apăra regimul fanariot dintr-un dublu interes : de clasă şi naţional. Ei nu pot fi consideraţi conservatori în sensul de adepţi ai imobilismului social, pentru că propriul lor interes era acela de a reorganiza societatea şi nu de a-i menţine structurile din fostul „sistem prebendial otoman" (Ilie Bădescu). Proiectele de reformă şi memoriile adresate marilor puteri, Rusiei mai ales, ridică, din ce în ce mai insistent, problemele organizării interne, iar Regulamentul Organic (întocmit şi în funcţie de propunerile marii boierimi) nu este expresia unui imobilism social, ci a unei tendinţe fireşti de modernizare. Poziţia diferenţiată a boierimii faţă de ideile revoluţionare trebuie apreciată în raport de structura ei, la începutul secolului XIX, şi nu independent de modificările substanţiale din societate. Boierimea însăşi nu mai era o clasă omogenă, atît ca origine, cît şi ca ocupaţii, interese, mentalitate. Apelul la marile puteri, prin memorii, prin contacte cu diplomaţii străini, nu ne poate conduce la concluzia că boierimea îşi apăra interesele de clasă sacrificîndu-le pe cele naţionale. Este, dimpotrivă, manifestarea unei maturităţi politice, a înţelegerii realiste a locului pe care îl ocupau Principatele în raporturile internaţionale şi a pericolului pe care îl reprezentau aceste puteri pentru autonomia Moldovei şi Ţării Româneşti dacă echilibrul zonal ar fi fost modificat. Într-o Europă conservatoare şi în imediata vecinătate a puterii ţariste, Mihail Sturdza (ne-am oprit asupra lui pentru că şi autorul îi consacră un loc important în paginile volumului său) nu dădea dovadă de „o mare doză de naivitate" şi nici de simpatii personale atunci cînd îşi expunea „principiile conservatoare" în faţa Rusiei. El înţelegea că soarta Principatelor nu se putea hotărî independent şi împotriva marilor puteri şi condiţia reuşitei în interior era tocmai această abilitate în raporturile externe.

Rezistenţa conservatorismului la procesul de democratizare este afirmată în titlul lucrării, dar ea nu se explică — după înţelegerea noastră — pe deplin. Dacă am considera democratizarea ca o egalizare la nivelul elitelor, în rîndurile boierimii, ar însemna să apreciem rezistenţa ignorînd poziţia faţă de întreaga societate. A identifica la noi conservatorismul cu reacţionarismul, înseamnă a-i aplica o măsură care îi este străină, pentru că structura claselor sociale şi modificarea treptată a raporturilor dintre ele nu păstrează caracteristicile occidentale. Limitele conservatorismului există, dar sînt limitele fireşti ale unei doctrine — ale unui mod de înţelegere a căilor de evoluţie — pe care judecata istorică le poate stabili. Dacă doctrina s-a dovedit ineficientă, dacă era un proces logic ca ea să fie infirmată de evoluţia istorică, nu înseamnă că promotorii ei au dat dovadă de „reacredinţă şi rea- intenţie faţă de opera înnoitoare" (p. 63). A-i judeca astfel înseamnă a-i scoate pe aceşti oameni în afara timpului lor, a le nega conştiinţa naţională şi rolul — nu arareori important — în procesul de făurire a României moderne. Partidul Conservator şi ideologia lui, constituită treptat, sînt expresia epocii în care au existat, a specificului societăţii româneşti, dar şi a modalităţii proprii de integrare într-un context european.

Prin discuţia pe care o poate genera, cartea lui Anastasie Iordache demonstrează, încă o dată, complexitatea fenomenelor pe care le supune atenţiei. Este o carte care se citeşte cu interes şi care propune o perspectivă sintetică asupra genezei conservatorismului, doctrină esenţială pentru înţelegerea istoriei moderne.

Cristiana Oghină

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL A. HIEMSTRA, *Alexandru D. Xenopol and the Development of Romanian Historiography*, New York and London, Garland Publishing, Inc., 1987, 210 p. (Modern European History).

La distanţă de trei decenii, două teze de doctorat, una în Franţa, cealaltă în S.U.A., marchează un cert interes al lumii savante din afară pentru creaţia xenopoliană.

Prima, *La philosophie de l'histoire d'A. D. Xenopol* (Paris, 1957), era o disertaţie complementară a distinsului etnolog Octavian Buhociu şi purta girul unor personalităţi de seamă. Autorul, stins între timp din viaţă, mărturisea odată că a gîndit această exegeză pe cînd se afla în preajma lui Mircea Eliade şi colaborau de aproape la editarea revistei *Luceafărul*. Eliade însuşi concepuse cîndva o sinteză despre marile noastre contribuţii la cultura universală, gîndindu-se desigur şi la autorul teoriei seriale a istoriei. Fapt este că acea teză, în care se tratau mai ales probleme legate de evoluţie, război, seria istorică, logica succesiunii, era întîia ce se prezenta la Sorbona, ca o confirmare tîrzie a predicţiei lui Boutroux (1914) că va veni timpul cînd opera savantului român va constitui un legitim obiect de studiu şi o probă rezistentă de influenţă asupra culturii franceze.

Cealaltă teză, *Alexandru D. Xenopol and the Development of Romanian historiography* (1987), susţinută de Paul A. Hiemstra la Indiana University şi condusă de profesoara Barbara Jelavich, este probabil întîiul demers de acest fel în spaţiul american. Editată recent într-o formă revăzută, lucrarea lui Hiemstra readuce în atenţia lumii savante o figură extrem de vie şi o operă demnă de interesul actualităţii. Convins, ca şi Papini, că nimic nu aruncă o lumină mai edificatoare asupra unei vieţi decît sfîrşitul ei, autorul evocă mai întîi faza finală, cînd Xenopol a trebuit să asiste, bolnav, sărac, neputincios, la desfăşurarea unui război extrem de crud, la capătul căruia România a ajuns să vadă împlinindu-se vechea ei aspiraţie spre unitatea de stat. Între acest moment de maximă plenitudine naţională şi începuturile fixate cu un demisecol în urmă, activitatea lui Xenopol s-a desfăşurat, pe diverse planuri, în forme ce i-au adus o inegalabilă reputaţie.

Trecînd în revistă datele mai de seamă ale biografiei, într-o schiţă de cadru, autorul se ocupă de toate acele planuri cu o bună informaţie, precisă şi relevantă, subsumîndu-le ideii naţionale, care ar fi laitmotivul întregii opere. Fundalul istoric e bine conturat pe această linie, ca şi aportul generaţiei paşoptiste, în prelungirea căruia se fixează cel în discuţie. Kogălniceanu şi Bălcescu se bucură, în acest cadru, de o legitimă atenţie, ca figuri la care discursul istoric şi cel politic se îngemănau pînă la identitate. Mai critică, mai dispusă a disocia planurile, generaţia *Junimii* aduce un plus de profesionalism. Aici plasează Hiemstra formaţia viitorului istoric Xenopol, legîndu-i mereu biografia de evenimentele epocii, într-o formulă ingenioasă, care face lectura la fel de agreabilă pe cît de instructivă. Relaţiilor cu *Junimea* li se dedică un paragraf distinct, bine scris, dar în mod curios plasat înaintea primelor studii şi a etapei berlineze. În Xenopol, autorul vede, reluînd observaţia lui Lovinescu, un spirit paşoptist navigînd printre corifeii *Junimii*, cu un entuziasm şi o dispoziţie creatoare cu totul aparte.

Serbarea de la Putna, întoarcerea în ţară, prezenţa multiplă şi fecundă în paginile *Convorbirilor literare*, situaţia lui Xenopol în raport cu momentul istoriografic respectiv (interesante sînt mai ales reflecţiile despre Hasdeu), ruptura de *Junimea*, atitudinea faţă de războiul neatîrnării şi problemele iscate de acesta formează un substanţial capitol tratînd despre „tînărul Xenopol". Maturităţii acestuia i se dedică un alt capitol, nu mai puţin consistent, cu un paragraf despre critica teoriei roesleriene, în care autorul se ocupă pe larg de mărturia lui Vopiscus asupra evacuării Daciei, de rolul vlahilor în formarea celui de al doilea imperiu, de vechea cronică rusească, nestoriană, de Anonimul unguresc, de argumentele toponimice şi filologice, de reacţiile lui Hasdeu şi Onciul la *Teoria lui Roesler*, cu observaţia că mai toată opera de pînă atunci a lui Xenopol avusese un caracter polemic şi a produs la rîndul ei polemici. Marii sinteze în şase volume, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, care încununează opera pragmatică a lui Xenopol, i se dedică o altă articulaţie, insistîndu-se asupra chestiunilor contro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

versate, precum emergenţa statelor feudale autonome, şi înregistrîndu-se primele reacţii critice.

Concepţia istorică e tratată într-un ultim capitol, dens şi comprehensiv, în care savantul oferă o dublă imagine, contradictorie, de „scientist" preocupat a defini cît mai riguros domeniul şi de spirit romantic, deschis spre toate zările cunoaşterii, ispitit de un enciclopedism care devenise oarecum anacronic. În momentul cînd noua generaţie începea să-l conteste ca autoritate supremă în istoria românilor, Xenopol începu să se afirme spectaculos în teoria istoriei, domeniu care, după expresia lui Louis Halphen, a fost multă vreme „fieful" său predilect. Hiemstra se ocupă mai întîi de raportul dintre istorie şi ştiinţă, pentru a defini modul cum înţelegea Xenopol scientismul istoriografic, apoi de raportul dintre percepţie şi realitate, de principiile realităţii istorice (cu paragrafe speciale despre evoluţie, factorii permanenţi ai dezvoltării, serii şi legi), în fine de complementaritatea filosofului faţă de istoric.

În fond, ambiţia lui Xenopol, arată autorul, era să confirme teoretic ceea ce căutase practic, să atribuie un temei filosofic strădaniei sale de explorator al duratei istorice. Polemizînd discret cu reprezentanţii şcolii critice, el voia să spună că nu e destul să fixezi cu exactitudine fapte, ci e nevoie de incatenarea lor cauzală, de stabilirea semnificaţiilor implicate. Aşa a procedat el însuşi, urmărind istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă în actualitatea cea mai fierbinte, iniţial mai mult intuitiv, apoi teoretizîndu-şi explicit şi chiar insistent metoda. Această metodă ar permite istoricului, după Xenopol, să descopere fapte care altfel, neinseriate, rămîn ascunse. Prin inferenţă, el poate induce, pe seama curbei seriale în cauză, de la un fapt la altul, apropiindu-se de adevăr. Fundamental în teoria lui Xenopol se arată a fi conceptul de evoluţie, în lumina căruia Hiemstra scrutează şi atitudinea politică a istoricului.

În fond, ideea naţională, la care se revine mereu în această carte, e ceea ce leagă între ele multiplele iniţiative xenopoliene. Autorul ştie să-i recunoască urmele, metamorfozele, implicaţiile, cu succinte consemnări, pînă în momentul de faţă, care este al recunoaşterii sale globale. Naţionalitatea constituie, la Xenopol, un factor explicativ al istoriei, unul ce implică strîns ideea de evoluţie. Urmărind-o în diversele-i ipostaze, Hiemstra acordă mai multă luare-aminte consonanţei cu alte oferte din epocă şi de mai tîrziu decît diferenţelor, totuşi existente. Chiar „clasicitatea" lui Xenopol îi apare ca recognoscibilă mai ales sub acest unghi, iar conceptul-cheie propus pentru obişnuita indexare bibliografică e acela de „naţionalism".

Desigur, nu se poate spune totul într-o carte şi nu trebuie să aşteptăm de la un istoric care lucrează peste ocean o cunoaştere fără rest (imposibilă dealtminteri oricui) a istoriografiei noastre. Imaginea pe care Hiemstra ne-o dă despre Xenopol e însă foarte aproape de ceea ce ştim şi comportă chiar nuanţe demne de interesul viitorilor exegeţi. Ea readuce în atenţia specialiştilor o figură interesantă atît prin oferta pragmatică, în curs — acum — de reactualizare editorială, cît şi prin opera teoretică, şi aceasta pe cale de restituţie. Meritul lui Hiemstra e de a fi pus la îndemîna publicului anglofon un suport de înţelegere a problemelor româneşti, pe seama unui istoric reprezentativ din epoca modernă, analizînd opera în sine şi reflexul ei istoriografic. La studiile mai vechi despre alţi istorici români, subscrise de W. O. Oldson, K. Hitchins, P. E. Michelson, Mc Linscott Ricketts, K. Verdery ş.a., Paul Hiemstra adaugă propria sa contribuţie, una dintre cele mai utile prin aducerea în actualitate a personalităţii prodigioase a istoricului, gînditorului şi militantului politic A. D. Xenopol.

Al. Zub

Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii, ediţie îngrijită, prefaţată, traduceri, note şi indice, de I. OPRIŞAN, Bucureşti, Ed. „Minerva", vol. I, 1986, 239 p. ; vol. II, 1987, 218 p.

Personalitate de frunte a culturii române, Al. I. Philippide continuă să se bucure de o atenţie sporită din partea istoricilor literari. De altfel, lucrul apare cîte se poate de firesc, atunci cînd este vorba de creatorul şcolii lingvistice ieşene, de îndrumătorul şi magistrul atîtor generaţii de filologi, de vajnicul apărător, pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest tărîm, al continuității românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic etc. Ceea ce lipsea însă pentru cunoașterea deplină a profilului moral, spiritual și sufletesc al distinsului maestru era corespondența sa, atît de relevantă de cele mai multe ori, și care s-a lăsat doar bănuită din răzlețele epistole publicate în *T. Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență* (1978), *Scrisori către G. Ibrăileanu* (II, 1971 ; IV, 1982), *Scrisori către Ioan Bianu* (III, 1976), *Scrisori către Artur Gorovei* (1970) sau în *Manuscriptum*. Acum, prin strădania lui I. Oprișan, pasul a fost făcut, oferindu-ni-se două volume de corespondență Al. I. Philippide, cuprinzînd atît scrisorile emise, cît și pe cele primite. Parcurgîndu-le, se conturează într-adevăr „chipul complex al unui om de o mare vitalitate și imprevizibilitate, de o rară delicatețe și noblețe sufletească și mai presus de toate de o profundă statornicie în prietenie, ce contrazice violent imaginea academicianului hirsut, transmisă de tradiție“ (p. 5).

În acest nou cadru ne sînt dezvăluite o serie de alte aspecte legate, direct sau indirect, de însăși viața culturală românească de la sfîrșitul secolului XIX și începutul veacului următor, de frămîntările unor generații care s-au străduit să pună bazele filologiei moderne, cu tot cortegiul de greutăți inerente oricărui început.

Valoarea volumelor rezidă nu numai în faptul că ni se oferă o frescă aproape completă a relațiilor lui Philippide cu emitenții sau beneficiarii unei atari corespondențe (A. C. Cuza, M. Dragomirescu, M. Gaster, A. Gorovei, G. Ibrăileanu, I. Iordan, N. Leon, T. Maiorescu, P. Th Missir, P. Rășcanu, G. Sion, D. Sturdza, H. Suchier, M. Bartoli, I. Bianu, I. L. Caragiale, C. Erbiceanu, C. D. Gălușcă, G. Gröber, D. Gusti, J. U. Jarnik, I. Kalinderu, I. C. Negruzzi, D. Onciul, P. Papahagi, V. Pârvan, M. Roques, I. A. Zanne, P. Zarifopol ș.a.), dar și în aceea că pot fi lesne reconstituite și raporturile cu alți contemporani ai filologului ieșean. În acest ultim caz notele editorului abundă, fiind susținute de valoroase informații documentare, în majoritate inedite. În această ordine de idei, sînt interesante, bunăoară, relațiile dintre Al. I. Philippide și Ov. Densusianu. Surprindem aici o evoluție care, din păcate, generalizînd, a caracterizat raporturile dintre cele trei așa-zise „școli filologice“ românești (Iași, București, Cluj) de-a lungul întregii perioade de dinainte și de după primul război mondial.

Dacă în 1896 Densusianu era „un băiat silitor și bine crescut“ (I, p. 136), apreciat drept „strașnic de învățat, căci nu este carte, broșură ori articol, care să fi cuprinzînd ceva asupra materiei și care să nu fie citate în note“ (I, p. 141), după 1898, cînd Al. Philippide este ofensat de fostul discipol în articolul *Asupra formei steauă* (în *Anuarul Seminarului de istoria limbei și literaturii române de pe lîngă Facultatea de Litere din București*, I, 1898, p. 43—49), atitudinea profesorului se schimbă. Densusianu devine „cam peltic și șontonog“ (p. 144), cu „multă obrăznicie“, drept care — îi comunică la 14/27 martie 1901 lui H. Suchier — „m-am hotărît să-l resping de la concurs ca pe un om primejdios“ ce reprezenta „*tocmai quintesența marafetului, secăturii, moftului românesc*“. Iar corespondența dovedește că Philippide s-a străduit cît a putut să împedice ocuparea de către Densusianu a catedrei de limba și literatura română la Universitatea din București.

De altfel, încă din 1897 filologul ieșean se opusese numirii lui Densusianu la amintita catedră (v. M. Bucur, *Ovid Densusianu*, București, 1967, p. 21), pentru ca trei ani mai tîrziu să-și manifeste vehement opoziția față de același candidat. Și considerăm a nu fi lipsită de interes reproducerea unor fragmente din procesul verbal al ședinței Senatului universitar reunit cu consiliul facultății de litere din Iași ce a avut loc la 24 februarie 1900, în scopul întregirii unui moment mai puțin cunoscut, dar amintit de Philippide atît în corespondența cu M. Dragomirescu (scrisoarea din 9 februarie 1900, I, p. 17), cît și în cea cu H. Suchier (20 martie 1900, I, p. 175).

Proces-verbal no. 20 din 24 februarie 1900

Prezidența rectorului A. D. Xenopol.

Membrii prezenți din Senat : I. Caragiani, V. A. Urechia, C. Climescu, I. G. Stravolca ; din Facultatea de litere : Ar. Densusianu, P. Rășcanu, I. Găvănescu, Al. Philippide și T. Antonescu.

La ordinea zilei :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cererile d-lor G. D. Teodorescu, N. Petrașcu, O. Densusianu pentru a fi recomandați la catedra de limba și literatura română de la Facultatea de litere din București, în calitate de profesori.

D-l Philippidi dă citire raportului care deschide ședința și conchide a nu se recomanda nici un candidat. [...].

D-l Caragiani este de părere a se schimba oarecari expresiuni din raport.

D-l Philippidi declară că nu modifică nimic.

D-l Găvănescul observă că raportul intrînd în discuție specială de limbistică, unde se ocupă de d-l O. Densusianu, se face că combate mai mult teoriile d-sale, decît tăgăduiește valoarea candidatului. „În chestia care ne ocupă nu e vorba a cerceta dacă d-l Philippide are dreptate sau ba, ci dacă d-l Densusianu are o valoare de om de știință. Raportul d-lui Philippide îmi face impresia că este șovăitor și că criteriul său oscilează, ceea ce reiese din contraziceri frapante ce se întîlnesc în el. Așa despre d-l G. D. Teodorescu, d-l Philippide spune că are mult patriotism, dar că asemenea calitate nu se potrivește cu catedra pe care o rîvnește; deci d-l Philippide nu admite un criteriu moral pentru a judeca părerea candidaților. Totuși cînd vine la d-l Petrașcu îl critică fiindcă atunci cînd era la Junimea lăuda pe Maiorescu, Naum și alții, iar cînd a trecut la „Revista nouă" și-a schimbat icoanele — evident, un criteriu moral pentru invalidarea d-lui Petrașcu. Altă contrazicere: d-l Philippide spune că e un nonsens de-a crea o catedră specială numai pentru literatura română și că ar fi bine ca cea din Iași să se desființeze, că deci candidații trebuie să fie calificați pentru istoria limbii și literaturii române; cu toate acestea ceva mai jos, unde vorbește de literatura română din veacul XIX, arată greutatea studiului ei și că deci ar fi o materie importantă. Care din cele două păreri ale d-lui Philippide este adevărată? Deci argumentațiunea fiind șovăitoare, criteriul nehotărît, trebuiesc și concluziile revăzute. Și eu cunosc lucrările celor doi candidați, d-nii G. D. Teodorescu și O. Densusianu și mărturiesc că singurul lucru pe care-l presupuneam discutabil și m-așteptam să fie greu de hotărît, era alegerea unuia din doi pentru catedra vacantă, deoarece îi consider pe ambii apți pentru o catedră universitară.

Argumentul că lucrările nu ar fi conforme cu cerințele legii — adică de mare valoare — nu mi se pare fără replică în cazul de față, cu atît mai mult, că valoare *mare* sau *mică* e o noțiune relativă, nu avem pentru măsurarea lor un criteriu absolut și imutabil; ceea ce este lucrare de mare valoare într-un mediu cultural poate să fie de altă valoare în alt mediu și în alte condiții. Dîndu-se împrejurările noastre concrete precum și necesitățile urgente ale învățămîntului nostru superior, cred că cei doi candidați nu sînt de înlăturat, așa fără rezervă. În aprecierea valorii lor nu trebuie să ne influențăm de deosebirile de doctrină între colegul nostru d-l Philippide, raportorul și unul sau altul din cei doi candidați, în ce privește teoriile sau modul de a vedea unele chestii speciale din domeniul lor comun. Noi suntem mulțumiți dacă acești candidați întrunesc condițiunile de capacitate științifică și de metodă în cercetări. Deci sunt de părere a se pune în discuție admisibilitatea în principiu a concluziilor raportului și prin urmare, dacă nu este locul a se recomanda vreunul sau altul din candidați".

D-l Philippide arată că nu s-a contrazis, că literatura română e un subiect mic care nu merită a ocupa un profesor special, dar că deși mic poate să fie greu în unele părți.

D-l T. Antonescu spune că impresia raportului i-a schimbat părerea asupra d-lui Ovid Densusianu, că d-sa nu poate susține altceva decît opiniile specialistului în materie. D-l Găvănescul se întreabă că dacă s-ar admite părerea d-lui Antonescu, de-a admite în totul opinia specialistului, atunci nu înțelege rostul Senatului. [...].

D-l Philippide arată că fiecare lucru își are taina lui și că această taină nu poate fi prinsă decît de specialist. D-l Stravolca arată că sunt precedente în care arată că colegiul nu s-a unit cu concluziile unui raport făcut de specialiști (Juvara, Botezat). Că nu se poate tăgădui că d-l G. D. Teodorescu a făcut studii universitare, cercetări și a ajuns la rezultate care deși pot să nu fie satisfăcătoare pentru specialiști, dar pot servi de bază pentru viitor. De asemenea d-l Densusianu are netăgăduite aptitudini. Nu trebuie să le cerem numaidecît perfecțiunea. Această calitate se dobîndește cu greu, dacă se dobîndește vreodată. D-l Philippide cere prea mult, dacă luăm în considerație țara noastrtă și mediul în care trăim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu pot toţi să ajungă la înălţimea d-lui Philippide. Cred că am putea recomanda pe d-l G. D. Teodorescu pentru Bucureşti şi pe d-l O. Densusianu pentru Iaşi. [...].

D-l Rector [A. D. Xenopol] spune că cu toată stima şi încrederea ce o avem în d-l Philippide trebuie să fim de astădată de altă părere decît d-sa, trebuie mai la urmă să ne gîndim la ţara în care trăim, la puţinătatea elementelor destoinice şi să fim prea mulţumiţi cînd întîlnim între ele dorinţă de muncă şi pricepere pentru a o face. Criteriul recomandării pentru mine, nu este acel al ştiinţei absolute, ci al voinţei şi putinţei de a lucra. Cred că atît d-l Teodorescu, cît şi d-l Densusianu au dovedit ambele aceste însuşiri şi că deci nu e cu putinţă de a-i elimina cu totul, putem să-i recomandăm ca agregaţi dacă nu ni se par încă destul de calificaţi pentru profesor.

D-l [A.] Densusianu arată că raportul nu e complet, deoarece doi membrii admit numai concluzia fără a admite premisele. Procedare absolut nelogică. Apoi raportul se ocupă de chestiuni speciale, de cuvinte ; atribuie unui candidat greşeli comise într-un articol nesubsemnat de el şi care articol în realitate nici n-a fost scris de O. Densusianu, ci de mine ; apoi chiar dacă ar fi o greşală, de pe o singură greşală relativă la un cuvînt, se poate judeca valoarea unui candidat ? Nu putem să ne lăsăm în voia unei minţi străine. Fiecare avem judecată, fiecare trebuie să votăm în conştiinţă şi după părerea noastră.

[Discuţia se amînă. A. Densusianu anexează opinia sa separată].

(*Arh. St. Iaşi, Rectorat*, 4/1898, f. 42—44 ; vezi şi următoarele).

Adversitatea manifestată de Al. Philippide faţă de Ov. Densusianu va degenera în anii următori într-o adevărată campanie „defăimătoare" atît din partea filologului ieşean, cît şi a lui Densusianu. De altfel, acesta din urmă va reacţiona cu vigoare împotriva fostului său profesor chiar din 1900, cînd va publica broşura *Pagini din cultura noastră universitară*. Şi bineînţeles că disputa nu s-a limitat doar la cei doi, ci au fost antrenaţi şi discipolii lor, mai ales a celor formaţi de Philippide (G. Pascu şi I. Iordan, pentru a aminti doar doi din cei menţionaţi deseori în volumele de faţă ; vezi şi *Scrisori către Ovid Densusianu*, I, p. 59—60 şi notele).

Tot prin intermediul prezentei corespondenţe ne sînt dezvăluite mărturii noi în ceea ce priveşte relaţiile cu un reprezentativ produs al şcolii filologice ieşene, Iorgu Iordan. Ar urma însă acum, pentru o mai deplină reconstituire a raporturilor dintre cei doi, şi publicarea unor documente din Arhiva facultăţii de litere şi a rectoratului din Iaşi, documente ce ar oferi noi date în legătură cu aportul substanţial al lui Philippide la promovarea discipolului său (de exemplu dosarul de student al lui I. Iordan, 30/1908 ; raportul de recomandare a lucrării lui Iordan, *Diftongarea lui é accentuat şi a lui ó accentuat în limba română*, semnat de Philippide — Rectorat, 1/1927, f. 134—143 ş.a.). Aceste doar două exemple, la care trebuie neapărat adăugate informaţiile deosebit de valoroase cuprinse în masiva corespondenţă cu profesorul de romanistică la Universitatea din *Halle an der Saale (103 scrisori), scot în evidenţă complexa personalitate a filo*logului ieşean, personalitate care mai aşteaptă încă noi dezvăluiri documentare.

Nu putem încheia fără a sublinia lăudabila iniţiativă ar lui I. Oprişan de a publica la finele volumului II excelentele traduceri ale lui Philippide din Quintus Horatius Flaccus şi C. Plinius Caecilius Secundus Iunior. Aşadar, tomurile de faţă au devenit nepreţuite izvoare pentru cunoaşterea „unuia din stîlpii ştiinţei româneşti, muncitor neobosit, cercetător cu rîvnă nepotolită, animator entuziast de pe catedră" (Sextil Puşcariu către decanul facultăţii de litere din Iaşi, Bran, 15 august 1933 ; *Arh. St., Iaşi, Fac. litere-corespondenţă*, 4/1933, f. 89).

Lucian Nastasă

Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, Lucrare coordonată de Secţia de ştiinţe economice şi sociologie a Academiei Republicii Socialiste România şi de Academia de Studii Economice, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1987, 352 p. + 3 rezumate (lb. engleză, franceză şi rusă).

Înscrisă în coordonatele restituirii, de data aceasta cu valenţele reconsiderării personalităţii celui evocat, volumul însumează o serie de lucrări — apre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cieri ale foştilor studenţi, doctoranzi, colaboratori precum şi ale unor actuale cadre universitare — care oferă o imagine aproape completă a vieţii şi activităţii marelui economist şi om de ştiinţă, dintr-un unghi ce evidenţiază şi orientările sale politice. Concepţia ştiinţifică a profesorului Virgil Madgearu (titlul universitar accentuează menirea cărţii), se subliniază în prefaţa semnată de acad. prof. Manea Mănescu şi de prof. dr. Al. Puiu, dezvăluie ansamblul gîndirii profund democratice şi novatoare a savantului, de autorii volumului supusă unor analize diverse, din perspectivele dezvoltate chiar de opera sa : geneza, caracterul, structura şi perspectivele economiei româneşti, problema agrară, industrializarea — industrialismul şi dezvoltarea general economică a României, cooperaţia şi rolul ei în economia interbelică, conjuncturile economice şi crizele etc.

Evocările foştilor colaboratori înfăţişează aspecte, imagini din munca sa, din activitatea cadrului didactic, într-un spaţiu uman. Primele patru articole, semnate de acad. prof. Manea Mănescu *(Profesorul meu Virgil Madgearu)*, prof. dr. Gheorghe Rădulescu, membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice *(Profesorul Virgil N. Madgearu)*, acad. prof. dr. Vasile Malinschi *(Evocări biografice)*, prof. dr. Roman Moldovan, membru corespondent al Academiei R.S.R. *(Împrejurările în care l-am cunoscut pe profesorul Virgil N. Madgearu)*, rememorează momentele contactelor cu profesorul şi ulterior, colaborarea cu acesta, savantul fiind, la un moment dat, conducătorul ştiinţific al tezelor de doctorat ale autorilor. Raporturile cu Virgil Madgearu pun în lumină tripla calitate a cadrului universitar : aceea de prestigios om de ştiinţă, ce deţine catedra unei discipline esenţiale în înţelegerea ansamblului economic românesc, teoretizarea sa ; de sprijinitor şi îndrumător neobosit al unor colective de analiză şi cercetare ştiinţifică instituţionalizate ; în fine, de autor al cîtorva lucrări ştiinţifice de mare amploare şi sinteză. Ni se oferă imaginea veridică a profesorului democrat, interesat în observarea lucidă a fenomenelor economice mondiale, beneficiind de o întinsă informaţie, prin prisma totalei obiectivităţi ştiinţifice. Totodată, concepţiile lui Madgearu sînt relevate ca ostile totalitarismului şi fascismului, consecvenţa sa democrată fiind fundată pe înţelegerea economică şi social-politică a cauzelor şi consecinţelor fascismului, indiferent de ipostazele sub care se manifestă.

La cele amintite se adaugă şi lucrarea prof. dr. Viorica Neculau *(Un profesor de elită al Academiei Comerciale, Virgil Madgearu)*, care face o succintă trecere în revistă a calităţilor profesionale ale savantului. Reiese, cu forţă, aceeaşi părere generală despre „omul de excepţie" şi este reliefată absenţa posturii strict limitate la activitatea didactică, marea capacitate de sinteză ideatică. Accentul cade pe metodologia folosită de profesor, ce promova conceptul de sistem al ştiinţelor economice şi sociale şi, pe baza acestora, a interdisciplinarităţii. În plus, alături de iniţiativele ce vizau perfecţionarea învăţămîntului economic superior, se relevă importanţa acordată laturii practice a procesului educativ, contactul direct cu metodele de organizare economică, cu amănuntele mecanismelor industriale şi agrare. Toate concordă cu felul în care ni-l închipuim acum pe Virgil Magdearu — depăşindu-şi condiţia şi avansînd planuri îndrăzneţe, odată socotite utopice, lipsite de realism. Exemplul cel mai clar l-ar putea da viziunea sa asupra necesităţii planificării economiei : „Condiţia *sine qua non* ca economia românească să prospere în cadrul unei asemenea ordini economice este să adopte cu toate consecinţele forma unei economii organizate controlate de stat" (V. Madgearu — *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Independenţa economică, Bucureşti, 1940, p. 400).

Aceleaşi elemente sînt urmărite de studiile prof. dr. Alexandru Puiu *(Contribuţia lui Virgil Madgearu la cunoaşterea şi analiza dezvoltării economiei româneşti între cele două războaie mondiale)* şi prof. dr. Ivanciu Nicolae-Văleanu, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice *(Problema agrar-ţărănească între cele două războaie mondiale în lucrările lui Virgil Madgearu)* unde este evidenţiat faptul concret al elaborării, de către Virgil Madgearu a unui sistem propriu de gîndire economică, întemeiat pe o analiză corectă, competentă a realităţilor, reuşind să desprindă tendinţele imediate şi, într-o anumită măsură, pe cele de durată în economia românească. Mai mult, formularea unor soluţii viabile pentru problemele complexe cu care se confrunta România în perioada interbelică concretizează suita de preocupări a savantului. Studiul sistematic şi perseverent al problemei agrare, afirmă prof. dr. Ivanciu Nicolae-Văleanu, a fost determinat nu numai de importanta pondere a agriculturii în struc-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tura economiei româneşti, ci şi de convingerea că ţările preponderent agrare (cele mai multe la număr şi cele mai cuprinzătoare demografic) „se dezvoltau pe altă cale decît ţările capitalist-industriale şi erau guvernate de alte legi" (p. 147).

Diferenţa şi relativa contrarietate dintre faţetele economice principale în România, agrară şi industrială, este tratată de conf. dr. Dumitru Mureşan *(Studiul cu privire la industria românească în lucrările lui Virgil Madgearu)* şi de conf. dr. Vasile Bogza *(Industria mică în contextul problemelor satului românesc în opera lui Virgil Madgearu)*, care urmăresc evoluţia ideilor de substanţă referitoare la esenţa statului naţional-agrar şi judecă critic încheierile lui Virgil Madgearu cu privire la întîietatea, la scara economică naţională, a „dezvoltării... industrializărilor agricole" (Virgil Madgearu, *op. cit.*, p. 392). Preocuparea asiduă a savantului pentru industria casnică, ca şi pentru problemele sociale generate de pătura micilor producători, demonstrează interesul de care se bucură „sistemul de exploatare industrială născut prin comercializarea celor mai vechi sisteme de exploatare industrială, a industriei casnice şi a meseriilor, a căror formă exterioară a păstrat-o." (V. Madgearu, *Industria la domiciliu şi asigurările sociale*, Ed. „Minerva" Bucureşti, 1913, p. XI). Vasile Bogza revalorizează şi caracterizarea, judicioasă, a situaţiei proletariatului industrial în condiţiile orînduirii capitaliste, accentul căzînd pe necesitatea reglementării întreprinse de stat.

Prof. dr. Niţă Dobrotă şi prof. dr. Dumitru Ciucur *(Concepţia lui Virgil N. Madgearu despre cooperaţie şi mişcarea cooperatistă în România. Statul şi cooperaţia)* relevă marea originalitate ce rezidă în construirea unui aparat tehnico-organizatoric şi a unui sistem de doctrine în chestiunea cooperaţiei, forme novatoare de adaptare şi reflectare a exigenţelor dezvoltării României în anii de după Marea Unire, în funcţie de specificul general, social-politic, românesc. Este un merit al lui V. Madgearu de a fi abordat problemele financiare, monetare şi de credit ale ţării, în strînsă legătură cu realităţile societăţii româneşti, cu obiectivele dezvoltării sale economico-sociale. Corelat cu acestea, activitatea sa din timpul marii crize economice (1929—1933) s-a axat pe găsirea măsurilor concrete de depăşire a situaţiei catastrofale, pentru asigurarea echilibrului bugetar, a redresării monetare, a reorganizării sistemului de credit bancar şi a plăţii către creditorii externi — aspecte reliefate de lucrarea prof. dr. Iulian Văcărel, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice *(Virgil Madgearu — practician şi teoretician în probleme financiar-bancare)*.

Volumul mai cuprinde studiul lect. dr. Ovidiu Nicolescu *(Consideraţii ale lui Virgil Madgearu cu privire la conducerea întreprinderilor)*, ce tratează despre aspectele teoriilor elaborate în legătură cu elementele de organizare şi conducere a întreprinderilor, particularizînd concepţia asupra microeconomicului văzut în toate compartimentele sale : rol şi importanţă a conducerii, conducerea — teorie şi tehnică, buget, statistică economică la nivelul întreprinderii etc.

Flexibilitatea gîndirii economice şi punerea în evidenţă a interrelaţiilor cu diferitele domenii ale ştiinţelor sociale sînt amănunţit analizate de prof. dr. doc. C-tin Ionescu, membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, şi de lect. dr. Ilie Bădescu *(Concepţia sociologică a lui Virgil N. Madgearu)*, prof. dr. Alexandru Zamfir *(Studiile de conjunctură economică în preocupările ştiinţifice ale lui Virgil N. Madgearu)*, conf. dr. Gheorghe Ciubea *(Virgil Madgearu şi istoria doctrinelor economice)*. Gama largă a subiectelor atacate fac imposibilă dihotomia între economist şi sociolog, între economist şi istoric, evidenţiindu-se unitatea indestructibilă a laturilor teoretico-metodologice. Cercetarea şi acţiunea socială i-au creat lui V. Madgearu opţiunea teoretică a sociologiei economice, fapt demonstrat şi de concepţiile sale asupra situaţiilor de conjunctură (Valorizarea indicatorilor-piloţi, a mecanismelor ciclurilor de conjunctură, în diferite faze : ascensiuni, avînturi, depresiuni, crize etc.). Atari idei se fundamentau pe o cunoaştere amplă, erudită, critică a şcolilor sau curentelor de gîndire şi plecau de la premisa corectă că numai cercetarea evoluţiei gîndirii economice poate crea condiţiile pentru dezvoltarea ulterioară a acesteia. Concepţia lui Madgearu ţine seama de procesele cumulative şi de integrare selectivă a diferitelor teorii propagate.

Propunînd viziuni sintetice, volumul reliefează pe deplin personalitatea marcantă a lui Virgil Madgearu, pregătirea sa multilaterală şi profundă, rodnica activitate didactică. Ceea ce face ca grupajul de studii să fie indispensabil cercetătorului dornic de a aborda trăsăturile definitorii ale concepţiei economice naţional-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țărănistie. Bibliografia lucrărilor despre V. Madgearu și ale lui V. Madgearu reprezintă, la rîndul ei, un instrument deosebit de prețios.

Mihai-Răzvan Ungureanu

GHEORGHE BUTARU, *Organizațiile de masă și obștești în viața social-politică a României*, București, Edit. Politică, 1987.

La sfîrșitul lui 1987 a apărut la Editura Politică volumul *Organizațiile de masă și obștești în viața social-politică a României*, al cărui autor este Gheorghe Butaru. Așa cum apreciază Prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, care semnează un *Cuvînt înainte*, cartea era necesară, deoarece „insuficient s-a studiat și prea puțin s-a publicat despre activitatea organizațiilor de masă și obștești în viața social-politică a României postbelice".

Volumul este proporțional împărțit în 3 capitole : I. Specificul organizațiilor de masă și obștești în viața social-politică a României ; II. Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu privind locul și rolul organizațiilor de masă și obștești în sistemul democrației socialiste muncitorești ; III. Participarea și perspectiva organizațiilor de masă și obștești în viața social-politică a României. La sfîrșit se include un Indice cronologic privind istoricul organelor și organizațiilor de masă și obștești din patria noastră (126 pagini).

Autorul nu are o imagine clară, sau cel puțin nu rezultă din text acest lucru, a obiectului de studiu. În mod normal trebuia pornit de la prezentarea strictă a ceea ce înțelege prin organizații de masă și obștești, o definire a acestora, pentru a le individualiza în ansamblul unei societăți. La p. 18 se menționează : „Ne referim *la totalitatea organizațiilor de masă* și *la covîrșitoarea majoritate a organelor și organizațiilor obștești*" (subl. n.). Deci, autorul face distincția necesară între organizațiile de masă și cele obștești ; dar, în tratarea subiectului și în Indice, cu unele excepții, distincția nu este prezentă. Diferențierea, mai ales în Indice, a celor două categorii era necesară, și pentru că nu se dau detalii privind numărul membrilor ; un singur exemplu este edificator : se prezintă societatea „Fiii coloniei lui Traian despre nord-est a provinciei Moldova", fără să se spună că avea numai 9—10 membri (cf. „Albina Românească", nr. 48 din 1841) — un neștiutor o poate încadra la organizații de masă. Ne propunem în continuare să facem o scurtă privire asupra felului în care este prezentat istoricul organizațiilor de masă și obștești și a Indicelui.

Partea a doua din capitolul I se intitulează : *Geneza, evoluția și rolul organizațiilor de masă și obștești în istoria patriei noastre*. Subcapitolul putea fi făcut și de un nespecialist în istorie, cum este Gh. B., dar cu un studiu profund al bibliografiei temei și, mai ales, ferindu-se de ipoteze hazardate. Din această categorie, cel mai curios lucru este teza lansată la p. 20—21 : obștile sătești geto-dace reprezintă strămoșii organizațiilor de masă și obștești ; lor li se adaugă colegiile din timpul stăpînirii romane în Dacia (p. 22). Dorința expresă de a găsi elementele de început ale unor realități social-politice moderne și contemporane, de a căuta o origină cît mai îndepărtată în timp pentru creații ale epocilor noi, este o exagerare care nu are de a face cu cercetarea științifică, aducîndu-ne aminte de unele genealogii fanteziste feudale care porneau de la facerea lumii. O altă descoperire „istorică" a lui Gh. B. la p. 18 : organizațiile de masă și obștești constituie „o dovadă a vechimii și originii comune, a unității și continuității românilor din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic". Ne întrebăm dacă în viziunea autorului și organizațiile germanilor sau maghiarilor din Transilvania și Banat (pe care le dă în Indice) sînt o dovadă a vechimii, originii, unității și continuității românilor ? Sau s-a referit doar la organizațiile românești ? În acest ultim caz, Gh. B. crede că vechimea, unitatea, continuitatea sînt demonstrate de organizații ca : Societatea de agricultură din Transilvania, 1769 (p. 257) ; Societatea de hipism, 1851 (p. 270) ; Liga chiriașilor, 1919 (p. 326) ? (am luat numai cîte un exemplu pentru fiecare secol din Indice). Ideile fanteziste, emise fără logică, fără posibilitate de demonstrare științifică, și în domeniul istoriei, ca în orice știință, nu sînt doar rizibile, sînt dăunătoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Orice privire asupra unei realități istorice trebuie să nu aibă păreri preconcepute, să nu se încerce introducerea într-un tipar dinainte stabilit a faptelor; neacceptarea dogmatismului este, astăzi, un bun comun al istoricilor noștri. Gh. B., în subsolul la p. 18—19, însă, apreciază că partidele și guvernele claselor exploatatoare din România au creat numai organizații reacționare, care urmăreau să abată masele de la idealurile lor. Atunci cum mai putem vorbi de unitatea întregului popor în lupta pentru independență, pentru formarea statului unitar național? Eticheta negativă pentru tot ceea ce au făcut clasele conducătoare din perioada anterioară celui de-al doilea război mondial ne duce cu gîndul la lucrarea lui Lenin, *Stîngismul, boala copilăriei comunismului*; ori, în gîndirea românească actuală s-a depășit „boala copilăriei". Pe aceeași linie se înscrie și aprecierea de la p. 33—34: organizațiile de masă și obștești ale clasei muncitoare din secolul XIX și primii ani ai secolului XX au constituit „un adevărat model și pildă" pentru organizațiile țărănimii, intelectualității și altor categorii sociale. Dacă pentru organizațiile țărănimii se poate demonstra această influență, fenomenul e greu de desprins și uneori imposibil de găsit în cazul celorlalte organizații; mergînd tot la Indicele volumului, nu vedem acest „model și pildă" din partea organizațiilor muncitorești în cazul Societății de tir, 1866 (p. 277); Societății equestre române, 1871, sau Jokey-Clubul (p. 285); Clubul de ciclism, 1892 (p. 303); Uniunea România-Italia, 1917, p. 320) și multe, foarte multe altele. Consecvent cu ideea sa, că tot ceea ce s-a creat bun în România burgheză s-a datorat luptei clasei muncitoare, Gh. B. afirmă (p. 37) că în martie 1920 se înființează Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale „sub puternica presiune a luptelor revoluționare". Fără să negăm influența acestor lupte în procesul de democratizare din acel moment, reamintim faptul că Tratatul de la Versailles din 1919, partea a XIII-a, a prevăzut elaborarea unei legislații a muncii în fiecare țară semnatară și crearea Organizației Internaționale a Muncii (O.I.M.); această organizație (a cărei membră fondatoare a fost și România) va recomanda, chiar în 1919, tuturor țărilor înființarea unui Minister al Muncii; dînd curs acestei recomandări, guvernul român creează, la 30 aprilie 1920, Ministerul Muncii. La p. 45 se afirmă că „sindicatele, organizațiile de tineret, de femei ca și cele din domeniile cultural-științifice etc. a căror forță de bază a format-o muncitorimea și elementele înaintate ridicate din rîndurile sale, au adus, din primul moment al creării lor, contribuția hotărîtoare în înfăptuirea marilor idealuri și năzuințe ale întregului popor". Dacă afirmația se poate susține pentru *unele* înfăptuiri majore, nu este justă pentru altele; statul național unitar român, de exemplu, nu a fost creat în 1918 datorită luptei organizațiilor de masă și obștești muncitorești (rolul conducător în lupta românilor transilvăneni l-a avut Partidul Național Român), deși au avut și acestea o contribuție pozitivă.

Deseori autorul volumului se contrazice. Afirmă că Partidul Comunist Român a fost „făcut prin transformarea *întregului* (subl. n.) Partid Socialist" (p. 37); apoi se prezintă „sciziunea provocată la începutul anului 1921 în partid", care „a fost extinsă ulterior asupra multor organizații de masă și obștești" (p. 42). Un alt exemplu: autorul scrie (p. 18) că va exclude cu desăvîrșire, din prezentarea pe care o face, „acele grupări cu caracter antinațional și antipopular, reacționar"; dar în *Indice* (p. 297) e consemnată și Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület (E.M.K.E.), care se știe că a fost creată cu scopul răspîndirii culturii maghiare în Transilvania și a deznaționalizării românilor; Gh. B. crede că încercările de deznaționalizare sînt progresiste? Se pare că și numărul organizațiilor la care se referă îi este autorului volumului foarte neclar: în text se afirmă că în secolul XIX și primii ani ai secolului XX au activat aproape 800 organizații de masă și obștești ale clasei muncitoare și 700 ale țărănimii, intelectualității și altor categorii sociale — deci în total 1 500 (p. 33—34); *Indicele*, care e însoțit de precizarea că este compus din organizațiile depistate de autor, deci toate, ar trebui așadar să aibă 1 500 pentru perioada indicată (sec. XIX — 1918) — în realitate sînt doar 723. Unde or fi celelalte 767?

Deseori se folosește în volum un limbaj bombastic, pretențios, lăsînd impresia unei relatări ziaristice. La p. 19 se vorbește despre partidele burgheze care acționează „în mod *demagogic și înșelător*" (subl. n); dar, în orice dicționar se definește demagogia ca o înșelare a maselor. La p. 29 se afirmă că după înfrîngerea Comunei din Paris „procesul de organizare și intensificare a luptei revoluționare a clasei muncitoare, a maselor largi populare, *se va desfășura însă și*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai furtunos" (subl. n.); rămînem cu ideea că pînă atunci procesul se desfășurase doar „furtunos". Oare e plauzibilă ideea unei permanente furtuni în procesul de organizare al clasei muncitoare, în lupta acesteia? Limbajul folosit de Gh. B. e apropiat, poate, de poezie, dar nu de știință; organizarea și lupta clasei muncitoare a fost un proces continuu și metodic (de la jumătatea sec. XIX), bine gîndit și ordonat și, deci, nu poate fi asemănat cu o dezlănțuire dezordonată, „furtunoasă", a elementelor naturii. Autorul are predilecția spre cuvinte bombastice: implement, indubitabil, ș.a.m.d.

Indicele cronologic, care ni se prezintă, are în cuprins organizațiile de masă și obștești „depistate de autor în cercetarea sa", constituind o parte cu deosebită greutate în ansamblul lucrării. Se poate constata că marea majoritate a organizațiilor prezentate de Gh. B. sînt luate din volumul lui Petre Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți.* Dicționar cronologic, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, fără ca acest volum să fie menționat vreodată, lăsînd impresia cititorului neavizat că sînt descoperirile autorului. Prezentarea organizațiilor este făcută ignorîndu-se orice criteriu științific: multe prezentări sînt făcute cu scopul evident de a intra într-un tipar dinainte stabilit; unele organizații apar doar cu numele și chiar fără indicarea locului de înființare și activitate; din dorința de a avea cît mai multe organizații, sînt trecute chiar și băncile; apar prescurtări curioase ca I. H. Rădulescu, pentru I. Heliade Rădulescu etc.

Vom prezenta numai cîteva din erorile făcute de autor, în ordinea apariției lor în *Indice*:

Prima organizație consemnată de Gh. B. este, la 1720, Casa frăției minerilor și metalurgiștilor din Banat; e greu de crezut că aceasta acorda, cum spune autorul, și pensii de invaliditate; se mai consemnează că desfășura „o amplă activitate politico-educativă și social-obștească, constituind un important mijloc de *educație patriotică*" (subl. n.); la început ni se spusese că era formată din români, maghiari și germani — atunci despre ce fel de patriotism era vorba și la ce patrie se referea, nu cumva Imperiul austriac? Se pare că Gh. B. nu are nici cele mai elementare noțiuni de istorie. Pentru anul 1815 e menționată Societatea femeilor române, „prima organizație de femei din țara noastră" — fără să se indice unde a ființat și nici care este sursa de informație: în schimb Petre Dan consemnează prima asociație de femei la Brașov în 1850, dînd toate datele necesare. Unele organizații ale maghiarilor și germanilor sînt prezentate doar cu numele traduse în limba română, fără altă precizare, lăsîndu-se impresia că sînt românești: Asociația medicilor din Transilvania, Cluj, 1833 — întemeiată de dr. Iosif Ferenczy; Camera de lectură din Cluj, 1833 — întemeiată de Bölöni Farkaș Sándor; Societatea ardeleană a științelor naturii, Sibiu, 1847 — întemeiată doar de sași, ș.a. Numele întreg al societății întemeiată la Iași în noiembrie 1840 este *Fiii coloniei lui Traian despre nord-est a Provinciei Moldova*, nu trunchiat cum apare la p. 264. În mai 1848 a fost înființat Comitetul revoluționar de conducere a revoluției burghezo-democrate din Țara Românească (p. 268) — în epocă nu putea exista un asemenea titlu. La p. 267 apare Societatea ardeleană a științelor naturii din Sibiu, iar la p. 269 Societatea naturalistă a sașilor din Transilvania (Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften); de fapt este aceeași societate, creată în 1847, cu statutele aprobate la 7 iunie 1848 și începîndu-și efectiv activitatea la 4 mai 1849. Reuniunea femeilor române din Brașov e considerată ca întemeiată în decembrie 1849; de fapt, la 15 decembrie 1849 s-a lansat doar *Apelul* în care se făcea publică dorința de a înființa o „asociație sau reuniune de dame române"; întemeierea are loc la 24 martie 1850. În plan istoric, intenția nu este luată niciodată ca fapt în sine. Foarte curioasă aprecierea (p. 275), că „Junimea" creată la Iași în 1863 a fost „asociație obștească"; probabil că Titu Maiorescu nu ar fi fost de loc de acord cu teza lui Gh. B.

Spațiul tipografic ne obligă să ne oprim aici cu enumerarea erorilor din *Indice*.

Volumul nu are nici o trimitere la lucrări de strictă specialitate, iar la sfîrșit nu se prezintă bibliografia temei, nici cel puțin una colectivă. Se poate presupune că Gh. B. ori nu cunoaște bibliografia ce trebuia parcursă, ori nu a vrut să o consemneze pentru a lăsa impresia unei totale originalități. Cum prima ipoteză nu este plauzibilă, rămîne doar a doua; dar preluarea unor teze, idei, fapte consemnate de alții înaintea ta trebuie făcută neapărat cu indicarea sursei, în caz contrar autorul putînd fi acuzat de plagiat. Aceasta fără a mai aduce în discuție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necesitatea respectului față de munca celor dinaintea ta, respect ce caracterizează adevărații oameni de știință. Pretențios, Gh. B. notează la p. 258, că *Indicele cronologic* alcătuit de domnia sa este ***prima intreprindere de acest fel din literatura noastră;*** reamintim că lucrarea lui Petre Dan, realizată la un înalt nivel științific, este anterioară cu patru ani.

Credem că Gh. B. ar fi realizat o operă unitară și fără erori ca cele prezentate, dacă nu s-ar fi aventurat într-un tărîm care nu-i este familiar și pentru care nu are pregătirea necesară, cel al istoriei, și s-ar fi referit doar la organizațiile de masă și obștești în epoca socialistă. Avînd în vedere felul cum a fost alcătuit istoricul și *Indicele cronologic*, nu ne putem ralia autorului *Cuvîntului înainte*, Prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, care menționînd „și alte reușite editoriale" (?) ale lui Gheorghe Butaru, crede că acesta își sporește zestrea științifică „prin ceea ce oferă acum tiparului iar autoritatea sa crește și ea" (p. 12).

Petre Țurlea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

MARCEL GAUCHET, *Le désenchantement du monde. Une historie politique de la religion*, Paris, Gallimard, 1986, 306 p.

Investigarea credinţelor, ideilor şi manifestărilor religioase beneficiază astăzi în cultura europeană de o tradiţie atît de îndelungată şi de solidă, încît evidenţa ei face practic inutilă orice demonstraţie.

Serii întregi de cercetători, de cea mai diversă speţă — istorici, filozofi, sociologi, psihologi, teologi etc. — s-au întîlnit aici cu rezultate remarcabile, al căror larg registru asociază firesc, la antipozi, istoriile cele mai convenţionale ale fenomenului, cu subtila hermeneutică a textelor sale fundamentale.

Cauzele unui asemenea interes sînt, desigur, numeroase şi o viitoare — şi perfect posibilă — istorie a istoriei religiilor va trebui să le explice. Ceea ce se poate spune, totuşi, încă de pe acum, e că ele nu ţin numai de banala conjunctură. Ca dimensiune esenţială a fiinţei umane, şi, în acelaşi timp, ca structură fundamentală a civilizaţiei, cu răsfrîngere directă sau indirectă asupra tuturor laturilor acesteia, fenomenul religios s-a situat, într-o formă sau alta, la intersecţia unor manifestări multiple şi diverse, a căror analiză globală sau parţială, din unghi istoric, sociologic, psihologic, antropologic etc. a trebuit în mod fatal să-l înregistreze, indiferent de perspectiva adoptată şi de obiectivele urmărite.

A fost, într-adevăr, vorba, în majoritatea cazurilor numai de o *înregistrare* şi mai puţin de o — să spunem — *asumare* a faptului religios ca factor de evoluţie, căci, în măsura în care nu i-au negat acestuia orice consistenţă organizatoare, interpretîndu-l ca un corpus de superstiţii interpus între spiritul omului şi realitate, multe din cercetările amintite i-au rezervat doar un spaţiu marginal în raport cu celelalte fenomene, fără impact notabil asupra lor.

Sumară, simplificatoare şi prea categorică, această apreciere, ca toate de felul ei, are mari şanse de a fi contrazisă de excepţii notorii. Monumentala operă a lui M. Eliade, bunăoară, constituie numai unul dintre numeroasele exemple *a contrario* care ar putea fi invocate în acest sens. Nu este, însă, mai puţin adevărat că, în ciuda limitelor sale, aprecierea amintită reflectă o anumită realitate şi că, pe de altă parte, această predispoziţie generală pe care ea o oglindeşte de a atribui sacrului un rol secundar şi cu totul periferic în economia generală a factorilor dezvoltării constituie, probabil, una dintre cele mai durabile structuri — era să spunem prejudecăţi — pe care gîndirea modernă le-a moştenit de la raţionalismul Luminilor.

Numai în această perspectivă preliminară, excelenta carte a lui Marcel Gauchet îşi dezvăluie importanţa şi semnificaţiile sale deosebite. În consens cu direcţia schiţată la începutul secolului de lucrările lui Émile Durkheim, Max Weber şi Rudolf Otto, ea operează o spectaculoasă răsturnare a planurilor, prin care fenomenul religios devine din suprastructură un modelator activ al realităţii colective, al formelor politice îndeosebi, dar — după părerea autorului — un modelator a cărui „priză" descreşte, în mod paradoxal, pe măsura creşterii impactului pe care îl exercită, sfîrşind prin a dispare cu totul astăzi. Lumea noastră se prezintă, aşadar, ca o lume a „ieşirii din sacru", o lume în care se termină de fapt un îndelungat proces de desacralizare *(désenchantement)*, dar care îi reîncorporează, totuşi, printr-un subtil proces de recondiţionare, moştenirea.

Chiar şi aşa, rezumată la extrem, demonstraţia fundamentală a cărţii lasă cu uşurinţă să se întrevadă clara ei predispoziţie pentru paradox. De fapt — ni se sugerează — paradoxul e numai aparent, întrucît el provine nu din dialectica inerentă oricărei evoluţii, în care noul conţine în sine germenii propriei negaţii,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ci din neconcordanţa dintre maniera noastră tradiţională de a concepe dezvoltarea fenomenului religios şi modul în care a avut loc efectiv această dezvoltare. Istoria religiilor a fost privită, pînă acum, ca un proces ascendent. Ea trebuie, dimpotrivă — afirmă autorul — reinterpretată în termenii unei degradări progresive, care porneşte din momentul în care „religiei pure" a societăţilor primitive i se substituie, în condiţiile istorice cunoscute, marile credo-uri monoteiste, proprii epocilor următoare.

Tocmai reconstituirea acestei traiectorii reprezintă subiectul întregii lucrări a lui M. Gauchet — pariu considerabil, pe care autorul încearcă să-l valideze printr-o interesantă exegeză, care merită urmărită măcar în liniile sale esenţiale.

Declanşarea procesului de desacralizare a lumii trebuie situată, după părerea autorului, în raport direct cu apariţia statului. Emergenţa acestuia şi, implicit, a dominaţiei politice pe care a instituit-o nu simbolizează, în opinia sa, numai o simplă etapă în procesul continuu de diferenţiere a funcţiilor sociale şi de stratificare a status-urilor şi nu reprezintă nici o apariţie inexplicabilă, venind să abolească din întîmplare o ordine naturală. Ea corespunde, în realitate, unei „remanieri gigantice a articulaţiilor constitutive ale edificiului uman" a cărei amploare nu poate fi judecată decît prin compararea celor două lumi a căror linie de demarcaţie o reprezintă.

Religia completă a începuturilor fusese o religie a imanenţei, caracterizată printr-o alteritate fundamentală a oamenilor în raport cu ordinea cosmică înconjurătoare şi, totodată, cu un trecut mitic fondator (concept fundamental al credinţelor primitive), reactivat permanent de anumite rituri. În relaţie cu acesta, prezentul era aşezat într-o absolută dependenţă, care interzicea oamenilor să-l modifice sau să-l schimbe cu ceva, totul trebuind, prin urmare, păstrat aşa cum era, întrucît fusese primit de la un moment instaurator *(illo tempore)*, care creaseo dată pentru totdeauna tot ceea ce există. Această viziune explică, după părerea lui M. Gauchet, mentalitatea anistorică, anti-evolutivă a societăţilor primitive, tendinţa lor de a conserva neschimbată ordinea în vigoare, ca expresie a fidelităţii imuabile atît faţă de origini, cît şi de forţele oculte generatoare, co-prezente, în lumea pe care o creaseră. Tot ea lămureşte, pe de altă parte, şi asocierea strînsă a societăţilor acestei epoci cu natura înconjurătoare, compenetraţia şi, în ultimă instanţă, indisociabilitatea lor. Solidară cu omul, dat al timpului fondator, natura devenea, practic, în logica acestei concepţii, inviolabilă, orice atentat împotriva ei echivalînd cu ieşirea dintr-un univers creat şi dat de-a pururi, fără putinţă de schimbare. Evoluţia lentă a omenirii în timpurile străvechi trebuie privită, aşadar, ca o consecinţă directă a acestei paradigme şi nu a unei imperfecte înzestrări tehnice şi intelectuale. Ea ar avea, cu alte cuvinte, o strictă determinare religioasă, care s-a opus modificării naturii, comandîndu-le oamenilor să urmărească numai subsistenţa cu ajutorul a ceea ce le era pus la dispoziţie şi nu creşterea economică prin exploatarea intensivă a resurselor înconjurătoare. „Revoluţia neolitică" este, din acest punct de vedere — crede autorul — exemplară, de vreme ce, în ciuda tuturor aparenţelor, nu a afectat — deşi, în mod normal, ar fi fost cazul — logica atitudinii tradiţionale faţă de lume. Ea a rămas consecventă cu predispoziţia de conservare a mediului sau, cel puţin, de minimă exploatare a sa, ceea ce — în treacăt fie spus — ar trebui să ne facă să reflectăm măcar asupra cîtorva dintre clişeele utilizate în mod obişnuit pentru a caracteriza evoluţia modului de viaţă al predecesorilor noştri îndepărtaţi.

Pînă aici, autorul nu se distanţează de fapt de concluziile deja formulate în literatura de specialitate atît în legătură cu complexitatea religiilor arhaice, cît şi cu specificul viziunilor religioase a oamenilor primitivi. M. Eliade, de pildă — pentru a ne opri numai la acest exemplu — a observat, şi el, dar cu aproape un deceniu şi jumătate mai înainte, că „evoluţia fenomenului religios de la simplu la complex nu este decît o ipoteză nedemonstrabilă" şi că particularitatea esenţială a omului preistoric era de a trăi viaţa organică aidoma unui element sacru *(Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot, 1974, p. 38—40). Ceea ce-l diferenţiază, însă, pe M. Gauchet este felul în care vede el lucrurile în continuare.

După părerea sa, apariţia statului a echivalat cu o veritabilă ruptură în raport cu unitatea cosmică anterioară. Dominaţia politică instituită astfel şi inegalităţile pe care ea le-a perpetuat au separat religia de lume, urcînd-o din imanenţă într-o transcendenţă incapabilă să se mai materializeze în universul vizibil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altcumva decît prin medierea factorilor sau a instituţiilor special create în acest scop. La prima vedere, nimic nu se schimbase. Divinităţile erau acum separate de lume, dar nu, totuşi, străine de ea, de vreme ce i se puteau revela prin intermediul celor ce asigurau legătura. Cu toate acestea, disjuncţia dintre sacru şi profan, dintre ceea ce se vede şi ceea ce numai se ghiceşte — amorsată de puterea politică şi consacrată de doctrinele monoteiste — era, de fapt, iremediabilă, fiind, în plus, şi resimţită ca atare.

În locul lăsat liber de separaţia intervenită îşi fac acum apariţia o serie întreagă de interogaţii imposibil de gîndit mai înainte care, fie că împrumută chipul alternativelor insolubile (fidelitate faţă de legea cetăţii sau conformitate cu legea divină ? ; superioritatea lumii divine sau (şi) valorizarea lumii terestre ?), fie că, în mod mai eficient, converg spre problema capitală a articulării prezenţei sacrale în lume cu transcendentul din care ea emană. Ele atestă — după cum crede autorul — conştiinţa caracterului definitiv al rupturii dintre cele două lumi, dar, corelativ, şi efortul sistematic al credinciosului de a reface pe cont propriu joncţiunea dintre ele. O joncţiune imposibilă însă, căci efortul său de identitate cu invizibilul, mediat de cei ce-l reprezintă este invariabil resimţit ca insuficient şi incomplet sau, cum spune autorul, „ca un exces în raport cu ceea ce se materializează din el".

Astfel apare spaţiul potenţial al teologiei (ca speculaţie asupra absentului, a lumii de dincolo), dar şi — în marginea şi în afara ei — posibilitatea unei interpretări personale a datelor credinţei, care inaugurează procesul de eliberare intelectuală şi politică a omului de sub tutela împovărătoare a dogmelor.

Totodată, este necesar să se vadă aici — afirmă M. Gauchet — şi semnul indubitabil al unei inversiuni radicale a temporalităţii, dublată de o schimbare la fel de importantă, dar de sens contrar, a semnificaţiei conceptului de spaţiu. De la disjuncţia temporală şi co-prezenţa spaţială a oamenilor în raport cu divinităţile, specifică religiilor primitive, s-a trecut în noile împrejurări la o disjuncţie spaţială şi co-prezenţă temporală proprie religiilor monoteiste — creştinismului, mai ales — în care divinitatea supremă, spre deosebire de trecut, nu mai este într-un alt timp şi, totodată, prezentă în lume, ci contemporană oamenilor, dar separată de ei într-un alt univers. Această contemporaneitate cu divinitatea a deschis, însă, fiinţelor umane posibilitatea de a comunica cu ea şi, implicit, de a-i descifra şi interpreta intenţiile. În acest mod a putut să se dezvolte raţiunea speculativă şi să apară condiţiile unei înţelegeri progresive a lumii independentă de dumnezeu, care a grăbit procesul de desacralizare conţinut în germene în disjuncţia amintită.

Paralelă cu eliberarea gîndirii, emanciparea politică şi-a avut rădăcinile în aceeaşi „separaţie transcendentală". Ruptă de lumea de dincolo, lumea de aici a evoluat încet către o autonomie şi o consistenţă proprie din ce în ce mai pronunţată, care au legitimat luarea în posesiune şi transformarea ei de către oameni.

Din acelaşi motiv, Suveranul religios şi politic a încetat să mai fie încarnarea vie a legăturii dintre cer şi pămînt, conjuncţia personificată a vizibilului cu invizibilul, pentru a întruchipa acum, nu prezenţa ultimului ci absenta sa. Laicizarea formelor politicului — care, după cum se observă, apare şi se desfăşoară nu în afara şi în opoziţie cu orizontul mistic, ci în cadrul acestuia şi ca urmare a evoluţiei sale — a devenit, din acest moment ireversibilă, accelerînd la maximum ieşirea din religie. Acest lucru nu înseamnă, însă, dispariţia fenomenului religios. Este vorba, aici, de fapt, de personalizarea sa acută, de subiectivizarea lui totală, independentă de practicile cotidiene, individuale şi colective care îl contrazic. În al doilea rînd are loc un proces de „metabolizare", prin care funcţia religioasă investeşte entităţile în mod tradiţional profane — Statul şi Naţiunea — cu conotaţiile sacre, conexe odinioară Bisericii şi servitorilor ei.

Ar mai fi, desigur, multe de spus în legătură cu această carte interesantă, plină de idei, sclipitoare de inteligenţă, care parcă jonglează cu informaţii perfect asimilate şi din cele mai variate domenii. Ar mai fi, de asemenea, îndeajuns de multe lucruri de discutat pe marginea concluziilor autorului, care nu întotdeauna conving. Indiferent, însă, de ce s-ar mai putea spune şi de obiecţiile posibile, e limpede, credem, că lectura ei poate fi extrem de profitabilă pentru istorici şi nu numai pentru ei.

Alexandru Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JEAN FAVIER, *Le temps des principautés (Histoire de France*, t. 2), Paris, Fayard, 1984, 500 p.

În sinteza de istorie franceză pe care o dirijează, Jean Favier este el însuşi autorul celui de-al doilea volum, care duce expunerea de la anul 1000 pînă la 1515, de la un regat în care regele era încă mai puţin decît un *primus inter pares*, pînă la Franţa modernă, a veacului XVI, în care regalitatea a reuşit nu numai să construiască statul, dar şi să impună formula absolutismului monarhic. Alegerea celor două jaloane cronologice e şi altminteri sugestivă: anul 1000, în mijlocul veacului întunecat, terorizase omenirea cu prevestirea sfîrşitului lumii; papa acelui an, Silvestru II, pornise din Franţa (Gerbert d'Aurillac), unde fusese întîi sfetnic al regelui Hugues Capet. Anul 1515 (ales şi pentru că încheie o domnie — a lui Ludovic XII — şi inaugurează o alta — a lui Francisc I — dar şi pentru că e anul bătăliei de la Marignano) vede zorii Renaşterii în Franţa.

Jean Favier este un medievist cunoscut; istoriografia franceză îi datorează mai multe volume, între care o istorie a Parisului în veacul XV (1974), o monografie a lui Filip cel Frumos (1978), o istorie a Războiului de 100 de ani (1980) şi o carte despre François Villon (1982). Fără paradă de erudiţie, într-un stil antrenant, de povestire explicată, peste săltăraşe cronologice şi geografice, autorul avansează concentric, după un plan bine gîndit, în jurul căruia a organizat materia — atît de bogată şi de variată! — care priveşte o jumătate de mileniu de istorie franceză cu implicaţii, cel mai adesea, continentale; chestiuni complicate sînt „demontate" pînă la ultima parte componentă, explicate „piesă" cu „piesă" şi refăcute, apoi, într-un ansamblu luminos. Şi, după cum se ştie, perioada în cauză nu duce lipsă de chestiuni complicate! Formarea regalităţii capeţiene, ereziile cathară şi albigensă, Războiul de 100 de ani cu tot ceea ce l-a precedat ori a generat el însuşi, nesfîrşitele lupte pentru reunirea marilor principate — volumul are acest titlu deosebit de sugestiv: *Vremea principatelor* — în jurul regelui, prin alianţe matrimoniale ca şi prin războaie cauzate sau doar motivate de încîlcite succesiuni, dinamismele şi crizele (economice, sociale, culturale) — totul este expus, explicat, analizat în înlănţuirea cauzală a realităţilor.

Nu se poate, desigur, încerca o prezentare amănunţită a unui volum care priveşte cinci secole de istorie extraordinar de densă, cu desfăşurări la scară adesea continentală ori cu implicaţii în Anglia sau Italia; cartea trebuie citită, construcţia ei trebuie urmărită şi înţeleasă în totalitatea articulaţiilor care tind să refacă tabloul uriaşului efort care a creat Franţa modernă. *Structurile medievale în evoluţie spre cele moderne*, antrenînd modificarea inerentă a instituţiilor şi mentalităţilor — evoluţie care uneori e dinamizată de acţiunile regale iar alteori provoacă (sau încearcă să provoace) ea asemenea acţiuni în sensul progresului — cu aceste cuvinte s-ar putea caracteriza cartea întreagă.

Din parte componentă a Sfîntului Imperiu romano-german, sub dinastia Carolingienilor, regatul francez devine — odată cu domnia lui Hugues Capet (987—996) şi a fiului său Robert II (996—1031) — un stat în care monarhul, regele de la Paris, este suveran. Regalitatea se moşteneşte, acum, în neamul acesta al Capeţienilor (şi, pe diferite linii, se va transmite în acelaşi neam pînă la Revoluţia Franceză), dar regele nu înseamnă încă mare lucru: „împărat în regatul său", după o formulă a epocii, el are, însă, de înfruntat vasali mult mai puternici; „principatul" său e domeniul regal, destul de restrîns şi „înghesuit" între vecini ambiţioşi, ca Burgundia, Normandia sau Champagne. Un joc de nesfîrşite interese uneşte sau dezuneşte vasalii regelui; între aceste necontenite modificări şi peste ele, regele, adesea nebăgat în seamă ori contestat de puternicii săi vasali care, împotrivindu-i-se, nu pregetă să caute alianţele unor monarhi străini, „încearcă să subziste ca principe teritorial, caută să nu lase a i se prescrie drepturile sale de senior al seniorilor, de suzeran şi se străduie să menţină cel puţin amintirea unei suveranităţi publice". Autorul explică naşterea feudalităţii, a complicatului sistem de relaţii din lumea medievală, rolul bisericii şi al oraşului (care începe să devină „altceva decît o juxtapunere de case"); aspectele de viaţă culturală nu formează capitole separate, ci sînt prinse în acelaşi angrenaj de fapte — precum au fost şi în viaţa reală — care le-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generat și pe care aveau să le modeleze ori să le înfrunte. Dezvoltarea economică duce la crearea unor noi funcții; administrația cere noi funcționari superiori; Coroana are nevoie de juriști care să o apere, să o reprezinte, să-i alcătuiască „documentația" în cazul disputelor. Se nasc universitățile; apare o nouă categorie socială, nobilimea „de robă", alături de nobilimea care-și capătă titlurile în urma isprăvilor de pe cîmpul de luptă; vechii aristocrați sărăcesc și decad, rămînînd în starea de oameni liberi, dar lipsiți de orice putere și însemnătate. Sînt anume paralelisme cu situații care au existat și în istoria noastră.

O bună parte a cărții e consacrată, cum e și firesc, Războiului de 100 de ani — în cursul căruia se plasează o mulțime de alte evenimente, precum marea epidemie de ciumă neagră, Marea Schismă a Occidentului, Războiul celor Două Roze în Anglia — la capătul căruia începe să se întrevadă Franța modernă. Vremea principatelor apune; cearta pentru moștenirea burgundă este transată în favoarea regelui Franței (pacea din Arras, 1482) și, printr-un aranjament matrimonial sui-generis, ducatul Bretaniei este definitiv legat de coroana franceză (moștenitoarea, Anne de Bretagne, s-a căsătorit cu regele Carol VIII sub condiția ca, în cazul morții acestuia fără copii, să se recăsătorească cu succesorul său, ceea ce s-a și întîmplat!).

Fără să se reclame istoriografiei marxiste, ideea care a prezidat la realizarea volumului — tinzînd evident spre împlinirea dezideratului *istoriei totale* — acordă o atenție însemnată explicațiilor de natură economică, în spiritul mai vechilor tradiții ale istoriografiei franceze. E deosebit de sugestiv, de exemplu, unul din paragrafele capitolului IV *(Vremea organizării / Le temps de l'organisation 1130—1180)*, intitulat *Le défrichement organisé*. Creșterea demografică și îmbunătățirea securității publice — explică autorul — au condus în mod firesc la expansiunea omului în spațiul natural într-un ritm mult accentuat, cu un dinamism mult mai puternic. Organizarea acestei „cuceriri" revine seniorului, laic sau ecleziastic. Defrișărilor le urmează crearea de noi așezări, în marginea mai vechilor comunități, sătești sau orășenești; membrii lor primesc anumite beneficii în schimbul obligațiilor de apărare. Avantaje individuale și libertăți colective — amintind „slobozii1e" organizate de domnii români în veacuri mai tîrzii — conduc, destul de repede, la popularea (sau repopularea) unor întregi regiuni, cu un efect evident benefic asupra producției. Rețeaua astfel creată, cu așezări dese, ușurează economia de schimb și garantează liniștea și siguranța circulației, prin restrîngerea considerabilă a ținuturilor pustii (și aici este iarăși de făcut o paralelă cu aspecte din istoria românească).

Autorul nu omite nici expunerea concepțiilor de exploatare agricolă, explicînd „jocul complex al condițiilor naturale, al piețelor de consum și al psihologiilor atavice" care au generat diversele tipuri de economie. Culturile de cereale, ca și cele de plante industriale, creșterea vitelor sau grădinăritul țin, în general, seama de nevoile pieții, în funcție — firește — și de posibilitățile oferite de sol și de climat.

Este de înțeles, în aceste condiții, de ce în organizarea acestei societăți comerțul începe să-și găsească adevăratul său loc: Biserica justifică acum profitul comercial iar marii seniori, alcătuindu-și programul general al politicii lor, fac un loc din ce în ce mai important problemelor economice, acordînd privilegii comerciale și organizînd tîrguri, de pe urma cărora profită nu numai ei. Consecință firească, crearea drumurilor comerciale — în funcție și de repartizarea geografică a diverselor produse și de distribuția centrelor de consum — are, la rîndu-i, consecințe dintre cele mai importante pe diverse planuri. Pe de altă parte, tîrgurile organizate periodic obligă la dezvoltarea funcțiilor permanente ale orașului. Negustorii vin și pleacă, dar de multe ori se statornicesc în orașe, cei străini organizîndu-se în adevărate colonii. Circulația monetară tot mai accelerată, cu nevoia tot mai puternică de metal prețios, duce pe de o parte la crearea pieții bancare, pe de altă parte la accelerarea exploatărilor miniere, fără să se excludă și importul de argint ca și — prin negustorii italieni — afluxul de monede orientale.

Am ales numai acest exemplu; de-a lungul celor 440 pagini de text se pot afla și altele pentru a ilustra modul în care autorul a reușit — prin stăpînirea perfectă a întinsei documentații — să explice desfășurările de fapte, evoluțiile cu cauzele și consecințele lor devenite, inevitabil, cauze pentru alte feno-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mene. Istoria se recompune din aceste lanțuri de cauzalități multiple, în care toate aspectele se regăsesc într-o înrudire cel mai adesea nebănuită, întotdeauna nesezisabilă „cu ochiul liber" și pe care numai istoricul tentat de istoria totală o poate decela în acel talmeș-balmeș pe care îl înfățișează documentele fiecărei epoci. Misiune delicată, de mare finețe, prin care, de obicei, se trece pragul dintre considerarea istoriei ca știință spre reevaluarea ei ca artă.

Ștefan S. Gorovei

PATRICK SIMON, *Le mythe royal*, Reproduction des Thèses, Université Lille III, Lille — Paris, 1987, 521 p.

O simplă privire asupra titlului lucrării lui Patrick Simon ar putea să dea impresia unui „déjà vu", căci despre instituția regalității franceze și despre aspectele sale mitice s-a scris și s-a discutat mult de către istorici, literați, politologi sau filozofi. Și totuși, se pare că cercetătorii sînt încă în căutarea celei mai potrivite modalități de abordare a acestui complex fenomen, nemulțumiți fiind de încercările anterioare. Căci însuși Patrick Simon ne avertizează în cuvîntul introductiv că — după părerea sa — nu există încă nici un studiu special care să trateze mitul regal în întreaga sa complexitate. Diferiții autori au atins unele dintre aspectele problemei, dar trăgînd concluzii generale nu au aprofundat conținutul, evoluția și cu atît mai puțin decăderea mitului (p. 13). În acest context intențiile sale se concentrează în realizarea unui studiu care să ofere o imagine atotcuprinzătoare a ceea ce a însemnat mitul regal în Franța. Și pare binevenită opțiunea pentru acest caz, căci monarhia franceză a purtat de-a lungul secolelor în jurul său unul dintre cele mai complexe angrenaje de atribute mitice, superstiții, credințe, afecte și rituri, iar studiul aprofundat al acestora ne-ar putea fi util în cercetarea variantelor sau modelelor diferite existente în ideologia și mentalitatea altor perioade și zone istorice.

Declanșîndu-și demersul teoretic pe baza considerentului că mitul este un compus complex al mai multor elemente, Patrick Simon este de părere că pentru constituirea unei imagini care să facă din rege „o ființă excepțională, peste normele umane tradiționale" este absolută nevoie de existența unor atribute fundamentale. Identificarea acestora este esențială pentru descifrarea fenomenului în cauză și de aceea prima parte a monografiei intitulată chiar *Le mythe royal* (p. 19—188), este dedicată tocmai analizării elementelor componente ale mitului regal francez, a modului lui de constituire și a modificărilor survenite de-a lungul timpului ca urmare a unor varii presiuni. Autorul arată că, de la Clovis la Ludovic XVI, mitul regal „nu a încetat să se perfecționeze, să se extindă, invadînd toate domeniile societății (economic, social, politic și religios) prin omniprezența și prin tendința sa nesățioasă de putere" (p. 19).

Considerînd caracterul sacru al regalității ca suport principal al mitului regal, Patrick Simon acordă un spațiu larg analizei acestui atribut. El apreciază că trebuie pornit de la originile antice ale sacralizării monarhului, avîndu-se în vedere cazurile egiptean și evreu, concepțiile lui Alexandru Macedon și ale lumii elenistice, noțiunea de împărat de drept divin la Roma, precum și regalitatea la celți și germani. Moștenirea antică a fost însă filtrată și adaptată condițiilor occidentale medievale, un rol esențial în cristalizarea și fixarea caracterului sacru al regelui revenind bisericii catolice, direct interesată în această colaborare. Uniunea dintre puterea temporală și cea spirituală se va concretiza în ceremonia sacrării, care, păstrînd aura mitică și divină ce înconjura în mintea poporului regalitatea, o va integra în limitele legalității creștine consacrînd-o printr-un moment festiv cu profunde rezonanțe simbolice. Autorul se oprește asupra fiecărui moment specific al ceremoniei sacrării (jurămîntul, ungerea și încoronarea regelui, apoi sacrarea reginei), stabilindu-i funcțiile și semnificația; el insistă asupra rolului simbolic al obiectelor folosite în cadrul ceremonialului, al gesticii și cuvîntului. De asemenea, el încearcă să clarifice modificările survenite de-a lungul timpului în raportul dintre rege și biserică, mergînd de la conflictele generate de încercările de dominare reciprocă pînă în momentul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd monarhia absolută de drept divin își impune punctul de vedere după care ungerea este un ritual necesar, dar rolul bisericii este limitat la îndeplinirea strictă a voinței divine. După cum arată autorul, în secolul XVIII nu se mai pun asemenea probleme de preeminență, biserica și regalitatea trebuind să se sprijine reciproc în fața unor variate presiuni ostile (p. 85).

Un alt element fundamental al mitului este comunicarea mistică dintre rege și popor. Autorul pornește din nou de la moștenirea antichității, pentru ca apoi să încerce descifrarea mecanismelor prin care credința în regele-protector nu numai că s-a transmis din generație în generație cu o vigoare nestinsă și și-a îmbogățit mereu sensurile, dar în momente cruciale ale istoriei Franței a și generat acțiuni de solidaritate și eroism ce pot părea de neînțeles dacă nu ne raportăm la acest mit. Patrick Simon subliniază că străvechea concepție despre uniunea indisolubilă a regelui cu poporul și cu țara sa a făcut ca omul de rînd să se considere profund legat de suveran, ceea ce a permis dezvoltarea unei coeziuni „naționale" remarcabile în timpul Vechiului Regim (p. 126). În concepția populară, această legătură de tip paternalist se manifestă prin grija pe care regele trebuie s-o poarte bunului mers al regatului și fericirii supușilor. Autorul, interesat mai mult de ceea ce se întîmplă în secolul XVIII, conchide că pînă și în acest „veac al luminilor" această solidaritate era la fel de puternică, iar „francezii, profund atașați de monarhie, îl susțineau pe rege, îi iertau greșelile și aruncau vina asupra altor personaje" (p. 130).

Unul dintre aspectele cele mai interesante ale mitului este legat de puterile vindecătoare ale regelui. Ținînd cont de faptul că această problematică a fost cercetată în amănunțime în monumentala lucrare a lui Marc Bloch, *Les rois thaumaturges*, Patrick Simon se oprește numai asupra cîtorva întrebări-cheie: „Care sînt bazele laice și religioase care concură la crearea sa? Din ce epocă s-au putut prevala regii Franței de acest dar miraculos? Ce domeniu acoperă el cu exactitate?" (p. 148). După opinia sa, asocierea acestei calități cu persoana regală a fost timpurie, ea avîndu-și sorgintea în multitudinea de străvechi tradiții populare referitoare la vindecări miraculoase. Din timpul Capețienilor credința în darul taumaturgic este valorificată politic consecvent în cadrul mitului regal, atingerea miraculoasă desfășurîndu-se în cadrul unor ceremonii ce deveneau adevărate sărbători populare și care atrăgeau pînă și în secolul XVIII mulțimi numeroase de participanți. Autorul nu omite să discute — poate prea succint — atitudinea inițial refractară, ulterior concesivă, a bisericii catolice față de aceste manifestări ale puterii regale.

În secolul XVII, mitul regal se îmbogățește cu noi dimensiuni, îndeosebi sub impulsul lui Ludovic XIV, care-i asociază cultul solar, cu clare rezonanțe din „păgînismul" antichității clasice (p. 164—170). Același Ludovic XIV a dat vieții de curte un fast fără egal, eticheta complicată și strictă avînd menirea să marcheze deosebirea esențială dintre monarh și supuși, să sugereze că regele aparține unei alte lumi, superioare.

Partea a doua (*Le déclin du mythe royal: une problématique*, p. 190 — 455) surprinde mai întîi convergența unor forțe sociale care în secolul XVIII „asaltează" monarhia: nobilimea, parlamentele, „filozofii" și abia mai tîrziu burghezia. În reconstituirea mișcării de idei caracteristice secolului XVIII autorul acordă prioritate grupurilor de opoziție care încercau să creeze un climat politic și cultural defavorabil monarhiei absolute. Patrick Simon încearcă o analiză în profunzime pentru a sesiza felul în care, sub presiunea mutațiilor economice, politice, sociale și culturale, fiecare clasă și categorie socială reacționează pe plan ideologic față de ideea absolutismului monarhic și față de mitul regal. Sînt conturate mediile intelectuale opoziționiste, activitățile societăților secrete, precum și rolul modelelor și influențelor din afara regatului, îndeosebi din Anglia și America. Cu toate că forțele „centrifuge" au interese și obiective neconcordante, cu toate că ideile vehiculate sînt eterogene și uneori divergente, agresivitatea lor se focalizează treptat asupra ideii absolutismului monarhic, amplificînd totodată declinul mitului regal. Analizînd aceste presiuni, autorul consideră că ne aflăm în fața unui proces complex, cînd degradarea sentimentului religios minează fundamentele mistice ale mitului regal și contribuie la scăderea prestigiului sacrării. În același timp „schimbările de mentalitate, opozițiile politice, greșelile suveranilor și reformele ratate au ca urmare degradarea uniunii mistice a regelui cu poporul său. Sentimentul monarhic slăbește. Ideea națiunii suverane

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

își deschide drum. Atributele solare ale regalității și puterea taumaturgică suferă efectele devastatoare ale acestui secol atît de agitat" (p. 245—256).

S-ar părea, deci, că în a doua jumătate a secolului XVIII mitul regal era deja într-un declin evident. Și totuși, Patrick Simon ne avertizează că nu trebuie să absolutizăm această tendință. De aceea, reconstituirii atacurilor multiple ale forțelor modernității asupra mitului îi urmează o analiză atentă a impactului social al ideilor noi, a măsurii în care se schimbă mentalitățile (secțiunea *La perdurabilité du mythe (1715—1792)*, p. 309—455) Analiza diferențiată pe grupuri sociale reliefează — potrivit lui Patrick Simon — că poporul francez în marea sa majoritate nu a fost „atins" decît superficial de luminile secolului XVIII; tradiționalist, el a rămas fidel vechilor sale mentalități și atașamente monarhice. De aceea, dacă sentimentele monarhice ale elitelor suferă o degradare și o desacralizare vizibilă, în mentalul popular venerația față de „bunul rege" rămîne puternică. „Ah, si le roi savait!" este expresia ce se face tot mai des auzită atunci cînd țăranii au probleme și cînd scrisorile de doleanțe acuză faptul că regele este înșelat asupra situației adevărate a Franței, el nefiind responsabil de lucrurile pe care nu le cunoaște. Cîntecele populare, almanahurile, tipăriturile de largă accesibilitate care circulă în rîndul maselor cuprind texte ce dovedesc atașamentul poporului față de monarh, persistența credințelor, legendelor și tradițiilor legate de mitul regal. În schimb, operele unor filozofi cu al căror nume identificăm astăzi perioada premergătoare revoluției franceze „aveau priză" numai într-un strat social foarte subțire la nivelul elitelor. Astfel, investigînd reprezentațiile teatrale de pe scenele pariziene, Patrick Simon constată că Voltaire și Marivaux au avut un succes inegal, în timp ce piesele „en vogue", jucate și rejucate de nenumărate ori, aparțin unor scriitori astăzi uitați (p. 321).

Și totuși, același popor care în preajma anului 1789 dădea dovezi de profund atașament față de rege, numai cîțiva ani mai tîrziu îl va conduce spre eșafod. Încercînd să explice această mutație, Patrick Simon insistă asupra părăsirii forțate a Versailles-ului și șederii prelungite în viesparul Parisului, asupra impactului dezastruos al fugii de la Varennes și al complicității cu dușmanii tradiționali ai Franței. În mintea multor francezi regele a trădat uniunea sa cu poporul, iar mitului regal i se substituie mitul națiunii suverane și apoi cel al republicii. Dar, după cum arată autorul, evenimentele din timpul revoluției nu au distrus în întregime mitul regal, elemente ale acestuia fiind revalorificate politic în timpul lui Napoleon, cînd bonapartismul a răspuns unor aspirații colective spre o putere tutelară (p. 457).

Lucrarea se încheie cu un capitol de concluzii (p. 457—472), o bibliografie bogată, dar care se oprește în 1977 (p. 473—499) și un indice de nume proprii (p. 501—512).

Pe lîngă meritele incontestabile — claritatea concepției, documentarea amplă, ponderația aprecierilor, stilul alert, cu valențe literar-afective — lucrarea lui Patrick Simon ne obligă și la cîteva observații ce se pot constitui și în sugestii pentru cercetările pe teme înrudite. În ceea ce privește proiecția mitului regal în mentalitatea diverselor straturi sociale, autorul face diferențierile cuvenite aproape numai cînd studiază elitele; în schimb, masele populare sînt tratate doar ca un conglomerat tradiționalist, ancorat în atașamentele sale străvechi și prea puțin afectat de presiunile din exterior. Această viziune pierde din vedere marea diversitate socială și regională a Franței Vechiului Regim. Or, studiile regionale de istoria mentalităților, atît de numeroase în istoriografia franceză a ultimelor decenii și pe care — în mod surprinzător — autorul nu le integrează demersului său, au demonstrat existența unor decalaje sensibile între mediul urban și cel rural, între regiunea pariziană sau lyoneză și ținuturi periferice precum Bretania sau satele din Alpi și Pirinei. De asemenea, alături de exegeza tipăriturilor cu accesibilitate largă și de reliefarea pătrunderii unor legende culte în cultura populară, un apel mai insistent la sursele folclorice, efectuat cu precauția necesară în examinarea acestui tip de izvoare, ar fi fost de natură să permită obținerea unei imagini mai complete și mai complexe asupra receptării mitului regal.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dincolo de aceste observații, se cuvine subliniat că lucrarea lui Patrick Simon reprezintă o contribuție notabilă la cunoașterea unor aspecte importante ale istoriei și culturii franceze prerevoluționare. Mai presus de toate însă, cartea trezește curiozități și pune probleme cu aplicativitate nu numai în cazul mitului regal francez, ci și în domeniul mai general al ideologiilor și „mitologiilor" politice.

Mirela-Luminița Murgescu

PAUL JOHNSON, *A History of the Jews*, New York, Harper & Row, Publishers Inc., 1987, 644 p.

Publicist și producător de filme pentru televiziune, editor asociat sau colaborator al unor reviste și ziare de largă circulație („The New York Times", „The New Statesman", „Wall Street Journal", „Washington Post", „Times", „L'Express", „Die Welt" ș.a.), cu vocații didactice temporar exprimate în calitatea-i de profesor „visiting" la American Enterprise Institute din Washington D. C., Paul Johnson s-a afirmat și ca istoric prin cîteva sinteze de notorietate: *Modern Times: The World from Twenties to the Eighties; The History of Christianity; A History of the English People ș.a.* Ultima sa lucrare, consacrată istoriei evreilor, este o incitantă explorare a celor aproape patru milenii de existență a unui popor, a cărui istorie a stat mereu sub incidența universalității.

Motivîndu-și demersul, autorul invocă de altfel, alături de fireasca-i curiozitate provocată — în vremea elaborării precedentei sale lucrări, privind istoria creștinismului — de contribuția iudaismului la nașterea și dezvoltarea noii religii monoteiste, dimensiunea în timp și spațiu a istoriei evreilor, dramatismul ei de excepție și, nu în ultimul rînd, învățămintele degajate pentru alte societăți și popoare de experiența istorică a poporului evreu.

Cartea este structurată în șapte mari capitole, corespunzătoare unor etape istorice distincte: *Israeliți* (p. 3—79), *Iudaism* (81—168) *Catedocrație* (169—232), *Ghetou* (233—310), *Emancipare* (311—421), *Holocaust* (423—517), *Zion* (519—583), fiind completată cu un *Prolog* (1—2), un *Epilog* (585—587), un *Glosar* (589—592), *Note* la capitole (593—629) și, în sfîrșit, un foarte util *Indice* general (631—644). Pe temeiul unei bogate bibliografii, în care predilecția autorului pentru studiile fundamentale în domeniu este cantonată totuși în spațiul anglofon, Paul Johnson realizează o nouă sinteză, pe o temă extrem de generoasă sub raport concluziv, din perspectiva permanentei interacțiuni a istoriei evreilor cu destinul celorlalte popoare în cadrul extins și complex al Diasporei. Momente și evenimente specifice de largă rezonanță, însuflețite cu personalități inlustrative etapelor, domeniilor și concepțiilor abordate, de la Avraam, Moise și Isus pînă la B. Spinoza, Karl Marx și S. Freud, de la Sara și Rebeca la Roza Luxenburg și Golda Meir, ori de la Mahler, Kafka, Proust și Einstein pînă la H. Weizmann, D. Ben Gurion, Menahem Begin ș.a., sînt supuse examenului critic cu avantajele dar și dezavantajele conferite de viziunea globală (nu și integralistă) a demersului.

Parcurgînd masivul tom, ne-am fi așteptat la o prezență mai consistentă în paginile sale și, mai ales, la o analiză mai nuanțată și mai obiectivă a contribuției comunității evreilor din România la propria lor istorie generală, implicit la o reevaluare în același spirit a locului și rolului acestei comunități în cadrul societății românești de-a lungul vremii. Așteptările noastre aveau ca suport, pe de o parte, procentajul ridicat al populației evreiești din România pînă în anii ultimei conflagrații mondiale și, pe de alta, contribuția deloc neglijabilă a acestei minorități etnice în apariția, afirmarea și dezvoltarea unor structuri economice, categorii sociale, conduite politice ori fapte și momente de viață spirituală ce i-au particularizat istoria și i-au marcat destinul. Or, în cuprinsul sintezei adusă pînă la zi, cititorul interesat va putea afla doar opt referiri, dintre care șapte „telegrafice", risipite în cadrul ultimelor trei capitole și acoperind, laolaltă, un spațiu grafic de nici măcar două pagini consacrate comunității evreilor din România. Ideea călăuzitoare și singura de altfel, slujită prin cele cîteva afirmații tributare unor mai vechi clișee, constă în reliefarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

persecuției severe și continui, împinsă pînă la prigoană și exterminare (în anii ultimei conflagrații mondiale) a populației evreiești, într-un mediu în care antisemitismul s-ar fi manifestat de timpuriu ca principal obstacol în calea emancipării ei politice, asociat fiind mereu ori asemuit cu formele sale cele mai opresive manifestate în Rusia țaristă și, mai tîrziu, în Germania nazistă.

Neîndoielnic, evoluția istorică a comunității evreilor români, judecată într-un cadru mai larg, intern și internațional, n-a fost lineară, n-a fost deloc simplă și nici lipsită de sinuozitățile, dificultățile ori momentele de cumpănă și disperare, constatate de altfel pe plan general, dar cu frecvență și intensitate variabile de la o epocă la alta, în funcție de împrejurări specifice, de cauze obiective și subiective. A reduce însă întreaga procesualitate istorică doar la acele momente dramatice, abstracție totală făcînd de ceea ce a semnificat partea de contribuție, materială și spirituală, în afirmarea propriei entități de-a lungul vremii, înseamnă a-i sărăci în chip artificial conținutul și, implicit, a-l lipsi pe cititor — deliberat sau nu — de posibilitatea cunoașterii și înțelegerii tuturor factorilor ce au influențat și dimensionat istoria evreilor în spațiul românesc.

Fără a generaliza observația asupra întregii lucrări, ne mărginim a sublinia insuficiența documentării (cu toate consecințele firești) în acest caz, evidentă și regretabilă deopotrivă. Preluarea fără discernămînt a unor informații sau afirmații, cel puțin discutabile, din cuprinsul altor sinteze și studii monografice, mai vechi ori mai recente, relative la istoria evreilor din partea răsăriteană a continentului european, cu exemplificări românești, fără citarea nici măcar a unei singure surse locale ori a vreunui studiu special consacrat istoriei evreilor români, diminuează credibilitatea datelor, lezează temeinicia asertiunilor formulate și, finalmente, probitatea științifică a autorului. Dacă este pretențios a pretinde cunoașterea studiilor românești în domeniu, multe semnate de istorici evrei, inaccesibile cititorului ori specialistului obișnuit doar cu limbile de largă circulație, în schimb existau suficiente alte lucrări accesibile și la îndemînă, care ar fi meritat și răsplătit efortul consultării, fie și din perspectivă unilaterală. Avem în vedere, bunăoară, pe acelea datorate lui Chaim Zvee Schneersohn (*Palestine and Romania. A Description of the Holy Land and the Past and Present State of Romania and the Romanian Jews*, New York, 1872), Ernest Desjardins (*Les Juifs de Moldavie*, Paris, 1867), Isidore Loeb (*La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie*, Paris, 1877), Verax, (*La Roumanie et les Juifs*, Bucharest, 1903), Joseph Berkowitz (*La Question des Israélites en Roumanie*, Paris, 1923), Joseph Kissman (*Studies in the History of Rumanian Jews in the 19-th and Beginning of the 20-th Centuries*, New York, YIVO, 1944), ori studiile mai recente și, am spune, indispensabile pentru perioada abordată, semnate de Lloyd P. Gartner (*Roumania. America and World Jewry; Consul Peixotto in Bucharest, 1870—1876*, în „American Jewish Historical Quarterly“, LVIII, no 1. 1968, p. 24—117); Lloyd A. Cohen (*The Jewish Question during the Period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the Two Principalities of Moldavia and Wallachia, 1848—1866*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fischer-Galati, Radu R. Florescu and George R. Ursul, Boulder & New York, 1982, p. 195—216); Carol Iancu (*Les Juifs en Roumanie, 1866—1919. De l'exclusion à l'émancipation*, Univ. Aix-en-Provence, 1980); idem, *Races et nationalités en Roumanie. Le problème Juif à travers les documents diplomatiques français (1866—1880)* în „Revue d'histoire moderne et contemporaine“, Paris, XXVII, 1980, pp. 391—407, ca să nu mai vorbim de mult mai proaspetele publicații periodice de la Tel Aviv și Ierusalim („Shevet Romania“ și „Romanian Jewish Studies“).

Or, atît concluziile, cît și datele statistice privitoare (în exclusivitate), la prigonirea evreilor în spațiul românesc au fost preluate, fără elementarul examen critic, din doar două lucrări : Julius Fischer, *Transnistria, the Forgotten Cemetery*, South Brunswik, 1969 și, respectiv, Lucy Davidovicz, *The War against the Jews (1933—1945)*, London, 1975, studii ale căror limite cronologice și tematice trebuiau avute în vedere. O mai temeinică informare asupra realităților etno-politice din această parte a lumii, posibilă chiar și numai prin consultarea numeroaselor materiale (corespondențe, note și comentarii) apărute în presa americană a epocii, cel puțin pentru a doua jumătate a secolului XIX și primele decenii ale secolului XX, se impunea cu atît mai mult cu cît România se situa pe locul al patrulea în Europa — după Rusia, Austria și Germania — ca dimensiune a comunității evreiești (vezi și „The New York Times“, 11 octombrie 1879, p. 2,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

col. VII), prezentînd însă cel mai ridicat procentaj continental de populație evreiască (între 5 și 6%) prin raportare la numărul total de locuitori. Acest ultim element nu este lipsit de importanță în judecarea comparativă a factorilor care au grăbit sau încetinit procesul emancipării politice a evreilor în diferitele țări ale Europei, fapt observat dealtfel și de istoricul american Paul D. Quinlan în studiul *Early American Relations with Romania, 1858—1914* (publicat în „Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes", XXII, no. 2, June 1980, p. 189).

Aprofundarea documentării astfel motivată i-ar fi îngăduit autorului să sesizeze, să înțeleagă și să explice la rîndu-i, cititorului neavizat, fapte, procese și fenomene din istoria evreilor români demne de interes mai larg, cu evident profit prin integrarea lor în contextul istoriei generale a poporului evreu. Merita astfel cel puțin amintite: influxul masiv de populație evreiască din Galiția austriacă și Rusia țaristă în Principate, mai ales în prima jumătate a secolului XIX, cu motivațiile și implicațiile binecunoscute în planul vieții social-economice românești; statutul de „supus străin" al noilor veniți ca factor de rezistență în calea soluționării interne a „chestiunii evreiești" și de intruziune politico-diplomatică externă în vremea renașterii naționale românești; toleranța religioasă cunoscută și recunoscută, ca și climatul spiritual favorabil conservării și dezvoltării propriei culturi și educații (școli, sinagogi, așezăminte de binefacere, ziare și reviste, primul teatru evreiesc modern înființat la Iași în 1876, etc.), precum și contribuția evreilor la dezvoltarea științei, culturii și artei românești de-a lungul timpului; limitele și particularitățile antisemitismului românesc, lesne detectabile și din studiul lui Eugen Weber (vezi capitolul *România* din lucrarea *The European Right. A Historical Profile*, edited by Hans Rogger and Eugen Weber, University of California Press, 1974, p. 501—574), antisemitism considerat chiar de un istoric evreu doar ca „operă a guvernanților români, a partidelor istorice /.../, nicidecum ca expresie a sentimentelor antievreiești ale poporului român, înclinat, dimpotrivă, spre toleranță" (cf. „Shevet Romania", Tel Aviv, 8—9 septembrie 1980, p. 44).

Necunoașterea acestor limite și particularități lipsește pe cititorul de rînd, ca și pe specialist, de posibilitatea înțelegerii altui fapt notabil — neglijat ori neștiut de Paul Johnson — și anume că teritoriul românesc n-a găzduit, în vremea ultimei conflagrații mondiale, nici unul dintre odioasele „lagăre ale morții", chiar dacă șansa evitării holocaustului a fost motivată prin „spiritul brâncovenesc al românilor în materie de politică" (*loc. cit.*, p. 49). Antecedentele înlesnesc însă oricărui analist putința deslușirii acelor resorturi intime care au impus conduita românilor față de evrei în cele mai critice împrejurări. „În nici o țară — scria istoricul austriac Zieglauer, referindu-se la masiva imigrare evreiască în Moldova în prima jumătate a secolului trecut, determinată de prigoana și persecuția antisemită practicată în imperiile habsubrgic și țarist — evreul nu se bucură de atîtea privilegii și drepturi și nu plătește mai puțin (decît în Principate)" (cf. *Geschichtliche Bilder aus der Bukovina zur Zeit der Osterreichischen Occupation*, I, Czernowitz, 1893, p. 67). Astfel au ajuns să fie populate compact și majoritar, de către evrei, cele mai multe dintre tîrgurile și orașele moldovenești îndeosebi, generînd — pe fondul unei accentuate imixtiuni externe, în virtutea dreptului de protecție asigurat lor prin consulatele străine din București și Iași — măsurile ori legile restrictive de după 1866. Sorgintea acestora a fost remarcată cu justețe și de istoricul american Lloyd A. Cohen (op. *cit.*, p. 198—199), iar despre pretinsa responsabilitate generală românească în adoptarea lor, fostul colaborator și apoi locțiitor al consulului american la București (B. F. Peixotto), Adolf Stern, scria: „Cine ar putea susține că interdicțiile legale contra israeliților ar fi opera națiunii române? Nu, ele sînt o desmințire a trecutului și a datinelor românești, ele sînt un anacronism în secol, o anomalie în țară" (cf. *Din viața unui evreu român*, București, 1915, p. 186). O judecată nepărtinitoare ce poate fi lesne extinsă și asupra altor epoci.

Cum nu se poate minimaliza, estompa sau justifica gravitatea oricărui act generator de suferință morală sau fizică în viața unei comunități umane, și asemenea acte și momente n-au ocolit nici pe evreii români, în egală măsură nu trebuie pierdut din vedere faptul istoricește verificat și reafirmat cu autoritatea unui fost deportat la Auschwitz (Oliver Lustig), anume că în România „soluția finală" de tristă notorietate nu a putut fi aplicată. Acest fapt, fără

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corespondent în vreo altă țară europeană aliată sau cotropită de naziști, merita, credem, dacă nu explicații, cel puțin simpla-i mențiune, ceea ce ar fi oferit cititorului neinițiat șansa teoretică de a căuta și afla singur răspuns la întrebările generate de acest aparent paradox. Procedînd altfel, P. Johnson lasă impresia îndepărtării propriului demers de acea condiție considerată de Tacit drept fundamentală pentru istoricul adevărat, „Sine ira et studio".

Fără a nega și meritele cărții, evidente în cuprinsul altor capitole și paragrafe, apreciind mai ales osteneala investită într-o lucrare de asemenea anvergură, ne exprimăm totuși regretul de a nu fi găsit în această sinteză o restituție fidelă, oricît de sumară, a trecutului istoric al comunității evreiești din România.

Dumitru Vitcu

SLOBODAN SREĆKOVIĆ, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije*, Belgrad, 1987, 206 p.

Remarcabilă* contribuție în domeniul numismaticii otomane, volumul este dedicat, după cum arată titlul, activității atelierelor de pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia. El prezintă un deosebit interes și pentru istoria României, deoarece majoritatea asprilor otomani care au circulat în țara noastră în a doua jumătate a secolului XV și în secolul XVI au fost bătuți în atelierele iugoslave. În special noile precizări cronologice pentru lunga domnie a lui Soliman Magnificul (Süleyman I), ai cărui aspri erau pînă acum datați larg pe perioada 1520—1566, vor permite gruparea tezaurelor pe orizonturi și aplicarea metodelor moderne de analiză. Apărută în excelente condiții grafice, cartea se adresează atît specialiștilor cît și colecționarilor. Astfel, cu o generozitate cu totul ieșită din comun (datorată autorului, care a suportat integral cheltuielile de imprimare), s-au rezervat în finalul planșelor spații libere, destinate a găzdui desenele și fotografiile unor eventuale variante noi. Textul sîrbo-croat este însoțit, în cea mai mare parte, de versiuni în limbile engleză și turcă.

În introducere (p. 7—13) se oferă o imagine sintetică a activității atelierelor monetare otomane locale, care au funcționat în secolele XV—XVIII (de la Murad II la Süleyman II). Dintre considerațiile făcute reținem faptul că semnalările de mangîri bătuți în Iugoslavia nu se confirmă (p. 10 ; pentru regiunile de la Dunărea de Jos vezi recent o prezentare a problematicii monedelor de cupru și date noi privind circulația lor la Mihaela Blaskó, E. Nicolae, *BSNR*, 77—79, 1983—1985, p. 297—307, cu bibliografia). Se arată apoi că numele citit pe monede Koçaniye nu desemnează, așa cum s-a considerat în literatura anterioară, localitatea Kočane de la sud-vest de Belgrad, care în secolul XVI nu era decît un mic sat, ci Kučajna (= Kuçayna), aflată la sud-est de același oraș, unde săpături efectuate în 1984 au scos la lumină urmele unui atelier monetar. Cît privește Čajniče (= Çaniçe), se respinge cu bune argumente existența unei monetării aici, deși lucrările de numismatică otomană o menționează cu insistență. Se atrage atenția că niciodată nu s-a putut face o distincție netă între emisiunile de la Çaniçe și cele de la Çança (= Canca), în Asia Mică, fiind vorba de decizia subiectivă a numismaților. Concluzionînd că ne aflăm în fața unor variante (minore de altfel) de scriere a numelui atelierului microasiatic, Sl. Srečkovič a exclus Çaniçe din lucrarea sa.

Aflăm în continuare două tabele cu perioadele de emisiune ale atelierelor (p. 14—15) și o hartă cu situarea acestora (p. 16). Urmează prezentarea fiecărui atelier, în ordine alfabetică (p. 17—42), tabele cu forme grafice uzuale sau remarcabile (p. 43—51), catalogul propriu-zis (p. 53—198), iar în final o listă cu firmane referitoare la falsificarea monedelor pe teritoriul Iugoslaviei (p. 199), un

* Folosim în prezenta recenzie următoarele două abrevieri :
Pere = Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar (Coins of the Ottoman Empire)*, Istanbul, 1968.
TNDBülten = Türk Nümismatik Dernegi, Bülten

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafic cu evoluţia greutăţii accelei (p. 200) şi un altul cu aceea a cursului (p. 201), lista colecţiilor cu piese citate (p. 203) şi o bibliografie. Lista firmanelor ar fi fost îmbogăţită dacă, pe lîngă articolul lui Skender Rizaj din Balcanica, 1, 1970, s-ar fi folosit şi informaţia oferită de M. Maxim în Cercetări numismatice, 5, 1983, p. 129—152, iar în lista bibliografică şi-ar fi avut locul şi lucrări ale numismaţilor români. Revenind asupra activităţii atelierelor şi a catalogului, vom zăbovi numai asupra cîtorva dintre aspectele de mare interes. Emisiunile lui Selim I (1512—1520) sînt prezentate în cadrul a trei tipuri principale, într-o ordine ce pare a constitui şi o propunere de succesiune cronologică, astfel : *A* — cu titlul *şah* în centrul av., ieşind în evidenţă ; *B* — cu av. cu o remarcabilă grafie, titlul *han* dominînd cîmpul monetar, iar finala sa, desfăşurată sus, împreună cu *bin*, desfăşurat jos, intersectate de eliful mult prelungit, generînd trei registre orizontale în care se înscriu celelalte cuvinte ale legendei ; *C* — cu titlurile *şah* şi *han* discret amplasate, într-o dispunere uzuală. În ce ne priveşte, sub rezerva confirmărilor şi precizărilor cronologice absolut necesare, în special pe baza studiului tezaurelor monetare (în lipsa altor izvoare), rămînem la ordinea şi datările (aproximative) propuse de noi recent (E. Nicolae, *Tezaurul de la Gîşteşti*, comunicare la cel de al IV-lea Simpozion Naţional de Numismatică, Botoşani, 15—17 mai 1987) : tipul I = Srećković C (1512 — aug. 1514) ; tipul II = Srećković B (aug. 1514 — 1517) ; tipul III = Srećković A (1518—1520). Această ordine este sugerată de următoarele constatări : a) Tipul C prezintă o legendă apropiată ca dispunere de aceea de pe asprii lui Bayezid II cu un echilibru tulburat prin introducerea titlului şah ; b) În tezaure, repartiţia pe monetării a asprilor tipului C este apropiată de aceea pentru asprii din vremea lui Bayezid II (cu Novar ferm pe primul loc etc.), în timp ce distribuţia monedelor de tip B şi A reflectă împrejurări specifice comune economice şi politice, Constantinopolul aflîndu-se pe locul întîi, categoric în cazul tipului B şi cu un accentuat regres pentru tipul A (o prezenţă pregnantă înregistrează şi Edirne), situaţie total deosebită faţă de aceea din domniile anterioare şi posterioare ; c) Nu cunoaştem aspri de tip C bătuţi în regiunile anexate ulterior succesului asupra Iranului din aug. 1514 ; d) La rv. emisiunilor de tip B predomină folosirea lui be scris ca linie mediană simplă sau descriind un ornament cordiform, iar la cele de tip A predomină a doua soluţie ; ambele forme grafice sînt prezente şi pe emisiunile din atelierele orientale din regiunile cucerite de Selim I şi pe unele emisiuni orientale şi europene din epoca lui Süleyman I.

Deşi se consideră că Selim I şi-a luat titlul de şah abia în 1515, opinie însuşită şi de autor (p. 67), materialul numismatic indică, după părerea noastră convingător, că el a fost adoptat înaintea acestei date. Argumentul îl constituie realitatea că nu se cunosc aspri de la Selim I pe care acest titlu să nu apară, cu excepţia emisiunii B_1 din cartea pe care o prezentăm, definită şi ilustrată printr-o singură piesă cu lectura legendei av. nesigură din cauza slabei stări de conservare, oricum insuficientă pentru a umple intervalul 1512—1515. Cum nu era posibil ca sultanul să fi pregătit şi să fi început campaniile din Orient fără a emite accele, rezultă că titlul a fost adoptat pe emisiunile monetare încă din 1512, dar la început discret, aşa cum apare pe asprii de tip C.

O contribuţie de seamă a lui Sl. Srećković o constituie ordonarea emisiunilor lui Süleyman I (1520—1566) pe grupe şi tipuri. Sînt definite trei grupe prin conţinutul legendelor de pe av. : *I.* Sultan Süleyman şah bin Selim şah (1520 — 1534) ; *II.* Sultan Süleyman şah bin Selim han (1534—1555) ; *III.* Sultan Süleyman bin Selim han (1555—1566). Trei tipuri de aspri depăşesc cadrul grupelor prin dispuneri specifice şi prin prezenţa pe rv. a formulei hullide mülkühü, puţin obişnuită pentru Süleyman I, tipuri numite de autor jubiliare. Primul (I) şi al treilea (II B) imită monede emise de Mehmed Cuceritorul. Primul, cu legendă circulară (cf. Pere, 209), reînvie tipul monetar adoptat de predecesor după cucerirea Constantinopolului (cf. Pere, 86 ; iniţiat în 1461) şi este pus în legătură cu aniversarea de 100 de ani (ai hegirei) de la urcarea pe tron a lui Mehemed II (1444), deci cu anul 1541, deşi, dacă această datare va fi confirmată, ar fi poate de ţinut seama şi de succesul din campania de la Dunărea mijlocie, în urma căreia Ungaria devine provincie. Celelalte două tipuri monetare jubiliare (II A-B) sînt situate în 1555—1556, văzute ca marcînd împlinirea a 100 de ani de la cucerirea Rumeliei de către Mehmed II (de la căderea Semendriei în 1459). Datările tipurilor jubiliare (mai cu seamă ale ultimelor două), ca şi legarea lor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de evenimente anterioare sau contemporane, rămîn a fi confirmate sau mai convingător argumentate. De asemenea, atît ordinea tipurilor în cadrul grupelor cît și datarea celor din urmă nu sînt încă asigurate; în această privință va trebui făcut apel mai insistent la tezaurele monetare. Tabloul general stabilit de autor este totuși operant, ceea ce, în stadiul actual al cercetării, înseamnă un mare progres. El va fi rapid îmbogățit cu alte emisiuni și îmbunătățit; putem spune de pe acum că emisiunile de tip A sînt primele bătute de Süleyman I (nu sînt contemporane cu tipurile B și C), că subtipurile A_1, A_2 și A_3 sînt mai tîrzii și ar fi de integrat la nivelul tipului C și că grupa II este posibil să înceapă și ea mai tîrziu (poate chiar din 1541), inaugurată de prima emisiune jubiliară (deoarece există emisiuni hibride, necunoscute autorului la data publicării volumului, cu av. tip D_6 și rv. jubiliar I).

Se cuvine să zăbovim și asupra considerațiilor privind activitatea importantului atelier de la Novo Brdo (Novar-Novabırda), a cărui producție ocupă în descoperirile din România locul întîi pe cea mai mare parte a perioadei de pînă la sfîrșitul secolului XVI. Cu numele Novar, fostul atelier sîrb a bătut piese otomane în anii 1441—1444 (deși pe monede apare anul 834 al hegirei = 1431 e.n.), după care a revenit Serbiei și a fost din nou ocupat de turci la 1 iunie 1455. Deși ultima dată este demult cunoscută, în multe lucrări, inclusiv în cea pe care o prezentăm, prima emisiune după reocuparea centrului este datată „din februarie 1451 pînă în octombrie 1460" (p. 59, Mehmed, tip A, aspru), datare valabilă pentru tipul general (comun tuturor monetăriilor), dar evident nu și pentru Novar, în ciuda anului 855 al hegirei (= 1451 e.n.) de pe monede. Precizarea permite datarea mai strînsă a tezaurelor monetare încheiate cu aspri din acest tip, în funcție de prezența pieselor bătute la Novar. Autorul formulează ipoteza că la Novo Brdo ar fi existat două monetării, una în citadelă (cea veche), cu numele Novar, alta în orașul propriu-zis, deschisă pe la 1520, sub Selim I, cu numele Novabırda. Novar ar fi bătut fără întrerupere pînă sub Selim II, iar după o pauză sub Murad III și Mehmed III și-ar fi încetat activitatea sub Ahmed I (1603—1617). Novabırda ar fi fost în activitate pînă sub Ibrahim (1640—1648), cu o probabilă ultimă emisiune izolată sub Mehmed IV (1648—1687). După ce s-ar fi deschis Novabırda, Novar ar fi activat episodic, pentru a suplini producția celuilalt. La Novar s-ar fi bătut numai piese de argint, iar la Novabırda și de aur. Părerea noastră este că materialul numismatic cunoscut nu confirmă existența a două monetării la Novo Brdo și cu atît mai puțin ipotetica preferință a statului otoman pentru un atelier din oraș (mai ales pentru a bate aur!) în locul celui din citadelă care oferea, cel puțin teoretic, condiții de supraveghere și securitate mai bune. Pe de altă parte, schema complicată propusă se bazează în punctele esențiale pe piese extrem de rare sau unicate, nu întotdeauna publicate fără cusur, cărora li s-a făcut un credit exagerat. Parcurgînd catalogul observăm că începutul așa-zisului atelier de la Novabırda este ilustrat cu o singură piesă rău conservată (numai rv. este ilustrat), pentru care însuși autorul a simțit nevoia să pună semnul „?" (p. 73). Emisiunea ar aparține tipului B din vremea lui Selim I, care s-ar situa oricum la mijlocul domniei (ceea ce nu mai concordă cu data 1520 pentru deschiderea noului atelier), în timp ce printre emisiunile de tip A nu aflăm piese bătute cu acest nume. Mai cunoaștem o singură semnalare a unei astfel de monede, din păcate indirect (apud Metin Erüreten, TNDBülten, 17, 1985, p. 15 și 21). Fiind vorba de unul dintre cele mai productive centre otomane este insuficient și credem că ar trebui să se renunțe la a se vedea în Novabırda un atelier nou, deschis sub Selim I, dublînd pe un altul cu numele Novar, și chiar la ideea că se bat aspri cu numele nou încă din vremea acestuia. Pentru epoca lui Süleyman I remarcăm absența pieselor cu numele Novabırda între asprii de tip A (cei mai timpurii, ceea ce întărește considerațiile noastre cu privire la situația de sub Selim I), după care „ambele" ateliere sînt atestate pentru restul emisiunilor din grupa I pînă la prima emisiune jubiliară (cu observația de mai sus că tipurile notate D s-ar putea data după aceasta). În continuare și la nivelul grupei III numele Novar nu mai apare, ceea ce înseamnă că dacă nu se cunosc monede de aur purtînd vechea denumire, explicația ar putea fi că se renunțase deja la ea în momentul în care s-a inițiat baterea lor în atelierele locale. Rezultă că ambele denumiri au fost folosite concomitent (în același atelier) pentru scurt timp (cca un deceniu înaintea primei emisiuni jubiliare). Tre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd la domnia lui Selim II, observăm că autorul ilustrează activitatea așa-zisului vechi atelier Novar cu un rv. care prezintă toate caracteristicile de rv. ale asprilor domniei precedente, din prima grupă; oricum, anul 974, redat în desen, nu a prins deloc pe monedă. Confuzia generală pare a proveni din faptul că asprii lui Süleyman I din grupa citată sînt cîteodată atribuiți greșit lui Selim II (cf. Ömer Diler, TNDBülten, 15, 1985, p. 17, sau chiar Pere, 254, aspru cu legenda av. citită Sultan Selim șah bin Süleyman șah, în realitate Sultan Süleyman șah bin Selim șah, de tipul Srećković A). Dacă la capătul acestei fugare incursiuni în evoluția atelierului de la Novo Brdo, invocăm moneda de la p. 173 din vremea lui Ahmed I (Novar), slab conservată și cu finalul numelui atelierului neprins pe monedă (numai rv. este ilustrat), ne vedem încă odată îndreptățiți în a considera că activitatea presupusei monetării cu numele Novar (în realitate folosirea acestei denumiri) a fost pripit prelungită după domnia lui Süleyman I, după cum aceea cu numele Novabırda (de fapt apariția pe monede a acestei forme) a fost anticipată fără argumente suficiente. Sintetizînd, putem spune că de la Mehmed II pînă la începutul domniei lui Süleyman I atelierul de la Novo Brdo emite numai cu numele Novar, în deceniul precedînd prima emisiune jubiliară se folosesc ambele denumiri, iar apoi (din al cincilea deceniu al secolului) bate numai cu numele Novabırda pînă la încetarea definitivă a activității sale. Nu este posibil în acest cadru de a reproduce și datele privind celelalte ateliere (Bana Luka, Belgrad, Kratova, Kuçayna, Ohri, Saray, Üsküp și Sreberniçe); menționăm doar că se propune datarea începutului activității atelierelor de la Srebernice și Kuçayna la cca 1550 iar a celui de la Belgrad în 1562—1563.

Cartea lui Slobodan Srećković constituie una dintre cele mai valoroase lucrări din domeniul numismaticii otomane din ultimii ani. Ea ilustrează curentul nou, de reconsiderare a monedelor otomane, văzute ca izvoare de primă mînă ale istoriei popoarelor balcanice în evul mediu și invitînd la aprofundarea studiului acestor emisiuni. Meritele autorului pot fi apreciate ca excepționale, dacă ținem cont de faptul că nu lucrează în specialitate, opera sa fiind rodul pasiunii unui distins colecționar numismat.

Eugen Nicolae

CHARLES HIGOUNET, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, Berlin, Siedler Verlag, 1986, 408 p.

Autorul, născut în 1911 la Toulouse, cu studii de istorie și geografie la universitatea din orașul său natal, a funcționat pînă în 1979 ca profesor de istorie medievală la Universitatea din Bordeaux. Doctor honoris causa al Universității din Hamburg, membru al Institutului Franței și a numeroase comisii franceze și internaționale de istorici, Charles Higounet și-a consacrat, după cum o mărturisește el însuși în prefață, peste patru decenii studierii procesului colonizării germane în Europa central-răsăriteană. Întîlnirea istoricului francez cu meleagurile de al căror trecut avea să se ocupe o viață întreagă și care se va finaliza prin această carte, a avut loc în 1940, cînd acesta fusese transportat în Silezia ca prizonier de război. Incitat de frumusețile naturale, simpatizîndu-i pe locuitori, a început să studieze încă din perioada de prizonierat istoria acestor locuri, pe care apoi a aprofundat-o de-a lungul anilor pentru a alcătui, ca o încununare a vastului său efort de documentare, această solidă și bine documentată monografie. Este monografia unei probleme istorice care a antrenat numeroase controverse și polemici, a stîrnit interese și patimi naționaliste, pe care autorul încearcă să le evite, situîndu-se programatic pe poziția unui observator imparțial.

De altfel, cronicarii medievali ai secolelor XII—XIII nu au consemnat o colonizare propriu-zisă, nefiind pătrunși de importanța mișcării istorice ai căror martori oculari au fost. În secolul XIV, tensiunile politice și sociale între nobilimea germană și cea cehă păreau să prefigureze un conflict de coloratură „națională“, dar în opera marelui cronicar polonez Jan Dlugosz, de pildă, nu găsim ecoul unei asemenea înfruntări.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Der Drang nach Osten" a fost perceput abia de istoricii de la sfîrșitul secolului XVIII. La cumpăna secolelor XVIII și XIX, unii istorici germani, aflați sub influența colonizărilor recente din Prusia și Silezia, au „redescoperit" vechile cuceriri germane și colonizarea spațiilor slave. În acest context Ernst Moritz Arndt a pus în circulație teza „misiunii germanice" în Europa, iar W. Menzel a subliniat în 1818 „extinderea germanității spre răsărit". Aproape în același timp marele istoric polonez Joachim Lelewel a pus pentru prima oară în discuție în istoriografia poloneză problema colonizării germane, în termeni critici, dar fără intenție polemică. Spre mijlocul veacului trecut chestiunea a luat o coloratură națională. Istoricii germani încercau să justifice politica contemporană de germanizare prin apelul la experiența trecutului, iar cei polonezi militau pentru renașterea Poloniei și pentru înflorirea slavismului. Dacă pentru istoricii germani ai epocii, slavii de dinainte de colonizarea germană erau comparabili cu „nomazii sălbatici din Asia sau cu indienii Americii", pentru o întreagă generație de romancieri polonezi ordinul teutonic a reprezentat întruchiparea germanității agresive. Pentru marele istoric ceh František Palacky, germanii se situau pe același plan cu hunii și avarii ; ei s-ar fi așezat peste pașnicul popor ceh, distrugîndu-i formele democratice de organizare și impunîndu-i un feudalism străin de propriile sale structuri.

Cumpăna secolelor XIX—XX a înregistrat o temperare a avînturilor polemice, pentru ca istoriografia germană a deceniilor următoare primului război mondial să repună în circulație o serie de idei nocive. După cel de-al doilea război mondial, tendința care se constată în istoriografie a fost aceea de a ocoli conotațiile politice ale problemei, încercîndu-se o abordare obiectivă. Este ceea ce și-au propus, în 1970 și 1972, colocviile de la Reichenau, unde tema „Colonizarea germană răsăriteană din evul mediu ca problemă a cercetării europene" a reunit specialiști germani, polonezi, cehi, iugoslavi și francezi.

Cartea pe care o prezentăm este pusă de autor sub semnul cuvintelor lui Marc Bloch din 1934 : „Expansiunea germană nu este numai ca atare unul din fenomenele de bază ale istoriei europene. Ea ne aduce în fața ochilor unul dintre cele mai interesante experimente la care poate visa un cercetător în domeniul științelor sociale : întîlnirea și interacțiunea a două culturi diferite [...]. Lipsa de unitate între învățații germani și cei polonezi ne demonstrează ce nesigure sînt cunoștințele noastre. De ambele părți sînt adesea de admirat sîrguința, inteligența, buna credință. De aici provine și dorința, pe care am exprimat-o odată și pe care o repet aici : să apuc ziua în care această temă splendidă va găsi un cercetător care să sape pînă la temelii beneficiind de privilegiul divin de a fi indiferent..."

Este îndemnul pe care Charles Higounet l-a urmat nemărturisit în scrierea acestei lucrări, care l-a costat mulți ani de documentare asiduă. După istoricul francez, „der Drang nach Osten" a fost o realitate, a cărei existență ar putea fi negată cu greu, dar a fost un proces complet lipsit de implicații ideologice. Trebuie să se distingă clar între expedițiile militare și cuceririle din evul mediu timpuriu pe de o parte, și mișcarea de populație de la vest spre est, îndreptată în direcția teritoriilor slave, mișcare demografică ce ar putea fi asemuită cu expansiunea nomazilor, cu cruciadele, sau cu înaintarea francezilor în Spania. Așezarea germanilor la est de Elba, Oder și Vistula și, mai departe, în Galiția, Slovacia și Transilvania nu a fost o recolonizare, așa cum au afirmat unii istorici germani din veacul trecut, ci o populare nouă cu elemente germanice, acestea coabitînd adesea cu populația băștinașă. Secolele XIX—XX au conferit acestui proces medieval dimensiuni naționale și ideologice, după autorul francez.

Divizată în trei părți („Vorstoss und Wanderung", „Geographie der Kolonisation" și „Neue Landschaften und Kulturberührungen"), cartea se bazează pe o bibliografie impresionantă. Sînt analizate în capitole distincte migrațiile germanilor, slavilor și avarilor din secolele VI—VIII, înaintarea în răsărit sub carolingieni, colonizarea internă în vestul Germaniei, politica răsăriteană a împăraților saxoni și salieni, creștinarea slavilor nordici, înaintarea peste Oder sub Frederic Barbarossa, marile mișcări demografice din secolele XII—XIII. Sînt descrise zonele de colonizare germană internă și externă : Holstein și Lauenburg, teritoriul dintre Saale și Elba, Brandenburgul, formațiunile statale din sudul Mării Baltice, Austria, Boemia, Moravia, zona Sudeților, Ungaria, Slovacia, Transilvania, Polonia, Livonia, statul teutonic. Apoi sînt analizate procesele și structurile economico-sociale implicate în acest vast proces de colonizare : purtătorii și mijloacele colonizării rurale, satele de coloniști, geneza orașelor în Europa central-răsăriteană, structura acestora,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

configurația populației urbane, structurile urbane administrative și sociale, contactele culturale germano-slave.

După cum arată istoricul francez în concluziile cărții sale, pentru a înțelege corect colonizarea germană în răsăritul Europei, aceasta trebuie plasată în contextul general-european al secolelor X—XIV. În această perioadă a avut loc o impresionantă explozie demografică în Occident care a generat mari mișcări de populație țintind ocuparea unor spații noi, întemeierea de așezări rurale și urbane, sporirea recoltelor — același fenomen care a bîntuit Europa veacului XIX sau cu care se confruntă în contemporaneitate lumea a treia. „Cu alte cuvinte — afirmă autorul — colonizarea germană în răsărit a fost expresia creșterii demografice și economice din Europa medievală." Aceasta a dus la fricțiuni și conflicte între colonizatori și băștinași, așa cum s-a întîmplat în atîtea cazuri de-a lungul istoriei — în cazul migrațiilor de la sfîrșitul antichității, al cruciadelor medievale etc. Totuși rolul pozitiv al acestei colonizări nu poate fi negat, pentru că ea a adus în Europa răsăriteană elemente de progres ale civilizației occidentale, contribuind la extinderea și îmbogățirea continuității europene.

Un capitol al cărții este consacrat coloniștilor germani ajunși în Ungaria, Slovacia, Transilvania și Moldova, capitol ilustrat cu o hartă a orașelor cu populație germană din Transilvania, cu un plan al orașului Bistrița și cu o frumoasă fotografie a bisericii fortificate de la Biertan. În Transilvania „hospites" din vest au venit începînd cu sfîrșitul secolului XI, așezîndu-se în secolul XII în regiunea Sătmarului și apoi în zona Bistriței. Prima chemare a coloniștilor germani datează din vremea lui Geza II, care dorea să păzească mai bine granițele sudice ale Transilvaniei și totodată să-și asigure un aliat împotriva aristocrației. Coloniștii chemați, inițial vreo 500 familii, s-au așezat în apropierea Sibiului, pe valea Oltului, extinzîndu-se apoi spre nord spre valea Mureșului și a celor două Tîrnave. Diploma din 1224, numită „Andreanum", asigura comunelor germane aflate pe domeniile coroanei maghiare din împrejurimile Sibiului, drepturi și libertăți : se recunoștea „universitas Saxonum" ca o comunitate autonomă, supusă însă autorității unui comite regal, comunitate care avea obligația de a plăti regalității maghiare 500 mărci de argint pe an. De asemenea, germanii erau obligați să pună la dispoziția regalității maghiare 500 de călăreți înarmați pentru a asigura liniștea interioară a statului. Avea libertate deplină în alegerea judecătorilor și a preoților iar negustorii germani se bucurau de scutiri de taxe de circulație în interiorul Ungariei. Aceste înlesniri au fost extinse și asupra celorlalte comunități germane din Transilvania.

În secolul XIII, mai ales după retragerea mongolilor, a continuat colonizarea. La sfîrșitul acestui secol au pătruns germani în Cluj și Turda, un avînt deosebit cunoscînd procesul colonizării rurale în secolul XIV și la începutul secolului XV. Atacurile turcilor au stăvilit acest proces în jurul anului 1420.

Atribuțiile militare și judiciare erau deținute de așa-zisele scaune (castra). Numele de „Siebenbürgen" provine de la cele șapte scaune din regiunea Sibiului — Leschkirch (Nocrich), *Gross-Schenk* (*Cincu-Mare*), Broos (Orăștie), Mühlbach (Sebeș), Reps (Rupea), Schässburg (Sighișoara) și Reussmarkt (Miercurea Sibiului). Acestora li s-au adăugat mai tîrziu scaunele Mediaș și Schelk (Șeica), și apoi Bistrița și Brașov.

Autorul discută și problema originii geografice a germanilor colonizați în Transilvania, considerînd, pe drept cuvînt, că aceasta poate fi aflată prin studiul particularităților dialectale. Limba sașilor transilvăneni reprezintă un amestec dialectal, conținînd elemente foarte diferite. Primii coloniști au provenit din regiunea Rinului și Moselei, din regiunea Kölnului și din zona din stînga Rinului Inferior. Acestora le-au urmat grupe flamande și valone, care au trecut prin Saxonia Superioară antrenînd și alți coloniști din zona Leipzigului, de la care provine, probabil, denumirea de sași, atestată pentru prima oară în 1206.

În același proces de colonizare germană în Transilvania se înscrie și aducerea de către Andrei II a cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei în anul 1211, cu scopul de a păzi granița sudică de atacurile cumanilor. Dacă la început li s-a permis acestora să construiască cetăți din lemn, un privilegiu regal din 1222 le-a permis să construiască fortificații din piatră. Același document vorbea despre mărirea teritoriului lor „ultra montes nivium", adică în teritoriul controlat de cumani, ceea ce prefigura formarea unui stat teutonic ale cărui teritorii ar fi ajuns la Dunăre și la Marea Neagră. Dîndu-și seama de pericolul pe care Ordinul teutonic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îl reprezenta pentru regatul maghiar, regele i-a izgonit din țară în ciuda încercărilor papei Honorius III de a-i schimba hotărîrea. Nu este străină de expansiunea germană, după istoricul francez, nici fondarea episcopiei Milcoviei în anul 1228.

Așezarea cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei a fost însoțită de o colonizare germană intensă, întreruptă de invazia mongolă, dar reluată cu vigoare după aceea. Astfel, în secolul XIV sînt atestate 14 comune germane în Țara Bîrsei, cele mai însemnate fiind Brașov și Marienburg (Feldioara).

Bogățiile subterane ale Ungariei Superioare — astăzi parte a Slovaciei —, ale Carpaților Răsăriteni și ale celor Apuseni au atras în secolul XIII și un alt tip de coloniști germani, legați de minerit.

Colonizarea germană a pătruns și în Moldova — fie prin Galiția, fie prin Transilvania, Moldova reprezentînd punctul cel mai răsăritean al expansiunii elementului germanic în evul mediu. După cucerirea de către polonezi a Haliciului în 1349—1352, mișcarea demografică a germanilor s-a orientat spre Trembowla, Kamenec-Podolsk și Kolomeea, de unde s-a îndreptat spre Moldova. Constituirea statului feudal Moldova a înlesnit penetrația germanilor, care au venit fie din sud, poate încă din perioada șederii teutonilor în Țara Bîrsei, fie din nord, prin Rodna și țara Năsăudului. Mici comunități germane se întîlnesc în veacul XIV la Siret (1382), Suceava (1382), Baia (1384), Neamț și Roman (1391). Numele de Cetatea Neamțului ar proveni, după autor, de la faptul (nedovedit documentar, însă) că la poalele fortificației s-ar fi aflat o așezare comercială germană, ai cărei locuitori ar fi venit la sfîrșitul secolului XIV din Bistrița sau Rodna. În ceea ce privește colonizarea la nivel rural, asupra acesteia dau mărturie nume de sate ca Sas, Sașii pe Costina, atestate documentar în secolul XV. Valul migrator germanic nu a fost destul de puternic pentru a da naștere în această provincie unor așezări urbane, așa cum s-a întmplat în atîtea alte părți, mișcarea demografică spre Moldova cunoscînd sfîrșitul ei în secolul XV.

Bogat ilustrată cu fotografii, hărți și desene, lucrarea istoricului francez se apleacă cu multă competență asupra unui proces de importanță majoră în istoria europeană, consecință a unor fenomene economico-sociale de mare rezonanță în Occidentul evului mediu.

Tinzînd spre obiectivitate maximă, autorul reușește să pună în lumină atît luminile cît și umbrele acestui complex proces atît de dezbătut în istoriografia europeană. Profund cunoscător al izvoarelor istorice referitoare la problema analizată cît și al bogatei bibliografii pe această temă, Charles Higounet ne oferă o imagine a confruntărilor dramatice germano-slave de-a lungul unei perioade ce se întinde din secolul VI pînă în secolul XII. Cartea, sinteză a unor îndelungi eforturi de documentare și regîndire, reprezintă ultimul cuvînt în analiza științifică a disputatului proces de expansiune germană în Europa central-răsăriteană.

Mihai Sorin Rădulescu

VESELIN TRAIKOV, NICOLAI ŽECEV, *Bălgarskata emigracija v Rumanija XIV vek — 1878 g. i učastieto i v stopanskija, obștestveno-politiceskija i kulturnija život na rumânskija narod* (Emigrația bulgară în România și participarea ei la viața economică, social-politică și culturală a poporului român. Secolul XIV — 1878), Sofia, 1986, 390 p.

Autorii, cunoscuți amîndoi ca remarcabili cercetători ai relațiilor românobulgare și cu contribuții de marcă la cunoașterea istoriei politice și culturale a Sud-Estului european [1], abordează în noua lor carte un fenomen caracteristic și

[1] Aș aminti numai : Veselin Traikov, *Curente ideologice și programe politice din mișcările de eliberare națională din Balcani pînă în anul 1878*, apărută în traducere și la București, 1985, apoi volume de documente, din care, în colaborare cu prof. C. N. Velichi, *Emigrația bulgară în România după războiul ruso-turc. 1828—1829*, Sofia, Ed. Academiei, 1980 ; Nicolai Žecev, *Brăila și renașterea națională și culturală bulgară*, Sofia, 1971, ca și zecile de studii privind relațiile românobulgare în secolul XIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

extrem de semnificativ din istoria otomană a acestei zone în secolele XIV—XIX şi anume migrările şi mişcările de populaţie. Fenomenul care a atins mai ales populaţia albaneză, greacă şi bulgară a fost şi este tratat în amănunt în multe din istoriografiile naţionale şi, dat fiind că România a primit o parte din aceste populaţii emigrate, istoriografia românească numără şi ea foarte multe studii[2].

Cartea porneşte de la o realitate istorică de durată care acoperă cele cinci veacuri de dominaţie otomană în Peninsula Balcanică şi anume: odată cu căderea şi desfiinţarea ţaratelor bulgare (1395) începe fuga unei părţi a populaţiei bulgare spre spaţiile învecinate rămase libere, apoi, în evul mediu tîrziu şi pînă în secolul XIX mutări şi emigrări în valuri periodice provocate de războaiele antiotomane ale domnilor români, purtate şi la sudul Dunării, şi de războaiele ruso-turce din secolele XVIII—XIX. Această populaţie merge spre nord — Ţara Românească şi Moldova, spre nord-vest în Imperiul Habsburgic (mai ales în Banat şi Transilvania), spre nord-est — masiv în sudul Rusiei şi mai ales în Crimeea. Proporţiile pe care le dobîndeşte de-a lungul veacurilor această migrare a populaţiei a dat fenomenului semnificaţii dramatice, atît sub aspect demografic, cît şi economic, cultural şi uman. Cît de dramatică devenea pentru Bulgaria această scurgere de populaţie ne-o spune protestul lui G. S. Rakovski din anii '70 ai veacului trecut, cînd, în urma unui schimb de populaţie — tătarii din Crimeea trec în Bulgaria şi bulgari din Bulgaria în sudul Rusiei — se mai organizează apeluri de emigrare spre Rusia a bulgarilor de pe malul sudic al Dunării[3]. La fel sună şi reproşul pe care revoluţionarii bulgari din România îl aduc conaţionalilor lor de aici care, în condiţiile favorabile ale societăţii constituţionale şi economic şi cultural prospere — cea românească — încep a-şi uita ţara şi se românizează, nu-şi mai sprijină lupta de eliberare naţională[4]. Asupra acestor probleme vom reveni.

Autorii cărţii nu se ocupă de întreaga emigraţie bulgară, ci doar de aceea, foarte numeroasă şi ea, din Principatele Româneşti, incluzînd, în final, cînd fac statistica bulgarilor emigraţi şi asimilaţi, Banatul şi Transilvania — deşi, de la 1715, ele intră ferm în graniţele Imperiului Habsburgic, la fel şi toată Moldova, deşi o parte a ei trece din 1812 în graniţele Imperiului rus (între 1857—1878, trei judeţe — Cahul, Bolgrad, Ismail — care au o populaţie bulgară compactă de cca. 45 000 locuitori în 22 de colonii — se află între graniţele României). Am subliniat aceste ultime aspecte, pentru că grupurile de populaţie bulgară emigrată intră sub jurisdicţii diferite (chiar dacă trăiau printre români şi se asimilează, cu vremea), adică acelea ale fiecărui stat amintit. Şi autorii bulgari au fost foarte atenţi nu numai la jurisdicţiile naţionale diferite, dar şi la cele româneşti, diferite în diferitele epoci, din evul mediu şi pînă la statul constituţional din a doua jumătate a secolului XIX.

Cu această circumscriere a fenomenului la emigraţia în teritoriile româneşti autorii restrîng cercetarea în graniţele relaţiilor româno-bulgare. Şi, pe bună dreptate, ei subliniază de la început o trăsătură caracteristică istoriografiei emigraţiei bulgare şi anume faptul că s-a impus ca o orientare dominantă, atît la istoricii bulgari, cît şi la cei români, cercetarea preferenţială a emigraţiei politice bulgare *din România în secolul XIX*, a constituirii aici a Comitetelor revoluţionare bulgare, a societăţilor culturale, a sprijinului material, politic şi diplomatic acordat de România mişcării politice şi culturale, cît şi a contribuţiei mişcării politice bulgare din România la renaşterea poporului bulgar şi eliberarea lui. Prin această orientare s-a neglijat cealaltă parte a emigraţiei, aceea a mai numeroasei populaţii de ţărani, meseriaşi, negustori, mici şi mari, aşezaţi în spaţiul românesc, a prezenţei lor demografice, economice şi spirituale şi a contribuţiei

---

[2] Lista bibliografică este prea lungă iar o selecţie devine nedreaptă şi incompletă valoric şi tematic, dar în cartea discutată aici apare aproape întreaga bibliografie românească a fenomenului, cum de asemenea, poate fi găsită o bibliografie bogată pe temă în monografiile prof. C. N. Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de la Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)* şi *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850—1878)*, Bucureşti, 1970, şi, respectiv, 1979

[3] Vezi D. Straşimirov, *Arhiv na Văzrajdane*, t. I, Sofia, 1907.

[4] Vezi V. Traikov, N. Žecev, cartea aici discutată, p. 149—154 (citate din ziarele emigraţiei bulgare din România — „Svoboda", „Nezavisimost", „Bălgarska Pcela", „Tăpan", din anii 1864—1878).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor de-a lungul veacurilor la efortul românesc general de evoluţie socială. În mare parte, cartea de faţă completează necesitatea simţită a unei sinteze asupra acestui fenomen istoric: mişcarea populaţiei bulgare spre teritoriile româneşti, cauzele desprinderii ei din locurile de baştină, cauzele emigrării ei spre România, destinul acestei populaţii în spaţiul românesc, ponderea ei ca populaţie plecată dintr-un spaţiu naţional şi ponderea ei ca populaţie intrată în alt spaţiu naţional.

Cartea este, de altminteri, construită pe aceste teme. Partea I a cărţii analizează fenomenul în sine — emigrarea bulgarilor la nord de Dunăre. Odată cu cuceririle otomane, o parte din populaţia ţaratelor bulgare fuge spre nord, în special membri ai fostei clase politice, unii înrudiţi cu familii boiereşti româneşti (p. 30), dar grosul celor fugiţi este format din ţărani, meseriaşi. Instaurarea dominaţiei otomane la sudul Dunării atrage pe de o parte răscoale ale populaţiei bulgare, răscoale în urma cărora se înregistrează emigrări la nord de Dunăre, iar pe de altă parte începe şirul de războaie antiotomane prin care domnitorii români încearcă să oprească invazia şi la nordul Dunării: campaniile lui Mircea cel Bătrîn sînt urmate de mişcări de populaţie spre nord, campaniile lui Dan II din 1416, apoi cunoscutele campanii militare ale lui Vlad Ţepeş împotriva armatelor otomane care ameninţau Principatele se încheie cu noi mişcări de populaţie spre Ţara Românească. În a doua jumătate a secolului XV şi în secolul XVI, emigrările în grup sau individuale continuă tot timpul, cererile Porţii de a i se restitui „raiaua" fugită sau a i se plăti despăgubiri foarte mari pentru bulgarii primiţi în Principate, dovedesc, prin documentele citate de către autori, că numărul celor fugiţi în „Vlaşko, unde viaţa era mai uşoară" nu este mic (p. 28—29). Campaniile antiotomane ale lui Mihai Viteazul sînt un moment de vîrf în mişcările de populaţie; pe de o parte, scrisorile domnitorului român menţionează că „a adus aproape 16 000 de creştini în ţara lui mică, unde le-a dat pămînt pe unde s-a putut, ca să-şi asigure traiul" (p. 30), iar pe de altă parte, rapoarte apusene vorbesc de 10 000 de bulgari din rîndul cărora 2 500 au intrat în oastea domnitorului român. Campaniile lui Mihai atrag şi fruntaşi ai vieţii clericale — Dionisie al Tîrnovei, care se refugiază în Ţara Românească în urma unui proiect de răscoală, sau fruntaşi politici — Kočo din Micul Arnautlar (despre care se spune că este tatăl viitorului domnitor Vasile Lupu, şi în acest caz este albanez; chiar numele de Micul arnautlar — dovedeşte că este vorba de o colonie albaneză din Bulgaria). Campaniile lui Mihai Viteazul atrag — după unii autori — aproape 60 000 de bulgari în Ţara Românească, pentru că afară de grupurile mari, înregistrate aproximativ, trec mulţi individual în vremuri de linişte. „Aceasta a dus simţitor la slăbirea poporului bulgar, mai ales în partea de nord". În secolul XVII, în urma răscoalei de la Ciprovo (1688) un val puternic de emigranţi bulgari, catolici şi ortodocşi, ia drumul Principatelor Româneşti şi se aşează la Rîmnic, Craiova, Tîrgu Ocna, etc. O parte trece spre Sibiu, Mediaş, Alba-Iulia dar în curînd se reîntoarce în Ţara Românească. Tot o emigraţie catolică bulgară — pavlichenii — se aşează în 1735 în Banat, întemeind colonii. Emigrările în Ţara Românească şi Moldova continuă pe calea ştiută pe tot parcursul secolului XVIII.

Lumea evului mediu românesc este evident marcată — aşa cum o mărturiseşte cartea de faţă — de mişcările de populaţie din sud spre nord. Cum, de asemenea, se cristalizează în carte demonstraţia că aceste mutări sau emigrări de populaţie au toate, la capătul drumului — Principatele Româneşti — condiţii de mai mare libertate pentru existenţă şi privilegii în primul rînd, privilegii pentru toate categoriile sociale: ţărani, meseriaşi, negustori. Acestea sînt în principal cauzele pentru care o parte a populaţiei bulgare emigrate în cele cinci veacuri se aşează în Ţările Române. Treptat, după trecerea celor şapte ani de privilegii şi scutiri de impozite, emigranţii se încadrează în sistemul juridic (al drepturilor şi obligaţiilor) „fără privilegii" ale ţăranilor, meseriaşilor şi negustorilor români; unii se asimilează populaţiei româneşti la a doua generaţie, alţii la a treia. O parte din aceşti emigranţi trece după o vreme înapoi în Bulgaria.

În epoca modernă, adică a doua jumătate a secolului XVIII şi în secolul XIX, emigraţia bulgară în Principatele Române creşte odată cu şirul de războaie ruso-turce. După războiul ruso-turc din 1735—1739, cînd o parte din emigranţii din Ţara Românească şi Moldova se strămută în sudul Rusiei, în locurile eliberate de sub turci, „în rîndul poporului bulgar străbate ecoul noilor posibilităţi de emigrare în caz de nevoie. Ca rezultat, din Bulgaria pornesc mulţi emigranţi" (p. 50). După războiul din 1769—1774 trec la nord de Dunăre peste 40 000 de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bulgari, afirmă autorii. După pacea de la Kuciuk-Kainargi, cînd granița Imperiului rus ajunge la Nistru iar cetatea Ismailului este eliberată odată cu tot Bugeagul de populația turco-tătară, sudul Basarabiei devine un loc ideal pentru emigrații. Pentru această perioadă sînt date cifre fantastice — 360 000 — autorii bulgari însă acceptînd cifrele date de istoriografia română și rusă, adică în jur de 50 000 de persoane (p. 51). O foarte mare emigrație bulgară în Țara Românească și Moldova, mai ales în sudul Basarabiei se produce în timpul războiului rusoturc din 1806—1812. De la această dată, toată partea moldoveană dintre Prut și Nistru trece în granițele Imperiului rus și odată cu ea și miile, zecile de mii de emigranți bulgari așezați acolo. Războiul din 1828—1829 îngroașă simțitor numărul emigranților din Țara Românească și Moldova așezați la Giurgiu, Turnu-Măgurele, Slobozia, Galați, Brăila, București și în împrejurimi și se constituie și puternica colonie bulgară din orașul de azi — Alexandria. În urma mai multor răscoale bulgare — 1821, 1854 — și în urma războiului Crimeii, ca și între răscoale și războaie, populația bulgară continuă să emigreze în Țara Românească și Moldova, beneficiind de același sistem al privilegiilor pe mai mulți ani.

În finalul acestui proces, după statisticile realizate de autori prin confruntarea izvoarelor, între 1395 și 1878, adică pe parcursul a cinci veacuri, au emigrat în teritoriile locuite de români — Transilvania, Țara Românească și Moldova — 700 000 bulgari (adică 40 000 pînă la sfîrșitul secolului XIV, plus 120 000 pînă la sfîrșitul secolului XVIII, plus 370 000 în secolul XIX pînă la 1878) la care, adăugîndu-se emigrările individuale neînregistrate s-ar ajunge la cifra de 800 000 — 900 000 bulgari (p. 151—155). Aceste cifre din urmă mi se par puțin prea mari. Există trei aspecte (care de la sine atenuează cifrele), legate de emigrație, aspecte pe care și autorii cărții le iau în considerație. În primul rînd, fiecare val de emigrație este însoțit și de drumul invers: o parte din bulgari se reîntorc într-un an sau după cîțiva înapoi în Bulgaria. Apoi, o parte din ei, tot după cîțiva ani pleacă în sudul Rusiei (la 1861—62, spre exemplu, 36 000 de bulgari pleacă din județele Bolgrad, Ismail în Rusia pentru că nu vor să accepte recrutarea în armată). Și cel de al treilea aspect — trecerea temporară — pe o vară sau pe cîțiva ani — a bulgarilor în Principatele Române în căutare de lucru — mai ales grădinari. Așa cum au subliniat N. Todorov și V. Paskaleva[5], în a doua jumătate a secolului XVIII și în secolul XIX, bulgarii nu mai găseau loc în Imperiul otoman pentru plasarea mîinii de lucru și din acest surplus de forță de muncă apare fenomenul emigrației temporare în Principate — fenomen pentru care limba bulgară are și un termen — „na gurbet" — ceea ce înseamnă plecat în altă parte să lucreze pentru cîștig — fenomen care continuă și după întemeierea statului bulgar modern în 1878.

O parte a acestei emigrații s-a asimilat românilor de-a lungul veacurilor și autorii urmăresc atent factorii care duc la asimilare și care decurg firesc din condițiile social-economice și cultural-ideologice ale fiecărei epoci. Dar o mare parte a acestei populații încă își păstrează identitatea națională și a format acel uriaș suport *material, moral, social, național al mișcării politice revoluționare și cultural-naționale a emigrației bulgare din România*. „Conștiința națională — spun autorii — păstrată la sutele de mii de bulgari emigranți își găsește expresia cea mai vie în activitatea emigrației din România. Nu întîmplător aici s-au format cele mai puternice organizații, a căror privire e îndreptată spre patrie. Pe pămînt românesc apar Comitetele centrale revoluționare bulgare, acolo se pregătește răscoala din Aprilie 1876... Emigrația din România reprezintă sprijinul de nădejde în efortul de organizare a forțelor populare în lupta de eliberare... Toate aceste fenomene trebuie luate în considerare atunci cînd se fac considerații asupra procesului de asimilare la nord de Dunăre" (p. 150—151).

Partea a doua și cea mai mare a cărții privește participarea emigranților bulgari la viața economică, politică și culturală a poporului român. Încă înaintea căderii țaratelor, drumurile comerciale ale bulgarilor treceau prin teritoriile românești — Brașovul, Sibiul, Moldova — atît spre Europa cît și înapoi spre Levant; astfel că, emigranții, avînd deja relații stabilite în Țara Românească, în acest

[5] *Le developpement social-économique et culturel de la ville bulgare de XV-au XIX-e s.*, în *Structure sociale et developpement culturel des villes Sud-Est européennes et Adriatiques au XVII—XIX-e.s.*, Actes du colloque..., Venise, 27—30 mai, 1971, p. 102—128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domeniu se manifestă mai ales. Aflăm de activitatea comercială dar şi meşteşugărească a ciprovenilor din secolele XVIII şi XIX, de activitatea negustorilor şi meseriaşilor bulgari din Bucureşti în secolele amintite (p. 163—169 şi 194—203), de activitatea economică a bulgarilor la Braşov şi Sibiu în secolul XVIII şi începutul secolului XIX (p. 169—178), de participarea bulgarilor la viaţa economică a Principatelor Româneşti în secolele XVIII—XIX (p. 178—202), de contribuţia emigranţilor la dezvoltarea agriculturii şi a grădinăritului în ţările române, de dezvoltarea meşteşurgurilor[6], şi, cu migală aproape, autorii dau cifre, nume de firme, companii, liste de mărfuri, impozite, vămi, volume de marfă transportată, activitatea de tranzit comercial, activitatea agenţiilor comerciale. activitatea de depozitari şi vînzători de mărfuri, de bancheri, arendaşi, ridicînd mari întreprinderi comerciale, cumpărînd moşii. Donaţiile sau averile lăsate prin testament oraşelor din Bulgaria — fie pentru şcoli sau biserici, fie pentru alte scopuri culturale — sînt grăitoare pentru prosperitatea materială pe care o atinge aici o mare parte a acestei emigraţii bulgare.

Emigranţii bulgari sînt prinşi în activitatea politică din Principate; de la participarea la campaniile antiotomane ale lui Mihai Viteazul, la participarea ca voluntari în detaşamente româneşti în războaiele ruso-turce pînă la mişcarea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu şi revoluţia de la 1848, de la angajarea în cauza Unirii Principatelor Româneşti pînă la participarea detaşamentelor bulgare pregătite la Ploieşti la Războiul de Independenţă din 1877/78, emigraţia bulgară s-a aflat mereu antrenată în mişcarea politică românească. Cum, de asemenea, contribuţia emigraţiei la viaţa social-culturală a poporului român se face simţită. „Din cauza situaţiei politice externe, relaţiile culturale româno-bulgare se întăresc şi lărgesc încă din primele veacuri ale dominaţiei otomane; valul de emigraţii la nordul Dunării atinge simţitor cercurile intelectuale ale evului mediu bulgar; alături cu multe manuscrise bulgare iau drumul spre nord şi o serie de clerici — oameni de cultură şi prin aceasta se poate remarca o puternică influenţă a culturii bulgare în Principatele Româneşti“ (p. 273—282). Sînt consemnate prezenţele lui Grigore Ţamblac, Nicodim, preoţi aflaţi la Rîmnic, Sibiu, Braşov, apoi Grigorie Ciproviceanul, călugăr din preajma lui Mihnea III, în secolul XIX, Sofronie Vraceanski, mitropolitul fugar primit de mitropolitul Ungrovlahiei şi care şi-a scris opera la Bucureşti, episcopul Ilarion Argeşeanul (1777—1845), care ar fi de origine bulgară, ş.a. Emigranţii s-au aflat în slujbe în aparatul administrativ şi de stat românesc, Kočo din Arnautlar, ajuns dregător, Maria — soţia domnitorului Şerban Cantacuzino; conform *Arhondologiei* lui C. Sion, în secolul XIX o serie de familii care primiseră proaspăt ranguri de mici boieri erau de origine bulgară: Atanasiu, Dobrovici, Dima, Călinescu, Condrea, Ignat, ş.a. (p. 285). În secolul XIX, numărul bulgarilor în aparatul administrativ şi politic este mai mare. Bulgari emigranţi au lucrat în sistemul de învăţămînt românesc — N. Piccolo, Atanas Bogoride, Vasil Nikolov, Vasil Nenovici, Nikolai Nenovici (colaborator al lui N. Bălcescu), Mihail Koloni, Ioan Minovici, P. Protici şi Gh. Atanasovici — profesori la facultatea de medicină, D. D. Agura, inspector şcolar de Iaşi; un număr mare de medici bulgari, formaţi în principal la facultatea de medicină din Bucureşti lucrează în România, unii sînt membri ai primei ambulanţe româneşti, trimisă în 1876 în războiul sîrbo-turc. Din rîndul emigraţiei bulgare s-au ridicat, intrînd şi în viaţa culturală românească cărturari, scriitori: Grigore Ţamblac, tipograful Meletie Macedoneanul, Ştefan de Ohrida, Nektarie Pelagoniiski, apoi în secolul XIX Gh. Peşacov, scriitor şi traducător, M. Kifalov, V. Mustacov, N. Nenovici, Petăr Sapunov, Anton Pan, D. Velixin, Dobri Voinicov, Anghelache Savici, Ivan Kasabov care scriu în egală măsură în româneşte şi în bulgară. De origine bulgară pare să fie şi Alexandru Macedonski, în mod sigur Th. M. Stoenescu şi I. P. Bancov. Bilingvismul scriitorilor, ziariştilor, publiciştilor, profesorilor, medicilor bulgari din emigraţie şi aflaţi cert în slujba culturii bulgare i-au făcut în egală măsură şi participanţi la viaţa spirituală românească, în care s-au încadrat fără complexe.

---

[6] Pentru toate tipurile de activităţi şi meşteşuguri ale emigranţilor excelent este studiul: V. Diculescu, V. Paskaleva, D. Kosev, *Despre situaţia şi activitatea economică a imigraţiei bulgare în Muntenia în sec. al XIX-lea (pînă la războiul ruso-turc din 1877—1878)*, în *Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor. Sec. XII—XIX. Studii*, vol. I, Bucureşti, 1971, p. 283—368.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Două fiind, în fapt, problemele mari ale cărţii de faţă — procesul îndelungat de emigrare a populaţiei bulgare în Ţările Române, cauzele emigrării, cauzele aşezării în teritoriile româneşti şi asimilarea unei părţi a acestei emigraţii aici, pe de o parte, iar pe de alta destinul ei — a celei asimilate şi a celei neasimilate — cu ponderea demografică, economică, culturală, politică în teritoriile româneşti — asupra lor vom stărui puţin aici.

Legat de ponderea demografică, cred că pe baza cifrelor din carte se pot face cîteva consideraţii. La 1876, cînd M. Kogălniceanu aprecia că în teritoriile româneşti veniseră în cinci veacuri 700 000 bulgari (900 000, conform autorilor cărţii), populaţia celor trei Principate Româneşti număra 8 000 000 locuitori, iar în secolul XVII, pînă la sfîrşitul căruia se aşezaseră cca. 160 000 bulgari, populaţia din Principate număra 3 000 000 locuitori. Procentele ponderii demografice bulgare sînt clare. 5% pînă la sfîrşitul secolului XVII, 8—10% pînă la 1878. După 1878, procentul demografic scade simţitor (ca şi cel economic), pentru că o parte mare a emigraţiei bulgare se retrage în graniţele statului bulgar, luînd cu sine avutul strîns, alături cu marile donaţii materiale făcute pe parcursul veacului de bulgarii din România instituţiilor din Bulgaria (aş cita numai construirea Universităţii din Sofia cu moştenirea Gheorghiev). Din aceste procente demografice se poate judeca pentru diferitele veacuri şi sisteme juridico-economice şi ponderea economică, culturală şi social-politică a emigranţilor. Că populaţia bulgară s-a retras în mare la 1878 ne-o mărturiseşte şi primul recensămînt făcut în Imperiul rus la 1895, cînd la 20 de ani după Războiul de Independenţă în Basarabia se mai află doar 103 000 bulgari[7] (în judeţele Cetatea Albă, Ismail şi Tighina, adică acolo unde erau coloniile bulgare compacte).

Aici, am o mică obiecţie la o afirmaţie a autorilor, care pare mai repede o scăpare de condei şi anume: „Cea mai mare parte a emigraţiei bulgare se asimilează populaţiei locale şi în acest fel participă activ la procesele de evoluţie etnică şi demografică a poporului român". Demografice da, nu şi etnice. Procesele etnice sînt încheiate mult înaintea emigrării bulgarilor aici. Iar procentele prezentate aici nu pot fi considerate o contribuţie etnică în structura poporului român.

O problemă enunţată, dar netratată, este aceea a ponderii în totalitatea poporului bulgar a populaţiei plecate în cinci veacuri. Ce a reprezentat pentru poporul bulgar 700 000/900 000 bulgari plecaţi? şi dacă adăugăm încă pe atîta plecaţi în Imperiul Rus şi cel Austriac, etc ne întrebăm ce reprezintă 1 800 000 bulgari plecaţi din teritoriile lor? Reprezintă foarte mult, chiar dramatic de mult, mai ales că plecarea lor a fost însoţită în teritoriile bulgare şi de fenomene păgubitoare, atît demografic cît şi economic şi cultural. La 1878, cînd se constituie statul bulgar modern, populaţia lui (care nu este în întregime bulgară) număra 3 sau 4 milioane. Procentul emigranţilor a fost deci foarte mare, cca. 50% în total sau 25% numai cei emigraţi în teritoriile româneşti. Ce pondere — ca lipsă — demografică, culturală reprezintă această emigraţie în teritoriile bulgare părăsite se poate judeca după aceste procente, comparate cu realizările şi nerealizările populaţiei rămase aici şi nu cu succesele şi insuccesele lor în teritoriile în care s-au strămutat, pentru că sînt cu totul altele. Egalizează cîştigul economic, cultural, social şi chiar ideologic-naţional al emigraţiei pe acela care s-ar fi dobîndit în propria lor ţară? Nu ştim, spre exemplu, care era populaţia ţaratelor bulgare la căderea lor în 1395 şi cam ce înseamnă 40 000 de bulgari plecaţi în Principate pînă la sfîrşitul secolului XV? Avem o singură cifră: ţarii bugari aveau în secolul XIV o armată de doar 10 000 — 15 000 de ostaşi (*Istoria Bulgariei*, vol. III, Sofia, 1982, p. 368). Cît reprezintă această armată din populaţia ţaratelor? Iată zeci de probleme şi întrebări care apar în preajma unui fenomen atît de complex şi la cercetarea căruia este foarte greu să apreciezi care aspect are mai mare greutate în evoluţia istorică.

Legat de problema asimilării acestei populaţii în spaţiul românesc, incontestabil că autorii au tratat-o cu mare atenţie şi obiectivitate. Dacă din Evul Mediu şi pînă în secolul XVIII acest proces se petrece în secolul XIX lucrurile stau cu totul altminteri. Alături de incontestabilul adevăr că există şi în acest

---

[7] *Pervaja vseobşaja perepis naselenii Rosiiskoj Imperii. 1897 g.*, Sanktpetersburg, 1905, vîpusk 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veac „naturalizări" mai mult sau mai puţin numeroase, avem şi certitudinea fermă că nu există un proces de asimilare a bulgarilor pînă la 1878, cît există această emigraţie. Dacă urmăreşti documentele emise de coloniile bulgare din sudul Basarabiei între 1858—1878, de comunităţile bulgare de la Brăila, Galaţi, Bucureşti, Alexandria ca şi activitatea şi manifestările lor, cît şi cele emise de ministerele româneşti ca răspuns, dobîndeşti convingerea că procesul este exact invers : creşterea conştiinţei naţionale bulgare, încurajarea ei şi educarea tinerelor generaţii în acest spirit. Comportamentul ulterior al acestei populaţii — mă refer la cei care nu au vrut să plece în Bulgaria la 1878 — este o cu totul altă problemă care, cred, merită un studiu aparte.

Şi tot un studiu aparte ar merita o temă lansată şi analizată de cartea de faţă — aceea a gamei de meserii şi ocupaţii pe care le dezvoltă cu predilecţie emigranţii bulgari, întărind anumite ramuri ale economiei româneşti prin activitatea lor sau prin introducerea unor noi meserii, prin deschiderea mai multor drumuri comerciale spre Levant şi Europa. Cum o deosebită atenţie ar merita un alt aspect şi anume : trecerea populaţiei emigrate dintr-un sistem juridico-administrativ şi politic, cel otoman militaro-feudal, în alt sistem, tot feudal dar de tip european încă, dintr-un sistem — otoman — în cel constituţional-european românesc din secolul XIX. Schimbările de mentalitate prin bruştele mutări de acest fel sînt de reţinut pentru o cercetare. Populaţia care se reîntoarce în Bulgaria după cîţiva ani de emigraţie poartă în memorie trăsăturile lumii noi în care a trăit o vreme.

Un aspect extrem de important — şi mai ales pe o anumită dimensiune a lui — este cel cultural. Dacă la sfîrşitul secolului XIV şi în secolul XV cărturarii bulgari fugeau că să salveze o cultură şi operele ei şi erau purtătorii unei tradiţii culturale — filologice, teologice — puternice şi deci au putut avea înrîuriri asupra cercurilor clericale şi cărturăreşti româneşti, în secolul XVIII — sfîrşit şi mai ales în secolul XIX, lucrurile stau cu totul altminteri. Cei care emigrau — pe această dimensiune culturală — în Principate nu mai sînt purtătorii unei tradiţii culturale de prestigiu şi de actualitate ci sînt căutători ai unei dimensiuni culturale necesare vremii şi idealului lor. Ei vin aici pentru a se forma ca intelectuali, pentru a crea o cultură bulgară — şi mă refer la toţi intelectualii bulgari formaţi în şcoli româneşti, la toţi intelectualii bulgari care au lucrat în România pentru temeliile culturii bulgare moderne, la centrele culturale ridicate de ei aici în vecinătatea sau incinta celor româneşti, la toată mişcarea intelectual-culturală de deosebite dimensiuni a emigraţiei. Orientarea — pe această dimensiune culturală — spre România la sfîrşitul secolului XVIII şi mai ales în secolul XIX, nu are nici o legătură cu tradiţia medievală slavonă românească, cum au afirmat unii autori bulgari [8], ea are legătură cu noua tradiţie cultural europeană, cea existentă şi în România, tradiţie necesară Bulgariei în lupta ei de emancipare naţională, tradiţie care şi stă la baza culturii bulgare moderne — şi nu numai pe filieră românească ci pe toate celelalte relaţii ale poporului bulgar în epocă.

Circulaţia bulgară de la sudul la nordul Dunării poartă cu ea un întreg univers de obiceiuri, valori culturale, morale, de tradiţii, de trăsături pozitive şi negative ale lumii balcanice, ea aduce în societatea românească o altă încărcătură mentală, formată de veacuri la şcoala instituţiilor otomane ; această populaţie în circulaţie asimilează aici alte mentalităţi, alte principii şi legi, alte interdicţii, drepturi şi libertăţi, această populaţie se încadrează temporar sau definitiv în viaţa poporului român, traversînd cu el toate modificările din destinul lui spiritual, economic, politic, social, cultural, cimentînd o relaţie puternică, bazată pe principiul liberei opţiuni — principiu evidenţiat în cîteva rînduri de autorii cărţii de faţă — cel puţin în secolul XIX cînd însăşi societatea românească începea să aibă puterea morală şi politică de a-l lua ca principiu de bază în relaţiile ei cu celelalte popoare.

Iniţiată ca o încercare de analiză mai complexă a unuia din fenomenele social-istorice cele mai puternice ale istoriei otomane a Sud-Estului european, monografia emigraţiei bulgare în România reuşeşte să fie o remarcabilă contri-

---

8 M. Liuliuşev, *Prosvetnoto delo na bălgarskata emigracia v Rumănija prez Văzraždaneta*, Sofia, 1986, p. 148—151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buţie la cunoaşterea şi înţelegerea unor procese profunde — mişcările de populaţie greacă, bulgară, albaneză — care au marcat viaţa şi chipul Sud-Estului european, procese care dincolo de nivelul lor superficial politic, exprimă vitalitatea popoarelor din acest spaţiu. Emigraţia, inclusiv cea bulgară — reiese clar — apare nu numai din instinctul de supravieţuire sau din spiritul de opoziţie, ci şi mai ales din mobilul acela puternic care este nevoia umană de progres. Cînd structuri sociale şi politice frînează această tendinţă umană proprie caracterului colectivităţilor, ele găsesc forme de a-şi trăi nevoia de evoluţie, de a o împlini. Emigraţia în Sud-Estul european a fost una din formele de manifestare ale acestei frumoase trăsături umane, şi poate pentru a fi luminat tocmai această trăsătură, trebuie înainte de toate a le mulţumi autorilor pentru cartea lor.

Elena Siupiur

KARL NEHRING, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1983, 232 p.+2 hărţi.

Lucrarea urmăreşte, după cum declară autorul în introducere, să editeze pentru întîia oară jurnalul soliei austriece la Constantinopol din anii 1608—1609, care, în ciuda valorii sale documentare deosebite pentru relaţiile dintre Habsburgi şi otomani, ca şi pentru istoria sud-estului european, nu s-a bucurat de atenţia cuvenită. Se întregeşte astfel lista izvoarelor referitoare la pacea de la Zsitvatorok. Cartea îşi propune să desluşească fundalul politic şi conţinutul soliei la Constantinopol a baronului Herberstein. Manuscrisul ce stă la baza prezentei ediţii se păstrează la secţia de manuscrise a Bibliotecii de stat bavareze din München, numărînd 233 file. Este o copie din secolul XVII după originalul bogat ilustrat, aflat în arhiva familiei Hédervàry, pierdut, din păcate, în timpul celui de-al doilea război mondial.

Descrierea de călătorie supusă atenţiei de către cercetătorul german a fost redactată de Maximilian Brandstetter, secretar al baronului Herberstein, cu ocazia soliei acestuia la Constantinopol. Despre Brandstetter nu se cunosc date biografice, dar, după cum rezultă din jurnal, era un bun cunoscător al istoriei Austriei şi Ungariei, bine informat asupra motivului călătoriei — schimbul actelor de ratificare a păcii de la Zsitvatorok din 1606. Aici trebuie căutată valoarea deosebită a jurnalului său, care nu rezidă — ca în cazul descrierilor lui Stephan Gerlach, Johannes Löwenklaus şi Salomon Schweigger — în înfăţişarea statului, societăţii şi culturii otomane, ci în relatarea dificultăţilor generate de tratativele de pace din 1606. În acest sens, după cum apreciază Karl Nehring, acest jurnal constituie „relaţia de călătorie poate cea mai interesantă din punctul de vedere al relatării începuturilor unei faze noi în evoluţia relaţiilor austro-otomane". De asemenea, Brandstetter ne oferă o imagine impresionantă a urmărilor devastatoare ale „Războiului de 15 ani" (1593—1606).

Stilul său supus la obiect se diferenţiază vădit de cel al scrierilor şi manifestărilor antiotomane din epocă. Relaţiei sale de călătorie îi alătură actul otoman de ratificare a tratatului.

Studiul introductiv despre pacea de la Zsitvatorok vine să răspundă interpretărilor contradictorii care s-au dat acestui eveniment. Pentru unii istorici, ca Hammer-Purgstall, ea a constituit semnalul începerii emancipării de sub jugul turcesc a sud-estului european, în viziunea altora ea avînd pentru Sublima Poartă o însemnătate cu totul secundară. „Războiul de 15 ani" (1593—1606) a devenit în primii ani ai veacului XVII un război de poziţii şi nu unul de cuceriri, în această perioadă situîndu-se şi primele încercări ale turcilor de a încheia pace cu imperialii, aceasta cu atît mai mult cu cît în 1603 izbucnise un nou război cu Persia, iar în acelaşi an sultanul Mehmed III murise, urmîndu-i la tron fiul său în vîrstă de 15 ani, Ahmed I. Poziţia favorabilă pe care o avea în acest context împăratul romano-german a primit o lovitură considerabilă prin izgonirea trupelor imperiale din Transilvania şi Ungaria de către principele Ştefan Bocskay, care a recunoscut suzeranitatea otomană asupra Ardealului. În aceste condiţii, arhiducele Matthias,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fratele împăratului Rudolf II și comandant al trupelor imperiale din Ungaria, s-a văzut nevoit să înceapă tratativele de pace atît cu nobilimea maghiară răsculată în frunte cu Ștefan Bocskay, care ajunsese, în înaintarea sa, pînă la granița austriacă, cît și cu turcii.

S-a ajuns la încheierea păcii de la Viena, urmată de cea de la Zsitvatorok, pe care istoricul german le descrie în toate detaliile, confruntînd diferitele mărturii asupra desfășurării lor. Au rămas nesatisfăcute cu acest prilej dorințele imperialilor de restituire de către turci a orașelor Gran, Kanizsa și Erlau, precum și aspirația acestora spre suzeranitate asupra Transilvaniei. Se pregătea însă o solie care urma să ducă sultanului actul de ratificare a păcii de către împărat, sperînd totodată să obțină prin danii bogate retrocedarea cetăților menționate.

În acest timp s-a ascuțit conflictul dintre împăratul Rudolf II și fratele său Matthias, care i-a cerut primului să trimită pe baronul Teufel la Constantinopol. Apoi arhiducele Matthias a decis să trimită un sol al său, pentru că nu voia să încredințeze schimbul actelor de pacificare unui trimis al curții de la Praga. În aceste condiții i-a fost încredințată importanta misiune baronului Adam de Herberstein (1577—1626), descendent dintr-o foarte ramificată familie stiriană, care a dat în secolele XVI—XVII o serie de militari și diplomați importanți. Solia condusă de Herberstein era cea mai numeroasă din cele cîte fuseseră trimise pînă atunci de imperiali la Sublima Poartă, numărînd 110 persoane, 82 cai, 15 trăsuri și două care cu bagaje. Solia trebuia să producă o impresie deosebită, cu atît mai mult cu cît trimisul habsburgic venea ca urmare a păcii încheiate la Zsitvatorok ca un reprezentant al împăratului, pe care sultanul îl recunoscuse pentru prima oară ca împărat roman.

Itinerariul călătoriei lui Herberstein a trecut prin Buda, Pesta, Belgrad, Sofia, Adrianopol, pentru ca pe 2 septembrie 1608 să fie primit sărbătorește la Constantinopol. Actul de ratificare a păcii emis de sultan nu cuprindea nici o referire la retrocedarea orașelor Kanizsa, Gran și Erlau. Cerința de recunoaștere a suzeranității habsburgice asupra Transilvaniei fusese decisă înaintea venirii trimisului imperial la Constantinopol, Sublima Poartă recunoscîndu-l ca principe al Ardealului pe Gabriel Báthory. Printr-o înșelătorie, baronului Herberstein i-a fost înmînat actul de ratificare a păcii, care nu prevedea satisfacerea revendicărilor imperiale, trimisul austriac fiind convins de succesul misiunii sale diplomatice. Conform tratatului de la Zsitvatorok, Sublima Poartă a trimis la rîndul său o solie la imperiali, sub conducerea lui Ahmed Kahya.

Lucrarea realizează o evaluare și o interpretare a păcii de la Zsitvatorok, fapt înregistrat chiar de subtitlul său. În ceea ce privește această pace, menționăm că a fost prima dată cînd sultanul a recunoscut în împăratul habsburgic un monarh egal. Pe de altă parte, nu s-a soluționat la această pace problema suzeranității imperiale asupra Transilvaniei, și aceasta rămînînd în viitor una din chestiunile-cheie ale raporturilor otomano-habsburgice în această parte a Europei, problemă care în tratativele diplomatice nu a fost atinsă decît indirect pentru a nu periclita încheierea păcii, care, dealtfel, a durat o perioadă destul de lungă. Drept consecință a acestei păci a fost trimis un rezident habsburgic permanent la Constantinopol și s-au acordat privilegii comerciale negustorilor din Imperiul romano-german.

Încheierea păcii de la Zsitvatorok trebuie înțeleasă ca expresie a condițiilor interne din țările participante. Astfel, în Imperiul habsburgic se confruntau politica lui Rudolf II de consolidare a unui stat unitar și catolic cu tendințele de autonomie ale diferitelor provincii, dintre care unele înclinau spre protestantism. Totodată, o confruntare deschisă a opus pe arhiducele Matthias împăratului de la Praga, confruntare pe fundalul căreia s-a încheiat pacea analizată. Pentru Ungaria, aceasta a constituit premisa reconstrucției unei țări devastate și sărăcite de campanii militare, răscoale și jafuri ale mercenarilor. Situația economică din provinciile coroanei habsburgice nu mai permitea continuarea războiului cu otomanii, ea oglindindu-se și în dificultatea cu care arhiducele Matthias a strîns suma de bani necesară îndeplinirii cu succes a soliei baronului Herberstein.

Pacea de la Zsitvatorok a avut drept consecință deplasarea atenției în interiorul Imperiului habsburgic de la pericolul otoman la problemele confesionale, asupra cărora războiul cu turcii proiectase un con de umbră. Pericolul otoman a apărut astfel ca un factor „consolidator“ ce a împiedicat manifestarea tendințelor de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

disoluţie din sînul imperiului. În acest sens, Karl Nehring consideră că *pacea din 1606 a deschis drumul către Războiul de 30 de ani.*

Pentru turci, pacea aceasta se situează în mijlocul unui proces lent de decădere economico-socială şi politică, ce a debutat cu bătălia de la Lepanto. Înfrîngerile din războaiele purtate cu Persia, marile cheltuieli de război şi o serie de alţi factori economico-sociali au înrăutăţit foarte mult situaţia internă din Imperiul otoman. Astfel se explică atitudinea Sublimei Porţi în cadrul tratativelor, precum şi schimbarea actelor de ratificare a păcii. Istoricul german afirmă că «pacea de la Zsitvatorok stă la cumpăna schimbării imaginii lumii creştine despre turci de la „indomabile barbaro", care a fost Mehmed II, la „omul bolnav de la Bosfor».

Mihai Sorin Rădulescu

DEREK BEALES, *Joseph II.* (I) *In the Shadow of Maria Theresa 1741—1780*, Cambridge University Press, 1987, 491 p.+Bibliography+General Index.

Istoriografia *iozefinismului* şi domniei „celui mai radical dintre despoţii luminaţi" sau „împăratului revoluţionar" este, deja, impresionantă. Izvoarele — constituite din cele mai variate surse — sînt, în cea mai mare parte, un „bun comun". Dar, problemele majore odată clarificate şi rezolvate, nu înseamnă că noi contribuţii — cu valoare de sinteză sau referitoare la un aspect special sau altul — nu sînt posibile. Cartea de faţă, vizînd reconstituirea amplă a vieţii şi domniei lui Iosif II — prin exegeza literaturii generale şi speciale ilustrative, precum şi a surselor directe, de primă mînă, edite şi unele inedite — este o dovadă în acest sens. Chiar dacă „cîştigul" informaţional şi interpretativ nu este unul deosebit, contribuţia întregitoare nu este de ocolit.

Primul dintre cele două volume dedicate de Derek Beales — profesor de istorie modernă la Universitatea Cambridge (Anglia) — personalităţii împăratului habsburg reformator reiterează anii de copilărie, detaliază conţinutul educaţiei „despotului luminat" de mai tîrziu şi reface, în aspecte capitale, cei 15 ani de coregenţă (1765—1780), alături şi sub autoritatea („în umbra...", vezi titlul sugestiv al volumului !) mamei sale, Maria Thereza.

Dincolo de imaginea comună a „despotului luminat" sau de reprezentant al „absolutismului luminat", *Introducerea* (p. 1—16) oferă autorului prilejul să reconstituie, printre altele, modul cum a fost receptat Iosif II de către contemporani, precum şi în istoriografia epocii : în Ungaria, întreaga sa domnie a fost prezentată ca o „uzurpare" ; în Belgia rebelă, numele lui a fost alăturat celor al marilor tirani ai istoriei — Caligula, Nero, Caracalla, Alaric, Attila, Machiaveli — dar a fost şi „extravagant admirat", ca un alt Traian, Marc Aureliu sau Henric IV ; urît în viaţă de nobilime şi clerul catolic dar şi regretat, la moarte, de naţionalităţile protestante din imperiu şi de foştii şerbi, al căror statut a intenţionat să-l îmbunătăţească ; o controversată figură istorică, de la „monstru" ,la „adorabilul prinţ" ; de la „revoluţionar" şi „democrat din cap pînă-n picioare" la un personaj „sadic", „militarist" şi „absolutist". Dar, din perspectiva istorică a celor 200 de ani trecuţi, trebuie să ne apropiem, cred, cel mai mult, imaginea comună amintită mai sus.

„Eroii" principali ai cărţii sînt cei care domină şi-n viaţa Imperiului : împăratul, Maria Thereza şi cancelarul Kaunitz — un „triumvirat", care nu a lucrat, întotdeauna, în armonia presupusă. Deşi, îndeobşte, Maria Thereza este desemnată drept „împărăteasă", titlul are un înţeles duplicitar ; ea a fost doar soţia şi văduva lui Francisc de Lorena (care nu era un Habsburg) — Francisc I, ca împărat al „Sfîntului Imperiu Roman de Naţiune Germană" — deci nu împărăteasă a „Reichului", ci doar a Monarhiei habsburgice (Imperiului habsburgic) — şi nici a Imperiului „austriac" (al Austriei), care nu exista încă ! Împărat al „Sfîntului Imperiu..." a fost, într-adevăr, Iosif II, încă din 1765, şi coregent, în acelaşi timp, în Imperiul habsburgic.

Naşterea, la 13 martie 1741, şi supravieţuirea lui Iosif punea capăt complicatei şi dramaticei probleme a *Succesiunii austriece* (obiectul cap. I), deoarece, datorită excesivelor căsătorii endogamice, familia Habsburgilor austrieci (ca şi ramura spaniolă, de fapt, anterior, ca şi familia de Medici sau Farnese de Parma) decăzuse

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fizic, iar linia masculină se întrerupsese odată cu moartea lui Carol VI (naşterea viitorului împărat fusese precedată de cea a trei surori, din care doar una va trăi mai mult, dar prezentînd grave deficienţe fizico-motorii). Succesiunea feminină la tronul imperiului, necunoscută în Europa centrală pînă în 1713, fusese reglementată, se ştie, prin Pragmatica Sancţiune — a cărei recunoaştere a fost urmare şi a unor războaie — dar ca o situaţie de excepţie. De înţeles, atunci, ceremoniile deosebite organizate la naşterea moştenitorului.

Cunoscînd cele detaliate în cap. II, *Creştere şi educaţie* (p. 29—68), nu poţi, totuşi, să te „solidarizezi" cu opinia prinţului de Ligne — care ar fi spus că Iosif II, ca şi alţi suverani, ar fi învăţat de toate, „în afară de ceea ce trebuia să ştie" — dar nici s-o respingi în totalitate. Preocuparea autorului cărţii de faţă de a „descifra" — din multe puncte de vedere — „avatarurile" nefericitelor mariaje (cap. III, *Căsătorii, 1760—1767*, p. 69—89) — cu Isabella de Parma şi, ulterior, Josepha de Bavaria — ale marelui arhiduce şi, apoi, coregent, ne permite o incursiune în păienjenişul de calcule, aranjamente politice, proiecte de alianţe, pornind de la interese „supreme" ale Monarhiei şi nu de la libera voinţă a respectivilor prinţi, care se vor supune celor hotărîte de autoritara împărăteasă şi consilierii ei politici.

În toamna lui 1760, cînd începe *Introducerea în activitatea de guvernare* (cap. IV, p. 90—109), Iosif a trebuit să prezideze sesiunile principalelor opt departamente ale administraţiei centrale a Imperiului — printre care şi „Siebenbürgische Hofkanzlei" —, ceea ce-i induce concluzia că „Sistemul nostru de conducere este foarte dezorientat", constatare care va fi un alt motiv — pe lîngă situaţia deosebit de grea a Monarhiei, în anii 1760—61 — pentru reformarea administraţiei imperiale. Crearea *Staatsrat*-ului reprezenta acceptarea propunerilor lui Kaunitz, sprijinite şi de Iosif, împotriva *Directorium*-ului creat de Haugwitz. Începînd din mai 1761, din acest organism va face parte şi viitorul coregent, introdus de mama sa, cu un statut neclar, după ce, la 3 aprilie 1761, elaborase primul său memorandum cu privire la treburile statului şi, în special, la reorganizarea forţelor armate.

Este interesantă, pentru evoluţia gîndirii politice a lui Iosif II, discuţia autorului pe marginea documentului din 1763, intitulat, se pare, chiar de către viitorul „despot luminat", *Rêveries...* In acest sens, un citat este, credem, lămuritor: „[...] stabilitatea internă, legi bune, dominaţia fermă a justiţiei, finanţe bine organizate, o armată impresionantă, industrii înfloritoare, respectul pentru suveran ne vor distinge mai bine ca una dintre marile Curţi ale Europei decît festivităţile, zilele de gală, hainele bogate, diamantele, sălile aurite, platourile de aur, cursele de sănii etc.". În general, ideile lui Iosif — inclusiv cu privire la starea de lucruri din Ungaria şi Transilvania — subliniau, în final, sistemul aristocratic-nobiliar, temelia imperiului despotic. Nici însuşi împăratul nu va merge atît de departe în aplicarea lor şi, cu atît mai puţin, Maria Thereza şi ceilalţi potentaţi politici care „administrau", încă, întreaga putere în Monarhia multinaţională.

Cît un împărat al „Sfîntului Imperiu..." era încă în viaţă, cei 9 electori puteau alege un „rege al romanilor", care urma să devină, automat, împărat la dispariţia precedentului, evitîndu-se, în felul acesta, un interregn. Astfel, după pacea cu Prusia (Hubertusburg, feb. 1763), Iosif va prelua purpura, sceptrul şi coroana regală „romană", (oferită, de fapt, de mama sa, în urma unor îndelungate negocieri cu statele germane şi prinţii electori). Interesantă este reconstituirea (cap. V), *Rege al romanilor şi împărat al Sfîntului Imperiu Roman 1764—1780)* încoronării de la Frankfurt, (martie 1764) pe baza amintirilor marelui Goethe, scrisorilor lui Iosif şi mărturiilor altor participanţi. Revelatorii sînt detaliile despre şubrezenia *Reich*-ului, despre coordonarea şi conducerea acestui conglomerat politic neunitar, care — aşa cum scria Voltaire — de mult nu mai era „nici sfînt, nici roman, nici măcar imperiu".

Revenind asupra intenţiei de a abdica, la 17 septembrie 1765, Maria Thereza îl declară pe Iosif II (la o lună de la moartea tatălui) coregent, încredinţîndu-i, în special, controlul general asupra armatei. De fapt, notează autorul (p. 135, cap. VI, *Mamă, fiu şi ministru: primii ani ai coregenţei, 1765—1768)*, împăratul nu avea nici o putere efectivă (chestiunea raportului împărat-coregent este una interesantă, dar nu capătă nici o desluşire în carte). Se instalează — după cum apreciază şi autorul, la un moment dat — un „triumvirat": Maria Thereza, Iosif II şi Kaunitz (deşi coregentul nu va fi, întotdeauna, de acord cu opiniile mamei sale şi nici nu va părăsi, niciodată, atitudinea sa critică faţă de cancelar).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Influența lui Iosif II în conducerea treburilor Monarhiei habsburgice va crește în ultimii ani ai coregenței, odată cu diminuarea rolului Mariei Thereza — și din motive de sănătate („extraordinary corpulency") — mai ales, după 1773, cînd coregentul va reuși să impună primele sale reforme importante. Kaunitz rămîne să domine afacerile externe (cap. VII, *Ultimii ani ai coregenței, 1768—1780 : familia regală și administrația centrală*). În 1771, Iosif II avea 30 de ani, Maria Thereza 54 iar Kaunitz 60, dar vîrsta nu era singura condiție pentru a reuși în planurile sale de guvernare. Din 1774, atribuțiile sale sînt aproape aceleași ca și ale unui prim ministru, dar deciziile capitale nu le putea lua fără consultarea *Staatstrat*-ului și încuviințarea mamei, or, nu de puține ori, coregentul s-a depărtat de punctele de vedere ale celor din urmă. Oricum, a avut un rol important în reformarea politicii comerciale, abolirea torturii în procesele penale și, mai ales, introducerea conscripției generale pentru recrutarea unei mari și puternice armate (colaborînd sau înfruntînd pozițiile diferite ale Mariei Thereza, ale cancelarului Kaunitz, feldmareșalilor Lacy sau Hadik, ale celor doi Zinzendorf, ale lui Kressel sau Cobenzl ș.a.).

Pornind de la o „trăsătură caracteristică a lui Iosif II — pasiunea pentru călătorie", autorul dedică trei capitole „istoriei" principalelor „turnee" ale împăratului-coregent în diferitele regiuni ale vastei sale Monarhii, precum și în alte state. Comparat, ades, cu Adrian, din antichitate, sau Carol V, din timpurile moderne, „ale căror domnii au fost un continuu sejur", Iosif II nu a avut un egal, printre monarhii contemporani, în ceea ce privește preocuparea de a-și vizita stăpînirile (cap. VIII, *Primele călătorii : în Banat și Italia, 1768—1769* ; cap. XI, *Boemia : călătorie și reforme, 1769—1777*, și cap. XII, *Alte călătorii : provinciile răsăritene și Franța)*. Astfel — cum arăta Wraxall, în *Memoirs*, vol. 2, p. 457—458 — „el a vizitat aproape toate Curțile din Italia [...], a traversat întregul regat al Franței [...]. Fiecare parte a Boemiei, Ungariei și Transilvaniei [...] ; nu a omis să inspecteze frontiera din Slavonia, și atît de îndepărtatul Semlin, să meargă în barcă pe Dunăre, pe sub zidurile și sub bătaia, chiar, a tunurilor din Belgrad", în timp ce, mama sa, de exemplu, nu s-a depărtat, după 1765, niciodată, la mai mult de 50 de mile de Viena.

Ce anume motiva „acest entuziasm" pentru a călători al monarhului habsburg ? Istoricii și biografii au răspuns în chip diferit. De reținut că însuși Iosif II scria, în *Memorandumul* din 1765, că aceste călătorii sînt absolut necesare pentru un monarh, ca un mijloc mai direct, mai sigur și mai economicos de a se informa. Împăratul coregent și-a început celebrele călătorii cu vizitarea cîmpurilor de bătălie din timpul războiului de 7 ani. Toți autorii au insistat în a arăta — și Derek Beales la fel — că aceste călătorii nu au fost simple „călătorii", produsul unei excentricități personale, sau curiozității tînărului împărat, în special în perioada coregenței. O hartă ilustrativă, inclusă în volumul de față, indică principalele trasee parcurse de Iosif II, în timpul cît a împărțit puterea cu mama sa ; ele se întind de la Bayonne (sud-vestul Franței) pînă la Moscova și Petersburg, în afară de cele „interne", în provinciile Monarhiei. Acestea din urmă erau pregătite minuțios și se desfășurau după un anumit „scenariu". Mai întîi, împăratul se informa despre ținut, cerînd, pentru aceasta, și informații de la administrațiile locale ; obiectivele vizitate erau, în ordine : cele *militare* — frontierele, cetățile, cazărmile, căile de comunicație ; cele *economice* : minele, fabricile, etc. ; *administrative* — să petreacă cîteva zile în capitala provinciei, pentru a discuta cu oficialitățile și locuitorii și a observa cum lucrează guvernul. Nici o recepție formală nu era prevăzută, nimic somptuos pentru cazare ; suita era compusă dintr-un număr limitat de apropiați iar cheltuielile, care reveneau în sarcina organismelor centrale, erau reduse la minimum ; orice supus, chiar și țăranii iobagi, aveau voie să se apropie de împărat și să prezinte o petiție.

O primă călătorie de acest fel o face în Banat, în aprilie—iulie 1768 (55 zile= 249 ore și 50 minute — calculează autorul !). Regiunea, încorporată în 1718 în Monarhie, era administrată direct de *Banco* (*Ministerialbancohofdeputation* — departamentul guvernamental care controla activitatea bancară din Viena), deși era reclamată și de *Impopulations-Commission*, de *Hofkriegsrat* și de Ungaria. Despre vizita în Banat — ca și-n alte călătorii — Iosif scrie un raport zilnic *(Relation)* foarte critic : a găsit aici un cler — ortodox și catolic — „ignorant și superstițios" ; guvernul lucrează de parcă ar fi unul... „turcesc", corupția fiind „universală" ; condamnă trimiterea, anuală, a circa 200 de „indezirabili" (vagabonzi, „subversivi", prostituate)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Viena în Banat, această „colonie penală“ ; recomandă dezvoltarea inițiativelor și proprietății private (regiunea nu avea, încă, o nobilime proprie, nici stări, nici feude personale — n.ns.), a exploatărilor miniere și fabricilor ; găsește bună adoptarea Constituției din Moravia sau transformarea „districtului“ în „graniță“ sau provincie militară ; nu este de acord cu anexarea la Ungaria etc. Propunerile sale vor întîmpina, însă, o puternică opoziție (chiar din partea lui Kaunitz și a Mariei Thereza, a birocrației oficiale), dar, totuși, multe vor fi traduse în practică. În 1778, cea mai mare parte a provinciei a fost asimilată restului Monarhiei (fiind „înzestrată cu nobilime și stări“) dar, la insistențele prințului Albert (vicerege al Ungariei) — „care-i aminti promisiunile făcute“ — Maria Thereza va aproba anexarea Banatului de către Ungaria, „soluție“ ce va trebui să fie acceptată și de coregent. Dar a aprecia — ca și autorul cărții de față — că dezvoltarea ulterioară a Banatului s-ar datora numai acestei vizite ar fi o exagerare nepermisă.

Din cap. XI, remarcăm un titlu sugestiv — pentru ceea ce a fost denumit drept „demofilia“, „rusticitatea“ sau „preferința pentru simplitate“ ale „monarhului luminat“ (vezi cap. X, *Omul) — Iosif conduce plugul*, cu prilejul descrierii călătoriei sale în Boemia, din 1769 (autorul ocupîndu-se însă, în special, de problema raporturilor dintre țărani și stăpînii de moșii în Boemia și a iobăgiei). În cele două luni de călătorie în Transilvania (în 1773, după a treia vizită în Banat) Iosif II a avut posibilitatea să cunoască starea de lucruri de aici și o descrie în cele peste 80 de pagini ale *Relation*-ei (incluzînd și vizita în Galiția nou anexată) : împăratul remarcă faptul că ordinea de lucruri în Transilvania era cea veche, în care cele trei stări privilegiate — ungurii, în vest, secuii, în est și „saxonii“ — dominau întreaga viață politico-economică, în timp ce populația majoritară — românii, 1,5 milioane — nu constituia o „stare“, iar cea mai mare parte nu era liberă ; în provincie erau recunoscute doar patru religii (catolică, luterană, calvină și, „incredibil“ — unitariană, p. 360), în timp ce religia majorității — identificată cu românii — era tolerată ; mai mult, în timpul Mariei Thereza, protestanții descoperiți în alte părți ale Monarhiei erau, de obicei, „exilați“ în Transilvania. Iosif II trage, însuși, concluzia că „ungurii și saxonii împreună“ îi asupresc pe români“ (p. 362). Ajutorul guvernamental ar trebui să conste, după același, în a le acorda drepturi egale tuturor, indiferent de rasă sau religie. „Toți ar trebui să-i considere mai degrabă drept transilvăneni, decît unguri, secui, saxoni sau români“. Idei interesante, dar lucrurile nu se vor schimba, deocamdată, în Transilvania. Revelatorii constatări face Iosif II și-n Galiția, teritoriu recent anexat de la Polonia, odată cu interesante propuneri și planuri de organizare a noii provincii. Autorul mai observă că, cu această ocazie, împăratul habsburg „a pregătit și calea pentru anexarea Bucovinei, la sfîrșitul războiului ruso-turc, renunțînd la alternativa acaparării Valahiei Mici“ (p. 363) (Olteniei — n. ns.).

Cunoscînd tarele societății franceze și moravurile de la Curtea lui Ludovic XVI, în timpul celor 4 luni cît a durat călătoria în Franța (mergînd în cea mai mare parte incognito, în 1777), Iosif II ar fi adresat surorii sale, Maria Antoaneta, cuvintele rămase celebre „Revoluția va fi crudă !“ Însă, mulți istorici au văzut în vizita lui Iosif la Paris și în Franța, originea multora dintre atitudinile și proiectele sale ulterioare.

Retrospectivarea politicii externe în timpul coregenței este realizată în două capitole, distanțate între ele : cap. IX *(Problema orientală 1765—1776)* și XIII *(Război și diplomație, 1776—1780)*. Derek Beales „temperează“ pe autorii care „au condamnat politica externă a lui Iosif II ca excepțional de agresivă“ (p. 272), arătînd că tînărul împărat a fost „ținut în frîu“ de atitudinea pacifistă a Mariei Thereza și moderația lui Kaunitz.

Prezentat de istoriografie drept „un cuceritor fără scrupule“, care nu și-a lăsat vecinii „să se odihnească“, cu o politică externă „violentă și crudă“, și ale cărui reforme interne nu au urmărit decît să aducă venituri sporite pentru a putea duce o politică agresivă, Iosif II nu s-a depărtat, de fapt, de principiile tuturor conducătorilor și oamenilor de stat ai vremii care vedeau anexiunile teritoriale ca o creștere „naturală“ a statelor lor. În afară de aceasta, „despotul luminat“ și-a „construit“ politica externă pe convingerea, întemeiată, de altfel, că „Monarhia nu este capabilă să se apere împotriva Prusiei — inamicul natural, monstrul din nord (Maria Thereza) — fără un ajutor extern“. Acest ajutor extern era întrevăzut, la început, în Franța, apoi în Rusia Ecaterinei a II-a. Iar în calculele politice ale ce—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor „mari", popoarele mai mici și teritoriile lor erau obiecte de dispută, negociabile sau noțiuni abstracte. Împărțirea Poloniei, raptul Bucovinei etc. confirmă toate acestea.

Chestiunea poloneză și „istoria" primei împărțiri sînt convingător „reconstituite", detaliat și inteligent discutate, odată cu o severă critică a bibliografiei respective, deși noutățile adăugate sînt puține. Autorul conchide, la un moment dat, că Imperiul habsburgic nu a intrat în război (de partea Turciei, împotriva Rusiei, în 1770—1771, deși încheiase cunoscutul „tratat de subsidii" cu Poarta otomană) datorită poziției potrivnice a împăratului care, influențat de Lacy, considera că un război cu Rusia, dus de Monarhie fără sprijinul Prusiei sau Franței, ar fi fost catastrofal. În afară de aceasta, Monarhia vieneză avea propriile-i „creanțe" de revendicat de la Imperiul Otoman: Belgradul și Bosnia, Oltenia sau Țara Românească în întregime, părți din Moldova și Basarabia (formulate succesiv, în funcție de mersul evenimentelor internaționale!) sau „stabilizarea" — din rațiuni militare — granițelor răsăritene pe Prut și Dunăre (p. 295). În legătură cu răpirea Bucovinei, autorul nu discută, pe larg, motivele, împrejurările, pozițiile, „drepturile" părților. Amintește doar că, în cursul călătoriei în Galiția, în vara anului 1773, împăratul remarcase „o porțiune de teritoriu, sub stăpînirea nominală turcească, care, deși era, în prezent, aproape un deșert, ar putea fi cel mai folositor obiect deoarece ar îmbunătăți comunicațiile dintre Galiția și Transilvania" — așa cum aprecia însuși Iosif II, într-o scrisoare către Maria Thereza. „Argument" pe care diplomația imperială (cancelarul Kaunitz, internunțiul Thugut) și-l va însuși și invoca în „negocierile" cu Poarta otomană pentru recunoașterea anexării Bucovinei noastre, deși, într-o clipă de sinceritate, Maria Thereza recunoștea că în ocuparea nord-vestului Moldovei „noi nu avem dreptate de loc".

„Agenda externă" a ultimei perioade a coregenței a fost dominată de războiul pentru succesiune în Bavaria (1778—1779), în care Iosif II a avut un rol central în calitate de comandant suprem al oștilor habsburgice și de împărat al „Sfîntului Imperiu...". Faptele, evenimentele sînt cunoscute. Derek Beales le rezumă, iar în unele locuri adaugă noi detalii și comentarii.

Interesantă este reconstituirea vizitei li Iosif II în Rusia și întîlnirii cu Ecaterina II. Autorul apreciază că acest eveniment deosebit a constituit „un succes personal și public al celor doi monarhi" și, totodată, „primul stadiu al revoluției diplomatice a lui Iosif II". Indiferent de motive (curiozitate, dorința de călătorie în teritorii necunoscute, interese politice etc.), rezultă și din lucrarea de față că inițiativa a aparținut împăratului habsburg. În rest, aportul de noutăți este nesemnificativ.

Cu „promisiunea" că respectiva chestiune — deosebit de interesantă — va fi reluată, pe larg, în volumul al II-lea, Derek Beales dedică cap. XIV (și ultimul) raportului *Iosif și iozefinism sub Maria Thereza.* Făcînd un „tur" al istoriografiei respective, autorul se preocupă să ne dezvolte ceea ce se înțelege prin „iozefinism" pornind, de fapt, de la cele trei lucrări importante și cunoscute, aproape cu același titlu, *Der Josefinismus..., ale lui E. Winter (1943), Valjavec (1944)* și Maass (1951). Urmează, deci, să obținem, din volumul II al cărții de față, noi detalii în sprijinul afirmației autorului, conform căreia „Kaunitz a fost tatăl iozefinismului, iar Maria Thereza, mama"!

„Bilanțul" cîștigurilor, realizărilor și observațiilor va fi, desigur, mai complet după ce vom cunoaște conținutul celui de al doilea volum. Dar, oricum, cel de pînă acum este unul pozitiv. Mai adăugăm, desigur, condițiile grafice deosebite de apariție. Nu este cazul să mai subliniem interesul particular pentru istoria românilor. Deci, vom reveni.

Gabriel Bădărău

BAHAEDDIN, EMEKLI KORGENERAL ALPKAN, *Geleceğin rehberi arşiv ve arşivcilik* (Ghid al viitorului arhivei și arhivistica), Derleyen (întocmit de) ..., Ankara, Ed. „Başbakanlık Basımevi", 1985, XXXI+502 p. (T. C. Başbakanlık Yayımları).

Generalul pensionar B. Alpkan a fost director general al Arhivei otomane de pe lîngă Președinția Consiliului de Miniștri (Istanbul), între 2 februarie 1981 și 31

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

octombrie 1983. Apoi, a rămas consilier la această instituţie pînă în decembrie 1985. Spre a legitima noua sa funcţie, B. Alpkan a mărturisit nu o dată că s-a ocupat serios de probleme ale arhivelor militare, îndeosebi ale Marelui Stat Major turc, efectuînd călătorii în acest scop şi în străinătate. Autorul s-a străduit să scrie acest tratat de arhivistică, primit însă cu unele rezerve. Cartea este destinată mai mult pentru uz intern. Consilierul ministerial Hasan Celâl Güzel cît şi autorul au scris cîte un „cuvînt înainte“ (p. III—VI), arătînd importanţa problemei şi modul de tratare a temei. Introducerea (p. VII—IX) a fost scrisă, de asemenea, de autor, menţionînd că în Turcia n-a fost un interes special pentru arhivă şi arhivişti. Orice tînăr, absolvent de Facultate — spune B. Alpkan — fiind întrebat dacă vrea să fie arhivist, răspunde că nu ştie despre ce este vorba ! Această problemă l-a preocupat încă din 1958, cînd era în plină activitate. Printre marile greutăţi în munca de arhivar, în arhivistică în general, menţionează în special cele „şase calemuri“ *(Şeş kalem)*, adică diversele tipuri de scris otoman ca *sülüş*, ***muhakkak***, ***reyhani***, ***nesih***, ***tevki'*** şi ***rik'a***. Apoi, la acestea s-a adăugat tipul sau genul de scris *ta'lik* — „agăţat“ care şi-a făcut apariţia din Iran.

Privită în ansamblu, lucrarea este mai mult un tratat general de arhivistică, problemele speciale ale arhivei otomane fiind prea puţin tratate. Prima parte se referă mai mult la *Cunoştinţe generale despre arhivă şi arhivistică* (A), avînd diverse capitole şi paragrafe despre aceste probleme. De exemplu, ultimul capitol (5) reprezintă un *Rezumat al istoriei arhivelor în Europa şi America*, după care urmează (1) *în epoca Imperiului otoman* (p. 16—19) şi pe timpul *Republicii Turcia* (p. 19—20). Autorul scoate în evidenţă bogăţia arhivei otomane, evaluată la peste o sută de milioane de documente, privind trecutul istoric al multor ţări. Citează numai Orientul Apropiat, Orientul Mijlociu, ţările balcanice şi mediteraniene, fără România şi statele sud-est europene etc. După expunerea unor probleme legate de arhive, ca păstrare, restaurare, tăinuire, folosire, achiziţionare etc., tratează despre arhivă şi bibliotecă (p. 44—45), precum şi despre dezvoltarea arhivelor în ultimii cinci ani (p. 48).

Partea a II-a priveşte unele probleme de organizare, funcţionare, personal, educaţie şi învăţămînt, conducere, precum şi obligaţia arhiviştilor bine formaţi de a „creşte arhivişti noi“ (p. 51—93). Urmează situaţia arhivelor din Turcia, îndeosebi din Istanbul, Ankara şi Cipru. B. Alpkan paşa, aici, semnalează arhiva Patriarhiei din Istanbul, unică în felul ei.

Partea a III-a este consacrată Arhivei şi clădirilor pentru depozitarea ei, precum şi amenajarea depozitelor de arhive. Prezintă grafice, diverse planuri, scheme, hărţi ale arhivelor. Un loc special, aici, îl ocupă *Filmoteka* (microfilme etc.), *Fonoteka* (alte tipuri de materiale de arhivă), depozitarea sigiliilor, medaliilor şi materialelor de arhivă sigilate — prezintă grafic un depozit model de arhivă şi depozite preliminare de arhivă. Urmează descrierea şi prezentarea serviciilor tehnice, ca atelierele de fotografiere şi microfilmare, reproducere etc., precum şi atelierele de multiplicare a copiilor. Un loc important îl ocupă *atelierele de restaurare şi depozitare, atelierele de legătură ; serviciul de patologie şi laboratorul de biologie ; atelierul de expediţie, ambalaj şi depozitul de materiale*. Urmează Biblioteca istorică, saloanele pentru muzeu, expoziţii şi saloanele pentru conferinţe ; centrul pentru aclimatizare, servicii şi unelte pentru stingerea incendiilor. Această parte se încheie cu problema garajelor, birourilor, împrejmuirea clădirilor pentru arhive etc (p. 107—210).

Partea a IV-a priveşte *Dotarea cu materiale şi unelte* — mese, dulapuri, rafturi, aspiratoare, cutii pentru fişarea inventarelor, alte cutii pentru fişe, vitrine şi panouri de arhivă, cărucioare pentru transportul materialului de arhivă ; se tratează probleme de încălzire şi aclimatizare, lupta împotriva insectelor care distrug arhiva, a umezelei ; se fac recomandări pentru paza, păstrarea şi conservarea arhivei : *Organizare* (1), *sarcini* (2), *personal* (3) etc. (p. 213—322).

Ultima parte a tratatului de arhivă-arhivistică (V) priveşte mai mult *arhivistica* în sine. De aceasta se leagă *terminologia arhivistică*, fonduri, colecţii etc., întocmiri de indici cronologici, toponomastici, tematici, inventare şi cataloage pentru arhivă, toate fiind utile ca instrumente de lucru. În continuare, se arată importanţa paleografiei, diplomaticii, cronologiei, geografiei sau toponimiei istorice, sigilografiei şi altor discipline auxiliare ale istoriei. Un loc special îl ocupă termenii şi expresiile legate de materialele arhivei otomane. Aici intră şi diversele denumiri

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de condici, numite în general *deftere* (pl. *defâtir)*, după specificul temei sau a regiunii geografice, adesecori și una și alta. O altă problemă care se trece în revistă o constituie păstrarea și clasificarea materialelor de arhivă, atît a documentelor, în foi volante, cît și a condicilor. Se amintește și de clasificarea hărților, crochiurilor și planurilor. Înainte de încheiere, se referă la problemele de fișare, cotare și aranjare în dosare. Reținem diverse cote *(Kod)* folosite mai ales pentru arhiva otomană, exemplificate printr-o listă amplă. Se știe că acestea au fost publicate de arhivistul Atillâ Çetin, fostul său director adjunct care putea să fie, cel puțin aici, menționat. Din sus-numitele coduri *(kod)* — cote folosite în arhivele otomane, pînă la 1255 H. (1839), pentru organizarea administrativă (p. 394—403) unele se referă la „ardendășii" *(mukâtaa)* din părțile noastre. De exemplu : IBM — *Ibraîl Mukâtaası* (Arendășia Brăilei) ; KAM — *Kili ve Akkerman Mukataası* (Arendășia Chiliei și Cetății-Albe) ; SFM — *Star-i Eflâk Mukataası* (Arendășia Vlahiei vechi în Jugoslavia) ; SLM — *Silistre Mukâtaası* (Arendășia Silistrei care cuprindea Dobrogea întreagă) ; AKD — *Adakale defterdarı* (Inspectorul financiar din Adakale) ; BGN — *Boğdan Voyvodalıgı* (Voievodatul Moldovei) ; EFK — *Eflâk Voivodalığı* (Voievodatul Valahiei — Țării Românești — și HTH — *Hotin Hazinesi* (Vistieria Hotinului).
În încheiere, se enumeră o serie de cunoștințe de bază pentru arhivistică : analize pentru inventare, prelucrarea și cercetarea materialului arhivistic, posibilități pentru folosirea arhivelor în Turcia pînă la 1914 ; după această dată, fiind socotite istorie contemporană (sau din alte motive), sînt interzise. Urmează expuneri succinte în șase puncte, ca folosirea și siguranța microfilmelor în arhive, durabilitatea lor, fotografieri, mecanografe, măsuri reclamate de clădiri pentru arhive etc. (p. 405—438). Aici, este cazul să amintim că autorul a reușit să ducă la bun sfîrșit construirea palatului pentru arhive, care preocupase mult și pe foștii directori generali Midhat Sertoğlu și pe unul din primii săi urmași, Feayyaz Gürkân.

În anexe, se dă un bogat și variat material ilustrativ. Figurează, între fotografii, diverse unelte mici folosite la restaurarea arhivei și cărților, expoziții și vitrine de arhivă, ca aceea din mai—iunie 1981, ocazionată de centenarul nașterii lui K. Atatürk, organizată chiar de autor. B. Alpkan putea găsi, aici, un colțișor și pentru ilustrarea grandioasei Expoziții de documente istorice (în foi volante și condici-msse), organizată de Midhat Sertoğlu. Catalogul acestei expoziții (cu bogat material și pentru istoria românească) — a fost publicat — *Tarihi Vesikaları Sergisi Kataloğu*, Istanbul 1951 — Edit. „Millî Eğitim Basımevi", 48 p. — cu ocazia celui de-al XXII-lea Congres internațional al orientaliștilor, ținut la Istanbul *(XXII — Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi Münâsebetiyle Başbakanlık Arșivinde Tertiplenen)*.

În fine, după o listă a planșelor și ilustrațiilor, urmează ultimul cuvînt al autorului adresat cititorilor, din care reținem : 1. *Valoarea arhivei și arhivisticii turcești în trecut*, 2. *Valorificarea arhivei și arhivisticii astăzi* (în Turcia) ; 3. *Viitorul arhivei și arhivisticii, doleanțele rezolvării* etc. Urmează colaborări internaționale pe tema arhivelor. Propune obținerea de microfilme sau fotocopii pentru documente originale, importante pentru istoria Turciei medievale și moderne. În lista celor nouă lucrări (turcești și străine), folosite de autor, se impunea citarea și a altor manuale cunoscute de arhivistică, de largă circulație, ca : Eugenio Casanova, *Archivistica* (ed. II, Lazari, 1928) ; G. Angarano, *Tecnica archivistica* (Roma, 1942), manualul lui Aurelian Sacerdoțeanu, cel mai mare arhivist român, *Arhivistica* (București, 1971), care deși n-a fost publicat la proporția și nivelul dorit, este totuși un ghid bun. Ne surprinde că nici aici nu se citează nici călăuza lui Atillâ Çetin (Istanbul, 1979)[1] și nici ghidul lui Midhat Sertoğlu[2], de bază pentru arhiva otomană din Istanbul. Fie în această listă, fie în cursul lucrării, o mențiune merita și studiul lui Feyyaz Gürkân despre arhivele din Turcia și cer-

[1] *Başbakanlık Arșivi Kılavuzu*, Ed. "Enderun Kitabevi", Istanbul — 1979, XVI+171 /—178/ p. Cf. Mihail Guboglu, *„Un ghid util pentru cercetări în arhivele din Turcia"*, în *RA*, nr. 3/1983, p. 337—339. Are o traducere italiană.

[2] *Muhteva Bakımından Bașvekâlet Arșivi...* Ankara, Ed. „Türk Tarih Kurumu Basımevi", 1955, XXV+p. in 8°.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetarea lor (Ankara, 1966)[3]. Altfel, bogăţia şi complexitatea problemelor de arhivă, ridicate în manualul publicat, nu pot fi acoperite.

Ar fi fost de dorit ca un astfel de manual de arhivă şi arhivistică în Turcia să aibă în vedere dacă nu vechea turco-bizantină (secolul XIII) şi turcă-selgiucă, cel puţin arhiva Patriarhiei din Fanar. Această arhivă, în care Paul Mihail a făcut cercetări fructuoase[4], ar fi meritat să fie semnalată şi eventual prezentată de arhiviştii turci. Timp de cinci ani, cît a fost la Direcţia Generală a celei mai mari arhivă otomană din Turcia, şi din lume, generalul pensionar B. Olpkan a promovat mai mult munca de arhivar decît cercetarea arhivistică. Inspirat poate din unele lucrări străine, a dat o lucrare utilă pentru arhivistica turcă, lipsită de astfel de opere[5].

Mihail Guboglu

FRANÇOIS RIGAUX, *Droit international privé*, tome I, *Théorie générale*, Deuxième édition refondue, Maison F. Larcier, Bruxelles 1987, 386 pagini.

În Belgia, foarte de curînd, a avut loc o modificare a programei învăţămîntului juridic superior, în urma căreia la anul I se predă un curs de noţiuni introductive în dreptul internaţional privat (de aici încolo notat : dip) şi dreptul internaţional, denumit curs de „drept internaţional". Cursul desprinde anumite elemente socotite comune celor 2 discipline şi serveşte, în acelaşi timp, ca introducere la cursurile de dip şi drept internaţional, ale căror teorii speciale se predau separat în anul II. Volumul I al tratatului pe care-l avem în faţă cuprinde numai partea din dip care se predă în anul I şi în acest context trebuie să înţelegem largile referiri la dreptul internaţional. O mare parte din curs este dominată de teoria raporturilor dintre dreptul internaţional şi dreptul etatic şi, în special, dip.

Lucrarea are trei părţi. Prima parte (intitulată *Cartea I*) este consacrată unor chestiuni introductive, a doua, teoriei generale a conflictelor de naţionalităţi şi condiţiei juridice a străinilor, iar a treia, teoriei generale a conflictelor de autorităţi, de jurisdicţii şi conflictelor de legi. Ne amintim, cu această ocazie, că interesul lui Niboyet după cel de al doilea război mondial pentru conflictele de autorităţi a fost criticat, dar noi am fost de părere că teoria prezintă mare actualitate, mai ales acum, cînd legăturile pe linia dip în care se discută acte provenind de la serviciile administrative străine au crescut enorm.

În partea introductivă, un capitol este consacrat raporturilor dintre dreptul internaţional şi dreptul intern, un accent deosebit fiind pus pe raporturile dreptului internaţional cu dip. Autorul subliniază că termenul de „internaţional", introdus în titulatura dip, induce în eroare asupra naturii lui veritabile. S-ar putea crede că există un trunchi comun — dreptul internaţional — din care se desprinde un drept internaţional (public) şi un drept internaţional privat. Termenul corect este „drept internaţional". Dip este numai un drept intern şi doar cu totul ex-

---

[3] *Millî Eğitim Bakanlığı Arşivleri ve Türkiye' de Arşiv Calışmaları* (Arhivele Minist. Educaţiei Naţionale şi cercetări arhivistice în Turcia, yazan Feyyaz Gürkan..., Ankara, „Millî Eğizim Basımevi", 1966, 56 p.+2 pl. în fol.

[4] Cf. Paul Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol*, Iaşi, 1948, 118 p. ; idem, *Documente inedite ale cancelariei moldoveneşti din veacul al XVI-lea (din arhiva metohului Sf. Mormînt din Constantinopol)*, în rev. *Studii*, XVII, 2, 1964, p. 355—359.

[5] În lista de lucrări folosite (p. 501), B. Alpkan, citează două lucrări ale arhivistului turc Ismet BINARK/Ankara, directorul arhivei republicane, legate de bibliografia pentru arhivă şi arhivistică. O dată ce trece cu vederea lucrările lui M. Sertoğu, F. Gürkan şi A. Çetin nu putem să-i pretindem să citeze *Cataloagele de documente turceşti* (sec. XVII—XIX/1821), publicate de istorici-turcologi merituoşi Gemil Tahsin şi Valeriu Veliman (DGAS, Bucureşti, 1984), deşi actele provin din Arhiva otomană-Istanbul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cepţional unele din izvoarele sale sînt internaţionale. În privinţa raporturilor dintre dreptul internaţional şi dreptul intern, autorul respinge deopotrivă teoria monistă şi teoria dualistă, formulînd o concepţie „pluralistă" (p. 11, n. 17—22). Autorul admite că există ordini juridice, fără un teritoriu pe care să se exercite puterea şi constrîngerea, cum ar fi dreptul canonic (şi în general, toate reglementările bisericeşti), şi „dreptul transnaţional" care apare în „spaţiul transnaţional" sau spaţiul „transfrontieră". Prin spaţiu transnaţional trebuie să înţelegem spaţiul în care se desfăşoară relaţiile cu un element străin, relaţii care au loc între persoane din ţări diferite. Un punct asupra căruia revine constant autorul de-a lungul cărţii, este societatea transnaţională şi activitatea ei juridică. Dintre toate formele de reglementări transnaţionale, autorul se ocupă numai de reglementările pe care le promovează societăţile transnaţionale. Departe de autor ideea de a nega existenţa unui drept transnaţional, el insistă asupra unei asemenea reglementări, pentru că — spune el — dacă ar fi negat, nu ar putea fi combătut. În literatura română s-a negat existenţa unui drept transnaţional, pornindu-se de la definiţia socialistă a dreptului. Pentru autor, dreptul transnaţional nu are un teritoriu propriu pe care să se exercite. Agenţii dreptului transnaţional sînt persoane aparţinînd unor ţări diferite care folosesc principiile admise de dreptul intern al ţărilor cu care au legătură. Aceste principii sînt, printre altele, următoarele : contractul, forţa obligatorie a contractului, libertatea contractelor, autonomia de voinţă, arbitrajul internaţional (delocalizat), drepturile cîştigate, recunoaşterea şi executarea sentinţelor arbitrale şi a hotărîrilor judecătoreşti străine, alegerea instanţei sau a arbitrajului competent şi altele. Persoanele care lucrează în spaţiul transnaţional, arată autorul, folosesc aceste principii pentru a-şi construi o reglementare, proprie, care uneori poate să fie în toate privinţele independentă de orice drept etatic. Independenţa aceasta accentuată se obţine făcînd apel, mai ales, la contract şi la „arbitrajul delocalizat", de felul arbitrajului prestat de Camera Internaţională de Comerţ de la Paris (aici ar trebui să adăugăm, probabil, şi numeroasele arbitraje corporative). Se dă spre judecare procesul eventual unei instituţii de arbitraj, despre care autorul este de părere că greşit este numit „internaţional" (arbitraj internaţional este arbitrajul între state). Autorul se situează pe o poziţie nefavorabilă societăţilor „transnaţionale" şi tuturor instituţiilor care le favorizează sau graţie cărora ele pot să existe şi să-şi desfăşoare activitatea. De-a lungul acestui volum, acolo unde este cazul, autorul analizează fenomenele „transnaţionale" din care însă nu reţine decît critica societăţilor „transnaţionale", cum ar fi atunci cînd analizează noţiunea de arbitraj comercial internaţional, care este în realitate un arbitraj în dip sau un arbitraj „transnaţional" (p. 138, n. 203 şi p. 141, n. 210) ; cu ocazia discuţiei ordinii publice internaţionale în practica arbitrajului de dip (p. 364, n. 101 ; n. 540—542 ; societăţile transnaţionale, p. 135, n. 188, p. 101, n. 148—156 ; p. 125, n. 125, n. 188 ; p. 288—289, n. 418—422 ; p. 345, n. 506 etc.). Autorul atrage atenţia asupra efectelor nedorite pe care, activitatea societăţilor transnaţionale le produce. Dar, credem noi, asemenea efecte sînt posibile numai într-o anumită orînduire socială. Critica societăţilor transnaţionale apare mai clar conturată în alte lucrări ale autorului, printre care *Droit public et droit privé dans les relations internationales*, Paris 1977. Foarte contestată în doctrină este chestiunea „principiilor de drept internaţional", despre care arbitrii transnaţionali spun că le aplică în litigiile dintre un stat şi o persoană aparţinînd altui stat. Care sînt acele principii pe care le invocă arbitrii ? Ele sînt forţa obligatorie a contractelor, libertatea contractelor, autonomia de voinţă, alegerea arbitrului ori a instanţei competente şi altele. Aceste principii nu s-ar impune în litigiile dintre un stat şi persoane aparţinînd altui stat, în speţă, societăţile transnaţionale. În ce ne priveşte, am analiza fenomenul în felul următor : principiile enunţate (forţa obligatorie a contractelor, libertatea contractelor şi celelalte) sînt instituţii îndeobşte primite în sistemele de drept (intern) ale tuturor ţărilor care iau parte la circuitul economic mondial. Desigur, o ţară ar putea nega unul sau toate aceste principii, dar, prin aceasta, ea s-ar elimina singură din cîmpul relaţiilor economice internaţionale sau, mai general vorbind, din cîmpul relaţiilor cu un element străin. S-ar mai putea imagina şi un alt sistem de relaţii de la un stat la indivizi din alte state (schimbul în natură, acte sau contracte cu executare instantanee) dar ele sînt cu mult mai dezavantajoase din punct de vedere economic pentru cel care le-ar practica. Un stat contractant, care ar respinge aceste principii, n-ar găsi partener în schimburile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internaționale și, desigur, schimburile în natură sau contractele cu executare instantanee nu se mai practică decît excepțional, pentru că ele sînt oneroase. Aceste principii sînt îndeobște cunoscute și practicate de țările care participă la circuitul economic mondial. Nu se poate reproșa partenerilor din comerțul exterior că se folosesc de asemenea principii. Nimeni nu tăgăduiește că, folosind contractul și arbitrajul delocalizat, unii participanți la circuitul mondial sustrag anumite raporturi reglementărilor dintr-unul din cele două state, eventual reglementărilor din ambele state, dacă acele reglementări nu se vădesc mai bine adaptate cerințelor operației avute în vedere sau intereselor părților. Fiecare stat are posibilitatea, dacă dorește, să ia toate măsurile necesare împotriva încălcărilor pe care le socotește dolozive, contra pozițiilor adoptate de parteneri în relațiile economice internaționale în cazul în care se găsesc angajate interese majore ale respectivelor state. Dar, după cum rezultă din paginile lucrării, statele la care se referă autorul, cum ar fi Belgia sau altele din jur, nu doresc și nu fac nimic împotriva încălcărilor și, făcînd bilanțul, n-ar fi așa de importante pentru ele, față de avantajele care decurg din afirmarea principiilor și din practica lor pe planul extern. Este însă evident că circuitul mondial de valori ar fi considerabil împiedicat dacă principiile în cauză ar fi eliminate, discutate or limitate, ori condițiile de funcționare ar fi supuse unor piedici care ar încetini ritmul firesc, fluxul regulat, continuu, viu al operațiilor.

Începînd prin a fi o încercare de reglementare a soluționării conflictelor de legi dintr-un punct de vedere intern, (școala franceză a statutelor, între secolele XVI și XVIII, se ocupa de soluționarea conflictelor de legi dintre diferitele provincii din Franța), mai tîrziu, dip a avut drept obiect reglementarea relațiilor dintre persoane din țări diferite (ceea ce autorul numește „spațiu transnațional" și „relații transnaționale"). Din cauza dezvoltării fără precedent a relațiilor cu un element străin în ultimile patru decenii, dip tinde tot mai mult, avînd ca motor practica internă și practica arbitrajului pentru comerțul exterior, cît și convențiile internaționale, să sufere transformări calitative, cunoscînd noi realizări pe linia satisfacerii în tot mai mare măsură a cerințelor relațiilor cu un element străin. În legătură cu aceasta, am aminti cîteva chestiuni atinse de autor.

În primul rînd, ideea de drepturi cîștigate (sau efectul internațional al drepturilor). Termenul de efect internațional al drepturilor a înlocuit, în literatura franceză, termenul mai vechi de „drepturi cîștigate" (droits acquis), pus în circulație de A. Pillet. Drepturile cîștigate constituie o teorie generală a dip. A fost fundamentată teoretic de A. Pillet, care a făcut din teoria aceasta unul din pilonii construcției sale. Arminjon, într-un curs de dip ținut la Haga în 1933 (*La notion des droits acquis*, Recueil des cours, La Haye, 1933 — II, p. 5—109 ; Antoine Pillet, *La théorie générale des droits acquis*, în : Recueil des cours, La Haye, 1925 — III, p. 489—537) a criticat parțial și neconvingător teoria. Totuși, autorii de mai tîrziu, cu excepția lui Niboyet, fără să critice teoria, au trecut-o sub tăcere. Motivele pot fi diferite de la autor la autor. În general, tăcerea care s-a așternut asupra teoriei (totuși fundamentală pentru dip) se datorește faptului că, după primul și mai ales după cel de al doilea război mondial, drepturile cîștigate au fost contestate, ca rezultat al răsturnărilor provocate de prăbușirile economice și sociale pe care războiul și pacea le-au provocat. Cu toate acestea, drepturile cîștigate sînt, nu numai o teorie fundamentală a dip, alături de forța obligatorie a contractelor, de libertatea contractelor și celelalte, dar relațiile economice internaționale, relațiile cu un element străin în general nu se pot lipsi și nu se pot concepe în afara teoriei drepturilor cîștigate.

Autorul ilustrează necesitatea aceasta printr-un exemplu : doi cetățeni se căsătoresc în țara lor, apoi trec într-o altă țară, unde invocă situația lor de căsătoriți, (La justification de l'application du dip étranger par la théorie des droits acquis, p. 288 ; dar acesta este numai un aspect restrîns al teoriei). Iată cîteva formulări mai noi ale teoriei. Proiectul de lege de dip Benelux, din 1969 (în care a intrat art. 25 al. 2 al proiectului de lege de dip din 1951) sub art. 21 al. 2, care reia fără modificări art. 25 al. 2 precitat) : „Cînd un raport juridic s-a născut ori s-a stins în afară de Belgia, Luxemburg ori Țările de jos, conform legii aplicabile după dip al țărilor pe care acest raport le privea esențial în momentul nașterii ori stingerii, această naștere ori stingere sînt recunoscute în Belgia, Luxemburg ori Țările de jos, chiar prin derogare de la legea aplicabilă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în virtutea dispoziţiilor prezentei legi" (p. 291). Art. 14 din proiectul elveţian: „Dreptul desemnat de prezenta lege nu se aplică în mod excepţional dacă, faţă de ansamblul circumstanţelor, este clar că situaţia nu are decît o legătură foarte slabă cu acest drept sau că ea se găseşte într-o relaţie mult mai strînsă cu alt drept". Art. 131 al Codului civil portughez face numai o aplicare limitată a drepturilor cîştigate, dar nu neagă teoria, şi arată că: „actele juridice încheiate de o persoană conform regulilor de dip ale ţării unde avea reşedinţa obişnuită sînt recunoscute (p. 292). N-aş fi reluat aceste texte din lucrarea prof. Fr. Rigaux, dacă instanţele româneşti, în ultimul deceniu, n-ar fi făcut aplicarea acestui principiu (vezi: M. Jacotă şi I. Macovei, *Consideraţii pe marginea unor hotărîri judecătoreşti pronunţate în străinătate în cauze privind statutul personal al românilor, în: AŞUI*, S.IIId. Şt. jur., tom. XXXIII (1987), p. 17—27; aceiaşi, *O problemă de competenţă a instanţelor în dip, AŞUI*, S.IIId. St. jur., tom. XXXII (1986, p. 31—38). Sîntem bucuroşi că autorul a consacrat cîteva pagini unui caz în care se face apel la drepturile cîştigate. Aici, graţie drepturilor cîştigate, se justifică aplicarea dreptului străin.

Ideea edificării unui sistem de drept care să favorizeze relaţiile cu un element străin, care să corespundă stadiului actual al relaţiilor economice internaţionale străbate toate paginile lucrării, fie că autorul evocă armonizarea sistemelor de dip, a soluţiilor, fie că pledează pentru universalismul soluţiilor conflictuale, fie că se ocupă, într-un domeniu sau altul, de progresele unificării reglementării privind relaţiile cu un element străin sau manifestă un deosebit interes pentru dreptul internaţional în interferenţele lui cu dip sau se referă la noţiunile special elaborate pentru nevoile dreptului conflictual (noţiuni independente sau autonome faţă de dreptul civil intern, cum ar fi domiciliul sau altele), ideea de a nu aplica mecanic sau rigid textele ori principiile de dip. Cred că teoria drepturilor cîştigate merge pe linia armonizării dorită de autorii de dip, dacă este să înţelegem, prin armonizarea sistemelor de dip, interesul şi cerinţa de a pune de acord soluţiile emanate de la instanţele diferitelor state.

Cartea a III-a, *Teoria generală a conflictelor de autorităţi, de jurisdicţii şi a conflictelor de legi* (cap. VII—XV) prezintă cel mai înalt interes din punctul nostru de vedere.

Începînd expunerea cu examenul conflictelor de autorităţi şi de jurisdicţii, la care se adaugă arbitrajul în dip, autorul marchează interesul decisiv pe care rezolvarea acestor conflicte îl are pentru rezultatul final al proceselor. În manualele clasice, belgiene şi franceze, conflictele de legi ocupă locul întîi, din toate punctele de vedere, şi se neagă ideea că răspunsul la întrebarea cine judecă litigiul are un impact decisiv asupra soluţiilor finale. Primul capitol al părţii a III-a (cap. VII) se încheie cu recunoaşterea şi executarea hotărîrilor judecătoreşti, a actelor emanînd de la autorităţile publice străine şi a sentinţelor arbitrale.

O metodă de soluţionare a conflictelor de legi în mare favoare acum este aceea a adoptării de reguli de drept material uniforme (cap. VIII). Aceste reguli pot fi reguli unificate de drept material conţinute în convenţiile internaţionale (cum ar fi regulile conţinute în Convenţia Naţiunilor Unite din 1978 privind transportul de mărfuri pe mare) ori reguli interne de drept material special redactate pentru relaţiile cu un element străin (un exemplu, L. nr. 25/1969 privind condiţia juridică a străinilor în România). Rolul regulilor de drept material este acum apreciabil. S-a vorbit chiar de o părăsire a metodei conflictuale în favoarea recursului la regulile de dip material. Ph. Fouchard, în recenzia sa la cartea d-nei France Déby-Gérard, (*Le rôle de la règle de conflict dans le règlement des rapports internationaux*, Paris 1973) spune următoarele: „Criza conflictelor de legi n-a apărut în doctrină decît în momentul cînd această metodă s-a găsit în realitatea relaţiilor economice internaţionale, în acelaşi timp, contestată şi neglijată". Şi „această reacţie a fost dusă atît de statele cît şi de practicienii comerţului internaţional. Primele (statele) suportă din ce în ce mai greu ca politicile lor social-economice să depindă, în ce priveşte aplicarea lor în spaţiu, de o punere în acţiune eventuală printr-un act jurisdicţional cu efect limitat, a unei reguli de conflict, adică de un procedeu tehnic abstract al cărui rezultat n-ar corespunde voinţii lor de a fixa imediat şi larg întinderea de aplicare a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regulilor pe care ei le apreciază esenţiale şi pe care înţeleg să le impună respectului tuturor, fie ei agenţi economici străini sau internaţionali. Şi aceasta, pe de altă parte, în faţa incertitudinii metodei conflictuale şi a funcţionării ei judiciare, comportîndu-se de aşa manieră încît raporturile dintre persoanele care iau parte la raporturile economice internaţionale pot să evite larg legea etatică graţie contractelor, uzajelor şi arbitrilor (transnaţionali, adăugăm noi)". (*Journal du droit international*, 1974, p. 736). Fr. Rigaux subliniază că rolul regulilor conflictuale nu este diminuat decît aparent. Unificarea dreptului privat material are incidenţe asupra conflictelor de legi (p. 173). Pretinsa evicţiune a regulilor conflictuale ar avea un caracter iluzoriu, arată autorul (p. 175). Metoda conflictelor de legi este necesară pentru a delimita domeniul spaţial al dreptului uniform stabilit prin tratate. Cînd convenţia de unificare n-a prevăzut reguli potrivite, intervine metoda conflictualistă, ca în exemplul următor: Convenţia de la Haga, din 1961, privind ocrotirea minorilor prevede o regulă de aplicabilitate şi reguli conflictuale. Convenţia se aplică cazurilor în care minorii au reşedinţa pe teritoriul unuia din statele contractante (regulă de aplicabilitate). După ce am constatat că minorul intră sub prevederile convenţiei, urmează să folosim art. 3, conform căruia „un raport de autoritate decurgînd de plin drept din legea internă a statului este recunoscut în toate statele contractante" (regulă de conflict de legi). În acest exemplu, aplicarea regulii de conflict de legi este subordonată condiţiei de aplicabilitate. Fiecare din aceşti doi factori trebuie determinat pe rînd: mai întîi, trebuie să vedem dacă minorul are reşedinţa într-unul din statele parte la Convenţia (în acest caz, se aplică Tratatul), apoi aplicăm art. 3 (regulă de determinare a legii competente, règle de rattachement). Metoda conflictelor de legi conservă utilitatea atunci cînd materia nu este unificată, cît şi pentru relaţiile care iesă de sub domeniul spaţial al dreptului unificat (p. 262—263).

Se pot concepe reguli conflictuale unilaterale şi multilaterale. Autorul preferă regulile multilaterale, ceea ce este de înţeles în contextul actual al avîntului fără precedent al relaţiilor economice internaţionale, al relaţiilor cu un element străin, consecinţă a înserării Belgiei într-un spaţiu economic şi juridic mai larg (Comunitatea Economică Europeană". Acest eveniment a determinat îmbrăţişarea unei concepţii universale relativ la soluţionarea conflictelor de legi.

Regulile unilaterale se mărginesc a determina aplicarea în spaţiu a dreptului material al forului, autorităţii. Metoda era folosită de postglosatori şi consta, pentru practician, în a-şi pune întrebarea dacă dreptul material al forului este sau nu aplicabil în speţă. Pusă chestiunea în felul acesta, răspunsul este, de cele mai multe ori, afirmativ. Există şi astăzi reguli conflictuale (scrise sau nescrise) unilaterale, de felul aceleia din art. 2 al. 2 cod. civ. român, dar ele sînt în doctrină acolo unde este posibil interpretate bilateral, în sensul că acelaşi principiu se aplică şi ipotezei contrare. În cazul art. 2 al. 2 cod. civ. român, *autorii noştri sînt de părere că textul face aplicarea unui principiu mai general*, după care starea şi capacitatea persoanelor este cîrmuită de legea naţională; conform acestei interpretări (bilaterale) starea şi capacitatea străinilor în ţara noastră ar fi cîrmuită de legea lor naţională. În dip român însă soluţia aceasta nu se impune. Practica se manifestă în sensul că străinilor care se găsesc în România li se aplică legea de stare şi capacitate română pentru toate raporturile care iau naştere în România, în faţa şi cu concursul autorităţilor române. Drepturile cîştigate conform legii străine rămîn rezervate. Soluţiile acestea sînt confirmate de toată evoluţia jurisprudenţei române în ultimile decenii, de convenţiile de dip şi de legislaţia şi practica comparată (Legea germană, Republica Federală Germană, de dip din 1 septembrie 1986 adoptă ca soluţie larg aplicată, legea reşedinţei obişnuite a persoanei în cauză). Apelul la reguli unilaterale de soluţionare este practicat în general şi acum larg de instanţe şi de autorităţile confruntate cu probleme de dip. Doctrina preferă regulile conflictuale multilaterale (de felul aceleia din art. 2 al 3, cod. civ. român: forma actelor juridice este cîrmuită de legea locului unde au fost încheiate). Regula multilaterală răspunde poziţiei omului de ştiinţă faţă de problemele conflictuale şi concordă de asemenea cu dezvoltarea fără precedent a relaţiilor cu un element străin şi, pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Belgia, împrejurării că ea face parte dintr-o comunitate economică în care există migrarea forței de muncă și care este de pe acum dominată de o impozantă reglementare unificatoare. În aceste condiții, autorii se situează de-asupra sistemelor de dip naționale și caută toate soluțiile pentru a armoniza sistemele de dip ale țărilor din comunitate. Totuși, autorul arată (p. 198) că și acum se introduc reguli de aplicabilitate particulare într-un sistem de reguli conflictuale multilaterale.

Acest prea sumar comentariu nu redă impresionanta bogăție de idei desfășurată de autor de-a lungul întregii lucrări, stăpînirea magistrală a fluxului de idei din teorii din literatura clasică și din cea foarte recentă. În întregul volum, pe care spațiul prea îngust rezervat unei recenzii nu ne îngăduie să-l punem în valoare, cititorul admiră, în problemele cele mai controversate și mai actuale, finețea și vigoarea raționamentului maestrului de necontestat al dip, care este profesorul Francois Rigaux de la Facultatea de drept a Universității din Louvain-la-Neuve, Belgia, și fac din cartea sa o operă de neînlocuit.

Mihai Jacotă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN NOICA, *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, București, Ed. „Eminescu", 1987, 328 p.

În tot ce scria, Constantin Noica punea o vrajă anume, o vrajă a scînteierii spiritului și a luminii culturii.

O face admirabil și în *Cuvînt împreună despre rostirea românească*. Este o carte despre valorile expresive ale limbii române, temă care l-a preocupat îndelung pe gînditor. Autorul ne introduce într-un fascinant univers de simțire și de cuget, luînd călăuză cuvinte de temei din limba noastră, din stratul ei organic. Ele relevă, în dezbaterea angajată de filosof, o dublă semnificație: disponibilitățile lor expresive și frumusețea lor genuină în spațiul vorbirii noastre; apoi, tensiunea lor estetică și filosofică în lumina unor curente de gîndire, a unor categorii filosofice sau estetice promovate de figuri ilustre ale domeniilor. Textul abundă în observații interesante, în considerații de ordin filosofic și literar, în reflexii asupra civilizației contemporane și ale istoriei noastre culturale. Tocmai în zona aceasta de indisolubilă legătură dintre limbă și istorie cartea își vădește interesul special pentru istoric.

În adevăr, am putea reface imaginea epocilor trecute fără o vie percepție a stărilor de spirit și a frămîntărilor de gînd ale oamenilor pămîntului?

Eseurile lui Constantin Noica îndreaptă stăruitor gîndul spre însemnătatea integrării acestei dimensiuni în demersul de factură istoriografică. O face cu o vibrație specială a spiritului și într-un mod care impune să ne apropiem de ea, să-i simțim folosul lecturii, inclusiv din perspectiva și pentru nevoile studiului istoric.

Constantin Noica are pasiunea comunicării, a comentariului rafinat, cu bruște iluminări spre mari idei ale filosofiei, logicii sau ale teoriilor științifice contemporane. „Exercițiul de admirație" al autorului pentru limba română captează și convinge, căci, și dacă este un pic afectat, este făcut supraveghcat, cu o mare înțelegere a situațiilor și a măsurii lucrurilor.

Și cît de necesară e, în toate, măsura lucrurilor!

Damian Hurezeanu

TUDOR NEDELCEA, *Geneza ideilor social-politice și filosofice în literatura română veche*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1987, 200 p.

Fapte de cultură și surse ale cercetării istorice, cronicile și textele literare elaborate pînă la începutul secolului XVIII, constituie, pentru Tudor Nedelcea, obiectul unei abordări critice a istoriei medievale românești din perspectiva imaginii pe care elita cărturărească a timpului și-o construiește despre vremurile pe care le trăiește. Situîndu-se între istoria propriu-zisă, istoriografie, istoria literară și istoria mentalităților, studiul genezei și a evoluției ideilor social-politice și filosofice oferă un teren larg și rodnic de cercetare, util înțelegerii nuanțate și adecvate a evului mediu românesc.

Cronicarii, ideologi ai claselor pe care le reprezintă (p. 9) relevă poziția acestor clase față de problemele interne ale societății și opțiunea lor politică externă. Societatea românească își făurește propria ei structură, reflectată în literatură

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(și în textele ce pot fi asimilate literaturii), prin imaginea mentală pe care membrii ei o au despre realitățile contemporane lor, imagine diferită de la o epocă la alta și de la un individ la altul. Ideile social-politice se desprind din această imagine pe de o parte ca modalități de înțelegere de către cărturari a timpului istoric pe care îl trăiesc, iar pe de altă parte ca model potențial, ca opțiune de clasă și individuală asupra posibilităților de evoluție.

Arhitectura socială este percepută ca fiind dată, iar locul pe care îl ocupă boierii în această ierarhie ca un drept firesc. Conform rezultatelor analizei lui Tudor Nedelcea, problemele care preocupă autorii cronicilor și domnia (Neagoe Basarab în ale sale *Învățături* se situează pe poziția unui precursor al unor idei sociale importante și concludente) sînt legate de raporturile dintre domn și marea boierime (sfatul domnesc), dintre diferitele grupări ale boierimii, de poziția față de țărănime și față de mișcările populare. Un capitol special al volumului este consacrat ideilor politice, înțelegînd prin aceasta expresia manifestă a conștiinței latinității, continuității și unității poporului român, precum și aspectul ideologic al luptei pentru independență. Sînt idei a căror origine nu trebuie căutată în textele literare și istorice, dar care, prin pătrunderea lor în cultura scrisă, fac dovada existenței și evoluției conștiinței de neam românești. În acest sens, Tudor Nedelcea încearcă — prin grila de analiză pe care o aplică textelor vremii — să surprindă modalitatea proprie prin care ideile politice se transformă din valori perene ale tradiției orale, populare, în permanențe ale culturii scrise. Totodată, este relevat și procesul prin care, de la simpla lor afirmare se trece la utilizarea latinității, continuității, unității în argumentarea luptei politice, proces care va conduce la formarea conștiinței naționale.

Ideile ce mărturisesc apariția unei gîndiri filosofice în esența ei cunosc o evoluție proprie, fiind cu stăruință puse în evidență de analiza lui Tudor Nedelcea asupra textelor literare. Ideile filosofilor antici, vehiculate în textele noastre medievale, terminologia, temele de gnoseologie sau cele legate de concepția asupra lumii (*Fortuna labilis*, creștere și descreștere) laicizarea progresivă a culturii (autorul se oprește asupra predosloviilor cărților religioase) sînt dovezi atît pentru înclinația spre meditație și abstractizare, specifică poporului nostru, cît și pentru deschiderea spre ideile ce pătrund la noi din gîndirea timpului. Mijloacele de expresie fac posibilă comunicarea tot mai adecvată a acestor idei, ridicînd valoarea estetică a textelor și demonstrînd sensibilitatea autorilor față de posibilitățile limbajului.

Dificultatea demersului critic pe care îl propune autorul volumului în discuție constă în multitudinea textelor, în conținutul ideatic nu întotdeauna transparent sub un limbaj căruia distanța în timp îi acoperă sensurile, i le convertește uneori. Dacă în aceste texte găsim afirmații care conduc imediat la interpretarea lor prin prisma poziției de clasă a cărturarului medieval, acest lucru nu poate fi înțeles numai din studiul acestor texte.

Autorul volumului înfățișează o imagine și reflexul ei : imaginea societății românești în evul mediu (așa cum istoriografia noastră o redă) și reflexul aceleiași realități în conștiința unor oameni care au trăit în interiorul ei și au cunoscut-o în felul lor, inevitabil diferit de cel istoriografic. O atare confruntare, mai ales în absența, deocamdată, a unor studii de istoria mentalităților — care ar fi adus problema pe un alt teren — riscă să conducă la concluzii a căror nuanțare se impune, cum sînt cele privind raporturile dintre clasele sociale.

Volumul oferă rezultatele unei *recitiri* (p. 137) „transversale“ a textelor, urmărind ideile pe care le conțin acestea și nu faptele sau orînduirea lor cronologică. Perspectiva este nouă, și utilizarea mai complexă a mijloacelor specifice unei asemenea analize poate avea rezultate interesante.

Cristiana Oghină

ACHILLE G. LAZAROU, *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*, Institute for Balkan Studies, 206, Thessaloniki, 1986, 311 p.

Concepută inițial ca teză de doctorat la secția de filosofie a Universității din Atena (1976), lucrarea de față reprezintă o contribuție majoră la cunoașterea aromânilor, atît din punct de vedere istoric cît și lingvistic. Era de așteptat ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opinii noi, temeinice, să soluţioneze o problemă de un deosebit interes pentru spaţiul balcanic, cu atît mai mult cu cît sentimente ce depăşeau, cîndva, cadrul ştiinţific puneau sub semnul incertitudinii istoria aromânilor. Avem aşadar, dinspre istoriografia greacă, o semnificativă monografie ce abordează originea aromânei, cu alte cuvinte a idiomului propriu valahofonilor, valahilor, din regiunile greceşti, precum şi a raporturilor cu limba greacă.

Concepută în trei secţiuni, lucrarea abordează *Problema originii aromânilor şi a idiomului lor roman* (partea I), *Desprinderea aromânei din latina orientală şi starea ei actuală* (partea a II-a) şi o *analiză comparativă a aromânei cu greaca din punct de vedere fonetic, morfologic şi lexical* (partea a III-a). În general, tezele susţinute de A. G. Lazaru nu depăşesc cadrul rezultatelor deja puse în circulaţie în deceniile anterioare de cercetători precum K. Amantu, N. Andriotis, A. Armbruster, V. Bogrea, Th. Capidan, M. Catargiu-Marioteanu, B. Cazacu, Ch. Christovasilis, M. Chrysochoos, I. Coteanu, S. Dragomir, G. Giuglea, Iorga, H. Mihăescu, P. Papahagi, S. Puşcariu ş.a. Asistăm însă la o sistematizare a acestora, autorul respingînd afirmaţiile nefondate pentru a veni cu un plus de argumente în favoarea celor ce par conforme cu adevărul istoric (bunăoară, în legătură cu prima menţiune a valahilor, datorată lui Kedrenos, dar pe care H. Grégoire o respingea ca fiind „un pur hazard ce nu relevă existenţa valahilor balcanici înaintea anului 1145". Sau în ce priveşte etimologia termenului *valah*, aproape în unanimitate acceptat ca provenind din Volcae, care desemna două triburi celte din Galia şi care vorbeau latina etc.).

Lucrarea se prezintă deci ca o contribuţie de seamă la cunoaşterea aromânilor şi a idiomului lor, mai ales prin determinarea spaţiului geografic unde se vorbeşte limba şi prin stabilirea numărului aproximativ al celor ce o folosesc, nu fără a le neglija literatura, autorul semnalînd raritatea textelor aromâne autentice.

Lucian Nastasă

N. ŞERBĂNESCU, N. STOICESCU, *Mircea cel Mare (1386—1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Ţării Româneşti*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, 424 p. + XXIV p. cu ilustraţii.

Cei doi cunoscuţi istorici ai evului mediu românesc şi-au propus şi au reuşit să ne redea, dintr-un punct de vedere structural diferit faţă de anterioarele monografii destinate distinsului voievod român, o valoroasă lucrare închinată omagial marii personalităţi a lui Mircea, domnul Ţării Româneşti (23 septembrie 1386 — 31 ianuarie 1418).

Cartea este încă o însemnată dovadă că în anii 1986—1987 în ţara noastră s-au editat numeroase articole, studii, lucrări despre marele domn, toate acestea demonstrînd respectul istoriografiei româneşti faţă de acesta în perioada în care s-au împlinit 600 de ani de la urcarea sa pe tronul Ţării Româneşti, epoca domniei sale reprezentînd o etapă de glorie pentru istoria românească, în care suprafaţa acestei regiuni româneşti a avut cea mai mare întindere geografică în cadrul existenţei sale.

Autorii sintezei au desprins o imagine cît mai autentică şi cît mai cuprinzătoare asupra societăţii contemporane domnului şi personalităţii sale complexe. Cei doi istorici au folosit pentru informare şi documentare toată literatura de specialitate, veche şi nouă, despre această epocă medievală, dar au insistat îndeosebi asupra unor chestiuni mai puţin cunoscute sau încă discutabile, trecînd mai repede peste cele elucidate şi publicate de specialişti anterior.

Cartea este divizată în patru părţi distincte. În prima parte se înfăţişează *Familia lui Mircea cel Mare. Începutul domniei* (p. 5—41), şi ea constituită din două capitole referitoare la *Predecesori, părinţi, fraţi; soţii, copii. Mircea domn* şi *Mircea cel Mare sau Mircea cel Bătrîn ?* În ceea ce priveşte întrebarea care întruchipează capitolul al doilea, aceasta are un excelent răspuns, bazat pe un bogat cadru documentar (pilduitor hrisovul domnesc din 1388) şi o iscusită logică istorică. Autorii au considerat mai potrivită prima titulatură a domnului menţionată în întrebare, utilizînd-o şi în desemnarea monografiei lor.

Partea a doua a cărţii — *Politica internă a lui Mircea cel Mare* (p. 42—244) — redă tabloul societăţii româneşti la răspîntia anului 1400, înfăţişîndu-l în şase capi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tole care cuprind următoarea problematică: *Populația și viața socială a Țării Românești; Dezvoltarea economică a Țării Românești; Organizarea țării: întinderea statului; titlul și puterea domnului; sfatul domnesc și marii dregători; organizarea administrativ-teritorială; organizarea armatei; organizarea fiscală; organizarea judecătorească; Viața bisericească din Țara Românească; Ctitoriile epocii lui Mircea cel Mare; Cultura din Țara Românească în timpul lui Mircea cel Mare.* O parte din problemele acestea au fost abordate și publicate de autori în studii și lucrări care s-au bucurat deja de un prestigiu științific, pilduitor exemplu, cu mici revizuiri și adăugiri, capitolul al treilea cuprins în structura volumului omagial *Marele Mircea Voievod,* semnat acolo de Nicolae Stoicescu.

În partea următoare, a treia, structurată tot în șase diviziuni, *Politica externă a lui Mircea cel Mare* (p. 245—356) este prezentat excelent contextul epocii în care puterea otomană încerca să-și extindă influența politico-militară și cadrul geografic în Europa, și inclusiv în Țara Românească. Tematica reprezentînd, de fapt, strălucita carieră diplomatică și ostășească a principelui valah, se intitulează astfel: *Situația politică a Europei de Răsărit la cumpăna dintre secolele XIV—XV; Primii ani ai domniei. Stabilirea primelor alianțe. Începutul conflictului cu Imperiul Otoman; Strălucita victorie de la Rovine (17 mai 1395)* unde istoricul cu mare erudiție argumentează răspunsurile la cele trei mari chestiuni ale evenimentului (localizarea, datarea și rezultatul luptei), în ceea ce privește data conflictului militar se renunță la cea acceptată pînă nu de mult de istoriografia noastră (în frunte cu N. Iorga și P. P. Panăitescu), datare pentru care pledează în mod asemănător N. Stoicescu și în broșura apărută la Editura Militară, *Lupta de la Rovine (17 mai 1395),* în anul 1986; *„Cel mai viteaz și cel mai ager dintre principii creștini". Apogeul politicii externe a lui Mircea cel Mare după 1402. Protejatul său, Musa, sultan al Imperiului Otoman; Împăcarea cu sultanul Mehmed I (1417). Problema „capitulațiilor". Sfîrșitul domniei lui Mircea.*

Ultima parte, cea de-a patra, *Mircea cel Mare în contiința românilor* (p. 357—389) a fost distribuită în trei capitole, aducînd prin cele prezentate un profund omagiu celui care s-a interpus stăruitor, ca principe român, pentru prima oară în istoria noastră medievală, prin prezența sa politică și militară, în miezul frămîntărilor internaționale din această parte a lumii, arătînd prin faptele sale că puternicul stat otoman nu este invincibil. Aceste trei diviziuni, care conturează perfect strălucita personalitate a lui Mircea cel Mare, sînt formulate astfel: *„Io, Mircea voievod" în literatura și arta românească. Aniversări; Aniversarea a 600 de ani de la urcarea pe tron a lui Mircea cel Mare; Mircea cel Mare în istoriografia românească. Schiță de portret.*

Cartea mai cuprinde o scurtă prefață, abrevieri, indici de nume și locuri și o excelentă prezentare de ilustrații (24 pagini cu fotografii alb-negru); de altfel, volumul întreg este tipărit în condiții grafice excelente.

Lucrarea este valoroasă prin conținutul bogat, și nu întocmai asemănător cu al celeilalte monografii, *Marele Mircea Voievod* (Editura Academiei, București, 1986 *. Scrisă într-o modalitate cursivă și colorată, prin utilizarea literaturii de specialitate, carte devine o valoroasă lucrare de referință pentru oricare specialist în domeniu.

Gheorghe F. Anghelescu

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, *Pe urmele lui Mircea cel Mare,* București, Ed. Sport-Turism, 1987, 247 p.

Mircea cel Mare și epoca sa continuă să facă obiectul unor preocupări statornice, care urmăresc să reconstituie faptele istorice și personalitatea marelui voievod într-o imagine cît mai apropiată de realitatea istorică.

Apariția, în cursul anului 1987, a trei lucrări monografice, *Mircea cel Mare, Marele Mircea Voievod* și *Pe urmele lui Mircea cel Mare,* vine să confirme constatările noastre.

Lucrarea *Pe urmele lui Mircea cel Mare,* care o datorăm lui Constantin Căzănișteanu, are caracter de sinteză, bazîndu-se pe o bibliografie abundentă.

---

* Vezi *supra,* p. 509—514.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cunoscînd și stăpînind perfect izvoarele relative la subiect, autorul, după o succintă prezentare a originii și familiei voievodului, conduce cu competență cititorii prin posesiunile teritoriale stăpînite de către acesta, relevînd faptul că el și-a exercitat autoritatea asupra unei mari părți a suprafeței teritoriale a Daciei străvechi. Sînt prezentate, apoi, confruntările militare și acțiunile diplomatice întreprinse de marele voievod pentru apărarea independenței și integrității statului, pentru apărarea creștinătății, cît și activitatea desfășurată de el pentru gospodărirea și înfrumusețarea țării.

Lucrarea se încheie cu prezentarea modului în care personalitatea lui Mircea s-a reflectat în conștiința posterității.

Analiza riguroasă a informației extrase din literatura existentă astăzi în istoriografia noastră, cît și din cea străină, a dat posibilitate autorului să facă observații convingătoare, care înlătură sau justifică și întăresc constatări mai vechi. Astfel, printre altele, se impune atenției noastre faptul că participarea românilor la bătălia de la Kossovopolje devine certă, iar pentru lupta de la Rovine data de 17 octombrie 1394 se infirmă, readucîndu-se în circuitul științific ipoteza lui B. P. Hașdeu, care stabilise data de 17 mai 1395, ipoteză confirmată de recente cercetări.

Scrisă într-un limbaj plăcut, lucrarea este accesibilă nu numai specialiștilor dar și cititorilor iubitori de istorie. Regretabil este faptul că Editura preferă (!) să treacă întregul aparat critic la sfîrșitul fiecărui capitol, ceea ce împiedică confruntarea rapidă a afirmației din text cu sursa ei.

Fără intenția de a diminua valoarea științifică a lucrării, care va constitui desigur, subiect de referință pentru viitoarele cercetări, ne permitem o mică observație : mențiunea privind numele de botez, Dimitrie, a lui Mircea Ciobanul o găsim în documentul din 1564 (7072) august 1 (v. *DRH*, B, vol. V, p. 333—334), nu în cel din 11 decembrie 1564 (7073), consemnat în text la p. 9.

Georgeta Ignat

ANDREI KOVÁCS, *Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-vodă*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, p. 349—374.

Neașteptată și frumoasă e această contribuție la istoria Basarabilor ! Un întreg capitol din *Trecutele vieți de Doamne și Domnițe* e de refăcut după publicarea actului din mai 1585, care consemnează audierea a 51 de martori în procesul dintre fiul Zamfirei, Ioan Keserü de Ghibarț și Ioan Logofăt de Sebeș (care nu e altul decît logofătul Ivan Norocea din Răzvad), cu care Zamfira voise să se recăsătorească. În vederea acestei proiectate (a patra !) căsătorii, fiica lui Moise vodă dăduse logofătului anumite obiecte. Logofătul Norocea — ginere domnesc *(prin căsătoria cu Stana, fiica lui Mircea Ciobanul)*, tată al celebrei Velica (soția lui Fabio Genga) — și-a însușit aceste obiecte, între care moaște și o cruce mare pe care Zamfira voia să le folosească la sfințirea ctitoriei sale de la Prislop. Pînă la moartea sa, în martie 1580, Zamfira nu recuperase respectivele obiecte — de aici procesul. Deși păstrat fragmentar, textul conține multe amănunte de viață și e de prima mînă pentru istoricii mentalităților, dar și pentru istoria artei și a bisericii (moartea lui Ghenadie, episcopul românilor, în „ultimul post trecut", deci în 1584 — p. 374 ; date despre „honorabilis Joannes episcopus valachorum transilvaniensium", născut la 1540, fost egumen la Prislop, locuitor în Alba Iulia — p. 360).

Ștefan S. Gorovei

P. P. PANAITESCU, *Nicolae Milescu Spătarul (1636—1708)*. Versiunea românească de SILVIA P. PANAITESCU. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de ȘTEFAN S. GOROVEI, Iași, Ed. „Junimea", 1987, XLI + 107 p.

„Nici autorul, nici subiectul acestei mici monografii — care vede acum lumina tiparului pentru prima oară în limba română — nu au nevoie de recomandări deosebite" își începe Ștefan S. Gorovei densul *Studiu introductiv* la cartea de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faţă. Ceea ce ne-am îngăduit însă noi să precizăm este că atît unul cît şi celălalt au făcut de mai mult timp subiectul preocupărilor sale, cu rezultate atît de remarcabile. Pe urmele contribuţiei lui P. P. Panaitescu, Ştefan S. Gorovei a adus astfel lămuriri de seamă la viaţa şi opera lui Nicolae (Milescu) Spătarul, după cum a îmbogăţit şi cunoaşterea celui dintîi. Cu atît mai firesc gestul reeditării opusculului lui P. P. Panaitescu, apărut în 1925, lucrare de referinţă despre cărturarul de la a cărui naştere s-au împlinit în 1986 trei veacuri şi jumătate. În felul acesta, ambele personalităţi sînt readuse în atenţia culturii noastre într-o lucrare ce verifică din nou spiritul riguros, erudiţia aflate în bună companie cu talentul aceluia care a îngrijit-o, Ştefan S. Gorovei.

Studiul introductiv fixează cu toată precizia personalitatea istoricului P. P. Panaitescu, şi biografia cărturarului căruia i s-a spus de fapt — a dovedit-o tot Şt. S. Gorovei — Nicolae Spătarul, patronimul Milescu adăugîndu-i-se mult mai tîrziu. Ediţia propriu-zisă repune în circulaţie monografia din 1925 în traducerea făcută de soţia autorului, Silvia P. Panaitescu (1897—1986), şi sub atenta supraveghere ştiinţifică a editorului, care a însoţit textul de minime comentarii. Avem astfel la îndemînă o ediţie de mici dimensiuni (ceea ce nu făcea totuşi de prisos un indice), dar de un incontestabil folos ştiinţific şi cultural.

Ştefan Lemny

GH. BRANCOVICI, *Cronica românească*, ed. critică de DAMASCHIN MIOC şi MARIETA ADAM-CHIPER, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1987, 81 p.+foto+indice.

În cadrul colecţiei „Cronicile medievale ale României" s-a retipărit, sub îngrijirea lui Damaschin Mioc şi Marieta Adam-Chiper, *Cronica românilor* aparţinînd lui Gh. Brancovici. Lucrarea este deschisă de un amplu şi pertinent studiu introductiv semnat de Damaschin Mioc, dedicat vieţii şi operei celui mai „însemnat cronicar transilvănean de limbă română", şi cuprinde o notă asupra ediţiei, o bibliografie selectivă, cronica propriu-zisă *(Cronica Slovénilor Iliricului, Mysii cei din sus şi cei din Jos Mysii)* şi indice. Iniţiativă aparţinînd Institutului de Istorie „N. Iorga", tipărirea cronicilor medievale româneşti, muncă anevoioasă ce presupune un profesionalism desăvîrşit, înseamnă, în egală măsură, elaborarea unor instrumente indispensabile în activitatea de cercetare şi veritabile acte de cultură.

D. Ivănescu

FLORIAN DUDAŞ, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, vol. I, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1987, 239 p.

Problema circulaţiei vechii cărţi româneşti nu este nouă în istoriografia noastră, ba s-ar putea spune că ea s-a bucurat în acest domeniu de o atenţie pe măsură. Se cunosc, astăzi, numeroase lucruri, bunăoară despre titlurile cele mai căutate, despre numărul de exemplare aflate în circulaţie şi preţul lor, despre prenumeranţi şi altele, cum ar fi mediile culturale şi sociale cele mai familiarizate cu acest instrument de lucru, politica domniei în această privinţă, măsurile de prohibire ori, dimpotrivă, de încurajare a cărţii etc. Cu toate acestea, fenomenul este încă departe de a fi cunoscut integral şi, mai ales, evaluat cum se cuvine. Explicaţia este evidentă. Fie că a fost cercetată din unghiul istoriei literare şi, în general, a istoriei culturii şi ideilor, fie că, şi mai frecvent, a fost legată, aşa cum se şi cuvenea, de fenomenul unităţii naţionale, circulaţia vechii cărţi româneşti nu a avut parte pînă acum, în ciuda importanţei sale, decît arareori de şansa de a constitui un subiect de investigaţie de sine stătător. Cartea lui Florian Dudaş vine să repare această injustiţie şi o face — se poate afirma — cu un profesionalism deplin.

Circumscris spaţiului transilvănean, acest prim volum (putem bănui că vor fi mai multe şi îi vor da autorului prilejul de a îmbrăţişa întreg teritoriul româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nesc) înfăţişează locul important al slovei tipărite în viaţa locuitorilor acestei ţări româneşti, subliniind contribuţia ei deosebită la consolidarea voinţei lor de rezistenţă împotriva dublei stăpîniri străine şi a sentimentului de unitate cu toţi cei de acelaşi neam, dincolo de graniţele artificial stabilite.

Ceea ce ne înfăţişează autorul aici nu este o istorie tehnică şi statistică a cărţii şi a circulaţiei sale — utilă, fără îndoială dar şi exasperant de monotonă. Faptul care l-a interesat cu precădere a fost evaluarea impactului ei cultural şi politic într-o epocă în care raritatea cărţii şi dificultatea procurării ei o făceau cu mult mai preţioasă decît astăzi şi într-un mediu social, care nu căuta în ea simple informaţii, ci sisteme de gîndire, viziuni despre lume, imagini simbol ale comunicării şi solidarităţii umane. Căci — sublinierea merită făcută — înaintaşii noştri nu vedeau în carte relativ banalul vehicol de idei contemporan. Ei o priveau — după cum foarte bine a demonstrat J. Le Goff (*Les intellectuels au moyen âge*, Paris, 1965) — cu alţi ochi şi îi asociau alte semnificaţii decît cele actuale şi, privind-o şi interpretînd-o astfel, ştiau a o preţui altfel decît noi. În universul lor mental, cartea reprezenta un element esenţial, investit cu funcţii numeroase, fapt care i-a menţinut constant interesul printre oameni determinîndu-i, în mare măsură şi circulaţia.

Străbătînd în lung şi în lat pămîntul străbun, vechile cărţi româneşti au pus în mişcare oameni şi idei, au strîns între paginile lor impresii şi crîmpeie de viaţă din vremuri şi veacuri diferite, au deşteptat originale iniţiative, transmiţîndu-ne imaginea fugară a unei lumi din ce în ce mai conştientă de propriu-i destin colectiv.

Asemenea unei scene cu imagini şi privelişti în necontenită schimbare, cartea lui Florian Dudaş depune o elocventă mărturie „despre locul cărţilor în viaţa oamenilor şi despre viaţa oamenilor în lumina cărţilor“ „înplinind, prin readucerea mesajului lor în conştiinţa contemporană, însuşi gîndul şi lăsămîntul acelora care l-au scris“

Alexandru-Florin Platon

ANDREI ILICI EŞANU, *Dimitrie Cantemir, „Descrierea Moldovei“. Manuscrise şi ediţii*, Chişinău, Ed. „Ştiinţa“, 1987, 108 p.

Lucrarea este un „studiu monografic“ însumînd o bogată istoriografie privitoare la opera prin care învăţatul principe a devenit membru al Academiei din Berlin. Ea nu aduce informaţii noi, propunînd, mai ales, o regîndire a celor cunoscute, în ordinea de interese (şi capitole, şase la număr) ce a restructurat demersul. Primul capitol asigură prezentarea de ansamblu a operei respective (titlul, datarea, modele, limba etc.); următorul, raporturile savantului cu Academia din Berlin; cap. III, manuscrisele; cap. IV, harta Moldovei — ca parte componentă a *Descrierii*; cap. V, primele ediţii şi cap. VI, manuscrisele şi ediţiile moldoveneşti. În ansamblu, un studiu util prin ordonarea unei bogate istoriografii şi a unor articole mai puţin cunoscute (p. 28) punînd la contribuţie şi cîteva surse inedite (a se vedea citatul din scrisoarea lui D. Cantemir către Petru cel Mare, p. 25; informaţiile despre manuscrise, p. 36, 53). Între acestea din urmă, un interes deosebit prezintă descrierea manuscrisului sturzan (după numele lui A. C. Sturza, 1791—1854), fostul posesor al încă unui manuscris latin, necunoscut pînă acum, al *Descrierii Moldovei* (p. 46—50).

Lucrarea dispune şi de un indice de nume.

Ştefan Lemny

DIONISIE ECLESIARHUL, *Hronograf. 1764—1815*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1987, 174 p. + Glosar + Indice.

Editura celui mai înalt for ştiinţific al ţării a mai făcut un pas spre realizarea atît de necesarului proiect — cel de a ne oferi o colecţie critică, completă, a cronicilor naţionale —, prin publicarea ediţiei de faţă a *Hronografului* monahului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muntean Dionisie, fost eclesiarh al Episcopiei Rîmnicului și Mitropoliei Țării Românești.

Este, de fapt, prima restituție critică a acestui text istoriografic important, deoarece cele două anterioare — datorate lui Al. Papiu-Ilarian (*Tesauru de monumente istorice*, II, 1863, p. 159—236) și C. Nicolaescu-Plopșor (1934), ultima doar o republicare — se depărtau de original și nu întruneau, nici în parte, condițiile unei editări științifice.

Hronograful apare ca vol. X, în cadrul colecției „Cronicile Medievale ale României", (deși nu mai este o „cronică medivală" — nici ca mod de elaborare, concepție, izvoare, stil, dar, mai ales, pentru că autorul și evenimentele descrise aparțin altei epoci a istoriei noastre ! Vezi discuțiile în problemă și concluziile din istoriografie ! În titlul colecției ar mai trebui făcută o precizare de ordin cronologic sau schimat, eventual, în „Cronicile României", cu două părți, două secțiuni etc. ; ori modificat într-un fel care să corespundă, cronologic, conținutului evenimențial al textelor publicate !) rezultat al eforturilor complementare ale lui Dumitru Bălașa (transcrierea textului, cu acuratețe, după original, indicele, glosariul și coautor al studiului introductiv) și Nicolae Stoicescu (studiu introductiv, note și comentarii), care binemerită recunoștința comună. De fapt, D. Bălașa, este cel care a tranșat problema identității lui Dionisie Eclesiarhul (născut pe la 1740, în satul Stoenești, Vîlcea ; cf. „Mitropolia Olteniei", nr. 1—3 și 7—9, 1982) și a contribuit decisiv la reconstituirea activității și vieții autorului *Hronografului*, care, pînă nu de mult, sta ascuns sub numele lui monahal.

Valoarea, locul și importanța operei istoriografice principale a lui Dionisie (vezi lista lucrărilor acestuia la p. 25—29), izvorîtă din „rîvna față de această patrie a Valahiei", a fost subliniată de numeroși istorici și oameni de cultură, de la M. Kogălniceanu și N. Iorga, la C. C. Giurescu, G. Călinescu, Al. Duțu sau Mircea Muthu. Noi remarcăm doar că, așa cum l-au editat D. Bălașa și N. Stoicescu, completat cu note erudite și comentarii științifice bogate, *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul este un izvor istoric de primă mînă, pentru epoca 1768—1815, epocă atît de bogată în evenimente interne și externe, cu o înrîurire determinantă în evoluția istorică a societății și statelor românești în interludiul respectiv.

Semnalînd evenimentul apariției acestei prime ediții critice a unui alt text din patrimoniul nostru cronicăresc — prețios, în egală măsură, ca sursă documentară istorică, ca mostră de limbă și cultură românească din „secolul luminilor" — nu putem să nu regretăm întîrzierea publicării (la 14 ani după vol. IX din amintita colecție), dar, mai ales, condițiile grafice, mai puțin decît modeste, care nu valorează conținutul și nu fac cinste prestigioasei edituri și instituției patronatoare (exemplar fiind, spre edificare și comparație, splendidul volum anterior, al *Cronicii anonime a Moldovei*, la aceeași editură și sub aceleași auspicii !). „E bine că a apărut și așa", s-ar putea spune. Da, dar înțelept este să ne gîndim și la ziua de mîine...

Gabriel Bădărău

FLORIN MARINESCU, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi*, Atena, 1987, 171 p. + 1 arbore genealogic + 37 ilustrații.

Cartea lui Florin Marinescu se înscrie într-o solidă tradiție a monografiilor de familie, tradiție pe care, prin lucrările lor, au ilustrat-o cu mare acribie științifică Gheorghe Ghibănescu, Gheorghe Ungureanu, generalul Radu Rosetti, generalul Mihai Racoviță-Cehan ș.a. Pregătirea pentru publicare a unui corpus de documente privitoare la familia Moruzi, aparținînd colecției particulare a lui Andrei Zaimis, coborîtor prin femei din această familie, a prilejuit întreprinderea unui migălos studiu istorico-genealogic.

De familia Moruzi s-au mai ocupat genealogistul grec Eugen Rizo-Rangabé, istoricul Anastase Goudas, iar mai recent, Mihail D. Sturdza, în monumentala sa lucrare *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. Dictionnaire historique et généalogique*, dar o monografie consacrată acestei familii continua să lipsească, astfel că Florin Marinescu vine să umple un gol. Efortul său constituie totodată un îndemn pentru realizarea unor monografii similare și pentru alte fa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

milii. Asupra necesității elaborării unor asemenea lucrări atrăgea atenția în 1942 marele istoric Lucien Febvre astfel : „Mais il faut des monographies. Autre moyens d'atteindre la réalité sociale, et non moins utiles, non moins indispensables à l'étude, à la recherche. Les monographies de famille posent des problèmes plus rares, plus délicats, plus particuliers. Elles mettent mieux en contact avec la vie. Elles provoquent des surprises, des étonnements. Elles révèlent des accidents. Elles inquiètent. Elles font réfléchir".

Cu atît mai interesantă ne apare o lucrare consacrată istoriei și genealogiei unei familii fanariote, cu cît activitatea acesteia a fost implicată în complexa problematică politică și culturală a sud-estului european. Și Moruzeștii au jucat un rol notabil în Turcocrație în secolele XVIII—XIX, destinul lor împletindu-se strîns și cu istoria țărilor noastre. Autorul discută însemnătatea acestei familii într-un cuvînt introductiv, însemnătate în primul rînd politică, pe care o pune în evidență un manuscris inedit aflat la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Franței, intitulat *De l'influence des Mourouzi dans les événements politiques qui ont ébranlé l'Empire Ottoman*. După autorul necunoscut al acestui manuscris, Moruzeștii ar fi fost amestecați în revolta lui Ali pașa de Ianina, căruia ei i-ar fi oferit, cu acordul Angliei și al Rusiei, tronul sultanilor în cazul în care dinastia otomană s-ar fi stins în linie bărbătească, dar și în acțiunea de reprimare a lui Pasvantoglu, în tratatul anglo-turc, zis „al Dardanelelor", încheiat la 5 ianuarie 1809, în încheierea păcii de la București ș.a.

Cîțiva membri ai familiei au năzuit spre tronurile principatelor dunărene, neezitînd să folosească vreun mijloc pentru atingerea scopurilor lor. Autorul arată, însă, că lipsa lor de scrupule în această direcție a fost oarecum exagerată de istorici, ca de pildă în cazul presupusei legături dintre intrigile lui Constantin Moruzi și uciderea lui Grigore III Ghica în 1777.

Pe plan cultural, după cum subliniază Florin Marinescu, Moruzeștii au avut o activitate notabilă. Și-au constituit o bibliotecă cuprinzătoare în palatul lor de la Therapia, au întreținut legături cu intelectuali greci cunoscuți, ca Neofit Cavsocalivitis, Atanasie Christopol, Iosif Moesiodax, Ștefan Dungas, precum și cu intelectuali străini. Au donat sume mari de bani pentru școli și spitale, acțiunea lor culturală înscriindu-se în politica de patronaj cultural grec susținută de fanarioți.

După ce face un istoric al opiniilor referitoare la locul de baștină al familiei Moruzi, autorul optează pentru satul Mirisando, situat în provincia Chaldia din Asia Mică, în apropiere de orașul Kanios. Se combate ipoteza fantezistă a originii bizantine a familiei Moruzi, pe care arhimandritul Parthenios Metaxopoulos o considera descendentă din Comnenii de Trebizonda, prin căsătoria „protovestiarului" Ioan Moruzi cu Ana, fiica împăratului Alexios III. Acest Moruzi însă nu a existat în realitate, ne asigură autorul, afirmația lui Metaxopoulos fiind destinată să atragă asupra mănăstirii sale bunăvoința domnului Țării Românești, Alexandru Ipsilanti, a cărui soție, Ecaterina, era sora lui Constantin Moruzi. Originea bizantină a Moruzeștilor a fost des reluată în mai multe lucrări, fără a se face însă apel la o bază documentară pentru dovedirea ei, ca în cazul cărții lui Eugen Rizo-Rangabé, despre familiile fanariote. Totuși existența unui Moruzi bizantin este atestată la 1461, fiind descoperită de N. Beldiceanu într-un registru otoman. Deocamdată, însă, legătura dintre acest Moruzi și familia fanariotă, începătoare din veacul XVII, nu se poate stabili documentar. Spița începe cu un Chiriac din Trebizonda, menționat de Atanasie Comnen Ipsilanti ca existînd în 1613, din ai cărui fii coboară familiile Moruzi, Ipsilanti și Hangerli, acestea avînd un început și un destin asemănător.

Așadar, Moruzeștii își au începuturile în mediul negustoresc din Trebizonda, de unde, în a doua jumătate a secolului XVII se orientează către Constantinopol, de a cărui aprovizionare cu cereale și alte produse s-a ocupat Adam (Adamachi) Moruzi. Acesta s-a căsătorit cu nepoata de fiu a marelui dragoman Panaiot Nikoussios Mamona, intrînd și prin intermediul soției sale în lumea fanariotă.

Autorul consacră fișe genealogice cvasi-totalității membrilor familiei Moruzi, anul 1821 reprezentînd o placă turnantă în istoria acestui neam. Anul 1821 a adus asasinarea fraților Constantin și Nicolae Moruzi, precum și măsuri de represiune îndreptate împotriva celorlalți membri ai familiei, care s-au văzut nevoiți să fugă din Constantinopol. Sînt descrise, în fișele genealogice respective, domniile lui Constantin și Alexandru Moruzi, activitatea lui Alexandru C. Moruzi, prim-mi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nistru în 1861, cea a vărului său primar Alexandru D. Moruzi, căruia Victor Slăvescu i-a consacrat o documentată monografie.

Cartea lui Florin Marinescu evidențiază faptul că în posteritatea celor doi domni fanarioți s-au aflat cîțiva intelectuali și oameni politici integrați în realitățile românești. Astfel au fost economistul Alexandru D. Moruzi (1815—1878), bunicul celui care avea să fie marele istoric Gheorghe I. Brătianu; fratele său, Constantin Moruzi (1816—1886), revoluționar la 1848, trecut apoi în tabăra antiunionistă; Dimitrie P. Moruzi (1847—1916), pe care autorul îl califică drept „figura, dacă nu cea mai ilustră, cel puțin cea mai simpatică și cea mai populară din toți Moruzeștii din România", prefect al poliției Bucureștilor; fiul său, generalul Gheorghe Moruzi (1876—1939); scriitorul Dimitrie C. Moruzi (1850—1914), autorul romanelor *Înstrăinații*, *Pribegi în țară străină*, și *Moartea lui Cain*; medicul Alexandru Moruzi (1900—1957), profesor la Universitatea din Iași în perioada interbelică. Lor li se adaugă scriitorul de limbă franceză Paul Mourousi (n. 1915).

Autorul derulează firul evoluției sinuoase a acestui neam sprijinindu-se pe un bogat aparat critic. Se adaugă textului o bibliografie cuprinzătoare a subiectului, precum și un arbore genealogic al familiei Moruzi, care sintetizează eforturile anterioare ale genealogiștilor I. C. Filitti, E. Hagi-Moscu, George D. Florescu, Dan Pleșia, Mihail D. Sturdza. Cele 37 ilustrații din text sînt menite să reînvie galeria reprezentanților familiei Moruzi. Tratînd istoria Moruzeștilor de la cea dintîi atestare documentară și pînă în zilele noastre, deci parcurgînd peste trei secole și jumătate de istorie românească și sud-est europeană prin prisma activității politice și culturale a acestora, cartea lui Florin Marinescu trezește la viață o lume nelipsită de umbre, dar nici de lumini.

Mihai Sorin Rădulescu

Studii literare. Din istoria presei culturale și literare românești, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 347 p.

Recenta culegere de studii apărută sub egida Catedrei de literatură română, comparată și teoria literaturii a Universității din Cluj-Napoca este consacrată unei teme ce abia în ultimii ani se bucură de o atenție specială: istoria presei culturale, sociale și literare românești. Sînt analizate ziare și reviste, curente și personalități legate de asemenea periodice, începînd cu *Albina românească* și pînă la publicații mai noi, precum *Steaua* sau *Revue des Études Sud-Est Européennes*.

Volumul, deschis de un *argument* semnat de Ion Vlad, are un sumar bine alcătuit și, în limita spațiului editorial, suficient pentru a acoperi o suprafață întinsă și semnificativă din presa românească. Rețin atenția studiile semnate de Maria Protase (*„Albina românească". Ideile de critică și teorie literară ale lui Gheorghe Asachi*), Ioana Em. Petrescu (despre foaia lunară a lui Cezar Boliac, *Curiosul. Jurnal de literatură, industrie, agricultură și noutăți*), Georgeta Antonescu (*Literatura în ziarul „Concordia"*), Sara Iercoșan (despre relațiile lui Titu Maiorescu cu I. Slavici și „Tribuna"), Livia Grămadă (*Din istoria presei studențești ardelene*), Șt. Bitan (*Preocupări de literatură universală în revista „Gîndirea"*), Mircea Zaciu (*Reviste ardelene în perioada interbelică: „Cultura", „Abecedar", „Darul vremii"*), Ion Pop (în legătură cu revista *Integral*), Ion Vlad (*Eseul și diversitatea temelor: „România literară"*), Liviu Petrescu (despre revista de filosofie a lui Blaga, *Saeculum*), Máté Gavril (*Probleme de estetică în paginile revistei „Steaua"*), O. Șchiau care se oprește asupra unor probleme de cultură și literautâ română în *Romanoslavica* ș.a.

O „radiografie" semnificativă a unui moment de referință în istoria mișcării simboliste de la noi este întreprinsă de Leon Baconsky în studiul asupra *micilor publicații simboliste din 1912*, an de vîrf în ascensiunea acestui curent artistic. Autorul prezintă apariții precum *Farul*, *Insula*, *Fronda*, *Grădina Hesperidelor* și *Simbolul*, cu pertinente incizii în programele și structura periodicelor menționate. De o factură aparte este contribuția lui Ion Pulbere, referitoare la *Relațiile literare româno-italiene prin prisma periodicelor „Roma" și „Studii italiene"*, apărute în perioada interbelică, prima, sub direcția celui dintîi profesor de literatură și limbă italiană a Universității din București, Ramiro Ortiz, a doua, condusă de unul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din marii noştri italienişti, Al. Marcu. Studiul, întocmit oarecum didactic, mai mult de informare asupra sumarelor celor două reviste, nu face decît să atragă atenţia asupra unei probleme ce ar merita o analiză mult mai aprofundată şi lărgită, pentru o deplină înţelegere, spre o sferă mai largă, fără a neglija eforturile similare din spaţiul italian. Nu poate fi omis din această succintă prezentare studiul semnat de Mircea Muthu, asupra rostului prestigioasei reviste de pe lîngă Institutul de studii sud-est europene. Redactată sub forma unei micromonografii, contribuţia se remarcă prin surprinderea însemnătăţii şi rolului pe care este menit a-l avea publicaţia menţionată.

Aşa cum se constată, recentul volum se impune prin consistenţă şi varietate, rămînînd doar ca asemenea iniţiative să se înmulţească şi să genereze apariţia unor bibliografii a diverselor periodice, întreprindere vitală pentru orice cercetare serioasă a presei culturale şi literare româneşti.

Lucian Nastasă

CORNELIU MATEESCU, *G. Panu şi radicalismul românesc la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, 233 p.

Recenta lucrare semnată de Corneliu Mateescu este consacrată analizei în profunzime a unui curent politic care a fost numai episodic în atenţia istoricilor ce au abordat viaţa politică din România în a doua jumătate a secolului trecut şi la începutul veacului nostru. Detectabil în gîndirea şi acţiunea politică a unor paşoptişti (N. Bălcescu, Ion şi Dimitrie Brătianu, fraţii Goleşti) — după cum se arată şi în ampla *Introducere* care deschide lucrarea analizată — radicalismul a fost reprezentat cu strălucire tot de un paşoptist, C. A. Rosetti, pînă la mijlocul celui de al nouălea deceniu al secolului trecut. Din acest moment făclia va fi preluată de un tînăr şi talentat colaborator al său, G. Panu, care se va dovedi deopotrivă un doctrinar — a înfiinţat, pentru a-şi propaga ideile social-politice, gazetele „Liberalul" şi „Lupta" — şi un om politic activ, fiind apreciat în epocă ca jurist, deputat, gazetar şi polemist redutabil.

Cum era şi firesc, autorul plasează radicalismul în curentul mai larg al liberalismului, menţionînd că la noi în ţară, ca şi în Europa, radicalii se situau la stînga liberală. Încă din articolul-program al gazetei „Lupta", fondată de Panu la Iaşi la 19 iulie 1884, acesta apela la elementele cu vederi democrate din ţară să nu lase să moară „liberalismul, adică fructul gîndirii şi experienţei întregii mişcări moderne". Autorul menţionează faptul că întemeietorul Partidului Democrat-Radical a ajuns la aceste idei şi tendinţe deoarece reprezentantul curentului moderat din cadrul Partidului Liberal, Ion I. C. Brătianu, s-a situat tot mai evident, după 1880, pe linia unor concesii faţă de clasa moşierilor, avînd în vedere şi structura socială eterogenă a propriului partid.

O mare parte din economia lucrării este destinată, desigur, analizei activităţii Partidului Democrat-Radical, al cărui fondator a fost, încă din anul 1888, G. Panu. Astfel, este prezentat pe larg locul acestui partid (care a avut, este drept, o activitate efemeră, pînă în 1895, însă programul său s-a bucurat de o largă audienţă în rîndul opiniei publice, tocmai datorită ideilor profund democratice pe care le conţinea) în eşichierul politic românesc, pornindu-se de la programul dat publicităţii în anul 1888, program ce a fost completat şi adîncit, pe linie democratică, în anul 1890. Autorul subliniază în mod exact faptul că, prin unele prevederi, cum ar fi votul universal şi legiferarea unor măsuri de asigurări sociale pentru muncitorii industriali şi comerciali cît şi prin rezolvarea — fie şi în limitele epocii — a problemei ţărăneşti, programul politic al Partidului Democrat Radical fondat de G. Panu se apropia de cel al socialiştilor, publicat într-o primă variantă în anul 1886.

Reliefînd meritele lui G. Panu pe linia închegării unei mişcări liberal-radicale de esenţă burghezo-democratică spre sfîrşitul epocii moderne, C. Mateescu subliniază şi limitele acestei remarcabile personalităţi politice ; faptul că în activitatea sa social-politică a manifestat o serie de inconsecvenţe, notabilă fiind în acest sens trecerea sa, în 1895, la conservatori, formaţie politică din care a făcut parte pînă în anul 1900. În acest an se declară independent politic, dar în fond se manifestă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și prin noul organ de presă ce l-a fondat, „Săptămîna" (1901), în favoarea Partidului Liberal. Inconsecvențele sale politice, subliniază autorul, au făcut ca acesta să nu ajungă la mari onoruri în partidele de guvernămînt sau în aparatul de stat — după cum ar fi meritat avînd în vedere calitățile sale de om politic, însă el a fost apreciat și în epocă ca un „semănător de idei", un teoretician care prin scrisul său pătrunzător și caustic a prefigurat întocmirile mai drepte ale viitorului. Se subliniază, totodată, faptul că G. Panu a fost în tinerețe un produs al societății „Junimea" (care îl aprecia și ca istoric), mediu intelectual din care a păstrat, întreaga sa carieră, verva spirituală și satirică, îndreptată contra imposturii, fie aceasta din orice domeniu. Scrise alert și pe baza unei temeinice bibliografii — lucrări edite, memorialistica și presa vremii (din această din urmă categorie de izvoare fiindu-ne oferite, în anexă, și o serie de extrase) — lucrarea semnată de Corneliu Mateescu are meritul de a fi realizat relația biunivocă om-epocă, la sfîrșitul lecturii înlesnindu-ne, așadar, să cunoaștem mai bine omul dar și epoca în care acesta s-a mișcat și a năzuit să-și servească în modul cel mai bun cu putință poporul din mijlocul căruia s-a ivit.

Mihai Vatavu

IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu*, cuvînt înainte de acad. ȘTEFAN PASCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 295 p.

Personalitate remarcabilă a vieții culturale românești din primul sfert al veacului nostru, Ioan Ursu aparține acelei generații plămădită în idealul realizării deplinei unități naționale și a consolidării noului edificiu statal. Din păcate, asemeni lui V. Pârvan, I. Ursu nu s-a putut bucura îndeajuns de noul cadru spiritual creat după 1 decembrie 1918, moartea prematură răpindu-l dintre congenarii săi tocmai cînd el putea să ofere mai mult. Dar chiar și așa, în numai cei cincizeci de ani de viață, cărturarul ardelean a lăsat suficiente și pilduitoare urme pentru care se cuvenea luarea aminte.

În acest context, recenta biografie semnată de Ioana Ursu și Dumitru Preda poate fi considerată ca exemplară. Bazîndu-se pe o largă investigație documentară, în mare parte pe corespondența și memoriile inedite ale lui I. Ursu, lucrarea abordează cele mai diverse aspecte, începînd cu „asprele trepte ale învățăturii" și continuînd apoi cu studiile la universitatea berlineză (evidențiindu-se rolul impactului cu școala istorică germană de la acea vreme), contribuția la realizarea Marii Uniri, anii de profesorat, la Iași și Cluj, etc. Dominantă în lucrare este, desigur, latura militantă a activității lui I. Ursu. Dar cum scrisul istoric este o prelungire a faptei istorice, cărturarul transilvan s-a dovedit profund ancorat de problemele timpului său, și mai ales de cea esențială, vitală pentru propășirea societății românești: realizarea deplină a unității naționale. Autorii reconstituie, atît cît era nevoie, rolul jucat de intelectualii români aflați la Paris, în 1917—1918, rol încă insuficient analizat în istoriografia noastră, dar cu implicațiile deja cunoscute.

Nu sînt lăsate deoparte nici relațiile cu contemporanii, mergîndu-se pînă la sondarea culiselor, cel mai adesea revelatoare în depistarea adevăratelor resorturi. Sînt lămurite acum, pe deplin, evoluția raporturilor cu A. D. Xenopol, care a jucat în viața lui Ursu un rol nu tocmai minor (vezi și A. D. Xenopol, *Rîșnovul de lîngă Brașov*, în „Viața românească", VII, 1912, nr. 5—6, p. 192—236). De asemenea sînt punctate legăturile cu Iorga, Tafrali, Gusti, Lucaciu, Onciul și diverși intelectuali francezi, precum și participarea lui I. Ursu la diferite congrese naționale și internaționale.

Într-un cuvînt, lucrarea celor doi autori se impune atenției atît prin bogăția de informații, cît și prin acuratețea textului, restituind contemporaneității o adevărată *conștiință luptătoare* (după expresia acad. Ștefan Pascu).

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA, *Conferințe. Ideea unității românești*, Ed. îngrijită de ȘTEFAN LEMNY și RODICA ROTARU, postfață, note și bibliografie de ȘTEFAN LEMNY, București, Ed. „Minerva“, 1987, 359 p.

Unirea, ca una din ideile restructurante ale gîndirii românești, ca reflectare a însuși destinului societății noastre, a dat caracter de statornicie și activității pe tărîm istoriografic. În sfera îndeletnicirilor intelectuale, N. Iorga a manifestat un efort cu greu de egalat, întrucît, înainte și după 1 Decembrie 1918, n-a încetat să vadă în ideile și faptele înaintașilor decît un îndreptar de politică națională, încă un pas în silințele românești de a realiza unitatea desăvîrșită a neamului. Acesta a și fost argumentul de bază, pentru care Ștefan Lemny și Rodica Rotaru s-au îndreptat către o antologie, chiar parțială, de conferințe circumscrise tematic în jurul ideii de unitate în istoria românilor, cu interesul mărturisit de a ușura munca specialistului în a regăsi scrieri greu accesibile și de a satisface dorința marelui public pentru cunoașterea personalității atît de complexe a lui N. Iorga. Este vorba de acele conferințe reținute prin rezumate sau stenograme, care redau cel mai bine spontaneitatea ideilor titanului. Altfel spus, antologia conferințelor care, prin mesaj și destinație, au avut cel mai puternic impact la nivelul conștiințelor, sau a operei „orale“ a marelui istoric, fascinantă prin zestrea bogată și variată a ideilor, ca și prin frumusețea expunerii, alcătuind pagini prestigioase de istorie a literaturii române.

Cu vădita dorință de a întregi imaginea de unitate, Ștefan Lemny și Rodica Rotaru au inclus, alături de conferințele selectate, cîteva texte care depășesc sfera genului de comunicare respectiv, nefiind nici pe departe un act editorial artificial, ci, avînd, mai curînd, caracterul de actualitate și chiar valoarea de model. Fără îndoială, un rezumat într-o limbă de circulație universală și un indice de nume proprii își aveau rostul în antologie, fiind „rotunjime“ unui demers pe deplin lăudabil. Editura „Minerva“ și cei ce s-au îngrijit de volum și-au atras o binemeritată prețuire prin alcătuirea și publicarea prezentei antologii, sugerînd noi inițiative tematice pe alte subiecte, fie din același filon atît de bogat și de divers, fie extrase din activitatea altor personalități pe care le cuprinde spațiul românesc.

I. Saizu

România în anii primului război mondial; caracterul drept, eliberator al participării României la război, 2 vol., București, Ed. Militară, 1987, 634 p.+936 p.

Apărută în anul cînd se împlinesc șapte decenii de la marile operații strategice executate de armata română pe frontul din Moldova, înscrise cu majuscule în istoria poporului nostru sub denumirea de bătăliile de la Mărășești, Mărăști și Oituz, această carte a unui numeros colectiv de istorici constituie una din contribuțiile de referință consacrate „implicațiilor naționale și internaționale ale participării țării noastre la cea mai mare înfruntare de forțe din cîte cunoscuse omenirea pînă atunci“ (vol. I, p. XII). Concepută în două volume, lucrarea își propune și reușește „să investigheze mai amplu, mai profund și mai nuanțat“ tabloul complex al societății românești așa cum era în ajunul și în timpul participării țării la primul război mondial. Ideea subliniată cu consecvență de către autori este aceea a caracterului popular și național al războiului în condițiile intrării în stadiul decisiv al luptei românilor pentru constituirea statului lor național unitar.

Considerînd pe bună dreptate că „potențialul economic al unei țări joacă un rol de importanță fundamentală în susținerea efortului armat întreprins de ea“ (vol. I, p. XIV), realizatorii volumelor au acordat o atenție deosebită factorului economic punînd astfel în evidență dimensiunile contribuției materiale românești într-o epocă în care stadiul dezvoltării sale economice era inferior celui atins de marile puteri angajate în conflict. S-a subliniat că eforturile mari făcute de muncitorii, tehnicienii și specialiștii români pentru folosirea tuturor posibilităților existente în economie în sprijinirea frontului, în condițiile excepțional de grele ale evacuării și pierderii a mai mult de jumătate din teritoriul vechii Româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nii, au fost posibile numai datorită profundului patriotism și devotament pentru cauza națională care mobilizase forțele întregii națiuni.

O proporție însemnată în economia acestei lucrări o deține factorul militar, investigat sub multiplele sale fațete. Sînt abordate probleme referitoare la pregătirea și dotarea armatei române, la organizarea și conducerea ei, la felul cum au fost resimțite, în rîndul ostașilor, victoriile și înfrîngerile. Un loc aparte îl ocupă analizele tehnice militare precum și concluziile referitoare la dezvoltarea artei militare românești în anii participării la conflagrația mondială.

Pierderile umane suferite de poporul român prin participarea la primul război mondial s-au cifrat la aproape un milion de morți, mutilați, răniți și dispăruți, pe front și în spatele frontului (vol. II, p. 698), jertfă conștientă adusă celei mai arzătoare dorințe a națiunii române — unificarea deplină, național-statală. Raportat la populația țării, procentul, și pe acest plan, demonstrează marele efort militar al poporului român pentru cauza națională.

Ca o exemplificare a caracterului drept, patriotic al războiului dus de poporul român în anii 1916—1919 sînt prezentate strălucitele fapte de arme ale ostașilor români, punîndu-se accent pe importanța istorică a marilor bătălii la care aceștia au participat, precum și pe ecoul intern și internațional al acestor biruințe românești, înfățișîndu-se detaliat nenumărate aprecieri elogioase ale unor cunoscute personalități politice și militare contemporane evenimentelor.

Cîteva capitole ale lucrării (vol. II, cap. XI—XIII) sînt consacrate luptei românilor din teritoriile aflate sub stăpîniri străine pentru eliberare națională și Unire cu Țara, în contextul internațional deosebit de dificil în care se găsea țara noastră în decursul anului 1918. Capitolul al XV-lea din vol. II este dedicat recunoașterii internaționale a Marii Uniri, participării României la Conferința de Pace de la Paris, participare ce urmărea, în primul rînd, obținerea legitimității juridice pentru actele cu caracter plebiscitar ale națiunii române adoptate în decursul anului 1918 la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia.

Autorii (în ordinea dată : Victor Atanasiu, Emilian Bold, Ion Bulei, Constantin Căzănișteanu, Ilie Ceaușescu, Vasile Cristian, Maria Georgescu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Paul Oprescu, Aurel Petri, Costică Popa, Mircea N. Popa, Dumitru Preda, Vasile Pricop, Costică Prodan, Dorina Rusu, Ilie Schipor — pentru vol. I — și Vasile Alexandrescu, Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, E. Bold, C. Căzănișteanu, I. Ceaușescu, Nicolae Ciobanu, M. Georgescu, M. Iosa, Vasile Mocanu, Viorica Moisuc, Mircea Mușat, Constantin Olteanu, Ioan M. Oprea, P. Oprescu, Ștefan Pascu, M. N. Popa, D. Preda, C. Prodan, Gheorghe Romanescu, D. Rusu, Cornel Scafeș, Constantin Toderașcu, Florian Tucă, Gheorghe Tudor, Dumitru Tuțu, Gheorghe Unc, Vladimir Zodian — pentru vol. II) au contribuit la realizarea unei lucrări bine compartimentate, de aleasă ținută științifică. Beneficiind de rezultatele cercetărilor anterioare, de un impresionant material arhivistic, preluînd critic informațiile, uneori deosebit de interesante, găsite în bogata literatură memorialistică consultată, realizatorii acestei cărți au reușit să prezinte un imens material faptic și concluzii de cel mai mare interes, îmbogățind istoriografia noastră cu una din operele sale de referință.

Lucian Leuștean

TRAIAN MOȘOIU, *Memorial de război (august-octombrie 1916)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de AL. DRAGOMIRESCU și MARIUS POP, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 152 p. + 8 p. ilustrații.

Cartea se constituie, avînd un asemenea autor, într-o veritabilă cronică a primelor luni ale războiului ce avea să ne aducă împlinirea deplină a idealului național, lucru desprins și din „Cuvîntul înainte" al prof. dr. Vasile Netea. De altfel, rolul colecției „Testimonia" — acela de a pune în valoare scrieri inedite, autodefinite ca mărturii istorice — este de prim rang, memorialistica română dedicată primei conflagrații mondiale fiind nu foarte vastă. Prețioasele dovezi pe care le aduce generalul Traian Moșoiu fuseseră pregătite, inițial, pentru tipar, însă timpul a făcut ca intenția să rămînă la stadiul de proiect. Fapt care nu atenuează importanța publicării, jurnalul fiind, pînă acum (după afirmația lui Al. Dragomi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rescu și M. Pop), singurul jurnal scris de un ofițer român din Transilvania, ce prezintă momentele intrării trupelor române în Ardeal și bătălia din zona Sibiu-Cîineni.

Memorialul însumează două părți: prima, intitulată „14 august 1916. Declarația de război contra Austro-Ungariei", și a doua: „Retragerea armatei române din Ardeal".

Stilul folosit nu iese din tipicul unei atari specii de memorii, neexcelînd în calități literare deosebite. Ca jurnal alcătuit după datele de stat-major, după caietele de campanie ale unităților conduse, mai puțin folosindu-se notele personale, concizia și datele precise predomină, aceasta și datorită intenției autorului de a nu disimula adevărul. Uneori, tonul sec capătă accente confesionale, ce redau o parte din atmosfera înflăcărată a primelor luni de război, în cursul ofensivei victorioase de dincolo de Carpați. Comentariile, puține la număr, se identifică prin observațiile critice, exprimînd poziția fermă a unui comandant militar ce dispune de o bogată experiență de luptă și de concepții strategice și tactice formate în înfruntările decisive.

Caracterul de „chose vue" confirmă portretul moral al ofițerului de carieră — echilibrul, fermitatea, energia — motivația acțiunilor sale constituind-o filonul de real patriotism degajat de întreaga lucrare. Nu se poate contesta, totodată, și evidențierea unor secvențe de puternic și răscolitor dramatism, ceea ce conferă valoare de document psihologic al unor etape de război.

Restituirea unei asemenea mărturii capătă un înțeles deosebit, generalul Moșoiu reconfirmîndu-și, prin cele scrise, rolul său în marele război pentru întregirea neamului. Volumul beneficiază de o bibliografie cu lucrări de referință pentru perioada descrisă, alături de cîteva anexe cu date statistice.

Mihai-Răzvan Ungureanu

ALEXANDRU BORZA, *Amintirile turistice ale unui naturalist. Călător pe trei continente.* Cuvînt înainte de prof. dr. N. BOTNARIUC. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, tablou bio-bibliografic și glosar de GHEORGHE LASCU, București, Ed. „Sport-Turism", 1987, 209 p.

Cartea de față e mai mult decît un jurnal de călătorie; aparținînd unuia din marii savanți români ai veacului nostru, participant la Actul Unirii din 1918 și la construcția culturală românească din deceniile ce au urmat, paginile lui Alexandru Borza tipărite acum stau mărturie pentru lupta și apoi afirmarea românească din spațiul intracarpatic de după pragul acestui veac. Plecat din Alba Iulia în călătorie de documentare la Roma și la studii la Budapesta, profesor la Blaj, în alte călătorii de studii în Occident, tînărul savant, conștient — după înțelesul rîndurilor cuprinse în această carte — de menirea intelectualului român din primele două decenii ale veacului, efectuează studii de netăgăduită valoare științifică. Cercetarea florei Transilvaniei și prezentarea peisajului sub forma unor rezervații naturale sînt domeniile prioritare ale savantului ce fusese numit — după actul justițiar de la 1 decembrie 1918 — profesor la Universitatea românească din Cluj. De numele lui se leagă întemeierea Grădinii Botanice a Universității, cunoscută astăzi în lumea întreagă, afirmarea botanicii românești în străinătate.

Cartea permite istoricului cunoașterea eforturilor generației Marii Uniri de a asigura progresul cultural în noul cadru politico-statal de anvergură națională, pentru cunoașterea științei românești interbelice în plan internațional.

Nicolae Edroiu

ION MARTOLEA, *Udești, o comună din Țara de Sus*, București, 1986, 240 p.

Cercetător și prețuitor ca nimeni altul al arhivelor, Nicolae Iorga, în activitatea sa de strîngere și publicare a izvoarelor, în vederea elaborării unor studii monografice de amploare, a întreprins vaste cercetări arhivalice atît în țară cît și în străinătate. Pasiunea de cercetător și dragostea față de trecut l-au îndemnat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să se oprească în fiecare oraș și în fiecare sat românesc, pentru că, așa cum spunea marele savant, „fiece loc de pe pămînt are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi, și trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelegi“. Cuvintele sale ne-au fost reamintite citind lucrarea lui Ion Marțolea, *Udești, o comună din Țara de Sus*. Scrisă cu multă dragoste față de locurile ce fac obiectul studiului și bazată pe un bogat material documentar, monografia lui Ion Marțolea poate fi apreciată ca o reușită a genului. Precedată de o *Introducere* care ne inițiază asupra demersului autorului, cartea e deschisă de un amplu capitol ce tratează *Cadrul fizico-geografic* al zonei studiate. Sînt evidențiate, cu acest prilej, caracteristicile geologice și morfologice, hidrografice, clima, pedologia, flora, fauna etc.

Așa după cum era de așteptat, o amplă și bine informată parte structurală a lucrării o formează *Cadrul istoric* al localităților ce compun comuna Udești, fiecare din cele 11 sate beneficiind de o relatare a evoluției lor istorice din cele mai vechi timpuri și pînă la mijlocul secolului nostru. O bibliografie bogată, la care se adună și rezultatul cercetărilor personale fac din acest capitol unul de rezistență al lucrării. Nu mai puțin interesante sînt și alte componente ale monografiei și anume, *Administrația și justiția, Populația* (cu trimiteri la principalele recensăminte și cu structura fiecărei localități în parte) și *Viața economică* (cu un amplu expozeu asupra desfășurării ei înainte și după 23 August 1944).

De un interes aparte ni s-au părut capitolele dedicate *Culturii*, accentul căzînd pe evoluția școlii de-a lungul timpului, *Folclorului udeștean*, care însumează cîteva orații de nuntă, urări și strigături precum și reproduceri ale portului popular și *Personalităților* ridicate din satele comunei Udești, dintre care să amintim pe scriitorul Eusebiu Camilar și filologul Haralambie Mihăescu.

Cartea se încheie cu o serie de binevenite anexe și anume: o listă a fiilor satelor comunei Udești care au absolvit școli superioare, un glosar și o listă cuprinzînd bibliografia folosită la redactarea monografiei. Scrisă cu pasiune și cu har lucrarea lui Ion Marțolea constituie un frumos exemplu și un îndemn pentru demersuri similare.

D. Ivănescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

I. BERNARD COHEN, *Revolution in Science*, Cambridge, Mass., and London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 1985, XX+711 p.

A prezenta o lucrare monumentală în cîteva cuvinte revine, fără doar şi poate, la a-ţi asuma o sarcină în numele utilităţii şi în perspectiva ridicolului. De aceea, ne vom limita aici numai la aspectele care-i privesc mai direct pe istorici.

I. Bernard Cohen este profesor de Istoria Ştiinţei la Universitatea Harvard şi are cel mai mare grad didactic (Emeritus). Activitatea sa în domeniu este vastă, iar roadele ei sînt prodigioase: cărţi ca *The Birth of a New Physics* sau *The Newtonian Revolution sînt* printre lucrările aproape clasice în istoria ştiinţei. Studiile sale din periodice savante sînt celebre, iar un autor atît de exigent ca Thomas S. Kuhn nu găseşte decît cuvinte de laudă pentru Cohen (citîndu-i cel mai frecvent o altă carte, mai veche, *Franklin and Newton)*. Am menţionat aceste detalii pentru a lăsa să se observe cît de abilitat era Cohen să scrie o astfel de carte. Fiindcă teritoriul acoperit memorabil de *Revolution in Science* e imens: patru secole de creaţie intelectuală în cele mai reprezentative cîmpuri de cercetare, de la fizică şi matematică la psihologie (behavioristă), de la psihanaliză la fizica atomică, de la tectonica plăcilor la biologia moleculară.

Cartea este un studiu analitic şi istoric, începînd cu o privire critică asupra stadiilor revoluţiilor ştiinţifice, de la apariţia unei idei revoluţionare pînă la acceptarea ei ca ştiinţă nouă de un număr suficient de mare de oameni de ştiinţă. Cohen a reuşit să combine judecata personală (ea stabileşte mai întîi dacă un anumit set de evenimente constituie sau nu o revoluţie) cu abordarea istorică, bazată pe criterii riguroase (expuse în capitolele 2 şi 3 ale părţii I). Părţile III, IV, V, şi VI privesc, respectiv, secolele XVII, XVIII, XIX şi XX, debutînd fiecare cu istoria critică a revoluţiilor sociale şi politice, incluzînd excelente investigări ale imagologiei revoluţionare curente în diversele epoci. O asemenea iniţiativă era inevitabilă, pentru că ocurenţele cuvîntului „revoluţie" în contextul ştiinţei sînt strict dependente de teoriile privind revoluţia politică şi socială, de conştiinţa de sine a perioadelor revoluţionare. Cohen face o distincţie preţioasă în acest punct al cercetării: pe de o parte, el vorbeşte de *percepţia istorică* a revoluţiei, pe de altă parte se referă la *percepţia istoricului*. Prima cuprinde judecăţile făcute în timpul revoluţiei şi asigură faptele sau datele obiective ale istoriei; cea de a doua e determinată de judecăţile epocilor posterioare, influenţate de *Zeitgeist*-ul prezentului în care trăieşte istoricul. De-a lungul cărţii în discuţie, cele două percepţii sînt amplu documentate şi sînt puse foarte ingenios în relaţie, pe fundalul modificărilor survenite în concepţiile despre istorie, despre dezvoltarea culturii (în primul rînd ştiinţifice).

Semnatarul acestei prezentări cunoştea, pînă la apariţia cărţii lui Cohen, lucrările clasice asupra originii şi evoluţiei conceptelor şi practicilor revoluţionare, unele impresionante prin vastitatea documentării (cum ar fi Melvin J. Lasky, *Utopia and Revoulution*, 1976). Trebuie să arătăm că aici avem de-a face cu o tratare considerabil mai complexă, mai riguroasă din punct de vedere documentar şi metodologic — pentru a nu menţiona decît un aspect, notăm critica discursului ştiinţific asupra revoluţiilor, prin care Cohen stabileşte efectele partizanatului asupra concluziei aparent inocente şi abstracte „aceasta este/nu este o revoluţie". Un alt titlu de onoare al lui Cohen este meritat pentru explorarea şi elucidarea procesului creativ prin care un practician dintr-o disciplină dată foloseşte ideile (concepţie, metode, teorii, unelte) altei sau altor discipline. Cartea sa anterioară (1980)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre Newton și revoluția newtoniană pusese deja în circulație doctrina „transformării ideilor“ ca ingredient esențial în procesul revoluționar; acum, analiza transformărilor conceptuale în revoluțiile științifice este completată de o mai amplă anchetă istorică accesibilă unor cititori mai puțin familiarizați cu teoriile științifice). De asemeni, Cohen definește și analizează interacțiunile dintre științele naturale și exacte (pe de o parte) și științele sociale, umane (pe de altă parte); astfel, autorul nu se mulțumește să izoleze și să studieze în cazuri particulare procesul de transformare care se declanșează atunci cînd o idee dintr-o disciplină e folosită în alta — Cohen analizează baza „științifică“ a științelor sociale și modul în care acestea au folosit celelalte științe (cu prestigiul „exactității“) pentru a-și valida propriile teorii și a le extinde în practica social-istorică. Chestiunea e crucială, deoarece conceptul și cuvîntul „revoluție“ se constituie în științe (astronomie și geometrie), intră în discursul despre schimbarea socială și politică, suferind însemnate modificări; apoi, acest concept modificat este transferat înapoi din științele sociale și din literatura teoriei politice (dar și din acțiunea social-politică) către discuțiile despre schimbarea științifică. Cohen urmărește cu o rară precizie și adîncime acest proces de transferuri.

Vom încheia precizînd că *Revolution in Science* nu polemizează și nici nu tinde să înlocuiască, lucrarea atît de frecvent citată (deși adesea în necunoștință de cauză, cum se întîmplă cu marile cărți), *Structura revoluțiilor științifice* (1962; ediție revăzută 1970). Cititorilor inevitabil interesați de poziția lui Cohen față de Kuhn le răspunde însuși Cohen: demersurile lor „nu sînt paralele, ci se intersectează în mod necesar“. Pentru a conchide: lucrînd pe un material documentar mai amplu și interpretîndu-l mai puțin dogmatic (să ne reamintim de cariera controversatului termen kuhnian, „paradigmă“, înlocuit, pe fondul constatării unui cititor avizat că desemna peste douăzeci de sensuri diferite, prin conceptul mai elastic, de origine antropologică, *Weltbild* — a se vedea teoriile lui Feyerabend), Cohen oferă o sinteză echilibrată a problematicii revoluțiilor în știință. Această sinteză va supraviețui probabil mai mult decît demersul kuhnian, fiind mai puțin dependentă de concepte și teorii discutabile.

Sorin Antohi

GILES GUNN, *The Culture of Criticism and the Criticism of Culture*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1987, XV+216 p.

Una din cele mai bune cărți de teoria culturii din ultimii ani este semnată de Giles Gunn, universitar american cu autoritate crescîndă în domeniu. El a debutat cu un studiu despre F. O. Matthiessen și a publicat o carte incitantă, *The Interpretation of Otherness: Literature, Religion, and the American Imagination*; în plus, el a editat o selecție din opera lui William James și alte patru antologii adnotate și volume colective, pe temele raportului dintre literatură și religie, sensului religios al experienței americane, ecourilor biblice în cultura americană, relației dintre Biserică, stat și cultura americană. Cum se va vedea mai încolo, preocupările sale de teologie culturală își fac simțită pecetea și pe cartea aflată aici în atenție.

Un motto din opera lui Peirce spune mult despre intențiile culturologului: marele filosof al limbajului (fondator al pragmatismului, versiunea americană a empirismului; aportul lui William James la întemeierea și ilustrarea pragmatismului, am văzut, îl preocupaseră deja pe Gunn) scrie că filosofia ar trebui să se încreadă mai degrabă în multitudinea și varietatea argumentelor sale decît în caracterul decisiv al oricăruia. Pentru a exemplifica, Peirce găsește un limbaj plastic, intuitiv: cugetarea nu trebuie să formeze un lanț (care nu e mai puternic decît cea mai slabă verigă a sa, ci un cablu ale cărui fibre pot fi cît de subțiri, cu condiția ca ele să fie suficient de numeroase și intim conectate — iată o notabilă provocare la pluralism și dialog intelectual. În sensul metaforei lui Peirce scrie și Giles Gunn. El se întreabă în principal dacă procedurile valorizatoare aparțin în vreun fel discursului critic, nu dacă discriminarea sau judecata constituie țeluri ale anchetei critice. Întrebarea sună bizar în urechile culturologului european; într-adevăr, ce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai poate rămîne din discursul critic dacă evacuăm criteriile axiologice? Ce a mai inventat pragmatismul în izolarea sa autosuficientă?

Răspunsurile cerute de întrebările anterioare (vag retorice, admitem din capul locului) nu sînt ușor de aflat. Gunn e preocupat — pentru a pune problema în termeni mai familiari europenilor — de o chestiune care traversează toate disciplinele pe care le numim, după francezi, „științe umane" și a fertilizat întreaga gîndire critică modernă: locul și scopul reflecției morale în analiza și interpretarea tuturor formelor discursive (chiar mai mult: ale tuturor formelor simbolice, în sensul lui Cassirer). Gunn nu militează totuși, cu un patos atît de puțin prizat în cultura (post)modernă, pentru restaurarea standardelor morale în discursul critic, nici pentru recuperarea concepției asupra transcendenței pe care acesta era dintotdeauna bazat — George Steiner, într-o Leslie Stephen Memorial Lecture din 1985, a propus-o. Transcendența nu i se mai pare autorului cărții prezentate aici o cauză pertinentă, deoarece criza intelectuală actuală nu se leagă — în concepția sa — de prăbușirea prescripțiilor morale tradiționale (și a interdicțiilor) sau de procesul de desacralizare. Refluxul transcendenței este cauzat de neîncredere, de scepticism, iar nu de apostazie ori indiferență; intelectualii nu mai cred în justificările filosofice și religioase tradiționale, care fuseseră folosite pentru a instituționaliza multe privilegii inacceptabile. Față cu această criză de neîncredere, Gunn consideră că posibilitatea reînvierii unei reflecții morale în demersul critic trebuie reconcepută, începînd cu clarificarea postulatelor operaționale ale acestui mod de discurs (cele ontologice ca și cele estetice). Pentru o atare misiune cutezătoare, Gunn recurge la tradiția criticii culturale („cultural criticism") americane, de la Emerson, Thoreau și Melville, trecînd prin Lionel Trilling, pînă azi. Dar, fapt absolut remarcabil pentru un autor american (predispus la provincialism cultural, la referințe limitate de un fragment al orizontului american), Gunn nu este un fanatic al pragmatismului — deși acest curent de gîndire este dominanta sa evidentă și recunoscută; el răspunde argumentelor criticilor limbajului (în primul rînd „mafiei hermeneutice" de la Yale, în care strălucesc Jacques Derrida și Paul de Man) și criticilor experienței (de la Mihail Bahtin la Richard Rorty, excepționalul gînditor care teoretizează din perspectiva pragmatismului o cultură postfilosofică); nu lipsesc referințe la literatura clasică, la marile curente intelectuale europene, după cum sînt incluse contribuțiile unor *cultural critics* de talia lui Alfred Kazin ori Clifford Geertz.

Cartea e împărțită în două. Prima parte, „Metafizica neregulată și critica culturii", introduce conceptele de bază ale cărții, trece în revistă imaginea morală a criticii americane moderne, provocarea așa-numitei „New New Criticism" (foarte bune analize ale contribuțiilor maeștrilor europeni: Derrida, Barthes, Foucault; corecte evaluări critice ale întregului curent poststructuralist), propunerea pragmatismului, de către Kenneth Burke în primul rînd, ca antidot critic. A doua parte a cărții, „Cultura criticii și imaginația morală", pornește de la semiotica culturii (incluzînd o analiză a contribuției eminentului antropolog — în sensul cel mai larg și mai elevat — Clifford Geertz) și de la relansarea investigațiilor asupra alterității (discuția este centrată de referințe la Bahtin), pentru a ajunge la evaluarea mișcării „American Studies" ca critică culturală și la raporturile dintre „sedimentele sacrului" și critica recentă.

O lectură absolut recomandabilă pentru istoricii și filosofii culturii, pentru criticii care vor să-și situeze demersul într-un context intelectual amplu și riguros conceptualizat. Credem că nu greșim dacă vedem în Giles Gunn unul dintre cei mai importanți autori americani de critică culturală, de la care se pot aștepta cărți din ce în ce mai valoroase.

Sorin Antohi

R. J. ANDERSON, J. A. HUGHES W. W. SHARROCK, *Philosophy and the Human Sciences*, London & Sydney, Croom Helm, 1986, 275 p.

Elaborat de un colectiv de sociologi, volumul este mai mult decît „o punte aruncată asupra prăpastiei necunoașterii, o introducere în opera celor mai importanți filosofi (pentru științele umane) din punctul de vedere al non-specialistului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau specialistului în altă disciplină", aşa cum se afirmă în introducere ; el este, de fapt, un document. În ciuda economiei de informaţie şi de expresie sub semnul căreia se desfăşoară, în întregime, demersul, atitudinea denunţă o dublă realitate : complexul de inferioritate pe care, încă, îl resimt ştiinţele empirice în faţa „infailibilităţii" judecăţii filosofului, precum şi tendinţa de „desacralizare" a producţiei filosofice prin reorientare şi transformare.

Lucrarea nu se vrea altceva decît un „set general de principii", o listă de instrucţiuni epistemologice şi metodologice pentru a obţine cunoştinţe garantate în diferite domenii de interes. Din acest punct de vedere se explică preferinţa pentru anumiţi autori şi texte filosofice, în încercarea de a înlocui, pe cît posibil, expunerea istorică a ideilor filosofice în favoarea surprinderii diferitelor paradigme culturale determinante pentru ultimele două secole. Fiecare capitol al lucrării poate fi citit şi independent, fără a se risca o fragmentare excesivă, în virtutea unui funcţionalism manifest.

Imaginea generală pe care o produc autorii, în urma acestei survolări, este cea a unui cîmp perfect cadastrat şi omologat, de o simplitate deconcertantă, o schemă de principiu care are cel puţin două calităţi : unifică un ansamblu dintr-o perspectivă accesibilă „celui din afară" (e drept, printr-un reducţionism exacerbat) şi furnizează un exemplu asupra ceea ce ar putea fi natura filosofiei, potrivit concepţiei lui Richard Rorty, "the conversation of mankind". Surprinzînd, totodată, deschiderea şi pluralismul filosofiei, volumul conţine, implicit, şi invitaţia de a participa la dialog : „conversation is not a monologue ; neither is it a ritual chant". Filosofia, în acest punct, nu mai este decît un bun comun în inventarul valorilor umane.

Sumarul ne indică trei părţi distincte, alese astfel în funcţie de criteriul „învecinării" cu ştiinţele umane (în speţă sociologia).

Prima se referă la acele curente ce au influenţat ideologiile timpului, în diferite spaţii culturale europene, marcîndu-se strict momentul în care filosofia îşi pierde pasivitatea în favoarea asumării rolului său social (Marx). Autorii ne oferă repere pentru o familiarizare cu gîndirea principalilor filozofi din perioada Luminilor, din secolele XIX şi XX. Capitolul *Hermeneutics* conţine, în afară de o sumară introducere în temă, considerente asupra contribuţiei lui Schleiermacher şi Dilthey, Gadamer şi Habermas la constituirea hermeneuticii. Fenomenologia, structuralismul şi post-structuralismul autorizează analize pertinente asupra lui Husserl, Heidegger, Sartre, Saussure, Lévy-Strauss, Lacan, Foucault şi Derrida. Nedepăşind, în multe locuri, stilul caleidoscopic, volumul are meritul de a fixa cadrele unei lecturi mai detaliate.

Cea de a doua parte este dedicată logicii şi filosofilor limbajului, tehnicii de pînă acum — reflectarea domeniului prin analiza operei principalilor gînditori — fiindu-i preferată o clasificare tematică, exceptîndu-se „momentul" Wittgenstein *(Philosophy as Therapy)*. Capitolele, cu titluri excesiv generale *(Logic and Language, Modern Realism and Empiricism, Ordinary Language Philosophy)*, sînt corectate prin delimitări făcute din perspectiva sociologului.

Partea a treia este dedicată exclusiv filosofiei ştiinţei, implicaţiei sale în cîmpul producţiei culturale actuale. Întrebările care preocupă filosofii ştiinţei, natura explicaţiilor, caracterul metodei sînt preponderente în cele mai multe discuţii filosofice, în ştiinţele umane şi sociale. Relativ la temele tratate anterior, acest capitol este de natură să le pună în valoare, probînd oportunitatea delimitării unei arii topice uşor de definit.

Autorii au pus accentul nu pe singularitatea discursului filosofic, pe izolarea sa, ci, dimpotrivă, pe confluenţele sale „umanizîndu-l", surprizîndu-i determinaţia istorică. Deşi nu oferă o grilă de interpretare a fenomenului istoric propriu-zis, sînt uşor decelabile influenţele pe care le-au exercitat opţiunile filosofice fundamentale asupra conştiinţei umanităţii, orientînd actele de cultură. Într-o perioadă de rescriere a istoriei, cînd se remarcă practicarea unei „arheologii a ştiinţei", nu ne putem îndoi de utilitatea unui astfel de instrument.

Radu Neculau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JULES R. BENJAMIN, *A Student's Guide to History*, Fourth Edition, New York, St. Martin's Press, 1987, XIII + 167 p.

Ediţia a patra a acestei utile cărţi ţine seama de sugestiile primite din largul său public, devenind astfel, nu numai pentru studenţi, un auxiliar preţios. Succesul lucrării e tipic pentru piaţa americană, unde manualele de stil, ghidurile (*The Modern Researcher*, apărută la Harcourt Brace Jovanovich, este tot la a patra ediţie) răspund necesităţii de autoeducaţie şi informare foarte rapidă. Primul capitol discută scopurile şi foloasele cercetării istorice, explicînd şi particularităţile tipului de investigaţie curent în istoriografie (cu referiri la diferitele şcoli de interpretare istorică, la cîteva orientări metodologice moderne şi, din nou tipic pentru mentalitatea americană, la feluritele cariere pentru care pregătesc studiile istorice). Capitolele al doilea şi al treilea includ sfaturi practice pentru activitatea profesională (pregătirea examenelor, luarea notiţelor, redactarea recenziilor, eseurilor etc. ; exemple ilustrative măresc eficienţa îndrumărilor). Al patrulea şi al cincilea capitol se ocupă de chestiuni mai complexe : pregătirea şi scrierea unei lucrări ştiinţifice (alegerea subiectului, lucrul în bibliotecă, organizarea cercetării, prezentarea rezultatelor etc. ; o *term paper* model e inserată). Ca apendice, liste de lucrări de referinţă, pe domenii, ca şi alte informaţii cu caracter general. Această secţiune a ghidului a fost revizuită mai radical, pentru a face loc unor lucrări şi domenii recent apărute sau scăpate din vedere în ediţiile anterioare.

Dacă orele de *creative writing* nu te fac în mod necesar scriitor, nici astfel de ghiduri nu te transformă automat în savant. Dar — şi tocmai aici apare interesul lor — ele îţi uşurează orientarea şi te fac să ajungi mai repede la un standard profesional decent.

Sorin Antohi

Chicago Guide to Preparing Electronic Manuscripts, Chicago, The University of Chicago Press, 1987, 143 p.

Un colectiv de experţi ai editurii (între care sînt menţionate Jennie Lightner şi Pamela Pokorney) folosesc experienţa acumulată din 1981 în editarea manuscriselor electronice pentru a instrui pe autorii şi editorii interesaţi de aceste produse ale tehnologiei de vîrf. Manuscrisul electronic este, în jargonul informaticienilor, un manuscris pregătit de un autor pe computer şi prezentat editurii pe disc sau bandă (de computer). El poate fi utilizat direct pentru culegere, fără a necesita intervenţia unor intermediari — viteza de editare creşte, preţurile tipografice scad, preţurile de vînzare scad şi ele. Metoda se aplică la University of Chicago Press din 1981, fiind rafinată prin încercări ; autorii par tot mai dispuşi să lucreze pe computer, indiferent de domeniul lor : matematicieni ori compozitori, istorici ori romancieri, filosofi ori chimişti. Literatura consacrată instruirii ne-informaticienilor este deja respectabilă, iar cîteva lucrări par să fie sortite a rămîne repere ale vîrstei noastre culturale (cum ar fi John V. Lombardi, *Computer Literacy*, Bloomington, Indiana University Press, 1983).

Acest ghid e împărţit în trei secţiuni : primele două se adresează autorilor, a treia mai ales editurilor. Într-o manieră foarte accesibilă, se prezintă succint tipurile de computere, pregătirea manuscrisului (cu sfaturi practice pentru evitarea erorilor tipice, de la punctuaţie la aşezare în pagină), codificarea generică a manuscrisului (coduri uzuale şi aplicaţii, coduri speciale şi auxiliare), compatibilitatea echipamentului, algoritmul pregătirii manuscrisului pentru tipar etc. Un sistem inteligent de trimiteri facilitează înţelegerea, prin invitaţia de a relua sau de a anticipa lectura unor paragrafe esenţiale.

Istoricii sînt şi ei implicaţi în noua şi fascinanta industrie a manuscriselor computerizate, iar iniţierea lor într-o informatică minimală se va dovedi în viitor strict necesară — începînd cu marile biblioteci şi arhive, terminînd cu branşarea interactivă la sistemele informatizate ale domeniului ; chiar folosind un computer personal de mică putere, fără posibilitatea conectării la o bancă de date, istoricul (de pildă, cel român) îşi poate optimiza munca, eliminînd multe din fazele rutiniere ale muncii sale, eliberîndu-şi energii intelectuale pentru a le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

folosi în activități creative. Efortul învățării unui limbaj informatic simplu și încetinirea temporară a ritmului de lucru în specialitate pot fi privite ca tranziție către o perioadă de mare eficiență, exactitate, chiar succes.

Sorin Antohi

LUIGI PICCIRILLI, *Storie dello storico Tucidide* (Edizione critica, traduzione e commento delle *Vite)*, Il Melangolo, Universita 18, Genova, 1985, 205 p.

Chiar dacă circumstanțele biografice nu sînt, de obicei, relevante pentru înțelegerea genetică a unei opere științifice, e de la sine înțeles interesul manifestat de eruditii moderni și contemporani pentru viața lui Tucidide, întemeietorul criticii istorice și autorul uneia din cele mai de seamă creații din istoriografia universală. O ultimă dovadă în acest sens o constituie cartea de față, care reunește principalele izvoare pe baza cărora se poate reconstitui ceea ce editorul și comentatorul numește istoria istoricului Tucidide.

Textele antologate, de dimensiuni și importanță variabile, sînt: *Viața lui Tucidide* de Marcelinius (care a trăit în a doua jumătate a secolului V e.n.). *Viața anonimă a lui Tucidide* (a cărei datare a fost imposibil de stabilit), fragmentul papiriaceu de la Oxyrhinkos (datat spre sfîrșitul secolului II e.n.), „vocea" *Tucidide* din Lexiconul Suidas și „vocea" *Tucidide* a Eudociei. În privința caracteristicilor acestei ediții, sîntem avertizați într-o scurtă „Premessa" că, fiind realizată nu de un filolog, ci de un istoric al antichității, aparatul critic atinge o extindere aproape extremă și, pe alt plan, că acesta nu vizează rezolvări definitive, ci clarificarea punctelor de plecare a diferitelor tradiții interpretative.

Menirea „Introducerii" constă în prezentarea globală a fiecărui text antologat, subliniindu-se caracteristicile și importanța lui particulară. Aflăm astfel că, deși *Viața lui Tucidide* atribuită lui Marcellinus este controversată în ceea ce privește structura ei internă, fapt strîns legat de problema paternității, ea oferă, nu mai puțin, destul de numeroase date despre viața istoricului (familia, maeștrii, aspectul fizic, exilul, locul de înmormîntare) ca și despre opera sa (în fond aprecierile privind stilul său au deschis căile de investigare ulterioare), inclusiv problema paternității cărții a VIII-a. De menționat că unele informații deosebit de prețioase nu se găsesc decît în acest izvor (mama lui Tucidide, Hegesipyle, avea o ascendență tracă, soția sa a fost o bogată femeie tracă din Skapte Hyle etc.). Se identifică, de asemenea, cei 21 de autori utilizați de Marcellinus în redactarea acestei vieți. În privința celei de-a doua „vieți" antologate, prezentarea ocupă un spațiu mai mic, în concordanță cu dimensiunile ei mai restrînse, datorate lipsei aparatului de erudiție, a considerațiilor de natură stilistică și a elementelor anecdotice. Și mai reduse sînt caracterizările celorlalte trei izvoare luate în considerare, proporționale, din nou, cu scurtimea acestora din urmă.

Urmează o substanțială secțiune de bibliografie generală, edificatoare, prin dimensiunile ei, pentru dezvoltarea unei vaste tradiții interpretative generate de viața, opera și contemporaneitatea lui Tucidide.

Textul izvoarelor este stabilit cu respectul deplin al regulilor clasice, fiind însoțit de traducerea în limba italiană. Comentariul, așa cum s-a mai precizat, este deosebit de extins, reușind să acopere întreaga problematică interpretativă suscitată de „viețile" celui mai mare istoric al antichității grecești. Adevărata voluptate a comentariului vădită de editor se menține totodată departe de capcanele digresiunilor irelevante, rezultatul acestui demers fiind obținerea unei imagini clare asupra chestiunilor discutate, fapt cu atît mai lăudabil cu cît se operează într-un adevărat hățiș de relaționări. Ilustrativ pentru amploarea comentariului e că, la un număr de aproximativ 23 de pagini de texte editate, comentariul se întinde pe nu mai puțin de 130.

Prin temeinicia și aspirația spre exhaustivitate dovedită de-a lungul întregii sale întreprinderi, Luigi Piccirilli oferă o lucrare ce va rămîne, desigur, multă vreme, de referință în domeniu.

Marius Alexianu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„En la España medieval", V, *Estudios en memoria del profesor D. Claudio Sánchez-Albornoz*, volumen I, Universidad Complutense, Madrid, 1986, 653 p.

Al V-lea tom de studii medievale apărut sub egida Universităţii Complutense din Madrid şi sub îngrijirea prof. Miguel Angel Ladero Quesada, este dedicat memoriei unuia din cei mai mari istorici pe care i-a avut Spania secolului nostru: Claudio Sánchez-Albornoz. Fondator al *Anuarului de istoria dreptului spaniol* (1924) şi membru al Academiei de istorie (1925), Sánchez-Albornoz şi-a desfăşurat cea mai mare parte din laborioasa lui activitate în exil, datorită convingerilor republicane, ca profesor la Universitatea din Burdeos (1937—1940) şi apoi în Argentina, la Universitatea din Mendoza şi Buenos Aires, unde a creat a doua lui mare revistă, *Cuadernos de Historia de España*, ce mai există şi azi. Considerat un renovator în domeniul cercetării şi scrierii istoriei, Sánchez-Albornoz a format o adevărată generaţie de discipoli eminenţi, care au găsit firesc să continue memoria mentorului şi prin volumul de faţă.

În acest context, un prim studiu, semnat de José Manuel Pérez-Prendes y Muñoz de Arraco, are în vedere *Viaţa şi opera lui Claudio Sánchez-Albornoz* (p. 19—52). Sînt subliniate principalele coordonate ale activităţii istoriografice, accentul căzînd pe analiza metodei de lucru, a punctelor de vedere în cele mai controversate probleme de istorie spaniolă etc. Şi, ceea ce este mai important, articolul se încheie printr-o sumară bibliografie, atît de necesară cunoaşterii unei opere risipite în publicaţiile a trei continente (exhaustiv, producţiile istoricului au fost înregistrat în *Bibliografia de Claudio Sánchez-Albornoz y Menduiña*, Instituto de Historia de España, Buenos Aires, 1979, 47 p., completată în *Cuadernos de Historia de España, LXV—LXVI)*.

Din bogatul sumar al publicaţiei de faţă reţinem, selectiv, studiul datorat Rosanei de Andrés Diaz, *Las fiestas de caballeria en la Castillia de las Trastámara* (p. 81—108). Pornind de la faptul că sărbătorile, în general, ne informează de toate acele realizări fundamentale pentru o anumită cultură, prezentînd diverse aspecte politice, sociale, economice şi religioase, expresive şi estetice, autoarea îşi propune descifrarea structurilor societăţii prin intermediul acestor evenimente. Cu alte cuvinte, se caută modul în care fiecare societate concepe „sărbătoarea", precum şi gradul de participare a diferitelor grupuri sociale, în funcţie de sex, vîrstă, stare economică, situaţie matrimonială etc. Pentru că, fără îndoială, sărbătorile implică generozitate, cadouri, ospitalitate, ostentaţie, rivalitate economică, precum şi alte atitudini, elemente ce, din punct de vedere al mentalităţilor, sînt relevante. Totodată, pe plan ideologic, sărbătorile sînt scenarii ideale în care fiecare societate îşi proiectează valorile, atitudinile şi năzuinţele prin comportări stereotipe şi ritualizate. Aşa cum afirmă Rosana de Andrés Diaz, sărbătoarea este „un spectacol pe care un popor îl dă participînd la acte ludice şi festive", spectacol guvernat de două postulate : 1. cînd spectacolul este un model al realităţii, adică atunci cînd reflectă cu fidelitate relativă concepţia culturală pe care societatea o are despre ea însăşi ; 2. cînd se prezintă ca un model pentru realitate.

În aceeaşi manieră de a analiza societatea medievală spaniolă se înscriu şi studiile semnate de Matilde Azcárate de Luxán (*Iconografia învierii în sculptura gotică spaniolă*, p. 169—194), Margarita Cantera Montenegro (*Hramuri religioase ale Sfintei Maria de Nájera, secolele XI—XV*, p. 267—288) şi Ana Arranz Guzmán, autoare a unor interesante *Reflecţii asupra morţii în evul mediu hispanic : continuitate sau ruptură* (p. 109—124). Pornind de la ideea că un anumit ansamblu de concepţii asupra unor fenomene incontrolabile (în speţă moartea) guvernează existenţa omului, cu implicaţii nebănuite în evoluţia unei societăţi, autoarea enunţă interesante observaţii.

Între tehnicile şi instrumentele de lucru ale geografiei istorice, un loc important îl ocupă şi metoda cartografică. Pornind de la dubla valoare pe care o prezintă cartografia istorică, pe de o parte harta geografică fiind prin ea însăşi o sursă de cunoaştere istorică, pe de alta reprezentînd un mijloc fecund pentru prezentarea şi interpretarea fenomenelor studiate, Enrique Cantera Montenegro formulează cîteva *Note pentru un studiu de geografie istorică: Rioja în Evul mediu. Nuclee de populaţie în Rioja Alta la mijlocul secolului XIII* (p. 245—266).

În studiul *O altă imagine a războinicului creştin (evaluarea sa pozitivă în mărturiile islamului* (p. 471—480), Cristina Grando Gallego încearcă să elucideze

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din perspectivă islamică cîteva aspecte nu totdeauna veridic prezentate în studiile istorice referitoare la raporturile dintre creștini și musulmani ; iar acest lucru datorită faptului că necunoașterea arabilor din partea majorității medieviștilor este o piedică imposibilă, deși excelentele traduceri în spaniolă a izvoarelor musulmane ar face lucru ușor pentru oricare cercetător.

Semnalînd în finalul acestei succinte prezentări și studiile semnate de Vicente Angel Alvarez Palenzuela *(Ultimile repercusiuni ale schismei Occidentului în Spania*, p. 53—80), Maria Asenjo Gonzáles *(Societatea urbană și repopularea ținuturilor din Segovia la sudul Sierrei de Guadarrama*, p. 125—150), Eduardo Aznar Vallejo *(Colonizarea insulelor Canare în secolul XV*, p. 195—218), Mercedes Borrero Fernández *(Efectele schimbării economice în mediul rural. Sistemele de credit în ținutul sevillian, sfîrșitul secolului XV — începutul secolului XVI*, p. 219—244), Betsabe Caunedo del Parto *(Operațiuni comerciale ale familiei Castro la finele secolului XV*, p. 289—298), Teresa de Diego Velasco *(Breslele din Granada prin statutele lor*, p. 313—342), Alfonso Franco Silva *(Locuința unui nobil castilian la începutul secolului XV*, p. 361—380), Rocardo Izquierdo Benito *(Repercusiunile unei crize și mijloacele pentru a o depăși. Toledo în secolul XIV*, p. 515—536), Sophie Menache *(Ordinul de Calatrava și clerul andaluz, secolul XIII—XV*, p. 633—653), publicația de față reflectă din nou larga viziune asupra istoriei spaniole, istorie sufocată uneori de un imens material documentar ce-și mai așteaptă încă cercetătorii.

Lucian Nastasă

Nitriansky Kódex (Codex Nitriensis), Martin, „Matica slovenská", 1987, 235 p.

Codicologia din Slovacia înregistrează, prin actuala lucrare, o nouă etapă în evoluția sa din ultimele două decenii[1], pe linia valorificării moderne și sistematice a unor monumente ale culturii slovace vechi, care au circulat în anumite spații culturale naționale. Dacă, pînă nu demult, atenția specialiștilor a fost polarizată de rezultatele unor temeinice cercetări datorate Ph. Dr. Július Sopko Csc de la Academia de Științe Slovace din Bratislava — să nu uităm volumul *Kódexy a neúplne zachovane rukopisy Slovenskych kniznichiach* (Codices a fragmenta codicum bibliothecarum Slovaciae), Martin, „Matica slovenská", 1986 — prin noua apariție istoriografică, tipărită în condiții tehnice de excepție, sîntem în fața unui adevărat eveniment în ceea ce privește cercetarea manuscriselor.

Codex Nitriensis este o carte liturgică, în care au fost copiate, în secolul XI, pe pergament, în scrierea *carolina posterior*, fragmente din evangheliі pentru duminicile și pentru sărbătorile anului. Manuscrisul este atribuit, după o minuțioasă cercetare paleografică, scriptoriului benedictin, care a funcționat la conventul de la Hronský Beňadik în secolul XI. Activitatea acestui centru cultural este raportată la perioada imediat următoare desființării Marii Moravii. Manuscrisul, considerat de codicologi cea mai veche carte scrisă de pe teritoriul Slovaciei, a fost copiat și miniat sub influența unei școli franceze din secolul XI. Este datat, în comparație cu codicele de la Zagreb (secolul XI) și cu codicele Pray (secolul XII), pentru perioada cuprinsă între 1075—1083. Să subliniem că prezența unor personalități liturgice locale, specifice culturii slovace, a contribuit la localizarea codicelui.

Codex Nitriensis se încadrează, sub aspectul miniaturii, după cum rezultă din actuala ediție alcătuită de Ph. dr. Július Sopko CSc și Július Valach CSc, în arta europeană a secolului XI. De altfel, asistăm la preluarea creatoare a unor elemente din stilul romanic al epocii, atît cît a permis spațiul foii de pergament și specificul artistic al a cărții. Să nu uităm nici legătura codicelui, meșteșugit lucrată în piele, în secolele XIV—XV, cu elemente de aur și argint, aspect care ridică foarte mult valoarea artistică a codicelui.

Problematica schițată mai sus, referitoare la conținutul ideatic și la aspectul grafic al *Codiceului de la Nitra*, își găsește o fericită și inteligentă expunere în paginile lucrării, pe care o prezentăm. De fapt, după o succintă *Prefață* (p. 5—6), datorată Dsc Dr. Matúš Kučera, Dr. Sc, luăm contact cu temeinicul studiu *Despre începutul, proveniența și istoria codiceului de la Nitra* (p. 7—13),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redactat cu aplicaţie şi sistem de Július Sopko. Avînd în vedere valoarea culturală şi politică a *Codiceului de la Nitra* (denumire dată după faptul că manuscrisul se păstrează de mai mulţi ani în Arhiva capitlului din Nitra, localitate în vestul Slovaciei), autorii au înzestrat actuala ediţie cu rezumate în limbile rusă (p. 15—24) şi engleză (p. 25—32).

Practic, ediţia constă din transcrierea textului (50 f.), care este publicat în paralel cu imaginea facsimilată a fiecărei foi din *Evangelistarum Textus* (p. 34—235). Prin formula tehnică la care s-a apelat, pentru executarea ediţiei, şi datorită acribiei cu care s-a transcris textul, autorii ne oferă un excelent instrument de lucru. Ei realizează, în fond, o valorificare superioară, o restituire ştiinţifică de ţinută a celei mai vechi cărţi scrise din istoria Slovaciei.

Eva Mârza, Iacob Mârza

MANNFRED HELLMAN, *Die polnisch-litauische Union von 1385/1386*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", nr. 34, I, 1986, p. 19—34.

Articolul, avînd subtitlul „Observaţii la aniversarea a 600 de ani", foloseşte acest prilej aniversar pentru a rememora premisele, împrejurările, consecinţele şi semnificaţia actului de la Krewo din 14 august 1385, urmat în anul următor de căsătoria lui Jagello, marele duce al Lituaniei, cu Hedwiga de Anjou, regina Poloniei. Autorul întreprinde o analiză detailată a situaţiei Marelui Ducat al Lituaniei înainte de aceste evenimente. Întărirea statului lituanian a constituit obiectivul politic principal urmărit de cîrmuitorul său din prima jumătate a secolului XIV, Gedimin. Astfel el a promovat o politică de alianţe matrimoniale menită să ridice prestigiul Lituaniei, căsătorindu-şi o fiică, Anastasia, cu Semen, fiul lui Ivan Kalita, mare cneaz al Moscovei, iar pe Maria cu Alexandru mare cneaz de Tver. Pe lîngă teritoriile anexate (Polock, Vitebsk, aşa numita Rusie neagră), Gedimin şi-a extins influenţa şi în oraşe care nu se aflau sub stăpînirea sa, ca Pskov, Novgorod, Smolensk, Kiev. Căutînd protecţia împotriva tătarilor Hoardei de Aur, cnezatele vestice şi sudice ale fostei Rusii kievene s-au orientat spre Marele ducat al Lituaniei, protecţia lituaniană fiind garantată prin afirmarea unui raport de rudenie între marele duce lituanian („frate mai vîrstnic") şi cneazul rus. Stanislaw Russocki numea statul lituanian „monarhie patrimonială", denumire care exprimă relaţiile personale şi familiale stabilite între marele duce avînd reşedinţa la Vilna şi alţi principi teritoriali lituanieni. Sub Jawnut, succesorul lui Gedimin, s-a accentuat tendinţa de emancipare a acestora de sub întîietatea marelui duce. În iarna 1344—1345, Vilna a fost cucerită de Olgerd şi Kynstute, iar Jawnut a fugit la cumnatul său Semen, la Moscova, unde a fost botezat ortodox sub numele de Ivan. A revenit după doi ani în Lituania, căpătînd un principat de importanţă secundară în Volînia estică, unde a murit în 1366. Sub urmaşul lui Jawnut, Olgerd, a continuat expansiunea Lituaniei spre răsărit, fiind favorizată de decăderea Hoardei de Aur. Olgerd a ocupat cnezatele Belaia şi Rizev (1355), Mstislav (1356—1358), Briansk (1356), Toropec (1363), Novgorod-Seversk, ultimele două trecînd sub conducerea a doi fii ai săi. După înfrîngerea tătarilor din 1363 de la Apele albastre (Sinie vodî), a ocupat Podolia şi a instalat la Kiev pe fiul său Vladimir. După moartea lui Olgerd, întîmplată în mai 1377, a devenit mare duce al Lituaniei Jagello, primul fiu din cea de-a doua căsătorie a lui Olgerd. Jagello, ca şi vărul său Vitold, şi-a dat seama că menţinerea oficială a păgînismului în condiţiile creşterii numărului creştinilor lituanieni nu era de natură să asigure stabilitatea interioară a ţării. Totodată Jagello a avut de înfruntat acţiunea fraţilor săi vitregi, cneji Andrei de Polock şi Dimitrie de Briansk, care s-au aliat împotriva sa cu marele cneaz al Moscovei Dmitri Donskoi, dar şi atacul unchiului său Kynstute, care a ocupat Vilna în 1381—1382. Jagello s-a retras la Vitebsk, revenind pe tronul lituan ca urmare a intervenţiei fratelui său Dimitrie Koribut, cneaz de Novgorod-

---

[1] Vezi recenzia noastră la lucrarea lui Július Sopko, *Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur*, I—II, Martin, „Matica slovenská", 1981—1982, în „Revista de istorie", 36, 10, 1983, pp. 1055—1057.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Seversk în primăvara anului 1382. Kynstute a fost prins şi dus în cetatea Krewo unde a murit la 15 august 1382, moartea sa creînd condiţii pentru întărirea autorităţii marelui duce cu reşedinţa la Vilna, care avea a face faţă tendinţelor expansioniste ale Ordinului Teutonic.

Paralel cu ascensiunea Marelui Ducat al Lituaniei, în secolul XIV s-a desfăşurat procesul de refacere a Poloniei ca monarhie centralizată, sub regii Wladislaw Lokietek şi Cazimir III. După moartea acestuia din urmă, a fost încoronat la Cracovia, la 17 noiembrie 1370, nepotul său de soră, regele Ludovic de Anjou al Ungariei. După 12 ani de uniune personală ungaro-polonă, problema succesiunii poloneze s-a redeschis. O partidă nobiliară îl susţinea pe ducele Ziemowit IV de Mazovia, dar atît adunarea nobiliară din noiembrie 1382 de la Radomsko, cît şi cea din martie 1384 au cerut-o ca regină a Poloniei pe fiica lui Ludovic de Anjou, Hedwiga, care a şi fost încoronată la 15 octombrie 1384 la Cracovia.

Uniunea polono-lituaniană a fost pregătită de o solie poloneză la Vilna în primăvara anului 1383. Realizarea ei nu a fost un act facil, între cele două state existînd conflicte precedente — între 1246 şi 1332 au avut loc 18 atacuri lituaniene în Polonia. La baza uniunii de la Krewo, din 14 august 1385, au stat şi premise economice, negustorii din Lublin primind în 1383 privilegii de comerţ în Lituania, dar şi ţeluri politice, legate de rezistenţa sporită pe care Polonia şi Lituania unite o puteau opune Ordinului Teutonic. Actul de la Krewo nu a desfiinţat statul lituanian, prin aşa-numita uniune de la Vilna şi Radom, din 10 ianuarie 1401, Vitold primind titlul de mare duce, iar Jagello pe acela de duce suprem al Lituaniei.

Echilibrul de forţe din această regiune a Europei a fost puternic marcat de actul politic de la Krewo, însemnătatea sa fiind evidenţiată de Ranke care afirma că, după cum înaintarea otomanilor a influenţat destinul sud-estului Europei pentru mai multe secole, tot astfel evoluţia viitoare a nord-estului continentului a fost determinată de uniunea polono-lituaniană.

Mihai Sorin Rădulescu

CLAUDE-GILBERT DUBOIS, *L'imaginaire de la Renaissance*, Paris, PUF, 1985, 254 p.

Tradiţionala istorie a ideilor a fost multă vreme preocupată numai de producţiile bine conturate — manifeste, sisteme filozofice, discursuri asupra metodei etc. — aparţinînd elitelor sociale şi intelectuale. Relativ recenta istorie a imaginarului, derivată din domeniul mai larg al istoriei mentalităţilor colective, încearcă în prezent, în consens cu sugestii mai vechi, să meargă mai departe, spre identificarea şi explorarea „nebuloasei" credinţelor şi tradiţiilor populare şi, în general, a tuturor manifestărilor în-şi subconştiente, ocultate de discursul oficial.

Demersul este, neîndoielnic, legitim, căci, dincolo de problemele religioase expuse de teologi, de selecţiile culturale operate de elite, ori de expozeurile literaţilor în vogă a existat mereu în societăţile preindustriale un cîmp vast şi aproape invizibil al mitologiei mizeriei şi fricii, care şi-a aflat periodic debuşeul în grotesc şi caricatural. Fiecare epidemie, fiecare „crispare a stomacurilor", fiecare invazie sau nenorocire a lăsat o urmă în imaginaţia victimelor, după cum orice interogaţie asupra nedreptăţilor, nebuniei sau scandalurilor protipendadei a determinat, la acelaşi nivel colectiv şi popular, o sumă întreagă de reacţii înscrise în logica ideii de fatalitate şi a schimbării supranaturale.

Imaginarul nu a fost, însă, numai un apanaj al maselor, o formă derivată de manifestare a reacţiilor comune faţă de provocările mediului natural şi social. El a reprezentat, în egală măsură, o dimensiune importantă şi a nivelului mental al elitelor socio-culturale suprapuse, împrumutînd aici forma fie a unei creativităţi debordante, eliberată de constrîngerile realiste — cum ar fi, de pildă, discursurile aparent aberante care asociau cuvintele în funcţie de afinităţi fonetice sau, prin repetiţii, obţineau noi efecte lexicale şi auditive — fie pe aceea a unor încercări care cultivau funcţia referenţială precisă nu vis-à-vis de un obiect real,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ci de structurile imaginare ale unui subiect cultural (categorie în care trebuie așezate simbolurile, alegoriile, utopiile și viziunile mesianice și apocaliptice de tot felul).

Aceleiași sfere îi aparține și ceea ce se poate numi „imaginarul de vîrf", vizibil atunci cînd experimentarea ideilor noi a apelat pentru acoperire la forma inofensivă a ipotezelor deduse din extrapolarea realului unanim recunoscut. Heliocentrismul copernician, teoria infinității sau a pluralității lumilor susținută de Giordano Bruno, ipoteza comunitară a cetăților ideale și altele de acest fel sînt tot atîtea exemple de experimente ideologice travestite pentru a supraviețui și a se impune în haina imaginarului.

Tuturor acestor forme, cartea lui Cl.-G. Dubois le rezervă cuvenita atenție, optînd, spre a le analiza, pentru un demers care leagă inventarierea operațiunilor celor mai utilizate de logica imaginarului(reprezentarea și simbolizarea) de cercetarea practicilor sale concrete, aplicate unor obiecte standard ale reveriei : Universul, Materia, Timpul, Istoria, Natura, Societatea.

În ceea ce privește primul domeniu-Universul —, trei au fost reprezentările tipice pentru imaginarul renascentist. Mai întîi, cele mimetice — antropomorfe sau teomorfe — care, în virtutea strînsei corespondențe și analogii dintre vizibil și invizibil, au justificat practicile alchimiste, concepute ca o reconstituire atît a creației divine, cît și a itinerarului spiritual al omului, de la inconsistența pasivă originară, la totala stăpînire de sine.

În al doilea rînd, au fost reprezentările simbolice (universul-partitură, carte sau spectacol), pe filiera cărora au fost resuscitate mai vechile operațiuni de decriptare și interpretare de tip Kabbalist și, în final, reprezentările universului-obiect sau mașină, deposedat deopotrivă de conotațiile sale simbolice și antropo-teomorfice, proprii unui proces de secularizare progresivă a gîndirii, definitivat în secolele următoare.

Corelative acestora, reprezentările Timpului au urmat o evoluție consensuală. Timpului universal (filozofic-teologic) — particularizat de tradiționala distincție dintre *aeternitas* (timpul divin), *aevum* (timpul cosmic) și *tempus* (timpul uman și natural) — și, pe de altă parte, timpului ciclic, de factură populară, li se alătură în perioada renascentistă imaginea nouă a timpului linear, al orologiului, evocată de atitudini și stări de spirit situate la antipodul trăirilor medievale tradiționale.

Imaginile despre Istorie și evoluția societății vor urma, în linii generale, aceeași traiectorie atestînd, la rîndul lor, o deschidere identică spre modernitate, care nu a exclus însă supraviețuirea „reziduurilor" mentale moștenite de la epocile anterioare. Imaginarul renascentist apare, astfel, ca un *corpus* original, complex și polimorf, în care noul coexistă cu vechiul într-o spectaculoasă sinteză a contrariilor.

Pe acest fond și ca sumă a tuturor evoluțiilor anterioare, s-a precizat treptat, la nivel reflexiv, o nouă concepție despre om, prin care Renașterea a făcut trecerea de la metafizica medievală a „sufletului esențial" la fenomenologia modernă a „*eu*-ului existențial", semnificînd nu vocația omului de a fi ceea ce *vrea* să fie (Paracelsus), ci doar ceea ce *poate* fi (Montaigne).

Cu schițarea acestui proces se încheie și cartea lui Cl.-G. Dubois. Incitantă prin sugestiile pe care le conține, interesantă prin felul în care pune problemele, cu largi deschideri către psihologie, psihanaliză, antropologie etc. ea este și deosebit de utilă pentru toți cei ce doresc să afle cum se prezintă astăzi cercetarea imaginarului și care sînt chestiunile de metodă pe care ea le ridică.

Alexandru Florin Platon

IVAN CLOULAS, *Lorenzo Magnificul*, București, Ed. „Meridiane", 1987, 364 p.

Identificîndu-se, aproape, cu spiritul Renașterii, Lorenzo Magnificul a fost una dintre figurile care s-a bucurat în epocă și după aceea de cel mai mare interes. Ne-o demonstrează numărul considerabil de reprezentări pe care chiar contemporanii săi, fascinați, pare-se, de personalitatea-i nepereche i le-au consacrat, ca și bibliografia impresionantă ce îi este actualmente dedicată, la care fiecare epocă a simțit nevoia să adauge ceva.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesul a fost, desigur, o premisă importantă, dar nu în același timp și condiția unică a realizării acestui important corpus bibliografic. Avînd șansa de a se manifesta, într-o perioadă aflată constant în obiectivul istoricilor, care li s-a oferit acestora dintr-o multitudine de unghiuri și — grație unui inventar documentar de proporții — sub aspecte din cele mai variate, personalitatea Magnificului a putut fi, în consecință, cercetată exhaustiv, iar rolul ei în epocă lămurit aproape pînă în cele mai mici detalii.

De aceea, este limpede că orice nouă abordare a ei astăzi nu mai poate aduce multe lucruri noi, afară, poate, de unele rectificări de amănunt. Cu toate acestea, cartea lui Ivan Cloulas nu este lipsită de interes. Ea îi permite cititorului curios să reintre în climatul politic și spiritual al uneia din cele mai spectaculoase epoci din istoria europeană, să se familiarizeze cu oamenii ei, cu aspirațiile, ideile și moravurile acestora, dîndu-i iluzia — datorită felului în care este scrisă — unei participări directe la evenimentele timpului.

Prima parte *(Rădăcinile averii)* reface ascensiunea politică a familiei Medici în viața Florenței. Partea a doua și a treia *(Moștenitorul* și, respectiv *Stăpînul Florenței)* se ocupă, în exclusivitate, de eroul principal, urmărit în cele mai importante etape și ipostaze ale existenței, sale, de la copilărie la maturitate, ca moștenitor al celei mai prestigioase familii și, apoi, ca stăpîn absolut al cetății natale. Un întreg univers, cu luminile și umbrele sale, prinde, astfel, treptat contur, organizîndu-se în jurul figurii centrale a prințului.

Reconstituirea pe care ne-o propune Ivan Cloulas este întrutotul corectă. Autorul știe că faptele oamenilor sînt, prin ele însele, grăitoare și, de aceea, le-a lăsat să vorbească într-o expunere atractivă, în care rigoarea se îmbină în mod fericit cu pitorescul.

Alexandru Florin Platon

ELENA LAZĂR, *Panorama literaturii neoelene*, București, Ed. „Eminescu", 1987, 400 p. (col. „Clepsidra").

Lucrarea semnalată aici este un dicționar, conținînd circa 500 de articole despre scriitori, școli, curente, ziare și reviste din literatura neoelenă de la 1453 încoace. Utilitatea sa nu mai necesită comentarii. Ea este sporită de informațiile despre personalitățile culturale neoelene care au viețuit pe teritoriul românesc: Theodoros Alkaios, Konstantinos Dapontes, Neofytos Doukas, Andreas Embirikos, Daniil Filippidis, Lambros Fotiades, Dionysios Fotinos, Dimitrios Govdelas, Nikolaos Logadis, Ilias Miniatis, Rigas Vilestinlis, Emanoil Vernardos ș.a. Sînt doar cîteva din numele ce dau imaginea dialogului dintre cele două popoare, dialog ce necesită în continuare o cercetare aprofundată. Aceasta ar fi greu de gîndit fără instrumente de lucru ca acesta, de modeste dimensiuni, întocmit de Elena Lazăr. Lucrarea mai conține, în încheiere, o schiță cronologică a istoriei literaturii neoelene, o bibliografie selectivă (din care lipsește totuși, pe nedrept, numele lui Constantin Erbiceanu) și o listă de traduceri românești mai recente din literatura neoelenă. Cu asemenea completări, lucrarea de față face un bun serviciu, pe care îl remarcă și acad. Petros Haris în cuvîntul prefațator.

Ștefan Lemny

PRISCILLA PARKHURST CLARK, *Literary France. The Making of a Culture*, Berkeley — Los Angeles — London, University of California Press, 1987, XVI + 273.

Profesoara de franceză Priscilla Parkhurst Clark (University of Illinois, Chicago), care a mai publicat, în 1973, o carte despre raporturile dintre literatură și societate în Franța *(The Battle of the Bourgeois: The Novel in France, 1789—1848)*, încearcă, de această dată, să răspundă chiar la întrebarea inaugurală a sociologiei literaturii: ce leagă literatura de societate? Ea pune la lucru o bună cunoaștere a culturii literare franceze din ultimele trei secole, ca și su-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gestiile metodologice ale sociologiei, istoriei, economiei, politologiei, antropologiei. Am lăsat la urmă antropologia în primul rînd pentru că autoarea, asemeni altor culturologi, operează, de fapt, cu noțiuni antropologice la origine, intrate astăzi în vocabularul activ al celorlalte științe socio-umane (procesul merită un comentariu aparte, nepotrivit aici; totuși, observăm că antropologia, pe lîngă îndreptățite veleități hegemonice — ea este, în fond, cea mai generală știință despre om și mediul său, iar istoria ș.c.l., la rigoare, pot fi considerate domeniile sale —, este și cea care a operat mai întîi schimbările de paradigmă: după lingvistică, mai ales prin opera lui Claude Lévi-Strauss, a preluat imediat structuralismul; actualmente, antropologia tinde să devină o critică culturală complexă, un discurs de legătură între *humaniora*).

Priscilla Parkhurst Clark amendează definițile culturii curente în lumea anglo-saxonă, care, într-un fel sau altul, se raportează la celebra definiție extrem de generală, în sens etnografic, dată de Edward Burnett Tylor în cartea sa, *Primitive Culture* (1871). Tylor nu distingea între cultură și civilizație, vrînd să nu omită nimic din ceea ce omul, „ca membru al societății", a produs, visat, gîndit etc. Nu putem relua în acest cadru disputa oțioasă legată de termenii „cultură" și „civilizație", pentru care trimitem la cîteva lucrări franceze de mare utilitate: Pascal Bénéton, *Historie de mots: culture et civilisation* (Paris, 1975); Michel de Certeau, *La Culture au pluriel* (Paris, 1980); Maurice Crubellier, *Histoire culturelle de la France, XIX e—XX e siècle* (Paris, 1974; Grubellier notează și puternica rezistență a francezilor față de definiția etnografică a culturii). Totuși, reținem că autoarea folosește ideile lui Claude Lévi-Strauss (cultura ca ansamblu etnografic de „écarts significatifs") și le asociază cu dezvoltări mai recente în antropologie, în primul rînd cu opera lui Clifford Geertz (pe urmele lui, ea vrea să ofere o „thick description" a culturii literare franceze, să restituie, așadar, cultura ca textură). Dacă este să reculăm mai mult pentru a găsi sursele demersului autoarei americane, putem ajunge la Vico și, revenind către actualitate, să trecem prin opera lui Voltaire ca să întîlnim clasica afirmație a lui Louis de Bonald: „La littérature est l'expression de la société comme la parole est l'expression de l'homme". *(Législation primitive*, 1802). Încheind cu analiza succintă a metodei și situarea epistemologică a cărții, iată definiția propusă de autoare pentru cultura literară: subcultură, „o legătură vitală între literatură și societate, un mediator între cei doi poli care traduce literarul în termeni sociali și socialul într-un mod literar".

Lucrarea e dominată de fascinația tipic americană exercitată de importanța scriitorului în conștiința publică franceză. Într-o economie a bunurilor simbolice (sintagma, ne amintim, e a lui Pierre Bourdieu), Panteonul este un exemplu aparte: atîtea pasiuni pline de consecințe au făcut din acest spațiu al repauzaților un topos al agitației și conflictului! Rămășițe pămîntești depuse și scoase din Panteon (unele readuse după un timp lung), crucea pusă și coborîtă de pe cupolă, inscripția de pe fronton obliterată sau refăcută („Aux grands hommes la patrie reconnaissante"), totul urmînd fluctuațiile și crizele social-politice, într-un neodihnit proces de rescriere a trecutului (intelectual) național. Autoarea documentează foarte bine poziția privilegiată a culturii literare și a scriitorilor în ansamblul vieții franceze, analizînd — cu opriri mai consistente asupra lui Vict r Hugo, Voltaire și Sartre — evoluția de la elitism la populism a ideologiilor legate de intelectuali. Date statistice, arhive, publicații uitate sau evenimente politice recente (cum ar fi teatralizarea abilă a raporturilor cu cartea la François Mitterand, ori manipularea simbolurilor literare de către mass-media, ajungînd pînă la inserția datului cultural clișeizat în textul publicitar), autoimagini și ceremonii (înmormîntări, aniversări oficiale, primiri sub Cupolă), sînt elementele care susțin raționamentele autoarei.

Lucrarea este accesibilă și cititorului neinițiat în tehnicalitățile analizelor culturale, fiind scrisă, s-ar părea, pentru un public din mai multe specializări, chiar pentru neofiți. Accesibilitatea nu scade însă cu nimic meritele relevate mai înainte, ci adaugă un argument în favoarea lecturii unei cărți ambițioase și instructive.

Sorin Antohi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JULIUS VALACH, *Stare tlačiarne a tlačiari na Slovensku* / Vechile tipografii şi tipografi în Slovacia /, Martini „Matica slovenská", 1987, 213 p.

Lucrarea Ph. Dr. Július Valach CSc., consacrată vechilor tipografii şi tipografilor din Slovacia, reprezintă, după cum bine se confesează autorul în *Prefaţă* (p. 5—7), un stadiu în cunoaşterea culturii şi civilizaţiei slovace. Fără să reprezinte o investigaţie specială a fondurilor arhivistice, păstrate în Slovacia sau în străinătate, travaliul colegului Július Valach sistematizează totalitatea informaţiilor asupra oficinelor slovace şi în ceea ce priveşte lucrătorii lor mai importanţi, începînd cu tipografia de la Banská Bystrica şi încheind cu aceea de la Banska Stiavnica. Cronologic, autorul cercetează tipăriturile slovace vechi, de la momentul prime tipărituri slovace, Antonius Florentinus, *Confessionale*, Bratislava, 1477 pînă la sfîrşitul secolului XVIII, cînd producţia de carte din Slovacia a cunoscut o impresionantă dezvoltare sub raport cantitativ şi calitativ (fenomen politic şi cultural specific, de pildă, şi Transilvaniei secolului Luminilor).

Pentru o mai corectă încadrare istorică a fenomenului de cultură şi civilizaţie slovacă, reprezentat de tipografii şi de travaliul tipografilor, Július Valach (de altfel, specialist consacrat al istoriei cărţii slovace, cunoscut prin articole, studii şi comunicări publicate în diferite reviste de specialitate) oferă, la începutul lucrării, cîteva jaloane asupra *Vieţii politice şi sociale în Slovacia şi influenţa ei asupra evoluţiei tiparului pînă la 1800* (p. 9—23). Util pentru lectorii cărţii este, după opinia noastră, şi sinteticul studiu despre *Începuturile tiparului* (p. 25—35), în care ni se oferă o panoramă asupra artei tipografiei euro-

Problematica densă şi variată a tipografiilor şi tipografilor din Slovacia îi oferă autorului posibilitatea să treacă în revistă, pornind de la evoluţia cronologică a centrelor tipografice şi de la stadiul actual al istoriografiei, activitatea a 14 oficine tipografice. Július Valach demonstrează, de altfel cu succes, că producţia de carte de la tipografiile din Banská Bystrica, Trnava, Bárdejov, Bratisláva, Košice, Levóča, Trenčin, Présov, Zilina, Pucóv, Komárno, Kezmarok, Skálica şi Banská Stavnica, a îndeplinit un indiscutabil rol poltic şi cultural în diferite medii de cititori din Slovacia secolelor XV—XVIII.

Panorama asupra tipografiilor şi tipografilor din Slovacia pînă la sfîrşitul secolului XVIII, de altfel substanţa lucrării lui Július Valach (p. 39—185), atrage atenţia prin metodologia adoptată pentru fiecare centru investigat. După o scurtă, dar cuprinzătoare caracterizare a trecutului tipografiei într-un anumit centru politic şi cultural, sînt analizate în secţiuni separate oficinele particulare sau ale instituţiilor, care au funcţionat acolo.

Lucrarea lui Július Valach, destinată nu numai specialiştilor ci şi publicului larg iubitor de informaţii asupra culturii vechi din Slovacia[1], beneficiază de cîteva percutante concluzii (p. 187—188), de o vastă bibliografie în 299 poziţii (p. 189—200), de rezumate în limbile germană şi rusă (p. 201—204) şi de un util registru de nume proprii (p. 205—211). Scrisă într-un stil accesibil şi tipărită în condiţii grafice elegante, cu foarte multe ilustraţii reprezentative pentru comentariile de specialittate, lucrarea lui Július Valach dovedeşte o metodă clară de cercetare a istoriei şi culturii slovace vechi, fiind un exemplu, din multe puncte de vedere, şi pentru cercetătorii din ţara noastră care trudesc asupra trecutului tipografiilor şi al tipografilor. Să recunoaştem că volumul prezintă un mare grad de utilitate şi pentru cercetătorii români, fiindcă bibliotecile şi colecţiile din România, mai ales cele din Transilvania, conţin multe tipărituri slovace vechi, a căror prelucrare ar putea fi facilitată şi de lucrarea colegului de la „Matica slovenská" din Martin. De altfel, parcurgerea cu atenţie a lucrării, mai ales a materialului ilustrativ, ales cu aplicaţie şi sistem, sugerează posibile comparaţii între xilogravura şi în general elementele iconografice de la tipăriturile slovace vechi şi imaginile din cartea românească veche, în general din tipăriturile Transilvaniei Barocului, Reformei şi Luminilor. Evident, ar putea fi un punct de plecare în valorificarea valenţelor artistice ale tipăriturilor româneşti vechi.

Eva Mârza, Iacob Mârza

---

1 Sub unele raporturi, lucrarea lui Július Valach ne aminteşte de volumul semnat de Dan Simonescu şi Gheorghe Buluţă, *Pagini din istoria cărţii româneşti*, Bucureşti, „Ion Creangă", 1981 (vezi prezentarea noastră în RdI, 35, 10, 1982, p. 1155—1157).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987, Oxford, Voltaire Foundation Taylor Institution, XV, 178 p., (10) £

În spiritul unor constante preocupări pentru valorificarea superioară a vastei moșteniri culturale, rămasă din secolul Luminilor, Fundația „Voltaire", din cadrul Institutului „Taylor" de la Oxford, a publicat, în condiții grafice deosebite, *Repertoriul internațional al specialiștilor în secolul XVIII*. Forma de redactare și, mai ales, conținutul repertoriului prezintă o importanță particulară și pentru cercetătorii noștri, care abordează diferite aspecte ale Luminilor românești în context național și european. Este și motivul pentru care considerăm oportună prezentarea repertoriului. Conținutul va incita, nu ne îndoim, la reflexii și va constitui un stimulent în cercetările românești asupra Luminilor.

După o *Prefață* (p. V) densă și justificativă, semnată de Andrew Brown, este prezentată *Societatea internațională de studii a secolului XVIII* (p. VI), sub raportul profilului, al secolului și al mijloacelor de acțiune. În raport direct cu această secțiune, sînt trecute în revistă, mai departe, *Societățile naționale* (p. VII—VIII), *Societățile regionale și altele* (p. IX—XII) și sînt punctate *Colocviile și congresele* (p. XIII—XIV) pentru anii 1988—1991.

De fapt, partea cea mai prețioasă, sub aspect documentar, rămîne *Repertoriul internațional al specialiștilor în secolul XVIII* (p. 1—128), care înregistrează nu mai puțin de 6868 poziții. Deci, tot atîția cercetători din întreaga lume, care se ocupă, din diferite unghiuri de vedere, cu secolul Luminilor. La fiecare cercetător, este specificată, pe lîngă instituția unde lucrează și adresa, problematica secolului XVIII care-l preocupă. În scopul facilitării consultării repertoriului, editorii au publicat și un *Index geografic* (p. 129—145), în care sînt menționate orașele și instituțiile cultural-științifice, în care își desfășoară activitatea specialiștii în secolul XVIII. Pe linia unei sistematice documentări, se înscrie și un *Index general* (p. 147—178). Cercetătorul avizat poate lua contact, într-un timp foarte scurt, cu problematica extrem de variată ridicată de secolul Luminilor, care a fost abordată de specialiștii în această perioadă. De altfel, *Indexul general* trimite la secțiunea repertoriului, unde se află înscrisă adresa celor care au abordat un subiect sau altul din secolul XVIII.

Lectura *Repertoriului internațional al specialiștilor în secolul XVIII* impune și cîteva constatări, vis-à-vis de modul precar în care au fost înregistrate, pe plan internațional, cercetările românești despre secolul XVIII. Parcurgînd secțiunea de *Repertoriu*, pornind de la informațiile incluse în *Indexul geografic*, rezultă că în România doar nouă cercetători s-ar ocupa de valorificarea moștenirii culturale a Secolului Luminilor : Mircea Anghelescu, Nr. 0148 *(Institutul de istorie literară*, București) ; Nistor Corneliu, Nr. 1244 *(Universitate*, Timișoara) ; Alexandru Duțu, Nr. 1745 *(Institutul de studii sud-est europene*, București) ; Ștefan Lemny, Nr. 3614 (Universitate, Iași) ; Nicolae Liu, Nr. 3696 *(Universitate*, București); Adriana Marino, Nr. 3990 *(Uniunea scriitorilor*, Cluj-Napoca) ; Iacob Mârza, Nr. 4055 *(Biblioteca Batthyaneum*, Alba Iulia) ; Valeriu Moldoveanu, Nr. 4284 *(Consiliul Culturii și Educației Socialiste*, București) ; Victor Neuman, Nr. 4519 *(Biblioteca județeană Timiș*, Timișoara).

Însă parcurgerea ultimelor două volume din *Bibliografia istorică a României*, V (1974—1979) și VI (1979—1984), în care titlurile bibliografice au și rezumate în limba franceză, este de natură să ofere alte dimensiuni cantitative și calitative cercetărilor românești asupra secolului XVIII. În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, *Bibliographie des Lumières roumaines*, publicată de Nicolae Bocșan de la Universitatea din Cluj-Napoca, în „Cahiers roumains d'études littéraires" (2, 1977 ; 2, 1979), permite cercetătorilor de pe toate continentele să cunoască adevărata față a istoriografiei românești asupra Luminilor.

International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987 este, cu toate observațiile de mai sus privitoare la spațiul istoric românesc, un instrument de lucru absolut necesar, pentru oricine ar aborda secolul Luminilor. Nu ne îndoim că investigațiile românești actuale și viitoare asupra secolului XVIII vor determina o mai corectă restituire, pe plan internațional, a contribuțiilor noastre.

Iacob Mârza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hamdullah Subhî Tanrıöver, (1885—1966). Hayate ve Eserleri (H. S. Tanrıöver — Viaţa şi operele sale), de Dr. FETHI TEVETOGLU, Ankara, Ed. „Sevinç Matbaası", 1986, 303 pag. + 1 portret, in 8° (Türk Büyükleri Dizisi / Seria marilor turci : 8 — Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 658).

În memoria f·stului ambasador al Turciei la Bucureşti, H. S. Tanrıöver (1931 — 1944), mare prieten al poporului român, au fost publicate, în Turcia, cîteva lucrări şi o serie de articole-studii, privind personalitatea, viaţa şi opera acestui om de stat. În acelaşi timp, s-a iniţiat reeditarea unora din lucrările sale literare, estetice, demult epuizate. Aici, nu putem aminti decît : M. Baydar H. S. TANRIÖVER VE ANILARI (H. S. Tanriöver şi amintirile sale), Istanbul, 1968 (autorul i-a fost secretar particular) ; idem, *H. S. Tanrıöver'in Romanya'daki çalışmaları* (Activitatea lui H. S. Tanrıöver în România), în „Türk Yürdu" VI, 6 (iunie 1967) ; Acaroğlu, M. Türker ; *Tanrıöver ve Gagauzlar, ibid.* nr. 2 (febr. 1967) etc.

În „Cuvînt înainte" (p. 5—6), autorul acestui volum precizează că a scris cartea la cererea tineretului turc, dornic să cunoască viaţa şi opera acestui colaborator al lui K. Atatürk, fondator şi preşedinte al societăţii *„Türk Ocakları"* (Vetrele turceşti), un fel de *Astra* română, de două ori ministru al Educaţiei naţionale în Turcia. Urmează diverse capitole şi paragrafe : *Aspectul fizic şi moral al lui H. S. TANRIÖVER* (p. 8—10), un portret reuşit ; *Naşterea, copilăria şi familia lui H. S. Tanrıöver* (p. 11—38), bunicul său fiind Sami paşa (1795—1878) şi tatăl său Subh paşa (1818—1886), descendenţi dintr-o familie din Brusa, ambii au fost miniştri ai învăţămîntului public în Turcia şi oameni învăţaţi. Tatăl lui H. S. Tanrıöver, Subhî paşa, este autorul unui tratat de numismatică greco-latină etc. Încă din tinereţe, Hamdullah Subhî a dovedit un real talent literar. A consacrat o poezie lui Midhat paşa, prietenul lui Alexandru Ioan Cuza, alta mamei sale Ülfet Havva, cerchează de origine, adusă şi vîndută ca roabă la Istanbul (p. 39—71). După terminarea prestigiosului liceu Galatasaray, cu limba de predare franceză (1904) şi a studiilor universitare, a fost numit asistent — lector la Facultatea de Litere din Istanbul (1910). Începînd din 1911, s-a afirmat ca redactor la revista „Türk Yürdü" (Căminul turc), apoi ca fondator şi preşedinte al societăţii *„Türk Ocakları"* (Vetrele turceşti) care luă, apoi, o mare dezvoltare. În 1917, s-a însurat cu tînăra Ayşe Saide, descendentă dintr-o veche familie de bey turci, dotată cu talent poetic. Imediat după primul război mondial, prin tratatul de la Mudros (octombrie 1918), o bună parte din Turcia în frunte cu Istanbul fiind ocupat de puterile aliate, imperialiste, a organizat o serie de mitinguri, la Istanbul (1919). Prin înflăcăratele sale discursuri cerea insistent părăsirea Turciei de către imperialiştii apuseni (p. 130—135). Astfel, alături de generalul M. Kemal paşa, apărătorul Strîmtorilor, Hamdullah Subhî s-a angajat într-o luptă înverşunată pentru independenţa naţională a Turciei. Fiind urmărit de poliţia britanică, a trebuit să părăsească Istanbulul şi să călătorească clandestin spre inima Anatoliei, unde M. Kemal paşa organiza lupta de eliberare naţională a poporului turc. Aici, a fost numit de Kemal paşa ca director al publicaţiilor (1920) fiind ales şi deputat de Antalya. Începînd din 1920—1921, a funcţionat şi ca ministru al Educaţiei naţionale. În această calitate, a organizat învăţămîntul a editat cîteva publicaţii noi în care cerea insistent „distrugerea idolilor vechi". În ciuda originii sale sociale,vizirale, Tanrıöver era pornit împotriva sultanatului şi califatului, pe care le considera instituţii istorice depăşite. A propus înfiinţarea Societăţii de istorie turcă şi apoi de limba turcă (1931—1932). A propus ca membru pe I. H. Uzunçarşılı, cel mai mare istoric al Turciei contemporane (m. 1978).

Societatea „Vetrele turceşti", sub preşedinţia lui Tanrıöver a luat un mare avînt naţional, ceea ce nu era pe placul unor state învecinate, mai puternice, cu numeroase populaţii turcice. Indiferent de motive, K. Atatürk, deşi nutrea numai simpatie faţă de această organizaţie naţională, a dispus desfiinţarea ei (ianuarie — februarie 1931). Această măsură a afectat mult pe Tanrıöver, care a luat hotărîrea de a părăsi Turcia. Iniţial, i s-a propus postul de ambasador la Cairo, Belgrad şi chiar la Paris, dar a refuzat. În cele din urmă, a primit numirea sa ca ambasador al Turciei în România, motivînd că în această ţară cu peste 350 000 mii de turci musulmani şi turci creştini *(gagauzi)* va avea un teren mai bun de activitate sub raport cultural-naţional. După călătoria pe vaporul românesc „Principesa Maria", a sosit la Constanţa la 12 iunie 1931 ; cîteva zile mai tîrziu a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentat regelui Carol II scrisoarea de acreditare cu semnătura președintelui K. Atatürk[1].

O dată cu luarea în primire a postului de ambasador, la București, a inițiat unele conferințe privind istoria relațiilor româno-turce, de ziua Republicii Turcia (29 octombrie), aniversată an de an, la care vorbeau istorici cunoscuți, precum Const. C. Giurescu, Al. Grigorovici etc. În primii ani, a vizitat seminarul musulman din Medgidia, unde a fost oaspetele lui Ibrahim Temo; cercetînd programul seminarului l-a găsit depășit, ceva scolastic rămas din vremea Imperiului otoman. Drept urmare, a obținut de la Ministerul Învățămîntului din București îmbunătățirea lui prin introducerea limbii turcești, a alfabetului latin ca în Turcia etc. Fiind un mare orator și de o mare formație culturală, a ținut conferințe la București, Constanța etc. Astfel, în mai — iunie 1938, fiind prieten cu profesorii Gh. I. Brătianu, Petre Andrei, Ioan Petrovici și alții de la Universitatea din Iași, a ținut acolo o conferință despre *Arta turcă* (cu proiecțiuni), care a avut un strălucit succes. Începînd din octombrie 1939, a început să funcționeze, pe lîngă Universitatea Mihăileană din Iași, *Institutul de turcologie*, înființat pentru cercetarea istoriei relațiilor româno-turce în decursul veacurilor. Institutul a funcționat avînd ca director pe savantul turcolog Franz Babinger, iar ca asistent și secretar științific pe cel ce semnează aceste rînduri, recomandat de ambasadorul H. S. Tanrıöver, profesorului Petre Andrei, atunci ministru al Învățămîntului. Prin 1939—1940, H. S. Tanrıöver a fost declarat *Doctor honoris causa* al Universității din București. Mai înainte, a obținut de la autoritățile românești un loc, la Ghencea, unde a înființat și a amenajat un cimitir (1935) în amintirea ostașilor turci căzuți în războiul balcanic și în primul război mondial. Aceeași atenție a arătat și pentru populația găgăuză, sub raport didactic și cultural, inițiind și susținînd publicarea unor lucrări privind istoria, limba și folclorul găgăuz. A trimis un grup de tineri găgăuzi să studieze în Turcia. A rămas în România 13 ani și jumătate, peste termen, ceea ce ne arată că s-a simțit bine la noi în țară.

Reîntors în Turcia (la 5 decembrie 1944), și-a reluat activitatea ca senator de drept, a făcut o călătorie în America pentru conferințe (1947), unde a avut un dialog interesant cu generalul Eisenhover. Întors din S.U.A. a reușit să redeschisă societatea *Türk Ocakları*. Din 1954 a fost deputat de Istanbul. În ultimii săi ani din viață a fost suferind. Funerariile sale (10 iunie 1966), la care am asistat, au fost cu mare pompă, cu numeroase salve de tun, o pleiadă de discursuri funebre. Din giamia Bayezid, unde a fost depus, a fost dus și înmormîntat la cimitirul Eyub.

În partea finală a operei se dă lista lucrărilor lui H. E. Tanrıöver, enumerînd cca. 100 de titluri. După unele bucăți alese din lucrările sale *(Dağ Yolu, Günebakan* etc.), cu un deosebit farmec literar, altoite pe un fond istoric, se dă o bibliografie *(Kaynakça)* și mai bogată (p. 274—287) care stă la baza acestei lucrări. Un *Indeks* încheie această lucrare publicată în optime condiții. Atît această operă, recenzată, cît și arhiva Ambasadei turcești dintre cele două războaie mondiale, precum și din timpul ultimului război, care poartă amprentele ambasadorului *H. S. Tanrıöver*, constituie un izvor interesant pentru relațiile româno-turce[2]. Alături de marele diplomat român N. Titulescu, Atatürk și Rüştü Aras, numitul ambasador turc de la București a luptat pentru înființarea Antantei Balcanice. De asemenea, în toată perioada celui de-al doilea război mondial, H. S. Tanriöver a jucat un mare rol politic și diplomatic. Aceasta ne-o dovedește arhiva sa.

Mihail Guboglu

---

[1] Cf. M. Guboglu, *Romanya Arşivlerinde Atatürk* (Atatürk în arhivele României), în rev. „Yıllarboyu TARIH", sayı-no. 11, nov. 1989, Istanbul, pag. 21—23 + 2 facs. fig. pl. (Numita scrisoare de acreditare se află în arhiva „Casa regală").

[2] Arhiva Ambasadei turcești din București, între cele două războaie mondiale, care ne interesează direct, se află în arhiva Centrului de cercetări istorice și documentare a juristului-istoric Ertuğrul Zekâi Ökte cf. *Tahiri Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Gelişterme Vakfı*, Kurucu (fondator), Ertuğrul Zekâi, Şubat 1985, Istanbul, pag. 20 sub documente originale de arhivă: „(7) *Bükres Buyukelçilği'nin Ikinci Dünya Savaşında cektiği gizli şifreler).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HAMDULLAH SUBHÎ TANRIÖVER, *Dağ Yolu* (Calea de munte). *Ikinci Kitap* (Cartea a 2-a). Hazırlayan (întocmit-editată) de Dr. FETHÎ TEVETOGLU, Izmir, 1987, 205 p. (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 740 ; 1000 Temel Eser Dizini : 130).

Autorul, H. S. Tanrıöver, descendent dintr-o veche familie de viziri învățați, este socotit unul dintre cei mai mari oratori *(hatip)* ai Turciei. Ca ambasador în România, nu s-a limitat la o simplă activitate diplomatică, ci a desfășurat o bogată activitate culturală în favoarea relațiilor istorice româno-turce, în spirijinul minorității turcești musulmane și nemusulmane (găgăuze) din România de atunci. Prin multipla sa acțiune, prin felul său de a fi, a cîștigat simpatia românilor, care l-au stimat și l-au iubit.

Cartea pe care o prezentăm a fost publicată în 1928 (în caractere arabe) și în 1931 (în noul scris latin), introdus de Atatürk (1928). *Cuvîntul înainte* cuprinde unele impresii despre Dağ Yolu (Calea spre munte), scrise de scriitorii turci. Urmează textele a 14 conferințe, pline de farmec literar, expuse pe fond istoric, ținuta în marile orașe Brusa, Ankara, Istanbul, Izmir și Antalya (1913—1931). Conținutul lor, privit în ansamblu, reflectă situația grea a Imperiului otoman înainte de dispariție, lupta poporului pentru independența națională a Turciei, proclamarea Republicii, și organizarea unei vieți noi, destul de aspre, denumită sugestiv „Calea spre munte" *(Dağ Yolu)*. Cîteva din aceste conferințe pentru regenerarea și cultivarea Turciei au știri răzlețe și pentru România, care era să-i devină a doua sa patrie. În conferința sa din 11 noiembrie 1930, la sediul societății „Vetrele turcești" *(Türk Odjakları)*, intitulată *„Istoria Vetrelor turcești și răspuns la unele calomnii"* a vorbit și despre rolul poeților turci și străini în deșteptarea națională și culturalizarea unui neam. Cu această ocazie vorbește cu mare evlavie și de Vasile Alecsandri, (p. 18). Citează poeți din diverse țări ca Ivan Vazoff (Bulgaria), Riga Feraios (Grecia), Arnd (Anglia) etc., ceea ce ne arată că era versat în istoria literaturilor europene. Se dă o listă amplă de lucrări publicată de *„Türk Ocaklar"* (p. 22—23) spre a motiva o anumită activitate. În conferința *Instituțiile sultanat și califat, revoluția — reforma și tineretul turc* (51—63) motivează dispariția autocrației otomane, recomandînd tineretului să urmeze îndemnul lui K. Atatürk : „Cea mai bună călăuză în viață este știința". O altă conferință a fost ocazionată de a 60-a aniversare, de la naștere, a poetului național Mehmed Emin (1929). În 1920, cu ocazia unei conferințe la Școala normală de fete din Izmir, intitulată *Poporul turc în fața invaziei* (p. 177—186) condamnă unele excese balcanice. În schimb, vorbește frumos despre România. Citâm : „Puțin spre nord căutați unde este România, turcii trăiesc și astăzi acolo bine, așa cum trăiau odinioară, acum o sută de ani, în provinciile *(eyâlet)* Valahia și Moldova *(Eflâk ve Boğdan)*, în timpul vechiului Imperiu otoman. În România sînt priveliști ca în Anatolia. Satele și tîrgurile turcești din Dobrogea, de pe țărmurile Dunării *(Tuna)*, sînt încă pe locurile lor. În aceste priveliști puteți vedea minarete și gemii *(cami)*. În atmosfera din România n-a încetat cîntarea ezanului[1]. Eu am văzut cu proprii mei ochi la București *(Bükreș)*[2] cum halvagiii turci fac alișverișul (comerțul) lor, ca la Istanbul, Brusa etc. deoarece românul nu spune *sînt numai eu, afară de mine nimănui nu-i este dată viața*" (p. 180). H. S. Tanrıöver a scos în evidență, mai mult ca oricine, toleranța României față de minoritățile naționale. Unii care n-au avut habar despre activitatea lui H.S. Tanrıöver și nu cunosc opera sa au vorbit strîmb despre acest mare prieten al poporului român. În fine, în conferința la al II-lea Miting de la Istanbul (30 mai 1919) pentru plecarea invadatorilor străini (englezi, francezi, italieni și greci) revine asupra toleranței românești, într-o formă mai laconică, ilustrată prin citatul : „Minaretele, giamiile pe care le-am lăsat pe pămîntul României sînt pe locurile lor : vechile denumiri, de asemenea, sînt pe locurile lor ; populația turcească *Türk halkı)* a rămas pe locul său"... (p. 195).

---

[1] *Ezan*, turcism înv. în română, chemarea musulmanilor la rugăciune de către muezzin de pe înălțimea minaretului din moscheie.

[2] Credem că autorul se referă aici la călătoria sa în România, din 1914, în cadrul grupului universitar Istanbul, cînd au fost întîmpinați la Universitatea din București cu un discurs patetic, ținut de N. Iorga despre relațiile româno-turce.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul *Calea spre munte (Dağ Yolu)*, tipărit în optime condiţii grafice, frumos ilustrat pe coperţi cu portretul autorului H. S. Tanrıöver se încheie cu conferinţa *(Türk Kadını)* (Femeia turcă) (p. 197—204), din 1913 (1329 H.) în care se tratează menirea femeii turce. Reproducînd impresiile călătorului arab Ibni Battuta[3] despre femeia turcă, din Anatolia susţine că ea la început trăia în deplină libertate, apoi a căzut în robie. Arată că femeia n-a venit pe lume pentru a creşte copii, o îndeamnă să-şi pună umărul în lupta pentru libertate, independenţă şi progres, îndeplinindu-şi misiunea sa istorică.

Ţinînd seama de utilitatea volumului, credem că ar fi fost necesar un mic indice. Titlurile conferinţelor se puteau da şi într-o limbă de mare circulaţie (engleză sau franceză). Cetitorii aşteaptă şi alte volume din această frumoasă serie, de acelaşi autor, în frunte cu volumul *Günebakan* (Ankara — 1929) care completează volumul recenzat cu amintirile şi conferinţele sale, pline de farmec literar, axate pe un fond istoric. Din acest volum, *Pasărea furtunii (Fırtına kuşu)*, în care este vorba de K. Atatürk, a fost cîndva tradus şi în româneşte de regretatul istoric-turcolog Aurel Decei (1933 ?). Ar merita să fie tradus şi ultimul articol din această colecţie istorică-literară *Gazi'nin en Büyük Eseri* — „Opera cea mai mare a lui Atatürk" : *Republica Turcia.* Atît cartea recenzată, cît şi opera amintită „Floarea soarelui" *(Günebakan)* reprezintă izvoare istorice interesante pentru ultima fază a Imperiului otoman şi începutul Republicii Turcia.

Mihail Guboglu

Revue Esprit. *Traversées du XX-e siècle,* par YVES BERTHERAT et al., Paris, Editions La Découverte, Collection „Armillaire", 1987, 327 p.

O excelentă iniţiativă editorială : dinamica editură pariziană în chestiune a iniţiat colecţia „Armillaire" (micul planetariu al începuturilor astronomiei moderne alcătuit din cercuri concentrice pe care potrivit concepţiei epocii planetele dau ocol Pămîntului), care, programatic, introduce un public mai larg în problematica umanioarelor, depăşind izolarea academică a disciplinelor (izolate între ele dar şi, cu toatele, departe de cititor). Pînă acum, au apărut mai multe volume de autor şi lucrări colective. De astă dată, mergînd în întîmpinarea unui foarte larg public intelectual francofon, editura adună o primă selecţie de eseuri apărute iniţial în revista *Esprit.* Cei care urmăresc publicaţia, fondată în 1932 de Emmanuel Mounier şi rămasă una dintre cele mai însemnate tribune intelectuale europene, ştiu că numărul din mai 1984 avea ca generic tot „Traversées du XX-e siècle". Totuşi, nu e vorba de o simplă republicare, fiindcă în prezentul volum îşi găsesc loc şi eseuri apărute anterior, cel mai vechi (al lui Paul Ricoeur) în 1957. Nu am putea spune că avem de-a face cu o selecţie tematică, dar, în ansamblul lor, textele republicate conturează o cuprinzătoare istorie intelectuală a Franţei postbelice; deşi o sinteză consacrată domeniului pare încă departe (există unele propuneri de sinteză, cîteva monografii parcelare, dar imaginea sistematică rămîne de făcut).

Acum, în cîteva rînduri, sumarul. Jeannine Verdès-Leroux scrie despre Boris Souvarine, pe care îl consideră primul demistificator al stalinismului. Jean-Michel Heimonet aduce noi elemente pentru înţelegerea controversatului *Collège de Sociologie* (1937—1939, fondat, din cîte se ştia pînă acum, de Georges Bataille şi Roger Caillois, cu o redusă colaborare a lui Michel Leiris), punîndu-l pe Jules Monnerot în locul pe care îl merită : de co-fondator, inspirator şi principal gînditor social-politic al grupării. Joël Roman pune problema regîndirii politicii fără o filosofie a istoriei, pe baza operelor lui Merleau-Ponty şi Hannah Arendt. Yves Bertherat scrie despre psihanaliza lui Lacan. Paul Ricoeur analizează excepţionala operă de filosofie politică a lui Éric Weil. Gil Delannoi retrasează istoria revistei *Arguments,* insistînd asupra contribuţiilor lui Sartre (Sartre ca „director de conştiinţe" e înfăţişat, în articolul următor, de Paul Thibaud) şi Edgar Morin. Paul

[3] Despre Ibn Battuta (1304—1377) cf. *Encyclopédie de l'Islam,* II (1927), p. 391 (C. Brockelmann). Are două traduceri în turcă, prima a lui M. Serif paşa, fiind cea mai bună.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Thibaud scrie și despre Raymond Aron, iar Jean-François Lyotard despre Mikel Dufrenne. Olivier Mongin analizează opera mai recentă a lui Ricoeur, în primul rînd volumele lucrării *Temps et récit*, această referință obligatorie a oricărei teorii contemporane a ficțiunii, devenită și lucrare de căpătîi a teoriei narațiunii istorice. Maria Daraki introduce cîteva din dominantele poststructuralismului, plecînd de la experiența greacă a lui Michel Foucault. Ultimul articol, datorat lui Joël Grisward, reconsideră gigantica operă a lui Georges Dumézil, relevîndu-i caracterul enciclopedic și implicațiile istorice, filosofice, lingvistice etc.

Continuarea publicării unor asemenea colecții de eseuri ar aduce pe masa noastră de lucru un material inestimabil, care ne-ar facilita familiarizarea cu unele din cele mai fertile și simptomatice curente intelectuale. O ieșire ideală, cel puțin prin sugestii și îndemnul implicit la studiu mai aprofundat (eseurile sînt însoțite de bune bibliografii), dintr-o *clôture* cu urmări nefaste asupra profesionalității.

Sorin Antohi

WARREN F. KIMBALL (edited with commentary by). *Churchill and Roosevelt. The complete Correspondence*, I—III, Princeton, Princeton University Press, 1987, CLXV+676 p. ; X+773 p. ; X+742 p.

Realizată exemplar, lucrarea editaă prin grija lui W. F. Kimball este menită să devină una dintre cărțile de referință ale istoriografiei universale a celui de-al doilea război mondial. Nu putem, evident, trece la categoria faptului științific divers momentul tipăririi corespondenței complete purtată în anii maximei încordări a ultimei conflagrații (1941—1945) între doi dintre protagoniștii politicii mondiale — președintele S.U.A. și premierul britanic. Mesajele schimbate între aceștia îl introduc direct pe cititor în problemele esențiale, frontale ale strategiei Marii Alianțe a Națiunilor Unite în organizarea și conducerea luptei globale împotriva puterilor *Axei* fasciste și a sateliților lor. Compartimentarea corespondenței Churchill—Roosevelt propusă de editor cititorului evocă cele trei stadii ale Marii Alianțe : vol. I (octombrie 1933—noiembrie 1942) — *Alliance Emerging ;* vol. II (noiembrie 1942—februarie 1944) — *Alliance Forged ;* vol. III (februarie 1944—aprilie 1945) — *Alliance Declining*, stadii ce consemnează, așadar, nașterea, afirmarea și declinul raporturilor nu numai între Washington și Londra, ci, pe de altă parte, și cu Moscova. W. F. Kimball, cu migală și excelent profesionalism, a știut rîndui cele 945 mesaje semnate Churchill și 743 semnate Roosevelt într-o ordine care, nedepășind cadrul strict cronologic al evenimentelor, surprinde — prin subtitlurile date, notele și comentariile judicioase — fazele fundamentale ale conflagrației însăși. Un spațiu larg, cum era de așteptat, este rezervat conferințelor interaliate dintre 1941 și 1945 la nivelul cel mai înalt (reuniuni comune sau separate ale celor *Trei Mari*, respectiv Roosevelt, Stalin, Churchill), mai precis : Conferința Atlanticului, din Placentia Bay (denumirea — cod : *Riviera*, vol. I, p. 227 și urm.), primele conferințe de la Washington, DC (*Arcadia*, vol. I, p. 292 și urm. și *Argonaut*, vol. I p. 513 și urm.), conferința de la Casablanca (*Symbol* vol. II, p. 117 și urm.), a treia conferință de la Washington (*Trident* vol. II, p. 212 și urm.) și prima conferință de la Quebec (*Quadrant*, vol. II, p. 429 și urm.), conferințele de la Cairo și Teheran (*Sextant* și *Evrika*, vol. II, p. 605 și urm.), a doua conferință de la Quebec (*Octagon*, vol. III, p. 315 și urm.), întîlnirea Churchil—Stalin de la Moscova (*Tolstoy*, vol. III, p. 348 și urm.), serie încheiată cu reuniunile de la Malta și Yalta din februarie 1945 (*Cricket* și *Argonaut*, vol. III, p. 521 și urm.) În ciuda volumului mare de date și probleme, utilizarea lucrării este foarte mult înlesnită grație editorului, care a avut în vedere o prefață și o introducere generală, normele editoriale și notele bibliografice, sumarul tuturor documentelor, un glosar al denumirilor — codificate sau al abrevierilor, lista tuturor surselor citate, un indice detaliat (vol. III, pp. 655—742), 18 hărți și mai multe fotografii, ca și o *addenda* și *errata* pentru această ediție bogată (de notat că ediția legată s-a tipărit în anul 1984 sub egida aceleiași faimoase edituri și tot prin grija lui W. F. Kimball) a corespondenței Churchill-Roosevelt.

Pentru cititorul român, apariția celor trei volume prezentate este cu atît mai importantă cu cît el poate afla în corespondența Churchill-Roosevelt — și, prin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

extindere, în corespondenţa purtată de aceştia cu Stalin (a se vedea în acest sens ediţia în limba română: *Corespondenţa Preşedintelui Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. cu preşedinţii S.U.A. şi cu primii miniştri ai Marii Britanii în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei. 1941—1945*, 2 vols., Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1958) — informaţii numeroase şi adevăruri tulburătoare relativ la rolul şi locul României în problemele dezbătute în anii războiului între Washington, Moscova şi Londra, la tratamentul rezervat de către cei Trei Mari ţării noastre pentru epoca postbelică. Din acest punct de vedere, volumul al III-lea este în întregime excepţional (a se vedea, mai ales subcapitolele *Politica britanică în Balcani*, p. 277 şi urm.; *Conferinţa de la Moscova* p. 348 şi urm.); *Roosevelt şi Europa răsăriteană* p. 481 şi urm.; *Conferinţele de la Malta şi Yalta*, p. 521 şi urm.; *Revirimentul politicii britanice în Europa răsăriteană*, p. 545—637). A fost în discuţie, ceea ce se ştie foarte bine, un tratament totalmente necorespunzător, neadecvat poziţiei şi contribuţiei României la victoria asupra *Axei* în 1945. Într-unul din documentele incluse în acest volum (C — 771, p. 298—299, mesaj din 29 august 1944 al premierului britanic către F. D. Roosevelt), Churchill, aflat pe atunci în Italia şi avînd în imediată vedere implicaţiile cotiturii României de la 23 August 1944 pentru desfăşurarea ultimei faze a celui de-al doilea război mondial, consemna: *„Evenimentele glorioase din Franţa şi din Balcani au alterat complet întreaga privelişte a războiului...* (subl. ns.)"

Aşa cum am subliniat dintru început, lucrarea în discuţie, prin calitatea documentelor reţinute şi prin condiţia restituirii lor, constituie un eveniment editorial în domeniul istoriografiei generale a marii conflagraţii din 1939—1945.

Gh. Buzatu

V. LARIONOV, N. YERONIN, B. SOLOVYOV, V. TIMOKHOVICH, *World War II. Decisive Battles of the Soviet Army*, Moscow, Progress Publishers, 1984, 527 p.

Autorii propun atenţiei cititorului o prezentare sintetică, întemeiată pe cele mai noi materiale şi concluzii ale istoriografiei contemporane generale, dar îndeosebi sovietice, a celor mai strălucite succese repurtate de Armata Roşie în cursul celui de-al doilea război mondial, şi care s-au chemat: Stalingrad, Kursk, Berlin etc. Între ele, natural, se înscrie şi operaţia Iaşi—Chişinău, căreia autorii, în consens cu opiniile cunoscute ale unor confraţi, îi reconfirmă amploarea şi semnificaţia unui *Cannae* modern (cf. cap. 7 — *The Jassy—Kishinev Cannae*, p. 317 şi urm.) Ceea ce a caracterizat operaţia respectivă este subliniat dintru bun început: o planificare şi o cooperare a armelor — excelente, viteză şi succes — strălucite, consecinţe militare şi politice extrem de favorabile — deschiderea pentru Armata Roşie a drumului spre Balcani şi posibilitatea de-a lansa ofensiva contra Ungariei, lipsirea Reichului german de o serie de sateliţi, între ei şi România, într-un cuvînt: *o cotitură* în evoluţia istorică a unor ţări din sud-estul Europei (p. 317). V. Larionov şi colegii săi se dovedesc sistematici în tratarea faptelor, stăruind cronologic şi gradual asupra pregătirii, declanşării şi desfăşurării operaţiei Iaşi—Chişinău, asupra urmărilor sale, context în care sînt examinate evenimentele cardinale din România din august 1944 (pp. 346—349) şi desprinderea Bulgariei din *Axa fascistă* (p. 349 şi urm.) Prezentarea faptelor este corectă — *surpriza* realizată în toate direcţiile prin doborîrea dictaturii la 23 August 1944 (p. 346), atitudinea liderilor politici, formarea guvernului C. Sănătescu, documentele difuzate la radio în noaptea de 23 — 24 August 1944 (p. 347), reacţia guvernului U.R.S.S. (p. 347—348), participarea maselor la insurecţia naţională şi triumful acesteia (p. 348—349). Reţinem următoarele fragmente din textul declaraţiei transmisă prin radio de către guvernul sovietic, în noaptea de 24 August, după receptarea şi aprecierea ştirilor privind cotitura României în războiul mondial: *„...Uniunea Sovietică nu intenţionează să-şi însuşească nici o parte a teritoriului românesc, să schimbe sistemul social existent în ţară ori să violeze în vreun fel independenţa României. Dimpotrivă, guvernul sovietic consideră ca imperativă cooperarea cu românii ca să fie restaurată independenţa României prin eliberarea României de sub jugul nazist...*" (p. 347—348)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. Larionov și ceilalți autori, de reținut, nu adoptă poziție distinctă de restul istoricilor sovietici, care — abordînd anterior în vaste și documentate studii desfășurarea operației Iași—Chișinău — preferă să sublinieze efectele militare și politico-diplomatice ale victoriilor Armatei Roșii după 20 august 1944, dar ignoră să se refere, și viceversa, la impactul revoluției române din august 1944 asupra evoluției ostilităților pe frontul sovieto-german. Studii temeinice, datorate istoricilor români și străini, au dovedit că, după răsturnarea dictaturii antonesciene și retragerea țării noastre din *Axă* la 23 August 1944, evoluțiile politice și militare din România, beneficiind de condițiile oferite de ofensiva trupelor sovietice, au fost de cea mai mare importanță pentru asigurarea succesului planurilor Înaltului Comandament al Armatei Roșii. Faptele în discuție țin deja de o realitate istorică incontestabilă.

Gh. Buzatu

ROBERT GORALSKI, W. FREEBURG, *Oil and War. How the Deadly Struggle for Fuel in WW II Meant Victory or Defeat*, New York, William Morrow and Co., Inc., 1987, 384 p.

Beneficiind de avantajele unei extrem de bogate literaturi pe plan mondial (cf. *bibliografia*, pp. 361—375) și realizînd o veritabilă anchetă internațională, apelînd și la unele informații de arhivă, Robert Goralski și R. W. Freeburg, ambii de profesie ziariști, primul și autor al unui interesant și gustat *Almanah* în stil american consacrat celui de-al doilea război mondial (New York, G. P. Putnam's Sons, 1981 X + 486 p.), se pretind, în mod justificat, autorii celei dintîi lucrări destinate să explice „dansul morții" al beligeranților dintre 1939 și 1945, surprinzînd, pe de o parte, lupta statelor *Axei* fasciste de a obține controlul surselor de petrol de pe glob, iar, pe de altă parte, eforturile puterilor Națiunilor Unite de a „păzi" zonele și sursele petroliere de pericolele inamice. Autorii nu au nici un dubiu : *„Economia mondială merge pe bază de petrol. Popoarele sînt amăgite de petrol, națiunile se omoară pentru el. Ca să cîștige un război, învingătorul trebuie să aibă suficient petrol pentru a-și alimenta tancurile, vasele și avioanele"*. Nu întîmplător, putem adăuga, Goralski și Freeburg au aflat cel mai bun *motto* al primului capitol o cunoscută aserțiune a francezului Henri Bérenger, fost reputat specialist în problemele petrolului și om al „aurului negru", în sensul că : *„Cine stăpînește petrolul, va stăpîni lumea..."* (p. 13) Expunerea datelor și faptelor este convingătoare, argumentele alese sînt cele mai fericite, cadrul cronologic este cu strictețe respectat, tabloul examinat și expus este, cu adevărat, global. Dintr-un atare context se pot afla multe știri demne de tot interesul și despre România, mai cu seamă despre *locul* rezervat zăcămintelor și cantităților de petrol extrase în țara noastră în planurile strategice ale celui de-al III-lea Reich pînă în august 1944, iar mai apoi despre lovitura provocată taberei hitleriste prin retragerea statului român din *Axă* și întoarcerea armelor contra *Wehrmachtului* și a ultimilor săi aliați. Direcțiile majore ale cercetării se axează pe un număr precis de probleme, care au fost și cele *dominante* în politica și strategia celor două tabere beligerante între 1939 și 1945, și anume : bătălia pentru „aurul negru" în ajunul războiului, cu surprinderea exactă a situației Reichului nazist (importuri/exporturi/producție sintetică proprie/extracție) la 1 septembrie 1939 ; relația *blietzkrieg* — petrol la începutul conflagrației (1939—1940), cu exemplificare concretă în cazul primei cotituri survenită în desfășurarea războiului : bătălia Angliei (pp. 39—52) ; rolul petrolului sovietic în strategia germană, declanșarea campaniei *Barbarossa* și implicațiile „petroliere" ale eșecurilor hitleriste din Caucaz și de la Stalingrad (p. 53—67, 68—86, 174—185) ; expansiunea Japoniei și temeiurile asigurării unor resurse sigure de combustibil lichid (p. 87—102, 141—159, 304—321) ; rolul S.U.A. de-a lungul conflictului ca „izvor" de produse petroliere (p. 160—173) și încercările *Axei* de-a anihila transporturile americane din Atlantic și Pacific (p. 103—123, 186—199) ; ofensiva aliată anglo-americană asupra „obiectivelor petroliere" ale *Axei* în Europa, frontul de Vest și distrugerea finală a resurselor de combustibil lichid ale Reichului german (p. 200—303). Un capitol final, *Petrolul în războaiele viitoare*, se substituie dar exprimă clar concluziile autorilor. În nenumărate ocazii, Goralski

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi Freeburg reţin aprecierile liderilor nazişti despre posibilitatea pierderii războiului în condiţiile lipsirii *Wehrmachtului* de cantităţile necesare de petrol. Hitler însuşi s-a exprimat în acelaşi sens, şi nu o singură dată. Bombardamentele strategice anglo-americane asupra Germaniei şi teritoriilor acupate de ea au condus la rezultatele dorite abia în a doua jumătate a anului 1944 ; în ceea ce priveşte România, atacurile desfăşurate în 1942—1943 au avut o „valoare strategică marginală", în ciuda preparativelor şi amplorii raidului din 1 august 1943, îndeosebi (p. 243). În mod concret, *pînă în august 1944*, cînd România s-a desprins prin voinţă proprie din *Axă*, pagubele provocate industriei de ţiţei şi asigurării exporturilor spre Germania nu au fost majore *(ibidem)*. „Pierderea" României de către Reich a fost neaşteptată şi brutală (prin consecinţe) şi pe planul economiei de război germane, care s-a văzut deodată limitată la „resursele" Ungariei horthyste ori, mai ales, la producţia obţinută pe cale sintetică (p. 303). Faptul survenea la peste trei luni după ce aviaţia anglo-americană şi-a concentrat eforturile (12 mai 1944) asupra obiectivelor de fabricare pe cale sintetică a combustibililor, iar după război, în faţa Tribunalului Militar Internaţional de la Nürnberg, Albert Speer, fostul ministru al Armamentului, considera că din vara anului 1944 situaţia Reichului în domeniul asigurării cantităţilor devenise „catastrofică", putîndu-se consemna, în consecinţă, „pierderea războiului" (p. 302). Statistic, situaţia se exprima astfel : necesarul zilnic al aviaţiei germane *(Luftwaffe)* era în 1944 de 32 500 barili, iar cel faptic ajunsese în noiembrie 1944 la doar 12 500 barili/zi (p. 283). O medie a cantităţilor de combustibil lichid cheltuite de avioanele lui Goering în ultimele zece luni de război ne indică o situaţie şi mai tragică : aproximativ 5 500 barili/zi ! (p. 302) În felul acesta, la sfîrşitul războiului liderii nazişti au fost confruntaţi cu o problemă ale cărei coordonate — în fond, un avertisment — le erau bine cunoscute din start : în lipsă de resurse, Germania nu putea cîştiga un război îndelungat.

Gh. Buzatu

MARTIN KITCHEN, *British Policy towards the Soviet Union during the Second Warld War*, New York, St. Martin's Press, 1986, VIII + 309 p.

Reputat specialist în istoria politică şi militară a Germaniei, a fascismului ca fenomen caracteristic anilor '20—'40 ai veacului nostru, autorul, beneficiind de aportul unei literaturi istorice extrem de întinsă şi de o investigare în profunzime a fondurilor arhivistice londoneze rămase din epoca celui de-al doilea război mondial, pune la dispoziţia noastră o sinteză globalizînd totalitatea informaţiilor şi faptelor esenţiale ce au determinat caracterul politicii britanice faţă de U.R.S.S. — în mod practic evoluţia relaţiilor anglo-sovietice, surprinsă din unghiul de vedere al Londrei şi al impulsurilor pornite de acolo — între anii 1939 şi 1945. Pentru specialiştii în istoria României, mai ales pentru cei interesaţi în integrarea istoriei naţionale în istoria universală, cartea lui Martin Kitchen devine indispensabilă, căci autorul — atunci *cînd* şi acolo *unde* a fost cazul — nu se dovedeşte de fel parcimonios în a surprinde şi releva rolul şi locul problemelor româneşti pe agenda raporturilor politico-diplomatice între Londra şi Moscova în perioada de referinţă. Examenul are în vedere „capitole" mari, decisive, ale problemei de ansamblu studiate, şi anume : guvernul britanic confruntat cu „enigma rusă" în primele luni ce au succedat pactului von Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939 ; misiunea lui Sir Stafford Cripps la Moscova (1940—1942) şi rolul său în pregătirea condiţiilor pentru naşterea Marii Alianţe a U.R.S.S., Angliei şi S.U.A. după 22 iunie 1941, context în care Martin Kitchen se referă la recomandările diplomatului britanice ca Londra să extindă recunoaşterea *de facto* pentru ultimatumurile sovietice din 1940 (p. 42) ; naşterea Marii Alianţe, formele concrete de manifestare, probleme şi conflicte bilaterale sau multilaterale (p. 56 şi urm.) ; „dosarul" de cel mai mare interes şi pentru destinul României — primele preparative şi proiectarea păcii generale de după terminarea conflictului, acordurile speciale intervenite între Moscova şi Londra în anii 1942—1944 (p. 194 şi urm.), inclusiv ori, mai ales, delimitarea „sferelor de influenţă" la Kremlin în octombrie 1944 potrivit înţelegerii Churchill-Stalin/Eden-Molotov (p. 232—239) ; stadiul raporturilor anglo-sovietice în „faza" Yalta şi „în ajunul" Potsdamului încheie această lucrare excelent docu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentată, pătrunzătoare și incitantă. Autorul ajunge la încheierea că, în vremuri cît se poate de dificile, făuritorii politicii britanice și-au făcut în chip strălucit datoria, dar că nu a fost în puterea lor să influențeze „marile decizii“ ale istoriei la momentul 1945, adică atunci cînd bazele organizării păcii negociate în cursul luptei împotriva *Axei* fasciste au fost „pierdute“ o dată cu Victoria în Europa (p. 274).

Gh. Buzatu

ANTHONY CAVE BROWN, *„C“. The Secret Life of Sir Stewart Graham Menzies, Spymaster to Winston Churchill*, New York, Macmillan Publishing Co., 1987, XII + 830 p.

În decurs de numai un deceniu și jumătate după 1975, Anthony Cave Brown, ziarist american, a devenit o celebritate mondială în materie de *reconstituire* a unor „momente“ ori „cazuri“ care și-au pus amprenta asupra desfășurării celui de-al doilea război mondial. După ce s-a impus atenției specialiștilor în calitatea-i de editor al raportului ultrasecret privind activitatea faimosului birou american al serviciilor strategice din anii conflagrației secolului *(OSS)*, raport întocmit chiar de oamenii săi după terminarea ostilităților, Anthony Cave Brown, apelînd la întreaga literatură fundamentală și realizînd ample anchete internaționale cu foștii „actori“ ai scenei istorice ori temeinice investigații în arhivele occidentale, apare cu cărți care, peste trecerea anilor, rămîn lucrări „de vîrf“ în limitele domeniilor abordate: pregătirea și executarea, sub raportul informațiilor și contrainformațiilor, a debarcării aliate în Normandia *(Bodyguard of Lies*, ed. orig. 1975; London, W. H. Allen and Co., Ltd, 1979, IX + 947); activitatea *O.S.S.*-ului american, reflectată prin biografia creatorului și liderului său necontestat — generalul William J. Donovan *(The Last Hero. Wild Bill Donovan*, New York, Times Boocks, 1982, XVII + 891 p.). De data aceasta, Anthony Cave Brown pătrunde în biografia unuia dintre cele mai misterioase personaje ale acestui veac și în intimitățile celui mai faimos serviciu secret modern, respectiv Sir S. G. Menzies — „C“ (chef) al *Intelligence Service*-ului, prescurtat *IS*, sau *SIS — Secret Intelligence Service*. Aflat în mod practic la conducerea serviciului secret britanic vreme de două decenii (1933—1952), Menzies a fost, probabil, în anii ultimei conflagrații mondiale omul cel mai influent din anturajul premierului Winston Churchill, cel care — beneficiind de roadele activității a sute și mii de agenți secreți, de recordul absolut al acestora de-a „sparge“ mașina de cifrat germană „Enigma“, dar, coordonînd în mod strălucit toate aceste eforturi colective și manevrînd de o manieră excepțională *informațiile* culese din/despre tabăra *Axei* fasciste — și-a cîștigat un merit aparte în „conducerea“ Aliaților spre victoria din 1945. Biografia propusă de Anthony Cave Brown este cu totul la înălțimea eroului. Activitatea remarcabilă a lui Stewart Menzies și lumea în care el s-a „desfășurat“ sînt excelent surprinse și redate; pentru autor, nu există mistere, stări, personaje și consecințe, care să nu fi fost pătrunse și explicate. Anii războiului reprezintă chintesența activității personajului central, a lui „C“, și esența cărții la care ne referim; din cele zece capitole ale biografiei, șapte acoperă epoca 1939—1945, adică: după expunerea originilor, anilor copilăriei, studiilor universitare și tinereții (1890—1915) și după prezentarea primelor două decenii de activitate în serviciul secret britanic (1915—1933) (p. 13—163), autorul surprinde, rînd pe rînd, evoluția evenimentelor în direcția celui de-al doilea război mondial și începutul ostilităților (cap. III, p. 164—223); bătălia Angliei — 1940 (cap. IV, p. 224—312); America și Rusia — 1941 (cap. V, p. 313—386); 1942 — anul deciziilor (cap. VI., p. 387—453); 1943 — succese și eșecuri (cap. VII, p. 454—535); 1944 — operația „Neptun“ (cap. VIII, p. 535—611); anii 1944—1945 — succesele de după operația „Overlord“ pînă la capitularea Germaniei (cap. IX, p. 612—669). Un ultim capitol (cap. X, p. 670—736) reflectă activitatea șefului *Intelligence Service*-ului în condițiile atingerii apogeului *războiului rece* (1945—1952), împrejurare de care rămîne strict legată și retragerea „C“-ului, la 22 iulie 1952 (p. 715—716). El s-a stins din viață la 28 mai 1968, iar *epilogul* cărții (p. 737—751) se dovedește un pretext pentru Anthony Cave Brown pentru a preciza liniile de forță ale eroului său, astfel cum au fost ele definite în 1968 de către prestigiosul *The Times* (p. 737—739) și cum se impun istoricului în perspec-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiva timpului scurs şi în temeiul documentaţiei arhivistice posibilă în momentul de faţă. Un număr de nouă anexe documentare, sursele, bibliografia şi notele, ca şi indicele întregesc textul, oferă deplină soliditate, la propriu şi la figurat, acestei cărţi, prin intermediul căreia cititorul poate să pătrundă în tainele, bine păstrate, numeroase şi în mare parte decisive, ale istoriei ultimului război mondial.

Gh. Buzatu

MICHAEL M. BOLL, *Cold War in the Balkans. American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943—1947*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1984, X + 250 p.

Michael M. Boll este un specialist binecunoscut în S.U.A. pentru preocupările sale serioase şi de durată în istoria recentă a Balcanilor, a Bulgariei în chip deosebit. Cartea în discuţie reia, în fapt, o cercetare mai veche a lui Marshall Lee Miller şi, sub raport cronologic, extinde perioada investigată (cf. *Bulgaria during the Second Wordl War*, Stanford, Stanford University Press, 1975, XII + 290 p.) Problematica abordată de Boll este vastă şi variată, atenţia sa fiind reţinută cu predilecţie de planurile postbelice făurite la nivelul Administraţiei Roosevelt în 1943—1944 în privinţa statutului postbelic al Bulgariei (pp. 7—28), de „diplomaţia capitulării" urmată de cercurile politice sofiote în condiţiile anului 1944 (îndeosebi lunile august şi septembrie), ca şi de epoca următoare care a fost aceea a semnării armistiţiului cu Naţiunile Unite şi a funcţionării Comisiei Aliate de Armistiţiu la Sofia, a transformărilor social-economice şi politice intervenite pînă în 1947 în Bulgaria. Realităţile examinate şi consideraţiile expuse se susţin pe un extrem de bogat material inedit, cules din arhivele britanice sau americane, ca şi din colecţiile de documente diplomatice. Bibliografia anexată lucrării atestă temeinicia investigaţiei în ansamblu.

Am considerat util să luăm în discuţie cartea istoricului american pe un motiv care se impune, desigur, de la sine, atenţiei cititorului : similitudinea unor condiţii internaţionale în care au evoluat România şi Bulgaria între 1943 şi 1947, dar, mai ales, pentru a surprinde modul în care autorul reflectă consecinţele evenimentelor din ţara noastră din august 1944 asupra scenei politice sofiote. Trebuie să constatăm cu satisfacţie că Michael M. Boll este cît se poate de categoric în acest sens, atunci cînd afirmă : „...Răsturnarea regimului lui Antonescu la Bucureşti trei zile mai tîrziu [adică, după 20 august 1944] şi avansul trupelor sovietice spre frontiera bulgară au anunţat [cercurilor guvernante de la Sofia] că momentul deciziei pentru Bulgaria a sosit cu siguranţă. Generalul Nikola Michov, regentul, şocat, a notat în jurul său : «Aceste noutăţi au fost totalmente neaşteptate [pentru că] nemţii ne-au asigurat mereu că noi nu trebuie să ne înspăimîntăm de frontul de Est şi, astfel, de securitatea graniţei noastre nordice. Noi nu avem nimic aici, precum o linie fortificată. Ar fi absurd să purtăm bătălia în atare condiţii»" (p. 44). Şi, în continuare, Boll prezintă, aspectele crizei survenite în condiţiile cotiturii României şi ale ofensivei Armatei Roşii : rechemarea de urgenţă a mesagerului bulgar pe lîngă Naţiunile Unite, Moşanov, la Sofia ; plecarea la Moscova a însărcinatului cu afaceri sovietic — Kirsanov ; dezarmarea, cu începere de la 25 august 1944, a unităţilor germane pătrunse în Bulgaria din România ; proclamarea, la 26 august 1944, a unei „stricte neutralităţi" de către guvernul bulgar ; rechemarea trupelor bulgare de ocupaţie din teritoriile străine ; formarea, la 28 august 1944, a unui „cabinet de salvare naţională" condus de Konstantin Muraviev, un lider al fostului partid agrarian etc. (p. 44—45) Relativ la problema centrală a cărţii — politica S.U.A. faţă de Bulgaria, cu avantajele şi deficienţele ei, constatarea finală a lui Michael M. Boll este neiertătoare : au prevalat erorile, iar orientarea generală a Washingtonului a fost bîntuită de o „continuă inabilitate".

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HUGH THOMAS, *Armed Truce, The Beginnings of the Cold War, 1945—46*, New York, Atheneum, 1987, XVIII + p. 667 p.

Cartea lui Hugh Thomas se integrează armonios curentului ce orientează istoriografia universală contemporană — la care ne refeream — către studierea aprofundată a împrejurărilor în care a pornit *războiul rece* la sfîrşitul, dacă nu cumva — concomitent cu încheierea ostilităţilor generale din 1939—1945. Masivul volum, care are la bază toată literatura fundamentală a problemei şi ample cercetări în arhivele americane şi britanice, reprezintă doar primul dintr-o *serie* pe care Hugh Thomas şi-a propus s-o consacre istoriei *războiului rece*. De data aceasta, autorul realizează un bilanţ al stării lumii în 1945 — începutul lui 1946, atenţia sa concentrîndu-se asupra: situaţiei U.R.S.S. şi a politicii mondiale a Moscovei; situaţia S.U.A. şi Angliei, cu predilecţie surprinzîndu-se caracterele şi acţiunile liderilor lor politici (Truman, Attlee, Bevin ş.a.); ţările „disputate" în condiţiile izbucnirii *războiului rece* (din Europa est-centrală — Polonia şi Cehoslovacia, Ungaria, România şi Bulgaria, Iugoslavia şi Albania; din zona Balticii — Finlanda şi statele baltice; din inima şi din vestul continentului — Austria, Germania, Franţa, Italia şi Spania; din „armătura nordică" — Grecia, Turcia şi Persia; din Asia — China, Japonia, Coreea şi Peninsula Indochina); semnificaţia militară şi politică, repercursiunile pe planul politicii mondiale ale folosirii primelor bombe atomice în anul 1945 şi, în sfîrşit, disputa angajată între U.R.S.S. şi puterile occidentale în primăvara anului 1945 pe tema zonelor ori problemelor considerate... „în suspensie". Autorul dovedeşte o bună cunoaştere a surselor, sistematică şi elocventă, oscilînd, în funcţie de „cazuri", între analiză şi sinteză. Prin forţa lucrurilor, lucrarea în discuţie ia adesea în dezbatere evoluţiile româneşti postbelice, un paragraf special fiind destinat României (pp. 281—289) în contextul examenului întreprins asupra „ţărilor disputate" la începutul *războiului rece*. Hugh Thomas nu aduce lucruri noi în ceea ce ne priveşte, interesante şi sugestive fiind consideraţiile sale pe marginea politicii promovate de S.U.A. şi Anglia în 1945—1946, cînd s-a consumat, treptat dar sigur, eşecul orientării lor în aria sud-estului european (p. 826—287). Considerăm că pentru cititorul român prezintă un interes aparte anexa III ataşată volumului în discuţie şi care ilustrează în chipul cel mai sugestiv „evoluţia" (?!) opţiunilor cu prilejul definirii acordului „sferelor de interese" în Europa est-centrală la Moscova, în octombrie 1944 (p. 555) (vezi anexa alăturată). Volumul cuprinde numeroase alte anexe, hărţi şi o *cronologie* (1939—1946). Concluzionînd, cartea lui Hugh Thomas se recomandă ca o reuşită ştiinţifică deplină.

Gh. Buzatu

FRASER J. HARBUTT, *The Iron Curtain. Churchill, America and the Origins of the Cold War*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1986, XIV + 370 p.

Graţie lui F. J. Harbutt, istoriografia universală contemporană referitoare la originile, desfăşurarea şi manifestările *războiului rece*, problematică ce în ultimii ani a ajuns cu adevărat şi pe temei în vogă în rîndul specialiştilor epocii celui de-al doilea război mondial (cf. John Lewis Gaddis, *The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War*, în „Diplomatic History", vol. 7, No. 3/1983, p. 171 şi urm.), cîştigă o lucrare de referinţă, bine construită şi serios „dublată" sub aspectul unei documentaţii inedite, consacrată în ultimă instanţă celui care, ani de-a rîndul, a fost considerat şi incriminat drept „eroul" declanşării ostilităţilor postbelice între Marii Învingători din 1945 prin celebrul său discurs de la Fulton (5 martie 1946). Lucrurile au fost, ca de obicei, mult mai complicate, responsabilităţile — fapt pe care F. J. Harbutt îl demonstrează — trebuind dispersate între cei Trei Mari, în discuţie urmînd a fi luate atît ţelurile, planurile protagoniştilor, cît şi inabilităţile lor de a instaura, imediat după un conflict devastator, o pace promisă şi dorită de toate naţiunile lumii. Deşi, ne propune autorul, „forţele cruciale" care au acţionat asupra premierului britanic au fost doar trei: Truman, opinia publică americană şi Stalin (p. 284). Ca *moment* al izbucnirii sale, *războiul rece* a pornit la 10—12 februarie 1946, cînd conflictului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A N E X A A III-A

Acordul „sferelor de influență", octombrie 1944

Data :	Propunerea originală 9 Oct.				Propunerea intermediară 10 Oct.					Ultima propunere 11 Oct.	Acord final implicit	Schimbări față de propunerea originală
Propunătorul :	Churchill	Molotov	Molotov	Molotov	Eden	Molotov	Eden	Molotov		Molotov		
Țara :	URSS-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	USSR-GB	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
Grecia	10 : 90										10 : 90	
România	90 : 10										90 : 10	(+30% pentru USSR (—30% pentru GB
Ungaria	50 : 50	75 : 25	75 : 25		75 : 25		75 : 25			80 : 20	80 : 20	
Bulgaria	75 : 25	90 : 10	75 : 25	90 : 10		75 : 25	80 : 20	90 : 10	75 : 25	80 : 20	80 : 20	(+ 5% pentru USSR (— 5% pentru GB
Iugoslavia	50 : 50		75 : 25	50 : 50		60 : 40	50 : 50	50 : 50	60 : 40	50 : 50	50 : 50	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anglo-sovietic i s-a adăugat și cel sovieto-american (p. 271). Relativ la România, pagini extrem de interesante, cu multe detalii necunoscute, stăruie asupra condițiilor în care s-a ajuns — pe parcursul anului 1944 — la divizarea Europei de sud-est în faimoasele „sfere de interese". Astfel, inițial, la începutul anului 1944, premierul britanic a susținut anume inițiative sovietice. Churchill și Eden au fost aceia care au avansat ideea unui *working agreement* pe timp de trei luni și care „să dividă responsabilitățile" Angliei și U.R.S.S. în Grecia și, respectiv, România (p. 68). Realitățile geopolitice oferite de avansul trupelor sovietice în Europa și de „detașarea" posibilă a S.U.A. de treburile bătrînului continent l-au condus pe Churchill către o „înțelegere generală europeană" cu Stalin și în cadrul căreia ideea „sferelor de interese anglo-sovietice" era implicită. În aprilie 1944, atunci cînd Eden a lipsit pe un scurt termen de la *Foreign Office*, Churchill i-a avansat pentru prima dată lui Molotov propunerea unui acord anglo-sovietic privind „rèsponsabilitățile speciale" în Grecia și România *(ibidem)*. Se cunoaște cum au evoluat discuțiile între Londra și Moscova și cum, în iunie 1944, s-a „smuls" recunoașterea președintelui S.U.A. pentru o eventuală tranzacție, cu condiția să fie temporară (p. 69—70). În continuare, drumul spre acordul de la Moscova din octombrie 1944 a trecut, în septembrie 1944, „prin" conferința anglo-americană de la Quebec (p. 71). Negocierile Churchill-Roosevelt de la Quebec și Hyde Park au relevat ambilor lideri politici „extinderea periculoasă a influenței sovietice" în Europa est-centrală (p. 73), însă, în continuare, avansul rapid al forțelor sovietice în Bulgaria și Iugoslavia, ca și situația precară a britanicilor în Grecia l-au determinat pe Churchill să aibă în vedere „o inițiativă britanică independentă" *(ibidem)*. Rezultatul ? Între conferințele de la Quebec și Yalta, premierul a promovat politica unei cooperări cu Stalin, politică dominată de tendința unui evident *europocentrism* (p. 73—74). În atare condiții s-a făurit acordul Churchill-Stalin de la Kremlin pe tema „sferelor de influență" riguros determinate în procente (p. 74—75). Între Moscova și Yalta (octombrie 1944 — februarie 1945), Churchill a căutat să se „acomodeze" acordului, dar s-au ivit nenumărate și neprevăzute dificultăți, reacția propriului cabinet, criticismul american față de politica britanică în Italia și Grecia, inconsecvența sa augumentată de invederatul său anticomunism (pp. 76—79), cărora li s-a adăugat hotărîrea lui Stalin de-a abandona „bilateralismul anglo-sovietic", tinzînd spre noi negocieri cu Roosevelt (p. 80). Cu adevărat, conchide autorul, Marea Alianță se prezenta la Yalta față-n față cu *momentul adevărului (ibidem)*.

Lucrare solidă și incitantă, cartea lui F. J. Harbutt acoperă cu strălucire un gol resimțit în istoriografia mondială.

Gh. Buzatu

JACQUES DE LAUNAY, JEAN-MICHEL CHARLIER, *Histoire secrète du pétrole, 1859—1984*, Paris, Presses de la Cité, 1985, 263 p.

Ce a fost, ce este, ce poate fi și ce va fi cu petrolul ? Care au fost și sînt „oamenii petrolului", iar, dintre aceștia, care și cum au ajuns „regii" săi neîncoronați ? Care au fost destinele acestora din urmă, marile taine ale ascensiunii și prăbușirii lor ? Care sînt fațetele „lumii petrolului" într-o societate întemeiată pe industria „aurului negru" ? În ce grad politica mondială din acest secol a depins și depinde de petrol și derivatele sale ori care au fost și sînt rolul și locul acestora în evoluția civilizației contemporane ? Mai mult, în ce măsură combustibilul lichid a constituit „sursa", directă sau indirectă, a unor conflicte politico-diplomatice și militare, revoluții științifice sau lovituri de palat, cum anume *cursul* celor două conflicte mondiale din 1914—1918 și 1939—1945 au fost determinate de petrol ori, dimpotrivă, cum ostilitățile generale și-au pus amprenta asupra a ceea ce numim curent *epopeea petrolului ?* Dar, mai presus de orice, ce anume ascunde această *epopee* de la 1859 încoace, care sînt tenebrele frămîntărilor necontenite din lumea petrolului sau *ce* și *cît* știm din tot ceea ce s-a petrecut în această lume, care-i sînt culisele ? Iată o sumedenie de întrebări la care *Istoria* lui Jacques de Launay și Jean-Michel Charlier își propune să răspundă — și o face în chip excelent — curiozității cititorului. Autorii oferă, în baza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cercetării unei bogate literaturi de specialitate și a realizării unei anchete internaționale printre „oamenii petrolului", o istorie deosebit de interesantă, vie, palpitantă, bogată în informații și învățăminte. De altfel, autorii nu sînt la prima lor colaborare științifică și ziaristică, iar Jacques de Launay este cît se poate de cunoscut cititorului român, mai cu seamă după apariția, cu totul recentă, a *Marilor decizii ale celui de-al doilea război mondial* (2 vols., București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988). *Petrolul* — sînt de părere autorii — *„a devenit prima industrie a lumii... Sîntem în prezența celei mai mari aventuri din istoria umanității"* (p. 9), pentru ca, în finalul antrenantului și documentatului lor excurs, să constate, în deplin acord cu realitățile istorice, în momentul în care ne oferă și un edificator răspuns la ceea ce ne preocupă : *„...Energia — petrol a intrat într-o perioadă de declin. Era petrolului atotputernic s-a sfîrșit și este posibil să urmeze, la începutul celui de-al III-lea mileniu, era hidrogenului"* (p. 229). Concluzia poate părea riscantă și chiar sfidătoare, fapt ce sporește interesul pentru această carte, pe care o recomandăm cu căldură — fie-ne îngăduit ! — și unei edituri românești.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE ROMÂNEŞTI

„Analele Universităţii Bucureşti", *istorie*, XXXV, 1986, 108 p.; XXXVI, 1987, 108 p.

Ultimele două fascicole ale seriei de *istorie* a Analelor Universităţii din Bucureşti sînt structurate tematic, materialele incluse în respectivele grupaje tematice fiind, în totalitate, traduse în limba franceză (unul singur în engleză). Cel dintîi grupaj reuneşte şase contribuţii subsumate temei *Relaţii internaţionale* (XXXV, 1986). Autorii (Gh. I. Ioniţă, Mihai Maxim şi Viorel Panaite, Ioan Scurtu, Nicolae Ciachir, Mircea N. Popa, Gheorghe Nicolae Căzan) şi-au orientat demersurile atît spre istoria universală, cît şi spre acele aspecte care fixează locul şi rolul românilor în desfăşurarea relaţiilor internaţionale, a vieţii politice internaţionale, din Evul Mediu pînă în veacul nostru. Astfel, studiul semnat de Mihai Maxim şi Viorel Panaite (care continuă şi în fascicola XXXVI, 1987) defineşte locul deţinut de Ţările Române în cadrul sistemului de *Pax Ottomanica*[1]. Ioan Scurtu abordează rolul monarhiei în evoluţia politicii externe a României în perioada 1866—1916. Statele din sud-estul Europei şi rolul lor în relaţiile internaţionale în anii 1900—1912 constituie subiectul articolului semnat de Nicolae Ciachir. Bazat pe surse străine (din arhivele federale germane de la Koblenz), regretatul Mircea N. Popa precizează unele aspecte din războiul economic şi maritim din 1914—1918. În fine, Gheorghe Nicolae Căzan cercetează relaţiile româno-germane din anul 1941, sub un titlu semnificativ (*Promisiuni vagi, exigenţe majore*). În afara acestui grupaj, fascicola XXXV a *Analelor* bucureştene mai cuprinde două articole: în cel dintîi, Ştefan Ştefănescu retrasează, cu precizări şi sublinieri, drumul parcurs de poporul român spre formarea statelor sale din Evul Mediu; cel de-al doilea, semnat de Matei D. Vlad, urmăreşte alianţa politică şi militară a Ţărilor Române în anii 1632—1654. Autorul acestui din urmă articol pare a nu cunoaşte o lucrare intitulată identic, dar tratînd subiectul pentru un răstimp mult mai mare: Ion Toderaşcu, *Alianţa politico-militară dintre Ţările Române în Evul Mediu. Idee şi faptă*, Iaşi, 1984, 188 p. (multigrafiat sub auspiciile Facultăţii de Istorie şi Filosofie); această lucrare a fost prezentată în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, t. XXII/2, 1985, p. 886—887. Aceeaşi publicaţie a găzduit, în 1984 şi 1985, două studii care, şi ele, interesau subiectul abordat de Matei D. Vlad, dar care, în chip ciudat, nu sînt citate: Ştefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu şi proiectul de cruciadă din anii 1645—1647* (*AIIAI*, XXI, 1984, p. 147—168) şi idem, *Moştenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII*, I (*AIIAI*, *XXII*/2, 1985, p. 421—440). În aceeaşi fascicolă, o notă semnată de Mihai Maxim informează despre întemeierea Laboratorului de Studii Otomane la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti (26 iunie 1985).

În fascicola XXXVI, grupajul tematic este realizat sub titlul *Economie, societate, demografie* şi cuprinde nouă contribuţii, cu subiecte care acoperă spaţiul european din secolul XI pînă în secolul XX, unele cu referire directă la realităţile româneşti. Structura socială a oraşelor Europei occidentale în veacurile XI—XV este analizată de Radu Manolescu; pentru acelaşi spaţiu şi aproximativ acelaşi timp (veacurile XII—XV), Florentina Căzan cercetează ţărănimea sub aspectul emancipării individului. Ileana Căzan-Neagu prezintă structurile socio-pro-

[1] Vezi *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 591.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fesionale, realitățile demografice și aspectele juridice așa cum se reflectă ele în „a doua carte" a orașului hanseatic Wismar pentru anii 1272—1297 [autoarea preia, însă, imprudent o „informație" de la un autor nespecialist, cu privire la „prezența coloniștilor germani în orașul Baia din Moldova încă de la fondarea sa (către anul 1300)"] (p. 31). O contribuție la viața dobrogeană în secolul XVI este studiul semnat de Anca Ghiață, despre structurile socio-economice din Dobrogea acelui veac (bazat și pe documente din arhive străine). Adina Berciu-Drăghicescu și Dinică Ciobotea subscriu un studiu despre participanții la traficul comercial din Oltenia veacurilor XVII—XVIII. Politica demografică din Principatele Române în veacul XVIII este prezentată de Matei D. Vlad. După memoriul unui ofițer francez, trecător la 1805 prin țările noastre, Leclerc, Nicolae Isar înfățișează cîteva aspecte din realitățile economice și sociale ale Țării Românești. Progresul economic al țărilor din Sud-Estul Europei în perioada 1829—1848 este urmărit de Nicolae Ciachir. Ultima contribuție, semnată de Ioan Scurtu, privește structura socio-profesională a Parlamentului român în anii 1919—1937. Partea de studii se încheie cu textul comunicării prezentate de Lucian Boia la Congresul de la Stuttgart (*Narration et analyse structurelle dans l'historiographie des Lumières*).

Ambele fascicole au cîte o rubrică de informare bibliografică.

Ștefan S. Gorovei

„Biblioteca", 1986, nr. 1—4 ; 1987, nr. 1—4.

Biblioteca, instituție simbiotică a vechiului și noului în cultură, „memoria omenirii", cum spunea Emanoil Bucuța, precum și oamenii ei, păstrătorii, îngrijitorii și valorificatorii fondului inestimabil care exprimă viața spirituală a unui popor, slujbași anonimi ai tuturor categoriilor de iscoditori ai tainelor hîrtiei tipărite, dar și creatori ei înșiși, se bucură de existența unei publicații proprii, pe măsură, menită a-i ajuta în muncă și a le deschide noi piste de cercetare. „Biblioteca", Buletin trimestrial de biblioteconomie editat de revista „Cîntarea României", căci despre ea este vorba, a intrat deja în conștiința publică prin vechime și prin standardul ridicat al preocupărilor.

Cele patru numere ale anului 1986 se caracterizează prin clara structurare pe rubrici, unde, după un grupaj tematic la care articolele par a fi intervențiile unei dezbateri (ex. : „Bibliotecile — la nivelul cerințelor actuale" sau „Biblioteca în noua revoluție agrară"), următoarele secvențe se subordonează destul de strict succesiunii : „Actualitatea în biblioteci". „Dialog profesional", „Informare. Documentare", „Istoria cărții și a bibliotecilor", „Lucrări de specialitate", Incidental, din păcate, „Sociologia lecturii și a bibliotecii", în care cunoscutul și experimentatul director al Bibliotecii Județene „V. A. Urechia" din Galați, Nedelcu Oprea, ne face părtași la concluziile sale referitoare la *Publicul de duminică* (nr. 4).

După cum se vede, din punct de vedere formal, toate atributele unei reviste serioase, de ținută și cu pretenții. Pretenții justificate prin fapte, căci articolele, aparținînd unor bibliotecari din toate colțurile țării, acoperă, cu competență, o arie vastă (titlurile de rubrică sînt sugestive). Reținem contribuțiile susținute ale Elizei Roman și pe cele ale lui Emil Vlad referitoare la modernul și extrem de necesarul proces de automatizare a operațiunilor de bibliotecă, de implementare a calculatorului. În cadrul „Dialogului profesional" Elena Sabadac este un „lector" permanent, dezbătînd probleme cheie ale muncii interne : *Sistemul de cataloage — între teorie și practică* (nr. 1), sau *Cotarea documentelor* (nr. 4).

„Istoria cărții și a bibliotecilor" prilejuiește împătimitului de cultură întîlnirea cu articole deosebit de interesante semnate de prestigioși cercetători ai comorilor neamului. Le enumerăm, pentru că merită, pe toate : Dimitrie Poptămaș, *Cartea românească veche în județul Mureș* (nr. 1), Vasile Olteanu, *După 400 de ani. Actualitatea lui Coresi* (nr. 2), Constantin Mălinaș, *Ex libris-ul vechi românesc și formulele diplomatice uzuale în documentele private* (nr. 3), Ioan Holhoș, *Cartea și biblioteca în acțiunea generală a „Asociațiunii transilvane"* (nr. 4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să remarcăm ideea excelentă a redactorilor Ioana Lupu şi Anne-Marie Mihiţ de a ilustra toate cele patru numere cu ex libris-uri premiate la Concursul de la Oradea.

Sub un nou veşmînt şi cu o componenţă redacţională îmbunătăţită (Redactor şef : Mihai Negulescu, Secretar responsabil de redacţie : Ion Marinescu) se prezintă exemplarele apărute în 1987. Este evident accentul din ce în ce mai mare pus pe modernizare, articolele ing. Doina Banciu constituindu-se într-un seminar privind automatizarea proceselor informaţionale (nr. 2—4), la care se adaugă o interesantă şi utilă, în stadiul actual, rubrică „Vocabular", care înglobează *Termeni de bază din domeniul micrografiei* (nr. 1 — autor Mircea Regneală) şi *Lexic de informatică documentară* (nr. 2—4 — semnat D. B.), care ajunge pînă la litera L.

În cadrul rubricilor „Consultaţii" sau „Dialog profesional" Elena Maria Schatz, Elena Sabadac, Gh. Pătraşcu, Nedelcu Oprea, Petruţa Ivan se prezintă cu pertinente intervenţii referitoare la practica de zi cu zi a bibliotecarului, fără a lipsi şi consideraţiile de ordin general. La acestea să-l adăugăm pe neobositul Constantin Mălinaş, omniprezent în toate manifestările ce ţin de litera tipărită.

Cu regretul dispariţiei, sperăm temporare, a rubricii de „Istoria cărţii şi a bibliotecilor", trebuie să remarcăm cu satisfacţie o mai mare ancorare în prezent, o reliefare mai pregnantă a rolului pe care îl are biblioteca în actuala etapă. De atenţia cuvenită se bucură tot ansamblul biblioteconomic, teorie şi practică, bibliotecă universitară sau bibliotecă de uzină.

Liviu Papuc

„Hierasus" Anuarul Muzeului Judeţean Botoşani, V, 1983 (1984), 702 p.

În evident progres faţă de tomurile anterioare[1], acesta din urmă, purtînd subtitlul „Anuar 1983", are, în sfîrşit, numărul de ordine marcat pe coperta interioară şi colontitlurile atît de necesare unei reviste. Nu mai puţin de 63 de materiale sînt găzduite (unele dintre ele, cu prea multă, nemeritată, generozitate...) în cele 702 pagini, distribuite între cinci secţiuni. Cea dintîi, *Arheologie*, grupează 16 articole, cu subiecte de la paleoliticul superior (Vasile Chirica) pînă la habitatul din nord-vestul Moldovei în veacul XVIII (Emil Emandi, Constantin Şerban) ; sînt discutate probleme legate de cultura Starčevo-Criş (Eugenia Popuşoi), descoperiri sarmatice (Octavian Liviu Şovan, Vasile Chirica), necropola dacică de la Stînca (Ion Ioniţă, Octavian Liviu Şovan), metalurgia bronzului şi a fierului în aşezarea de la Bîrlad-Valea Seacă (Vasile Palade) ; nu lipsesc cercetări de paleobotanică (Marin Cîrciumaru) şi paleofaună (S. Haimovici) ; rubrica se încheie cu primele pagini din noul repertoriu arheologic al judeţului Botoşani, realizat de Alexandru Păunescu şi Paul Şadurschi (aici, comuna Albeşti ; restul se speră să apară „în numerele următoare ale revistei *Hierasus*"...).

Un număr de 19 articole formează secţiunea de *Istorie* ; subiectele abordate sînt diverse, de la cele teoretice (Alexandru Andronic, *Tipologia feudalismului european şi rolul obştilor agrare în procesul de feudalizare* ; Liviu Ştefănescu, *Modul de producţie feudal pe pămîntul românesc. Esenţă şi aparenţe)* la cele de istorie contemporană (Ion Agrigoroaiei, *România în relaţiile internaţionale din perioada 1918—1928* ; Valeriu Florin Dobrinescu, Sorin Pârvu, *Neutralitatea României în 1914—1916 şi 1939—1940 : un studiu comparativ)*. Într-un articol mai întins, Alexandru Stănciulescu-Bîrda se ocupă de *Fond şi formă în studiul istoric după concepţia lui Nicolae Bălcescu*. Două articole privesc opera lui Vasile Pârvan (autori : Ion Ioniţă şi Jean Ciută). Ioan Murariu înfăţişează *Obligaţiile şi privilegiile negustorilor din Moldova între anii 1774 şi 1832*. Un aspect din problematica congreselor economice din 1882 şi 1884 — problemele agrosilvice — prezintă C. Botez şi I. Saizu. Se aduc contribuţii la istoria publicisticii din zona nordică a ţării (Ion Maximiuc, Ionel Bejenaru).

---

[1] Pentru volumele anterioare, vezi *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 696—698 ; XX, 1983, p. 579—581 ; XXI, 1984, p. 693—695.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În secțiunea a treia, de *Memorialistică*, sînt grupate 11 comunicări ; unele dintre acestea privesc pe : Ion Veniamin Adrian (Ștefan Ciubotaru), N. Iorga (Iosif Naghiu), Enescu (Constantin Stihi-Boos, Ion Balan), Mihai Ciucă (Filaret Aprotosoaie), Dumitru Furtună (Iacob Haller), dr. Corneliu Gancevici (Maria Gancevici).

Din cele 12 comunicări repartizate secțiunii *Etnografie, artă, monumente, muzeologie*, remarc, pentru deosebitul său interes, pe aceea semnată de Ion D. Apostu, *O ctitorie lăpușneană necunoscută : schitul Unsa ;* metoh al Slatinei, inițial schit de călugări iar din 1779 de călugărițe, Unsa a fost, în veacul XVIII, sub patronajul familiei Crupenschi, unul din membrii ei fiind viețuitor acolo (Pahomie — probabil ca mirean *Pavel* — Crupenschi) ; în anexe, se dau și nouă documente referitoare la istoria schitului Unsa.

Ultima secțiune, *Științele naturii : ecologie*, găzduiește cinci comunicări de strictă specialitate.

Ștefan S. Gorovei

„Memoria Antiquitatis", IX—XI (1977—1979), Piatra Neamț, 1985, 766 p.

Și acest volum al revistei Muzeului de Istorie din Piatra Neamț apare cu o mare întîrziere, formînd un număr triplu, ca și precedentul (VI—VIII, 1974—1976, apărut în 1981 — cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 581—582). Nu este, desigur, în avantajul cercetării nici această întîrziere, nici aglomerarea materialelor în tomuri atît de masive. Rostul unei publicații muzeale e de a da periodic — *anual*, dacă se poate — stadiul cercetărilor întreprinse pe teritoriul (sau în alte părți, dar tot cu privire la trecutul) județului respectiv, rezultatele săpăturilor arheologice, etnografice etc.

Un număr de 47 de materiale, de întindere, interes și valoare inegale sînt distribuite între principalele secțiuni ale volumului. În prima secțiune, *Studii și materiale*, se grupează 22 de articole ; subiectele lor privesc întreaga noastră istorie, de la paleolitic pînă la perioada interbelică. Astfel, se aduc contribuții la cunoașterea locuirilor aurignaciene de pe terasele Prutului și relațiilor lor cu cele de pe terasele Bistriței (Vasile Chirica), a ceramicii de tip „C" din cultura Cucuteni (Ștefan Cucoș), a culturii amforelor sferice (Ștefan Cucoș), a mormintelor tumulare hallstattiene de la Meri-Teleorman (Emil Moscalu) ; se descriu rezultatele săpăturilor arheologice de la Berești — Galați (I. T. Dragomir), Bîrlad — Valea Seacă (Vasile Palade), Doina Girov (Victor Spinei, Marius Alexianu, Viorel Butnariu), Negoești (Rodica Popovici). Feudalismul de contact și cultura medievală din Moldova veacului XV constituie subiectul articolului semnat de Alexandru Andronic. Gheorghe Burlacu cercetează așezările din bazinul superior al Bîrladului în secolele XIV—XVIII iar Corneliu Istrati înfățișează unele aspecte economice și sociale ale meșteșugurilor țărănești din Moldova de munte. Marina Ileana Sabados prezintă trei „uși împărătești" de factură identică, lucrate în prima jumătate a veacului XVII, toate trei frumoase odoare de sculptură în lemn. Un scurt articol consacră Adrian Silvan Ionescu unor participanți români (N. Dunca și Eugen Ghika-Comănești) la Războiul de Secesiune din S.U.A. Ionel Marin prezintă un *Scurt istoric al dezvoltării economice a județului Neamț între anii 1840—1944*. Istoria veacului nostru e reprezentată și de contribuțiile semnate de Gh. I. Florescu și C. Cloșcă (pagini memorialistice, ale lui N. Costăchescu, privind primul război mondial), Ioan Scurtu (evoluția României în deceniul 1918—1928) și Adolf Minuț (mișcarea muncitorească din județul Neamț în 1918—1938).

A doua mare secțiune este intitulată *Note și discuții* și cuprinde 17 materiale, cele mai multe referitoare la istoria veche : cercetări paleolitice la Țepu — Galați (M. Brudiu), cultura Precucuteni (Silvia Marinescu-Bîlcu) și Cucuteni (Constantin Mihai, Dumitru Boghian), obiecte de aramă și bronz descoperite pe teritoriul județului Neamț (Gheorghe Dumitroaia, Ioan Vatamanu, Ștefan Cucoș), cultura Sîntana de Mureș (Vasile Palade). Lucian Chițescu aduce noi precizări asupra a ceea ce d-sa numește „formațiunile statale românești în secolele VI—XIII" (nu știu ce formațiune *statală* ar putea fi, în secolul VI, calificată drept *românească*). Cîteva însemnări despre organizarea negustorilor și a comerțului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intern în Moldova anilor 1774—1832 dă Ioan Murariu. Numismatica beneficiază de contribuţiile semnate de Bucur Mitrea şi Elena Petrişor. Gavril Luca prezintă *Contribuţia batalionului de vînători de munte din Tîrgu Neamţ la luptele de la Oituz — 1917*.

Cercetări interdisciplinare în arheologie este titlul celei de-a treia secţiuni care reuneşte şapte materiale. La rubrica *Muzeografie* — un singur material (Aurel Buzilă despre *Metodele de restaurare şi conservare în laboratorul Muzeului judeţean de istorie din Piatra Neamţ*). La *Cronică*, Gheorghe Dumitroaia prezintă *Săpăturile arheologice din judeţul Neamţ 1977—1983*. Un necrolog pentru Hortensia Dumitrescu (1901—1982) e semnat de Dan Monah. Volumul se încheie cu o scurtă rubrică de *Note bibliografice*.

Ştefan S. Gorovei

„Mitropolia Ardealului", Sibiu, XXXI, 1986, nr. 1—6, 1002 p.; XXXII, 1987, nr. 1—6, 843 p.

Pe lîngă articolele privind exclusiv activitatea instituţiilor bisericeşti, revista publică şi studii de istorie. Între acestea, ne reţine atenţia cel semnat de N. Stoicescu (nr. 1/1986) despre rolul Ţării Făgăraşului în istoria legăturilor neîntrerupte între românii aflaţi de o parte şi de alta a Carpaţilor. Autorul îşi concentrează interesul asupra mănăstirii şi palatului de la Sîmbăta de Sus, domeniu aflat mult timp în proprietatea Brîncovenilor. Apropierea făcută între palatul brîncovenesc de aici şi cel de la Mogoşoaia a dus la concluzia că ambele sînt ridicate de aceiaşi constructori.

Despre apariţia „companiilor greceşti" de comerţ în Transilvania (secolul XVIII) şi „impactul" lor asupra realităţilor din epocă se ocupă în alt număr al revistei T. Bodogae (*Cîteva momente mai importante din trecutul catedralei mitropolitane din Sibiu*, 5/1987), menţionîndu-le contribuţia la revitalizarea ortodoxismului în Transilvania, care reuşise prin intermediul lor să pătrundă şi în oraşe. Noii veniţi (aromâni, bulgari, greci, macedoneni) erau elemente active, dinamice avînd, prin natura ocupaţiilor (în special) o mentalitate nouă, capitalistă. În domeniul economic „companiile greceşti" reuşiseră mai ales să monopolizeze comerţul cu vite, lînă, piei, ceară, bumbac etc. ajungînd la o remarcabilă forţă comercială.

În ciclul *Mărturii din trecutul zbuciumat al Transilvaniei*, revista publică o serie de documente comentate. Dr. Antonie Plămădeală publică aici însemnări după documente inedite (din arhiva Andrei Şaguna) privitoare la istoria mentalităţilor şi a vieţii culturale bisericeşti din Transilvania (5/1985; 1, 3, 4/1986; 2/1987); Keith Hitchins (Universitatea Illinois, S.U.A.), iar Ioan N. Beju publică un interesant studiu (nr. 4/1987) asupra primei statistici întocmite în Ardeal „de români şi avînd în vedere numai pe români"; Mihai Sofronie semnalează (în nr. 3/1987) existenţa fondului arhivistic Ioan Lupaş, ce conţine peste 5 000 de poziţii, între care scrisori primite de la Lucian Blaga, T. Vianu, V. Branişte, N. Catargiu, N. Iorga, C. C. Giurescu, Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, A. Oţetea, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, P. P. Panaitescu, Şt Pascu, D. D. Roşca etc., precum şi altele primite din partea unor prestigioase instituţii (inclusiv Academia Română). Îi datorăm lui M. Sofronie şi un grupaj de documente comentate sub titlul *Poziţia Bisericii Ortodoxe Române din Ardeal faţă de Dictatul de la Viena, reflectată în coloanele „Telegrafului român"* (nr. 2/1986). În fine, la această rubrică a revistei, T. Bodogae publică un memoriu din vara anului 1848 al locuitorilor din Săcele (nr. 1/1987) şi scrisoarea preotului Sava-Popovici-Barcian (viitor secretar al Comitetului Naţional permanent) către obştea răşinarilor în care acesta relatează desfăşurarea Marii Adunări Naţionale de la Blaj (1848), punctele programului şi drumul la Viena al delegaţiei româneşti, din care a făcut şi el parte (nr. 3/1987).

Alte pagini ale revistei sînt consacrate evocării unor personalităţi ale istoriei şi culturii româneşti ca: Mircea cel Bătrîn (T. Bodogae, 5/1986), Nicolae Iorga (Ion Glăjar, 4/1986), Andrei Şaguna (M. Boghian, 3/1986). O. Goga (2/1986). În numărul 6/1987 trei articole sînt dedicate memoriei lui Petru Movilă, fost Mitropolit al Kievului, care prin întemeierea Colegiului Teologic din Kiev a pus bazele primei instituţii de învăţămînt superior din Sud-Estul Europei. Unul dintre articole,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnat de Oleg Bilodid și Victor Horlamov (traducere din ucraineană) relatează despre o descoperire arheologică recentă : mormîntul lui Petru Movilă, sub fundația unei catedrale din Kiev.

Aniversării a 125 de ani de la înființarea Asociației Transilvane (ASTRA) îi sînt dedicate o serie de articole semnate de M. Sofronie (2/1987, 5/1987), Gh. Papuc (5/1986) și Mircea Păcurariu (5/1986).

Din preocupările revistei privind istoria culturii reținem studiul lui Ioan Bădean (2/1987) despre circulația cărților vechi românești în ținutul Bistriței și Năsăudului în secolul XVII, care realizează și o succintă prezentare a cărților vechi din depozitul Protopopiatului ortodox Bistrița. În această colecție se află și un exemplar din Biblia de la București (1688), cea mai importantă realizare culturală românească a epocii, de la apariția căreia s-au împlinit 300 de ani. Autorul apreciază la 10 exemplare numărul Bibliilor (1688) aflate în Transilvania. Precizăm însă că, după ultimele investigații, au f. st înregistrate de fapt 42 de exemplare pentru această zonă.

Abordînd problema legăturilor cultural-istorice dintre românii ortodocși și sașii luterani din Transilvania, Mircea Păcurariu (2/1986) evidențiază rolul tipografiilor săsești în apariția primelor cărți românești tipărite, bisericești (prima e *Catehismul românesc*, Sibiu, 1544) și laice.

De reținut și contribuția semnată de dr. Antonie Plămădeală într-un articol despre icoanele pe sticlă din Transilvania (6/1987). Autorul remarcă faptul că, în timp ce pictura „cultă“ traversa o perioadă de europenizare, pictura pe sticlă, eminamente țărănească, continua tradiția orientală, bizantină, în ciuda faptului că această pictură era o „invenție“ a Occidentului, apărînd prin secolul XVII—XVIII în Boemia, Tirol, Austria, Bavaria, Slovacia.

Ca de obicei, revista publică, număr de număr, recenzii, însemnări și note, arătînd grija în a semnala realizările istoriografiei contemporane.

Sorin Iftimi

„Revue des Études Sud-Est Européennes“, Tome, XXV, 1987, nr. 1—4.

Circumscris unei teme generoase *(Sources et moyens artistiques)*, prima parte a numărului 1 cuprinde o serie de texte referitoare la cîteva probleme, cum ar fi : evoluția artei contemporane în sud-estul Europei în lumina surselor populare (Paul Petrescu), sculptura în piatră de la Histria, partea I (Maria Alexandrescu-Vianu) și neomartirii din nartextul bisericii Cetățuia (Louisa Syndika-Laourda). În aceeași categorie se înscrie și articolul istoricului sovietic (din Kaluga) Vasilii Puțko.

Partea a 2-a a numărului (intitulată *Ottomans et réalités socio-politiques)* include două studii semnate de Silvia Baraschi și Mircea Soreanu, relative la relațiile turco-tătaro-genoveze în secolul XIV și la destinul în perspectivă europeană al lui Kara Mustafa-pașa — vinovat pentru răsunătorul eșec otoman sub zidurile Vienei din 1683.

La rubrica *L'historiographie sud-est européenne et ses problèmes*, în numărul 2 al revistei sînt înscrise două studii aparținînd Ancăi Tanașoca și lui Alexandru Zub *(Points de vue sur le rôle social de l'historiographie dans le Sud-Est de l'Europe aux XVI-e—XVIII-e siècle*, respectiv *Themes in Southeast European Historiography)*. Capitolul *Art et culture* reunește, în același număr, cîteva reflecții ale lui Nicolae Isar pe marginea unei scrieri franceze despre români mai puțin cunoscută, un studiu al istoricului bulgar Pirin Boiadgiev despre activitatea literară și filantropică a lui Mihail Kifalov, analiza unei culegeri de apoftegme grecești dedicată lui Constantin Brîncoveanu (autor Mihail Carataşu), cîteva date semnalate de Gh. Părnuță despre un tînăr bulgar — Panait Rosiadis — bursier al statului român în prima jumătate a secolului XIX și partea a doua a textului Mariei Alexandrescu-Vianu relativ la sculptura în piatră de la Histria. O notă a istoricului N. Oikonomides din Montréal, despre vlahii aflați în serviciul Bizanțului, încheie seria articolelor cuprinse în volum.

Mai variat decît precedentele, numărul 3 cuprinde partea a III-a a studiului Mariei Altxandrescu-Vianu și, sub titlurile : *„Vlaques“ et Roumains dans les sources étrangères*, respectiv, *Science, Culture and Politics*, cîteva texte interesante semnate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Stelian Brezeanu (Despre „vlahii" din sursele bizantine referitoare la începuturile statului Assăneştilor), Ioana Cândea-Marinescu (În legătură cu prezenţa culturii româneşti în Orientul Apropiat în lumina unui nou catalog de manuscrise arabe), Seçil Akgün din Ankara (despre abolirea Califatului), Georges N. Vlacharis din Atena (interesat de opera ştiinţifică a lui Nikiphoros Théotokis) şi Andrei Sanda (despre cooperarea cultural-ştiinţifică dintre ţările sud-est europene în ultimile două decenii). La rubrica *Discussions,* istoricii Ştefan Pascu, Mircea Muşat şi Florin Constantiniu semnează o necesară recenzie critică la cele trei volume din *Istoria Transilvaniei,* publicate de Academia de Ştiinţe din R. P. Ungaria (Budapesta, 1986), care — precum se ştie — denaturează grav adevărul despre trecutul poporului român.

La fel de bogat şi variat, numărul 4 al revistei conţine un articol al lui Constantin Iordan referitor la instaurarea regimurilor republicane în ţările sud-estului european (consacrat celei de-a 40-a aniversări a proclamării Republicii) şi alte două semnate de Bogdan Murgescu şi Stelian Brezeanu, despre raporturile dintre piaţa românească şi cererile militare otomane în a doua jumătate a secolului XVII şi, respectiv, „Vlahii" din sursele bizantine relative la începuturile celui de al doilea ţarat bulgar (partea a II-a a studiului apărut în numărul precedent).

O *cronică* şi două rubrici de recenzii şi note de lectură (prezente şi în celelalte numere) întregesc profilul unei publicaţii de ţinută — poate una dintre cele mai bune de acest gen din cîte se cunosc în această parte a continentului.

Alexandru Florin Platon

„Studia Universitatis Babeş-Bolyai". Historia, Nr. 1—2, 1987, Cluj-Napoca.

Ambele numere au — ca de obicei — un sumar bogat, variat şi de calitate, cu texte referitoare la personalităţi, evenimente şi aspecte social-politice circumscrise mai ales epocii moderne şi contemporane. Numărul 1, de exemplu, se deschide cu evocarea figurii proeminente a lui George Bariţiu (Şt. Pascu), căreia i se asociază, la începutul celui de-al doilea număr al revistei, un medalion comemorativ, la fel de precis întocmit, al lui Timotei Cipariu (autor C. Mureşan). Evocări oarecum asemănătoare sînt dedicate Mitropolitului Alexandru Sterca-Suluţiu (James P. Niessen, în nr. 2), Valeriu Branişte (Gh. Iancu şi G. Cipăianu, tot în nr. 2), Simeon Maghiar (S. Andea — nr. 1) şi iarăşi lui G. Bariţiu în legătură cu activitatea sa redacţională la „Gazeta de Transilvania" (G. Neamţu — nr. 1).

În continuare, mai putem semnala, în primul număr al publicaţiei, studiul lui M. Drecin despre rolul băncii „Albina" în sprijinirea învăţămîntului românesc din Transilvania între 1895—1918, analiza întreprinsă de I. Bolovan asupra raporturilor *Astrei cu Asociaţia Naţională Arădeană pentru cultura poporului român,* comentariile lui N. Dascălu despre Tratatul de pace gerrmano-american de după primul război mondial şi pe cele ale lui S. Mîndruţ — pe baza unor documente inedite — în legătură cu influenţa şcolii istorice clujene asupra „Revistei Transilvania" (Revue de Transylvanie) în perioada 1934—1945.

Inaugurat de un articol semnat de M. Ştirban consacrat celor patru decenii del a proclamarea Republicii, numărul 2 al revistei mai cuprinde o serie de studii referitoare la o serie de probleme, cum ar fi : domeniul Hunedoarei la sfîrşitul secolului XV, oglindit în cîteva mărturii documentare (A. I. Pop), legislaţia şcolară maghiară între 1875—1890 şi lupta populaţiei româneşti din Transilvania împotriva ei (T. Pavel), atitudinea României faţă de tratatele de pace de la Paris în deceniul 3 al secolului nostru (V. Puşcaş şi V. Vesa), scrierile lui P. Maior aflate în Biblioteca Vaticanului (T. Furdui). Rubrica obişnuită de recenzii şi o cronică inserată la finele celei de-a doua fascicole completează sumarul numerelor, care se menţin la acelaşi înalt nivel ştiinţific.

Alexandru Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE STRĂINE

„Annales de démographie historique", 1987, Paris, 429 p.

Publicaţia Societăţii de demografie istorică din Franţa „Annales de démographie historique" pe anul 1987 este, şi de astă dată, deosebit de bogată şi variată, atît sub aspect tematic cît şi prin maniera de tratare a problemelor demografice.

Primele pagini ale volumului sînt închinate memoriei lui Roger Mols (1909—1986), autorul cunoscutei opere în trei tomuri *L'introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIV-e au XVIII-e siècle*, un izvor inepuizabil de idei şi informaţii, un model rar de critică şi metodă, o lucrare de pionierat, astăzi clasică, pe care nici un istoric demograf nu o poate ign ra.

În continuare volumul cuprinde un grupaj de articole consacrat izvoarelor demografiei istorice africane, un capitol „Varia", o rubrică de documente şi recenzii.

Capitolul privind demografia istorcă africană cuprinde cinci comunicări originale prezentate cu ocazia „Dezbaterilor Malher" din 1985, care permit o mai largă înţelegere a istoriei populaţiilor africane. Interesul pentru demografia istorică africană s-a putut remarca, de altfel, şi la cel de al II-lea Congres Internaţional de demografie istorică, din iunie 1987, cu care ocazie i s-a rezervat un raport şi o dezbatere în cadrul unei mese rotunde.

Primul articol inserat în paginile acestui număr din „Annales de démographie historique", semnat de C. Becker, M. Diouf şi M. Mbodj, se referă la sursele demografice ale istoriei Senegambiei (Africa subsahariană). Istoricii africani, pînă în prezent, nu au manifestat interes pentru adunarea, publicarea şi utilizarea critică a tuturor tipurilor de documente privitoare la populaţie, mişcările ei, repartiţia sa în spaţiu etc. Plecînd de la exemplul senegambian autorii arată că un studiu pluridisciplinar al populaţiei poate conduce la o istorie globală a formaţiilor sociale. Izvoarele existente, cele mai multe neconvenţionale, permit, cu o exigenţă statistică reală şi cu conştiinţa limitelor inerente documentelor disponibile, de a trata teme de demografie importante. Autorii, pe baza cercetărilor recente privind perioadele pre şi protoistorice, precoloniale şi coloniale, subliniază că cunoaşterea trecutului populaţiilor africane nu se reduce la cîteva evidenţe statistice, că această cunoaştere se poate întregi şi prin folosirea altor numeroase materiale documentare. Două anexe privind primele recensăminte administrative şi anchete demografice însoţesc acest consistent articol.

In : *Les opérations statistiques de collecte des données démographiques dans l'Afrique noire coloniale*, F. Gendreau îşi propune să prezinte o vedere de ansamblu asupra operaţiilor statistice în Africa de la sud de Sahara, în timpul perioadei coloniale. Operaţiile naţionale identificate în 46 de ţări sînt în număr de circa o sută, din care 2/3 recensăminte şi 1/3 anchete demografice, cele mai multe dintre ele fiind efectuate la sfîrşitul erei coloniale, în cursul anilor 1947—1966. Autorul prezintă un bilanţ deosebit de interesant privind valoarea acestor izvoare pentru istoria Africii.

Thérèse Locoh face o pledoarie convingătoare pentru salvarea documentelor de istorie demografică contemporană în Africa. Tabloul pe care ea îl prezintă este edificator din acest punct de vedere. De exemplu, izvoarele de demografie, începînd din 1958, privind regiunea Togo se află într-o stare de degradare avansată. Autoarea sugerează patru mijloace ieftine care ar putea ameliora situaţia şi ar asigura posibilitatea unor viitoare cercetări de demografie istorică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

R. Gervais, în *Statistiques, langage et pouvoir dans la société coloniale* atrage atenția asupra faptului că o critică a statisticilor demografice în sistemul colonial francez impune cunoașterea de aproape a funcționării sistemului global, a mecanismelor sale de comunicare și a luptei pentru putere între diferitele nivele de administrație.

Gilles Pison, într-un articol bine documentat, prezintă o problemă mai puțin cunoscută dar deosebit de interesantă și anume folosirea genealogiilor orale. El constată că informațiile și datele ce decurg din aceste genealogii permit ameliorarea măsurătorilor demografice și reperarea unor anumite erori ale anchetelor demografice clasice, corijîndu-le.

Este greu de făcut o selecție valorică între cele nouă studii publicate în cadrul capitolului „Varia", studii care se remarcă nu numai prin diversitate tematică, dar și prin bogăția documentației și înaltul profesionalism.

Rubrica se deschide cu studiul reputatului istoric demograf Louis Henry, *Mortalité des hommes et des femmes dans le passé*, în care, fundamentat pe numeroase date statistice și anchete demografice din secolul XVII și mai ales din secolele XVIII și XIX, analizate cu cunoscuta sa rigurozitate științifică, autorul, comparînd cifrele pentru mortalitatea masculină și feminină, la diferite grupe de vîrstă, constată că pentru femeile la vîrsta procreerii mortalitatea la nașteri era singura cauză a supramortalității feminine. În schimb, pentru celelalte grupe de vîrstă această supramortalitate nu a existat. Constatarea combate afirmațiile unor autori care, bazați mai ales pe mărturii subiective și observații particulare ale medicilor, apreciază că, înainte de 1900, femeile erau mai expuse decît bărbații la diverse maladii cărora medicina și chirurgia nu le putea face față, erau mai adesea victimile muncilor epuizante din vospodărie, fără a mai vorbi de riscurile naște-rilor succesive.

Una din temele controversate în demoprafia istorică face obiecvtul studiului : *Declinig mortality in the United States in the late nineteeth and early twentieth centuries* de G. A. Gondran și anume dacă scăderea mortalității în Occident la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX este rezultatul acțiunii deliberate a responsabililor serviciilor de sănătate publică, a progresului medicinii, sau pur și simplu corolarul industrializării și creșterii venitului mediu pe cap de locuitor. Studiul comparativ a evoluției mortalității pe vîrste și cauze într-un anumit număr de orașe, între regiuni rurale și urbane, conduce pe autor la concluziza că intervențiile directe au jucat un rol major în scăderea mortalității. El stabilește o relație între serviciile municipale create în această perioadă, în special pentru aprovizionarea orașelor cu apă potabilă și distribuirea laptelui sterilizat, și evoluția mortalității pe vîrste.

M. P. Gutmann de la Universitaeta Austin din Texas cercetînd dezvoltarea industrială și evoluția nupțialității în cinci parohii din Belgia Orientală, de la mijlocul secolului XVII pînă la sfîrșitul secolului XVIII, observă că se impune revizuirea unor ipoteze asupra relației dintre protoindustrializarea regiunii și vîrsta la căsătorie.

R. Leboutte, de la Universitatea din Liège, în articolul *Au carrefour des transitions : fécondité, niveau de vie et culture populaire*, evidențiază împrejurările economice, sociale și culturale în care s-a desfășurat tranziția demografică în partea de est a Belgiei.

A. G. Vichnevski în *Le rôle des connaissances hisotriques dans l'étude du comportement procréateur en U.R.S.S.*, prezintă rolul copiilor în economia familiilor țărănești patriarhale, a atitudinii față de nașterea și moartea copiilor în U.R.S.S., demonstrînd că pînă în anii 20 ai secolului nostru, fecunditatea în Rusia era foarte ridicată, fără a fi consecința unui interes constient de a avea un număr mare de copii. Abia după revoluția demografică (în U.R.S.S. în secolul XX) se schimbă dimensiunea familiilor și comportamentul față de copii.

În articolul *Le fonctionnement de la famille-souche dans les Baronnies des Pyrénées avant 1914*, Antoanette Fauve-Chamoux evidențiază evoluția familiilor rurale în Pirinei din secolul XVII pînă la izbucnirea primului război mondial

J.-C. Sangoi studiază prenumele și sistemul de transmitere al lui în secolele XVII—XIX în regiunea Bas-Quercy, prezentînd un tip de morfologie familială frecventă în Occitania.

E. Canova, P. Horska și E. Maur, de la Societatea Cehoslovacă de Demografie, analizează două izvoare de primă importanță pentru istoria demografică a Boemiei:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între anii 1585 și 1700 : listele ecleziastice și registrele de supuși. Datele din aceste liste nominative contribuie în mod substanțial la progresul cercetărilor în demografia istorică a Cehoslovaciei.

T. Eggerickx și M. Poulain, de la Universitatea Catolică din Louvain, prezintă contextul și consecințele demografice ale emigrării populației din Brabant în Statele Unite la mijlocul secolului trecut.

La rubrica documente sînt publicate trei materiale deosebit de interesante : *A propos des étrangers en France sous la Monarchie de Juillet ; Révolution en famille ou révolution de la famille ? Le témoignage des gouaches de Lesueur* și *La queue de Danton, ou massacre et sexualité : violence et fantasmes érotiques dans les lectures de la Révolution Française*, însoțite de ilustrații concludente.

Din această sumară prezentare se poate remarca varietatea subiectelor abordate cu multă competență, iar contribuțiile, asupra cărora nu am putut stărui suficient, originale și importante pentru cunoașterea diferitelor probleme demografice.

Volumul „Annales de démographie historique" pe anul 1987, ca și cele din anii precedenți, mărturisește vitalitatea unei școli isotrice viguroase, centrată atît pe analiza structurilor sociale și demografice cît și pe utilizarea riguroasă a izvoarelor statistice

Ecaterina Negruți

„Canadian Review of Studies in Nationalism", XIV 1987, nr. 1, 228 p.

O întreagă revistă dedicată studiului naționalismului din punct de vedere comparativ și interdisciplinar oferă și de data aceasta articole de interes național și regional, teoretice și de actualitate, precum și numeroase recenzii ce vizează această problemă.

Contribuția lui Jim MacLaughlin, *Naționalismul ca forță socială autonomă. O critică a noilor cercetări despre etnonaționalism* (p. 1—18) reține în mod deosebit atenția, întrucît autorul analizează diversele interpretări istorice și teoretice ale naționalismului și națiunii-stat, interpretări ce iau în considerație capitalismul comercial și cel industrial ca două forțe sociale autonome. J. MacLaughlin face acest lucru deoarece istoricii și sociologii de pînă acum au luat în serios ideea inevitabilității istorice a națiunii-stat și naționalismului, ignorînd însă dificultățile socio-economice și politice care apar în formarea une națiuni, sau deosebirile dintre identitățile socio-regionale ce caracterizează „economiile morale" precapitaliste și cele ale capitalismului dezvoltat. Această omisiune se datorează faptului că nu s-a făcut distincția între capitalul comercial, ca o categorie socială și economică, și capitalul industrial, ca un sistem socio-economic și moral, sau se neglijează deosebirile între articulațiile spațiale și solidaritățile colectivităților senioriale și cele ale capitalismului industrial.

Un spațiu destul de larg este acordat studiilor asupra națiunii irlandeze : *Naționalismul irlandez la începutul sec. XX* (de Raymond J. Raymond) și *Reevaluarea naționalismului irlandez. Dimensiunea republicană* (de Ronnie Munck). Primul articol încearcă printr-o nouă argumenattie să reevalueze natura și realizările naționalismului irlandez în perioada amintită, al doilea caută să redefinească ideologia republicanismului irlandez ca un aspect al naționalismului. Nu lipsite de interes sînt și contribuțiile semnate de Tip H. Allen *(Naționalismul de pe Mississippi în criza de dezagregare din septembrie 1962)*, A. J. Hoover *(Dumnezeu și Germania în marele război. Imaginea pastorilor protestanți)*, Dieter Buse *(Naționalismul german al populației sărace din Bremen în 1815. Observații preliminare)* ș.a. O mențiune aparte merită studiul lui Benyamin Neuberger, *Istoria și concepțiile africane despre națiune* (p. 161—180), în care sînt analizate ideile despre națiune în Africa post-colonială și nu cele ale naționalismului anticolonial, cum s-a făcut pînă acum. Succesele naționalismului anticolonial și cucerirea independenței primelor colonii au impus conducătorilor din Africa redefinirea conceptului de națiune pentru statele nou create (Kenia, Niger, Senegal, Zair ș.a.) sau pentru mișcările secesioniste și iredentiste care doreau revizuirea împărțirii coloniale a continentului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O bogată rubrică de recenzii pe această temă face din revista canadiană un excelent barometru al ideilor despre naţiune. Nu putem încheia prezentarea fără a menţiona intervenţia semnată de Ştefan Lemny pe marginea lucrării lui Keith Hitchins, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania 1691—1849* (la p. 207—208).

Lucian Nastasă

„Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, VI, 1981—1982, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 313 p.

Actele Colocviului organizat de Institutul de Cultură al Republicii Federale Germania din Bucureşti, la 28 februarie — 2 martie 1985, avînd ca temă povestirile populare, legendele şi basmele, constituie baza acestui nou volum al „Dacoromaniei", care apare ca o expresie a colaborării dintre catedra de romanistică a Universităţii „Albert-Ludwig" din Freiburg şi Institutul de Cultură al R.F.G., Uniunea Scriitorilor din R.S.R., Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice şi Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu" din Bucureşti. Sub raport strict istoric, deci, ne vom îndrepta atenţia spre secţiunea intitulată astfel *(Geschichte)*, care grupează doar şase studii, dintre care trei de istorie veche — epoca clasică (Alexandru Avram despre *regio Histriae*, Octavian Bounegru despre T. Iulius Saturninus şi Zevin Rusu despre cultul şarpelui la Tomis), unul de istorie medievală (Antal Lukacs despre tendinţele de autonomie ale voievodatului transilvan în secolul XIII) şi două de istorie modernă (Z'Rotz Roland despre acordul comercial româno-elveţian din 1886 şi Adrian Stănescu despre un episod din lupta pentru neatîrnarea statului român).

Din studiile grupate în rubrica de literatură, reţin atenţia cele semnate de Mihai Moraru (despre *Turcograecia* lui Martin Crusius), Georg Kremnitz (despre Mite Kremnitz şi rolul său în relaţiile culturale româno-germane, cu tabele genealogice care consemnează şi urmaşi ai lui Titu Maiorescu : ultimele două strănepoate sînt născute în Polonia, în 1926 şi 1932) şi Helga Fessler (despre publicaţiile româneşti în străinătate în anii 1814—1877).

Ştefan S. Gorovei

History and Theory, Studies in the Philosophy of History, Beiheft 26 : *The Representation of Historical Events*, December 1987, Wesleyan University, Middleton, CT

Am prezentat în anuarul nostru (XXV/1, 1988, p. 569—571) publicaţia *History and Theory*, precizînd că ultimul număr din fiecare an al acestui prestigios trimestrial este un *Beiheft*, un supliment tematic. Cu suplimentul de care va fi vorba în continuare, al 26-lea, văd lumina tiparului şase studii asupra naraţiunii istorice ; ele vin să consolideze poziţia cîştigată de *History and Theory* : aceea de principală tribună internaţională a metodologiei nonpragmatice, a istoriei, o orientare intedisciplinară ce aplică textului istoriografic metode şi tehnici apărute şi teoretizate în cadrul studiului textului literar. O asemenea orientare programatică ilustrează condiţionarea genetică a oricărei epistemologii moderne : mai mult sau mai puţin evident, teoria cunoaşterii trebuie să integreze tradiţia hermeneutică, o moştenire activă şi grea de consecinţe — altminteri puţin surprinzătoare într-o *cultură a cărţii* (în sensul lui Henry Corbin). Nu putem dezvolta aici interpretarea noastră, prin urmare vom trece la textele privind *reprezentarea evenimentelor istorice*, pentru a le introduce succint.

Hans Kellner (Michigan State University) scrie despre „Narativitatea în istorie : post-structuralismul şi după el" (p. 1—29), încercînd să ofere o imagine a gîndirii post-structuraliste (un termen foarte popular în Statele Unite, după cum este şi controversat, imprecis) asupra naraţiunii şi istoriei. Kellner alege citate din operele cîtorva autori importanţi (Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Fou-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cault, Hélène Cixous — aceasta din urmă, de alt calibru, este interesantă pentru punctul său de vedere *feminin*, obținut prin reconstrucția discursului dominant — masculin — deconstruit anterior), pentru a-și argumenta interpretările, pentru a-și ilustra tezele. Dacă scurtele comentarii asupra citatelor sînt în măsură să introducă temele generale ale reflecției post-structuraliste asupra narațiunii, prin evocarea celebrului „Tableau de la France", secvența non-narativă din opera lui Michelet *Histoire de la France* (des citată de istoricii de la *Annales)*, Hans Kellner face trecerea spre prezentarea sistematică a trei teorii ale narativității, aparținînd respectiv lui Paul Ricoeur (mai ales din *Temps et récit)*, F. R. Ankersmit (profesor la Universitatea din Groningen, autorul unei foarte influente lucrări, *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*, 1983), Hayden White (primul american care, cu o carte din 1973, *Metahistory : The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, a intrat în problematica — europeană ! — a narativității).

C. Behan McCullagh (La Trobe University) scrie despre „Adevărul narațiunilor istorice". Studiile de sinteză istorică din anii din urmă tind să acorde o evidentă preferință narațiunii (Ricoeur : „cea mai umilă narațiune este întotdeauna mai mult decît o serie cronologică de evenimente"), insistînd asupra manierei în care diferiți autori își modelează scrierile istoriografice după tipurile familiare de conflict *(romance*, tragedie, comedie, satiră etc.). Pe de altă parte, narațiunile nu sînt „inocente", ci aparțin unor curente, școli de gîndire, ideologii etc., ceea ce pune din capul locului sub semnul întrebării *adevărul* lor, sensul lor global. Mai mult : întrebîndu-ne dacă o narațiune istorică este adevărată (în sensul în care, de pildă, parabola e adevărată atunci cînd ilustrează un adevăr moral), ajungem să ne întrebăm dacă, pînă la urmă, toate modalitățile de sinteză istorică pot reflecta realitatea istorică sau nu. Ajungem astfel la o concluzie deconcertantă și, cel puțin pentru istoricii europeni continentali, inacceptabilă : lumea nu se prezintă în forma unor povestiri închegate (cu introducere, cuprins, încheiere, coerență teleologică și, în consecință, *sens)*, ci mai degrabă în formele sugerate de anale și cronici, „either as mere sequence without beginning or end or as sequences of beginnings that only terminate and never conclude" (Hayden White, "The Value of Narrativity in the Representation of Reality", in *On Narrative*, ed. W.J.T. Mitchell, Chicago, 1981, p. 23). C. Behan McCullagh nu respinge valabilitatea generală a unor astfel de teze, numai că este de părere că istoriile narative *de astăzi* dau mai mică importanță decît cele tradiționale adecvării la forme literare (cu prețul știut : diminuarea adevărului intern), iar autorii au scrupulul de a oferi „a fair representation" a subiectelor centrale. Argumentația autorului, de o remarcabilă rigoare logică, păcătuiește, în opinia noastră, prin accentul exagerat pus pe intenționalitatea auctorială — un factor imponderabil, în fond, pentru a nu mai vorbi că (o știm din studiile asupra literaturii) intenționalitatea — atent reconstituită de hermeneutică, împreună cu orizontul genetic al operei — nu se repercutează automat și formalizabil-cuantificabil asupra textului. Pe de altă parte, McCullagh supralicitează frecvența și consecințele respectării ordinii cronologice (în linii mari sau în amănunt), precum și legătura dintre ordinea cronologică (pe de o parte), credibilitate și inteligibilitate (pe de altă parte).

La raporturile dintre imaginea cinematică și narațiunea istorică se oprește Stephen Bann (University of Kent at Canterbury). Ce este meritoriu la acest autor este interesul său pentru o semiotică mai generală a comunicării, în care găsim cadrul ideal pentru interpretarea unor materiale aparent disparate : picturi ale lui Goya din perioada războiului de independență spaniol dintre 1808—1814 (celebrele imagini de execuții, care documentează o nouă manieră de represiune : pluton de execuție, grup de acuzați, zid), picturile inspirate lui Manet în 1867 de execuția împăratului Maximilian al Mexicului (clar influențate, ca rezolvări tehnice și compoziționale, de ciclul execuțiilor dat anterior de Goya), imagini din filme de Jean Renoir *(La Marseillaise*, 1937), Roberto Rossellini *(Prise du pouvoir par Louis XIV*, 1966) etc. Coeziunea acestei mase de imagini este dată atît de intertextul pe care ele îl compun (există chiar probele unor citate și referințe deliberate), cît și de relația pe care fiecare imagine o stabilește cu o logică narativă inspirată de narațiunea istorică. Problema teoretică subsidiară a studiului semnat de Stephen Bann este dacă și în ce măsură imaginea statică (fotografia, de pildă) poate surprinde istoria, sau dacă nu cumva ea se oprește la *scena istoriei*, eșuînd în tentativa de a se substitui narațiunii (Paul Valéry credea asta).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Distinsul John Passmore (Australian National University), un filosof și un istoric al ideilor foarte popular în lumea anglofonă (a studiat literele și filosofia la Sydney, s-a perfecționat la Oxford, a predat, conferențiat și publicat în multe țări), se referă la legătura dintre narațiuni și evenimente. Într-un stil fermecător, Passmore pleacă de la romanul istoric al unei autoare engleze, *Trade Wind*, inspirat de tribulațiile Zanzibarului. Subiectul acestui roman este destul de bizar pentru cititorul din țările Europei și Americilor, ca să nu mai vorbim că istoria acelei puțin cunoscute regiuni este pe deplin incontrolabilă — ficțiunea se poate deci simți absolut liberă de cele mai neînsemnate trimiteri la realitate. John Passmore folosește acest exemplu-limită pentru a introduce o importantă distincție categorială, care — deși întrucîtva evidentă — pare escamotată ori ignorată de teoreticienii istoriei : „eveniment" aparține modului ontologic, pe cîtă vreme „narațiune" aparține modului lingvistic. Prin urmare, e absurd să teoretizezi contrastul „eveniment"-„narațiune" (nu poți aduna mere cu pere, știm și noi). Pe de altă parte, Passmore ne reamintește că istoricul nu întîlnește (chiar dacă scrie istoria epocii sale) evenimente, ci descrieri de evenimente (excepțiile sînt neînsemnate), astfel încît distincția „eveniment"-„narațiune" trebuie schimbată în „descrierea evenimentului"-„narațiune" (al doilea termen al polarității trimițînd mai ales la ficțiune). Studiul profesorului australian exploatează această din urmă polaritate, rămînînd în zona unei epistemologii istorice opuse tendinței empiriste radicale — atît de populară astăzi în teoria istoriei —, care postulează caracterul fictiv al conexiunilor dintre elementele realității accesibile prin cunoaștere. Această reacție critică este binevenită, desigur : e greu de susținut că singura ordine plauzibilă este ordinea teleologică a ficțiunii.

Marele istoric polonez Jerzy Topolski (Poznan), cunoscut și la noi ca teoretician al domeniului (una din cărțile sale de mare succes internațional, *Metodologia historii*, 1973, a apărut în românește în 1987), încearcă să găsească o structură a narațiunilor istorice, intervenind în discuția atît de centrală a posibilității unei corespondențe între conținutul unei narațiuni și realitățile trecute. Topolski are în vedere teoriile avansate în cartea lui F. R. Ankersmit amintită deja de noi *(Narrative Logic)*, precum și preocupările epistemologice recente ale unor conaționali (e un fapt obișnuit pentru profesorul de la Poznan să citeze foarte mult literatura științifică poloneză, după cum e obișnuit ca el să facă aplicații la istoria țării sale). Nu putem intra aici în amănunte, după cum nici nu putem evalua critic ideile autorului. Reținem doar că, potrivit lui Jerzy Topolski, conținutul teoretic într-o narațiune istorică face posibilă, prin intermediul construcției conceptelor, legătura dintre datele individuale privind realitățile istorice. Mai departe, descoperind relații recurente, acest conținut teoretic permite să fie explicate realități și procese neinterpretate în termenii acțiunii umane. Dar și acțiunile umane trebuie explicate, prin relevarea motivațiilor lor (subterane, sau explicite, așa că avem în continuare nevoie de cunoaștere teoretică. Reflecțiile lui Topolski devin în acest punct deosebit de interesante, deoarece prefigurează o viziune sintetică, pe care o vom reda în continuare, încercînd să rămînem cît mai aproape de formulările autorului : conceptualizarea teoretică a narațiunilor istorice, dacă poate fi verificată (ne permitem să atragem atenția aici că problema verificării este controversată astăzi, începînd cu verificarea de tip kuhnian a științelor sociale), nu numai că ajută la neutralizarea influențelor deformatoare ale aprecierilor ce nu se pretează verificării empirice, dar sporește coerența narațiunilor prin legarea realităților și datelor izolate în anumite ansambluri (cum ar fi Revoluția Franceză, Contrareforma, Al Doilea Război Mondial etc.) și — foarte important — prin evidențierea relațiilor care grupează diverse categorii de realități. Astfel, formularea conștientă și programatică a unor afirmații teoretice în istoriografia modernă este una din regulile fundamentale ce transformă tot mai mult istoriografia într-o prezentare integrată a trecutului.

Jörn Rüsen (Ruhr-Universität Bochum) încheie substanțialul *Beiheft* cu un studiu care, nici mai mult, nici mai puțin, se concentrează asupra fundamentului, tipurilor și rațiunii narațiunii istorice ! Bineînțeles, calitățile profesionale ale cunoscutului teoretician asigură o bună acoperire a ambițiilor anunțate în titlu, chiar dacă acesta din urmă era mai potrivit pentru o enciclopedie. Cum nu se poate pune problema rezumării unui text atît de dens (care sintetizează o imensă bibliografie), ne mulțumim să semnalăm tipologia narațiunilor istorice propusă de Rüsen : tra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diționale, exemplare, critice, genetice. O tipologie, ca oricare alta, susceptibilă de amendamente, dar bine conturată la intersecția unor variabile (v. p. 91).

Este superfluu să conchidem că și acest supliment al revistei *History and Theory* este o reușită. El interesează atît pe istorici (teoreticieni sau mai puțin teoreticieni), cît și pe epistemologi, filosofi în general, sociologi, teoreticieni ai literaturii. Dacă ținem seama de orientarea recentă a epistemologiei către formele narative ale cunoașterii, prin depășirea unui vechi exclusivism (atent doar la *teorii* în sensul tare al termenului), dezbaterea narativității istorice reprezintă un moment privilegiat, în care istoriografia interesează întreg cîmpul culturii.

Sorin Antohi

„Philosophy and History". A Review of German-Language Research Contributions on Philosophy, History and Cultural Developments. German Studies, Section I, XX/1987, nr. 1—2, 216 p.

Editată de Institutul pentru cooperare științifică, în seria „Studii germane" (care cuprinde următoarele secțiuni : *Filosofie și istorie ; Legislație modernă și societate ; Literatură, muzică, artă ; Lumea),* revista de față a devenit deja un căutat instrument de lucru, indispensabil pentru cunoașterea istoriografiei din Republica Federală Germania. Scopul justifică pe deplin investiția, oferindu-se astfel anglofonilor o bogată informație bibliografică relativă la cele mai reprezentative apariții editoriale din acest spațiu.

Luăm așadar cunoștință, prin intermediul revistei din Tübingen (editată de prof. dr. J. Hohnholz), de publicarea unor importante lucrări care, fără îndoială, pot interesa și pe specialiștii români : G. Weber, R. Weber (ed.), *Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa*, Köln, 1985 ; idem, *Zendersche. Eine siebenbürgische Gemeinde im Wandel. Mit Beiträgen von Heinz Heltmann, Paul Philippi, Evemarie Sill*, Munich, 1985 ; W. Rösener, *Bauern im Mittelaltter*, München, 1985 ; W. Baumgart (ed.), *Akten zur Geschichte des Krimkrieges*, 3 vol., München, 1986 ; K. D. Erdmann, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen, 1987 ; M. Behnen, *Rüstung, Bündnis, Sicherheit. Dreibund und informeller Imperialismus 1900—1908*, Tübingen, 1985 ; W. A. Boelcke, *Die Kosetn von Hitlers Krieg. Kriegsfinanzierung und finanzielles Kriegserbe in Deutschland 1933—1948*, Paderborn, 1985 ; E. Jäckel, *Hitlers Herrschaft. Vollzug einer Weltanschauung*, Stuttgart, 1986 ; H. Knoll, *Jugoslawien in Strategie und Politik der Allierten 1940—1943*, München, 1986 ș.a.

Lucian Nastasă

„Review", vol. X, nr. 1—4, 1986—1987, 755 p.

Ajunsă la al 10-lea an de apariție, revista *Centrului „Fernand Braudel" pentru studiul economiilor, sistemelor și civilizațiilor* (Binghamton, statul New York) prezintă în nr. 1 (jubiliar) activitatea curentă a acestei instituții. În cadrul acesteia activau în acel moment șapte grupuri de cercetare iar alte trei urmau să-și înceapă activitatea în 1986 și 1987. Tematica reflectă rolul figurii dominatoare a lui Immanuel Wallerstein, directorul *Centrului Fernand Braudel* și editorul revistei. Astfel, majoritatea cercetătorilor își propun să verifice sau să aprofundeze aspecte nodale ale teoriei sistemului mondial capitalist elaborate de către acesta (vezi *The Modern World System I : Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteenth Century*, New York, 1974, *II : Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy 1600—1750*, New York, 1980, și culegerea de studii *The Capitalist World-Economy*, Cambridge...Paris, 1979). Pe scurt, Immanuel Wallerstein consideră că elementul hotărîtor în trecerea de la evul mediu la epoca modernă a fost apariția în secolul XVI a economiei mondiale capitaliste și a sistemului modern de state. Acesta din urmă este caracterizat de eșecul defi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nitiv al încercărilor de a statornici un imperiu universal, ceea ce a limitat într-o oarecare măsură capacitatea factorilor politici de a modifica în avantajul lor raportul cerere-ofertă din tranzacţiile economice la nivel mondial. Economia mondială capitalistă este concepută ca un sistem compus din centru, periferie şi semiperiferie, centrul reuşind prin varii mijloace să-şi însuşească o parte substanţială din plusprodusul realizat în periferie. Această prelevare de substanţă economică a întărit şi mai mult centrul dezvoltat (Europa apuseană), permiţîndu-i subordonarea unor regiuni care anterior nu făcuseră parte din economia mondială capitalistă. Astfel, în secolul XIX, pe baza revoluţiei industriale, economia mondială capitalistă a reuşit să încorporeze largi zone din Africa, Asia şi Australia, devenind o economie globală. În concepţia sistemică a lui Immanuel Wallerstein întregul are un rol determinant asupra părţilor, respectiv poziţia structurală în cadrul economiei mondiale (rolul de centru, periferie sau semiperiferie) stabilind limitele între care se poate dezvolta o ţară sau regiune în etapa dată. În schimb, el afirmă posibilitatea ca în anumite condiţii o parte să-şi schimbe statutul, promovînd sau retrogradînd o treaptă. Acest dinamism nu implică însă o transformare de structură, deoarece împărţirea economiei mondiale în cele trei zone structurale (centru, periferie, semiperiferie) se perpetuează. În aceste condiţii cercetarea structurii economiei mondiale capitaliste tebuie să servească tocmai la găsirea unor căi de depăşire a acesteia, de făurire a unei noi ordini economice şi politice, mai echitabile pentru toţi cei ce participă la diviziunea internaţională a muncii. Din acest punct de vedere, opera ştiinţifică a lui Immanuel Wallerstein, în a cărui geneză intelectuală marxismul a avut un rol notabil, are un profund caracter angajat.

Rapoartele de activitate ale celor şapte grupuri de cercetare se prezintă în variate stadii de lucru. Astfel, avem la dispoziţie o prezentare generală de problematică (Revi Palat, Kenneth Barr, James Matson, Vinay Bahl & Nesar Ahmad, *Incorporarea şi periferializarea Asiei de Sud, 1600—1950*, nr. 1, p. 171—208), două proiecte de lucru (Grupul de cercetare a muncitorimii internaţionale, *Modele globale ale mişcărilor muncitoreşti în perspectivă istorică*, nr. 1, p. 137—155 ; Terence K. Hopkins & Immanuel Wallerstein, *Lanţuri productive în economia mondială înainte de 1800*, nr. 1, p. 157—170), trei rapoarte interimare (Randall H. McGuire, Joan Smith & William G. Martin, *Modele de structuri casnice şi economia mondială*, nr. 1, p. 75—97 ; William G. Martin, *Africa de Sud şi economia mondială : constrîngeri ciclice şi structurale de transformare*, nr. 1, p. 99—119 . Reşat Kasaba, Çağlar Keyder & Faruk Tabak, *Oraşe-port din Mediterana răsăriteană şi burgheziile lor : negustori, proiecte politice şi state naţionale*, nr. 1, p. 121—135) şi un raport final (Giovanni Arrighi & Jessica Drangel, *Stratificarea economiei mondiale : o explorare a zonei semiperiferice*, nr. 1, p. 9—74). Acest din urmă studiu porneşte de la evoluţia produsului naţional brut/locuitor al majorităţii statelor lumii (cele cîteva absenţe datorîndu-se inaccesibilităţii datelor pentru unele state) în perioada 1938—1983. Analiza a relevat o distribuţie trimodală a PNB/locuitor, care confirmă în acest punct ipoteza lui Immanuel Wallerstein despre structura economiei mondiale ; este vorba însă numai de o confirmare parţială, deoarece indicatorul folosit — oricît de sintetic ar fi — nu poate da seama şi de capacitatea diferitelor state de a se adapta rapid noilor imperative şi conjuncturi economice. Totodată, este de remarcat faptul că în cei 45 de ani studiaţi s-a observat o relativă stabilitate a rolurilor în economia mondială, 74 din cele 93 de state pentru care au existat date rămînînd în aceeaşi zonă (centru, semiperiferie sau periferie) de-a lungul întregului interval ; de asemenea, mobilitatea ascendentă sau descendentă a avut loc din treaptă în treaptă, fără salturi, şi în strînsă corelaţie cu conjunctura economiei mondiale.

Dintre rapoartele interimare de studiu vom insista asupra celui referitor la oraşele-port din Mediterana răsăriteană. Oprindu-se asupra celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX şi a începutului secolului XX, cercetătorii acestei echipe au ales şapte oraşe-port (Triest, Patras, Salonic, Izmir, Trabzon, Beirut şi Alexandria), propunîndu-şi să studieze pe de o parte activitatea economică de aici ca indicator al integrării în economia mondială, pe de altă parte corelaţia dintre evoluţia economică (inclusiv fluctuaţiile conjuncturale) şi activitatea politică ce avea să ducă la apariţia statelor naţionale (vezi şi prezentarea din *RESEE*, XXVI, 1988, nr. 2). Pentru istoricii români, care în general au studiat geneza statului naţional modern român mai mult prin prisma factorilor politici şi culturali, interesul acestei cerce-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țări care pune accentul pe economic este considerabil, porturile românești de la Dunăre (îndeosebi Brăila și Galați) prezentînd numeroase caracteristici comune cu cele studiate de cercetătorii de la *Centrul Fernand Braudel.*

Am mai aminti și proiectul de studiu coordonat de Terence K. Hopkins și Immanuel Wallerstein. Autorii și-au propus reconstituirea lanțului productiv (a *input*-urilor) pentru două mărfuri-cheie : făina (ca element major al alimentației) și corăbiile, (privite atît ca principal mijloc de transport, cît și ca mijloc de producție pentru pescuit). Prin studierea cît mai atentă a tuturor *input*-urilor înglobate în aceste mărfuri se speră evidențierea gradului de penetrație a economiei de mărfuri, a rolului și ponderii economiei mondiale anterior impactului revoluției industriale.

Celelalte numere ale revistei cuprind atît eseuri de generalizare teoretică (William H. McNeill, *Concepte organizatoare pentru istoria universală*, nr. 2, p. 211—229 ; Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins & Immanuel Wallerstein, *Eliberarea luptei de clasă ?*, nr. 3, p. 403—424 ; Michel Beaud, *Criza dezvoltării în lumina analizei sistemelor economice*, nr. 3, p. 425—434 ; Samir Amin, *O notă cu privire la conceptul de decuplare*, nr. 3, p. 435—444 ; Anouar Abdel-Malek, *Criza mondială ca transformare mondială*, nr. 3, p. 445—457 ; Hans-Dieter Evers & Tielman Schiel, *Schimb, comerț de stat : o schiță teoretică*, nr. 3, p. 459—470), cît și studii istorice regionale, cele mai multe axate pe transformările survenite în diferite țări și regiuni odată cu integrarea lor în economia mondială capitalistă (Hans-Heinrich Nolte, *Olanda și Rusia în secolul XVII : relații economice și sociale*, nr. 2, p. 230—244 ; Yda Saueressig-Schreuder, *Impactul stăpînirii coloniale britanice asupra ierarhiei urbane din Burma*, nr. 2, p. 249—278 ; Robert Fatton Jr., *Democratizarea Senegalului (1976—1983) : „revoluție pasivă“ și limitele democratice ale democrației liberale* nr. 2, p. 279—312 ; Marta Petrusewicz, *Salariați, dar nu proletari : muncă salariată și relații sociale pe latifundiul calabrez în secolul XIX*, nr. 3, p. 471—503). Se adaugă grupaje tematice cu privire la rolul social al morilor hidraulice (Jordi Maluquer de Motes, *Apa în creșterea catalană în secolele XVII și XVIII: drepturi de proprietate și utilizări energetice*, nr. 2, p. 315—347 ; Pierre Dockès *„Mari“ mori hidraulice, raporturi sociale și sisteme de exploatare*, nr. 2, p. 348—397), cu privire la ciclurile economice lungi (Solomos Solomou, *Ciclurile lungi Kondratieff in creșterea economică, 1850—1913*, nr. 3, p. 507—534 ; Louis Fontvieille, *Forța de muncă în fluctuații pe termen lung*, nr. 3, p. 535—585) și cu privire la periferiile multiple (Carol A. Smith, *Analiză regională în perspectiva sistemului mondial : o critică a trei teorii structurale ale dezvoltării inegale*, nr. 4, p. 597—648 ; Giovanni Arrighi & Fortunata Piselli, *Dezvoltarea capitalistă în medii ostile : vrajbe, lupte de clasă și migrații într-o regiune periferică din sudul Italiei*, nr. 4, p. 649—751). Studiile referitoare la Calabria (G. Arrighi & F. Piselli și M. Petrusewicz) sînt deosebit de interesante pentru istoricii români, analiza exemplară la care autorii supun Mezzogiorno-ul italian oferind numeroase sugestii pentru studiul economiei și societății românești din secolul trecut, cînd ambele regiuni au îndeplinit roluri similare în economia mondială. Se cuvine să amintim tot aici că realitățile românești au constituit și ele obiectul unui grupaj tematic în „Review“ (vol. IX, nr. 4, 1986), prilej cu care — conform unei practici mai vechi a acestei reviste de a pune la dispoziția unui public științific mai larg texte de referință ale unor personalități științifice de prim rang care au scris în limbi de mai restrînsă circulație — au fost traduse și publcate în engleză capitolul 3 din Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale* și capitolul final din David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum.*

După cum sugera Guy Bois, confluența dintre utilajul conceptual marxist și metodologia *Analelor* se dovedește a fi marele eveniment al istoriografiei acestui sfîrșit de secol [*Marxisme et histoire nouvelle* în *La nouvelle histoire* (ed. Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel), Paris, 1978, p. 375]. Este meritul publicației pe care o prezentăm de a oferi una din arenele privilegiate ale acestei confluențe rodnice. Iar rezultatul este — după cum sperăm că a reieșit din prezentarea noastră — un demers istoriografic modern, „iconoclast“, încercînd să integreze achizițiile cognitive din toate științele sociale și plin de sugestii stimulatoare pentru aprofundarea cercetărilor.

Bogdan Murgescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„La revue du Louvre et des Musées de France", XXXVII, 1987, nr. 1—6.

Dincolo de galeriile unui muzeu, unde sînt expuse numai o parte din lucrările ce aparțin patrimoniului acestuia, dincolo de depozite și de cataloage, un muzeu înseamnă viață trepidantă, mișcare, el presupune activitate complexă, care-i pune în valoare toată avuția. Un fond bogat de obiecte și opere de artă este în același timp și o bogată sursă de idei pentru organizarea unor manifestări culturale, care se constituie, mai ales în cazul unui muzeu de tradiție ca Luvrul, într-o atitudine benefică a instituției față de obiect, față de operă. Diversitatea acțiunilor, intrarea sau ieșirea operelor din muzeu, circulația lor în cadrul unor expoziții temporare, supunerea lor unor analize chimice și fizice în scop terapeutic, dar și folosirea lor drept material de cercetare constituie adevăratul puls al unui muzeu, care, la o privire superficială, ar părea liniștit, cu operele așezate într-o ordine imuabilă. Toată „frămîntarea" ce se constituie în activitatea muzeistică se reflectă în publicațiile specifice. Dintre acestea, *La revue du Louvre et des musées de France* se distinge prin bogata informație pe care o furnizează, prin comentariile ample referitoare la capodoperele din patrimoniu sau la noile achiziții.

Structurată pe capitole în raport de importanța fiecărui domeniu, revista realizează o imagine a ceea ce înseamnă muzeu privit din exterior, dar și frămîntările interne.

La primul capitol *L'événement*, sînt comentate descoperirile de ultimă oră, expoziții sau manifestări inedite, acțiuni ce au fost înregistrate în conștiința publică drept evenimente — de pildă, în nr. 4/1987, prezentarea unui aspect din viața celților prin intermediul obiectului de muzeu : *Cérémonies princières chez les Celtes*, articol inspirat de impresionanta expoziție de la Grand Palais „Trésors des princes celtes". În același număr, înregistrată ca eveniment, expoziția retrospectivă „Fragonard" la Grand Palais îi dă ocazia istoricului de artă Pierre Rosenberg să comenteze rolul pe care l-a avut Luvrul în formarea unui artist de secol XVIII ca Fragonard.

Deschiderea unui muzeu de artă modernă la Saint Etienne, cu o arhitectură „minimalistă", realizată de Didier Guichard, cu o colecție importantă de lucrări aparținînd lui Kandinsky, Miro, Ernst, Picasso, La Fresnaye, Gonzales, Dubuffet, Brauner ș.a. constituie desigur un eveniment cultural de o deosebită importanță.

Un coup-d'oeil sur les collections este o altă secțiune a revistei, care acordă spațiu punerii în valoare a unor colecții unitare expuse parțial sau integral. Reamenajarea Muzeului național de artă modernă la sărbătorirea a 10 ani de la crearea Centrului Pompidou este un pretext pentru a pune în discuție probleme de muzeografie : panotarea lucrărilor într-o anumită logică ; asigurarea microclimatului și a eclerajului cerut de normele de conservare, sublinieea importanței sculpturii într-un muzeu de artă modernă ca acesta, care deține opere de Brâncuși, Tinguely, César, Miro, Picasso.

În nr. 2/1987, la aceeași secțiune, o amplă prezentare a sălilor de sculptură greacă de la Luvru este însoțită de o ilustrație bogată cu aparatul grafic al locului.

Donată de contele de Sigery Muzeului de artă din Quimper, colecția de pictură a artiștilor bretoni este punctul de plecare al unui comentariu pe marginea școlii de la Pont-Aven, devenită celebră mai ales prin două nume : Gauguin și Sérusier.

Muzeul de artă din Lyon are o bogată colecție de artă italiană (1350—1523), care este prezentată cu ilustrații reprezentative la același capitol. La cererea textiliștilor din Lyon, s-a constituit încă de la mijlocul secolului XIX, pe lîngă Muzeul țesăturii, un important centru de restaurare și conservare a obiectelor din colecție — fapt comentat cu ilustrații în nr. 4/1987.

Un spațiu amplu este rezervat „studiilor" *(Études)* pe marginea obiectelor de muzeu, a unei colecții întregi sau a unei singure piese. În nr. 3/1987, alături de alte eseuri interesante, studiul lui Régis Michel : *Meyner ou la métaphore parlementaire. Essai sur la Sentence de Ligarius* se distinge ca o analiză morfo-sintactică a unei lucrări de pictură, cu bogate informații despre artist. Sau, în nr. 4/1987, analiza penetrantă pe care Pierre Grandville o face psihologiei lui Géricault, pe parcursul etapelor sale de creație, în studiul : *Sublimation du fait divers dans la peinture de Géricault.*

La capitolul *Acquisitions*, sînt înregistrate toate noutățile în materie intrate în muzeele Franței, cu prezentarea importanței fiecăreia. De exemplu : în nr. 3/1987, Muzeul d'Orsay a primit o donație : Maurice Denis (1870—1943), *Montée au calvaire* și a cumpărat *Taches de soleil sur la terrasse* de același artist ; muzeul Delacroix

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și-a îmbogățit colecția cu o pictură în ulei pe pînză: *Charles Quint au monastère de Yuste*, Muzeul Chagall a primit o donație de 53 litografii de Marc Chagall de la colecționarul-artist Charles Sorlier. Sînt înregistrate la această rubrică și documente, manuscrise, fotografii, afișe, achiziționate de muzeu sau primite sub formă de donație.

Capitolul cel mai bogat din punct de vedere al circulației operelor și al semnalării acestora în note și schițe se intitulează *Expositions*. Varietatea expozițiilor, de la cele de costume, de pictură pe curente, de sculptură, de fotografie, pînă la cele de desene, constituie un corpus de sugestii și idei pentru istoricii de artă și muzeografii de pretutindeni. *Costume, coutume* marchează 50 de ani de la înființarea Muzeului național de artă și tradiție; *Tanis, l'or des pharaons*; *Demeures des hommes, sanctuaires des dieux: architecture tibétaine* sau *Lumière du Nord. La peinture scandinave 1855—1905*, sînt expoziții care propun noi modalități de cunoaștere a unor civilizații îndepărtate, Expoziții de amploare, retrospective ca *Découvrir Zurbarán*, la Grand Palais, sau *Ornemantistes du XV-e au XVII-e s.* Gravures et dessins (a 14-a expoziție din colecția lui Edmond de Rothschild), la Luvru, dar și *L'époque, la mode, la morale, la passion. Aspects de l'art d'aujourd'hui: 1977—1987*, sînt tot atît de valoroase evenimente muzeistice, care aduc un suflu nou „păstrătoarelor de obiecte vechi".

Publicațiile muzeelor sînt prezentate într-o rubrică specială, iar activitatea culturală desfășurată de muzee în scopul popularizării patrimoniului se constituie într-o ultimă rubrică, alături de *Cronica prietenilor Luvrului*, care instituie un dialog cu publicul participant la viața muzeelor și mai ales cu donatorii și colecționarii.

La revue du Louvre et des musées de France este un document de preț, bogat ilustrat, pentru ceea ce înseamnă muzeu.

Doina Petrache-Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL“ ÎN ANII 1987—1988

Prezentarea activităţii ştiinţifice a Institutului, chiar şi numai pentru doi ani, este o întreprindere dificilă şi în nici un caz atotcuprinzătoare, fapt datorat, pe de o parte, informaţiilor primite, nu totdeauna complete, iar, pe de altă parte, complexităţii şi varietăţii aspectelor prin care se manifestă cercetarea ştiinţifică în istorie.

Cadrul general în care şi-au desfăşurat activitatea membrii Institutului nostru a fost acela al planului integrat de cercetare, care, în ultimii ani, a fost orientat spre teme de analiză şi sinteză, spre unele secvenţe importante ale istoriei naţionale încadrate în ist^ria universală. Nu au lipsit nici temele interdisciplinare sau acelea care au abordat metodele moderne de cercetare. De asemenea, au fost cuprinse teme cu subiecte din domeniile istoriei culturii şi istoriei artelor. De o atenţie deosebită, în ultimul timp, se bucură programul de restituiri din operele marilor noştri istorici. Adunarea şi publicarea de izvoare, în primul rînd a celor cuprinse în seria *DRH*, A. Moldova, a preocupat statornic unele colective. Arheologii au întreprins cercetări pentru depistarea documentelor din „arhiva inedită“ a pămîntului, în aşezările omeneşti datînd din paleolitic şi pînă în epoca feudală.

Pe planul manifestărilor ştiinţifice, se remarcă faptul că sesiunile anuale „Zilele Institutului“ au cîştigat în prestigiu, printr-o participare însemnată a specialiştilor din ţară, dar, mai ales, prin nivelul rdicat al comunicărilor şi discuţiilor. Celelalte manfestări ştiinţifice din cadrul Institutului au căpătat periodicitate, antrenînd în acest fel şi un public de nespecialişti, iubitori ai istoriei. În dorinţa de a face cunoscute ultimele rezultate în domeniile istoriei şi arheologiei, mulţi cercetători au participat la sesiuni ştiinţifice, conferinţe, simpozioane, expuneri, organizate atît de instiuţiile de profil din ţară, cît şi în diferite întreprinderi, instituţii şi la sate. De asemenea, emisiunile realizate la radio şi televiziune, articolele tipărite în ziare şi reviste de largă circulaţie onorează misiunea morală a Institutului. Pe aceleaşi coordonate de răspîndire a realizărilor ştiinţei istorei în rîndul unui public cît mai larg, *la Institut s-a constituit Filiala Iaşi a Asociaţiei de istorie comparativă a instituţiilor* şi dreptului, iar sub egida Institutului a funcţionat, în continuare, Filiala Iaşi a Societăţii Numismatice Române.

Remarcabile au fost participările unor cercetători din Institut la diverse congrese, simpozioane şi colocvii internaţionale, dintre care amintim aici Congresul Internaţional de Ştiinţe Pre- şi Protoistorice de la Mainz şi cel de-al 101-lea Congres al Istoricilor Americani de la Washington. În răstimp de doi ani, Institutul a fost vizitat de un număr important de specialişti străini care au avut cu colegii ieşeni un schimb de opinii profitabil de ambele părţi : Oleg Tarasov, A. A. Nudelman, N. K. Anisutkin, Viktor Irihunov, P. Doluhanov, V. Gorceva şi M. Vehistina (U.R.S.S.) ; Halina Dobrzaneka, Halina Gajeweka (Polonia) ; El. Webb şi Dennis Deletant (Anglia) ; Katherine Verdery şi George Ursul (S.U.A.) ; Naoki Miyajima (Japonia) ; Mu Li Li (China) ; I. Panaitov (Bulgaria) ; Jean Ancel (Israel) ; Claus Reimer (R.D.G.) ; Uldrid Straume (Norvegia). La aceştia se adaugă doi cercetători care au efectuat în Institut stagii de documentare : Beate Welter (R.F.G.) şi Kenneth Honea (S.U.A.).

În acelaşi timp, cercetătorii ieşeni au beneficiat de stagii de documentare în străinătate asigurate de A.S.S.P. : Gh. Buzatu, Valeriu Dobrinescu şi Victor Spinei (S.U.A.) ; Rodica Popovici şi D. Agache (R. S. Cehoslovacia), Virgil Mihailescu-Bîrliba (Bulgaria) ; Veniamin Ciobanu (Polonia) ; Silviu Sanie (R.D.G.) ; M. Petrescu-Dîm-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bovița (U.R.S.S.). Au mai fost invitați, de unele fundații străine și instituții academice, cercetătorii : Leonid Boicu, Veniamin Ciobanu, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Silvia Teodor, Silviu Sanie, Vasile Chirca, Alexandru Zub, Ion Ioniță (R.F.G.) și Dan Monah (Franța). Ca urmare a recunoașterii unor merite științifice, cercetătorul Ion Ioniță a fost cooptat ca membru corespondent al Institutului Arheologic German, cu sediul în Berlinul Occidental. Cercetătorului Veniamin Ciobanu i s-a acordat insigna „Amicus Poloniae“ de către Societatea Culturală „Polonia“. Cercetătorul Al. Zub a devenit, în anul 1988, membru al asociațiilor : American Historical Association, International Society for the Study of Time și Society for the Study of European Ideas.

În menținerea dialogului cu instituțiile de profil din țară și străinătate, un rol important l-au avut publicațiile Institutului și lucrările apărute sub egida Universității : *Anuarul*, vol. XXIV/1—2, XXV/1 și *Arheologia Moldovei*, vol. XI, XII, cu suplimentele lor, la care se adaugă, în acești din urmă ani, volumele din seria *Românii în istoria universală*. Schimbul cu publicațiile menționate au îmbogățit fondul bibliotecii cu un număr de 766 titluri de reviste și 1 085 cărți. Biblioteca Institutului a primit unele donații de cărți și reviste, printre care menționăm donația prof. I. Năstase, care conține importante lucrări referitoare la geografia, economia și istoria Moldovei.

Nu putem încheia aceste rînduri preliminare fără să amintim că cercetători ai Institutului au semnat, în ultimii doi ani, mai multe volume care au văzut lumina tiparului la diverse edituri din țară. Trei lucrări apărute în anii anteriori, realizate de cercetători ai Institutului ori în colaborare cu alți specialiști, au f st premiate, în 1987, de Academia R. S. România : Premiul „N. Bălcescu“ — Stela Cheptea, Eugenia Neamțu, pentru lucrarea *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. II, Iași, Ed. „Junimea“, 1984 ; Premiul „Vasile Pârvan“ — Dan Monah și Ștefan Cucoș, pentru volumul *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, Ed. „Junimea“, 1985 ; M. Tanasachi (cu colaborarea cercet. dr. Vasile Chirica), *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I—II, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1984, 1985.

I. TEME DIN PLAN ÎNCHEIATE ÎN ANII 1987—1988

Istorie veche : Vasile Chirica, *Gravettianul la est de Carpați* : Magda Mantu, *Eneoliticul din Podișul Central Moldovenesc ; Codificarea indexată a publicațiilor de arheologie ;* Marilena Florescu, *Populații și culturi la est de Carpați în epoca bronzului (așezările de la Barboasa, Năstăseni și Gîrbovăț) ;* Silvia Teodor, *Așezări și necropole la est de Carpați în secolele IV—II î.e.n. ;* Silviu Sanie, *Civilizația geto-dacică la est de Carpați în secolele I î.e.n. — I e.n. ;* Ion Ioniță, *Contribuții arheologice la perioada de formare a poporului român. Rituri funerare în cultura Sîntana de Mureș (sec. IV—V) ;* Dan Gh. Teodor, *Societatea românească la est de Carpați în secolele VIII—X e.n. ;*

Istorie medie : L. Șimanschi, N. Ciocan, D. Agache, G. Ignat, V. Butnaru, *D.R.H., Seria A, Moldova*, vol. XXVIII (1645—1646) ; Ștefan S. Gorovei, N. Ciocan, D. Agache, V. Butnaru, *Structuri ale societății românești în secolul XVII.*

Istorie modernă și contemporană : Șt. Lemny, *Istoriografia din principatele române în secolul XVIII ;* Iuliu Ciubotaru, *Legislația agrară din Moldova între 1851 și 1864 ;* C. Istrati, A. Macovei, *Dicționarul istoric al localităților din R.S.R. Repertoriul localităților din Moldova între anii 1711—1918 ;* Al. Zub, *Evoluția istoriografiei române în perioada interbelică ;* I. Saizu, *Dezbateri privitoare la căile dezvoltării României în perioada interbelică.*

Istoria relațiilor internaționale : Steluța Mărieș, *Relațiile româno-germane între anii 1848 și 1876 ;* L. Boicu, *Anul 1859 în istoria raporturilor politice internaționale ale țărilor române ;* V. F. Dobrinescu, *Anglia și problemele românești în anii celui de-al doilea război mondial (1939—1947) ;* Gh. Buzatu, *România și marile cotituri ale celui de-al doilea război mondial.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. LUCRĂRI PUBLICATE DE MEMBRII INSTITUTULUI

1. Volume

GABRIEL BĂDĂRĂU, *Academia Mihăileană (1835—1848). Menirea politică a unei instituții de învățămînt*, Iași, Ed. „Junimea“, 1987, 188 p.

GH. BUZATU, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, 390 p.

VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, *România și organizarea postbelică a lumii (1945—1947)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1988, 266 p.

ȘTEFAN S. GOROVEI, GR. ILISEI, *Fălticeni. Mic îndreptar turistic*, București, Ed. „Sport-Turism“, 1987, 97 p.

ION IONIȚĂ, VASILE URSACHI, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, Ed. „Junimea“, 1988, 176 p.

DUMITRU IVĂNESCU, *Documente din arhive ieșene*, București, Ed. „Minerva“, 1988, 325 p.

ȘTEFAN LEMNY, *Românii în secolul XVIII. O bibliografie*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1988, XI + 326 p. (în vol. *Românii în istoria universală*, III_2, coordonatori I. AGRIGOROAIEI, GH. BUZATU, V. CRISTIAN).

I. SAIZU, C. BOTEZ, *Acțiuni ale României după războiul de independență. De la Plevna politică la Plevna economică*, Iași, Ed. „Junimea“, 1988, 261 p.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, DAN GH. TEODOR, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, Ed. „Junimea“, 1987, 145 p.

DUMITRU VITCU, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1987, 221 p. (Supliment IX, *Anuar)*.

ALEXANDRU ZUB, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Ed. „Junimea“, 1988, 412 p.

2. Volume colective

BIBLIOTHECA ARCHAEOLOGICA IASSIENSIS

I. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1987, 339 p. + XXIII pl. Volum coordonat de MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, în colaborare cu NICOLAE URSULESCU, DAN MONAH, VASILE CHIRICA. Colaborează : DAN MONAH, *La datation par C_{14} du complexe culturel Cucuteni-Tripolie*, p. 67—80 ; ANTON NIȚU, *Considérations sur les styles de la céramique peinte de Cucuteni-Tripolie*, p. 59—66 ; ANTON NIȚU et VASILE CHIRICA, *Deux vases cucuteniens aux caractères anthropomorphes récemment découverts dans le dép. de Iași*, p. 287—288 ; ANTON NIȚU et MAGDA MANTU, *Thèmes plastiques anthropomorphes et zoomorphes de la céramique cucutenienne de style A de Poienești (dép. de Vaslui)*, p. 301—308 ; MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *L'importance des fouilles archéologiques de Cucuteni*, p. 19—28.

II. *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 1987, 176 p. Coordonare VASILE CHIRICA. Colaborează : VASILE CHIRICA, *La genèse et l'évolution des cultures du Paléolithique supérieur dans la zone du Prut Moyen d'après les recherches recentes*, p. 25—40 ; *Découvertes d'art paléolithique sur le territoire de la Roumanie* (în colaborare), p. 63—72 ; *Corrélations géomorphologiques-archéologiques dans le secteur épigénétique de la vallée du Prut* (în colaborare), p. 87—96 ; *Bibliographie de Paléolithique et d'Epipaléolithique de la Roumanie (1978—1986)* (în colaborare), p. 165—172 ; DAN MONAH, *„Grand-mère“ — la persistance d'un archétype*, p. 157—164 ; MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Allocution d'ouverture*, p. XV—XVII ; *Conclusions*, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românii în istoria universală, II_1, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1987, I—XI + 818 p.

Coordonatori : I. AGRIGOROAIEI, GH. BUZATU, V. CRISTIAN. Colaboratori : ALEXANDRU ANDRONIC, *Însemnări despre istoria românilor într-o sinteză în limba rusă din 1859*, p. 721—730 ; GABRIEL BĂDĂRĂU, *Natura și conținutul raporturilor politice româno-habsburgice, 1683—1775*, p. 223—236 ; GH. BUZATU, *The American View on Romania's Evolution during World War II*, p. 181—196 ; *Nicolae Titulescu and Transylvania* (în colaborare), p. 653—660 ; *Problematica referitoare la dictatul fascist de la Viena (30 august 1940) în istoriografia universală contemporană* (în colaborare), p. 743—762 ; D. CIUREA, *Revoluția de la 1848 pe plan european*, p. 27—32 ; *Românii și chestiunea orientală*, p. 405—408 ; VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, *România și Anglia în august 1939*, p. 331—352 ; *Activitatea emigrației române în lumea anglo-saxonă (1940—1943)*, p. 535—548 ; ȘTEFAN S. GOROVEI, *Steme și raporturi politice : „cazul" principilor Moldovei în veacul XIV*, p. 661—674 ; *Alianțe dinastice ale domnilor Moldovei (secolele XIV—XVI)*, p. 685—698 ; AL. ZUB, *Integrare „europeană" și solidaritate „balcanică"*, p. 763—772 ; *De la istoria universală la istoriologie*, p. 781—790.

Românii în istoria universală, II_2, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1987, I—VIII + 297 p. Coordonatori : I. AGRIGOROAIEI, GH. BUZATU, V. CRISTIAN.

GH. BUZATU, STELA CHEPTEA, V. F. DOBRINESCU, ȘTEFAN LEMNY, ION PĂTROIU, SORIN PÂRVU, I. SAIZU, *Românii în scrieri și documente străine*. GH. BUZATU, ed., *Situația României în 1944, după mărturii diplomatice italiene*, p. 47—68 ; *The Romanians in World History*/rezumat, p. 259—262 ; idem, *Actul de la 23 August 1944 în presa internațională. Ecouri* (în colaborare), p. 69—150 ; GH. BUZATU, STELA CHEPTEA, ION PĂTROIU, ION SAIZU, eds., *Marile Puteri și România, 1944—1947*, p. 143—254 ; V. F. DOBRINESCU, ed., *Marile Puteri și cobeligeranța României, 1944—1947* (în colaborare), p. 151—172.

Românii în istoria universală, III_1, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, I—XI + 1012 p.

Coordonatori : I. AGRIGOROAIEI, GH. BUZATU, V. CRISTIAN. Colaboratori : ALEXANDRU ANDRONIC, *Din istoria relațiilor româno-ruse la începutul secolului XIX*, p. 447—452 ; L. BOICU, *Puterile europene față de actul românilor din 24 Ianuarie 1859*, p. 191—214 ; GH. BUZATU, ed., *Din arhiva istorică a României* (I), p. 765—786 ; GH. BUZATU, I. SAIZU, *Apariția și dezvoltarea contradicțiilor dintre regimul antonescian și Germania hitleristă*, p. 731—752 ; VENIAMIN CIOBANU, *Curia papală și problema „sferelor de influență" în spațiul carpato-danubian în preajma păcii de la Zsitvatorok (1602—1604)*, p. 511—520 ; D. CIUREA, *Influența Revoluției franceze din 1789 în țările române*, p. 21—24 ; *Mihai Viteazul în istoria europeană*, p. 507—510 ; *Quelques remarques sur l'expédition de 1691 du roi Ian Sobieski en Moldavie*, p. 521—525 ; VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, ed., *Din arhiva istorică a României* (V), p. 829—840 ; *On the British-Romanian Relations during the Conclusion of the Peace Treaty in Paris (1919—1920)* (în colaborare), p. 385—390 ; ȘTEFAN S. GOROVEI, *La începutul relațiilor moldo-bizantine : contextul întemeierii mitropoliei Moldovei*, p. 853—880 ; D. IVĂNESCU, *Diplomați străini despre Alexandru Ioan Cuza și Unirea Principatelor*, p. 215—242 ; SILVIU SANIE, *Dacia romană — zonă de interferență a marilor curente spirituale din spațiul mediteranean*, p. 841—852 ; VICTOR SPINEI, *Semnificația etnonimelor arhaizante „daci" și „geți" în izvoarele bizantine din secolele X—XV*, p. 107—128 ; DAN GH. TEODOR, *La population autochtone au Nord du Bas-Danube aux VI-e—VII-e siècles*, p. 93—106.

Românii în istoria universală, III_3, I. AGRIGOROAIEI, GH. BUZATU, V. CRISTIAN (coordonatori) : *Izvoare străine pentru istoria românilor*, volum îngrijit de ȘTEFAN S. GOROVEI, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, I—XVI + 444 p. Colaborări : GABRIEL BĂDĂRĂU, *Știri despre Principatele Române într-un ziar american din secolul XVIII*, p. 123—126 ; GH. BUZATU, STELA CHEPTEA, I. SAIZU, *România și organizarea păcii (1945—1947)* (I), p. 327—372 ; D. CIUREA, *„Descrierea" Moldovei de Julius Edel (1835)*, p. 81—88 ; VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *România și Conferința de la Genua (1922)* (în colaborare), p. 257—282 ; *România și organizarea păcii (1945—1947)* (II) (în colaborare), p. 373—386 ; *Un izvor american despre situația financiar-economică a României și raporturile ei*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comerciale internaționale (în colaborare), p. 431—442 ; GH. I. FLORESCU, *Relațiile politice românești într-o viziune americană (1927)* (în colaborare), p. 283—326 ; ȘTEFAN S. GOROVEI, *Cronica armenilor din Camenița. Noi fragmente*, p. 21—27 ; D. IVĂNESCU, *Diplomatul francez Adolph d'Avril despre Unirea Principatelor și Alexandru Ioan Cuza*, p. 197—228 ; ȘTEFAN LEMNY, *Istoria Românilor în „Enciclopaedia Britannica" și în preocupările lui Arthur John Evans*, p. 417—426 ; *Transilvania în corespondența unei călătoare engleze din 1927* (în colaborare), p. 427—430 ; DUMITRU VITCU, *Note și corespondențe americane despre români în coloanele ziarului "The New York Times" (1871—1877)*, p. 161—186.

Românii în istoria universală, III_4. *EMINESCU : SENS, TIMP ȘI DEVENIRE ISTORICĂ*, volum îngrijit de GH. BUZATU, ȘT. LEMNY, I. SAIZU, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, XIII + 1076 p. Colaboratori : SORIN ANTOHI, *Utopia lui Eminescu*, p. 959—978 ; GH. I. FLORESCU, *Repere ale receptării universale*, p. 873—958 ; DUMITRU IVĂNESCU, *Eminescu în documente de familie*, p. 1017—1044 ; ȘTEFAN LEMNY, *„Mic curs de istorie națională" în viziunea eminesciană*, p. 715—734 ; I. SAIZU, GH. BUZATU, *Rostul românilor în istoria universală*, p. 683—700 ; I. SAIZU, *Moartea poetului reflectată în presa timpului* (în colaborare), p. 979—1002 ; DAN GH. TEODOR, *Eminescu și etnogeneza românească*, p. 807—822 ; AL. ZUB, *Eminescu : patosul veracității*, p. 635—640.

Confluențe istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, I—X + 549 p. Coordonator VICTOR SPINEI. Colaborări : ALEXANDRU ANDRONIC, *Evocări din anii studenției : Profesorul Gheorghe I. Brătianu*, p. 503—510 ; GH. BUZATU, *Gheorghe I. Brătianu — evoluții politice. Documente*, p. 461—502 ; D. CIUREA, *G. I. Brătianu — retrospectiv*, p. 529—530 ; VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *G. I. Brătianu on Certain Matters Concerning the Strengtthening of the romanian Unitary National State*, p. 177—184 ; *Gh. I. Brătianu — documente biografice*, p. 363—370 ; ȘTEFAN S. GOROVEI, *Gh. I. Brătianu — completări la „Memoriul de studii și lucrări"*, p. 357—362 ; ȘTEFAN LEMNY, *Istoria ideilor în preocupările lui Gh. I. Brătianu*, p. 13—24 ; VICTOR SPINEI, *Cuvînt înainte*, p. I—VII ; *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, p. 241—356 ; *Din corespondența și actele lui Gh. I. Brătianu*, p. 371—460 ; AL. ZUB, *Memorialistică și istorie : G. I. Brătianu și primul război mondial*, p. 153—168.

1907 în perspectivă istorică, Iași, Ed. „Junimea", 1988, 417 p. Coordonator I. AGRIGOROAIEI. Colaborări : GH. BUZATU, *N. Iorga și marea răscoală din 1907* (în colaborare), p. 179—208 ; ION SAIZU, *Motivații moderne în favoarea dezvoltării agriculturii României. Perioada interbelică*, p. 283—324 ; DUMITRU ȘANDRU, *Legislația agrară de după 1907*, p. 225—240 ; DUMITRU VITCU, *Ipostaze ale ecoului internațional al marii răscoale de la 1907* (în colaborare), p. 209—224.

Republica în România. De la idee la faptă, Iași, Ed. „Junimea", 1988, p. 315. Coordonator DUMITRU D. RUSU. Colaborări : GH. BUZATU, *Actul revoluționar din August 1944. Evoluția politică a României în anii 1944—1945*, p. 78—117 ; VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *Proclamarea Republicii. Semnificații internaționale* (în colaborare), p. 252—262.

3. Ediții

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I și II, București, Ed. „Meridiane", 1988, 352 + 387 p. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de VICTOR SPINEI.

N. IORGA, *Conferințe. Ideea unității românești*, București, Ed. „Minerva", 1987, 360 p. Ediție îngrijită de ȘTEFAN LEMNY și RODICA ROTARU ; note, prefață și bibliografie de ȘTEFAN LEMNY.

N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. I, partea întîi, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, 315 p. Ediția a II-a coordonată de GH. BUZATU și VICTOR SPINEI. Introducere și notă asupra ediției de GH. BUZATU și VICTOR SPINEI. Text stabilit, note, comentarii, postfață și indice de VASILE CHIRICA, VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA și ION IONIȚĂ.

N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. I, partea a doua, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, 306 p. Ediția a II-a coordonată de GH. BUZATU și VICTOR

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SPINEI. Text stabilit, note, comentarii, postfaţă şi indice de VASILE CHIRICA, VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA şi ION IONIŢĂ.

P. P. PANAITESCU, *Nicolae Milescu Spătarul*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1987, 107 p. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de ŞTEFAN S. GOROVEI.

A. D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 579 p. Ediţie critică publicată sub îngrijirea lui ALEXANDRU ZUB.

Condica lui Constantin Mavrocordat, II, editată de CORNELIU ISTRATI, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, 626 p.

4. Studii

DUMITRU AGACHE, *Un document fals de la Ştefan cel Mare*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 613—617 ; *O localitate regăsită : „Overc(hel)ăuţi"*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 499—506.

SORIN ANTOHI, *Le principe promesse : millénarisme, prophétisme, monachisme, utopie, (I)*, în *AŞUI*, XXXIII, III. b, Filosofie, 1987, p. 19—24 ; *Le principe promesse : millénarisme, prophétisme, monachisme, utopie, (II)*, în *ACŞSUI*, III, 1987, p. 124, 128 ; *Hermeneutica ideii de literatură ca provocare*, în *RITL*, 36, I—II, 1987, 1—2, p. 238—241 ; *Hermeneutică şi antimetodologie. Note despre Mircea Eliade ca epistemolog*, în *Echinox*, XX, 1988, 2—3, p. 10 şi 22.

GABRIEL BĂDĂRĂU, *Principatele Române în politica habsburgică sud-est europeană (1774—1787), (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 59—74.

LEONID BOICU, *Dezvoltarea ţărilor române în perioada cuprinsă între revoluţia din 1848 şi Unirea din 1859*, în *Istoria militară a poporului român*, Bucureşti, Ed. Militară, 1987, p. 324—352.

VIOREL M. BUTNARIU, *Tezaure monetare în secolele XV—XVII descoperite în Moldova*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 267—274 ; *Note numismatice, (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 527—435 ; *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491), (II). Peroada 324—383*, în *AM*, XII, 1988, p 131—196.

VASILE CHIRICA, *Unele observaţii cu privire la începuturile paleoliticului superior din zona Prutului Mijlociu*, în *AM*, XII, 1988, p. 19—22.

VENIAMIN CIOBANU, *Aspects politiques et juridiques de la position des Pays Roumains dans les rapports polono-ottomans à la veille de la paix de Zsitvatorok (1601—1606)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 1—12 ; *Succesiunea domnească a Movileştilor. Un litigiu politic internaţional*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 281—291.

NISTOR CIOCAN, *Negoţ şi neguţători în Moldova veacului XVII*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 293—305.

VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, *La Reconnaissance internationale de l'Union de la Transylvanie avec la Roumanie*, în *RRH*, XXVI, 1—2, 1987, p. 3—15 ; *Dictatul fascist de la Viena — expresie a politicii de forţă repudiată de istorie*, în *MI*, 6 ,1987, p. 21—32 (în colaborare) ; *I. I. C. Brătianu, le diplomate*, în *AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 47—57 ; *La Roumanie et la Conférence de la Paix de Paris (1946—1947)*, în *RRH*, XXVI, 3—4, 1987, p. 321—331 ; *Recunoaşterea internaţională a Unirii Transilvanici cu România*, în *AŞUI*, XXXIII, 1987, p. 33—43 (în colaborare) ; *Transilvania la cele două conferinţe de pace de la Paris (1919—1920, 1946—1947) ; Un studiu comparativ*, în *Arhivele Olteniei*, Serie Nouă, 5, 1986, p. 199—241 ; *Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 321—338 (în colaborare).

GHEORGHE I. FLORESCU, *Iaşii şi Unirea cea Mare a românilor din 1918* (în colaborare cu Donald E. Bain), în *AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 359—364 ; *N. Iorga : President of the First Parliament of All Romanians* (în colaborare cu Donald E. Bain), în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 35—43 ; *Nicolae Iorga : Călătoriile istoricului şi seducţia literaturii*, în *MMS*, LXIV, 1988, 4, p. 93—102 ; *Duiliu Zamfirescu : „adînca iubire de ţară"*, în *MI*, XXII, 1988, 11, p. 13—14 ; *Raporturi româno-americane în anii primului război mondial. Misiunea Hugh L. Scott (1917)*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 263—302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN S. GOROVEI, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei (II): I. Egumeni ai mănăstirii Bistriţa în veacurile XVI—XVIII; II. O biografie nescrisă: mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei*, în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, LXIII, 1987, 4, p. 69—82; *O colaborare culturală în veacul XVIII şi implicaţiile ei*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 333—348; *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare (III)*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 417—454 (în colaborare); *Ctitori de ţară: Alexandru cel Bun (după 555 de ani)*, în *Almanah Ateneu*, 1987, p. 19—24; *Mihai Viteazul şi contemporanii*, în *Almanah Ateneu*, 1987, p. 25—27; *Nicolae (Milescu) Spătarul. Fapte controversate*, în *Luctafărul*, XXX, 2, 1987, din 10.I.1987, p. 6 (I) şi 3, 1288 din 17.I.1987, p. 7 (II); *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Cîteva observaţii preliminare*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 253—265; *Între Vasile Buhăescul şi Vasile Buzilă. O problemă de „paternitate" literară*, ibidem, p. 445—452; *Îndreptări, precizări, adăugări...* ibidem, p. 521—522; *La începuturile oraşului Bacău*, în *Carpica*, XVIII—XIX, 1986—1987, 1988, p. 265—283; *Spre unificarea istoriografiei naţionale: „Cronica paralelă" (Iaşi, 1733)*, în *AIIAI*, XXV/2, p. 139—186; *Îndreptări necesare*, ibidem, p. 513—514.

ION IONIŢĂ, *Viaţa social-politică şi statală în Dacia liberă*, în *File de istorie militară a poporului român*, Bucureşti, 1987, p. 17, 156—174.

CORNELIU ISTRATI, *Statistici adiministrative şi fiscale privind populaţia Moldovei între anii 1808 şi 1812*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 375—390; *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 şi 1812*, în *AIIAI*, XXV/2, 1987, p. 375—390; *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 şi 1812*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 331—355.

DUMITRU IVĂNESCU, *Acesta a fost începutul: răscoala ţăranilor din 1907*, în *Magazin istoric*, 1987, 2, p. 6—9; *Românii pe baricadele revoluţiei germane din 1848*, în *Magazin istoric*, 1988, 7, p. 10—12; *Contribuţii privind activitatea inginerilor hotarnici din şcoala lui Gheorghe Asachi*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 507—512; *Unirea în documente ieşene*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 245—256.

ŞTEFAN LEMNY, *Vasile Pârvan către Traian Bratu: scrieri inedite*, în *AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 411—414; *Societate şi istorie. Locul istoriei în spiritualitatea veacului XVIII, românesc*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 315—332; *Istoriografia din Principatele Române în secolul XVIII: între raţiune şi fantezie*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 225—231; *Historisme et régénération nationale*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 1988, 1, p. 34—45.

CORNELIA-MAGDA MANTU, *Metoda arheomagnetică şi datarea siturilor arheologice*, în *AM*, XII, 1988, p. 281—302.

STELUŢA MĂRIEŞ, *Unveröffentlichte Dokumente in deutschen Archiven über des Projekt des Donau — Schwarzen — Meere Kanalbaurs (1855—1856)*, în *Revue Roumaine d'histoire*, XXVI, 1987, 3, p. 229—243; *Proiecte privind relaţiile economice dintre Prusia şi Principatele Române la mijlocul secolului XIX*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 403—412; *Profesori ardeleni la Universitatea din Iaşi în secolul al XIX-lea*, în „Universitatea din Iaşi. 1860—1985. Pagini din istoria învăţămîntului românesc", Iaşi, 1987, p. 61—70; *Documente inedite din arhivele germane privind proiectul canalului Dunăre — Marea Neagră (1855—1856)*, în *Arhivele Olteniei*, 6, 1987.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *„Le trésor unique" de l'Empire Romain*, în *Memoria Antiquitatis*, 15—16, 1987, p. 117—125; *Tezaurul de monede romane descoperit la Traian, judeţul Neamţ*, în *AM*, XII, 1988, p. 117—130 (în colaborare); *Descoperiri monetare din Moldova* (în colaborare), în *AM*, XII, 1988, p. 311—320.

RODICA POPOVICI, *Cercetări arheologice în aşezarea rurală medievală Mălăeşti (secolele XIV—XVII)*, în *AM*, XI, 1987, p. 169—190; *Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987)* (în colaborare), în *AM*, XII, 1988, p. 233—249; *Două piese vestimentare din secolele VI—VII descoperite la Borniş — Neamţ*, în *AM*, XII, 1988, p. 250—252.

SILVIU SANIE, *Din istoria religiei geto-dacice (II). Columna Traiană ca sursă de cunoaştere a spiritualităţii dacice*, în *AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 115—124; *Din ist ria religiei geto-dacice (III)*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 127—140; *Cetăţuia dacică de la Barboşi (I)*, în *AM*, XI, 1987, p. 103—111; *Cetăţuia dacică de la Barboşi (II)*, în *AM*, XII, 1988, p. 53—104.

VICTOR SPINEI, *Istorie la Marea cea Mare*, în *Magazin istoric*, XXI, 4, 241, 1987, p. 27—30; *Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987)*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(în colaborare), în *AM*, XII, 1988, p. 233—249 ; *Adnotări la o lucrare postumă a lui Gheorghe I. Brătianu*, în *AM*, XII, 1988, p. 273—276.

DUMITRU ȘANDRU, *Relația istorie-agricultură în România interbelică*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 227—244 ; *Gospodăria moșierească în România interbelică*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 147—170.

IOAN SAIZU, *Disputa dintre liberalism și dirijism pentru modernizarea României interbelice*, în *AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 251—264 ; *Modernizarea criteriilor de producere și utilizare a energiei electrice în România (perioada interbelică)*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 245—269 ; *Preocupări de raționalizare în compartimentele industriei extractive românești (perioada interbelică)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 135—146 ; *Dezbateri interbelice privind „raționalizarea" culturii românești*, în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică. 1919—1939*, București, Ed. Politică, 1988, p. 236—254 ; *Le dévelopment économique unitaire des Roumains*, în *Anuarul Centrului de Științe Sociale*, Iași, 1988 ; *Judecăți în favoarea modernizării României după Marea Unire*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 117—128 (în colaborare).

DAN GH. TEODOR, *Așezarea feudală timpurie de la Epureni — Vaslui*, în *AM*, XI, 1987, p. 141—168 ; *Quelques aspects concernant les relations entre Roumanie, Byzantins et Bulgares aux IX-e—X-e siècles a.è.*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 1—16 ; *Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V—VII e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în *AM*, XII, 1988, p. 197—224 ; *Rituri și ritualuri funerare la est de Carpați (partea I-a)*, în *MMS*, LXIV, 1988, 3.

SILVIA TEODOR, *Cercetările arheologice de la Ciurea, județul Iași*, în *AM*, XI, 1987, p. 65—102 ; *Cu privire la relațiile dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, V—VI, Vaslui, 1987, p. 155—168 ; *Tezaurul de monede callatiene descoperit la Poiana, județul Galați*, în *Thraco-Dacica*, VIII, 1987, p. 133—138 ; *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, în *AM*, XII, 1988, p. 33—52.

DUMITRU VITCU, *Probleme ale modernizării agriculturii românești din perspectiva raporturilor româno-americane la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *Cercetări agronomice în Moldova*, Iași, 1987, 4 ; *Reverberații istorice : Mărăști-Mărășești-Oituz*, în *MMS*, 4, 1987 ; *Românii la 1877. Din însemnările corespondenților americani de război pe frontul balcanic (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 97—118.

ALEXANDRU ZUB, *Spirit critic și reconstrucție în istoriografia română modernă*, în *Memoriile Societății de Științe Istorice*, IX, 1984, 4, București, 1987, p. 144—153 ; *Themes in South East European Historiography*, în *RESEE*, XXV, 1987, 2, p. 125—134 ; *Mircea Eliade : în căutarea universului uman*, în *Mitropolia Olteniei*, XXXIX, 1987, 3, p. 90—92 ; *Contribuția episcopului cărturar Melchisedec Ștefănescu la procesul renașterii naționale*, în *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 305—320 ; *L'Histoire : de la retrospective à la prospective, în Anuarul Centrului de Științe Sociale*, Iași, IV, 1987, p. 36—43 ; *Culture and National becoming*, în *Romania. Journal UNESCO*, București, XXIX, 1987, 3—4, p. 150—154 ; *Cultură și devenire națională, în Romania. Journal UNESCO*, București, XXIX, 1987, 4, p. 5—8 ; *Enthousiasme et ouverture*, în *RR*, XLII, 1988, 6, p. 13—17 ; (și în engleză, germană și rusă) ; *L'unité nationale d'un sentiment à un programme*, în *La Roumanie d'aujourd'hui*, 1988, 10, p. 38—40.

5. Colaborări la publicații străine

VENIAMIN CIOBANU, *Rola Siedmiogrodu w stosunkach politycznych ha habsburgo-polsko-tureckich za pamowania Stefano Batorego*, în *Akta Universitatis Wratislaviensis*, nr. 1059, Historia, LXXI, Worclaw, 1988, p. 57—65.

ȘTEFAN LEMNY, *Carlyle's Impact on Romanian Culture*, în *Carlyle Neusletter*, Edinburgh, 1987, no. 8, p. 1—6 ; *L'Impact d'Auguste Comte dans la culture roumaine*, în *Oeuvres et critiques*, Paris-Tübingen, XIII, 1988, 1, p. 45—54.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Certaines considérations sur quelques problèmes du Hallstatt de l'espace carpato-danubien-pontique d'après les données des récentes*, în *Slovenska Archeologia*, XXXVI, 1988, 1, p. 175—188 ; *Probleme der Cucuteni-Kultur im Lichte der neuen archäologischen Forschungen*, în *Acta Prachistorica et Archaeologica*, Berlin (West), 19, 1987, p. 19—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SILVIU SANIE, *Ein inscriftenloser Altar mit Relief von Sucidava*, în *Germania*, 65, 1, 1987, p. 215—221.

ALEXANDRU ZUB, *Régression et méthode régressive dans l'Historiographie*, în *Miedzy historia a teoria. Reflekaje nad problematyka dziejöe i wiedzy historyczne*, Warszawa-Poznań, 1988, p. 242—251 ; *„Istoria, după Biblie"... Reflecţii privitoare la procesul regenerării româneşti*, în *Dacoromania*, Freiburg/München, 7, 1988, p. 91—113.

III. COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE

1. Şedinţele de comunicări ale Institutului

1987

1) 3. IV :Veniamin Ciobanu, *Reacţii poloneze la proiectul dacic al lui Sigismund Bathory (1595)*; Gh. Buzatu, *Călătorie de d cumentare în S.U.A.* 2) 17. IV : Dezbatere pe tema : *80 de ani de la marea răscoală din 1907*. Referate de : C. Istrati, A. Macovei, D. Şandru, D. Vitcu ; 3) 19. VI : Mircea Petrescu-Dîmboviţa, Gh. Buzatu, *Receptarea istoriei româneşti în istoriografia universală contemporană*. 4) 7. VIII : Katherine Verdery (S.U.A.), *Identitatea românească la începutul secolului XX*. 5) 18. IX : Al. Zub, *În căutarea specificului naţional*; Gh. Buzatu, *România şi Marile Puteri (1944—1947)*. 6) 28. IX : Oleg Tarasov (U.R.S.S.), *Relaţiile culturale româno-ruse în secolul al XVIII-lea*. 7) 2. X : *Congresul internaţional de Ştiinţe Pre- şi Protoistorice de la Mainz*. Informări de : Mircea Petrescu-Dîmboviţa, Silvia Teodor, Silviu Sanie, Ion Ioniţă. 8) 16. X : Ştefan S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul al XVIII-lea*; Vasile Chirica, *Călătorie de studii în R.F.G.* 9) 6. XI : Beate Welter (R.F.G.), *România şi Marile Puteri, 1866—1888. Noi cercetări*; Veniamin Ciobanu, *Călătorie de studii în Polonia*. 10) 17. XII : Simpozion cu tema *Proclamarea republicii. Premise, înfăptuire şi semnificaţii internaţionale*. Referate de : I. Saizu, Gh. Florescu, D. Şandru, Valeriu Dobrinescu.

1988

1) 22.I : Sesiune festivă de comunicări cu tema : „Probleme ale istoriei naţionale şi universale reflectate în documentele de partid, în opera secretarului general al Partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu". Comunicări prezentate de : Dan Gh. Teodor, Leonid Boicu, Dumitru Vitcu, Ioan Saizu. 2) 5.II : Veniamin Ciobanu, *Curia papală şi rivalitatea habsburgo-polonă pentru preponderenţa politică la Dunărea de Jos (1601—1603)*; Mircea Petrescu-Dîmboviţa, expunere pe marginea *Simpozionului internaţional de tracologie de la Spoleto (Italia)*. 3) 19.II : Dumitru Şandru, *Guvernanţii şi ţăranul din România în viziunea cercetătorilor din Occident*; Al. Zub, *Călătorie de documentare în R.F.G.* 4) 11.III : Ion Saizu, *Efigia lui M. Eminescu „la retragerea în Nirvana"*; Dumitru Agache, *Călătorie de documentare în R. S. Cehoslovacă*. 5) 1.IV : Gheorghe I. Florescu, *Misiunea Hugh L. Scott şi România*; Ion Ioniţă, *Călătorie de studii în R.F.G.* 6) 22.IV : Veniamin Ciobanu, *Curia papală şi problema „sferelor de influenţă" în spaţiul carpato-danubian în preajma păcii de la Zsitvatorok (1602—1603)*; Gh. Buzatu, *Călătorie de documentare în S.U.A.* 7) 1.VII : Nicolae Ursulescu, *Unele consideraţii privind stadiul organizării sociale a comunităţilor eneolitice din spaţiul carpato-dunărean*; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Călătorie de studii în R. P. Bulgaria*. 8) 31.VIII : Katherine Verdery (S.U.A.), *Antropologie şi istorie*. 9) 16.IX : I. Saizu, Gh. Buzatu, *Contradicţii româno-germane (1940—1944)*; Victor Spinei, *Călătorie de studii în S.U.A.*; I. Agrigoroaiei, prezintă volumul III al seriei *Românii în istoria universală*. 10) 30.IX : Dennis Deletant (Anglia), *Istoria românilor în viziunea istoriografiei britanice*. 11) 30.IX : Al. Zub, *Timp şi escatologie în perioada interbelică*. 12) 14.X : Gheorghe I. Florescu, *William S. Culberston şi România (1925—1928)*; Valeriu Florin Dobrinescu, *Călătorie de studii în S.U.A.* 13) 4.XI : Ştefan S. Gorovei, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoşii şi înrudirile*; Al. Zub, *Călătorie de studii*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Polonia. 14) 4.XI : Jean Ancel (Israel), *Problema „soluției finale" în contextul relațiilor româno-germane (1940—1944).* 15) 18.XI : Stelian Dumistrăcel, *O preocupare de etnoarheologie : argeaua de țesut în locuințele de pe teritoriul României în secolele I—X ;* Nistor Ciocan, *Călătorie în U.R.S.S.* 16) 9.XII: Sorin Antohi, *Timp și narațiune. Tendințe noi în teoria istoriei ;* Dan Monah, *Călătorie de studii în Franța și R.F.G.*

2. Sesiuni științifice anuale „Zilele Institutului"

8—9 mai 1987

Ședința plenară : prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului, *Cuvînt de deschidere ;* conf. dr. I. Agrigoroaiei, decanul Facultății de Istorie-Filozofie a Universității „Al. I. Cuza" Iași, dr. Ioan Chiper, secretar științific al Institutului de Istorie „N. Iorga" din București, mesaje de deschidere.

Comunicări în plen : prof. dr. Gh. Platon, *Proclamarea Independenței României — expresie a „politicii faptului împlinit" ;* conf. dr. V. Cristian, *Îndemnurile trecutului în lupta pentru independență națională ;* dr. Dan Gh. Teodor, *O problemă controversată a istoriei medievale timpurii a României ;* dr. Al. Zub, *Regresiune și metodă regresivă în istoriografie ;* dr. Mircea Mâciu, *Un program cultural : restituirea clasicilor istoriografiei române ;* dr. Gh. Buzatu, *Semnificațiile unui „jurnal politic" pentru istoria contemporană (Jurnalul lui Carol al II-lea).*

Comunicări pe secții :

Secția de Istorie veche și arheologie

V. Chirica, *Gravettianul de est de Carpați ;* N. Ursulescu, *Unele probleme privind ritul funerar al purtătorilor culturii Costișa-Komarow din Moldova ;* Silvia Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României ;* Silviu Sanie, *Descoperirea unei ștanțe monetare în cetățuia geto-dacică de la Barboși-Galați ;* V. Lica, *Tratatul din anul 89 dintre Domitian și Decebal ;* Marius Alexianu, *Contribuții la problema răspîndirii amforelor cu inscripții în așezările dacice din secolele II—III de la răsărit de Carpați ;* I. Ioniță, *Evoluția riturilor funerare în necropola de tip Sîntana de Mureș de la Tîrgșor ;* N. Zugravu, *Necropola romano-bizantină de la Callatis. Etape cronologice ;* Felicia Monah, *Noi determinări arheobotanice pentru Moldova.*

Secția de *Istorie medie.*

Em. Emandi, *Aspecte ale civilizației medievale urbane din Moldova (secolele XIV—XVII) ;* Sergiu Iosipescu, *Carpații în strategia vremurilor lui Ștefan cel Mare ;* L. Șimanschi, *O guvernare de excepție : Domnia lui Ștefan cel Mare ;* Adrian Andrei Rusu, *Iancu de Hunedoara și Cristoforo Garatone ;* Gh. Pungă, *Pe urmele cronicarului Eftimie ;* Viorel Butnariu, *Cîteva observații asupra unor tezaure monetare din secolele XVI—XVII descoperite în Moldova ;* I. Solcanu, *Actul ctitoricesc la Ștefan cel Mare. Semnificații.*

Secția de *Istorie modernă.*

Iuliu Ciubotaru, N. A. Ursu, *Un proiect român de republică în secolul al XVIII-lea ;* V. M. Russu, *Tudor Vladimirescu și Eteria ;* Elena Diaconu-Nonu, *Despre familia Djuvara ;* Steluța Mărieș, *Proiecte privind relațiile economice între Prusia și Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea ;* Gh. Iacob, *Liberali și conservatori în viața politică a României după cucerirea independenței de stat. Observații asupra doctrinelor politice ;* Anghel Popa, *Două momente comemorative din viața Iașilor : dezvelirea statuii lui V. Alecsandri și serbarea din 1904 ;* Dumitru Vitcu, *Românii în preocupările profesorului american Albert Bushnell Hart la începutul secolului al XX-lea ;* Ecaterina Negruți, *Aspecte demografice ale răscoalelor țărănești din România ;* Aurel Rusu, *Aspecte ale vieții ieșene din anul 1917 ;* Mihai Vatavu, Vasile Pop, *Date noi privind starea de spirit a armatei române în primul război mondial.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Secția de *Istorie contemporană.*

Gh. I. Florescu, *Duiliu Zamfirescu și Marea Unire a românilor*; D. Șandru, *Cooperația agricolă în România interbelică*; L. Eșanu, *Un răsunător proces desfășurat la Iași după primul război mondial*; Mihai Arsintescu, *Repere istorice ale gîndirii militare românești interbelice*; C. Cloșcă, *Contribuția României la războiul antihitlerist. (Aspecte din Moldova, 1944)*; Oltea Rășcanu-Gramaticu, *Aspecte ale vieții bîrlădene după eliberare*; Gh. Tanasă, *Noile autorități locale administrative în timpul guvernului de uniune națională prezidat de generalul C. Sănătescu*; Ion Ciupercă, *Un subiect controversat: recuperarea Renaniei la 7 martie 1936.*

Secția de *Istoria culturii.*

Virgil Catargiu, *Devenire istorică și progres moral*; Sorin Antohi, *Cu privire la critica popperiană a istorismului*; Mihai Dorin, *Mentalitatea țărănească și eveniment istoric*; Ștefan Lemny, *A. Comte și „aventura" pozitivismului în cultura română*; Lucian Nastasă, *Gh. I. Brătianu la congresele internaționale de istorie*; Gr. Ploieșteanu, *Idei progresiste în gîndirea cărturarului dr. Pavel Vasici*; I. Saizu, *Caracterul dezbaterii consacrate modernizării României interbelice.*

Secția de comunicări pe tema *Românii în istoria universală.*

Ștefan Andreescu, *Țară de margine*; V. Neamțu, Stela Cheptea, *Reflecții pe marginea problemei fortificațiilor orașelor medievale*; Ștefan S. Gorovei, *Alianțe dinastice ale principilor Moldovei (secolele XIV—XVI)*; Ven. Ciobanu, *Implicații internaționale ale acordului polono-tătaro-otoman din 22 octombrie 1595*; Al. Andronic, *În problema sintezelor de limbă rusă a istoriei românilor*; L. Boicu, *Franța revoluționară, Orientul european și Principatele Române (idei și coordonate politice)*; D. Ivănescu, *Documente franceze despre Unirea Principatelor și Al. I. Cuza*; Gh. Cliveti, *O conferință diplomatică la București în 1868*; M. Timofte, *Raportul intern-internațional în istora modernă a României. Un studiu de caz (1870—1871)*; Gabriel Bădărău, *Imigrația română în S.U.A. pînă la primul război mondial*; Aurel Filimon, *Atitudinea opiniei publice din România față de atacarea Belgiei în anul 1914*; Dumitru Rusu, *Național și internațional în optica socialiștilor români (1918—1921)*; Eugen Bantea, *Misiunea Berthelot și unghiul de vedere asupra relațiilor franco-române. Cîteva date*; Ion Agrigoroaiei, *Opinia publică și activitatea diplomației române din perioada interbelică*; Em. Bold, *Pactul Briand-Kellogg și poziția României*; I. Chiper, *Politica Germaniei naziste și România în 1938*; Val. Dobrinescu, *România și Anglia în august 1939*; Gh. Buzatu, *România și Marile Puteri în 1944. (Mărturii din arhivele străine)*; I. Popa, *Debarcarea în Normandia și presa română.*

Simpozion cu tema: *Contribuția profesorului I. D. Ștefănescu la studiul artei românești.*

Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Cuvînt de deschidere*; Virgil Vătășianu, *Elogiu*; Mircea Voicana, *Problemele artei și istoriei în preocupările tînărului I. D. Ștefănescu*; Vl. Irebici, *Amintiri despre cursurile de istoria artei de la Cernăuți ale lui I. D. Ștefănescu*; Paula Constantinescu, *La cursurile de la București ale profesorului I. D. Ștefănescu*; Raoul Șorban, *I. D. Ștefănescu, profesor consultant la Institutul de arte plastice „N. Grigorescu"*; Mihaela Romila, *I. D. Ștefănescu și Iașii în ultima perioadă a vieții*; Ilie Dodea, *I. D. Ștefănescu și răspîndirea vechilor valori de artă în mase*; George Corbu, *Unele date din corespondența profesorului I. D. Ștefănescu cu privire la activitatea sa din țară și străinătate*, Romulus Sporea, *Amintiri despre I. D. Ștefănescu*; Ion Barnea, *Preocupări iconografice în opera lui I. D. Ștefănescu*; Marina Sabados, *Considerații privind interpretarea unor teme iconografice ale picturii medievale din Moldova în opera lui I. D. Ștefănescu*; Silviu Anuichi, *Elemente sîrbe din arta medievală românească în opera profesorului I. D. Ștefănescu*; Romulus Vulcănescu, *Elemente mitice în studiile de artă medievală ale lui I. D. Ștefănescu*; Marius Porumb, *Probleme privitoare la pictura medievală românească din Transilvania în opera lui I. D. Ștefănescu*; Scarlat Porcescu, *Lucrări de istoria artei la profesorul I. D. Ștefănescu în publicațiile teologice din România*; Nicolae Pușcașu, *Interesul profesorului I. D. Ște-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fănescu pentru arheologia medievală din Moldova; Mihail Mihalcu, Mihaela Drăgănoiu, *Interesul lui I. D. Ştefănescu pentru tehnicile artistice: verniuri şi lacuri în arta medievală românească.*

3—4 iunie 1988

Şedinţa plenară: prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmboviţa, directorul Institutului, *Cuvînt de deschidere;* prof. dr. Viorel Barbu, rectorul Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, conf. dr. I. Agrigoroaiei, decanul Facultăţii de Istorie-Filosofie, mesaje de deschidere.

Comunicări în plen: prof. dr. Romulus Vulcănescu, *Dunărea în mitologia românească;* L. Şimanschi, *Situaţia geo-politică şi resursele „neatîrnării" româneşti (1386—1486);* Gh. Buzatu, *Gh. I. Brătianu. Evoluţii politice, 1940—1944. (După documente inedite din arhivele române şi străine);* Victor Iliescu, *Schema ontologică fundamentală pentru o nouă viziune de filosofia istoriei;* Mircea Voicana, *Asupra metodei şi certitudinii în istorie;* Leonid Boicu, *Anul 1859 în istoria patriei şi a raporturilor internaţionale;* D. Vitcu, *Note şi corespondenţe americane despre români în anii crizei orientale (1875—1878).*

Comunicări pe secţii

Secţia de istorie veche şi arheologie.

C. Cihodaru, *Alte toponime reflexe ale continuităţii populaţiei băştinaşe romanizate pe teritoriul României;* V. Chirica, *Observaţii cu privire la caracteristicile locuirilor gravettiene din spaţiul est-carpatic;* Ruxandra Maxim-Alaiba, *Şantierul arheologic Banca. Consideraţii generale;* Magda Mantu, Adrian Mantu, Ionela Scorţanu, *Cîteva date în legătură cu aşezarea Starčevo-Criş de la Poieneşti;* Eugenia Păpuşoi, *Aşezarea Starčevo-Criş de la Trestiana-Bîrlad;* Gh. Dumitroaia, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din aşezarea Starčevo-Criş de la Lunca, jud. Neamţ;* Silvia Teodor, *Noi descoperiri în „dava" de la Poiana;* Valeriu Sîrbu, *Observaţii şi ipoteze privind obiceiurile funerare ale geto-dacilor în secolele II î.e.n. — I e.n.;* V. Lica, *Octavianus şi Rholes;* Marius Alexianu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din aşezarea dacilor liberi de la Vlădiceni-Bîrgăoani, jud. Neamţ;* Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Elementul roman la est de Carpaţi în primele secole ale erei noastre;* Liviu Petculescu, *Armamentul militarilor Daciei romane în lumina descoperirilor arheologice;* Al. Avram, *Unde au fost produse amforele de tip Soloha I;* Viorel Căpitanu, *Contribuţii la cunoaşterea civilizaţiei geto-dacice pe teritoriul judeţului Bacău;* Silviu Sanie, *Dacia, zonă de interferenţă a principalelor curente spirituale mediteraneene;* Octavian Bounegru, *Importuri romane în Dobrogea în sec. I—III;* Ion Ioniţă, V. Ursachi, *Cronologia necropolei dacice de la Vălcni, jud. Neamţ;* V. Palade, *Aspectul etnic al populaţiei din aşezarea şi necropola de la Valea Seacă (sec. IV—V);* I. Mitrea, *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămieneşti, jud. Bacău;* Radu Ocheşanu, *Contribuţii la studiul circulaţiei monetare în Scythia Minor între 318—329;* D. Gh. Teodor, *Fibule romano-bizantine din sec. V—VII în spaţiul carpato-dunăreano-pontic;* N. Ursulescu, *Probleme ale etnogenezei românilor în opera lui Gheorghe Brătianu;* Costel Chiriac, *Un document arhitectonic inedit. Complexul rupestru de la Dumbrăveni, jud. Constanţa (sec. X—XII);* Felicia Monah, *Determinări arheobotanice preliminare pentru unele staţiuni arheologice din Moldova.*

Secţia de istorie medie.

Adrian Andrei Rusu, *Opinii privitoare la itinerariile lui Iancu de Hunedoara (1441—1456);* D. Agache, *Precizări referitoare la tratatul moldo-polon din 4 aprilie 1459;* Sergiu Iosipescu, *Contribuţii la relatarea călătoriei lui François de Pavie, baron de Fourquevaux, prin Dobrogea şi Moldova;* Gh. Pungă, *Unele observaţii privind sigiliul lui Mihai Viteazul;* Corneliu Istrati, A. Macovei, *Cele „zece sate" ale fiilor vornicului Oană;* Emil Emandi, Şt. Ceauşu, *Contribuţii la cunoaşterea demografiei oraşului Suceava în evul mediu şi epoca modernă;* M. Lazăr, *Contribuţii ale istoriografiei româneşti la cunoaşterea obligaţiilor fiscale în produse*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

animale din Moldova medievală; Ștefan S. Gorovei, *Spre unificarea istoriografiei naționale: cronica paralelă din 1733*; Marius Porumb, *Două decenii de afirmare artistică românească — epoca lui Inochentie Micu Klein*; Constanța Costea, *Un exemplar de artă paleologă în România*; Marina Sabados, *O piesă de artă moldovenească de la începutul secolului XVI. Considerații iconografice și stilistice*; Doina Rotaru, *Pictura votivă — sec. XVIII-XIX (jud. Vaslui)*; Angela Olariu, *Tradițional și modern în ornamentica artei populare moldovenești.*

Secția de istorie modernă și contemporană.

Anghel Popa, *Despre organizarea militară românească în secolul XIX*; I. Kara, *Noi contribuții la istoria creditului în Moldova în secolul XIX*; D. Ivănescu, *Un diplomat francez despre Unirea Principatelor Române*; Steluța Märieș, *Prusia și Unirea Principatelor Române în lumina unor documente inedite din arhivele din R. D. Germană*; Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *Viața politică din România modernă; opinii în istoriografia străină*; M. Iacobescu, *Idealul de libertate și unitate națională la românii din sudul Moldovei sub habsburgi (1774—1918)*; M. Timofte, *Probleme ale păcii înainte de organizarea păcii (după documente americane)*; I. Ciupercă, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederația economică danubiană*; D. Șandru, *Țăranii și țărăniștii în viziunea istoricilor străini*; Valeriu-Florin Dobrinescu, *Istoria românilor reflectată în arhiva diplomatului american Leland Harrison*; Aurel Zugravu, *Unele probleme ale politicii externe românești în jurnalul politic al lui Armand Călinescu*; A. Karețchi, Leon Eșanu, *România și soarta Poloniei în 1939. Refugiații militari polonezi în România*; C. Cloșcă, *Școala Politehnică „Gh. Asachi" din Iași (1937—1948)*; Elena Diaconu, *Despre familia Djuvara*; Gh. I. Florescu, *N. Iorga: călătoriile istoricului și seducția literaturii*; I. Agrigoroaiei, *Gh. I. Brătianu în apărarea drepturilor fundamentale ale poporului român*; Al. Andronic, *Profesorul Gh. I. Brătianu. Amintiri din anii studenției.*

Simpozion cu tema: *Revoluția franceză în spațiul românesc.*

Al. Zub, *Cuvînt înainte*; Leonid Boicu, *Franța „noului regim": ideologie și practică politică în sud-estul continentului (cu specială privire la spațiul românesc)*; Ecaterina Negruți, *Un participant din țările române la Marea Revoluție franceză*; N. Liu, *Căderea Bastiliei și primul text de retorică revoluționară în spațiul românesc*; Gh. Plat n, *Societatea românească și ideile Revoluției franceze*; V. Cristian, *Două devize revoluționare: „Libertate, egalitate, fraternitate" și „Dreptate, frăție"*; Szabó Nicolae, *Căi de pătrundere a ideilor Revoluției franceze în Transilvania*; Gr. Ploeșteanu, *Pașoptiștii români din Transilvania și Revoluția franceză din 1789*; Mihai Dorin, *Imaginea Revoluției franceze în presa românească din prima jumătate a sec. XIX*; Victor Neumann, *Ecouri ale Revoluției franceze în mediul cărturăresc din Banat*; I. Saizu, *Românii și primul centenar al Revoluției franceze*; Lucian Nastasă, *A. D. Xenopol: reflecții despre Revoluția franceză*; Al. Duțu, *Spiritul revoluționar și imaginea Europei în sud-estul continentului la cumpăna secolelor XVIII—XIX*; Valentin Al. Georgescu, *Intîlnirea Bizanțului cu Revoluția franceză în spațiul românesc: de la pluralism și receptare a dreptului bizantin la dreptul internațional*; Andrei Pippidi, *Receptarea filosofiei franceze a secolului XVIII în principatele dunărene*; Dan Lăzărescu, *Revoluția franceză în spațiul românesc: emigrați și idei, idei prin emigrați*; Sorin Antohi, *Utopie și revoluție: idei europene, experiență românească*; Al. Zub, *Ideologie revoluționară și discurs istoric în epoca renașterii românești*; Virgil Catargiu, *N. Iorga și Revoluția franceză: o viziune și o reacție morală*; M. D. Gheorghiu, *Conceptul de „revoluție" în sociologia românească*; Șt. Lemny, *Revoluția franceză după 150 de ani în publicistica românească.*

Dezbatere pe tema: *Orizont tematic și metodă în istoriografie.*

Stela Cheptea, *Aspecte de la șantierul arheologic Cotnari*; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Expoziția de pictură etruscă murală în grafica secolului al XIX-lea (Mainz, 1987)*; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Cuvînt de închidere.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Comunicări științifice în afara Institutului

a. Manifestări științifice interne

1987

MIERCUREA-CIUC, *Al X-lea Simpozion național de tracologie*, septembrie : SILVIA TEODOR, *Un nou depozit descoperit la Poiana și contribuția lui la cunoașterea civilizației geto-dacilor din regiunile est-carpatice ale României ;* DAN GH. TEODOR, *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele X—XI.*

TIMIȘOARA, *Sesiunea anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1986*, aprilie : VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, VASILE CHIRICA, DAN MONAH, MANTU MAGDA-CORNELIA.

BOTOȘANI, *Al IV-lea Simpozion național de numismatică*, mai : VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *„Tezaurul unic" al Imperiului roman ;* SILVIA TEODOR, *Semne monetare folosite de geto-daci înainte de apariția monedei.*

PIATRA NEAMȚ, *Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului din Piatra Neamț*, noiembrie : VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Moneda și arheologia.*

VASLUI, *Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului din Vaslui*, mai : GHEORGHE BUZATU, *România și victoria din mai 1945 ;* VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, *Problemele românești în discuțiile Marilor Puteri (1944—1946) ;* ION SAIZU, *1877 în seria evenimentelor de grăbire a ritmului de modernizare ; Preocupări pentru dezvoltarea planificată a agriculturii românești în perioada interbelică ;* GHEORGHE I. FLORESCU, *Promisiuni și speranțe : Iași, iulie 1917 ;* ȘTEFAN S. GOROVEI, *La începuturile orașului Bacău.*

FOCȘANI, *Zilele academice istorice „Pe aici nu se trece"*, iunie : GHEORGHE I. FLORESCU, *Misiunea diplomatică americană din 1917 în România.*

DEVA, *Al V-lea Simpozion național de numismatică*, mai : VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Tezaurul de monede romane tîrzii de la Traian, județul Neamț.*

1988

IAȘI, *Zilele academice ieșene*, aprilie : ALEXANDRU ZUB, *Asachi în spațiul istoriei noastre ;* SORIN ANTOHI, *Reconstrucția epistemologiei contemporane și tradiția hermeneutică.*

Simpozion „Gheorghe Asachi", Biblioteca „Gheorghe Asachi", 30 martie : ALEXANDRU ZUB, *Asachi în spațiul renașterii naționale.*

Conferința națională a Societății de studii clasice, mai : SIVIU SANIE, *Inscripțiile mithraice din Dacia romană.*

Zilele academice ieșene, decembrie : GHEORGHE BUZATU, *Unirea reflectată în documente străine inedite.*

Zilele Universității „Al. I. Cuza", octombrie : ION SAIZU, *Evoluția conceptului de plan în România modernă și contemporană ;* SORIN ANTOHI, *Historical Knowing and Literary Telling. Recent Developments.*

BOTOȘANI, *Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului Botoșani*, ianuarie : SILVIA TEODOR, *Relațiile populației geto-dacice cu civilizațiile vecine.*

Simpozionul „Marea Unire din 1918", septembrie : ION SAIZU, *Consecințele Marii Uniri ;* GHEORGHE BUZATU, *Consacrarea internațională a Marii Uniri din 1918 ;* GH. I. FLORESCU, *Generația Marii Uniri.*

BUCUREȘTI, *Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie*, mai : ȘTEFAN S. GOROVEI, *Strămoșii cunoscuți ai lui N. Iorga.*

PITEȘTI, *Sesiunea anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1987*, martie : VASILE CHIRICA, SILVIA TEODOR, SILVIU SANIE, VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, DAN GH. TEODOR, VICTOR SPINEI, RODICA POPOVICI.

VASLUI, *Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului Vaslui*, mai : SILVIA TEODOR, *Considerații privind topografia așezărilor geto-dacice din Moldova ;* DAN GH. TEODOR, *Populația autohtonă la nordul Dunării de Jos în secolele V—VII ;* GH. BUZATU, *România și cel de-al doilea război mondial ;* GHEORGHE I. FLORESCU, *Octavian Goga și Marea Unire ;* ȘTEFAN S. GOROVEI, *Noi cercetări genealogice.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARAD, *Simpozionul interdisciplinar „Intermedia 2"*, mai : SORIN ANTOHI, *„Civitas imaginalis". Un caz particular în topologia intervalului.*

TÎRGU-MUREŞ, *Simpozionul „Zilele Şcolii ardelene"*, iunie : ŞTEFAN LEMNY, *Scrisul istoric din Principate şi idealul luminării* ; ALEXANDRU ZUB, *Şcoala ardeleană sau istoria ca pedagogie civică.*

PIATRA NEAMŢ, *Al XI-lea Simpozion anual de tracologie*, septembrie : SILVIA TEODOR, *Geţii din sudul Moldovei în lumina ultimelor cercetări arheologice* ; DAN GH. TEODOR, *Iradiaţii dacice în civilizaţia secolelor V—X în spaţiul carpato-dunărean* ; SILVIU SANIE, *Tematica imagisticii toreuticii geto-dacice* ; VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Circulaţia monetară în Dacia răsăriteană în secolele V—I î.e.n.*

b. Manifestări ştiinţifice internaţionale

1987

MAINZ, *Al XI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Pre- şi Protoistorice*, 30 august—5 septembrie : MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, *Unele probleme ale civilizaţiei Cucuteni în lumina cercetărilor interdisciplinare* ; SILVIA TEODOR, *Consideraţii asupra metalurgiei fierului în epoca Latène la est de Carpaţi* ; SILVIU SANIE, *Consideraţii asupra surselor arheologice privind religia geto-dacilor* ; ION IONIŢĂ,, V. URSACHI, *Cimitirul dac de la Văleni (sec. II—III). Cronologie, rituri funerare şi de port* ; DAN GH. TEODOR, *Fibulele din epoca romano-bizantină găsite la nordul Dunării de Jos (sec. V—VII)* ; VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie et la datation des complexes archéologiques.*

WASHINGTON, DC, *Al 102-lea Congres al Asociaţiei Istoricilor Americani*, 25—27 decembrie : GHEORGHE BUZATU, *Evoluţia raporturilor româno-americane 1939—1947* ; *România şi Marile Puteri, 1944—1947* ; VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, *Statutul internaţional al României, 1944—1947.*

CLUJ-NAPOCA, *Al V-lea colocviu de istorie româno-englez*, 1—6 septembrie 1987 : VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, *Relaţiile româno-engleze în timpul încheierii sistemului tratatelor de pace de la Paris (1919—1920)* (în colaborare cu V. Vesa).

CRACOVIA, Universitatea Jagellonă, *Relaţiile polono-române de-a lungul veacurilor*, 4—9 sepetmbrie : VENIAMIN CIOBANU, *Modelul polonez oglindit în literatura istorică medievală românească din secolele XV—XVII.*

SPOLETO, *Al V-lea Simpozion internaţional de tracologie*, 26—29 noiembrie : MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, *Tracii din spaţiul carpato-dunăreano-pontic în epoca bronzului în lumina noilor cercetări* ; DAN GH. TEODOR, *Tradiţii dacice în civilizaţia secolelor V—X din spaţiul carpato-dunăreano-pontic* ; VICTOR SPINEI, *Semnificaţia etnonimelor ⟨daci⟩ şi ⟨geţi⟩ în izvoarele bizantine din secolele X—XV.*

BUDAPESTA, *Reuniunea istoricilor din ţările socialiste ale Europei*, 22—26 aprilie : MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, intervenţie.

NYIREGYHÁZA, (20 octombrie) şi **NYIRBATOR** (21 octombrie) (UNGARIA) : GHEORGHE BUZATU, *Concepţia P.C.R., a tovarăşului Nicolae Ceauşescu cu privire la rolul partidului ca forţă politică conducătoare, de centru vital al întregii societăţi româneşti.*

1988

VARNA, *Primul Simpozion balcanic de numismatică*, 10—11 octombrie : VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie roumaine à l'est de la Dacie romaine (II-e—IV-e s. de n.e.).*

NIEBOROW (POLONIA), *Timpul în istoriografie*, 20—24 noiembrie : ALEXANDRU ZUB, *Timp şi escatologie în perioada interbelică.*

HEIDELBERG, MANHEIM, *Receptarea sud-estului european în opinia publică germană de la Congresul de la Viena (1815) pînă la Congresul de la Paris (1856)*, 6—10 noiembrie : STELUŢA MĂRIEŞ, *Receptarea Principatelor Române în opinia publică germană în prima jumătate a secolului al XIX-lea.*

BUCUREŞTI, *Colocviul româno-german „Relaţiile între Imperiul roman şi celelalte popoare în secolele I—IV e.n."*, 12—14 aprilie : MIRCEA PETRESCU-DÎM-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOVIȚA, *Legăturile dacilor cu romanii la frontierea de nord-est a Imperiului*; ION IONIȚĂ, *Influențe romane în aria culturii Sîntana de Mureș-Cerneachov*; VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Moneda romană la est de provincia Dacia, în secolele II—IV e.n.*; SILVIU SANIE, *Dacia romană — zonă de interferență a marilor curente spirituale din spațiul mediteranean.*

KALAMAZOO, Western Michigan University, 12 ianuarie: GHEORGHE BUZATU, *Istoriografia americană despre Marea Unire a românilor din 1918.*

OHIO. Columbus University, 13 ianuarie: GHEORGHE BUZATU, *Istoricii americani și arhivele americane despre unirea românilor din 1918.*

PORTLAND, Portland State University, 8 februarie: GHEORGHE BUZATU, *România și al doilea război mondial; România și Marile Puteri. 1939—1947; Istoriografia americană despre problemele istoriei românești.*

HEIDELBERG, 10 septembrie: DAN MONAH, *Cultura Cucuteni pe teritoriul României.*

NEW YORK, Biblioteca Română, 8 august: VICTOR SPINEI, *Considerații privind continuitatea și unitatea poporului român.*

Stela Cheptea

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN S.U.A.

În perioada 21 decembrie 1987 — 13 martie 1988, prin bunăvoința Academiei de Științe Sociale și Politice, am întreprins o călătorie de documentare în S.U.A. ca bursier al Fundației IREX din Princeton N. J.

Călătoria a avut două obiective esențiale: 1) participarea la Congresul 102 al Asociației Istoricilor Americani (A.H.A.), care s-a desfășurat la Washington D.C. între 27—30 decembrie 1987; 2) stagiu de documentare în arhivele și bibliotecile nord-americane.

În ce privește primul obiectiv, împreună cu dr. Gh. Buzatu (Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași), dr. Mihail Ionescu (Centrul de Istorie și Teorie Militară București), conf. univ. dr. Ion Pătroiu (Universitatea din Craiova) am participat la susținerea celor două teme românești înscrise în programul A.H.A.: 1) „De la națiunea politică medievală la cea contemporană în Europa est-centrală" și 2) „Politica externă a țărilor din Europa est-centrală la finele celui de al doilea război mondial". Istoricii români au abordat, în intervențiile lor, modul în care s-a format națiunea modernă română și s-a desăvîrșit statul național unitar, politica de consolidare a Marii Uniri din perioada interbelică, statutul internațional al țării la finele celei de a doua mari conflagrații, rezultat al convenției de armistițiu, semnată la Moscova la 13 septembrie 1944 și al „înțelegerilor" din capitala sovietică din octombrie același an, tratamentul oferit României la forumul păcii de la Paris din anul 1946.

De asemenea, am participat la o serie de acțiuni menite să facă cunoscută istoria românilor din diferite epoci, manifestări care au avut loc la: Universitatea de Stat din Portland (Oregon), Biblioteca Congresului din Washington D. C., Universitatea Rice din Houston (Texas), Universitatea din Princeton N. J. etc.

Documentarea s-a efectuat în următoarele unități de cercetare: Biblioteca Congresului din Washington D. C., Hoover Archives, Palo Alto (California), Bibliotecile Universităților din Stanford, Portland, Houston și National Archives din capitala federală americană.

Între obiectivele de cercetare două au fost prioritare: 1) alcătuirea unei bibliografii a cărților românești sau despre România depozitate la Biblioteca Congresului și continuarea și finalizarea documentării la tema „România și Conferința de Pace de la Paris din 1946". Pe lîngă aceste teme, atenția noastră s-a mai aplecat și asupra următoarelor chestiuni: 1) marile puteri și desăvîrșirea unității național-statale a României (1918—1920); 2) aportul diplomației Bucureștilor la organizarea păcii europene în perioada interbelică; 3) relațiile României cu țările vecine și cu marile puteri (1914—1947); 4) România în anii celui de-al doilea război mondial — poziția față de Polonia, relațiile romano-sovietice (1938—1941), negocierile secrete din anii 1942—1944, actul de la 23 August, cobeligeranța României din anii 1944—1945, negocierea armistițiului și aplicarea lui, chestiu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nile româneşti aflate în discuţiile marilor puteri (1943—1946), România şi organizarea păcii europene după a doua conflagraţie mondială, activitatea emigraţiei române din lumea anglo-saxonă în anii 1940—1947 ; 5) relaţiile româno-americane (1914—1947).

Unirea cea Mare din 1918 este bine reflectată în arhivele lui Leland Harrison (Biblioteca Congresului, Manuscript Division), Stephen Osusky (Hoover Archives) şi National Archives din Washington D. C. Este vorba de documentele pregătite, în anii 1943—1944, pentru zona balcano-dunăreană de Comitetul Interdivizional care sintetizau opiniile Departamentului de Stat faţă de actele de unire ale românilor din 1918.

La Paris, S.U.A. s-au prezentat — din punct de vedere documentar — cel mai bine pregătite pentru forumul păcii, delegaţia Washington-ului numărînd 1 250 de persoane, care au activat în 63 de comitete [1].

Arhiva lui Leland Harrison adăposteşte marea majoritate a documentelor delegaţiei Bucureştilor care, conform mandatului primit din ţară, vorbea „în numele dreptului la unitate naţională a României [2]". La începerea forumului păcii, România era, *de fapt şi de drept*, stat naţional unitar constituit din teritoriile locuite dintotdeauna de români. Astele fundamentale, cu valoare de lege, care legitimau acest stat, rezidau în Hotărîrile plebiscitare din martie, noiembrie şi decembrie 1918, precum şi din convenţiile încheiate cu Antanta în august 1916, în baza cărora ţara participase la războiul unităţii naţionale. Deciziile de unire erau acte cu caracter plebiscitar emanate de la naţiunea română prin reprezentanţii săi aleşi. Nu erau decizii de cabinet sau hotărîri impuse din afară — actele aveau un caracter larg burghezo-democratic şi corespundeau stadiului de dezvolre social-economică şi politică a poporului român într-o etapă istorică în care desăvîrşirea statului naţional independent şi suveran era o legitate istorică [3].

Conferinţa de la Paris, constatînd sfîrşitul imperiilor multinaţionale, era chemată să dea consacrare juridică, prin recunoaşterea principiului naţionalităţilor şi al autodeterminării popoarelor, la noul statut teritorial şi politic al României. Misiunea forumului păcii era redusă la fixarea detaliilor frontierelor care, practic, fuseseră trasate prin lupta şi voinţa popoarelor.

Arhiva fostului asistent al secretarului comisiei americane pentru negocierea păcii conţine numeroase documente referitoare la marele act de la 1 Decembrie 1918, la drepturile istorice ale României asupra Transilvaniei, la caracterul plebiscitar al actului de autodeterminare de la Alba Iulia [4]. Diplomatul american nu era străin de propaganda ungară în problema Transilvaniei, întreţinută de oameni de cultură de la Budapesta plecaţi în „turneu" în Anglia [5], sau de secretarul lui Wilson, Markus Brown [6]. Cît priveşte chestiunea Basarabiei, fără a exclude justeţea actului de la 27 martie 1918, faţă de care Departamentul de Stat şi diplomaţii americani de la Paris se pronunţaseră deschis [7], atitudinea lui Harrison [8], ca şi a

---

[1] N.A., Washington D.C., Record Group 256 (Records of American Commision to Negociate Peace) ; idem, Record Group 59.

[2] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box 97 ; Arh. M.A.E., fond 71, Conferinţa de Pace, 1919, dosar 222, f. 89.

[3] Viorica Moisuc (coord.), *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 256—258.

[4] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box 97.

[5] Idem, Box 103 (telegrama nr. 1 179, de la Londra, 10 aprilie 1919, W. L. Hurley către L. Lanier Winslow, Departamentul de Stat) ; vezi şi Hoover Institution, Palo Alto, California, Stephen Osusky Papers, Box 22 *(Instrucţiune confidenţială a Ministerului ungar către ziarele şi agenţii săi)*; Arh. M.Ap.N., fond 3 831, Poziţia 2 894, dosar 128, 1919, f. 12.

[6] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box 106 (telegramă a consulului american la Zürich, Alfred Donegan, 3 martie 1919).

[7] N.A., Washington D.C., U.S.A., Record Group 43, Box 123.

[8] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Papers, Box 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oficialilor Washington-ului[9], pînă în 1933, a avut în vedere un eventual consimțămînt al diplomației sovietice la Protocolul de la Paris din octombrie 1920[10]. Raportul nr. 1, din 6 aprilie 1919, al Comitetului pentru studiul problemelor teritoriale ale României și Iugoslaviei, constata cu justețe că „argumente geografice, etnice, istorice și economice determină recunoașterea unirii Basarabiei cu România" — documentul purta și semnăturile diplomaților americani Seymour și Day[11]. Prin scrisori, memorii și discuții purtate cu membri ai delegației americane care negocia pacea de la Paris, sau cu alți diplomați aliați, reprezentanți ai fostului Imperiu țarist — Maklakoff, Lvov, Sazonov, Ciaikowski, Schmidt, Krupenski — au căutat să pună sub semnul îndoielii caracterul plebiscitar al Deciziei Sfatului Țării de la Chișinău, din martie 1918[12].

La Paris, în anii 1919—1920, cu cîteva excepții — avem în vedere tendința marilor puteri de a-și lărgi sferele de influență economice și financiare, îndeosebi în statele succesorale — principiul naționalităților s-a realizat la scară internațională, împlinindu-se, în manieră democratică, aspirațiile naționale ale multor popoare europene, inclusiv acelea ale națiunii române.

Rolul jucat de România în organizarea păcii europene în perioada interbelică este bine surprins în bibliotecile și arhivele americane. Nu întîmplător, arhivele a cinci lideri ai diplomației României din perioada interbelică sau după aceea — I. G. Duca, D. Ghika, N. Titulescu, N. Petrescu-Comnen și C. Vișoianu — sînt adăpostite de Hoover Archives. Mai multe documente privind politica externă de pace a României interbelice, cu privire specială asupra alianțelor sale politico-diplomatice și militare, a raporturilor ei cu marile puteri europene se află pe pămînt american — amintim între aceste sinteze, de o mare importanță pentru cercetătorul activității internaționale a Bucureștilor, pe cele semnate de Al. Cretzianu[13], Gh. Tătărescu[14], N. Petrescu-Comnen[15], C. Vișoianu[16], Grigore Niculescu-Buzești, Brutus Coste[17]. Un loc special îl ocupă lucrarea lui F. C. Nanu, *The Foreign Policy of Romania, 1918—1939*, din păcate neterminată, probabil cea mai serioasă sinteză privind relațiile internaționale ale României din primul deceniu interbelic. Pagini de o neasemuită frumusețe referitoare la diplomația Bucureștilor, îndeosebi asupra activității lui N. Titulescu, găsim în memoriile lui T. Rüstü Aras, *La Tragédie de la Paix*, 2 vol., aflate la Palo Alto, sau în arhivele unor diplomați polonezi (A. Poninski, M. Sokolnicki) sau cehoslovaci (S. Osusky), depozitate în același loc.

Diplomația Bucureștilor a urmărit constant, după 1918, consolidarea externă a țării prin întărirea alianțelor politico-diplomatice și a relațiilor cu marile puteri aliate din anii primului război mondial. Un postulat de bază al politicii externe a țării a fost acela al promovării unor relații de bună vecinătate, obiectiv urmărit permanent de conducătorii români. Reprezentanții americani acreditați la București sau în alte capitale europene, au observat, nu numai o dată, acest efort constructiv al României și au informat permanent Departamentul de Stat asupra modului cum ea înțelegea să-și onoreze semnăturile puse pe tratatele semnate la finele primei mari conflagrații mondiale și să respecte clauzele Statutului Ligii Națiunilor.

Astfel, W. S. Culbertson, care a fost ministru al S.U.A. la București în perioada 1925—1927, a informat, prin mai multe telegrame, Washington-ul despre dorința Bucureștilor de a-și normaliza relațiile cu Uniunea Sovietică, prin recunoașterea integrității teritoriale a României. Într-un fel, telegramele expediate de

---

[9] *Papers Relating to the Foreign Relations of the Unites States, 1918*, vol. II, p. 707—722 ; idem, *1920*, vol. III, p. 426—435.

[10] *FRUS*, 1932, vol. II, p. 503—508.

[11] N.A., Washington D.C., U.S.A., Record Group, 43, Box 123.

[12] Hoover Institution, Palo Alto, S.U.A., Maklakoff B. Papers, Box 3 ; Idem, Krupenski A. N. Papers, Boxes 1—9.

[13] Idem, Brutus Coste Papers, Box 1.

[14] Idem, D. Popescu Papers, Box 2.

[15] Idem, N. Petrescu-Comnen Papers, Box 17 ; idem, *Un point d'histoire vécue*, in „Acta historica", tomus I, Romae, 1959.

[16] Hoover Institution, C. Vișoianu Papers, Box 2 ; Idem, Brutus Coste Papers, Box 1.

[17] Library of Congress, Manuscript Division, F. C. Nano, *The Foreign Policy of Roumania 1919—1939*, New York, 1953, p. 110—200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Culbertson au contribuit la crearea unei atmosfere favorabile a S.U.A. în problema recunoaşterii suveranităţii statului român asupra Basarabiei [18].

În deceniul al patrulea al secolului nostru, diplomaţii americani au apreciat eforturile României pentru consolidarea păcii europene, prin acţiunile desfăşurate de Mica Înţelegere şi Antanta Balcanică şi încercările de încheiere a unui pact estic de asistenţă mutuală. Leland Harrison, ministru al S.U.A. la Bucureşti în perioada 1935—1937, a anunţat, în mai multe rînduri, autorităţile federale despre evoluţia vieţii internaţionale europene şi rolul jucat de Nicolae Titulescu în lupta pentru apărarea securităţii de pe bătrînul continent şi a frontierelor recunoscute în anii 1919—1923. „Cel mai important rezultat al crizei renane, consemna Harrison în urma unei discuţii, purtate la 9 martie 1936, cu Titulescu, este prăbuşirea credibilităţii ministrului român în favoarea alianţei franceze" [19]. Cîteva luni mai tîrziu, la 13 august 1937, Harrison informa Departamentul de Stat că succesorul lui Titulescu aprecia, în mod deosebit, declaraţiile făcute presei de secretarul de stat Hull. Subliniind că, „nici un principiu nu este mai presus pentru România decît respectarea tratatelor", Victor Antonescu arăta că ţara sa este gata „că contribuie la orice efort în ceea ce priveşte aportul la apropierea economică între state, prin suprimarea piedicilor puse de barierele comerţului internaţional" [20].

Evenimentele internaţionale din anii 1937—1938 nu au produs nici o schimbare în politica externă a României, ţară ferm ataşată apărării integrităţii sale teritoriale şi a păcii europene. Venirea la conducerea guvernului a lui O. Goga şi A. C. Cuza nu a dus la o modificare a postulatelor de bază ale politicii internaţionale a Bucureştilor. De acest lucru era convins şi ministrul american Franklin Mott Gunther care, la 6 ianuarie 1938, scria secretarului de stat că nu împărtăşea opinia potrivit căreia „România se îndreaptă, cu rapiditate, către Axa Roma—Berlin". Dimpotrivă, avertiza Gunther, guvernul de la Bucureşti, „dîndu-şi seama că politica Franţei nu oferă securitate completă, doreşte relaţii prieteneşti cu toţi, dar nu va opera nici o schimbare radicală şi va continua, probabil, să fie membru al Ligii Naţiunilor" [21].

Intenţiile Germaniei de a ocupa Austria au neliniştit profund statele Micii Înţelegeri, între care şi România. Guvernul de la Bucureşti opina că, printr-o colaborare efectivă franco-britanică, se va preîntîmpina *Anschluss*-ul [22] şi pune, astfel, capăt planurilor hitleriste. Iniţiativa şefului executivului american, Roosevelt, de a ajuta refugiaţii politici sau evreii care avuseseră de suferit în Germania şi Austria, a găsit înţelegere la guvernul român.

În septembrie 1938, România a fost vizitată de fostul ministru al S.U.A. la Bucureşti, W. S. Culbertson. Călătoria sa s-a subsumat promovării relaţiilor economice şi financiare bilaterale [23]. Culbertson a ţinut, la 11 septembrie 1938, un discurs referitor la problemele relaţiilor economice româno-americane, al cărui conţinut l-a repetat, două zile mai tîrziu, la Clubul Naţional al Presei din Bucureşti. Reîntors în S.U.A., Culbertson a prezentat radioascultătorilor americani, la 28 septembrie 1938, impresiile legate de vizita sa într-o serie de state din Europa est-centrală. Culbertson a subliniat consecinţele grave, pentru viitorul ţărilor vizitate, ale „acordului" de la München. Referitor la România, el sublinia dorinţa acesteia de a-şi păstra nealterată independenţa şi frontierele naţionale, obiective legate de o atitudine mai intransigentă a Angliei şi Franţei faţă de actele de forţă ale Germaniei hitleriste [24].

---

18 M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, *1918—1933*, p. 1 136—1 137.

19 W. Bacon Jr., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign P licy. 1933—1934*, Denver, 1975 ; idem, *Behind Closed Doors Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negociations 1931—1932*, Stanford, 1979.

20 *FRUS*, 1936, vol. I, p. 227.

21 Idem, vol. II, 1938, p. 672.

22 Hoover Institution, S.U.A., N. Petrescu-Comnen Papers, Box 11 (convorbire Tătărescu-Thierry-Comnen).

23 Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, W. S. Culbertson Papers, Box 18.

24 *Ibidem ;* vezi şi articolul lui André Géraud (Pertinax), *Eastern Europe : Vassal or Free ?*, in "Foreign Affairs", vol. XVI, nr. 3, April 1938, p. 401—416.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ocuparea Cehoslovaciei de către cel de-al treilea Reich, în martie 1939, şi dispariţia Micii Antante, a slăbit capacitatea defensivă a României[25]. Într-un asemenea context internaţional, s-a produs demersul diplomatic al lui V. V. Tilea la Londra şi s-au finalizat convorbirile româno-germane prin încheierea tratatului economic din 23 martie 1939. România a devenit subiect de discuţie internaţional, faptul nerămînînd fără ecou asupra diplomaţilor americani acreditaţi în Europa. Îndeosebi Bullitt, ambasadorul la Paris, şi Kennedy, trimisul la Londra, au informat, în mai multe rînduri, Departamentul de Stat asupra situaţiei internaţionale grave în care se afla România la mijlocul lunii martie a anului 1939.

Ministrul de externe român, Grigore Gafencu, s-a deplasat, în primăvara anului 1939, în Franţa, Anglia, Germania şi Italia unde, în discuţiile purtate cu oficialităţile din aceste ţări, a arătat dorinţa României de a se situa în afara conflictului militar ce se prefigura. Şeful diplomaţiei Bucureştilor era circumspect în ceea ce priveşte onorarea angajamentelor politice şi militare ale marilor puteri europene aliate României. La Paris, Gafencu a avut o lungă discuţie cu Bullitt, din care ultimul a concluzionat că se poate conta pe România în politica ei de rezistenţă. Gafencu s-a pronunţat pentru o creştere a comerţului bilateral şi şi-a exprimat speranţa că S.U.A. ar putea contribui la dotarea armatei române. În periplul său european, ministrul român de externe s-a întîlnit şi cu ambasadorul american de la Bruxelles, Joseph Davies[26].

Situaţia internaţională a României, începînd cu martie 1939, s-a agravat tot mai mult. La 23 martie, în condiţiile unor puternice presiuni politice şi militare şi ale existenţei pericolului real de cotropire a ţării de către trupele hitleriste şi horthyste, a fost semnat acordul economic româno-german. Primul ministru Armand Călinescu nota, în însemnările sale, „Dacă am făcut acordul cu Reichul a fost pentru a cîştiga timp, nu pentru a ne apropia politiceşte de Germania“[27]. Prima reacţie împotriva tratatului — încheierea unor acorduri economice cu Franţa, în martie, şi cu Anglia, în mai, completate cu garanţiile anglo-franceze din 13 aprilie 1939 — demonstra intenţiile cercurilor conducătoare de la Bucureşti de a menţine şi dezvolta vechile alianţe şi raporturi economice şi politice şi, în acelaşi timp, de a lărgi posibilităţile de sprijin din afară a securităţii frontierelor şi a independenţei naţionale[28].

La începutul celei de a doua mari conflagraţii a secolului, Departamentul de Stat, prin reprezentanţii săi diplomatici acreditaţi în Europa est-centrală şi de sud între care şi cei din România, au informat permanent Washington-ul despre situaţia grea în care s-au aflat ţările din această zonă geografică ca urmare a eşuării tratativelor tripartite de la Moscova, a încheierii şi aplicării practice a acordului sovieto-german din 23 august 1939[29]. Cele două evenimente au schimbat radical poziţia politico-militară a României şi i-au micşorat considerabil posibilitatea de a se manifesta în conformitate cu opţiunile sale.

România, dornică să-şi apere fruntariile naţionale, nu a exclus efectele negative ale pactului sovieto-german. Franklin Gunther Mott, într-un dialog cu premierul Armand Călinescu, purtat la 19 septembrie 1939, a constatat dorinţa României de a se opune agresiunii externe. Călinescu, subliniind incapacitatea, din acel moment, a Angliei şi Franţei de a opune o „rezistenţă decisivă“ la planurile agresorilor, şi-a exprimat speranţa că S.U.A. ar putea să joace un rol „hotărîtor“ în înarmarea României. Radu Irimescu, ministrul României la Washington D.C., purta,

---

[25] Arh. M.Ap.N., fond 5 418, dosar 4, 1939, Poziţia 1 638, f. 15.

[26] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Joseph Davies Papers, Box 10.

[27] Armand Călinescu, *Memorii* (publicate de Al. Gh. Savu), în „Almanahul Lumea“, 1983, p. 182.

[28] *DBFP*, Third Series, vol. V, 1939, p. 309—313 ; Gr. Gafencu, *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, Egloff, 1946, p. 123—146 ; Hoover Institution, S.U.A., D. Popescu Papers, Box 2 (convorbire Hitler-Gafencu din 19 aprilie 1939).

[29] V. F. Dobrinescu, *România şi Anglia în august 1939*, în vol. *Românii în istoria universală* (coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), II, partea I, Iaşi, 1987, p. 331—351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acest sens, negocieri în S.U.A.[30]. Concluzia lui Gunther era că Armand Călinescu se menţine „ferm şi neclintit“ la ameninţările contra independenţei României[31].

Arhivele poloneze pe care le-am consultat au în obiectiv prăbuşirea Poloniei şi ajutorarea acestei ţări de către oficialităţile şi poporul român, în contextul politicii de neutralitate a Bucureştilor[32]. Gunther Mott intuia remarcabil, după dispariţia Poloniei, situaţia grea a României. El scria Washington-ului : „perspectiva era, într-adevăr, întunecată pentru România, indiferent dacă Aliaţii erau victorioşi, în care caz România nu ar fi avut nici o protecţie împotriva Uniunii Sovietice sau dacă Germania cîştiga, situaţie în care România ar fi fost transformată, cu de-a sila în vasala ei“[33].

Laurence Adolph Steinhardt (1892—1950) a fost, în perioada 1939—1941, ambasador al S.U.A. în U.R.S.S. Telegramele sale din toamna lui 1939 ne oferă detalii interesante asupra vizitei efectuate la Moscova de şeful diplomaţiei turce, a modului în care problemele româneşti au fost abordate în discuţiile purtate la Kremlin. Gafencu, îşi pusese mari speranţe în vizita omologului său turc la Moscova şi declara că România era gata să încheie „un pact de neagresiune cu U.R.S.S.“[34]. La 12 octombrie 1939, Steinhardt, din însărcinarea preşedintelui Roosevelt, i-a comunicat lui Molotov că ţara sa „urmăreşte cu tot interesul negocierile în curs“ (fino-sovietice — nota autorului). Diplomatul american spera, în acest context, că guvernul sovietic „nu va formula cereri incompatibile cu independenţa şi integritatea teritorială a României“[35].

Departamentul de stat a urmărit cu atenţie stadiul negocierilor sovieto-turce de la Moscova ; problema României — scria Steinhardt Washington-ului, a fost ridicată de guvernul sovietic în scopul de a obţine asigurări ale neutralităţii turceşti, nu numai în eventualitatea că Uniunea Sovietică acaparaseră Basarabia, dar şi în eventualitatea unei încercări a Bulgariei de a obţine Dobrogea[36]. Saracioglu i-a declarat lui Molotov că Ankara „nu se va opune acţiunii sovietice asupra Basarabiei“, deoarece „Turcia şi-a formulat obligaţiile ei în cadrul Antantei Balcanice, care se referă numai la frontierele între statele balcanice“, dar că „va veni în ajutorul României“ dacă „Bulgaria va încerca să ocupe Dobrogea“[37].

Materialele referitoare la România în anii celui de-al doilea război mondial sînt extrem de interesante şi numeroase. La Hoover Archives se află cea mai completă arhivă privind negocierile României pentru a ieşi din războiul Axei. Cele cinci boxe aparţinînd fostului diplomat D. Popescu conţin date referitoare la negocierile purtate la Madrid, Lisabona, Berna, Stockholm, Ankara şi Moscova, documente privind actul de la 23 August 1944, discuţiile referitoare la negocierea armistiţiului şi a păcii generale. Unele din aceste documente le găsim şi în ţară, dar

---

[30] Arh. M.Ap.N., fond 5 473, dosar 202/192, Poziţia 177, f. 15.

[31] Vezi şi *I. Stanciu, 1939—1941, Franklin Gunther Mott, ministrul S.U.A. la Bucureşti transmite* (în „Magazin Istoric“, IV, 1985, p. 27—31) ; Gh. Buzatu, *The American 'View on Romania's Evolution during World War II*, în *Românii în istoria universală*, vol. II, partea I, p. 181—195.

[32] Hoover Institution, S.U.A., M. Sokolnicki Papers, Box 1 şi 3 ; idem, Alfred Poninski Papers, Box 2 ; Arh. M.Ap.N., fond 5 475, dosar f.n., Poziţia 2 647, 1940—1941, f. 27 ; A. J. Drexel Biddle Jr., *Poland and the Coming of the Second World War. The Diplomatic Papers of A. J. Drexel Biddle Jr. United States Ambassador to Poland 1937—1939*, Ohio State University, Columbus, 1976, p. 148—165 ; Nicholas Bethell, *The War Hitler Von. The Fall of Poland September 1939*, New York, 1972, p. 312—321 ; A. Kareţchi, L. Eşanu, *Românii şi cauza Poloniei în 1939*, în *Românii în istoria universală*, vol. II, partea I, p. 487—533.

[33] *FRUS*, 1939, vol. I, p. 499.

[34] Arh. M.A.E., fond 71, România, dosar 7, 1939, f. 204 (telegramă nr. 57 920 din 17 septembrie 1939).

[35] Arh. St. Bucureşti, fond Preşed. Cons. de Min., dosar 269, f. 92. Vezi şi Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Laurence Steinhardt Papers, Box 27 ; idem, Joseph Davies Papers, Box 10.

[36] *FRUS*, 1939, vol. I, p. 485.

[37] *Ibidem*, p. 485—486.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele mai multe au părăsit România în anii 1944—1945. Arhiva lui D. Popescu mai conține date privind discuțiile purtate cu Aliații de Iuliu Maniu, în numele „opoziției naționale" și activitatea lui Gh. Tătărescu din 1943—1944, în aceeași direcție.

Informațiile privind modul cum problemele românești au fost abordate la forumul păcii din capitala Franței le-am completat cu date noi extrase din arhivele unor diplomați străini sau români, precum : Joseph Davies, L. Steinhardt, Leland Harrison, N. Petrescu-Comnen, G. Barcza, G. Bergery, S. Kertesz, D. Danielopol, B. Coste, C. Vișoianu, G. Caranfil ș.a. Au fost depistate articole noi de presă referitoare la România și alte materiale publicate în reviste cunoscute precum „Foreign Affairs", „Nineteenth Century and after" (între autori : N. Nicolson, Basilio Cialdi, Isaiah Bowman, John C. Campbell, F. A. Voigt).

Am consultat cele mai importante lucrări privind „războiul rece" — este astăzi o părere unanim admisă în istoriografia universală că modul cum au fost tratate, în anii 1945—1946, chestiunile polonă și română, de către marile puteri, a stat la originile războiului rece. Într-una din lucrări am găsit opiniile formulate asupra României de fostul șef al misiunii militare americane de la București, generalul Cortlandt Schyller. Ofițerul superior american și-a păstrat și un jurnal pe care, acum cîțiva ani l-a văzut și istoriul Paul Quinlan. Jurnalul și arhiva lui Joseph Davies, care a fost reprezentantul S.U.A. la Moscova (1936—1938) și ambasador itinerant cu misiune specială în 1941 și 1945, ne oferă documente noi privind „soluționarea" problemelor românești de cătrei cei trei mari. În fine, cîteva surse noi reliefează atitudinea emigrației române din lumea anglo-saxonă în anii 1940—1944 sau de tratamentul oferit României de forumul păcii — semnificativ este jurnalul londonez al lui D. Danielopol care ne oferă o imagine complexă asupra activității românilor din Anglia din perioada celui de al doilea război mondial. Sîntem în posesia tuturor articolelor publicate, în diferite ziare sau reviste, de V. V. Tilea, C. Davila, Matyla Costiescu-Ghika, Marcu Beza, Otto Șmilovici, G. Iliescu și Pavel Pavel.

Date semnificative privind aplicarea armistițiului găsim în arhivele lui D. Danielopol, Brutus Coste sau G. Caranfil. Prima arhivă ne oferă relatări asupra modului în care problemele economice românești au fost abordate în cadrul Comisiei pentru Finlanda și Balcani de la Paris. „Jurnalele" lui D. Danielopol sau G. Caranfil aduc informații noi privind atitudinea delegației române la forumul păcii din capitala Franței sau la politica marilor puteri față de România în anii 1946—1947.

Cît privește S.U.A., ele au început, în decembrie 1939, pregătirea pentru viitoarea Conferință de Pace prin crearea, în cadrul Departamentului de Stat, a unui comitet pentru „problemele de pace și reconstrucție"[38]. Materialele pregătite de americani, cu referiri la România, au adus modificări în atitudinea S.U.A., așa cum se reflectase ea în anii 1919—1920, la forumul păcii din capitala Franței. Între acestea amintim materialele alcătuite de Comitetul interdivizional pentru zona balcano-dunăreană asupra modului cum trebuia tratată România la finele celui *de-al doilea război mondial și a obiectivelor și intereselor S.U.A. în această țară.* Aprobînd principiul capitulării necondiționate pentru România, oficialitățile americane, deși se pronunțau pentru independența acestei țări, considerau necesar un control temporar, în cadru aliat, asupra ei. Acceptul S.U.A. la recunoașterea *de jure* a unor rapturi teritoriale, săvîrșite față de România în iunie-septembrie 1940, la viitoarele negocieri de pace reflectă poziția de cedare a Washington-ului față de ceilalți doi mari parteneri[39], și o negare a principiilor pentru care militaseră la finele primului război mondial.

Românii stabiliți în S.U.A., care în anii celei de a doua conflagrații mondiale dezavuaseră politica generalului I. Antonescu de a introduce țara în războiul antisovietic[40], nu au rămas insensibili la statutul internațional al țării lor de după victoria Actului de la 23 August 1944. Memoriul Comitetului Național Româno-American pentru Democrație, din 12 august 1946, deși conține și unele date for-

---

[38] Neuman W. L., *Making, The Peace 1941—1945*, Washington, 1950, p. 39.

[39] Library of Congress, Washington D.C., Manuscript Division, Leland Harrison Papers, Box 37.

[40] Arh. M.A.E., fond 71, S.U.A., 1941—1944, dosar 41, f. 11 ; P.R.O., *F.O.* 371, 29 983, f. 167—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țate și mai greu de acceptat, cerea forumului păcii să trateze România conform marilor principii ale moralei și dreptului internațional.

În timpul Conferinței de Pace de la Paris, Gh. Tătărescu s-a întîlnit, între alții, și cu secretarul de stat Byrnes, cu care a abordat problema relațiilor bilaterale și, mai ales, modul cum se soluționau chestiunile românești la forumul păcii de la Paris. Nefiind de acord cu unele aprecieri asupra politicii interne românești, formulate de omologul său american, ministrul de externe Tătărescu a relevat dorința României de a se încadra cît mai rapid în viața internațională, în opera de reorganizare a păcii europene și mondiale, continuînd, în felul acesta, tradițiile progresiste ale diplomației Bucureștilor.

Pentru ospitalitatea și solicitudinea manifestate pe întreaga durată a deplasării noastre în S.U.A., adresăm cele mai vii mulțumiri fundației IREX, personal Domnului Prof. dr. Allen Kassof, precum și Doamnelor Vivian Abbot, Joyce E. McKeeman și Livia Plack care ne-au asigurat asistența necesară împlinirii misiunii noastre științifice. De asemenea, exprimăm întreaga noastră gratitudine conducerii Academiei de Științe Sociale și Politice care ne-a înlesnit acest interesant și util demers documentar. Pe toți îi asigurăm că imensul material documentar, depistat cu prilejul acestei deplasări în S.U.A., va fi valorificat în lucrările și studiile noastre viitoare.

Valeriu Florin Dobrinescu

COLOCVIU INTERNAȚIONAL DEDICAT ISTORIOGRAFIEI TIMPULUI

În perspectiva Congresului mondial de științe istorice de la Madrid (1990), o reuniune specială a avut loc (20—22 septembrie 1988) la Nieborów, în R. P. Polonă, cu scopul de a dezbate o importană temă, aceea a timpului în istoriografie, care urmează să constituie una din marile teme ale viitorului congres. Au luat parte la acest colocviu o serie de istorici care se oferiseră să facă rapoarte, corapoarte, intervenții la Congres în legătură cu istoriografia timpului și au fost selectați ca atare, la Atena, cu ocazia unei alte reuniuni de specialiști.

Organizarea acelei secțiuni a Congresului a fost încredințată profesorului nipon Masaki Miyake, membru în CISH, și profesorului Alexander Gieysztor din Varșovia, fostul președinte, acum consilier al aceluiași comitet. Ei au decis să convoace o serie de specialiști care să discute, sub patronajul Academiei de Științe Polone, problemele pendinte de organizarea amintitei secțiuni *(Concepts of time in historical writings in Europe and Asia)*, iar formula aleasă a fost aceea a unui colocviu internațional.

Lucrările colocviului s-au desfășurat la Nieborów (80 km vest față de capitală), într-un castel al familiei Radziwill, care a dat Poloniei, precum se știe, o serie de figuri ilustre. Castelul,modest ca înfățișare exterioară, însă foarte important prin vestigiile pe care le deține, datează din secolul XVII, fiind construit de cardinalul Michal Radziejowski, al cărui fastuos portret te întîmpină de la intrare. Este un edificiu baroc, cu două turnuri, tipic pentru arhitectura poloneză. A avut mai mulți proprietari succesivi, ultimul fiind — de la 1774 — celebra familie Radziwill. Mobile rare, tablouri de preț, o bibliotecă deja multiseculară fac ca Nieborów să constituie un punct de atracție și pentru istorici.

Nimic mai firesc ca ei să discute acolo despre timp și despre metodologia cercetării acestuia. Fiindcă la Nieborów, în vechea Mazovie, totul invită la reflecție asupra duratei, iar folosirea castelului ca reședință guvernamentală în anumite ocazii face ca istoria să apară aici și ca o prezență imediată. A fost o bună idee să se aleagă acest loc pentru dezbateri asupra timpului în istoriografie, temă de un foarte viu interes la ora actuală. Diverse organisme, precum acea *International Society for the Study of Time* din Statele Unite, care a făcut deja mai multe congrese și a tipărit tot atîtea volume de studii, asigură o cercetare sistematică a problemelor puse de timp în variatele lui ipostaze. Desigur, timpul a fost întotdeauna, oarecum, „materia primă" a istoriografiei. El a devenit însă o temă acută în secolul nostru și mai cu seamă după ultima conflagrație mondială, care i-a revelat încă mai dramatic procesul de accelerare, gravele implicații pe toate planurile. Cu atît mai mult în zilele noastre, la sfîrșit de secol

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi de mileniu, istoricii (şi nu doar ei) înclină să privilegieze această temă, una din cele mai dezbătute pe tărîm internaţional şi cu o bibliografie considerabilă.

Nu putem rezuma aici întreaga manifestare. Două zile de referate şi dezbateri, încă una din discuţii adiacente constituie un travaliu greu de sistematizat în cîteva linii, mai ales că textele n-au fost multiplicate în prealabil. Cîteva elemente se cer totuşi comunicate. Lucrările au fost conduse de istoricul Miyake de la Universitatea Meiji, care a ţinut să observe, preliminar, pe lîngă relevanţa temei pentru metodologia ştiinţelor istorice, marele ei interes teoretic, tot mai acuzat şi în sfera celor legaţi îndeosebi de *praxis* în istoriografie. Fără dimensiunea diacronică, istoria riscă să degenereze în altă disciplină umanistă, în antropologie culturală sau în antropogeografie de exemplu. Statutul şi demnitatea ei ţin în bună măsură de această dimensiune, în strîns raport cu complementul ei spaţial.

Venind dinspre medievistică şi beneficiind de o excelentă pregătire teologică profesorul Glenn W. Olsen de la Universitatea din Utah (S.U.A.) a prezentat o comunicare despre conceptele de timp circular şi timp linear în istoria veche şi medievală timpurie. El a pornit de la sugestiile de metodă („Intellectual history") ale lui A. O. Lovejoy şi George Boas, dar ţinînd seama şi de orientări mai noi, pentru a defini un fel de „arheologie sau geologie a timpului", în care texte din Platon, Thucydides, Polybius sînt puse la contribuţie, alături de altele din Origen şi Augustin. Ultimii îndeosebi i-au permis să conchidă că „ecclesia primitiva" ajunsese deja să conceapă un timp parabolic, depăşind aşadar viziunea ciclică şi pe cea lineară. Un asemenea timp atinge toate registrele vieţii sociale. Discuţii interesante s-au purtat apoi pe teme ca „mundus senescit", „renovatio imperii", criza lumii vechi şi „alteritatea" creştină. Au fost aduse în dezbatere nume semnificative pentru direcţiile spirituale din veacul nostru : Karl Barth, H.-I. Marrou, Teilhard de Chardin ş.a. spre a se lămuri mai deplin tensiunea dintre „primitivism" (spre origini) şi „antiprimitivism" (spre viitor), pe seama căreia se poate obţine depăşirea schemei ce opunea ciclităţii, simplist, o viziune lineară.

Semnatarul acestor rînduri a avut ocazia să expună o temă de real interes, ocupîndu-se de timp şi propensiune escatologică în perioada dintre cele două războaie mondiale. Cum se explică pesimismul atîtor categorii şi îndeosebi al elitei intelectuale din epocă ? De unde sentimentul acela dureros, pentru unii exasperant, că timpul însuşi se termină ? Căutarea unui răspuns plauzibil a reactualizat chestiunea crizei lumii moderne, cu agravările impuse de marea conflagraţie, cu radicalizarea tineretului (spre ambele extreme), cu tentativele de a găsi un nou echilibru spiritual. Un fragment de istorie a conduitelor temporale se înfiripa astfel, iar în lumina lui istoria însăşi devenea, cum a ţinut să remarce A. Gieysztor, istoriosofie. Obsesia milenaristă era un semn al timpului şi modalităţile ei de manifestare foarte numeroase. Era în fond o criză complexă (ştiinţă, religie, progres etc.), faţă de care se căutau remedii pe mai multe planuri. Răspunsul umanist la ceea ce M. Eliade numea încă de atunci „teroarea istoriei" a reţinut îndeosebi luarea-aminte a comentatorilor.

Reflecţii mai aplicate de metodă a cercetării timpului a propus Jerzy Topolski de la Universitatea din Poznán, cunoscut la noi şi prin traducerea unei cărţi *(Metodologia istoriei,* 1987), în care şi coordonatele spaţi-otemporale ale faptului istoric sînt analizate în linii mari. Pornind de la ideea că istoricul nu poate rămîne străin de problema filosofică a timpului, el a distins între aspectul ontologic, conştiinţa timpului şi dimensiunea socială a duratei, între componenta ei umană (subiectivă) şi cea materială (obiectivă), pentru a se opri, cu un remarcabil spirit de sistem, asupra conţinutului temporal al discursului istoric şi a deosebi între un timp „analist", unul „cronicăresc", altul „istoric". A insistat de asemenea asupra caracterului dinamic al timpului, înţeles ca dimensiune a unei istorii procesuale, în care nimic nu se încheie definitiv, deoarece în joc se află mereu conştiinţa umană, care se remodelează neîncetat, la contactul cu trecutul, şi e o sursă de evenimente. Problema narativităţii, acum la ordinea zilei, presupune o extremă intricare structurală a timpului şi o multidimensionalitate a acestuia. Discuţiile pe marginea comunicării au relevat importanţa disocierilor de metodă, nevoia de a corecta prin exerciţiu metodologic devierile produse de relativism, subiectivism etc.

Interesant a fost şi referatul lui W. Wrzoszek despre F. Braudel şi problema duratei în sfera *Analelor*, ca şi ecoul produs îndeosebi cu privire la „societăţile fără istorie", conceptele de schimbare, eveniment, dogmatizarea conştiinţei ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să mai amintim aici textul prezentat de Masaki Miyake despre timpul asiatic, mai ales despre cel nipon în secolul XIV, cu o introducere generală despre timp ciclic şi linear. În dezacord cu McToggart, care susţine că timpul ca atare nu există, ci numai în raport cu ceva, istoricul nipon consideră că timpul e o realitate, fie şi numai în conştiinţa cercetătorului. El arată că diferitele viziuni temporale coexistă şi că istoricul trebuie să distingă între ele mereu. Timpul ireversibil, care mai domină gîndirea şi sensibilitatea istorică, a fost definit încă de Augustin, în secolul V, moment decisiv în fixarea unei atitudini în acest domeniu.

De remarcat e faptul că referenţii de la Nieborów au fost, fără excepţie, profesionişti ai istoriei şi că discuţiile despre timp şi metodologia studierii lui s-au făcut pe seama unei certe experienţe în cîmpul faptelor. Istoricii nu consimt prea des să iasă din „atelier" pentru a gîndi sau regîndi chestiunile duratei, cu toate că acestea sînt esenţiale pentru munca lor. În chip curios, aplecarea cîte unuia spre teoria istoriei era pînă nu demult condamnată de breaslă, tacit, în numele unui pragmatism de la care se aştepta suprema împlinire istoriografică. Reuniunea de la Nieborów arată că ceva s-a schimbat în această atitudine, că reflecţia teoretică şi de metodă intră deja în programul istoricului.

Să mai spunem că aceste dezbateri istoriografice au avut loc în cea mai plăcută ambianţă, acolo unde istoria şi timpul şi-au pus peste lucruri pecetea lor neştearsă. Un parc splendid, cu arbori multiseculari, ne-a oferit din cînd în cînd şansa reculegerii şi a reflecţiei complementare asupra spaţiului ca dimensiune culturală. Biblioteca, preţioasă mai ales prin materialul privitor la secolul XVIII, cu somptuoase legături aurite, a fost desigur un spaţiu ideal pentru acele dialoguri de seară, care au însemnat nu numai evocarea vieţii polone de ieri şi de azi (Alexander Gieysztor şi Maria Dembinska s-au dovedit maeştri pe acest tărîm), ci deopotrivă loc de clarificări şi aranjamente în vederea Congresului de la Madrid. Un volum colectiv pe tema în discuţie urmează a fi tipărit cu acel prilej sub redacţia lui Masaki Miyake, în timp ce culegeri de studii cu un caracter mai restrîns ar fi să apară în alte locuri.

Vizita făcută apoi la „Zamek Królewski", cu lămuriri date de însuşi directorul său, A. Gieysztor, ca şi aceea de la Wilanów, palat de o impresionantă frumuseţe, condus de multă vreme de W. Fijalkowski, ne-a dat ocazia să înţelegem mai profund valoarea tradiţiei la un popor ca acesta: o tradiţie mereu vie, la care se asociază deja faptele curente. Un ghid oficial invită la drumeţie în „Polonia, ţara unei civilizaţii milenare, ţara lui Copernic, Chopin, Kósciuszko, Marie Curie şi Ioan-Paul II". Mai trebuie spus că Polonia e în acelaşi timp ţara unei istoriografii interesante şi vitale, de la care breasla întreagă are de învăţat.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE GRIGORAȘ

La 29 august 1987 a trecut în neființă dr. Nicolae Grigoraş, distins istoric ieşean, membru onorific al Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" și timp de peste 10 ani șeful sectorului de istorie medie. Născut la 18 noiembrie 1911, în comuna Cotu-Vameş, din fostul judeţ Roman, într-o familie de ţărani cu mulţi copii, după terminarea școlii primare a urmat Liceul „Roman Vodă" din orașul Roman, unde a avut ca profesor de istorie pe Constantin Dascălu, om cu o aleasă pregătire în domeniu, care-și luase doctoratul în Germania, în vederea unei cariere universitare. De la el, tînărul Nicolae Grigoraş a prins dragoste pentru istorie, fapt care l-a determinat ca, după absolvirea liceului, să se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași, secția istorică, printre ai cărei profesori se numărau personalităţi ca Ilie Minea, Gh. I. Brătianu, O. Tafrali şi Ilie Bărbulescu. La secția de filosofie, a audiat cursurile profesorilor Ion Petrovici, Petre Andrei, Mihai Ralea și C. Fedeleș. Concomitent a audiat și cursurile profesorilor C. Dașcovici, Tr. Ionașcu, I. Coroi și Șt. Berechet, la Facultatea de Drept. Tot în vremea studenției, în anii 1934—1937, a audiat și cursurile Universităţii populare de la Vălenii de Munte, înființată și condusă de N. Iorga. În 1937, a trecut examenul de licență în specialitatea istoria românilor, iar în anul următor a absolvit seminarul pedagogic universitar, după care a fost numit profesor suplinitor la Liceul de băieți din Soroca. În timpul studenției s-a bucurat de aprecierea și sprijinul lui Ilie Minea, titularul catedrei de Istoria românilor. După moartea acestui mare profesor și istoric, N. Grigoraş a publicat în revista „Studii și cercetări istorice", din 1943, *Profesorul Ilie Minea, Amintiri* și *Publicațiile profesorului Ilie Minea.* Întreaga viață a păstrat vie amintirea celui mai iubit dintre profesorii săi, iar cu ocazia centenarului a publicat, în seria nouă a revistei „Cercetări istorice", articolul *Locul lui Ilie Minea în istoriografia română la o sută de ani de la naștere. 1881—1981* (vol. XII—XIII, 1981 — 1982, p. 683—688), în care evocă personalitatea și calitățile deosebite ale acestui istoric și în același timp, îi aduce un cald omagiu.

În 1939, profesorul Ilie Minea l-a chemat la Iași, înlesnindu-i suplinirea, timp de cîteva luni, a catedrelor de istorie de la trei licee ieșene, pînă cînd a putut să-l numească secretar al Seminarului de Istoria românilor și secretar de redacţie la revista „Cercetări istorice", pe care o conducea. Ca apreciere a muncii depuse în aceste două funcții și a temeinicei sale pregătiri, în anul 1940 a fost numit asistent la Catedra de Istoria românilor. În același an și-a trecut și doctoratul, cu teza *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă la Regulamentul Organic*, prin a cărei publicare în 1942 s-a deschis seria publicațiilor Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol". În 1943, la recomandarea lui Ilie Minea, a fost numit șef de lucrări la același institut. După întoarcerea Universității ieșene din refugiu, a fost numit conferențiar de Istoria statului și a dreptului românesc, la Facultatea de Drept, iar în 1949 și profesor suplinitor la Catedra de istoria modernă a României, unde a predat pînă în 1951. În anii 1946—1947 a condus seminariile Catedrei de Istoria românilor, iar în anul universitar următor a predat un curs despre epoca lui Ștefan cel Mare. Cariera didactică universitară a lui Nicolae Grigoraş a fost întreruptă după 1951, cînd a fost eliberat din funcțiile pe care le-a deținut în învățămîntul superior, fiind încadrat la Filiala Iași a Academiei R.P.R., unde a funcționat în calitate de referent științific, apoi cercetător la secția de istorie, transformată ulterior în In-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stitutul de istorie ş iarheologie „A. D. Xenopol", unde a fost timp de peste 10 ani şi şeful sectorului de istorie medie, pînă la pensionare, în 1977.

Profund cunoscător al medievisticii româneşti, N. Grigoraş, în cei aproape 50 de ani de activitate ştiinţifică, a adus contribuţii importante la dezvoltarea acestei ramuri a istoriei patrei noastre prin cele 125 de studii şi articole şi 12 cărţi, dintre care una se află în curs de apariţie.

Încă de la începutul activităţii sale, Nicolae Grigoraş, şi-a orientat cercetările în trei direcţii principale de studiere a evului mediu românesc: 1) Istoria social-economică şi a instituţiilor molodoveneşti; 2) Istoria politică a Moldovei; 3) Istoria culturii şi a artei moldoveneşti. În fiecare din aceste direcţii contribuţiile sînt deosebite, materializate prin numeroase articole şi volume. În acest domeniu, Nicolae Grigoraş se remarcă prin diversitatea aspectelor şi prin deosebit de bogata informaţie pusă în circulaţie. Începînd chiar cu teza sa de doctorat, s-a interesat în mod constant de diferite aspecte ale relaţiilor economice şi sociale şi de viaţa instituţională a Moldovei (relaţiile dintre marea boierime şi domn, organizarea judecătorească, abuzurile aparatului de stat, imunităţi şi privilegii fiscale, dările personale, principalele amenzi, obligaţiile în muncă ale populaţiei, frămîntările sociale, formele de proprietate, robia, reformele lui Constantin Mavrocordat ş.a.). Încununarea activităţii sale în această direcţie o constituie monografia *Instituţii feudale din Moldova. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, apărută în 1971 şi laureată cu un premiu al Academiei R.S.R.

În domeniul istoriei politice a Moldovei, contribuţia lui N. Grigoraş este remarcabilă, atît prin numeroasele articole publicate în revistele de specialitate, cît şi prin volumele apräute *(Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432—1547); A existat un tratat de pace între Ştefan cel Mare şi Mahomed al II-lea?; Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare; Moldova lui Ştefan cel Mare)*, prin care se aduc importante contribuţii la elucidarea unor aspecte politice din primele secole de existenţă a statului moldovenesc.

La fel de abundentă este contribuţia lui N. Grigoraş şi în domeniul istoriei culturii şi artei modoveneşti, unde, pe lîngă numeroasele studii publicate în aproape toate revistele de specialitate din ţară, se remarcă contribuţia sa la popularizarea unora din monumentele de artă medievală din Moldova, prin monografii destinate publicului din ţară şi de peste hotare *(Biserica Trei Ierarhi; Mănăstirea Cetăţuia; Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova* (două ediţii, în colaborare cu I. Caproşu), *Curtea şi biserica domnească din Iaşi)*.

Pe lîngă volumele publicate, mai amintim alte cinci lucrări, aflate în manuscris *(Mănăstirea Dragomirna; Mănăstirea Humor; Oraşul Roman în evul mediu; Bogdan al III-lea. Istoria politică a Moldovei (1504—1517)* şi *Ştefan al IV-lea cel Tînăr. Istoria politică a Moldovei (1517—1527)*. De asemenea, se află predată la o editură lucrarea *Ţara Românească a Moldovei de la Ştefan cel Mare la Mihai Viteazul*. Pe lîngă lucrările amintite trebuie menţionată şi colaborarea la cele 11 volume ale seriei A. Moldova, a colecţiei *Documente privind istoria României (D.I.R.)*, elaborate de un colectiv de cercetători de la Filiala Iaşi a Academiei R.P.R. Colecţia amintită, cuprinzînd cea mai mare parte a documentelor interne moldoveneşti, pînă la anul 1625 inclusiv, a dat un impuls deosebit cercetărilor de istorie a Moldovei în primele secole de existenţă, cum reiese şi din bogăţia operei lui N. Grigoraş.

De la regretatul Nicolae Grigoraş a rămas o operă istorică vastă şi consistentă, purtînd însemnele de nobilă simţire şi fecundă creativitate a impresionantei sale personalităţi. Colegilor de breaslă, în special celor mai tineri, atît de la Institut cît şi de la Facultatea de Istorie le va rămîne întipărită în suflet imaginea de neşters a perseverenţei şi dîrzeniei, a francheţei şi a pasiunii pe care profesorul o întruchipa, încercînd zi de zi, prin muncă asiduă şi reflectare continuă, să ne-o ofere ca pe un model demn de a fi urmat.

Dispariţia lui Nicolae Grigoraş, distins medievist ieşean, constituie o grea pierdere pentru întreaga istoriografie românească. Rămîne o sacră datorie pentru discipolii săi continuarea operei sale de investigare a atîtor aspecte rămase neelucidate încă ale istoriei medievale a poporului nostru.

Nistor Ciocan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN A. STOIDE

La 8 noiembrie 1987, breasla istoricilor ieșeni a pierdut încă unul din membrii ei eminenți, profesorul Constantin A. Stoide.

Născut la 3 septembrie 1902, în satul Cucuteni, comuna Lețcani, județul Iași, Constantin A. Stoide și-a făcut studiile secundare la liceele „Gheorghe Roșca Codreanu" din Bîrlad și „Mihail Kogălniceanu" din Vaslui, susținîndu-și examenul de bacalaureat la Liceul Internat din Iași. A urmat, apoi, cursurile Facultății de Litere și Filosofie din cadrul universității ieșene, pe care a absolvit-o în anul 1930. Dotat cu un pătrunzător spirit critic și beneficiind de o aleasă îndrumare (a audiat pe reputații profesori I. Bărbulescu, I. Minea, Petre Andrei, I. Petrovici), tînărul student și-a însușit o bună metodă de cercetare, bazată, în primul rînd, pe o atentă analiză a izvoarelor. Încă din anul 1931, ca membru al Societății istorico-filologice din Iași, a debutat cu unele note documentare și recenzii în coloanele revistei „Arhiva". Perfecționarea ca dascăl și cercetător și-a continuat-o în lupta directă cu vitregia vremurilor: a fost profesor suplinitor la cîteva licee ieșene, profesor secundar la Piatra Neamț, Tecuci (unde a îndeplinit funcția de director al Liceului comercial) și Iași (1943—1944).

Primele sale contribuții istoriografice au fost apreciate de specialiști. Astfel, N. Iorga scria în 1936 că „Dl. Stoide e un tînăr inteligent, cult și harnic", iar una din notele sale documentare era caracterizată de marele istoric ca fiind „o lucrare vrednică de toată lauda" *(AIIAI*, XXIII, 1986, p. 1, 395—396). Recunoscîndu-i calitățile, încă din anul 1934, Consiliul Facultății de Litere din Iași l-a propus ca bursier al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses. Cu toate că s-a adresat personal lui N. Iorga și Gh. Brătianu cerînd o recomandare în acest sens, Constantin A. Stoide nu a mai efectuat deplasarea, fiind preferat mai tînărul Teodor Holban (*AIIAI*, XXIII, 1986, p. 1, p. 395—396).

În 1942, a fost cooptat ca membru al Institutului de istorie națională din București și recomandat ca președinte al secției Tecuci, iar în anul următor și-a susținut teza de doctorat cu o monografie consacrată lui Ștefan Petriceicu.

Deși a probat frumoase calități didactice, după al doilea război mondial, istoricul, pe deplin format acum, și-a consacrat aproape întreaga activitate cercetării științifice, mai ales în calitate de director al Arhivelor Statului Brașov (1945—1962) și președinte al Filialei locale a Societății de științe istorice și filologice.

Ultimele două decenii ale agitatei sale vieți și le-a petrecut în orașul preferat, Iașii, dovedind aceeași putere de muncă și pasiune pentru valorificarea izvoarelor medievale și colaborînd activ cu membrii Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol".

Istoric, arhivist și publicist cu vocație, Constantin A. Stoide a lăsat în urma unei fructuoase și îndelungate activități științifice o operă pe cît de valoroasă, pe atît de diversă.

Ca medievist s-a dovedit un neobosit explorator al documentelor, editînd singur sau în colaborare prețioase volume: *Documente și regeste*, vol. I, *Documente moldovenești din sec. XVI*, Iași, 1934 (în colaborare cu Const. I. Andreescu); *Documente și regeste din ținutul Neamțului, secolele XVI, XVII, XVIII*, Piatra Neamț, 1935; *Documente și regeste nemțene, sec. XVII*, Piatra Neamț 1936 (în colaborare cu Const. Turcu); *Documente moldovenești privitoare la familia de boieri*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neaniul, Iași, 1938 (în colaborare cu Alex. Băleanu) ; *Documente tecucene*, vol. I—III, Bîrlad, 1938—1941 (în colaborare cu Const. Solomon) ; *Documente din ținutul Neamțului, secolele XVI—XVIII*, Piatra Neamț, 1940.

Cu aceeași pasiune s-a apropiat și de izvoarele narative, restituindu-ne *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, de Nicolae Costin, Iași, 1976 (în colaborare cu I. Lăzărescu).

Bun cunoscător al așa-ziselor științe auxiliare ale istoriei (paleografie slavă și română, diplomatică, cronologie, numismatică, genealogie, etc.), cercetătorul Constantin A. Stoide și-a permis să abordeze cu maximă competență aproape toate aspectele majore ale evului de mijloc românesc. Numeroase studii, note și recenzii au subiecte de istorie politică : de la pretendența lui Gonța vornicul și Toderașcu din Galați, la lucrările cu caracter monografic consacrate lui Vlad Țepeș, Basarab al II-lea, Iancu Sasul, Mihăilaș Movilă, Gheorghe Ștefan, Ștefăniță Lupu (în colaborare cu Const. I. Andreescu), Gheorghe Duca, Ștefan Petriceicu etc. [pentru spiritul său critic, polemic, uneori, pus încă în slujba adevărului istoric, vezi, în special, *Din nou despre istoria Țării Românești din anii 1447 — 1450 (AIIAI*, XV, 1977, XV, 1978, p. 15—38) ; *În legătură cu „scrisoarea" datată 11 februarie 1462. Contribuții la cunoașterea izvoarelor domniei lui Vlad Țepeș (AIIAI*, XVIII, 1981, p. 151—165) ; *A doua domnie a lui Vlad Țepeș. Luptele pentru ocuparea tronului și consolidarea în domnie (AIIAI*, XXIII, 1986, p. 1, p. 111—130, precum și recenziile tipărite de această revistă]. Nu lipsesc nici studiile consacrate mișcărilor sociale (de la răscoala lui Hîncu și Durac la revolta ienicerilor din 1703), vieții cultural-artistice (v. colaborarea la vol. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, București, 1970 ; *Note despre Grigore Ureche*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 317—332 ; *Duca tipograful de la Thasos*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 391—396 ; *Știri despre cîțiva zugravi moldoveni din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în *MMS*, 7—8, 1959, p. 421—431), situației economice *(Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustatie Dabija vodă*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 145—154 ; *Despre clopote și clopotari în țările române. Sec. XIV—XIX*, în „Glasul Bisericii", 7—8, 1971, p. 705—728), organizării administrative *(Dregătorii satelor românești din Țara Bîrsei*, în *SAI*, 2, 1957, p. 293—316), legăturilor moldo-muntene *(Legăturile dintre Moldova și Muntenia în sec. XV*, în *SCȘI*, fasc. 1, 1956), sau moldo-polone *(Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-polone din anii 1683—1684*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 71—91).

Ca arhivist, trebuie remarcată, în primul rînd, activitatea desfășurată la Filiala Arhivelor Statului din Brașov, finalizată prin editarea unor indispensabile instrumente de lucru : *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Brașov*, vol. I—II, București, 1955—1973 ; *Arhiva magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor înregistrate*, vol. I—II, 1959—1961. Grija acordată documentelor de arhivă pe care și-a întemeiat aproape întreaga cercetare științifică reiese și din gestul nobil de a dona unor fonduri publice peste 1 000 de acte medievale.

Ca publicist, Constantin A. Stoide a colaborat la numeroase periodice de specialitate, cum ar fi „Arhiva", „Revista critică", „Revista istorică română", „Anuarul Liceului Petru Rareș — Piatra Neamț", „Însemnări ieșene", „Revista arhivelor", „Orizonturi", etc. Marea majoritate a studiilor sale, construite cu migală și acribie științifică, au fost publicate în paginile *Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, începînd cu primul și terminînd cu cel care i-a precedat regretatul său sfîrșit. Numeroase alte lucrări, studii și note, n-au apucat să cunoască lumina tiparului, rămînînd în manuscris. Dintre acestea menționăm *Documentele Covurluiului, Pseudo- Nicolae Costin* și alte cronici din secolul al XVIII-lea, *Manufacturile din Țara Bîrsei (1750—1850), Comerțul de carte și vehicularea cărții în Evul Mediu românesc*, monografia *Iancu Sasul* etc. Publicarea acestor manuscrise se impune atît pentru interesul și ineditul subiectelor abordate, cît și pentru cunoașterea la întreaga ei dimensiune a operei istoriografice a marelui cărturar. Din aceleași motive este necesară, credem, și o restituire în volume speciale a valoroaselor sale studii, risipite în numeroase reviste de specialitate. S-ar cinsti, astfel, cum se cuvine memoria unui slujitor devotat muzei Clio, pînă în ultima clipă a vieții.

Gh. Pungă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR	=	Analele Academiei Române
AES	=	Analele economice și statistice
AHR	=	The American Historical Review
AIIAC	=	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIIAI	=	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași
AIINC	=	Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AISC	=	Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	=	Anuarul de lingvistică și istorie literară (Iași)
AM	=	Arheologia Moldovei
AMM	=	Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	=	Acta Musei Napocensis
Anale	=	Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM	=	Analele Moldovei
APR	=	Analele Parlamentare ale României
AR	=	Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH	=	Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI	=	Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL	=	Academia Română, Memoriile Secțiuni Literare
ARMSȘ	=	Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
ASI	=	Archivio Storico Italiano
ASNSP	=	Annali della Scuola Normale Superioare di Pisa
AȘRS	=	Arhiva pentru știință și reformă socială
AȘUI	=	Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași
AUB	=	Analele Universității București
BBRF	=	Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BAGIR	=	Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România
BCI	=	BCIR
BCIR	=	Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	=	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER	=	Buletinul Institutului Economic Român
BIFR	=	Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BIRE	=	Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM	=	Buletinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii
BMI	=	Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	=	Biserica Ortodoxă Română
BRV	=	Bibliografia Românească Veche
BS	=	Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH, BSHAR	=	ARBSH
BSNR	=	Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS	=	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP	=	Buletinul Societății Politehnice
BUGIR	=	Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România
BZ	=	Byzantinische Zeitschrift
CDM	=	Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat. București, vol. I—V.
CDM.S.1	=	idem, Supliment 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CI	=	Cercetări istorice (ambele serii)
CL	=	Cercetări literare
CMRS	=	Cahiers du monde russe et soviétique
CvL	=	Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	=	Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR	=	Documente privind istoria României
DOP	=	Dumbarton Oaks Papers
DR	=	Dacoromania
DRH	=	Documenta Romaniae Historica
FHDR	=	Fontes Historiae Dacoromanae
GB	=	Glasul Bisericii
IN	=	„Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO	=	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS	=	Kratkie soobşcenia o dokladah i polevih issledovaniah Institut istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LL	=	Limbă şi literatură
LR	=	Limba română
MA	=	Mitropolia Ardealului
MB	=	Mitropolia Banatului
MC	=	„Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA	=	Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt	=	Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS	=	Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	=	Mitropolia Olteniei
NE	=	Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH	=	Nouvelles études d'histoire
ÖO	=	Österreichische Osthefte
RA	=	Revista Arhivelor (ambele serii)
REB	=	Revue des études byzantines
REI	=	Revue des études islamiques
RER	=	Revue des études roumaines
RES	=	Revue études slaves
RESEE	=	Revue des études sud-est européeennes
RFR	=	Revista Fundaţiilor Regale
RGI	=	Revista generală a învăţămîntului
RH	=	Revue Historique
RHLF	=	Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC	=	Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE	=	Revue historique du Sud-Est européen
RdI	=	Revista de istorie
RI	=	Revista istorică
RIAF	=	Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR	=	Revista istorică română
RITL	=	Revista de istorie şi teorie literară
RM	=	Revista muzeelor
RMM	=	Revista muzeelor şi monumentelor
RREI	=	Revue roumaine d'études internationales
RRH	=	Revue roumaine d'histoire
RRSI	=	Revista română de studii internaţionale
Rsl	=	Romanoslavica
RSMP	=	Revue des sciences morales et politiques
SAI	=	Studii şi articole de istorie
SAMNB	=	Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO	=	Studia et Acta Orientalia
SCB	=	Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA	=	Studii şi cercetări de istoria artei
SCI	=	Studii şi cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM	=	Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV	=	Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA	=	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	=	Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI	=	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SEER	=	The Slavonic and East European Review
SlavAnt	=	Slavia Antiqua (Varşovia-Poznan)
SMIC	=	Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM	=	Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd	=	Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM	=	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF	=	Südost-Forschungen (München)
StCl	=	Studii clasice
SUBB	=	Sutdia Universitatis Babeş-Bolyai
TC	=	„Theodor Codrescu“ (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB	=	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	=	Viaţa Românească
ZfRPh	=	Zeitschrift für romanische Pihologie

x

ASB	=	Arhivele Statului Bucureşti
ASG	=	Arhivele Statului Galaţi
ASI	=	Arhivele Statului Iaşi
BAR (BARSR)	=	Biblioteca Academiei Române (Biblioteca Academiei R. S. România)

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENŢIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol“ acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole şi note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Toate materialele vor fi prezentate redacţiei în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, aşezate la sfîrşitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoţite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulaţie. Fotografiile şi desenele vor fi numerotate şi însoţite de explicaţii, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie aşezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din ţară sînt rugaţi să prezinte materialele în *formă finită*, ţinînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacţie, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligaţia de a anunţa redacţia în cazul cînd au predat acelaşi text unei alte publicaţii (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum şi în cazul cînd unele afirmaţii sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate în *manuscris* şi apărute între timp, noi studii în aceeaşi problemă şi care trebuie menţionate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacţie, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărţi, studii şi reviste sînt rugaţi să se informeze la redacţie, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face în baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia materialelor acceptate în funcţie de necesităţi şi de a nu le reţine pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

Pentru a fi luate în discuţie la alcătuirea sumarelor, materialele destinate celor două părţi ale *Anuarului* trebuie să se afle în redacţie pînă la 1 noiembrie (pentru partea I) şi, respectiv, pînă la 1 mai (pentru partea II).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CFS **térom**®

SYNTHETIC FIBRE WORKS IAȘI a modern unit of advanced technology, much ahead in Romania chemical industry and delivers a wide range of polyester fibres, yarns and sheets, as well as equipments and spare parts for chemical and textile industry as it follows :

1. — Polyester synthetic fibers :
   - — polyester fibre cotton type ;
   - — polyester fibre wool type (staple, top and tow) ;
   - — polyester fibre flax type ;
   - — polyester fibre high shrinkage ;
2. — Polyester synthetic textile yarns :
   - — polyester continuous filament textile twisted yarns for courtains and tissues ;
   - — polyester continuous filament drawn yarns for sewing thread ;
   - — polyester continuous filament textured yarn (semi-dull or bright, round or profiles, raw white or dyed) for knittings, tissues or cloths ;

Colour card for dyed yarns includes about 100 shades classified in : light, medium and heavy shades.

3. — Polyester industrial yarns (drawn, twisted, plyed) for different technical end-uses.

4. — Polyester sheets (transparent or light dull) for electrotechnical industry.

Besides its textile and chemical profile **SYNTHETIC FIBRE WORKS IAȘI** is also a manufacturer of equipments used in chemical and textile industries such as :

— equipments used for synthetic fibre production (technological lines) ; machinery for the chemical industry ; refrigeration plants ; precisionconning machines according to the **SCHWEITER** license; inside rectification spindles ; yarn guides from sintered alumine ; metal structures ; different spare parts ;

The **SYNTHETIC FIBRE WORKS IAȘI** exports its products by :

— **I.C.E. DANUBIANA BUCHAREST** service E. 9, telex 11184 for fibre and yarn.

I.C.E. MAȘINEXPORTIMPORT BUCHAREST telex 11206 for equipments and spare parts.

— **I.C.E. ELECTROEXPORTIMPORT BUCHAREST** service 44 telex 11388 for polyester sheets.

For any additional details please write directly to :

COMBINATUL DE FIBRE SINTETICE IAȘI
29 Țuțora str. code 6600
Telex 022251

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

makes and delivers :

— wireless sets ;
— musical lines ;
— proffessional equipments for naval radio communication ;
— equipments for the close circuit television ;
— electronic components.

The same, TEHNOTON makes : small portable radios, stereo stationary radios and anothers musicap liners (radio + pick-up) ; electronic games – for all tastes from everywhere.

TEHNOTON

STATE ENTREPRISE FOR CONSUMER RADIOTECHNICAL PRODUCTS AND PROFESSION
RADIO-COMMUNICATION EQUIPMENT
43 TUTORA STREET : TEL. 981/35660 : TELEX 022272 –
IAŞI – ROMANIA

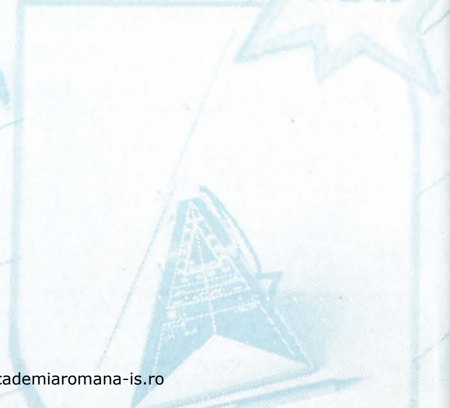

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADVERTISEMENTS

Known under the trademark **TEPRO**, the Metallurgical Plant of Iași produces and delivers a wide range of longitudinally welded tubes and cold-drawn profiles meeting the requirements of national and international standards. Here they are :

— Installation tubes from 3/8" to 4", both black and zinc ones, complying with **STAS 7656-80 ; ISO 65 ; DIN 2440 ; DIN 2441 ; DIN 2444; NFA 43-145 ; BS 1387**, as well as black and zinc ones from 1/2" to 2" complying with **ASTM A 120** ;

— Construction tubes of diametres from 17.2 to 231.1 mm and thickenesses from 2.6 to 8 mm, complying with **STAS 7657-80** ;

— Precision cold-drawn tubes with diameters from 10 to 70 mm and thicknesses from 1 to 3 mm complying with **STAS 8726-80 ; DIN 2333 ; DIN 2334** ;

— Protection **PEL** tubes fitted with hoses for electrical installations of sizes from 16.1 to 44.0 mm and thicknesses of 1.25—1.5 mm complying with **STAS 7333-80 ; DIN 43020** ;

— Square and rectangular tubes of sizes from 15×15 and 20×10 mm to 60×60 and 80×40 mm, of thicknesses 1.5—3 mm complying with **STAS 7341-80 ; DIN 53411 ; DIN 2335** ;

— Pipeline tubes of diameters from 60.3 to 213.1 mm and thicknesses from 316 to 8 mm complying with **STAS 7657-80 ; NTR 331-80 ; DIN 2458 ; DIN 1626 ; GOST 10704 ; GOST 10705** ;

— Flat oval, semi-oval and elliptical longitudinally welded steel tubes complying with **STAS 11685-84** ;

— Square and rectangular rabbet tubes, cold-drawn tubes for bicycles and motorbikes, tubes for carrier rollers, precision tubes for cardan shafts, trapezoidal tubes, precision tubes for dampers, tubes for automobiles, tubes for refrigerators and umbrellas corresponding to special technical norms and available to anybody interested ;

— Cold-drawn steel profiles meeting the general technical conditions stipulated in **STAS 8426-82 ; DIN 17118 ; DIN 53413 ; GOST 11474 ; GOST 13775 ; GOST 8278-80** as well as zinc steel profiles meeting the technical conditions stipulated in **STAS 11401-80** ;

— U profiles with equal and unequal wings complying with **STAS 7835/1-80 ; STAS 7835/2-80 ; STAS 8610-80** ;

— Corner profiles with equal and unequal wings complying with **STAS 7836/1-80 ; STAS 7836/2-80 ; STAS 8250-80** ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Z profiles with equal and unequal wings complying with STAS 8236-80 ; STAS 8603-80 ;

— T profiles with equal wings complying with STAS 8243-80 ;

— Open round profile complying with STAS 8326-80 ;

— Omega profile with equal wings complying with STAS 8367-80 ;

— Profiles for metal work complying with STAS 3142-80 ;

— Special profiles for motor vehicles complying with STAS 11584-80 ;

— O-type special profiles, grooved profiles for metal greenhouses, pleated flat profiles, profiles for sedimentation electrodes, CSV type for electrofilters meeting special technical norms and available to anybody interested.

The articles produced by the Metallurgical Plant of Iași are manufactured through highly productive methods from softened and unsoftened steels and are of such a quality as to meet all national and international standards.

You can therefore contact the experts of our plant, who can provide you with all kinds of information. Our address is :

TEPRO — ÎNTREPRINDEREA METALURGICĂ IAȘI,
ROMANIA — Șoseaua Țuțora nr. 132
Tel. 36320, Telex 22237 — Iași, 6600

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție ; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70011 — București.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei
XXII/1985, 1—2, 1 016 p., 115 lei
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p., 120 lei
XXIV/1987, 1—2, 1 420 p., 155 lei
XXV/1, 1988, 658 p., 85 lei

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România O bibliografie)*, 214 p., 21 lei.
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni — Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei
Supliment VI (*Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străinii din Moldova, 1781—1862)*, 173 p., 40 lei
Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze 1914—1933)*, 186, p., 25 lei
Supliment IX (Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă)*, 224 p., 30 lei.

În curs de apariție :

Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea poltică din 1859)*.

Tiparul executat sub cd. 217
la Întreprinderea Poligrafică Iași
Str. 7 Noiembrie nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“
tom. XXV/2, p. 1—680, Iași, 1988

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro